KAIS.KÖN.HOF- BIBLIOTHEK
391.952-B
Neu-

18°. 593.

Digitized by Google

391952-B.

Digitized by Google

Digitized by Google

ПРАВДА

ПИСЬМО ДЛЯ СЛОВЕСНОСТИ, НАУКИ И ПОЛІТИКИ.

РОЧНИК XII-ий.

Рік 1879.

Під редакциею

ВОЛОДИМИРА БАРВІНСЬКОГО.

У ЛЬВОВІ.
З друкарні Товариства имени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.
1879.

Digitized by Google

Digitized by Google

Грядь.

I. Повісти, оповіданя и образки.

— — **Любка,** святочне оповіданє, з московського перевів *Евгеній Олесницький.* Вип. I. 1.
Олександер Кузьмич: **Набіг в степу** частина роману (З Молодика переложив *Олександер Б-ий.*) вип. II. 73, вип. III. 153.
Иван Левіцький: **Кайдашева семя,** повість, вип. III. 141, вип. IV. 205, вип. V. 273, вип. VI. 337, вип. VII. 405, вип. VIII. 469, вип. IX. 533, вип X. 601, вип. XI. 671, вип. XII. 743.
Василь Барвінок: **Сонні мари молодого питомця** знімок з галицьких образків. вип. II 81, вип IV. 244, вип. V. 300, вип. VII. 440, вип. VIII. 480.
Боккаччіо: **Джума у Фльоренціі** частина з „Декамерона" з італійського перевів *Под..ий.* вип. II 115.
Г. Наджин: **Каленик** исторична повість з останніх часів Запорожя, перевів з московського *Евгеній Олесницький.* вип. X. 613.
Руслан: **Оловець** ескиз з житя вип. XII 762.

II. Поезиі.

Данило Млака: **Пожога Роми** уступ с поеми „Нерон". вип. I. 22.
Перебендя: **Скорбні пісні IX, X.** вип. VIII. 505.
Пісні з уст народніх: **Співанки з Гуцульщини** зібрав *И-й О-й.* вип. III. 175. IV. 238. V 296. **Співанки з Глухого Поділя** зібрав *Зенон Грушкевич.* вип. VII. 449.

III. Росправи словесні, историчні, природописні, етнографічні.

А. Н. Пипін: **Панславізм в минувшости и в теперішности:** I. Як думали в Европі о панславянізмі давнійшими часами? вип. I. 37. — II. Відродженє Славян вип. II 89. III Загальний характер и жерела славяньского відродженя. вип. III. 159. — IV. Перешкоди осущеня панславізму. вип. VIII 493
Проф. Д-ор Омелян Огоновський: **Гайдамаки** поема Т. Шевченка. Студіум вип. III. 164, вип. IV. 219, вип. V. 286, вип. VI. 351.
Д-ор Иван Пулюй: **Про тепло и роботу.** I. переміна роботи в тепло. вип. IV. 229. II. переміна тепла в роботу. вип. IX. 566.
...к: **Франц Л. Челяковський** житепись. вип III. 190. вип. IV. 252, вип. V. 311.
В-р Б-й: **Ювілей 50-літної літературної діяльности Г. О. Крашевського.** вип. X. 645.
И-й О-й: **Дещо про Гуцулів.** вип. I. 40, вип. II. 110.
Зенон Грушкевич: **Глухе Поділє** — допись етнографічна. вип. VII. 447.
Евгеній Борисов: **Громада у Русинів.** Перевід *И. Оку...ського.* вип. VIII. 506.
О-га: **Про руське жіноцтво,** лист Галичанки. вип. I. 56.

IV. Перегляд літературний, науковий и критичний.

В-р Б-й: **Русини в чужосторонній белєтристиці.** (Критична оцінка повістей: Rusini przez J. Laskowmickiego и Lech, Czech i Rus — Z. Miłkowskiego) вип. I. 45, вип. II 110. вип. III. 181.
— — **Перегляд науковий и літературний.** I. (Zeitschrift Kosmos. Charles Darwin. Die Seele v. D-r Jäger.) вип. IV. 256. II. Дещо про літературний розвій у Франціі. Французька академия. Голос Либулєя про еволюціоністів. Погляд Лєгувé-го на відносини між панами а слугами. Про провансальских фелібрів. Histoire du Luxe par Beaudrillard.) вип. V. 314. III. Емільъ Золя. вип VII. 457. — IV. Jean Jaques Russeau після Г. Струве подала *Евгенія Б.* вип IX. 579.
К-ич: **Азбучне геройство „Родимого Листка".** вип. VII. 433.
В...: Оцінка збірки **„Молот".** вип. II. 126.
М. Н.: Оцінка книжки: **Український гетьман Богдан Хмельницький і Козаччина.** вип. IV. 261.
Ол. Б.: Крит. уваги о росправі проф. Вахнянина: **„О д-рѣ Фр. Скоринѣ".** вип. IX. 590.
Ю. Б.: Кілька уваг над росправою **„о докторі Ф. Скорині".** вип. X. 640.
Е. О.: **Анкета гімназияльна** (уваги над програмою науки в гімназиях). вип. VI. 402.

Digitized by Google

V. Росправи політичні и економічно-суспільні.

— — **Французька республіка.** вип. II. 135.
Проф. *Ганс Шель:* **Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.** вип. VI. 358. вип. VII. 423. вип. X. 631. вип. XI. 690. вип. XII. 755.
— — **Відповідь п. М. П. Драгоманову** (в причини нападів в „Громаді"). вип. VI. 377.
В. Б.: **Державно-правне становиско Русинів в Австрії.** вип. XI. 718, вип. XII. 759.
Гивзмер: **Уділ Галичини в доходах и видатках державних** в. VIII. 532 и на окладці VIII. вип.

VI. Бібліография.

Бібліографічні звістки и замітки: вип. I 56, II. 125. III. 192, IV. 261, V. 326, VI. 374, VII. 457, VIII. 522, IX. 590, X. 654, XI. 714, XII. 774.

VII. Сучасна літопись:

Вип. I. 58, III. 194, V. 330, VI. 390, VII. 460, VIII. 523, IX. 593, X. 655.

VIII. З уст народніх.

Слова з Гуцульщини зібрав *И-й О-й.* вип. I. 52.
Співанки з Гуцульщини, зібрав *И-и О-й.* вип. III. 175, вип. IV. 238, вип. V. 296.
Співанки з Глухого Поділя, зібрав *Зенон Грушкевич.* вип. 449.

IX. Вісти и замітки.

— — Злука товариства „Січ" с членами „Русскои Основы". вип. VI. 397.
— — Грошеве господарство у св. Юра. вип. X. 667, — (стр. 669 и 670 заміщені на окладці X-го випуску.)
— — По зборах „Рускоі Ради". вип. XI. 724.
— — Причинок до исторні самозваних пророків и agents provocateur-ів. в. VII. на окладці.
— — Дрібні вісти и замітки: Исторія возсоединенія Руси п. А. Куліша. вип. I. 64. Книжки школьні. „Весна". Згода. в. I. 66. Landolin von Reutershöfen, Бертольда Авербаха. в. I. 68. Karl Gutzkow. в. I. 69. Привіт степу образ Брандта. в. I. 70. Lech, tygodnik illustrowany. в I. 71. Виталій Я. Шульгін. вип. I. 72. Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и Спасовича, томъ первый. в. I. 72. Новий епископ-суфраган Д-р Сильвестер Сембратович. в. II. 124. „Родимый Листокъ" літературна часопись. в. II. 125. Загальний збір членів Станіславівськоі філіі „Просвіти". в II. 125. Срібне весіля Цісаря и Цісареві. в III. 204. XVIII-ні роковини смерти Тараса Шевченка. в. III. (на окладці). Ювілей пятьдесятилітноі літературноі діяльности Измаіла Срезневського в. IV. (на окладці). Обхід срібного весіля Цісаря и Цісареві. в. IV 263. Новий Епископ, єго привіт и нетактовність ректора університету. в. IV. 264. Музикально-декляматорський вечер уряджений товариством „Просвіта" в память XVIII. роковин смерти Т. Шевченка. в. IV. 265. – Соціялізм польскі дневинки а Русини. в. IV. 267 Перестаріла пісонька „Слова". в. IV. 269. Зъізд відпоручників вдовично-сиротинського фонду в. IV. 270. Коломийська Весна" вип. V. 335. Нові вибори до ради державноі в V. 336. Відповідь на петицию львівських Русинів о руську школу. в. VIII. 530. Фонд нігілістів. в. VIII. 531. Виставка красних штук у Львові. VIII. 532. Виелідок конкурсу на драматичні твори роспысаного „Руською Бесідою". в. IX. 599. Руська гімназия у Львові. в. IX. 600. Загальний збір товариства „Просвіта" у Львові. в. X. 650. О. Качала до руськоі молодіжи. в. X. 664. Бідні Русини. в. X. 665. Академичне товариство „Дружний Лихварь" у Львові. в. XI 742. Академичне товариство „Січ" у Відні. в. XI. 742. Reform о Русинах. в. XII. 775 „Общество руских дам." в. XII 781.

Посмертні згадки (Виталій Шульгін. в. I 72. Федор Заревич. в II. на окладці. Д-р Іосиф Менціньский. в. IV. на окладці. Семен Ковцуняк. в. VI. на окладці. Епископ Михайло Куземськіи в. XII 774. Соловєв в. XII. 781.
Переписка Редакціі. в. I. II. III. V. VI. VIII.
Датки на кашцію „Правди". в. I. на окладці. в. IV. на окладці. в. IX. в. XII.на окладці.

Digitized by Google

Випуск I. Рік 1879.

ПРАВДА

ЛЮБКА.

Святочне оповіданє з нічних дум старої няньки.

Перевів з московського Е. О-й...

Невеличкий образок з московського житя „Любка“ интересовний для нас з двох зглядів. Передовсім яко оповіданє, так живо нагадуюче нам Марка Вовчка, хоч недорівнуюче ёго високій артистичности, вказує сей образок, яких тем и якого способу представленя залюбки беруться тепер московські письменники. А в друге сам предмет оповіданя має ще сучасний интерес політично-суспільний. Послідними часами женщини у Росиі зайняли видне місце в житю московської суспільности и то в спосіб доволі своєродний. Образець „Любки“ може пояснити хоч в части сей поворот в московськім жіноцтві. Недавно голосні ще події в Росиі можуть яснійше доповнити читателеви не ясно висказаний конець сего оповіданя. Таким робом подає се оповіданє малий причинок до пізнаня сучасного житя московської суспільности у Росиі.

Ой біда біда
Чайці-небозі,
Що повила діток
При битій дорозі.
Народня пісня.

Було се перед самим різдвом. Зима скувала ледяними оковами бистрі ріки, ледяним плащем прикрила озера, сніжними платками обсипала ліс и поле. Дерева панського саду и селянської загороди обвішані инієм пригнулись під ёго тягарем. Великими білими купами розложився сніг на банях церкви, на крівлях селянських хаток и панського камяного будинку.

Морозна безмісячна ніч миготить тілько зірками и іх відблеском на білих полянах, на високих сніжних заметях и ворохах навіяних усюда. Всё втихло, зрідка тілько затріщить мороз, або декуда дасться чути голос розбудженої собаки. Село замовкло и спить желізним сном робучого люду. Зрідка, декуди, ворухнеся в темній хатині сплячий на постелі або печи, охне, зівне, прого-

Digitized by Google

ворить с просоня: „Боже, змилуйся“, и перехрестившись засне на ново; або дитина заплаче, а по хвилі и замовкне... и сняться сплячому людови декому веселі, декому сумні и страшні сни. Благочинному отцеви Степанови сниться дуже страшний сон: бачить він, наче б син ёго Олексій, що показував так гарні и блескучі надіі, не тим шляхом повернувся. Тяженько зітхнув отець Степан, та промовив крізь сон: „Чомуж се так, чому?“ „Ох Боже, Боже“, твердить с просоня и матушка, „Ти дав єси, ти взяв, буди на все Твоя свята воля“. Но у вітця Степана все-таки нема відповіди на докучливе „Чому?“ Довго він ще кидаєсь на постелі, довго охає, аж поки світло дня не розжене сонного марева.

И дячків Ивась не спить спокійно, наслухавсь він з вечера казок „божевільної“ Настасі, бо комуж би прийшла охота казати казки в святий вечір, як не ій; и страшні образи оповідань мішаються з ёго дитинними мріями. От, причуваєся ёму стук медвежої лапи, чує він будьтоби глухий голос страшної пісні:

Усі звірі сплять
Усі люде сплять,
Одна баба не спить
На моій шкірі сидить,
Мою шерсть пряде,
Мою кість гризе.

И Ивась с плачем будиться. „Цить, цить сину, успокоює ёго мати; — Бог с тобою, спи-спи, цур та пек проклятій марі“. И синок засипляє, сильно пригортає ёго до себе мати... но в ёго головці знов будяться страшні сонні марева: видить він межи степом а лісом стоіть хатка на курячих ніжках, він хоче ввійти до неі, а дверей не видно, він кричить не своім голосом: „Хатко, хатко стань до лісу задом, до мене передом“. Хатина в одній хвилі обертаєся, якби жива, Ивань відчиняє двері, входить — и з німим страхом видить знов ту саму бабу-ягу с кістяною ногою, видить, як вона протягнулась на цілу хату — в одному куті голова, в другому ноги, перевертає страшно мутними більмами и охриплим голосом говорить: якимсь руським духом запахло, чую кров руську, горячу; чую силу молодечу; хто руський дух в мою хату заніс, того загублю-зведу; я баба-яга, кістяна нога, куда на ступі проіду, там валяться дуби могучі, горять луги зелені, сохнуть ріки глубокі, я ступу макогоном поганяю, сліди свої мітлою змітаю, руськими кістьми засипаю. Біжить Ивась з бабиної хати, біжить що ёму сили стає, заходиться від плачу, и чує, як скаче за

Digitized by Google

ним ступа, як стукає по ній макогоном баба-яга — и знов хрестить ёго и знов шепче ёму ласкаві слова розбуджена ёго криком мати.

Сліпими очима глядять в нічну даль високі темні вікна панського будинку, и тілько там в верхному вікні миготить відблеск запаленої перед образами лямпки. Затишно в теплій кімнаті, в одному куті великий божник, в другому старе шкіряне крісло висиджене, на котрому ростягнувся великий сірий кіт. Межи божником а кріслом стоіть столик, на ёму вітворене евангеліе, кошичок з голками, нитками и роспочатими панчохами.

Над столиком на стіні висить невеличка фотография гарної панночки, а навкруг ії розложивсь, місто рамок, вінок с сухих цвітів. Над фотографиею малюнок, під котрим видніе добре вже затерта, и видно невправною дитячою рукою положена напись „любій няньці в незабудь від Любки“.

Вкруг сих малюнків порозвішувані ріжнородні фотографиі и портрети. На право, коло стола, ліжко з високою перииою и подушками; против ёго по другій стороні кахляний припічок, а над ним протягнутий шнурок с порозвішуваними вінками васильку, сушеної трави и материнки. Тихо миготить догоряюча лямпа, тихо відзиваеся старосвіцький деревяний зигар, тихо и спокійно пливуть думки сідоголової бабусі, що сперлась, згорблена на припічку. Вернувши с церкви, и напившись чаю, сіла вона коло припічка загрітись и не надіялась, що налетять на ії думки про минувше, невигадані думки старої няньки. И одній не спиться в цілому селі и образ за образом розсуваеся перед нею, а усе для того, що нині святий вечір, вечір, що колись приносив стілько щастя и радощів ії маленьким вихованцям; вечір, в котрий панські покоі, бувало, засяють тисячу огнями від прибраної ялинки, и чутно по всему будинку веселий тупіт дитячих ніжок и свіжий гомін дитячих голосів и сміху. Образ за образом розсуваеся перед ії очима, и міняеся оден з другим на переміну, и стае перед нею и ії власне вбоге житє и повне смутків и завірюх житє ії милих и близьких. И бачить бабуся, як у перве привели ії ще маленькою дівчинкою до панського двора; було ії усёго тоді літ дванайцять. Бачить вона, як лячно було ії тоді глянути в округ себе, а страх таки, хотілось ії хоть одним оком подивитись, як пани живуть.

Но в дома мати наказала, не стріляти очима по всім-усюдам; пан и панї будуть вибирати дівчат у покоі, а пан, кажуть, не любить, як хто у поміст глядить, а сміливих більше жалуе. Віц усему голова, не злюбиться ёму, то и панї нічого не вдіе.

*

Digitized by Google

А вийшло не так. Пана зупинило якесь инше діло, а сама пані вибрала як раз Иринку у дівочу. Гірко плакала мати, плакала с початку и Иринка, а опісля й перестала. Стала тепер Иринка панам та панночкам служити. Стали панночки Иринку с собою у ліс за грибами брати, стали, граючись, вчити ії читати; по дальше друкованого вона не пішла. Виросла Иринка — стала Ориною; козир-дівкою вона ніколи не була; ії вдача тиха, мовчалива, то шиє в дівочій, то панночкам услугує. А панночка, котрій Орина мала услугувати, так як и вона була лагідна и смирна, до того ще и хоровита и заміж довго не виходила. Другі панночки заміж усі борзо повиходили; ім дали великий посаг у грошах, а наймолодшій лишили ціле хозяйство, най кажуть, вона у родинному селі живе и хозяйством займаеся. А й ту вийшло не по людському розумови, а по божій волі: було панночці літ трийцять, коли не більше, батько и мати давно вже роспрощались с сим світом, а жила вона вкупі с старенькою тіткою, коли присватавсь до неі пан с поблизького села: Иван Петрович Гордієв. Проживав він с початку усе більше за границею, пропутав там, як кажуть, чимало, та приіхав назад, щоб відпочити по гулящому житю. Став він с сусідами знакомитись — як слідує, приіхав и до нас, та дальше зачав до нас вчащати, та так моій панночці полюбився, що не ість, не пє, а ёго виглядає-дожидає. Ну, посватав він панночку — и весіля відбули. Ту и мене віддали за іхнёго камардинера Антона Потапича, и до ключів приставили. Тітка вмерла скоренько, пані тужила за нею с початку дуже, а дальше перестала. Стали ми жити та поживати, мирно та супокійно и усе б так и до ладу було, що сказати годі, коли б пан над мужиками так не знущався, а Антіп Потапич не так часто впивався. Але щож казати, по людях гірше ще буває, нам ще гріх було жалуватись; як росказують люде, який був дід нашоі пані — звір звірем, то наш Иван Петрович ще слава Богу дуже а дуже ласкавий против ёго.

Як зачали прибувати діти у панів, так Бог Ивана Петровича ще на ліпший розум навів. А як я Ганночку породила, то Антіп Потапич и пити перестав, все тілько ходить бувало та дитину пестує. Виросла моя Ганночка, віддали ми ії за Василя прикащика. Що за гарна з неі молодиця: матір почитає и добра панського стереже, тілько не тее то вже в неі для панів, що в нас бувало, и страх и любов, и усе такеє... Ох, часи не такі стали, по правді кажучи; не такі часи стали. От вам и Любки в давні часи такоп и видом не видано и слихом не слихано...

Digitized by Google

Став наш пан, Иван Петрович, хозяйством займатись, сердиться він бувало та грімає на мужиків, але в дома нікого не обіжає, ні пані, ні дітей, бо и не було за що. Усе, як було, ходило по ёго волі, своєі волі не було у нікого ні в пані, ні в дітей — усе одно. Усе перекрутив він на заграничний лад в хозяйстві и в дома. Стали дітей наших мадами ріжних язиків научати, хлопцям звозили на літо вчителів, а на зиму відвозили іх в Петербург у гімназию. Як пішли паничі з дому, так тоді поставили мене в головні няньки. Викохала я, випестувала двох паничів та дві панночки; вже ж то любила я іх, любила. Гріх сказати, щоб и вони мене не любили; бувало, хоть и на Різдво, як зачнуть для них ялинку вбирати, зберуться вони коло мене в горішній, ждуть та дожидають, щоб вже раз закликали іх на долину. Тай мене від себе не пускають: „Ти нянечко, також не йди, ти з нами разом підеш, тобі з нами одна втіха, оден сурприз.“ Так и скажуть „сурприз“, и я від них тее слово затямила. А вже ніхто мене так не любив як Любка и я, ніде гріху діти, и не крилась с тим, що серце моє до неі більш лине як до усіх. Була вона наймолодша, с початку дуже хоровита, по здоровлю та по лицю уся в матір, а вдачею в батька вдалася: упряма, як станеш іі перечити, а як добрим словом, то така ласкава, така добра, що и погадати годі. А співала, як та пташечка, и язиків ріжних гарно прегарно вивчилась. И не то, щоб вчили іі богато, ні, хворіла змалку, так дохтори іі с початку цілком вчити не звеліли; підросте, кажуть, та дужша стане, та и сама усему вивчиться. Така розумненька була собі вже тоді. Так и усе сталося, як дохтори сказали. Як підросла моя Любка, так кралею царівною стала, росту високого, коса чорна, оченята як звіздочки ясні горять, румянець на ціле лице. И куда та й упрямість ділася — ласкава, та така ввіжлива стала, тілько вже не обіжай нікого при ній, а то поблідне, очи якимсь темним огнем запалають, задрожить уся.... и ту вже на нікого не зважає, ні на батька ні на матір. Про розум Любки и говорити не треба, усі наші діти розумом перейшла. Страх любила вона, як ще була маленькою, коли іі казки росказую: прибіжить було вечером, сяде при міні близенько, пригорнеся до мене та й просить: „Роскажи міні, нянечко-голубочко, казку.“

Ну и росказую я іі про Ивасеву білу сорочку, про царівну Несміяну, про Ивася та Оленочку. Сю казочку любила вона більш усіх, а особливо, як Оленочка брата Ивася по світі шукає. „Біжить Оленочка полями широкими, біжить вона лісами дрімучими,

Digitized by Google

біжить корчами терневими колючими, біжить світлим днем, темною нічкою, грязне в мягких болотах, грязне в розсипистих пісках, а всюда тілько питає: „„Ви, ліси-ліси дрімучі, ріки бистрі-текучі, ви піски розсиписті, ви болота мягкі, ви поля цвітучі, широкі, ви корчі терпові, колючі, гострі, не видали ви братчика мого Ивася?““ „Що даси, коли скажемо?“ Усе віддає Оленочка, вже и платок з голови и шматя рвуть корчі терпові, хватають ії русу косу, драпають ії и руки и ноги и лице, а вона тілько питає: „„Не видав хто брата мого рідного Ивася?““

„Ах нянечко“ скаже бувало Любка, „так и треба, за брата за друга усе віддати, житє своє положити.“ А як дійдемо до того місця, де в казці говориться, що Оленочка до озера прибігла, де Ивась на дні лежав, и як до самого серця ії хвиля чорна підступила, и як вчула вона далекий та глухий голос Ивася: „Оленочко, сестричко ріднесенька, де ти? Чи знаєш ти, що я ту в глубині глубокій? Чи чує серце твоє, як дусить мене повінка зелена, як вона міні руки-ноги обкрутила, піски жовті очи засипали, округ серця обвилась туга-змия люта?“ Як дійшли ми до того місця, так Любка ціла задрожить. „Ах нянечко, як страшно, як гірко, як жалібно міні стало“, и рукою грудь притисне. Борше, нянечко борше, росказуй, як Ивась знов на світ Божий вийшов, як Оленочка від ёго серця відорвала тугу-змию люту. Воліла б сама Оленочка загинути, ліпше б ії вмерти за брата, як жити та знати, що він мучиться.“ От и яка була!

Ось що раз була вона вчинила. Було ії усёго десять літ, як панови привезли з відкись-то, з далека, аж с самого Китаю, дві вази в подарунку. Чудові такі, фарфорові, а по них риби та змиі сині та зелені, так що и дивитись на них страшно. А була в нас Настя, дівчина проворна, весела, збитошниця, усюда ії повно. Пізніще статочнійшою стала, як вийшла за писаря замуж, а дальше трапилось ії таке лихо, що и подумати страшно... так з ума зійшла небога, и досі знають ще усі в селі божевільну Настю.

Так от тота сама Настя, як наш пан раз був виїхав, а другі паньство, та наша мадам-гувернантка по своіх покоях розбрілися, та сама Настя шусть в гостинну, та й далій перед зеркалом шаліти та викручатись, звичайно: молоде та нерозумне. Гріха ніде діти, часом и Любка шаловлива була, а з Настею вони душа в душу жили, як тілько мадам іх не виділа, бо пані вже тоді була померша, а при собі мадам ніколи Любці з Настею водитись не позволяла, боялась, бачите, щоб Любка дечого злого

Digitized by Google

від хлопки не переймила. И страх ії Любка за тее не любила. Докоряла таки мадам Насті:

„Настази, гидкий мужик — проч пішов!“

От и підглянула Любка Настю перед зеркалом, та и крикнула з за дверей як раз мадамиим голосом: „Настази — гидкий мужик — проч пішов.“ А Настя вилізши на стіл перед зеркалом, зачала в нім ціла приглядатися, та и так занялася тим, що голос Любки за мадамин взяла. Як стій, зіскочила вона зі стола, та и струнула в переполоху одну вазу, а вона и розбилась на двое. Переполохались тоді вони обі не мало. Настя труситься на цілому тілі, а Любка як смерть бліда, стоіть, мовчить. „Матінко моя, Любко, завела Настя, ціле тіло моє посікуть, місця цілого не зіставлять, головонько ж ти моя нещаслива.“ Сіла на землю, коло розбитої вази, и ні з місця. Я то вже опісля, давно опісля, об усёму дізналась, а то не було б сёго, що опісля склалося. Сіла и Любка коло Насті. обняла ії та й говорить: „Мовчи Насте, се мій гріх, я усе поправлю, не плач, нічого тобі не буде.“

„Як не буде, пан за се не простить, ой умру, ой побіжу — утоплюсь в озері.“

„Мовчи ж, мовчи дурнепька, а то вчують, прийдуть, по неволі дізнаються, що се ти вазу збила, и не повірять, що се моя справка“...

Ту вже піймила Настя, що Любка хоче ії гріх на себе взяти, та и каже: „Любочко-голубко, та и тобі лишенько буде.“ Буде лихо, то й буде, най висічуть мене, а ти тілько мовчи. Випровадивши Настю з гостинної, поставила знов Любка вазу на давне місце, зложила ії наче б вона ціла була, и зладила усе так, якби ту Насті й не було. Ледво що и покінчила, аж ту мадам с своеі кімнати, шур-шур шовковим платем. „Емé, Емé, идіть учитись“, кричить мадам неначе вівця мекає; а вона так Любку по француськи називала. Але Любка ні ворухнеся з місця, тілько каже: „Я не піду до вас.“ А мадам вже страх упрямства не любила. „Осел“ — каже, „упрямий.“ Як пана дома не було, то дуже погано з Любкою обходилась, не любила ії. „Любка“, говорить бувало, „з мужиками тілько приставати любить.“

Як же ж тепер Любка не схотіла ії слухати, хватила ії за руку, а Любка повернулась до сего місця, де стояла ваза, мадам за нею, а та від неі, та будьто би нехотя трунула вазу; ваза впала на землю, та и пішла в самі дрібні кавалочки. Як охне мадам.... Шін, шін, кричить; се б то по нашому: ваза тая була правдива китайська. А Любка тілько усміхаеся, що вдалось ії Настю

Digitized by Google

визволити. Як увиділа мадам, що Любка ще усміхаєся, розсердилась так, що крий Боже. Приїхав пан, заперлася вона з ним у кабінеті — цілий час ёму щось толкувала. Ходила я, грішна, слухати під дверми; чутно було: „шіи, шіи, Емé, Емé, мужик“, а більш то я вже нічого розібрати не могла. И висікли мою голубочку; сама мадам у себе в кімнаті и сікла, та и цілий час щось приговорювала, здаєсь, наказувала Любці, щоб ії слухати, а та мовчить. Стоімо ми з Настею перед дверми, та слёзами заливаємось, а ввійти не можна було, бо двері с середини на ключ замкнула. Після того замкнули Любку у дітскую и два дні ії там тримали — мене одну тілько и допускали до неі. Не плакала вона, а дрожить тільки ціла и мовчить, або обніме мене, припаде до мене и так довго сидить. За мною прокралась и Настя в кімнату, та як кинеся до Любки як зачне ії руки цілувати: „Любочко — говорить — матінько, сонічко ти моє ясне, умру за тебе, за тебе душу положу.“ Дивна міні видалась така любов Насті; бо ж и нічого я про ії гріх не знала... довго-довго опісля дізналась я, що се був гріх Насті а не Любки.

Дивно міні було, що пан на се пристав, щоб Любку висікли, а се було так; він позволив, щоб тілько трохи ії пострашити, а то для того, що страх-богато ёму мадам про упрямство Любки наговорила... А вона взяла, и висікла ії страшно, як пан в поле виіхав. Донести ёму об сему ніхто не посмів, ні з дітей, ні с прислуги, бо над ним самим мадам волю узяла по смерти нашоі пані. Ну и мадамі не уйшло те даром. Страх, як вона мишей боялась, а стали в неі миші, не то одна або дві по кімнаті бігати, а цілими десятками, стала вона іх в постелі и в комоді находити. Пробувала лапки на них ставити, в другу кімнату перейшла, та все на дармо, так ії и з дому вигнали... Плюнула проклята и виіхала.

А вже ж то, як опісля ми дізналися, не миші були причиною того, тілько прийшов лист, що сестра нашого пана з Москви на літо в гостину має приіхати, так побоялась вона, щоб не узнала, як вона Любку не по християнськи висікла, та щоб ії місця не вимовила, так и забралась сама, по доброму, по здоровому, поки ціла.

И від тоі то пори, задля сеі розбитоі вази, завелась така дружба у Любки з Настею, що словом, як дві рідні сестри жили.

От яка була Любка. А було в нас ще одно діло, темне та погане — и посегодня не розібрати міні ёго моім розумом. Хто ту правду має, а Любка так зараз и розібрала се своім дитиня-

Digitized by Google

чим розумом. А було ії тоді усёго літ пятнайцять. — Здавна ще мала в нас громада одну часть соснового лісу, з 200 десятин, и ходила чутка, що сей ліс купили люди ще за діда покійної пані за гроші, та перебили руку при купні, та и задля того звався сей ліс Перебоєм. Померла пані, обявили людям волю, тай стали уставні грамоти писати. Тілько ліса того людям не відписали. Перелякались наші люди — не хотять уставної грамоти підписувати. Довго се тягнулося, чимало було клопоту, вкінци так и підписали. Діти тоді ще малі були, не знали про те нічого, а хоть би и знали, не второпали б того. Тілько прийшов шість-десятий шестий рік, тяжкий голод, помір на людей и худобу — кінця світа приходилось виглядати. Зубожіли наші люди, и помір, и голод, и страх, и не захотіли податків платити. — „В нас“, говорять, „пан наш власність нашу відійняв, ми свого добудемо, а поки не добудем, податків платити не будемо.“ — Стала громада людей у Петербург посилати. Далеко и високо вони ходили, трипайцять разів ходили, не даром трипайцять — Бог з нами — чортівським числом зоветься, а вернулись не з добром, хоть ходили самі поважні люди с села. З ними разом прийшов постій салдатів. Пан наш усе толкував, що в ёго письма на те не має, щоб ліс громадський був, а и пані ёму про се нічого не звістила. Може воно и правда була, хоть старші голови на селі сему не повірили, бо деж було покійній пані про всё знати та відати, се не ії жіноче діло було, а то не взяла б була гріху на свою душу, як би знала, що се громадський ліс, то була би ёго громаді и відписала.

Було се саме в день имяпин Любки, сімнайцятого вересня — Віри, Надії и Любови и матери іх Зофиі. Вивела я панночок до церкви. Любка радо до церкви ходила; зайдемо з відтам, було, до отця Степана, а там и по селу погуляємо, панночки обдарять дечим мужицьких дітей. Виходять тоді панночки с церкви, а ту як в оден раз входять в село салдати — людей ведуть. Плач піднявся по селу... зойк... Любка перелякалась. Я одна з ними була коло церкви, мадами до церкви не ходили, усі бисурманки були. Затрусилась моя Любка. „Няпечко, що се таке?“ Я веду дітей дальше, аж дивлюсь — Любка не йде.

На се надбігла Чириха; люта баба була, з осмеро дітьми, а и ії чоловіка вели солдати. „А теє, каже, що батько ваш панночко останню шкіру з людей дере. А вам би, Орино, не слід водити ту панське насінє, прокляте, не добра ім ждати від нас.“ Сама стоіть злісна, люта, аж синя, зуб на зуб не попадає. Любка

Digitized by Google

на се нічого не відповіла, тілько Олюся заплакала. „Веди — каже — нас няпечко від сеї лютої баби.“ Так и увела я іх.

Папови нічого я об Чирисі не сказала, бо чоловік в тяжкім горю сам не знає, що говорить, и панночок о тому ділі мовчати попросила. Після обіду дивимось ми: Любки не має. Узяла я її шукати. Шукала, шукала — ніде не має. Папови и сказати не сміємо. Побігла я на село до отця Степана, чи там іі не було? Ні, каже матушка, не виділи. А міні слова Чирихи з ума не сходять: „Не добра ім від нас ждати“. Перше ніколи того не бувало, як вийшла де, то певно під проводом Насті. С чотири години іі не було, в конець и прийшла. Що там мадам панночці говорила, не знаю, а я до Насті так и причіпилась: „Говори, де була, шоловлива?“ Так и призналась, до Чирихи ходили. Об усему Любка від Чирихи дізналась, випросила, виплакала. С початку — каже Настя, страшно Чириха папа проклинала, а там и затихла, и гірко тілько плаче, а Любка з нею. Кинулась вона до мужиків, обіймає, цілує іх. „Простіть — говорить — простіть нас.“ — „Бог тебе простить, — говорять, — а твоя дитяча душа в злому не повинна.“ Перед паном укрили ми усе, и мадам упросили, щоб не говорила, та и сама вона радо мовчала, бо сама не стерегла добре панночки.

Простудилася тоді Любка, або може на селі чого захватила, або просто с переляку, так и перележала шість неділь; усе тілько про кайдани та дибн говорила. Як вжеж подужала, не споминала ніколи про се; тілько видко, осталось іі то вже по вік на серденьку.

Панічам нашим минув вже девятнайцятий рік. Олюсі вісімнайцятий, а Любці сімнайцятий. Вийшли панічі з гімназії, и заберались вступати в університет.

Видко, що в гімназії не навчились вони ще усему, коли и тепер ще треба ім було вчителя. А взяли ім на вчителя Олексія, сина нашого отця Степана. Ох, гріхи моі тяжкі, гарний він був чоловік, та ліпше б було, щоб ёму всі стежки до нашого дому були замкнені. Любко ти моя, пташечко сизокрила, чиж для такого горя тебе мати на світ породила, а я стара на руках виносила-викохала? Голубко моя дорога, де ти тепер, чи жива ще? Чи може над твоєю передвчасною могилою вітер порохи навіває, люта метелиця бушує?

Як отсей вчитель до нас приіхав, так словом усіх и зачарував. Пан не знає, як з ним говорити, де ёго подіти, дарма що молодий та такий вчений, панічі дивом дивуються, що з ёго и

Digitized by Google

стрілець добрий, и рибалка, и вчене діло ліпше як аби-хто знає. А як пісеньку затягне, так у нас всіх, и у прислуги слёзи з очий ллються; а співав він пісні самі наші, а заморських ані сам не співав, ані другим співати не давав. Рано усе паничами займаєся, а після обіду вони до панночок йдуть. По лісі з ними, по полі погуляють, а вечером книжки усі разом па голос читають. А опісля стануть, бувало, пан з вчителем толкувати при чаю. Я чай наливаю и слухаю: тілько не піймаю, що́ та об чім вони говорять. Олексій по нашому усе говорить, тілько не второпаєш, що се, так якось чудпа та дивна була іхня мова. Бувало часом и поперечаться, так дітям и вкучиться іх слухати, тай росходяться. Тілько Любка вже не відходить — словечка сама не промовить, очепята тілько палають, як звіздочки. И від тої пори стала вона ще ласкавійшою, ще ввіжливійшою, пікому и злого словечка не скаже, задумується и тілько, бувало, все ходить сумна-невесела. Дивно міні стало, де ділась веселість, та давна дитяча свавільність панночки; думала я, гадала, та вигадала своім мужицьким розумом, що Любка полюбила вчителя, попівського сина. Воно и так вийшло, та гірше ще, як я гадала... ох, ти, ластівочко, голубко моя, ліпше б сто разів було, щоб ти мужика в свитині полюбила, як...

От и догадалась я, що полюбила Любка, та и думаю — матері в неї не має, а покійна пані, як вмірала, так наказувала міні перед смертею: „Як умру я, Орино, то ти дітей моіх не покидай, служи ім вірно и справедливо, ти іх виняньчила, випестувала, ти будь при них до смерти, а панночок стережи, як ока в голові“. Я обіцяла те покійній пані и таки сповняла се вірно, як по свому мужицькому розумови уміла, так и стерегла панночок. З Олюсею клопоту мало було. Була вона тиха, вдалась в покійну паню, все більше з мадам приставала, так скоро и вийшла заміж за Іллю Андрєвича Осташкина, и до тепер з верстов трийцять від нас живуть вони в щастю та мирі. Діток троє в неі, ховає вона іх, та и на мене стару не забуває, щоб віки прожила. Як догадалася я, що панночка моя полюбила вчителя, так и подумала: треба міні з нею поговорити, може вона ради вірної слуги послухає, та и викине такі гадки с свого серця. Ходжу я, діло своє роблю, а думаю думку, як би міні з Любкою так поговорити, щоби и іі не обідити, и свого доказати. А тим часом вчитель наш Олексій не тілько с панами, але и с прислугою дружбу вів.

Digitized by Google

И не то, щоби він з ними за панбрат був, ні, він своє місце знає, в діла наші не мішається; те тілько спізнали усі, що він в нас людей живих а не скотину видить. А коли хто за радою до ёго прийде, бо и столярничив він не аби-як, а в нас столярством більша половина села займаєся, або в иншому ділі, усе він гарно порадить, роскаже, навчить. Здружився він особливо з молодим дячком, а дячка сёго хотіли були в попи посвятити, та за якусь провину в дячки до нас прислали. Через дячка зійшовся Олексій и с сільскими мужиками. Пани об сему не знали и ніхто ім об тім не говорив, бо в тім не було нічого злого, тілько хосен для цілого села. А для мене який ласкавий був, поважав неначе матір рідную.

Прожив він в нас літо, та и поіхав, и паничі в Петербург на університет поіхали. Так мині з Любкою не вдалось поговорити, а як поіхав він, я и зраділа, думаю, коли що и було, то забуде тепер; — звіспо молоде, сімнайцятий рік доперва йде, потоскує троха, потужить, та й забуде. И стала я підглядати, чи не тужить моя панночка. Однако тужити, не тужила: все сидить, бувало, в кімнаті та книжку читає, а книжки виджу не паші, бо наші усі позолочені в шкіранній оправі, немало іх в пана було, а тоті и без оправи цілком. А як прийде до неі мадам, або Олюся, то вже и книжок нема, так крилась та ховалась з ними. Поблідла наша Любка, змарніла троха, и стала м не знов думка про Олексія непекоіти, чи не любить вона ёго. Стала вона часто на село ходити, а особливо до дячихи. В той час родився в дячихи син, тож Любка була ёму хресною-матерю. Як побачила я, що вона так часто до дячихи заглядає, так мині и з ума не сходить гадка, чи не подає іі Олексій вісток від себе через дячка.

Довго носилася я з думками, а там и надумалась поговорити з нею, та вже на будуще не відкладати, а сказала собі: поговорю з нею нині в вечір. Кождого вечера приходила я іі розбірати и укладати до сну. Та не то, щоб дійсно мині коло неі робити треба було, усе вона, голубка моя, сама робила, — а так, по старій памяти прийду, поцілую, добраніч скажу, та приговорю: „Ангел хранитель с тобою моя пташко“.

От приходжу я до неі и стою, а вона чорні свої коси роспустила, сама в білім уся, якби ангелик и ласкаво усміхаєся, хоч в оченятах журба та печаль видніе.

„Ах няпечко“, говорить, „як ти можеш нас так любити?“

Digitized by Google

„А когож любити міні? Ганночку? Так в неі є чоловік, а ви сирота, в вас матери нема, а отець мовчаливий та неласкавий від смерти пані.“

„Ах“, говорить, „нянечко, ти не розумієш мене; таж тебе для нас від рідної семъі відорвали, житє твоє за мóлоду зломали, слугою тебе зробили... усе для нас, для пас. То несправедливо, нянечко, я би не любила, а ненавиділа б панів своіх, як би вони в мене були, як би мене мучили и знущались наді мною, як над вами, власність мою відіймали, нищили...“ и заплакала. Господи, свята твоя воля, гадаю, чи не помішалось іі в головоньці. Ну уложила я іі наконець до сну, и побоялась зіставити іі саму через цілу ніч... так до дня и просиділа при ній. Про Олексія ані словечка промовити не посміла я; не туди, думаю, гадки моі попали.

Не довго потому, а було се перед Різдвом, кажуть міні, що Олексій приіхав на село. На другий день прийшов він до нас, а так и зачав частенько заглядати. Пан приймав ёго с початку ласкаво и Любка зраділа, тілько не так дуже, як я надіялась, и говорити з ним — не говорила богато. Толкували знов Олексій с паном та спорили, але вже не по прежнёму. И в літі трафлялося, що пан часом розсердиться — особливо під осінь се бувало — а ту раз и другий на добре вже розлютивсь, як там о якійсь економіі толкували. Розстались вони, щоб не побачити себе більше. Коли прощались, пан „до звиданя“ не сказав, и більше ёго вже в свій дім не просив.

С тим и виіхав Олексій у Петербург, а остаток зими перейшов в нас тихо та смирно.

Зима минулася, настала весна, виджу я, що моя Любка ще більше задумчива стала, ість-пє мало, а не блідніє, не марніє, и очи якоюсь тихою радостею горять. Приходжу я раз вечером чай наливати, и виджу: ходить Любка з батьком по салі, а лице в неі так и палає, а очи слёзами блестять а пан говорить: „Пусте се ти вигадала, дурненька, ну, коли се для тебе забавою буде, то забавляйся, Бог с тобою, але памятай ні па кого вини класти, як що будь негарного с того вийде.“ Ту стала Любка батькови дякувати, обіймає ёго, цілує, а сама з радощів аж горить. А пан ще й каже: „Но, тепер об тім більше ані слова, погадай ще, розваж до завтра, а відтак и скажеш міні, чи се твоя незмінна воля.“ Ледви діждалась я вечора, така цікавість мене взяла; приходжу я в кінци до Любки до сну іі уклacти, а вона міні: „Нянеяко, няпечко, батько позволив міні школу

Digitized by Google

заложити, щоб дітей с села вчити, нянечко, я не знаю, що робити з радощів".

Еге, думаю я собі, така то тобі радість! Скажіть самі, як гарно се, щоб панночка вихована у панських покоях з нашою сельскою дітворою заходилась; думаю я собі так, а вона: то до столика підбіжить, то за книжку ухватить, то розсміється ні с того ні з сего, то мене обіймає, та цілює.

От и говорю я ій: „Що се ти, Любко, задумала? чи тобі то, серце моє, з обмазаними та брудними хлопськими дітьми заходитись?"

„Ох нянечко, нянечко, чи ж ти не піймаєш мене? для того хочу я и навчати іх, що вони бідні, що іх ніхто не навчить, ніхто правди не скаже; за них чимало вже серце моє натерпілося горя; я би всіх іх не тілько вчила, я би обмила, обшила, приголубила кождого з них, особливо „маленьких"."

„Ну, кажу я, хоть ми и хлопського роду, та все ще не живемо як дикі звірі у лісі, та вже ж и батько-мати не вчать нас на зле, а наставляють на добру дорогу. Вжеж правда, що наша дітвора брудна та обмазана — тілько якже ж нашому братови на селі — усе на чистість зважати? Вас, панських дітей, чисто тримати, се знов инче діло. Розваж же сама: коли ти дитину с села до чистости привчиш, то вже ій не буде опісля пахло ремісло батьківське — ні гною ёму возити, ні у полі робити. Ну, а що вже до науки — то щож ти загадала вчити нашого брата-мужика?"

„Читати, писати, каже Любка, вчити буду, най гарні книжки читають. Рахувати вивчу. Вивчу, які є звірі, птахи та риби, які дерева, корчі и трави ростуть, и який з них хосен. Роскажу усе про сонце, про місяць та звізди; про тепло та холод вчити буду и про те, як зима по осени наступає, а відтак весна и літо приходять."

„Ох дорога ти моя Любко, кажу я, чи ти не знаєш, що и книжки також часом лихі бувають, читати ёго навчиш, а справдешного розуму не даси, так и начитаєся він у книжці усего такого, про щоб ёму, темному чоловікови, увесь вік не чути. Рахувати вивчиш, так він свого брата з душею и с тілом обрахує— от як наш писар Антошко, що в ёго трохи не ціле село у кишені сидить а рахунок так и на ціле село він найліпше знає."

„Тож я нянечко не тілько читати и рахувати вчитиму, я буду вчити о природі и росказувати щó добре, гарне, а що лихе та пікчемне."

Digitized by Google

„Ти будеш ім про звірі та трави говорити... Та про сі, що в нас живуть та ростуть, вони самі здорові знають, от хочби и про вовка... Ти ёго ще и з роду не бачила, хіба на малюнку, а наш пастух Василь, дарма що тілько ёму дванайцять літ минуло, позавчора вівцю вовкови відібрав. А про заморські звірі, так до чого воно й придасться, до нас вони, слава Богу, якось не забігають, так и толкувати про них не стоіть.“

„Чи вже ж міні не вчити дітей, що добре а що нікчемне та погане.“

„Та знаєш моя пташечко, що поміж людом те гарне и добре, що в вас погане: Ти виросла в панських покоях, мадами тебе ріжних язиків вчили и не давно вчити перестали. А наш брат в горю и нужді від тоі хвилі, коли на ногах стояти навчився. Вас без мене и в другу кімнату побігчи не пускали, коли тобі вже десятий рочок минав, а я в пятому році за няньку у сусіди служила, та няньчила хлопця, тяжшого та більшого від мене самоі. Вас вчили усякому правду говорити, а нашому братові плетні дістаються, коли язика за зубами тримати не вміє. Вас французки та англичанки на свій лад дихати не то що говорити та думати вчили, а ми жиємо так, як наші батьки та діди жили, и нам жити наказали. Тобі на думці наука, а нам хліб, щоб з голоду не пропасти, хліб насушний у нас все на першому місци.“

Личко Любки покрилося смутком, не стала вона вже більше зі мною старою та дурною перечитись; но як посміла я була такі слова перед моєю панночкою розводити? Сама я опісля дивувалася, та вжеж хотілось міні іі конче відтягнути від такого діла. Прочувало моє серце, що толку з ёго не буде.

Деж іі, панській випестуваній дитині з нашим родом мужичим справитись? А вона від свого не відступала — не така була.

И завела таки Любка школу. Книжок, паперу, пер накупила, громаду дітей стягнула. Плачуть діти, отягаються, нехочуть; ну декого силою привели, декого я, грішна ласощами приманила, най вже, гадаю, потішиться панночка, и завелася в нас школа. С початку гарно йшло усе: росказує вона де що ім, читає, іх самих читати та писати вчить — усе так ласкаво, так и стала дітвора збігатися до неі... каже вона ім приходити чисто — декого сама вмиє, та сама дасть біле плате. Так и стали баби по селу говорити: не надаєшся білих сорочок та свитин. Ось и вийшло так: кого мати у школу не пускає, хто сам не прийде, а ту стали ще декотрі с сусідних панів посміхатись, що от наша панночка

Digitized by Google

с хлопськими дітьми возиться; прочув се пан, так и зробив ділу конець.

Любка мусіла сповнити батьківську волю, роспустила дітей, та и ходила неділь зо три сумна та невесела, а там и повеселійшала опісля. Ну, кажу я собі, чи не видумає моя панночка що нового. Так и правда, видумала таке, що міні и на гадку було б не впало.

Сёго року було в нас літо гарне-прегарне. Олексій приїхав до батька на вакації, так до нас не приходив.

Але раз якось прийшов по ділу отець Степан до нашого пана, так и пан наш, а було ёму се не до вподоби, що Олексій не прийшов до ёго на поклін, так и каже: „Чому ваш син до нас не загляне?“ Змішавсь трохи батько Степан — за чаєм вони сиділи — а дальше и каже: „в сина є роботи немало, через рік у ёго екзамен, а він в мене роботячий.“ „А се гарно, гарно“, каже пан. Я дивлюсь на Любку, а вона нічого, сидить спокійно, тілько більше ще склонила головку.

Тепер ще частійше ходила вона на село — мадам тепер не для науки, а для подружя була... Англичанка була вона та и радо панночок на село пускала, сама з ними навіть по хатах ходила. „Треба, каже, панам знати, як іх робучий нарід живе, и в нас таке водиться.“ Заходили ми и до отця Степана, стрічали там Олексія. Книжки давав він Любці по прежнёму; читала вона самі грубі та величезні книжки.

Тілько раз дивлюсь я: пішла Любка до пана, и сидить з ним запершись довго в кабінеті, а мене щось так за серце стиснуло, сама не знаю чому. Ходжу по салі близько дверей кабінету, ніби то діло своє роблю, а сама все слухаю, та слухаю — чи не вчую чого? И нараз, як крикне пан сердитим голосом: „Сего ніколи не буде, я знаю з відкіля воно усе йде“. Я перелякалась, лихо буде, думаю, пан бувало не раз сердився, але кричати ніколи не кричав навіть на мужиків, не то що на рідну дитину. Як вискочить пан с кабінету, я ледва що вспіла від дверей відскочити. „А, каже, се добре, що ви ту Орино, Любка завтра до тітки аж за Москву поіде, зберіть ниші ще усі ії річи. Настя поіде с панночкою.“

Приходжу я вечером до Любки в кімнату — раньше не посміла —; заперлась вона, моя голубка, и до чаю не приходила, и питаю: що и як. Ту й росказала міні Любка усе, заливаючись слізми гіркими:

„Хочу я пяпечко людям помагати, а й сама ще мало знаю; от и школа не вдалась, треба міні ще самій богато вчитись; про-

Digitized by Google

силась я в батька у Петербург вчитись, не пустив: — „Наплели, каже, тобі пісенітниць дурні люде. Поідеш в Сокольники до тітки, там гулятимеш и веселитись та й дуру позбудешся.“ Веселитись нянечко, коли тілько людей в бідности, в темноті; та, по моєму нянечко, гріх бути ситим и тепло одітим, коле люди терплять голод и холод.“

От воно й що, думаю, провиділо, моя ти голубко, твоє молоде серце правду тую святу, що на небо взлетіла, а не мириться чиста душа твоя с кривдою, що зісталась на землі.

Сила солому ломить: на другий день вивіз пан Любку в Сокольники а в мене так, якби що від серця відорвалось, — пусто міні так стало, холодно, и сонце для мене померкло, не світить и не гріє; тяжко старому чоловікови дорогу дитину в далеку чужину пускати. Правда, до тітки Любка поіхала, а все таки не в рідний, а в чужий дім. Просилась й я з нею, та пан не пустив. „Ви, каже, Орино ту в дома потрібні.“ Плакала гіркими Любка, як зі мною прощалась, а не скора була на слёзи. Настя, та сама, що дівчиною ще розбила вазу, поіхала з нею; дуже вона вірна ії була, та все не то що я.

Пережила Любка літо в Сокольниках, а на зиму переіхала с тіткою у Москву.

Писала міні, голубочка моя, разів зо три. „Скучно, говорить, нянечко міні, житє в нас таке, що усе тілько на показ, и сама не знаєш пощо и нащо тоті люде живуть.“

Під осінь виіхав и пан Олексій у Петербург.

Приходить раз письмо с почти — читав пан письма усе при сніданю — а як є яка звістка про Любку, то и міні бувало, скаже. Став він и тепер листи розбирати и читати — та одним як кине об землю, як стрясеться: „сему то вже ніколи не бути“, крикнув, и не скінчивши сніданку, вийшов у кабінет. Годині зо три ходив він сердитий по кабінеті, в конець вийшов и послав по отця Степана. Була межи ними бесіда дуже горяча, и відгадала я серцем, що річ йде про Любку та Олексія. Не даром від давна душа моя про се думала. Вийшов отець Степан, гордо вийшов, не поклонився навіть панови, той ёму також словечка на прощанє не сказав. Вечером побігла я до матушки; з нею жили ми приязно, була то жінка звичайна и сина над усе в світі любила. Не говірка вона була та не цокотуха; — усе я ії відкрила, усі мисли моі сказала и догадки, поговорили ми з нею щиро, погорювали разом, тілько й вона не знала добре нічого в сёму ділі.

Digitized by Google

„Поіхав, каже, наш Олексій в Петербург, а відтак у Москву, и говорити об сёму не казав нікому; та я се вам тілько кажу, Орино, бо и моє серце страдає, и я щось в Олексієви запримітила.“ З отцем Степаном я нічого про се не говорила; був він чоловік хоть и добрий, но твердий и з бабами в розмови не вдавався. „Було в них, говорила матушка, у послідний час, як Олексій гостив у нас, бесіди с сином чимало, но про що вони бесідували, того я не знала и досі не знаю.“

„Та скажіть міні, кажу, говорили вони хоть що будь про Любку?“

„Також и про неі говорили, каже матушка; правду сказати, мому Олексієви не такоі треба б подруги; Любка гарна, добра и вчена, так щож, все вона до роскоши привикла, а Олексієви немало ще натерпітись прийде, поки на люди вийде.“ С тим відійшла я до дому.

Стала я часто до матушки заходити, усе думаю, ось може про що дізнаюсь. Відтак зачала я вже и Любки виглядати, пан ii кімнату гарно прибрати казав. Аж ту раз, замість Любки, приходить письмо просто з Москви, від тітки. Як прочитав ёго пан, так и за голову схопився, слова промовити не може. Потім у кабінет пішов, и дверей за собою не замкнув. Я стою в салі та слухаю: а в мене серце так и бється, що годі. Чую плаче наш пан, та говорить крізь плач: „Боже мій, за що се така кара на мене?“ Вечером кличе мене: „Зберіть, каже, Орино, усі річи Любки, завтра відошлете іх у Москву.“ „А щож“ кажу, „панночка не приідуть до нас?“ Як крикне „мовчать“, так я и присіла, давно вже міні панського крику не доводилось слухати.

Зібрала я річи Любки, як пан приказав, и відослала іх на другий день. Того самого вечора побігла я до матушки. „Щó, питаю, сталось?“ А матушка сама слёзами заливаєся. „Втекла, каже, Любка від тітки з нашим Олексіём.“ Мене так и вкололо в серце. От воно, гадаю, чого боялось моє серце, що я давно вже прочувала. Боже мій милий, що воно дальше с того буде? Був ту в кімнаті и отець Степан, та я с переляку ёго не запримітила. „Нічого вбиватись, каже він, Олексій знає що робить; він не дитина, ёму вже двайцятьшестий рік минув, сам за себе відповідає; знаю ёго, що він чесний, и благословенія ёму не відмовляю, хоть не слід би ёму так було...“ тай задумався. „Що до Любки, каже дальше, то не аби який чоловік ii дістанеся.“ „Я пана Олексія обіжати не можу,“ кажу я, а сама гадаю: Натерпишся ти досить в нужді та горю, голубко моя. Потім дізналась я від матушки, що

Digitized by Google

Олексій письменно пана о руку Любки просив, но той ёму не відповів, тілько письмо назад відослав. Просила ёго и Любка письменно, та пан про се и чути не хотів.

Скоро вернулась до нас з Москви Настя, тілько в панський будинок не приходила, а у матері проживати стала. Від Насті дізналась я, як втекла Любка від тітки, не призналась міні тілько Настя, що помагала ій в тому, та я сама догадалась; знала я, що слово Любки в неі — закон. Став тепер наш будинок могила-могилою, тихо так, пусто, аж страшно.

Пан заказав про Любку споминати, а сам ходить хмурний, та сумний як ніч осінна. Від матушки дізналась я, що Любка в Петербург поіхала, а відтак дістала я від неі, голубочки моеі, и звісточку. Писанєчко таке гарненьке, таким спокоєм та щастєм дише, що и міні легше на душі стало. В однім тілько місци, де про батька споминає, якби слёза капнула.

Перейшла так зима и знов весна настала, ту и мене лихо постигло. Антін Потапич захворів, та и через тиждень Богу духа віддав. Погорювала я, погорювала, а там стала в мене одна думка, якби міні мою Любку відвідати. От и випросилась я в пана у Соловки на богомоля, святим угодникам Зосимови и Савватію поклонитись. Нехотів, нехотів с початку а там и позволив. Та хоть знав, що в Петербурзі Любку побачу, так про неі ні чичирк, ні пів словечка. Попрощалась я з усіма и поіхала. Матушка плакала гірко и казала поклонитись від себе Олексієви, и передала ёму через мене в вік ненарушиме материнське благословенє. Набідилась я чимало, вконець приіхала в Петербург. Прийшла я на площадь, якби в ліс, не знаю куда йти; щастє ще що в письмі прислала міні Любка свій адрес. Напяла я повізника, так сей и завіз мене в улицю, де вона проживала. Приіжджаю, дивлюсь, а хатинка маленька, похилилась уся, якби в землю вросла. Ох, Боже ти мій, думаю, не довелось жити тобі, моя дитино. Заплатила я повізникови, входжу в подвірє. Подвірє маленьке, заросло зеленою травицею, в одному куті корч бозу, в другому дві акациі розрослись густо, та спуталисъ вершками, и зависли зеленим гіллєм над деревяною лавочкою, а на лавочці и сидить моя пташка, така бліденька — и читає книжку. Стала я якби вкопана посеред двора, ні взад ні вперед ступити не можу, ні словечка промовити. Стою так и дивлюсь на ій, а слёзи так и ллються міні з очей. Довго, видно, вона тую книжку читала, встала наконець, зітхнула глубоко, оглянулась вокруг и мене зуздріла. Як кинеся до мене: „Нянечко, моя дорога, нянечко неоціпена, чи то ти?“ „Я моє золото, дитя нена-

*

Digitized by Google

глядне, я пянечка твоя стара, вірна.“ Привела мене Любка в свою кімнату. Кімната мала, весела, чиста, всюда книжки, а на столі купа паперів.

„А деж, питаю, Любко твій чоловік?“ Вона усміхнулася ласкаво, тай и каже: „Чекай пянечко, він прийде, він на другій кватирі живе, а приходить до мене що дня о шестій годині“. Дивно міні так стало, чиж не було б се по закону божому, думаю, щоб чоловік з жінкою жили у купі. Ну, тілько я того Любці не сказала.

О шестій годині прийшов Олексій. С початку здивуся він, побачивши мене, а відтак зачав роспитувати и про се, и про те, и як той живе и як сей — и всякого він знає по имени и по призвищи називає.

Боже, мій Боже, думаю, а пани наші не то що призвища, а имени мужицького не памятають; була в нас така одна сусідка, що усякого мужика Іваном звала, а всяку бабу Явдохою якби псів та овець.

Просиділи ми так за милою розмовою близько до півночи, а відтак Олексій попрощався та и пішов у свою кватиру. Чудно міні стало, а все таки не відважилась питати про се Любки.

Стала мене Любка на свою постіль укладати, як би матір рідну, сама на тапчані положилась, зітхнула та и заснула смирненько, як дитятко невинне. Прокинулась я рано — Любка вже одіта, на столі самовар кипить, гостить мене старую чаєм. „Чому се ти“, говорю, „мене не збудила, я б була самовар наставила, и чаю налила.“ „Ти пянечко, каже, в мене гість дорогий, сором міні був би тебе таким ділом трудити.“ Так и сказала.

Прожила я в неї цілий тиждень. Любка усе читає, та пише, бувало, и за се писанє грошей дістає, тим и жиє, бо в батька нічого брати не хотіла. Приходили до неї діти вчитись, так вона їх за дармо вчила, а як від кого брала заплату, то вже сама до дому ходила. Олексій приходить, бувало, що вечора, посидить, поговорить, так и йде, и в ёго чимало діла було. А така межи ними дружба, така згода, що аж серце радуєся. Раз кажу я до Любки: „Не добре ж би се було Любко, щоб ти більше с твоім мужом проживала, так и житє плило б вам солодше, як на самоті усе тілько над книжками та роботою.“

На се усміхнулась вона миленько та и каже: „Не муж він міні, а брат.“

Міні якби луска з очей спала. Не на те ти, думаю, від тітки втекла, щоб з милим чоловіком здружитись, а йшла ти до брата и на те тілько з ним вінчалась, що инакше ніколи не був би тобі

Digitized by Google

батько позволив їхати учитись та придумувати, як бідному людови поміч нести.

Прожила я тиждень в Петербурзі та пішла у Соловки, щоб сповнити обіт. Як йшла я, так наказувала міні дуже Любка, щоб я повертаючи знов до неї поступила, тай я и обіцялась. Але Бог, видно, судив міні инакше: на дорозі захворіла я сильно и перележала без памяти в селі Иваповску в пона — спасибіг, добрий трапився, але усе що пан дав на дорогу, видала за других шість неділь, поки зовсім подужала. Добрі люде помогли дістатись до Петербурга назад.

Приходжу я у двір Любки, питаю за нею, кажуть: нема, виїхала з Олексієм, вже неділь зо три тому; де и як, ніхто не знає. Дальше не було що и питатись, забралась я у дорогу, та на силу доволіклась и до дому.

Видже, ходить мій пан ще сумнійший, а про Любку ще и тепер чути не хоче. Постарівсь він, читати став мало, а як бере газету в руки, то точнісінько так, як би чогось лякався, не став вже читати газет за сніданком, тілько уносить іх у кабінет.

Через тиждень дістаю я звістку від Любки. Пише вона, що перенеслась з Олексієм с Петербурга, и добре ім тепер живеся. Але де перенеслись, де живуть, не ма написано, и адрес якоюсь чужою рукою положений.

Було то останне письмо від Любки. Прийшло воно як раз в святий різдзьвяний вечір, а перед великоднем сталось таке, об чім и до смерти лячно споминати буде. Сталось се так: Ніде може не ма таких злих доріг, як у нас в великий піст. Ні пройти, ні проіхати, через дорогу засипану на пів стопленим снігом, під котрим лежить добре розмішене болото. В такий власне час не могли ми дістатись до міста, и через кілька днів не діставали ми газет ні писем. Вкучилось се панови, и післав Василя за ними у місто. Сидів Василь три дні, сидів и в снігу и в воді, а все таки цілий дібравсь до дому и привіз письма и газети. А місто всёго 30 верстов від нас. Привіз він тоті газети саме перед панським сніданком. При сніданку услугувала я панови и подавала ёму чай, так перше бувало він и пожартує зі мною и з газет дещо скаже, а тепер вже давно того не бувало. Але того разу пригадав собі пан давніще. „А ну“ каже, „Орино, чи не прочитаємо де що с політики?“ А я вже так и зраділа, добре, гадаю, що здобрів пан, може я ёму де яке слівце про Любку кину, бо вона міні усе на мисли.

Digitized by Google

„Прочитайте, кажу, пане прочитайте, чи там не забирається Наполеон знов йти на нас.“ Пан розсміявся та каже: „Політик з вас, політик.“ Став він газету переглядати, та як скочить, стіл перевернув, сам упав на землю, посипів, захаркотів не своїм голосом: „Любко, дитино моя...“ Ту и духа Богу віддав. Кинулась я до пана, слуг за дохторами післала, приїхали на другий день, та де вже вмерлого оживити. Газети тоті я сховала и доси їх маю, там усе є описано и коли, и за що, и як...

О Боже наш справедливий, на дітях батьківські гріхи караються. Де ти тепер Любко моя нещаслива? Бути може, що там, куда батьки та діди твої людей гнали, від рідної хати, від жінок-дітей на труд непосильний, в гріб-сиру землю... гнали без милосердія, за слово, за погляд, ні защо. Голубко ти моя, пташечко моя люба, ненаглядне дитятко, за тебе молитви моі грішні, по тобі слёзи горячі.

ПОЖОГА РОМИ

уступ с поеми

„НЕРОН“

Данила Млаки.

Хто в рай сей дивний онде іде
У тріюмфальному візку,
Два льви золотогриві тягнуть
Тяж чоловічу ту дивну?
У женських шатах муж одітий —
Тримає ліру у руках,
Де гляне оком — всё ся клонить,
И кожде серце крпє страх.
Дорогу стелять німфи нагі
Рожевим цвітом, молоді
С посуд бахантки аромати
Стежками ллють дорогі.
Гидкий тут фави на лірі грає,
Сілен вино знов лиє там, —
Горлять сатири, корибанти
Величного ик небесам
Здіймають. Хто той тріюмфатор?
Кому тьма клониться людей?
То кесар Нерон всемогущий
Тиран демонський, лютий змий!
Тирана тягнуть льви поволі...
Но нині втіхи в ёго ніт,
Єго не тішить блеск красявий,

Digitized by Google

Дівиць хороших роскіш, цвіт...
Єго не тішать вже амфори
С кипячим хієським вином,
Ні видумки потрав, що в злотих
Мисках згромаджено кругом...
Він нині и не засміється,
Не горне діви до грудей,
Єго в одно все піт збивае...
Що ж квочить нині демон-змий?...
У ліру вдарив, струни лусли,
Він звучну до землі розбив,
И стрясся мов из переляку
Як сніг поблід, мов би не жив.
Що нині сталось з душегубцем,
Чому він зблід як та стіна,
Чом так понуро, як звір дивить
Що квочить злісная душа?

Раби біжать из зойком, криком,
Прямують від моря
У прост до кесаря Нерона —
Повні жалю, горя...
Перед ним вни зупинились,
Ид землі упали
Мов кленовий лист тряслися,
Нишком промовляли:
„Всемогущий батьку Роми,
Кесарю и пане,
От-тепер на мармурові
Сходи препогане
Тиренськеє люте море
Виграло труп білий...“
»Що за труп?« гукнув так Нерон,
А старий раб смілий
Єму каже: „Труп хороший —
Матері твоеі...“
»Агрипини?« „Так кесарю“
»Гей за мнов в палати?«
Крикнув Нерон. Всі понеслись
В двори золотні,
Де лежала бездушная,
Матір-Агрипина.
„Агрипино хорошая,
Що сталось с тобою,
Ти ще вчера величалась
Чудною красою;
Ти ще вчера при бенкеті
В Неронськім городі
Кожде серце чарувала

Digitized by Google

Роскішнов уродов
Твоім оком, зірков яснов,
Небо чарувала
А устами румяними
Олими відтворяла.
А хто бачив стан твій гнучий
Шалів и минався,
А хто бачив груди білі
З муками карався. —
Що с тобою нині сталось?
Твої очі ясні
Повгасали, на вік зблідли
Устá твої красні...
Волос, що крив плечі білі,
Мокрий и в клуб збився,
А стан гнучий на мрамурні
Сходи повалився.
А де бюста грудей ділась...
Чом з неі червона
Кров чуріє? Ах скажи нам
Матінько Нерона...
Що с тобою, мила, сталось?
Хто тя збавив с світу
Ти богине чарівная
Повна краси, цвіту?..“

Так питали бездушную
Бахантки, дівиці,
Кесареві буйні гості
Жерці та пяниці.
Нерон на труп нишком глянув,
Слова не промовив,
Та из черт лукавих видно
Що він більше крові
Бачить хоче: цілий Тибер...
Ні, — море глибоке
Крові повне, він бажає
Цар-Нерон жорстокий.
„Гей до пиру, други мої!
Сором тут стояти —
Тутка смерть, а нам ще жити!..“
И всі у палати
Повернули. Жизнь розвилась
Баханаль зачався,
А від співу, гульні, шуму
Весь двір розлягався.
Нерон лиє вино в себе
Д' серцю діву горне,

Digitized by Google

Тим здушути злую совість
Хоче душа чорна.

Луна вже північ людям звіщала
Тиренське море хиталось у сні,
Вітрець вів розмову с сумною цикарисов
А по блакитнім зіроньки малі
Носилися тихо. Що там мов снопами
Здіймаєся ясно та страшно д' горі;
То поломінь шлеться до гордої Роми,
То слюбная ніч, — пожоги и Роми!
Так розжарився — горить, пламеніє
Нерона гордий город мов вулькан;
Трівогу, галас народа не чує
Демонський кесар, злосливий тиран!
На мозаічнім краснім вестибулі
Мов сам з мрамору лукавий стоїть
И втішно глядить на ад той бурливий,
На море червоне Нерон-людоід.
Но разом мов с сну Нерон розбудився
И золотокуту він ліру вхопив,
Ударив у струни, а осміх некельний
На грізній тварі лячно ся відбив.
И мов шалений співати почав
Гимн такий страшний аж двір ся хитав:

„Витаю тя искро, дочко Прометея!
Красу всю твою ти нині розвий!
Твоім рубином, смарагдом, топасом
Мов коверцем ти Рому покрий!
Я хочу побачить, як раз ти вкрашала
Ту Трою преславну, ти искро мала,
У тебе гіганський ріст, — розвивайся
У поломінь-пожар, — ти искро свята!
Най факлі бахантів тебе нагодують,
Най корму долиють у каганець твій,
Гуляйже по Ромі від хати до хати
Широко-далеко полумя розсій!
Огнянее море зобачить я хочу,
В тім душу мою скупати б хотів,
Гукай! скаженися! щоби покоління
Будучі зазнали як Рим раз горів...“

Завмер голос, струни втихли
Рома пламеніє,
Від пожарів мов в пурпурі
Небо червоніє
Зорі гаснуть. Искра скаче,
Поломінь бурхає,

Digitized by Google

На всі боки горда Рома
Горить и палає.
Мрамурові дивовиди,
Верхи и склепліня
Пропадають в жарі — искрах,
Де глянь все руіна...
З лоскотом падуть бервеня,
Все с собов зривають,
А у жарі мов сірник той
На ново палають.
Стовпи дорийські дивні,
Горді колосеі;
Базиліки, капітолі,
Терми, Мавзолеі,
Навмахні и театри,
Всі жертвою стали
Неситого елемету,
Всі в себе запали-сь.
Навіть мідь, залізо тонитьсь,
Камінь порохніє —
Кругом сопух и задуха,
Що все гине, мліє...
Тибра води роскипілись
Мов лява кипяча, —
Горять гаі циприсові...

Днина збудилась, сонечко сходить,
Єго невидно, злякалось
Того пожару, в дими густні
Мов за заслону сховалось.
В царських палатах там на терасі
Нерон в одно бенкетує,
Що горить Рома и розпадає-сь
Де ёго тее турбує?
Чашу с смарагду в правій тримає
Лівов бахантку він тулить...
Що горить Рома, Рома велична
Всі захмелені забули —
Єму одно лиш ум наповняє
Чашу житя щоб лиш пити,
Совісти голос вином кипячим
Тим из Фалерна здушити...

Digitized by Google

ПАНСЛЯВІЗМ

в минувшости и в теперішности.

(Після статі А. Пипіна в „Вѣстнику Европы“ р. 1878.)

Був час, коли в европейській літературі багато говорили о панславізмі. По послідних подіях знов багато говорилось о нім; а відзиви були по більшій части неприхильні. Найбільше говорять о панславізмі, як о небеспечнім и шкодливім руху: перший міністер англійський, після слів газет, задумав знівечити „панславістичний заговор“ на балканськім півострові; Бісмарк „ненавидить“ панславізму; угорські депутати, а вже ж и перший міністер вважають конечним положити таму „панславістичним підшептам“; навіть французькі дневники підносять, що против панславізму треба взятись до первних мір и т. д. Рідко хто точно поясняє, що тут належить розуміти під панславізмом; але звичайно розуміють тут під панславізмом сподіване політичне обєднане и підвисшене славянського світу під впливом Росиі, або, яснійше, розширене над славянським світом безпосередного (а бодай посередного) панованя Росиі, що таким робом побільшить свої и так вже небеспечні сили и в конець загорне для себе балканський півострів. В Европі майже одноголосно бажають відвернути або знівечити сю сподівану подію. Німецько-угорська суспільність в Австро-Угриі дуже неприхильна для „панславізму“; в Німеччині також неприхильні для „панславізму“, а особливо, як говорять, крайно неприхильний так потужний політичний чоловік, як Бісмарк. Але що ж знов значив трицісарський союз? А коли він тим неменше дійсно истнував, то чи не слідує заключати, що Росия зовсім не виновата в „панславізмі?“ Але чого ж так дуже настають на те, щоб ёго знівечити? Що ж, вконець, такого панславізм сам собою: чи истнує він дійсно, — чи и в якім змислі можна прикладати сю назву до сучасного руху славянства, яка була и яка тепер роля Росиі в сім руху? Про се хочемо тепер говорити.

Події послідних літ дотикаючі области „панславізму“ викликали дуже живі співчутя и надіі, опісля росчароване, невдоволене... Тепер, можна сказати, один период подій закінчився и не буде безкористно исторично розъяснити предмет, на котрий досі дуже мало звертано уваги. На балканськім півострові продовжаються потрясеня, що дають страшний коментар и доповнене до минувшого.

Digitized by Google

I.

Як думали в Европі о панславізмі давнійшими часами?

Слово „панславізм“ появилось в перший раз, здається, по трийцятих роках. Внутрішний рух славянського світу звернув тоді на себе увагу европейських політиків и публіцистів. Перші десятки літ нашого віку були над усе повні національних розрухів, що мали свій почин в умисловім руху и в політичних переворотах кінця минувшого століття. У внішнім політичнім побуті середної Европи роскошилось після віденського конгресу повне панованє так званої „поліцийної держави“ (Polizei-Staat), що мала свою межинародню основу в „святім союзі.“ Але житя переростало сю політичну форму и під реакцийним гнетом, під скріпленим змаганєм придушити „лібералізм“, в европейських суспільностях що раз сильнійше виявлялась потреба иншого устрою як национально-політичних, так и внутрішних відносин. Ідеї політичної свободи набирали що раз більшої сили; разом з ними йшло прямованє до национального висвобожденя и обєднаня. Такий рух проявився в Німеччині и в Италії — у Німців теоретичною політикою, в Италіянців практичною революцією, карбонарськими заговорами и маццинізмом. Наконець уми так сильно розбудились, що французька революция 1848 р. сейчас відізвалась и в Німеччині, в Италії и в самій Австрії.

Рух национальний відбувався також в славянськім світі. Його помічено с початку сего століття, с часу сербського повстаня; ёго виділи опісля в ряді иншихъ подій и ёго то названо „панславізмом.“ Після идей трийцятих и сорокових років значив він ось що: славянський світ прямував обєднатись, як прямувала до подібного обєднаня Німеччина, Италія, як навіть на півночи Европи проявлялась идея скандинавської єдности.

Слово було зложене теоретично; воно було неозначене, як неозначені були ще понятя о первістках и дійсних силах того руху — не тілько у ёго посторонних дослідувачів (у німецьких, французьких и ин. письменників), але й у тих, серед котрих він став проявлятись. В самім ділі, рух у славянських народів був незаперечимий: він обявлявся численними подіями — політичними, як висвобожденє (хоч ще не зуповне) Сербії, повстанє Польщі; суспільними, як оживленє славянського елєменту в німецько-славянських землях; образовавчими, як появ цілого ряду славянських літератур, заявленє прямованя до межи-славянської спільности и т. д.; але в чім була властива суть и ціль руху, якої звязи

Digitized by Google

и якого обєднаня шукали славянські народи — сего не знали ще вони самі, а ще менше знали їх дослідуватєлі.

Та неозначеність, по правді сказавши, продовжається и до сеї пори. Правда, від тих часів, від трийцятих років до нині, висказано не мало теорий обясняючих, як и в якій формі повинно доконуватись обєднанє, не раз розводжено идеальні розъясненя славянської национальної истоти и того, чим повинен стати славянський світ для себе самого и для цілої европейської цивілізации; але теорії були суперечні, строїлись на дуже незгідних основах, ще ніким не були с собою погоджені, и славянська єдність остається досі довільним питанєм, як в теорії, так в самій суспільно-політичній борбі. Розумно буде, що трийцять-сорок літ тому назад питанє було ще темнійше, и практичний стан річей ще менше давав сказівок до можливого рішеня.

В европейських публіцистів перемагала гадка, що „панслявізм“ се прямованє славянського світу до обєднаня під проводом Росиі, а именно так, що, може бути, не так самі славянські племена бажають сего обєднаня, як сама Росия йде до ёго. А Росиі приписувано тоді характер підбиваючої держави, доволі дикої, але потужної и грозячої свободі мало що не цілої Европи. Другі не похибувались ні троха в тенденциях панславізму, але вважали більше природним и пожаданим инший вид панславізму, де могла би Польща станути осередком; а Польща разом з західним славянством творила би знов загату Европи від российського нападу. Польща ще не погибла під панованєм Росиі, союз с славянством побільшить ії сили, а исторична вражда з Роснею не може дати ій иншої ролі, як борбу против московського напору: на сій основі була би для Европи отся форма славянського обєднаня вигіднійшою. Треті, особливо між самими Славянами, думали, що найлучшою постатю славянської єдности було би ні одно, ні друге, а вольна славянська федерация. Ось такі були головні теми, які розвивались в ріжнородних рахубах и мріях про будучу долю славянського світу.

Опісля побачимо, о скілько ті пляни відповідали дійсности. Але для европейських публіцистів, як ні мало в загалі знали вони о славянських народах и їх відносинах, здавалися яснимн основи до того, як задати собі питанє и як менше-більше припускати ёго порішенє. С початку віку славянство — не згадуючи вже про Росню — звертало ріжними способами на себе увагу політичними обявами свого житя.

Найперш *Росия*. До Петра вел. звістна була Росия в Европі

Digitized by Google

мало що більше, як империя Великого Могола. С часу Петра в. вступила вона діяльно в круг европейськоі политики и почала ширитись на полудне и на захід. Прилученє Руси-Украіни, зайняте прибалтийського краю, опановане чорноморського приморя після підбою Криму — наконець послідувальні розділи самоі Польщі поставили Росию в безпосередне сусідство з „Европою“. Часи Катерини ввели остаточно Росию в круг европейських политичних интересів. Се була сила, с котрою треба було числитись. Вона обявляла и блеск и потугу, що могла стати справді дуже страшною. Берлін бував вже в росийських руках. Политичний зріст Росиі йшов бистрійше, ніж внутрішний розвій и внутрішна образованність: Европа бачила ii воєнну и политичну силу, але ще не бачила ii самостійноі образованности, суспільного житя; бачила зверхний вплив европейських обичаів на рівні с первістною дикостю, и не тілько за Катерини, але й за Олександра, коли Росия якийсь час стала осередком европейських подій, коли ii борба з Наполеоном була рішаючою хвилею европейськоі истории, — навіть в ті часи в Европі не відвикли від давних виображінь о „варварській“ „півазийській“ Росиі. Мимо усеі политичноі сили Росия оставалась для Европи несимпатичною чертами свого побуту и обичаів, с припусканою або дійсною азиятицькою грубостю и жорстокостю. Сего вражіня не могли затерти заводи Катерини з фильозофами и енцикльопедистами, ні лестні слова похвальні Вольтера, ні „Наказъ“ переведений на европейські язики; всі ті блескотки европейськоі образованности оставались в очах Европи побрехенькою (анекдотом), внімком, особистою примхою. Доволі було кілька росказів чужинців, пробувавших в Росиі, щоб старе вражіне піддержалось а навіть збільшилось в міру того, як в той сам час приходилось почути дипльоматичний угніт „пів-азиятицькоі“ держави на власних ділах. А се доводилось не рідко. Та Росия, що ii ледви узнавали належною до Европи, натрутно вмішувалась в внутрішні справи середноі Европи, с часів революции була все по стороні консервативних и реакцийних партий, и росийські війска ще тоді доходили до Италіі и Голяндиі. Розділ Польщі прийнято увесь на карб Росиі, яко подію национального насиля. В борбі з Наполеоном забули, що упрямість Росиі принесла хосен европейським народам и самій Франциі — поконанем воєнноі диктатури; але гаразд памятали, що „святий союз“, що в ёго заснованю цар Олександер був першим діячем, став на десятки літ підпорою реакциі, жерелом политичного и суспільного угніту: московські армиі були готові придушувати ліберальні рухи; москов-

Digitized by Google

ський авторітет осуджував италіянські повстаня против себелюбних дрібних тираній, осуджував грецьке повстанє против турків, котрих він признавав *законними* властителями. Слідуюча четвертина столітя змінила багато: Росия перестала від части глядіти на турецькі своєвольства як на „законну“ власть и подала поміч Грециі, — звернула більшу увагу на полуднево-славянські відносини; але в европейській політиці заховувала переданя святого союзу. Повстанє и покоренє Польщі з знівеченєм іі конституцийних установ; поміч подана Австриі против угорського повстаня (при чім однакож замотані тут интереса австрийського славянства нічого не зискали и очевидно, Росия не мала іх навіть на взгляді); дальше тріваючий союз з німецьким консерватизмом, — все те остаточно успособило европейський лібералізм ворожо супротив Росиі... Те, чого в Европі дізнавались о внутрішнім побуті Росиі, о зуповнім панованю безусловноі власти, о недостатку якоі небудь суспільноі самодільности, о поверховній образованности висших верств, о рабстві міліонів кріпостних людей, о жорстокости уставодавства и адміністрациі, ще більше переконувало, що в Росиі Европа не може видіти однородноі области, що має в ній небеспечне сусідство, страшну воєнну масу, неприязну а тим самим угрожаючу для европейського поступу.

Було би майже злишним сказане стверджати прикладами з европейськоі літератури тогочасноі. Таких прикладів безчисленне множество. Яко загальний вивід доволі буде указати на сторони посвячені Росиі в книжці знатного німецького историка и одного з найбільше характерних заступників німецького лібералізму — Гервінуса*).

При таких понятях о політичній ролі Росиі, при іі абсолютній монархиі и звістнім військовім мілітарнім характері, при панованю над Польщею, що ставилося Росиі (и звичайно тілько одній Росиі) в докір яко підступна, насильна грабіж, при певній участи Росиі в долі полудневого, балканського славянства, — витворилось припущенє, що Росия тілько й придумує, як би ту дальше двигнутись на полудне и захід, як би загорнути та пілкнути решту славянських племен, що то и самі йдуть до неі на стрічу, щоб висвободитись с під Турків и Німців — и що після того Росия неминучо грозитиме самій Европі.

Дальше *Польща*. Від часу, як полуднево-славянські царства упали в борбі с Турками и с початком XVII. віку Чехи підпали

*) Geschichte des neunz. Jahrhundert's I. Einleitung.

Digitized by Google

під австрийське панованє, Польща и Росия оставались єдиними независимими державами славянського племени. В 1772 р. відбувся перший поділ Польщі, потім дальші, відтак, після коротко трівалих надій на самостійність при Наполеоні, за віденським конгресом — основано польске царство с конституційними установами и невелику річ-посполиту в Кракові. Звістно, що погляди самого царя Олександра I. подавали Полякам підставу думати о повороті давнійшого політичного значіня свого краю и в Европі піддержано гадку о историчнім праві Польщі, позаяк навіть російський цар признав се право, ограничаючи за-для ёго свою власть в польскім царстві. Ось чому, як вибухло повстанє 1830—31 року и польска конституция покінчила своє истнованє, сю подію осуджено в Европі не с становиска російської власти а именно с польского становиска. Европейська дипльомация узнала сю подію так, як сёго бажала Росия; але прилюдна думка европейської суспільности, під впливом давних поглядів на Росию, добачала в сій події новий доказ, що Росия прослідує народні вольности и „поликає.“ Тоді, а навіть ще й тепер, не помічали, що Пруси „поликають“ Поляків незрівнано діяльнійше як Росия — самі Поляки не помічали ще сего, — а по цілій Европі розносились жалоби еміграции и стони ненависти, що находили собі приготовану и сприяючу почву. Як звістно, польска еміграция найшла покров у Франции. Тут оснувалося ії гніздо. Сильним аристократичним осередком був тут князь Адам Чарторийський, а літературним осередком — знаменитий заступник польскої поезиі — Адам Міцкевич. Париж став одним из головних осередків польскої еміграційної літератури, що разом с польскою літературою Галичини и Познаня мала широкий вплив як у самій Польщі на уми старих и нових поколінь, так від части и в европейській публіцистиці. При незнанію дійсних відносин Польщі и Росиі, кидалась в очі сама внішна подія — повстаня и знівеченя конституційних установ; симпатиі (хоч симпатиі до самої Польщі, приміром в Німеччині, здається, все були дуже умірені) були по стороні Польщі. Росия все була дуже далека від Европи — и географічно и исторично; инколи покладано навіть територию Росиі в Азию; при тім, був се край „шизматицький“, — що було дуже важне для суспільної гадки в католицьких краях и не без ваги навіть в очах протестантів, що в „шизмі“ осуджували переданя Византиі; вкінець Росия була краєм зуповної автократиі. З другої сторони, Польща все була близше Европи; се була країна католицька, що стояла в давних историчних відносинах з Німцями и іх державою, — знакома з ла-

Digitized by Google

тинською наукою; вконець, Польща була країна конституційна, що хоробро билась за свою волю, країна поконана и — нещасна. Такий був погляд майже загальний в Европі. Може бути, що до ёго розповсюдненя більш усёго причинялась польска еміграция, ii література и ii звязи з европейською публіцистикою. В тім то крузі вироілась та панславістична теория, що коли Росия загрожує Европі, то найтрівальшою загатою против нападу може бути відбудоване Польщі, що могла би станути на чолі федерациі славянських племен. Стілько подій свідкувало о историчній и сучасній вражді и супротивности Польщі и Росиі, що нераз и европейські публіцисти, що то иноді очевидно повторяли гадки и роскази еміграциі, не раз приймали виображінє о Польщі яко о загаті против Росиі. И в отсій то теориі представляно и розбирано Росию яко пів-азиятицьке царство, грозяче цивілізациі; яко таку виключувано ii из славянського союзу, що під проводом Польщі повинен був вповні прилинути до европейськоі цивілізациі.

Дальше. *Полудневе славянство* було в початках сего віку в загалі мало звістне не тілько европейським публіцистам, але й самим одноплемінникам; но від часу росийсько-турецьких воєн за Катерини, воно що раз більше и більше висувалось на політичну арену. З одноі сторони борба Сербиі за независимість а опісля основанє князівства; борба Чорногорців с Турками, ix опір Французам; коротко трівале истнованє „Иллірии“, основаноі Наполеоном, — все те відкривало новий славянський елємент на полудни, що домагався для себе місця и уваги. З другоі сторони викликала вражінє подія зовсім иншого складу, — именно виданє сербських народніх пісень знаменитого Вука Степановича Караджича. Се появилось невидане богацтво народнёі поетичноі творчости, здивувало своєю гомеричною своєродностю и свіжостю и — що було знов замітним — повторялося в самих подіях сербського висвободженя, в подвигах Мілоша и Чорного Юрія, в богатирських битвах Чорногорців. Поезия, відкрита Европі в виданях Вука, надавала морально-поетичноі окраси подвигам народу, що с чотиристалітного забутя виступав на историчну арену. Війни Росиі с Турциєю минувшого віку; тоді вже спостережені симпатиі балканських православних народів до Росиі; участь Росиі в висвободженю Сербиі — що раз більше и більше наводили на гадку, що тут може проявитись політична звязь, котра або скріпить Росию співчутєм христіянського населеня Турциі, або навіть розбудить в Росиі страсть до завойованя и віддасть в ii руки балканський півостров и Царгород. Як ні слабі були безпо-

Digitized by Google

середні зносини Росиі с полуднево-славянським світом, европейська публіцистика не тілько скоро запримітила ті зносини. але й подала ім таку вагу, о якій в ту пору не догадувалась (з двома-трома виїмками) ціла маса росийської суспільности, и до котрої саме правительство відносилось дуже рівнодушно.

В трийцятих роках почався новий рух в иншій области того ж племени — у Хорватів. Сей рух визваний властолюбними и национальними претенсиями Мадярів до такої ж национальної опозиції взмагався в міру утиску з другої сторони и коли, наконець, национальне прямованє Мадярів порішилось на повстанє против Австриі, узброіне Хорватів против Мадярів було відповідею на нёго. Між тим часом, як ще йшло тілько до війни, питанє розбиралось діяльно з обох сторін в австрийській публіцистиці, а відтак перейшло и ії розміри. Австрийські Серби, Хорвати, Словаки горячо боронили своіх национальних прав и свого достоінства и в горячці полеміки с певною гордостю указували на те, що вони споріднені з росийською державою; для противників було сего доволі, щоб говорити о підозрілій прихильности полудневого и західного славянства до Росиі и о підступних замислах послідної. Опісля вмішалась Росия в угорську війну а се стверджало для публіцистів як ту звязь Росиі с славянством, так и те, що Росия все готова служити до угніту волі, — бо вже ж думали Угри, що вони борються за волю, забували тілько на своє поступованє с Хорватами, Сербами, Словаками.

С кінцем трийцятих и початком сорокових років припадають подорожі перших росийських славістів по славянських землях. Ціла дальша діяльність тих славістів виказала достаточно, що се були дійсно люде учені, відчасти самі правдиві и кабінетові учені, що не тілько не получали ніяких політичних поручень, але й опісля відганяли від себе усю політичну сторону славянського питаня. Між тим не тілько в німецько-угорськім світі були переконані, що се були політичні висланці, але й иншим здавалося не имовірним, щоби Росия розсилала учених а не політичних діячів; подібно думали и ті славянські патріоти, що не любою була ім тодішна політична роля Росиі, (ось як пр. хорватсько-италійський писатель Томмасео-Томашич).

Рух *Чехів* в национальнім змислі не мав до р. 1848 ясного політичного характеру, але за те визначався замітною діяльностю своіх учених. Знаменитий Шафарик займає одно с перших місць в исторіі „панславізму“ — и в тій исторіі, яка писалась с погляду що ино поясненого, и в тій, що говорить о дійснім розвою

Digitized by Google

славянської самовіжі. З виїмкою одної хвилі підчас славянського зъізду в Празі р. 1848 — Шафарик не виступав яко публіцист. Але ёго гігантичні труди на полі славянських старинностей, в літературі и етнографиі були національним подвигом, котрого вплив сягав далеко поза границі книжної учености. Се були перші учені труди загально славянського значіня, що обіймали старинність и теперішність славянських племен, іх давні спільні спомінки, зіставленє іх родового числа, іх сучасну етнографию и статистику. Труди Шафарика положили трівалу основу для дальших дослідів славянства, вони мали сильний моральний вплив: вони дали славянству обчислити свої сили, помогли племенам взаімно познакомитись, воскрешали давно минувше и старі подвиги, и будили надію на нові. З ученою славою Шафарика не рівнялась ще слава иншого славянського ученого; академиі и університети взивали ёго до Москви, до Петербурга, до Берліна, до Відня. Він став загальною, незаперечимою повагою для своіх и для чужих; ёго літературна заслуга стала також признакою розвою панславізму и моральним доказом ёго хосенности.

Такий же сам доказ добачали в другім чесько-славянськім писателю — Коллярі. Се не був учений, — він писав правда и учені твори о славянській старинности, але в них так переважає фантазия, що іх не зачисляють до науки; — се був поет, запалений оборонця и проповідник славянського обєднаня. Колляр висказав ті перші пориви славянської самовіжі, де именно було ще багато більше поетичного пошукуваня и надій, ніж реальної свідомости в своіх средствах и своій ціли. У Колляра було дечого спільного з Державіном: у обох поезия настроіна на високий, торжественний тон оди и дитирамби: у того и у сего був свій предмет поклону, що наповняв іх поетичним розгаром, — у Державіна — велич Росиі, як він ії піймав; у Колляра — слава и велич Славянства, котрих він дошукувався в ёго минувшій долі и в ідеалах будучности. Як учені труди Шафарика, так поема Колляра: „Дочка Слави“ була твором всеславянським по своій грясти и по побудкам до праці для национального добра. Той сам Колляр став перший говорити о „літературній взаімности“ копечній, щоб піддержати в славянськім світі самовіжу ёго єдностости и щоб підмагати образованність и літератури поодиноких племен.

Имена Шафарика и Колляра зазначували прямованя чеського славянства и заразом обозначували літературний „панславізм“. Сі имена були звичайно знані всім чужостороннім публіцистам, що брались обясняти панславізм.

Digitized by Google

Такі то були загальні черти тих внішних основ, що на них в европейській публіцистиці вироблялося поняте о панславізмі в трийцятих и сорокових роках. Воно було дуже неозначене так само, як ще неозначені були самі події руху. Близші судці писателі славянські и не-славянські в самій Австрії виділи річи близше, але й вони правдоподібно задля новости национального руху не могли прийти до ясного понятя о ёго розмірах и можливім впливі. Чужосторонні писателі виясняли діло не без ошибок и то дуже грубих, — але инодї виповідали, або й вгадували немало вірних заміток о межиславянських відносинах и в більшости гадок о „панславізмі“ вже тоді визначалися черти, що остались до наших днів в розвідках чужосторонної публіцистики о славянськім питаню и послідній війні. Сі черти ось які: присвоїня Росиї заборчих виглядів на балканський півостров и Константинопіль, крайне неприязне відношене и до Росиї и до самого висвободженя полудневого славянства.

Про руське жіноцтво.

(Листи Галичанки до редакції „Правди“.)

Лист перший.

Ще недавно йшов по цілому світу голосний гомін про волю жінок, се б то про еманципацию женщин. Долетів він и до нашої країни, хоч може не до нас Русинок. Ми все якось дальше від світу, мов у затиші непросвітній. Але й в нас збереглась память про те, як то задля сеї пóмовки підійнялась буча в нашім краю. Мов би бурливим вітром повіяло. Писано и говорено на всі голоси о правах жінок, о їх неволі и недолі, о конечній потребі визволити женщину з рабства. Нагадуємо ми собі, як то на сю тему уряджувано відчити прилюдні, якими товстими буквами печатано на оповістках слово: женщина, як громадно спішили мійські пані и панночки послухати на себе прилюдного суду — похвали. В перший раз засідали женщини разом з мужчинами в широких салях, де читано відчити про волю женщин.

Пішло діло дальше. Надумались, що не гаразд тілько про одну волю толкувати. Треба щоб саме жіноцтво почуло свої окови, потрясло ними и їх розірвало. Треба женщин способити до сёго великого діла, треба їх научати, до самовіжі доводити. Ось

Digitized by Google

и заряджено відчити про всіляку всячину вже для самих тілько женщин, щоб вони не соромлячись мужчин и не оглядаючись за ними мало-помалу вийшли з найнисшого до найвисшого ступня науки. Так и настала та буча, що я про неї згадала. Було, у товариствах, на звідинах, в найменших кружках, де хоч зо дві жінки збереться, про нічо більше й не говорять, як про ту еманципацию. Розмови були цікаві, горячі, знаменні. Цікаві, бо цікава була річ почути иноді стони и нарікання на рабство — від таких жінок, що самі своіх чоловіків під „пантофлем“ держали и в рабів повертали. Горячі, бо вже ж то рідко яке небудь діло жіноче обговорюється між нами без горячки, без пристрасти, без пересади. А тут як раз припадало до лиця пристращатись, горячитись... Молодіж аж пропадала вступаючись усім молодечим жаром за волю жіноцтва здобувати собі серця красавиць. А женщини и молоді и немолоді залюбки говорили и слухали про такі речі, де тілько й діла, що хвалити женщин, боліти над іх недолею, грімати на іх гнобителів. — Розмови були й знаменні, бо вони наче знаменником значили усіх речників. Ось и зараз було пізнати, як у нас приймаються всі нові гадки, нові идеі, як до них становляться всілякі люди и задля чого так. Пізнати, хто хапається новини, не дійшовши ії толку, тілько задля того, що се новина. Пізнати, хто затруситься, цілим тілом задрожить тілько тому, що се новина, а всяка новина ёму нещастем, втратою, бо ёго жизнь зложена самою старовірщиною, ёго права и становиско затверджені старосвіччиною, ёго всі думки скостеніли, зашкаралупились на старовірщині. Так и пізнати в кого думка неповоротлива, наче завмерла, а в кого ум живий, збагливий, до грунту розсудливий. Пізнати й те, що в кого криється на душі. Перелякався чоловік одної думки про волю жінок, так знатя, що в ёго подружю не все до ладу, що в ёго душі не багато нахилу до рівноправности, що ёго жінка бодай чи не в де-чім похожа на невольницю. А було таких багато, що перелякались волі жіноцтва мов смертельного гріху, відпекувались ії и віщували, що та воля принесла б неминучий конець світа. Таке и багаго де-чого иншого можна було помічати по тодішних розмовах.

Та не на тім конець. Кипена гадка родила добро и зло. Саме у той час почали по містах множитись жіночі пансиони, жіночі школи, почали засновуватись перші товариства жіночі. Усюди стояла на першому виду гадка про волю женщин. Вона вповалась молодим панночкам-пансионаткам, вона розбуджувала поважних женщин до живої поворотливости, иноді до хосенної діяль-

Digitized by Google

ности, иноді тілько до пустої шалапутливости. Тоді то почали появлятись між жінками курці папирос, амазонки на конях, на ловах, на гонитвах, повізнички пишних фаетонів и химерних коней, пістунки малесеньких собачок. По цукорнях и кавярнях отворено осібні відділи жіночі; почали завязуватись жіночі клюби, комітети и т. д.

И піднялась та буча — завірюха еманципацийна, що шуміла и бурхала якийсь час у нас, хоч не між нами Русинами. Було багато шуму пустого, пересади смішної, як звичайно при всякій новині буває, але все таки була се хвиля перелому, нового поступу и нова незаперечима гадка станула на яві, воплотилась, чи, радше, почала тілько в тіло поростати.

Сама гадка волі чи еманципації женщин, голосно підійнята на заході, з заходу из струями західної цивілізації налинула до нашого краю. Вона озвалась в нашім краю голоснійше багато инших цивілізацийних идей заходу, — знак, що грунт для неї був и в нашім краю підготовлений. Вона не перейшла без сліду над нашим краєм, — знак, що була потреба тої идеї и реформ нею наведених. Нагадали про жіноцтво, прилюдна увага звернулась до женщин, виявились хиби, недостатки, потреби — и усі тямучі люде, як би ні росходились їх гадки про жіноцтво, мусять признати, що дотеперішність жіноцтва не може бути будучностю, що суспільність и в тім згляді має ступити на нову дорогу, на дорогу поправи — реформи.

Які мають бути ті реформи, як широкосяглі — про се багато толковано и досі ще толкується. А все ж, як би там ні росходились гадки про волю жіноцтва між самими прихильниками тої волі, головні жадання дадуться звести у небагато словах. У перше годиться висвободити женщину що до ії тілесних сил. Женщина яко рівноправна мужчині має право на те, щоб розвивались сили, свіжість и здоровля ії тіла. Най же ж не посвячують сих дорогих скарбів задля пустої чванливости, задля тепер модного перепіжпеня — виделікаченя, задля марної примхи світової. Най ії виховують після засад здоровля, най розвивають и кріплять ії сили тілесні, щоб вона стала спосібною переносити всі пригоди и невзгодини, які можуть лучитись у нашому житю. Най кріплять ії тілесні сили, щоб приспособити ії до найпершого, найтяжшого и найголовнійшого обовязку матери-кормительки. — Дальше треба висвободити женщину морально. Чоловік скушав яблука-пізнаня и мусить в поті чола пізнанєм доходити свого добра. Закривати чоловікови пізнанє значить уймати ёму добра. Невіжа стається

Digitized by Google

дуже часто, коли не все, причиною зла. Загальні правила людські правлять и жіноцтвом и нема причини закривати їх перед очима женщин. Най же ж женщина знакомиться з натурою людською, з її правами, з її цілями. Най пізнасть женщина усі правила моральности, най пізнає добро, най вчиться відріжняти зло, щоб ёго хоронитись. Оттоді наповниться жіноча душа твердими ясними засадами моральними, набере сили відпору против всіляких покус щоденного житя, дитинячі наівність зрілих женщин уступить місця зрілій розвазі, з великої дитини стане правдива, спіла женщина и вона не буде дізнавати тої нудьги зродженої пустинею духа, що веде на бездорожя, а добачатиме вищі задачі свого житя в родині, в суспільности и в народі. Тоді буде вона не тілько доброю матерею, але й яко дівиця, яко безпотомна жінка, яко вдова йметься вона хосенної праці для суспільности, для народу, и в чесних ділах, в осущенню високих идей добачатиме втіху и розраду свого житя. — Рівноправність женщини не допускає обмежувати ії тілько на одно поле тілесного и морального розвою. Наука виказалася яко сильна підпора як моральности, так и в загалі цілого житя, ёго розвою и поступу. Женщина має разом с цілою людскостю розвиватись, поступати; то ж не годиться відберати ії так потужної сили розвою и поступу як наука. Треба ії ум всесторонно розвивати. Най же ж женщина так як мужчина черпає з неперебраного жерела науки и всяких відомостей, най роствераються для неї двері всіх святинь науки и штуки, най вона образується, кріпить свій ум и розвиває свої сили душевні, як можна широко, як можна глубоко и основно. Тоді зможе женщина йти своєю силою по сёму світі. Для неї роствориться широке поле заслуг, богате жерело самопомочі и самоудержаня. Женщина стане справді самостійною людиною, перестане бути тягарем для других, безпорадною сиротою відданою на ласку и неласку мужчини и нужда не буде ії доводити до конечного упадку. Людскість позискає в жіноцтві нову силу цивілізацийну, а заразом затамується одно з головних жерел людської недолі.

Такими шляхами думають тямучі люде здобути волю для жіноцтва. Як сказано, про розмір сёго нового діла людскости, про способи ёго переведеня ведеться и досі ще горяча росправа. Але сліди роспочатого діла видніються вже в щоденнім житю родиннім, суспільнім и народнім. Тілько згадати про ті становиска, які, хоч спорадично, починають займати женщини, а кождий помітить, що роспочате діло йде вперед, кинені гадки стають дійсностю.

Digitized by Google

Так воно діється, але правду кажучи, не у нас а мимо нас. У нас не клопочуться про нове питанє еманципаціі женщини. До нас ледви чи доходять слухи про те, що діється по инших краях, що й у нашім краю по трохи твориться, але не нами а по над нами. Чи живемо ми? Так, живемо, як жили досі; незнати тілько чи годиться се звати житєм. А може житя наших Русинок, іх побут, іх становиско в родині и в народі таке гараздливе, таке свобідне и цвітуче, що ніяково нам прикладати до себе отсих идей заходу далекого? У нас тиха тишина, ніхто не горячиться задля идеі волі жіноцтва, згадка про еманципацию, мов про яку пусту марницю, викликує насмішку на устах а не ростворить іх до поважного слова. Очевидячки, наша Галичина або зовсім світ позаевропейський, або не так скора зайнятись новим духом, новими потребами. А преці підносились у нас голоси „о вихованю дівчат“ — и се вважалось за дуже дуже поступову гадку, наче б можна сказати, що дівчата-Русинки повинні або можуть обходитись без вихованя, без образованя! Що ж, чи не переграємо ми доперва перших гам людського житя? Чи истнує в нас яке небудь питанє жіноче и чи ми Русини маємо яке жіноцтво и від чого у нас така мовчанка?

Постараюся об сім пізнійше поговорити, а може дещо вияснится у нашім народнім житю, може хоч засвитає яка гадка, розжариться яка искорка житя...

О-га.

Де-що про Гуцулів.

Допись И. О..го.

На сегорічних загальних зборах товариства „Просвіти“ ухвалено, щоби „Просвіта“ занялася збиранем етнографічних материялів до пізнаня нашого народа.

Узнаючи велику потребу и хосенність сеі ухвали, котра в ділі просвіти нашого народа неперечно перше місце займає, хочу бодай одробинною причинитися до тоі великоі спільноі праці, котроі „Просвіта“ має підійнятися. Записавши де-які спостереженя в тім напрямку на людности тутошній — так званих „Гуцулах“ — починені, прошу Вп. Редакцию о поміщенє іх в своім журналі.

Гуцули замешкують просторонь землі від жерел Лімниці аж глубоко в Буковину и до Сиґоту на Угорщині. Назву „Гуцул“ виводять историки від роменського „uł-huc“ т. є. той розбійник; а Тацит оповідає, що Славяне переходили гори и ліси з ружем

Digitized by Google

в руках яко „latrocinii“ [1]). В бесіді Гуцулів до нині ще приходять слова с таким окінченєм як пр. Ґлеґул, Балтаґул (гора), Ретундул (гора), Радул Радускул (полонини коло Жабёго), Клива (вертеп, пролом) и м. и. Можна отже сказати, що ще до нині позістали тут сліди колишніх осад римських та роменських, котрі аж сюди сягали [2]). Авреліян опустив Дацию р. 272 по Хр. Тоді заняли ii Сармати и Германи. Вандрівки народів продовжались ту аж до 13 віку, а послідними були Ромени [3]). Після д. Шараневича — майже всі щепи, котрі тодішню Дацию замешкували (о котрих именно Птоломей говорить) мають в нинішній орографиі Карпат свій ἀναλογον, — як те видимо пр. на назві „Радул“, „Радускул“, — котрі пригадують на колишніх „Ratkensioi“; „Альбим“ — на „Albikensioi“; „Preudaensioi“ були б мешканці по над Прутом; „Kotensioi“ були б мешканці „Кута“ між Черемошом а Прутом и т. д. Подібно и назва „Бескид“ пригадує на колишній щеп „Biessoi“ [4]).

Коло Ростоків (недалеко Кутів) є „Овидова гора“, на котрій мав пересиджувати славний поет Овид р. 770 по заложеню Риму будучи на вигнаню.

Гуцули називають себе де-куди „Чорногорцями“ від Чорногори; найвисші ii верхи суть Шпиці, Говорла и Ворохта; побіч Чорногори суть Жупаня, Стіг, Балтаґул, Игрець (по віруваню Гуцулів виправляють на тій горі „Мявки“ — себ-то лісові русалки свої танці), Буковець, Брусний и д.

Гуцул відзначується хорошою и сильною будовою тіла, и ростом високим. Око ёго чорне, сміле, лице и ніс повздовжні, волося довге, (декуди пр. від Кутів и Жабёго аж понизше рамен) також чорне; вуси довгі нестрижені.

Стрій гуцульский — можна сміло сказати — найкращий зі всіх які наші руські поселяне носять, и при тім дуже малёвничий.

---

[1]) Пор. Дра Шараневича „Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker im Alterthum und im Mittelalter. Lemberg 1871.

[2]) Найбільш на північний захід висунені границі римської Дациі після Птоломея були більше-менче у жереа Лімниці, Свічи и Мізуньки.

[3]) Пор. Дра Шар. „Krit. Bl. in d. Gesch. d. Karp.-Völk.

[4]) Linde словник, „górale zowią bór na górze „beskidem“; por. Svec. beskyd-da = zasłona. Przegląd naukowy, Warszawa 1844 згадує, що у руських Карпатян удержується повіре, будьто би ту мешкав дуже давно страшний розбійничий нарід, котрий зветься „Biessi-Osiny“ (себ-то Біс-Осина); Осина и Пек були у них мітолоґічним божищом, и ще до нині клене наш нарід „Пек та Осина“.

Digitized by Google

По короткій колін недосягаючій сорочці убирають звичайно „киптар“ мережаний краями; по нім закидають на опашки „байбарак“ [1]) темної, червоно брунатної, а часом и зовсім червоної барви. В зимі носять також короткі кожушки, а з рідка ſуſлю. Опоясуються дуже широким — часто аж по пахи сягаючим чересом, окрашеним густо мосяжними гапликами, бляшками, кільцями, та Біг знає чим, що нно світиться. Відтак уберають шаравари (Scyt. σαραβαρα = weite Beinkleider) темно гранатової або бронзової барви; або крашаниці т. є. червоної барви, котрі найбільше носять; а на ноги кордобанці волоками привязуваші — рідше чоботи. Через плечі перевішують дзьобню, а декуди тобілку. Кресані носять чорні с широкими берегами. — У леſінів кресаня обведена звичайно золоченим широким ſальоном — прибрана у всілякі квіти и павяні пера; — а зимою клепаню або шлик.

Давнійше коли Гуцули лучше малися як тепер, був їх стрій о много богатший, декуди навіть збиточний.

Дівчата одівають по сорочці мережаній волічкою — (деколи цілі рукави мережані) — дві обшинки, найбільш червоні, вміcто спідниць, и киптар або байбарак. Проти святочного дня уберають — особливо богатші вміcто обшинок „сукні“, т. є. спідниці сукняні темно-голубої або ріжноцвітпёї барви, обшиті долом золоченими ſальонами; опоясуються червоним волічковим чембором, а с переду втикають в пояс хустку ріжнобарвну опускаючи ii по собі мов запаску. Декуди, особливо по місточках носять червоний корсет = „душку“. На ноги уберають поверх „поколінниць“ „кордобанці“ або жовті сафянові чоботи; часом и звичайні чоботи. Голови не завязують, а волося сплітають в дві коси переплетені червоною волічкою, и складають на голові овально. В свята прибирають голову в „боутиці“, а на шиї вішають намисто та срібні дукачі = ſарди. Колдки [2]) носять всі. Подібно убераються и жінки, с тою ріжницею, що голову завивають червоною малою хусткою, а проти святочних днів переміткою.

Стрій Гуцулів відповідний зовсім ороſрафічному складови Гуцульщини. Довга сукмана чи опанька спиняла-б Гуцула в ёго дуже скорім ході, тим більше, що ёму треба по горах ходити, для того и на ноги одівають легкі кордобаньці, не тяжкі чоботи. Відтак Гуцул мало возом іде (тому и дуже мало возів в горах — більше беньдюг) а все досідає коня, того невідступного товариша свого;

---

[1]) Поодинокі слова обяснені осібно, відтак будуть вже знакомі.
[2]) Ковтки.

Digitized by Google

до їзди верхом, звісно, короткий сердак спосібнійший. Обпинки, що їх носять женщини (тії коротші від спідниць и не зішиті) також відповіднійші до їзди верхом. Гуцулки їздять на конях рівно як чоловіки.

Хати будують з дерева, по-найбільше соснового; стін не ліплять и не тинкують зверха, а ставлять просто с пів-округляків, гладкою стороною до середини, округлою на двір, и с середини тілько глиною вимазують и білять. Зверха покривають хату драницями, т. є. дошками, котрі часто ще грубими камінями прикладають для обеспеки проти вітрів. Кімнат звичайно дві, рідко лиш одна с присінню т. є. хоромами и коморою. Для „маржини“ ставлять або осібно стайню, або роблять на се по-зад хати пі даше зі стіною по-переду. Хати звернені вікнами до полудня або сходу.

Села гуцульскі дуже ростяглі, и тягнуться або в котлині поміж горами повздовж ріки, або роскинені по горбах так що Гуцул не бачить хати свого сусіда, бо вона за горою; пр. в Річці (в Косівськім), де село в обемі чотири квадратових миль тримає, а Жабє о много більше.

С природи вже — Гуцул дуже привязаний до своіх гір; ёго хіба крайна біда вижене с хати шукати заробку на долах при зрубі лісів. Він тілько на своіх верхах и полонинах чуе себе вільним, и все бапує за ними. При тім смілий, навіть буйний; хід ёго дуже скорий, обороти легкі, взір бистрий. Відтак Гуцул дуже палкий, завзятий; урази не забуде свому противникови, и пімстить ії хочби по літах, а як бє, то удари ёго часто смертельні, бо вимірені в голову. Незнакомого собі чоловіка — особливо сурдутового — дуже підозріває и недовірчиво до ёго відноситься; неохотно буде відповідати на питане, а так недокладно и уривочно, що треба довго тягнути з ёго, поки дійдеться до ладу. Питаю пр. хлопця:

— Де идеш хло? — От, дес иду!...
— Ба, але деж? — Дес иду... в царину!
— А чогож тобі там? — Ка'ут шо медвідь є!
— Що робиш дівче? — От, шос копаю!...
— Ну, та копаеш, але що? — Якийс хріш...

Оповідано мині, що раз зайшов наш поет-Гуцул в Річку. Було в неділю — та зайшов до церкви; а звісно, що він все в гуцульскім строю ходив. Гуцули оглядають ёго якось недовірчиво, и щось собі не добре міркуючи — поглядають одеи на другого. (Наш поет, бачите, носив іх стрій, але розуміється більше коштовнійший „елеганцкий“, ім здавалось отже, що то ледви про-

Digitized by Google

стий гуцул а відай чи не вовк в овечій скірі?) Вийшовши с церкви, стали радити, що-би з ним недоброго зробити. С тоі неконче приємноі ситуациі визволив ёго оден леґінь, що приглянувшись ёму добре, прийшов перед „совіт сотворивших“ тай каже: „Е! дайте поки, таже то таки наш пан Лейтман, що з нами в однім реґименті були!“ — Годі однакож заперечити, що и Гуцул тому, хто вже близше з ним познакомиться, у кого пізнає добру волю, що ним и ёго обставинами живо занимається —, готів ціле своє серце отворити.

Як всюда між нашим народом, так и тут грубий забобон все ще глубоко вкорінений. И Гуцул не свобідний від пересудів, уроків, упирів, пристріту и т. и. По части, здається міні, має не малий вплив на се буйна дика природа гірська. Щоби уроки не чіпалися, носять Гуцули — особливо дівчата и жінки — на шиі „колтічки!“ Проти „пристріту“ уважають за спосібне „відчеркнути“, себ-то діткнутися одежі незнакомоі особи, котра моглаб пристріт навести (особливо на дитину). Вірують пр., що град та тучу можна відвернути. В однім селі згодили чоловіка, себ-то спосібного до того, щоби град відвертав; и платять ёму по 5 чи 10 центів від лумеру и по ґарцеви кукурузів. Сего року далися намовити, що не згодили; так щож, на нещастє був град, попобив трошки кукурузів, и зараз далися чути голоси, що таки треба згодити на-рік відвертача. В иншім селі — не богато літ тому — спалили кілька жінок, себ то „чарівниць“. Декотрі з виновників померли в вязниці, оден тілько відсидівши кільканайцять літ повернув и жиє ще, та може про се уповісти.

Відтак, кажуть, що як кому зацвите другий раз (в осени) груша або слива, то конче з родини хтось вмре. В однім селі зацвила богачеви сего року в друге яблунь, та купив зараз чашу до церкви и найняв службу Божу, аби нещастє відвернути. Коли йде жінка по воду, а обачить вас оподаль на переді або по-зад себе, вернеться с порожними коновками у загороду и ждати-ме доки перейдете.

Ворожбитів та знахорів тут більше як де инде, а буйна природа гірська достарчує ім не мало всілякого зіля; и лучається що бувають між Гуцулами знахорі, що улічать де-яку слабість, однак штуку свою держать в великій тайні, так що коли пр. отець і знає, то синови не виявить аж тоді, коли вже близький смерти, и то під присягою, що він іі нікому не відкриє.

До забави та танцю Гуцул дуже охочий; не мине неділі и свята без толоки на зарінках. Іх танець-коломийка, танцюють

Digitized by Google

ії при одній скрипці (скрипників у них доволі) в той спосіб: леґіні виходять на середину и викликують дівчат, відтак стають в колесо 10 до 12 люда, беруться руками всі по-під пахи, и крутяться в колесі кілька хвиль в оден — а на відміну в другий бік. Таких ґруп танцює и кілька рівночасно, и нехай би хто не думав, що то легка річ в такім великім колесі до такту крутитися; для того вони вже від малу до того заправляються, позаяк не вміти складно танцювати великий сором. Танець той навіть гарний, особливо коли більше ґруп рівночасно крутиться.

(*Конець буде*)

Русини в чужосторонній белетристиці.

Rusini. Powieść w trzech częściach J. Laskownickiego. Drugie wydanie. We Lwowie 1878.

Lech, Czech i Rus. Powieść historyczna spółczesna. Napisał Zygmunt Milkowski. (*Lech* — tygodnik illustrowany. Poznań 1878.)

Від часу, як розбудились Русини до нового народнёго житя, дізнавали вони незвичайної опіки від своіх сусідів: Поляків и Москалів. Дуже клопотались наші сусіди, навіщо будяться Русини, вигарбують свою народність из забутя и забераються до нового самостійного житя народнёго. Якось не до ладу припало ім те нове житя Русинів. Через довгі літа Русь вийшла с памяти наших сусідів и всего світу. Східну Европу довгий час розмежувано вже тілько між Польщею а Москвою. Межу перекидано від Висли до Дніпра, то від Дніпра по Вислу, а то вже не тілько у межинародніх політичних відносинах, але й в язикових, етнографічних, историчних. Русь обновлена поколотила отсим розмежуванем. С самої краіни, по котрій перекидано межу, озвались нові голоси житя забутого народу, — житя, що, хоч слабе у своіх початках, вже само собою мало доволі моральної сили захитати підставами доконуваного розмежуваня.

Довгий час нехтувано отсей обяв народнёго відродженя. Але житя було незаперечиме: воно обявлялось видимими подіями, наглядним щораз ширшим розвоєм. Не старчило вже одного нехтуваня сего житя; треба було з ним числитись яко з даним фактом. И ось почали опікуватись відживаючим народом, підберати ёго під свій лад и як над здоровіючим хорим толкувати, кому має він сказати: Спаси-Біг за ратунок житя, до кого прихилитись як до свого избавителя-добродія — свого родича.

С польскої сторони вказували на незавмерлого духа політично померщої речі-посполитої, що обіймала собою и Польщу и Литву

Digitized by Google

и Русь: „Дух покійної уноситься над її розтерзаним тілом, мов сцілющою водою сціляє и оживляє єго до нового життя. Розділені — єднаються, поконані — здіймаються, борються, проливають кров, а хоч упадають перед силою желізного оружя, ростуть силою духа и на згарищах руін роспалюють огні нового життя. Той сам дух, та сама идея будить до життя и Русь, бо вона частина речі-посполитої, кість від кости, віками сполучена, хоч не однородна але спільним віковим житям разом зросла. Оживає тим духом gens Ruthenica, щоб повстала natio Polonica. Між Польщею а Русю нема природних границь; географічне положеніе як раз виказує потребу и цільність держави „від моря до моря“. Нестор згадує про Полян над Вислою и про Полян над Дніпром. Исторія звела їх опісля разом в одну державу и споїла разом віковою спільностю. Висші верстви Русинів прийняли польску віру, польскі звичаї, польский язик, польску цивілізацию. Руський язик, обичаї и звичаї, віра — остались тілько серед руського люду. Осталось коріня — а верхи зрослись чи зростаються разом. Ось и дорога до нового життя Русинів. Польща має бути одним деревом, що выросло из трех коренів. Завязком сёго органічного зросту народнёго мала бути унія любельска трох народів, — се, як кажуть, добровільне полученіе „вольних з вольними, рівних з рівними“. Три народи мають зростатись дальше — як трійця Отця, Сина и Духа — в єдину и не розлучиму цілість — в цілість політичну, суспільну, народню. То ж нічого добиватись Русинам якої небудь відрубности и самостійности. Держава „від моря до моря“ забезпечить „Русинам-Полякам“ політичне життя, міщанство и селянство зростатиме с польским як зрослася шляхта, а польска словеспість стане для Русинів цивілізацийним елементом, а навіть дух руський знайде в ній місце змагаючи дальше ії „школу українську“. Всякий иншій розвій Русинів грішить против исторні и против цивілізації.“

Таку менше-більше дорогу вказувано с польскої сторони Русинам після того, як вже годі було залагодити сёго діла двома словами: Niema Rusi.

Дивна, однак тим неменше дуже знаменна річ, що таку ж саму дорогу вказувано Русинам и з московськоі сторони. Тілько тут були блисші факти, а що більше, истнуючий стан річей служив підставою. Найбільша часть Руси прилучилась до московського царства, котре прийняло відтак державну назву Росия. Не то вже исторична минувшість двох віків, але незаперечима теперішність рішала питаніе можливого напрямку Русинів. Поляки не маючи

Digitized by Google

своєї держави и державної власти над Русинами мусіли переважно тілько морально впливати на порішене руського питаня; тут же була и власть и сила на ділі після свого рішити се питане. Воно так и рішалось. Але треба було и моральною персвазією украсити ділo фактичної власти и сили. Отже й тут замінено назву „Поляк“ — назвою „Русь“ обом народам спільно приписуваною. Чим була для Поляків любельска унія тим являєся тут переяславський договір Богдана Хмельницького. Висипано у Львові на памятку сполученя „копець унії любельскої“ — поставлено у Київі памятник Хмельницькому з усіма можливими символічними фігурами обєднаня. Тут, як там, вказувано на историю, на добровільне прилученє Руси-Украіни, на єдність віри, на географічне положенє, на старинну єдність Руси, на спільність азбуки, на тожсамість назви, на згодливість историчного посланництва, як неменше й на те, що самі Русини багато причинялись до розвою московської словесности, що вона має всі власности цивілізацийні для Русинів, що й тепер всі світлі Русини и розуміють и пишуть тим язиком, що має не тілько для Русинів, але й для всіх Славян статись спільним, обединуючим и цивілізуючим. Вказувано вкопець на те, що висша верства Русинів вже прилинула туди и язиком и духом, що остались ще тілько одні простолюдці, а розвій суспільности Русинів и Москалів відбувається гармонійно дорогою „одновірности и одноплемінности“. Як там руський язик ставлявся яко нарічіе польского, так тут приділено ёму тож само місце „нарѣчія“, котрому не слід здіймати сь до самостійного, відрубного розвою словесного.

Так сходились и розходились шляхи Русинам через їх сусідів зазначувані. Розходились у своїх напрямках, бо один вів на захід — другий на північ; сходились у системі ставляних доказів, наводжених прикладів и аж надто видимої охоти підібрати жита Русинів під свій лад. „Де двох бються — третий користає“, можна б сказати про отсі заводи и заходи наших сусідських учителів, коли б не те, що тут борба велася и про нашу землю и на нашій землі, и коли б Русини були дійсно тим третим, що не борючись може користати, а не самим предметом борби, що переходив з рук до рук то одного то другого поборника. Так дійсно Русини не були тим третим, щоб могли собі заспівати пісеньку: gaudeamus igitur... Ті сусідські заводи и ради почували Русини иноді дуже важко на своїх плечах. Годі було навіть держатись засади: „людей радся, а свій розум май“. Розум мусів часто уступати грубій конечности. Так и не дивниця, що Русини

Digitized by Google

у своїм розвою нового життя иноді погинались и вигинались, що багато їх сил, мов тріски від обтісуваного дерева, відлітало на чуже поле. Були се ті аберації руського духа, що так часто закаламучували чистоту нашого життя народнёго.

Але всі ті невзгодини перетрівало нове житє нашого народу. Воно не подалось ні на одну ні на другу сторону. „Добрий кожух, та не на нас шитий“, можна було сказати на сусідські ради. Не тяжко було замітити, що виводи одних и других, хоч відкликувались до тих самих основ, були навряд противні — суперечні, значить невірні. Нічого казати, Русини довгі віки жили в речіпосполитій, та чи тілько те життя було гараздом, чи важкою борбою, що вконець розсадила шляхотську державу? Най буде, що у Люблині братались „вольні з вольними — рівні з рівними“, але ж руський народ повставав против Польщі тілько задля неволі и нерівности. Не одновірність ні одноплемінність склопила Богдана Хмельницького приставати до московського царства, але надія, що там доступить захисту для здобутої волі. Надія завела, бо й саме козацтво обмежило волю тілько для себе а не для народу и московське царство більш як о два віки стояло позаду „визволеня крепаків“. Ні там ні тут не було осущеня надії руського народу. Не устає крівава борба після Хмельницького, як не уставала за польских часів, знак що оставались незміпені причини тої борби. Можна було давнійше прозивати сю борбу розбишацькою сваволею, але тепер, коли значна часть тих змагань руського люду до визволеня узнанєм свободи „поспільства“ стала ділом доконаним силою західної цивілізації, —такою глумлящою назвою народнёго руху и можна вже закрити властивої истории. Самі наші сусіди виказують собі взаімно, як тенденційні їх виводи историчні, а як небудь не ма там ще правдивого поясненя нашої истории, то все ж и московська и польска историография разом порівнані виказують, що история не промовляє ні за радою одних, ні за радою других.

Та й не треба забувати, що нове життя розвивається на теперішних основах, а история не є наукою будучности але минувшости. Нові первістки, нові причини и події прибувають до давних — историчних и витворюють нове життя досі историєю незнане. История може свідкувати и судити про давні події, про давне життя, — але чи так то й про нове? Cogito — ergo sum! отсе та найвисша рація нового життя, чи відродженя. Почуває Русь сама себе, своє життя, свою волю, зазначає фактами своє відродженє, так и истнує яко живий організм и тілько в міру того, як заявлятиме на ділі те своє життя, останеться живою між

Digitized by Google

живими. Сила до розвою, правда ii идей, самовіжість органічного истнованя — рішатимуть о ii животности, о ii спілости, о обемі ii будучого житя. Коли б перехилилась вона в одну або в другу сторону, коли б прилучилась до одного або до другого сусідного організму, тоді перестала б бути сама собою, втеряла б підставу власного житя и мусіла б покінчити своє истноване.

Як в світі строго політичнім так и в звичайнім житю єдиниць и цілих народів заявляються два напрямки: централізацийний и децентралізацийний. Вони борються с собою иноді дуже тяжко и неустанно. Замітна річ, що новійшими часами децентралізм поконує свого противника вже не тілько на полі одної політики. Дехто може в тім добачати непотішну ознаку роздробленя; та се буде сам поверховний погляд, що тілько в величині а не в органічности добачає силу и поступ. Упадок римськоі держави, німецького императорства, наполеонськоі володарности, попехане латинського язика яко для всёго світу єдиного, витиснене римського права з новочасних держав и т. д. все те и тому подібне могло б після сёго погляду вважатись гріхом против историі, упадком, сумним роздробленем. А чи ж не були се ознаки нового житя, чи на місце поваленого централізму не повстали вправді о багато менші але й животнійші організми, що потужнійше розвивали и своє житя и житя цілоі людскости? Чи народи, повсталі на руінах тих великих держав з всесвітним послапництвом, — не повели дальше и ширше житя людскости ніж римська цивілізация? Чи словесности тих народів не виявили нових идей, нового житя и дальшого поступу від старинних? Чи идея права упала разом с попятем римського права, чи розвинулась и ширше и глубше и більш гуманітарно?

А все те відбувалось тяжкою борбою против истнувавшого и так званого „историчного“ ладу, переворотом, новиною. И не упала людскість, не счезла цивілізация, не завмерло житя, бо се була животворна ріжнородність, що именно й знаменує житя. На місце старих величин повстали нові організми, шо мимо своеі ріжнородности лучаться разом в гармонійну цілість людскости. Ріжнородні релігійні, народні, суспільні, обичаєві первістки, що стиснені в одно централістичне тіло вели неустанну борбу против себе и тим псували діяльність самого тіла, висвободжені и розведені на приналежні ім місця ведуть своє житя своіми силами и тим доперва доводять до гармонійноі цілости.

Сей процес не покінчений и він непокінчиться так довго, як довго жие людскість. Давно вже поникла гадка переробити усіх

Digitized by Google

людей в оден нарід одного язика, одної віри, одних звичаїв и обичаїв, що зродилась тим централізмом римської имперії а опісля римського папізму. Насильне тамованє розвою ріжнородних поодиноких організмів може вправді на якийсь час удатись при помочі грубої сили, але тлумлені сили животні перевертають вконець тами хочби й найпотужнійші.

Французька література богата, всесторонна, жива, всесвітна,— а предсі спід неї видобулась провансальщина. Не помогло вікове спільне пожитя, не помогла богата французька література самимиж провансальцями сильно підмагана, не зарадила й висока цивілізаційна и політична місия Франції, — и пятнайцять міліонів провансальців в XIX. віці починають своє нове житя, відкривають свій неписьменний „простацький“ язик, (чи идіом, чи нарічіє) и розвивають свою літературу, стають до нового житя народнёго, дарма що не мають историчної минувшости, що Французи зляться на „сепаратизм“, а найздібнійші провансальці, як Гамбетта и багато ин. понехують провансальщину и с цілим жаром ділають для скріпленя панфранцуської єдности.

Німецька література не менше богата, всесторонна, жива и вироблена від французької, а предсі с під неї видобуваєсь нова література „pattdeutsch“! Ніхто не знає в историї такого язика и народу. Від віків німецька держава голубила в своїм лоні яко справдішних Німців „Plattdeutsch“-ців, и, здавалобся, нічого кращого и луччого, як після „обєднаня усіх Німців“ прилинути ім и язиком и духом до великої и могучої вітчини, до великої Германії. Ні! Десять міліонів „Німців“ дорожить своїм неписьменним, ніколи в літературі нечуваним, простацьким „plattdeutsch“ більше ніж блескучою величиною, широкою вітчиною, и розвиває свою самостійну словесність.

Отсе ті новіщі появи відродженя чи народженя „без историчної рациі“. И не думаймо, що се тілько змаганє, щоб „простому людови“ дати заохоту до письменства и поставити ёму місток до „літературного язика“, як се дуже часто у нас з ріжних сторін толковано, щоб и нас переконати, що руська письменність має бути тілько містком для „пастухів и свинопасів“ до „літературного — готового — виробленого — панського“ язика! Ті нові письменности рішучо стають за свою самостійність и відрубність, вони не тілько „поезійки и повістки“, — але вони, як кожда письменність, вираз духового житя цілої суспільности, може бути поки-що ще „хлопської — простої“, але все таки суспільности, що почуває себе самодільним організмом и хоче яко та-

Digitized by Google

кий рости и розвиватись. Коли б вона узнавала себе переходом, ступнем низшим до високости, вона сама себе понижала б, вирікалабся рівности людей, и свою працю свідомо у нівець повертала. Послухайте горячих слів такого Містраля, яку високу мету зазначує він провансальскому язикови, ёго будучій словесности, самій провансальщині яко самостійному народнёму організмови, яке там почутя відрубности, як він ревіндикує провансальцям трубадурів, як дорікає народнёю здрадою сфранцузілим провансальцям, — а ви побачите, що се далеко не письменство „про домашний ужиток“ для „пастухів“ и простолюдців. И провансальщина и „plattdeutsch“ сягають далеко як бажанями своіх провідників-творців, так и дійсним щораз ширшим розвоєм своеі письменности. Як би ні легко було поконувати сі обяви „нового житя народнёго“ историософічними доказами, взглядами на культурність, потужність и истноване „готових літератур“, — нове житя усправедливляє себе своім истнованєм, розвоєм и своєю силою животности.

Після того буде розумно, о скілько більше право мають Русини стояти за свою народність и іі самостійний розвій. Русини не в перший раз виступають на видівню всесвітню. Безсторонний розгляд историі виказує, що та давна, дотатарська, новгородсько-київська Русь була Русю — Русинів, тепер невластиво малороссами, южнороссами и Бог знає ще як званих. Хоч московські письменники причисляють стару літературу нашу до своеі письменности, — се все останеться тілько чужим привлащенєм, позаяк недоказано, щоб в ті віки по Дніпрі, Дністрі и вколо ильменського озера сидів московський нарід, позаяк галицько-київські землі були безперечно осередком цілого житя староі Руси и після усіх свідоцтв историчних на тих землях жили тіж Русини, що й нині остались, так не хто инший, як Русини здвигли своєю силою и ту старинну Русь и іі письменність и іі цивілізацию. Та письменність болгарська чи словінська по язику, а византийсько-руська по духу розвивалась під явним впливом народнёго руського язика, підпала відтак під вплив польского язика, в деяких памятниках XVI, XVII и XVIII віку виявила навіть чистонародній язик руський — и силою традициі віджила була в Галичині в творах писаних так званим „літературним — книжним“ язиком далеко непохожим до московського в той час, як вже на Україні а відтак и в Галичині повстала правдива народня література руська. Так и в літературнім згляді були Русини не без историчноі минувшости. Почутя потреби народнёі словесности

*

Digitized by Google

було у перших наших письменників нового периоду так могуче, що вони зовсім цурались давної книжної, ненароднёї словесности забуваючи на те, що стара словесність руська своїм стосунком до народу не багато ріжнилась від инших давних словесностей других народів. Завело б се далеко виказувати, що Русини и в побутовім — політичнім згляді мали свою историчну минувшість. Доволі буде вказати на вікову борбу народу, на историчні пісні, на світогляд руського народу в піснях, приповідках, переказах и оповіданях народніх виявлений. Всі ті первістки теперішного житя Русинів доволі поясняють для неупереджених дослідувачів причину и основу відродженя Русинів и рацію їх теперішного житя. Судячи сей обяв житя народу с становиска розвою людскости можна в відродженю Русинів добачати тілько пожадане оживленє органічних частей людскости. Людскість поступає з розширенєм и зростом духового житя в щораз ширших кругах, отже й з оживленєм и зростом духового житя кождого народу. Тілько політичний нічим неусправедливлений централізм міг доглянути в відродженю Русинів для себе обаву. Блудна засада, що тілько однолитість народу державою обнятого відповідає державности с. є. можности истнованя держави и можности ії діланя, — навела гадку пригнітати відроджене Русинів. Поляки, турбуючись про обнову колишної речі-посполитої, як и панслявісти и панрусисти бажаючі зіллятн весь мир славянський в одну державу однонародню, стали рішучими противниками самостійного розвою Русинів. И се власне, що оба противники, хоч з ріжних поглядів, в тім с собою годяться, виказує найлучче, що житя Русинів не було викликане ні одною ні другою стороною, а постало своєю власною силою, невикликане високою політикою а жизненностю самого руського народу.

(Конець буде.)

Слова з Гуцульщини.

Зібрав И. О...й

А'фини = ягоди чорні маленькі, ростуть при самій землі як суниці.

Амба́р = більша комора.

Байбара́к = сердак короткий, колін не досягаючий, бронзової, а деколи червоної або білої барви.

Ба́нка = оден гульден ав. валь.

Ба́рва = мундур вояцький.

Беньдюги́ = рід воза на двох колесах без драбин, котрим стягають з гір паливо або сіно.

Digitized by Google

Бербени́ця = повздовжна вузка бочілка містяча в собі 8—12 ґарців — котру бриндзею набивають.

Бесáги (bisaccium) = вовняний мішок подвійний, Doppelquaermantelsack.

Бізува́ти = клопотатися, старатися.

Бліяти = blöcken, мечати (вівця бліє).

Бола́ = хороба, слабість.

Бори́шка = бульба, мандибурка.

Боути́ці = волічки, стяжки та квіти, котрими дівчата голову прибірають.

Буйни́й = зарозумілий, завзятий.

Бундз = грудка (в формі малого хліба — також обарінка) збитого — застоялого сира овечого, с котрого потім бриндзю роблять.

Бурку́т = мусуюча вода мінеральна (жерела тої води коло Жабёго).

Буте́й = пастух в полонині підвладний ватажкови.

Васили́ми = назва гір за Чорногорою.

Ва́тра = Feuer, а огонь = Feuersbrunst.

Вата́жко = старший пастух в полонині.

Вере́ = здається означати тілько що „направду“, „ей Богу“.

Ве́реме = погода.

Ви́кочувати = випнятися на гору.

Во́зница = сушарня на овочі.

Волóки = вовняні шнурки.

Вори́на = прутє, лом.

Втогíдь = минувшого року.

Гендибу́рка = мандибурка, бульба.

Главосíки = Свято Усікновеня голови св. Ивана.

Голу́бий = синій.

Гу́сьленка = овече молоко квасне відстояле, котре ідять с кулешою.

Гріхува́ти = почитувати собі щось за гріх.

Грíдушки = переди у байбарака.

ҐА́рди = намисто с срібних монет.

ҐлéҐул = стежка глубоким яром по-між горами.

Ґрунь = вершок, гребінь гори.

Ґу́ґля = рід плаща довгого, без рукавів, з білого вовняного сукна.

Дзьóбня = торбина волічкова в колёрові кратки, котру перевішують через плечі на такій самій широкій стяжці. Служить на сховок люльки, тютюну и и. Дзьобню носить кождий Гуцул и завсігда.

Дíйма = те що в німецькім Ahnung.

Д'гóрі = до гори, bergauf.

Д'ни́зу = в діл, bergab.

Дріб = малий скот, вівці и кози.

Єгоди — суниці, Erdbeeren.

Забóри = волічкою колёровою вишивані береги у перемітки або скатерки.

Загули́ти = загнати, підступом закликати.

Затопи́ти (в печи) = ватру розкласти = запалити.

Захри́снути = нагло вмерти.

Digitized by Google

Зва́рич = робітник при салінах (може від того, що ропу перева-рюють, щоб сіль отримати).

Ирши́ни = хрестини.

Каше́вко = вивірка. Eichhörnchen.

Киптáр = кожушок по пояс, без рукавів. Носять ёго ціле літо, а зимою убирають по нім ще байбарак = сердак.

Керекóріти = гратися, гомоніти.

Кичéрка = колода, пень.

Клáні = кілька снопів або вязок, мабуть те, що на долах по-лукіпок.

Клепáня = шапка з лисів, обшита з верха червоним, часом тем-ним сукном, с побічницями (кляпами) на уха.

Клíт = мала комора.

Каманáк = шапка гуцульска.

Князь = молодий, der Bräutigam.

Колдкú або когутки́ = Ohrhänge, кульчики.

Колúба = мала хатина в царині або полонині лише літом замешкана.

Колтíчка = рід пацёрок з ягідок певної рослини гірськоі (имя ій міні не знакоме), котрі носять проти уроків.

Косúці = цвіти.

Кордóбаньці = постолú, ходаки, скіряні, котрі и зимою носять.

Крáдька = злодійство, крадіж.

Крашанúці = червоні широкі штани.

Кресáня = капелюх (чорний с широкими крисами).

Кріс = стрільба.

Кукулéць = назва поля в цáрині.

Лелíнь = молодий парубок.

Лосохлóвити = maledicere (лихословити).

Лýдинє = вся одіж гуцульска разом.

Лýмер = нумер.

Май = означає тілько що „ніби“, „мабуть“ пр. „сего року кукуру-зú май ліпші як втогідь.“

Маржúна = вся рогата худоба.

Міцко = вовна з молодого ягняти.

Мирóм = добре, гаразд, пр. „а чи мирóм у вас?“ = а чи добре ся маєте?

Навpóчити = уречú.

На-округú = довкола, на задні двери.

Нанáшко = крестний батько.

Нéньо = батько, отець.

Нехтóлиця = nierządnica, Hurre.

Обгóртка, обпинка = запаска вовняна, звичайно червона; дві таких (одну з заду а другу с переду) убирають гуцулки, місто спідниць.

Ожúни = ягода, ужини.

Островá = друк, кіл, котрий пр. при робленю сіна вбивають в землю, и в округ нёго сіно складають, щоби копиця сильно стояла.

Оплíт = пліт, der Zaun.

Перéмітка = довге и вузке мов ручник полотно, котрим жінки до церкви йдучи голови завивають.

Digitized by Google

Перехре́шне = місце де дороги на вхрест росходяться.
Пилува́ти = кванно роботу робити, не баритися.
Пізьма = завзятє, гнівливість.
Післіг = післанець.
Плай = стежка лісом.
Плє́со = глубока, супокійна вода на ріці.
По́вница = мірка горівки, що князь нею при весілю частує. На се береся миску с пшеницею, на пшеницю колач кладеся, а в колач повницу.
Поколі́нниці = рід поньчіх суконних, звичайно червоних, по котрих кордо́баньці убирають.
Поліг = сіно на покосах; поліг метати = сіно гребсти.
Полі́тики = довгі тонкі стяжки, котрі дівчата до кульчиків чіпляють, и по раменах опускають.
Потя́та = воробці.
Пропій = питє на весілю при дарованю молодої.
Пу́дний = страшний.
Ро́вта = відділ війска, рота.
Роз-и́гри = четвер по зелених святах: від того що „Маявки“ в той день „играють“ на горі Игрець (в Річці).
Рокита = гора.
Самаря́є = заноситься на дощ.
Серда́к = то само що байбарак.
Сигло́ = ліс.
Сирови́ця = роша сільна виходяча жерелами, котрих много в горах.
Ска́терка = обрус.
С-ночи = вчера, в вечер.
Сокоти́ти = стерегчи, пильнувати.
Сопочівка = спокій вічний (вічний упокой).
Тобілка або та́шка = торба скіряна, вибивана мосяжними ґузиками в ряди.
Трембіта = труба вівчарська.
Ту́гонько = дуже сильно.
Тяр = може навіть.
Тюрма = велика череда овець.
У'ставки = параменники у сорочки, волічкою вишивані.
Учути́ло си = пішла чутка.
Фо́та = то само що обпинка.
Фре́ла = рід флєта.
Фурди́ґа́ = вязниця.
Хита́р = ціле обійстє.
Хоро́ми = сіни.
Ца́ра = край, цісарщина.
Ца́рина = поле далеко від хати межи горами.
Чембо́р = червоний волічковий пояс жіночий.
Че́рес = широкий ремінь.
Чічка = коси́чка = квіточка.
Шли́к = низька баранкова шапка с червоним або синим дном (верхом).

Digitized by Google

Шкам = тонка вовна.
Ярчі = ягнятко.
Фінанци = ревізор.

В виговорі Гуцула ударяє слухаючого — з одноі сторони — надмірне мягченє слів поодиноких, — таких именно, котрі звичайно твердо вимавляються; з другоі ж знов сторони надмірне стверджуванє таких слів, котрі всюди мягко вимавляються.

ad a) пр. Гуцул не каже нічо, але ніцьо, (ніцьо-ніцьо = добре, добре!) не челідь а цєлідь, не чемний а цємний; не чесати а цєсати, не хло́ (скорочене хлопче або хлопе) але хльо́! и т. д.

ad b) пр. Не каже Гуцул сюда але суда, не хтось, чогось, кудись, але хтос, чогос, кудис, шос (щось): не іду, але иду; не Іван, а Иван, або Єван; и т. д.

Вмісто окінченя — „єм-ся“ (3 sing. prt.) уживає Гуцул твердого „сми-си“: Пр. не „забувємся“, а „забувсми-си“. В Vocat. скорочують имена власні завсігди: пр. Мару́, Миха́, Ива́, Васи́, Пара́, Оле́ и т. д., и тоє скорочуванє, як и скора бесіда у Гуцулів відповідає зовсім іх природному жвавому успособленю.

Бібліография.

— Рускі співанки. — Часть І. — Співанки украинця Тимка Падури. *Коломия. Друк и наклад Е. Задембского. 1878.* 16⁰ стор. 55. Ціна 40 кр. Дістати можна в книгарні Міліковського у Львові. — П. Г. Задембський попереджає сю першу часть руських співанок слідуючим вступним словом: „Русина товаришом єсть співанка; — старий чи молодий, сумний чи веселий, все він співає. — А кількож то тих руских співанок?! Кожда мати уколисує дітину співанков; — пастушок при худобині, вівчарь коло овець, пряшка при кудели, жнець при жниві, жовняр на марши, мандрівець на мандрівці, господарь при кожді роботі и всіх обходах, — одним словом кождий співає — а кождий до свого стану. В кожді стороні, где Русини мешкають, співають майже инакше и тому то не всім співанки та думки других суть знакомі; — Гуцул н. пр. не знає, як співає Лемко а як Дільняк и на відворот. Тому недостаткови загадав я хоть почасти зарадити и упросивши до діла кількох честних, в ріжних сторонах краю замешкалих Русинів, постановив збирати и накладом власним видати „*Рускі Співанки.*“ — Будуть они виходити в книжочках формату нинішноі. — Виданє зачинаю співанками Тимка Падури, —а то для того бо, о кілько ми відомо, не всюде и не всі за них знають, хоть годиться, аби кождий Русин іх знав, бо то Тимко жив, співав и писав лишь про свою любу рідну Украину.— Співанки Тимка Падури подані суть ведля автографів, до чого узискав я где належало позволіня. — Кому недячиться наша правопись най подумає и без упередженя викаже, яка правопись найлінша, а ми мудроі ради услухаєм; — тимчасом гадаєм, що найлінше зробить кождий

Digitized by Google

Русин, як буде читати и співати „Рускі Співанки.“ — „Коломия в вересню 1878.“ — У сій І. части заміщені слідуючі твори Т. Падури: 1. *Лірник* (тіням Ивана Мазепи), 2. *Рухавка* — піснь козацька, 3. *Січовий*, 4. *Лісовчик*, 5. *Веслярі* (с путі Чайльд-Гарольда по Словяньщині), 6. *Низовець*, 7. *Лейстровий*, 8. *Козак*, 9. *Кошовий*, 10. *Запорожець* (тіням Павла Тетери гетмана запорозького), 11. *Золотая Борода*, 12. *Чорноморець*, 13. *Гандзя с Самари*, 14. *Чайка*, 15. *Бурлака* (тіням Ивана Сіерки), 16. *Мурашка* — дума, 17. *Сіерко* — дума з мирной сказки, 18. *Роман з Коширы* — дума, 19. *Мазепа* — дума, 20. *До Дніпра* — с путі Чайльд Гарольда по Словяньщині, 21. *Мандрівець*, 22. *Пісняр*, 23. *Україна*, 24. *Романови Сангушці* — на новий рік 1828, 25. *Гетманьці*. Видавець уживає з невияснені причини э на означенє звуку *е*. — Бажаємо, щоб п. Задембський успішно сповнив свій замір видаваня руських співанок.

— **Загадочные звуки в исторіи русс аго языка. М. Колосов.** Варшава 1877. 8°., 43 стор. В брошурі сій трактує звісний из своіх праць філологичних М. Колосов (интересна й для нас між иншими ёго праця „Очерк исторіи звуков и формы русскаго языка“ Варшава 1872.) про голосні **ы** и **ѣ**, выступаючи против поглядам п. Житецького, высказаним в ділі ёго „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія Кіевъ 1876“, котрого оцінку в своім часі подалисьмо в „Правді.“ Брошура ся М. Колосова печатана „по опредѣленію Совѣта Императорскаго Варшавскаго университета“, отже quasi офіцияльна, для нас и с того згляду цікава, що автор ii всюда опускає по твердих приголосних на кінци слів знак **ъ** котрого усунене в нашім письменстві наробило було стілько кóлоту, так що й галицькоруські схоластики-поети описали в своіх „стихотвореніяхъ“ мартирологию сеі німої приголосної. Цікава річ знати, чи ті, що розводили у нас свої плачі над вигнаним з руськоі азбуки **ъ** ом, діставши таку московську книжку, відкинули б ii с переляку, що се може фонетичною чи нелюбою ім кулішівкою написана яка „українська мрія“?!

— **Ueber die Steigerung und Dehnung der Vocale in den slavischen Sprachen** von Dr. Franz Miklosich (Separatabdruck aus dem XXVIII. Bde d. Denkschriften der philos. his. Cl. der k. Akademie d. Wissenschaften), Wien 1878, 4°, 46 стор. Многозаслуженний сей славист видав тепер також друге значно переиначене виданє Altslovenische Lautlehre яко осібний відбиток поданого до печати діла Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen (2 ге виданє).

Таким способом вже незабаром будемо маги новну граматику порівнуючу славянських язиків в повнім виданю (тілько Т. І. и III., — а II. и IV. появились недавно; Т. II. и III. були оцінені свого часу в „Правді“). Монументальна ся праця вельми улекшає спорудженє доброі граматики руського язика (як и п. славянських) и пора б вже остання, щоб у нас хто забрався до подібноі праці и виповнив раз недостаток так важного діла, о котре всё опирається, а пора вже й до того, щоб граматичний шкелет Осадці заступити відповіднійшим трудом.

Digitized by Google

— **Дзвонъ.** *Пѣснь Фридриха Шильера въ переводѣ Цезара А. Бѣлиловского. Коломыя 1879. Въ печатнѣ М. Бѣлоуса. Накладомъ редакціѣ Весны.* 16⁰ стор. 16. Оцінку сего переводу подамо пізнійше.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Селянське питанє и нужда краю. Анкета кр. виділу а гіпотечний заклад для малих посілостей. „Шляхоцтво“ и поверховність поглядів. Чи скоро позбудемося нужди? Збираймо, приглядаймося и працюймо. — Житя Русинів в Галичині. Загальна тишина. Ознаки просоня? „Товариство руських дам“. Відзиви о. Обачного. „Пожарні слуги“ „Найлекші задачі з ненароднёї економіи“. Стан літературного руху у Русинів. „Слово Боже“. „Дзвонъ“. Здогадлива причина літературної байдужности.)

Починаємо помало звертатись до наших животних справ. Не з доброї охоти воно так йде, а с тяжкої нужди, що раз враз стукає до нашої хати. Що раз смілійше заглядає нужда в наші очи, пригадується и великим и малим, так и приходимо вконець до розуму заглянути, від чого така біда. И всі спостерігаюгь, що нужда підгризає вже найживотнійше коріня — сам народ. Так и стає „народ“ „селянство“ на дневнім порядку. Як тілько слобониться прилюдна гадка від завороту високої полїтики, повертає вона до питаня нужди наших селян и міщан, до вбожества и упадку нашого краю. Дневникарство раз в раз турбується сею справою, хоч не доходить до ясного толку. Мов на о́мацки росправляють про найважнійшу справу. Зрідка прокинеться деяка гадка на пів здорова, але й на пів недоспіла и так від нехочу кинена пропадає. Може бути, що вина тому в „шляхоцтві“ поглядів на наш нарід. З високого двірця видко вже убожество народу, воно сягає вже й до двірських обшарів, зменшає доходи, — але с широких вікон якось за далека перспектива до доброго розгляду в народніх стосунках економічних. Тут тілько й видко, що пянство, лінивство, неробство. Дивний, подумаєш, народ, що в голоді и холоді страждіє а робити не хоче, не и гуляє! Але ще дивнійші ті світлі люде, що не подумають, чи за тим позірним пянством и неробством не криються важнійші, глубші — властиві причини нашої нужди. Вже ж, щоб там ні говорити, не всюда однакова біда, и є сторони, що в них, хоч не видко ще великого гаразду, але й не видко нужди. Там люде працюють трудящо, не знають пянства и лінивства и на взір стають не одному світлому маючому шляхтичови. Приглянешся: и тут и там люде однакові, тілько не однакові обставини. Тут мали силу и знатя поконати господарську очайдушність, зрозуміти дорогу поступу, ціну и ціль праці, людське достоінство, а там за нуждою нема ім просвітку, нема віри в можливе добро и „біда біду родить“.

Показується, що не така то легка штука дібратись до властивого жерела нашої недолі. Виділ краєвий зарядив свого часу широке досліджуванє причин упадку краю. Довгий час збирано материали, та не багато, бачиться, вияснено, бо проекта випрацёвані на тій підставі оказались аж надто недостаточними, а поясненя від виділу до них додані не пояснили нічого над те, що всім вже звідкіля инде було вчаснійше и докладнійше знаним. Справа „ратунку селянства“ пішла знов

Digitized by Google

до перегляду. Сойм завізвав на тогорішній сесиі виділ краєвий, щоб роздумав, чи зі взгляду на заведене грунтових книжок не було би вже тепер на часі завести гіпотечний заклад для селянських посілостей. Виділ краєвий слухаючи соймового зазиву скликав анкету с „фахових людей“, щоб застановилась над сею справою. Анкета з 9-ох членів (властителів більших дібр, фінансистів и правників) обрадувала 16. и 17. грудня м. р На поставлене питанє Виділу краєвого відповіла вона одноголосно, що вже тепер оказується потреба заложити гіпотечний заклад для селянських посілостей, для реальностей мійських и маломійських и також яко головний (центральний) заклад для залічкових товариств, а то без взгляду на те, що ще не всюди позаводжено грунтові книжки. Анкета не покінчила на тім, а застановлялась близше над характером, цілею, кругом діяльности такого закладу гіпотечного. Ухвалено, щоб діяльність такого закладу не ограничалась тілько на селянські посілости, але також на мійські и маломійські. Декотрі домагались, щоб с сего нового закладу могли користати и великі посілости. П. Пайончковський підніс, щоб сей заклад уділяв кредиту тілько на такі реальности, що в силі видержати кредит 500 зр. а. в. Гіп. заклад мав би, дальше, право уділяти залічки на листи заставні, краєві облігациі, на державні папері нотовані на берзі. За правом ескомтованя векслів освідчилася більшість анкети. — Новий заклад має бути краєвим закладом; до ёго заснованя причиниться край підмогою в формі 5% зворотної пожички в високости 300.000—500.000 зр. В закладі можна буде уміщувати капітали на книжочки и на біжучий рахунок. Заклад буде міг засновувати філії в міру потреби. Щоби улегшити удільованє пожичок для селян, заряд закладу установить за потвердженєм виділу краєвого відповідні помічні органи. Дирекция закладу має бути именована від виділу краєв. и стояти під ёго дозором и щорічно здавати справу соймови. Зиски закладу мають йти передовсім на утворенє резервового фонду, а відтак мають ужитись до зниженя стопи процентовоі.

Так порішила анкета сю многоважну справу. Тілько ж, здається, анкета зайняла становиско більш фінансово банкове, ніж народно-економічне. Вона найбільш клопоталась о те, чи и як заложити „банк“ таньший від дотепершних. И дійсно „банк“ для „селянських и маломійських посілостей“ після ii гадки заложений був би лучший від усіх дотепер у нас істнуючих селянських банків, бодай що до високости побираних процентів. Він був би може и приступнійшим, але се ще незнати, бо се головно залежати буде від тих „помічних органів“, що звичайно у нас бувають дуже лихі. Но найголовнійше питанє: чи такий заклад буде міг своім кредитом видобути малі посілости з рук лихви, чи ёго кредит буде для тих посілостей продуктивним чи тож само, хоч може в меншій мірі, руйнуючим? Отже ж о тім можемо дуже похибуватись, раз що сама анкета не застановлялась навіть над якостю кредиту, для малих посілостей потрібного, и не старалася сего нового гіпотечного закладу відповідно уладити, а в друге, що сей заклад мав би заспитись краєвою зворотною 5% пожичкою 3—500.000 зр., значить сам заклад мусів би від своіх довжників побирати більш ніж 5% (щоб міг сплатити краєву пожичку и покрити бодай кошта адміністра-

Digitized by Google

ції), тим часом коли господарства малі, як справедливо замітив оден член анкети, приносять що найбільше 5%, так и не можуть на собі перенести пожички на більший процент.

Новий заклад мав би бути відтак центральною институциєю краєвою и тілько в міру потреби с часом закладати філії, а вже через те став би дуже неприступним для нашого селянства, вироджував би згубне факторське посередництво, підмагав би покутне писарство, теряв би безпосередний вплив на точність своїх довжників и часто мусів би (як и тепер у инших центр. институций буває) грішити незнанєм місцевих стосунків. У нас дуже часто и не без підстави нарікано на неточність селян в сплаті пожичок, та мало коли досліджувано властивих причин сеї неточности. Досвід виказує, що неточність наших довжників росте в міру віддаленя їх вірителів. Центральні институції кредитові для селян мають залеглости майже всюди и у всіх, зате місцеві каси пожичкові в дуже рідких случаях, по тій простій причині, що селяне потребують и проводу и принуки и догляду, щоб навикати до господарської точности. Щоб запобігчи неточности випадало б піти противною дорогою від анкитового пляну и через утворенє малих місцевих закладів кредитових усунути всі хиби центральної институції, а через гармонійне полученє сих малих закладів між собою надати ім силу, яку тілько велика краєва институция мати може. Се причинило б ся також до оживленя и урегульованя житя наших громад и цілої автономії. Однако ж и сойм и виділ краєвий и анкета, здається, страхаються сили громад, їх оживленя, — хто знає чи не задля несвідомости наших громадських відносин и пересадної невіри в спілість громад до господарського заряду.

Як би там ні було, а питанє ратунку селянства останеться и на дальше непорішеним и, мабуть, ще надовго таким останеться, особливо при поверховности, з якою беруться у нас до сеї справи. Між Русинами то ж само підносяться иноді голоси в сій справі. Вони свідчать о почутю нужди, але не доходять ії причин и не дають ради, бо вже ж годі вважати за раду пр. такі виводи, як недавно у коломийській Раді Р., що селянам не треба ніякого кредиту и що найлучче було б зборонити ім всякого кредиту. Подавані випадки о використуваню селян, розсіяні майже по всіх популярних письмах, ще занадто рідкі и неповні, щоб могли становити докладний материял для доброго поясненя сеї справи. Належало б, щоб наші земляки проживаючі серед народу пильно зберали всі дані відносячіся до сучасного побуту наших селян. Зібраний материял був би великою підмогою як до поясненя сеї справи, так и для рациональної просвіти народу.

Що роблять Русини? спитає дехто, що навик з новим роком розглядати цілорочну діяльність як єдиниць так и народів. Тяжка відповідь на се питанє. Як приглянешся нашому галицькому житю народнёму а прирівнаєш ёго до житя инших народів, то аж мороз перейде по тілі. По коротко тривалім проблеску весняного сонця, неначе знов найшла люта зима на наше житє. Мерзнемо, замерзаємо, ховаємось від холоду на запічок. Як би мертва тишина окошилась серед Русинів.

Digitized by Google

Руські часописи жаляться на публіку — малу, обоятну, неточну; руські товариства жиють більш у формі ніж на ділі, пораються тілько виділові и то не всюди и не всі, а між членами нема сліду товариського спільного життя; не чути патриотичних відзивів, голосних зборів... Ну, се вже не від нинішного дня так водиться. Від кількох літ стали наші Русини такими тихими доматорами. — Може наскучиться така довга тишина, безчинність, осиалість, може передрімавшись знов розворухаються. Хто знає чи вже нема бодай ознак нового просаня... Руські дами... Був час, коли руські дами свідчили о розвою руського життя. Давно се, але все таки пригадуються дами в народніх цвітах, коли усе розбуджувалось, розцвиталось и життям наповнялось. Були се часи першого конституційного життя у нас. Вони перешуміли, тілько у памяти остались... Аж недавно, під глуху осінь з дощевими днями, довгими нудними вечорами зродилась нова гадка и появилось: товариство руських дам. Ціль товариства сама набожна: причинятись до світлости богослуженя, брати уділ в церковних обходах и торжествах, шити стихарі, приберати церкву цвітами мертвими и живими и т. д. —, а вконець святкувати руські свята. Товариство завязалось при ставропігийській церкві в місцевостях Ставропігиі. Більш як 40 дам приступило до сего товариства, а около 30 зібралось на перші збори під проводом Вп. п-ні Ковальскоі. Очевидно що строго обрядовий характер товариства ограничить ёго діяльність тілько до діл церковних. Воно може бути й дуже гарно, коли буде більша принада до церкви для Русинів, що вважають обряд истотою национальности. Може бути, що при частійших зборах и нарадах руських дам, (як самі себе назвали), при довшій виміні гадок, при спільнім шитю стихарів и святкованю свят виродяться у тім крузі дальші, живі гадки як би оживити руське жіноцтво, загріти ёго до діланя для народнёі справи, як би порадити, щоб під покровом руських дам виростали Русинки світлі, патриотичні, не тілько именим и обрядом, але й духом Русинки. Може бути с часом руські дами не вдоволяться одним молитвенником и в них засяє охота до руськоі словесности народнёі, любов до плеканя руських обичаів и звичаів, почутя потреби оживленя руських родин питомим, народнім духом. Може бути — с часом — побачимо.

Ніде правди діти, бездільність у нас велика на нашім народнім полю. Загал руськоі интелігенции спочиває в рівнодушности на все, що навкруги діється. Але все ж серед тишини озиваються поодинокі голоси тим голоснійші, що усе мовчить. А вже ж то ніхто так часто, так невтомно не відгукується, як о. Обачний. С посеред священства виходять ёго відзиви и до священства звертаються. И про „подорож до Риму“ и про „соціялістів між семинаристами“ озвався він ще давно, діткнув самих животних справ священства. Пішла луна від ёго поклику — „пішла луна гаєм“, а наше священство хоч може зачуло, та перечувши знов заснуло. Так завзята, невідстрашима душа в о. Обачного, кличе дальше, ачей же хто озоветься.

Digitized by Google

„Пожарні слуги“! (Пожарнй слуги! І. листъ народный до рускаго священьства. Изъ нагальныхъ письмъ передавъ О. Обачный. Коломыя 1878.) кличе вже впрост до руського священства, щоб зелєктризувати або хоч переполохом розбудити сонних. „Від самолюбства, лакомства, збитку, заздрости“ усихає все у нас, висихає розум, патриотизм, любов народу, все у попіл — в нівець повертається. Саме священство горить таким огнем, попеліє. Від того усе займається таким же безпощаним огнем и попеліє. „Ратуйте себе и других!“ кличе О. Обачний „ви пожарні слуги!“ И відкриває ті слабі сторони, найперш домашного житя, що силиться богацьким позором закрити правдиву нужду. Видатки на позорливу заможність ще більше збільшають правдиві недостатки. Вихованє дітей ведеться нерационально. Дочки зовсім занедбані в вихованю, хлопців силоміць з найбільшими коштами и стратами, без згляду на брак таланту або охоти, перепихають через середні школи, щоб сповнити „побожний звичай“ и дати сина до семинарні. Сини розминаються с своім призначенєм, а батьки с своім грошем. Нужда побільшається, а ту треба вестися бодай на око „по людськи“ с комфортом, треба дочки видавати, женихів приманювати. Велика мука спадає на матіноньки „с пустого переливати у порожне“. Нидіє житя жінок матерей у клопотах, в недостатках, в богацькій нужді. Гине чоловік під тягарами, а вдові дістається 50 зр. на рік на житя — чи на смерть? От и закликає о. Обагний руське священство, щоб схаменулося, вгаспло ті „пожари“ братнёю любовю, спільною силою, громадою — асоциациєю. Але не одної спілки для запомоги тут треба! „Асоциация має нас поділити спокоєм в хаті, обезпечити наші родини, нашим дітям подати образованє, якого вони після їх (своіх) особистих здібностей потребують, обезпечити нас на припадок слабости, запомогчи нас в літах старости, вдовицям нашим и сиротам подати стале, догідне удержанє; асоциация має уплодити нашу землю благотворним кредитом, має нас просвітити, подати способи и засоби до образованя, вітворити для нас бібліотеки, приближити нам результати праці и науки. Асоциация має нас ублагороднити; за нею маємо ми стати розумними, світлими, вільними, успокоіними людьми...“ Вже то о. Обачний за багато вимагає від асоцияціні, бо не всі з вичислених задач можуть и потребують доконуватись доперва асоциациєю — громадою, а далеко лучче доконуються силою и старанєм кождої єдиниці, — и за багато надіється від асоцияціні и именно від асоцияціні священників, що мали би „вітворяти внутро нашої богатої землі, роскидати(!) (ставити) варстати, вітверати фабрики, заводити такі заклади, як Скарбка в Дроговижу, нові бурси и академиі для народнёі прислуги и слави!..“ бо и сам не подав хоч би практичного почину завязаня такої асоцияціні, а саме священство, як бачимо, далеке від того взятись з власної охоти и гадки до почину та ще в так новій и тяжкій справі. Брак конкретного пляну сповненя киненої гадки дуже багато уймає досяглости брошурці о. Обачного. За те скрізь пробивається щирість, горячий патриотизм, найлучша воля, що може загріти кождого священика бодай до рівно щирої розваги над піднесеними питанями.

Більш на конкретне поле сходить о. Обачний в своім III-ім листі до руського священства: „наші найлекші задачі з народнёі економіі“.

Digitized by Google

Заголовок обіцює за богато. Задачі в тій брошурці обговорювані дуже мало мають в собі економичного, а властиво не мають ніякого діла с правдивою „народнёю економією“. О. Обачний стверджує факт, що між священством водиться картярство, котрого ніяк не викорінити. Ось и задумує о. О. спотребувати сю неекономичну навичку в сей спосіб, щоби „виграна“ с карт оберталась на руські бурси у Львові, Станіславові, Тернополі, Коломиі, Стрию! Приймаючи, що на Руси галицькій бодай при сто столиках „пнтелігентні Русини“ два рази в місяць грають и при кождім столику 1 зр. програють, обчисляє о. Обачний річний зиск з гри Русинів в карти на 2.400 зр. И такою, що найменше, квотою спомогалибся руські бурси рік-річно. Будуть народні користи, счезнуть пороки, говорить о. Обачний. Але чи так то буде на ділі? Naturam expellas furca, tamen usque recurret, — a consuetudo — altera natura! — Друга задача економична така, щоб при забавах товариських, як „пташок“ и ин., при весілях, празниках и т. д. зберати датки на „руський пансион дівочий“. Дами руські у Львові мали б утворити комітет проводячий у збираню складок и орудуваню ними. Гадка таких складок не в перший раз підійнята и вже нераз на ділі переводжена, приспорила вже не оден гріш на цілп народні, однакож досі не прийняла ніколи ширших розмірів и не війшла в звичай. Може бути „товариство руських дам“ у Львові обговорить сю справу докладнійше и піднесе ії на ново.

Літературний рух між Русинами майже нічим не оживився під новий рік. Инакше буває у инших народів, де за проспектами и оповістками аж світа божого не видко, де річні виданя числяться на тисячі, де самих катальогів виданих річно книжок більше ніж у нас самих книжок, де с кождим новим роком проявляються нові видавництва. У нас заповіджено ледви одно нове видавництво „Родимого Листка“ у Чернівцях заходом тамошних Русинів, и до „Науки“ появився додаток релігійної грясти „Слово Боже“. Більш нічого нового, крім „Временника“ и „Коломийського календаря“ и виданого в Коломиі накладом редакції „Весни“ переводу Шіллєровського „Дзвону“ (Цезара А. Білиловського), вправді до оригіналу дуже — дуже неподібного, але в порівнаню до колишних переводів Левицького из Шкла все таки о богато поступового. Всі досі у нас виходячі часописи з найбільшою згодою підносять жалі на залеглости и мале число читателів. Причина літературного застою у нас почпває в самій руській публіці, що не оказує майже ніякої потреби духової поживи. Замітна річ, що по руських „интелігентних“ домах знаходиться як найменше книжок, не згадуючи вже о бібліотеках. З регули — нічого не читається. Подекуда прокидаються польскі або німецькі романси „найпослідпійшого сорта“, звичайну лектуру становлять вижичені з двора газети, відтак „Gazeta lwow.“, а доперва десь не дось то „Правда“, то „Сіонъ“ то „Слово“, „Наука“, „Рада Р.“—„Весна“ и т. д. Очевидно, що при цілковитій майже неповорухливости и апатиі духовій публіки — не може розвиватись дальше література, не можуть заохочуватись и підростати нові сили. Від чого ж така рівнодушність? — про се вже не раз говорено — и

Digitized by Google

годі наговоритись. Любимо усправедливлятись нуждою, але чи не марнуємо, грошей? Нагадайте собі слова о. Обачного. Може бути й те, що література стала злишною декому за для того, що plenus venter non studet libenter?..

Римідолов.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Исторія возсоединенія Руси — П. А. Кулиша.** Томъ третій. Религіозное, соціяльное и національное движеніе въ эпоху Іова Борецкого. Москва 1877 стор. 374 в вел. окт.) В третім томі своеі историозофічної праці, невластиво исторпею названої, роскриває П. Куліш дальше свої погляди на историю Руси, Польщі и Московщини. Вже свого часу було у „Правді“ (р. 1876 „Погляди на историю руського народу“) замічено, що нові погляди П. К. на нашу историчну минувшість стоять в разячій суперечности з власними ёго працями на полю нашої историографії. „История возсоединенія Руси“, як вже сам заголовок вказує, має незаперечиму ціху тенденційности, що в значній части уймає вартости и достовірности навіть нагромадженим в „Исторії“ метерилам що-до внутрішної исторії Руси, досі так мало ще розсвіченої. Довільність групованя фактів и неясність, односторонність а часто и поверховність осуду як поодиноких осіб так и іх діл и цілих подій историчних—се, ледви, чи не найважнійші хиби „Исторії“! И так пр. не розъяснив ш. автор, що розуміє під „Русю“ и „Русинами“. А се була-б перша річ, позаяк ш. автор сам дуже довільно ростягає сю назву, зачисляючи до Русинів не тілько Замойських, Жовківських, Сапіг и т. д. — але навіть Рея, Кохановського — и Шайноху!!, позаяк дальше зве „Русичами — Русинами“ и ополячене можновладство колисьто руcько-литовське, и справдішних Русинів и Москалів, так що назва „Русь“, а тим самим и мниме „возсоединеніе Руси“ тратить підставу народню, историчну и фактичну, а остається одною мрією самого автора.

В III-ім томі своеі „Исторії“ підносить вже ш. автор мисль „возсоединенія Руси“, при чім однакож допускається двох головних суперечностей. Передовсім приймає почутє тожсамости и єдинства Руси и Москви яко вже истнуючі в початках XVI и XVII віку так у Русинів як и у московських бояр, а то зарівно під зглядом религійним як и народнім, хоч сёго почутя не тілько тоді не було, але й досі не має, и в загалі идея национальна — национальної покревности доперва в найновійших часах проявилась, хоч история Хмельницького, ёго пересправ з Москвою и с козацтвом, як не менше и пізнійша история Руси и Московщини рішучо перечать приписуваню двом народам таких небувалих тенденцій, що доперва в пізнійших часах, так сказати б a posteriori, завертілись в головах деяких людей, — а вже не згадуючи про ту ріжницю язикову, обичаєву и суспільну досі оба народи відріжняючу, яка мусіла б найперше зовсім затертись, щоб могла зродити у обох народів *народне* почутя єдности чи спільности. Сам ш. автор

Digitized by Google

перечить своїм словам: „Предки царскихъ бояръ лелѣяли идеалъ возсоединенія русской земли въ теченіи столѣтій“ (стор. 228) — говорячи — в тійже самій книжці (стор. 205.): „я не скажу, чтобъ они сознавали сами вполнѣ, что они дѣлали; не скажу, чтобъ и Москва знала всю цѣну ихъ религіозно-національному подвижничеству“—, перечать вконець самі слова відповіди царських совітників на предложене Исакія Борисковича: „Мысль эта въ самихъ васъ еще не утверженa и о томъ укрѣпленья межъ васъ еще нѣтъ. Нынѣ царскому величеству того дѣла всчати нельзя...“

Дальше, які б там ні були бажаня поодиноких людей піддатись під охорону православного царя задля ратунку православія від напору католицизму, не можна приймати сих бажань яко обявів почутя народнёї або політичної єдности, а тим самим яко події „возсоединенія Руси“. Ба й навіть почутя одновірности не було так сильне, щоб могло служити доказом „возсоединенія“ хоч би тілько руського „православія“ з московським, як се виказує неохота руського православного священства за часів Хмельницького приставати до московського царства.

Для характеристики годиться вказати, що ш. автор в борбі козацтва и руського народу с Польщею добачає тілько „обновленє руської князівської межиусобиці“ (!) під „пансько-козацькими прапорами и бунчуками“, а не борбу соціяльну и релігійну. „И днѣпровскіе козаки и — шляхтичи были всё тѣ же „храбрые русичи“, — которые во время оны хаживали поить шеломомъ Дону!“ Ось и для того ш. автор коренить народню музу яко „невѣжественну въ своей завзятости“ за те, що „не удостоила поставить ихъ имена (имена польских шляхтичів-героів) въ одномъ почетѣ съ именами героевъ поднятаго козаками простонародья“!!!

Вже то у цілій праці П. К. пробивається великий аристократизм, що перестроює суд ш. автора на некористь „низького посполства“, що бачить добро и идеї историчного житя тілько у високих сферах, а в народі безладну и несамовіжу масу. Зрозуміло, що с такого становиска партийного ш. автор не може належно оцінити ріжнородних факторів нашого историчного житя народнёго. Після погляду ш. автора — руський народ не брав в своїй цілости участи в борбі релігійній, тимчасом, коли правдива история виказує навряд противне, и руський народ оставався оболтним тілько супроти строго догматичних спорів; зрозуміло, від чого ш. автор дорожить більше „високою гражданственностю“ польских панів и „високою государственностю“ московських бояр, ніж важкою, кріавою борбою руського народа за свою волю и за рівноправність, від чого, вконець, ш. автор не може предметово представити и оцінити всіх причин, задля котрих вивязалась страшна борба „руси шляхетской съ простонародною, руси богатой съ убогою, руси землевладѣльческой съ бездомовною, руси католической съ православною“. Може бути, задля того то й становиска високо аристократичного — представляється ш. авторови козацтво яко „варяжничаніе безпорядочныхъ ватагъ“ без всякої глубшої причини, с тою єдиною цілею, щоб завести „жизнь добычну“ и знівечити всякий „порядокъ вещей“.

История Руси може бути оціненою тілько с строго обєктивного становиска вселюдського розвою. Стаючи на становиску державности

Digitized by Google

а тим більше на становиску партийнім — мусить писатель статись односторонним, несправедливим — словом — тенденційним, а тим самим лишити непоясненими самі важні появи нашого історичного житя. Ще більше односторонною стається така „историография“, що з наперед поставленою тенденциєю підберає усі події історичні під свою а priori стичну тенденцию. Однакож П. К. надто великий талант, щоб ёго праця при усій тенденційности не мала своєі хоч би тілько посередноі вартости. Вже одно богацтво досі невикористаних матеріялів, якими користувався П. К. при своій праці, чинить ёго діло дуже интересовним для кождого любовника руськоі исторіи. Багато також у тім ділі важних заміток про внутрішну историю, багато порушених питань досі историєю непоясненых, не мало й поглядів оригинальних заслугуючих на увагу и зрілу розвагу.

Маємо надію, що „История возсоединенія Руси“ причиниться посередно до поповненя нашоі историографиі, виказуючи потребу ширшого и глубшого обробленя нашоі исторіі.

(**Книжки школьні. — „Весна“. — Згода.**) Дуже часто можна почути у нас жалі на книжки школьні, а именно на руські книжки шкіл народніх. Ніхто не скаже, щоб наші книжки школьні були зівсім добрі и совершенні, так як наше школьництво ще в загалі молоде, а книжки школьні укладано у нас серед дуже неприязних обставин. Руська словесність ще не так широко и всесторонно розвинена, особливо в педагогічнім згляді, щоб спорудженє добрих книжок школьних було так легке, як у иншых народів. Спорудники руських книжок школьних мусять бути в великій части заразом авторами, а не тілько одними зберачами готовых взорів. З другоі сторони виробилась серед галицькоі публіки під впливом чисто политичних тенденций така путаниця літературних понятій с політичними, така пристрастність в осуді нашоі словесности и нашого язика, таке непощадне підклоненє чисто словесних, научних и язикових питань під політичну тенденцию, що наша молода словесність народня, так сказати, тілько з бідою и не без значноі шкоди могла пробратись на перед через усі ті запори и сіти. Наука, так далека від всякоі утилітарности для ненаучних взглядів, подалася у нас під таким напором до певноі „угодовости“ складаючи багато с своіх здобутків в офіру політичній тенденційности и ненаучній завзятости одноі части соймових и райхсратових заступників руських. Тому то офірувано наукою санкционовану засаду фонетичноі правописи в книжках школьних на користь правописи етимольогічноі, не стоячої в ніякій звязи з властивою етимольогією, — а навіть деякі форми язикові и сам язик змінено значно хоч противно духови народнёго язика, с шкодою ёго найзамітнійших и знавцями язиків найбільш цінених ціх, зате для вгодженя політиків високоі книжности. Задля тоі то утилітарности появились в школьних книжках ті хиби и неконсеквенціі, що викликують небезпідставні жалі. Сі недостатки дадуться усунути строгим переведенєм вимог науки без взгляду на які там жалі політиків, приверненєм повноі чистоти народнёго язика и прийнятєм форм нашою дотеперішною словесностю найкраще в письменництві заступленого чигринсько-полтавського нарічія яко міродайного унормованя ріжнородности повсталоі через наплив форм иншых нарічій нашого

Digitized by Google

язика. Робота се не так легка, щоб могла від разу сповнитись. На підставі зрілої критики, а не одних часто дуже довільних жалів, громадною працею можна буде дійти до сповненя сёго діла.

Однакож дивна річ, що у нас підносяться жалі на школьні книжки найбільш с тої сторони, що сама наробила так званим „літературним“ язиком и своїми блудними тенденциями політичними найбільшого колоту и штучно потворила не тілько неистнуючі в житю форми але й ріжнородні теоретичні чи книжні язики и тим найбільш шкодливо вплинула на схибленя в укладі шкільних книжок. С тої то сторони ведеться завзята борба не тілько против школьних книжок, але й против рущини в загалі як и против самих шкіл. Всяка статочна росправа с тими людьми стає неможливою, бо вони уважають школу, именно й школу народню, яко институцию до „витворюваня панів“, научаня „панського язика“, а руський язик збережений від загину самим народом виключають яко „хлопський“ як с школьних книжок, так и с школи в загалі.

Жаль, що коломийська „Весна“, котроі добру волю и щиріть для рідного слова радо узнаємо, помістила на своіх картках жалі п. И. Т. на книжки народніх шкіл — дуже схожі с тими нарікапями, що про них ми що-тілько згадали. П. И. Т-у здається, що уживати народнёі мови в книжках значить сміщити руський язик в очах народа, що народній язик не є нічого иншого як попсований и перекручений язик „книжний“, а задачою школи відучити „молоде поколѣнье по хлопски говорити“! И. Т. наводить на доказ перекрученя мови те, що в книжках школьних уживається: дужший = сильнійший, хто а не кто, навчитися, адіт = а дивіт, тато в місті (а не тато єсть в місті“)! Язикословні спостереженя и виводи п. И. Т. дуже некористно свідчать о ёго елементарно-граматичнім образованю и в особистім интересі п. И. Т. було б далеко лучче, коли б він був заховав так своі язикословні як и педагогічні виводи. Дійсно треба тілько жаліти, що п. И. Т. не знає видобути ніякої науки моральної з „Непослушного Микольця“ або с казки „кінь, вовк и лис“, а наведений випадок с школярського житя дуже яскраво виказує неповоротливість в обучуваню дітей. При такій неповоротливости и браку розуміня найпростійших казок, и найлучші книжки нічого не поможуть, бо кожда книжка школьна припускає яко дану річ дар мисленя навіть в ученика а тим більше в учителя, инакше треба би до кождої школьної книжки додавати готову „препарацию“ для учителя. Ми можемо звільнитись від того, входити в близший розбір виводів п. И. Т. тим більше, що й сама Редакция „Весни“ по части замітила іх невластивість. Ми згадуємо про сю статю п. И. Т. тілько для того, щоб вказати, що у нас все ще неперестають справ словесних и наукових розсуджувати в спосіб як найбільше поверховний и довільний не питаючи про власну компетенцию... Редакция „Весни“ усправедливляючи уміщенє статі И. Т. — взиває при тій нагоді „всіх ученых Русинів, щоби взялися уже раз до діла, щоби руську мову так під зглядом форми як и письма зробили такою, щоби всі Русини радо ії читали, одною мовою говорили и одним письмом писали. Як би воно и не випала така нарада, підвергнутися би мусіли ми всі, а тоді зацвите и руське слово в численних сочиненіях,

Digitized by Google

література опять зацвите и не будем вічно кликати: коли уже загляне ясне сонце у наше віконце? В тім взгляді наводим тут святі слова, слова, котрі ми на „Весні“ умістили: „мир, згода ставить, будує, незгода все лиш руйнує“.—Сама редакция „Весни“ відкликується до руського язика, яким писали: Шевченко, Основяненко, Шашкевич, Устиянович — словом до народнёї словесности руськоі, що вже зискала собі узнанє в широкім світі. Треба тілько стояти на тій основі народній, а рішенє вище згаданих питань при щирій праці и підмозі усіх Русинів не буде так дуже тяжким. Бажаємо, щоб щирий зазив „Весни“ до згоди знайшов широкий відгомон серед Галичан, щоб посчезали у нас ненаучні упередженя и блудні погляди на народню словесність, на наш народ, на ціль нашого народнёго житя. Жичимо „Весні“, щоб ii щирі змаганя розбудити своіх читателів до духового житя и розігріти іх любовю до рідного слова були увінчані повним успіхом.

(**Landolin von Reitershöfen.** Eine neue Dorfgeschichte von *Berthold Auerbach.)* Між сучасними народніми письменниками займає Б. Авербах одно з найпереднійших місць. Ледви хто другий зрозумів так всесторонно и основно задачу народнёго письменника и має так богаті засоби до сповненя сеі задачі як Авербах. Він роспочав свою словесну діяльність фільозофічними працями. Скоро звернувся він до своеі властивоі задачі. В книжці: „Der gebildete Bürger“ старався Б. А. теоретично-систематичним способом пояснити так званим нижшим верствам народу потребу просвіти и вищого образованя. Книжка не мала успіху, бо була писана за дуже теоретично и систематично, язиком абстрактноі учености. Незадовго по тім потрапив Авербах на свій властивий шлях. Се був перший том ёго „Schwarzwälder Dorfgeschichten“. Оттут виявив він той високий талант роскривати своє серце, свої думки и гадки с тою простою а так правдивою щиростю, уймаючою теплотою и отвертою сердечностю, що так до глубини займає кождого читателя и до ёго серця пробереться. Предмети оповідань взяті с самого народнёго житя. Велика заслуга Авербаха в тім, що він в своіх оповіданях народніх ніколи не спав до простацтва и грубости, так часто подибуваних у иних ніби то народніх письменників, а все провадив своіх читателів на вище становиско культурного світогляду. Він познакомив вищі кляси суспільности с скарбами закритими в народній душі, с тою простотою и щиростю народнёю примхами високого світу непописованою, с тою чаруючою наівностю нескажених душ простолюдців, з іх правдивою а неуданою любовю — словом — с цілою моральною истотою люду; а з другоі сторони роскривав він перед очами низших верств народу всю вагу и благодатність дійсного образованя, правдивоі просвіти, той світ наукою освічений, образованем украшений и огрітий. Не полишає він в своіх оповіданях ні одного важного поступу на полі суспільнім, релігійнім, політичнім и народнім. Тож можна прослідити в сих оповіданях Авербаха цілий культурний розвій теперішности, убраний майстерською рукою письменника в красні рами. В більших своіх романах повертає А. часто до фільозофічних виводів, що иноді затемнюють представленє самоі дії роману. В ёго сельских оповіданях зливається форма з грястею, автор невисувається поперед представлених образів, а виводить цілу дію предметово, так що в ёго

Digitized by Google

оповіданях відбивається ціле життя містерно в образ зведене як у зеркалі. Усі добрі сторони Авербаха оповідань виявляються с цілою силою в ёго найновійшім оповіданю „Landolin von Reutershöfen“. Оповіданє взяте знов з народнёго життя. Не ма тут ні одного злишного слова, посторонних виводів и поясняючих рефлексий, а дар наівности в оповіданю доходить в сім оповіданю до найвисшого майстерства. Поодинокі уступи сего оповіданя рідко коли займають більше як 3—5 сторін, а мимо того оповіданє не має ціхи уривковости або повістярського начерку. Образи виявляються в повних красках, хоч автор не губиться в описах дрібниць. Маємо надію в недовгім часі познакомити нашпх читателів близше с сим оповіданєм.

(**Карль Гуцков.**) В ночи з 15. на 16. Грудня м. р. умер оден з найзнаменитших сучасних письменників німецьких — Карль Гуцков. Він родився у Берліні 17. марця 1811 р. Вже в двайцятім році свого життя роспочав літературну діяльність в дневникарстві. Ціле ёго життя було, так сказати, на скрізь літерацьке: нестале, непевне, з усякими пригодами и неприятностями помішане, без вигоди, без знатного становиска та до всего того ще часто несправедливою пристрастною критикою затруване. Суспільність німецька скоро забувала свого неперечно дуже заслуженого и плодовитого письменника. Вона промінювала ёго на инших нових любимців не тої стійности літерацькоі, але більше росцікавляючих, більше схлібляючих, легкостю стилю и мислей більш до смаку припадаючих. Що К. Гуцков мусів тяжко відчувати усі неприязности, які на ёго з всіляких сторін спадали, вказує те, що він ще р. 1864 у Фрідбергу поривався до самоубійства, а також ёго загадочний скін у хаті димом надпалених меблів наповненій дає багато думати о причині ёго несподіваної смерти.

Літературну діяльність Гуцкова можна поділити на чотири епоки. В першій епоці (від р. 1830—1840) молодої німецькоі бурливости так званій Sturmperiode був він одним з найперших ії провідників новочасних принципів: гострий критик романтизму, щасливий мініятуровий маляр суспільних характерів, зручний портретист часу. До того успосібняло ёго широке основне образованє, дар бистрого спостерігання, високий талант. У ту пору припадає ёго тенденційна новеля: „Wally“, що задля обичаєвого и релігійного вольнодумства підпала конфіскаті, а автора завела на три місяці у вязницю. До тої першої епоки належить ёго тритомовий роман: „Blasedow und seine Söhne“ с педагогічною тенденцією, „Zeitgenossen“ и драми в високім, для сцени непригожім стилю писані: „Неро“ и „Сауль.“

У другій епоці (від р. 1840—1850) віддався К. Г. майже виключно драматургії и в ту пору припадають ёго драматичні твори тривалої стійности. „Richard Savage“ відтворив дорогу новому напрямкови на сцені; историчні трагедиі „Пугачев“ и „Wullenwerber“ не зъєднали собі узнаня; „Werner“ и „Ottfried“ як и инші ёго образки с суспільного життя удержувались довгий час на сцені. Дуже подобались ёго комедиі: „Zopf und Schwert“, „Urbild des Tartüffe“, „Königslieutnant“ — и трагедия „Uriel Acosta“, що своім стилём, повнотою мислей и силою слова досягає клясичности.

Digitized by Google

У слідуючій епоці (від р. 1850—1860.) пригасає драматична творчість К. Г. и він виступає с своіми культурними романами „Die Ritter vom Geist“ и „Die Zauberer von Rom“. От тут множество и ріжнородність характерів и подій, багато — часами аж за багато виводів, заміток — духовоі интенціі, що иноді затемнюють саму акцию и росклад романів. Сі культурні романи відмальовують характер сучасноі суспільности и тим мають вони крім артистичноі вартости, також велику вагу для дослідувачів культурного розвою Німеччини.

У послідну епоку по р. 1860 припадають єго историчні романи: „Hohenschwangau“ роман не однаково оброблений и сходячий часто на историчну хроніку, „Die Söhne Pestalozzi's“ — оден з найцікавійших и найодушевленнійших романів, „Fritz Elliot“, культурний образ з минувшого віку и багато новелістичних, подорожних, автобіографічних и полемічних творів. У послідним часі виллялася жовч К. Г. в „Dionysius Longinus“ на пристрастних критиків, що знов було викликало цілу бучу в німецькій письменности.

К. Г. належить до найзамітнійших сучасних письменників німецьких. Він не тілько збогатив німецьку сцену своіми драматичними творами, він знав привязати до своіх романів на довгий час німецьку публіку, він зрозумів духа теперішности и мав вплив на культурний розвій німецькоі суспільности. Обемистість єго значнійших творів була мабуть одною с причин, що с творами К. Г. не так легко знакомились инші народи.

(**Привіт степу** образ Брандта). Славний маляр Брандт залюбки бере темата до своіх образів з минувшости Русі-Украіни. В згаданім образі представляє Брандт козаків. „Kłosy“ подаючи дереворит с сего образу пояснюють, що славний маляр взяв помисл до сего образу з думи Богдана Залєского: „Wyprawa Chocimska“ и наводять дотичний уступ:

Идуть Ляхи на три шляхи,
А козаки на чотири,
По нас в травах поринають,
З рушниць палять, мечі мають (блищать).

Та ледви чи так воно вийде, бо ніде не видко „Ляхів“ а тілько козаки хмарою на степ налітають. Скорше припадає до сёго образу звісна пісня украінська про „Сагайдашного“. Так бачиться, наче б сама перспектива образу взята з „гори, де женці жнуть“, а по під горою долом-долиною въіхали козаки в широкий степ. Степ буйною високою травою вкритий зеленіс широко-далеко, що й оком недосягнути, а там — тілько мріє. Се наш степ, степ украінський, степ рідний, де гуляли наші батьки, слави собі здобували, де вганялись за татарвою, де виростала наша воля. Серце радіє, бється, оживає, як тілько згадаєш,— а що ж як побачиш? Звеселиться козацька душа, зрадіє, завзятям запалає — и озоветься козацька пісня у привіт рідного степу, на страх ворогам! Отсе привіт степу. Попереду гетьман з булавою, с тою гарною дорошенківською бородою, с поважним лицем, з орлиним взором — у задумі. Не в первий раз пускається він у степи, не в перше веде він військо, але думає, бо він проводир — гетьман, йде на ворога, хоче допасти єго сліду, поконати и козацькоі, лицарськоі слави собі здобути.

Digitized by Google

Так то гетьман (Дорошенко?) веде своє військо, веде запороське — хорошенько. Під ним „кониченько вороненький“ пишний, проворний у землю глядить мов шляху або сліду шукає поміж буйними травами. Добре ж козакам с таким проворним гетьманом. Вони знають ёго лицарство, так и про нічо не питають, а весело козацький степ витають. Оттут за гетьманом козаки на конях грають-вигравають у торбани, у бандури, у сурми, у пищалі семипяденні и співають козацьку пісню у привіт степу. Посеред них пан хорунжий роспустив хоругов св. архангела Михаіла, — єсть и бунчук и пернач, — се старшина козацька — а там лицарство-козацтво хмарою на степ налітає, на коніках вигравае, пісню співае, козацькі шапки з радости в гору метає. Ідуть козаки из списами — що лісом стають и не переглянеш, не перечислиш, скілько іх женеться. — А все те с такою вірностю намальоване, що здається, чуеш ту пісню козацьку, чуеш як серця бються, бо бачиш и той гарний степ, и тих козаків живих живісеньких и тих коників козацьких так майстерно ожитворених. Проглядність образу велика, а яка ріжнородність тих лиць козацьких молодих и старих, тих очей палких, тих постатей марсових! Так и бачиш, що се вольні козаки, добровольні висланники народу, оборонці матери Украіни. Оттам боком іде старий козарлюга, сивий як голуб на коні білому як молоко — се січовик-характерник, що до скону свого бореться за волю Украіни, не вперше він вже справлявся з ворогом, козацьке завзятя напятнувало ёго лице святою повагою вольного войовника; онде молодий козак, що може недавно розлучився з милою, задумався, покинув дівчину, щоб ратувати Украіну, с козацькою заслугою станути на рушнину. Тут козаки в широких шликах — мов татаре, мабуть нераз побували в турецькій неволі, зверху мов потурчились, та душею козаками остались. Вернули на Вкраіну и знов летять на ворога не покинувши татарського шлика, може знадобиться — Татарина заманити... И чого вже то не передумаеш, дивлячись на сей славний образ Брандта! Живою стае славна наша бувальщина, дивиш и не надивишся, думаеш и не передумаеш, думи роем нарпнають... Спогадаеш, и здивуешся, що Брандт так славно, так вірно, так живо ожитворив завмерле житя... Хоч не по имени та по духови треба звати ёго нашим — Украінцем. И дійсно нікому не стає сей образ так гарним и зрозумілим як — Русинови. Revue de deux mondes називає сей образ ясною звіздою, клейнотом, справдішною перлою сучасного малярства. На виставі штук в Берліні 1877 р. нагороджено Брандта за сей образ золотим медальом. Дереворит с сего образу уміщений в сегорічних „Kłosach“ дуже гарно зроблений и годиться найлучче до окраси руських світлиць.

(Lech — Tygodnik illustrowany.) — Від року виходить сей тиждневник в Познані під редакциею Осипа Хоцішевського. „Lech“ присвячений передовсім польским справам, яко для польскоі публіки видаваний, однакож дуже користно визначається с поміж усіх польских часописей тим, що знакомить своіх читателів з духовим житям усіх Славян. З рідкою у Поляків безсторонностю и безпристрастностю сповняє „Lech“ свою високу задачу ширити між Поляками а посередно між усіма Славянами ту правдиву славянську взаімність, що виміною гадок и идей, взаімним пізнанем духового житя поодиноких славяньских

Digitized by Google

народностей, їх побуту, словесних, політичних и суспільних змагань,— без нарушеня прав и самодільности кождого поодинокого народу оціляє всіх Славян в одну велику семю сфедерованих народів, в живий и сильний організм духовий, кріпить и взбогачує ёго сили и стає правдивою підмогою розвою Славянщини, а не пустою мрією, або зле замаскованим здужанем до геґемоніі, яким представився так званий „панслявізм“ в своій сущности. Тим то й має „Lech“ великий интерес також и для Русинів, котрих узнає самостійним народом, великої ваги в семъі славянських народів. Погляди „Lech-a“ на розвій житя Русинів відзначаються повною безсторонностю, ёго суд о діяльности Русинів заявляє багато симпатиі и братнёі щирости. „Lech“ мав ту сміліть виповісти отверто слова правди галицьким Полякам зглядом їх поступованя супроти Русинів. „Lech“ умістив в I. рочнику 1878: Listy z Rusi-Ukrainy — Wasyla Siczowyka писані з добрим розумінем руськоі спрвви и з досить вірним поглядом на руську словесність, відтак повістку українську: Druchy — (napisał Bohdan) в роді українських оповідань Павла Свого (Свєнціцкого) и повість З. Мілковського: Lech, Czech і Rus — про котру подаємо осібно оцінку. Бажаємо щиро, щоби „Lech“ знайшов як найширший послух у польскоі публіки, а усунулобся багато блудних поглядів, пересудів и ненавистей так загально росширених особливо між галицькими Поляками. Річна передплата виносить 5 зр. а. в. Редакция „Lecha“ в Познані, улиця водна Ч. 15.

(**Виталій Я. Шульгін**). Дня 6. січня с. р. умер в Київі Виталій Яковлєвич Шульгін редактор „Кіевлявина“ и бувший професор всесвітноі историі в київськім університеті. До ёго имени вяжуться жалосні спомінки для Русинів. Живучи в самім осередку Руси не зрозумів він ії добра и ставав ії ворогом. З ёго сторони виходили часті напади на народнє житя Русинів. Замість пояснятн перед світом справедливість змаганя Русинів до народнёго розвою силою народнёі словесности и народнёі просвіти, причинявся Ш. сам до того, щоб неправдивим представленем сего змаганя ще більше затемнити руську народню справу. Належав він до багато с тих людей, що причинилися до стриму розвою народнёго. — В. Я. Шульгін написав кілька діл, між тими важнійші: „О состояніи женщинъ въ Россіи до Петра Великого“ (1850), „Историческое обозрѣніе учебныхъ заведній въ Юго-Западной Россіи съ конца XVIII. вѣка до открытія университета въ Кіевѣ“, и „Всеобщая исторія, древняго, средняго и нового времени“.

(**Исторія славянскихъ литературъ** А. Н. Пыпина и В. Спасовича) вийшла в Петербурзі в другім поправнім и доповненім виданю. Ціна 3 руб. Дістати можна через книгарню М. Стасюлевича в Петербурзі. Не потребуємо додавати, що се нове видане цінної „историі славянських літератур“ заслугує на повну увагу всіх, що бажають близше познакомитись с славянськими письменностями.

Digitized by Google

ПРАВДА

НАБІГ В СТЕПУ.

Частина з роману Олександра Кузьмича.

Діється в 1628 році. В тім часі Україна була під пануванем Польщі. Поляки угнітали народ з безмежною жорстокостю. Прослідоване за унію що раз більшало; Українці, вірні православлю, щоденно гинули в страшних муках. Тому змагалася в народі ненависть до нової віри и до всіх уніятів и католиків.

— Гірка у вас невзгодина, дядьку, сказав Запорожець Запіканка: Ляхи зовсім заволоділи Україною, орудують, як хотять, и вами и вашим добром: козаки стали польскими холопами, ваші попи щодня вмерають у муках; с церков Ляхи поробили стайні, мучать вас; відберають жінок и дочок, та лають вас... Пропала ваша козацька честь! Чи се ж у нас в Запорозькім війску! Не дармо ж цілий світ зве ёго славним Запорозьким військом! Що нам Лях, що Татарин, сам Турок ні по чому! — Бємо, дусимо іх, та ще з них беремо золото мішками! — Гуляй душа!.. От хоч би й вторік! Дісталось від нас Туркам и Татарам, всім по черзі дісталось. Хитрий вражий син Татарин; знатний з него наіздник, — та й Запорожця не взяв кат, додав Запіканка, закручуючи гордо оселедець за ухо, и Запорожцеви не клади пальця в зуби.

— Що ж там такого приключилось? спитав Тарас вельми росцікавлений.

Тарас за молоду воював доволі; він тоді належав до найхоробрійших и найудатнійших козаків; не дивниця ж, що й на старість слова: „війна, набіг, битва с Татарами,“ з усею силою відзивались в ёго душі.

— Чули ми про ваші битви с Татарами. Було, и моя рука недармо держала шаблюку; и від мене не раз валився и Лях, и Турок, и Татарин, — та всё то давно загуло; відмолодів твій дядько! розкажи, небоже, про свої молодецькі діла; серцю неначе

Digitized by Google

лекшає, як чуєш, що хоч на Запорожу не загинула ще козацька слава!

— И не загине, дядьку, ій Богу не загине, крикнув завзято Запіканка, ударивши сильно кулаком по столі. Не таківські Запорожці! Дай тілько Запорожцеви коня або човен, та добру шаблюку та покажи ворога, — то най буде ворог сей хоч у глухому степу, або на бездонному морі, — де-не-будь, — а Запорожець дістане супостата: атже ж на те він и Запорожець! А татарві поганій вже дались ми в знаки вторік; та так добре засіли, що ім и на думку не прийшло, як вони так були необачні.

— Яке диво росказуєш? Як же, в чім були необачні.

— Ге! як! Атже ж на те дав Господь Запорожцеви голову, щоб міг вивести в поле и самого чорта, не тілько Кримця або Ногайця. А діло було ось як! Таки и я тут не був останнёю шпицею у возі! гм!

Довго ми дибали на заклятих ворогів наших Кримців. Уже кілька літ з ряду чигали на них в степу, та ні, нічого не здобули! Було, сторожували цілими неділями, ші, що хоч! Просунуться мимо рук, прокляті! От иноді неначе й впав на слід, або виглядиш кілька іх загонів, — щож? гониш, доганяєш, а вони тілько заглянуть нас своіми вузенькими очима, — диви, и розсипались як шаранча, хто куда попав! Ти гонишся за сотнею, а за тисячкою або двома и слід запав. Між тим бачив ти тілько всёго на всёго три, найбільш чотири загони. Думаєш, що іх тілько й є, — еге! так и вгадав! Виідуть з глухого степу, розділяться на десять або пятьнайцять а може й двайцять загонів; одна половина кинеться в право, друга в ліво, — ідуть, ідуть; сторожові наперед, усе роздивляються: чи нема де козацькоі засідки, та хватають нашого брата, напавши з-нечевя. А як же ж тілько й догадаються, що ми іх замітили, — от и візьмуться на хитрощі: кождий загін утікає, хто куди попав, а як заглянуть, що наші доганяють, — розсипляться ще гірше по степу, щоб зовсім збити нас с пантелику: куда іх справдешня дорога. — Коні ж у них справдешні чорти, — мчаться неначе вихор який, — правда и наших не взяв кат, та ні, не догониш в степу Татарина, коли він загадав не битись с тобою, а як би обманути и висмикнутись від тебе. Проклятий народ! Хоч би кождого разу и вибили яку сотню, другу, — ну хоч би й тисячку, або й більше, — та що с того, коли десять тисячок вдерлось у границі Украіни або Польщі и там пічнуть таке грабуване та різню, що крий Боже! Та вже най би собі різали та заберали в неволю вражих

Digitized by Google

недовірків Ляхів; туда ім дорога! Та в тім то й біда, що бісурмани не розбирають, хто православний, хто ні, — всім одна недоля. От потім станеш їх вижидати з набігу. Що ж, знов теж саме лихо! Знов таки пересувуться, прокляті! А вже ж чигаємо и тут, и попобемо гаразд, и добичі таки відберемо чимало, та що с того, коли головна сила не дісталась в руки, а з нею и луччу добичу неначе б з рук у тебе видерли.

Чимало літ ми засідали, думали и се и те, и сяк и так, — ні — Татаринови ніби сам чорт шепче, куди лучче пробратися через степ до границь и де опісля безпечнійше скритися из добичю.

Минувшого літа ми таки засіли и ось як усе було! Слухайте ж, дядьку, та й міркуйте над справою,

Ви самі воювали с Татарами, так и знаєте, як у них що ведеться. Так воно лишилось всё й до нині. Пустившись на грабуване розділяються, розсипаються по степу, щоб обманути Запорожців, а по тім, як тілько лишать нас далеко за собою, так знов зберуться разом, де собі наперед задумали. Вертають з нападу — знов та ж сама проява! Розбіжуться по степу, лишать сліди па всі чотири сторони, — гляди де хоч! Як же ж заідуть у глухий степ, — так зберуться у який небудь яр, щоб відпочати й поділити добичу. Тут сидять иноді й цілий тиждень. На се наші старі тілько й зважали. Степи ми знаємо не гірш усякого Татарина и добре запамятували, у яких місцях Татаре стають після набігів. Знать, то ми знали, та от в чім лихо: місць таких, мабуть, більш двайцяти — а пороскидані Бог зна де по степу. Хитрий, вражий народ! Хоч би сказати про місця спочинку, — диви, які хитрі: одні такі місця в самій гущавині на схід, другі на сто верстов від них на захід сонця, треті незнать де на полудне. От и пильнуй ворога де-хоч! Ти сторожуєш або відшукуєш ёго на право, а він від тебе два дні дороги на ліво; — ти кинешся на ліво, — а він у ту пору денебудь затаївся в самій середині степу. И де розложиться, зараз розставить сторожу, так що вони слідять у степу скілько око добачити може, а вже чого вони не добачать в пору сі прокляті вузкоокі! От и лови Татар, як хочеш! А хоч и напевно знаєш, де криються, и можна б в ночи підкрастись, — та як глядиш ворога в таких страшенних степах, а не знаєш и не відаєш, де він: двайцять верстов від тебе, чи двіста, на право, чи на ліво, назад або вперед? — так куди будеш підкрадатись?

*

Digitized by Google

А ми, дядьку, все таки, засідали! промовив Запорожець, вус покрутивши. Да звольте, дядьку, ще по чарці... Славна горівка, та й перець у ній, — не взяв ёго кат! — так и пече в роті! (він випив чарку). Ще ж таки треба люльку закурити; без люльки якось так язик путається. У мене ж тютюнець добрий; — пате, — будьте ласкаві и ви, дядьку.

— Добрий тютюн, нічого казати, відказав Тарас, закуривши люльку. — Ну як же ви там, засідали?

— Е, як! А ось:

Настала весна, близько вже й літо; добре пильнуємо Татар, а іх усе нема. Нас було тисяч с пятьнайцять; дві третини укривалися в глубоких ярах а тамті тілько іх прикривали, так що Татаре могли знати тілько о пяти тисячах. Між тим розпускали нишком чутку, що значна сила Запорожців пішла погуляти в Польщу. И справді виправили там дві-три сотні козаків: ті спалили кілька сіл розігнавши Ляхів, щоб скорше рознеслася чутка про напад наших. Татаре й повірили всёму. — Раз гледимо, — гонять з усіх сторін наші сторожові. Було се під вечір. — „Татаре, Татаре!“ кричали вони ще з далека, нагайками махаючи... Нам того тілько й треба. Сей час наших пять тисяч на коней, — та на вздогін за Татарами, щоб побити, хто навинеться під руку, а потім остати на сторожі та опісля дожидати повороту ворога з нападу. Між тим наших десять тисяч цілих, не замічені Татарами, кинулись в середину степу. Ідемо годину, ідемо дві; ніч невидна; глянеш назад — огонь ще и ще. То, дядьку, палали понад Дніпром сторожеві Фіґури*). Іхалисьмо розсипані и в ріжні сторони; одно для того, що трава скорше встане, коли одним місцем переіде небагато, а як встане трава, так и слід за тобою запав; вруге для того, що якби татарська сторожа оставалась в степу, вони не знали б скілько нас и куда ідемо и напевно вважали б за наших товаришів, що нарошно вислані були на вздогін; а третє тому, як побачиш, що дальше росказуватиму. Ідемо ми, та ідемо и все глухше та глухше в степу; ідемо день,

---

*) Фіґурами називалися високі стіжки, зложені с пустих смоляних бочок, вставлених одна на другу. Такі фіґури, на певній долині одна від другої, стояли всюда на берегах Дніпра. Скоро тілько сторожові козаки замічали, що ворог зближається, зараз спішили дати звістку об тім сторожі найблизшої фіґури; — фіґуру сей час запалювано, а за нею бистро одну по другій запалювано на цілій просторі над Дніпром. Се був знак для людей, що Татаре блізько.

Digitized by Google

ідемо другий, — а вперед їхати ще дальше. Широко, просторо в степу! є де погуляти козацькій душі! На четвертий день стрітилисьмо перше місце, де спочивають Татаре; се була довга, глубока долина. Спинились. Ви знаєте, дядьку, що могил в степу незлічена сила, — от и недалеко сеї долини, де ми спинились, було дві могили. Зараз одну обступили козаки и взялись до рискалів: — з одного боку могили, як вершкови, знялисьмо бережно першу верству землі, як була, з високою травою. Потім сталисьмо копати в глубину. В несповна дві годині яма була готова: зверха, скілько можна було вужша, в середині и в споді просторнійша. Кинули жереб між козаками, — слава Богу, не міні довелось! А кому довелось — той перехрестився, вліз у яму, ще раз перехрестився. „Прощайте, говорить, братця — та моліться Богови не за те, щоб нам побачитись, а за те, щоб лучче не виходити міні з могили, тілько щоб ви відбули службу“. — То був, дядьку, характерник, замітив Запіканка.

Жаль стало чоловіка, — от непаче живого на смерть закопували в землю.

— Ох як страшно! кликнула сестра Запіканки, закривши лице руками.

— Будуть ще не такі муки! замітив Запіканка и потім дальше говорив: тілько козак скочив у яму из списою, та вспіли положити ёму хліба та поставити води, — зараз и заткнули в ямі жертки, на них положили комиш,—у нас всёго було в запасі,— а віттак и пішли сипати землю. Засипали; на сам верх положили ту верству с травою, що я казав, — та й конець; всё приладили як було, підняли траву, що при роботі около ями троха зімнялася, тілько й признаки, що дим продува з ями; та штука була в тім, що добачити іх можна було тілько прилягши до землі, и то ще несвідомий не вгадає до чого то и як. Скінчивши всё пігнали дальше. — Е! зачекай, козаче, перервав дядько. Ви дбали об тім, що ви там діяли, а земля ж? мабуть не вся влізлась у яму, коли там лишився чоловік?

— И забув сказати, дядьку! Бачите, тілько стали копати яму, то довкола розіслали кінські чабраки, сшивши критим швом, а землю всю обережно всипали в торби а потім вже, ідучи, розсіяли в ріжних місцях по степу.

— От тепер так!

— Воно так и було; я ж спершу казав, що ми вивели в поле самих Татар, — а хто ж крім самого чорта, — прости Господи! — такий хитрий, як Татарин? Тепер бачите, дядьку,

Digitized by Google

що взявшись зводити Татар, ми и іхали и робили и знов іхали так, що хоч би в степу сторожували и тисяча Татар, нічого б не вивідались, хиба б сей час приізжали до могили, де ми лишили сторожового, — а Татаре, на своє лихо, пильнували тілько пятитисячного загону, а той и сам бажав, щоб ёго пильнували.

— Що ж потім?

— А ось що: відъіхавши від могили, всё військо розділилось на стілько малих відділів, скілько було місць, де задумали чатувати на Татар, однак наперед умовились, в яких місцях зберуться знов по скінченім ділі. Наш відділ поіхав прямо, инші пустилися, куда кому назначила старшина. Ми відъіхали від могили так верстов сім або вісім, — стрітили комиш, тут, просто против могили, лишили другого сторожового, от таки мене, а самі знов дальше.

— Зачекай, зачекай, козаче, перервав Тарас. — Я хоч не багато второпаю, як вопо и від чого воно, а все таки спитаю: на що ви закопали чоловіка в могилу, коли поставили тебе тілько в сім верстов від неі? Хиба ж ти не міг би сторожувати де небудь на могилі близько комишів, коли Татаре спочиватимуть в долині. Атже ж в степу майже с кожної могили видно верстов на двайцять довкола.

— Е, дядьку! от се й єсть, що не знаєте всіх хитрощів татарських! Бачите що! Вузкоокі вороги мають звичай усе ставати в ночи на довший спочинок. Так щож доглянеш в темноті, будучи, приміром, сім верстов від долини? Се одно, а друге й то: най вони и в день стянуть, та се ж лукавий народ, перше чим стане, а ёго напередовці розсипляться верстов на двайцять довкола на розвідки: чи нема де близько нашого війска; от тут, коли ти сторожовий, — тобі не до розглядів, тут сам гледи, щоб тебе не підглянули, а коли де й притаївся, — сиди, не виставляючи голови вище трави або комиша, коли Бог дав у нім сидіти. А тим часом Татаре або поідуть дальше, або хоч и розложаться в долині, то вже ти іх не побачиш, — а підійти там и не думай. Верстов на пять від місця, де спочивають Татаре, довкола в них усюда розложиться сторожа, так що майже и муха не пролетить без іх відомости.

— Гм! от що, — а дальше як було?

— Также почпісінько, дядьку, наші настановили сторожу ще в двайцяти найважнійших місцях. Усюди, коло самого місця, де могли стояти Татаре, закопували в могилі сторожового Запорожця, а против тоі могили, верстов сім або більше, як воно

Digitized by Google

випадало, ставили другого. Кождому з нас добре наказували, щó коли діяти.

Скінчивши своє діло, кождий відділ спішив до місця, де всі мали зібратися, пильно замічаючи по дорозі гущавини, могили и всё, по чім можна б пізнати пряму дорогу до нашого брата-сторожового. От коли всі відділи зійшлись, старшини подумали, порадились, — и розділили військо на два загони: оден лишився на місци, другий пішов у сторону и став на спочинок верстов с трийцять від першого загону. Оба вони розложились так, що найдальша могила, де сидів закопаний Запорожець, не була дальше як сімдесять верстов від того або другого загону.

Дальше уладили ось як: там, де такі сторожові, як я, були від загонів не дальше трийцяти верстов, до тих місць кождого вечера посилати по одному верховому з зайвим конем; верхові виїзджали при заході сонця и старалися приіхати на своє місце, поки ще не зовсім смерклося; робили се тому, щоб верхові певно знали, де ім ставати, а ставати ім було треба прямо против місця, де ми сиділи. Верховий ждав нас до досвітку; потім чвалом іхав назад до загону; се для того, щоби вспів до схід сонця відъіхати дальше від місця, де сторожували в ночи, а то прикочували б вузкоокі вороги на своє місце и розіслали б, як у них водиться, сторожових, так сі чортові сини замітили б верхового, дали б знати своім и тоді Бог зна щоб ще приключилося. Усё то діялося и там, де піші Запорожці сторожували трийцять верстов від загонів; тілько там висилали вже не одного а двох верхових, тож з зайвими кіньми; оден стояв без упину верстов двайцять або двайцять пять від нашого брата; днем він скривався деиебудь в гущавині, а вечером приближався на десять верстов до пішого сторожового; — другий верховий приіздив вчаснійше на те саме місце, відкіля виіхав ёго товариш, ждав ёго до другого дня и діждавшись вертав до загону.

Довго гледів я, як щезало з очий наше військо, — от воно все дальше и дальше, — от и нічого не видно! Лишився я оден як палець! — Навіть коня взяли товариші... Хоч нашому братови-Запорожцю не треба доперва привикати, лишатися в степах на сторожі, а все ж таки, — не втаю гріха, дядьку, — сумно стало на серці, серед безкраёго пустого степу, одинокому без вірного коня-товариша! Неначе в тебе и руки відняло и ноги підкосило. Що ж козак без коня? тьфу! погань! Козак тілько тоді й козаком, як гарцює по степу на бистрому коникови, або гуляє по морю на своій швидкій чайці. — Ось и справдешний козак! Любо

Digitized by Google

ёму погуляти за ворогом в широкому степу; розрадується козацька душа, як попадеш на ворога серед чистого поля. Любить козак змірятись з ворогом силою, та поздоровкатись доброю шаблюкою, — се справді запорозьке діло... А тут кинули тебе серед степу, та добре наказали пальцем не тикати Татарина, хиба б він уже прямо попав на тебе. Ні, дядьку, така служба не годиться ні вдачі ні душі доброго Запорожця.

Сонце було високо, як я остався один без товаришів. „Що ж, думаю, служба моя нічна, и ще далеко до кінця, — треба доладно приготовитись. Славно захропів я; сонце ось-ось виднілось далеко конець степу, як я пробудився. — От и ніч, гарна ніч! Звізди так и сяють. А тишина! вітрець не віне, трава не ворухнеться. Колись не колись забє перепеличка, або відозвуться соколи в небі и знов степ тихий як могила.

Минула ніч, минув день, минуло ще два дні и дві ночи, — всё тихо в степу; ночами я очий не спускаю с тої сторони, де сидів закритий характерник, нічого не видно. Від раннёї зорі до сходу сонця я все глядів у ту сторону, де сховались наші. Я знав, що верстов десять від мене кождої ночи ждав Запорожець, на случай, коли я прибіжу звістити ёго в одній хвилі о приході Татар — глядів не спускаючи ока, та нічого не бачив. Правда, я знав, що с такої далечини нічого не побачу, а все ж дивився.

На третій день входжу на могилу, що була недалеко мене, оглянувся довкола — пусто! Я приляг на могилі, закурив люльку, — курю и думаю собі, — та ні! добре тямлю, що нічого не думав — бо й думати лінувався!.. Диви, зачорніло далеко, глянув на право — ще, — на ліво — ще! — Еге, думаю, не дармо! Я рачки, рачки з могили, та побіг у комиші; иду комишем, та усе підіймаю за собою здоптаний очерет, щоб не лишити сліду за собою; забрався в середину и ні чичирк! — чую — шумить трава по степу, от шум усе близше та близше... Справді, думаю, Татаре. То вони й були! Комишу було небагато, та й то не високий. Чую, гонять відтіль и відсіль, ось коло тебе шмигнув один, другий, ось-ось наідуть на тебе; шаблюка була в мене на поготовлю; не дармо б я стрітився з ворогом; рука так и дріжала з ним зіткнутись, та ба! не казано, то й лежи собі, та скрегочи з досади зубами. Диви, в право проіхав один, в ліво другий, — и мабуть іх назад и вперед проіхало с пятёх, а може й більше. Так в три години опісля всё втихло; — наіздники вернулись назад. Було вже під вечір, я тихо виліз с комишів: висунувся на могилу, — дивлю, там-сям в степу щось ще чорніло.

Digitized by Google

„Ну. думаю собі, тепер Гараську не дрімай, гляди обома очима, може що побачиш з могили.

Ось и вечір, ось и ніч, — нема огника над могилою! Певно, думаю собі, вони тут не задержались!.. Я все дивлю, та дивлю; ніч темна, хоч очи виколи! Вже мене и сон морить и очи злипаються, як ні перемагав себе подоліти дрімоту, неначе справді чорт наслав! Ніколи не був я такий сплячий, а тут на ж тобі!— Певно було далеко вже по опівночи... а все нічого нема... Нічого й не було тої ночи.

(Конець буде.)

СОННІ МАРИ МОЛОДОГО ПИТОМЦЯ.

(ВИМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

написав

Василь Барвінок.

Був вечер. Семинарицький зигар с провола храпавим голосом видзвонив осьму годину. Тінь за тінею просувалась по довгих, де-де слабо освічених, вугляним сопухом наповнених коритарях семинарицьких. То сям то там відзивались голоси, чалапіт тяжких чобіт, лопіт дверей, тихий спів, слабий бренькіт шездари... Від часу до часу перемикали с під „числа“ до „числа“ чорні постаті, закутані в довгих плащах, погукуючи, посвистуючи то бурмочучи під носом. Все те шуміло, гуділо и жужжіло мов у пасіці, де и пчоли гудуть, и горобці цвіркотять и сороки скреготять и соловіі свистять.—Гук що раз стихав, проривався—завмерав. И чути було тілько, як на дворі плюскотів рясний дощ, як гудів осінний вітер, часами с тряскотом ростворяв входові двері и заганявся далеко в коритарі підіймаючи за собою куряву пороху и смітя.

В коритарських сумерках снувалась темна постать с кута до кута, хутко пересувалась по при нафтяні каганці и знов счезала в темноті. З-за високого відкоченого ковніра виднілось круче волося, високе біле чоло, с під насуплених бров ясніли палкі чорні очи, а спід широких пол плаща, що мов крила від протягу роздіймались, виглядали куценькі по чоботях попущені споденьки. Не тяжко вгадати, що се був новобранець семинарії, оден с так званої „geschicht-и“. Довго так блукав він по коритарях, як би дожидав часу, коли все затихне и до сну заколишеться. Неспокій проявлявся в ёго рухах, журба смутила ёго молоде лице. На

Digitized by Google

конець зближився до дверей, де не було „числа“. Хвилю постояв, мов би відваги надихувався, загорнув рукою до гори буйне волося, поправив плащ на плечах и протягнув руку, — як нараз ростворились двері и якась закутана людина мало що не впрост ввалилася на него. Людина видала с себе якийсь неврозумілий голос, хлипнула котячими очима на новобранця и закинувши свій плащ аж на голову чвалом пігналась дальше счезаючи в нічних сумерках.

Молодий питомець ледво що не провалився на землю від неожиданого попуду. Він так розізлився на незнакомого втікача, що омало на голос не кликнув за ним тяжким проклоном. Нічого здається, було тут так кваπно втікати, а краще бодай словом перепросити за таку неоглядність. И чого він так втік, думав собі молодий питомець, — та нащо плащем закривав своє лице? Та й хто він такий? Вже ж що питомець, бо и довга реверенда вихилилась с під плаща и лице виголене розвиднілось до світла лямпи, що горіла супроти дверей. О, те лице — с тим низьким чолом, перкатим носом, відстаючими щоками и котячими очима, вже с першого погляду вбивалось у память, відразою переймало. Годі було ёго забути. Питомцеви здалося, що він вже бачив те лице десь поблизьки, у своїм товаристві — в своїй целі. Тілько тепер воно було більш перекривлене, перелякане и якоюсь захланностю напятноване. Тяжко було сказати, чи се те саме лице чи ні. Молодий питомець перейшовся ще кілька разів по коритарі, щось піби розмірковував, розглядався, прислухувався, а в конець якби яка несподівана гадка розъяснила ёго здогади — схопився за своє чоло и півголосом проговорив: „гадина!“ — „Гадина!“ пропеслося тихим гомоном по далеким коритарі. Се слово як громовина перейняло молодця. Смілійше приступив він до дверей запукав и не вижидаючи призиву відхилив двері. У передпокою було темно, тілько крізь двері сусідної кімнати розливалась по воскованому помості світляна смуга.

„То ти Юльку?“ озвався голос с сусідної кімнати.“

„Я Reverendissime.“

Улян скинув плащ и вступив до „супериорської“ кімнати низенько кланяючись. На круглому столі перед канапою світилась висока лямпа. З-за неї вихилилось худе лице гладенько виголене, троха зажовкле, цеглясте, від надмірної поваги протягле, с стисненими устами, білявими бровами и сірими очима, що якось дуже сердито змірили Уляна від стіп до голови. Проминула довга хвиля мовчазливої розмови супериорських сірих очей с смілівим взором

Digitized by Google

Уляна. Улян бідненько виглядав у своїм витертім чорно-рудавім сурдутику, в вузеньких и коротких сподніх, в троха викривлених чоботях, що якось косо стояли на блискучому помості. За те тим кращою видавалась ёго буйна голова, с кручим волосям, сміливим молодим лицем, яркими чорними очима и як коралі румяними устами. С супериорських грудей видобувся якийсь голос похожий троха на вуркотанє голуба, троха на грюканє якоісь нелюбоі, клапаухоі звірини.

„У-у, У-у, У-у, — що то ти сину виправляєш? — Бунти — бунти? У-у!“

„Я?“

„Ну, ну — не притворяйся. Знаю я, що в твоій головонці вертиться. Депутациі тобі забаглося! Памятай, сину, що я вас так видепутую, що й дух ваш більше не запахне в сих мурах.“

„Я думав, що слідує просити настоятельства, щоб позволило нам вчащати на фільозофічні виклади.“

„У-у, У-у — думав, думав“, передражнював настоятель слова Уляна. „Тут не ма що думати, коли ёго Високопреосвященство не велять!“

„За давнійших літ...“

„Було, а тепер нема, та й годі! Будемо собі вигодовувати фільозофів, щоб випаслись нашим хлібом, а опісля наше гніздо каляли, камінями на нас кидали! До ситу, до переситу вже нам тих мудрагелів. Коли піп то піп, а коли так дуже спраглося мудрости, то воля — широкий світ, покинь, сину, реверенду, запишись на фільозофию. А двом Богам — двом панам годі разом служити. Годі! Але як через ту премудрість прийдеться з голоду кулаки гризти, в холоді страждіти, як задягнуть тебе на три літ в вояцький мундур и замість до семинариі впакують до касарні, почешуть горло комісьними сухарями и скажуть слухати песёі шкіри, то не знаю, чи не відхочеться мудрости, чи не вздихатимеш за утраченим райом...“

Настоятель так розгорячився, що аж вскочив с канапи и задерши голову до гори як наіжиний индик почав скорою ходою прохожуватись по кімнаті.

Улян стояв як вкопаний біля дверей, бо настоятель, як у нас звичайно, не грішив привітливостю. Ёму пригадалось, що й він лякався вояцькоі неволі більш усіх суспільних тортур, що й він не маючи як прожити на світі всунувся в чорну рясу. Все те правда, — та чи за те одно годиться ёго так коренити? Він не любив військовоі неволі, лякався костеніти в голоді и холоді, та,

Digitized by Google

по правді, хто ж у світі не лякається страшної мари холоду и голоду? Правда, що тут в тих мурах не дадуть вмерти з голоду, не дозволять ходити босо и драно, тинятись без приюту, — та все ж таки не одного хліба ради пристав він служити Богови. Страшний посуд для молодого чоловіка с праведною душею, з любячим серцем, з богатими надіями життя! Правда, багато, дуже багаго, а може й усі товариші Уляна йшли до семинарії, щоб не мудро але легко, и не великим коштом и невеликим трудом хутко добитись готового, як кажуть, лежаного хліба. Але Уляп— Улян! Його огнем палили в лице ті настоятельські слова и молода кров бурилась в його грудях. Треба було знати, якими думками-снами викохалась його молодість. Маленький хлопчина, скоро тілько зачув голос церковних дзвонів рвався до церкви, щоб там разом з дячками заспівати своїм дзвінким тоненьким голосом на хвалу Божу. Голодний и перемерзлий нераз страждів він на йорданськім морозі, щоб придивитись як серед водохрещя ясне сонце мов золотий промінистий голуб вирине изза білявих облаків, погодою розсвітить просторий блакит, засяє на ледяному йорданському хресті и тисячними искрами розсиплеться по білому снігу, а громадна радісна пісня голосним гомоном понесеться ген-ген далекими берегами понад ставом, понад блискучою рікою, понад пнястими*) верхами сосен аж у саме небо.—З якою радостю співав він воскресну пісню, як серед тихого теплого весняного досвітку, серед рясного блеску свічок, серед гомону тисячних уст, веселою музикою озвались церковні дзвони, дзвінким гоготом пронесли воскресну вістку по над тихою из сну розколисаною землею, а погідне небо просияло, кармазином облялось, розжарилось, огнем зайнялося и ясним світлом зачервоніло, — озолотило верхівя дерев и пригорків, а десь високо озвалась досвітна пісня жайворонків и ластівок! Як радувалась, яким весняним житям воскресала тоді Улянова душа, яка щира слёза радости тремтіла в його очах, яка горяча молитва вирвалась з його грудей! Усе навкруги будилось, воскресало: и земля и люде и світло и мисли. Незатертими лишались ті образи, що у перших дитинних літах своєю красою очарували, чудним промінням розсвітили Улянову душу. На іх тлі висновував Улян свої думки, свій світогляд, своє життя. Ще повнійшими, ще кращими ставали ті образи — поповнені євангельськими словами безконечної любови, цвітучої надії, вічного життя правди. До глубини переймали його ті страстнотерпні події хри-

*) пнієм покритими.

Digitized by Google

стиянства, та глубока материа любов, те різдво и житя великого Учителя серед убожества, серед страждущих, пригнетених, кривджених и катованих, та смерть на хресті за людскість, за правду... Нераз слухаючи евангельських слів ставали ёму слёзи в очах, серце ревностю наповнялось и ёго зберала охота усіх обіймати, усіх росцілувати, до братнёі любови, до праведного житя щирим словом завзивати. Нераз просияла ёму тоді гадка стати мучеником за правду, за волю, за добро ближних. Як радо віддав би він житя, щоб зістати достойним учеником великого слова правди и весь світ звести в одну семю любови правди и добра. Улян не стався мучеником, він жив — виростав під опікою доброго батька. Він бачив, що тепер можна жити серед людей и з людьми, та бути правдивим проповідником християнськоі любови. Так будилась в нім охота піти слідом свого батька и стати священиком. То ж коли опісля прийшло „виберати стан“, він повірив в високе посланництво священика. Правда, він дочувався про деякі негарні річи, про невольне житя в духовних мурах, про нехристиянські поведінки християн, він бачив, як житя християн-учителів часто відбігало від християнства, як мало було у світі правдивоі любови и щирости, як люде самохіть віддалялись від того „царства небесного“ на землі. Серце ёго рвалось за тим світом евангельськоі простоти и щасливости, а бурилось над споганеним світом теперішним. Але ж Юди мусять бути усюди, коли між дванайцятьма вибраними знайшовся оден. Не осуджено одинайцятьох через одного, думав Улян, не годиться засуджувати соток через десятки. А тут ще й годі було инакше зробити. В дома не було великого гаразду, підростали менші брати и сестри, нізвідкуда не було потягнутись на „світщину“. Та до того всего, ще й серденько озивалось, билось надією скороі волі — для себе... От и вступив Улян до семинарні, та не хліба ради, а щоб скорше жити и своім хлібом и своім духом — и своєю любовю...

Всі ті думки мигом промайнули тепер в Уляновій голові. Ні, се не були думки, се було чутя зроджене минувшостю. Воно було свідоме тоі минувшости, тих молодечих думок, тих надземських полетів, и бурилось тепер на образливі слова настоятеля; правда рвала за язик, щоб оборонитись перед несправедливим осудом. „Бажати науки“, сзвався по хвилі Улян, „се ж, думаю, ніяка провина. На нас настає тепер світ, вдерається в наші святощі, — а ми безоружні. На вкруги нас душність материялізму, а ми не в силі розсвітити високого простору святости. На нас зглядаються

Digitized by Google

убогі и нищі духом, а ми самі нидіємо на духу. Нарід гине задля непорадности, а ми самі непорадніші дітей...“

„У-у, у-у, у-у — забаглось соціялізму, нігілізму, матеріялізму!“ крикнув на всю хату настоятель, аж далекий відгомон повторяв: „ялізму — лізму — ізму“. Настоятель злякався того відгомону, ёго сірі очи засвітились як огнем, а цеглясте лице нараз посиніло як боз.

„И Христос ходив між фарисеів, щоб пізнати іх науку и обличити іх в неправді.“

„Азъ єсмь свѣтъ!“ сердито проговорив настоятель тупаючи ногою. „Ти міні ту причт и наук не наводи, с Христом не рівняйся.“

Улян бачив, що кожде ёго слово щораз більше горячить настоятеля. Так мовчав він, хоч серце рвалось з досади. Ёго посуджували о те, чого він сам не розумів, а знав тілько с послуху, с страшного, беззаконного имени. Він мусів мовчати не маючи послуху и мовчки стоячи тонув в своіх бурливих думках, а настоятель сердитий прохожувався по кімнаті.

Нараз опинився настоятель перед самим Уляном, ще раз зміряв ёго проникливим взором, відсапнув кілька разів и с притиском сказав:

„Знаєш, сину, тобі грозить ексклюзия!“ Він вглядався в Улянові очи, чи не добачить там трівоги, жалю, сліз. „Ексклюзия“, ще раз повторив настоятель, відвернувся и сів на канапі.

„В чім же ж моя провина?“ спитав Улян, а в ёго голосі чути було більше стлумленого гніву, ніж розбудженого жалю.

„У-у, сину! Далеко глядить наше око. Не перехитрить ёго солодкаве лице. Знаємо ми твої поведінки. Ти передержуєш у себе такі книжки, що іх тілько ад посилає на сей світ. Ти знакомишся з людьми, що тілько сором наносять Русинам. Ти переписуєшся за дуже часто з ріжними молодиками. Ти займаєшся політикою, а не славою Божою, тобі залізла до голови украінщина! Тобі хочеться літати по-під небеса, в поезиях роспливатись, за козацтвом плакати. Ти бунтуєш своіх товаришів, заносиш незгоду в наші мури. О-у, сину, ти небеспечний, дуже небеспечний чоловік.“

Улянови вдарила кров до голови, лице ще більше розрумянілось, а жижки грали мов в лихорадці.

„Коли любити свій народ“, озвався Улян тремтячим голосом, „мати охоту й волю працювати для ёго добра, стояти за правду убогих и угнетених, шанувати те слово, що колишучи нам мати співала, — коли се значить грішити против закону Божого и

Digitized by Google

людського, то я заслужив на ексклюзию, — я признаюсь до вини. Але я не признаюсь до ганьби, до підлости...“ Улянови не ставало духа, він дрожав цілий з досади...

„Хто збагнув, — хто міг вдертись в тайну мого життя? Що я мав шкільних товаришів, се ще, здається, не провина. Я не покликаний судити їх теперішних діл, ні відповідати за них. Може бути, що де-хто з них блудить, але я не можу їх запертись и сказати: не знаю їх. Се була б неправда. Та се ще не значить, що я їх спільником. — Я живу вже третий місяць в семинариі, а уся моя переступна думка була просити дозволу вчащати на фільозофічні виклади, мій єдиний каригідний вчинок те, що я згодився на „емпірию“, щоб поділитись моім куском хліба з голодними... Тим я провинився, невідпераюся... и коли через те заслужив на ексклюзию, — я готов хоч би...“

„Так, так, — ексклюзия — ексклюзия, сину“, перервав настоятель горячкову бесіду Уляна.

„... так я готов хоч би й з нужди згинути...“ покінчив Улян.

„О, я знаю, — ти готов на все,“ говорив дальше настоятель протягуючи голосом, та пильно вдивляючись в Уляна. „Я знаю, що в тебе не зрушиться совість. Тобі вже зовсім завернули голову. Ну, так йди, пропадай. Так, ексклюзия — се одно тебе вилічить. Се не так легко буде геройствувати, як засвищуть пустяки в кишені, як голод підітне твої буйші крила. У-у — небоже, йди, коли хочеш, та не забувай зголоситись до побору, щоб тебе обули в нові камаші та вояцький мундур, бо сей вже дуже протерся...“

Настоятель так звільна цідив слова, що й не було чути в них сліду недавної горячки. Він, здається, бажав, щоб кожде слово пявкою впивалось в Улянову душу, розбудило в ній біль, жаль и трівогу. Він пильно слідив за виразом Улянового лиця, бачив своїми сірими бистрими очима як воно перемінювалось мов би веселка грала на нім своїми барвами, як ті палкі очи непримітно заходили слёзою, як ворушили Уляна якісь нові трівожливі чутя. Улян до крихти збився с пантелику за такою бесідою настоятеля. В ёго душі розбуджувались всілякі думки, чутя и спомінки; досада, жаль и трівога так помішались с собою, що він переставав бути паном своіх думок, своіх сил, своеі притомности. И ёго думки и весь світ навколо него —, здавалось, кружляли в безладі. Та й дивнеє диво, що настоятель так довго з ним розмовляв. Се не було по настоятельському звичаю. Звичайно не

Digitized by Google

тратив він багато слів, не слухав оправданя и не багато надумувався проганяючи семинаристів. Тепер же ж він и злився и балакав без кінця и слухав Уляна и вдивлявся в него, наче б до самої глубини душі бажав заглянути и перевести молодого питомця через усі ступені муки и трівоги.

„О, незабувай, сину, що тебе дожидає“, тягнув дальше настоятель. „Памятай на все, щоб опісля не парікав ти на нікого, як тілько на свою упрямість. Я знаю, ти в своій упрямости готов на все. Тобі байдуже про старого батька, що з остатного тягнувся, щоб вивести тебе на чоловіка. Байдуже тобі про те, як старенька, слабовита мати з гризоти занедужає, а хто знає, чи й житям не переплатить твого поступку. У-у, у-у, небоже, в тебе закаменіло серце...“

„Але ж, про Бога, чим я провинився?“ простогнав Улян.

„При вступі до семинарні казав я тобі: повинуйся нашим законам, понехай всі свої мріі. Я на просьби твого батька вставлявся за тобою, бо тебе цілий світ знав за ворохобника.“

„Я ж нічого злого не вдіяв!“

„Не відперайся, не гніви мене! Ні слова не хочу більше чути від тебе. Оттут тобі лист від твого батька, що прийшов на моі руки,“ говорив настоятель подаючи Улянови лист. „Прочитай собі ёго на самоті и роби, що тобі совість скаже. Роби собі, що хочеш! Я для твого батька багато зробив, дуже багато, навіть против моєі засади. Коли б ти не був ёго сином, ти вже давно був би опинився за мурами семинарні. Я зглядався на старість твого батька, на нашу давну приязнь, на вашу біду...“

„Що ж я маю зробити?“ ледво спитав Улян обсипаний найтяжшими докорами.

„Що зробити? — Mit Haut und Haaren змінитись! Щоб в тобі и дух не пах тоі украінщини! Розумієш? Зірвати мусиш всяку звязь с твоіми давними товаришами шкільними; — ти іх не знаєш, не пізнавай, стережися як огню тих світських людей. Для тебе тепер світ — тут. Маєш вчитись того, що тобі настоятелі кажуть, а покинути всі ті пусті мріі, поезийки, плачі за тим, чого не було й не буде, — все те дрантя геть спалити, щоб и свистка не було у тебе.“

„Але ж...“ силувався проговорити Улян.

„Не ма тут ніякого: але! Маєш віз и перевіз! Або поправся, або счезай — пропадай. Тепер собі йди геть и надумайся.“

„Цілий світ думає...“ знов озвався Улян. *(Дальше буде.)*

Digitized by Google

ПАНСЛЯВІЗМ

в минувшости и в теперішности.

(Після статі А. Пипіна в „Вѣстнику Европы“ р. 1878.)

II.

ВІДРОДЖЕНЄ СЛАВЯН.

Загальна обнова славянських народностей, яка проявилась с кінцем минувшого, а властиво с початком сего столітя, так зване славянське відродженє — се та основна подія, що була підставою виводів и здогадів о „панславізмі“ у европейських публіцистів, а мрій о национальній єдности (форма лишалась будучности) у самих славянських патриотів. На цілім просторі славянського племени, від ёго найбільших представителів, як московський, руський и польский нарід, — до найдрібнійших ёго єдиниць, від політично потужних и независимих до самих утиснених, проявляється одно загальне змаганє, що чим дальше тим більше взмагається и наконець стає провідною пануючою идеєю всіх образованих людей а опісля и цілих більше або менше самовіжих громад. Се була мисль о своім народі, о ёго свободі, розвою и просвіті. Вона проявлялась ріжними способами, відповідно до положеня племен, іх историі и сучасного характеру. Головна ріжниця була в положеню Росиі и всіх иншіх племен. С кінцем XVIII віку, як роспочинається сей рух, одна Росия була независимою стороною. Польща вже ділилась; у всіх иншіх Славян були тілько споминки минувшої незалежности*) и сумне почутя национального упадку, неволі, безсиля повернути минувшість. Чехия, що колись-то в особі Гуса станула на чолі европейськоі опозиціі против папізму и дала початок реформі, находилась після свого упадку в руках єзуітів, котрі старанно нівечили всі споминки тих славних часів, що були одним з лучших передань и славою староческої літератури, — и палили іх тисячами. В другій половині минувшого віку у Чехів продовжався ще дальше сей угніт іх народности. Сербо-Хорвати мали колись-то свій блескучий период

*) Гетманщина — се паллядіум незалежности козацькоі Руси, упала; домаганя Запорожців, щоб при катеринській кодифікаціі прав увзгляднено права „малороссийського“ народу — не знайшли послуху, и почутя самостійности руського народу жило в споминках недавноі ще борби, в думах и піснях народніх.

Digitized by Google

дубровницькоі літератури XV—XVII в.; тепер ледви озивались ii слабі безжизненні відголоси. У Словінців, де в XVI в. реформация визвала опір против католицького застою и здвигла замітний хоч короткотрівалий росцвіт национальноі літератури, єзуітська реакция часів Фердинанда II. задусила сі починки и славянська народність знов попала в сонне забуте. Полудневі Славане, з виімкою маленькоі Чорногори, находились від кінця XIV в. в зуповній неволі. В XVIII в. стан народу під турецьким панованєм став ще більше невиносимим, як перед тим: разом з унадком політичноі потуги Туреччини змагався утиск славянства особливо при помочи грецьких фанариотів, що були гірш Турків.

Серед такоі крайноі недолі, забутя национального достоінства, літературного упадку многих нарічій, серед політичноі розірванности и безсиля славянського світу, — коли деякі с поміж племен пр. Болгари, забуті и безправні, могли бачити в своій народности тілько тяжку долю, що приносила лише нещасте и неволю; коли у других, як у Чехів, Хорватів, Словінців, суспільне житя, висша образованість, були можливі тілько с переходом до німецького гурту, отже тілько через понехане свого народу и народнёго переданя, з услівям — погодитись з іх упадком а навіть ёго спомагати; коли народні сили и засоби мусіли служити национально-чужій и ворожій силі державній; коли до того ще в політично пів-незалежній Польщі и в самій Росиі маса народу — отся справдішна сила „націі“, находилась в безвиходних услівях кріпостного стану, и в славні часи Катерини закріпощене все йшло ще вперед, — серед такого безвідрадного стану „народности“ проявляються з ріжних сторін поодинокі, розстрілені змаганя обновити и оживити глухий побут славянського світу. Вони виходили з ріжних историчних мотивів, але в своім дійстві мали с собою багато схожого и около трийцятих років нинішнього віку зіллялись вони в замітний появ историчний на просторі цілого племени.

Дійсно замітним був сей появ и справедливо надають ёму назву: „відродженя“.

В *Болгарії* було народне житя в кождім згляді пригнетене; народ був простою робочою силою відданою на ласку и неласку якому небудь правовірному; у ёго не було школи, майже ніякоі письменности и ніякоі охорони; оставалась ще одна церков, де народ почував себе самого. Оттут и появились перші починки відродженя. Церква була в руках грецькоі єрархиі. Отся єрархия зумівши поладити свої діла в Константинополі не тілько угнітала

Digitized by Google

болгарський народ, але й погорджувала ним яко низшим племенем, що повинно перевертатись с своєі „варварськоі“ народности в Греків. Але низше и середне духовенство осталось болгарським и з ёго гурту виявилось наконець в другій половині XVIII віку перше слово в оборону болгарського народу: се була рукописна „История“ єромонаха Паисия писана на половину церковним язиком в стилю середновічноі поучительноі літератури. Як видко, в самім упадку болгарськоі письменности, на Атоні, збереглась нитка давного болгарського переданя и в духу сего переданя звернув Паисий горячий зазив до своіх земляків. Вразило се Паисия на Атоні, що другі православні Греки, Серби, Москалі нехтували Болгар кажучи, що у них не було церковних и царських переказів. Паисий почав розглядати болгарську историю и с старих книг, с чужосторонних літописей зібрав свідоцтва, що у Болгар, тепер угнетених и обезславлених, були свої великі царі, що лякали навіть саму Византию, були свої славні єрархи и святі, и завзивав народ згадати отсю прадідну славу и стати достойним своєі бувальщини. До сих зазивів прилучились нові. Кількох богатих болгарських купців, в Молдавиі и Волощині, почало під впливом патриотизму, вповіного в певній части европейським образованем, заводити школи для свого народу. Наконець в двайцятих роках сего століття почалась діяльність знаменитого Венеліна, родом Русина с карпатськоі Руси, одного с перших ентузиястів Славянства. Пів-историк, пів-поет віддався він вивченю старинних часів славянства; се довело ёго до болгарськоі историі. Зайняла ёго болгарська старинність, розбудилось в нім співчутя для погибаючого народу и він задумав розбудити в болгарськім народі народню самовіжу. Венелін писав, дійствував и — бідував в Росині и Болгари довго не знали об нім. Якже ж дізнались про ёго, то ёго ентузиязм для болгарських передань и ёго призиви до просвіти дуже сильно подійствували: с того часу болгарське „відродженє“ було обезпечене. Обставини все ще були неприязні, та Болгари показали тут багато характерности: упорними змаганями достигли вони обширного розширеня народнёі школи; багато з іх молодіжи училось в Росиі або в европейських університетах; в послідні літа роспочалась досить оживлена літературна діяльність; болгарські патриоти підійняли народню борбу — передовсім з Греками задля церковного питаня и добилися народно-церковноі автономиі; війни Росиі с Турциєю ще раньше впливали на уми; нетерпеливе вижиданє політичноі свободи викликувало повстаня, за котрі Турки страшно мстились; в конець висвобо-

Digitized by Google

дженє Болгар, їх кріваві повстаня викликали за наших днів російсько-турецьку війну з ії звістними наслідками.

Таким робом впливали тут на народнє відродженє поруч себе и самостійні проблески народнёго почутя, прямуючи до обнови историчних споминок о часах давної слави, и вплив нової образованости, що взивала до людського (филянтропийного) заходу около просвіти народу; вконець також и відгомон цілого славянського відродженя. Політичні події, особливо війни Росиі с Турциєю, підмагали сей рух тим більше, що ослабленє старого гнобителя що раз більше виявлялось, а з другої сторони стріча с спорідненими и одновірними народами Росиі утверджувала темні надіі, що звідтіля прийде поміч и висвобожденє. Загально-славянська наука дуже прислужилась болгарському відродженю. Для розъясненя болгарської историі самі Болгари дуже мало що зробили. Болгарська старинність відновлена найбільше західно-славянськими ученими (як Шафарик, Копитар, молодший Іречек и др.), а особливо московськими и руськими (як Востоков, Колайдович, Григорович, Ламанський, Гільфердинг, Порфир Успенський — Бодянський, Срезневський и др.) и сі труди вже служили и дальше служитимуть для болгарського образованя, котрому подали вони одно з найбільш конечних жерел — историчну науку. Під впливом всеславянської науки появились у Болгар власні труди около вивченя и пізнаня народности, котре завсіди товаришило проблескови народнёї самовіжи у славянських племен.

В послідні десятки літ народнє прямованє достигло в кругі образованих Болгар вже повної самозначности и ясности. Поки що, не можна ще було політично висвободитись; за те підняли и перевели Болгари з замітною згодою питанє церковної автономиі. Політична свобода була задушевною идеєю кождого—не тілько образованої кляси, але й цілої маси народу, що вів вже купами гайдуцьку війну с Турками. Молоде поколінє вивчене в Росиі або на західно-европейських університетах не могло беспечно проживати на родині; воно по неволі ставало еміграциєю; ёго політичні мрії були насичені европейськими идеями.

У *Сербів* йшло народнє відродженє иншою и успішнійшою дорогою. Їх положенє не було ніколи так тяжким, як Болгар. Вони були більш віддалені від турецького осередку, їх політична пів-независимість збереглась довше; племя було широко роскинене и між иншим на таких обшарах, куда турецьке пановане майже не досягало, пр. в адриятицькім приморю, в австрийських землях, що тілько часово підпадали турецькій власти; здавна навязались

Digitized by Google

з Австриею політичні зносини, що подавали яку-таку надію на поміч с сеі сторони; переселеня Сербів до австрийських земель, ще в першій половині XVII в. утворили тутка невеликий осередок сербський, де народність — при всіх внішних невзгодинах — була свобідна и де опісля дійсно завязались починки відродженя.

Перші проби Сербів скинути сліди пережитого ярма и дати своему повому житю опору добре приладженої просвіти роспочались знов від обнови историчних переказів и відносин. Перше письменство зачерпнули вони с старинного православного жерела. Від часу упадку письменства під турецьким ярмом йшли книжки до Сербіі з Росиі; перших учителів сербських шкіл закликано с Киіва; перші сербські книжки, особливо церковні, були почасти впрост перепечатані с славянсько-руських книг, або були писані пів-церковним „славено-сербським“ язиком. Отсе була перша школа сербських письменників. Ім здавалося, що сей іхній „славяно-сербський“ язик таки й повинен бути справдішним язиком сербськоі книжки. Се було просте продовженє середновічного літературного стилю, коли церковно-славянський язик був спільним язиком церковноі письменности у Русинів, Москалів, Сербів и Болгар; при тім була ще й та неясна мисль, що народи перед тим сполучені одною (тоді виключно церковною) письменностю, можуть и на дальше зберегчи свою звязь в образованю.

Між тим знялася в турецькій Сербіі завірюха, с котроі виросло повстанє. Трівога тим викликана продовжалась кілька літ и що раз більше розбуджувала народнє почутя. Відтак повстало сербське князівство. Воно було вправді ще не зовсім незалежним, але народнє відродженє скріпилось почутям видержаноі борби. Відродженє йшло дальше. Сербська література скоро прийняла новий напрямок, котрий знаменується вже не одним повторенєм старини, не підклоненєм народнёго язика и образованя — „славяно-сербському“ напрямкови, але здужанєм до того, щоб роскрити и піднести власне чисто сербський первісток, висвободити ёго від штучного архаізму, увести в літературу питомий язик свого народу, оснувати іі на підставах народніх и на понятях новоі образованости.

Отсю задачу сповнило двох знаменитих мужів: Досит Обрадович и Вук Караджич. Оба вони, люде пів-народні, вийшли с самого лона народнёі маси, довго в ній повертались и пізнали іі на скрізь. При тім всім стояли вони на вижині свого часу и високо цінили просвіту и науку. Обрадович був спочатку пів-мона-

Digitized by Google

хом, священиком, опісля мандрував яко учитель від Сербиі и Трієсту до малоі Азиі, звідсіля до Липська, Галлє, де слухав університетських викладів и пробував також в західній Росиі. Він був бідолахою, удержувався з лекций и доперва в зрілих літах взявся до письменства. Практичний філозоф и заразом идеаліст на лад XVIII віку — лучив він в собі досвід житя и здоровий змисл с сучасною наукою філозофічпою. Оттакий то був сей письменник, що роспочав сербську літературу книжками, що були доступні для письменного чоловіка и передавали науки людськоі (гуманістичноі) моральности, впоювали понятє о достоінстві чоловіка, віротерпимість, любов до просвіти. Про діяльність Вука ми вже висше згадували. Вона була в загалі великою ёго заслугою перед сербським народом: народня поезия роскрита ним в такій красі и в такім богацтві мала такий вплив на Славянщину и літератури Европи, що від того змінились навіть погляди на сам народ. Для самих Сербів труди Вука були цілою енцикльопедиєю етнографічного знаня о своім народі; не тілько у Сербів звернувся він перший на се поле досліджувань, але й в цілій европейській науці був він одним с перших письменників, що домагались уважного досліджуваня народности и научали поважати народнє житя, ёго истоту и ёго обичаі. Вконець, Караджич викликав переворот в самих літературних идеях, — переворот, що покінчився доперва за наших часів. Любов до свого народу, инстинкт и остаточно могучий ум Караджича впоіли в ёго високе представленє о народности. Вже в перших своіх трудах висказав він жаданє, що книжки повинні бути для народу а не народ для книжок, и що задля того належить писати в язиці народнім. Словом, він підійняв ту реформу літературного язика, яка звершилась в руській літературі творами Квітки, Шевченка и др., яка переводилась и в московській літературі в периоді від Карамзина включно до Гоголя. С тою реформою вносився и новий напрямок літератури. Стара, „словено-сербська“ партия (щось подібного, як наша „староруска“ партия à la Дідицький, Петрушевич, Наумович etc. а у Москалів Шишков и ёго наслідники) повстали против Караджича, як би против єретика; принцип ним виставлений не був ясний для ёго сучасників; на ёго напали оборонці високого, „книжного“, „літературного“ складу и реторики, що називали народній язик (як у нас Зубрицький) „языкомъ пастуховъ и свинопасовъ“ (в Сербиі впгодовують багато безрог) и обвиняли ёго о непошанованє книжноі традиціі, „историею освя-

Digitized by Google

ченної“ книжности и т. д.*). Московські славянофіли (Гільфердинг) також строго осудили чи властиво засудили Вука підносячи — ще за жита Караджича —, що він домагається народнёго язика для того, щоби розірвати церковно-книжну звязь Сербів з Росиею, що се робилось з интересу для Австриі, котроі орудіем в сім случаю мав бути учений Копитар, вірний слуга Австриі, — що він маючи вплив на Вука наустив ёго до того... „Славено-сербська“ партия підійняла крик и лайку и задля неі зборонено в сербськім князівстві (сам Вук жив и працював більшею частею у Відні) книжки и правопись Вука. Мимо усіх старань більш образованих Сербів знесено сей заказ доперва при кінци жита Вука, в шість-десятих роках, а остаточно доперва після ёго смерти.

Противники Вука (між тими навіть учені славянофіли як Гільфердинг) не хотіли розуміти, що реформа Вука була тілько одним с поміж появів, які тоді виходили на верх у всіх відроджуючихся славянських літературах. Ціла суть славянського руху була в тім, щоб підійняти народнє почутя, розбудити суспільність и народ досі несамовіжий, а се именно через розширенє письменства и образованя, щоб дальше вполти пошановане для народніх сил, для живого обичаю, щоб не глядіти з висока на народ, а служити для ёго добра и интересу. Чи ж не було зовсім природно прийти до того вислідку, що книжка — література звернена до сего народу повинна промовляти до ёго питомим язиком тогож народу, — и прийти до такого вислідку не задля якоі там демократичноі примхи або якоі там політичноі интриги, але задля неминучоі конечности для того, що народ не зрозумів би иншого явика?

Головна річ в тім, що підвисшенє народніх язиків на ступінь язиків літературних повторилось в цілім славянськім світі. Загалом появилось півтора десятка славянських літератур; до давних, що розвивались здавна, прибули нові тілько що засновані; побіч обширних літератур були й мікроскопічні — відповідно до того, як для кого вони призначались, и відповідно до числа и стійности

---

*) Ся история відродженя Сербів дуже цікава своєю анальогиєю для нас Русинів. Точнісенько так и у нас в Галичині велося и досі ще ведеться. Напасти „старовірців и обєдинителів“ на нашу народню словесність надто загально знані у нас, щоб треба іх повторяти. Годиться тілько звернути увагу на анальогичну борбу літературну (вже перебуту) у Сербів, щоб доказати противникам народнёі літератури, як ненаучного, непоступового и зужитого оружя хопились вони воюючи против руськоі народнёі словесности.

Digitized by Google

творів, с котрих складались. Кожде віддільне нарічіс, кождий значнійший відтінок племени, — все те бажало свого літературного вислову. И в самім ділі се була природна конечність: щоб розбудити народне почутя в народі треба було передовсім говорити з народом ёго питомим язиком; література мусіла зближитись до народу и рівночасно підносила досі нехтуваний язик маси до письменства, до виразу висших понять образованости. То само повторилось и в Сербів. Стара „словено-сербська“ школа не відповідала тому именно через те, що ії язик не був живий; се була штучна мішанина, котрою писались книжки, але ніхто нею не говорив (в роді того, як Галичане пишуть до нині „по російски“).

Но в питаню язиковім була ще друга сторона. Стара сербська школа и московське славянофільство обвиняло Вука за те, що він (по іх гадці, з злим заміром) віддаляє Сербів від церковнославянськоі старини, котра перед тим зближала Сербів до Росиі. Говорили, що Вук здрадив отсе славянство и служить противуславянським австрийським, західним интересам, що він ділить Славянство, замість ёго єднати. Се обвинене опереться на дійснім факті, але пристрастно толкує и не піймає ёго. Реформа Вука, як він сам а особливо ёго наслідники ії розуміли, не означала нічого більш обширнійшого, як тілько чисто літературну обнову, именно, що *попереди* усіх яких небудь загально-славянських комбінаций, Серби повинні виразити в своій літературі свою народність, свої народні особенности, а то свобідно и незалежно від яких небудь чужих претенсий, и о скілько мож самостійно шукати образованя. Славянофіли почували, що се прямоване Вука віддаляло сербську образованість від росийських впливів, — но чи ж могло бути инакше? Чи могла, чи повинна була сербська образованість остатись на „славено-сербській“ дорозі, вдоволятись тим, що міг ії дати той союз, якого домагались славянофіли? Чим була московська література в ті часи, коли роспочав Вук свою діяльність с. є. в десятих и двайцятих роках? Вона сама ще не вибилась с під чужих, західних впливів, а то так що до форми, як и що до грясти; вона була зайнята своіми власними, почасти ще елементарними питанями и ледво що причувала ті всеславянські идеі, що одні — в сполученю с свободою и самодільностю суспільности — могли бути посередником межи нею а другими славянськими літературами; вконець и се найважнійше,— вона не була в силі достарчити того образуючого и научного знаня, якого треба було Сербам и за котрим вони, як и Москалі

Digitized by Google

мусіли звертатись до европейських жерел. Ще и десятки літ опісля була московська література в такім стані, що від неї не можна було сподіватись якої небудь свобідної науки, свобідної літератури, свобідної суспільної самовіжи. Так жадання славянофілів були дуже-дуже передвчасні. Ще й послідними часами нераз підносились жалі а навіть нарікання на тих Сербів, що воліли шукати образованя у Відні, Берліні або в Парижу ніж в Москві. Правда, чужий вплив не обійшовся без своіх слабих сторін: побут під впливом иншого світу и инших понятий ослабляв звязь з народнім житям, — но очевидно тут не виноваті ні Берлін або Париж, а брак питомої свобідної науки и літератури. Безхарактерні уми переймали на зверх чужі обичаі; но для поважних умів були там могучі підойми духа, що здіймали іх до хосенної діяльности. Славянофіли розминулибся с правдою, як би не тілько тоді, але й тепер сказали, що в Росиі у Москалів є така самостійна и широка наука и література, задля котроі для Сербів західна наука могла б статися злишною и вони до сеі послідної більш не потребували повертатись. Московська література ще о багато не має тих условій, щоб могла сповнити таку задачу.

Таким чином, сербська література розвивалась віддільно, без усяких надзвичайних звязей з московською, оставалась під безпосереднім впливом чужої науки и чужої школи а заразом розвивала дані свого побуту и историі. Сей відрубний розвій сербської літератури, без підмоги московської літератури, — єсть фактом, може бути для Москалів а именно для московських славянофілів не дуже милим, але тим не менше правдивим и він мав, як ми бачили, свою достаточну підставу.

Около шістьдесятих років обявляється в сербській літературі рух так званої „Омладини“. Се було діло молодого сербського покоління тих років. Национально-політичні интереса омладини сходились в тім специяльно сербськім напрямку, який зазначила діяльність Вука. Мало-помалу виробилось в старих и молодих кругах прямоване до „пан-сербізму“, до зъєднаня сербського племени розділеного межи Сербією, Чорногорою, Турциею и Австриєю.

Відроджене *Хорватів* було взглядно одно з новійших. Хорватське королівство, одно з найдавнійших колишних королівств славянських обступлене Византийцями, Франками и Уграми, прилучилось опісля до угорської корони а відтак до австрийської и так збереглося до нинішного дня. До хорватського королівства належали и властиві Хорвати (осібна вітва цілого сербсько-хорватського племени) и віддільні части сербського племени. В на-

Digitized by Google

слідок того росширилось имя Хорватів також и на сих послідних. Давнійше були в хорватських землях початки грецько-всхідного християнства и славянської літургиі; но вони не довго удержались и уступили місце римському католіцизму. В сербсько-хорватських землях адриятицького приморя и особливо в сусіднім Дубровнику здавен-давна розвинулась значна образованість и література. Цвітучий период сеі літератури припадає в часи XV—XVIII віку. В XVIII в. література мала вже тілько мало замітних письменників, а в теперішнім столітю вже тілько вяло продовжалась давна традиция и не оживлялась питанями житя и образованости. Новий и замітний порив сербсько-хорватського відродженя роспочинається в трийцятих роках — знов в осібній формі. Тут не було потреби відшукувати початків свого народу: минувшість була достаточно знана; політичний успіх Хорватів був оснований на подіях тоі минувшоі историі, що стала таким способом підставою державного права хорватського. Память о дубровницькім периоді піколи цілковито не перервалась; тілько народне почутє було оспале и бездільне. Воно розбудилось майже невзначай, розворухане народніми претенсиями Угрів. Хорвати належачи до угорськоі „корони“ участвували в угорськім житю політичнім; ся політична звязь не обійшлась без того, щоб деякі Хорвати не приставали до угорськоі народности або не оставались на половину Хорватами а на половину Мадяронами. Але мадярський вплив народній не досягає маси хорватського народу. Звістна річ, що латинський язик був ще від середних віків політичним язиком Угрів. Той самий латинський язик був язиком церкви. Так обі народности угорськоі „корони“ угорська и хорватська — сходились на тім неутральнім полі. Але вконець проявився між Уграми народній рух: латинщину заступлено угорським язиком; сей язик мав стати в угорській „короні“ язиком правліня, школи и т. д. Се була новина, котра и в иншіх часах була би невигідною и тяжкою для не-Угрів тоі „корони“. А щож доперва в часах, коли народній инстинкт був незвичайно чутливим и коли до язикових питань вязались ще инші політичні справи?! Так и не диво, що та новина викликала великий опір с сторони хорватськоі опозиции. Роздражненє збільшалось з обох сторін и перейшло в явну борбу, найперше в політичній полємиці, в уличних демонстрациях, а наконець з оружєм в руках. Наслідком того було, як ми вже поперед згадали, два повстаня: повстанє Угрів против Австриі и повстанє Хорватів против Угрів.

Digitized by Google

Сей рух Хорватів дістав вскорі також и ту прикраску, що ії називали „панслявізмом“. Що в хорватськім руху виразилась давно почувана и доспіла потреба, видко с того, що сей рух вже в першім своїм прояві виказав цілий ряд даровитих поетів, публіцистів и учених, як Людевит Гай головний основатель ново-хорватськоі літератури, опісля Мажуранич, Богович, Кукулєвич, Станко Враз и инші. Мисль о своїм народі, ёго историчнім праві, народнім достоінстві, — повела до мисли о цілій Славянщині. Труди чеських панславянських учених и поетів прийшли в підмогу; разом с питомими сербсько-хорватськими споминками с староі историі и літератури вони уявляли Славянщину в такім світлі, що викликувало патриотичні унесеня и, правда, більше поетичну ніж реальну надію на політичну або моральну поміч одноплемінників. Хорватські патриоти и популярні письменники з жаром говорили своїм читателям о кольосі, що займає просторонь від Камчатки до Адриятицького моря, о просоню сего кольоса, о братнім чувстві, що має зъеднати славянські племена и т. д.

В самих початках хорватського відродженя, в половині 30-их років, літературні провідники (вони були заразом и політичними провідниками) порішили залишити місцеве властиво-хорватське нарічіє, котрим почали були писати в своіх книжках и газетах, и заступити ёго більше росповсюдненим — сербським язиком введеним до літератури через Вука (Хорвати писали и пишуть латинськими буквами). Се рішенє було дуже важне для розширеня народнёі пропаганди. Сербський язик зближав новійше місцеве хорватство до передань староі дальматинськоі літератури (в котрій перемагав оден з відтінків сербського язика); а по друге побільшив публіку хорватських письменників сербськими читателями. Отсе пожертвованє власноі місцевоі народности для ширшоі народности — сербськоі представляє в славянській літературі дуже рідкий приклад літературного вреченяся: се обясняється малочисленностю властивих Хорватів и меншим літературним розвоєм іх нарічія, а хоч Серби и Хорвати не люблять задля народнёго суперництва, то знов все ж та нелюбов не має и не мала характеру пристрастного ворогуваня. Хорвати и Серби почали тепер до себе зближатись. Підчас угорсько-хорватськоі війни не тілько австрийські Серби тягнули сторону своіх хорватських одноплемінників, але навіть с самого сербського князівства появився відділ до підмоги. Однакож в відносинах між Сербами и Хорватами обявляється тепер знов суперництво и неспосібність до спільного діланя в політичних справах. Як давнійше так и тепер ще не затих між ними

Digitized by Google

спір о историчнім значіню и теперішній важности одного и другого племени. Доходило навіть до того, що Хорвати присвоювали собі давне сербське царство яко своє власне (хоч воно було и по топографиі и по православію и по літературним памятникам безперечно сербське) и виводили с того своє право на першенство в сербсько-хорвацькім світі. Супротив „пан-сербізму“, що ставив собі идеальною політичною задачею обєднанє сербського племени, виступає „пан-хорватство“. Не можна заперечити, що при тім суперництві Сербів и Хорватів користали и користають багато Угри и Німці.

С сего можна добачити, на чім стояв той „панславізм“, що о нім в ті часи стілько страшного росказували публіцисти німецькі, угорські, французькі а також и польські. Сей стан „панславізму“ обявився також в участи Росиі в австрийсько-угорській війні. На око здавалось, що Росия прихилялась до славянського интересу: се ж боронили славянські племена — Хорвати, Серби, Словаки свою народність против Угрів; Росия поконуючи Угрів очевидно на ділі помагала славянству. Однакож на ділі зовсім не ходило тутка о славянський интерес. Росия навіть не підіймала в тім згляді ніякого питаня и помагала австрийському правліню тілько задля традиций святого союзу. Звістна річ, що хорватське повстанє против Угрів, так дуже користне для Австриі, не принесло самим Хорватам ніякої користи. Австрийське правительство страшно покарало угорських проводаторів, та опісля надано Уграм звістною угодою з р. 1866 безмірно більше прав ніж Хорватам. На підставі тої угоди стануда дуалістична держава Австро-Угрия. Угри доступили значіня державного, а хорватська справа стала внутрішною справою угорської корони. Над долею Хорватів розсуджували тепер ті самі „колись-то на смерть засуджені“ Угри, що перед тим боролись против Австриі и Хорватів. Таким чином покопанє угорської революциі не двигнуло ні троха справи „угорських Славян“ на перед, а Росия все таки почитувала свою виправу на Угрів великою прислугою для Австриі и після кримської и найновійшої турецької війни нарікала и нарікає на невдячність Австриі.

У *Чехів* поступало відроджене своєю дорогою, знов віддільно и випливало з власних жерел и условій. Чехи мали перед тим своє славянське королівство. На короткий час появилось було у Чехів християнство всхідного обряду с славянським богослуженем. Сусідство з Німеччиною принесло найперш вплив німецьких політичних сил, німецьких обичаїв, образованости и язика;

Digitized by Google

відтак відкрило дорогу для західного духовенства и західної церкви, а тим самим для католіцизму и латинщини. В сполученю с тим и в середновічнім католицькім духу, розвивалась у Чехів значна образованість и література в народнім язиці. Через основане праського університету стала Прага одним з важнійших духових осередків середної Европи. Враз с просвітою розвивалось також народне житя и в кінци XIV в. проявився сей многозначний рух, що ёго представителем був знаменитий Гус. Деякі кажуть (а именно московські славянофільські письменники), що релігійна идея Гуса була безпосередним историчним розвоем давного православного зерна, засіяного в Чехиі в IX—X віці; но идеі Гуса ні троха не були схожі з идеями тодішного славянського православія. Діяльність Гуса мала дві сторони: одну, яко потужний опір (опозиция) против папського ярма — и яко така зайняла вона велике историчне місце в розвою цілої Европи; — другу, яко чисто-народній опір против німецького впливу, яко розбуджене народніх сил до самостійного розвою. Народне житя викликане Гусом скріпилось и охватило в период гуситства цілий чеський народ. Однакож провідні идеі Гуса передані ним своім наслідникам — в обох напрямках: як в просвітно-релігійнім так и чисто-народнім, стрітили такий опір в католицькій Европі, котра спалила Гуса, що ті віки були для народнёго житя розбудженого ёго идеями порою страшної борби релігійної и народно-політичної. Крайна екзальтация тих віків, політичні невзгодини, що окружали Чехів, не дали супокійно утвердитись народнім напрямкам и стати основою політичного розвою Чехиі. Після ріжнородних перемін щастя, удач и неудач, енергичних поривів и утомленя, борба підійнята с кінцем XIV віку покінчилась в початках XVII в. страшним пораженем, що и материяльно и морально підірвало силу народу. Після сумно-памятної у Чехів Білогорської битви 1620 р. Чехи втеряли внутрішну політичну автономию и всі здобутки своєі релігійної борби и свою літературу. Пановане єзуітів найшло на Чехию як морова зараза; ті Чехи, що не хотіли прийняти католицтва, мусіли опустити родину, и таким робом уносили вони с собою запас придбаної моральної сили и образованя в услугу инших народів; а в дома нищились всі спомінки славної минувшости а з ними ціла стара література гуситства. Чехия счезла с політичного виднокругу Европи и стала німою провінциєю Німеччини.

Стан чеського народу був такий, що годі було вижидати чого небудь иншого, як що раз більшого упадку народности

Digitized by Google

и цілковитого знімченя. Однакож в саму пору, коли всяка надія майже зівсім счезала, появились перші признаки відродженя. Се були часи Іосифа II. Його вольнодумний (ліберальний) настрій роскривав нову волю для суспільного житя и для літератури, роскривав новий приплив идей висвободженя. З другої сторони являвся він супроти Чехів германізатором, а инстинкт народнёї самобережности піддержуваний тодішною гуманітарною образованностю в перший раз від XVII віку звернув громаду Чехів до свого народу, ёго минувшости и положив першу основу літературного відродженя, що опісля так широко розвинулось. Тут не було так як у Болгар або у Сербів. Старина являлась тут близшою, а ії пізнанє легшим через те, що, хоч багато давних памятників погибло, а инших треба було доперва дошукуватись, — у Чехів знайшлися люде з високою новочасною ученостю, особливо историчною, котрі скоро роздивились в забутій старині. Чеські учені минувшого віку, хоч не думали ще навіть о відродженю, досліджували старину задля историчного интересу, писали свої книжки по німецьки, однакож предмет був дорогий іх серцю и іх оповість о упадку старої Чехиі мала жалібний тон. Оден с перших панславянських ученых, знаменитий Дубровський, був католицьким абатом, вважав историю свого народу за діло конечне, писав свої твори по латинськи и по німецьки (він умер 1829 р.), а мимо того ёго власна діяльність стала одною с перших научних підпор панславянського и именно чеського відродженя. Ёго ученики — були вже ентузиастами відродженя.

Як у Сербів и Болгар, так и тутка виходили головні діячі розбуджуваного житя народнёго не рідко с поміж самого народу; висша верства — була сама знімчена шляхта, що ледви по историчних свідоцтвах, по своіх маєтностях та по генеальогиі пригадувала собі своє чеське походженє. Житєпись многих с поміж перших діячів нової чеської літератури роспочинається від різдва в убогій сельській семъі, продовжається ревним трудом и недостатками а кінчиться иноді справді великими заслугами около просвіти свого народу. Як давнійше так и тепер були Німці дуже небеспечними ворогами чеської народности; однакож німецька школа багато помогла відродженю Чехів. При перших ёго проблесках найшлося тутка далеко більше, як у котрого небудь иншого полуднево-західного племени славянського, знаменитих ученых сил, що працювали не тілько для своєі народности, але й для розбудженя самовіжи цілої Славянщини. Такими були Шафарик, Паляцький историк Чехиі, Юнгман поет и учений, спо-

Digitized by Google

рудник великого словаря, якого у инших народів не могли спорудити навіть цілі академиі, — Ганка, Челяковський, Ербен и ин. Чеські, а навіть и инші славянські патриоти вважали в трийцятих и сорокових роках, а деякі и нині ще вважають задля того Чехів за провідний народ Славянщини, за найлучших заступників ii народнёго жития и ii самовіжи. Рух Чехів скоро росширявся в ріжних напрячках: рядом з науковими историчними и етнографічними досліджуванями розвивалась широка словесність белєтристики, популярних и загальнопросвітних книжок; засновано театр; розмножувано чеські школи; заложено чеське „музеум“ яко збір народиіх достопамятностей, старинностей, рукописей, книжок и ин.; щоб видавати дешеві книжки — справа дуже важпа особливо для небогатої народнёї публіки — засновано товариство „Матицю“ (де члени за невелику річну вкладку дістають по дешевій ціні видання товариства), опісля „Матицю для народу“ (Matice lidu); уряджувано ріжні товариські збори, читальні, відчити, балі, де мав виключно уживатись чеський язик и т. д. Чеська публіка могла вже в шістьдесятих роках піддержати виданє „Naučn-ого Slovnik-a“ обширного енцикльопедичного словаря досі єдиного в своім роді в цілій славянській літературі*). Мало по-малу почала и чеська аристократия повертати до своєі народности.

Між тим події йшли своєю дорогою вперед. Европейські розрухи 1848 р. відізвались и серед австрийських Славян. У Відні вибухла революция; починалась хорватсько-угорська борба; правительство збилось с пантелику (хоч ёму скоро помогли), — була хвиля, коли народно-суспільні елємепти були собі самим лишені, могли а навіть мусіли самі за себе проречи слово и поклопотатись про свою власну долю. В Празі зібрався славянський зъізд, — де явились заступники славянських племен в Австриі, и случайно оден гість з Росиі. Одною з головних цілей зъізду було те, щоб ділати против німецьких революционерів Австриі, що посилали своіх послів до Франкфурту и обставали за німецькою єдностю, при чім австрийські Славяне мусіли б були також вважатись за Німців. Чехи повстали против того и тоді то висказано памятне слово: „Коли б не було Австриі — треба би ii сотворити“. Славянський зъізд висказав свою політичну програму в осібнім маніфесті до европейських народів, виложив своі бажаня внутрішної свободи и рівноправности для славянських народів в Ав-

*) У Поляків є „Енциклопедия“ виданя Ольгербранда. не у всім такої стійности.

Digitized by Google

стрії — в проєкті адресу до австрийського цісаря. Австрийські Славяне заявили свою любов миру и вірнопідданство, однакож се не помогло їх ділу. Мимо заявленої льояльности закрито славянський зъізд, а після покореня Угрів и приверненя ладу — Чехи дізнали тяжкого заводу у своїх надіях відзискати свої права народно-державні.

Зъізд доказав тілько можливість згоди и союзу між австрийськими Славянами, а ледво що напімкнув про звязь з неавстрийським славянством. Але висказані ним гадки остались на папері, вони не мали ніякої дійсної сили, щоби могла їх в житя ввести. Вони не мали в очах правительства ніякого значіня. В дальшім ході річей австрийські Славяне остались так розділені як и перед тим були: Чехи в розладі з віденською думою державною; Хорвати, Серби, Словаки и Угорські Русини в розладі з Мадярами; галицькі Русини в розладі с Поляками, всі оставались розъєднані и без помочи и досі не видко, щоб між славянством починалась яка небудь солідарність против спільних ворогів. Від шістьдесятих років, при новім конституційнім устрою Австрії, Чехи звертали свої сили боронити историчні права „чеської корони“; вони виступили з ради державної, але мимо того діла рішались и без них. Дуалізм дає власть Німцям и Уграм. Славяне, хоч численнійші як Німці и Угри, уступають ім місця — задля того, що не представляють ні компактної маси, ні політичної єдности и енергиі.

У *Поляків* панславянські идеї були дуже слабі. Поляки не брали уділу в відродженю Славян, — хоч в їх літературі и образованости був би дуже пожаданий елємент тому відповідний. В їх новійшій исторні не бракло народнёго зворушеня, але воно звърталось знов зівсім в иншу сторону по своєму и с питомою виключностю.

Польска история йшла особняком як від полудневого так и від західного Славянства. Поляки не стикались с полудневими Славянами, а ще до того и релігійна ріжниця не могла зродити взаімности. З західними Славянами, а именно с Чехами мали Поляки историчні звязи, но вони пішли в непамять. Гуситський рух озвався відгомоном и навіть на якийсь час росширився в Польщі, однакож сей вплив оказався поверховним. З другої сторони стояла Польща в довговікових відносинах с славянським всходом — з давною Русею, з литовсько-руським князівством, з Гетманщиною. Через довгі віки були руські землі, заселені з давна Русинами, політично сполучені с Польщею, а хоч первісно мало се бути сполучене „вольних з вольними и рівних з рівними“ — однакож

Digitized by Google

ся унія кінчилась остаточним пануванєм Польщи и польского елєменту. Оттут завязалась страшна борба: Польща винародовила висші кляси Русинів и розширяла католіцизм або унію, — але народ не піддався: за нарушенє рівноправности він відплатив повстанєм и руіною Польщи, а Богдан Хмельницький пристав до московського царя.

История виробила в Польщі дуже сильне почутя народнє, однакож заразом дуже односторонне и виключливе. Яко „народ“ вважалась там властиво тілько многочисленна шляхта и ії вельможні провідники. Поляки піймали „волю“ але з дивними пересадами и противорічіями: в старій Польщі вольною була властиво тілько одна кляса а навіть тілько олігархия вельмож. Отся воля доходила аж до liberum veto с. є. безконтрольного своєвольства кождого, и ні троха не росширялась на маси народу; з другої сторони, хоч була воля, а таки прослідувано диссидентів с. є. руське православне населенє. Давна исторична нетерпимість між Польщею а Русю зростала що раз більше в протягу середних віків їх историі. Задля католіцизму проявлялась нетерпимість против православія, а коли руське боярство спольщилося и прийняло католіцизм — Поляки почали вважати руські землі за польскі и досі ще часто говорять про польску державу від моря до моря. Від часу першого поділу Польщі польскі патриоти не перестають маячити о відбудованю польского королівства не инакше як в границях 1772 р. Се оден з головних предметів „домашного спору“ між Росиєю а Польщею.

Почавши від XVIII віку, а навіть раньше, підіймались с посеред польскої суспільности поважні голоси, що остерігали перед наслідками ладу чи властиво безладу викликаного „польскою вільностею“ з liberum veto. Однакож сі голоси були голосами, що кличуть серед пустині. Більше справедливі идеї починали брати верх доперва тоді, як вже Польща не могла самостійно рішати про свою долю. Все ж таки народні виображіня більшости Поляків оставались такі, як були при упадку Польщі. Обставини помагали до того, що сі виображіня не наберали напряму близшого до историчної, політичної и народнёї правди и хосенніїшого для польских интересів. Коли поділили перший раз Польщу и до Росиї прилучено области давної Руси заселені Русинами — правительство Катерини II. ні троха не думало про те, щоб зглянутись на се населенє. Так и зіставало воно дальше під впливом польских панів, польского товариства, латинської віри и польско-західної просвіти. Ще й за царя Олександра I. уважали сей край за

Digitized by Google

польский. Основане польского королівства не вдоволяло Поляків, а се між иншим и задля того, що від нёго відділено всхідні губерніі, уважані Поляками яко польскі землі. Се дуже бурило польских патриотів и гадка відзисканя сих земель проявилась в повстаню 1830—1831 р. Нічого казати, в поступованю Росиі що до тих земель було багато дечого дивоглядного. В Додніпрянщині и під росийським правлінем панував польский елемент над місцевим руським населенем. Власть не противорічила сему пановаю в суспільних відносинах, а пригнітала тілько чисто політичні рухи. Доперва самі Русини пригадали в р. 1863, що се руський край — споконвічна Русь. То ж не тяжко зрозуміти, чому Полякам ніколи не приходила гадка тверезо приглянутись дійсному станови річей в тім краю. Згадуючи про руські землі давнійше до речі-посполитої належні вони все говорили, що Росия зрабувала сі „польскі“ землі. З другої сторони правителі Росиі уважали Русь одноплемінною и одновірною з московським царством и бажали зілляти оба народи в одну цілість народнё-державну. Таким способом затемнювалось діло, и годі було зладити відносини між Поляками, Русинами и Москалями. Діло розъясниться тілько тоді коли підійметься руський елемент в краю и свобідно розвинеться, коли Русини жиючи питомим свобідним житям стануть природною межою и посередником між польским а московським народом. Тоді устороняться невластиві спори обох претендентів до земель, що не належать ні одному другому — а самі собі. Однакож в ті часи, а здається, и досі, було се неможливим. Політичні предмети були абсолютно недоступні для московської суспільности. Вона не могла взяти ніякої ініциятиви, Русини тож не мали можности виявити свого жита и становиска, — и питане дуже важне для усеі цілости межиславянських відносин оставалося поза обрубом ініциятиви руської и московської суспільности и рішалося тілько адміністративним порядком.

Московська суспільність стояла з далека від відносин руського краю и висшої кляси Поляків замешкалої в тім краю. Тодішні ревні заходи Поляків около школи и просвіти (діяльність Тадея Чацького и т. и.) зводили навіть Москалів до того, що вони гляділи на сей край як на польский... Словом тут не було ні взаімного розуміня, ні рівноправности, ні крихти „панславянства“.

Ще одна обставина побільшала сі непорозуміня. Ще від минувшого віку уми Поляків були зайняті комбінациями відбудованя Польщі. Тяжко було сего достигнути явною борбою, власними

Digitized by Google

силами. Чужої помочи не було ні звідки. Аж ось промелькнула Полякам надія помочи від Наполєона. Надія розрослась опісля в певність. Поляки ревно вислугувались під знаменами Наполєона вижидаючи від ёго відбудованя своєі вітчини и не переставали вірити в ёго навіть тоді, коли він очевидно іх тілько визискував и обманював, вірили ще й тоді, коли він упав. Вони навикли лучити имя Польщі з именем Франціи. По упадку повстаня 1831 р. польска емиграция головно звернулася до Франціи, и тут дізнала певної підмоги. Се послідне ще більше впевнило Поляків, що с Франціи мусить прийти поміч до висвободженя. Привернене империі наново розбудило ті мрії... Могло б здаватись, що идеі обох народів були надто несхідні, щоб між ними можна було знайти дійсну солідарність: внутрішний характер французькоі суспільности, свобода фільозофічної мисли, науки и літератури, сміла критика старих идей и форм не годилась з упорним шляхоцьким консерватизмом и католіцизмом польскоі суспільности. Однакож питане звичайно не доходило до тих дрібниць: одна сторона промовчувала о них, — друга не знала нічого; католіцизм Поляків у Франціи був дійсним або условним правом на участь; наполєонська легенда була тоді (в 30-их и 40-их роках) у Франціи дуже популярна и обі сторони сходились під гаслом волі для угнетеного народу. Задля такого то настрою Поляки не були успосіблені дошукуватись славянського спорідненя. Для них здавалось кращим мниме спорідненє с Францією и на неі покладали вони своі надіі. Відси виродились дві теориі: теория Духінського, що відмовляла Москалям права називатись Славянами а вважала іх фінсько-монгольским, туранським племенем с славянською примішкою, — и теория, про котру ми вже згадували поперед, що ставляла Польщу на чолі Славянщини яко загату Европи против Росиі. Одна и друга теория не знайшла широкого послуху. Теорию Духінського поминає дотеперішна научна фільология и етнография, а Европа и без Польщі вважає себе доволі сильною против Росиі — и дійсно не зробила підчас послідного повстаня ні одного кроку в користь Польщи.

Відрубність польских тенденций від других Славян заявилась також и підчас послідноі славянсько-турецькоі борби и підчас російсько-турецькоі війни. Правда, велика часть Поляків брала в рядах російського війска уділ в війні и несла своє житя в офіру балканських Славян. Однакож годі не зміркувати, що більшість Поляків, як в Росиі, так и в Австриі и Німеччині, безучасно приглядалась тій борбі, вижидаючо а навіть неприхильно. Між га-

*

Digitized by Google

лицькими Поляками заявились навіть туркофіли. Та мимо того тяжко брати се Полякам за гріх непростимий. Їх здержаність має свої историчні причини. Исторична минувшість виродила у них крайну вражду супротив Росиі, через що вони не в силі хоч троха безпристрастно судити о Росиі и її ділах. В борбі полудневих Славян за свою волю бачили вони тілько росийську агитацию и так само пристрастно судили о тій борбі як и о Росиі. С почином росийсько-турецькоі війни зродились у них знов всілякі комбінациі, чи не можна би відбудувати Польщі. Польска делегация в віденськім райхсраті півголосом домагалась від австрийського правительства, щоб підійняло „польску справу“, галицько-польска публіцистика неустанно доказувала конечність відбудованя Польщи яко єдино користного рішеня всхідного питаня, а навіть до льорда Бекенсфільда висилано на берлінський конгрес меморияли в тім духу про „польску справу“. В Галичині розбудила росийсько-турецька війна між Поляками, бодай в деяких кругах, напово гадку про нове повстанє и показувались навіть сліди дійсноі организациі и тайних „народових рядів“.

Не можна поминути й сего, що, коли не уся, то дуже переважна часть польскоі публіцистики дуже неприхильно глядить на розвій и скріпленє речи-посполитоі у Франциі и видимо тягне за реставрациєю якого небудь претендента до французького престолу, — именно задля того, що все ще сподієть ся від французькоі монархиі скоршоі помочи для Польщі ніж від речи-посполитоі и що ся послідна до крихти розбиває всі надіі Поляків на підмогу с сторони Франциі.

Все те показує, що Поляки не покинули своіх давних гадок и надій, не багато навчились з дізнаних неудач и заводів, не вспіли виробити у своій суспільности критичного погляду на минувшість и будучність и досі ще розсуджують обставини и подіі не після правдивого, предметового стану річей, а після своіх бажань и виглядів. То ж и не диво, що іх прилюдний суд и іх бажаня розминаються з дійсностю и виходять нові заводи и погріхи, не диво, що вони й досі не пізнали свого дійсного стану и не спостереглися, що для іх народности грозить далеко більше небезпеченство від Німців (у Познанськім) ніж від Росиі. С тих самих причин не могло ім ще й досі розъяснитись, що обороняючи свої власні права, вони повинні шанувати також и права других. Поступованє Поляків супроти Русинів в Галичині, як в великій части и в Росиі, — се именно той важний пункт, де Поляки грішать тим самим, о що винять Москалів. На конеч-

Digitized by Google

ність змінити се поступоване — указує вже сам взгляд на практичну політику, коли вже не теоретичний розсудок и історична наука. Поляки бачили, що висші верстви Русинів легко піддалися їх вливови и в протягу кількох віків майже до крихти винародовились. Після свого давного погляду, що нарід творить именно одна верства, а не маса народу — „простолюдців“ — вони зачислили на тій підставі руські землі до своіх, іх власти и пановаиу належних. Вони запізнавали, що Русини творять зовсім відрубне племя, и називали простим хлопським бунтом повстаня руського народу, що мстив нарушене своіх прав народніх. Исторична наука повинна би склонити Поляків глянути и на свою минувшість з більшою критикою. Польскі историки, як и ціла суспільність польска, завсіди и всюди були склонні під впливом чувства переносити своі патриотичні идеали в минувшість, поетизувати и прикрашати ту минувшість. Так говорилось в польскій літературі о добрих старих часах, о волі, о блескучім веселім житю староі Польщи, при чім забувалось, що той блеск и та воля належали по правді тілько одному олігархичному можновладству, що веселе житя шляхти окупувалось угнітом и здирством мас, що загальний стан річей був той страшний безлад, що вконець вітворив в Польщі вільну дорогу чужосторонному пановаиу.

Ті и тим подібні похиби и самодурства надали цілому народнёму житю Поляків ложний и для ёго самого шкодливий напрямок. Однакож вже появляються в польскій письменности ознаки вказуючі на можливість нового звороту, — а се именно зворот до справдішноі критики як в историі так и в теперішности.

И так польска письменність менше як всі инші заявила интерес для славянського відродженя — звертаючись своіми бажанями и трівогами в иншу сторону. Поляки думають, що вони все таки скорше чи пізнійше, — але в недалекій будучности, відзискають свою державну самостійність. В тім скупляється цілий іх політично-суспільний світогляд и через те вони ще далекі від того в славянській солідарности добачати який небудь ім пригожий спосіб відзисканя належного ім становиска в родині славянських и в загалі европейських народів. Тим то й мало турбуються вони про долю других Славян и в загалі не мають властивого розуміня для панславянськоі місиі, хоч в теорні радо узурпують собі первенство між славянськими народами. Не можна поминути, що и між Поляками були знамениті учені, що стояли на правдиво славянськім грунті: як пр. Суровецький, Доленга, Ходаковський, Кухарський, особливо Лінде, Мацейовський и ин. Однакож вони були и

Digitized by Google

досі остались виїмками с поміж загалу. Відділ етнографиі, що таке важне місце займає в инших славьянских письменностях, представляється в польскій письменности дуже слабо як що до обєму, так и що до наукового обробленя. Доперва послідними часами проявились в тім згляді поважнійші праці. Историография здавна широко розвивалась у Поляків. В послідних часах обявилась реакция против дотеперішних односторонних поглядів историчних и прямованє до здоровоі историчноі критики, до устороненя историчних похибок и фікций. В загалі обявляється в новійшій польскій письменности и публіцистиці рух зовсім новий по своій тенденциі — внести зароди новійших европейських идей в світогляд суспільности, що досі була засипана фіктивними историчними понятями и ультрамонтанською нетерпимостю.

Де-що про Гуцулів.

Допись И. О...го.

(Конець.)

Про теперішне ſаздівство Гуцулів мало доброго прийшлобся міні сказати. В остатних часах воно дуже підупало. Давнійше малися Гуцули зовсім инакше як нині, и біди не знали. Були „дукарі“ - багатирі, що самих овець сотками випасали по полонинах; нині вже богач, хто має 20, 30 овець та пару волів. Давнійше мало хто видів жида в глубоких горах; нині вони вештаються по селах як мурашки з бисагами на плечах та виносять с хат, що ще дасться винести. Де перше одна коршма була, нині є іх чотири и пять.

Ціле майно Гуцула, то ёго маржина, вівці и кози т. є. дріб, и товар. Ёго хліб то кукурузи; як у бойків вівсяний хліб, так ту кукурузяний — „малай“. Кромі огородів коло хат, мають ще в „царинах“ (не всі) скупо орного поля та сіножата по горах між корчами. Огороди засівають кукурузами, а по між кукурузи упихають всяку ярину: капусту, бураки, фасолю, гарбузи и и. Кромі кукурузів садять „боришку“ то при хатах, то по царинах, не багацько конопель, и се була-б вся кресценция Гуцула. Тілько там, де більша просторонь землі, можна побачити шмат землі збіжєм засіяний. Маржину випасають на царинах до зелених свят; відтак гонять у полонину, а царини заховують на кісьбу.

Digitized by Google

Потреби Гуцула, правда, малі, — бо коли має лиш кілька овець та корову, а кукурузи зародять, — то він довольний, має свою бриньдзю, молоко, гуслєнку до кулеші, и Гуцул в загалі лучше їсть як Подолянин, живучий пісним борщем та бульбами; але щож коли доробку у більшости майже ніякого, а ще як семя велика, то приходиться и огород паювати у двоє, троє, — так більш и не потреба. Гуцули вже нині співають в пісні, що біда за плечима, тай журяться, де іх діти „муть кєрекоріти?!“ Деякі не маючи ніякого доробку через те, що потратили свої ґрунта, виходять на ціле літо на роботу лишаючи жінку и діти на волю Божу, а через те и неморальність шириться між жіноцтвом та парубками. С пилами и сокирами розходяться далеко по лісах на Буковину, пускаються в Молдаву, на Волощину, Бесарабію, в Росию и д. Суть села де вже кілька родин вивандрували зовсім в Росию и там поселилися. Навіть в Крим заходять, де при желізницях, цукровнях та инчих фабриках заробку шукають.

Домашний промисл тут дуже мало розвинений. Гуцул звичайно аж тоді на нёго кидається, як вже „не ма звідки“!

Найбільш занимаються столярськими та теслярськими роботами; в горах звісно, найлучші сокирники. Вирабляють ґонти, ріжні тертиці, начиня деревляні — миски, ложки з ялівцю, котрі у них скуповують найбільш Вірмени Кутські та в Бесарабію висилають; крісла, столики и канапки оріхові, коновки, бербениці и инші домашні знаряди. Все те провадять шкапєтём т. є. коником гуцульским до поблизьких міст: Косова, Кутів, Коломиї и Делятина... На одного коня малого вложить Гуцул до 40 коновок, так що йно голову та ноги ёму видно. Такі вироби вимінюють за зерно т. є. кукурузи. Відтак занимаються ткацтвом (Косів-Монастирець и д.) вирабляють полотна, обпинки жіночі волічкові, перемітки, скатерки; инші роблять коци и сукна на сердаки (Брустури, Річка и д.), відтак бриндзю, гуслєнку; навіть декуди вугле випалюють и доставляють кузням. Все те розвозять конем по торгах. Часто цілий такий ланьцух тягнеться дорогою; по переду іде оден кінь, а слідом за ним всі прочі. Давнійше мали Гуцули красну расу своіх коней „Гуцулками“ званих; нині вона майже всюди перевелася. Коні ті мають бути татарського хову, вони не великі а дуже шпаркі, до тягарів и під верх найлучші; голова у них мала, довга грива. сильні и певні ноги, масти темно каштановатоі або карі. Однакож вони дуже полохливі.

По многих селах садять Гуцули також тютюн; найлучший має бути в Москалівці коло Косова — и доставляють ёго до ма-

Digitized by Google

ґазину скарбового в Заболотові. Морґ видає по 6, 8, а в добрім році и 10 сотнарів листя. Соли ту мало купують, бо майже всюди суть жерела сировиці, пр. в Рунґурах, Березові, Стопчатові, Яблонові, Усторопах, Пістині, Бани Свірській, Акришорах, Космачи, Кутах и и.; а в Косові сіль покладна. Давнійше мав ряд майже ві всіх тих місцях своі „варні“ и видавав при тім відповідну міру сировиці кождому в громаді для ёго потреби и худоби. Нині вже лиш в Косові истнує варня, (тая вироблює річно до 68.000 сотн. соли) а видачу сировиці громадам в многих місцях застановлено, тому що Гуцули іі переварювали а сіль продавали: жерела-ж поставлені під надзір ревізорів. Однакож той заказ мало Гуцулам на заваді, вони збераються темними ночами у тих жерел и наповняють своі бербениці сировицею; деколи приходило за те и до крівавоі бійки між ними а ревізорами; а пробіглий Гуцул и „фінанци“ (так ревізорів називають) змудрує. Про се оповідають вони ріжні пригоди. Раз зловив „фінанци“ Гуцула коло жерела, та держав при собі, щоб згоді відставити де треба. Але зайшов собі в бесіду, тай каже що ёго чоботи пекуть: на те дав Гуцул раду, що ёму іх стягне. Якже стягнув, та кинув що сила побіч в корчі, та заким „фінанци“ відшукав чоботи—виновник вже и з гори збіг.

Малий дохід приносять Гуцулам також іх сади, — в котрих вони дуже любуються. Коло кождоі майже хати є сад овочевий найбільш сливи и черешні; а коли добре зародить, то всеж и кільканайцять банок доходу принесе.

Природа тутошня як звісно, в загалі дико-романтична; іі фізиономія на переміну, сказати-б, дико-лагідна и понуро усміхнена. Ту одвічні бори вкривають верхи, що тягнуться ланьцухом мов оден другого доганяє — поперетинані глубокими плаями та водами криштальними з гуком розбиваючимися о скали. Місцями виступають дико пошарпані нагі скали, що пнуться в гору стрімкими шпицями, а з віддаленя представляють вид мов звалищів якого старого замку з ёго баштами; пр. Сокільска скала побіч Тудёва над Черемошом. Се самі образи, що дійсно в силі привязати до себе чоловіка своєю урочостю, и не дивно що Гуцул так з горами зрісся, що ёму тяжко прийшлоб розставатися з ними. Він любить волю, а вольним чуєся тілько між своіми верхами та полонинами. Ёго вже сама природа вольним виколисала, а свобода вівчарського житя напоіла ёго и буйностю. Модрійшоі води и здоровійшого воздуха не ма як в горах, и тому наші Гуцули такі здорові, рослі, сильні и оборотні, бо и праці тяжкоі не знали; а погляньмо нині на Подолян, то тіі вже дійсно скарловатіли.

Digitized by Google

Міні мимовольно прийшов тут на гадку уступ з „Диких Дум“ Гуцула-Невіра (Правда 1877.):

Гуцул-Невір Половчанин —
Хто на Русі го й не знає?
Плужить долом Подолянин, —
Піт кровавий утерає...

Він же стоя на Рокиті —
Вигриває у трімбіту!..
Хоть поруга всего світа!..
Він ругаєсь всёму світу!..

Гуцули кажуть, що те в що вони богаті — себ то дерево и камінє — не має для них вартости. И дійсно дерево тут дуже малу вартість має, раз задля трудної комунікациі, а друге — що всюди ёго подостатком. Ліси по-найбільше суть камеральні, и камера видає громадам відповідне число дров. Однакож Гуцули тим и не дуже користуються. В однім селі пр. належно громаді від камери щось 4.000 фір дров, а громада ледво половину того піднимає рік-річно, бо легше назбирати в поблизькій ярузі сухого лому, як виносити на плечох з ліса з гори свої дрова.

Природа гірська — сказано — богата також в зїля всілякі. Між Гуцулами найбільш звісні отсі (в їх термінах)...

Зазулині чоботи = primula elatior.
Нитота = licopodium selago.
Нечуй-вітер = bellis perennis.
Ко́ситень = Iris germanica.
Пади-волос = equisetum arvense.
Німиці = Hioscyamus niger.
Землене серце = Cycopedron bovista.
На́тина = зіле до чарів — міні не звісне.
Бриньдзушки = Crocus banaticus.
Жовті чічкє = Rannunculus acris.
Бе́шизник = Paris quadrifola.
Серпник = Cichorium intibus.
Девєтосенник = будак, росте при самій землі, головка велика.
Заяцеве зіле = мала рослинка, має лист срібно білий, а жовтавий цвіт.
Зрад-зіль = цвіт має подібний до незабудьки, листє подібне до серця, а росте в парі.
Змиёвона, зіле до чарів, міні не знакоме.
Чебри́к, мала рослинка, стелиться при землі, листє сильно вонюче.
Дрестун, яскір жовтоцвітний, йідовите зіле, приложене до тіла має робити рану; Бе́шизник знов гоїть рани.

До окраси гірської належить полічити також полонини. Полонини, суть пасовиска по горах поміж лісами; найбільш на

Digitized by Google

Чорногорі; а звісно, має Чорногора девять віддільних верхів (найвищий верх єсть Попован = Шіп-Иван, лічить над 6380' віден.). В полонини зганяють Гуцули з ріжних сторін свою маржину на випас на ціле літо. У них тоді урочиста днина коли зі скотом в полонину идуть, а свою радість обявляють вистрілами з рушниць, грають в свої трімбіти, співають и т. и. Бути ватажком цілої тюрми в полонині, почитують собі за честь Гуцули. Ватажко має до помочи підвладних собі пастухів, а всі запускають своє шматє чорною мастю та догтём, щоб устеречися нехарности, позаяк шматя не змінюють в полонині ціле літо. Першого дня доїть кождий спільник свій скот, а ватажко вимірює після того видою кілько бриндзі або сира має потім кождий отримати, и дає всім відповідні значки; колиж опісля прийде хто по бриндзю, с своїм значком, — то ватажко вже знає кілько ёму приналежиться. В полонинах заосмотруються вівчарі звичайно в рушниці, бо лучається часто, що появляється вовк або медвідь, та „бє маржину". Для того ватажко не ручить ніколи спільникам, що віддасть тілько овець кілько отримав, бо може що пропасти, а того ніхто не устереже, особливо перед медведем, котрого Гуцули дуже „респектують" и „вуйком" або „старим" називають. Вовка не бояться, и з буком проти него идуть, та з погордою мабуть — називають ёго „малий". — Вівчарський струмент — то „трімбіта". Єсть то труба; вона робиться с чотирох ялових ринвочок, котрі з гори до долу трохи розширяються; ті ринвочки складається до купи (так щоб просту трубу чинили) и обводиться зверха березовою корою; дірочок не ма у неї ніяких, тілько на тоньшім кінци єсть пищок, також деревляний, в котрий дуєся. Голос трімбіти єсть дуже сильний, при тім повний, а поодинокі звуки жалібні, перейманочі; про те що голос сильний, відбивається мелодія навіть о подальші верхи по кілька разів, що в вечір особливо, слухаючого дійсно проникаючо настроює. На трімбіті вигравають найбільш самі сумні арії, досить монотонні. Голос трімбіти подібний до флєтового першої т. є. найнизшої скалі, але не той самий. У трімбіту грати то не мала річ, и лише вівчарі полонинські ії знають; прочі леґіні ії не знають.

Digitized by Google

ДЖУМА У ФЛЬОРЕНЦІЇ 1348 р.

Частина з Декамерона (il Decameron) *Боккаччія.*

(Вступ до „днини першої").

Перевід з италійського *П....го.*

Giovanni Boccaccio — фльорентийчик род. 1313 р. ум. 1375 р. оден з найстарших и найславнійших италійських писателів. Приятель Петрарки и великий почитатель Данта — Боккаччіо перший займав у Фльоренції катедру установлену для поясненя „Божої комедиї". Він мабуть перший на заході навчився грецького язика, віддався клясичним студиям, а именно ложив великі гроші на рукописи Гомера и инші памятники грецькоі и римськоі старини. Від него и ёго приятеля Петрарки роспочинається властиво відроджене клясичних студий на заході Европи. Боккаччіо писав багато діл ученых в латинськім а поетичних в италійськім язиці. Єго найславнійший твір — се Декамерон (десять днин), котрий містить в собі сто прегарних оповідань (новель, — по десять на одну днину). Про деякі с сих оповідань можна сказати, що вони не годяться для дівочих пансионатів, але природний гумор всіх оповідань Декамерона високий комізм и правдиво геніяльний спосіб оповіданя ставлять іх при всій дражливости предмету незрівнано висше многих новомодних романів и драматичних утворів заправлянх солодким ідом. — Опис страшноі зарази р. 1348. через Боккаччія не тілько интересовний тим, що така ж джума наново починає трівожити цілу Европу, але й тим, що Боккаччіо описує ii яко очевидець и навіть славні лікарі у своіх розвідках покликуються на сей опис.

Кажу отже, що роки від спасаючого різдва сина Божого вже були дійшли до числа 1348, коли в славнім місті Фльоренції, найкрасшім поміж усіми италійськими городами, появилась смертоносна зараза. Може через вплив небесних тіл, а може за наші провини, справедливим гнівом божим для наказаня смертельних зіслана, появилось вона на всході. Там знищивши незмірне число народу, без упину переносилась з місця на місце, — а врешті на нещастє дібралась и на захід, до Фльоренції. Хоч призначені до сего власти очистили місто від усякої о́гиди*) и хоч зборонено до него приступу кождому хорому, обвіщено многі ради для охорони здоровля, а ще до того обходжено с процесиями горячі и часті молебні, уряджені набожними людьми на честь Всевишнёго, то все таки зараза не уставала, но зараз с початком весни висше сказаного року, почала своє страшне дійство. Вона обявлялась не так, як на всході, де неминучу смерть заповідає тік крови з носа, а починалася тут зарівно у мужчин як и у женщин родом пухлини в пахвинах, або під пахвою, котра доходила до величини звичайного яблука або яйця. Народ називає ii моровою болячкою. Из зга-

*) во́гидь = плюгавство.

Digitized by Google

даних частей тіла, сі болячки починали розходитись и множитись по цілім тілі. Скоро по тім перемінилась власність тої болізни и обявлялась чорними або ясними плямами. Плями ті являлись по руках, то по клубах и инших частях тіла, и були або великі и рідкі, або дрібні и густі. Вони тепер подібно як болячки початку, звіщували нехибну смерть кождому, у кого появились. Ні ради лікарів, ні жаден лік нічого не помагали. Противно, чи то тому, що природа слабости не зносила жадних ліків, чи може тому, що лікарі (кромі фахових було незмірне число лікарів межи мужчинами и женщинами, що не мали найменшого понятя о штуці лікарській) не знали властивих причин слабости и не могли ій приналежно зарадити, не тілько що мало котрі приходили до здоровля, а майже усі вимирали до трох днів, після появу висше згаданих ознак, скорше чи пізнійше, без найменшої горячки, або яких инших признак хоробп. Ся зараза була дуже небезпечна, и переходила через саме зближенєся до хорих на здорових, як переходить огонь на річи сухі и масні, коли іх до него зближимо. Ще о много більше показувала вона заразливу силу тим, що не тілько розмова с хорими и зближанєся до них, але и сам дотик до іх одежи, або уживане якоібудь іх річи переносило заразу на здорових, а з нею и нехибну смерть. Неимовірним окажеться се, що скажу, и не тілько не писав би я сего, але й сам я не вірив би навіть найдостовірнійшим людям, коли б кромі инших я сам не був також наочним свідком усёго. Ото заразливість хоробп була так незвичайної сили, що не лишень зближанєся до зараженого, але що більше и річ зараженого уділяла сю заразу навіть звірятам, котрих в найкоротшім часі убивала. О тім пересвідчився, як сказано висше, я сам. Раз зближились до викинених на дорогу лахів одного бідного чоловіка, що помер на сю пошесть, дві безроги и після свого звичаю насамперед обнюхали іх, а відтак подерли на кавалки.

За малу годину почали кидати собою, мовби чим потроєні и попадали неживі на подерті шмати. Сей и богато инших подібних випадків викликали невимовний страх и перераженє між тими, що остались при житю. Про тоє твердо постановлено не тілько утікати перед хорими, але й оминати іх річей; бо сим способом думав кождий ратувати самого себе. Декотрі думали, що умірковане жите и уникане всякого збитку мало много помагати проти сего лиха. Ось для того збирались до купи, замикались по домах, де не було хорого, жили там дібраними стравами и винами ліпше и уміркуваннійше, а не хотячи з нікпм говорити, проводили свої дні, забавляючись по можности співом та чим инпим. Другі знов виходили с противних засад; удержували, що найпевнійший спосіб проти такого зла — се — годити собі самому як найлучше. Тож сміялись вони и кепкували собі з всёго, що докола діялося, волочились по ночах с шинку до шинку, запивались без міри и памяти, а щоби почути дещо нового и забавитись, входили до чужих хат и доказували там далеко гірші річи. Се приходило ім дуже легко, бо кождий стративши майже цілу надію на своє житє, опускав своє майно. Наслідком того було, що більша часть домів зістала без властителів, и перший ліпший, зайшовши до них орудував там мов в своій хаті. Однакож при всій своій звірскости оминали сі

Digitized by Google

гуляки хорих о скілько лиш могли. Посеред такого смутку и нещастя нашого міста, повага священних законів божих и людських упала до крихти, бо слуги тих законів, так як другі, або цілком повмерали, або занедужали, а як які лишились при житю, то без помічників не могли ніяк сповняти своїх урядів. Так отже кождий був паном своєї волі.

Були знов також такі, що жили більше умірковано, не ограничались як перші, але все таки в ідженю, питю и инших приятностях не позволяли собі стілько, як другі. Вони не замикались, ходили с цвітами и иншими пахучими річами, прикладували їх часто до носа, думаючи, що се найліпше відсвіжає мозок в часі, коли воздух є занечищений трупами, хорими и ліками, як се тоді було. Були ще и такі, що може и справедливо, не вірили в жадні средства и казали, що єдиним способом проти зарази було втікати перед нею. Тому недбаючи ні про кого, ні про що, покидали вони родиме місто, своїх кревних и свій куток, и глядали за містом під чужою стріхою, коли не мали там своєї, охорони, як колиби гнів божий, караючий людскість за ії гріхи, не міг постигнути їх там и грозив тілько тим, що зіставались в місті. Вправді не повмирали всі, що ратувались в так ріжні способи, но и не всі уйшли смерти: противно кождих значна часть погибла и особливо ті, що будучи здоровими давали другим приклад цураняся хорих, гинули де їх смерть запопала, опущені від людей. И не тілько горожанин не дбав про горожанина и сусід про сусіда, а кревні лиш зрідка и то здалека сходилися: но скоро переполох и страх запанували людьми в такім ступени, що брат покидав брата, стрик братанича, сестра брата, жінка чоловіка, а що ще страшнійше и майже неимовірне, дійшло в конець до того, що родичі уникали відвідувати и ратувати рідних дітей в потребі, наче б вони були ім чужими. По сій причині всім безчисленним хорим не було иншої помочи, як або милосерде приятелів (а як мало то іх було!), або лакомство слуг, котрі часами за великі невідповідні гроші приставали на таку службу. Сі люде прості и непривикші до такого занятя, не годилися майже ні до чого, як хиба щоб подати хорому жадану річ, або бути притомними при ёго сконі; та и при такій службі часто погубляли вони себе и зиск ім на нічо не придався. С того опущеня хорих від сусід, кревних и приятелів и з браку слуг, виродився звичай, досі майже нечуваний, що жадна женщина, якаби ні була красна, прилична и чесна, не жахалася мати в слабости мущину на обслугу и то так старого як и молодого, и обнажала перед ним кожду часть тіла, як би перед женщиною. Се чого в слабости вимагала конечність, може опісля, коли котра подужала, було причиною меншої ії стидливости. И хотя дехто при відповіднім старунку може був би и уйшов смерти, но недостаток ратунку и лютість зарази були причиною, що люде мерли днем и нічю купами, так що страх був слухати, не то дивитися на се, що діялось. Через те завелися між оцілілими горожанами звичаі и установи противні давним порядкам.

Так був давнійше звичай (який и тепер ще водиться), що жінчені кревні и сусідки сходилися до дому помершого и оплакували ёго враз з найблищими кревнячками; з другої же сторони збиралися перед домом помершого найблищі кревні, чоловіки, сусіди и инші горожане а після стану покійного також и духовенство и ровесники покійного не-

Digitized by Google

сли ёго на своіх раменах при блеску свічок и при похороннім співі до святині, котру обрав собі покійник ще за житя. Все те, скоро лютість мору взмогляся, устало або цілком або по части, а натоміть витворилися нові звичаі. И так вмерало тепер множество людей без всякого збору жінок а навіть не оден без свідків покидав сю жизнь и лише немногих оплакували слёзи и жалібний плач кревних; противно заміть того при похоронах по більшій части гремілн сміхи и жарти, котрих особливо женщини, покидаючи свою природну чувственність, ймилися дуже скоро, глядаючи в них власної охорони. И рідко лише яких десять або дванайцять сусідів супроводжало помершого до церкви. Тай то не були поважні и знані міщане, а рід грабарів, с поміж найнизшої черні, що назвала себе службою моровою. Схопивши труну несли вони ii майже бігцем до найблизшої святині, хотя покійник перед смертю назначив иншу церков. За ними поспішало трех-чотирох попів зо свічками, а часом іх и цілком не було. В церкві не забавлялись попи довгими похоронними обрядами, а ховали труну при помочи грабарів до першого луччого порожного гробовця. Стан людей убогих а в значній части и середної верстви був ще значно сумнійший. Лишаючися, по більшій части з нужди або в надіі на охорону від смерти в сей спосіб в своіх домах, и сусідуючи, як перед тим з другими, западали вони цілими тисячами в поєдних днях и не маючи ні помочи ні обслуги майже без виімки вимерали до послідного. День и ніч конали з них многі посеред улиць, а лучалося часто, що померші в домах доперва задухою роскладу своіх тіл давали знати сусідам о своій смерти. И від однних и других заносило геть по цілім місті. Сусіди боялися, щоби гниль тіл ім не пошкодила и з милосердя над помершими, витягали або самі або при помочи грабарів, коли які попалися, мерців с хат и клали іх перед дверми, де іх можна було бачити купами особливо ранком и аж опісля спроваджувано мари, хоч и тих нестивало и многих виношено на простих дошках. И одних мар не було видко, на котрих би не несли по два або три трупи, — так ані разу не лучилося, — а много мож було начислити таких мар, що на них несли чоловіка з жінкою, брата з братом, батька с сином посполу. И без кінця разів приключалося, що коли два попи пустилися о хрестом за умершим, прилучилося до них по дорозі три або чотири мар з мерцями, а де думали найти одного до хороненя, находили вісьмох або и більше. И не тілько не віддавано нікому послідної чести слёзами, світлом и відпровадженем до гробу, але навіть дійшло до того, що з умераючими не роблено собі тілько заходу, кілько тепер з здихаючою козою. И тутка вказалося, що чого в звичайних часах заледві наймудрійші моглися навчити: терпеливо піддатись судьбі, — тепер велич недолі найтуніщих навіть навчила. Коли при множестві трупів, зношених до всіх церквей кождого дня и майже кождої годины, в гробовцях не стало святої землі, особливо, що після давного звичаю, давано кождому осібне місце, тоді стали копати величезні ями и складувати в них сотки новоприбуваючих трупів. Тіла укладувано в спосіб, як укладуються в кораблях товари, лишень, що між поодинокі верстви насипувалося троха глини, и кладено верству на верству, поки не виповнилася яма. Щоби не згадувати всі нещастя, що постигли

Digitized by Google

наше місто, и не вичисляти іх подрібно, скажу, що мір не пощадив и околичних сіл, о місточках нічо бо и казати. Нещасні и вбогі селяне гинули по дорогах, по полях и в хатах, в день и в ночи, без найменшої помочи лікарів або слуг, майже не як люде, а як звірина. Тому и іх обичаі попсувались, як и міщан. Перестали вони дбати про своі занятя и своє добро, и кождий день дожидаючи смерти, перестали вони клопотатись худобою, полями и через труд здобутим майном, а ломали собі голови над тим, якби спожити все те, що находили в запасі. С того вийшло, що воли, осли, вівці, кози, безроги, дріб, и навіть найвірнійші чоловікови собаки, вигнані з домів, волочилися по полях и тратували збіже не тілько незібране, але й нескошене. Не одна худобина мовби мала розум, напасшися доволі через день, вертала на ніч сита до своеі стайні. Щож би сказати ще, вертаючи назад до міста? Ото хиба ще те, що лютість неба а може по части и людська була так велика, що від марця до липця то через заразливість хороби, то з браку помочи для занедужавших, положило житя над сто тисяч людей внутр мурів міста Фльоренціі. Много то пишних палат, парадних и богато уряджених домів, замешкалих перед тим цілими родинами, кавалерами и дамами, лишилося тепер пусткою! Много ж то знаменитих родів вигибло на віки, и много то богацтв и скарбів лишилось без наслідників! И много то повних сили мужів, красних женщин, цвітучих дівиць и молодців, котрим навіть сам Гален, Инократ и Ескуляп були б не відмовили свідоцтва зуповного здоровля, посніадавши рано ще с своіми рідними, товарищами и приятелями, ще тогож самого вечора пішло пирувати с своіми предками на другий світ?!

Русини в чужосторонній белєтристиці.

Rusini. Powieść w trzech częściach J. Laskownickiego. Drugie wydanie. We Lwowie 1878.

Lech, Czech i Rus. Powieść historyczna spółczesna. Napisał Zygmunt Miłkowski. *(Lech* — tygodnik illustrowany. Poznań 1878.)

(Дальше.)

Не такоі гадки п. Лясковницький автор повісти „Rusini“. Вже сам заголовок повісти вказує, що автор не думає тут дивитись на Русинів як па народ, а як па щось-то малепького, підрядного, часткового в організмі Польщи. Не мала ж би то була праця, та й не мала відвага малювати цілий народ яко такий в повісти. Як ні розвивається сучасна белєтристика па всілякі поля людського житя, а ні оден повістяр не набрав відваги до повісти о цілім народі пр. о Німцях, Французах, Англичанах. Теперішні письменники турбуються, як би вірно змалювати хоч одну громадку, одну родину, одного чоловіка в ёго житю и бутю, а п. Л. безцеремонно

Digitized by Google

прописує имя цілого кільканайцятьміліонового народу и кличе до світу: дивись отсе Rusini! Чи ж не збере охота кождого поглянути в се зеркало житя (як тепер реалістично навикли звати повість) Русинів?

Зараз на вступі маєте рамки, що троха вказують якого крою се зеркало. — Ті рамки — то мото: „Во имя Отца и Сина то наша молитва — яко Тройця так єдина, Польща, Русь и Литва!“ — вийняте с Плятона Костецького. Позабув поет поповнити двійцю Духом, так мабуть и через те Русини — правовірні християне — не прийняли сеї молитви и вона осталась голосом „вопіющого во пустини“. Духа не доставало сполученю Польщи з Русею, духа не достає и тим Русинам, що моляться тою молитвою П. К, до бездушної трійці. Отсі рамки не будять великої охоти заглядати до зеркала. Та не судімо поперед, нехай лучше воно само про себе говорить.

Повість роспочинається в 1848 р., як раз тоді, коли після літочисленя Поляків мали народитись на світ Русини через Стадиона. Річ діється в Могилках — після географії автора — недалеко Львова, — де жиють Русини и не-Русини (як виражається автор о Русинах латинського обряду), де була церква и костел з „великими органами“, де був двір и „плебанія“; де були й пани, підпанки и аж трох „плебанів“, — як бачимо, доволі голов, щоб опікуватись „poczciwym ludkiem“. И диво, все було в найлучшій згоді, в найбільшім щастю. Двір чи „палац“ могилецький станув на руінах колишнёго старосвітського двірку шляхоцького тоді, як батькови теперішного пана забаглося посвататя „кармазинову панну“ з Волиня. З великого сватаня позістали тілько довги (бо маєток панни „Москалі сконфіскували“), недокінчений палац и молоденький дідич лишений на опіку руського „плебана“ в Могилках. За молоду забаглося молодому дідичови подзвонити шаблею в постаню р, 1831. Тяжко ранений вернув він до дому, до господарства. Незадовго залюбився и оженився з Басею, а діставши великий маєток по жінчиним стрию жив в щастю виховуючи свого Тадзя при помочи гувернера. Не меншим щастем блищало й попівство, де жив опікун дідича старенький о. Михайло Иванковський вдовець з двома синами: Петром и Володимиром. Петро, старший син, був жонатий, висвячений и помагав батькови вести „свою паству“. Молодший — Володимир — сидів в Могилках на хуторі, господарював, писав „dumki ruskie“, був поетою и польским літератом и дописував до літературних, політичних, людових и господарських часописей. Старенький о. Михайло крім щоден-

Digitized by Google

ної хвали Божої любив найбільше бавитись с своїм внуком під образом Косцюшки, росказував ёму події з „народної минувшости“, опроваджував ёго від образу до образу „польских королів, гетьманів и инших великих людей вповаючи в память дитини їх славні діла“. О. Михайло уважає Русинів и Поляків за одеи нарід визнаючи „що Польща, Русь и Литва єдина“. Всі ёго слухали и була згода не тілько між синами а батьком, але й між двором и попівством. Правда в сусідстві був о. Федор Гноїлєвич, що дуже часто пересправляв с Петром и наговорював ёму не мало о Русинах, що правительство бере їх в опіку против Поляків, хоче їх піднести, — але о. Михайло на все те говорив: „пустяки“ а показував одну дорогу, що Русини и Поляки тілько разом можуть піднестись. Від таких поглядів, під такою опікою згодливого двору и попівства видавались самі Могилки дуже щасливими и веселими. Церква, костел, люде и хатки малі але деревами закриті, — все те усміхалось згодою. Дідич — Броніслав Лагодоцкі — виставив навіть шкільний будинок, але „надибав трудности в обсаді місця учителя“. Зате зъіздились до двора всілякі гості з висших станів и „плєбапів“ и відбували наради над „добром краю и люду“. Правда, автор не згадує, чи так то весело и щасливо жилося селянам під панщизняними киями, тілько опісля мимохіть здраджує себе, коли в дальших описах говорить, що могилецькі селяне дуже радо прихилялись до підшептів „про ліси и пасовиска“. Але на вступі треба було авторови змалювати цілі Могилки в як найкращих барвах. Рай тай годі!

Аж ось лихо панесло рік 1848, а з ним и Русинів и празник в Могилках. Після празникової відправи церковної „при органах“ зібрались гості на „сутий и виставний обід“ на попівстві. Було тут багато латинських попів, околичної шляхти, руських попів з жінками, донями и алюмнами. Могилецький празник був славний на всю околицю з „веселої гулятики“. Був тут також и дідич Броніслав с своєю жінкою Басею. Обід и забава, — все йшло як найкраще. Тоасти йшли за тоастами. Пили здоровля всіх „nieobecnych wielkich mężów narodu“, — випили на конець тоаст о. Кристияновича на здоровля: „трох братних народів: Польщи, Руси и Литви — братних в славі и недолі!“ „Попаді и попадянки причепурились и покінчили свої тоалєти. Старші взялися до карт, а алюмни підохочені вином силилися на комплемента и милощі, навіть на присяги, — а молоді попадянки спускали очи в діл, червонілись а недосвідчені прирікали взаімність!“ Під саму ніч, коли о. Михайло з „дідичкою“ — виводив польонеса в ви-

Digitized by Google

хиляси и викрутаси мов би справдішний „кармазин с світлих часів Польщи“, приіхав на празник зі Львова „канонік Затоцький з *великим чоловіком*“, и помішав цілу забаву. Були се проповідники „незгоди між Русинами а Поляками“. Ві Львові саме тоді утворено руський легион „узброіний в ненависть против всего, що польске и польским духом пахло“. Витворилась „партия“ Русинів. Головним огнищем и серцем сеі завзятоі „партиі“ — каже автор — були руська семинария и св. Юр, де кватирував штаб руського легиону. Пізнійше взнесено яко редуту против полонізмови „Дім народній“, в котрім воплотилася *Руська Матиця* — „stowarzyszenie propagatorów rusko-moskiewszczyzny“, и заложено яко іх орган *Слово* — „iglicówkę rzucającą kulami fałszu i zjadliwości“. „Партия Русинів“ складалась — після слів автора — „по більшій части з єрархиі гр. кат. духовенства, з людей захланних на ордери и карієру в урядовім світі, бажаючих обезпеченя матеріяльного — в службі и платні; з людей, що до недавна були завзятими патриотами польскими а переходили тепер до противного обозу задля особистих ураз; з людей, що як хамелеон барву змінювали своі засади и переконаня відповідно до своіх цілей и особистих виглядів. Однак мало було між ними таких, що з вірою и любовю посвячували своі сили для підпесеня руського народу“. — „Старшини було доволі — недоставало тілько рядових, — а тими мали бути передовсім попи. Святоюрська пропаганда ширилась всілякими способами. Хто с попів іі не піддавався, був переслідований або й геть усуваний(?). Найлучший спосіб ширити сю пропаганду — насували п р а з н и к и, де зъіздились попи з усіх сторін цілими гурмами“. На таку пропаганду вибрались о. Затоцький, тесть молодого Петра Иванковського, и великий чоловік! Хто се той великий чоловік? Сего ніхто не вгадає, як би ні пильно досліджував новий рух Русинів в 1848 р. Тілько п. Л. автор „Rusinów“, задумавши наперед звести сей рух на найпідряднійші, переважно зовсім видумані, або зле зрозумілі причини, міг попасти на своєродну повістярську видумку поставити в своій повісти яко головного воскресителя Русинів — „висланника Москви“. Так сей великий чоловік — наперед заповіджений на празнику — ніхто инший, як Ніколай Скатютін — „Emisarjusz białego cara“, висланий до Галичини „щоби рублями и ордерами розъеднати оба народи и ширити москвіцизм“. Сей „великий чоловік“ перериває польонеса и викликує велику замішанину на попівстві. Всюди сипле срібними и паперовими рублями, ба навіть „не-Русинам“ дає два рублі, щоб сказали, що „костел в Могилках був за давних часів русь-

Digitized by Google

кою церквою", сипле рублями по-між жидів-музик, щоб перестали грати мазура и заграли коломийки! В одній хвилі зъединує собі прихильників „царату". По ёго стороні стає святоюрський крилошанин, о. Петро и ще кількох пан-отців. Він отверто проповідує, „що настигла тепер пора, щоб сповнилися слова святого письма: тоді добре буде на світі, як буде оден пастир и одна паства, оден Бог на небі и оден цар на землі; щоб всі славянські народи пізнали свій блуд и підклонились під московського царя и прийняли московський язик". О. Затоцький усміхаючись проговорив, що „Русини будуть старатись видобутись с під впливу польонізму и свій язик зробити рівним московському". Пан Лагодоцкі завважав, що се значить „відходити від розуму", Скатютін и ёго прихильники обурились на те и повстала ціла буча. Дідич ображений визиває Скатютіна на поєдинок и опускає празникову забаву, о. Михайло и поет Володимир тож ображені відтягаються від учаєти в дальшій забаві, красавиці виносяться и остається тілько Скатютін с своіми прихильниками, котрим серед пиятики розводить „виклади о цареславію и шизмі", обіцює „деньги, кресты и метрополію всей Росні". На тім ще не перестає „висланник". Зараз на другий день, коли мав відбутись поєдинок, — веде Скатютін дальше свою пропаганду в коршмі при помочи дяка. Скатютін обіцює „рублі" селянам за те, як „вихрестяться" на руський обряд. Дяк підшептує селянам про „ліси и пасовиска". Всюда блищать рублі, ллється горівка а Скатютін твердить людови, що „хто перейде на православіє, стане паном и між них поділиться усе, що тепер мають пани-Ляхи". Розсіявши зерна и блискучі рублі виберається Скатютін чим скорше з Могилок, щоб втічи перед поєдинком. Але на ёго місце прибуває того самого дня новий заступник — Иван Клик. Клик служив в войску, дістав ордер від Бенедека, відтак був локаєм консисторським и знав собі зъеднати ласку крил. Затоцького. Клик був письменний с. є. вмів читати и писати. О. Затоцький прилинувши думкою и кишенею до Скатютіна назначує Ивана Клика на учителя до Могилок. От и прибуває И. Клик на попразен до Могилок, щоб під покровом о. Затоцького обійняти учительску посаду, „впливати на люд и затягати селян під стяги Скатютіна". — С того наступили велика зміна в попівщині и в цілих Могилках. Дружні зносини між двором а попівством перервались, родина розъедналась: о. Михайло и поет Володимир відтягнулись від о. Петра, котрий заводив усюди „рущину", „силував свою жінку и діти говорити по руськи, викинув с церкви амвону и органи, заказав дзвонити

*

Digitized by Google

и вклякати підчас служби божої и говорив широкі проповіди о обряді". Так повстала „рущина" в Могилках.

Як бачимо, автор виповідає у тій першій части своєї повісти всі фатаморганічні погляди Поляків на нове жите Русинів, уявляє ёго в світлі польскої поверховности и тенденційности заправленої сліпою ненавистю против „Москалів". Не диво ж, що всюда бачить він тільки руку „московських висланників", „московські рублі" и махинаціі тайного габінету петербурського, а в Русинах, що признаються до свого народу, одну тілько ненависть против Поляків. „И роспочалася праця на цілій Руси — кінчить автор першу часть своєї повісти — около утвореня численних прихильників з руських попів и селян — для обозу святоюрців, — праця повна интриг, підшептів и т. д. Станули до борби люде, що замість Христової милости — ложею и ненавистним словом боролись против кількавіковому братерству руського и польского народу". Правда, що не аби-яке зеркало „відродженя Русинів"! Побачимо ж якими шляхами поведе автор своіх героів и в чім уявить ту велич сего братерства.

(*Конець буде*)

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Новий епископ-суфраган**) В.П. о. Д-р Сильвестер Сембратович професор теольогічного факультету в львівськім університеті и основатель-редактор „Руского Сіона" зістав именований епископом-суфраганом и архипресбітром гр. кат. метр. консисторії у Львові. Голоси с поміж самого священства вже від довшого часу підносили потребу помічного доповненя власти, що має управляти важними и многостороннимі ділами львівськоі архидієцезії. Недостача такоі підмоги віддавала дійсне виконуване дуже важних функций тоі зверхноі власти в руки підрядні, що задля знаноі пристрасти и нетактивности тілько шкодили самому священству. Коли руське гр. к. священство бажало безпристрастного, вирозумілого, учинного и приступного настоятеля, то вибір с поміж трох пропонованих кандидатів тепер учиненій найлучше відповів тим бажаням. Очевидно, що цілковите привернене властивого стану діл в великій части буде залежати від уділу и підмоги самого священства, без котрого діяльність кождого хочби найвідповіднійшого епископа мусіла б остатись неповною. Але власне минувшість новоименованого Епископа-суфрагана будить всі надії легкого порозуміня обопільного.— ВП. о. Д-р С. Сембратович мав спосібність з близька придивитись розвоєви руського житя народнёго и церопатріотичній діяльности народовців. „Рускій Сіонъ" видаваний через девять літ ВП. С. С. відносився не тілько безпристрастно але й прихильно до народнёго житя

Digitized by Google

Русинів. Виданє „Молитвенника“ в руськім язиці (з одобренєм Митрополіта) належить до заслуг ВП. Д-ра С. С-а и вказує, що він и в ділах церковних увзглядняє потреби народнёго житя. Так, о скільки церковні власти можуть мати посередний або и безпосередний вплив на розвій народнёго житя, можемо сподіватись по новім Епископі, що він вірний своій дотеперішній діяльности на полю „церковно-народнім“ буде приязно підмагати народній розвій Русинів, устороиить в церковній єрархиі ті пересуди и страсти, які від певного часу так шкодливо впливали на наше житя, и сповнить ті надіі на ёго характері и дотеперішній діяльности покладані, що зъєднали ёму симпатию так в духовенстві як и поза духовенством.

(**Родимый Листокъ** — *Буковинське письмо літературно-наукове.*) Під тим заголовком почало від нового року виходити в Чернівцях під редакциєю о. Миколая М. Огоновського нове письмо літературно-наукове. Згадавши про апатию, яка від довшого часу запанувала між Русинами редакция заявляє в відозві до Родимців, що „немногіи здѣшнй (черновецькі) нашй люди задумали занятися изданьемъ „Родимого Листка“ яко литературно-наукового письма, которе отвѣчало бы такъ вымогамъ Публики, якъ и духови времени.“ — Редакция виписала більш як двайцять имен „знаменитшихъ писателѣв и ученых, що мають взяти уділ в видавництві Р. Л., — на кождий спосіб число так поважне, що може подати надію на успішний розвій літературно-наукової сторони сего письма. С перших двох Ч-ел не можемо ще судити ні о напрямі ні о стійности сего письма. Редакция поставила собі задачу: подавати питомий и здоровий корм духовий. Бажаємо с цілого серця, щоб корм духовий подаваний в Р. Л. був и питомий и здоровий, хоч мусимо жалувати, що вже в Ч-лі 2-ім Р. Л. редакция, здається, менше зважала на потребу сеі послідної власности подаваного корму, инакше не моглаб була умістити вже на 26 и 27 стор. свого письма неправдиві о нововидумані инсинуациі и очерненя на народне сторонництво в Галичині. Через те стає редакция в непогодиму суперечність з многими людьми, котрих имена яко „правдивих Русинів“ сама в першім Ч-лі виписала, кидає на іх діяльність нічим не усправедливлене підозрінє, а з другоі сторони подаючись таким поговіркам ступає на ту дорогу, котра — після ii власних слів в Ч. 1 висказаних — веде до апатиі, рівнодушности и упадку Русинів. Припускаємо, що се сталось через недогляд и не хочемо кидати підозріня злоі волі. Нам здається, що редакция умістивши погляди висказані в статі о „творах Макаровського“ не могла свідомо помістити невластивих инсинуаций випливаючих з зовсім противних пристрастних поглядів. — В перших двох числах Р. Л. поміщено між иншими: Супружество и четыре факультеты — розказъ Іеронима Анонима; Гостинецъ зъ Босніи — поема Данила Млаки; Зôвялый цвѣтъ — образокъ Гермогена Кропивы; Поглядъ на творы Макаровского и пн. — „Родимый Листокъ“ виходить два разя на місяць (10 и 25) в обемі одного аркуша в великий октав. Передплата на рік 5 зр. — на пів року 2 зр. 60 кр. а. в.

(**Загальний збір членів Станіславівської філії товариства „Просвіта“**) відбудеться дня 9. нов. с. марця с. р. в Станіславові. Проф. Остап Левицький буде мати при тій нагоді популярний виклад.

Digitized by Google

Бібліография.

— **Дума про Наума Безумовича** оден листок з історіјі рајхсрату *Джеджалика*. Ціна 10 кр. Львів „Перша Звјазкова друкарньа“, під зарядом А. Маньковського. 1870. в 64-у — стор. 16.

— **Поэзіи И. Н. Гушалевича.** (Часть вторая). Львовъ. Типографія Ставропигійского Института 1879. в вел. 16-у стор. 240. Цѣна 35. кр. а. в. — (Посвящено О.О. Лукашевскому въ память 50-лѣтного ювилея его іерейства. — Оглав: Посвященіе, Гдѣ Русь живетъ, Замѣна, Нашимъ ни теплымъ ни студенымъ, Измѣнникамъ, Призывъ въ Карпаты, Отчаяніе, Лжепророкамъ, Тихая ночь, Предчувствіе, Взгадка щастья, Покрѣпленье, Отдохновеніе, Могила пѣвца, Человічество, Къ мыслямъ, Невинный сонъ, Роза, Изгнаніе добродѣтели, Суета, Вѣчность и пространство, Два юноши, Слѣпецъ, Глухонѣмый, Памяти Антонія Мих. Добрянского, Незабудька, Орелъ, Славянская кровь, Славянскій глаголъ, Славянская хоруговь, Мнѣнія, Возжеланная встрѣча, Отъисканіе, Наказанная зависть, Завѣтный кладъ, Чудная дѣва, Три подвиги, Панщизняки, — Подгоряне (мельодрама въ трехъ дѣйствѣяхъ) и Напрощанье. — Дістати можна в Ставропигийській книгарні.

— **Скажѣмъ собѣ разъ цѣлу правду въ очи!** третя часть студіи на нашôмъ церковно-народнôмъ поли призбиранои *О. Обачнымъ*. Выпускъ I. Львôвъ 1879. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского. в 8-у стор. 103. Накладомъ Кирила Балабана. Дістати можна в книгарні Ріхтера. Ціна 60 кр. а. в.

— **Молот** — галицько-украјінська збірка. *Видав М. Павлик.* Львів. У „Першіј Звјазковіј Друкарні“ під зарядом А. Маньковського. 1878. Стор. 220 у вел. 8. „Молот“ обіймає:

Гриць Турчин (пісьньа про рекруцьке житье) *Р-на Г-на.* — Мореллі, Руссо і Маблі соціјалістичні писателі XVIII. віку *Болеслава Лімановського.* — До Молодежи вірш *St*... — Boa constrictor повість *Івана Франка* III—IV. — Пісьньа про сорочку (Томаса Гуда) перевів *Мирон****. — Војна Славјан с Турками (1875—78 року) III. Војна Сербів та Чорногорців. IV. Војна Россіјі — написав *Софрон Круть.* — Критичні письма о Галицкіј інтелігенціјі. Письмо перше. Письмо друге *Івана Франка.* — Вісти з Украјіни: I Чиншова справа — *Олени Пчілки.* II. С Полтавщини *Карпа Сьнігура.* III. (Клопоти россіјського урјаду с свободоју. Політичні проступці перед судом војенним. Льудскість царја і наглиј поступ россијськоі інтелігенціјі о 200 літ назад. Дејакі факти до характеристики теперішного часу і веселі надіјі на будушче.) *Е. У.* — До Шевченка — вірш *St*... — Кума с кумоју писарська фотографіја — *Міхаліни Р.* — Дума про Наума Безумовича — *Джеджалика.* — Вісти з Галичини: I. Про житье бутье Віжомельців. *М. М.* II. Про комарняньских зарібників і оліјарників. *Н. С.* III. Культурні і феодальні штуки в Сньатиншчині. *Т. Т. М.* IV. Сільскі робітники східноjі Галичини р. 1876. *Н. С.* V. Ученицька бібліотека в Дро-

Digitized by Google

гобичи. *Микити.* VI. Доходи і видатки вбогого сьвящченника. *Н. С.* VII. Лихва на Буковині (справозданє о книжці: Der Wucher in der Bukowina. Von Dr. Julius Platter, ausserordentlichem Professor an der Universität in Czerniowitz. 1878.) *О. Т.* VIII. Зарібки и житье львівського зецера. *І. Д.* — Пропащий чоловік гл. IV—XI. повість *М. Павлика.* — Хроніка: I. Література, єї завданье і найважнішчі ціхи (рецензия на статю: Сьогочасне літературне прямованнѧ" уміщену в Правді рік 1878. Т. II.) *І. Ф.* — II. Новий сербський місьачник „Стража". — Бібліографіја (малоруська, россијська, польська, сербська, німецька).

Обемиста збірка „Молот" є продовженем видавництва „Громадськиј Друг" и „Дзвін" так як в „Молоті" поміщено докінченє деяких статей роспочатих в „Друзі" и „Дзвоні". Сама назва „Молот" відповідно знаменує ту збірку „der Schwarzseherei", бо вона визначається темним, сумним поглядом на народній побут, на ціле теперішне житя, на цілий сьвіт и неначе „молотом" прибиває всякий веселий полет, всяку думку, що и серед теперішного житя бажала б допитатись відради, доглянути яку таку добру сторону теперішного людського житя и змаганя. Против сего годі що й казати. Кождий чоловік глядить на сьвіт по своєму и на се не ма ніякого силуваня. Правда, „чорний" погляд на сьвіт и люде буває зарівно шкодливий як и рожевий, бо оден и другий екстремний. Але на ділі стає перший погляд далеко вигідніщим, особливо коли ходить о саму практичну діяльність. Він основується на негації, на негативній критиці всего, що тепер истнує и робиться. Добачати тілько недостатки, кривду и недолю в житю, що було споконвіку и є житям „в поті чола", усе дотепер истнуюче малим, недосьпілим, мізерним або й злим називати, дотеперішнє житя в прирівнаню до абсолютної щасливости нужденним и безвідрадним представляти и доказувати, що теперішні люде, а бодай іх більшість, теперішні стани, институції, правліня и держави — ні троха не схожі з абсолютною догідливостю, — и то все в сьвіті, де після народнеї приповідки „такий ся ще не вродив, щоби усім догодив", — се все очевидно далеко легше, як дошукуватись и в тім нужденнім житю людськім добрих сторін, здорових гадок, хоч повільного але неустаючого поступу и розвою и per aspera доходити ad astra туземного житя. Перше ограничається на критиці, друге вимагає праці и видимих діл; — те може закриватись шатою великої новаги, передовости и науковости, — се мусить піддати свої діла мікроскопічному розглядови критики „абсолютної доброти и щасливости", и вже ж не може вповні відповісти ні абсолютній доброті ні вічнотривалій загальній щасливости, бо наше житє се ж те неустаюче змаганє до постепенного щораз ліпшого розвою, борба о добро и краще истнованє з усіма звичайними и незвичайними пригодами и неудачами. Нема и не може бути тут нічого такого, щоб всім и на все догоджувало, незужилось и не потребувало обнови, поправи и зміни. Загальна доброта и щасливість являється тут квадратурою житейського колеса, котроі не знаходиться але неперестанно шукається. Звести оба ті погляди и прямованя на методу — значить прикладати дедукцию и индукцию також и до людського житя, єго діл и цілей. Визнавці индуктивної методи житя не відкидають теперішно-

Digitized by Google

сти и не ставляють з гори означеного царства абсолютного добра загалу; вони виходячи від теперішности, ії даних обставин йдуть а бодай хочуть йти до щораз більшого взглядного добра. Визнавці дедуктивної методи житя ставляють готове царство абсолютного добра загалу яко річ дану, приміряють до ёго теперішне житя, а що воно далеко ще не може видержати такого прирівнаня, так відкидають ёго в цілости и добачають можність осущеня свого „царства сонця“ тілько радікальним переворотом, збуренєм цілого дотеперішнього житя. С того виходить той темний погляд на теперішне житя, бо розгляд и критика теперішности обмежується тут тілько на те, щоб виказувати всі темні сторони теперішности, невиносимість теперішнього житя и конечність цілковитого перевороту. Воно може й бути дивно, що заступники сего „сумогляду“ рівночасно признають себе так горячими и автентичними интерпретаторами Дарвінової науки а именно природного закону борби за истнованє, назначають чоловікови тілько звіряче становиско в природі, а не ростягають тих самих правил звіринного світу на суспільне житя чоловіка, а властиво плачуть и буряться над тим, що и чоловік мусить боротись за своє истнованє и що в тій борбі сильніщий поконує слабшого. Не тут місце доказувати, що поки люде людьми та борба людей з людьми не дасться ані мирно ані насильно устоpонити и небувалою вчинити, що з людей на землі не можна „зробити ангелів“, щоб уможливити истнованє всещасливого и вседоброго царства комуністів або соціялістів, — як се думав п. Лімановський — але що тілько з р і в н о в а ж е н є с и л людей в тій борбі участвуючих може устоpонити шкодливі, кривдячі, с справедливостю незгідні наслідки тої борби. Тут ходить тілько о загальну характеристику „Молота“, котрий носить на собі ціху вище згаданого сумогляду и представляється яко заступник того прийдішного „не Божого“ царства „всещасливости и вседоброти“ на землі (заповіщеного ще в Нр. І. Гр. Др-а), при кождій обговірці теперішного житя в невідрадних барвах мальованого все вказує на те царство, що вилічить усю недолю „т і л ь к о господарством громадським“, дарма що статя Шеффлого „Quintessenz des Socialismus“ уміщена (в переводі) тим самим видавцем в Нр-і І. Гр. Др. навряд виказує нестійність и неосущимість такого царства. Та ціха сумогляду на теперішний лад суспільний властива так белєтристичним як и політично-суспільним статям заміщеним в „Молоті“, хоч, правда, не в однаковій мірі. С тої причини пробивається в цілій книжці однаковий не дуже милий настрій на ту саму пісоньку; часто виявляється пристрастна тенденційність, як и разяча нетерпимість або злість незгідна з апостольством „вселюдської любови“, и та напушистість неусправедливленої високоглядности. Так пр. сказано (стор. 133 и 135), що интелігенция в Галичині „зробила моральні недостатки народа є д и н о ю причиною ёго е к о н о м і ч н о г о упадку и виводить с того, що т і л ь к о м о р а л ь н а поправа зможе ёго піднести, що м о р а л ь, значить, зможе усунути від разу всі причини економічних и суспільних непорядків“, тим часом коли відома річ, що значна часть тої интелігенції не тілько теоретично але й практично заходиться коло того, як би не тілько чисто моральними або интелєктуальними, але й иншими способами ёго зберегчи від дальшого упадку (пр. устава о підписах на векслях, о лихві, о боргах

Digitized by Google

при напоях, проєкта о пожичці для викупна з лихви, о гіпотечнім закладі и т. д.). „Молот“ стає за бідними, а властиво тільки й їх узнає людьми, и признає ім право „кричати о своїй нужді“, але таки дивується, що „наші священники и собіж кричать о своїй біді“; признає право зецера до більшої платні „задля більшого образованя“, але не признає ёго священикови, хоч сей то ж мусить мати не менше образованє; надає привілею фізичній праці, але здається, зовсім нехтує працю интелєктуально-моральну, називає „дурницями“ праці „јаких небудь Шаранєвичів та Ильніцких“ (стор. 126), а о професорах гімназияльних виражається: „найбільша часть професорів гімназияльних уважає ученика мертвим, бездушним знарядом призначеним тілько на то, щоби дав спокійно набивати свою голову всякими „мудростями“, нікому на нінащо не здалими, нікого не обходячими, з житєм и ёго потребою нічим а нічим незвязаними. Того ученика вони цінять найвисше, котрий може (!) найліпше перемінюватися в машинку бубнячу регулярно, хоть механічно завдані лекциі. Той ученик получає від них найліпші ноти з обичаїв, у котрого ім удалося найдокладнійше затерти всі живі, чоловічі (?) черти, знищити всякий завязок самостійного характеру, прогнати всяку охоту до самостійного (?) мисленя.“ — Побіч нарікання, що „народ терпить — темний, визискуваний, одурюваний, безсильний“ и т. д. подибується у „Молоті“ и така неозначена апотеоза — як: „народ ставить державі и всій людскости великі, святі проблєми та завданя,“ — „освічені, интелігентні, ліберальні“ являються „майстрами-партачами“ супроти тогож самого „народу“ и т. д. Термін „народ“ при засадничім відкиданю народнёго принципу — стає тут так неозначеним и неясним, що для устороненя грубої неясности и непорозуміня видавець повинен був конечно пояснити, що́ розуміє під народом а не-народом, чи именно під „народом“ треба розуміти — „просту необразовану масу“, чи тілько „фізично працюючих“, чи „беззємельних и безкапітальних“, чи вконець тілько „наємників и зарібників“, чи так званий пролєтарият. Се означенє було б тим важнійше, що від ёго залежить також и обєм „народного загалу“, котрий виключно має право засідати в прийдішнім царстві, и зрозуміне за чиєм добром вступається „Молот“ (під назвою народа), чи именнно за добром загалу, чи тілько за добром одної кляси коштом другої. Ясність в тім згляді була б ще й з иншіх причин дуже пожадана. Соціялізм є на скрізь космополітичним; він вписує на своїй хоругві: добро народа, але се не спиняє ёго нехтувати народніми принципами и ширити завзяту ненависть станову; збереженє народности не тілько не входить в ёго програму, але просто стоїть ёму на заваді; индивидуальність народів пропадає тут разом з запереченєм индивидуального господарства. В „Молоті“ подибуємо силуваня погодити народній принцип з властивим соціялізмом, що однакож доводить тілько до непогодимих супєречностей. Тілько с сего неясного становиска пр. можна називати народні елємента „завязкою буржуазні“ — фраза часто ужитана але зовсім темна и невластива так само як и друга фраза о „буржуазних инстинктах“; невластива, бо невластиво прикладати ії до житя в Галичині, а особливо до житя Русинів, (де нема ніякого міщанства в властивім значінню, а именно такого, яке виробилось на заході), де прин-

Digitized by Google

цип мужицтва так гостро стерся с принципом шляхоцтва, що всі можливі завязки буржуазні мусіли розділитись и дійсно розділились або на одну або на другу сторону, так що й нині ще можна тут тілько говорити о шляхоцьких и мужицьких инстинктах, а ніяк о буржуазних. — Тілько с того ж самого неясного становиска може видаватись „М.“, що „нинішне становиско народовців не дасться погодити с становиском правдиво федеральним и всеславянським“, и що народовці часів „Русалки Дністровоі“ в тім згляді вище стояли, хоч власне нинішні народовці заявлялись федералістами и прихильниками славянськоі взаімности, стояли и стоять за тим не тілько теоретично але й на ділі, „щоб взаімно пізнаватись и обмінюватись тим, що в них є найкращого и найліпшого“. — На неясність розуміня нашого народнёго житя вказує також и та широка розвідка о галицькім и европейськім лібералізмі, запізнаюча, що лібералізм се тілько форма противуположна формі абсолютизму-деспотизму и що та форма вимагає виповненя ділами здорових жизненних функцій народа, щоб могла творити поступ и розвій житя. Тілько задля блудного розуміня понятя лібералізму яко щось рівнозначного с типовомосковським „либералничаніемъ“ міг автор покласти на карб лібералізму — реакційні заходи монархістів у Франції, а неплодність галицькоі интелігенції в ділах здвигненя народу на Руси.

Односторонний, а через те и хибний погляд виявляється також и в питанях літературних, а се задля того, що питаня літературні розсуджуються тут в цілости тож тілько с становиска соціяльного а именно с становиска соціяльного сумогляду. Збірачі „молотових“ статей виступають з дуже рішучою критикою до всего, що не підходить під їх сумогляд, иноді навіть с правдивою студентською напушистостю пр. як статя о „ученицькій бібліотеці в Дрогобичи“, де высказано вище згаданий суд неука о працях Шараневича. Молода горячковість може багато тут усправедливити, бо коли б не така попудливість, то автори може й самі спостерегли би, що не слідує без основноі підстави так скоро вирватись з анодиктичними осудами. Так на стор. 87. подибуємо дуже категорично поставлену тезу: „всякому — ясно доразу, що всякий новий напрям, нові відносини и погляди серед него (народа) проявляються ак т о д і, коли з в е р ш и т ь с я яка небудь переміна в економічних та політичних обставинах житя того народа. Заким новий напрям думок прорвеся на верх, заким він запанує и подасть усёму свою відрубну ціху, то грунт ёго економічний та політичний м у с і в у ж е б у т и д а в н о г о т о в и й. Значить, — переворот духовий т а л і т е р а т у р и й у с е н а с т у п а є п о п е р е в о р о т і *економічнім*“. Як же ж стоіть с тою тезою на ділі? Щоб не далеко сягати, доволі буде вказати на историю відродженя чи — як автор каже — перевороту літературного у Славян и відкликатись тут до статі Пипіна про те відродженє у „Правді“ поміщуваноі, де виказується, що сей переворот у Болгар, Сербів, Словенців, Чехів, Словаків росночався без усякого попереду підготовленого економічного грунту або перевороту, а власне після цілковитого політичного и економічного „унерухомленя“ — упадку. А у нас? Чи попередив який економічний переворот и викликав Квітку, Шевченка, Метлінського и т. д.? — чи противно співи, нові гадки-

Digitized by Google

идеі, „віщуни нового напряму“ — Т. Шевченка рознеслись тоді по Руси, як усе „мовчало и благоденьствувало!“ Авторови захотілось поставити сю тезу зависимости літератури від економічного перевороту, щоби доказати, що література Русинів в Галичині викликана економічним переворотом с. є. знесенєм панщини. Але й тут на ділі виходить що иншого. Як би ні гостро засуджував ш. автор лібералізм — се „неозначене, грімке и фразеологічне понятє свободи, рівности и братерства“, — а нікуди правди діти, західний дух сего лібералізму розбудив нечисленні уми галицьких Русинів — потрясаючи підвалинами абсолютизму, збиваючи ёго с толку и закликаючи до житя усі народи, котрі — як каже Пипін — „мусіли самі за себе проречи слово и и поклопотались про свою власну долю“. Сей лібералізм викликав знесенє панщини, але ставити сей „економічний переворот“ причиною відродженя руськоі літератури, значить запізнавати, що и „Русалка Дністрова“ и первісна діяльність Шашкевича, Устияновича, Головацького випередили знесенє панщини а именно дуже значно випередили той знесенєм панщини викликаний переворот економічний, котрий настав (о багато пізнійше від р. 1848) доперва на підставі нещасного унормованя економічних стосунків справами „лісів и пасовиск“, відданєм селянства в „ліберальну“ школу економічно-лихвярську жидів и позіставленєм ёго без всякоі охорони и підмоги. Не тілько галицько-руська література але й самі Русини в своій практичній політичній діяльности позабули на економічну сторону народнёго житя и тим, як вже нераз підношено в „Правді“, дуже тяжко погрішили и досі грішать. С тоі причини ціла статя „критичні письма о галицькій интелігенциі“ мимо бистрих уваг и зручноі диялєктики — все таки в головній річи розминається з историчною правдою и подає погляди о багато недокладні або й зовсім невірні.

Велику односторонність и неясність та суперечність погляду можна замітити також в критиці на статю „Сёгочасне літературне прямовання“ уміщену в II. томі „Правди“ р. 1878. Хоч ш. критик сам о кілька стрічок пізнійше підносить з великим притиском, що заданє літератури, отже й праць літературно-естетичних, знакомити загал людей з новими поглядами и идеями, з живими питанями и т. д. — а все тут видається не знати задля чого ш. критикови, що та статя писана тілько для „людей знаючих діло“ с. є. для людей „знаючих, що воно так є и знаючих навіть, чому воно так є и так бути мусить“ — наче б дійсно було треба писати статю для „знаючих“ про річ „ім всесторонно знану“. Ш. критик дивується задля чого и нащо автор згаданоі статі доказує самостійність руськоі літератури, виказує потребу окремішноі літератури для Руси а окремішноі для Московщини, що Украіна и Московщина не можуть мати спільноі літератури и розъяснює ріжниці тих обох літератур в дотеперішнім іх стані. „Не оден знаючий діло — говорить на те ш. критик — знає вже давно, що воно так є и знає навіть чому воно так є и так бути мусить“, але ж власне ще недавно оден з „знаючих діло“ а бодай с таких, що повинні „знати діло“, заперечував самостійність не то вже руськоі літератури але й руського язика и зазначував руській літературі домашний куток під крилами „общерусскоі літератури“. Тож велика заслуга автора

Digitized by Google

статі „Сьогочасне літературне прямування“ (а він ніхто инший як наш [redacted] в тім, що розъяснив путаницю понятій и поглядів нанесених до нас статею Драгоманова: „Література россійська, великоруська, українська и галицька“ — и роскрив ясний здоровий погляд на наш літературний розвій. Ся статя за мала, щоб могла бути в кождім згляді повною и проясняючою, вона, може бути, в подрібницях не зовсім викінчена, не у всім незрушимо стійна (пр. можна негодитись на розріжнюванє народовства від націоналізму, хоч автор видимо розумів під народовством — людовість, а під націоналізмом — народовство) — се все однакож не уймає ії головної стійности в розъясненю нашого літературного заданя. Замітки ш. критика дійсно виказують потребу поясненя ще багато сторін пр. докладнійшого поясненя ріжниці між західним, московським а руським реалізмом в літературі, як не менше й потребу основного поясненя естетичної сторони в літературі. У тім згляді подибуємо велику неясність в „Молоті“. Раз піймається заданє літератури (в тіснійшім значеню так званої: літератури красної) яко рівнозначне з заданєм фотографа (стор. 1 и 105 у примітці) так, що задля такого погляду „артистична форма показується мізерною, г и д к о ю(!) прикрасою“, другий раз (стор. 214) література (красна) має вже не тілько групувати факта и малювати житя, але й аналізувати, виказувати іх причини и наслідки по ясній и твердій науковій методі, „навівати демократичного духу“ и витворювати с поміж интелігенциі (тілько с поміж интелігенциі?!) людей, готових служити всею силою для піддержаня добрих а усуненя злих боків житя. — Очевидно, що коли література — після реалістичного погляду ш. критика — має вже не тілько вірно представляти житя и факти — але й іх після наукової методи аналізувати и групувати и то так, щоб з них (хоч без натяганя и перекручуваня) льогічно и конечно виходив такий а не инший вивід (стор. 215), — то літературне заданє вже перестає бути фотографією, воно перестає бути навіть предметовим представленєм житя и ёго фактів (с котрого кождий міг би чинити ріжні виводи, як може се чинити при обсервації дійсного житя и ёго фактів), а стається, так сказати, субєктивним освіченєм фактів и постатей з житя призбираних и після субєктивної методи угрупованих, — словом стається тенденційним и при найбільшій даровитости писателя — мимо наукової методи — не може подати того материялу до рішаня житевих питань, який подає безпосередна обсервация житя и наука а взглядно література наукова, безпосередно и виключно на те звернена, як статистика, економия, етнография, наука природописна, фільозофия, педагогия“ и т. д. С того виходить, що красна література ніяк неспособна „вказувати и доходити в самім корени добрих и злих боків истнуючого порядку и витворювати“ — хочби тілько — „с поміж интелігенциі людей готових служити всею силою для піддержаня добрих а усуненя злих боків житя“ — в такій мірі, с такою певностю и достовірностю, як се чинять згадані науки. В противнім разі були б ті науки злишними, або красна література узурпуюча собі те саме заданє. Инші реалісти ставили красній літературі таке заданє, що вона має популяризувати р е з у л ь т а т и наук, але злишним видається додавати, що се заданє мають сповняти передовсім школи, а відтак так звана

Digitized by Google

популярно-наукова література. Не перечу, що дуже значна часть письменників, особливо новійшими часами, ставить тенденцию головним заданем своіх творів, що дуже значна часть літератури сталася на скрізь тенденційною, — але се не новина, а досить давна бувальщина літературного ходу; а вдруге сам результат виказує, що питань суспільних и політичних не рішала и не рішає красна література. Не вадить замітити, що кн. Бісмарк дуже любується творами Еміля Золі, а мимо того ні троха не нахиляється до „піддержаня добрих а усуненя злих сторін житя". Ш. критик сам на иншім місци (стор. 89.) — може й мимоволі, признає противність своіх виводів вище згаданих, говорячи про народні пісні — сю частину красної словесности —: „пісня в народі — то діло дальше (від житя дійсного), в ню прориваються річи самі типові, загальні; хто хоче пізнати чим була панщина в щоденнім житю для народа, той най послухає оповідань старих людей и т. д."

Ш. критик згадує дальше, що література (красна) впливає на чутя, але полишає сю сторону майже незамітною, говорячи, що та ж література так само впливає на розум и на переконанє. Близша розвага була б довела до відмінного вислідку, аніж до рішучого знехтуваня — естетики! Річ ясна, що на розум и переконанє відповіднійше и передовсім а навіть виключно впливають науки, строго наукові докази, а то так, що чого навіть чутя не хотіло б узнати, против чого воно буриться, те розум силою наукових доказів узнає и узнати мусить, хіба що хто дає первенство чутю а не розумови, значить, остає чоловіком чувственним але нерозумним. Часта суперечність (конфлікт) між розумом а чутям в житю чоловіка, в ёго ділах и поступках не дасться заперечити, а тим самим являється чутя чоловіка иноді не менше важним дічем в житєвих питанях, ніж сам розум. Впливати на чутя, ёго образувати и в властиві функциі вводити — се річ не о багато менше важна від образованє розуму. Впливати ж на чутя можна вражінями, а красна література власне оперує самими вражінями. Вона не доказує цифрами, що робітник не получає відповідної платні, що мусить задовжатись, и економічно низше зера сходити, але вона малює ёго нужденне житя, малює ёго смерть, ёго добру волю, охоту до праці а неприязність обставин — и будить милосердія, співчутя, интерес для него яко чоловіка. Вона будить відразу до несправедливости, підлоти и нечесности, любов до правди, волі и т. д.—але все те не способом розумованя и переконуваня, не способом тенденційности, не способом науковим — дидактичним, але наглядним — образовим уявленєм идей людскости: образовим уявленєм контрасту краси — а огиди, чесноти а підлости, справедливости а кривди и т. д. Ії образи мусять виявляти ту гармонію и красу, яку мусить мати малярство и музика, щоб зворухати чоловіче чутя — а відтак чоловічого духа на те, щоб чоловік ставав лучшим, совершеннійшим и в своіх чутях, думках, и в своіх ділах, в своім житю. Та загальна ціха спільна так красним штукам як и красній літературі. У своій цілости сповняють вони те важне заданє впливати на чутя чоловіка, ёго образувати — досконалити и, — як науки впливом на розум, так вони впливом на чутя чоловіка, — доводити ёго до що раз більшої довершенности. Чи треба тут есте-

Digitized by Google

тики? „Закони естетики — каже ш. критик — се старе сміття, котре супокійно догниває на смітнику історії и котре перегризають тілько деякі платні осли — літерати... У нас єдиний кодекс естетичний — життя. Що воно звяже, те й буде звязане, а що розвяже, — те й буде розвязане". Отже тілько життя — без вибору всяке життя у своїй наготі — се той св. Петро реалістів. Воно перенесене на папір має витворювати людей готових служити всею силою для піддержаня добрих а усуненя злих боків життя. Але ви ж самі признаєте, що є сторони того життя, що тілько понижають чоловіка до „робучої худоби", що забивають в чоловіці всякі людські чутя, перетворюють ёго в машину, убивають ёго морально а нищать материяльно. Чи сі сторони життя, чи се „убиваюче, нелюдське, огидне", „нелюдського" але все таки дійсного життя, що в житю стілько лиха нарабляє, — перенесене на папір або на полотно має витворювати тих героїв, котрих в житю убиває? Коли чоловік кинений в таке життя гине и, як ви самі кажете, мусить гинути від тих нелюдських обставин дійсного життя, чи ж можна жадати, щоб вони мали инший вплив на чутя чоловіка? Сам ш. критик каже: реалісти подають факти и образи з життя не от так собі, для того що се факти (додаймо и не для того, що се життя), але для того, що з них льогічно и конечно виходить такий а такий вивід", значить самі факта правдиві, саме життя — навіть для реалістів не творить єдиного кодексу — представленя и групованя фактів и образів, „єдиного кодексу естетичного". „Реалісти — каже дальше ш. кр. — стараються ті факти без перекрученя и натяганя так угрупувати, щоб вивід сам складався в голові читателя, виходив природно и ясно и будив в нім самім певні чутя, певні сили до діланя в жаданім напрямі". Се вже очевидно не кодекс життя, а метода групованя и представленя — поставлена по над житям. Ціла вага тої методи представленя и групованя (у тім може згодиться и ш. критик) в тім, щоб літературний утвір впливав на чутя чоловіка а то в той спосіб, щоб за помочею так настроіного чутя вироблялись або кріпшали сили чоловіка успосібняючі ёго служити всею силою для піддержаня и розвою добрих а усуненя злих боків життя. (Вже вище згадано, що красна література и красні штуки не дійствують розумованєм, „виводами" — але впливами на чутя.) Звісна річ, що не кождий предмет и факт життя, хочби найвірнійше представлений, впливає на чутя чоловіка а посередно на ёго духові сили так, щоб с того виходила готовість „служити всею силою для піддержаня добрих а усуненя злих боків життя", що противно є багато таких предметів и фактів життя, котрі зовсім на відворот впливають и вироджують готовість служити для піддержаня злих а усуненя добрих боків життя. Значить — и добір предмету чи факту и ёго представленє, мусить — відповідати зазначеній ціли усовершеня чоловіка через вплив на ёго чутя. Та властивість представляного предмету або факту и самого представленя: виливати на чутя чоловіка а посередно на ёго духа в добрий або в злий спосіб — рішає о естетичности або неестетичности предмету и ёго представленя, и на тім, здається, основується головний принцип артистичної краси правди и добра — самої естетики. Не тут місце дальше розводитись над сим предметом и доказувати, що одвічні закони естетики, хоч в дечім мо-

Digitized by Google

жуть змінятись и зміняються, як зміняються закони моралі, — обовязують не тілько „платних ослів-літератів“, але кождого правдивого писателя и що с сего становиска поясняється та трівала стійність усіх геніяльних творців, хоч іх твори не зображають предметів теперішнього житя и не мають з ним ніякої безпосередноі звязи.

Завело б се далеко розберати усі статі заміщені в „Молоті“. На велике узнанє заслугує повість Ивана Франка: Boa Constrictor писана з замітним талантом и оригинальностю, — як знов повість „Пропащий чоловік“ М. Павлика роскриває всі слабі и разячі сторони мнимого реалізму и доводить ёго до відразливої аберації від поважного заданя літератури. Интересні також статі статистично-побутові, але жалувати належить, що в них тяжко добачити доказу достовірности. Критичні статі, мимо своеі односторонности и пересадности, все таки заслугують на увагу. Вони заявляють горячкову запопадливість за „поступовими передовими гадками“, за живійшим житям, и можна надіятись, що коли б в нашім житю було більше живости, більше науковости и правдивого интересу для поступу, всі вибуялости и крайности, а бодай значнійша іх часть, счезли би перед світлом правдивої науки, дійсного поступу и живої мисли нашоі суспільности.

Французька республіка.

Англія веде війну, в Росиі бурхає джума, балканський півострів неостигає з вулканічних потрясень війною роспалених елементів народніх, в Німеччині бореться кн. Бісмарк с соціялістами и с парляментом, — а тиха Франція звертає на себе увагу цілого світа, стає голоснійшою від цілої галасливої Европи — своім тихим житям.

Дня 30. січня с. р. переслав голова французькоі республіки князь Маджентн Мак-Магон до посольскоі палати и до сенату слідуюче письмо: „Позаяк не зістаю в згоді з міністерством а не можу зложити нового габінету и не хочу видати роспоряджень, котрі би компромітували добро краю и добру організацию армиі, віддаю палатам власть поручену міні через народне згромаджене“. О 4-ій годині відчитано се письмо а о 6-ій годині того ж самого дня вибрано Жюля Греві головою французькоі республіки. Звичайний міщанин — буржуа в фраку — начальником Франціі! Від сеі вісти зашуміла ціла Европа. Озвались ріжні голоси и, скажімо правду, переважно неприхильно. Заступники чужих дворів зложили свої урядові візити новому президентови, — але урядові и півурядові дневники з зле укриваним невдоволенем виразили своє узнанє тілько спокійній переміні особи начальника Франціі пригадуючи протекцийно, щоб Франція и на дальше заховувалась спокійно.

Сама подія на перший погляд не являється важною и дуже замітною. Вона наберає значіня доперва в сполученю с попередущими фактами.

Французько-пруська війна висадила наполеонську династию с престолу Франціі. Французький нарід сам докінчив сумну борбу с пере-

Digitized by Google

магаючим ворогом, помирився з ним и очутився серед руїни перед опорожненим престолом, звідкіля так легкодушно, в егоістичнім заслїпленю викликано війну — ціле нещастє для цілої Франції задля императорської боязни о свій престол. Край позіставлений сам собі підчас війни стався по конечности републікою. На ії чолі станув Адольф Тєрс. Републіка не мала великих надій. Крівава история парискої комуни, як небудь досі ще покрита нерозъясненою тайною що до своіх причин и властивих моторів, дуже сумно нагадувала окрівавленими руінами Парижа, до чого може дійти виховстане темне людовладство. Се не могло перестроіти буржуазії а особливо ляканого селянства на користь републіки. „Цісарство — се супокій!“ виголошувано за монархічних часів так часто, що сі слова мимо волі вбивались в слухи и без розбору находили віру. Републіканська партия, що під час війни була вхопила в свої руки диктаторство, мала між своіми передовими людьми Гамбетту, котрого зачислювано до „червоних“ радикалів с. є. до комуністів. Коли отже після франкфуртського миру з Німцями не роспочалась наново „реставрация“ монархії, то се тілько тому, що Франция мала на голові далеко важнійші справи, передовсім треба було хоч троха пригоіти глубокі рани нещасної війни, и поклопотатись о сплаті нечуваної пятиміліярдової контрибуції и т. д. З другої сторони, послідна війна хоч довела Наполєона III до упадку, але не порішила остаточно о неможливости монархії у Франції. Упадок Наполєонів обновив надії Орлєанів и Бурбонів на французький престол и питанє реставрації монархії ослаблялось тілько конкуренцією трох претендентів. Републіка представлялась після переважаючих поглядів лише яко тимчасове конечне зло, раз що безимператорська Франция війшла в договір з Німеччиною, значить кожда зміна зверхної власти в Франції могла б викликати нові непорозуміня и обави в межинародніх відносинах з Німеччиною, а в друге, що самі монархісти с потрійними претендентами в три обози поділені не могли між собою поєднатись и довести до того, щоб впрост рішалось питанє: чи монархия — чи републіка. В надії лучшого підготовленя своєї справи вони годились на тимчасову републіку. Вони піддержували Тєрса, як довго він був потрібний, щоб уладити тяжку справу пятиміліярдової контрибуції и визволити край спід постою німецького войска, и як довго вони надіялись, що він яко бувший міністер монархії повертатиме керму тимчасової републіки до трівалої пристані монархії. Як же ж побачили, що Тєрс бачить тепер добро и спасенє Франції в трівалій формі републіканській, вони ні троха не надумувались и 24. мая 1873 р. змусили великого патріота и строітеля нової Франції уступити с президентури, висуваючи на ёго місце Мак-Магона князя наполєонського и маршала військового. Мак-Магон був власне чоловік відповідний приготовити перехід до монархії. Він не вірив в будучність трівалої републіки и традицією звязаний з бонапартистами легко подавався іх впливам. До того уся адміністрация державна, з дуже малими вийнками, складалась з наполєонських урядників сприяючих монархії хоч би вже задля того одного, що ії завдячували своє становиско. Адміністративні урядники републіки були рівночасно, як се новійші відкритя показали, урядниками монархістів а именно бонапартистів. Вони не тілько не

Digitized by Google

служили для республіканської ідеї, але вирост спиняли її утвердженє. Міністерство Broglie сприяло тож монархічним плянам и очевидно кермувало до реставрації. Сенат в дуже значній більшости складався с прихильників монархічного принципу, а тілько палата послів у своїй більшости була республіканська и противна замислам монархістів. Монархісти а именно бонапартисти, що мали вплив на Мак-Магона, йшли видимо до осущеня свого пляну. Истнованє республіканської форми мало вправді ще тривати до р. 1880 с. є. через час семилітної президентури Мак-Магона, але монархісти не хотіли дозволити на ніякий крок дальший, котрий би прямував до утвердженя республіки. С тої причини прийшло до повного розладу між палатою послів, а міністерством, що йшло за плянами монархістів.

История ще не вияснила, чи тоді вже не придумували бонапартисти над тим, щоби замахом стану повалити республіку. Є багато признак думати, що вони дійсно в тім напрямі впливали на Мак-Магона; але Мак-Магон мав на стілько чести и патриотизму, що не згодився кидати Франції в нову пропасть домашної війни. Він бажав „легального“ повороту монархії. Сенат був готовий; розходилось лише о палату послів. Мак-Магон наклонився до розвязаня палати послів, сенат потвердив и нова палата послів мала уможливити осущене замислів монархістичних. Се був памятний день 16. мая 1877. Франція — своїми виборами нових послів — мала рішити се важке питанє. В ту важку пору вирвала смерть Тєрса с поміж живих. По знаменитім провіднику нової республіки лишився тілько заповіт, що взивав Французів піддержати республіку. Французи ушанували послідну волю великого мужа. Мимо тероризму міністерства и адміністрацийних урядників — вибори випали в користь республіканців. Через сім літ пізнав нарід, що республіка може запевнити и супокій и добробут. Провідники республіканців, а на їх чолі Гамбетта, заявили стілько умірковання, прозорливости и такту, що республіка під їх проводом перестала бути страхом для народу. Нарід живо памятав, що власне під проводом тих республіканців несподівано скоро погоїлись рани страшної війни, що їх прозорливостю и енергією висвободжено край від постою пруських військ, уможливлено скору сплату контрибуції и що мимо недавної так руйнуючої війни и величезних офір власне за часів настаня республіки почав розвиватись добробут краю так, як може ніколи перед тим, а именно в дуже світлий спосіб в прирівнаню до рівночасного економічного упадку Німеччини. Французький нарід не міг забути тої моральної побіди — чи відплати — віднесеної республікою над німецьким цісарством недавно новоздвигненим, він послухав голосу Тєрса и вислав в нову палату послів значну більшість республіканців. Так французька республіка була поки-що уратована, хоч не убеспечена против нових замахів. Всесвітна вистава париська р. 1878 застановила на якийсь час борбу партий у Франції. Однакож кожда проволока скріпляла силу молодої республіки, тим більше що й сама всесвітна вистава посередно промовляла в користь республіки. Гамбетта ставши по смерти Тєрса и фактичним и моральним провідником республіканців не тратив часу и силою своєї світлої вимови на переїздках по краю ширив идею республіки. Вимова була тим потужнійша, що могла вказувати на дійсний

Digitized by Google

розвій Франції від часу настання республіки. Тож пропаганда Гамбети и ёго товаришів не була без успіху. При обновленю членів французького сенату дня 5. січня с. р. випали вибори знов в користь республіканців так, що більшість сенату стала республіканською. Тим способом запевнено истноване французької республіки парляментарно. В обох парляментах — в сенаті и в палаті послів — засіла значна більшість республіканців, значить республіка не дасться вже в законний спосіб устороннти и на монархію замінити.

Республіканська партия осталась володіючою в краю силою волі народу и могла тепер усунути всі перепони ставляні дальшому розвоєви республіки. Противники республіки надіялись, що республіканці обеспечившись парляментарно самі між собою розъєднаються и що витвориться між ними розділ — уміркованих и радикалів. Сю надію викликала ріжнородність голосів республіканської праси о програмі міністерства Дюфора. Вказуючи на користний для республіканської справи вислідок виборів до сенату — Дюфор роскрив програму дальшої своєї діяльности: удержане мирних відносин з державами; часткова амнестия для учасників комуністичної завірюхи 1871 р.; уладжене відносин між державою а церквою в духу свободи; усунене решти адміністрацийних урядників неприхильних республіці; уладжене торгових відносин с чужими державами при можливім заховану засади торговельної свободи; піднесене науки промислу — заложене институту промислового на Марсовім полі; реформа судовництва, устави громадської; заведене примусу науки елементарної; уладжене приписів кваліфікацийних для учителів и надаване учительских посад через державу; вконець докінчене діла мілітарної реорганізації а именно докладне виконане устави о комендах вижших. — Сей програм — особливо що до амнестні и реформи адміністрації и войсковости — не вповні відповідаючий бажаням деяких республіканців будив надію у монархістів, що республіканці між собою розъединаються. Тим часом сталось инакше. Оба парлямента прийняли сей програм и між республіканцями згода ні троха не зрушилась.

Утрівалене республіки поступало дальше. Треба було зробити адміністрацию краю зовсім республіканською, але що важнійше, треба було обеспечити республіку против насильного замаху. Войско — се була та сила, що досі все помагала доконувати замахи стану. Войскова старшина французького войска мимо доконуваної реорганізації армні, була коли не зовсім монархічно настроіна, то бодай для услуг республіканської справи зовсім неневна. Були докази, що монархісти, а именно бонапартисти, вели між войсковою старшиною живу пропаганду для своіх замислів насильного перевороту. Так найблисшою справою була тепер реформа войскова в духу республіканськім. Відповідно до обовязуючої устави о що-трилітній переміні начальників відділів войскових предложило міністерство Дюфора Мак-Магонови, щоб затвердив переміну декотрих теперішних начальників а також зміну декотрих старих начальників (монархістичного нахилу) новими. Мак-Магон не пристав на такі зміни и переміни в войсковости, називаюки се дезорганізацією армні, и уступив с президентури. Чи міг Мак-Магон инакше зробити? Треба би було прийняти демисию міністерства Дюфора и утворити нове міні-

Digitized by Google

стерство, а се було неможливе с тої причини, що Дюфор не тілько недавно дістав вираз довіря для свого програму від обох парляментів, але надто ставив се жаданє змін військових власне по мисли републіканів. Нове міністерство противної гадки неудержалось би перед парляментами тепер в значній більшости на скрізь републіканськими. С тої самої причини не можна було думати о розвязаню палати послів. Оставалась тілько дорога насильного супротивленя — замах стану. Мак-Магон мав стілько патріотизму, що не ступив на ту дорогу а уступив перед волею народу.

И так Греві, бувший адвокат, міщанин в фраку — засів яко начальник французької републіки. Гамбетта став президентом палати послів на місци Греві. Вісімдесять-літний Дюфор сповнивши свою услугу републіці зробив місце міністерству Ваддингтона духом так само републіканському як и міністерство Дюфора. Таким чином находиться ціла начальна власть републіки — в руках правдивих републіканців. „Републіка — сказав Гамбетта засідаючи на кріслі президента палати послів — побідоносно вийшла з борби сторонництв. Тепер мусить вона вступити в период органічний и творчий. Взиваю вас, посли, щобисьте запал, розум, здібности и всі сили свої звернули передовсім на великі питаня шкільництва, войсковости, фінансів промислу и економії народнёї, котрих рішеня ожидають від вас м о л о д і поколіня войска, робітників, продуцентів — словом цілий нарід. Яко повномочники народа двічи загальним голосованєм потверджені сповнилисьте перший обяв ёго волі ратуючи републіку; сповніть же ж и дальші ёго бажаня и в згоді з рядом забезпечіть ёму мир, свободу и на справедливости оперті реформи.“ Ті реформи заповіщені вже в значній части в програмі Дюфора, що в спадщині припав міністерству Ваддингтона.

Републіка викликана конечностю безвідрадного стану Франції під час війни и зуповним банкруцтвом моральним династиї Наполеонів усталилася, розвинулась и взмоглася враз з відродженєм Франції після военної руіни. Вроджені спосібности французького народу вироблені віковою працёвитостю и образованностю уможливили ёму без упадку перенести найтяжші удари и тягарі. Страшна катастрофа французько-пруської війни вивела Французів з блудного упоіня, самодурства и переціновання своіх сил. Вона, так сказати б, отверезила французький нарід з императорських похлібств, розбудила наново всі ёго животні сили и довела іх до самовіжи и самостійної діяльности. Загальне право голосованя, заведене за Наполеонських часів, щоб використуючи темноту и легкість баламученя мас піддержувати морально упадаючий трон Наполеонів, улегшило тепер розвій політичної досвідности народу. Світлі мужі зуміли не тілько словами але й ділами вноіти в нарід довіре в свої сили. Іх стараньем улегшено сплату величезної контрибуції, увільнене краю від чужого войска и скоре загоіне ран війною заданих. Добробут краю почав над всякі надії росцвітатись, торговлею відзискали Французи від Німців велику часть своіх грошей, а розумна управа краєвих справ довела скоро до того, що річні доходи державні стали перевисшати росходи, так що минувшого року мимо обниженя деяких податків річна надвижка доходів осягнула поважну суму 170 міліонів. В протягу кількох літ Париж не тілько відновив всі будівлі

Digitized by Google

підчас війни поруйновані, але й виставив за 15 міліонів величаву оперу — єдину в своїм роді в цілій Европі; а Франция здобулась в р. 1878 на всесвітну виставу и мимо видимої неприхильности Німеччини, мимо дуже вимовного понеханя сеї вистави с сторони европейських дворів, не тілько здивувала цілий світ богацтвом своєї продукциі, але й замкнула буджет вистави без недобору — вислідок дуже відмінний від віденської вистави. А коли майже ціла Европа почавши від віденського тряскоту 1873 р. перебувала и перебуває тяжке висилене економічне, коли побідителька Франціі в воєнній штуці — новоздвигнена Германія щораз більше розстроюється економічно и політично-суспільно, — Франция сміло може величатись своїм процвітом. Тим економічно-суспільним процвітом, утріваленєм и розвоєм републіканської форми державного житя пояснюється, чому у Франціі, тім родимім місци всіляких комуністичних и соціялістичних теорий, так зване „соціялістичне питанє“ майже зовсім не истнує и чому там мимо того, що нарід держить дійсно власть у своїх руках, не заходить обава насильного перевороту суспільного. Прирівнанє до Німеччини показує, що не одна монархічна форма ряду и потужна сила мілітарна, а свобідний и здоровий розвій народу становить головну охорону против ненормального розладу суспільного и ексцентричних забаганок соціялістичних. Правда, французькі монархісти побачивши безнадійність своєї справи стараються тепер схлібляти французьким радикалам, лучаться (як се показалося тепер при голосованю над внесками Люї Блянка о загальній амнестиі всім учасникам комуни) з радикалами и силоміць стараються викликати комуністичного страхопуда, але прозорливість уміркованих републіканців, спілість французького народа и незаперечимий щораз більший розвій економічний кажуть надіятися, що и ті підступи на нічім покінчаться. Jules Grevy, сей тихий, розважливий а так заслужений чоловік праці и Гамбетта сей уособнений дух теперішної републіки, що сам на собі доказав цілу сталенність уміркованя, и освідомлена більшість французького народу — дають поруку успішного и мирного розвою французької републікн. Французька републіка в теперішнім своїм стані дає найсвітлійший доказ можливости розвою народу власними силами и своєю волею. Становиско, яке займають Французи між народами, потягає за собою моральний вплив на инші народи, особливо сусідні. Теперішна Франция не обявляє тепер ніякої охоти відплатитись Німцям. Вона німстилась морально. Франция будить завись и обави задля можливого впливу морального. Може бути, що тим пояснюються ті неприхильні голоси чужосторонної зовсім и нівзавислої праси. На чолі Франціі стоїть чоловік, що не знає видати на потреби свого начального становиска 600.000 франків річно, тоді як де инде видається на се річно кількапайцять міліонів талярів. Се може обнижати Францию в очах деяких людей. Але чи можна так судити з людського становиска, коли нарід жиє своєю волею, розвивається своєю працею и при менших коштах и відмінних формах ряду заявляє росцвіт свого побуту?

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

I.

Вся Канівщина од самого берега Дніпра вкрита крутими горами, — але нігде нема таких крутих та густих гір, як на полуденній стороні Канівщини, де річка Рось наближається до Дніпра, де вона прорізує гори и під горами камяний шар, де обидва береги Росі обставляні скелями. Глянеш с корсунських гір, славних битвами Богдана Хмельницького и по обидва боки Росі земля ніби схопилася пухирями та бульками, ніби вона кипіла, клекотіла и тільки що простигла саме тоді, як добре вбилася в ключі. Здається, ніби то не земля, а море в час бурі з високими та крутими хвилями, с кучерявими гребінями. Скрізь понад Россю стоять круті гори, як висока покрівля хат, поломані на всі боки; між горами узькі та довгі, без кінця, ярі, покручені, як безконечник на писанках. Гори то піднімаються, то вгинаються на всі боки, то западають дуже глибококруглими глибокими долинками похожими на погріб. На іх крутих ребрах поде-

---

Щоб помістити в сім рочнику „Правди“ цілу повість „Кайдашева семя“ ми приневолені для браку місця перервати на се Ч-ло роспочатий ескіз п. В. Барвінка: „Сонні мари молодого питомця“. Маємо повну надію, що Ш. Читателі радо привитають сей новий твір нашого невтомимого п. И. Левицького. Рівночасно с сею повістею будемо печатати в „Правді“ коротші повістки и оповідання. Дальший тяг ескізу „Сонні мари молодого питомця“ появиться в цвітневім випуску „Правди“. Зайвим здається було б усправедливлятись, для чого лишаємо незміненими в повісти „Кайдашева семя“ форми прийняті ВП. автором з живого говору українського, тим більше, що тіж форми подибуємо и в усіх українських творах. *Редакция.*

Digitized by Google

куди ніби хтось повиколупував долинки якоюсь велитенською ложкою. На тих горах скрізь стремлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Ввесь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними могилами похована українська воля. Вся країна без ліса, гола, спустошена. Лісів зосталось небогато. Тільки в ті долини та ярі поховались чудові, пишні села та хуторі с садками та ставками. Вся сторона густо засипана селами, як рясна яблоня яблуками. Виідеш з глибокого яру на високу круту гору, а за тією горою роскинеться долина, вся вкрита травою, ніби зеленими килимами, па котрих роскидані роскішні букети садів з білими, як сніг, хатами, з блискучими ставками, з зеленими купами верб по над ставками. Зъідеш с крутої гори в глибокий яр, и перед тобою на всі боки неначе одчиняються ворота між крутими горбами, а через ті ворота виглядають то села з зеленими садами та городами в глибоких закутках, то зелені бані церков, то зелені байраки на крутих ребрах, то голі боки гір, літом попаляні сонцем, то здорові сахарні с чорними високими виводами коло ставків, то часом густий, як щетина, дубовий старий ліс. Вискочиш на другу гору и знов перед тобою міняється декорация: в низу блищить глибока кругла узька долина, неначе здорова миска, вся обросла чегарником, а на самому дні долини лежить довгий невеликий горб, ввесь поросліий густими кущами, неначе якийсь зелений здоровий іжак притаївся на дні долини. А там по другий бік шляху між горами вється Рось од Стеблева до Корсуня; по над Россю скрізь млини, коло млинів високі верби, хати з зеленими огородами. В воді сіріє здорове каміння, до котрого притулились букети ліз та високого очерету. Над берегами стремлять скелі, сіріє й червоніє каміння, що повисовувалось з землі на світ божий, неначе повисовувались сухі ребра.

В літній час те давнє кладовище української историі й тепер буває пишне. Всі хвилі гір зверху застеляні роскішними нивами, вкриті зеленими сахарськими буряками, житами, пшеницями, білими гречками. Горяче сонце обливає жовті жита, пшениці, ціле море зеленої ярини, кидає проміння в зелені глибокі ярі, в темні дубові та грабові ліси. А над тими хвилями ярини та озимини високо чорніють козацькі гостроверхі и круглі могили, обсмаляні гарячим сонцем, а зверху блищить синє шатро широко роскинутого неба, шугають здорові орли, або сидять купами на могилах...

Між Корсуньом та Богуславом, в безкетті покручених та поламаних високих гір, стоіть велике село Семигори.

Digitized by Google

Од північного берега Росі йде глибокий та довгий яр між двома рядами ніби порепаних гір. Той яр доходить до круглої, як голова, гори и росходиться на обидва боки рукавами. В тих ярах роскидане село Семигори. По всему яру йдуть рядом один за другим ставки з греблями. Греблі обсажені здоровими вербами. Між ставками подекуди зеленіють левади яснозеленою осокою: то давні ставища, на котрих повисихала вже вода. По один бік яру стоять дуже круті, густо порепані гори, перервані подекуди узенькими западистими долинками. Попід горами біліють хати, а за хатами зеленіють сади, висять на крутих горах, ніби зелені гнізда. По другий бік яру гори підніймаються двома східцями чи терасами: на низшому східці понад ставками стоять хати, коло хат ростуть старі сади. Густе гіля яблунь та груш скрізь понавішувалось через тини на дорогу. Старі високі, як дуби груші вкривають всю терасу, як густий ліс. Вища тераса вся вкрита старим, густим роскішним лісом од одного кінця села до другого. Глянеш на той ліс з високої гори и не можеш одірвати од ёго очей. Такий він гарний, густий та здоровий! На круті горби, на узькі долини неначе хто кинув дорогу зелену оксамитову одежу, и та одежа грациозно зібгалась, повгиналась, позападала тисячами дивних форм. На синёму небі ліс вирізується на крутих горбах ніби здоровими дугами, вкриває круглі горби, як густа щетина, заливає морем зелені узькі западисті долини. На палкому сонці круті горби блищать ясним зеленим листом, таким ясним, що круглі верхи густого дерева одрізняються один од другого, як здорові зелені мячі. Між тими крутими освіченими горбами темніють западисті узькі долини. Ліс в долинах такий густий, неначе хто насипав туди купами зеленого листя. Темні западини вкриті тінню; тінь повита зверху легесеньким туманом. Ті поетичні западини навіть здалеки ніби дишуть тобі просто на лице лісовою прохолодою, лісовою жизню и такою поезию, од котрої душа ростає, як віск на сонці, од котрої фантазия оживає, тягне в ті місця якоюсь потайною силою и чарує, й лякає тією живою силою, захованою в тих дивних місцях природи... Довгий семигорський яр доходить до круглої, як голова гори, котра виступила терасою. Під самим шпилем блищить ставок, обсаженний старими столітніми вербами, а на шпилі стоіть церква с пятьма банями, с кучерявими золотими хрестами, поставляними на позолочені серпи молодого місяця. Од церкви знов пішов на бік довгий яр и ввігнався в густий ліс. Вище од церкви на горі біліє здорова економия з високою покрівлею, з білими двома верхами. Коло економії, під самим лісом,

*

Digitized by Google

чорніють старі скирти панського хліба, жовтіють золотом ожереди свіжої соломи.

По один бік того шпиля, на котрому стоїть церква, жив Омелько Кайдаш. Кайдашева хата стояла в глибокому закутку. Той закуток глибоко ввігнувся в гору и був укритий старим садком. Кайдашева хата стояла над шляхом. Коло хати був маленький двір, неодгорожений од садка. Недалечко од хати стояла повітка, а зараз коло повітки клуня. За хатою піднімалася гора, вкрита старим садком. По крутих боках гори піднімалися одна вище од другої, старі груші та черешні, як ставни, неначе спинились навшпиньки одна позад другої. Коло окопу понад ровом пішли вгору низкою густі сливи, угорки, а там ще вище ніби висіли круглі гнізда густого вишника с старими високими вишнями в середині, з молодими низенькими їх дітьми навкруги. Кругом хати, кругом клуні росла така зелена гладенька трава, як и в самому садку. Невеликий огород розстелявся під шпилем до зелених верб коло ставка.

Одного літнёго теплого дня, перед Паликопою, Омелько Кайдаш сидів в своій повітці на ослоні й майстрував. Широкі ворота були одчиняні настіж. На ясному сонці чорна тінь у воротах здавалась ще темніщою, неначе коло повітки висів шматок чорного сукна. В тій чорній продухвині сидів, ніби намалёваний на чорному сукні, старий Кайдаш в білій сорочці, в білих широких штанах, підперезаний ремінним очкуром. Застіжка с чорного шнурка чорніла на ёго пазусі. Він стругав вісь, придавлюючи обома ногами підніжку. Широкі рукави білої сорочки метлялись на повітрі, одсовувались до ліктів, а спід рукавів виглядали здорові загорілі жилаві руки, с чорним волоссям, с товстими, як шнурки, жилами. Невеликі темні й гострі Кайдашеві очі пильно дивились на струг. Широке лице ёго було бліде й сухе. Широкий та високий лоб був вкритий сухими тонкими зморшками. Виски позападали и на висках темніла в западинах тінь. Тонкий ніс висох и випнувся по середині гострим, тонким горбиком. Тонка довга шия с кісточкою на горлі за кожним махом струга то подавалась назад, то витягалась вперед; ії обхватував знизу узький на палець комірчик, вишитий червоною та синёю заполочею. Кучеряве чорне густе волося стреміло на голові, як пух, и блищало подекуди сивиною.

Зараз коло повітки на току два Кайдашеві сини, молоді парубки поправляли поди під стіжки, бо вже жнива кінчились и наставала возовиця. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, менчого — Лавріном. Кайдашеві сини були молоді парубки, оби-

Digitized by Google

два високі, рівні станом, обидва довгобразі й русяві, з довгими тонкими, трошки горбатими носами, з румяними губами, з узьким але мягким підборіддям. Карпо був широкий в плечах, з довгими тонкими руками, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим без румянця лицем. Ёго тонкі губи обведяні дуже виразно. Верхня губа піднімалася по середині в гору, спускалась на обидва боки круто вниз и знов ніби легенько закручувалась кінчиками в гору. Русяві вуси ёго вже закручувались над верхнёю губою. Тонкі пружки ёго блідого лиця з міцно стуляними тонкими губами мали в собі щось неласкаве, а гострі темні очі та два глибокі пружки між бровами робили ёго лице трохи сердитим.

Лавринове молоде довгобразе лице було румяне до самих висків. Ёго веселі сині, як небо, очі світились привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, румяні губи, кругловате підборіддя, дрібні білі зуби — все дихало молодою парубочою красою. Він був похожий з виду на матір.

Лаврин проворно совав заступом по землі, Карпо ледві володав руками, морщив лоба, міцно тулив губи и непаче сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому менчому братові хотілось говорити, старший знехотя кидав ёму по кільки слів.

— Карпе! промовив Лаврин, а коли ти будеш оце сватати? Адже ж оце перед Семепом тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, сказав Карпо.

— Як би на мене, то я б сватав Палажку, сказав Лаврин: в Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна, як малёвана.

— Коли в Палажки очі витріщкуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладня, як писанка.

— И вже доладня! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, як сопілка грає, а тиха як ягниця.

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива та ще й с перцем, сказав Карпо.

Digitized by Google

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинесся, сказав Лаврин.

— Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє...

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати и почав прислухатись. Він гляпув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й базікали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослони й вибіг, з стругом у руці, з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви що неділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говів два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись и постити; він понеділкував и постив дванайцять пятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала пятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає. Кайдаш не ів од самого ранку; він вірив, що хто буде постити у ту пятницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали та руки поскладали та ще й верзете Бог зна, що? загомонів Кайдаш до синів: Чи то можна в таку пятницю паскудити язики? Ви знаєте, що хто сегодня спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді и не вмре наглою смертю.

— В Семигорах нема де и втопитись, бо в ставках старій жабі по коліна, сказав Карпо.

— Говори дурню, нема де втопитись. Як Бог дасть, то и в калюжі втопитись, сказав батько.

— Хіба с корчми йдучи... сердито сказав Карпо и тим натякнув батькові, що батько любив часто заходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! все допікаєш міні гіркими словами...

Кайдаш плюнув и знов пішов у повітку стругати вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перегодя, знов почали балакати попереду тихо, а далі все голосніще, а потім зовсім голосно.

— Карпе! тихо почав Лаврин, дуже охочий до гарних дівчат: скажи бо, кого ти будеш сватати.

— Ат, одчепись од мене, тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки, як яблука, зуби, як біла ріпа, в неї коси, як праник, ноги, як ставиці, сама дівка здорова як тур, як иде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий, сама товста, як бодня, а шия хоч обіддя гни.

Digitized by Google

— Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя, личко маленьке й тоненьке, як шовкова нитка, губи маленькі, як рутяний лист. З маленького личка, хоч води напийся, а сама пишна як у саду вишня, а тиха, як вода в криниці.

Старий Кайдаш аж на бік сплюнув, а Карпо промовив: Вже й знайшов красуню! В Одарки лице, як тріска, стан, як копистка, руки, як кочерги, сама як дошка, а як иде, то аж кістки торохтять.

— Але ж ти й вередливий! то сватай Хотину Корчаківну, сказав Лаврин и засміявся.

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну то бери Ганну.

— А вже ж! оце взяв би той кадівб, що бублика ззіси, поки кругом обійдеш, а як иде, то задом крутить та...

Карпо прикинув таке слівце, що богомольний Кайдаш плюнув и знов вибіг с повітки.

Хлопці стояли один проти другого поспиравшись на заступи.

— Господи! чи в вас Бога нема в серці, що ви в таку святу пятницю паскудите язики, чи вам не треба помірати, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі? Якого це бісового батька ви стоіте, згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чорт зна-що верзете, крикнув Кайдаш и почав присікуватись до синів та махати стругом, перед самим Карповим носом. Старий був нервий и сердитий и ще більше сердився од того, що в ёго од самого ранку и рісочки не було в роті.

— Тату! сказав гордо Карпо: ви покинули майструвати, а ми вам нічого не кажемо.

Старого неначе хто вщипнув. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, не вважаючи на святу пятницю, та й пішов у повітку. Сини почали знов розмовляти.

— Коли я буду вибірати собі дівчину, то візьму гарну як квіточку, червону як калину в лузі, а тиху, як тихе літо. Хоч під лавкою полежу, та на хорошу погляжу, хоч за дровами, аби с чорними бровами, сказав веселий Лаврин.

— Міні аби була робоча та проворна. Я не дуже люблю дівчат с солодким маком, а люблю с перцем, щоб були трохи кусливі, як мухи в спасівку, сказав Карпо.

Digitized by Google

— То бери Мотрю, Довбишову старшу дочку. Мотря й гарна и трохи бриклива, и в неї й серце с перцем, сказав Лаврин.

Лавринові слова запали Карпові в душу. Він спинився чогось думкою на Мотрі, и вона в ёго не виходила з думки, неначе стояла тут на току недалечко од ёго, під зеленою яблунею и дивилась на ёго своіми темними маленькими, як терен, блискучими, як вишня проти сонця, очима. Він непаче бачив, як пашіло ії лице з румянцем на всю щоку до самих висків, як біліли ії дрібні зуби між тонкими червоними губами, як вона, ніби одмахуючись правою рукою, одвертала од ёго своє горяче лице и блискучі маленькі очі. Гаряче літне сонце огнем роспекло ту мрію перед ёго очима. Карпо задумався, підвівся од землі, сперся на заступ и не зводив очей с того місця під яблунею, де він ніби вглядів свою горячу мрію в червоних косниках на голові, в червоному намисті з дукачем.

— Карпе! чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота? спитав Лаврин.

Карпо ніби не чув ёго слів та все дивився грізними очима на зелене гілля, неначе хотів прогнати с перед очей ту мрію. А мрія все стояла и манила ёго. Карпо почув, що с краси тієї мрії ніби напився погожої холодної криничаної води в горячий день.

Сонце почало повертати на вечірній круг. Кайдашиха вийшла с хати и прикрила очі долонею. Вона була вже немолода, але и не зовсім стара, висока, рівна, з довгобразим лицем, с сірими очима, з русявими бровами, с тонким рівним носом, с тонкими губами, з блідим лицем. Біла сорочка здавалась ще біліщою од чорної запаски, од чорної с червоними квіточками здорової хустки на голові. Маруся Кайдашиха з замолоду довго служила в дворі у пана, куди ії взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити и ще й тепер ії брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів, набралася од іх трохи паньства. До неї прилипла якась облесливість в розмові и повага до панів. Вона любила цілувати іх в руки, клапятись, підсолоджувала свою розмову з ними солодкими словами. Попаді й небогаті панії частували ії в покоях, садовили поруч с собою на стільці, як потрібну людину. Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, як дрібним горохом. До природнёї звичайности українськоі селянки в неї пристало щось уже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска и вона лаялась и кричала на ввесь рот. Маруся була сердита.

Digitized by Google

— А йдіть, дітоньки, полудпувати та й батька кличте! крикнула Кайдашиха тонким голосом.

Лаврин покинув заступа и пішов до хати. Карпо стояв, спершись на заступ.

— Карпе! йди, серденько, полуднувати! кидай роботу. Омельку! кидай майструвати. Вже спів дня звернуло.

— Покинь міні полудень на столі: я зараз прийду, обізвався Кайдаш с повітки, не повертаючи голови.

Сини з матірю пішли в хату, а батько все сидів на ослоні та майстрував. Він не обідав тієї пятниці и не пішов полуднувати.

Сини пополуднували и пішли знов до роботи, а старий Кайдаш все працював. Вже сонце низько спустилося над лісом, а він и не думав полуднувати.

На дзвінниці вдарили в дзвін и тонкий дзвінкий гук задрижав и розлився по селі на три долини. Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив и залунав коло дальшого шпиля, а там далі розлився десь далеко понад густим лісом та все лунав слабіще та тихіще и замирав в тихих лісових западинах, обзиваючись ніби десь під землею. Старий Кайдаш кинув струга и перехрестився. Він надів свиту й шапку, підперезався и пішов на гору до церкви.

— Омельку! Омельку! гукнула Кайдашиха тонким голосом: не забудь зайти с церкви до попа та візьми гроші за вози бо завтра треба йти в Богуслав на ярмарок. Адже ж завтра в Богуславі ярмарск. Чи чуєш?

— Та чую, чую! обізвався Кайдаш зза двору и пішов на гору до церкви.

— Та будь-ласка, не заходь до шинку. Пропєш гроші, не матимеш с чим йти на ярмарок, знов крикнула Кайдашиха, виглядаючи с сіней.

Кайдаш прийшов до церкви, церква була ще заперта. Він сів коло дверей на камяних східцях и поклав шапку коло себе. На горах за шпилями, вкритими лісом, пишно горів вечерній світ сонця. Всі шпилі тепер чорніли в тіні, а між ними в западини проривався світ пучками, заливав западини світом, пронизував кожний верх дерева и блищав крізь зелений лист, як через кришталь. Над лісом розлився дивний спокій, а дзвін гув та дрижав над шпилями, тричі одбиваючи свій гук. Кайдаш не зводив очей с тієї картини. Він сидів, як деревяний, а на ёго лиці розливався

Digitized by Google

якийсь смуток та жаль. Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок. Кайдаш кинувся, аж затрусився.

Одчинили церкву. Прийшов священик з дяком и почав правити вечерню. Паламар був у полі. Кайдаш пішов у вівтар служити за паламаря, посвітив свічки перед образами и подав священикові кадильницю...

Церква була зовсім порожня, тільки в бабинці стояли три баби в намітках. Кайдаш молився, стоячи на колінах не зводив ясних очей с царських врат, а ёго широке бліде лице стало жовте, як віск.

Вийшовши с церкви, Кайдаш пішов до пана за грішми. Він був добрий майстер, робив панам и селянам вози, борони, плуги та рала и заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати іх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на ёму свою печать.

Забравши гроші, Кайдаш пішов до дому, але при самій дорозі стояв шинк. Кайдаш не ів цілий день. Голод затяг ёму живіт, тягнув за печінки. — Треба випити хоч одну чарку горілки; одна чарка не зашкодить, бо вже од голоду аж шкура болить, подумав Кайдаш и зайшов у шинок.

В шинку було кільки чоловік. За столом сидів ёго кум з лисиною на всю голову. Кайдаш сів з ними за стіл и почав балакати, випивши чарку горілки.

— Оце, куме, так натомився, аж спина болить, промовив Кайдаш.

— Що ж ти таке важке робив? спитав ёго кум.

— Та все лагожу вози та підроблюю осі. Ота міні каторжна гора потрощила не одного воза! А вже скільки я осей поломав через ту иродову гору, то й полічити не можна.

Дорога в село ишла коло самого Кайдашевого города. Вона спускалась с крутого шпиля, як с печі. Вози с снопами часто котились з гори и тягли вниз за собою й волів.

— То застав синів трохи роскопати шлях, сказав кум.

— А хіба ж я один возитиму тудою снопи. Адже ж и ти возиш. Чом би тобі пак не роскопати, сказав Кайдаш, випиваючи другу чарку.

— Нема, бач, міні діла. Ніби я сижу, згорнувши руки, обізвався чоловік; а воно було б дуже добре роскопати спуск, та ще так трошки наскоси.

— А вже ж наскоси, щоб, бач, було не так круто: так, приміром, од того чагаря та до мого тину, сказав Кайдаш, ще й пальцем махнув наскоси.

Digitized by Google

— Або хоч и так, приміром, наскоси од твого тину, де стоіть стара груша, та до чагарника, сказав кум и махнув пальцем наскоси на другий бік. От и вози були б цілі, сказав він ще й губами цмокнув.

— Так було б ще луче... та ще як би взяти заступом поза тим сучим горбом, попід самим тином, сказав Кайдаш, випивши чарку и запаливши люльку: та вже й посадило той горб на шпині, неначе оту гулю на твоій лисині, куме! Вже той каторжний горб сидить мінї отут у печінках.

— Коли б ти знав, то я вже через ёго підірвався; мене вже поруха взяла. Коли не ідь, то все підперай воза спиною, сказав кум: всю спину поколив ик бісовому батькові.

— Та, здається, куме, и ти сам котився с тієї гори с своею Ганною, вертаючись с хрестин! обізвався с кутка чоловік.

— И як ті люде іздили с такоі гори и не роскопали, одколи Семигори стоять, говорив Кайдаш, наливаючи чарку с кварти.

— Та мабуть, попереду не возили тудою снопів, обізвався один чоловік с кутка.

— Еге, не возили. Скільки я с покійним батьком потрощив возів! Раз трохи не задушився наш віл у ярмі. Віз покотився з горба тай потяг за собою воли. По один бік заніз поламався; віл вискочив, а з другого боку заніз був добрящий та й не подався. Другий віл так таки й повис на ярмі! Лежить бідна худоба, аж язика висолопила, поки я приніс сокиру та й перерубав заноза.

Вже сонце зайшло, вже стало на дворі темно, а Кайдаш усе пив у шинку, доки не пропив половини грошей и вже пяний потягся до дому.

Кайдашиха с синами вже повечеряла. Вже в хаті полягали спати, як батько застукав у двері.

— Жінко! одчини! закричав Омелько и почав лупити з усієі сили кулаком у двері.

— А деж ти, волоцюго, волочився до сего часу? крикнула Кайдашиха с хати. Не одчиню! Ночуй на дворі, коли пропив гроші. Про мене, лягай там під тином.

— Одчини, бо вікна побю! репетував Кайдаш и лупив у двері ногою так, що поганенькі двері аж хрипли?

— Як побеш, то й повставляеш. Одначе завтра в Богуславі ярмарок, обізвалась с хати жінка.

Лаврин устав и одчинив батькові двері. Батько переступив поріг, заточився, поминув хатні двері та й пішов лапати стіни

Digitized by Google

в темних сінях. Замість дверей, він налапав драбину и звалив її, потрапив на діжку з водою, скинув кружок и шубовснув у воду обома руками. Кайдашиха наносила повнісіньку діжку води. Вона через верх полилась до долу.

— Жінко! де ти в сучого сина діла двері! кричав Кайдаш. Чи це я вліз у ставок? Покарала мене свята пятниця. Прийдеться пропасти.

Кайдашеві здавалось, що він иде через узеньку греблю попід вербами, що він шубовснув з греблі у ставок. Він почав гвалтувати.

— Гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує! гукнув Кайдаш на ввесь куток, аж собаки забрехали на дворі: рятуйте, бо пропаду! покарала мене свята пятниця.

— Якого ти бісового батька кричиш, як несамовитий! крикнула с хати Кайдашиха. Хіба ж ти не бачиш, що ти в сінях?

— А може це я згубив очі на греблі? Нічогісінько не бачу, єй Богу нічогісінько! А може це кум повидирав міні баньки з лоба, говорив Кайдаш сам до себе: оце лиха моя годинонька! Як же оце я прийду до дому без очей?

Кайдаш махнув рукою и зачепив горщик на полиці. Горщик полетів Кайдашеві на голову и гепнув об землю.

— Яка це иродова душа кидається горщиками. Марусе! та не кидайся бо! При... присягаюсь, що вже більше не буду.

Кайдашиха схопилася с постелі, кинулась до печі и почала роздувати жар, притуливши до ёго суху тріску. Огонь блиснув на всю хату и полився через одчиняні двері в сіни.

— О! кум вернув міні очі. Потривай же, лисий дідьку! Я тобі завтра... я тобі оддячу!

И с тими словами Кайдаш вліз у хату. Ёго ясні очі посоловіли. Лице було бліде, як віск. Рукава по лікті були мокрі и з іх текла потоками вода. На землі появились смужки та покручені фігури з водяних крапель, непаче разки намиста, роскидані й поплутані на всі лади.

— Побила мене лиха година та нещаслива! загомоніла Кайдашиха: с чим же ти поідеш завтра на ярмарок, коли пропив гроші? Треба соли, треба горшків, треба смоли. Чим ти будеш мазати вози? Адже ж настає возовиця. Та треба де чого накупити ик весіллю. Адже ж думаеш женити сина.

— Брешеш! я не пропив грошей. Осьдечки гроші, та тобі не дам, сказав Кайдаш, вдаривши рукою замісь кишені по припічкові. Дулю візьмеш, а не гроші.

Digitized by Google

— От тепер, тату, вже не будете в воді потопати та од наглої смерти помірати, обізвався з лави Карпо насмішкуватим голосом.

— А ти чого обзиваєсся? Матері твоій сторч та в борщ! Спи о там, коли ліг, а то я тебе палицею зверху, сказав Кайдаш, заточившись и впавши на лавку.

— В палиці два кінці: один по міні, другий по вас, обізвався з лави Карпо.

— И годі вже тобі! Ище мало того крику, спиняла мати Карпа.

Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився але не достав головою до свити. Голова стукнула, неначе хто кинув на лаву гарбуза. Він, як упав, так и захріп на всю хату. Кайдашиха погасила каганець, и в хаті все стихло и втихомирилось. Тільки собаки на дворі ще довго брехали, роздратовані незвичайним криком та світом у хаті в таку пізню добу. Всі поснули в хаті, тільки Карпо довго не спав а все неначе бачив під зеленою яблунею свою мрію в червоних косниках на голові та в червоному намисті з дукачем.

(Дальше буде.)

НАБІГ В СТЕПУ.

Частина з роману Олександра Кузьмича.

(Конець.)

Запіканка зупинився, витрусив попіл з люльки, знов набив ії тютюном, закурив и так дальше росказував:

— На другий день, я лежу та гляджу з могили,—чорт знає! Все буцім єсть хто-небудь в степу: то там мелькне чорне пятно, то в иншім місци. — Настала глуха ніч; я ока не спущу с тої сторони, де була могила характерника. Диви, блиснув огонь, протираю очи, думаю, що маячиться, дивлю — знов зірочка! — Минуло чимало часу — показалася третя зірочка. Молодче-Запорожче! Тут нічого було довго думати: вже видно, де Татаре. Я вхопив шаблю и скілько стало тху, кинувся до того місця, де мав мене ждати товариш. — Біжу годину, — а чи туда біжу, Бог ёго зна: на небі ні зірочки, тьма така, що крий Боже. Пробіжу так з верству та й думаю: з якої сторони вітер; а вітер

Digitized by Google

тихий, та теплий, ледво розбереш. На моє щастє все дує буцім с права, — отже думаю, коли вітер не перемінився, то я на своій дорозі, — а чого ж ёму змінятися? Ось близько й досвіток... Вітрець повіяв буйнійше; мабуть пробіг я більш десять верстов, а товариша нема! — Ну що, думаю, коли я або він та махнули не в ту сторону! пропаще діло! — Біжу ще, та все тихше, ноги устали; свитає — нема товариша! Пропала козацька голова! Зовсім розвиднілось, — дивлюсь наперед — нікого нема, — на право — нічого не видно, дивлюсь на ліво — от и він єсть! Я миттю сюда. Він то ж мене замітив и чвалував до мене.

— Що, братчику? спитав він підъізджаючи.

— Єсть!

— Гарно! ось тобі кінь, поідемо.

— Ні, козаче, злази и ти с коня, незабаром зійде сонце,— Татаре не за горами; на коні небезпечно, а піхотинців не побачать.

Він спішився. Довго йшли ми и аж тоді сіли на коней, як довідно знали, що Татаринови не вдасться нас побачити, хоч би мав навіть чортові очи, а не прості татарські. Ми почвалували скілько тху и в полудне були зо своіми. Зараз післалисьмо двох кінних до другого загону, — памятаєте, дядьку, що той був верстов с трийцять? Так в годину або в дві ми виступили, а під вечір зійшлися с товаришами. Настала ніч; ми ідемо все тихше та обережнійше. Верстов так с пятьнайцять від ворожого табору зупинились, щоб коні спочали. Відтіля розділилисьмося на три загони; правий и лівий повним шагом звернув кождий в свою сторону, а ми поіхали прямо, вкоротивши поводи, щоб дати товаришам часу підъіхати до неприятельского стану враз з нами, та в однім часі, с трёх сторін ударити на ворога.

Коні йшли тихо, нога за ногою; духота страшенна, комарі и бомки так и снуються. Ідемо — вуздечка не бренькне, кінь не зайрже, — чутно тілько шелест трави та гудіня комарів; здається й вітер би не підслухав, як ми іхали, — та чорт хиба встережеться од Татарина! Чим більш зближалисьмося до табору, тим більше вкорочували шаг, щоб не був чутний дудонь од сухої землі; та чортівське ухо в Татарина!

Чую — шум, неначе хто іде. Прислухуємося — ідуть сям, там, ще и ще. — „Очунялись сторожові!“ розляглось між Запорожцями. Не було часу гаітись. Ми пігнали що тху, щоб напасти Татар з необачка — ні! не вміли! крик сторожових и дудонь

Digitized by Google

од нашої погоні завчасу розбудив ворогів. Уже ми три верстви од стану вражого. Господи, конець світа! Шум, гамір, крики. Ми швидше и швидше, а ніч темна, неначе могила.

„Урага, Урага!“ кричали ми, наїзджаючи на зворушений табор. „Бий, коли, ріж! не жалуй вражої крови!“

— Славно, Запорожці! ій Богу славно, кликнув Тарас, розгорівшись воівним криком небожа. Бий, ріж бисурманів — нікому не попусти!..

— Славно поздоровкались ми з ворогами, — небу стало душно! и вони й наші так и валяться! Виглянув місяць; завязалась така різня, що крий Боже! Вони думали, що Запорожців тілько й всіх, що ми, и билися не дуже завзято! Розігралася козацька душа в такій різні. Татаре неначе ліс кругом тебе, рубай, коли вправо и вліво; що махнеш, то юнацький замах — там голова повалилась, там рука падає! А крик, а зойк, а шум! Тут стріляне, стукотня шабель, юнацькі поклики наших, та гірканє Татар, — там зойки роспачливі бранців и дітий, та рик заляканої скотини. А боротьба все горячійша та горячійша; ім дісталося, але дісталось и нашим — от хоч би й міні: и сюда и сюда (указуючи на груди и обі руки) и от шрам на голові; деремося, неначе у кожного в запасі десять таких голов, опріч тої, що носив на плечах. Ні оден козак не погиб дармо; кождий повалив як не двох, то трёх Татар, нім перевернувся с коня. А все з нами було погано! Все таки було іх мабуть пять на кожного Запорожця. Та наші не лякались; що с того, що іх більше? Хоч нас в пятеро менше, за то кождий з нас щирий Запорожець сказано — лицар! Не під пару погані Татарській!

Та й велика ж сила вража! Як ні кріпко держались ми, а ім таки вдалось врізатися до нас у саму середину; тут вони бистро оточили розірвані загони и шаткували нас, як капусту. Мене з одною сотнею товаришів зовсім виперли від головної сили. Ми вже билися далеко на убочи... Іх з десять раз було більше. Смерть так и ходить округ тебе, а ти ій и в лице не дмухнеш! Загибель була близька и неминуча...

Нараз застогнала, задудніла земля на право и на ліво — то неслась наша сила... Як зачують Тагаре! як заревуть по-іхнёму: „Аллах, Аллах!“ Диви — куда лучче! кождий кинувся, куда очи провадили и куда ніс кінь. Мабуть не вспів я два рази кліпнути оком, а вже Татаре розсіялись, неначе мухи. — Ми на вздогін.

Digitized by Google

От-так то все, дядьку, Татаре все такі! — Ріжуться, бються як звірі, коли знають що іх пять або десять на кождого козака; — а лиш случилось оден на одного, то й закивали пятами та й чухають, що сили. Так було в пих с поконвіку, так вже мабуть буде усе.

Гопимо ми. Татаре летять як вихор, стріляють из лука утікаючи и кожда стріла повалить кого-небудь с сідла... Ось вони замітили, що нас на переді не було й сотні — миттю, — наче б чорт іх стягнув шнурочком, збились вони в купку людий с триста и разом кинулись на нас; — та не на таківських напали, ми привітали іх по своёму; вороги не встояли и розбіглись знов...

Чимало ми іх побили, але й наших багато полягло... Ми все гонимо, а вони від нас дальше и дальше... Не змога було нашим коням ганятися за іхніми; наші бідні, вже трохи не добу в роботі, а іх більше доби спочивали. Як ми побачили, що тілько дармо томимо коний, ми скликнулись та зараз и вертались до татарськоі стоянки... Наших мабуть більш половини було вже там: одні вернулись, як и ми, з догінки, — другі лишились тут с самоі битви бєрегти полонених... Ось яке було наше юнацьке діло... Довго будуть тямити ёго и наші и Татаре... А що то добичі, золота, каміня, людий и всілякого скота! Таки поживились ми, буде з нас!.. Як вернулись всі наші з догінки — почали ми всё паювати... гульня... славний був час!

— А Запорожець, що, був закопаний в могилі? Ти й забув про него!

— Ніхто не забув ні про него, ні про ёго товаришів, сказав зітхнувши Запіканка. — Тілько битва втихла, наші кинулись до могили, — дивлять, — місце де закопаний характерник запалося. — Чим борше відкидати землю, та за пізно: безталанного чоловіка винесли ледви живого, а на другий день він душу Богови віддав... А все ж як був характерником, так и остався характерником до останнёі хвилі. Ледви віддихав, а тілько й слів: „чи зовсім побитий ворог, та й яке було діло?“ Під вечір ёму полекшало и тілько трохи почув пільги, так вже біль ёму й не в голові; ось тут він нам и почав росказувати, як там усе було до нашого приходу. На другий день стало ёму гірше и до заходу сонця ми ёго знов закопали, та вже на віки, в ту саму могилу, де живого були тілько на час посадили.

Послухайте ж, що росказував характерник и що ми опісля дізнались від бранців.

Digitized by Google

Лишившись одиноким, характерник розглянувся. Чимала яма, єсть де положитись, єсть де и списою обернути. Ми не забули на дні вирити осібну ямку, щоб було місце и на спису, а в ній то и уся сила! Характерник викресав огню, закурив люльку, приляг на оден бік, тай захріп. Будиться — ніч; він обернувся на другий бік, захріп опять, прочумався, продер очи, — ніч! „Ого! думає, яка ж довга!“ обернувся, знов спить и знов проспав до самого ранка. Він лічив, що спав добу, — а на ділі вийшло дві добі! Ось як сплять характерники! За то вже, як не спати, то вже не спати! Дві-три ночи и ока не зажмуриш и нічого собі! Тілько в сю ніч, що я вам росказував, — лихий мене попутав,— а то не спиш ані хвильки цілими ночами, неначе тобі й не треба зовсім спати. До чого ж було й не проспатись доброму чоловікови? Служба ёго — не то що моя; я тілько й всёго, що маю дивитись, особливо нічю, а до него як Татаре самі підъідуть, тут ёго й служба, так чому ж ёму й не проспатись?

Раз лежить він, виспавшись добре, та курить люльку та й думає: „як то дивно всё діється на світі Божім, и се и те инше!“— а під землею: ггу! ггу! Він наслухує; приложив ухо до самої землі, — здається, буцім ідуть, — потім чує, що справді ідуть. Приіхали, поіхали, знов усё затихло. Певно були се напередовці, що мене загнали опісля в комиш. Характерник знов думає, та с тим и заснув; — нараз в ночи як загудить, неначе земля запалася: — то мчалася з усіх сторін вража сила; прийшли, роскипулися в долині и заняли ії цілу, навіть до могили, де сидів характерник. Почався крик, шум, біготня; діти плачуть, скотина реве. Досвіта все втихомирилось, заснуло.

Пробудились Татаре... Знов шум и крик. Почали паювати добичу; спершу взялись до людий, — бранці були всі Поляки та Польки; одному Татаринови дістався чоловік, другому жінка, третёму син іх або дочка. От тут були перші муки! Повстав плач, зойк, — бранці ломлять руки, просять та молять: одна, щоб не розлучати с чоловіком, друга, з дочкою, третя, с сином. Мало о що просили! и всі жінки; — чоловіки, звязані ременями, майже ні чичирк, — сказано чоловік, так чоловік и єсть, хоч він и Лях, а все таки чоловік! Та й то ще всі знали, що будить прохати на дармо, ну так и слів дармо не хотіли теряти. А вже жіноче діло — инше; ім хоч и кіл теши на голові, а вони все своє торочать. Так було й тут — жінки й дівчата молять та просять, а Татаре сміються та бють іх, щоб кричати перестали.

Digitized by Google

Піднялась гульня, и тут почалось таке, що в святий день, та при тобі, сестро, и говорити не слід. Наступив вечір, Татаре розгулялись ще гірш. Молоді Польки стогнуть та плачуть, рвуть на собі волося. Звязані Ляхи кидаються, кричать, проклинають бисурманів, рвуться, щоб видобутись з ременів, а Татарам у тім и втіха, що ім по серцю. Вони ще більш веселяться, регочуться та насміваються с чоловіків и батьків. Татаринови люба роспука бранок, а ще любійша безсильність звязаного и обсміяного ворога и він ще до того для своєі втіхи потягає безталанного нагайкою.

Не терпимо ми Ляхів, — Лях для Запорожця гірш Жида и Татарина, — а характерник говорив, що навіть ёму жаль стало, чувши всё таке. Мабуть лихо було Ляхам, коли розжалили самого характерника!

Довго бушували Татаре, навпослід втомились — от все тихше, тихше, тілько не вмовкав плач и стони Полёк.

Недалеко й північ. Татаре втихомирились. От характерник чує — тлумляться над ним на могилі; от хтось ліг над самою ёго головою. „Ну що, думає характерник, як ворог закрив собою продуви? Прощай, козацьке діло!“ Слава Богу, помилував! В ямі не робилось душно, значить продуви відкриті. Давно глуха ніч, давно хропуть Татаре.

Характерник усе жде, може годину або й дві.

— Час до діла! — подумав він, перехрестився, вийняв гамапець, взяв кремінь и губку, креснув раз, два! — губка зашипіла. Характерник зараз запалив нею більший кавалок губки, добре напущеної осібною мішаниною, та зараз и на желізний конець списи, та в продув. Блиснула списа над могилою, — то був умовлений для мене знак. Горить губка, тілько искри сипляться а Татаре ні чичирк. Слава Богу! раз спало; характерник насадив и запалив другу губку, — нараз крик! Татаре біжать до могили, — губка вже догоріла, Запорожець спису назад и слід запав. Татаре кинулись на могилу; всюда сплять іх товариші; кинулись до місця, де горів огонь, — там також спить Татарин, — побудили, полякали всіх, — гляділи, — ні слиху, ні диху; — роспитували (характерник знав по іхнёму) — ні сном ні духом ніхто нічого не знає и не видів. Оглянули, перенишпорили всё, — та як закричать не своім голосом: „шайтан, шайтан (чорт)“ — и шарах усі з могили!

„Е, подумав характерник, так ось воно що! Задам же я вам шайтана!“ Та застромив на спису ще більший шматок губки.

Digitized by Google

Татаре як побачили таке небувале диво, ще гірш стали кричати: „шайтан, шайтан!“

Бранці росказували нам об сім диві, та говорять, що не тілько в сю ніч, а навіть в день ніхто не важився зближатись до проклятої могили, — всі думали, що то була чортова могила и що чорт розлютився, що полягали на ній. А ми слухали та тільки зглянулись між собою, та сміялись нишком.

Другого дня знов гульня, паюванє и всё що було в них першого дня... Тілько в ночи вони троха борше втихомирились...

Як ми іх збудили, — ви знаєте, дядьку!

— Юнаки з вас, ій Богу, юнаки! Такі то були колись и наші козаки... Тепер не то...

Тарас задумався и сперся на руку.

— Що ж ви вчинили з бранцями? спитала боязко сестра Запіканки.

— Що вчинили? звісно що! Бранці були самі Ляхи та Ляшки, — ну, по згоді с Татарами, ми й продали ім у ясир усіх бранців; най веселяться в Криму на просторі!..

(З **Молодика** 1844 р. переложив *Олександер Б-ий).*

ПАНСЛЯВІЗМ

в минувшости и в теперішности.

(Після статі А. Пипіна в „Вѣстнику Европы“ р. 1878.)

III.

ЗАГАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР И ЖЕРЕЛА СЛАВЯНСЬКОГО ВІДРОДЖЕНЯ.

Приглядаючися обявови славянського відродженя в цілости, мусимо передовсім завважати, що национальне відроджене у славянських племін, хоч и почалося майже в оден час — в другій половині XVIII столітя — все ж таки починалося у кождого з осібна, без піякої звязи з иншим племенем, у кождого після ёго осібних причин и з осібним характером. Болгари не знали того, що діялося у Чехів, або Словенців або й Русинів, Чехи не відали, що діялося у Сербів та Болгар. Серби не відали про Русинів. Ба инші племена навіть не знали про себе. Навіть на свій час найбільший знавець Славянства, Шафарик, був тоі гадки, що

Digitized by Google

Болгар не більше шестисот тисяч, тоді, коли їх числять до шести міліонів, як не більше; перші відомости про новоболгарський язик в славянській науці являється доперва в двайцятих роках; про Русинів и їх язик майже так само; Серби масою до сто тисяч в минувшім столітю перейшли в Росию, але їх появлене не взбудило у тодішної суспільности и найменшого интересу, а навіть безпосередне зіткнене племін не взбуджало гадки о племінній єдности и тій моральній звязи, яку опісля стали виводити. Лучалися поодинокі випадки, що спостерігувано ту єдність, и вона навіть робила певне вражіне; деякі учені знали про племінні народи, але ся відомість не входила в маси суспільности. Знали и на заході, а особливо на полудні, що є в світі потужна Росия, але тілько й те одно знали, що є, та що від неї полудневе православне славянство діставало деяку церковну поміч.

Так, кожде славянське племя собі з осібна, власними своіми силами доходило до национальної свідомости, та працювало над ії скріпленєм. Але головні жерела того руху були с собою східні: понижене народности, доходяче до остаточности, наповняло лучші голови важкими думками, горячим бажанєм помогчи співродимцям, висвободити їх с фізичної або моральної неволі. До того провадили дві головні дороги: найперш треба було їх скріпити споминкою, що и в їх народа бували свої славні часи, була сила, просвіта, богацтво, поважане у сусідів, були велікі люде, царі, полководці, письменники, святі. До старовини звертатися, було всюди звичайною примітою и средством национального відродженя. Відтак треба було народови подати просвіту; а коли разом с перервою старого політичного житя, порвалося и літературне передане, треба було літературу конечно наново починати. Стародавня література не могла вже відповісти потребам нового часу, вона могла вже тілько историчну підставу становити: народній язик розвивався осібно від письменства, тож и віддалився від прежнёї письменної річи так, що отся послідня сталася зовсім застарілою, нову ж літературу треба було на живім народнім язиці основувати, бо инакше була б вона народови непонятною. Звідсіля вийшло багато більших и дрібнійших літературних язивів, котрі в конець довели приятелів славянської єдности до непорозуміня.

Конець XVIII віку ще не йшов до осущеня национального принципу. Перші славянські патриоти, починателі відродженя, як Доситей Обрядович, думали далеко більше тілько про просвіту народа с становиска загальнолюдського; та мало помало патриотичний интерес перейшов на национальне становиско. Историчні

Digitized by Google

споминки викликали спочутя національної слави; події, як сербське висвободженє, ставили впрост питанє про національну цілість и независлість; наполєонські війни, що потрясли цілу середну Европу насували гадку про нові національнополітичні комбінациї; шумна и блескуща роля Росиї в 1812—1814 р. будила мисль про те, що и Славянство дочекається ще широкої, историчної долі, и лучилася з надіями, що Росия поведе до тої историчної будущини.

С першою четвертиною столітя в процес розвою мисли о всеславянській цілости ввійшов ще один сильний елємент — наукове висліджуванє. Властиво воно найперше надало питапю про всеславянство деяке означенє. Висліджувано особливо на полі исторії, язикознаня, и етнографиї. История кождого поодинокого племени доходила до одної и тої самої славянської старини, де Славянство єдиною, ще неподіленою цілостию являється; а таким чином всі нинішні племена мали одно гніздо, всі були дітьми одної родини. Фільольогия, займаючися найперше науковим способом славянськими нарічіями, знайшла між ними близьке спорідненє, вказуюче на той самий спільний грунт, виказала що в старину славянського письменства, в IX и X столітю, нарічія були ще так близькими одно другому, що правдоподібно, були взаімно зрозумілими. А порівнуюче язикознанє в славянській фільольогні, ще докладнійше виказало спорідненє нарічій, отже и племін, а учені бралися навіть після данних язика відбудовувати всеславянську побутову старину. Ще більше замітні паралєлі показалися при дослідах етнографічних, в порівнуваню мітичних передань и повірій, народніх обичаїв, пісень, казок, и в загалі творів народньої поезиї. Племена розділені далекими просторами и довгими віками исторії, мимо всяких чужих впливів, мимо всяких змін свого політичного побуту, переховали в своїх установах и в народній поезиї елємепти старосвіччини, а в них спільну нитку народньої установи для сучасного Славянства, и без сумніву там лежить відома основа до взаімного зрозуміня и зближеня в теперішнім часі. Така спільність племінних установ подибується особливо у народів всхідного славянського відділу — московського, руського, сербського и болгарського. Грунт висліджувань тої старини Славянства (в десятих, двайцятих и трийцятих роках) був схожий з загальноевропейським романтизмом, що маячив о середних віках, о поетичній приманливости патриярхального побуту, о геройчнім периоді народів, а схожий також с першими науковими висліджами того побуту, з діяльностю Якова Грима и его школи. На-

Digitized by Google

уковий романтизм не менше як романтизм літературний приманював всім простим, первістним, народнім, а таку приману будила славянська поетична старина, де знайшлося стілько поетичних творів, як чеський „Суд Любуши“ и краледворська рукопись, руське „Слово о Полку Игоревім“, а особливо ученому світови Вуком відкрита богата, цілком оригінальна народня епика и лірика Сербів, як и руські пісні ліричні и думи козацькі.

Труди Шафарика мали тут широке наукове, а заразом, и народно-моральне значінє. Вони зберали факта минувшої славянської єдности, облічили сучасне славянство як одно племя, дали загальний перегляд всіх славянських літератур. Те стало підставою пізнійших сліджень. С того часу славянський фільольог, архиольог, етнограф шукав свого материялу не тілько в границях свого племени, але у всіх споріднених племін, бо тілько таким чином сподівався своє висліджуване зробити новним. Таким чином свідомість єдности повстала передовсім на полі висліджувань старини, и для того то справедливо можна сказати, що панславізм спершу був архиольогічним відкритєм. Довго оставало се питанє на тім становиску, а в декотрих славістів ще й досі на тім самім становиску остається, — політичне ж значінє славянського питаня до сего часу осталося предметом досить темним.

Та діло не опинилося на самій архиольогії. Як в европейськім романтизмі те, що здавалося літературною ходою, було дійсно скомбінованим процесом суспільної идеї, з одної сторони консервативним, а з другої демократичним, так в славянських літературах чарівне унесенє над народнёю старинною и народним сучасним побутом було у одних платонічною фантазиєю, політично индеферентною або консервативною, але у других розвилося в глубоке співчутя для народнёго побуту и для народа. Не згадуючи про внішні політичні розрухи, яким був н. пр. 1848 р., народня идея розвивалася сама собою, після льогічних вимог. Чистий идеалізм, або идеалізованє не могли довго устоятися; співчутя для народнёго, племінного, мусіло вконець поставити реальне питанє: чого треба, щоб той зміст, що приманював в сфері народнёї мисли и поезиї, стався ділом в самім житю, щоб славянські народи відзискали в загальнолюдськім житю значінє, на яке заслугували? И платонічна примана народности викликала політичне прямованє.

Воно обявилося и в бажаню, дійти до внутрішної свободи, и до висвободженя с під чужоплемінного ярма. Внутрішнёї свободи — окрім патриярхальної Чорногори — не мала ні одна славянська суспільність; чужоплемінне ярмо, в варварській азия-

Digitized by Google

тицькій формі, тяжіло над цілим великим обшаром сербського племени, над цілим племенем болгарським; а инші Славяне двигають и досі ярмо в иншій формі; тілько австрийське Славянство могло користатися конституційними правами, котрі приносили свою користь ёго політичному розвоєви.

Політично поставлене славянське питанє високо здвигнуло славянську самовіжу, але було и є ще дуже далеке від осущеня „панслявізму“. Давнійшими часами и західним публицистам и нашим славянським патриотам не видавалося надзвичайно трудним, зілляти в российськім морі славянські ріки; тепер же ж, коли політичні відносини виясняються, показується отсе „зілляне“ ширшим ніж коли небудь. До сего є, передовсім, дуже мало фізичної можливости задля загального положеня европейських діл; до сего не може и не має, видимо, охоти прямувати и сама Росия с своім сучасним внутрішним побутом; в конець и славянські народи далекі від того жертвувати свою відрубну самостійність — в користь такого зілляня, а й надто вони ще зайняті близшими справами про розвій и обєднанє своіх часткових племін, и в тім бачать поруку будучности... Словом „панславізм“ остається питанєм.

Таким отже чином панславізм після свого походженя був природним випливом национального відродженя славянських племін с кінця минувшого столітя. Ёго політична будучність темна, теперішність неозначена, як и неуладжена робота национального елємнту в племенах хоч и споріднених, але дуже відріжнених историчною долею и сучасним побутом; але панславізм — яко прямованє Славянства утворити собі політичне истнованє, скріпити межиплемінні відносини в трівалу, моральну и політичну спільність — має повне право за собою. Се те саме(?) право, яке мала за собою борба за национальну єдність у Німців або Италиянців. Ёго жерело — се той самий национальний инстинкт и прямованє до народно-суспільної свободи. Ёго перші средства лежать в национальній установі и в висвободжаючих идеях европейської цивілізації, котра безпосередно огрівала багато діячів славянського відродженя с кінцем минувшого віку. Ціль правдивого панславізму, се висвобожденє цілих племін с під всілякого фізичного и морального гнету, а особливо висвобожденє племін полудньово-славянських без взгляду на те, як усталяться форми іх політичного истнуваня — а передовсім іх спільність национально-культурна, що обявляється племінними и исторочними звязями.

Співчутя для славянського руху можна таким чином оправдати не тілько племінними инстинктами, церковними звязами, але и спів-

Digitized by Google

чутям для людського характеру цілого руху. Тож хоч славянський рух викликує всілякі політичні ворогування в Европі, а все ж таки притягує він до себе и в Европі горячі симпатиі красших безпристрастних умів, що завдали собі труду обзнакомитися з историчним появом в славянськім світі.

Співчутя для сего славянського руху появилось безперечно и в Росиі передовсім задля племінних инстинктів и церковних взаємин, а відтак и задля загальнолюдських идей. Суспільність в Росиі почувала свою славянскість, свою покревність з другими позаросийськими Славянами. Чим менше могла вона задля державного устрою Росиі займатись домашним уладженєм відносин славянських народів в Росиі замешкалих, тим більше за те звертала сь прилюдна увага російської суспільности на вні, на відносини позаросийських Славян, про котрих недолю и неволю можна було свобідно росправляти, писати а навіть практично про получшенє долі позаросийських Славян заходитись. Тим то й симпатиі для славянського руху (о скілько він відбувався поза границями Росиі) обявились в Росиі живо и широко.

Але щоб ті симпатиі Росиі могли приносити свою практичну користь, не досить тілько любуватися гарними чувствами, — а треба зрозуміти положенє річей, менше говорити про свої „місиі“ та укладати широкі пляни и більше ділати. Як слабкою славянська „місия“ Росиі, видко вже с того, що, відколи Росия Роснєю, интерес до Славянства в ії суспільности обявився з деякою силою доперва в останніх чотирох роках; та и тут відомо, як неодностайно йшов той интерес, як мало дійсної підстави має він в суспільнім житю, скілько несвідомости „братиі“ показалося в неі, скілько запроте поодиноких и загальних похиб, — все те відомо.

ГАЙДАМАКИ.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Студіум Д-ра Омеляна Огоновського.

Межи творами Шевченка суть тоті найкрасші, котрі основуються на поезиі простонародній, або на переказах и оповіданях люду українського. Такі ёго поезиі вважаються не-то переспівом народнёі музи, але справді неначе твором самого народу. До таких же творів належать між иншими особливо „Гайдамаки“.

Digitized by Google

„Гайдамаки“ — се величезна поема народня, що́ представляє послідні змаганя люду козацько-українського за правду и волю. Пишучи сю поему Шевченко перейнявся духом поезиі народнёі и утворив памятник безсмертноі слави. Дефініцию-ж слова „гайдамаки“ подав сам Шевченко, коли в поезиі „Холодний Яр“ на закид: „гайдамаки — не воіни; — розбійники, вори, пятно в нашій историі“ — відповідає: „брешеш, людоморе! за святую правду, волю розбійник не стане, не розкує закований у ваші кайдани народ темний, не заріже лукавого сина, не розібьє живе серце за свою Вкраіну“. (Кобз. II, 63.)*) Коли-ж гайдамаки повстали, щоби добути правди и волі, щоби народ темний розкувати с кайдан, то не дивно, що поет провідників коліівщини величає славними мужами, що Гонту називає мучеником праведним, що Залізняка зове душею щирою (I, 93)! Тоді по всій Україні було лихо гірше пекла, тоді заковані руки розвязались и віддали кров за кров, муки за муки; про-те поет дивується, що того-ж батька діти не вміли, не хотіли жити та брататься; серце ёго болить, як згадає, що старих Славян діти впились кровью (I, 102). Подібну-ж гадку висказав поет в передмові до Гайдамаків: „Весело послухать ёго (с. є. сліпого кобзаря), як він заспіває думу про те, що́ давно діялось... як боролися Ляхи с Козаками... Весело — а все таки скажеш: „слава Богу, що минуло!“ а надто як згадаєш, що ми одноі матері діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розсказувать треба: нехай бачать сини и внуки, що батьки іх помилялись, нехай братаються знову з своіми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, перозміжованою останеться на віки од моря и до моря славянськая земля. Про те, що́ діялось на Україні 1768 р. розсказую так, як чув од старих людей: надрюкованого и крітікованого нічого не читав, бо здається и нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люде, котрі ёго знали. Гонта и Залізняк, отамани того крівавого діла, може виведені в мене не так, як вони були — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розсказувать що-небудь таке, що́ не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „коли старі люде брешуть, то й я з ними.““ (I, 136. 137).

Так отже розсказав Тарас за дідом своім козацьку славу так навманя без книжнёі справи (I, 128). Бувало бо в неділю батько Тараса просить діда, щоб той розсказав про коліівщину,

*) Т. Г. Шевченко: Кобзарь з додатком споминок про Шевченка... У Празі 1876.

Digitized by Google

як колись бувало, як Залізняк, Гонта Ляхів покарав, — як Ляхи конали, як Сміла горіла. Сусіде од страху, од жалю німіли, и Тарасови малому не раз довелось за титаря плакать... (I, 128). Бо-ж „погуляли гайдамаки, добре погуляли, трохи не рік шляхецькою кровью напували Україну, та й замовкли, — ножі пощербили... Сумно-сумно гайдамаки залізну силу поховали; насипали високу могилу; заплакали, розійшлися, відкіля взялися (I, 129). Посіяли гайдамаки в Україні жито, та не вони ёго жали; — нема правди, не выросла; кривда повиває...“ (I, 130).

Се головні мисли поеми „Гайдамаки“. Предмет єї справді страшний; про-те написав поет до приятеля свого Григория Степановича Тарновського от-сі слова: „Не давайте вашим дівчатам и не показуйте моі Гайдамаки, бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки підождуть: я ім пришлю „Черницю Марьяну“; ко Великодню думаю надрюковать. Це вже буде невозмутительнее.“ (Основа 1862, V). Хотяй же предмет сеі поеми страшний, то однако умів поет ёго так представити, що й демонічні типи прибирають денекуди вираз людський, що н. пр. тип ужасного мстителя Яреми Галайди чувством любови ид Оксані зістав злагоджений. Сам же атаман гайдамаків, Гонта, являється справді богатиром, неначе другим римським Брутом, но-за-як и синів своіх убив, щоби бути консеквентним и вдоволити демонічну свою месть супротив ворогів. Відтак всі головні типи поеми представлені вельми пластично, а ужасні сцени різні и руіни являються злагодженими то чудовими идиллічними образами, то веселим співом кобзаря и забавою гулящих козаків, то елегийними рефлексиями самого поета. Коли-ж контрасти тіни и світла зливаються тут в гармонійну цілість, то й ефект всеі поеми є справді величезний.

Можна відтак сказати, що сеся поема Шевченка далеко висше стоіть, ніж параллельний твір польского поета Ґощинського, написаний під заголовком „Zamek Kaniowski“. Коли бо Шевченко, основуючися на оповіданю простонароднім величні образи, взяті мов-то живцем из світа реального, у формі принадній представляє: вводить нас Ґощинський в якийсь світ містичний и мрачний, в котрім гайдамаки, не знаючи нічого про славу козацьку, лише простим ремеслом розбійників займаються. В „Гайдамаках“ руського кобзаря борються „воіни“ в справі народній, коли в поемі польского поета головний діяч Небаба тільки за-для заспокоеня приватноі мести против свого пана з диким завзяттєм виступає. Відтак всякий розстається з „Гайдамаками“ Шевченка в елегийнім

Digitized by Google

росположеню душевнім, між-тим коли читатель Замка Канёвського з відразою від поганої гайдамаччини відвертається.

Поет присвятив поему „Гайдамаки“ своєму землякови Василю Ивановичу Григоровичови конференц-секретарю академиі художеств в Петербурзі, на память 22. цвітня 1838 р., с. є. на память освободженя свого с крепацтва. Між иншими бо добродіями Шевченковими занявся Григорович долею нещасного крепака-Українця и хлопотався чимало про ёго свободу и волю. Вдячний Шевченко присвятив отже сему добродієви найкрасшу свою поему.

ПРИСВЯЩЕНЄ.

Поет сидить сам-один в своій компаті в чужині, далеко від родини с. є. в Петербурзі. Тутки чужі люде, що сміються ёму и не розуміють ёго думки и пісні; тяжко жити ёму тут між ворогами, блудити в снігах та лиш самому собі заспівати рідну пісню. Тяжко и сумно поетови в чужині, а там в Україні витають думки козацькі; — там широко, там весело од краю до краю. Що-ж с того, що поет увільнений рід крепацтва, коли весь люд український закріпощений, коли Україна обідрана сиротою по-над Дніпром плаче! Сумний сидить отже поет в своій комнаті и думає про давню давнину. Була колись на Україні слава и воля — та все минулось, як минулась слава Вавилона; тільки сонце встає, як перше вставало, тільки зорі пливуть, як перше плили та й виходить заєдно білолиций місяць по небу погуляти. Той місяць, щó споглядає тепер з неба на руіну України, дивився колись на славну гетьманщину... Про-те поет вважає ёго своім незмінним, вірним приятелем и любить з ним розмовляти, як з братом, с сестрою. Тепер питається він місяця, де дітись ёму з журбою, коли в него єсть діти, — діти ёго душевнёі творчої сили? Поет пагадав собі козацьку славу — славу давнёі гетьманщини; — як Запорозці гуляли по морю, грілися в Скутарі, та як, люльки закуривши в Польщі на пожарі, в Україну верталися. Але од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталось; та й ті розривають! Про-те згадавши про давню гетьманщину, коли на Україні була єще воля, поет звертається душею к новій козацькій славі, щó сталась світови тоді звістною, коли люд український був вже закріпощений. Відтак провідники гайдамаків суть у ёго так славні, як и колишні гетьмани, — вони бо повстали за правду й волю, и хотіли розкувати закований в кайдани мучителів темний народ.

Digitized by Google

А вже-ж догадується поет, що сим ёто гайдамакам тут в чужині лихо зустрінеться. В Петербурзі бо люде все письменні, щó всё, а навіть одвічні зъявища природні критикують. Вони раді-б були, щоб поет співав пісні свої по-московськи для панів, а не для громади у сіраках. До тих письменних мудрагелів причисляє поет також украінців, котрі в столицях Росиі живуть и відцурался від своєі неньки. Про них згадує Шевченко в поемі „Сон“ сими словами:

Украіно, Украіно!
Оце твоі діти,
Твоі діти молодні,
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецькнх петлицях
Замучені... Плач, Вкраіно,
Бездітна вдовице! (II, 27).

Не таким Украінцем є Григорович; він бо душа щира, козацького роду, — не одцурався того слова, щó мати співала, як малого повивала, з малим розмовляла. Про Григоровича каже Шевченко, що як би не він спіткав ёго при лихій годині, давно-б досі заховали ёго в снігу на чужині. Такий отже письменний земляк годен повести на Украіну дітей музи Шевченкової, — годен бути ватажкою ёго Гайдамаків.

ИНТРОДУКЦИЯ.

Подумавши в елегийнім настрою душевнім про давню славу козацьку поет малює кількома смілими рисами образ шляхецькоі Польщи и висказує причину, чому Украінці против польских панів повстали. Як всякий невикінчений образ навіть найліпшого артиста має лише релятивну вартість, так и сей образ поета, представляючий колишню шляхетчину польску, мимо живого кольориту має тую похибку, що исторична ёго основа не зовсім вірна. Вже барон Баттаглія запримітив*), що в сій интродукциі разить кождого невідомість историчних дій. Так н. пр. звістно, що побідник бисурманів, Ян Собьеский, супротив шляхти не заявляв достаточної енергиі, що отже шляхта також ним коверзувала; а відтак Понятовський „жвавий“ не був таким добрим королем, яким ёго Шевченко представляє. В прочім не мала гіперболя в тих словах,

*) Taras Szewczenko. Życie i pisma jego. Napisał Gwido br. Battaglia. Lwów, 1865 стор. 31.

Digitized by Google

що на „кгвалт Пулавського и Паца встало разом сто конфедераций“. Відтак поминувши теє, що слова „шляхта сказилася“ суть не-естетичні, слідуючий оклик „слово гонору, дарма праця!“ являється фразою справді прозаічною, по-за-як лиш мляво виражає змагане шляхетчини.

Порівн. Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали,
Дивилися, як королі
Из Польщі втікають,
Та слухали, як шляхецьтво
Навісне гукає:
„Niepozwalam! niepozwalam!“
Шляхта репетує,
А магнати палять хати
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки... не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово „niepozwalam“
Хотів у шляхти одібрать,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказилася... кричять:
„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!“
На кгвалт Пулавського и Паца
Встає шляхецькая земля,
И — разом сто конфедераций. (I, 65).

Коли-ж конфедерати по-всім-усюдам розбрелись та й ведля слів поета з жидами зъєдналась, стали вони землю руйнувати, людей мордувати и церкви палити. Сим же ділом викликали конфедерати польські против себе месть люду украінського. Повстали гайдамаки, що віддали кровь за кровь, муки за муки. Так отже дорікає поет всім конфедерациям польским, мабуть вони були причиною повстаня гайдамаків, між-тим коли польські патріоти конфедерації барській найліпші наміри в справі реставрації своєї вітчини приписують.

А вже-ж Шевченко не був таким пристрастним ворогом Поляків, яким ёго польский критик Совінський вважав*), по-за-як

*) Taras Szewczenko, studium przez Leonarda Sowińskiego z dołączeniem przekładu Hajdamaków. Wilno 1861, стор. LIV—LVI.

Digitized by Google

в ёго поезиях находяться місця, показуючі ёго прихильність до „вольних Ляхів“; н. пр.

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
От там-то весело жилось:
Братались з вольними Ляхами. (II, 209).

Порівн. еще I, 242, 1—6, и приписку Шевченка до Гайдамаків (I, 135 Nr. 13).

ГАЛАЙДА.

Між-тим коли поет наш иногді спотикається та помиляється, як де приходить ёму пописатись придбанними науками, — стоіть він неподвижно сияючи своім талантом, як почне лиш писати ладом простонароднім. Так в сій части поеми, що́ має заголовок „Галайда“, представив нам поет дуже вірно тип бутного жида-арендаря, що згнущається над своім слугою-христьянином. Та-ж сам поет бував за-молоду нераз мучений то від злої мачухи, то від дяка-учителя, а відтак від панів, у котрих служив, про-те міг найліпше оцінити нещасну долю слуги-попихача. Треба справді подивляти талант поета, котрий в одинайцяти віршах потрафив немногими словами висказати аж десять ріжнородних забаганок злющого жида. В такім роді описовоі поезиі може наш поет мірятись с первими поетами европейськоі слави.

Жид коверзує над козаком тим більше, що завдає ёму й такі роботи, які годяться лиш женщинам-робітницям; як: подати патинки господині, вимести хату, посипати индикам, гусям дати, піти до корови. Мовчки вислухав жидівський попихач Ярема тих приказів свого пана, и от, перед жидом-паном, козак похилився, бо не запримітив еще своєі сили, по-за-як виріс у порогу.

Змалювавши сей образ жида-арендаря и козака, попихача жидівського, поет покидає на хвилю світ реальний, и вглубляється в свій світ душевний. Головна гадка душевноі ёго рефлексиі висказана словами: „Тяжко жить на світі, а хочеться жить,“ бо природа є красна, бо любов осолоджає труди жизни. Сирота Ярема — сирота багатий, бо є с ким заплакать, є с ким заспівать: єсть карії очі — як зіроньки ссяють...

Згадавши за Ярему, сироту убогого, що за-для любови стався сиротою богатим, Шевченко припімнув собі через ассоціяцию идей свою долю, як-то він був щасливим, коли було с ким заплакати й с ким розмовляти. Тутки висуває поет свою особу наперед, и відтак вводить свій субъективний світогляд в объективну епичну

Digitized by Google

поезию. А вже Аристотелес сказав у своїй поетиці, що в епичнім оповіданю поет повинен дуже мало говорити про себе. Відтак Göthe в росправі про поезию епичну и драматичну замічає от-се: „Рапсода не повинен являти в оповіданю самого себе, мов-то висшу, з гори смотрячу истоту; нехай читає с-по-за завіси, так щоби не видно було ніякої особи, а тільки чутно було голос музи.“ Тутки-ж жалується поет на своє прокляте лихо-злидні... Лихо, — всюди лихо, нігде пригорнуться. З ёго колишнёго щастя й сліду не стало; люде відобрали ёму щастє, бо ім було мало... Відтак виливає він слёзи-слово, и ділиться на чужині своїми слёзами не з братом, не с сестрою, а з німими стінами. — В довгій тій субъєктивній рефлексиі, списаній, бачиться, в хвили великого горя душевного, не добачаємо консеквентного переведеня основної гадки. В тім наріканю на лихо-злидні заслугує на увагу лиш от-ся апострофа до долі:

Доле моя, доле! де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... не хочеться спать!

Апострофа справді клясична, — супротив котроі є прозаічною и млавою апострофа, вложена Котляревським в уста возного в драматичнім творі „Наталка Полтавка“:

Ой доле людськая, чом ти не правдива?
Що до инших дуже гречна, а до нас спісива?

Вчинивши-ж пільгу свому серцю тою рефлексією, поет повертає назад к епичному оповіданю. Се представляє нам жидівську родину: жида, щó дріжить зігнувшись над каганцем и лічить гроші; — гарну ёго дочку, щó спить и червоніє як квіточка в гаю, — и стару Хайку, щó лежить в перинах поганих. Саметоді Ярема, взявши торбу, потяг у Вільшану — містечко губерниі Київськоі, повіту Звенигородського.

КОНФЕДЕРАТИ.

Слідуюче епичне оповіданє про напад конфедератів на корчму жида списав поет мабуть на основі переказу простонароднёго. В приписах ид Гайдамакам замічає Шевченко, що чув од старих людей, що між Звенигородкою и Вільшаною по старому шляху Боровиків є хутір и корчма, де Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (I, 134). — Сей образ про конфедератів — то справді образ Рембрандівський. Типи сёго образа неначе освітлені світлом, що сьяє страшно від великого згарища.

Digitized by Google

Бісновата своєволя так званих конфедератів представлена драматизмом вельми оживленим. Вломившись в корчму конфедерати вибили жида гаразд нагаями, звеліли ёму хреститись и стали пити; відтак казали жидови до танцю грати а опісля співати погані пісні. За теє-ж, що слухали ёго пісней, веліли собі єще й заплатити. Але жид готов був радше всякі наруги перетерпіти, ніж видати гроші. Не дав грошей, не показав и дочки, сказавши, що вона вмерла. Щоби-ж хижих конфедератів від себе відвернути, намовив їх, відправитися в Вільшану, де в титаря багато червінців и гарна дочка Оксана. За проводом жида поіхали Ляхи у Вільшану, один тілько конфедерат лишився лежачи пьяний під лавою в корчмі.

В тім образі являються конфедерати справді розбишаками и огидними гільтаями. Пісня легіонів „Jeszcze Polska nie zginęła“, вложена поетом в їх уста, є лиш пронією патріотизму и служить хиба до того, щоб моральний упадок конфедератів єще більше наглядно представити. Такі конфедерати м у с і л и спонукати люд український до повстаня против панів польских та жидів. Супротив тих розбишак повстанє гайдамаків являється чином зовсім о п р а в д а н и м. А все-ж кождого Поляка разить така характеристика конфедератів. Відтак и Баттаглія, котрий звичайно бере Шевченка в оборону из-за ёго ненависти к Полякам, замічає, що не можна простити авторови, що не старався ліпше обзнакомитись с так важною историчною подією, якою була польска конфедерация, — що из богатирів и оборонителів вітчини утворив простих розбійників... (стор. 33). По мніню Баттаглні напад той підійняли мабуть поодинокі очайдуши, а не конфедерати. Ся догадка може бути й правдивою: побіч змаганя конфедератів могли окремо прості пройдисвіти займатися ділом розбишацьким, але люд український не умів розличати конфедератів від розбійників; у него всякий ворог и напастник звався тоді конфедератом, а відтак Шевченко, хотячи умотивовати повстанє гайдамаків, придержувався лише переказу простого люду, та не бажав ближче познакомитись с правдою историчною.

Т И Т А Р Ь.

Одвічне правило жизни, що крайности с собою стикаються (les extrêmes se touchent), находить потверджене в обох поетичних образах: Конфедерати и Титарь. В образі „Конфедерати“ бачимо саму погань моральну, щó в пітьмі допускається всякої нечести: в образі же „Титарь“ представляється нам на первім пляні

Digitized by Google

идиллічне щастє люблящоіся пари. Ярема Байстрюк, званий опісля Галайдою, любить Оксану, дочку титаря церкви Вільшанськоі. В серцю попихача жидівського пробудилась пристрастна любов ик гарній титарівні, котра любить ёго чистою душею. Поет представляє отже в епізоді ліричнім, як одноі тихоі и ясноі ночи Ярема в гаю своєі Оксани дожидає. Се бо йде він в Чигирин, де дістане свячений, щó дасть ёму срібло-злото, — щó дасть ёму славу. Хоче відтак попрощатись с титарівною на довший час: виглядає єі нетерпіливо, але Оксани немає — немає. Так и атаман Небаба, головний богатир польскоі поеми Ґощинського „Zamek Kaniowski“, дожидає своєі любоі Орлики.

Już słońce zaszło, zmierzchle nieba bledną,
Ziemia ciemnieje, a Orliki nie ma —
A zakochany, w oku, w uchu wszystek,
Tak w okrąg strzela okiem i uszyma;
Czy wiatr przeleci, czy upadnie listek,
Kochane widmo marzy jego dusza!
I wiatr przelata, i liść się porusza,
Orliki jednak jak nie ma tak nie ma.*)

А вже-ж належить признати, що анальогичний епізод ліричний про люблящуся пару далеко ліпше представлений Шевченком ніж Ґощинським. Небаба, первий с козаків старости Канёвського любить Орлику також пристрастно и стається провідником гайдамаків, коли управитель замку Канёвського взяв собі Орлику за жінку. Ярема же, не могучи знести тяжкоі неволі у жида-арендаря, пристає до гайдамаків перед тим єще, як довідався, що ёго Оксану похитили конфедерати. Небаба — то поганий тип местника-розбійника: Ярема же, правда, страшний мститель, однакож то тип природний, людовий, щó пристає до гайдамаків не лише из-за того, щоби дістати срібла-злота, але й с тоі причини, щоби добути и слави й волі. Небаба відвертає від себе серце читателя від первоі своєі яви в поемі, Ярема же або Галайда може собі зъєднати навіть симпатію, по-за-як повстає за волю и мститься страшно на ворогах аж тоді, коли дізнався про сумну долю Оксани. Образ Небаби змалёваний артистом-Поляком, щó в гайдамаках бачив розбишак и тяжких ворогів свого народа; межи-тим коли образ Яреми-Галайди вистачений Українцем, котрий вважав гайдамаків воінами-местниками зъобиджених братів.

Оксана виходить до свого милого, забарившись троха из-за недуги свого батька; також Орлика виходить до Небаби, — и

*) Bibliot. najcelniejszych utworów literatury europ., Nr. 14. str. 19.

Digitized by Google

вона забарилась, — зупинилась в пишній палаті, вздержана управителем замку. В загалі між обома сими козачками контраст великий. Оксана є так чудовим и милим зъявищем в поемі Шевченковій, що побіч неї и гайдамаки стаються менше страшними. Діяльог Яреми з Оксаною є справді клясичний: поет перейняв живовсі тайни серця у простого люду и утворив найкрасший образ сільскої любови. Відтак можна завважати, що в сім ліричнім епізоді також зовнішна форма є зовсім відповідна вимогам естетики. Короткі бо вірші обмінюються в римованю з довшими, будучи приноровленими до живійшого або повольнійшого укладу мови. Сей же епізод є виразом поезиі простонароднёі лише досіль, докіль поет не виступає наперед из своім субъєктивним світоглядом. Автор звертається до дівчат, що́ читають ёго Гайдамаки, и каже між иншим:

А мати
Або батько як побачать,
Що ви, моі любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!

Поет не хоче против ночи дівчатам розсказати про мову Яреми, будущого гайдамаки, щоб ім тее не приснилось, про-те волить, щоб Ярема з Оксаною вже раз розійшлися, так як и зійшлися, ба й висказує надію, що вони, може, ще раз на сім світі зустрінуться.

И знову стикаються с собою крайности в тім епичнім оповідапю. Представивши бо щастье Оксани в розмові з Яремою, поет малює ужасний образ смерти єі батька. Конфедерати напали на хату титаря и замучили ёго страшно. Послідні ёго слова були: „Оксано, дочко!“ та й умер. Вбігає Оксана и застає батька неживого. Зомлілу взяв старший с собою в добичу справді милу.

И кінчить поет сю часть поеми сими жалібними словами:

Біліє місяць; люде сплять,
И титарь спить... Не рано встане:
На віки праведний заснув.
Горіло світло погасало,
Погасло... Мертвий мов здрігнув,
И сумно-сумно в хаті стало.

Про сумну смерть титаря пише Шевченко и в „Передмові до Гайдамаків“ отсе:

„Смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люде, котрі ёго знали.“ (I, 137).

(Дальше буде.)

Digitized by Google

СПІВАНКИ з ГУЦУЛЬЩИНИ.

зібрав *И-й Ог...ий.*

Співанки, себ-то коломийки, в Гуцульщині найбільш „вівчарські". Ось кілька примірів:

1. Пішли вівці в полонинку самі біленькії,
   а за ними вівчерики самі молодії.
2. А чому ви вівчерики та не співаєте,
   а де свої співаночки та подіваєте?
3. Ой ми свої співаночки поднем — поднем,
   в полонині з овечками на швару посієм!..
4. Ми посієм співаночки довгими нивами,
   будемо си вмивати дрібними слёзами...
5. А мут туда вівчерики з вівцями ходити,
   будут наші співаночки любі находити.
6. Мут за нами вівчерики та овечки пасти,
   будут наші співаночки за капелюх класти.
7. Як гуцула не любити, а в гуцула вівці,
   а в гуцула за поясом писані топірці.
8. А гуцул си легко вбує, легко му ходити,
   Любко моя солоденька лиш би тє любити.
9. Ой од-вітти від Пістині йіде колісничка,
   дайже мене моя мати та за ремісничка:
10. Ремісничок як паничок а ручка біленька,
    та ніколи ті не скажу — головко бідненька!..
11. Поки я була у мамки та овечки пасла,
    сир йіла и джер пила, була в личку красна;
12. А як пішла за ткачика цивочки сукати,
    дивила се в чужий город натини*) набрати.
13. Біднаж моя головонько, що я наробила,
    полюбилам вівчеронька за кавалок сира:
14. Покоштую я той сирец, сирец солоденький,
    подивлю си на вівчара вівчар молоденький.
15. Пішли вівці в полонинку а ягнетка бліют,
    та шо наші вівчерики в полонинці діют?
16. А шоби ти мій миленький такий веселенький,
    як у літі в Чорногорі вітер студененький.
17. А шоби ти моя мила така веселенька,
    як у літі в Чорногорі вода студенька...

Инші співанки в котрих пробивається свобода и буйність Гуцула:

18. Вибачайте люде добрі, що Гуцул гуляє,
    він є славний тай господар, ще й пан ёго знає!

---

*) на́тина = зіля до чарів.

Digitized by Google

19. Має вівці полонини, має що потрібно,
заграй же ми музиченьку дам ти злото-срібло!..
20. А я в селі ни бою си ни пана ни віта,
заплативем тай податок, ще й відроблю квіта!
21. А хоть ще я забавю си, то за свої гроші,
в мене жінка ґосподині, и діти хороші!..

Много є співанок и про давних опришків.

1. Співанка за Юрка Довганюка.

(Тая співанка -- як и прочі наступаючі — співаються на арию Коломийки.)

В Коломиі забубнили, в Ясенові[1]) звоне,
тікай Юрку Довганюку бо тебе здогоне!
Ой тікав же той Юрочка по під полонини,
запали го тяжкі зими межи Василими.[2])
Стали пани тай уриди ой ровту[3]) збивати,
яли іти у сліпанки[4]) Юрочка шукати.
Ой Юрочку тай не найшли, Юрочку не ймпли,
Довганюка з Довганючков в фурдиґу[5]) забили.
Кувала ми зазулечка на хаті на розі,
а стрітили Довганючка спна на дорозі.
Ой прийшов він та до сестри, та до ії хати,
дає сестра сорочечку він не хоче брати:
Дає сестра сорочечку він не хоче брати,
ужеж мині тай сестрічко тепер погибати!
Привели го перед пана, пан задивував си,
де ти Юрку Довганюку такий уплекав си?
Я вбита ми дороженька по під Топорівці,[6])
не дивуйте пані сеньдзі плекали мнє вівці.
Стали пани тай думають, буде старший жовнір,
подивє си в праву руку, а в праві червоні!..

2. Співанка за Проця Томанюка.

Ой співайте леґінки покив сте веселі,
бо упали с Коломні карти написані;
Ой як стали мандатори ті карти читати,
а в тих картах написано некрути давати.
Ой зібрали собі ровту а взяли Гайдука,
а як пішли тай імили Проця Томанюка.

---

[1]) Ясенів = село в Гуцульщині.
[2]) Василими = гори за Чорногорою.
[3]) ровта = відділ війска, рота; ровту збивати = роту формувати.
[4]) у сліпанки = на омацки, не знаючи де.
[5]) фурдиґа = вязниця.
[6]) Топорівці = село.

Digitized by Google

Ой як єго тай імили тугонько[1]) звязали,
тай зачили провадити долів облазами.
Ой зачили провадити до самого Львова,
подивит си на стіноньку вже барва[2]) готова.
Ой барвонька на стіноньці, карабін на столі,
іде мати, іде мати, тай вік мій тай долі!..
Плаче мати, плаче мати, плачут дві дівчині,
відобрали тай Процика аж до Коломиі.
В Коломиі пани Німці німецкоі віри,
відобрали тай Процика до старшоі міри.
А як єго відобрали; всі си врадовали,
що русиве волосєчко плечима спускали:
Ой русиве волосєчко плечима спускали,
Процикови молодому черевички дали.
Черевички єму дали, кафтаник завдали,
тай Процика молодого до муру[3]) загнали.
Але Процик молоденький тай не засмутив си,
за дві за три годиноньці в дома угостив си.
Ой іде він та до дому стрічиє два люде,
ци права ми дороженька перехрешним[4]) буде?
Приночував одну нічку переднував днинку,
ой упали Томанюки в велику провинку.
Ой упали два жовніри, два жовніри кінні,
а як пішли рабувати я в тото Ясіне:
А як пішли рабувати, шо кому до того,
ой узели за Процика Томана старого.
Ой як єго, каже, взели тугонько звязали,
та зачили провадити долів облазами.
Ой від рана до вечера до Кутів пригнали,
ой там єго уковали ланцушком до лави,
На високій полониньці мушка забинчила,
а вже вам си Томанюки співанка скінчила!..

3. Співанка Опришків.

На високій полониньці ізродили рижки,[5])
та ци підем пане брате на весні в опришки?
А вробімо топірчики та с самоі стали,
та не кличмо ми нікого, підім-ко ми самі:
А вробімо топірчики та с самоі міди,
як наскочим у віконьці, не зазнаєм біди!..
Ой істєв я, побратимку, жидівску дитину,
та чейже я побратимку за ню не загину?

---

[1]) тугонько = дуже сильно.
[2]) барва = мундур.
[3]) мур = касарня.
[4]) Перехрешне = де дороги перетинаються на вхрест.
[5]) рижки = гриби.

Digitized by Google

А мут ровту ізбивати за нами гонити,
а ми будем с файнов любков мід-горівку пити.
Будут ровту ізбивати, а мут нас шукати,
а ми будем с файнов любков пити та гуляти.
А шо у ті Чорногорі за вороні коні,
ходім брате в гайдамахи, чуєм за червоні.
Ой і чуєм за червоні в пана молодого,
та як би іх та узєти з двора головного?
Ой знаю я пане брате якби іх узєти,
молодого того пана до стіни прибити.
Ой прибити руки, ноги, ще межи плечима,
шоби він си на нас дивив чорними очима...

Закувала зазуленька, закувала жовта,
здогонила леґіників на Рокиті[1]) ровта;
Але ішли леґіники та все гомотіли,
як учули за ровточку, вни си розлетіли.
Але ішли леґіники самі побратими,
оден упав у негоду всі єго лишили.
Але ймили та Пилипка за білі рученьки,
та узели та Пилипка до неволиченьки.
А замкнули та Пилипка у желізні свірні,
та узели провадити до самой Надвірні...
Як я собі поворожу воском на порозі,
та ци правда, шо імили Пилипка в дорозі?
Як я собі поворожу на ярій пшениці,
та ци правда, шо губили Пилипка в везниці?
Вони єго та губили за топорець ясний,
а люде си дивували, якийже він красний!..
Ой люде си дивували, який він хороший,
а пани си чудовали кілько має грошей!
Не нас же він штири роки ні кози ні вівці,
лише прйтав у тобівку білі сороківці.

Співанка за Семенка, що вбив брата Андрійка.

Ой у поли два явори, оба вони рівні,
ой та пішли у Бутин[2]) два братчики рідні.
Ой пішли в'ни у Бутину там відпочивали,
взели собі горівочки тай си напивали.
Взели собі горівочки тай ще на дорогу,
Не далеко вони зайшли лиш у Бервінкóву.[3])

---

[1]) Рокита = гора в Березові вижнім; суть и по иншіх селах Рокити.
[2]) Бутйн = ліс де зруб дров.
[3]) Бервінкóва = гора за Чорногорою.

Digitized by Google

А як прийшли на полєни[1]) тай там стали пити,
там Семенко має думку Андрійчика вбити.
Ой Андрійко йде на перед нічо не гадає,
а Семенко іде з заду сокирков махає.
Ой як затев раз у шию, тай раз намахнув си,
а Андрійко упав д' земли тай аж не кенув си.
Бере Семен тай Андрійка кладе на ворину,[2])
іздер з него лудинечко[3]) лишив половину.
Іздер з него лудинечко, тай не ніс до дому,
але заніс тай у потік, тай лишив у лому.
Ой та прийшов до домочку тяженько здихає,
але тато рідненький єго си питає:
Ой шож туда Семеночку та є за помовка,
а де ти дів Семеночку братчика Андрійка?
Ой учера мій таточку пішов він від мене,
займили го із чередов за гору Вірмени!
Ни богато си провело лиш одна неділька,
учутило си[4]) в Бервінкові: стев Семен Андрійка.
Ой чи сесе четвертина, ой чи сесе кварта,
ой відходит до Семена від писарі карта.
Ой кувала ми зазулька межи явірцями,
вібігає пан із двора із трома стрільцями.
Ой та брате Семеночку нічо ти не буде,
ой скажи ми вірну правду, як Біг дасть так буде!..
Ой скажу ти вірну правду, хоть уже загину,
тай стев же я бай Андрійка тай заверг під кригу[5]).
Ой у моім городечку є бучок розвитий,
а там найшли тай Андрійка під кригов істетий.
Алеж берут бай Андрійка, відти віріжиют[6]),
а де с шні кровці капне, а вни опроважиют.
Ой повезли бай Андрійка тай долів лугами,
а хто узрів тай заплакав, тай вмив си слёзами.
Ой привезли бай Андрійка до Кутів на браму,
вібігают пани з двора обзерати рану.
Вібігают пани з двора рану обзерати,
заставєют Семеночка рану цюлювати.
Шож у тобі Семеночку за натура дивна,
шо ти істев рідненького свого побратима?..
Андрійчика поховали ясними свіцями,[7])
а Семенка повісили пудними[8]) мечими.

---

[1]) полєни = поля незаросле.
[2]) ворйна = прутє.
[3]) лудинечко = одіж Гуцульска.
[4]) учутило си = пішла чутка.
[5]) крйга = грубий лід.
[6]) віріжити = виряджати, ладити в дорогу.
[7]) свіцеми = змягчене — свічими, свічками.
[8]) пудний = страшний.

Digitized by Google

Не буде тих леſінників вже суда́ видати,
лиш будут ім молодиці співанку співати!..

Співанка про Стефана Нестерука.

Ой у моім городечку розвив ми си бучок,
загиб загиб Нестеручок від поганих ручок.
Пішла єго мати знайти, де си синок подів,
ой у Ріжні[1]) коло коршми зѣть Когутів іззів.
Колись хотів Нестеруку на сім світі жити,
не йти ж було та до коршми мід горівку пити.
Булож тобі Нестеруку у лісі сидіти,
аби тебе та не били Когутові діти!..
Ой кувала зазулечка в лісі при обочи,
як ударив Гуцул плазом,[2]) віскочили очи.
Ой та того Нестерука долів Ріжном взѣли,
кровці капле, річка тече, в'ни опроважили.
Але несли Нестерука стали спочивати,
як узріли побратими, взѣли омлівати.
Але несли Нестерука, поклали на розі,
ішов єго дідок з міста, омлів на дорозі.
А ци сесе весілечко, ци сесе толока,[3])
а комуж ти докучила, дитинко солодка?..
А ци сесе весілечко, ци сесе ирши́ни,[4])
вже мє с тобов мій синочку на вік розлучили!
Ой та несли Нестерука по під Фудуſови,[5])
уже того Нестерука на брамі пороли;
Вониж єго и пороли, и голов' лупали,
ой шобиж вас Дурнеюки кайдани побили!..
ви синкови Стефанкови житечко уймили.
Зазвонили в штири звони на светі Николи,
тай сховали Нестерука у жидівской школи.
Коло тої каже, школи зродили причівкі,[6])
аби тобі Нестеруку легкі сопочівкі.[7])
Але й на на тих причівках зродила ожина,[8])
а вже тобі Нестеруку співанка зложена!..
Ой у саду у садочку зазуля кувала,
тому тобі співаночку сестричка складала,
шоби брата Стефаночка та не забувала!..

---

[1]) Рожен = село гуцульске.

[2]) плазом = боком — сокирою.

[3]) у Гуцулів єсть звичай збератися до сусідів на безплатну роботу, т. є. „толоку“, особливо при сапаню та ломаню кукурузів; так помагають одні другим.

[4]) ирши́ни = перекручене — хрестини.

[5]) Фудуſови = село.

[6]) причівкі = хвасти.

[7]) сопочівки = вічний покій.

[8]) ожи́ни = ягоди, подібні зовсім до малин, тілько чорні.

Digitized by Google

Русини в чужосторонній белєтристиці.

Rusini. Powieść w trzech częściach J. Laskownickiego. Drugie wydanie. We Lwowie 1878.

Lech, Czech i Rus. Powieść historyczna spółczesna. Napisał Zygmunt Miłkowski. (*Lech* — tygodnik illustrowany. Poznań 1878.)

(Конець.)

Кільканайцять літ минуло від розриву між Русинами а Поляками. Дідич Лагодоцкі перебував через той час у Кракові с цілою своєю родиною, щоб там, далеко від руського світу, виховувати свого Тадія на чисто католицько-польскім грунті. У Могилках, як росказує автор, „в тім опущенім стані культурно-патріотичної місії“, ширилась руїна: о. Петро не тілько позмінював обрядові звичаї, але й запустив довгу бороду, заказував в дома жінці и дітям говорити по польски, зносився „тайно“ с своїми сусідами-пан-отцями, замість Косцюшки, Яна III. — завісив на стінах Ивана Грозьного, Суворова, Пашкевича и т. п., а люде научені через дяка и учителя дуже голосно допоминались про „ліси и пасовиска“. Автор, перейнятий на скрізь тенденційностю, очевидячки забуває, що справа „лісів и пасовиск“ тисячними сумними випадками обявилась в цілій Галичині, повстала через упосліджене селян при уладженю сервитутових справ, и що ії ніяк не пояснити такими простими видумками про дяківську або чию там небудь агітацию. Тисячні пересправи сервитутові зложені тепер в намісницьких актах поучили б автора зовсім инакше глядіти на сей перший економічний гріх конституційної Галичини, а багато відбутих росправ карних перед галицькими судами, де цілі десятки найстаточнійших селян покликуючись на свої „права з діда прадіда“ остоювали „свою правду“ проти закиданого ім злочинства, роскрили б авторови цілий правний світогляд галицьких мужиків на тему „лісів и пасовиск“. Автор помипає сю сторону галицького житя зводячи усе на підшепти дяка и учителя, хоч се була б одна з важнійших проб стійпости підношеного автором идеалу спільности Русинів и Поляків. Автор повертається за те на поле любови и тут хоче прояснити свою „віковічну идею спільної Польщи и Руси“.

Около р. 1862 повертає дідич с своєю родиною до Могилок. Молодий Тадій мав привчитись господарства, щоб приспособитись на будучого властителя двірського обшару. Тадій роспочинає свою науку від того, що буяє по-над ставом. Так блукаючи побачив

Digitized by Google

він раз на противній стороні ставку „русалку“. „Се була дівчина чудової вроди. Біло убрана стояла вона над берегом и підіймала в гору маленьку, біленьку рученьку, наче б що кидала у ставок або давала прикази водним духам. Тадій не бачив ще в своїм житю такою красавиці. Стан гнучкий, хистний як хвоінька, личко кругле румяне, сині очи, уста дрібні, ніс як виточений, волося ясне в кручах розсипались по білій шиї“. С того часу Тадій все ходив над став, щоб побачити свою чудову русалку. Він ії побачив — и залюбився. Случаєм подибавши молодого поповича Осипа, сина довгобородатого о. Петра, він дізнався, що ся русалка ніхто инший як справдішна попадянка дочка о. Петра. Осип, яко далекс знакомий товариш школьний Тадія, вводить ёго у сему попівську. Тадій не знаючи ще, як то панови треба шукати милої не після зазиву серця, але після гербарів и банкових біляпсів, що раз більше влюблюється в гарну Галю — русалку-попадянку. Не тяжко прийшлось молодому паничеви при першій нагоді виявити попадянці свою молодечу любов. Наівне серденько непорочної попадянки забилось взаимно горячою любовю. Навіть пугач, що переразливо заверещав в сам час любовних повірок попадянки и панича, не перервав любовної унії між молодісенькою Польщею а Русю.

Тілько ж як недовго після люблинської унії проявились козаки розриваючи недавно скована унію, так и тут висуває автор козака, що грозить розбити любовну унію. В той сам день під вечір приїздить на попівство з о. Гноілевичем Мирон Головач — кандидат на професора — в свати до Галюсі. „Молодець був в руськім строю: чорна чемерка с кутасом на плечах, широкі сині шаравари, синій жупан, червоний пояс, сорочка вишивана, червоною гарасівкою застягнена, білий капелюх с червоною стяжкою.“ Молодець був гарний з лиця, будючний, с сивими блискучими очима, з довгим ясним волосям. Галя вчарувала козака своєю красою. Він ніколи не думав, щоб дівчина могла ёго так вчарувати; ёго коханкою була руська земля, ії він любив цілою душею, цілим серцем, за неї готов був головою наложити. О. Гноілевич знакомлячи з ним о. Петра сказав, що сей молодець — се надія Руси, се ії будуча головна підпора великого духа а чистого серця, найкращий жених для Галі. Сей козак с першого погляду залюбився в красавиці, „якої не бачив и ві Львові“. Так Галя вже віддала своє серце Ляхови. Вона звірилась с тої любови своїй матери, мати сказала батькови, а батько (о. Петро) гнівний крикнув: „що! моя доня полюбила Ляха! — о ніколи, ніколи!“ Так постала

Digitized by Google

велика буча задля молодої унії, що на ніщо звела сватанє Мирона. Щоб вибити з голови дочці любов до Ляха и прихилити ії серце до Мирона, порішає о. Петро виправити свою жінку враз з донькою на зиму ді Львова, через „котрий час Галя привчиться троха на фортепяні, забуде про Тадія а нахилиться до Мирона и ёго полюбить“. Підчас побуту Мирона в Могилках, при частих звідинах Тадія відбуваються на попівстві між молодими и старими всілякі пересправи політично-историчні. Горячий козак Мирон ненавидить Ляхів зарівно, як колись справдішні козаки ненавиділи и автор був би ёму напевно вложив слова Хмельницького: „виженемо вражих Ляхів аж за Вислу“, як би знав, чого именно бажали козаки воюючи проти ляцької шляхти. Автор устами поёта Володимира и старого о. Михайла виповідає цілу силу пустих фраз про єдність Польщи и Руси. покликується на давну річ-посполиту, на люблинську унію и т. д., забуваючи про те, що сама история після люблинської унії се ж нічого иншого, як ряд що раз більших похиб, блудів, суперечностей и недостач речі-посполитої, які довели з неминучою конечностю до ії упадку, що ні Косцюшки, Понятовські и славні коронні гетьмани, ні та блудна теория, наче б то Русини повстали з Ляхів через наплив Варягів, нічого не порішають и не можуть рішити сучасних можливих відносин між обома народами, вже не згадуючи про такі справи як „ліси и пасовиска“ и ім подібні справи економічно-суспільні, котрих автор не хоче чи не уміє доглянути в нашім житю.

Переносячи поле дійства повісти до Львова автор не представляє нам вірного образу тодішного (р. 1862—1863) житя в галицькій столиці, а знов пописується своїми загальними а через те й пустими фразами о польскім патриотизмі, о рублях, тайних висланниках, запроданих достойниках и т. д. Попадя з Галею замешкали у Львові „коло Дому народнёго“ и вітворили свої сальони для добірного товариства Русинів. Тут під охороною крил. Гноїлевича збирались старші и молодші Русини „всі завзяті вороги Поляків а прихильники Москви“. Але любов молодої Галі до молодого панича-ляха не зміняється навіть „на руських балях устроюваних тоді на перекір польскій жалобі“. Ді Львова переіздять також Лягодоцкі з родиною, щоб ввести Тадія між „обивательске товариство“ и вишукати ёму панночку з гербом и маєтком. Случайно подибує Тадій Галю з матерею и відновляється недавно перерване знакомство. Тадій часто відвідує дім попівський и що-раз більше вбивається в память и серце молодої попадянки.

Digitized by Google

Мирон бачить, що „серце не навчиги“ и с козацькою резигнацією годиться с своєю долею.

Настає р. 1863 — рік сумного повстаня польского. Недоспіла молодіж спішить цілими купами до повстаня. Тадій, щоб статись героєм, тож виберається до повстаня, з важким серцем прощяється с своєю милою, присягає вірність до смерти, обмінюється з милою перстенем, обвішує на шиї сильветку з маленькою фотографією Галі и благословлений через батька и матір и свою милу „Русинку и Польку разом“, оплакуваний, слёзами зрошений спішить до повстаньчого відділу, що зберався у Могилках а відсіля дальше на поле битви. В Могилках застає поповича Осипа сина довгобородого о. Петра, що проти волі батька втік с семинарії и вступає до повстаньчого відділу під проводом молодого полковника Богдана Коси. Автор в той спосіб хотів зготовити историчний засуд на о. Петра за ёго рущину и за москальофільство. Жінка, дочка и син,— батько и брат — стають проти о. Петра, щоб він опущений почув нерозлучність Руси и Польщи. Даремні всі забіги о. Петра здержати сина від уділу в повстаню. Осип разом с Тадієм переходять границю та скоро попадають під огонь непріятеля. Тадій и Осип тяжко ранені в одній стичці з московськими козаками попадаються до неволі. Але що Тадій яко адютант Богдана Коси мав висшу відзнаку повстанську, то ж в неволі лічать ёго рану дуже старанно в надії, що буде можна від него довідатись багато про пляни повстанців. Так оба невольники приходять до здоровля. Однакож іх скоро розділюють. Осипа висилають на Сибір, а Тадія після безхосенної инквізиції засуджують на смерть. Такі сумні вісти доходять до Галичини, до Лагодоцьких и до Иванковських; Лагодоцькі оплакують свого єдинака, Галя попадає в небеспечну слабість з жалю и туги, а о. Петро надіючись на свої заслуги положені царству рублів іде до Росні, щоб виратувати свого сина з неволі, с сибірської каторги. Але всі стараня даремні. Автор каже переходити о. Петрови всі ступні пониженя, обид и наруги в довгій подорожі до Київа, щоб накопець добити ёго вісткою, що Осип згинув в дорозі до Сибіру. Посивілий, на тілі и на духу постарілий вертає нещасливий о. Петро до дому пересвідчившись о марности свого русофільства, узнає свої блуди и повертається до політичного вірую: яко трійця так єдина Польща, Русь и Литва. Мимо таких ударів, що громами спали на Могилецьку интелігенцию, випогоджує автор фізіономию Могилок, наче б бажав доказати, що більшим від тих ударів був удар рущини на Могилки. Мир и згода вертають до

Digitized by Google

Могилок. Галя привернена до життя сумує за Тадієм, стає ще більшою патріоткою польскою и старанно доглядає тяжко порубаного полковника Богдана Косу, що схоронився перед неприятелем до гостинного Могилецького хутора. За так великі патріотичні заслуги Галі залюбився в ній полководець повстаня и поздоровівши був зручнійший и щасливійший в любощах ніж в військових пересправах, бо навіть с триюмфом здобув руку Галі „вдови серцем“ и призволенє о. Петра на женитьбу! Саме тоді, коли молода пара новоженців виходить с церкви появляється на цвинтарі мов опир — Тадій! Зъєднавши собі своєю красою ласку у дочки сторожа вязниць здолів він втічи перед смертею на шибениці и щасливо вернути до Могилок, щоб приспіти на слюб своєі милої з зрадливим полковником Богданом Косою. С того витворюється так замотана ситуация, що ніяк ії росплести. Ситуация тим більше замотана, що рівночасно с Тадієм прибуває Федор Скатютін, инквізитор повстанців, на розвідини про повстанських втікачів в Галичині. Скатютін катував и Тадія в неволі, вирвав ёму фотографию Галі и так в ній залюбився, що бажав би тож з нею оженитись. С тоі замотаноі ситуациі видобуває нас автор дуже дивовижним deus ex machina, не першим и не остатним в сій повісти. Скатютін поганьблений через старого о. Иванковського за свою русофільску місню побачивши неожидано Тадія, котрого тож вважав за вмерлого — чи то б за повішеного, так переполохався, що аж збожеволів и дістався до закладу божевільних. Домашну ж справу порішає старий о. Михайло Иванковський. Иванковські — росказує старий отець — звались давнійше Иванками и були справдішними Русинами. Один з них перейшов на унію и назвався Лагодоцьким и був вже gente Ruthenus natione Polonus. Друга галузь родини Иванків назвалась Иванковськими и с часом також перейшла на латинський обряд. Доперва о. Михайло залюбившись в дочці руського попа поневолі мусів перейти на руський обряд, оженився с попадянкою и став руським попом — „Русином-Поляком“. О. Михайло через кілька літ повдовів. Ёму лишилось двох синів — о. Петро и поет Володимир — и одна дочка. Дочку віддав на вихованє до своєі матери-шляхцянки. Сподіючись, що дочка серед шляхти подибає лучшу долю ніж під попівською стріхою, відрікся о. Михайло над нею батьківськоі опіки, не називав ії дочкою а синам сказав, що іх сестра умерла. Се оплатилось. Дочка вийшла за муж за дідича Лагодоцького теперішного властителя Могилок. Таким чином звів автор всіх Поляків и Русинів своєі повісти в одну семю и

Digitized by Google

Тадіеви яко братови Галі не лишилось нічого иншого, як проміняти ролю коханка на брата и перепроситись с своїм полковником и свояком Богданом Косою! — Автор кінчить свою повість в тристалітну річницю люблинської уніі с. є. р. 1869 саме тоді, як у Львові ентузиясти Платонової Трійці почали сипати на високім Замку копець уніі. Ще раз громадить автор до купи всі особи своеі повісти, щоб виповіли вірую в Трійцю Польщи Литви и Руси, не забуває навіть на козака Мирона, що побувши підмогою крил. Гноілєвича и руського журналісти Грицького (Дідицького?!) якийсь час в Росиі на науці, вернув назад до Галичини и визнає самостійність Украіни, іі відрубність від Польщі и Москви, але вкопець ні с сёго ні с того починає співати туж саму стару пісоньку: най буде згода и єдність між братніми народами. Так тілько одеп Осип, син о. Петра, упав офірою за часову провину, якої після думки автора допустився о. Петро зриваючи єдність між Русинами а Поляками. Смерть Осипа в дорозі на Сибір стала окупом цілости и непарушимости політичної трійці.

Оттакий то образ Русинів вивів п. Лясковицький перед світ. Приглядатись ёму с сторони артистичної, прикладати до ёго міру правди, було б неможливим, бо авторови очевидно не ходило ні о реальну правду, ні о артистичність, — ним руководила одна тенденция та сама, яка все пробивається майже у всіх польских брошурах, скілько разів вони дотикають так званої „sprawy ruskiej“. Як в брошурах историчні неправди, незнане дійсних обставин народнёго побуту и теперішних змагань політичних у Русинів громадяться на те, щоб затемнити властиву суть руської справи а властиво народнёго розвою и змагання Русинів, так у повісти „Rusini“ висипалась уся недоладність фантазиі підживленої відголосами перестарілих шумних а пустих фраз о великій місиі упавшої речи-посполитої. Видумані постаті, змодельовані після тенденції автора, зачуті поговірки и хибні погляди на житя Русинів, грубе незнане народнёго побуту, а при тім незручність представленя, — все те складає такий дивовижний калєйдоскоп в повістярські образи перетворених субєктивних поглядів автора, що можна хіба над тим дивуватись, як така політично-літературна мішанина могла діждатись аж двох видань. Сама повість, — коли тілько можна б іі назвати повістею, — ніяк не має права носити шумного заголовку: Rusini, бо вона не тілько не представляє побуту руського народу — Русинів, вона й не зображає побуту одної типової родини, вона навіть не дотикає сути так званої руської справи, у пій не видко ні одної вірно-представленої по-

Digitized by Google

стати руської (не вийнявши навіть Мирона), крім невірно представленого Тадія — ніякого характеру. Відкинувши політичні розвідки, остається в повісти звичайне оповіданє любовне дивовижним deus ex machina закінчене.

Позаяк автор майже на кождій сторонї своєї повісти підносить свою гадку о єдности Русинів и Поляків, о величині идеї давної річі-посполитої, так можна спитати, чим виказує автор сущність свого идеалу, чим приманює розум а бодай чутя до підношеної идеї, у чім добачає ії велич, світлість — идеальність? Автор, що так дуже любить покликуватись на историчну минувшість, своїм героям каже покликуватись на Шайноху, Лелєвеля и историчні памятники, повинен мати на стілько знакомства з историєю, щоб розуміти, що давна Польща як всякий пережитий організм историчний вже для минувшости, а тим більше для теперішности и будучности не може являтись ніяким идеалом, що вона у теперішности була б простою аномалією навіть для самих Поляків непригожою, и що бажати привернення розрушеного організму давної речі-посполитої для теперішности, значить бажати повороту взад, привернення тих нещасливих причин, які довели польский и руський народ до упадку. Коли польский патриотизм, идеал польскої самостійности можна б ввести яко предмет повісти тенденційної, він мусів би бути правдивим жизненним идеалом, на правді основаним, через житя зродженим и мати свої підстави в дійснім розвою теперішного житя. Такого народно-державного идеалу не витворив автор у своїй повісти. Повість Rusini роспливається в пустих фразах о єдности и спільности, що нікого не єднають, нічого не сціляють. Вона може бути тілько не зовсім повним виразом поглядів значної части Поляків на наше народнє житя, поглядів плитких, неясних, так сказати б с панська-лінивих. Тим може вона мати своє значінє для будучого историка теперішности: вона причиниться до пояснення не того, чим були Русини, але того, як велика часть польскої интелігенції руководилась блудними поглядами и пустими мріями, як вона поверховно гляділа на самі важнійші питання свого и нашого житя народнёго, и від чого так звана справа руська оставалась и остається темною и незрозумілою для більшої части Поляків, и чому межинародні відносини двох сусідних народів остаються неполадженими.

На иншім становиску стоїть звісний польский писатель З. Мілковський у своїй нібито суспільно-историчній повісти а вла-

Digitized by Google

стиво повістярсько-політичній розвідці під заголовком: „*Лех, Чех и Рус*“. Сам вступ сеї повісти вказує на те, що автор забрався написати наскрізь тендемційний етюд політичний для тижднєвника „Lech-a“, що виступив був с славянофільско-польскою програмою. Автор виводить в своїй повісти три лиця: Ляха, Чеха и Русина розуміючи під ними Польщу, Чехию и Русь и хоче повістярським способом доказати, що ті три народи тілько спільною підмогою и згодою, взаімностю, згодливим діланєм можуть зберегчи своє истнованє. Сама грясть сеї повісти не має для нас найменшого интересу. Вона вертиться коло того, як молодий Поляк висвобождений з московської вязниці за впливом високопоставленої княгині московської з вдячности за відзискану волю залюблюється в московській княгині, котра мимо своєї чаруючої краси сповняє як найсовістнійше уряд тайної поліциї(!), слідить за кождим кроком молодого Поляка, іде за ним до Швайцарії и всіма підступними способами старається обезвладнити молодого, надійного, талантливого Поляка, відтягнути ёго від польскої справи и втопити в уданих любощах. У Швайцарії знакомиться Лех с Чехом-музиком и Украінцем Таменком(?) бувшим професором харківського університету. Всі три у купі переконуються, що княгиня нічого більше, як тайний агент росийського правительства! Се відкрита виздоровлює Лєха з любови до княгині и три представителі трох народів збіраються разом, щоб виповісти гадку, що тілько згодою и спільною працею три народи славянські можуть дійти до свого добра.

Ся гадка не нова и проти неї певно ніхто не буде спорити, так як давно звісно, що згода будує, а незгода руйнує. Шкода, що автор, знаний польский повістяр, змарнував тут свій талант повістярський до того, що сей ёго утвір являється найслабшим и найнещасливійшим ёго плодом и не викликав ні у Поляків, ні у Чехів, ні у Русинів, як можна було предвидіти, ні найменшого вражіня. Нас може ще тілько обходити сама тенденция повісти. Мілковський не виходить вже с того, як п. Лясковницький, що Русини а Поляки оден народ, противно він вважає Русинів такими ж самими братами Поляків, як и Чехів. Він дорікає деяким украінофілам, що вони подалися забагато на дорогу дипльомациї, и сподіються схлібляючи Москалям відзискати за іх підмогою свою самостійність. Автор болієе над оборотом руської справи, який ії надали деякі Украінці. Іх діланє почиває на невірі в свої сили. „Русини сего крою станули по стороні офіциальної Москви — говорить автор. Вони спільно виступають проти Поляків. Після

Digitized by Google

їх гадки всі нещастя XV, XVI, XVII и XIII віку спали задля вини Поляків тому, що сі послідні не розуміли політично-суспільних питань, які прояснились доперва в другій половині XIX віку. Ворогуючи разом з Москалями проти Поляків вони допрошуються за ту ціну так мізерних концесий, як дозволу печатаня елєментарних книжок для народу!“ Проти сёго хибного напряму подає автор свою раду: станути на грунті люблинськоі унії и спільно добиватись добра для народу польского и руського. „Най буде річ-посполита перемінена, без liberum veto, без короленят, без шляхоцькоі своєволі“ — кінчить автор. — Як бачимо п. Мілковський вже опустив становиско давноі Польщі, котра після ёго власних слів — вернутись не може, и чинить уступки для Русинів! Але всяка така повістярсько-тенденційна писанина лишиться без найменшого наслідку, бо для політично-суспільких переговорів и союзів не місце в повісти але в практичнім житю. Ми галицькі Русини чуємо на нашій шкірі в щоденнім житю, в школах, в урядах, в соймі, що значить та фраза „стояти на грунті люблинськоі унії“, як ії піймають наші Поляки и переводять на ділі. Отсі exempla дійсного нашого житя, що закрівавлюють кожде руське серце, без взгляду на официяльну и неофицияльну Росию, поучають нас глядіти на наше політичне союзництво с тою самою осторожностю и невірою, як се мусіло бути и за часів давноі річі-посполитоі. Перш усіх поетичних и повістярських деклямаций о „братній любови и згоді та спільности интересів двох братних народів“ повинні Поляки ділом доказати, що вони инакше відносяться до Русинів, як за часів давноі Польщи. Ціла епоха конституцийного житя в Галичині виказує, що Поляки нічого не навчились с своєі историчноі минувшости, в нічім не поправили своіх давних гріхів супроти Русинів. А Русини поучені историєю и дотеперішним житям давно вже прийшли до того вислідку, що не надіею на чию небудь платонічну любов, а тілько власними силами, власною працею и самостійним розвоєм здоліють впевнити своє народне житя. Так, при теперішнім стані річей, супроти щоденних сумних подій наших межинародніх відносин, — всі такі фантастично-повістярські прикраси великоі любови, згодливости и прихильности Поляків мусять викликувати у Русинів тілько мимовольний сміх або й жаль над повістярським самодурством. „Аще вѣры не имашь — прійди и виждь“ — що діється в Галичині и як виглядають незмінені и змінені идеали Польщи.

В. Б.

Digitized by Google

Франц Ладислав Челяковський*).

Фр. Л. Челяковський уродився в Стриколицях в Чехні 7. Марця 1799. Єго отець був небогатим міщанином, після одних столярем, після других шевцем. О ёго дитинстві дуже мало що знаємо: те перше, що зачав свою науку в місцевій школі, де родився. С тих часів знаємо лиш одну обставину, що ёго отець старався всіми силами внучити ёго на музиканта и силував ёго до скрипки, до котрої однак хлопчик, хоч був дуже даровитий, не мав ні найменшої охоти.

До гімназиі ходив то в Писку, то в Будиёвицях; на фільозофию то в Лінцу, то в Празі, де скоро подружився с Камаритом († 1833), Хмеленським († 1839) и Винарицьким († 1859). Коли и при якій спосібности зародилася в Челяковськім патриотичня идея — не знаємо; найскорше сталось те під вплівом згаданих ёго другів. Одно знаємо напевно, що перші поетичні и в загалі літературні праці свої писав Челяковський по німецьки; но вони не вийшли ніколи на світ, и автор іх, коли ясно пізнав свою дорогу, спалив всі свої німецькі рукописи в торжественнім авто-да-фе.

Цікавий дух ёго гонився за знанем; прекрасні дарованя легко задоводили тоті бажаня: скоро присвоів собі разом з основним загальним и клясичним образованем обширні відомости не лиш о Чехні, но и о инших славянських землях, научився язиків: італійського, французького и англійського. Фільольогічну науку чужих язиків Челяковський все сполучав с порівнанем з пиншими славянськими мовами.

Єго склонність ик наукам, ёго велика любов своеі рідні, не дала ёму вибрати яку будь так звану професию хліба: с цілою горячостю душі, повний молодечого огню, вибрав він карієру писача*), не лякаючись тих ріжнородних недогід, з якими звязана тота карієра. В

---

*) Яко поповненє статі про „Панеславізм“, що має знакомити нас с сучасним станом житя и розвою усіх Славян, бажаємо від часу до часу в „Правді“, о скілько вистарчить ій обєм, поміщувати звістки и житєписи знаменитших славянських діячів. Се буде хоч частковим сповненєм того взаімного опізнаня славянського, яке оказалось в минувшости так пожиточним, а й на будуче не лишиться без вплиру на оживленє народнёго змаганя кождого славянського народу. За порадою и підмогою одного з наших неголосних але щиро трудящих и заслужених патриотів — подаємо на сей раз житєпись Челяковського. Почини чеського відродженя мають для нас, живучих мало що не у початку нашого правдивого розбудженя, великий интерес тим, що виказують, як тілько невсипущою працею, першими неповодженями або обоятностю заумерлої суспільности неустрашимою, — можна с часом доборотись справдішного широкого житя народнёго. Най же ж чужі почини послужать прикладом и заохотою нашим трудящим патриотам, що аж надто часто подибують зражуючі напади, неприязні осуди и тяжкі перепони. *Редакция.*

**) Лишаємо сей термін ш. автора, бо вважаємо ёго приладженим до духа и словотвору нашого язика — більш ніж звичайно уживаний термін: писатель. — Тим еднакож не виключаємо предметової дискусні над такими словотворами, як писач, читач и т. п., *Ред.*

Digitized by Google

независимости патриотичного писача глядів Челяковський тої свободи, якої би не мав в якій будь службі товариству.

Перша літературня праця Челяковського вийшла на світ р. 1822. Він видав „Збірник поезий и славянських народніх пісень“. Не запускаючися в подрібний розбір тої праці, заприміткмо ту лиш тото, що в ту пору сліпого наслідуваня німецьких образків, поезиі Челяковського, як що до глубини мисли, так и що до краси форми, були замітним появом посеред тодішного фабрикованя стихів. Слідуючого року вийшли Челяковського „Listóve z davnověkosti“ переклад з Гердерових „Blätter der Vorzeit“. Коли в збірнику поезий показав, як штучно володіє формою міреної бесіди, то ту видимо ёго майстром в прозі. Тоді була пора переходу від старого стилю до нового: в працях не виключаючи и Юнґмана видко якусь недовірчивість и похитливість. Челяковський перший представив клясичний взорець нового чеського стилю.

Р. 1825 видав Челяковський перший, кілько знаємо при участи Хмеля, чеський альманах названий „Dennice neb novoročenka“. Р. 1827 вийшов ёго збірник литовських народніх пісень, а опісля „Marinka“ переклад Гердерової драми — „Die Geschwister“.

Доказ того, що висше сказано о хибкости стилю переходової епохи, представив Челяковський р. 1828 на самім собі. Він видав переклад „Дівчини озера“ Вальтера Скотта, в котрім старався мірену бесіду оригіналу нагородити страшним високопарним прозаічним язиком. То вже не був той красний, гладкий, оброблений стиль попередних прозаічних праць Челяковського: то стиль цілком пишний, що, забувши на звичайний спосіб вираженя, крутиться в новій обставині, глядить краси в неприродности, виступає на ходулях, стиль утомляючий душу, а не розважаючий мисли. „Дівчиною озера“ кінчиться перша епоха діяльности Челяковського; головний ій признак, що в ній перший раз появляються сили ёго и спосібности, но аж пізнійше показуються на світ плоди цілком відповідні тим силам и спосібностям. На дорогу зачату „Дівчиною озера“ Челяковський не поступив вже ніколи більше.

Р. 1829 вийшов „ohlas pisni ruských“, початок слави Челяковського. З межи всіх Славян Челяковський найбільше любив вітву руську: руська история, руська література, руська народня поезия були улюбленими предметами ёго внучуваня. И справді, читаючи „ohlas pisni ruských“, не знаєш, кому більш дивуватися, чи поетови чи наслідувателеви. Не легко вдасться кому иншому так цілком заглубитися в чужий елемент, так докладно перейнятися ним, щоб так удачно писати в ёго дусі, як то робить Челяковський. С тої праці завіває духом руськоі народнёі поезиі, ідеалізованим геніяльностю поетичною. Кромі „Slávy dcera“ Коллярa, що вийшла в першім виданю р. 1824, ані одна праця нової чеської літератури не осягнула так блескучого успіху, як „ohlas pisni ruských“. Доволі сказати, що коли б Челяковський не написав більш нічого, сама одна тота праця забеспечила б ёму поважне місце межи лучшими поетами славянськими.

Слідуючого року видав Челяковський друге видане своіх поезий, поправивши и поповнивши іх. В них являєся, наколи тото лиш може бути, ще в більших розмірах клясично вироблена краса, взірцево хороша

*

Digitized by Google

форма, як в „ohlas pisni ruských“, в котрім чужий тип, бодай до якогось ступня, мусів стісняти ёго поетичну свободу.

Вже стояло имя Челяковського межи першими чеськими літературними корифеями, но слава не дає хліба. И він мусів задля звичайних потреб підчинитися конечности, посвятитися чорній праці, познакомитися з ремісничою стороною заводу писарського, під гнетом котрої гинуть многі таланти, заслугуючі на лучшу долю. Єму віддано коректуру часописьма для католицького духовенства, що почало виходити р. 1828. Разом с тим він зачав переклад книжок св. Августина „о місті Божім“, що замовив праський епископський консистор, и тота праця затруднила ёго від 1829 до 1833 р. Переклад Челяковського представляє взорець краси серіозного стилю. В тім часі зачав діставати від князя Рудольфа Кінського, великодушного мецената, дорічної запомоги 600 зл.

(Конець буде.)

Бібліография.

— **Дрібна Бібліотека.** III. *Ернст Геккель.* **Відки і як взьялисьа льуде на земли?** — *За дозволом автора з німецького переклав Іван Франко.* Ціна 10 кр. Львів 1879. З друкарні Товариства іменн Шевченка. В 32. стор. 32. — Пожиточне видавництво „дрібної бібліотеки“ звіщає, що думає видавати книжочки по ціні всім дуже приступній, бо по 10—20 кр.. як найчастійше, в обємі 1—3 печатних листів, очевидно в міру скоршої або повільнійшої роспродажі. „Дрібна бібліотека“ має на оці передовсім молодіж, бажає збудити в ній охоту до розумного мисленя и слідженя и подати ій сказівки, в якім напрямі повинна працювати, щоб познакомитися з загальним ходом наукової роботи в Европі и з новійшими добутками тої роботи. Річ ясна, що така задача, яку ставить собі „Дрібна Бібліотека“, чинить ій дуже займаючою и для широкого круга руських читателів.

— **Славяньский Альманах — Славянскій Альманахъ. Slovansky Almanah.** *Izdatelj: Radivoj Poznik Ve Vidni 1879. Nakladom izdatela.* В 16-у стор. 394. Ціна 1 р. 60 кр. а. в. (Адреса видавця: Відень Floriangasse 17).

I. Русскій отдѣлъ. *Блонскій Т. К*: Падшимъ героямъ 1877 — 1878. Къ Пруту. Дора. Утромъ. Когда легковѣренъ. *Бѣлиловскій Ц. А.*: Разлука солдата (из 1877 года). Пѣсня жнеца. Годъ 1877. *К. Ф. И.*: Пѣснь. *Хамходера Николай*: Голосъ изъ Россіи. II. Відділ малорускый. *Цар М.*: Народні обряди весільні. *Млака Данило.*: Думки I. II. III. IV. Весна-чарівниця. III. Oddíl český. *Drahorád-Hradištký Pavel*: Skalní vrabec. — Chci žít! *Heyduk Adolf:* Česká sláva. — Východ slunce. — Bůh. *Hudec Jan:* Památce Karlově. — Lesní pohádka. *Koukl Antonín*: V den srbské neodvislosti. — V plesu. *Krásnohorská Eliška*: Svobodě. *Máchal Jan*: O ráji. *Mokrý Otakar*: *Ze žalárů*. Matka. Hekata. Sběh. Tribun lidu. Císař. *Penížek Josef*: Na přívoze. *Sládek J. V.:* Z bludné družiny. — Zasni. — Pochováno.

Digitized by Google

— Addagio. Svit mi má hvězdičko. — Ty má domovino. *Vrchlický Jaroslav:* Večer ve žních. — Té jež čítá Apokalypsu. Mizící lod'. IV. Slovenský oddiel. *Banšell Koloman:* Napomenutie. Čierne oči švárnej devy. *Cimrák Ján:* Život v Tatrách. *E. † P.:* Vplyv potravín na rozplemäňuvanie. *Graichman J.:* Abas Šach Peter Velký. Sylvestrova noc. *Hroboň S. B.:* Sloboda. *Hviezdoslav:* Vatra, Pút duche. *Klimo M. M.:* Žial sokola. Mladík vyšších vzletov. *Tisovský S. K.:* Staroba. *Zoch Ivan dr.:* Príspevok k dokázaniu vzdelanosti starých Slovanov. V. Slovenski oddel. *Cimperman Jos.:* Gazeli I. II. *Eržèn Viktor:* Hitra proména. *Nis Vodoran:* Obup. *Pajkova Pavlina:* Pervi križ na turškem polju. *Pesjakova Lujiza:* Rožno cvetje. V dan vernih duš. *Podgornik France:* O pismenih jezikih na sploh in občeslovanskem literaturnem jeziku posebe. *Sterlè A.:* Potoku. *Zbašnik Fr.:* Pozdrav slovanskim dijakom. Triolet. Medailon, noveleta. *X.:* Kitica. Primula. Sonet. VI. Hrvatski odio. *C.:* Da tebe nije. *K.:* Tartufov unuk. Komedija u 5 činah. *L.:* Tko? VII. Српски део. *Марковић Паја:* Сиротина. Слика из српског живота. *Симеоновић-Чокић Јован:* Катва. *Стефановић-Виловски Тодор;* Један листак из српске приповедачке књижевности. VIII. Бъларскій отдѣлъ. *Вачовъ Д. К.:* Неволно и Жтувание. *Радославовъ В. Хр.:* I. Съ Богомъ! II. Тьмничари III. Въ тьменъ облакъ. IV. Нелей вече. V. Въ тьмпа нощь. VI. Любезній друже! VII. Кой би казалъ. VIII. Сънъ. IX. Отлѣтѣте. X. Ето и на истокъ.

„Збірник сей — сказано в переднім слові до Сл. Альманаху — має подати читателям деякі твори літературні у всіх язиках славянських. Щиро ми бажали — истинно виступити перед громадою славянською с таким совершенним літературним концертом, та тяжко було з денекотрих сторін придбати заступників, а затим и літературних праць. (В Альманаху нема пр. ніяких польских праць літературних.) Томуж на тепер даруйте. При тім все ж ми думаємо, що видане сего діла бодай краплиною причинниться до пізнаня язика, духовних окремин и взаємин славянських народів. Приймесь и сподобаєсь діло в такім напрямку, може в будуче станеся періодичним, зладить и доповнить, чого ёму нині недостає. Тож иди, — иди у світ — ти перше славянське діло. Росходись по всіх країнах широкого славянського поля, повертай и гости, де тілько звук свого слова учуєш. Най тобі проводять щирі наші бажаня, чиста й добра воля. Щоб тебе с таким серцем прийняли, з яким ми тебе виправляємо.“ И справді сей „славянський альманах“ мабуть перший в своім роді именно тим, що шанує и читателям подає твори всіх славянських язиків в їх дійсній непереиначеній формі — и що ш. редактори далекі були від того, щоб накручуванем на оден „обединительний“ лад надати свому ділу пятно якого небудь зілляня всіх славянських язиків в одну панующу ріку. Сей альманах представляєся яко вираз правдиво зрозумілої взаімности славянської, що веде до пізнаня и духового зближеня славянських народів. Тому витаємо ми ёго с цілою сердечностю и щиро бажаємо, щоб таке видавництво сталось періодичним. Наш руський відділ редагований п. Григориєм Цеглинським заступлений поетичними творами Данила Млаки и статею о. Михайла Царя: народні обряди весільні списані в Підберізцях коло Львова. О. М. Цар звертає увагу на те, що тепер відбувається в многих око-

Digitized by Google

лицях нашого краю, по части з ініціятиви самого народу, по части під напором властей, особливо духовної, — процес касованя народніх обрядів, так що первісну їх чистоту та новагу мож хіба ще подибати між народом живучим оддалік від більших міст, як в сторонах гірських. Тож зовсім слушно звертає о. Ц. увагу любителів народнёго побуту на те, що слідувало б як найпильніще записувати народні обряди, звичаї, пісні и т. п., щоби колись не було за пізно, та щоби відтак история не видала на нас острого суду за те, що з нашої вини запропастились та пішли в безвісти найкрасші цвіти нашої народнёї музи. — З відділу московського дуже интересовна статя: „Голосъ изъ Россіи“ — про внутрішний стан Росні. Вона дотикає слабого становиска Росні в дотеперішній ій приписуваній „славянській місні“, поясняє немічний стан російської суспільности, брак опінії прилюдної задля прасових перепон, и роскриває доволі повний образ внутрішного стану Росні під зглядом так званих „адміністративних порядків“, правного чи неправного стану, студентської ворохобні и т. д. Ся статя интересовна для всіх, що бажають пізнати стан Росні недослідимий в російських дневниках, и у нас великою частею Галичан зовсім незнаний. С чеського відділу займаюча статя Jana Machála о раю на підставі славянської мітольогні народнёї. Сподіваємося, що „Славянський Альманах“ знайде щирий привіт у нас.

— **Ruch Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrji (1772—1820)** скреслив *Jan Lewicki*. We Lwowie 1879. Nakładem Autora. Z drukarni „Gaz. Nar.“ J. Dobrzańskiego i K. Gromana. В 16-у стор. 32. — Ціна 30 кр. а. в. Дістати можна у всіх книгарнях. Про сей, первісно в Фелетоні Gazety Nar. печатаний, интересовний причинок до истории малознаного периоду житя Русинів під Австрією подамо оцінку пізнійше.

— **Sprawa Ruska.** Prowodyrowie Rusi spółcześni — скреслив *Z. Milkowski*. — Odbitka z „Dziennika Poznańskiego“. Poznań. Nakładem Stanisława Wegnera. We Lwowie w księgarni Karola Wilda. 1879. В 16-у стор. 56. Ціна 80 кр. а. в.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Надходячі вибори до ради державної, — їх важність. Голоси: чи виберати чи не виберати? Коломийський дописуватель „Слова“ о безхосенности райхератової політики. Голоси „Русской Рады“ и „Науки“. Ке. Сава яко евентуальний аліянт Русинів. Сущність теперішнього питаня Русинів. Манівці дневникарської дискусиї. Петарда редакциї „Слова“. Чи треба Русинам єднатись? Деякі питаня с теперішности народнёго житя Русинів. Чи належить їх розъяснити? Потреба ініціятиви. Мемориял підгаєцького деканату до Метрополита. Кілька слів до згоди Русинів. Відчити. Модна штука и сметанка товариства. Відчит рад. о. Ильницького о першім геольогічнім чоловіці. Відчит проф. Ив. Верхратського о вулканах. Відчит для женщин. — Відомська сучасна літопись Гукайла. Розвязанє тов. „Русская Основа“. Заборона обходу роковин смерти Т. Шевченка у Відні. Нове товариство Русинів в Відні.)

В сім році кінчиться перша шестилітна діяльність ради державної, що вийшла з безпосередних виборів. Стоїмо отже перед новими виборами до ради державної. Чи случайно, чи в наслідок природного роз-

Digitized by Google

вою державного життя Австро-Угрії провиднюється рівночасно нова доба в внутрішнім устрою нашої монархії. Австрия вступила в друге десятиліте угодового сполученя з Уграми на підставах трохи відмінних (именно що до розділу народнёго банку австрийського) від підстав минувшого десятиліття угодового. Дуалізм монархії остається утрівалений на дальше, а коли б в тім згляді могли повстати ще які трудности, то певно не задля обопільних взаімних відносин обох частей монархії, а скорше задля третої окупациею призисканої части „Босниі и Герцеговини“ — країв досі „на підставі европейського мандату завідуваних“, що до державного становиска ні сюди — ні туди не прилучених и називаних загальною назвою: „области державні“ (Reichsländer). За те ж внутрішний устрій Австрії не уладжений ще хочби до того ступня, як се можна сказати — про взаімні відносини Австрії и Угрії. Так звана вірноконституційна партия, що ввела в життя безпосередні вибори и відірвала раду державну від впливу соймів та передержала на своіх плечах більш як шість літ міністерство, що вийшло з її лона и по її гадці, — та партия розъєдналась не тілько с своім міністерством, але й сама с собою, розсипалась в дрібні части и мимо найбільших висилень оказалась неспосібною до дальшого парляментарного владаня. Задля розсипки парляментарної більшости оказалось неможливим утворити парляментарне трівале міністерство на місце уступившого міністерства Аверсперг-Ляссер. По довгих переговорах с всілякими партийними провідниками наслідувало міністерство Штремайер-Таффе, котре навіть після півурядових голосів має тілько довести державні діла до часу нової ради державної, щоб опісля уможливити остаточне рішене міністерияльної и внутрішно-державної кризи. При такім стані переходовім вибори до ради державної наберають великого значіня, бо, як небудь годі сказати, щоб ціла вага рішеня тої кризи лежала виключно тілько в раді державній, але її склад, переважаючий настрій висланників народів, — дуже багато може вплинути на залагодженє сего питаня. Тим то й надходячі вибори до ради державної мають далеко більше значінє, як коли небудь иншим часом и серед иншіх обставин.

Тож и не диво, що вже тепер підіймаються прилюдні голоси в тій справі, від котрої залежатиме прийдішне уладженє внутрішно-державних взаємин австрийських народів. И с поміж Русинів підійнялись вже голоси в тій справі, не так зі взгляду на згадану важність будучої ради державної, як на дотеперішне становиско руських послів, що тепер після цілої шестилітної кампанії далобся ще означити хіба народнёю приповідкою: „тепер Микито ні сюди — ні туди!“ Позаяк послідні вибори до ради державної випали для Русинів взглядно ще добре, а навіть після деяких голосів — дуже добре, то ясна річ, що Русини питаються передовсім: що́ зи́скали ми через ті добрі чи дуже добрі вибори, а взглядно що́ зробили для нас наші посли? Відповідь на се питанє дуже коротка и більш ніж негативна, бо навіть в певних зглядах дуже некористна и для послів и для народу. Не місце тут переглядати цілу шестилітну діяльність руських послів, тим більше, що Ш. Читачі „Правди“ не раз вже подибали в „Правді“ критичний суд в тім згляді. Доволі буде сказати, що поступованє руських послів яко

Digitized by Google

таких в раді державній и поза радою державною (в безпосередних відносинах до міністерства и до так званої вірноконституційної партиї) принесло великі шкоди Русинам, супроти котрих добра воля и доразові змаганя поодиноких, дуже — а дуже нечисленних послів мало що не зовсім счезають. Жаль, але нікуди правди дітп, що в наслідок такого поступованя руських послів заступництво Русинів втеряло приналежну ёму повагу и пошановане так в очах правительства як и в очах парляментарних сторонництв, а лишаючи своіх виборців через цілих шість літ без всякого відому о своіх ділах чи замірах, ослабило до крихти и так вже слабу основу народнёго довіря. Що так є дійсно, на те вказують всі голоси, які тепер підіймаються в „справі райхсратовій“. Мимо ріжнородности партийного становиска — всі виражають: безхосенність райхсратової політики, знеохоченє, упадок довіря, безнадійність, а навіть иноді невіру в власні сили народні. Почутя вини и власних своіх погріхів, здержує одну, здається, переважну часть руських послів від того, щоб станули перед своіми виборцями и здали справу с своєі діяльности в раді державній, инакше годі зрозуміти, як можна заслонятись перед сею повинностю тим, що „задача то для нашихъ послôвъ досыть трудна при нынѣшныхъ намъ (послам?!) враждебныхъ обстоятельствахъ; знаємъ бо(? — чи боімося?), що нашй противники не залишили бы напхатися гурмою до такихъ собраній, и народъ баламутити всякими своими штуками“. (Рада Рус. Ч. 5. 1879). Друга дуже малочисленна часть руських послів здержується від такого справозданя може зглядами на безвідрадність відносин до руського клюбу, щоб виявленєм цілої правди не переповнити и так вже повної чаші нашого парляментарного горя. Та в конець, які б там ні були причини, що здержують руських послів станути перед своіми виборцями, се вже річ підрядної ваги, бо як з одної сторони сповнені похиби не дадуться змазати, так з другої сторони самі Русини не вижидають від дотеперішної руської делегациі райхсратової ні поради ні програми на будуче.

Питанє сходить тепер на иншу дорогу, именно до того: чи Русини мають брати участь в надходячих виборах чи ні? Так бодай поставив се питанє оден дописуватель „Слова“ с Коломийщини и виказавши всю безхосенність дотеперішної райхсратової діяльности Русинів и парляментарну безнадійність на будучність відповів рішучим: не виберати. Над сим питанєм вертиться тепер ціла дневникарська росправа. „Слово“, „Русска Рада“, „Наука“ хоч и признають вповні осуд Коломийчука на дотеперішні вислідки райхсратової політики руських послів и поділяють ёго безнадійність на будуче, однакож не прихиляються до ёго: не виберати, а бажають при надходячих виборах переперти хочби одного посла, котрому назначають ролю á la Гушалевич с. є. менше більше: сидіти в райхсраті и протестувати. Замітно при тім, що прихильники сеі послідної гадки, видимо для недостачі иншого поводу, покликуються на польского посла Козловського, після котрого польска делегация тілько для того не підіймала в райхсраті польского питаня, що там були руські посли. Таким пострахом мала би бути и на будуче галицька Русь упостачена хоч би в особі одного посла. Тут очевидно звісний нахил галицьких Русинів до про-

Digitized by Google

тестованя и писаня меморіялів затемнює погляд на дійсний стан річей, бо вже ж годі забути, що в раді державній (поминувши її некомпетенцию до підношеня „польского питаня“) не в силі Поляків „піднести“ польске питанє и що, о скільки може бути мови о такім підношеню, Гавзнер, Вольский и остаточно Грохольский піднесли се питанє мимо Русинів, а ще більше мимо всякого вигляду на які небудь практичні наслідки. — Не дотикає сущности діла и те, що сказала „Наука“, як „учені наші“ не будуть вибирати, то „наші мужики“ виберуть Поляків одже докажуть, що земля не руська а польска!“, бо той сам аргумент міг служити и в минувшости, позаяк Русини ніколи не були належно заступлені ні в раді державній ні в соймі, и ніхто певно не схоче казати, що о д е н Г. або о д е н Я. зберегли истнованє и сякетаке увзглядненє Русинів. Озвалась вкінець и Gazeta Narod., а властиво кс. Сава с Товмача в справі, чи Русинам слідує вибирати чи не вибирати послів до ради державної. „Коли хочете йти разом с Поляками — говорить кс. Сава — так щоб в раді державній була тілько о д н а делєгация з Галичини — то виберайте и — додає шляхотно кс. С. — я перший готов тоді ужити м о г о впливу на користь Русинів!“ Забув кс. С-а, що самі польскі делєгати розбились між собою на два сторонництва и що слідувало б перш самим поєднатись и висказати свою програму, ніж завзивати Русинів під спільну хоругов неозначеної барви.

Всі ті голоси не дотикають головної справи, а именно навіть „Слово“ и товариші не тикають того, чого бажав властиво п. Коломийчук. Чи сяк, чи так, чи будемо вибирати, чи перепремо більше чи менше послів, — се для нашого народу, для розвою ёго житя зовсім річ малозначна, бо при теперішнім складі верхних и долішних справ не наспіє Русинам ніяка користь з ради державної, а именно така, якої треба до поратованя руської народности и до її дальшого успішного розвою. Треба нам Русинам шукати опори и сили у нас самих.— Се була властива думка п. Коломийчука, а бодай так треба було зрозуміти ёго голос вслухавшись в ёго. И отсю то сторону поминула дневникарська росправа мовчком. Чому? — Легко відгадати. Проти такого домаганя нічого не мож сказати, бо таку ціль ставить и мусить ставити собі кождий нарід, що хоче жити и розвиватись. С того виходять з желізною консеквенциею дальші домаганя: перестрій дотеперішного поступованя и тяжка праця ab ovo. З зміною дотеперішного поступованя наступив би значний переворот в руководстві справ народніх и в складі дотеперішних заступників, що стілько разів заявили свою неспосібність до проводу. Се може бути для декого дуже непожаданим — и тим виявляється причина неохоти деяких людей, що бажають за всяку ціну остатись на верху хоч би самих руін. Перестрій дотеперішної політики Русинів вимагає дальше зъєднаня всіх животних сил австрийської Руси, а се знов не на руку тим, що интригою и підозріваннями все досі уміли каламутити воду и в мутній воді ловити для себе — користи. Так и бачимо, що як тілько п. Коломийчук нагадав про згоду Русинів, редакция „Слова“ зараз кинула петарду, щоб висадити в воздух с своіх колюмн всяку гадку такого помиреня, додаючи від себе: г-нъ дописователь изволитъ собі пригадати, що ось то певна

Digitized by Google

часть Русинів „орудіє гр. Голуховскаго“! А се вже не перший и мабуть ще не послідний раз підкидуються такі петарди. Ось можна собі пригадати р. 1876, коли після нещасливих виборів до сойму — „Правда“ вказуючи на невідрадний, щораз більший упадок справи народнёї взивала Русинів-патріотів: зъєднаймось — и працюймо разом для добра нашого народу! Відозва знайшла відгомон в краю, озвались голоси и навіть „Русска Рада“ подала спосіб, як би приготовити и помалу довести Русинів до згоди. „Слово“ не знало на разі, що зробити, але як побачило, що дійсно може прийти до згоди, нуж іхати до Відня, де був тоді головний помічник „Р. Ради“ и кинуло петарду — а ся петарда була надія: що ось то йде до війни и мабуть Росия нас помилує, — значить, нащо нам єднатись! И всі проєкта відкликано и дальше шуміла на словістичних лотоках мутна вода підозріваня, розъєднуваня... Оттепер відбувається така сама комедия з зміненими обставинами. Коломийський дописуватель „Слова“ підносить майже те саме, що свого часу сказано в статі „по виборах“ (Правда 1876.), а „Слово“ підсуває свою клямку и зводить річ на те, чи Русь щасливійша, коли буде мати г. Г. або Я. в раді державній, чи ні, и відповідає по довгих намислах, що перше більше щастє від другого.

Так у нас зацитькуються всі голоси, що кличуть о ратунок народнёї справи. „Най буде — як бувало“, хоч би ся усе пірвало! Коли теперішний стан річей вимагає рішучої поправи дотеперішного зла и позитивного діланя, галицько-руська журналістика страхається навіть тіни діла и думає сповнити свій патріотизм одним, по тисяч раз вже чутим, нарікапем, що Русини не мають належного заступництва в соймі и раді державній, забуваючи на те, що наше парляментарне заступництво було достаточним на те, щоб перед чужими людьми оказати нашу неміч, и що так довго не можна вижидати с парляментарного заступництва яких небудь користей на вні, як довго заступлені будуть мертвою, розірваною, розъєднаною и своіх цілей и сил несвідомою масою. Щоб та маса, в своій цілости велика и сильна, могла ожити яко організм — треба сполученя, зъєднаня и скупленя сил, докладного пізнаня своіх потреб и недостач, ясної програми, — словом — о р г а н і з а ц и і. Дотеперішна звичайно уживана програма: м и Р у с и н и — оказується нічим позитивним, для народу зрозумілим, невиповненою. Можна а навіть належить самих себе спитати: чого ми бажаємо, у чім ріжнимось від Поляків? Як ми хочемо поратувати наш народ, що упадає економічно, як ми бажаємо рішити и уладити економічне питанє нашого народу, чи хочемо ми тратити краєві гроші на заложенє нового банку, чи хочемо віддати наших селян під економічну опіку шляхоцьких рад повітових, чи не маємо иншого способу поратованя? Чи узнаємо ми истноване и самозначність громад, чи хочемо ми іх розвинути чи заморозити? Як дивимось на проєкта реформи устави громадськоі? Яка наша програма в так живім питаню, як реформа устави дорогової? Чи не чуємо ми потреби піднести ремісла серед нашого народу? Чи не хочемо и не маємо права жадати образованя нашого народу під зглядом господарським — и ремісничо-промисловим заведенєм шкіл господарських и ремісничо-промислових? Чи хочемо ми віддати автономию громад що до іх шкіл на ласку и неласку ради школьної и рад

Digitized by Google

окружних? Чи узнаємо ми ціле дотеперішне уставодавство в усіх зглядах для нашого народу користним, чи може ми жадаємо якої реформи? и т. д. И багато-багато є ще таких питань живо дотикаючих нашого народу вже в теперішности. Так чи ж відповіли ми — а именно ті, що стабляться заступниками народу, хоч на одно с таких питань, чи чули ми деяку програмову бесіду наших кандидатів? Не диво ж, що коли такі животні питаня серед загалу Русинів „темні як в розі", сам народ не може порозуміти рускости голошених ёму кандидатів, не диво й те, що й самі борці иноді не знають, за що борються з Ляхами, за що вислугуються Німцям. Доперва, як проясняться ті питаня и стане ясною програма піднесеня нашого народу не тілько язиково и письменно, але й економічно и державно-правно, тоді й народ зможе в и б е р а т и: або с в о ю долю або ч у ж е панованє. Очевидно, що до такої праці треба спільної як найобширнійшої підмоги усіх Русинів; ясне й те, що таких питань не можна позбувати одними наріканями, ані підозріваними, „г-нъ Русинъ изволитъ" роздумати, що ось то українці — чи хто там инший підносить потребу рішеня а бодай поясненя сих питань, над котрими „мы не имѣли нужды и толку розмышлять". Супроти доказаної неспосібности певної части нашої журналістики пояснити такі питаня и при видимій ії неохоті до почину позитивних діл, — иніціятива мусить вийти від самої суспільности Русинів, инакше дальший розвій житя немилосердно перейде над нами до дневного порядку. Маючи такі питаня розъяснені Русини могли б кріпити и громадити свої сили и домагатись осуществленя своїх прав далеко успішнійше ніж безпрограмовим висиланем безпрограмових посольских єдиниць, а з другої сторони счезла б невіра у власні сили и вступила б у них самовіжа свого истнованя, своїх прав и змагань; тоді будуть руські посли чи заступники тими „meliora potentes" від дотеперішних соймових и райхсратових будівничих шляхотського шабльону, що досі все ще можуть цвіркати Русинам: fecí, quod potui."

На певну иніціятиву в тім згляді здобулось духовенство підгаєцького деканату. Воно вислало до Вп. Митрополіта м е м о р а н д у м, в котрім просить, щоби Вп. Митрополіт зволив: 1). виєднати у вис. властей школьних, політичних, автономічних и судових, щоби р у с ь к и й я з и к був рівноправний; 2). обдумати способи, щоби наші л і т е р а т у р н і т в о р и єднились и не приберали пестрого и для Руси шкодливого виду; 3). предложити духовенству и вірним своїм к а н д и д а т і в д о н а д х о д я ч и х в и б о р і в до ради державної. Ціле се меморандум належить вважати хибленим так що до грясти, як и що до адресп. Вп. Митрополіт з обективних и субєктивних причин неможе сповнити так широких и ріжнородних бажань. Не тяжко пійняти що виповненє 1-ої точки лежить поза обсягом власти Вп. Митрополіта, що 2-га точка дасться рішити тілько строгою наукою (граматикою зладженою на підставі наукових висліджів; — росписанем премії на таку граматику), и що 3-я точка вимагає власне як найобширнійшого порозуміня людей беручих уділ в виборах и знаня місцевих обставин цілого краю, чого одній, хочби найвисше поставленій особі не можна имнутувати. Та попри те — се меморандум в своїм вступі, де говориться про розъеднанє Русинів и ёго шкодливість, вказує на одну

Digitized by Google

важну сторону: на потребу порозуміня и зближеня Русинів до себе. Що розъєднані можуть найскорше зійтись на неутральнім полю — се певно, як неменше певно, ща зазив до такого зближеня, найлегше найде послух коли вийде від чоловіка, що не належить до ніякої партиі. До того все ж таки треба близького знакомства обох сторін, кваліфікації на суперарбітра и обопільного довіря. Здержуючись в тім згляді від всякого суду вкажемо лише на неудану пробу погодженя руських сторонництв р. 1873. и на те, що меморандум підгаєцького духовенства осталось досі без всякого наслідку. Коли однакож потреба згоди що раз в ширших кругах обявляється, з другої сторони невідрадний стан Русинів сам собою промавляє дуже рішучим: memento, то такі змагання до зъєднаня наших сил не повинні пропадати а противно що раз ширшати и до загального відому добиватись. В нашім житю народнім маємо стілько питань всім сторонництвам спільних, питань живих пекучих и всіх Русинів яко таких дотикаючих, що сі питаня самі взивають всіх Русинів до спільної поради и праці. Се именно питаня, про котрі висше побіжно нагадано. Їх занедбанє — се занедбанє нашої справи народнёї, їх рішенє — се рішенє будучого житя Русинів. Не вже ж би упав у нас патриотизм до того, щоб навіть добро нашого народу, ёго доля и житя — не могли скликати всіх Русинів до спільної наради и праці? Можна мати надію, що коли б такий зазив до спільної наради с котроі небудь сторони підійнявся, всі щирі Русини приспіли б до так важного діла, а добро народа всіми бажане булоб тою спійнею, що уможливила б взаімно Русинам порозумітись, обрадитись и до спільного діла стати. До ёго треба понеханя особистих зглядів, поставленя д о б р а н а р о д у цілею росправ и доброі волі. Як довго загал интелігентних Русинів на се не здобудеться, так довго питанє згоди буде все розбиватись о справи підрядні, або о неохоту єдиниць и всяке порозуміне останеться неможливим.

Підчас посту наступають звичайно концерта и відчити. Львів має їх сёго року більше ніж попередними літами. Вік пари и громовини (електрики) — говорячи тепер уживанимп термінами — с телєграфічною хижостю жене по желізниці науки и поступу. Телєфони, мікрофони, свічники Яблочкова, викопалиска Шлімана на землях геленського світу, нові напрямки в літературі и штуці и т. и. все те подає невичерпане богацтво тематів до відчитів. Так и львівські популярізатори наук діткнули сих питань. Проф. др. Цвіклінський познакомив невеликий кружок любителів старини о новійших викопалисках Микен. Відчитач сам наочно пересвідчився о трудах д-ра Шлімана, що так невтомно працює від кількох літ около відгребаня замерклої старини на побоевищах Ахіля и Патрокля, Гектора и Глявка и видобуває скарби с палат Агамемнона и Пріяма. Проф. Абаканович викладав про телєфони и про електричне освітленє доповняючи свої відчити експериментами. Звістний польский маляр Генрик Родаковський мав відчит про „модну штуку“. Сам темат дуже цікавий, бо тепер, як звісно, малярство широко росцвітає, а що більше над истотою штуки, ії цілею и стійностю ведуться горячі спори. Можна було сподіватись, що Г. Родаковський яко артист-маляр скаже своє важке слово у тім цікавім спорі. Єго від-

Digitized by Google

чит згромадив не так численну, — як каже Gaz. Lwow. — ile doborową publiczność, prawdziwą śmietankę towarzystwa. Не знати, чи задля тоі сметанки п. Род. дістав таку оскому, чи таки вже таке ёго переконанє, досить він почав жалі виводити, що минули ті світлі часи, коли штука була приступна тілько добірному товариству (с. є. сметанці) и тілько сметанка уносилась и любувалась над творами таких Рафаелів, Анджелів и ин. Тепер — хоч штука знов потужно розвивається — пхається поспільство — gmin — до галєрий образів и штурмує до тихоі святині штук. В політиці, може бути, що можна допускати власть людову, але штука — говорить п. Р. — се удільна пані(!) — приступна тілько для сметанки! П. Р. жалується дальше, що навіть артисти йдуть за сим шкодливим духом часу и популяризують штуку. „Тлум“ пхається до галєрий образів и бажає в них доглянути душевного вдоволеня и перше питанє „тлуму“ — се: щó представляють образи? П. Р. гнівається, що люде не вдоволяються одним артистичним виконанєм, високою технікою, але питають головно про грясть — мисль зображеного. П. Р. каже, що знавець займається передовсім загальною гармонією, укладом твору, красою постатей и рухів, майстерством пензля и тонкостю викінченя. Доперва коли тим „упоіться“ — „с прижмуреними очима спитає він про назву твору“. — Так и здається, що п. Р. цілу задачу и ціль штуки бачить в техніці. П. Р. не зволив пояснити, чи можна „упоюватись“ образами Кавльбаха, Матейки, Макарта, Сємірадського, Гротгера и ин. не знаючи, щó вони зображають и чи в загалі зрозумінє техніки тих образів буде зрозумінєм самих образів. Дальше підносить п. Р., що теперішна публіка шукає за драматичностю, драстичностю и вразливими сценами. Публіка зноровилась. Се зноровленє вийшло с способу житя теперішноі генерациі розриваноі тисячними интересами, бажаючоі хоробливоі емоциі, виродженоі телєграфами, дневникарством и парою. П. Р. згадав навіть про „zepsute (мабуть має бути czarne) podniebienia szerokich kół publiczności“ и констатує, що материялізм грубою стопою станув на давних идеалах (штуки відродженя—renaissance) и взяв модну штуку в упокоряюче підданство. Чому мимо того власне тепер штука так потужно розвивається, — сего знов не пояснив п. Р. Єму ходило мабуть не так прояснити те, що се такого штука, іі истота и ціль, а про те, нагрімати на „тлуми“ за те, що и вони носять в своіх душах чутя краси. — Се був дійсно сметанковий відчит з всілякоі бовтанини фраз блескотливих але не дотикаючих сущности річи. Згадати також належить про відчит проф. політ. Машковського „о реформі шкіл середних“. П. М-ий належить до тих новомодних польских педагогів, що від часу введеня польского язика неустанно грімають на німецьку систему а вихвалюють uobywatelnienie młodzieży narodowym duchem, и своєю польонізуючою педагогиєю довели до того, що тепер самі страхаються своіх продуктів. Именно певний упадок интелєктуальноі сили в молодіжи мимо переведених реформ не дасться заперечити у нас від часу введеня польского язика. Се може троха совістно тим пп. руководячим едукациєю; тож треба шуміти з новими реформами. Які ті реформи, поговоримо, як появиться печатно відчит п. М-го.

Digitized by Google

Між Русинами, хоч в меншій мірі, тож появились відчити, але без того шуму, за те може з більшою користю для слухачів. В кімнатах „Руськоі Бесіди“ читав Вп. Радця о. Ильницький „про першого геольогічного чоловіка“, де в легкій приманливій формі з властивим собі живим способом представленя подав слухачам вислідки геольогії про перше житя чоловіка. Вп. проф. Ив. Верхратський опрацював основно и дуже старанно своій відчит „о вульканах“, котрий крім иних добрих сторін визначався також богацтвом термінів технічних. Оба Вп. п. прелегенти обіцяли ще й на будуче мати кілька відчитів, а маємо надію, що за іх прикладом підуть відчити и по иших тематах, що багато причиниться до оживленя духового житя львівських Русинів. — В „Русскім Касині“ читав Вп. др. Ом. Савицький на дохід товариства „руских дам“ (що покинули назву „сестричество“) интересно и основно оброблену річ о „метеорольогії“; шкода тілько, що річ ся обдумана для „красного полу“ принадила тілько дуже мале число (всего 9 осіб) красного полу. Мабуть дожидають наші женщини більш близьких и интересовних для них відчитів.

Римідолов.

З Відня пишуть нам:

Остатнього року писалося по наших галицьких газетах досить багато про віденських Русинів. Однакож ціла тота писанина про нашу кольонію одзначувалася або неповностю або неправдою. Ми маємо багато матеріялу, котрим хотілибисьмо поділитися з нашими земляками, однакож нині мусимо ёго лишити на боці, бо остатними часами склалися у Відні нагально такі два факта, перед котрими мусять уступити усі иші справи на другий плян. Сі два факта ось які: Намісництво низшо-австрийське розвязало товариство „Русская Основа“, а поліция віденська заборонила товариству „Січ“ пошанувати память найбільшого генія руського народу, одного с перших великанів між великанами нашого віку, найщиршого борця за добро волю и просвіту усіх людей.

Причиною розвязаня тов. „Русская Основа“ був „нельояльний телєграм“, який вислало згадане товариство перед пятьма місяцями до руського товариства „Союзъ“ в Чернівцях. Не знаємо змісту сего телєграму, так и не можемо судити, чим обявилась ся нельояльність. „Р. Основа“ грішила нельояльностю супроти руського народу, бо там виводились антагоністи нашого народнёго житя. Але, чи була ще й иша нельояльність, сего, як сказано, не знаємо. Та в прочім de mortuis nihil nisi bene.

Причини заказу святкованя вечерницями памяти Шевченка ц. к. дирекция поліції зовсім не подала. З завідомленя поліцийного довідалися члени „Січи“ тілько те, dass Szevczenko Gedächtnissfeier in der angedeuteten Form und mit den vorgelegten Program-Piecen als statutenwidrig nicht zugelassen werden kann. Аж опісля с приватного жерела довідалися, що ц. к. дирекция заказала обходити память тому, що Шевченко має бути після думки віденськоі поліції політичним поетом!

Товариство „Січ“ запросило на вечерниці усі славянські товариства и багато руських родин живучих у Відні. Поліцийний заказ дій-

Digitized by Google

шов до рук голови товариства о $^1/_2$3 год. пополудни того самого дня, коли мали відбутись вечерниці*). Розуміється, що не було часу завідомити усіх запрошених о тім заказі. Тож мали товариші „Січи“ неприємний обовязок перепрошувати усіх зібравшихся гостей за завід. Однакож мимо заказу поліцийного богато запрошених гостей лишилося у великій салі так що в короткім часі саля наповнилась. Було над 200 людей. Гості погрупувались біля столів и зараз росночалась весела розмова, а далі розляглася по салі то від одного стола, то від другого, то одна то друга то третя славянська пісня. Спокою и веселости ніхто не переривав, хіба від часу до часу листонош, приносивший що кілька хвиль телеграми прислані з ріжних сторін Галичини, та поліцейський урядник, котрий заєдно, коли тілько дійшла до ёго ушей в предпокою яка пісня, показувався в салі и пригадував усім зібравшимся Славянам, що братям Русинам заборонено святкувати память свого батька Тараса. Нетактовне поступованє згаданого урядника о мало не стало ся причиною неприємної афери. Він являвся у салю не здіймаючи капелюха, а попрошений здіймити не хотів того зробити. Те викликало

---

*) Щоб Ш. Читателі могли осудити якого роду ся кваліфікация „der Statutenwidrigkeit“ подаємо програму назначених вечерниць:

ПРОГРАМА

вечерниць уряджених товариством „СІЧ“ у Відні в память 18. роковин смерти

ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА,

дня 8. Марця 1879. в гостинниці „zur Stadt Wien“, VIII., Langegasse Nr. 15.

1. *Вступне слово,* голови товариства п. Дольницького.
2. *Воробкевич:* „Ой чого ти почорніло зеленєє поле“ відспіває хор товариства.
3. *Мозарт:* Варияції на тему з опери „Die Zauberflöte“, відограють на 2 фортепянах панна Павліна Паслєр и панна Юстина Папенгайм.
4. *Т. Шевченко:* Уривок с поеми „Сон“, виголосить п. Мох.
5. *Лавровський:* „В чужині“, відспіває хор товариства.
6) а) *Шопен:* Прелюдіум Дес-дур,
   б) *Липінський*: „Все бери мене лиши“, думка, коломийка и козак, відограє на фортепяні п. др. Найсер.
7. *Вербицький:* Дві пісні з мельодрами Гушалевича „Підгіряне“, відспіває п. Гузар Акомп. п. др. Найсер.
8. *Шопен*: „Рондо на два фортепяни“, відограють панна Павліна Паслєр и панна Юстина Папенгайм.
9. *Пісні народні:* а) „При чигрині“,
   б) „Закотився мізяць в хмари“,
   в) „Ой під гаєм“, відспіває хор товариства.
10. *А. Кін дінгер:* Фантазия на пісні „Лучина лучинушка“ и „В полі береза стояла“ відограє на концертині п. Любічановський. Акомп. п. др. Найсер.
11. *Вербицький*: „Хор косарів“ з мельодрами Гушалевича „Підгіряне“, відспіває хор товариства.

Початок о 8 годині вечером.

Два фортепяни відступила ласкаво на сей вечер товариству фірма: И. Гайцман и Син.

Digitized by Google

у салі цілу бурю. В кінци здіймив капелюх, але вийшовши из салі попоскликував цілу купу поліцаів и поуставляв їх на улиці. Гості розійшлися около 11. перед півночею.

Сі факта дуже серіозні и мимо волі викликують питанє, чи жиємо ми в центрі стілько прославленої культури европейської?

Преці навіть в Петербурзі (не говорячи о Львові) не заборонюють обходити роковин смерти великого Тараса — тай у Відні не в перший раз обходжено роковини Тараса Шевченка в тій самій „Січи“ під оком тої ж самої поліциі.

Як зачуваємо, носяться віденські Русини з думкою завязаня такого товариства, до котрого могли би належати усі Русини, без ріжниці своїх політичних и літературних переконань. Товариство має бути літературно-забавне, а літературний спір має обминутися в такий спосіб, що офіціяльним язиком в товаристві буде диялєкт народний галицько-руський, а правопись етимальогічна після найновійшого виданя граматики Осадці. Як довідуємося до провізоричного виділу завязуючогося товариства, мають війти три члени с товариства „Січ“, три члени з бувшого товар. „Руская Основа“ и оден Русин не належавший до жадного руського товариства віденського.

Коли довідаємось більше про тую новину то завідомимо наших земляків а тепер жичимо тій молодій Руси віденській що-найлучшого поводженя.

Гукайло.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Срібне весіля Найяснійшого Панства Цісаря и Цісаревої**) будуть обходити Львівські Русини, а именно також наші товариства „Просвіта“, „Тов. им. Шевченка“, „Руська Бесіда“ и „Дружний Лихвяр“ музикально декляматорським вечером дня 24. цвітня. Заразом висилають сі товариства відповідний адрес. Для піднесеня світлости сего обходу порозуміваються згадані товариства з Заступниками „Дому Народнёго“, „Матиці“ и иних руських товариств у Львові, щоб спільними силами урядити се торжество.

Від адміністрациі „Правди“.

С сим випуском кінчиться I. чвертьрічє „Правди“ за рік 1879, тож просимо всіх, кому передплата скінчилась о скоре надсиланє передплати на II. чвертьрічє „Правди“.

Сими днями вийде накладом товариства „Просвіта“ популярна книжочка під заголовком: „Исторія Руси“ вôдъ першихъ князёвъ ажь до нападу татарского. Пôсля „Ивана Нечуя“. — Ціна 15 кр.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

II.

Другого дня в суботу на святого Паликопи, Кайдаш з жінкою поіхав на ярмарок, звеливши синам забрати заступи та роскопати трохи дорогу з гори. Карпо й Лаврін зостались дома. Минув день. Сонце стояло на вечернёму прузі, а Кайдаш не вертався до дому. Карпо накинув свитку на плечі и пішов на той куток, де жила Мотря Довбишівна. Од учорашнёго дня вона йе виходила в ёго з голови.

Довбиш був богатий чоловік; він жив на самому кінці села, там де глибокий яр входив у ліс узьким клином. В самому кутку того яру блищав маленький довбишів ставочок. Над ставком стояла довбишева хата, вся в черешнях. Од улиці було видко тільки шматок білоі стіни с сінешними дверима. Густі високі соняшники зовсім закривали од улиці вікна й стіни, як густий ліс.

Карпо йшов тихо, скоса поглядаючи на довбишів двір. Перед ним блиснув угол білоі стіни, підперезаний внизу червоною призьбою; зачорніли чорною плямою одчиняні двері з одвірками, помалёваними ясно-синёю фарбою с червоною узькою смужкою навкруги. Довбишова хата була нова, велика, добре вшита с чималими вікнами. Коло вікон висіли вікониці, помалёвані ясно-синёю фарбою, як літне небо.

Карпо став за двором и сперся на ворота. Мотря вийшла с хати з глиняником у руках. Вона збіралась мазати червоною глиною припічок. Другий глиняник з білою глиною стояв коло порога. Тоді була субота.

— Будь здорова, чорноброва! сказав Карпо, не здіймаючи бриля и легенько кивнувши головою.

Digitized by Google

— Будь здоров, не чорнобривий! обізвалась Мотря.

— А йди сюди, Мотре, щось маю тобі казати.

— Як схочеш, то й сам прийдеш. С чорнявим постояла б, а рудому зась.

Карпо був білявий, але волося на ёго голові з вершечку було трохи рудувате.

— А хіба ж я рудий? То тільки собак дражнять рудими, сказав Карпо.

Мотря стояла під хатою проти білоі стіни. Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, с кремезними ногами, з рукавами, позасукуваними по лікті, с чорними косами, вона була ніби намалёвана на білій стіні. Ii загоріле румяне лице ще виразніще малювалось с чорними тонкими бровами, с темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима. Од широкого лоба, обвитого двома кісми ii довгобразий вид зужувався вниз и кінчався мягким невеличким підборідком. Тонкий ніс був рівний. Тонкі темночервоні губи були міцно стуляні, а невеликі щоки з румянцем були ширші вгорі, під самими очима и трохи западали, спускаючись до рота. Всі пружки ii лиця були тонкі, трохи гострі а в очах блищали навіть білки, неначе поліроване срібло, або тугий перлємутр (перлова матиця). В цілому лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, горяче, був розлитий розум с характером и трохи з злістю. Сонце било на Мотрю косим промінням, освічувало ii з одного боку, обливало жовтогорячий кісник на голові та червоне намисто на шиі.

— Мотре! чи дома твій батько та мати? спитав Кайдашенко зза воріт.

— Нема! поіхали на ярмарок. А тобі на що?

— Так собі питаю, сказав Карпо и помаленьку, не хапаючись, переліз через перелаз у двір.

— Чого це ти Кайдашенку, лазиш через наші перелази? Наші пороги для тебе дуже низькі, сказала Мотря...

Карпо не зачіпав дівчат, не жартував з ними. Дівчата звали ёго гордим.

— Та хоч би й високі, то перескочимо. Здорова була, Мотре! сказав Карпо, подаючи ій руку.

Мотря руки не подала и підставила глиняника. Карпо взяв ii за руку вище ліктя и здавив так, що Мотря крикнула на весь двір.

— Оцего я вже не люблю: крикнула Мотря и вдарила Карпа правою рукою по спині так, що аж луна пішла по садку.

Digitized by Google

— Тай упекла ж! ото легенька рука! Неначе перцем посипала, сказав Карпо, вхопившись рукою за те місце на плечі, де ёго вдарила Мотря. Карпові подобався Мотрин жарт.

— Мотре! хто тобі купив оті червоні кісники?

— Купив хтось, та не скажу. Не питай, бо старий будеш, задріботіла Мотря и блиснула двома рядами маленьких дрібненьких зубів.

— Та покинь отого глиняника, сказав Карпо и хотів одняти од неі драного горшка.

Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горшка зостався в Карпових руках. Червона глина полилась по землі.

— Геть, отчепися од мене, бо мати лаятиме, що я й досі припічка не підвела, сказала Мотря, але не пішла в хату підводити припічка, а почала мазати призьбу. Мотрі хотілось пожартувати с Карпом. Тільки що вона почала мазати призьбу од порога, Карпо сів на призьбі.

— Ей встань, бо я й тебе підведу червоною глиною; будеш ще рудіщий, сказала Мотря, махаючи віхтем коло самого Карпа.

— Мотре! хто це тобі купив таке гарне намисто? спитав Карпо.

— Та вже ж не ти, сказала Мотря и знов махнула віхтем коло самого Карпа; Карпо посунувся ще далі.

— А як би я купив тобі намисто, щоб ти сказала?

— Не знаю, щоб я сказала, промовила Мотря.

Карпо одсунувся на самий край призьби; далі вже й призьби не було.

— Вставай, бо зіпхну! крикнула Мотря.

— А ну пхни, чи подужаєш, промовив Карпо и осміхнувся.

— Тікай, бо Єй-Богу пхну. Я не подивлюсь тобі в вічі, крикнула Мотря и замахнулась на Карпа віхтем. Червона глина бризнула трёма кровяними крапельками на білу Карпову сорочку.

Карпо схопився и зачепив ногою глиняник. Глиняник перекинувся и покотився з горбика. Карпо обернувся, щоб не помазати чобіт, и зачепив пятою другого глиняника з білою глиною, що стояв коло самого порога. Глиняник покотився на середину двора, а за ним протяглася біла стежка, неначе хто простелив од порога білий рушник.

— Чи ти здурів, чи ти збожеволів, крикнула Мотря на ввесь двір. Ой лишечко міні! що ж оце буде, як мати надійде з ярмарку?

Digitized by Google

Карпо стояв серед двора й сміявся, або, лучче сказати, осміхався. Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люде. Його насупляне жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались.

— Візьми ж та поприбірай, бо я не знаю, що це міні мати скаже. Та же ж мати купила на ярмарку валёк, оцієї червоної глини за цілого пятака, промовила Мотря жалібним голосом.

— А ну, Мотре, заплач! Я ще з роду не бачив, як дівчата за глиняниками плачуть.

— Добрі смішки! Як возьму оцёго віхтя та обмажу тобі голову, то ти більше не будеш міні глиняників перевертати.

Мотря нагнулась вхопила з землі віхтя с червоної глини и вже замахнулась, щоб кинути ним на Карпа.

— Не сердься: найму завтра музики, промовив Карпо.

Мотря бачила, що Карпо женихається з нею и здержувала свій гнів. Другому паробкові вона б и справді обмазала глиною потилицю.

Тільки що Мотря замахнулась віхтем, за вербами заторохтів кінський візок. Мотря спустила руку.

— Боже мій! Сй-Богу мати з батьком ідуть з ярмарку.

Карпо скочив через перелаз и пішов попід тином. По другий бік улиці котився візок и підкотився під ворота. Довбишка зараз угляділа під хатою дві смуги розлитої глини и два глиняники, що качались серед двору.

— А це, дівко, що таке! крикнула мати з воза. Чи ти пяна, чи твереза, що поперекидала серед двора глиняники?

— Та тут ускочив у двір чийсь кабан. Як почала я ганятись за ним, а він, проклятий, як дременув попід хатою та й поперевертав обидва глиняники, говорила Мотря.

— Це мабуть рябий Паращин кнур! він, каторжний, скакає через тини, як собака, промовила мати. Чом же це ти не підвела попереду припічка, та заходилась коло призьби? говорила мати, ввійшовши в хату.

— Оце, Господи! чом, та чом? крикнула й собі Мотря. Хіба я знаю, чом я попереду ступила лівою ногою, а не правою. Як би не той каторжний кнур, бодай він луснув, я б досі все діло поробила, сказала Мотря, осміхаючись до стіни.

Карпо тим часом прийшов до дому и застав уже батька й матір дома. Тільки що він увійшов у двір, батько спитав ёго:

— Деж це ти, Карпе, був? може роскопував дорогу через гору?

Digitized by Google

— Через яку гору? спитив Карпо, не дивлячись на батька.

— А через оту о! хіба не бачиш? сказав Кайдаш, показуючи рукою на крутий шпиль, що мало не висів над ёго садком. Яж вам обом казав, щоб ви трохи роскопали дорогу навскоси. Одначе сегодня не можна жати, а копати можна.

— Хіба я здурів, щоб гори роскопував, сердито обізвався Карпо.

— А як же ми возитимемо снопи? сказав батько.

— Так як и возили, знехотя сказав Карпо.

— А хіба ж мало осей ми там поламали?

— То ще з одну або зо дві поламаємо. Цілий куток іздить через гору, а я буду ії роскопувати. Оце справді штука!

— А хто ж ії роскопає, як ми не почнемо? Комусь треба почати, сказав батько.

— Як хтось почне, то й я копирсну заступом скільки там разів, сказав Карпо и пішов у хату.

— И я так само, обізвався Лаврін тай собі пішов у хату.

Старий Кайдаш тільки рукою махнув, роспрягаючи воли: були пани, шляху не роскопали, настала волость, а шлях все таки не роскопаний. Не буду ж и я ёго копати. Нехай ёго чорти роскопують, коли знайдуть у ёму смак, бубонів сам до себе Кайдаш.

На дзвініці вдарили в дзвін. Старий Кайдаш зняв шапку, тричі перехрестився и пішов до церкви, загадавши синам ладнувати два вози з рублями для возовиці. Другого дня світом вони збірались іхати на поле по снопи, не вважаючи на те, що була неділя. Селяне поважають неділю й празники и не роблять ніякої роботи, але не мають за гріх одного діла: возити в неділю та в празник снопи.

В неділю вранці перед службою Мотря Довбишівна прибіралася до церкви. Вона принесла с хижки завязані в хустці квітки та стрічки и розсипала іх по столі, застеляному білою скатертею, принесла й поставила на лаві червоні сапянці. На кілку вона повісила зелену с червоними квітками спідницю. Спідниця так злежалась у складках у скрині, що стирчала, неначе була накрохмаляна. Довбишівна сіла на круглому дзигликові коло стола, а подруга сусіда клала ій на голову стрічки. Вона наділа Мотрі на голову кибалку, вирізану с товстого паперу, на три пальці завширшки, похожу на вінок; на кибалку над самим лобом, поклала узеньку стрічку з золотої парчі, а потім клала стрічки одну вище другої, так що над лобом було видко пружок од кожної стрічки.

Digitized by Google

Всю кибалку пругом и всі коси вона обтикала квітками с червоних, зелених, синіх, жовтих узеньких стяжок. За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурові кучері та павине піря и потім розстелила по спині двайцять довгих кінців стрічок до самого пояса.

— Нащо це ти, Мотре, так прибіраєсся? спитала ії мати: тепер же невелике свято. Нащо ти надіваєш всі квітки та стрічки.

— Та коли залежались у скрині. Хочу трохи провітрити на дворі, сказала Мотря, але в неї була зовсім инча думка. Карпо обіцяв для неї найняти музики. Вона сподівалась побачитись з ним у церкві.

Мотря вбралася в зелену спідницю, в червону запаску, підперезалась довгим червоним поясом и попускала кінці мало не до самого долу, одяглась в зелений с червоними квіточками горсет, взулась в червоні чоботи. наділа добре намисто, взяла в руку білу хусточку та й вийшла на двір, як зоря зійшла. Вся ії голова горіла проти сонця, здоровим вінком с квіток та зеленого листя. Павине піря блищало й мигало, а золотий пружок парчі на чорних косах сяв, як сонце и придавав краси тонким чорним бровам та блискучим очам. Мотря йшла попід зеленими садами, неначе райська птиця линула и закрасила собою сади червоними чобітьми та стрічками.

Вона дійшла до Кайдашевого двора. Саме тоді с крутого шпиля, зъізджали два вози с снопами, неначе два стіжки котилися з гори. То віз снопи Кайдаш з двома синами. Високі вози посхилялись на волів и кололи іх в спину гострою соломою та остюками. Воли аж позадерали голови в гору та повитріщали здорові очі.

— Карпе! держи цабе! крикнув батько на сина. Поминай колесом отой каторжний горбик.

— Цабе, сірий! цабе, моругий! крикнув Карпо и крутнув батогом над рогатими головами.

Але саме в той час віп глянув упиз. Проз іх двір йшла Мотра, неначе райська птиця линула, вся в квітках та стрічках. Червона запаска, червопі чоботи, червоний як жар, пояс, все блищало й сяло проти раннёго сонця, як червоне золото. Карпо задивився на те диво, а віз вискочив уже одним колесом на крутий горбок.

— Держи цабе! крикнув не своім голосом старий Кайдаш, побачивши, що віз нахиляється на один бік. Чи ти оглух, чи ти осліп! Карпе, держи цабе!

Digitized by Google

Карпо не міг одірвати очей од Мотрі, а віз усе нахилявся на бік. Батько кинув заднёго воза и побіг з гори до переднёго, та все кричав: цабе, сірий, цабе! Віз вискочив колесом на горбок; и з усієї сили перекинувся на бік. Передня вісь хруснула, як тріска, а колесо завязло в рівчаку.

— Ой лиха моя година та нещаслива! крикнув Кайдаш. Цеж мене покарала свята неділя. И нащо було сегодня іхати по снопи!

Не встиг Кайдаш набідкатись, як задній віз нагнався на передній. Кайдаш спиняв воли, бив іх пужальном по морді; воли позадирали голови вгору, повитріщали очі. Ярмо врізалось в іх товсті шиї. Довгі волячі воля моталися коло ярма, як шматки полотна. А воли все таки гнались уперед, аж бігли. Важкий віз пхав іх з заду прямо на переднёго воза. Кайдаш обперся руками об воза и з усієї сили пхав ёго на бік, але все те нічого не помогло. Воли наскочили прямо на колесо переднёго воза, що стреміло на повітрі. Колесо покрутилось на осі, вісь хруснула, як ломачка, и задній віз поліг на перекинутий передній. Один передній віл упав у рівчак и душився в ярмі. В ёго з рота текла слина.

Тим часом на дзвініці вдарили в усі дзвони. Загув, заревів великий дзвін и пішла луна по далеких ярах, по далекому лісі; задзвеніли дрібно маленькі дзвони, задзеленькала луна в лісових долинах, неначе хтось у лісі грав на кобзі та на цимбалах. Всі люде, що сиділи коло церкви, повставали и почали хреститись. Кайдашеві було видко увесь шпиль, на котрому стояла церква, всіх людей коло церкви. Він зняв шапку и почав хреститись.

— Господи милостивий та милосердний! Покарала мене и свята неділя и свята пятниця. Тепер хоть сядь та й плач! говорив Кайдаш и мало не плакав.

— Вас, тату, все карає як не пятниця, так неділя, сказав Карпо насмішкувато.

— Ти вже в нас великорозумний! Коли б було копирснути хоч раз заступом того каторжного горбика. Що ж тепер будемо на світі божому робити! бідкався старий Кайдаш.

— Кидаймо снопи та ходімо до церкви, сказав Карпо.

У старого батька и справді була така думка. Ёму хотілось одмолитись за свій гріх. Карпові ще більше хотілось до церкви. Він тільки поглядав, де Мотря йшла на гору до церкви, як зоря сходила на сонне небо. Він бачив, як вона ввійшла в браму, як перейшла цвинтар під зеленими вишнями и стала коло самих две-

Digitized by Google

рей коло дівчат. Її голова, як мак, цвіла проти ясного сонця, проти зелених вишень и манила до себе, и гріла ёго душу и топила ёго серце, мов ярий віск.

Карпо глянув на вози и важко здихнув. Треба було братись за роботу. Кайдашенки попробували одкотити заднёго воза, але побачили, що ёго так трудно одкотити, як трудно пересунути стіжки. Їм прийшлось скинути половину снопів підвести вози, скласти снопи знов на віз и одвезти на тік. Поки вони вернулись назад, в роскиданих снопах уже рились свині, и зарились так, що тільки було видно задні ноги с хвостами; десь узялись гуси, качки, вкрили снопи, як галич, ростягували по соломині, по колоскові, кричали, геготали. Горобці обсіли ті снопи, що скотилися далеко вниз. С сусідських городів півні понаводили курей, неначе паничі паннів; квочки вивели курчат на гулянку, а шинкарева коза вилізла на віз, на самісінький верх и тільки борідкою махала, смикаючи колоски.

Лаврін вернувся с току с цілим возом, махнув батогом по козі; коза мекнула коротко, неначе горло ввірвала, и скочила на свиней. Свині кинулись в ростіч, гуси наробили гвалту й розсипались по горі.

Всі малі хлопці й дівчата покинули слухати службу, повилазили на дзвіницю поставали на горі коло брами и дивились на диво. Вже задзвонили на достойно, як Кайдаш с синами впорався коло воза, повіз снопи в двір, а на горі зостався тільки поламаний віз, неначе поламаний бурею корабель, викинутий на берег.

Старий Кайдаш накинув свиту и пішов до церкви одмолюватись за свій гріх. За ним слідком пішов и Карпо, щоб подивитись на Мотрю.

Карпо перейшов цвинтар и тільки встиг кинути очима на Мотрю. Вона навмисне стояла коло дівчат с самого краю. Карпо ледві вглядів на ході її гострі, як ніж, очі, ухопив її блискучий погляд, с під цілого вінка квіток та зеленого листя.

Виходячи с церкви, Карпо догнав Мотрю за брамою. Люде сипнули с церкви и розсипались по всему шпилі. Дівчата й діти побігли з гори, неначе ластівки полетіли, а Мотря побігла, неначе сива зозуля полинула. Її довгі стрічки тільки маяли на вітрі, як листя роскішного хмелю, що почеплявся на тополі. Карпо догнав її коло свого двору. Мотря закрила губи хустиною, але зараз їх одкрила и сміливо спитала, чи вийде він по обіді на музики.

— Вийду! а ти, Мотре, вийдеш?

Digitized by Google

— Вийду, хоч би й мати не пускала, одказала Мотря, побігла на греблю, та й сховалась за вербами, тільки її червоні стрічки блищали між зеленим листом.

— Ой важу я на цю дівчину вражу, та не знаю, чи буде вона моєю; вється, як вюн в руках, та коли б не вискочила з рук, подумав Карпо тай пішов у хату.

По обіді на улиці вдарили троїсті музики и пішли через село до корчми, вигравaючи дорогою. Заворушились дівчата на городах та в садках, висипали на улицю, аж перелази затріщали. Жнива кінчались, наставав вольніщий час. Дівчата збірались на гулянку під корчмою. Корчма стояла коло одної греблі над ставком, між високими вербами. Всі дівчата були тільки в червоних кибалках, одна Мотря прийшла вся в квітках та в стрічках. Дівчата оглядались одна на другу та все поглядали на Мотрю. Між парубками зачорніла висока смушева Карпова шапка. Карпо найняв музики дівчатам. Всі дівчата здивувались. Ніхто не знав, що він найняв музики для одної Мотрі. Мотря пішла у танець и повела за собою других дівчат. За дівчатами пішли в танець хлопці. Тільки Карпо стояв оддалеки заклавши одну руку за пояс. Він не любив и не вмів танцювати. Оддалеки він спід лоба дивився на Мотрю, як по її плечах маяли довгі кінці стрічок, як дріботіли в танцях її червоні чоботи, як брящало на шиї добре намисто з дукачами.

Музики разом стали, неначе струни порвали. Дівчата перестали танцювати. Карпо все стояв та скоса поглядав на Мотрю. Він не приступив до неї, не розмовляв з нею. Мотрю почала брати злість. Над вечір дівчата почали росходитись. Пішла до дому й Мотря, трохи сердита на Карпа. Карпо догнав її, пристав до неї, пішов з нею поруч, але довго не говорив з нею ні слова. Мотря мовчки лузала насіння. Довбишів двір був недалечко. Вже було видко садок и задимляний верх. Вони пішли греблею:

— Чого це ти, парубче, слідком йдеш за мною? Мати вглядить та ще й вилає, сказала Мотря не дивлячись на Карпа.

— Я лайки не дуже боюся. Чи вийдеш у вечері на вулицю?

— Може до тебе й друга вийде, хто тебе знає... сказала й слово перервала Мотря.

— А як я свисну за садком, чи вийдеш?

— Я б обсадила черешнями двір, щоб и твого голосу не було чути.

— Чому ж так?

Digitized by Google

— Хто тебе знає, чи ти гордий, чи ти пишний, чи гордо несесся. Я не знаю, чи ти мене вірно любиш, чи з мене сміється. Ще й слави на все село наробиш.

Карпо став під вербою на греблі. Мотря й собі стала.

— Я не гордий, я не пишний й гордо не несуся. Я тебе, Мотре, щиро люблю и с тебе не сміюся.

Мотря стала якось добріща й ласкавіща. Вона осміхнулась и глянула Карпові просто в вічі. Її блискучі очі неначе легка роса присипала.

— Як зійдуть зорі на небі, я видам матері вечерю та й вискочу на часок у садок. Прощай, Карпе! сказала Мотря и крутнулась перед ним так швидко, що її стрічки обсипали ёму лице, ніби пухом.

— Ой ти, дівчино, с кучерявої рути-мяти звита; та з гостролистої шельвії! подумав Карпо и повернув назад до дому.

Минуло неділь зо дві. Вже кінчалось літо. Перед самим Семеном Карпо заслав до Мотрі старостів. Старости заміняли хліб: Мотря не цуралась Карпа.

Після Семена старий Кайдаш надів нову чорну свиту, засунув за пазуху паляницю, взяв у руки ціпок и пішов с своєю жінкою до Довбишів на розглядини. Кайдашиха вбралась, як у неділю, в горсет, в жовті чоботи, в нову білу свиту, ще й засунула в рукав білу хусточку. Довбиші були богатенькі, и Кайдашеві хотілось себе показати перед богачами.

Кайдаш из жінкою ввійшов у Довбишів двір. На дворі було горяче, як літом. Сонце тільки що звернуло с півдня. Кайдашиха стала коло воріт и обтерла полою пил з жовтих чобіт. Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі. Її руки ходили ходором. Терниця гавкала під її руками, як сучка, дрібно та голосно, аж скрипіла, аж вила. Жменя конопель маяла в її руці, як лисичий хвіст.

— Добри-день, моя дитино! Боже поможи! промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

— Доброго здоровя! спасибі! обізвалась Мотря с садка, и її руки не переставали ворушити мечин терниці. Вона тільки підвела голову в гору и знов спустила очі на терницю.

— Чи батько та мати дома? спитала Кайдашиха.

— Дома. Вони в хаті, обізвалась Мотря, и терниця замовкла на хвилину та й знов загавкала на ввесь садок.

Довбишка виглянула в вікно и догадалась, що Кайдаші йдуть на розглядини. Вона міттю застлала скатертею стіл, поклала на

Digitized by Google

столі хліб, накинула на себе горсет, а Довбиш вискочив у сіни, вскочив у хижку и накинув на себе свиту.

Ще Кайдашиха розмовляла на дворі з Мотрею, а Довбишка одчинила сінешні двері й стала на порозі. Кайдаші привитались до Довбишки. Хазяйка попросила іх в хату. В сінях гостей зострів Довбиш и поцілувався з ними. Всі вони ввійшли в хату, и гості знов поздоровкались с хазяінами.

Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала и знов поклала на стіл.

— Як вас, свахо, Бог минув? Чи живі, чи здорові, моє серденько? говорила Кайдашиха тонким голосом та все пишала губи.

— Спасибі вам, свахо! Живемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали, просила хозяйка.

— Та дай же, Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь милосердний, то може и справді старости незабаром сядуть у вас, говорила Кайдашиха, втераючи губи й вид хусточкою, хоч на губах и на виду нічогісінько не було.

— Чи це ви, свахо, запилились? спитала в Кайдашихи хазяйка.

— Еге, моє серденько. На дворі душно, неначе серед літа, сказала Кайдашиха и знов у друге обтерла вид хусточкою. Вона любила чепуритись и держала себе дуже чисто. Все на неі було чистеньке, неначе нове.

Кайдашиха сіла коло стола на ослоні. Кайдаш балакав с хазяіном.

— Та сідайте бо, свахо, за стіл! просила хазяйка.

Кайдашиха пересіла з ослона на лаву. Вона дуже церемонилась и була прохана. Пробуваючи на службі в панів, вона набралась од іх чимало пишання.

— Та сідайте бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, Господи! А ви, свату, чого це стоіте? Сідайте за стіл, а то ще й старости наші спротивляться.

Кайдаш поліз за стіл. Кайдашиха тільки трошки посунулась по лаві до стола, й очі спустила до долу.

— Оце, Господи! сідайте бо, свахо, коли ваша ласка, на покутя! Ви ж таки наша сваха, припрошувала хазяйка Кайдашиху.

Кайдашиха зовсім спустила очі, запишалась, втерла губи хусточкою и посунулась на саме покутя. Вона ледві підвела очі и глянула на хату.

Digitized by Google

— Де це моя Мотря? Оце загаялась за тією роботою. Вже й час полуднувати, говорила хазяйка, вештаючись по хаті.

— Та вже й робоча ваша дочка! Що за золота в вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не розгинається. Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердний довести діло до ладу, заговорила Кайдашиха, неначе в розмові мед розлила по хаті.

Довбишка гукнула на Мотрю. Мотря ввійшла в хату и стала коло порога. Мати загадала ій зібрати з глечика сметану та накраяти сала. Сама хазяйка накраяла хліба а хозяін вніс с хижки бокату пляшку горілки и поставив на стіл. В горільці плавав червоний стрючок перцю, неначе тільки що вирваний на городі. Кайдаш глянув на перець, и в ёго слинка потекла.

Мотря поставила на стіл полумисок с сметаною и тарілку с шматочками сала. Кайдашиха не зводила з Мотрі очей, неначе хотіла випитати всю ії душу. Ії очі з мякеньких стали зразу тверденькі. Брови насупились, а осміх злетів з уст и ніби сів десь на образах.

— Спасибі тобі, моє серце кохане, що ти нас витаеш, промовила Кайдашиха до Мотрі, и знов на ії уста прилинув осміх, а с словами неначе полилась патока.

Кайдашиха сиділа, згорнувши руки, ніби тільки що запричастилась и прийшла с церкви.

Мотря підвела на будущу свекруху гострі очі й постерегла ту патоку своім пронизуватим розумом. Той солодкий медок зразу не сподобався Мотрі.

Тим часом Довбишка звеліла дочці роскласти в челюстях трісок и спражити яешню. Мотря почала поратись коло печі. Хазяін налив чарку перцівки. В Кайдаша натекло повний рот слини. Він насилу вдержався, щоб не плюнути під стіл.

Хазяін підняв чарку вгору и почав приказувати: даруй же, Боже, нам щастя и здоровя, а померши пошли, Господи, царство небесне. Поможи нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива й здорова. Як будеш свекрові та свекрусі покірненька, буде твоя голівонька веселенька!

Хазяін випив усю чарку до самого дна, щоб не зоставалось на слези, знов налив и подав Кайдашеві. Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів и швидче вкинув у рот горілку. Хазяін знов налив чарку и подав Кайдашисі. Кайдашиха взяла чарку и паговорила приказок живим и мертвим повнісіньку хату.

Digitized by Google

— Даруй же, Боже, нам и нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя дочко, була здорова, як вода, щоб цвіла до віку, як рожа, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість. Пошли тобі, Боже, вік веселий, як рибі в морі.

Кайдашиха ледві помочила губи в горільці, хоч и любила горілочку.

Кайдаш глянув на жінку и подумав: и на якого нечистого вона распустила язики! Ёму дуже хотілось випити по другій.

— Що це ви, свахо, так мало випили! припрохувала хазяйка.

— Ой буде, буде! залепетала Кайдашиха: така гірка, як полинь! Я не знаю, як ті пяниці ії пють.

— Та випийте бо, свахо, більше. Не вже оце ви зоставляєте стільки на слези? просили хазяйка.

Кайдашиха знов притулила губи до чарки и мало не помилилась та не хильнула до дна, але якось удержалась и вкинула в рот один ковток.

— Та випийте, бо свахо, повну, знов просила хазяйка.

— Ой буде, моє серденько! Коли б не впитись, сказала Кайдашиха и оддала хазяйці чарку в руки, закусивши хлібом та салом.

Довбиш налив чарку й покликав до столу Мотрю. Мотря взяла чарку, ледві промовила кілька слів, дуже швидко притулила чарку до губ и ще швидче ії одвела, неначе губи чаркою попекла, й одвернулась, втираючись рукавом.

Гості й хазяіни почали полуднувати, знов випили по чарці й розговорились. Кайдашиха щебетала, але все крадькома скоса поглядала очима на скриню, що стояла на полу, на жертку, на подушки. Вона дуже любила чванитись и почала росказувати, як ії шанували пани та попи.

— Оце недавно, серденько моє, просили мене готувати обід аж у Дежки; у священика були хрестини. Господи милосердний! наіхало гостей повнісінькі хати, а я на всіх настачила. Вже як порозъіздились гості, а матушка й кличе мене в покоі, садовить мене на стільці за столом, и сама сідає зо мною вечеряти. Так мене частувала, спасибі ій, та все припрохує: та випийте бо, пані Марусе, та іжте бо, пані Кайдашихо! Ей-Богу правду кажу, проше вас!

Мотря одвернулась до порога й засміялась. С того проше сміялись на всему селі и дражнили через те слово Кайдашиху пані ікономшою.

Digitized by Google

— Коли б міні тільки Господь віку прибільшив, а я вже доведу до путя, тебе, Мотре. Господи, чого я не повиучувалась у панському дворі!

Та згадка про панський двір навела думку про недавню панщину, навела сум на всіх. Кайдашиха примітила теє и звернула на инчу стежку.

— А що вже про своіх синів, то, єй-Богу, гріх буде не хвалити іх. В мене два сини, як два соколи. Що вже що, а на старість прикриють мене орлиними крилами. Хвалити Бога, буде до кого прихилитись. Що за люба дитина мій Карпо; такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо бгай. Такий він був и маленьким: оце було покину в колисці, піду на город, вернуся, а він лежить, ані писне. Моі сини, як пахучі васильки на городі.

Довбиш и Довбишка слухали Кайдашиху, аж роти пороздявляли, а Кайдаша брала злість. Він усе ждав, щоб ёго жінка скоріще стулила рота, та щоб хазяін наливав по чарці. Червоний перець у горільці дражнив ёго, як цяцька малу дитину, а жінка роспустила розмову на всю губу. Він не видержав.

— И годі тобі хвалитись дітьми. Хвалила ж сова своіх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж там совина краса! сказав Кайдаш.

— А вже ж, що правда, то не гріх, притакнула Довбишка и неначе підлила масла в огонь.

— Я не хвалю своіх синів, але коли правду сказати, то на всі Семигори немає таких хлопців, як моі. Що вже робочі, слухняні, покірні, то дай Боже таких дітей усякому. Мого Лаврона, проше вас, хоч у пазуху сховай, а як иде селом, то дівчата аж перелази ломають.

Кайдашиха й сама не вважала, що перейшла міру. Карпо зовсім не слухав не тільки іі, але навіть батька, а покірним він не був навіть малим хлопцем.

Мотря нагрягла яєшні и подала на стіл. Довбиш знов почастував гостей. Кайдашиха випивала вже по повній и губів не втерала хусточкою. Чарка частіще пішла кругом стола. В пляшці вже зостався на дні тільки червоний стрючок. В Кайдаша и в ёго жінки посоловіли очі. Вони встали зза стола и почали прощатись, обніматись та цілуватись. Кайдашиха спіткнулась на порозі и трохи не впала.

— Дасть Бог, поженимо дітей, то я для Карпа прироблю хату через сіни, сказав Кайдаш, виходячи за ворота: в мене си-

Digitized by Google

нами не поле засіяно. Лаврін зостанеться в моій хаті, а Карпо житиме через сіни.

— И то добре, свату! як будуть шануватись, то помиряться, а як пе схотять, то як схотять! сказав Довбиш, випроважаючи сватів за ворота.

— Де вже, щоб моі сини пе помирились! Та на цілому світі нема таких слухняних дітей, як моі сизопері орли! хвалилась Кайдашиха, виходячи через ворота на улицю.

— Прощайте! зоставайтесь здорові! спасибі вам за хліб, за сіль, та за вашу ласкавість! прощалась Кайдашиха. гукаючи за ворітьми.

(Дальше буде.)

ГАЙДАМАКИ.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Студіум Д-ра Омеляна Огоновського.

(Дальше.)

СВЯТО В ЧИГИРИНІ.

В сій части поеми починається властиве оповіданє епичне. Се бо описує поет приготовленя гайдамаків к повстаню против ночи Маковія.

Историчний засновок сеі подіі є от-сей: Через ціле XVIII. столітє хлібороби, підпомагані відважними вояками-січовиками и „гайдамаками“ (розбійниками), не лишали ні одноі нагоди до бупту*). Ім надоіла особливо тяжка панщина и жидівська лихва. Коли-ж и гоненя за віру на Украіні не уставали, рішились козаки самі себе обороняти. Так за цариці Катерини II. сотник Харко зібрав в 1765 р. 700 козаків и домагався свободи віри. Коли-ж король вільність конфесийну запоручив, повстала против него конфедерация Барська. Харка спіймали в Жаботині и відрубали ёму голову (1766 р.). Між-тим взмогались гоненя православних від Поляків и уніятів. Тогді духовенство православне заворушилось и поспішило в Чигиринський манастир к Архимандриту Мельхиседеку Значко-Яворському. Сам Переяславський епископ Гервасий благословив на повстанє. В манастирі радили раду и післали духовне

*) Правда, Рік XI. Ч. 19.

Digitized by Google

посольство в Запороже, просити помочи. Між-тим рішився Максим Залізняк оборонити православие. Він був родом с Чигиринщини, виховався на Січи, и відтак стався послушником манастирським. Зібравши охотників, сполучився з Запорожцями, котрі гуляли в Мотрененськім лісу и опісля розложилися в двох верстах від лісу в Холоднім Ярі. Там нарубали дубів, поробили засіки, а другого дня Залізняк відправився ид Мельхиседеку, просити від него благословеня. Охотники бажали притягнути на свою сторону також тих козаків, котрі творили надвірне військо князя Яблоновського, однако полковник іх, Квасневський, утік, и відтак Залізняк зайняв місце полковника Чигиринського. Козаки сходились, несучи всякі запаси, оружие, порох та приводили коней. З лісів сусідніх виходили гурми гайдамаків. Мельхиседек дав Залізнякови універсал, написаний золотими буквами и названий „Золотою Грамотою“. Громада окликала Залізняка полковником и звалилась в манастир в празник св. Тройці. Відслуживши молебен пішли гайдамаки дорогою Жаботинською. Тим-то й роспочалось повстане гайдамаків против Поляків, руських уніятів та жидів*).

Поет починає оповіданє про змаганє гайдамаків апострофою до колишніх гетьманів. Він взиває іх, щоби встали и подивились на той Чигирин, де панували; — тепер не пізнали-б вони убогих руін козацькоі слави! Подібна гадка висказана на иншім місци тими словами:

Чигрине! Чигрине!
Все на світі гине!
И святая твоя слава
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає. (II, 9.)

В великім смутку пише поет сю апострофу до гетьманів, про-те не дивно, що в вторій ii части добачаємо анаколют; порівн.

Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
— — — — — — — — — —
Та що й казать?.. минулося.

Після сеі апострофи слідує оповіданє про се, як над рікою Тясмином в темному гаю зібралися люде: старий, малий, убогий, багатий; — поєднались, — дожидають великого свята. — Лягли по долині, неначе побиті, ні слова не чути. Отто гайдамаки: „вони

*) Історія Малороссіи Николая Маркевича, Москва, 1842, II, 659—661.

Digitized by Google

рознесуть Ляхам, жидам кару; — за кровь и пожари пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.“

Порівн. — Була й дорога
З монастира Мотриного
До яру страшного.
В яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У яр тоді сходилися
Мов из хреста зняті,
Батько з сином, и брат з братом,
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого Ляха.
Холодн. Яр. II, 61. 62.

По-під дібровою стоять вози з оружием, се-б-то с косами, подаровані гайдамакам царицею Катериною, котра повстанє люду українського против польских панів тайком вспирала, — а між возами роіться багато козацтва простого с старшиною. Козацьке панство тихенько розмовляє и поглядає на Чигирин, бажаючи, щоби вернулись часи давнёі слави.

В епичне оповіданє вплітає поет драматичну сцену дії козацько-гайдамацькоі. Окремо від простого козацтва похожає ёго старшина и розмовляє тихенько, непаче-б боялась здради в починах повстаня. Автор наводить розмову трёх старшин. Первий з них то голова штудерна: розмову свою починає згадкою за старого Головатого, посліднёго судьі Січи запорозькоі, котрий щось непевно в повстаню заховується. Старшина той завидує очевидно Головатому, котрий, ведля слів третёго старшини, враз с своім сином, до передового становиска між козацтвом прямує. А вже-ж той старшина не з иншоі причини пристав до гайдамаків, як лиш из-за того, щоби бути опісля хоть кошовим. Він рад-би дуже, щоби вже раз задзвонили в манастирі на знак повстаня; однако заявляє свою боязнь, що Запорожці и гайдамаки дуже голосно гомонять, по-за-як Ляхи, почувши тее, змогуть спинити іх змаганя. Відтак замічаємо, що бесіда трёх старшин зовсім відповідна тогдішній ситуації. Слова первого старшини суть справді таємничі, між тим коли другий и третій старшина з боязни, щоби хто іх не підслухав, слів своіх не договорюють до кінця, але мову свою уривають тогді, коли хочуть щось важного сказати. Коли-ж ті три старшини не відважились вести між собою ясно

Digitized by Google

означеної розмови, то не подивуємося, що поет приноровився до тої ситуації и в тім місци своєї поеми писав прозою. Також Шекспір в своїх драмах, писаних віршами, представив деякі сцени прозою, як н. пр. в Гамлєті сцену гробарів. Се-ж вдіяв він особливо тогді, коли вводив на сцену такі особи, котрі належачи до найнизшої верстви товариства, поетично своїх гадок висказувати не вміли. Шевченко, драматизуючи от-сю частину своєї поеми, вложив в уста старшин козацьких, а відтак в уста Запорожця, кобзаря и гайдамаки мову прозаічну, по-за-як непевпа ситуация перед повстанєм такої мови дійстно вимагала.

Почувши пісню кобзаря, щó в лісі співав Запорожцям и Козакам, старші козацькі станули нишком за дубом, під котрим сидів сліпий кобзарь, що ёго звали волохом из-за того, що був колись у Волощині. Про кобзаря того належить замітити, що зъявищем ёго вартість поеми ще більше підноситься. Він відзивається в „Гайдамаках“ тричи піснею своєю: в первий раз заохочує земляків до повстаня, в другий раз співає веселі народні співанки саме тогді, коли в Лисянці відбувається бенкет крівавий, а накопець забавляє гайдамаків піснею підчас страшної катастрофи в Умані. А вже-ж той кобзарь далеко більше вподобається читателеви, ніж кобзарь музи Ґощинського. Бо й сей польский поет вводить в дію поеми сліпого кобзаря. Коли-ж кобзарь Шевченка є вістником пісні простонароднёї, то кобзарь Ґощинського являється мов-то трубадуром испанським, щó співає пісню романтичну. — Старшини козацькі слухають пісні, поки не задзвонять. Кобзарь взиває Волохів и Молдаван, наймитів Татар и турецьких султанів, щоби братались с Козаками та вже раз освободились с під кормиги чужої. Він нагадує обом тим народам колишню їх звязь с Козаками, коли гетьманом був Богдан Хмельницький, и звертає їх увагу на Українців, щó самі себе з неволі ляцької увільняють. Дальше співає сліпий кобзарь про батька Максима Залізняка, щó гуляє степами-лісами, — иде чорним шляхом, а за ним гайдамаки.

Коли-ж оден гайдамака сю пісню вислухав, озвався він до Запорожця:

„Я щось не второпав, щó він співав про гайдамаків?“

Се-ж місце служить доказом, що не всі с простого люду знали ціль повстаня: многі впрушили за провідниками лиш для того, що бажали освободитись из неволі, а довідались о крівавій пімсті аж тогді, коли над Тясмином в темнім гаю були зібрались. И от, зачула громада голос дзвона! Та й заспівав кобзарь:

Digitized by Google

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм,
Идіть же ви, та молітесь,
А я доспіваю.

И повалили ид церкві гайдамаки, аж стогне діброва; „не повезли, а на плечах понесли вони чумацькі волові вози“. И співає кобзарь, а Козаки з возами танцюють, аж земля гнеться. Гайдамаки танцюють, — танцем бо вважали колись Запорожці всяку боротьбу с поганим ворогом. Коли-ж гайдамаки так були розходились, крикнув атаман Залізняк, щоб вже раз опинились. Се бо станули вони перед церквою: „дяк співа, — поміж возами попи с кропилами пішли, а за ними корогви несли, як на великдень над пасками“. И озвався благочинний словами: „Молітесь, братія, молітесь!“ Так и провідник неофітів, новий апостол правди, возгласив: „Молітесь, братія, молітесь за ката лютого!“ (II, 182, 17). Слова благочинного к гайдамакам суть страшним покликом военним, котрий и всякого байдужного к пімсті кривавій побудити мусів. Мотиви спонукуючі к повстанію в устах благочинного суть так переконуючі, що воно являється конечностію зовсім оправданою. Благочинний підносить насамперед духа воінів тою згадкою, що „кругом святого Чигирина сторожа стане с того світу, що не дасть святого розпинати“. Відтак вичисляє всі кривди, які Україна од Конашевича аж досі від ворогів перетерпіла. Потім голосить знову: „Молітесь діти!“ и велить Козакам згадати за гетьманів Наливайка, Остряницю, Богдана Хмельницького и за полковника Богуна. Павла бо Наливайку живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю и 30 старшин козацьких розчвертували и розвезли іх тіла по всій Україні; Зиновій-Богдан и єго син Тимофій були вправді поховані в Суботові, коло Чигирина, але Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигирина, од злости спалив іх мертвих. Полковник же Богун потопив Ляхів в Ингулі. (I, 135). Відтак в мові благочинного находимо згадку за ріку Рось, за город Корсунь и за ріку Альту. Зиновій Богдан бо повбивав багато тисячів Ляхів над Росью в Корсуні, а Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. И тая ніч, в котру те трапилось, зоветься Тарасова, або крівава. (Шевч. II, 4—8). Наконець каже благочинний, що за ними и душі праведних, и сила архистратига Михаіла, — та й єще раз голосить емфатично: „Молітесь, братія!“ — Вислухавши тої вітхненої, вельми патріотичної промови благочинного „молились, молились щиро Козаки, щиро, як діти.“ Так и неофіти після анальогичної промови свого провідника „мо-

*

Digitized by Google

лились, молилися перед хрестом закуті в пута, — молились радосно". (II, 183).

И теє, щó Козакам благочинний приобіцював, сповнилось дійстно, бо се „зробилось над Козаками хусточки", — се станула кругом них сторожа с того світу, — неначе явився архистратиг Михаіл з білою хоругвою небесною. Тогді кликнув діякон:

„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! освятили."
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: „освятили!" (I, 91).

Так отже представив поет в віщім вітхненю епичне оповіданє про „свято в Чигирині", и мабуть втомився вистаченєм тої величнёї части поеми, в котрій ліричний, епичний и драматичний елемент поетичний с собою стикаються, бо се пише він дальшу частину поеми, щó має заголовок „Треті півні", в елегийнім росположеню душевнім. В ёго душу повертає на хвилю супокій: доказом того суть ёго сумні згадки про дідів козацьких та про іх унуків, и також елегийні апострофи до місяця.

ТРЕТІ ПІВНІ.

Минув день Маковія, — останній день, в котрім ще Украйну катували вороги, — а гайдамаки мовчки ждали, поки „поганці" ляжуть спати; — лягли и не догадались, що ім завтра не вставати. „Ляхи заснули, та й іуди-жиди злічивши без світла свої гроші, лягли на золото и сном нечистим задрімали".

Дрімають... на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
И небо, и зорі, и зёмлю, и море,
Та глянуть на люде, що вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про се розсказать. (I, 92).

Відтак поет залишивши на хвилю объективне оповіданє висуває на перед опять своє субъективне *я* и питається, чи місяць знає ёго сиротину, Оксану з Вільшани, — питається, чи Ярема знає и чує щó про свою любу? И відповідає поет:

Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать:
Недолю співаю козацького краю.

Опісля-ж висказує він сі важні слова:

Слухайте-ж, щоб дітям потім розсказать,
Щоб и діти знали, внукам розсказали,

Digitized by Google

Як козаки шляхту тяжко покарали,
За те, що не вміла в добрі панувать.

Слідує згадка про наслідки повстаня козацького. „Довго-довго кровь степами текла-червопіла, — текла, та й висохла. Тепер степи зеленіють; діди лежать, а над ними могили синіють. Та от, ніхто іх и не знає, ніхто щиро не заплаче, ніхто не згадає... А унукам гайдамаків байдуже про теє, — вони сіють собі жито по тих степах, де текла-червоніла кровь іх дідів. Багато з них не знає вже, де похоронили Гонту, мученика праведного, де одпочиває Залізняк, душа щира...“

Правда, що гарні гадки висказав тут поет про богатирів-дідів козацьких та й про байдужних хліборобів теперішніх, однако треба признати, що в сій части поеми в переведеню основної мисли не добачаємо логичної звязи: поет мішає теперішність з минувшими часами и в недостатку віщого вітхненя помагає собі апострофою до білолицого місяця, котрому каже сховатися за гору, бо світу не треба ёго світла, — а то довело-б ся місяцеви на старість заплакати.

Після сёї промови до місяця вертається поет до оповіданя, и от, ёго душа впадає на властиві собі струни, котрі відзиваються опять таким гомоном, який нас порушає в глубині душі. Се оповідає поет, як убогий Козак по-над Дніпром иде: кругом ёго мов вимерли люде. Байдуже! иде Ярема, та не до Оксани, не в Вільшану на досвітки, а в Черкаси до Ляхів. Иде Ярема в латаній свитині и говорить до Дніпра, що сей батько сю ніч кровію упьється, бо потече багато шляхецької крови. А вже-ж Ярема не простий розбійник; каже бо, що козак оживе, що оживуть гетьмани в золотім жупані — що прокинеться доля! Свою-ж апострофу ик Дніпрови кінчить короткою молитвою, щоб в степах Украіни блиснула булава!

Иде Ярема зі свяченим в руках, и от, Дніпро мов підслухав ёго слів, — „підняв гори-хвилі та в очеретах реве, стогне, завиває. Грім гогоче, а блискавка хмару роздирає; але Ярема нічого не бачить.“ Згадав лиш про Оксану, котроі може й не побачить вже ніколи. Між-тим заспівав півень в третє. Треті півні були сиґналом різні. „А, Черкаси!“ крикнув Ярема и молився Богу, щоб не вкоротив ёго віку.

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ.

Ся часть поеми має всякі признаки поезиі епичної. Автор розвиває в супокою душевнім страшну дію різні гайдамацькоі и ви-

Digitized by Google

суває атамана Залізняка на первий плян свого величнёго образа. Між-тим коли гайдамаки по пеклу гуляють а Ярема по три, по чотири трупом кладе, іде собі Залізняк передом ватаги, люльку курить и нікому ні слова не говорить. Так отже коли Гонта далеко аж на Полісі гуляє, Залізняк ширить смерть и пожари в Смілянщині. Побачивши завзятє Яреми, прикликав ёго Залізняк до себе, звідався про ёго безталанний рід, а по-за-як він не мав призвища, назвав ёго Галайдою. Від Залізняка довідався Ярема, що титаря замордували конфедеряти и вкрали ёго дочку. Тогді запалала ёго душа жаждою пекельної пімсти к Ляхам, и ось кликнув він в розпуці серця:

Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки Ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло!

Гайдамаки повалились за своім атаманом, а за ними кобзарь-волох „швандибає на конику“ и співає Козакам. Зруйнувавши Медведівку, Смілу, Корсунь, Канів, Чигирин запалили вони Черкаси. Коли-ж Черкаси палають, а Козаки ідучи дальше то балакають, то кобзаря слухають, Ярема из смутку нічого не знає, не бачить, — як убитий. „Змія люта жадно випиває ёго слёзи, давить душу, серце роздирає“. Ёму тяжко-нудно, — тужить бо за Оксаною, не знаючи, де вона поділась, — „може вона гине, може тяжко клене долю,—клене, умирає, або в папа у кайданах у склепу конає“, —- а може й забула про свого Ярему, та живе панею в палаті ляцькій... „И хлинули слёзи, — дрібні-дрібні полилися.“ Саме-тогді світало и відтак звелів Залізняк гайдамакам в лісі опинитись, щоби коней попасти. И тихенько сховались гайдамаки в лісі.

Оповідаючи про змагане гайдамаків, поет придержувався події историчної. Були вправді крім Залізняка и Гонти між гайдамаками єще инші старшини козацькі, як сотник Мартин Білуга в Жаботині, сотник Шило в Смілій, Иван Усяч, — але поет замовчав про них и тут побіч Залізняка підніс Галайду, котрий по словам самого Шевченка, „в половину видуманий.“ (I, 137). Легко пізнати, що Шевченко в сій части поеми из естетичних взглядів про пімсту гайдамацьку лише спімнув, а не описував подрібно поодиноких прояв крівавого бенкету. Страшним мстителем є лиш Ярема,— демоном, не чоловіком стається він від тої хвилі, коли дізнався від Залізняка, що Ляхи титаря вбили а дочку ёго вкрали. Так

Digitized by Google

отже всяка месть гайдамяцька виражається именно в особі Яреми-Галайди, котрий же не єсть простим розбійником, а лиш местником из-за зъобидженої любови. Сим способом міг Ярема статись богатиром епичним. До гайдамаків пристав він, щоби добиватись свободи и ліпшої долі рідної землі, ворогам же мстить він більше всіх инших гайдамаків аж тогді, коли жаль за Оксаною и лютеє горе прошибло ёго серце. Відтак представленю сёї части поеми можно-б хиба се закинути, що Галайда в заявленю своєї туги за Оксаною єсть дуже сентиментальним. Такий Козак, щó вбив вже багато ворогів, ачейже не міг сейчас після крівавої тої кари довших любовних монольогів виголошувати.

Так отже представив автор в червонім бенкеті, як кровь Ляхів полилась чорним шляхом аж у Волинь. Про чорний шлях замічає сам Шевченко (I, 135, зам. 12), що він виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки и Носачівки и біг через степи запорозькі, через воєводства Київське, Подольске и Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним був той шлях названий тому, що по ёму Татаре ходили в Польщу и своїми табунами вибивали траву.

ГУПАЛІВЩИНА.

Минула ніч страшна, якої на Вкраіні не було єще ніколи. „Зійшло сонце. Украіна де палала, тліла, а де шляхта запершися у будинках мліла. Скрізь по селах шибеници; навішано-ж тільки старших, шляхта же лежить купою на купі.“ Коли-ж по всій Украіні задзвонили в усі дзвони, то не тільки Козаки та мужики, але й жінки з рогачами пішли в гайдамаки; — остались при хаті тільки діти та собаки.

Тогді було на Украіні лихо гірше пекла, про-те рад поет дослідити причини такої руіни. Він питається отже:

За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти, —
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба розъєднаться!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі и на дворі,
И весело в хаті! (I, 102).

Ляхи завидували отже добра Украінцям, та сказали: „Убьєм брата! спалим хату!“ Сказали и сталось. Але-ж по замучених

Digitized by Google

батьках остались діти-сироти, що в слёзах росли, та й виросли: „замучені руки розвязались — и віддали кровь за кровь, — муки за муки!“ И до сих заміток додає поет от-сі важні слова:

Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровью, а хто винен?
Ксёндзи, єзуіти.

Та й сам власною рукою дописав він тутки єще слідуючу припись: „До Уніі Козаки з Ляхами мирилися и як-би не єзуіти, то може-б и не різалися“ (I. 135, зам. 13).

Мандрували гайдамаки лісами, ярами, а з ними й Галайда. Вже минули Воронівку, Вербівку и приіхали в Вільшану. Хоть рад був Галайда дізнатись де-чого про свою Оксану, так не смів спитати, щоб не знали люде, за що він пропадає. Коли-ж гайдамаки минали село, запитався Галайда у якогось хлопчика про долю титаря и довідався, що ёго Ляхи спалили а Оксану вкрали, та що титаря на цвинтарі вчора поховали. И в роспуці серця крикнув Галайда:

Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сёгодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. —

И зажурився тяжко та догнав своіх. Минули хутір Боровиків, и от-се горить корчма с стодолою, — тая корчма, що в ній Ярема єще позавчора перед жидом Лейбою гнувся. От, яке лихо було Яремі у жида, а тепер жаль ёму стало, що воно минуло,— теперішня ёго нудьга була гірше жидівськоі неволі.

Саме-тогді дігнали гайдамаки хлопця в полатаній свитині, у постолах, — на плечах торбина. Залізняк думав, що се старець, та дізнався від хлопця, що він гайдамака з Керелівки. И запитався ёго Залізняк, чи знає Будища, та й озеро коло Будищ? Хлопець відповів, що знає й озеро, та й показав гайдамакам дорогу до того місця. Пильно-ж було Залізнякови туди из-за-того зайти, що там над озером був ліс, а в лісі скарб ляцьких панів. Відтак дав він хлопцеви за те, що показав дорогу в ліс, золотого дукачика. Шевченко розказує, що той червонець и досі єсть у сипа того хлопця, котрому від Залізняка був даний. Поет сам бачив у нёго славний той дарунок (I. 135, зам. 14). А по-за-як невеликий той ліс над озером в ярі зоветься Гупалівщиною (за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дерева), то й сю

Digitized by Google

часть поеми назвав Шевченко Гупалівщиною. Нридержуючись події историчної оповідає поет, що гайдамаки приїхавши в яр над озеро стали кругом ліса. Дивляться — нема нікого; аж ось побачили на деревах конфедератів, котрі були там скрились, доглядаючи своіх скарбів. Гайдамаки позбивали Ляхів з дерев, котрі неначе груші гнилобоки посипалися до-долу. Найшовши лёхи гайдамаки забрали скарби та й потягли в Лисянку, карати ворогів. Лёхи-ж, де був захований шляхецький скарб, и досі видко, тілько вже розруйновані.

Всякий, хто вдачливо перечитає сю частину поеми, зможе переконатись, що вона автором мабуть найслабше из всіх частей представлена. Крім поважної рефлексії про причину повстаня гайдамаків в сій части поеми мало добачаємо вітхненя поетичного. Автор вичисляє місця, в котрих гайдамаки гуляли, и знову згадує про Ярему-Галайду, побиваюшогося за титарем та й за Оксаною. Дію-ж про зустріт Залізняка с хлопцем-гайдамакою, котрому сей атаман дарував червонця, записав поет в оповіданю епичнім мабуть из-за того, щоби сей народній переказ вічній передати памяти. *(Дальше буде.)*

ПРО ТЕПЛО И РОБОТУ*).

Написав

Др. Иван Пулюй,

доцент віденського університета.

Написав я сю росправу після записок, зроблених для популярної лекції, читаної мною в товаристві природних наук у Відні 13. січня 1879. Передаючи сю росправу шановним читателям „Правди“, було у мене на думці, подати ті нові великі досліди на полі фізики, котрі сталисъ угольним каменем усіх наук природніх, а до того ж ще й попровадити нашу мову на нове поле, на котрому вона досі або мало або, за лихим проводом, таки зовсім не по своєму поверталась.

* * *

Од часів Нютона не знайдено другого так важного закону, як закон еквіваленції між роботою а теплом. Сей закон, дуже

*) Перепечатувати вільно тілько порозумівшись з автором.

Digitized by Google

важний для розуміня обяв природи, говорить: що можна переміняти роботу в тепло и на відворіть тепло в роботу.

Буде вже 37 років, як знайдено сей закон; знайшли ёго англичанин Жавль и, независимо від него, німецький лікар Роберт Ю. Маєр. Кожний з них шукає и находить правду своім робом. Маєр, яко лікар, постерігає надто червону кров у венах (жилах) декотрих хворих у яві. Він починає думати над сією объявою, и з надзвичайною, чудесною бистротою розуму схоплює єдиний між множеством фізикальних дослідів, на котрому можна було поліком оснувати стосунок між роботою и теплом. Стоючи на полі практичної механіки, приймаєсь Жавль за досвіди, и кладе широку и певну основину для механічної теорії тепла.

Ми почнем из закону переміни роботи в тепло, а потім перейдем до закону переміни тепла в роботу.

I. Переміна роботи в тепло.

Як що у мене на думці, росказати и пояснити сі закони перед більшою читаючою громадою, то починатиму од самих простійших досвідів, росказуючи про них способом, як найбільш приступним.

Хемия учить нас, що материя, с котроі складаються усі річі, не пропаща. Змішаймо, наприклад, вісім кільограмів квасороду (О) з одним кільограмом водороду (Н), и запалім сей мішаний воздух, то постане як раз девять кільограмів води, котру можна за помочею єлєктричного пруда наново розложити на оба ті воздухи, не запропастивши ні одного атома. Маючи атоми, ті останні частинки кожного тіла, можна зробити з них те або инше тіло; тілько не можна знищити материі так, щоб вона без сліду пропала. Чоловік безсилен знищити хоч би одного тілько атома. Вид материі, ії власности можуть змінятись, сама ж вона незмінна, вічна.

Фізика учить нас, що, як материя, так не пропаща и сила. Сила не може ані в нічо обернутись, пропасти, ані з нічого постати. Се стара оддавня правда: без нічого не буде нічого. Насувається питанє, що таке сила? Про саму силу ми нічого не знаєм, як и не знаєм, як на приклад атом притягає атома, земля падаюче тіло, сонце землю. Ми називаєм силою те дійство материі, котре єсть причиною иншого дійства. Ми судимо про силу по ії дійству, по тому, що вона зробить; чим більше дійство, тим

Digitized by Google

більша сила. Коли куля летить, то мусить бути и причина, або сила, котра дала кулі скорість ії движеня. Чим скорше летить куля, тим більша мусить бути сила, що кинула кулю у просторі. Коли ж елястична куля летівши попаде часом на другу кулю, нехай, завбільшки однакову, котра тихо стоїть, то летюча куля, торкнувшись об спокійну кулю, зараз пристановиться, а спокійна полетить так скоро, як летіла перша куля. Як бачимо, летюча куля може бути причиною движеня другої кулі. Загально сказавши, одно дійство може бути причиною другого дійства. Дійство а сила собі рівні. Як що отже тіло у своєму движеню представляє нам силу, то замість сказати: що сила не пропадає, ми можемо сказати: що усяке движенє не пропаще. Жадне движенє, и найменше, не пропадає без сліду. Скілько своеі скорости тратить одно летюче тіло, стілько достається другому, або цілому гуртови других тіл. Ту наче на торзі: що одні втрачають, те дістається другим. Гроші пересиплюються з одних кешень у другі, увесь же торг матиме капітал, однаковий по всяку пору.

Сей закон, що сила не пропадає, самий більший у механіці, и називаєсь: закон непропащоі живоі сили. Маєр первий, котрий виповів ёго ясно 1842. Пізнійше 1847 р. обяснив ёго докладно Гельмгольц и вказав, як він, наче та червона нитка, снується крізь усі обяви природи.

Земля тягне до себе каменя, то й камінь падає на землю з бистротою, котра тим більша, чим більша вижина, с котроі він падає. Ударившись об землю камінь не летить дальше и движенє, здається, пропало. Тілько ж ми знаєм, що движенє не пропадає, и бачили се на елястичних кулях. Камінь, упавши на землю, не летить дальше яко цілість, тілько чи не заховалось те движенє у тілі? Чи не літає що в середині тіла, хоч ми того й не бачимо?

Подумаймо собі, перед нами скриня, повна куль елястичних таких, як білярдові. До того ж повішані усі кулі елястичними шнурочками так, що єсть ім куди на всі боки літати. Для лекшого розуміня нехай ще буде, що усі кулі одна проти другоі тихо висять. Оттаку то приладжену скрию пустімо з висока на землю. Кулі стоятимуть одна проти другоі тихо, як що скриня вже летітиме, усі бо кулі разом падатимуть, не попереджуючи одна другоі. Ударившись об землю скриня не летітиме більше и здасться, движенє пропало. Тількож зазирнувши в скрию побачимо, як там кулі на всі боки шугляють, торкаючи одні других. Движенє цілоі скрині переміпилось у движенє куль. Те, що ска-

Digitized by Google

зано про скриню и кулі, сказано про кожне тіло и ёго атоми. Кожне тіло складаєсь, як відомо, з атомів, котрі у твердому тілі, наче ті кулі в скрині, звязані між собою притягаючою силою так, що кожний атом кругом свого місця на всі боки може повертатись, не кидаючи того місця*). Малесеньке движене, або дрожане тих атомів, котрого не догледить наше око, чуємо нервами нашого тіла яко тепло, подібно як чуємо ухом малесеньке дрожане воздуха яко голос, а бачимо оком ще менше дрожане атомів етера яко світло**). Чим сильнійше те дрожане атомів тіла, тим більше воно для нас тепле. Инший атом так сильно дрожить, що одскочить од тіла, а як багацько тих одлітаючих атомів, то ми кажемо: тіло „вітріє“ або „парує“, як камфора, або вода. Подумаймо собі для лекшого розуміня, що атоми каменя, котрий падає на землю, зовсім не дрожать. Камінь, ударившись об землю, перестане летіти, а в саму хвилю почнуть атоми ёго дрожати. Зовсім зимне тіло, упавши, стане теплим.

Такого ж тіла, щоб не було у нёму жадного дрожаня, значить зовсім зимного тіла нема. И в зимному тілі, як замерзаюча вода, дрожать ще атоми, а щоб вони зовсім не дрожали, треба б заморозити воду на 273 ст. Цельзия. Коли не зимне а тепле тіло падає на землю, то атоми ёго сильнійше дрожатимуть як перше, нім тіло ударилось, або тіло буде теплійше як перше.

Се приклад, як движене маси переміняється у движене атомів, котре дається нам чути яко тепло. Движене не пропало, воно збереглось, тілько форма ёго инша.

---

*) У плинному (жидкому) тілі можуть атоми переходити з місця на місце, тілько завсіди вони ще звязані між собою силою. У воздушному тілі атоми, нічим між собою не звязані, літають з місця на місце, куди котрий попаде, поки, ударившись об другого атома або об стіну посудини, не повернеться в инший бік.

**) Може єсть на світі організми, котрих слухи красші, ніжнійші од наших, и доносять ім найменше и найскорше дрожане атомів. Коли у них ще й другі чутя такі, як наші, то, де ми чуємо тепло або бачимо світло, там гратиме для них ще й музика. И дрожане етерних фаль світла, и дрожане кожної теплої річі буде для них концертом, хоч може по більшій части не зовсім мелёдийним. Що два фізиольогічні дійства можуть мати одну причину, об сім годі сёгодні сумніватись. Єсть люде, котрі за кожним тоном фортепяна бачать иншу краску світла.

Digitized by Google

Що кожне тіло упавши стає теплійшим, об сім можна увіритись, змірявши термометром теплоту водопада в горі и в низу. Відпливаюча вода в долині водопада буде завсіди теплійша як припливаюча в горі. Ще один приклад такої переміни движеня в тепло, або дрожанє атомів. Вдаривши кременя кресаком (мусатом) посиплються искри. Кремінь и кресало, ударившись один об другого, переміняють своє движенє в тепло, котре запалює одлітаючі маленькі одробинки кременя.

Наука механіки находить певний стосунок між вижиною, с котроі падає тіло и між скоростю ёго спаду. Скорість спаду тим більша чим більша вижина, с котроі воно падає, до того ж тая скорість що хвилі, то усе більша. Упавши из тієі подалі, де земля тілько що починає притягати, летітиме тіло близько землі 12.747 метрів у секунду. Як що подаль менша, то буде и скорість ёго движеня менша. Стосунок між скоростю и вижиною в загалі такий, що половина маси падаючого тіла, помножена двичі через скорість, рівна притягаючій силі землі, помноживши ії через вижину. Ставлючи букви замість слів, напишемо сей закон коротше: $\frac{1}{2}$ М × С × С = П × В.

Перва часть рівні: $\frac{1}{2}$ М × С × С, половина маси, помножена двичі через скорість називається: „ж и в а я с и л а“ (vis viva) и дає нам міру движеня, друга часть: П × В, сила, помножена через дорогу, здовж котроі вона дійствувала, називається: „р о б о т а с и л и“*), и дає нам міру тієі сили, котра зробила движенє. Чим більша робота притягаючої сили, тим більше живої сили набираєсь у падаючому тілі. Сила, котра тягне падаюче тіло до землі, робить роботу, и ся робота земської сили збираєсь у виді живої сили в падаючому тілі. Коли ж тіло удариться об землю, то уся

---

*) Коли тіло важить на приклад 10 кільограмів, то поклавши притягаючу силу П = 10, треба у поліку покласти замість маси М = 10 : 9·81. Число 9·81 метрів, се п р и с к о р е н е (accelleratio) вольного спаду. Тоді єсть:

$\frac{1}{2}\ \frac{10}{9{,}81}\ C^2 = 10 \times B \qquad C = \sqrt{2} \times 9{\cdot}81 \times B$

А поклавши М = 10, буде П = 10 × 9·81, а в конець

$\frac{1}{2} \times 10 \times C^2 = 10 \times 9{\cdot}81 \times B$ або $C = \sqrt{2} \times 9{\cdot}81 . B.$

Скорість спаду зависить тілько од вижини а не від маси. — Ми лічимо після первого поліку, а треба б властиво лічити після другого, бо те, що важиться на вазі, не притягаюча сила а маса. Купивши 10 кільо оливи, ми купили стілько маси. Купивши 10 к. оливи на місяці, ми купили стільки маси як на землі, сила ж, котрою місяць притягає сю оливу, менша як на землі.

Digitized by Google

та жива сила ёго, котру бачимо у движеню ёго маси, переміняється в дрожане атомів, або иначе сказавши: уся робота земськоі сили, що збереглась у тілі яко живая сила, переміняється у теплоту.

Між спожиткованою роботою и поставшою теплотою мусить бути якийсь стосунок. Коли зникне якась робота сили або, скажім, движенє маси, то постане натомість теплота, а постане ii двичі и тричі тілько, коли й зникшая робота буде двичі або тричі більша.

Дуже докладною поміркою, котру зробили Жавль и другі*), знайдено: що, коли упадуть на землю 424 кільограми з вижини одного метра, то постане стілько тепла, що стало б чим нагріти одного кільограма води на один ступінь Цельзия більше; 424 кільо $\times$ 1 метр $=$ 424 кільограм-метри називається „механічний еквівалєнт одиниці тепла“.

Упадуть 424 кільограми з вижини 100 метрів, то зникне тоді $424 \times 100 = 42.400$ кільограм-метрів роботи, а постане натомість 100 мірок-єдиниць тепла. Сім теплом можна одного кільограма холодноі води (0^0 Ц.) нагріти на 100^0 Ц.; од сёго тепла закипить вода.

На сёму місці зробимо примітку, що не треба думати, наче б то притягаюча сила землі зникла або в що друге перемінилась. Ні, не сила а тілько дійство ii, живая сила тіла перемінилась. Тіло и земля звязані и по упадку тією ж самою притягаючою силою, котра між ними тоді дійствувала, як тіло летіло на землю. Полученє упавшого тіла из землею можна б назвати механічне полученє.

Подумаєм тепер, що земля и тіло стали такі маленькі як атоми, и замінимо силу ваготи силою хемічною, котра притягає атома до атома. От и матимем хемічне полученє двох атомів. Коли хемічно розлучені атоми один оподаль другого, то вони притягатимуть хемічною силою один другого. Злетівшись до купи перемінить ся летюче движенє іх в дрожанє, котре дається нам чути яко тепло. Хемічна сила не зникає; вона то й єсть, котра по части піддержує те дрожанє. Оба атоми, ударившись, розскакуються задля своєі елястичности, а хемічна сила притягає іх знов до купи, поки вони, ударившись, наново не розскочуться.

---

*) Помірка зроблена моім апаратом, таким як виставлений на паріській виставі (1878) дала той самий дослід 425 кіл. мет.

Digitized by Google

Оттак вони злітаються и розскакуються, бувши счеплені хемічною силою, та не можучи один од другого далеко одлетіти.

Из поставшого тепла можна судити, як велика тая хемічна сила, що скинула атоми вкупу. Як що змішаєм вісім кільограмів квасороду з одним кільограмом водороду и пустимо крізь тую мішанину елєктричну искру, то, як знаєм, постане из того спаленого мішаного воздуха девять кільограмів води, а летюче движенє атомів переміниться в їх дрожанє або в тепло. Постане ж того тепла стілько, скілько б ёго постало, пустивши на землю тягаря, важкого за 26 міліонів кільогр. из вижини одного метра або тягаря, що важить 260.000 кільогр. из вижини 100 метрів. Сей тягарь впаде на землю майже с таким самим розмахом, з яким кинулись вісім кільограми квасороду на одного кільограма водороду.

Де тілько злітаються атоми, там постає тепло. Пустивши на приклад водорода на платинову губку постане од атомів, падаючих на губку, стілько тепла, що губка затліє. Сім покористувавсь Дюберейпер и построів машинку до запалювання. Елєктричний пруд роскладає воду, заквашену трохи сірчаним квасом. Роскладні части водорід и квасорід, змішавшись, дають пальний газ, котрого можна пустити на губку, одчинивши крана. — Губка плятинова затліваєсь од водороду и запалює пального газа.

Я приточу ще один приклад, як переміняється робота в теплоту, тілько для лекшого розуміня хочу перше росказати дещо про духи або газп.

Духи постають, як видимо, из дуже маленьких часточок, молєкулів, котрі елястичні и круглі як кулі. Самі ж молєкули зложені из ще менших куль, котрі зовуться „атоми“. Кругом атомів и молєкулів єсть атмосфера дуже тонкоі матерні, котра „етером“ зоветься. Етер постає також з маленьких атомів, котрих дрожанє ми бачимо як світло. Земля наша из воздушною своєю атмосферою, тілько нехай вона буде без кінця-міри маленька, представляє нам атома з атмосферою етера, а земля и місяць молєкула двох атомів. Атоми у молєкулови можуть один проти одного літати, кругом себе вертітись и дрожати. Усі ж атоми молєкула держаться купи, звязані між собою хемічною силою. Ціла така громада атомів, або один молєкул, лежить прямо у просторі, поки, відбившись від другого молєкула або від стіни, не повернеться в инший бік. Молєкули літають подібно як ті комарі, висипавшись роём, тілько що молєкули далеко скорше літають. Молєкул воздуха (0° Ц.) летить 485 метрів в секунду. Будеж ся дорога дуже кручена и заплутана, бо молєкул ударившись за той час

Digitized by Google

до 4700 міліон разів з другими молекулами поверне за кожним ударом в иншу сторону. Молекули самі такі маленькі, що в одному кубічному сантиметрі звичайно густого воздуха (0^0 Ц.; 760^{mm}) буде іх до 21 тріліонів, число, котре ми не в силі хочби думкою обняти. Додати ще треба, що есть молекулам ще й куди літати, так, що ім там не тісно.

Літаюче движене молекулів дається нам чути яко тепло.

Коли воздух запертий в посудині, то молекули бються об стіни, и од сіх ударів походить тиснене воздуха на стіни. Хоч удар кожного молекула дуже маленький, то дуже багацько молекулів, котрі бються об стіну, тому й тиснене на стіну велике, и тим більше, чим більше молекулів об стіну бється.

Подумаймо собі високу скриню с чотирма стінами. В скрині воздух, як звичайно густий, затканий віком завбільшки одного квадратового метра, котре легко без тертя дасться піднести в гору и спустити; не пропустивши ні трохи запертого воздуха. Віко легке, и не важить майже нічого. Зверхи віка нема воздуха. Молекули воздуха бючись об віко підноситимуть ёго, а щоб воно не підпеслось, треба покласти на него тягарю 10.333 кільограмів. Замість тягарю можна б налляти на віко живого срібла, або води, або напустити воздуха. Живе срібло стоятиме у скрині 76 сантиметрів висше віка, вода 10·3 метра, а для воздуха треба б дуже високої скрині. Мусіла б вона бути так висока, як далеко од землі сягає воздушна атмосфера. Такий високий воздушний стовп, що стоіть над одним квадратовим метром, важить як раз 10.333 кільограмів.

Коли положимо на віко ще стілько тягарю, то віко спуститься и стане по половині заповненої скрині. Молекули стиснуться у меншому місці, об віко битиметься більше молекулів, іх тиснене буде 20.666 кільограмів.

Тиснене воздуха тим більше, чим менше місце, в котрому він запертий.

Ище ж бачимо, що віко спустившись до половини, заповненої скрині, остановилось, и движене тягаря 20.666 кільограмів, або іх робота, здається пропала, а справді вона перемінилась в тепло. Скілько живої сили втратив тягарь, стілько ії дісталось молекулам. У стиснутому воздусі побільшає движене, молекули літатимуть скорше, як 485 метрів в секунду, се значить, що стиснутий воздух робиться теплійший, а тим теплійший чим більше роботи пропадає.

Digitized by Google

Стиснувши сильно воздуха можна добути стілько тепла, що можна ним запалити губку. До того зроблена „воздушна налійка“, котра майже зовсім така, яка буває ручна сикавка, тілько що цівка (рурка), котра або з металі або из шкла, в долині без отвору, а до затички (штемпля), котра тілько пристає до цівки, причеплена губка. Тикнувши кріпко и скоро затичкою у цівку, нагріється стиснутий воздух и запалить губку.

Знаючи, як великий механічний еквівалєнт тепла, перейдем тепер до обяв всесвітніх, котрих без того не можна б розъяснити.

Дорогами, куди перелітає наша земля, літає також богацько малого и більшого каміня, окрушин давно зруйнованих планет и комет. Нехай, що такий всесвітній камінь, важкий за одного кільограма, летівши чотири миль географ. в секунду, попаде в нашу воздушну атмосферу. Воздух буде тамувати движенє каменя, якась часть живої сили пропаде у воздусі и камінь вирине з воздуха з меншою скоростю. Нехай, що камінь виринувши, летить тілько 3 миль в секунду. Що сталось из пропавшою для каменя ёго живою силою, не тяжко тепер відгадати. Досталась вона молекулам воздуха и самим же молєкулам каменя. Движенє маси перемінилось в движенє молєкулів, або в тепло. Наступає тепер питанє: скілько постало того тепла?

За помочею механічного еквівалєнта тепла, можна легко вилічити, що постане 48.000 мірок-єдиниць тепла (стілько тепла дає один кільограм вугля зовсім згорівши). Од сёго тепла закипіло б 480 кільограмів води холодної як лід 0^0 Ц.

Після дослідів астрономічних літає таке всесвітне каміне ис скоростю чотирёх до восьми миль в секунду. Попавши в нашу атмосферу одна часть живої сили переміняється в тепло, од котрого каміне запалюється. Инше каміне падає на землю а инше летить дальше, заплативши землі подорожне мито монетою тепла, на полік свого движеня.

Таке всесвітне каміне бачимо яко „падаючі звізди“, що мовчки по небі з місця на місце перелітають, лишаючи за собою на хвилинку світлую стежечку. Видати іх найбільш двичі до року в місяці листопаді и в цвітню.

Так само можна б облічити, що сталобся из землею, коли б вона яким чином на своій дорозі кругом сонця зупинилась. Як що сонце тягне до себе землю, то мусіла б вона упасти до сонця. Ціле ii движенє перемінилобся в тепло. Після поліку Маєра, Гельмгольца и Томсона, постало б стілько тепла, скілько ёго дадуть 6000 угляних куль, завбільшки нашої землі зовсім згорівши.

Digitized by Google

Ми хочемо ще иншим способом представити собі те тепло. Після дослідів Гершеля и Пуйле виходить из сонця в одну мінуту стілько тепла, що закипілаб від ёго вода, зимна як лід (0° Ц.) займаюча місце 12.000 міліонів кубічних миль. Як би упала земля наша на сонце, то стало б чим достачати світови тепла років на сто. Од тепла того ростопилабся земля, и росплилабся по сонці, так що ніхто з астрономів живучих на других планетах и не замітив би, що сонце побільшало через сей упадок землі.

Ось ми й бачимо, як би могло сповнитись те пророчество, котре пророкував свого часу апостол Петро: „Прийде ж день Господень, як злодій в ночі; тоді небеса с шумом перейдуть, первотини ж роспалені ростопляться и земля и діла на ній погорять“ (II. Посл. Гл. II. 10).

Як що сонце пускає у світ стілько тепла, то мусить ёго звідкілясь и прибувати, а то через яку сотню років мусіло б охолонути сонце, и давати менше тепла. Після обясненої механічної теорії тепла дуже правдоподібна думка, що тепло сонця піддержується астероідами, малими всесвітними тілами, котрих безліч падає на сонце, переміняючи в тепло живу силу свого движеня. Чи окрім тої причини не може бути ще иншої, не слід нам доходити на тому місці. Подана думка на кожний случай говорить, як сонця можуть поставати и удержуватись.

Після механічної теорії тепла беззагадочна и та всесвітна обява, що часом появляються звізди нараз и несподівано з великою ясностю, як славна звізда Тихого. Думка така, що дві сусідні звізди, котрих перше не було видно, злітаються до купи з великим розмахом, од чого обі запалюються и світять усёму світови, поки знов не зменшиться енергия молекулярного іх движеня, розсіваючись по всёму світу етерними фалями світла и тепла, поки новотворена звізда не охолоне и не потахне, так як холоне роспечена куля розсіваючи енергию свого молекулярного дрожаня яко теплі фалі, и подібно, як затихає гучний дзвін, розсіваючи енергию свого ритмічного движеня яко голосні фалі воздуха.

(Дальше буде.)

Digitized by Google

СПІВАНКИ з ГУЦУЛЬЩИНИ.

зібрав *И-й Ог...ий.*

Співанка за Джумапа.

Ой ходив Джуман сім літ в Подолю,
Не мав же він пригодочки на всю худобу:
Ой іхав Джуман, при долині став,
Воли му се поболіли, сам Джуман заслаб,
Ой заслаб — заслаб, під межев лежит,
Ніхто го си не питає, щож єго болит?!
Ой болит-болит серце — голова,
Бідна ж моя головонько чужа сторона!
Чужа сторона — чужіі люде,
А хто ж мене поховає, як ми смерть буде?..
Ой устав Джуман, та вгорнув жупан,
Волп ж мої сіренькіі, хто ж вам буде пан?..
Ой устав Джуман та вгорнув кожух,
Обернув си долів лицем там испустив дух!
Пішли волики вірикуючи,
Свого пана Джуманчика відшукуючи:
Прийшли волики стали у воротах,
Війди, війди ґаздинечко красна золота!
Волілам вас всіх тай вігубити,
Ніж малиськте мого ґазду туда лишити!..
Рано в неділю зазвонили в звін,
Исходит си, зъізджує си весь Джуманский рід:
Приходит д' нему рідненький отець,
Ой спику мій Джуманчику тут тобі конец!..
Приходит д' нему рідненька мама,
Ой спику мій Джуманчику глібока яма!..
Приходит д' нему рідненький брат,
Ой братчику Джуманчику яж сему не рад!..
Ой прийшла ж д' нему найстарша сестра,
Ой братчику Джуманчику деж ті смерть найшла?..
Приходит д' нему найменча сестра,
Ой братчику Джуманчику чужа сторона!..

За Джумана знають ту лише тілько сказати, що то був великий богатир, та іздив сімома парами волів все одною дорогою по цілім Поділю, Підгірю, та Бог знає куди. Арія тої співанки жалібна. Леґіші ії співають.

Співапки при гульках.

1. Ой заграй ми музикапте тої коломийки,
   а я собі погуляю з вечера до днинки:

*

2. А я собі погуляю тай ще побуяю,
а як тота щупка-рибка по тихім Дунаю...
3. А як тоті щупці-рибці без тої водиці,
а так мині молодому ще без молодиці.
4. А Господи милосердний, а Господи Боже,
кудам ходив не находив таке дівче гоже!..
5. Кудам ходив не находив тай такої любки,
шоби мене цюлювала то в личко то в губки!..
6. Милож ми си подивити фіялочці в вочи,
але ж бо я поносидів в свеі любки с-ночи!..*)
7. Ой я трошки неносидів, трошки попостояв,
та тільком си за фіялков брате гріха бояв!..
8. А заграй ми музиченьку я слухати любю,
а як мене рано буді, я в кулаки трубю!..
9. А заграй ми музиченьку триста би ти з моста,
як заграєш коломийки буде с тебе доста!
10. Пішов би я тай до любки, та бою си зрадки,
бо до меі брате любки ході всякі впадки:
11. Та най уни брате ході, я іх си не бою,
в мене ручки золотіі, я си обороню!
12. В мене ручки золотіі, в мене ручки буйні,
на мене си изберают дорогами дурні.
13. А заграй ми музиченьку с самого сумліні,
тютюну ти дам у люльку, самого коріні!..
14. Не богато леśіники гуляли-гуляли,
а за ними молодими ровту ізбивали;
15. Та то ровта, та то була високого пана,
ой як пішли та імили леśінника Йвана;
16. Ой колись хотів леśіню та на світі жити,
не йти було тай до коршми горілочку пити!
17. Ой на горі на високій сивий заяченько,
ой ніхто так не заграє як Нагімюненько:
18. Як заграє, заспіває, далеко го чути,
аж у тую Німечину, та де би нам бути.
19. Німечина не Ляшина, и земля Волоска,
підмовивши уже дівче піде поголоска.
20. Підмовив бим, каже, камінь тай камінь з водою,
лиш не можу підмовити дівчини с собою.
21. Ой по горі товар пасе, по долині вівці,
та не давай, леśінику, подарунків дівці:
22. Ой бо тоті подарунки у неі ні-защо,
с ким си зійде, то те судит, — каже шос ледащо!
23. А бодай ти дівчинонько та за то боліла,
ой не трохи ти від мене подарунків зйіла!
24. Та не клени леśінику, не клени — не клени,
стоят твоі подарунки в моєй мамки скрини.

---

*) с ночи = вечером.

Digitized by Google

25. Славне місто Коломия, ще славнійші Кути,
ой вжеж би я та женив си коби не некрути.

Наступуюча пісня — записана в Шешорах в Косівськім —, нагадує с початку на близьку загальну біду домашню: с того відтак вийде, що, хто знає чи остане дітём шмат землі, де-б вони могли „керекоріти“... Відти мабуть виробилося у де-кого понятє, що цісар вигубить людей, бо чи не за густо ім на світі?! Однакож того здоровомислячий в пісні не допускає, и не боіться такої смерти, але боіться инчої смерти т. є. „від Господа Бога“ через те, що настала „ненависть по світу“!.. Дальше згадується в тій пісні про паньщину, ії дарованє, а переходиться на... рухавки угорські за Кошута.

Ось та пісня.

Кобим могли люде добрі
Трохи не грішити,
Бо вже біда не далеко
Мало мемо жити.
Ци видите люде добрі
За все пішло тежко,
Ану собі ростолкуймо
Шо вже біда близько!..
Ой який же світ великий
Тай велика цара,*)
Нігде не ма кусень землі
Шоби пустовала.
Ой де будут наші діти
Та керекоріти,**)
Ой як уни не вигинут
Де вни мут сидіти?
Шось так чую через люде
Тай не один мислит,
Шо так цар нарід вігубит
Шо душі не лишит;
Від коли си світ завязав
Не було не буде, —
Шоби цар нарід вігубив
Шо до душі люде.
Тілько знашно на всім світі
Царского помору,
Ой як озме злодій ярчі***)

---

*) цáра = край, цісарщина.
**) керекоріти = гратися, гомоніти.
***) ярчі = ягнєтко.

Digitized by Google

Від шість-десєть дробу.*)
Ой як озме злодій ярчі
Не велика шкода,
Але ниша нам смерть буде
Від Господа Бога...
Лише така нам смерть буде
Від Господа Бога,
Бо вже це си наближила
Тисічи Петрова.
Ой бо ми вже всі вступили
В тисічу Петрову**),
А так нараз захрипнемо
Як лист від морозу...
Ой як той лист від морозу
Тай попіл від вітру,
Бо велика вже настала
Ненависть по світу.
Землі не змогла держити
Бог не зміг терпіти,
Господь знає милосердний
Де нас має діти.
Ой сам Господь дасть повітрі
на одну годину,
Ни один тогди не скаже
Шо: я не загину!..
Ни один тогди не скаже
Шо: я не загину,
всі си трупи посходимо
На одну долину...

Ой Господи милосердний
Як ми бідували,
Ми за дармо по шість шухів
Панщини рубали!..
Просіт Бога за Цісарі
Шо чис, шо година,
Шо панщину подарував
Шобим не робили!
Просіт Бога за Цісарі
Сараки Руснаки,
Тепер на нас лихо важі***)
Вень/ри тай Поляки.

---

*) дріб = дрібний скот, вівці и кози.

**) Перша тисячка літ, була Божа, або Христова; сеся друга, називається — Петрова; а кажуть Гуцули „шо третоі уже май не буде...“

***) важі = важут, наважилися на нас лихом.

Digitized by Google

Все Підгірє бояло си
Шо нас Веньґєр зітне,
Просім Бога за Цісарі
Чей си Цісар зіпре.[1])
Цісар свої письма післав
По межи Руснаки,
Шобн собі свої села
Добре вартувати.
Шоби собі дубельтові
Варти положити,
Цісар своє воєко здоймив[2])
Веньґра пригрозити!
Ой як війшли в Веньґєрщину
Там на вогонь стали,
Як си Веньґри збунтували
Тай нам си не дали.
Як си Веньґєр избунтував
Тай Руса публічив,
Палив пачки на могилі
Тай Фінанци[3]) вішив.
Ай бо Веньґєр того не знав
Не мав тої дійми[4]),
Шо ще д' нему Маскаль йіде
Вороними кіньми.
Не богато тих Маскалів
Штири міліони,
Ой як війшли в Веньґєрщину
Стали на загони.
Займив Веньґєр на той вогонь
Як дівку так хлопця,
Тай пристала з Веньґєрщинов
Ціла земля Польща.
Ой пристали з Веньґєрщинов
Польща тай Варшава,
Але тепер ид' нам прийшла
Сила Маскалева.
Не багато масковського
Веньґєр воська збавив,
Шо загулив[5]) до оґроду,
Та окропом спарив!..
Як си Маскаль заóбернув
Закрутив канони,

---

[1]) зіпре си = сплою переможе.
[2]) воєко здоймив = військо скликав.
[3]) Фінанци = ревізори.
[4]) не мав дійми = не надіявся.
[5]) загулйв = закликав підступом.

Digitized by Google

Так Маскаль Веньґра убив
Господи борони!..
Тепер Веньґер протів Руса
Зробив си як курка,
Узєв собі жменю воська
Тай утік під Турка.
Тепер люде православні
Земли уклонім си,
Чужолоству даймо поки,
Коршми попустім си...
Просім Бога за Цісарі
Шо час шо години,
Шо панщину подарував
Шобим ни робили.
Панщину нам подарував,
Оплату худобну;
Оплати си ґрунт халупу
Сиди коло дому!..

(Конець буде.)

СОННІ МАРИ МОЛОДОГО ПИТОМЦЯ.

(ВИІМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

написав

Василь Барвінок.

(Дальше.)

„Кажу тобі,—кажу тобі: „азъ єсмь свѣтъ! и конець! Йди и не согрішай“, відповів настоятель и положив конець всякій дальшій розмові.

Улян вийшов с кімнати мов запаморочений. Ёму здавалося, наче б він надихався якої душливої, гнилої задухи, а чадна хмара налягла ёго памороки, завертала голову, збивала ёго з ніг и тягла у темну пропасть. Улян оперся о стіну біля замураного вікна, звідкіля мов через сито було видно, як на небі вихор роздерав хмари, наче білошовковими шматками кидав навкруги місяця, що від часу до часу виринав из-за хмар. Усе навкруги Уляна вертілось, гуляло, мов би з вихром колотилось; кров грала як розбурхана хвиля и добивалась до серця, займала дух в грудях. Крізь надтовчену шибу надувало свіжим холодом на Улянове розгорячене лице и мало-помалу холодило ёго горячу душу. Він все ще бачив перед собою настоятеля, чув ёго слова, докори и роз-

Digitized by Google

важав їх тепер в своїй голові. Згадав він и свої відповіди короткі, несмілі, потульні, и ёго брала досада за свою мовчаливість и боязливість. Він же ж стояв перед настоятелем як справдішний виновник, не знайшов слів оправдатись, виповісти свою правду,— и вийшло так, наче б він справді був винуватим переступником уласкавленим и відданим до поправи. А він так щиро леліяв идеали своєі молодости, так твердо вірив в іх правду и стілько разів бажав підійняти рать в іх обороні; тепер же ж замовкла ёго сила вимови, померкли святі идеали и ёго серце страхом затрепетало перед нападом на них!

„Як се сталось, як се сталось?“ шептав Улян сам до себе, „хіба я з глузду зсунувся! — Ні, я повернусь назад и скажу отверто, що міні нічого цуратись, нічого не вирікатись, що оттут нівечать ту истинну, за котру роспято Христа, убивають християнську любов ближнёго и... Ні, ні! шкода слів, шкода й труду! Не вже ж толкувати про любов завмерлим серцям!.. Не пустить камінь води... не зрозуміє мого бажаня, горачої любови святої правди... Краще покинути ті сумні мури, що таким камінем давлять мою душу... Тут немипучо прийдеться змарніти. Піду в світ, там буду жити и працювати по моій волі, по моім думкам...“

И коли б не пізна пора, не зачиняні двері, Улян може б и сей час був вибрався на світ не багато розбераючи. А так щораз остигала горячка и находили нові думки за думками. Світ стояв перед ним такий незнаний и темний, що й ніде не провиднювався ясний шлях першого житя, а темні мари бурлацтва и голоду ставали наново перед ёго очима. Світ широкий — без просвітку, охота до праці — без підмоги и поради, голод и холод! Було над чим погадати и задуматись. Сумні думки находили наче бурливі хмари, що тьмою сонце вкривають и усе смутком непроглядним обгортають. Світ був для Уляна справді безвістно широкий, бо він ёго не знав, не знав як и куда в нім повернутись, до кого прихилитись и як в нім прожити. Він чув себе невольником житя и світу, що не давали ёго молодому серцю и бистрим думкам по волі розвинутись, и лице ёго сумнійшало, голова хилилась и важкі зітханя вирівались з ёго грудей. Тепер він глянув крізь запиляні шиби на осінне небо, де вітер гнав, шарпав, роздерав и роскидав хмари, закидав ними світло місяця и всю землю топив в сумній поволоці. И ёго погляд на світ ставав тепер такий темний, як ті невмиті шкла, ёго душа така сумна, як те осінне небо хмарливе, ёго думки так порозривані

Digitized by Google

як дощеві хмари, а ёго молоді ідеали затемнені и захитані, як той повний місяць білолиций, що здалося разом с хмарами летів десь у бездну пропасть. Сумно було на душі, якісь вязи здавались опутувати ёго силу и досада над самим собою и над неприязним світом бурила ёго грудь, стискала кулаки. Аж тепер почув він, що в руках держав лист від батька. Сквапно розірвав коверту, підступив до лямпи и почав читати, надіючись, що тут знайде хоч троха відради и поради в свім горю. Лист був довгий, писаний видимо дрожаючою рукою старика.

Дорогий Сину!

„Моя старість и наші клопоти, тобі добре знані, не кажуть „тобі надіятись від мене частих листів. Ласкою Божою допрова„дили ми тебе до розуму и тепер стоіш вже в придверю свого „стану, до котрого кождий чоловік стремить. По твоєму розу„мови, твоєму серцю и любови для Родичів надіємося, що ти „сам щасливо завернеш до пристани твого призначеня и дасн „нам видіти тебе скоро в своім стані и тішитись твоім щастєм. „В твоіх руках почиває тепер твоя доля и я що-день молю Го„спода, щоб дав тобі щасливо діпняти кінця твоіх трудів. Нині „однакож затрівожені ми несподіваними вістями, вправді невіро„ятними, але для нас дуже прикрими. Дай Боже, щоб вони були „неправдиві, як неправдивими хоче іх мати наше серце. Для того, „хоч с трудом, беру за перо, щоб тебе, любий Уляне, остерегчи „перед покусами, які тебе далеко від родительскоі опіки можуть „навіщати, и перед злими людьми, котрим ні свита ні церква не „поправить закаменілоі совісти и безграничноі злоби. Вчера нео„жидано навістив нас наш Всечесний сусід о. Мартин и привіз „с собою якийсь лист писаний до него видимо с семинарні від „невідомоі особи. Невідомий Ментор викидає о. Мартинови, як „міг він позволити своій Настасі „призвоітій єдиначці“ війти „в так близьке знакомство а навіть в „формальні заручини“ з мо„лодиком без всякоі будучности, укінченим гімназиястом, котрий „знаний с своєі сіракової ворохобні хоче тепер своіми авантю„рами перевернути цілу семинарию, зберає около себе рівних „собі козаків, зноситься с світовими польономанами и нині — „завтра буде виключений с семинарні и опиниться на бруку як „простий бурлака. Незнакомець прикладає тобі як найгірші вла„сности и каже, що вже навіть ректорат семинарні попавши на „сліди твого авантурничого новаторства задекретував твою екс„клюзию. Що то за новаторства и ёго сліди — не поясняє жур„ливий ментор, за те ж дуже турбується долею Настасі, котра

Digitized by Google

„через таке знакомство відстрашує від себе о багато лучших же-
„нихів, „котрим би не треба посилати *пятки*“. Промахнувся и
„здрадився ціломудренний Ментор, бо не знає, що *пятка* тобі и
„так дуже рідко посилана походить від мене. Не диво, що сер-
„дечна Настася, як тілько почула про сей лист, обурилась и ска-
„зала отверто: се підла лож! та мало що на кусні ёго не пір-
„вала. Я тобі передаю достовірно все, що в листі написано,
„нічого не таючи, бо по овочах пізнаєш древо, а по друге во-
„рожі слова се найліпша пересторога и наука. Я не вірю сим
„аж надто видимо злословим словам, хоч твоє довге мовчане пе-
„реймає нас трівогою, що с тобою діється и ми тут живемо, як
„замуровані. И о. Мартин далекий від того дати віру сему зло-
„словому листови. Але я вважаю, що він ёго дуже обійшов и
„з ёго бесіди можна було дорозумітись, що не мило ёму, щоб
„о ёго дочці розсівано такі вісти, котрі не причиняються до до-
„броі слави дівчини, тим більше, що п-на Настася з ніким ще
„ніяким словом а тим менше заручинами не звязана. О. Мартин
„запевняв, що поважає тебе задля твоіх чеснот и твого доброго
„серця и яко нашого сина и що ти все останешся ёму милим
„гостем. И ми так з о. Мартином урадили, щоб тебе остерегчи,
„бо видко є люде, що хотіли б тобі яму викопати. Для того
„майся на осторозі. Тепер багато в світі вовків в овечих шкірах.
„Я вже тобі не раз говорив, що перед усім треба дбати о себе.
„Тобі яко молодому можуть видаватись красними ті патриотичні
„идеали, але вір міні, з них не будеш істи хліба. Най другі
„собі голови ломлять над тим, як підносити нарід, най другі ви-
„корінюють ті колючі бодяки, що розрослись по нашій землі, най
„другі поправляють світ и людей, най другі наставляють свої
„голови, що мають и силу и змогу и становиско до того. Ти
„памятай на пословицю: на перед не вирівайся и з заду не
„зіставайся. Не твоя то сила переиначити світ. Пророків
„світ усе камінував, а тобі прийдеться потерпіти за молодечі
„буйности. Памятай, що покірне теля дві мамі ссе; перенеси
„терпеливо до часу всі докори й неприязности, не дивися на
„світ, не слухай охотників, що може хотіли б тобою себе за-
„крити, будь глухий и сліпий на всі чужі підшепти и чужі діла
„и дбай, щобись скорше докінчив свої науки и дійшов твого
„стану. Воно би не було зле, як бись с часом міг подружитись
„з Настасею. Панна під кождим зглядом на своім місци, ще мо-
„лоденька, але твому вікови під пару (и вже вдягнула довгу су-
„кню). без всяких претенсий и тих фохів, які тепер що раз

Digitized by Google

„більше чіпаються наших дочок. А до того цілий дім дуже ста-
„точний, з доброго коліна, з діда-прадіда наш попівський. Добре
„воно, як за жінкою війти в добре гніздо та до того ще не голе.
„Родичі певно не були б тобі противні, а й п-на Настася може
„прихилиться до тебе своїм добрим серцем. Всі вони тебе мило
„згадують. Так не мали б ми клопотів о твою долю, а Настасині
„родичі певне не віддали б тобі голоруч дочки, як то часто в світі
„тепер діється. Вона в них єдиначка, а ти ще не знаєш, що то
„значить, як на нове господарство не приходиться без миски и
„ложки, а знайдеться и худібка и копята и бричка и троха за-
„сібного гроша. Так, дорогий Сину, дбай о свою долю и вистe-
„рігайся всякого нещастя. Най там и світ пропадає, аби тобі
„було добре. Як кождий дбає за себе — то найліпше, и не вір,
„щоб то хто небудь офірував себе за других. Все те омана. Я
„пишу рівночасно до мого давного школьного товариша а твого
„теперішного настоятеля, щоб тебе взяв в свою опіку и хоронив
„від напастей. Повинуйся ёму и слухай наших рад. Памятай, до-
„рогий Сину, на науки, які я тобі давав виправляючи тебе до се-
„минарії, памятай, що ми дрожимо о твою долю и твоє щастє,
„що твоя мати ока не примкнула трівожена всілякими гадками
„о тобі, памятай, що твої родичі вижидають від тебе на старість
„потіхи, а твої сестри и брати сподіються по тобі помочи, а хто
„знає, чи й не родительскої опіки, бо моє житя вже близьке не-
„далекого заходу.....“

Лист кінчився короткими звістками про здоровля численних членів родини, поздоровленями и щирим благословенством родительским.

Лист сей ще більше розгорячив Улянову душу, наче б ділляв олію до огню, що жарився в ёго серцю. Від ёго мов від цвітучих лугів віяло запашним теплом глубокої любови родительскої, але звістка про підступ невідомого ворога засувала тучевою хмарою досі погідний небосклон родинного житя Уляна. Мимо волі знов вирнула перед ёго очима темна постать, що недавно була швиргонула на вступі до супериорської кімнати, пригадавсь ёму той змішаний, переполоханий погляд котячий и Улян душею причував в тій постаті свого ворога. Він переберав в своїй уяві всі знакомі лиця семинарії, та ніяк не міг попасти на тропу ворога. Голос настоятеля, що с свічкою в руках йшов наганяти до сну питомців, розбудив Уляна з задуми. Треба було вертатись під число на супочинок.

Число, під котрим Улянови призначено місце, була простора довга кімната. Тут містилось вісімнайцять ліжок порозставляних

Digitized by Google

кругом попід стіни и на середині. Під числом було темно, тілько де-де по кутах блимали свічки та маленькі лямпи нафтяні. Біля свічок стояли питомці купками, а їх постаті величезними тінями чорнілись на шарій стелі, та по стінах, а через те здавалась кімната ще більше залюдненою. По стінах висіли плащі, довгі сурдути и блюзи, капелюхи та шапки. У півсвітлі здавалось, що се стоять чоловіки. Біля ліжок стояло багато всіляких куфрів, скринок и тлумоків, лежала пороскидана одіж, старі чоботи, заболочені кальоші, а в кутку біля желізної печі, де стояла також зачуджена умивальня, валялось на заболоченому як земля чорному помості багато кусників паперу и всілякого смітя. Від того всего видавалась кімната якоюсь величезною сумною яскипею таємничою. Улян війшов під число майже ніким незапримічений и змучений кинувся на своє ліжко, що стояло біля самого вікна. Він охляв тілом и духом и бажав відпочинку на самоті в супокою. А тут мліть находила ёго від того душистого повітря, що наповняло кімнату и давило ёго тою своєродною вонею, яка втискається в одіж, в книжки а навіть в тіло, и невідлучно носиться с семінарицькою одежою; ёго разила присутність стілько осіб, їх весела, безжурна розмова, голосні сміхи; — все те видалось тепер Уляпови разячим, роздражаючим. На третім ліжку від Уляна вигідно розложився молодий, товстолиций питомець. Ёго здорове червоне лице, наче кровю налляне, спітніло и вилискувалось від світла недалекої лямпи, заспані очи від нехочу вітворялись и знов замикались, а спід перкатого носа с товстих кармазинових уст видобувався то сопіт то посвист, наче б в середині кипіла вода и с силою випихала пару. Білі, пухкі, як молоком налляні руки зложені навхрест на животі з легка підіймались то спадали и вказували темпо, в якому кінчалось травленє вечері.

„Музика! не свищи, бо не даси міні ока замружити“, кликнув питомець с сусідного ліжка и кинув шапкою. Шапка впала „музиці“ на лице и розбудила ёго с сну.

„Заліпи собі воском слухи, то камінем заснеш“, озвався „музика“ и зівнув на всю хату.

„Заткай собі ліпше твою свистілку, то не вигравативеш котячої серенади.“

„Ой — за—аткав я собі тими лойовими книдлями, що аж до горла пре“, озвався по хвилі „музика“ плюнувши аж під саму стелю.

Сміх з другого кінця перервав розмову. Двох питомців високих та здорових як два молоді дубчаки, випочавши після вечері,

Digitized by Google

почали перемагатись с собою и борикатись с першу на ліжку, а відтак перехилившись гепнули собою об землю, що аж задуднів поміст. Оба силачі лежали хвильку на помості и голосно реготались. Вони втішались своєю рівною силою. Оден з них закинувши реверенду до гори став дуба, перекинувсь коміть головою и звалився на иншого питомця, що сидів в кутку біля свічки с книжкою в руках. Книжка вилетіла з рук, зачіплений подався в бік и з гнівом фукнув: „тьфу, навіжений, десь и в ночи нема з вами спокою!“

„Не гнівайся, Англіку, ми вчимось англицькоі боксади. Та й ти навчися боксувати, бо справдішний англік без того не обійдеться“. Англіком дражнили питомця за те, що він вчився англійського язика, з ніким нічого не говорив, хіба по конечній потребі, и все любив пробувати на самоті оддалік від гурту своіх товаришів. Його мізерне, запале лице, жовте як віск, непривітні, стрілкі очи, стиснені уста, в безладі роскинені волося, розхрістана шия и ціла постать скорчена, ёго наглі рухи и ёго мовчаливість, надавали ёму позір якогось дивака и відлюдка в очах питомців, виставляли ёго на часту наругу, збитки и непрятности. Усе те переносив він с стоічним спокоєм, мов нічого не чув и не бачив. Ледви двох-трох ёго давних товаришів школьних — знали ёго добре серце и за науками спрагнену душу. Відчужений від усіх, пристрастно віддавався наукам, через рік вивчився французького язика, перечитав незмірне число книжок, які тілько попадали під ёго руку, и від недавна всею силою чіпився науки англійського язика. Так и прозивали ёго „Англіком“ и при кождій нагоді насміювались и дразнили нераз аж до крайности. И тепер вхопив збиточний питомець англійську граматику, що випала „Англікови“ з рук на землю, и шпурнув нею в гору. Книжка зашуміла своіми листками и впала „музиці“ на зложені руки. „Англік“ мовчки метнувся за своєю граматикою, та другий питомець несподівано підставив ёму ногу и він повалився на землю. Всі навколо засміялись веселим хором. „Музика“ вдарений книжкою аж скрикнув, вхопив ії и шпурнув під сусідське ліжко. „Англік“ вставши з землі поліз с справдішною антлійською холоднокровностю під ліжко шукати граматики. Кількох дідуганів припало до ліжка и давай дусити та сіпати „Англіка“ так, що він запорошений, змучений, обштурканий ледво видобувся з напасти. Всі сміялись, а „музика“ докоряв ще за удар: „а бодай тебе, Англіку, трастя побило. Коли б не руки, був би міні впакував в живіт цілу англійську граматику“.

Digitized by Google

„А-у“ тягнув дальше заспаний музика, „бодай вас з вашими жартами! Вибили мене из сну. А міні снився такий гарний сон, що й Яковови гарнійший не приснився.“

„Слухай бурмило“, почав знов „музика“ храпливим голосом, як с просоня, до свого сусіда, що кипув був шапкою на него. „Ти троха фільозоф, так поясни міні, чи сни походять від Бога, — чи с чоловіка?“

„Хто животом жиє, то з живота має сни.“

„Еге з живота! Як би се правда, то міні б самі камінці з лоєм приснилися. Тфу! тепер на яві гидь бере, а ще як би приснились! Ні, не до ладу твоє любомудріє. А то бач, я як той Яков на камені, дрімаю с тими книдлями, що як камінці ще й досі мене давлять. А тут мене ще скортіло Англікови загорнути одного книдля, так мене нині голод на смак підійняв. Я не зміркував тої поганої омасти, аж як доситу наторощив, тоді почув лій на зубах. Ну, але слухай, який мій сон. От я дрімаю на моіх камінцях и міні здається, десь нараз взялася коло мене така світліть, така ясність, наче б саме небо отворилось. А дальше, десь ніби ангели не ангели, але так ніби моі парафіяне підносять міні — згадай що?“

„Дулю!“ засміявся товариш.

„То вже таким, як ти, будуть парафіяне на приноси тикати дулі. А моі ось які, послухай. Несуть здоровий порцеляновий полумисок повний присмажаних барабольок, аж пахне, а на верху на ввесь полумисок красується румяний росбратель. Крізь сон почув я, як слинку поликав, бо що було нахилюсь до него, то він від мене; я до него, а він від мене.“

„Не розбуджуй смаку під ніч, бо не заснеш, а заснеш — жиди присняться.“

„Е пусте, підождуть до ординації. А тут в чім иншім річ. С сего виходить важний психольогічний обяв. Видко наша душа працює и ві сні и в образи приберає наші мисли и бажаня. О— я дуже люблю росбратлі и тепер передумую, як би то вслизнутись до інфірмаря, щоб можна замавляти собі супериорського росбратля. А то жду и не діждуся того четверга, щоб посмакувати мого любимця. — От через що я й не люблю села, що там через більшу половину треба бути вегетаріяном. Мій идеал не може погодитись с таким селянством. Сиди між горами та скалами, як дошками від світа забитий, що як той хлоп раз на Великдень ледви кавалок мяса побачить! Кілько то разів чув я, як старі попи вздихають за тими семинарицькими часами, коли хоч раз

Digitized by Google

в тиждень доводилось ім засмакувати росбратля. Згадують, як о якім мітичнім золотім віці. А люде ще дивуються, що як котрий прийде до міста, то зараз за росбратля хапається. Я сам тепер по так любім сні мало с шкіри не вискочу.“ И „музика“ щораз дальше розводив свої животні уваги хоч ёго товаришови вже клеїлись повіки. *(Дальше буде.)*

Франц Ладислав Челяковський.

(Дальше.)

Літературна слава Челяковського звернула на него увагу росийського правління, и ёму предложено катедру знання славянського на однім из росийських університетів. Челяковський не знав, що й робити, но в кінци лишився в Чехиі, бо зі всіх боків запевнювано ёго, що обставини незабаром переміняться для него на лучше. И дійсно, доля зачала якби усміхатися Челяковському, но и ту не обійшлося без одної обставини, котра вийшла на яву для того, що Челяковський забув на час на осторожність потрібну для суспільного діяча.

Тодішний правитель Чехиі граф Хотек, що вважав на кожду більш примітну обяву в стороні, повіреній ёго правліню, зачав близше придивлятися росцвітови нової чеської літератури. Все готовий піддержати кожде добре діло, Хотек старався и ту оказати свою поміч. Звернувши увагу на бідне положене Празьких Новин, він причинився до їх реформи тим, що їх редакцию повірено Челяковському під услівями, котрі лиш від ёго діяльности зависіли, діставати більше або менше за свою редакцию. Разом с тим перемінився белетристичний додаток часописи „Rozmaitosti“ в „Česka včela“.

Челяковський прийняв редакцию 1834. Коло него зібрався невеличкий кружок співрацёвників, а особливо ёго приятелів, а також молодих почитачів, котрі під ёго досвідченим проводом пробували свої сили в ново відкрившійся літературній області. И Челяковському повелося в короткім часі умножити число пренумерантів на „Noviny“ и „Včelu“ до високого на той час ступня, так що з редакциі був прихід немалий, наколи зважимо, що ввесь гонорар діставався редакторови, а с того платив він всегдашному співрацёвникови, остальні ж співрацёвники робили з доброі волі без всякої нагороди.

Уважаючи своє положене обезпеченим, Челяковський звінчався того самого року з дівчиною, котру любив вже давно. Марія, ёго жона, заснувала ёго домашне щастє.

Між тим дневникарська ёго діяльність не вдержалася на спокійній дорозі. Роком перед Бджолою явся виходити иншій тижневий журнал: „Jindy a Nyni“ у Поспишиля, котрий від 1834 р. перемінився в „Český Květy“. Був то осередок молодих енергічних літературних сил, котрі не терплячи жадних обмежувань, силкувалися уторувати собі нову оригінальну дорогу. Противно Челяковський піддержував в Бджолі се-

Digitized by Google

риозніщий, більш випробуваний напрямок, добивався передовсім солідности, Květy же ударяли над все на оригінальність. Яко писач из смаком зівсім клясичним придавав більш значіня доконалости форми, а Květy, не дуже вважаючи на клясичні образці, завдавали ёму много причин до нападу. Представителём напрямку часописьма Květy був літературний писачок середних спосібностей, невеликого образованя, а до того повний надзвичайного честолюбя, дуже невірно оцінювавший свої сили, надзвичайно чуткий на кожне подражненє. Само собою розуміеся, що Челяковський яко талант доволі пізнаючий свою ціну и не терпячий спротивлюваня, а до того повний сатиричного гумору — все міг числити на успіхи в літературній війні. Но війна не скінчилася лиш поражкою слабшої сторони, вона тягнулася ще довго, хоч не с попередною енергіею; спір утих зівсім, коли сторонництва, що с собою спорили, зблизилися и змішалися.

В тоту пору передано Челяковському переклад ново вийшовшої устави карного поступованя. Щоб скінчити працю в назначенім речинці, приходилося Челяковському, и без того завсіди занятому, працювати по-над сили. Він скінчив речений переклад за півроку, и то так взорцево, що переклад був зрозуміліщий від оригіналу.

Р. 1835 опорожнилася из смертию Неідлого катедра чеського язика на праськім університеті. Яко адъюнкт зайняв ёго місце Челяковський. Катедра станула тепер на вижині, до котроі не могли ii піднести дарованя Неідлого. Имя Челяковського звабило много слухачів в університетську кімнату: для ясного и занимательного викладу він стався любленим від своіх слухачів. Належалася отже катедра ся Челяковському яко звичайному професорови. Но зайшла обставина, котра несподівано розбила всі ёго надіі на будучність.

За польского повстаня 1830—31 Челяковський выступав вітверто и горячо в обороні Росиян в спорах з молодшими співбратями в літературі, що позирали на повстанє инчими очима. Помимо таких загальних поглядів він богато в дечім не одобряв в ділах побідителя с побіджеными; сатиричне успособленє завело ёго дальше, як дозволяв розум, и він порівнав поступованє Николая с Поляками с поступованем татарських ханів с підбитими князями руськими (в Праських Новінах)... Австрийська цензура не добачила сёго місця, но не так поступило росийське посольство в Відні. Як воно настійно жадало від австрийського правліня, так и візвано Челяковського ик одвічальности та увільнено ёго від професури и від редакциі. Було то ударом и для самого Челяковського и для чеського народа. „Чеська Бджола“ упала за новоі редакциі Щепанка низше посередности, яко конечний додаток до „праських Новін“ вона підкопала и іх, хоч іх добре редагував бувшуй співпрацёвник Челяковського Томічек. Не много минуло часу, а „Праські Новіни“ мали лиш 200 передплатників, як було до 1834. р. Катедра чеського язика непримітно прозябала під ріжними наступцями Челяковського.

Нещастє, що постигло Челяковського, дуже діткнуло ёго, и хоть служба бібліотекаря, предложена ёму вдовою умершого недавно перед тим князя Кінського ухилила від него бодай журбу о щоденні потреби, но вона не могла обезпечити ёго житя так, що вільний від материяль-

Digitized by Google

них клопотів мав доволі часу для своіх літературних праць. Гореч, що наповняла ёго душу, виливалася в епіграмі и сатирі.

До р. 1840 ограничилася літературна діяльність Челяковського на уділі в часописях: Музейник, Денница, Вінець. Весь свобідний час свій посвячав на приготовленє більшоі ученоі праці, а то на етимологічний словар, в чім піддержував ёго також Юнгман, що саме тоді працював над виданєм свого монументального чесько-німецького словаря. Но и посеред сериозних и клопітливих учених занятий Челяковський находив хвилі до поетичного віддиху и 1840 виступив с працями, котрі додали нові лучі ид ёго славі. Були то: „Ohlas pisni českych“ и „Stolista ruže“. Чим більше часу проминуло від послідноі ёго праці, тим більш співчутя приносила публичність новим ёго працям. В спімнених працях показав Челяковський свіжість, достиг більшоі зрілости, викінчености и глубини, не утративши при тім сили твореня. Того самого року видав „Чеську ортографию“ и коротку граматику німецького язика, очевидячки лиш щоб поправити скупі приходи своі. Того самого часу вибрало корол. товариство Чеське Наук Челяковського на свого члена за ёго літературні заслуги.

Приходимо до покликаня Челяковського на катедру в Вратиславі и до семилітного ёго пробуваня там. Но перше скажемо кілька слів о установленю катедри в тім місті. Вратиславський університет тішився недовго катедрою польского язика для Гірних Сілезців, а при подавленю польскоі революції 1831 вона була знесена. Стараня о ії обновленю и о установі новоі катедри для славянського язика не принесли плодів. Новий король пруський показався милостивіщим и пропустив від себе польску депутацию с прекрасними обіцянками. Правлінє росправляло над установою славянських професорських катедр. Рішено установити дві такі катедри, в Берліні и у Вратиславі. До Берліна покликано Шафарика, котрий, хоч и удавався туди, но діставши місце бібліотекаря при Праськім університеті не приняв того місця в Берліні, а предложив за себе Челяковського. Того самого часу звернувся фільозофічний факультет Вратиславського університета ик професору Пуркіні, щоби указав и для тамошноі катедри деяких из знаних славянських учених. Він указав на двох Чехів: Челаковського и Коубка и на Поляка Цибульского. Челяковський пішов в Берлін, и познакомившися с тамошними обставинами, по довгих переговорах с пруським правлінем рішився приняти катедру у Вратиславі. До Берліна покликано тоді Цибульского. Повний найрадісніщих надій, Челяковський переіхав 1842 до Вратислава.

Зразу віддавався Челяковський на своім новім місци лиш професорській службі. Він зачав відчити о літературі Славян в загалі, о польскім язиці и літературі и о язиці старославянськім. Немало мав праці при уложеню тих відчитів. Разом назначено ёго на члена випитуючоі комісиі для польского язика. Спершу приходило на ёго відчити дуже незначне число слухачів, до чого причинялась немало незмірна ёго природна несміливість. Аж пізніще приходили до него в більшім числі особливо гірносілезькі слухачі теольогиі.

По-за службою він зносився раз-у-раз лиш с професором Пуркінею. На перемін вони збирали оден у другого недільні збори, на котрі прикликали и деяких из приятелів. Коли дорогою повертав який славянський

Digitized by Google

учений до Вратислава, то се було для них справдішним празником. Так приняли вони с славянською гостинностю О. М. Бодянського и И. И. Срезневського. Кромі того тішилися симпатиєю Челяковського знаний астроном Богуславський, знімчений потомок польскої родини, та професор клясичної фільольогиі Амброж, син чеського виходця.

Час вільний від служби Челяковський накладав на збиране дальших материялів до наміреного етимольогічного словаря, збирав також славянські приславія. О літературній діяльности не міг и думати при многих своіх занятях. Жите ёго проходило тихо в непереривній діяльности, без всяких недогід и без борби з материяльними недостатками в щастю тихого родинного пробутку. Лучалося, що затужив Челяковський за Прагою и тамошними приятелями; но за тото винагороджав себе в часі вакаций, не пропускаючи жадної спосібности відвідати родину и пробути кілька неділь в кружку людей близьких ёго серцю. Тоді то Челяковський якби перероджувався: в ёго очах сяло внутрішне задоволене, а в приятельскім кружку прудився филями невичерпаний гумор. Були то найлучші дні в ёго житю.

Тихе и незаколочене щасте Челяковського не було довге: в цвітні 1844 умерла ёму сердечно люблена жінка. Четверо дрібненьких діточок лишилося без матери. Легко догадатися, що смерть жінки була для Челяковського великою, майже ненагородимою утратою. Нараз упала на ёго плечі вага перше незнаних домашних клопотів, від котрих бувало старанно охороняла ёго віддана ёму жінка, и хоч серце ёго з болем тужило за умершою, хоч в нім не було місця для попередної горячої любви, однак почув Челяковський незабаром конечність що раз більшу дати занедбаному господарству нову газдиню, осиротівшим дітям нову матір. Другий сей брак не міг бути браком з любви: тому противився и зріліщий ёго вік и множество серіозних занятий Челяковського; задачою було для него найти жінку, по можности близьку способови своіх мислей, котра б для него занялася ділом газдині и матери в домі ёго, вдівця-идеаліста. При невеликім крузі родинних знакомств Челяковський невеликий мав вибір: з ним скоро упорався. Він вибрав дівчину горячого чутя, горячу патриотку и шановавшу мужа подібного Челяковському, ёго знаня и талантів. Саме в рік по смерти своеі першоі жінки Челяковський звінчався з Антонією Рейс.

Женитьба та не була так щаслива як перша найбільш про велику ріжницю в характерах обох супругів. Кожде з них гляділо в тім подружю чогось иншого: Челяковський розбитий послідним ударом судьби міг предложити своій жінці розбите серце и глядів в ній газдині; нова подруга ёго віддавши свою руку значному діячеви свого народа, надіялася найти в сім подружю осущене бодай деяких своіх високих идеалів, надіючися, що в признаню іі офір буде якась нагорода за недостаток особистого щастя. Но жите не виповнило іх мрій; в домашнім житю Челяковський не був таким, яким показувався в своіх поетичних пранях; він був, як то кажуть, вельми прозаічним чоловіком. До того мучила ёго хороба, с часом що раз більшаюча, котра и довела ёго в кінци до гробу; и щож дивного, що сам Челяковський, розбитий душею и тілом ставався с кождим днем незноснійшим для своеі жінки? Одною лиш розривкою в часі пробуваня ёго в Вратиславі були ботанічні екскурзиі

*

Digitized by Google

из старшим сином Ладиславом, вступившим вже в молодечий вік. С того видно практичну любов ёго до ростинности, котра и бувала нераз жерелом поетичних ёго поривів.

(*Конець буде.*)

Перегляд науковий и літературний.

Щоби по можности відповісти обовязкови, який припадає на „Правду“ яко місячник призначений для науки и літератури, ми отвераємо сей новий відділ в нашім письмі. Єго задача в короткости подавати а бодай вказувати на те, що робиться в науці и в важнійших чужосторонних літературах. Не хочемо обіцювати багато, бо ж легко пійняти, що до основного и всесторонного сповненя такоі задачі не вистарчає обем нашого письма. Наш перегляд науковий и літературний вже с того згляду не може бути ні повним ні всеобіймаючим. Але, здається нам, що красше сповнимо наш обовязок, коли хоч помалу и частями будемо знакомитись з духовим розвоєм загальним и зближатись до невичерпаного жерела всесвітноі науки, як коли б ми сего зовсім не робили. Ясна також річ, що при такім складі ми мусимо ограничитись тілько на однім обективнім справозданю про те, що в науці и літературах діється, и не можемо висказувати нашого суду и поглядів. Знаючи, як часто у нас підсувають часописям а навіть поодиноким авторам, передаючим яку небудь чужу теорию наукову, якісь закриті мисли и заміри, ми наперед застерігаємось проти такого підсуваня и посуджуваня. Сей перегляд науковий и літературний не має подавати поглядів наших, ні нашоі програми и ми не беремо відповідальности за погляди и теорії після чужосторонних праць тут представлені. Для того не будемо в нашім перегляді поминати навіть таких праць літературних, з нашими поглядами може несхожих, и таких теорий наукових, котрі не всім світом науковим признаються и яко теорії все зміні або й цілковитому понеханю можуть підлягати. Инакше ми не могли б подавати хоч би тілько приближеного образу тоі величавоі праці, яку відбуває дух людський в своіх всесторонних, и що раз ширших дослідах, не могли би ми й тикати таких питань науки, котрі поки що поясняються менше або більше стійними гіпотезами. И теорії — гіпотези, без згляду на свою змінчивість, виказують ті шляхи, котрими дух людський дошукується пізнаня правди. Для того просимо о обективний погляд на подавані тут літературні и наукові справи.

I.

(Kosmos. Zeitschrift für einheitliche Weltanschauung auf Grund der Entwickelungslehre in Verbindung mit Charles Darwin und Ernst Häckel herausgegeben von Pr. Dr. Otto Caspari, Pr. Dr. Gustav Jaeger, Dr. Ernst Krause (Carus Sterne). Leipzig, Ernst Günthers Verlag. II. Jahrgang 1878/9, Heft 10, 11, 12.)

Природничі науки, особливо ботаніка, зоольогия и угрунтована на ній антропольогия, зістали, як звісно, через геніяльну теорию Англіча-

Digitized by Google

нина Чарльза Дарвіна попхнуті на нові, перед тим незнані стежки и в нинішних часах дійшли тими стежками до огромного, нечуваного розвитку. Теория о спільнім походжіню всіх організмів вище розвитих від організмів первісних, занимаючих найнизшу ступінь в царстві органічних истот, — тота теория, будь вона зовсім або й не зовсім правдива, всеж таки зробила то, чого перед нею не зробила ніяка друга теория, т. є. надала всім природничим наукам велику, одноцільну підставу, вказала ім, так сказати, новий світ вислідів, ввела систем и порядок в розрізнену доси на незлічимі спеціальности наукову роботу. Найзнатнійші учені сили у всіх краях стали по ії стороні; спори, які заводились и заводяться й досі ії противниками, причинювалися дивним робом усе тілько до викриваня нових материялів, сказівок и доказів, скріпляючих теорию Дарвіна.

Одним з найважнійших наукових журналів німецьких, посвячених виключно працям на полі Дарвінізму, є „Космос“, видаваний від двох літ ученими Єґером, Каспарі и Краузе. Місячник той, о котрім всі наукові письма німецькі говорять з найбільшим поважанєм, и котрий між своіми дописувателями числить обох корифеів Дарвінізму — Дарвіна и Геккеля, взяли ми предметом першої наукової хроніки, щоб на самім вступі познакомити читателів з деякими цікавими а важними питанями з наук природничих, трактованими в „Космосі“.

В трёх сегорічних книжках „Космоса“ заміщено богато статей, с котрих виберемо тілько три групи, — а именно 1) статі про Дарвіна (коротка житепись и спис ёго творів) и Дарвінову науку; 2) статі Єґера про органічну душу и 3) статі по антропольогиі.

11. книжка „Космоса“ (за місяць лютий) посвячена Дарвінови по поводу 70 роковин ёго уродженя. В ній заміщена між иншим коротка житепись Дарвіна, написана Прейером, с котроі отсе подамо головні дані. Чарльз Дарвін родився 12. лютого 1809 р. в Шлюсбери в Англіі. Єго отець був лікарем, а дід, Еразм Дарвін належав свого часу до найзнаменитших учених и знатних поетів; він занимався, подібно як и внук ёго Чарльз, питанями зоольогічними, и в своім головнім ділі „Зоономіі“ (1794) висказав майже рівночасно з Гете-м и Лямарком теорию о природнім походженю організмів, через що належить також до ряду попередників Чарльза Дарвіна в науковім згляді. До 1825 р. учився Чарльз в своім родиннім місті, відтак поступив на університет до Единбурга, а 1827 перенісся до Кембрідж. Там заняли ёго найбільше відчити и досвіди ботанічні професора Генслоу, котрий мав на него великий вплив. Впрочім студиі університетські не богато ёго занимали, и він, як сам каже, далеко частійше бував на полёваних, ніж на прелєкциях. Особливо жалував Дарвін пізнійше, що занедбав студиі анатомиі и геольогиі, котрі відтак коштували ёго немало праці. Завчасу збудилася в нім охота збирати всякі натуралія. Ще в Шотляндиі почав він з невтомимою цильностю збирати хрущі и мінерали, раковини и зіля, хоть на разі не мав с того надто великої користи, позаяк не звик ще був приглядатися близше живим истотам, іх житю и внішній будові. Аж з р. 1831 почався новий зворот в ёго житю. В тім році виіхав він на кошт урядовий в наукову подорож довкола землі. Подорож трівала пять літ. Дарвін, котрий пустився в подорож простим зби-

Digitized by Google

рачем и ділєтантом в науці, вернув виробленим ученим, котрий присвоїв собі не тілько найважнійші наукові добутки попередників и уложив їх систематично в своїй голові, — але також призбирав величезний невичерпаний материял до нових, самостійних студій. Вернувши 1836 р. до Англії, осів від тоді в власнім краю и посвятився весь науці: порядкованю и видаваню материялів, добутих у подорожи, и працям, котрі угрунтували ёго имя в науці, яко основателя нової, десценденційної науки. Р. 1839 оженився с панною Веджвуд и мав з нею пять синів и дві доньки. В молодости здоров и сильний, почав від 1840 западати на здоровлю, бачиться, наслідком великих недогод, перенесених підчас подорожи. Однако слабе здоровле не спинило ёго ані на хвилю в наукових працях, котрих досі вийшла вже велика сила, и котрі зъєднали ёму бесмертну славу и велике признанє в сучасних учених. Але найважнійше ёго діло „О тім, як повстали роди звірів и ростин через природний добір“ (On the origin of species by means of natural selection) вийшло 1859 р. котрий то рік загалом уважається початком нової епохи в природознавстві.

Великі крики и свари, підняті з ріжних сторін на науку Дарвіна, а особливо голосний спір між ученими Геккелем и Вірховом о те, чи вводити Дарвінову теорию до шкільних книжок, чи ні, склонив редакцию „Космоса“ до поданя дуже приступно написаної статі: „Das versöhnende Element in der Darvinistischen Weltanschauung“. Подаємо з неї найважнійший устуи в дословнім переводі.

„В дитинстві говорено нам, що Бог в семи днях сотворив світ и все, що є на нім; наука виказує, що творенє трівало безмірно довгий протяг часу. Кому вірити? Чи маємо зробити salto mortale и приняти, що земля перед несповна 6000 літами нараз стала готова з усіми верствами и скаменілостями в своїй корі? Приймімо на хвилю, що воно справді так було и спитаймо себе самих: по що могли бути сотворені ті скаменілости, котрих наслідство на собі так ясно показує перехід від менше доконалих творів до доконалійших? Опираючись на біблії а понимаючи при тім усю вагу фактів, побачимо перед собою тілько два обясненя, одно негіднійше від другого. Або приймемо, що скаменілости, се пробні моделі твореня що-раз доконалнійших истот, — а ні, то признаємо, що вони навмисно сотворені и уміщені в земли в певнім означенім порядку, щоб колись одурити гордий розум невіруючих. Як колись єзуіт Атаназій Кірхер закопував штучні старинні памятки, щоб одурити ними археольога, — так и вся величава будова землі мала-б служити після такого погляду на оману людей.“

„И справді, на такі манівці мусів би попертися здавлений розум людський, якби хотів поминути поединче, найприроднійше вияснене, а притім узнати правдивість фактів. Але на щастє, розум наш може узнавати ті факти без найменшої уйми для свого релігійного чутя, — и се тота точка, на котрій Дарвін стає посередником и поєднаєм найрізнороднійших світоглядів, бо він освободжує пригнетеного духа и вказує ёму дорогу, на котрій може найти повне заспокоїнє, не потребуючи при тім фальшивити сам перед собою.“

Ми задержалися троха довше над Дарвіном и над значінєм ёго науки — раз для важности самого предмету, а відтак и тому, що в

Digitized by Google

„Космосі“ відповідні статі займають найвиднійше місце и своїм обємом и майстерським обробленєм. Перейдем тепер до теорії Г. Єґера о органічній душі.

Ще торік подав Єґер у „Космосі“ першу часть своєї статі, котроі головна основа ось яка. Як звісно, одна з головних складових частей органічного тіла є білковина. Без неї неможливе ніяке органічне житє. Ся білковина має у всіх організмів однаковий склад хемічний, але коли білковину, видобуту з ріжних організмів, піддамо діланю ріжних хемічних реагенций, то побачимо, що помимо однакового хемічного складу — запах при роскладі кождого рода буде ріжний. Значиться — частки однакові, тілько в їх уложеню заходять ріжниці у ріжних звірів и ростин. Отсі то ріжниці специфічні, котрі при роскладі білковини проявляються яко специфічний запах — відкрив Єґер и назвав орґанічною душею. „Материя — говорить Єґер — котру зову душею, міститься в кождім молєкулі білковини. Поки він цілий, поти й душа в нім увязнена и не проявляєся на вні. З роскладом молєкула — увільняється душа и виступає самостійно.“

Досвіди с чистою білковиною ріжних звірів, які робив Єґер, виказали, що при роскладі вона проявляє завсіди двоякий специфічний запах, — а то після того, чи роскладається раптовнійше чи повільнійше. При повільнім роскладі вивязуєсь запах подібний до того, який видобувається з вареного мяса тоі звірини, с. є. специфічний буйльоновий запах, а при раптовнім запах відпадків (екскрементів) тоіж звірини. Сесь подвійний запах становить після Єґера головну вісь, круг котроі обертається все органічне житє, — бо він становить основу чутя того, що приємне, а що неприємне.

Найважнійший стан фізиольогічний, при котрім проявляється душа, — се голод. Єґер вияснює той стан ось як. „Звірина тоді сита, коли соки ii тіла містять в собі много часток таких, котрі легко лучаться с кислородом, через те задержують кислород, входячий крізь пори тіла в тривалійших звязках и не дають ёму роскладати білковини. Колиж таких часточок (переважно товщів и углеводяників) не стане — що має місце у голодних звірів, тоді починає кислород живо роскладати білковину, — звірина почуває голод“, а на зверха се обявляється осібним, неприємним запахом, таким, як коли-б білковину сеі звірини роскладано при помочи сильних реагенций хемічних.

Не станемо ту слідити за дальшими виводами Єґера; скажем тілько, що при помочи сеі теорії Єґер обяснює всі психольогічні прояви и животні функциі, — що до ii ствердженя він в короткім часі нагромадив уже значний материял фізиольогічний и навіть язиковий. Надіятись треба, що теория Єґера розбудить в ученім світі живу дискусию, позаяк вона може становити зовсім не малозначучий поворот в новійшій біольогиі.

Звісно, який переворот викликала наука Дарвіна в цілій антропольогиі загалом, а особливо в етнольогиі чи то науці про житє, походженє и розвій народів. Вона 1) раз на всігди знівощила давну теорию про первісне щасливе житє народів в стані високої культури, про давний „золотий вік“, але виказала и в историі культури такий самий повільний, органічний розвій, як у повстаню родів и у зрості осібників

Digitized by Google

звірів и ростин; 2) вона дала рішучу перевагу порівнуючій методі в студиованю звичаїв, установ и прав, які стрічаємо у ріжних народів и через те богато причинилася до розъясненя прастарої, замерклої доби роду людського, с котрої не лишилось нам ні записок историчних ні переказів, — а тілько деякі, новійшими часами повикопувані знаряди, та форми и склад бесіди.

До ряду таких порівнуючо-етнольогічних студій належить помішена в 12. кн. „Козмоса“ статя 9. Габерлянда „О тім, як обходяться ріжні народи с старцями“.

На підставі многих фактів — повірок, установ и звичаїв ріжних народів, зведених до купи старанно и систематично, доходить Габерлянд ось до якого виводу. „У розмаїтих народів бачимо два противні способи трактованя старців. У одних вони займають почесні місця, мають честь и повагу, слова їх стають законом, рада їх важить найбільше, образа або неповажане ім причинене, карається остро (пригадаймо тут Славян в загалі, а особливо Русинів в давній, самостійно громадській добі їх суспільного житя); у других за то як раз на відворот: зневажані и погорджені, вважані тягаром родин и непотрібами в громаді, занедбані в кождім згляді, а нераз навіть від власних свояків та дітей убивані, — и убійство тото буває усвячене звичаєм и зовсім не зоронюєсь так названим и вродженим чутєм“, котрого, як звісно, у людей найнизших культурою „найблизших природі з усего найменче, позаяк житє їх найбільше звязане перенятими звичаями и острими обрядами. Щоб понятн сесі два способи обходженя и бодай троха вирівнатн їх суперечність, мусимо представити собі образ старця також з двох боків. З одного боку бачимо в нім, так сказатн, достиглий слід житя, збірник усяких досвідів, важний для будущого покоління тим, що переховує давні перекази и звичаї предків, піднесений на високу ступінь поважанєм и доглядом, який ёму оказують и через те єднаючий собі ще більше поважанє; а з другого боку — се завмираюче житє, упадок сили тілесної и духової, немов другий раз дитина, безпомічна як перша, але без ії надій и без любови, — непригідний для суспільности и через дізнавану погорду падаючий ще низше, через недогляд и занедбане сам собі збридлий и ждучий смерти“. Сесь образ досадно свідчить о таланті и старанности праці Габерлянда. При тій спосібности не можемо не звернути уваги на те, що наші материяли етнольогічні, зібрані по части Чубінським, а в великій части ждучі ще вмілих збирачів (особливо звичаї, повірки, обряди, забобони), ждуть також наукового обробленя и використаня; звертаємо увагу й на те, що именно такі материяли в обробленю науковім можуть найбільше причинитися до розъясненя житя и побуту нашого народа в прастарій добі, с котрої не дійшло до нас майже ніяких памятників, — а також и в пізнійших культурних добах, с котрих доховані памятники займаються усего більш князями, битвами, походами, — а усего менше народом и житєм народнім.

Digitized by Google

Бібліография.

— **Український гетьман Богдан Хмельницький і Козаччина.** *Ів. Левицького.* Львів. В „Першій Звязковій Друкарні“ під зарядом А. Маньковського. 1878. Заходом *М. Павлика* в 8⁰ стр. 152.

Уже сам початок сеї історичнёї розвідки ясно показує нам, що ся невелика книжка єсть річ дальша роспочатих оповідань історичних для народа звісного нашого повістяря п. Л. печатаних в Київі, як: Перші київські князі,—Татари та Литва, Петро Могила и Унія. Ся ж книжка більша від всіх попередніх містить в собі два головні відділи: Козаччина; а відтак: Український гетьман Богдан Хмельницький. Перший відділ Козаччина обіймає 38 сторін несповна и роспадається на чотири уступи: 1. Польскі королі на Вкраіні; 2. Перші козацькі гетьмани; 3. Народне лихо за Зигисмунда III. та Унія; 4. Повстаньня Косінського, Наливайка, Трясила та Павлюка, та становить так сказати б тілько вступ до властивої річи а именно до історії руського народа за часів українського гетьмана Богдана Хмельницького. Тут в сім першім відділі п. Л. в коротенькім витягу переказує що найважнійші момента історичні по найбільше за п. М. Костомаровим, а особливо з ёго „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“ и з ёго вступу до тритомової монографії „Богданъ Хмельницкій“ в поправнім (третім) виданю з року 1870. Однакож п. Л. не цупко придержуючися поглядів п. М. К. представляє деякі річи яскравійше, відмінніше.

В другім відділі сеї книжки: Український гетьман Богдан Хмельницький, властивій своїй річи п. Л. переказує нам в скороченю по порядку всё, що написав п. М. Костомарів в своїй тритомовій монографії „Богдан Хмельницкій“ (Историческія монографіи и изслѣдованія Николая Костомарова СПетербургъ 1870. Томъ IX. X. и XI). Однакож п. Л. не всюди задержує належитий розмір в скороченю, и місцями держиться цупко навіть слова п. М. К., а місцями пропускаючи подрібниці пропускає и многоважну обставину кидаючу світло на властивий стан річи. Так наприклад, говорячи про корсунську битву, п. Л. пропускає разом с подрібницями и те, що Калиновський в сій битві в чім міг противурічив старому Потоцькому, через що пропускає одну с причин розгрому польского войска. Противнож знов описуючи, що діялося по битві Корсунській, не пропускає таких дрібниць маловажних, як те, що Хмельницький відправив молебень, що три рази палили з гармат и рушниць а Хмельн. справив бесіду и на обід попросив мурз та значнійших панів польских, а, тілько згадавши про те, що Татари пійшли загонами по Україні, пропускає всё те, що на Руси тоді діялося. Також тілько дуже короткою вспомінкою згадує про те, як ширилося повстаніе и в Червоній Руси. В порівнаню до опису стану річи за надто обширно описує всякі подрібниці навіть маловажні при битвах особливо при пилявській и збаразькій битві. За те ж знов не каже майже нічого, що після пилявської битви гадали собі полковники та чернь, що гадав та міркував сам Хмельницький, а тілько повідає, що

Digitized by Google

гадали собі окружаючі Хмельницького шляхтичі руські и впадає в субєктивну рефлексию як би то Хмельницькому тоді треба було зробити. Про послів с сусідних царств до Хмельницького п. Л. вірно переказує нам за п. М. К., однакож прийшовши на посла від Олексія Михайловича московського царя, вправді згадує про дари принесені Хмельницькому, але пропускає те, з якою річею сей посол прийшов до козаків, а натомість виводить малозначну річ, як те, що Хмельницький чужоземських послів частував простою горівкою в золотих чарках, сам набивав ім люльки тютюном, а ёго жінка убравшися в дорогу одежу, терла свому чоловікови тютюн в мисці (стр. 68). Або описуючи досить подрібно битву під Зборовом пропускає з деякими подрібницями те, що при першій стичці козаків с королівським парляментарем виступив королівський звістун и звіщав всім так, щоб всі чули, що король скидає безбожного бунтівника Хмельницького з гетьманства, а назначив козацьким гетьманом Забуського, взиває козаків покоритись а за голову Хмельницького 10.000 червоних нагороди назначає; а Хмельницький почувши теє дуже боявся не довіряючи свому війску. Також и справу Молдавську яко справу особисту Богдана вважає п. М. К. несприяючою долі руського народа, виразно ж бо в III. т. стр. 18. повідає „можетъ быть, Богданъ не скончилъ бы такъ несчасливо своей войны, еслибъ молдавскій господарь не передавалъ полякамъ перехваченныхъ его писемъ и не возбуждалъ противъ него хана, извѣщая послѣдняго о сношеніяхъ казацкаго гетмана съ москвитянами“ себ то, коли б був Хмельницький не входив в зношеня и родинний звязок з Молдавським господарем. П. Л. тоі мисли не висказує оповідаючи цілу Молдавську справу в скороченю. На конець на стр. 121 п. Л. росказуючи про те, як цар Олексій Михайлович нарадившися з земською думою в Москві, послав на Україну до Хмельницького бояр „прийняти Україну в підданство московському цареві“. Майже те саме оповідає М. К. в III. т. 127 стр., тілько уживає зовсім иншого виразу зміняючого цілий змисл: „Послѣ этого приговора Земской Думы царь послалъ трехъ уполномоченныхъ пословъ въ Переяславль для принятія Украины подъ покровительство московскаго государя“. Слова підданство, а покровительство не то що собі не синонімні вирази, але надто, виражаючі два зовсім відрубні понятя. Правда не в мисли покровительства але в мисли підданьства посилала Москва своіх послів в Переяславль до Хмельницького; але не такої гадки був Хмельницький и ввесь руський народ, хоч не підозрівав Москви в хитрости окрім одного Богуна и натоді письменної єрархії руської; о тім переконує нас найлучше вимовлена в переяславських статях самоуправа України, незалежна від царських чиновників, о чім п. Л. наводячи головніщі условія переяславські у себе не згадує (об сім переконує також статя М. Кост. о відносинах Хмельницького до Хана в „Вѣстнику Европы“ — з грудня 1878 — оголошена). Також в декотрих именах п. Л. ріжниться від п. М. К. и так на пр.: пише Лукула, Лодожин, Ракачі и т. д. тоді коли п. М. К. називає іх: Лупула, Ладыжин, Ракочи. Сама оповість писана дуже плавно, и п. Л. належить вдячність за те, що бодай в скороченю подав историю Хмельницького — для ширших кругів руської публіки. Ся книжка годиться и для самого люду.

М. Н.

Digitized by Google

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(Обхід срібного весіля Найяснійшого Панства Цісаря и Цісаревої.) Торжество срібного весіля Н.Н. П.П. Цісаря и Цісаревої дня 24. цвітня прибрало величаві розміри торжества всіх народів монархиі. Се був не тілько обхід родинного свята Найдостойнійшої Пари, але також величавий обяв щироі любови всіх народів для конституційно пануючого Дому Габсбургів. Не з великою виставою и блеском але з горячою любовю и правдивою щиростю обходили Русини се торжество. Пануючій Найяснійшій Династиі завдячують Русини в Австриі узнане и охорону своеі народности, правну опіку и надану конституциєю можність свобідного розвою. Великодушности Найяснійшого Пана Франц-Іосифа І. завдячують Русини заснованє руського „Народнёго Дому“ и значне ёго материяльне винесаженє, під Єго пановань розвинулась ціла гімназия з руським язиком викладовим и утворено руські виклади на виділі правничім в львівськім університеті, чим задокументована спосібність всесторонного розвою науково-виховавчого руського язика. То ж крім звичайного вираву своіх щиросердечних жичень через парляментарних заступників своіх враз з заступниками инших народів в адресі ради державної виразили Русини також в адресі своіх численних товариств свої найщирші жиченя с поводу сего торжества. Депутация заступників товариств: Дім Народний, Матиця, Просвіта, Руська Бесіда, Товариство им. Шевченка, Товариство им. Качковського, Руска Рада, Руске Касино, Товариство р. Дам, Дружний Лихвяр, Академічний Кружок, заступників Ставропігиі и т. д. зложила дня 24. цвітня після торжеств. богослуженя в Успен. Церкві в имени сих товариств адресу на руки Є. Е. Намістника гр. Потоцького. Того ж самого дня уряджено старанем сих товариств в салі Дому Народнёго музикальний вечер, на котрім вступну промову мав Вп. проф. Д-р Изидор Шараневич. У вступній річи підніс Вп. проф. Др. Шараневич важність вжитяся санкциі прагматичної між народами Австриі и ii найважнійший наслідок т. є. тісну дружну — патриярхальну звязь поміж пануючою династиею и народами австрийськоі монархиі, котра становить одну з найвибитнійших ii ціх и через котру династия Габсбургська так злялась з державою, що не рідко заступаєсь именем тоі послідноі и дім Австрийський або Габсбургський стають синонімами. Ті дружно-патриярхальні відносини династиі до народів суть причиною, що навіть чисто тілько родинні торжества ставались народними. Переходячи опісля до річи, порушив бесідник дуже интересовні для нас момента так династичних як політичних відносин Руси и Польщи до Габсбургів, значенє Австриі в загально интелєктуальнім розвою на заході Европи и ii вплив на розвій нашого галицько-руського житя по прилученю Галичини до Австриі. При тій спосібности вспімнув бесідник о прихильности пануючих членів дому Габсбургського и до рускоі народности Галичини навівши коротко добродійства поодиноких монархів від Іосифа II. аж до Фр. Іосифа І. В кінци своеі річи заохотив бесідник на дорозі єдности під девізою як виразився нашого монархи: „viribus unitis“ до праці на дорозі народного розвою именно

Digitized by Google

ёго першій и кардинальній підставі просвіти народної. Зложенем щирих жичень як найдовшого віку и щасливої долі для святкуючої срібне весіле Найяснійшої Парн закінчив бесідник свою річ. Саля Дому Народнёго була переповнена зібранимн Русинамн.

З рана обходила руська академічна гимназия се торжество після слідуючої програми:

1. Річ ювилейна, сказана директ. гимназні Вп. О. рад. Ильницьким.
2. Пісень за цісаря — хор учеников.
3. Деклямация (німецька) — виг. уч. VII. кл. (Грицикевич).
4. „Красна зоре“. И. Лавровського — хор учеников.
5. Сольо скрипкове с супроводом фортепяну — вик. учч. Р. Красицький и Д. Леонтович.
6. Деклямация (руська) — виг. уч. кл. VII. Петрушевич.
7. Прощанє — Вахнянина. Сольо тенорове с супроводом скрипок и фісгармоні — вик. уч. Манастирський и Красицький с проф. Вахнянином.
8. Деклямация (латинська) — виг. уч. Зарицький.
9. Дует Мендельсона с супр. фортепяну — вик. уч. Грицикевич, Гупало и Д. Леонтович.
10. Деклямация (руська) — уложив и виголосив уч. Кокорудз.
11. а) „Заспівай ми соловію“ И. Лавровського;
    б) „Весна“ Дюрнера — вик. хор учеников.
12. Рондо Вебера — вик. на фортеп. Д. Леонтович.
13. Річ професора М. Полянського.
14. „Многая літа“ — хор учеников.

Так уложенє як и виконанє програми виказало, як красно розвивається руська гимназия під світлим проводом Вп. рад. Ильницького, як користно вплпвае В. проф. Вахнянин на музикальне образованє учеников и скілько многонадійних талантів розбуджується в руській молодіжи учащаючій до руської акад. гимназні. Велике враженє викликав дуже гарно виголошений відчит В. проф. Полянського. — Значне число гостей, що приспіли на се торжество, вийшли с сего торжества с повним задоволенем и с певною думою на так успішний розвій руської молодіжи. — Так обходили Русини у Львові торжество срібного весіля Н. Н. Цісаря и Цісаревої — без великого галасу и шуму, але щиро и по своій змозі. — Gazeta Lwowska замовчала про Русинів в своіх справозданях, наче б Русинів у Львові и в Галичині не було.

(**Новий Єпископ, ёго привіт, и нетактовність ректора університету.**) В середу дня 3. цвітня складала депутация руських товариств „Просвіта“, „Товариство им. Шевченка“ и „Руська Бесіда“ — під проводом Вп. проф. Дра Омеляна Огоновського — гратуляцні в имени сих товариств новонменованому Єпископу-Суфрагану Преосв. Дру Сильвестрови Сембратовичови. Др. Ом. Огоновський витаючи нового Єпископа гарною промовою и складаючи ёму щирі жиченя в имени згаданих товариств підніс, що Пр. Єпископ яко заслужений основатель и редактор „Руского Слона“ и спорудник народнёго молитвослова в руськім язиці — своєю дотеперішною діяльностю будить надіі у Русинів-народовців, що буде на своім новім становиску з рівною прихильностю відноситись до народнёго розвою Русинів и до народніх товариств руських, що

Digitized by Google

устороннить пересуди, які досі вповано в представителів духовної власти проти Русинів-народовців и ужите свого впливу до того, щоб Русинів-священників и питомців не прослідовано, як досі бувало, за те, що вони Русини-народовці. Впр. Єпископ взрушений щиростю привіту с сторони Русинів-народовців подякував депутації руських Товариств щирими словами и запевнив, що яко близько знаючий щиро-патріотичні змаганя Русинів-народовців и невсипущу працю їх товариств для добра руського народу буде не тілько дальше приязно до них відноситися, але й по можности їх діяльність підмагати.

Дня 20. цвітня відбулася консекрация Впр. Єпископа-суфрагана в катедральній церкві св. Юра. На обіді данім для угощеня репрезентантів властей и численних гостей духовних и світських дуже не мило вразив всіх присутних а именно Русинів тоаст взнесений молодим ректором львівського університету Дром Білінським. Вже від першої хвилі обнятя ректорату, а именно в ректорській промові с початком університетського року опустив Др. Білінський поважне становиско наукове, яке належало б заховати представителеви найвисшої плекательки наук, и станув на полі виключного польского патріотизму, чим ні троха не причинився до захованя поваги так університету як и свого уряду и викликав зовсім усправедливлене обуренє в лоні університетських професорів. В своїм запалі патріотично-польского демонстрованя посунувся Др. Білінський до тої нетактовности, що забуваючи на свій характер ректора університету и на те, що находиться в гостині в руськім домі між Русинами и на руській землі, вносячи тоаст виразив своє бажанє, щоби новий Єпископ „był zwolennikiem idei bratniej zgody narodowej w tej dawnej ziemicy Kazimierza Wielkiego“. Д-ви Білінському повинно бути відомим, що ся земля наша — руська а не якого Казіміра, що ми живемо під австрийським а не польским пановапем и що згадка про насильний забір галицькоі Руси Казіміром може викликати у кождого Русина як найприкрійші и до „братнёі згоди“ зовсім нещідходячі чутя, що таке анектованє руськоі землі для Казімірів виголошене з уст ректора наукової институції в домі руськім між Русинами нарушає всякі взгляди гостинности, и що воно при сім торжестві було ще тим більше не на місци, що нагадало як власне від Казіміра Вел. роспочалося відбранє руськоі землі руській церкві и ii упосліджене, котрого результати недавно відбились навіть в раді державній в спосіб для Русинів а именно для руського духовенства дуже немилий. Тілько гостинности Русинів може Др. Б. завдячувати, що ёго визиваюче поступованє пропущено без відповіди.

(**Музикально-декляматорський вечер, уряджений товариством „Просвіта“ в память XVIII. роковин смерти Тараса Шевченка.**) Дня 4. цвітня урядило товариство „Просвіта“ в память XVIII. роковин смерти Тараса Шевченка в великій салі ратушевій музикально-декляматорський вечер. Щоби зменшити кошта, получені з урядженем такого вечеру, а заразом подати публіці можність причинитись хоч дрібними даткати (в замін за подавану розривку духову) до увіковічненя имени Тараса, установлено відмінно від дотеперішного звичаю безплатних вечорків — на вступні карти дуже умірковані и в прирівнаню до инших

Digitized by Google

музичних вечорків загально приступні ціни — призначаючи чистий дохід з вечера на побільшенє фонду стипендиї имени Т. Шевченка. По важности самого обходу, та поминувши навіть взгляди патріотизму, вже по самій програмі музикально-декляматорського вечера, дуже добірно уложеній п. проф. Вахнянином майже виключно с самих руських оригінальних утворів музичних, так високо цінених знавцями, — можна було сподіватись, що львівські Русини и сего року громадно поспішать на вечер, щоби дати доказ своєі невигаслоі любови и вдячности для Великого поета Руси и своєі готовости причинитись до увіувіковічненя ёго памяти утворенєм стипендиї, та тим способом виріжнитись від гурту запопадливого тілько за безплатними розривками. Однакож надія навіть на так скромних обчисленях оперта завела в значній части. Явились тілько ті Русини с своіми родинами, що іх тиху а невтомну працю и офірливість можна замітити майже на кождім полі нашого народнёго житя, а не чути іх претенсиональности, явилась и молодіж наша, — але годі було побачити тих Русинів, що дають знати о собі лише тоді, коли ходить о почестні містця, о ревіндикациі права виключного заступництва... Навіть имя Тараса Шевченка, високо почитане цілим образованим світом, навіть ціль гуманітарна, сполучена з обходом памяти найбільшого нашого поета, не можуть розбудити и обєднати всіх Русинів, так що можна напевно сумніватись, чи є що в світі всім Русинам дорогого, святого и спільного. — Програма вечеру була слідуюча: 1) *И. Лавровського:* а) „Красна Зоре“ и б) Подорожний — відспівав хор. 2) *С. Артимовського*: дует з опери: „Козак за Дунаєм“ — на сопран и тенор відспівали п-а Е. Любович и п. А. 3) *Абт*-а — серенада и *Дюрнер*-а — весна — квартети здвоєні. 4) Заспів *Т. Шевченка* „Думи моі, думи моі“ — віддеклямував п. Глписький. 5) *М. Вербицького*: „Куда ти пливеш?“ и *И. Лавровського*: „Заспівай ми, соловію“ — виконав хор. 6) *Н. Вахнянина:* „Прощанє козака“ — сольо тенорове с супроводом скрипки и фісгармоніі відспівав п. Цетвінський. 7) *Шуберта*. — тріо — на скрипку, віольончелю и фортепян — виконали пп. Брукман, Вольман и Червінський. 8) *Н. Вахнянина*: „Наш рай“ тріо на сопран, тенор и бас в супроводі скрипки, фісгармоніі и фортепяну. 9) *М. Вербицького:* „Ой зазуле“ — хор с сольовими квартетами. Виконанє сеі програми випало під кождим зглядом містерно. Декотрі с точок програми були повторені на неустаюче домаганє публіки. Дуже симпатичне узнанє загалу зъєднала собі в перший раз виведена композиция п. Н. Вахнянина: „Прощанє козака“ своєю щиронароднёю ревностю українською, мельодийним виразом глубокого чутя и типовою своєродностю мотиву. Про високу артистичну стійність композиції п. Н. В. „Наш рай“ була вже згадка у „Правді“ в справозданю про вечер в память столітноі річниці родин Гр. Основяненка. Ми вповні поділяємо бажанє, щоб сі твори музичні як найскорше видані печатно стали приступними широким кругам любителів музики. Гучними оплесками виразила публіка своє узнанє п-і Е. Любович и пп. А. и Ц. за артистичне виконанє 2., 6. и 8. точки програми. В загалі можна сказати, що сей вечер належить до найудатнійших музичних вечерів, які коли не-будь уряджували Русини у Львові. Єдиною дисгармоніею могло бути немиле Русинови чутя обоятности неприсутних Русинів. Невеличкий чистий дохід с сего

Digitized by Google

вечеру передано товариству им. Шевченка на побільшенє фонду стипендийного. На вечер сей — надосліли численні телєграми доказуючі, що загал Русинів цілого краю бере живий уділ в святкованю памяти Тараса Шевченка.

(**Соціялізм — польскі дневники а Русини.**) Ще в марцю с. р. попала краківська поліція на сліди якоісь социяльно-революцийної пропаганди між краківськими Поляками, увязнила більш як одинайцять осіб, споводувала навіть замкненє учительскої семинарії в Кракові и в дорозі реквізицпі зарядила численні ревізні и увязненя деяких Поляків в Відні и ві Львові. Урядова Gazeta Lwowska так скора иншими разами трівожити урядові сфери відомостями о „ruskich socyalistach“ (хоч би ті соціялісти були родовитими Поляками à la Koturnicki, Jastrzębski etc.), щоб не росчарувати міродайних сфер немилою але все таки тим не менше правдивою звісткою про истнованє так значного числа (не літературних а нетардових) п о л ь с к и х соціялістів-революціонерів, подала сю відомість під невинною и звичайно нечитаною рубрикою справозданя с чинностей поліції, д е звичайно звіщається, скілько придержано волоцюг, пяниць, фякрів, злодіїв и т. п. Ляконічне мовчанє заховала Gazeta Lwowska навіть тоді, коли всі польскі дневники почали говорити про польских соціялістів так несподівано в богомольнім старім Кракові в так значнім числі відкритих, и коли навіть під краківську поліцию підложено петарду, а на одного з „зрадників“ в білий день вчинено напад. — Ми не згадували про ті випадки передовсім для того, що вважалисьмо сю справу яко дотикаючу внключно самих Поляків, а по друге, що здалося нам передвчасним говорити о справі, про котру ведеться слідство карне. Русини стояли и стоять зовсім далеко від сеї „соціялістично-революцийної“ справи и можна було надіятись, що хоч сего разу будуть вільні від нападів нічим не усправедливлених а тілько на очерненє всіх Русинів зміреных.

Однакож попри дуже вимовнім промовчуваню Gazety Lwowskiej иншим разом так говірливої, почали польскі дневники „Czas“, „Gazeta Narodowa“, и „Dziennik Polski“ ні с сего ні с того вмішувати в сю краківську справу — Русинів, хоч між арештованими и ревідованими не було и досі н е м а н і о д н о г о Р у с и н а, и Краків є тою справдішною „ziemicą Kazimierza Wielkiego“, де Поляки без перешкоди Русинів по своій виключній волі можуть газдувати. Краківський „Czas“ ствердивши сам истнованє социяльно-р е в о л ю ц и й н о г о активного компльоту Поляків в Кракові в численних вересклнвих артикулах невідомо на якій підставі подав, що „część Rusinów przyjęła się zasadami socyalistycznemi“ (ще до того в розуміню Czasu: socyalizm = zwierzęco-wyuzdany gwałtowny przewrót społeczny), а Gazeta Nar. и Dziennik Pol. подали не менше зовсім ненравдиву відомість наче б то в краківській афері були замотані: Polacy i Rusini и у краківських „революціонерів“ знайдено руські книжки! Кождому, хто знає відносини Русинів в Галичині, аж надто видима и дорозуміла тут тенденция польских дневників кинути на Русинів инфамію, на котру навіть не стояло би відповідати. На нещастє жиємо в часах великого помішаня понятий, в часах коли „соціялізм“ не єсть вже одною пруським королем свого часу аплявдованою пописовою власностю comte-ів и prince-ів,

Digitized by Google

але власностю иноді силоміць навязуваною убогим и немногоможним верствам суспільним, живемо в часах, коли на усправедливлене угніту Русинів давнійші девізи „льояльности Русинів“, „шварцгельберотва“ и „шизми“ замінюються більш крикливою девізою „соціялізму“, — коли ворожа тенденция зъидентифікувати Русинів — с „соціялістами-революціонерами“ з безкарною явностю пропагується в дневниках и в приватних доносах змірених на обаламучене правительства. Надто, при такім тенденційно-підлім посуджуваню Русинів представляють клеветники — соціялізм вже не яко противуположність индивідуалізму, не яко котру небудь чисто науково-економічну школу недавно ще „naszym młodym uczonym“ славлених „соціялістів с катедри“, — але яко есенцию бестияльскоі пожадливости и бурливости до насильного перевороту всякого истнуючого порядку. При такім складі річей почуваємося в праві в имени всіх Русинів запротестувати проти згаданих тенденційно-підлих инсинуаций польских часописей „Czas-y“, „Gazety Nar.“ „Dziennika Pol.“ и відмовити ім всякого права промавляти в имени Русинів. Ми не хочемо воювати рівною зброею и задля кількадесятьох Поляків обвиняних о соціялістично-революційну пропаганду посуджувати о такий нахил хоч би тілько часть польского народу, але жадаємо рівного поважаня и нашого руського народу. Ми не можемо дальше мовчки приглядатись, як клеветлива журналістика польска неустанно щораз нові инфамії кидає на Русинів, и домагаємось пошанованя наших прав и нашоі чести народнёі. Два літ тому назад підносили ті ж самі дневники галасливі крики о „аграрній пропаганді між руським народом в Галичині“, забезпокоіли опінію загалу и викликали поіздку Є. Е. Намістника по всхідній Галичині. Наочний досвід виказав усю клеветливість польских дневників галицьких. За те під той сам час готовлено legiony — сумно недоспілого породу! Ми зовсім не ревалізуємо и не маємо охоти ревалізувати с Поляками в революційности, а хочемо жити супокійно и звільнитись від клевет непрошених опікунів. Польским дневникам стало совістно, що тепер разом з увязненими Поляками нема Русинів, щоб знов сказати, що се тілько руські соціялісти-революціонери. Ми звернемо увагу ще й на те, що переведені росправи з р. 1878 против Ястшембского, Котурніцкого и против кількох Русинів не виказали ніякого революційно-а к т и в н о г о діланя; звернемо увагу дальше ще й на те, що ми ще с початком р. 1877, коли появились перші літературні проби импортованя між Русинів соціяльноі пропаганди виповіли в „Правді“ (Ч. 3, 4 и 5 р. 1877.) отверто наш погляд що до шкодливости, згубности и нерозуму такоі пропаганди и вказали на те, що наш руський народ своім индивідуалістичним успособленем, своєю привязаностю до индивідуальности в владаню землею, словом своім питомим характером так відмінним від характеру московського народу подає найліпшу обеспеку и поруку проти всіх чужосторонних, а тим самим противународніх, агитаций комуністичного насильного перевороту, и що ненарушимість власности становить одну з найголовнійших ціх економічного світогляду руського народу. Тим остерегли ми загал а особливо легко зводливих молодців перед противународнёю агітациею чужосторонною и можемо з задоволенем сказати, що наша пересторога охоронила загал руськоі суспільности и руськоі молодіжи

Digitized by Google

від комуністично-насильної пропаганди. Неперечно, як в кождім народі, так и між Русинами можуть виїмково поодинокі єдиниці піддатись посторонним підшептам, але коли б навіть так було, то се ще не давало б нікому права пятнувати Русинів яко таких пятном соціяльно-насильних революціонерів, або говорити про сторонництво соціялістично-революційне між Русинами. До того можуть тим менше права мати люде, що мали свого генерала-репрезентанта в паріській комуні и вже не одним чином заявили свою авантурничість. Русини поучені, що нагінки за соціялістами в Галичині в високій мірі використуються до угнетеня руського народу и ёго дальшого розвою, в интересі своєі народности будуть стояти на сторожі против всяких усилій насильних авантур и переворотів и будуть поступати мимо ставляних перепон повільною дорогою народнёго розвою вказуваною зрілою наукою и нашою историчною минувшостю.

(Перестаріла пісонька „Слова“.) Від давна вже привикли ми пускати мимо ті безчисленні клевети, які видумує „Слово“ на Русинів-народовців, так званих украінофилів и ті способи в чеснім дневникарстві нечувані, якими „Слово“ старається обесчестити Русинів вірних своій народности в очах своіх читателів. Вже ж „Слово“ не було би „Словом“ и втратило б ціль свою и свого истнованя, коли б поступало дорою правди и чести. Ш. читателям „Правди“ вже дуже добре відомо, що Русинам-народовцям замість зъужитих и фактами здементованих епітетів „польономани“ дісталась від „Слова“ нова назва „нігілістів-соціялістів“. „Нігілізм и соціялізм“ се такі туманні а через те незмірно страшні страхопуди, що „Слово“ може ними в очах своіх читателів представити Русинів-народовців в світлі справдішного людоідства. Що раз ширший розріст революційного руху в Росиі загально нігілізмом називаного склонив редакцию „Слова“ помістити вступну статю, в котрій редакция „Слова“ зачіпивши Вольтера и Руссо замотавшись в незрозумілих для неі понятях ні с сего ні с того дала своім читателям таке пояснене, що нігілізм те саме що украінофільство! Нігілізм, після понятя „Слова“, має на ціли обалити літературний язик и заступити ёго народним язиком! Ся статя „Слова“ сама по собі надавалабся тілько до гумористики, коли б не теперішна поважна пора, в котрій широка публіка необзнакомлена с станом річей а именно й читателі „Слова“ готові и найбільші нісенітниці брати за правду, коли б дальше и не та обставина, що у нас від якогось часу в дневникарстві проявляється найсумнійша деморалізация безкарного клеветливого денунціяторства. С тих причин не можемо мовчком поминути сего нового нападу „Слова“, хоч з другоі сторони не маємо охоти росправлятись з людьми, котрими руководить видимо одна тілько зла воля. Завело б нас далеко розъяснювати сущність „нігілізму“, сконстатуємо тілько, що сей суспільний напрямок московського народу виробився на грунті самого ж московського народу. Не згадуємо вже про численні московські журнали, в котрих можна б прослідити розвій гадок и напрямків „нігілізму“, а вкажемо на романи И. С. Тургенієва, „Отцы и Дѣти“, „Дымъ“ и „Новь“, в котрих артистичною рукою представлено московську суспільність взбурену сим новим напрямком. Супроти новійших

Digitized by Google

подій годі заперечити, що нігілістично-революцийний рух обняв собою незміримо широкі круги в Росиі и прибрав головну ціху змагання до насильного перевороту державного, годі також и се заперечити, що сей рух викликаний абсолютичним гнетом громадить що раз нових прихильників в усіх верствах суспільних, так що и войско и сама поліція починає підпадати під ёго силу атракцийну. Вконець и сего не можна заперечити, що справці новійших так частих атентатів в Росиі, о скілько іх зловлено, як Засуліч и Соловєв — се ж справдішні Москалі, що революцийний комітет видає свої відозви в язиці „общерусскім“ — рекомендованім „Словом“, що вконець революцийні письма, як „Впередъ“, „Набатъ“ (на гвалт), „Колоколъ“, „Земля и Свобода“ видавані в тім же „общерусскім“ літературнім язиці, коли тим часом не ма ні одної революцийної часописи видаваної в руськім язиці, а навіть подибувано в московських революцийних письмах отверті напади на самостійний розвій руськоі словесности и народности. Як же ж супроти того всего можна сказати, що нігілізм має що небудь спільного з украінофільством с. є. відродженєм руського народу до самостійного житя, а тим більше, що нігілізм те саме що украінофільство! Ми не перечимо, що послідними часами нігілістична пропаганда зістала занесена також и на Украіну. Але вкажемо передовсім на те, що провідниками тоі пропаганди являються и тут самі Москалі и що та пропаганда наплинула на Украіну сплою московськоі літературн и культури. Як довго хоч троха свобідно могла розвиватись на Украіні руська (украінська) література почавши від Котляревського аж до часу заборони руського язика и руських книжок царським указом — на цілій Украіні ніхто не міг добачити сліду нігілізму. Ціла украінська література яко здоровий плід духовий здорового и жизненного народу оказалась зовсім чужою и неприступною всяким хоробливим вискокам людського духа, далекою від нігілізму. Аж доперва, коли сплою затамовано розвій руського слова и руського народу, коли духа Украіни сиоміць підклонено під вплив московськоі культури, що не тілько не мала в собі рівноі сили животворноі але носпла вже зароди хоробливого сектярства и нігілістичноі ексцентричности, коли роспочато небеспечну пробу насильного амальгованя руського и московського народу, так відмінних від себе не тілько язиком, але й економічно-політично-историчним світоглядом, — від тоді почали вироетати нездорові зерна сіверним вітром на Украіну занесені: Украінці замовкли — а натомість по Украіні почали вештатись московські нігілісти. Das ist der Fluch der bösen That... Приверніть волю Украіні, дайте іі свобідний розвій, а вона стане наново тою могучою підвалиною здорового розвою мирного, який заявила у своій питомій словесности.

(Зъізд відпоручників вдовичо-сиротинського фонду.) На днях 4, 5. и 6. цвітня відбувалися у Львові засіданя деканальних відпоручників в ділі фонда вдовичо-сиротинського. Уже то наше духовенство привикло від якогось часу отримувати при сій случайности ріжні несподіванки, але найбільша несподіванка ожидала ёго сето року. Зараз на вступі відчитав митрополит письмо, в котрім освідчив, що с причини многих непорядків в фонді и складаноі на него вини зрікається

Digitized by Google

протекторату, а заразом на основаню прав канонічних заказує вибирати касиєрів и бухгальтерів с помежи духовенства. Вслід за тим оголошено рескрипт намісництва, в котрім воно заявляє, що дізнавшись о великих непорядках и о самовольнім заряджуваню грішми фонда через деяких людей (75.000 зр. до банку крилош.-руського), рішилося яко опікуньча власть вмішатися в діла фонда: именно не узнає регулямину, після котрого справи фонда в послідних роках велися, и жадає повороту до затвердженого статуту з р. 1823, — також призначує рад. Децикевича, щоби всі видатки с каси контрасигнував, аж поки не буде до того вибраний загальним збором „муж довірія".

Такі неожидані вісти змішали с початку відпоручників. С всіх сторін посипалися доріканя, для чого не звіщено о сім попередно клєру и відпоручників? длячого не було переднійше такого права канонічного, аж тепер? длячого свобідно латинникам свої фонди адмініструвати? и проч. Поставлено навіть внесенє, аби ограничитися також на визначеню платн для вдовиць и сиріт, а для рішеня прочих справ засягнути попередно мнінія и уповномочненя клєру диецезального, и зібратися другий раз. На щастє, більшість відпоручників складалася сим разом с самостійних, енергічних и діяльнійших священників. Ухвалено отже приступити до обрад, вибрати комісні, и о скілько можна діла залагодити.

Справозданє уступаючої комісні подало до відомости, що о. Кучинський (канцлєр на пенсиі) зложив по страшнім труді на підставі консисторських актів бракуючі за послідні роки списи приходів и розходів фонду; с того показалося, що в фонді наслідком непорядків датуючихся ще від р. 1875 недостає 1929 зр. 30 кр. Дальше піднесено там, що через введенє ладу о. Кучинським взмоглося в клєрі довіріє до фонду и вплинуло далеко більше вкладок як переднійшими літами, бо 21.000 зр. — Дочисливши до того великі відсотки, які в сім році стягнено, було зібранє відпоручників в стані, вложити 6000 зр. до кореннного фонду (ще за роки 1876, 1877 и 1878) и призначити для вдовиць и сиріт по 50 зр.

Стан фонда представився отже після так великих непорядків взглядно ще дуже користним. Заслуга того приналежить найбільше о. Кучинському, котрий за свій великанський труд не приняв навіть призначеної ёму в минувшім році платні 600 зр. Зібранє делєгатів тронуте тою рідкою благородностю вистосувало також именем цілого клєру, вдовиць и сиріт адресу найщиршої подяки.

Межи ухвалами були головнійші: 1. На жаданє намісництва, щоби зложених в руськім банку 75.000 пупілярно убезпечити, рішено стягати с того банку річно по 6000 зр. 2. Вибрано провізоричну раду складаючуся після статуту з р. 1823. з двох деканів, двох парохів и одного секретаря; в склад ради ввійшли: Меруновіч, Білєвич, Левицький Кирило и Решителович, — Калинець яко секретар, Білецький и Бартошевський яко касиєри. До шконтра каси вибрані: оо. Заячківський и Кортиньский. 3. Упрошено преосв. Єпископа-суфрагана о обнятіє протекторату. 4. Висаджено анкету в ціли уложеня статуту відповідаючого нинішним потребам, и вибрано до неі: Меруновича, Кучинського, Танячкевича з Закомаря, Крижановського и Дуткевича, уповажняючи іх

Digitized by Google

заразом прибрати собі до помочи світських юристів. 5. Рішено в ціли одобреня нових статутів скликати загальне зібране за пів року. 6. Призначено кільканайцяти вдовицям и сиротам надзвичайну запомогу.

Дуже важна була також резолюция, котру відпоручники сприкривши собі ріжні несподіванки, на кінци зібраня одноголосно ухвалили. Ось вона: „С причини, що відпоручники деканальні до фонду вдовичо-сиротинського звичайно без всякого приготовленя и попереднього обговореня справ збираються, а через те и збори іх мимо найлучшої волі не много приносять пожитку, — с причини дальше що наслідком неприязних нам відносин в послідних двох десятилітях намножились під взглядом церковним, державно-політичним, народним и родинним численні справи, котрі нас близько дотикають и нашої зрілої розваги над ними вимагають, — с причини, що через незалагоджене тих справ ціле духовенство и повірений нам народ чим раз більше упадає; — просить збір відпоручників Преос. Митрополиту и Преосв. Єпископа-Суфрагана, щоби для обговорюваня текучих справ духовенства основали: осібний орган дієцезальний, або приноровили до того „Руский Сіон“, покликали до того діла мужей, котрі би відносини и потреби духовенства точно знали, и іх вести хотіли и уміли.“ — Присутний Єпископ-суфраган мав освідчити на те відпоручникам, що тяжко би було поставити новий орган, але легко буде застосувати „Рускій Сіон“ до потреб духовенства. Дай Боже, щоби се намірене нового Єпископа ввійшло як найскорше в житє. Між духовенством запанував у всіх відносинах такий розлад, що треба ёму конечно здорових рад и невсипучої заохоти до здвигненя. Новий Єпископ зъєднає собі певно горячу симпатию, коли се бажане духовенства сповнить. Ми гадаємо, що на теперішнім становиску буде міг легко достигнути тої ціли.

Від адміністрациі „Правди“.

С попередним випуском скінчилося I. чвертьрічє „Правди“ за рік 1879, тож просимо всіх, кому передплата скінчилась о скоре надсиланє передплати на II. чвертьрічє „Правди“.

„Правду“ будемо дальше висилати, як досі, тілько тим, що зложили передплату.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

III.

Після другої Пречистої Карпо повінчався з Мотрею. Чотирі дні грали музики, чотирі дні пили и гуляли гості: два дні гуляли в Довбиша; на третій день Карпо з музиками пішов до Довбишів и привів до себе попід руку Довбишку за те, що догляділа Мотриної чести. Цілий день гуляли приданки в Кайдаша, а четвертого дня знов пішли до Довбиша. Чотирі дні пив старий Кайдаш. Два дні після весіля в ёго голові неначе джмелі гули, а в роті ніби жиди ночували. Тільки пятого дня, в четвер настав у Кайдаша зовсім будень.

В четвер ранесенько, тільки що почало на світ благословитись, Кайдашиха прокинулась и збудила невістку.

— Мотре! вставай, моя дитино, затопи в печі, та як будеш роскладати дрова, то поклади на двох полінах переклад, та вибирай, моє серденько, товстенький переклад, щоб дрова швидче розгорілись. А як приставиш окріп, то піди видій корову та оджени вівці до череди.

Мотря прокинулась и через сон насилу розслухала, що говорила свекруха. Для неї чудно було, що свекруха вчить її роскладати дрова в печі, неначе ії и того мати не вивчила. Мотря встала, роспалила в печі и приставила чавун з водою.

— Піди ж, моя доню, видій корівку. Я трохи ще полежу. Чогось я не здужаю. Так у мене болять ноги. Ох, ох, ох! застогнала на печі Кайдашиха, укриваючись рядном.

В хаті ще всі спали. Мотря пішла видоіла корову, процідила на цідилок молоко и погнала до череди. Вертається вона в хату, а свекруха спить на печі, аж хропе.

Digitized by Google

— Чи одігнала до череди? спитала с просоня Кайдашиха прокинувшись. Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз встану та покажу тобі, як борщ накладати.

Мотря заходилась чистити картоплю, а Кайдашиха знов зосну охала на печі и встала тоді, як на дворі зовсім розвиднілось. Вона вмилась, стала перед образами и довго молилась, доки Мотря не наклала в горщик картоплі, буряків та капусти. Свекруха хрестилась, а скоса все поглядала на невістчині руки. Розумна Мотря й собі спід лоба поглядала на свекруху и постерегла той косий погляд.

Кайдашиха помолилась Богу и почала знов навчати невістку, як наливати борщ, як затовкувати, коли вкидати сало. Вона стояла над душею в Мотрі, як осавула на панщині, а сама не бралась и за холодну воду.

— Як приставиш до печі борщ та кашу, то вимети хату та накришиш сала на вишкварки до каші, знов порядкувала Кайдашиха, згорнувши руки, а далі знов полізла на піч, заохала и знов лягла одпочивати.

Мотрі стало легче, що свекрушині очі не слідять за ії руками, але чом оце свекруха не береться до роботи? подумала вона.

Кайдашиха була зовсім здорова и дурила свою невістку. Вона була рада, що взяла в свою хату добру робітницю и почала залежуватись. В печі зашкверчав горщик.

— Мотре! крикнула вже не дуже солодким голосом свекруха с печі: чом бо ти не глядиш страви? Адже ж як збіжить сало, то борщ прийдеться хоч собакам вилити.

Мотря замітала сіни. Вона кинула об землю віником и побігла до печі. — Як би я могла розірватись на двоє, то я б и сіни мела и коло печі стояла, промовила Мотря неласкавим голосом.

В хату перегодя ввійшов Кайдаш с синами и звелів подавати обід. Мотря подавала обід на стіл, а мати сиділа за столом неначе в гостях.

— Борщ зварила добре, а каша вийшла трохи рідка, сказала Кайдашиха и почала знов навчати Мотрю. Мотря тільки очі спускала до долу.

По обіді Мотря почала мити горшки та миски. Вона взяла ніж и почала вишкрібати вінці старого засалянаго горшка. Горщик запищав під ножем, як цуциня.

Digitized by Google

— Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові буряки скромадить, сказала Кайдашиха.

— А як же ёго шкребти, щоб не було чуть! не видержала Мотря и підняла свій твердий голос.

— Не дуже дави ножем, моє серденько любе, то горщик не буде скавучати, як собака, що завязла в тину.

Мотря замовкла и кинула ніж на лаву. Ніж задзвенів. Свекруха тільки скоса поглянула и трохи постерегла Мотрині норови.

По обіді Кайдашиха загадала невістці насіяти борошна, а потім вчинити діжу, а сама знов полізла на піч спати, а виспавшись встала и пішла до сусіди в гості. Мотря задумалась, совающи ситом по сійцях, перекладених вподовж ночовок. Вона догадалась, що ії свекруха лінива, и що під ії солодкими річами криється гіркий полинь. Але Мотря була не с таківських щоб комусь покорятись.

Другого дня Кайдашиха знов збудила рано невістку, а сама вкрилась з головою на печі й заохала. Мотря вже не йняла віри тому оханню. Вона зварила обід, замісила діжу. Роботи було богато. Невістка вешталась, як муха в окропі, скрізь вспигала, а свекруха, вставши с печі, тільки хату вимела, ще й сміття покинула зараз за порогом. Мотря вже сердито поглядала на свекруху и насилу здержувала свого язика. Виплескала вона хліб, посажала в піч и подала на стіл обід. Борщ вийшов недобрий. Свекруха тільки ложку вмочила й не іла борщу.

— Недобрий, дочко, сёгодня зварила борщ. Мабуть и сёгодня сало збігло, сказала Кайдашиха.

— Бо ви, мамо, не дуже помагали міні варити, а в мене не десять рук, а тільки дві, одрізала Мотря.

— Хто видав так говорити матері, сказала Кайдашиха навчаючим голосом: коли не вмієш гаразд, то треба вчитись. И я не вміла, але пани вивчили мене на ікономіі.

— Я, хвалити Бога, панщини не робила и в панів не вчилась, знов одрубала Мотря.

Кайдашиха замовкла и прикусила язика. Вона догадалась, що Мотря ій не мовчатиме.

Прийшла субота. Роботи було ще більше. Кайдашиха тільки хату замела тай сіла собі коло вікна старі сорочки латати. Мотря підмазала стіни, обмазала комин, грубу, припічок. Кайдашиха прийшла до комина, заклала руки за спину, нахилила голову до комина и роздивлялась, чи добре невістка помазала.

*

Digitized by Google

— Помаж, моя дитино, комин ще раз. Як мажеш, то не крути дуже віхтем, а так, моє серденько, дрібненько, та дрібнепько попереду вздовж, а потім впоперек, отак, отак, отак! а то, бач, скрізь віхті знать, сказала Кайдашиха и покрутила рукою и так, и так. Мотря глянула на комин, а комин був добре обмазаний и тільки де не де було знать віхоть.

— Матері було все вгодиш, а вам не потрапиш угодити, несміливо обізвалась невістка.

— Я, серце, бувала в світах, и знаю, як що робиться. Я було як мажу панські покоі, то неначе вималюю. А ти, серденько, як будеш мене слухати, та будеш пильнувати, то й собі навчисся, сказала Кайдашиха та й знов сіла коло вікна шити, ще й пісні затягла.

— Чи ти, стара, здуріла на старість, чи що? обізвався Кайдаш. Сёгодня субота, а вона пісні затягла.

Кайдашиха замовкла. Ій було сором невістки.

Минув тиждень. Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком и вже орудувала нею, як наймичкою. Вона просто приказувала ій робити роботу, третёго тижня вже почала на невістку кричати, а далі й докоряти. Мотря насилу вдержувала язика и тільки поглядала на свекруху сердитим оком.

Настала пилипівка. Потяглися довгі, як море, ночі. Молодиці на селі почали вставати вдосвіта прясти.

— Мотре! кричала с печі Кайдашиха: вставай прясти. Чи ти не чуєш? Вже треті півні проспівали, а ти спиш. Треба прясти на полотно. Мотре! Чи ти спиш?

Мотря встала, засвітила світло, роспалила в челюстях тріски и сіла коло печі прясти. Карпо й Лаврін повставали и стали коло припічка ногами мяти коноплі, а Кайдашиха вкрилась з головою и знов заснула. Вже Мотря напряла пів починка и почала приставляти до печі обід, як Кайдашиха злізла с печі и сіла за гребінь. Вже на дворі стало світати. Мотря стала оджимати сорочки з відмоки, а Кайдашиха навіть хати не вимела.

Діло ніби горіло в Мотриних руках. Вона оджимала плаття и разом поралась коло печі. Кайдашиха разів зо два одсунула горщик од жару, вимішала кашу, а хати все таки не замела. Мотрю взяла злість. Не буду замітати хати, подумала вона: а ну, чи вимете свекруха.

Вже сіли за обід, а хата була незаметена.

— Чом це ти, Мотре, хати й досі не замела, сказала Кайдашиха: чи ти хочеш, щоб з нас люде сміялись?

Digitized by Google

Мотря натомилась коло роботи. Її взяла злість. Вона вилила з ночовок у помийницю луг и так кинула ночовками на осліп, що вони поскобзнулись и полетіли на землю.

— Легеньку руку маєш! легенько ставиш, невістко! крикнула Кайдашиха на Мотрю: одні ночови маємо, а ти й ті розбий.

— Як розібю, то купите другі, одрубала Мотря.

Кайдашиха побачила, що невістка сердиться на неї. Її саму взяла злість.

Прийшов вечір, а в хаті було сміття мало не по кісточки. Кайдашиха стала й собі оджимати сорочки, а хати не замела.

— Чому це в нас и досі хата неметена? спитав Карпо, увійшовши в хату.

— Бо твою жінку сегодня перелóги напали, сказала вже сердито Кайдашиха.

— Не знаю, кого напали перелоги, ледві обізвалась Мотря и так скрутила сорочку в руках, що вона чавкнула, ніби закричала, а бризки хлюпнули Кайдашисі в вічі.

— Якого це ти нечистого так ляпаєш? Ще мало сміття в хаті, то нехай буде грязь, крикнула Кайдашиха. Чом ти своїй жінці нічого не скажеш? сказала Кайдашиха до Карпа, хіба ти не бачиш, що вона мене не слухає та діла не робить.

— А це хіба ж не діло? не в піжмурки гуляю, крикнула й собі Мотря.

— Чому ти, Мотре, й досі не замела хати? промовив Карпо до жінки.

— Не замела, бо гуляю од самої півночі. Ось уже и рук и ніг не чую, так патанцювалась, промовила Мотря.

— Та чого це ти кричиш, як на батька! крикнула Кайдашиха: міні вух не позакладало: чую.

— Я на батька не кричала ніколи, а в вас мусиш кричати, коли робиш на всю сімю сама.

— А хіба ж ти робиш сама? спитала Кайдашиха.

— А хто ж міні помагає, коли хата й досі не заметена, крикнула Мотря.

— Чого це, ти, Мотре, кричиш на матір. Мати тебе не наводить на злий розум, а на добрий, обізвався Карпо.

— Мала розум, а в вас, мабуть, оце згубила, сказала через губи Мотря, міцно здавивши свої тонкі губи. Вона оджимала так здорово, що аж намисто брязкало, и гойдались дукачі.

Мотря поскладала плаття на коромисло и пішла прати на ставок. В хаті стало тихо. Кайдашиха взяла віника и вимела хату й сіни.

Digitized by Google

— Ти, Карпе, не потурай своїй жінці, а то вона мене не слухає, ще й лає. Вона мене зовсім не має за матір. Що с того що вона робоча, коли хата три дні стоїть неметена?

— Не три дні бо, а тільки один день, сказав Карпо.

— Так, сину, так! тягни руку за жінкою, а матері не можна буде далі в своій хаті й слова промовити. Мотря молода, то нехай робить, а я вже стара, підтопталась. Міні можна й одпочити. А ти жінці не потурай, бо вона й над тобою далі коверзуватиме.

Карпо узяв шапку та скоріще с хати. Ёму було жаль жінки, жаль и матері.

Поки Мотря прала сорочки, Кайдашиха затопила в печі й приставила вечерю. Вже смерком прийшла Мотря с сорочками и склала іх на лаві. По хаті пішов холод та сирість. Свекруха поралась коло печі мовчки. Невістка достала с полиці хліб та сіль и сіла полуднувати. Вона кинула оком на діл: хата була заметена.

— Не буде моя невістка покірна та слухняна, думала Кайдашиха, стоячи коло печі: не одпочину я на старість од роботи. И Кайдашиха важко зітхнула. Мотря зрозуміла те важке здихання, як докір собі.

Чоловіки посходились у хату и сіли за стіл. Мотря кинулась насипати галушки в миску. — Геть! крикнула Кайдашиха: сама зумію насипати. Не ти напартолила. Сідай, та запихайся!

Мотря одійшла на бік, згорнула руки й собі зітхнула.

— Чого це ви гризетесь? обізвався старий Кайдаш: чи вже не помиритесь коло однієї печі? Ти бо, Мотре, повинна таки поважати матір, бо мати старша в хаті, почав навчати старий батько: треба ж комусь порядкувати в хаті та лад давати. Дасть Бог, прироблю через сіпи хату, тоді будеш собі господинею, але в гурті все таки лучче жити...

Всі вечеряли мовчки. Мотря стала коло мисника, мов укопана. Вона не сіла вечеряти.

— Годі тобі, дочко, гніватись, знов почав батько, сідай та вечеряй, бо ти натомилась.

Мотря стояла коло мисника й з місця не рушила, та все дивилась у піч, де тлів жар у попелі, неначе хотіла розвеселити свої очі веселим огнем. Всі встали зза стола, подякували Богові та Кайдашисі, а Мотря все стояла на одному місці, як сирота в чужій сімъі. Карпо сів на лаві и насупив свої рудоваті брови. Між бровами було знать два зморшки, в котрих чорніла густа тінь.

Digitized by Google

В хаті стало тихо, як в усі. — Керосинова невеличка лампа без скла блищала на столі. Старий Кайдаш, Кайдашиха й Лаврін стали перед образами и почали молитись Богу, а Карпо все сидів на лаві, а Мотря все стояла коло мисника. Світло погасло. Карпо и Мотря полягали спати, помолившись в темряві. Мотря чула, що на ії душу лягло щось важке, але ні одна слёза не виступила па ії очах.

Другого дня вранці Мотря замітала сіни. Чує вона, Кайдашиха говорить на дворі з якоюсь жінкою, та все про неї. Мотря виглянула крадьком с сіней: Кайдашиха стояла, спершись на ворота, а проти неї за ворітьма стояла ії кума, голова проти голови, неначе вони цілувались. Кайдашиха почала говорити тихо, але так тихо, що було чуть на все подвіря.

— От мабуть Довбиші надавали за Мотрею всякого добра, говорила кума: ще й ти, кумо, забагатієш за невісткою.

— Де там, моє серденько! Я думала, що такі багатирі наженуть міні повний двір волів та коров, а вони пригнали одну дурну вівцю, та ще й попереду вовну обстригли. Щось моя невістка не одчиняє при міні своєї скрині; мабуть тим, що порожня.

— Чи робоча твоя невістка? спитала кума: чи тямить хоч трохи в господарстві?

— Хліб істи добре тямить, сказала Кайдашиха. Я думала, що ті багатирі вміють добре спекти, зварити. Але міні довелось всему вчити невістку. Та то, моє серденько, моя невістка незугарна тобі ні спекти, ні зварити, ні прясти, ні шити. Оце, як сама не догляну, то напартолить такого борщу, що й собаки не ідять, як помаже комин, то всі віхті знать. А вже лаятись та мене не слухати, мабуть, учив ії сам Довбиш разом з Довбишкою. Я скажу слово, а вона десять. А вже що лінива, то й сказати не можна. Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова як кобила, та тільки сопе...

— Од кобили чую! крикнула Мотря, висунувши голову с сіней: ще й одної сорочки міні не справили, а судите на все село.

Кайдашиха замовкла й не знала, де очі діти. Кума десь ділась, неначе крізь землю провалилась.

Мотря поралась в хаті й разу не глянула на свекруху. Вона вибрала сорочки з жлукта, пішла на ставок прати и прийшла до дому аж у вечері.

Digitized by Google

— Потрівай же, свекрухо! говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину: будеш ти в мене циганськоі халяндри скакати, а не я в тебе.

На другий день вдосвіта Кайдашиха закричала с печі на Мотрю.

— Мотре! вставай уже прясти! Мотре! чи ти чуєш?

Мотря прокинулась, але не обзивалась.

— Мотре! вже треті півні співали! Вставай та роскладай в печі тріски.

— Ох, ох, ох! застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха: так у мене болять крижі, що я и с постелі не встану.

Кайдашиха впізнала Мотрину кумедію й розсердилась.

— Чого це ти дражнисся зо мною? Ти думаєш, що мене піддуриш? Годі тобі брехні справляти. Вставай та в печі ростоплюй.

— Мамо! годі вам спати! вставайте та в печі ростоплюйте, крикнула й собі Мотря с полу, и я трошки покачаюсь.

— Оце довелось на старість терпіти таку напасть од своіх дітей, промовила Кайдашиха: Карпе! штовхни під бік свою жінку, нехай устає до роботи.

В хаті всі спали аж хропли.

— Як би я була кобила, то я б давно встала. Нехай вам кобили прядуть та варять.

Кайдашиха прикусила язика, але ii розбірала злість.

— Чи ти здуріла сёгодня, чи наважила мене с світа звести. Омельку! крикнула Кайдашиха на свого чоловіка: чи ти чуєш, що витворяє твоя невістка.

Старий Кайдаш лежав на лаві до гори лицем и важко дихав. Він з вечера таки добре випив у шинку и спав, як убитий. Жіночий крик, гострі жіночі голоси стревожили ёго, и він почав кричати через сон диким чудним голосом. Ёму приснилось, що в хату серед ночі вбігла коза с червоними очима, з огнем у роті, освітила огнем хату, вхопила в передні лапи кочергу и почала поратись коло печі та все кламцала до ёго червоними огняними зубами. Ёму стало страшно: кров кинулась в ёго груди, в голову. здавила в грудях, в горлі. Він хотів підвести руку та перехреститись, руки стали, неначе залізні. А коза все крутилась коло печі, и далі почала танцювати, висолопивши язика на пів аршина. Вона махала роспеченою кочергою над ёго лицем. Искри сипались с кочерги, падали на ёго груди. С тих искор ставало

Digitized by Google

здорове каміння и давило ёго зверху. Дивиться Кайдаш на ту козу, а вона все росте та росте й виросла під саму стелю. С кози стала кобила з здоровою, як ночови, головою, с страшними червоними очима, з огняним язиком. Те страхіття зареготалось на всю хату, и на ёго голові выросли роги, а спід губи висунулась борода до самого долу. Кобила росла на всю хату, достала до ёго головою, налягла на ёго зверху тай почала душити. Двері одчинились и в хату ввійшла свята пятниця, з роспущеними косами, з золотим вінцем на голові, в широкій одежі с червоного та жовтого огню. Кайдаш закричав не своім голосом. Він хотів устати, але не міг и поворушитись. Ёму здавалось, що ёго тіло стало залізне. Сини поперекидались, повскакували с постелі и кинулись до батька. Мотря й Кайдашиха перестали сваритись и собі повставали. Карпо будив батька, а батько ніяк не міг прокинутись и все стогнав та кричав, неначе він топився у воді. Карпо перекинув батька на бік, и він тільки тоді прокинувся й опамятувався.

— Тату! чого це ви так кричите? мабуть вам щось страшне приснилось, питав батька Карпо.

Кайдаш підвівся, сів на лаві и довго протерав очі. Страшний сон перелякав ёго. Він устав з лави, почав молитись Богу перед образами. Ёму все здавалось, що ёго карає свята пятниця за те, що він не додержував посту в пятниці и в вечері в шинку напивався горілки.

Такий несподіваний випадок завязав рот свекрусі й невістці. Вони обидві кинулись до роботи, але Мотря не вимітала хати та все поглядала скоса на свекруху. Свекруха так само поглядала то на віник, то на невістку, а далі витягла с скрині сорочку и сіла коло вікна шити. Мотря одімкнула свою скриню, витягла стару сорочку и собі сіла латати коло другого вікна.

Обід докіпав у печі. Борщ, приставляний до жару, дув бульки и клекотів вряди-годи, неначе хто в ёму ляпав ложкою. Хата стояла неметена. Свекруха глянула на невістку спід лоба и промовила:

— Чого це ти, Мотре, сіла шити? хіба ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоіть и досі неметена.

— Та вже ж бачу, не повилазили, обізвалась Мотря, затягуючи нитку в вушко.

— Гляди лиш, щоб тобі и справді не повилазили. Сядеш собі шити по обіді, як упораєсся.

Digitized by Google

— Ох, ох! так у мене чогось болить спина, так ниють руки, почала Мотря тонесеньким голосом передражнюючи свекруху.

— Дражнись, дражнись! сказала свекруха. Кидай сорочку та вимітай хату, кажу тобі. Я хазяйка в хаті, а не ти. Роби те, що тобі приказують.

— А я вам, мамо, не наймичка. Я и в своєї матері не була наймичкою. Коли пішлось на колотнечу, то нам треба робити діло по половині. Поганяти и в мене стало б хисту, аби було кого.

— Не видумуй чорт-зна чого. Як була я в панів, то робила за двох таких як ти: варила обід на дванайцять душ, а ти й на пять душ не поднесся.

— Робили, бо над вами пан з нагайкою стояв.

— Коли хоч, то я й над тобою стану з нагайкою. Цить, а то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш, крикнула Кайдашиха и скочила з місця.

— Ви мині не рідна мати, не давали зубів, не маєте права й вибивати. В коцюби два кінці: один по мині, другий по вас.

— Карпе! чи ти чуєш, що твоя жінка витворяє? Чом ти ії нічого не скажеш.

Карпо слухав всю ту розмову и не знав, що ім казати. В хату ввійшов Кайдаш. Кайдашиха почала ёму жалітись на невістку.

— И хто нараяв нам брати невістку в тих багатирів? крикнула Кайдашиха: лучче було взяти циганку, ніж багачку с порожнёю скринею.

— Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас с хлібом с сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви сами до мене прийшли, сказала Мотря трохи тихіщим голосом, встерегаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку и почав на неї кричати.

— Ти, Мотре, коли хоч, то слухай матері та роби діло. Не сёгодня ж до нас привезена. Наш хліб іси, нам и роби, а як ні, то ми тебе й попросимо слухати.

— Хіба ж я дурно ім ваш хліб! Од ранку до вечера й рук не складаю...

— А ти хотіла скласти руки та й сидіти! Чого це ти росходилась! Та я тобі не подивлюся в зуби! крикнув Кайдаш, и ёго темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

— Тату! в Мотрі є чоловік, сказав понуро Карпо: ви не дуже на неї махайте кулаками.

Digitized by Google

Кайдаш був нервний и спахмув полумям.

— А ти чого оступаєсся за своєю жінкою? крикнув він на Карпа: коли хочеш, то я й тобі носа втру.

— Ба не втрете! я вже не маленький, одрубав Карпо.

Бліде батькове лице стало жовте, як віск. Він кинувся до Карпа. Карпо встав з лави як стовп.

— Що ви міні цвікаєте в вічі, неначе змовились. Хіба я не ваш батько? Хіба міні не можна в своій хаті порядок дати?

— Тату! не махайте на мене руками, бо и в мене руки є! сказав Карпо и собі зблід на виду. Його червоні губи побіліли, як полотно.

— Як візьму налигача, то я вас обох так обчухраю, що ви будете міні покорятись.

— Тату! оступіться, прошу вас, сказав Карпо, блідий, як смерть, бо й я налигача знайду.

Кайдаш побачив, що Карпо не жартує. Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всему було видно, що він говорить не на вітер.

— Пху на тебе, сатано! плюнув на бік Кайдаш и хрепнув дверима так, що с полиці полетіло горня и розбилось на шматочки.

— Так, сину, так! добре говориш з батьком, ще й жінку свою навчаєш! Ти візьми ремінні віжки та загнуздай ії так, щоб вона й не повернулась. Ну взяла собі певісточку! взяла собі в хату біду!

Мотря сиділа коло вікна, червона, як жар, и плутала ниткою вздовж и в поперек и по комірі й по пазусі. Карпо вийшов с хати и собі хрепнув дверима так, що вікна задзвеніли. Кайдашиха й Мотря зостались у хаті вдвох, сиділи коло вікон одна проти другої и ніби шили, не піднімаючи очей од шитва. В хаті стало тихо, тільки борщ бризкав вряди-годи здоровими бульками, неначе старий дід гарчав та сплёвував на жар, а густа каша ніби стогнала в горшку, підіймаючи густий вершок угору, ніби вона дихала й підіймала важкі груди. А зимне сонце глянуло весело в вікно и заграло рожевим світом на білому комині, на білій грубі и намалювало долі чотирі шибки с чорними рамами, с чудними малюнками простого прищуватого скла. Молодиці все сиділи одна проти другої, все шили и попашивали од злости таких безконечників, що після прийшлось ім довго випорювати та росплутувати. Вони шили, а скоса все поглядали на того капосного віника, що стояв у кутку, під мисником.

Digitized by Google

В хату ввійшов Лаврін, узяв віника и почав мести діл. Од вікон до самоі печі простяглися ніби огняні стовпи, виткані с сонця та дрібноі куряви, котра ворушилась в ясному промінні, як дрібнісінька мошка.

Чоловіки посходились в хату. Мотря стала насипати борщ. Чоловіки посідали за стіл, сіла за стіл и Кайдашиха.

— Чи помирились? спитав батько, обертаючись до молодиць.

Свекруха й невістка мовчали. Карпо сидів за столом и обідав мовчки. Після того як він оженився, він ніби виріс в своіх очах. Кожний батьків докір здавався ёму тепер вдвоє гострішим, вдвоє важчим. Ёго думка літала коло якоісь хати, в котрій він живе сам с своєю жінкою, сам господарює, сам собі порядок дає, без батька, без матері, и ні од кого не чує ніякого приказу.

Од того часу вже не було ладу між свекрухою та невісткою. Вони поглядали одна на другу спід лоба. Мотря не дуже вважала на Кайдашиху й Кайдаша, але для неі все здавалось, що в хаті чогось тісно, неначе ii душать стіни, душить стеля, душить піч.

Вже було недалеко до Різдва. Роботи було ще більше. Мотря вимазала сіни, помила лави, мисник, полиці. Перед празниками забили кабана. Почався в хаті гармідер. Кайдашиха все гукала на Мотрю, а Мотря ніколи не мовчала свекрусі.

— Мамо! не кричіть на мене, говорила Мотря, пораючись коло ковбас. Я й сама пороблю діло й без вас. Лучче лягайте на ліжко, та про мене беріть в руки бандуру, куріть люльку, як наша пані іконома.

Перед святками Мотря ждала, що Кайдашиха справить для неі яку небудь нову одежину. Кайдашиха одрізала для неі нову запаску.

На третий день Різдва Мотря витягла с скрині нову спідницю, привезену од батька. Спідниця була дуже гарна та рясна, зелена, с червоними густими рожами. Вона повісила спідницю на сволоці, на кілку. Спідниця висіла серед хати й горіла, як хмара, проти ранного сонця. Кайдашиха тільки скоса поглядала на ту спідницю.

Мотря пішла в хижку, наділа спідницю й червону запаску, ввійшла в хату та все похожала по хаті та росправляла широкі хвалди кругом себе, перед самим носом у свекрухи. Свекруха ніби не дивилась на спідницю.

— Ото спідницю справив міні Карпо ик празнику! сказала Мотря и стала перед Кайдашихою, ще й обома руками ростягла широку спідницю на обидва боки.

Digitized by Google

— Батькові своєму покажи! однак багатий, сказала Кайдашиха, не дивлячись на спідницю.

— Сёгодня піду до батька та й покажу, тільки не ту чорну запаску, що ви справили міні ик празднику.

— Ой, Господи! прийдеться лаятись на Різдво до служби, сказала Кайдашиха: через тебе нема міні ні празника, ні неділі. Хіба не чуєш, он до церкви дзвонять.

По обіді Мотря пішла в гості до матері.

— Чи добре ж тобі, дочко, жити в свекра, питала в дочки Довбишка.

— Як уже є, так и буде. Як буде погано, то буду на себе жалкувати, сказала Мотря.

— Та вже, дочко, треба слухати свекрухи, бо як будеш неслухняна, то буде твоя головонька що дня пяна, навчала мати.

— Як буде в мене голова пяна, то и в свекрухи не буде твереза, сказала Мотря. В мене вже давно од свекрухи голова пяна.

— Хіба вона, дочко, тебе кривдить?

— В мене не свекруха, а люта змія. Але я ій потуряти не буду.

— То попроси свекра, щоб поставив вам через сіни хату, сказала мати.

— Свекор за свекрухою руку держить, обіцяв ставити хату, та казав пан, комух дам, тільки слово ёго тепле.

Довбишка тільки важко зітхнула. Вона знала, що нічим не поможе своій дочці.

Од того часу між Кайдашихою та Мотрею не було мира. Цілу зіму вони пряли на полотно, але коли Кайдашиха пряла коло комина, Мотря світила керосинову лямпу и сідала прясти коло стола.

В великий піст Кайдашиха принесла од ткалі гарне тонке полотно й рушники. Вона сховала ёго в свою скриню ще й замком замкнула.

— Та не замикайте, мамо. Хоч и я рук до полотна докладала, та не буду красти, промовила Мотря; але для неі дуже хотілось одкраяти свою частку и сховати в свою скриню.

Настав великий піст. Вже до Великодня було недалеко. Весна була рання. На пятім тижні пішов на поле навіть вдовин плут. Мотря почала вговорювати Карпа.

— Чи ти бачиш, як мене водить твоя мати. Моя мати квічала мене, як рожу, а твоя мати водить мене, як старчиху. По-

Digitized by Google

проси батька, щоб дав міні грошей на нову хустку, та на спідницю. Куплю собі ик Великодню нову одежу та хоч уберуся по людській.

Карпові й самому хотілось прибрати свою жінку, як квітку на весні. Він почав просити в батька грошей.

— А де я тобі наберу стільки грошей, сказав батько. Твоя жінка не дівка, ій заміж не йти. Поіде мати до Корсуня на ярмарок, то й справить, що там буде треба.

Кайдашиха и справді поіхала на ярмарок. Мотря просилась и собі, але свекриха ії не взяла.

Ввечері Кайдашиха привезла Мотрі з ярмарку хустку й матеріі на спідницю. Мотря розгорнула хустку в руках. Хустка була чорна з маленькими квіточками.

— Мабуть, хочете мене в черниці постригти, сказала Мотря й кинула хустку на стіл. Вона глянула на матерію на спідницю, матерія буля убога, семненька, с червоними краплями. Мотря навіть не розгорнула ії та й одійшла од стола.

— Я знала, що тобі не вгожу. Я не знаю, хто тобі и вгодить, сказала Кайдашиха, розсердившись: де ж так! зросла в такій роскоші.

Мотря мовчала. А для неі, молодоі, так хотілось вивязати на празник голову роскішною червоною хусткою. Вона тільки легко зітхнула.

— Не моя воля в цій хаті, подумала вона. И для неі схотілось волі та своєі хати.

(Дальше буде.)

ГАЙДАМАКИ.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Студіум Д-ра Омеляна Огоновського.

(Дальше.)

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

Гонта з Залізняком зійшлися в Лисянці, містечку Звенигородського уізду над річкою Гнилим Тикичем. Лисянка належала князеви Яблоновському; в ній и сёгодня находиться камінний замок на горбі над Гнилим Тикичем. В тім часі по углах замку були башні, осмотрені гаковницями або висячими пушками. Тогді стало

Digitized by Google

в замку багато війська, але-ж воно отворило ворота, коли ёму доставлена була золота грамота. Поет зачинає сю часть поеми сими словами:

Смеркалося. Из Лисянки
Кругом засвітило:
От-то Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно-страшно закурили!
И в пеклі не вміють
От-так курить. Гнилий Тикич
Кровью червоніє
Шляхецькою, жидівською;
А над ним палають
И хатина, и будинок...
— — — —
Всі полягли, всі покотом;
Ні души живої
Шляхецької й жидівської.
А пожар у-двоє
Розгорівся, розпалився
До самої хмари.

Галайда, мов скажений, мертвих ріже, мертвих вішає, палить и еще кричить: „мало мені, мало!.. дайте крови наточить с поганих! крови море... мало моря... Оксано! Оксано! Де ти?“ Крикнув и сховався в поломьі, в пожарі...

Тим-часом поставили гайдамаки столи вздовж базару и стали вечеряти. Кругом іх пекло червоніє: у поломьі повішані на крокваx чорніють панські трупи... Гайдамаки пють и забавляються. При бенкеті згадав Гонта, що еще не всі Ляхи в Лисянці повбивані, по-за-як по тім боці річки деякі заперлись в будинку, що ёго по переказу народнёму муровали Богданові руки. Тогді запримітив Гонта, що послав сказати ворогам, щоб видали Паца: як видадуть, то помилує, а то зруйнує мур старосвітський. Рішено, кінчити кару. Між-тим же, коли провідники гайдамацькі пили, звелів Залізняк кобзареви заграти не про лихо, — бо козаки ёго не знали й не знають, а пісньь веселу, щоб земля ломилась, — про вдовицю-молодицю, як вона журилась.

Кобзарь грає и приспівує. — Залізняк и Гонта враз з гайдамаками танцюють, що аж земля гнеться. Всі танцюють, та лиш Галайда не чує, не бачить. Сидить собі кінець стола и плаче, як дитина. Все в нёго є: и золото и слава, та нема Оксани, ні с ким долю поділити, ні с ким заспівати. А того ще й не знає, що ёго Оксана по тім боці за Тикичем в будинку — с панами,—

Digitized by Google

с тими самими Ляхами, що́ замордували її батька. Між-тим Оксана в вікно поглядає на Лисянку засвічену, — думає, не знаючи, що Ярема коло неї у Лисянці, не в свитині, — а в червонім жупані.

Саме тогді крадеться хтось из яру в киреї козачій. Се був прибраний жид Лейба. Галайда пізнав ёго, и довідався від него, що Оксана сидить в будинку с панами... вся в золоті. Відтак звелів Галайда жидови, щоби він Оксану с того будинку замісць Паца видобув та й завіз її у Лебедии, — дівочий монастирь межи Чигирином и Звенигородкою. Так отже той самий жид, що колись коверзував над своїм попихачем, служить ёму тепер, сповняючи вірно ёго забаганку. — Гайдамаки-ж все єще гуляють. И Галайда з Гонтою танцює; — Залізняк же бере кобзу и грає, а сліпий кобзарь по ёго приказу танцює по базару и виспівує пісні веселі. Аж ось крикнув Гонта: „Годі! годі! погасає. Світла, діти!.. А де Лейба? що ёго немає? Найти ёго та повісить.“ Та дарма, що Галайда вздержує Гонту кажучи ёму, щоб єще собі погуляв, — ось бо крикнув сей провідник гайдамацький:

„Не хочу гуляти!
Огню, діти! дёгтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!

Вже повалили гайдамаки через греблю до того будинку, а Галайда кричить:

— „Батьку!
Стійте!... пропадаю!
Пострівайте, не вбивайте:
Там моя Оксана.
Годиночку, батьки моі!
Я її достану!“

Не послухав Гонта Галайди, але велів потайники підпалити. Ревуть гори, и будинок з Ляхами гуляє коло хмари. Тогді оглянувся Залізняк за Галайдою; — и сліду ёго не стало... Галайда бо з Лейбою прокрався аж у будинок, в самий лёх, вихопив з відтам Оксану ледви живу та й полинув з нею в Лебедии.

Належить признати, що „Бенкет в Лисянці“ поетом по-майстерски представлений. Пекельна гроза гайдамацькоі пімсти описана с правдою объективною и стається тим страшнійшою, що гайдамаки при пожарі серед повішаних панських трупів бенкетують та гуляють. А все-ж таки крівава подія не дуже разить читателя, тому-що вона представлена лиш в загальних зарисах в самім початку сеі части поеми, почім слідує описанє бенкету, переплітане діяльогами и веселими співанками кобзаря.

Digitized by Google

ЛЕБЕДИН.

Оксана лежить хвора в Лебединськім манастирі; — біля неї стоїть черниця и слухає оповіданя єї про любовь и тугу за милим. Визнанє дівчини є щире; вона каже, що „полюбила стан високий и карії очи, — що полюбила, як уміла, як серденько хоче; — не за себе, не за батька молилась в неволі, а за ёго, за милого долю“. Оксана признається, що в неволі думала занапастити душу — хотіла себе вбити, та лише любовь к милому вздержала ії від того страшного кроку. Відтак каже, що ждала ёго, виглядала, чей він прибуде, и от, сама одна осталась! Сей монольог Оксани є в основі своїй зовсім ліричний и досить гарний, тільки безперечно за довгий. Ачейже хотів поет сим єдиним довшим монольогом Оксани поставити рівновагу супроти кількократних сентиментальних монольогів Яреми, тужащого навіть при крівавім бенкеті за титарівною.

Відтак завязується діяльог між Оксаною а черницею. В тім розговорі бачимо природний контраст між молодою дівчиною, що́ жиє в надіі та й из-за любови весело дивиться на світ божий, а старою черницею, котра завмерла для світа и ёго радощів. Оксана щебече весело мов пташка, по-за-як довідалась, що то Галайда-Ярема привіз ії в манастир, — черниця же відповідає заледви кількома словами на всякі питаня Оксани. Коли-ж Оксана дізналась, що Галайда через тиждень обіцявся за нею прийти, то свою радість заявила словами найвищого настрою ліричного. „Ох, як весело на світі! А тобі, бабусю, чи весело?“ питається Оксана черниці. — „Я тобою, пташко, веселюся!“ каже черниця. — „А чом же ти (зі мною) не співаєш?“ — „Я вже одспівала!“ Справді зимовим холодом повіяло од сих слів черниці, котра для прояв любящого серця не мала вже ні крихти симпатиі. Задзвонили до вечерні; Оксана осталась сама-одна, а черниця пошкандибала в храм!

Через тиждень побачився Галайда-Ярема зі своєю Оксаною. Думав-би хто, що поет, описуючи сей веселий зустріт представить нам довший діяльог любящоіся пари, що в тій розмові розкриє всякі ріжнородні чувства, якими душа Оксани и Галайди була переповнена. Однако поет не згадує тут ні словом про тее, як вони сердечно витались и с собою миленько розмовлялись. Природним инстинктом зміркував він, що всякі сентиментальні слова були-б тут невмістні. Ярема звінчався з Оксаною в церкві манастирській, и лишив Оксану в Лебедині, щоб не сердити ота-

Digitized by Google

мана Залізняка. Ёму приходилось справляти инше весілля в Уманщині — на пожарах. Оксана виглядає терпеливо Яреми, „чи не іде він з боярами в гості, щоб її перевезти із келії в хату на помості“.

ГОНТА В УМАНІ.

Ся часть поеми є найкрасшим місцем в поезиях Шевченка. Головним діячем представляється тут Гонта, — тип величезного богатиря, що́ сполучає в собі свійства героя грецького з завзятем козака українського. Се гайдамака, що́ серед пожару и пітьми ночи являється неначе ґіґантом-велитом, котрий не вбояв-ся-б виступити в боротьбу и с сами надземськими силами. А вже-ж нігде правди діти, що сей провідник гайдамаків мимо своєі грози являється борцем за свободу и волю.

Поет згадує в начатку сеі части поеми про дальше змагане гайдамаччини. „Минають дні, минає літо, а Україна все єще горить: не спинила зимова хуртовина пекельної кари... Встала й весна, та розбудила чорну сонну землю. Всюди рай та й годі! А для кого? для людей! Та що-ж! коли люде не хотять на ёго й глянути... Треба ім той рай кровью домалювати, освітити пожаром...“ Відтак висказує поет безсторонно супротив покараних Ляхів а караючих гайдамаків от-сі моралізуючі слова:

— Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злості людськоі.

Так отже все єще гуляють гайдамаки: де проідуть — земля горить, кровью підпливає. Максим Залізняк придбав собі в Яремі щиру дитину; — Ярема бо не ріже — а лютує; не милує, не минає нігде ні одного. А Залізнак гукає: „Гуляй, сину! поки доля встане, погуляєм!“ Погуляли гайдамаки: купою на купі од Київа до Умані лягли Ляхи трупом, и як та хмара обступили гайдамаки Умань о-півночі.

Про катастрофу в Умані читаємо в історні Миколи Маркевича от-сі замітки:

„Умань належав графу Потоцькому, котрого волость простиралась навкруги того города на 150 верст. В нім було багато Греків, Ормен и Жидів, що́ займались торговлею. Була там и школа

Digitized by Google

базиліянська, в котрій вчилось до 400 учеників. Городом управляв комисарь панський; — він сидів в економічнім дому, осмотренім башнями, частоколом и бастіонами; навкруги же города були високі дубові палісади, а по боках воріт стояли дві башні с пушками; іх охороняла графська піхота. Під Уманем була осібна слобода уманських козаків, котрі були вольні від податків и одержували від пана єще окремі дари, из-за чого вони ёго справді любили. Було іх 2600; 300 з них ходило по черзі в Кристинополь, де жив тогді граф; ввесь же полк збирався, крім часу воєнного, один раз в рік для осмотра в день св. Тройці. Під обороною тих козаків збирались тепер шляхта и жиди, а нахлинуло іх тілько, що не могли поміститись в городі; про-те станули табором у Грекового лісу и віддали своє майно на сховок комісареви Младановичеви и ректорови базиліянському Ираклію Костецькому.“

„Младанович зібрав полк, и ласкаючи козаків новими графськими милостями приказав ити на зустріч Залізнякови. Козаки присягнули в церкві св. Миколи и пішли по Звенигородській дорозі; іх полковник, шляхтич Обух, в полку нічого не значив; любимцем Козаків був мужний, розумний и красивий сотник Иван Гонта, син мужика, родом из села Росошки, котре опісля граф дав ёму в завідованє враз з другим селом Орадівкою. Граф любив Гонту, а Гонта був ёму дуже вірним. Вийшовши за границю Уманьщини Гонта станув обозом в степу и рішився дожидати Залізняка. Під конець третёго тиждня приіхали Смілянці и намовляли ёго, щоб він став одностайне за віру и Україну; однако він одвітив, що не підойме рук на свого пана-батька.“

„Тогді-ж пішла чутка в Умані, що Гонта сполучився з Залізняком. Се була клевета на безвинного Гонту. Але палякані посесори упросили Младановича, щоб він прикликав Гонту и відрубав ёму голову. Відтак послав Младанович гонця и домагався, щоби сотники приіхали до міста на раду. Всі три сотники и атамани прибули до міста, почім комісарь публично обвинив Гонту о здраду. Відтак привели ёго к новій присязі;—коли-ж він довідався, що пани хотіли ёго вбити, то рішився відомстити. Як повернув в табор, подано ёму письмо від Залізняка, в котрім сей атаман гайдамаків молить ёго, щоби станув за віру и родину, обіцюючи дати ёму за ёго поміч княжество уманське. Як-же козаки дізнались, що пани хотіли сотника укарати, то оскорбились вельми и объявили Гонті, що не пійдуть з ним нікуди, хиба на Умань. Гонта сказав, що вволить волю товаришів и приняв чин уман-

*

Digitized by Google

ського полковника; Обухови дізволив втічи за границю и заявив Залізнякови, що пійде з ним на ворога и ждатиме ёго під Уманем."

„Пани непокоілись. Вістей від полка не було ніяких. Геометра Шафранський, щó колись-то служив в війську Фридриха В., взявся укріпити город и табор. В таборі було 6000 душ; тееж число вбільшалось с кождим днем; Гарнізон же був не великий: всёго було 60 мужа. До оборони мурів заправили жидів. Через три дні появився уманський полк; в місті думали, що Залізняк розбитий, и що Гонта вертається. Але Гонта підійшов к Грекову и став готовитися к битві. Пани не тратили єще надіі; думали, що Гонта готовиться к битві з Залізняком".

„Костецький велів дзвонити у всі дзвони, и пійшов с процесиею по городу. В костёлах и синагогах молились. Тогді товпа Залізняка и полк Гонти двигнулися к табору, а як панів и жидів там повбивали, то облягли город. В місті не стало води, а відтак и пороху. Залізняк и Гонта вступили в місто. По домах и по улицях польялась кровь. Гонта розрубав сам Младановичеви голову шаблею; Шафранського вбили в башні; Костецького витащили из базиліянськоі церкви и підняли на копья; учениками-ж ёго завалили криницю, над котрою опісля поставлений був ратуш. В жидівській школі вирізали 3000 жидів; всіх жидів и шляхти вимордовано або повішано в один день до 18.000. Тілько той спасся від різні, хто рішився приняти православиє: хрестив старий священник церкви св. Михайла; кумами були козаки. Гонта був хрестним отцем дітей Младановича."

„Залізняк стояв обозом під Уманем, и тут назначив свою головну кватиру. Залізняк був оголошений гетьманом українським, князем смілянським, батьком козацьким, Гонта полковником и князем уманським. Але-ж Гонта був смутний и говорив: „Наварили ми доброі вареноі пани братя, да як-то вона випьється.""*)

Шевченко представляє Гонту страшним местником, щó караючи Ляхів-католиків — не вжахнувся зарізати двох своіх синів-недолітків. Се бо привели гайдамаки ид Гонті ксёндза єзуіту и двох хлопців, атамана синів. Гонта був тогді в страшній колізиі, по-за-як беручи свячений ніж присягав, різати всякого католика. Але-ж годі було, зломати присяги! Гайдамакам велів убити єзуіту, а сам довершає кари над рідними своіми дітьми, щоб не було поговору, що він допускається зради зломанем присяги. „Сини моі!" каже Гонта, тяжко зажурившись, — „сини моі! чом

*) Исторія Малороссіи Николая Маркевича, Москва, 1842, II, 664—668.

Digitized by Google

ви не великі? чом ви Ляха не ріжете?..“ — „Будем різать, тату!“ одвітують налякані хлопята. — „Не будете! не будете!“ говорить Гонта рішучо и проклинає їх матір-католичку, щó їх до схід сонця не втопила; тогді було-б менше гріха, бо сини вмерли-б не католиками. И горює Гонта тяжко, тай каже синам, щоб ёго поцілували, се бо не він їх вбиває, а присяга.

Махнув ножем — и дітей не має! — попадали зарізані, та ще тільки забелькотали: „тату! тату! тату!.. ми не Ляхи! ми...“ та й замовчали.

Будучи вірним своій присязі Гонта не казав навіть поховати своіх дітей, — вони бо католики! И взяв відтак Залізняка и оба пішли вздовж базару та й закричали: „Кари Ляхам, кари!“ — „И карали: страшно, страшно Умань запалала. Ні в будинку, ні в костелі нікого не осталось, — всі полягли.“ И справді, того лиха не було ніколи, щó в Умані робилося. Гонта руйнував сам школу Базиліян, де вчились ёго діти. Гайдамаки-ж стіни розвалили, ксёндзів порозбивали об каміння, а школярів у криниці живих поховали.

До самої ночи мордували гайдамаки Ляхів: душі не осталось. Но Гонта хоче єще напитись крови, — крови шляхецькоі, бо людоіди зъіли ёго діток и тепер тяжко ёму жити, — тяжко плакати, — ні с ким говорити! И заридав Гонта за синами та заголосив: „Сини моі любі, моі чорноброві! де ви поховались! — Тяжко мені жить, тяжко мені плакать! — я дітей зарізав! Горе мені, горе! де я прихилюся?“

Коли-ж Гонта так ридав и в роспуці серця по Умані бігав, ставили гайдамаки столи серед базару в крови и сіли вечеряти. И гукає Залізняк: „Гуляйте, сини! пийте, поки пьється, бийте, поки бьється!“ И звелів кобзареви, заграти-заспівати пісню, щоби Козаки собі погуляли. Всі гуляли, не гуляв лиш Гонта. Він не пье с Козаками, та й не співає. Він тужить за синами, котрих убив своєю рукою. И ось переходить він у чорній киреі через базар, стає и розриває купу Ляхів мертвих и нагнувшись шукає синів своіх; відтак бере іх на плечі, и, позад базару переступаючи через мертвих, криється в пожарі за костёлом. Гонта, горем вбитий, несе дітей поховати, землею накрити, щоб козацьке мале тіло не іли собаки; — и темними улицями, де менше горіло, поніс дітей своіх, щоб ніхто не бачив, де він синів ховає, и як він за ними плаче. Виніс в поле, — виймає свячений и копає яму; між-тим Умань палає и світить Гонті до роботи — и на дітей світить. Нещасний батько аж труситься та будує синам се-

Digitized by Google

ред степу глибоку хату! Бере синів, кладе в темну хату и здається ёму, що чує їх голос: „Ми не Ляхи, тату!“ Поклав обох, вийняв из кишені китайку, поцілував мертвих в очі, перехрестив и накрив голови козачі червоною китайкою. И єще раз тяжко заплакав-заридав над синами, нарікаючи на долю нещасливу, и звернувшись до дітей сказав:

Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Простіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики.
— — — —
Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду,
Укоротив я вам віку,
И мені те буде...
И мене вбють... коли б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!.. Піду ще ваз,
Ще раз погуляю!..

Сей уступ поеми про убійство и похорони обох синів Гонти вчинені самим батьком є вельми трагичний. Отець вбиває своіх дорогих синів, пертий до того страшного чину желізною конечностию и в первій хвилі не позволяє навіть гайдамакам, похоронити молоденьких козаків. Але-ж небавком будиться в нім голос совісти: він плаче тяжко-важко, виносить сам на своіх плечах убиті діти в поле и копає ім яму... И який-же контраст являється між сею страшною дією а демонічною сценою серед базару в місті! Там лежать вбиті вороги гайдамаків, — город горить, а полумя освічає ужасних местників, що при співі кобзаря пють и гуляють, не зважаючи на тее, що ступають по крови и тілах ляцьких; — тут спочивають в ямі серед поля два сини провідника гайдамацького, котрих він сам вбив и потай своіх товаришів закопав, а тепер горює и плаче над своіми дітьми. А вже-ж треба признати, що оба ті контрасти стикаються в одній основній гадці, се є, в заявленю мести ворогам. Тому-же, що Гонта тую месть супротив рідних своіх синів заявив, и відтак в тяжкім горю сам іх похоронив, стається трагичність тої дії справді величезнёю. Подібних трагичних дій не замічаємо нігде в поетичних творах літератур славянських.

Digitized by Google

Порівнаймо лиш кульмінацийну прояву трагичности в польскій поемі Ґощиньского, написаній під заголовком „Zamek Kaniowski“ з наведеним уступом из Гайдамаків Шевченкових, а пересвідчимося, що в представленю таких дій руський наш кобзарь о много вище стоіть, ніж співак польский. Се бо описує Ґощинський вельми кріваву подію в замку Канёвськім. Орлика, що любила Небабу, козака старости, мимо волі мусіла віддатись за управителя замку Канёвського. Коли-ж вона дізналась, що гайдамаки, до котрих пристав був и Небаба, до замку зближаються, то загадала страшно пімстити свому нелюбови — панському управителю. Вбила відтак ножем свого мужа на ложи супружеськім...

Przed nią trup leży w rozrzuconém łożu;
W ręku nóż trzyma, krew pieni po nożu;
A na niéj całéj skrwawiona koszula:
Ona ją bierze, macza w trupa ranę,
I żmie ją niby, i niby wypiera,
Potem martwego pościelą otula,
Wymawia z cicha słowa ucinane,
Zbroczoném płótnem cała się wyciera,
I wolnym krokiem idzie do zwierciadła:
Stanęła — z lampą w ręce konającą —
Spokojna — tylko oczy się jej mącą...*)

Саме тогді напали на замок гайдамаки під проводом Швачки. Небаби не було між ними: він бо притягнув був еще передше на свою сторону більшу часть дружини Швачки и з над берегів ріки Росі пустився в похід на замок Канёвський, де ёго Орлика ждала освободженя від панськоі неволі; але-ж Швачка пустився на-прямець и випередив Небабу...

В замку представляється відтак дія страшна. Гайдамаки вломавшись из Швачкою в двір панський, побачили в спальні перед зеркалом гаспедську, закервавлену відьму. Швачка велів подати собі недогарок з огню и хоче гнати за марою, але в тій хвилі вона вже й счезла, лишаючи на помості сліди кріваві. Швачка з гайдамаками ломять двері и гонять за утікаючим страшилом — за Орликою, котра хапається стіни руками закервавленими и відтак указує гонителям сліди своєі утечи...

Tu biegiem skorszym zbudziła podłogę;
Tu prawie słychać jak serce jéj bije;
Tu ją dokona przeznaczenie srogie,
Niech tylko drzwi te wyprze ramię czyje,

*) Bibliot. najcelniejszych utworów literatury europ., Warsz. 1874, Nr. 19.

Digitized by Google

Już to ostatni przytułek za niemi;
Chybaby szatan schował ją do ziemi.*)

С того представленя видно, що Орлика, вбивши свого мужа, явилась справді звірським недолюдком, божевільною фурією, що обмазує себе кровю вбитого управителя и з лямпою в руці стяє перед зеркалом, щоб себе оглянути. Кара за такий огидний чин мусіла наступити скоро. А вже ж треба признати, що трагичність тої дії підноситься через тее, що Орлику божевільну вбили гайдамаки, — отже єі земляки, від котрих вона свого освободженя виглядала.

Ніхто не заперечить отже, що Гонта вбиваючи своіх синів не є таким чорним характером, яким являється вдача пристрастної Орлики, що закодола свого пана и мужа. Гонта вбиває синів из-за присяги своєі, що не пощадить ні-одного католика, — Орлика же мститься свому мужеви с причини любови к Небабі. Гонта плаче-ридає над зарізаними дітьми и доказує словом и ділом, що кається свого страшного выступку. Орлика же не заслугує ніяк на нашу симпатию, бо не оказує ні крихти якого-то людського чувства.

(Конець буде.)

СПІВАНКИ з ГУЦУЛЬЩИНИ.

зібрав *И-й Ог...ий.*

Щ е д р і в к а.

Щедрий вечер, добрий вечер,
Добрим людім на увесь вечер;
Миланочка наші-наші,
Испіймала собі пташі;
Тішучи го загубила,
Шукаючи заблудила...
Віблудила в чистім поли,
Аж там милий плугом оре;
Ані оре, ані плужит, —
За Миланков усе тужит.
Миланочка в Дністрі брила,
Дністерскоі води пила;
Дністерскоі води пила,
Тонкий фартух замочила.

---

*) Bibliot. najceln. utworów liter. europ. Nr. 20.

Digitized by Google

Повій вітре буйнесенький,
Суши фартух тонесенький;
Повій вітре на болото,
Суши фартух як золото;
Повій вітре як так, як так,
Суши фартух дрібний як мак.
Васильчику чичиньчику,
Посію ті в городчику,
Буду тебе шінувати,
Тричи на день поливати...
Тричи на день поливати,
А в суботу підскубати,
А в суботу підскубати,
Миланочку уберати...
Миланочку уберати,
Тай до церкви посилати...

Вінчуємо вас щистім, здоровєм, новим роком, довгим віком!!.

Вечером на „Миланку“ — збераються леґіні и ходять по селу щедрувати; при тім перебираються за козу, жовніра або коміняря, а одного приберають за дівчину „Миланку“, котра в одній руці держить горнець з вапном а в другій з глиною. Так прибрані ходять звичайно по таких хатах, де єсть дівчина на відданю; стають під вікнами и зачинають щедрувати, по чім їх в хату запрошують. В хаті бавляться в ріжний спосіб; одні співають, другі танцюють а той хто прибраний за „Миланку“ бере щітку до біленя и білить стіл, лавки, а мие водою стіни, щоб домовій дівчині завдати роботу те все опісля до ладу привести.

1. Коляда.

Я в морп в морп ясний місяцю,
Ой дай Боже!
За ним зірничка сестричка рідна;
Ой дай Боже!
За тов другая тото-ж первоя:
Ой дай Боже!
Ой стій погоди[1]) ясний місяцю!
Ой дай Боже!
Ой не погоджу, не маю часу!..
Ой дай Боже!
Бо я післапий післіг[2]) від Бога,
Ой дай Боже!

[1]) погоди = жди, почекай.
[2]) післіг = післанець.

Digitized by Google

Післіг від Бога до Господаря,
Ой дай Боже!
До Господаря до сего дому:
Ой дай Боже!
Ци є в сім дому старіі люде?..
Ой дай Боже!
Ци в'ни так держі[1]) як с первовіку?..
Ой дай Боже!
Ци кум до кума з вечеров[2]) ходит?..
Ой дай Боже!
Ци син вітцеви з ниска сп клонит?
Ой дай Боже!
Ци дочка мамі ци сп вклоняс?
Ой дай Боже!
Ой тепер не так як с первовіку!..
Ой дай Боже!
Ой кум до кума з вечерев не йде,
Ой дай Боже!
Ой спн на вітцьи руку здоймає!
Ой дай Боже!
Донька матери суд перечпє,
Ой дай Боже!
Ой брат на брата меч вітегає,
Ой дай Боже!
Сестра на сестру черів шукає,
Ой дай Боже!
Сусід сусіда до пана вдає,
Ой дай Боже!
Тай перелази загороджпє!..
Ой дай Боже!

Вінчуємо вас щистім, здоровєм и сими свєтками ще и різдвєними, ой ще будім тай новим роком тай новим роком — тай довгим віком!!

2. Коляда.

Я в ліску в ліску на жовтім піску
Ой дай Боже!
Росте деревце тонкє високє;
Ой дай Боже!
Тонкє високе в корінь глібокє,
Ой дай Боже!
В листок широкє, в цвіток багрове;
Ой дай Боже!

---

[1]) де́ржі = держать.
[2]) У Гуцулів єсть звичай, що в св. вечер посилає кум кумови, сусід сусідови вечеру.

Digitized by Google

В цвіток багрове — в росу кудряве;
Ой дай Боже!
Ой у тім кудри сам сокіл сидит,
Ой дай Боже!
Ой сидит сидит далеко водит,
Ой дай Боже!
Так задалеко на сине море —
Ой дай Боже!
На синім мори корабель плавле,
Ой дай Боже!
Я в тім кораблп самі престоли;
Ой дай Боже!
За престолами сидє панове,
Ой дай Боже!
Ой сидє сидє радочку радє;
Ой дай Боже!
Радочку радє первовічную,
Ой дай Боже!
Як жиди Христа на муки брали,
Ой дай Боже!
Червонов шинков уперезали,
Ой дай Боже!
Терновий вінец на голов клали —
Ой дай Боже!
Всяке деревце за нігті били!..
Ой дай Боже!
Все си тупило, все си ломило:
Ой дай Боже!
Червона Єва изогрішила,
Ой дай Боже!
Христу зза нігтів кровцу пустила!
Ой дай Боже!
Де кровця кане — там винце стане —
Ой дай Боже!
Де слізка кане, там церква стане —
Ой дай Боже!
Церковці буде людем на прихід,
Ой дай Боже!
А винце буде людем на закін...
Ой дай Боже!

Вінчуємо вас щистім здоровєм...

Digitized by Google

СОННІ МАРИ МОЛОДОГО ПИТОМЦЯ.

(ВИІМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

написав

Василь Барвінок.

(Дальше.)

„Музика“ помітив, що ёго ніхто не слухає и замовк. Скоро легкий посвист дав знак, що ёго безжурна душа за куховарськими справами заколисалась до твердого сну. Мабуть и ві сні бачив він ще присмачки, бо часами ёго товсті губи ростверались и рухались цмокаючи, як би смакували яку страву.

Споміж гамору вибивались часами виразнійше мелянхолійні звуки цитри, то знов пропадали за галасом и сміхом, як плач дитини серед бурі. Молоденький ясноволосий питомець присівся біля самого вікна, відвернувся від гаморливого гурту и вдивившись своіми замисливими сивими очима в далеке темне небо дрібними руками переберав дзвінкі струни, а с струн виривались наче тужливі зітхання сумні плачливі тони, дзвеніли, тремтіли, жужжіли, мов плачем розливались и плили в далеку, безвістну даль.

Але ніхто майже не звертав уваги на грача и ёго тужливу музику. Була субота, на другий день не треба було дуже рано вставати, тож під пізну ніч ростягались розговори, жарти и сміхи. Двох дідуганів пазбиткувавшись доволі над „англіком“ потягли тепер до других виправляти свої жарти и раз враз то до сміху то до гніву доводили своіх товаришів. Тілько в кутику за печею зібралась мала громадка питомців, що якось не зважали на жарти и сміхи сих товаришів. Вони очевидно мали свою цікавійшу забавку. Як вівці коло вязанки сіна стиснулись вони кругом світла. Одні лежали на ліжку, другі попрісідали коло них, а треті стоячи пильно гляділи ім через плечі до світла, де відбувалась якась таємнича суванка, и тілько від часу до часу озирались на двері, наче б сторожували, чи хто чужий не війде під число. Громадка була мовчалива, тілько з рідка чути було уривані слова, тихі шепти, часом сміх, а иноді хто затягнув який тропар, або иншу набожну пісню, и знов втихала громадка. „Давай, давай!“ озивався голос и всі нахилялись головами до світла, стискались, протягали руки; потім кождий відхилявся, боязко стуляв до купи долоні звертаючи іх до світла и так вдивлявся між своі долоні поволеньки пересуваючи великим пальцем малькута, наче б в до-

Digitized by Google

лонях піймав якого легкокрилого, трівожливого, золотого пташка, що за раптовним блеском світла може пурхнути з рук. Оттепер перемінялись лиця молодців, як весняне небо марцеве, то випогоджувались, то хмарились, то кривились то веселійшали, наче б в долонях виростало іх щастє и горе. И знов схилялись голови до світла, усі збивались в тісну купку, тихий шепіт переходив з уст до уст, а иноді тілько веселе „я маю більше!“ голоснійше вибивалось з гурту. Дехто ще й приспівував с тиха: „Хома купив, Хома бє, бо у Хоми гроші є,“ або знов „воистинну суєта всяческая...“ И знов продовжалась суванка.

Тим часом два дідугани с тиха підібрались до сплячого питомця, видерли с подертого рукава шматок вати, скрутили іі в папіряну трубочку и запаливши вату пустили питомцеви під сам ніс „фімфу“. „Фімфа“ так міцно чадила, що питомець аж пчихнув и розбудився с сну, поки ще збиточники встигли були поховатись. Розбуджений питомець схопився на ліжку перелякаий. Ёму спершу здалося, що віи увесь в димі горить и куриться. Збиточники не здержались и засміялись на голос. Питомець спахнув полумям від гніву, з ззістю шпурхнув „фімфою“ на збиточників и сердито глянув на них заспаними очима.

„Зачадили б ви ваші пусті голови, бо й так порожні як свистуни,“ сердито сказав подражнений питомець и повернувся на другу сторону Збиточники ще дужше почали сміятись та ще й приговорювати. Се так роздражнило сонного питомця, що він на всю хату став сваритись з ними. Звістно, чоловік не в час а ще й на сміх розбуджений буває безмірно сердитим. Від сварки прийшло до лайки, а тут як раз було кого лаяти. Два дідугани були справді несосвітні пустоголови и лежибоки. Ліпь та каліцтво на голову запхало іх до семинариі. А що й коза від вівса брикає, так и вони забеспечивши свою долю за семинарицьким порогом, давай гуляти та коверзувати над тихими головами своіх товаришів. Так и завзята пішла сварка та болюча лайка. До сварки вмішались ще й другі товариші и в кімнаті піднявся такий вереск и гамір, як серед ярмарку.

„Чи ви пошаліли, чи хочете сюда ректора накликати“, озвались перелякані голоси с поміж громадки из закутка.

„Про мене, най прийде и ректор, най подивиться до тоі стайні, де товчуться коні як в пеклі.“

„Який міні статок!“ „Хамівська натура!“ „Йди, йди, пожались!“ — „Заденунциюй!“ озвались голоси.

Digitized by Google

„Не моя натура; най йдуть ті, що вже нераз денунціювали та лизались.“

„Хто денунціював, хто денунціював?“ гукнуло кілька голосів видимо подражнених.

„Поспитайте тих, що доносили на українців?“

„Українець! Українець! це-це-це!“ почали знов дражнитись дідугани.

„Вже ж що не московський побрехач!“ відрубав сердитий питомець. И знов піднялась така сварка и колотеча слів, що годі було розібрати, хто що говорив, чого бажав, за що сварився. Суперечка перекинулась тепер трохи на політичне поле. До суперечки вмішались навіть такі, що досі тихо оддалеки сиділи. Кількох стало мирити розгніваних и аж с перегодом перейнявся галос и тілько дехто ще с тиха відворкував або гуторив с своїм сусідом про несподівано зарухане питанє.

„Ог! бач яке сімя!“ вуркотів оден з велетнів до свого товариша. „Гадючий накорінок. Десь тих українців, де не посій, там вродятьєся.“

„Дай спокій, тихійше, бо ще от-тамтой вчує та роспустить свою губу,“ озвався другий показуючи на Уляна.

„Чекай, приставлю я ім стілця! Дістануть вони фігу а не ліценцию на виклади. На пустої мари міні викладів фільозофії! Шкартну я собі и без того, коли схочу, а ім буде оскома! Я б іх всіх с семинарії попроганяв, най там на світі гризуться...“

„Не сваріться, пане добродію, не сваріться,“ озвався якийсь питомець, що позіхаючи прислухувався суперечці, „я вас погоджу. Що там українці, чи не українці, все пусте! Ми маємо своє званіє. Ми — добродію, не належимо до жадної партії. То ті, що не знають світа и людей, то ділять: се рак, а се риба. Завертиться ім голова за книжкою и ім здається, що світ перевернуть. Одні думають, що с хлопа зроблять москаля, а другі, що пана. А се неправда. Хлопяча забавка! Най но кождий троха спрактикує, то відхочеться ёму и українщини и всёго. Хе, хе, хе! Житя то велика наука. Гм! Ім забаглося просвішати та панькатись з мудями. От, вчені, друковані а нерозумні. Хлопа смаруй медом, а він все пахне діхтём.“

„А тебе яким миром мазали?“ озвався чийсь голос з боку. По голосі було чути, що се питанє підійняте на глум питомцеви, що так тепер був дуже розгороіжився.

„Я—я, я що иншого, пане добродію,“ говорив змішаний питомець почервонівши; він був сином мужика и дуже стидався

Digitized by Google

того, та як міг відпекувався свого роду. Мабуть задля того старався він придати своїй поверхности щось панського. Він все старанно помадував волося, що аж вилискувалось, и причісував ёго с панська на уха завиваючи ёго в так звані „філютки“ аж до самих очей. Він дуже старанно плекав свої руки, хоч вони не були ні маленькі ні дрібненькі, и заховував довгі ніколи не обтинані нігті. Ціла ёго постава мала в собі щось вимушеного, ніби с панська лінивого, ніби з жовнірська вимуштруваного. Високий як тополя, бережно мов після припису ставляв він свої довгі ноги, випростовувався як би на спружинах, відставляв руки від толуба, як гуска відставляє поломані крила, и так набундёрившись гойдався ходячи як карита на ресорах. „Я сам себе миром помазав, я, пане добродію, сам моєю головою, моєю працею добився мого становиска. Я знаю, що то хлоп з житя а не с книжки и власне для того так кажу. Між міліонами лучаються виїмки, але загал, пане добродію, гурт народу, то инша річ. Я з братом виростисьмо сиротами о своіх силах.“

„Все ж таки кажуть люде, негарна птиця, що своє гніздо каляє,“ знов глумливо озвався сусід.

„То єсть ще питанє, яке наше гніздо. Як може бути, щоб сини почувались до чогось вищого, шляхотнійшого, а батько топився в коршмі! Очевидна несхідність. В світі, пане добродію, багато тайн... А в конець, чи сяк чи так, виїмки — виїмками. И я все своє кажу, кінь коием, а віл волом. Є певні границі між людьми, що іх сама природа кладе. То вже й простий хлоп розуміє, що всім панувати годі. И наука и просвіта тут нічого не вдіє. Дурите самих себе панькаючись с хлопами, а тим доводите до того, що й на світі буде тяжко прожити. От я тобі скажу историю, що сталось з моім братом. Що йно дістав він капелянійку, а чесні парохияне почувши десь, що то має бути піп з іх коліна, давай же брататись. Приходить одеи та впрост садить до покою на балаки. „А чого тобі треба?“ питає брат. „Та от-так прийшов до ігомосця, як проживаєте, як Господь милує на повині,“ и такого наговорив, наче справді кум до кума. Брат видивився, обернувся и сховався в другу кімнату. Ба, не задовго приходить другий та ще й с кумом и знов те саме говорить. А мій брат, як не прискочить, як не тарахне ёго сюди туди, аж хлопови свічки стали в очах. Оттоді й просвітилось ім в головах, перестали брататись и стали такі покірненькі, як медом мазані. Experientia docet, пане добродію, а не якісь мрії идеальні. Blau ist jede Theorie, моспане...“

Digitized by Google

И ще довго велися розмови на такі теми, але що раз тихійше, аж поки зовсім не втихли. В кімнаті погасало світло и ставало що раз темнійше. Ще тілько світилось в кутику, де забавлялась громадка питомців, и біля вікна голоснійше озивалась цитра тужливими тонами одних розжалюючи, других до сну вколисуючи.

Уляна не брався сон. Галас, сміхи, жарти и розговори товаришів, що саме тепер повтихали, ще більше пригнітали ёго душу, мов би розстроювали в ній до крихти всю гармонію. Він чув себе чужим серед того гурту. Він бажав би тепер знайти щире серце, щоб знайти розраду для себе, поділитись думками з жаркими, буйними побратимами, що рвуться до живого идеального житя, повного любови, посвященя и загального щастя, — а бачив перед собою безжурних, байдужих, самоідних людей далеких собі серцем и думками. Ті, що були ёму серцем и думками близші, сиділи самотні, мовчаливі, як він пригнетені. Гуділи порожні бочки, сміялись безжурні циніки,—нігде не було чути молодечого полету. И він вслухувався в ті жалісні тони цитри. Вони одні промовляли до ёго серця, поривали ёго душу с собою и несли ii далеко, далеко у світ гармоніі, де просторе небо блакитне, де люба тишина, незакаламучена погода, невинний спів пташенят, безмежна воля думкам и серцю.

Перед ним замаячіли вишневі сади, білі хатки, просторі левади зелені; заблищала тиха, чиста як слёза ріка серед цвітучого лугу и той гайок темний над кришталевою водою; замаяли пахучі поля розлогі, розвиднілось веселе село з веселими хатками, с привітливими людьми, с чарівними молодечими споминками. Се рідня станула перед ёго очима в цілім своім приманюючім блеску, в непорочній тишині, в святочній шаті молодости! Як там любо, як весело, як свобідно! Як там кожда цвітка ёму привітно всміхалась, як кожде місце веселі спомінки будило, як с кождого лиця радість присвічувала! Там дожив він щастя, там серце ёго линуло, полегші важким думкам шукати. Згадав він свої молоденькі літа. Ёго буйна голова роілась тоді веселими думками, як зелена левада на весні, світиться роскішними цвітами, блескучими краплями роси, променям сонця, легкокрилими золотими метеликами, бренячими пчілками. Так, він був тоді щасливий, як дитина, и з дитячою легковірностю всміхався до світа.

Ясний був день літний. Улян був вже укінченим „семаком“ и пробував тепер у родичів на вакациях повний житя и молодечих надій як криничне жерело гожоі води трискаючоі кришталевою стругою

Digitized by Google

в сонячних промінях серед весняних цвітів. Він зайшов до зеленого гайку, що горбками мов вінець барвінковий обколював село від полудня. В долині розливались чисті води блескучої річки, тихої та чистої як очі дівочі. З гайку було видко, як річка вививається блискучою стяжкою по долинах між сивоверхими вербами, пробирається крізь густу вільшину, викручується и ген далеко пропадає в синій мраці під пригорком, де біліють хатки сусідного села. Оттуди за рікою побігли Улянові очі, поплили ёго думки. Там серед села на горі білівся новими гонтами вкритий дімок. В далекости простягалась як би легка синя мрака и ще більше вкрашала білі стіни дімка, що мов нова сорочка біліли серед високих зелених ясенів, каштанів и берестів. Чисті великі вікна світились з далека від сонячного проміня, а навіть видко було темні росчиняні двері, білі камінні східці від ганку, що вели у пишний сад роскинений на косогорі. То було попівство, де що йно на весні переселився новий пан-отець Мартин. Улян не знав ще нового сусіда, не бачив ще ні ёго самого, ні ёго семъі. Але слава попередила вже наперед се знакомство. Ще за шкільного часу рознеслась слава про нового пан-отця, що прибув з далеких гір на подільску землю. Та не так про пан-отця йшла слава, як про ёго гарну дочку. Молодцям мало було діла до пан-отця, але всі загули про нову кралю. „Настася, Настася“ — се имя вертілось усім на устах, а все с хвалою, с цікавостю, з якимсь таємничим чаром, що огнем займав всі серця. Деякі молодці почали писати навіть стишки на ії хвалу, величали ії богинею гірською, що з небосяглих гір ступила на золотоколосі ниви Поділя, оспівували ії карі очі та чорні брови кращі шовкових шнурочків, ії стан гнучкий як хвоінка, ії личко румяне привітнійше промінистої Аврори, и тугою розливались до ясної зірниці, що засяла на подільскім небосклоні... Всі ті похвали и славленя обивались о слухи Уляна. А тут ще Настася була ёго сусідкою. Раз Улянова мати відвідуючи ёго в місточку згадала про нових сусідів, згадала й про Настасю и не могла нахвалитись ії, яка вона мила, добра, привітна та ніжна, як, співаючи пісню: „мамцю люба, мамцю мила — я пятнайцять маю літ“, вчарувала своєю ввічливостю ії серце від першого знакомства. И в уяві Уляна виринав в промінистім світлі образ тої чарівної краси дівочої, що ії він бачив досі лише в повістях та в поезиях. Той образ являвся ёму світляним ангелом в солодких снах и тоді чув він, як серце билось якоюсь незнаною радостю и ёму здавалось, що він падав на вколішки перед тим образом и молився найщирійшою молитвою. Він

Digitized by Google

прокидався из сну и ёго серце тугою занивало за померклим образом.

С перегодом Улян зовсім перемінився. Ёго гнівило, що Настасине имя у всіх вертиться на язику. Се здавалось ёму зневагою. Він бажав для свого серця таких святощів, щоб про них ніхто не важився без щани озватись. Голосна хвальба як зразу розбудила в нім дивні чутя, так тепер починала іх колотити. Може бути, се родилась заздрість, а може й насувалася боязь перед тою певиданою красою, що так усіх чарувала. Скілько разів згадувано про Настасю, серце ёго якось дивно розжалювалось и сум находив на ёго душу. Він теряв давну веселість и свободу. Так почав він відпихати від себе всі гадки про ту славну кралю. „Завіщо ж я буду коритись перед нею. Вона очарувала всі серця, коло неї весь світ бє поклони. И я в тім гурті! Іі очі навіть не зглянуться на мене. Мусить бути пишна, коли така красна.“ Так нераз розважав Улян сам с собою. „Ні! не подамся! Най цілий світ перед нею бє поклони, я оден холодно стоятиму,“ надумався Улян и рішив узброїтись в цілу силу холоду перед чарівною кралею. Він силувався забути о ній, вибити с своеі уяви той чарівний образ, а бодай сказати, що се не Настася. Улян ніколи не згадував про Настасю и установив собі, що буде уникати навіть стрічі з нею.

И справді приіхавши до дому Улян навіть не спитав про сусідів. Але вже на другий день якась незнана сила потягла ёго у гайок, звідкіля видко було сусідську оселю. Він дивився в далечину на той веселий дімок на косогорі. Дімок видався ёму тепер вдвоє красший, якимись чаром обілляний, новим житям наповнений. Між зеленими деревами просторого города вививались и закручувались стежечки білим піском висипані, а по середині на видноці пишався зільник повний ріжнобарвних цвітів. Коло зільника замаячіла чиясь постать в білому платю, як білий цвіт заяснііла до сонця. Улянови забилось серце живійше в грудях: може се Настася вийшла доглядати своіх цвіточків... Та в далекости годі було роспізнати постать. Улян довго сидів під дубом и вдивлявся в приманливий образ тихоі оселі попівськоі. Але опісля знов схаменувся, наче б завстидався своеі слабости перед невидимими чарами, скоро зірвався з місця и співаючи пісень вернув до дому. Улян переміг себе и не ходив більше на се місце до гайку.

На Спаса припадав празник. Тиждень перед празником поіхали Улянові родичі в гостину до о. Мартина попросити сусідів

Digitized by Google

на празник. Вони хотіли забрати с собою Уляна, але він відпросився удаючи слабого. Він знав, що в гостині конечно зійде бесіда и на ёго. Він же ж був найстаршим сином, майже укінченим гімназиястом а тепер гостем в рідним домі. Настася почує ёго имя, може й яку хвалу на ёго особу. Настасині родичі певно спитають, чому він не приіхав; Настася пізнасться на вимівці и зрозуміє, що Улян з иншої причини вимовився від гостини. Чим близше надходив день празника, тим більше непокоівся Улян, а як в сам день празника задудніли на подвірю баскі коні о. Мартина, він почув, що серце ёго похолонуло, як би від страху затрепетало. С стисненим серцем станув він перед поважним лицем о. Мартина. О. Мартин мусів помітити се помішанє, бо дізнавшись, що Улян вже „матуриста“, з усміхом додав, що матура вимагає не тілько науки але й відваги. Ласкаве, привітне лице пані-матки Мартинихи привернуло ёму відвагу и він вже смілійше глянув на Настасю. Вона не була ні чорноброва, ні кароока, ні така горда краля, як ії описували. Перед Уляном стояла молоденька діва ясноволоса с темносиніми як шафір очима, с пишними коралевими устами, з лицем румяним як повна рожа у росцвіту. Що з Уляном в ту хвилю сподіялось, він сам тоді не знав и опісля не міг впізнати. Чи Настася була справді такою гарною, чарівною кралею? Про се забув він, чи не міг в ту хвилю себе питати. Він глянув на ті темносині очі, на ії румяне лице и забув себе самого. Він вклонився ії так низенько, як би хотів справді чолом вдарити перед нею, и висказав свою радість, що може повитати так близьку сусідку. Але тих кілька слів виповів він так гикливо, помішано, с спущеними в діл очима, що сам застидався и чув, як кров вдарила ёму до лиця. На щасте в ту пору обступили Настасю з усіх боків знакомі панночки и мамуні обсипуючи ії солоденькими привітами и всілякими питанями. Улян відсунувся на бік и с поміж цілого хору голосів чув тілько оден голос дзвінкий, веселий, мило щебетливий, солодкий, як ніжний тон скрипковий. Той голос промавляв якоюсь дивною, чарівною музикою до ёго душі. Се був голос Настасі!

Улян вийшов с кімнати, щоб ніхто не замітив ёго стидливого помішаня и довго ходив по городі побиваючись своіми думками. „Програв справу, козаче“, говорив він сам до себе всміхаючись. „Звелося твоє завзатє на нінащо!“ Але він не сердився на себе; ёму було весело на душі, хоч соромно за таке помішанє при першій стрічі. „Держись небоже!“ підохочував він сам себе и с такою думкою вернув у кімнату. Та через довгий час

*

Digitized by Google

він не посмів слова промовити до Настасі и стояв оддалеки вдивляючись в неї. Гостей було багато, через більшу половину молодих, до забави охочих. Не було тілько музик и треба було инакше забавляти гостей. На Уляна, яко домового панича, припадав сей обовязок. Його покликали близше и присилували співати пісень. Він витягнув старосвітську гітару и в перший раз сів близше Настасі. Іх очі мимохіть стрінулись и Улян почув, що в його грудях заперається дух. Довго строів він струни поки набрав відваги заспівати пісню. Але як тілько проломались перші леди несмілости, Улянів голос росплився повною силою молодечою. Улян заспівав: „Вже більш як літ двісті, як козав в неволі...“ а потім звернув на пісню: „ой изійди, зійди ти зіронько та вечірняя,“ а в його голосі було тільки сердечної просьби и мольби, що в кімнаті стало тихо, мов в усі и багато гостей мимохіть зглядалось на Настасю.

„Та бо ти все співаєш самі прості пісні,“ озвалась мати Уляна. „Заспівайно троха тих штучних; от „Ніч була темна“, або „o gwiazdeczko“.

„А чи ж наша зірка не краща від gwiazdeczky?“ відказав Улян и глянув на Настасю.

„Дуже гарні, дуже красні ті пісні українські“, озвались голоси з усіх сторін. „Співайте іх більше, співайте“. Настася не сказала ні слова, але ії очі виповідали ще зрозумілійшу просьбу. Улян заспівав Тарасову думку: „тяжко важко в світі жити сироті без роду...“ на голос народнёї пісні. Ся думка як раз тепер припала Улянови до серця и в його голос мов би переливалась ціла його душа, його туга, жаль його серця. Співаючи сю пісню Улян не міг відвести своіх очей від Настасі. Його очі тонули в Настасинім лицю. Вона стояла проти Уляна с похиленою головою. В шовковій шукні, синій як небесні простори вечірні, мережаній білими корунками та китицями дрібнесеньких цвітів, тонка станом та гнучка як хвоінка, ясноволоса, повна житя на лицю, повна думок в очах, видавалась вона тепер немов пишною цвіткою серед зільника, немов чарівною русалкою, що пливає в темносиніх водах. Улян переспівавши цілу думку ще-раз повторив початок: „тяжко важко в світі жити сироті без роду...“ с такою жалостю наче б він справді був сиротою без роду, без щастя. Настася глянула тоді на його таким милим поглядом, як би в ії очах заясніли ясні проміня раннёго сонця, наче б вона хотіла промовити тим поглядом, вполтись в його душу и вілляти в його серце ту радість и потіху, яка світилась в ії очах. Се заясніла тепер

Digitized by Google

на ii лицю повним чаром та ii добрість, що притягала до себе усіх — молодих и старих — якоюсь таємничою силою и казала клонитись и коритись перед нею. немов перед ангелом доброти. Улян почув той погляд своєю душею. Його душа стрепенулась під тим поглядом, серце живійше забилось невисказаною радостю, якимсь новим, досі незнаним житям. Як же ж на віки впились в його душу ті чарівні очі дівочі! До сеі хвилі живо стоіть в його памяти сей образ чарівноі Настасі; він чує ii любі слова, ii дзвінкий голос, а над усе бачить ті очі — веселі, привітні, як весняне небо скупане в ранній росі, розсвічене ясними промінями! Як же ж скоро, як любо проминула тоді ся хвиля першоі стрічі з Настасею, скілько думок зароілось тоді в його голові; як в живій розмові іх думки разом спливались, поповнялись, мов би ринули з одноі душі одним струєм молодечого жару! До схід сонця на прощаню ще раз стрілися іх очі щирим поглядом, а в тім погляді ясніло дві душі, палало два огні.

Після празнику Улян зовсім змінився мов би переродився. Він забув цілком про те завзятя, яким перед тим хотів загартувати своє серце. Настася не сходила тепер ёму з очей. То радість невисказана, то печаль глубока на переміну ворушили ёго серце. Душа ёго переповнилась жалостю, — слёзи хлинули з ёго очей. Він плакав як мала дитина — за ангелом, що присниться у сні и с сном поникне. Се любов озвалась в ёго серцю цілою силою молодого чутя — любов перша, як перша весняна цвітка, повна надій, повна чарів и молодечих мрій.

Цілий день після празнику перебув Улян як на бурливім морю. Туга и печаль, радість и надія, як супротивні хвилі, бились в Улановім серцю; а серед тих бурливих хвиль маячів любий образ Настасі, манив до себе и знов пропадав недостижимий. Над вечер до захід-сонця вийшов Улян крадькома до гайку. Там під зеленим дубом пересидів він довгий час вдивляючись в далеку даль, де від вечірного проміня червонілось сусідне село, просторий сад, білий дімок з ясними, поломінистими вікнами, наче б там горів жар. Довгий час пересидів він оттак в задумі, а ёго очі гляділи в безмежну даль, а ёго думки як сизі орли кружляли навколо дімка, де пробувала ёго надія, ёго доля.

„Чи згадає вона мене хоч раз так щиро, як я ii згадую? Чи любить вона мене хоч троха, як я ii полюбив с цілоі душі?“ питав Улян сам себе важко зітхнувши. Але він не знаходив відповіди на сі питаня. Настася була, правда, привітна до ёго, але вона була такою з усіма и хто ні побачив ii, не міг нахвали-

Digitized by Google

тись ії краси, ії доброго серця, ії ніжної привітливости до всякої людини. „За щó ж могла вона мене полюбити більше других? — Ні, я мушу доперва заслужити на ії любов цілим моїм житям, всіма моїми ділами“, міркував Улян вертаючи вільною ходою до дому.

С того першого знакомства завязалась тісна звязь між двома молодими душами. Улян и Настася стрічались часто с собою, розмовляли, забавлялись — усе веселі и щасливі собою. Улян чув, що в ёго всіх ділах, в усіх думках и поступках провидніювався Настасин образ, наче б ёго и на хвилю не відступав и ёго цілим житям кермував. Чи й з Настасею те саме діялось? — сёго не знав Улян; він міркував тілько, що кождий поступ, кождий ёго добрий вчинок, кожда похвала на ёго особу, радість викликали на ії лицю — и іх думки и бажаня дивною гармонією разом спливались. Рік проминув ёму як милий сон серед науки и милих споминок. Тужило серце, але надія приносила утіху. И коли він знов вернув до дому яко скінчений гімназияст, — відличне свідоцтво, похвали учителів, радість родини, навіть щирий поцілуй о. Мартина не справили ёму такої радости, як щира радісна стріча з Настасею. О він нагадує собі ту хвилю памятну! Як з довгої неволі випущений спішив він тоді до дому. Родичі, сесри и брати витали й обнімали ёго на вступі до рідної хати! О. Мартин прислав ёму привітне письмо и „Историю Украіни Бантиш-Каменського“ в подарунок „дорогому сусідови Улянови.“ Як тілько проминули перші дні радощів и нарад родинних над „матуристою“, — Улян поспішив в гостину до своіх дорогих сусідів. Серце билось голосно в ёго грудях, коли він побачив перед собою той добре знаний дімок, що стільки разів являвся ёму в снах. Було саме після полудня в неділю. На обійстю панувала тишина. Улян відчинив дверцята до городу и тут роскрилась перед ним гарна картина. На білокамінних східцях ганку сиділа Настася пишна як цвітка. С під горсету висмикались неначе крила широкі як сніг білі цвітистою волічкою вишиваші рукави, на грудях червоніло й блищало дороге намисто, волося заквітчане свіжою рожею спліталось в довгу косу, а ії лице новне житя румянілось и ясніло веселостю. В коло неі кругом сиділо кільканайцять сільских дівчат, святочно повбираних в биндах, в цвітах, в коралях, в квітчастих хустках. Настася тримала книжку в руках и читала з неі на голос, а всі дівчата пильно слухали ні словечка не пропускаючи з уст гарної попадянки. Всі були так зайняті, що ніхто не замітив тихого приходу Уляна. Він

Digitized by Google

став з далека и вдивлявся в чудову картину живого зільника з живих цвітів, серед котрих царювала Настася. Незадовго докінчила Настася читати книжку и доперва тепер спостерегла Уляна. Вся спаленіла схопилась вона на стрічу несподіваному гостеви.

„Простіть, що я також підслухав вашої науки“, говорив Улян. „Жалую, що ненаспів я вчаснійше послухати вашого викладу...“

„О, не глузуйте наді мною, я ще не видержала матури на вчительку,“ жартобливо промовила Настася. „Се моя недільна школа, в котрій всі ми разом вчимося. Тепер ви станете нашим учителем.“

„Ні, — я готов вписатись за ученика у вашу школу.“

„Ах! покиньте ж ваші насмішки наді мною. Ви ж самі казали, що треба поважнійше дивитись на житя и чим небудь стати в прислугу меншим братам нашим, треба їх освітити и серцем до себе притягнути, а тепер ви се на глум підіймаєте...“

„О, ні, ні, я прошу прощеня; я не думав вас обідити, але як показує живий примір ви й без моєї помочі далеко гарніще сповняєте сю задачу.“

„Але за вашою порадою,“ сказала Настася. Сі слова може мимохіть ії вирвались, вона почервоніла и спустила очі у діл. Вони обоє якось заклопотались.

„Так добре,“ сказав Улян схаменувшись, „я приймаю від вас номінацию на учителя, однакож с тим, що ви будете учителькою.“

„Я ще матури не здала,“ зажартувала Настася. „Я беру ваше слово, а мою частку я сповню. Я вчу дівчат жіночих робіт, а ваше діло тепер що неділі доглядати нашої недільної школи. Тепер прошу нашого сусіда й учителя до нас у гості.“

И веселі вийшли вони до кімнати.

(Дальше буде.)

Франц Ладислав Челяковський.

(Конець.)

Так однострайно минало житє Челяковського до 1849, коли при політичних перемінах покликано ёго в вітчину разом з ёго приятелем Пуркинею. Челяковському зіставлено недавно що установлену катедру славянської фільольогиї при праськім університеті, котру займав Шафарик, та про хоробу мусів покинути.

Digitized by Google

Після приїзду Челяковського в липню 1849 до Праги, щоби обняти свою службу, всі ёго приятелі настрашилися тою переміною, яка з ним збулася. Перше здоровий, повнолиций и тілистий, в остатних часах він змінився вельми и похудів. Також стан душевний був розстроєний; стикаючися з людьми він стався дражливим, чого перше не бувало. Були то очевидні знаки хороби, що будили страх у ёго приятелів, хоч и потішалися вони надією, що клімат родинний, до котрого більш навик, та пробуване в крузі того, що ёму з давна було милим та дорогим, поправлять знов ёго підірване здоровле и вернуть ёго душі давне успособлене.

В жовтню зачав Челяковський свої відчити на праськім університеті. Викладав порівнавчу граматику головніщих славянських нарічий, а надто в окремих годинах займався ними из своіми слухачами практично. Для послідної ціли взявся за уложене славянської хрестомастиї и вже в 1850 видав першу часть „Všeslovanské počatečnί čtěnί“, в котрій містилися образці польскої літератури.

Вже в Братиславі виробив собі Челяковський дивний погляд на славянські числительні имена, котрий загніздився в ёго голові яко велика идея. И він відчитав (3. січня 1850) сю фільольогічну поему свою під заголовком: відки беруть початок славянські числительні имена у фільольогічнім відділі кор. ческого ученого товариства, а надто помістив ії в Музейниці. Праця тота, справді повна незвичайного остроумія, служить разом и смутним доказом того, як можуть и геніі заблудити. Челяковський лишився до послідної хвилі свого житя вірним науці, висказаній в тім вислідку.

Зі всіх своіх товаришів на фільозофічнім факультеті — котрий, мимоходом сказавши, при злучаю 500-літного ювилея, почтив Челяковського ступнем доктора, — він найбільш зближився с професором Ганушом. Перед ним нераз виговорювався Челяковський, що 50-літний вік — а в такім віці покликано ёго до Праги — видався ёму таким часом, в котрім писатель мав би вже перестати збирати материяли для літературної праці, для того, що у него маліють и сили и час, а мав би радше помислити о упорядкованю та виданю того, що призбирав. Ведля того взявся Челяковський до системізованя свого збірника славянських прислівій, котрим займався цілу четвертину віку, и як би для взірця помістив з него в Музейниці остроумний „календарь из славянських пословиць“.

Того самого року вибрано Челяковського на одного из судів театральних пес, убігавшихся о премиї, и засуди ёго в тім предметі були доказом ёго естетичного образованя и критичного розуму.

Того самого часу міністерство назначило Челяковського членом випитуючої комісиї при екзаминах кандидатів на учителів гімназиї, и в тій діяльности показався він строгим но справедливим діячем. В епоці, коли ческий язик, бувший забутим довший час, мав дістати приступ и до висших научних закладів, потреба було, коли хотіли вдачного осущеня тоі ціли, передовсім постаратися о то, щоб ческі викладачі самі мали достаточно знаня рідного язика, щоб надто знали историю и літературу свого народа. Маючи такий погляд Челяковський був строгим екзамінатором кандидатів, желаючи недопустити, як він сам

Digitized by Google

часто виражався, людей недостаточно обізнаних з рідним язиком, відбивати місця у людей з основніщими знанями и лучшими силами, які могли явитися трохи пізніще.

Як ні многі були труди професорські Челяковського, всеж таки працював він невтомимо и в літературі. Міністерство поручило ёму уложити чеські читанки для гімназий. Челяковський взявся до того, не предвиджуючи, як великі трудности и неприятности задля того треба буде перенести. В тім часі (1851) видав Челяковський „Malý výbor z veškeré literatury české“ безименно.

Незадоволений роботою віденської комісиі для уложеня юридичної термінольогиі — Челяковський помістив в „Музейниці“ яко противний образець „Slovanská právnická přísloví“.

Найважніщі праці Челяковського, видані ним в послідні роки ёго житя, були Доповненя (Dodavky) словаря Іосифа Юнгмана „u mudrosloví národu slovanského v příslovích“. Все то було любою гадкою Челяковського видати словарь не лиш чеський, а й всеславянський, порівнуючий.

Вже давно громадилися над головою Челяковського грізні хмари. Утрата найменшої дитини и наставша опісля довга хороба жінки потрясли основами ёго домашного ладу. До того прилучилися многі инші недогоди а також пізнане власної хороби, котра що раз виразнійше показувалася в ёго організмі. Челяковський позирав с кождим днем темніще на світ, ухилявся від своіх приятелів и ставався більш замкненим; с тілесною хоробою лучилася очевидно душевна. В такім стані Челяковський не міг мати охоти до нових праць. Напослідок видав другу часть книжки „Všeslovanské počatečnί čtění“, де помістив вибрані місця московської літератури. Послідною працею, якою займався на смертній постелі, був перегляд и поправка відчитів о славянській літературі, котрі списав ще у Вратиславі, а тепер на ново приготовляв для університету. Хороба перешкодила ёму и всім, так що дійшов лиш до культурного стану Славян в IX—X. віці.

Між тим умерла друга жона Челяковського (2. травня 1852), и хоч вже давно повинен був приготовитися до тої подиі, то однак той удар долі до кінця підірвав сили ёго духа. Відтоді він ходив як живий мерлець, доки в кінци 25. червня не ляг на постелі, с котрої вже не мав встати. Заказавши своім домашним, нікому не говорити о хоробі, не приймав нікого у себе, а лічився сам ведля рецепта, привезеного из Вратислава. Так пшло с тиждень, доки найблисші кревні не довідалися о ёго небезпечнім стані и силоміць не накинули ёму лікарської помочі. Гадка, що будучність шестеро малолітних дітей не обезпечена, викликала у него гіркі слёзи на смертній постелі. Смерть закінчила терпіня Челяковського о шестій годині з вечера 6. серпня 1852.

Від похоронів Юнгмана 1847 так велика товпа народа не проводила ні одної домовини як 8. серпня останки Челяковського, котрі несли патриоти нового покоління. За домовиною йшла несчислена товпа народа усяких станів, з головами непокритими, що в Чехіи є незвичайним.

Кромі виданя в послідних літах житя висче наведених праць, Челяковський брав великий уділ у виданю праць Томи Щитного, та-

Digitized by Google

кож в працях комісиі для виробленя чеськоі научноі терміно-льогиі, в засіданях кор. чеського товариства науки, в зборах Товариства Чеського Музея, лишив великий материял до порівнавчоі граматики, до етимольогичного словаря, до славянських старожитностей.

Перегляд науковий и літературний.

II.

(Дещо про літературний розвій у Франціі. Французька академия и ii відносини до літературного руху. Член Академиі Лябулєй проти еволюціоністів. Легувé-го погляд на відносини між панами а слугами. — Гостювяне провансальских фелібрів в Парижі. — Histoire du Luxe — праця економісти Beaudrillard' а.)

Франция передує між иншими краями и народами не тілько своім економічним процвітом, але також своім духовим розвоєм. Стверджається давна засада, що економічний побут условляє стан духового розвою. Материяльний добробут улегшає ширитись літературним плодам в найширших кругах. Духова пожива стається зарівно всім потрібною як и можливою. Белєтристичні твори росходяться в десятках тисяч екземплярів. Не диво ж, що літературна праця може відповідно живити и надгороджувати літературних робітників и що вона крім своеі моральноі сторони має також свою сторону економічну. Література у Франціі приманює до себе працёвників не тілько блискучою надією слави-розголосу, але й не менше притягаючою надією материяльноі нагороди. Victor Hugo, George Sand, Daudet, Zola и т. д. — своіми літературними творами здобули собі крім широкоі слави також значні маєтки. До того ще й французька академия не залишає розділюванем річним нагород за праці конкурсові — викликувати нові сили письменні — нові твори літературні, а се на найріжнороднійших полях словесности и науки. Минувшого року признала Академия дві нагороди по 2.000 фран. за дві росправи о Бюфоні узнані яко найліпші с поміж 18 росправ надісланих академиі про сего фільозофа. Академия росписала сей конкурс, щоб пояснити становиско и значінє Бюфона, котрий був дуже упав в опиніі новійших реалістів. Діло Шантльоза про кардинала Рец, в коло котрого автор згрупував подіі XVII. віку дотичачі так званоі Фронди, домовоі війни проти Мазарінього за малолітности Людвика XIV, — нагородила Академия премією Гоберта в сумі 20.000 фр. Між нагородженими творами подибуємо ще чотири монографиі историчних, відтак Густава Мерлета: образ французькоі літератури від р. 1800—1815 (нагорода 2000 фр.), Гобіно историю епоки відродженя п. з. *Renaissance*, звісного професора в Нансі Альфреда Рамбо Историю Росиі, скомпільовану на підставі ріжних чужосторонних праць историчних, справозданє о стані шкільництва в північних краях, Рамбсона працю о гармоніі звуку, кілька біографий знаменитих войовників, переклад з англійського знаменитого діла

Digitized by Google

Makenze Wallace п. з. Росия: край, институціі, обичаі, (сего діла роскуплено в Англіі в протягу кількох тижднів 35000 екз.), дальше росправи фільозофічні и популярно-наукові про господарство и народню економію, росправи критично-естетичні, а в кінци повісти и описи подорожей. Крім того роздала ще Академия нагороди тром поетам. Академия роспоряджуючи так значними фондами призначеними на надгороди, як показує послідний рапорт секретаря академиі, впливає дуже користно на розвій французькоі літератури и науки.

Годиться ще згадати про обхід 82 літноі річниці истнованя французького Институту складаючогося с пяти академий. Обхід сей відбувся 25. жовтня м. р. При таких обходах промавляє кожда з академий устами своіх найученнійших заступників, а предсідаючий реасумує діяльність цілого институту. Сего разу предсідав звістний учений Лябулєй. В своій промові пригадав Лябулєй слова Кювієра висказані шістьдесять літ тому назад при подібній нагоді про могучий вплив науки на поступ суспільности. Лябулєй розвиває дальше гадку висказану Кювієр-ом. Всесвітна вистава французька се живе свідоцтво побіди чоловіка над природою ним опановапою. Від загального погляду переходить до подрібниць, виказує як печать и дневникарство стали твердою охороною самоуправи, як промисл великий викликав добробут, а що більше — після гадки бесідника — також рівність між людьми. „Повернімо думкою сто літ назад, говорив бесідник дальше. У Франціі маємо три люди: селян, міщан и шляхту. Селянин в сермязі и в ходаках ходить пішо и цілком неписьменний. Міщанин в баракановій капоті, іздить бідою и читає постанови парляменту; шляхтич пристроіний в блавати и оксамити, с червоними обцасами у черевиків, носить при боку шпаду, іздить каритою, читає або бодай перевертає картки Енцикльопедиі и Вольтера. Нині всі одягаються в сукно, обуті однаково, читають такі самі дневники и іздять тими самими желізницями и паростатками (тілько не тими самими клясами). Так счезли привілеі перед рівностю людей“. Відтак переходить бесідник до впливу строгих наук на историю, політичну економію, на фільозофию, а особливо на політику. „Идея повільного, ступневого розвою, примір натури, що не ділає ніколи доразно и скоками, дали нам пізнати вагу часу в людських справах. Не віримо вже в системата ставляні минувшого віку, не вижидаємо відродженя людскости від голого оголошеня прав чоловіка, від конституціі на борзі заимпровізованоі. Розважнійші від наших батьків, навчені іх досвідом, не маячимо вже о стані природи, як колись Руссо, не смакуємо в комунізмі Платона перестроінім на французький лад Маблі-м. Приймаємо суспільність так, як ii витворили віки, суспільність уцивілізовану, оперту на власности и праці; певне, що в ній є недостатки и хиби, бо совершенність не єсть уділом людей, — але се єдина підойма до переведеня реформ“. Після такоі похвали в користь традиціі, Лябулєй ще смілійше виступив против нових теорий голошених в имени поступу: „Сёгодні війшла в моду доктрина, для многих яко новість принадна, доктрина еволюціі. Пристосоване сеі теорії до житя суспільного ніяк не можна назвати щасливим помислом. Годі зробити право и моральність параграфом историі натуральноі. Борба о истноване с. є. конечний розвій сили, — повернула би

Digitized by Google

цивілізацію назад, поза границі поганського світа — до страшного стану. Наші права и обичаі наскрізь перейняті духом христіянства, обіймають старанною опікою усе, що слабе, усе, що страждає: дітей, женщин, старців, слабих, калік и бідних. Після теорії еволюціі віддається в имя права натури все що слабе на користь сильнійших. Коли б сі права запанували наново в нашій суспільности, ми вернули б до прав спартанських, до панованя аристократиі, до абсолютизму. Прихильники нової доктрини забули на те, що хоч строгі науки мішаються до всего, не суть однакож всім и навіть не мають до того претенсіі. Світ волі відмінний від світу природи; се дві области зовсім відмінні від себе; — годі їх разом лучити. Чоловік має по́риви, чувства, идеі, що уносять ёго понад світ звіринний. С почутя краси, с понятя добра и справедливости — зродились штука, література, право, моральність. Се обяви осібного роду; не можна заперечити їх истнованя, як з другої стороны ясна річ, що история натуральна навіть не може їх пояснити. Відкидати гадку, що світ є гармонійним сполученем ріжнородних елємéнтів, усе посвящувати для єдности истнуючої тілько на словах, се значило б, як каже Арістотелес, хотіти з одної нути утворити цілу музику. Совість противиться таким виводам, а заступники нової школи мимо свого таланту не здоліють вмовити в людей, що воля се тілько пуста мрія, що добро и зло—се видумка нянёк, що право рівнозначне с силою, а що моральна одвічальність — тілько пересуд вихованя.“

Зараз по Лябулею промовляв член академіі Леґуве з зовсім противного становиска. Він виступив в имени реформи суспільної, именно реформи відносин службодавців до служачих. Коли Лябулей старався усю людскість и ії всілякі відносини оперти на христіянській любови, Леґуве стає на становиску борби о истнованє и підносячи потребу реформ вказує їх підставу в независимости єдиниць, в їх интересі, так сказати б, в перечислюваню чувств на гроші. Леґуве відчитав уступ с своєі праці приготованої до печати п. з. Наші дочки и сини. В формі повісти малює живими барвами відносини слуг до панів. Мати має девятилітну дочку Уляну. Перед кількома літами прийняла до служби вдову по робітнику Магдалену, котра знов має дочку на провінціі у своіх кревних. Одного дня дізнається пані від своєі Уляночки, що ії служниця дуже плаче, бо одержала письмо звіщаюче, що ії дочка небеспечно слаба. Милосердна пані дає служниці гроші на подорож. Служниця вертає до Парижа с своєю поздоровівшою дочкою. Пані приймає дівчинку служниці до свого дому и тут виростає и вихованість вона разом з Улянною. Служниця вдячна за таку опіку панів прихиляється до них цілим серцем. Вона хоронить підчас пруської війни дім и родину від напасти хижаків. Пані чваниться своєю вірною служницею перед приятелькою. Але приятелька сміється з ії легковірности и виводить ії, що між панами а слугами не може бути приязни, а тілько одна звязь интересу. „Давнійше слуги родились в наших домах и умерали в них,“ говорить приятелька, „нині перебігають наші доми як номади. Тяжко прийде тому поплатитись, хто повірить їх любови — привязаности. В гніві пригадають свої заслуги коло добра панів.“ Засіяне зерно недовірчивости скоро приносить свої плоди. Мати помічає тепер, що ії дочка набралась деяких злих но́ровів, навчилась

Digitized by Google

непри́стібних слів від дочки служниці, що в загалі товариство дочки служанки непригоже Улянні. Служниця, дізнавшусь про такий осуд стає в обороні своєі дочки и в гніві пригадує пані, скілько вона для неі заслужилась... Пані и слуга розстаються с словами автора: „давнійше було єдиною думкою слуг, щоб зістати на завсіди при своіх панах; нині піднесені думою бажають тілько, щоб чим скорше опустити чужі пороги. Часи змінилпсь; кождий повинен прямувати до самодільности. Служба має бути тілько часовим перехосом. Входите до наших домів, щоб зібрати засіб грошей, відбути пробу чесноти и посвященя, мати перед очима добрий примір, — але ваша будучність: самостійність! добрий слуга не повинен думати о иншій“. Так поставив Леґуве підійняту реформу на підставі чистоі интересовности, борби о истноване. И форма представленя гадки, и ii рішенє, вказують з одноі сторони, як недолугою оказується белєтристична форма для основного рішаня питань суспільних, а з другоі сторони, як мало моральноі ваги має зводженє таких питань під одну міру: интересу.

Як звістно, змаганя Провансальців до самостійноі літератури мають багато противників у Франціі. Неохота против провансальского руху тим більша, що в ній декотрі добачають також політичний сепаратизм вимірений проти цілости Франціі. Мимо того, а може й власне для того стріча Провансальців в Парижу минувшого року підчас вистави була дуже урочистою. На іх честь дано обід, куда приспіли найперші корифеі науки и сам міністер просвіти. Поета Борніє відчитав на іх честь привітний вірш, а міністер відповідаючи на тоаст підніс в своій промові мото: „любімо Францию над усе“ — а прикладаючи се до поезиі сказав, що правдивою єдиною поезиєю достойною сего имени вважає ту, що черпає своє вітхненє в горячій любові до вітчини — чим наче остерігав Провансальців перед політичним сепаратизмом. На те відповів присутний провансальский поет Обанель: „Провансальці — се частина великоі Франціі и на все з нею позістануть. А що любимо ту Францию благословенну, якою ii Бог сотворив и якою ii вчинили цілі столітя, тож бажаємо, щоб для памяти наших прадідів, для слави нашоі минувшости, Бретончик свобідно говорив мовою бретонською, Баск уживав мови баскоі, Провансальчик говорив по провансальски. И що́ ж в тім злого? спитаю. Чи виходить с того для нас яке небеспеченство? Під сонцем и росою, під хмарами и мраками, під инієм и снігом Бог розсіває зерна и розвиває цвіти властиві кождій землі. Так само діється и з мовою. То ж най кождий нарід уживає свого питомого язика; тому наперекір всім бажаємо удержати наш рідний язик так гармонійно відповідаючий нашим сніпім полям, нашому блакитному небу, срібній барві наших оливних гаів! Ми збережемо сей язик, бо він оден може вповні виразити кожде дрожане провансальского серця, чувства любови и ненависти, шаноби и гніву; він оден відмалює красу наших дівиць, думу наших юнаків! Се наша гадка, се наша ціль!“ До Парижа не прибули два найзнаменитші провансальскі поети Фридерик Містраль и Руманує́ль. Обави Французів о провансальскім сепаратизмі троха — але не багато заспокоілись.

Digitized by Google

Професор політичної економії в французькій колегії Beaudrillard роспочав видавництво обємистого діла п. з. *Histoire du Luxe* — история люксусу в публичнім и приватнім житю від найдавнійших часів аж до теперішности. Автор переходить исторично розвій люксусу від найдавнійших часів — подаючи заразом розвій цивілізації. Люксус являється тут з одної сторони яко підойма попихаюча народи на дорогу поступу, а з другої сторони яко безденна пропасть, в котрій пропало багато народів ошоломлених роскішництвом. Автор ділить свою працю на чотири томи. Досі вийшов том перший и обіймає теоретичні засади стосунку люксусу до моральности, суспільної економії и політики; відтак подає историчний зарис повстаня и розвою люксусу в каміннім епоці, в азиятицьких народів и в Греції, що положила головні основи европейської цивілізації. Другий том буде обіймати историю люксусу в стариннім Римі. Том третій обійме вік середний и епоку відродженя, а четвертий представить часи новійші аж до теперішности.

Велику часть першого тому посвятив автор теорії и полемиці. Автор виступає зарівно остро против школи ригористів, що слідом за И. Я. Руссо хотіли б повернути людскість назад до варварського стану, як и против школи оборонців люксусу, що бачать в нім найвисший росцвіт цивілізації. „Справедливо поставлено аксіом, говорить автор, що люксус розмягчує и псує. Він нищить в душі мужеську енергію и будить замилуване в житю и блескотах, убиває духа офірливости, без котрого не може остоятись ніяка суспільність, ослабляє нахил до доброго и силу опору против злому. Историки и моралісти висказали нам зарівно сумний вплив люксусу на обичаї, на упадок характерів. Від молоду годовані такими науками привикли ми видіти в них тілько красну деклямацию; але пізнійше побачивши стілько випадків підлоти викликаних захланностю за блескотом и роскошуванем, пізнали ми цілу правду сих наук.“

Дальше показує Бодрійляр чим єсть люксус в ріжних формах суспільного устрою: в абсолютній державі, в можновладстві, в демократії. Пересада люксусу всюди шкодлива, але в демократії люксус найбільше небеспечний. „Коли маси діткнені тою заразою, — де шукати ліку? питає автор. Най говорять, що хочуть, я не бачу иншої над моральну реформу! Декотрі шукають способів в політичних комбінаціях, в помислах суспільної економії вказуючих нову організацию праці, капіталу и кредиту. Все те пустиці. Цілий блеск публичного люксусу киданий на забаву тлумів не вгасить пожадливости! Голота жадає що раз більше и більше. Против тої безграничної пожадливости за роскішництвом не порадять ніякі реформи економії и політики; — одна моральність може затамувати розріст заразп и привести загал до здорового розвою.“

Историчний зарис роспочинає автор від найдавнійших часів, в котрих проявились сліди житя чоловіка на землі. Він вказує на перші сліди праці чоловіка видобуті з яскинь и курганів, а заразом на перші сказівки творчої фантазії чоловіка — с часів, коли ще реніфери перебігали полудневу Францию, а мамут був там ще звичайною появою. Автор добачає вже в перших знарядах каміннної епоки перші зароди люксусу. „Первісний чоловік мав вже ті самі инстинкта, які проявля-

Digitized by Google

ються у людей більше розвинених: за марницями запопадливий, вибірчивий и вигадливий. З другоі сторони проявлявся в нім потяг до штуки, він почув красу внішного світа и старався ii в міру своіх сил відтворювати. Доказом сего ті реніфери и мамути рисовані на костях, відкриті недавно в глубині дордонських печар. И щó ж виходить с того? Ото ціла пропасть ростверається між чоловіком а звіриною. Ту вже чоловік більше віддалився від звіряти, ніж перше белкотанє штуки від ii найгеніяльнійших плодів.“ Урни, викопані в Греції під лявою и попілом вигаслих вулканів, дають нам пізнати, яку уподобу мали первісні люде в строю. Людські лиця означені на тих урнах мають в ухах кільця. Тож само бачилисьмо на урнах викопаних недавно під Торунем. В Ютляндиі викопано кілька тисяч дрібних предметів янтарових (бурштинових) замкнених в скринці; мабуть се ящик ювилера с камінноі епоки, як догадується Quaterfages. Епока бронзова подає вже богатший збір: перстені, шпильки и бранзолєти, щити и мечі, раз в раз видобувані з землі, показують ступневий поступ в промислі як и в почутю красн.

Від передисторичних племен переходить Бодрійляр до диких племен роскинених по ріжних сторонах світа. У всіх людей видко нахил до строю с тою ріжницею, що племена північні прикрашають одіж, а полудневі своє власне тіло. Дикі полудневих сторін малюються яскравими барвами, чорно, жовто, червоно. Ся штука має свої правила а навіть свою моду, що зміняється так само як крій одежі. Як в цивілізованім світі мода тиранізує иноді аж до крайности своіх прихильників, так ще в більшій мірі згнущається вона над дикунами-варварами. Декотрі просилюють через ніс кість грубу на палець а довгу на пять або й шість цалів. Ескимози діравлять лице а в вітвори всаджують блескуче каміня. Так само було и в Африці. В Лондоні відкрито цікаву рукопись з XV. віку п. з. Mundus novus. Се реляция Америіга Веспучого о нововідкритім світі списана для Медицея. „Тутешні мешканці, пише Америіго, дородні и зручні, але казять себе з власноі охоти, бо діравлять лиця, уста, ніздря и очі. Бачив я на лиці одного сім дір, кожда завбільшки сливки. В отвори кладуть сині камінчики, або кусні мармуру, кришталу и алябастру — вироблені доволі майстерно. В кождім усі тричі проколенім носять по три мосяжні кільця украшені камінями.“

Понука до строю однакова як у диких племен, так и в цивілізованих народів; суєтливість займає тут перше місце, але більшу ролю відграє тут охота виріжнитись від других відповідно до ступня єрархії. Шкіра татуована в ріжнородні взірці представляється яко свідоцтво родового достоінства. Начальники з острова Нука Гіва виколюють собі на своім тілі десень наслідуючий кафтан барвистоі материі; чим низший ступінь тим убожше наколюванє. Тубольці з острова Віті носять пядристі фризури, як французькі пани с часів Людвика XIV.; фарбують волося на чорно, жовто або червоно, а иноді на всі барви разом. Инші голять голови и лишають тілько кілька ріжнобарвних космпків. Женщини в загалі більше занедбані, але у декотрих племен середноі Африки строяться вони залюбки. Пальці рук и ніг обвивають листям якогось дерева, що надає ім пурпурову барву. Зуби малюють

Digitized by Google

жовтою и червоною барвою, волося мачають в индиго; на тілі вилискується множество паціорків и метальовних гузиків.

Найбільш запопадливі за люксусом се червоношкірі Индияне. Весіля обходять вони дуже урочисто. Новоженці строяться в величезні пуки пер, в дорогі футра, в блескучі нашийники. Юнацтво виправляє найдивоглядніші скоки и пантоміми. Ідá складається з риб, мясива, тіста и всіляких овочів; за напій служить тут сік з ясеневого и сумакового дерева. Кревні и приятелі зносять молодій всілякі подарунки: спіднички и горсети з морвовоі кори, теплі футра, накритя з ріжнобарвних пер, золоті перстені, кільцт до носа и до уший. Таке розмилуване в люксусі доводить сю нещасну людність до згуби. Хитрі Американці безсовістно використують отсю іх слабу сторону. Нераз за блескотки и паціорки, за пальне оружя а особливо за горівку видурюють від них великі обшарі плодовитоі землі.

Від степів нового світу переходить автор на всхід, де люксус запропастив стілько цвітучих держав и городів, де роскішництво перетрівало до найновійших часів. Єго послідним представителем був недавно померший султан Абдуль-Азис. До прислуги держав він 6.000 дворян и домівників, в стайнях удержував 620 коней під доглядом 90 іздців, конюших и машталірів. Султанський гарем поідав велику часть державних доходів: мешкало в нім 1200 султанок и невольниць. Ціла громада лікарів и улємів окружала султана; він мав також придворну капелію и свого астрольога. Замилуваний в будівлях взносив він пишні палати: в Черагані величаву резиденцию, такуж резиденцию в Беглєрбей, а крім того велику силу киосків и мечетів. Палата в Черагані над Босфором творить немов осібне місто, и коштувала цілі міліони; палата в Беглєрбей, що до розміру троха менша, але устроіна з незвичайною величавостю. Така вистава и те роскішництво султанське належить нині вже до исторні. Був се слабий відблеск того блескоту, яким світив престол давних Сарданаплів и Набуходонозорів.

Відтак звертається автор до найдавнійшоі старини, росказує историю розвою люксусу в Єгипті. Перед пятьдесяти роками, говорить автор, було б неможливим и подумати про такий историчний зарис: нині праці єгиптольогів вітворили дорогу таким дослідам. Героглїфи виповіли тайну, що була досі закритою для стільки поколінь; святині и палати видобуті з лона землі через Маріетте-Бея поставили перед очима світа живий образ старинноі цивілізациі. Нігде не прибрав релігийний люксус так величезних розмірів, як в тій суспільности, де первістний монотеізм перемінився не в многобожество, як блудно досі думали, але в дуже широко розвинену симболіку. Єгиптяне не могли удержатись при абстракцийній идеі одного Бога, а побіч неі почали почитати найперше сонце, відтак синів сонця, Фараонів, накопець твори землі, добрі и злі, як аписів и крокодилів. Фараони, вже за житя апотеозовані, доступали по смерти божоі почести. Пираміди для них ставляні були заразом святинею и погребом. Щоб зобразити іх величезний обем пригадує автор, що на піраміду Хеопса спотребили стілько каміня, що мур с сего каміня виставлений шість стіп заввишки зайняв би просторонь тисяч миль французьких! Автор по черзі виказує головні оселі цивілізациі старинного Єгипту: Абидос святе місто славне гробом Ози-

Digitized by Google

риса; Мемфис присвічуюче через сім віків незрівнаною хвалою; Теби о сто воротах, оспівані Гомером, повні величезних ставників з золота, срібла и слоневої кости. Побіч тих головних міст вказує на величаві святині Карнаку, Люксору, Елефантини и Серапіюм славне кладовище апісів, недавно відкопане Маріетте Бейом спід грубого попілу, зарівно як и величавий Рамассейон ввесь вкритий малюнками и гирогліфами, виставлений на честь Великого Рамзеса. С тих малюнків, с тих гирогліфів заблисла нині в повнім світлі одвічна цивілізация Єгипту. Мури гробів в Бені-Гассан покриті фресками дають пізнати всілякі ремесла и рільничі роботи знані в Єгипті 5000 літ перед нашою ерою. Ту ратай проводить по загоні плуг тягнений волами, там женці жнуть доспілі збіжя, другі сіють зерно, управляють винниці, витискають сок з ягід. Ганчарі ліплять миски и горшки, різбярі кують молотом в мармурі, або вирізують з дерева ріжні фігури и окраси; шклярі видувають фляшки, шевці шиють дратвою шкіри, теслі обробляють стовпи, жінки прядуть лен и ткають полотна. — Ті роботи в нічім невідмінні від сёгоднішних оглядаємо на нововідкритих фресках, котрих відбитки подивляно на парискій виставі. Тим часом гирогліфи дають нам пізнати моральні понятя сего старинного народу. На однім надгробнім помянику Бені-Гассам померший сам оповідає свою жизнь. За молоду був вожаком, вів війну в Судані; опісля правив частею краю. „Всі моі поля, від полудня до півночи були поорані и засіяні. В шпіхлірях моіх пильно стеріг я крадіжи. Не скривдив я сироти, не зневажив вдови, підпомагав я зарівно бідній вдові як и молодій невісті; судом моім не поблажив я великим с шкодою убогого.“ Хоч би в сім надписі було багато самохвальби, то все ж таки вказує він, як понятя моральности вже тоді були високо розвинені. На одвічнім папирусі відчитано перестороги для мужів що до обовязків зглядом жінок: „Коли ти розумний чоловік, говорить мораліста, дбай про домівство, люби жінку и стережися пустої суперечки; не жалуй ій ні страви ні строю, достачай благовонних бальсамів; старайся втішати ій як довго жиеш: найже сей скарб станеться достойним того, хто ёго посідає. Не будь для неі простаком!“ Становиско женщини, додає автор, було о багато вище, як у всхідних краях. На женщинах почивали важкі обовязки: вона управляла домом, наглядала над дітьми и прислугою, разом з мужем складала офіри и брала навіть уділ в релігійних обрядах. Що більше, на ій діти переходили враз з назвиском всі права, які ій рід надавав. Таке високе достоінство вимагало оказалости в строю. Давні малюнки представляють єгипську невісту прибрану в тонкі шати; ій волося штучно вичесане, пальці покриті перстенями; на руках дорогі бранзолети, на шиі дорогоцінний ланцух. Такий люксус мусів с часом вплинути на обичаі: се видко с славної легенди о сині Сезостриса, котру наводить Геродот. На молодого Фараона найшла сліпота. Якийсь мудрець візваний до поради впевнив ёго, що зараз прозрить, як тілько подибає жінку вірну свому мужови. Фараон йде вперед до своеі жінки а відтак до багато инших. Та дарма! Очі ёго не бачать світла! Наконець подибує чесну невісту и провиджує. Тоді громадить він всіх переступних жінок, що не здоліли зігнати пáмороків з ёго очей и палить іх разом на стосі. — В тім поданю, думає автор, мусить бути багато пересади:

Digitized by Google

в нім пробивається радше сатира Єгиптян ніж дійсна правда. Єгиптянка зайнята обовязковою працею, свобідна а задля того відповідаюча за власні вчинки и поступки, ніколи так не розмилувалася в роскошуваню, так низько не понижилась морально, як бездільні а вічно стережені невольниці всхідних гаремів. Люксус Єгиптян має поважний характер, відповідаючий іх цивілізациі. Бодрійляр представивши ёго основно и всесторонно так в житю приватнім як и публичнім, кінчить свою річ сею увагою: „Сей народ мав ту добру прикмету, що так на житя як и на смерть глядів с поважної сторони. Тим робом дуже користно вплинув на грецьку легкодушність. Що небудь глубшого стрічаємо в метафізиці и релігиі Греків, се без сумніву війшло сюда з Єгипту. На полю штуки були Єгиптяне учителями Греків, а через них Римлян и всіх европейських народів.“

Від Єгипту переходить автор до Асириі и Вавилону. Обі ті державі стілько разів згадувані в біблії, діткнені клятвами пророків и мечем Божої справедливости, представляються яко образ найбуйнійшого люксусу и безмірности. Від трийцятьох літ наука дуже багато підмогла традицию. Французькі и англицькі старинники (археольоги) Ботта, Пляс, Равлінзон, вигарбали з землі ціле місто з іх сказочним люксусом; язикослови відчитали тисячі надписів и величаві гóроди біблійські виступили перед нашими очима в своій справдішній постаті. Відкопана (через Пляс-а) палата Корзабад, на руінах старинної Ніниви, показує нам, чим був люксус в абсолютних монархиях Всходу: начислено в нім 235 саль, — а розміри іх величезні. С трийцяти подвір, декотрі обіймають по десять гектарів. Сю палату збудував Сенахериб на двіста літ перед нашою ерою; сам то посвідчає власним написом повним пихи: „В щасливім місяцю збудував я по бажаню мого серця на тих підвалинах палату з алябастру и кедрового дерева, найвисшу яка истнує в асирийськім стилю. Обновив я и викінчив сю палату від фундаментів аж до верху, усвятив я нею моє имя. Тому з моіх синів, котрого Ассура и Истара покличе сторожувати над краєм и людьми, кажу: ся палата постаріється и розсиплеться: найже мій наслідник здвигне ті руіни; най покладе в належнім місци напис мною накрислений, най відновить малюнки и пласкорізьби. Тоді Ассур и Истар вислухають ёго молитви. Але хто би нарушив моє письмо и имя моє, того най Ассур великий бог, отець богів, покарає як бунтівника; най ёму відбере скиптер и престол и всоромить ёго меч.“ Не проминуло сповна шістьдесять літ, а палата виставлена руками невольників розсипались до крихти и пророк Нагум виголосив над нею страшну клятву.

По-при нечуваним люксусі Ніниви показує автор ще більший люксус Вавилону. Він виводить перед наші очі той пишний королівський город розложений над Евфратом, ёго святині и палати и воздушні городи и ту вежу вавилонську, котроі руіни вигарбала нинішна наука. Святиня семи світил землі, Вавилонцями Валь Зида називана, говорить автор, взносилась в місті Борсиппі и сягала найдавнійшої старини. Послідні праці археольогів лучать ii разом з вавилонською вежою. З найдавнійших часів була ся вежа тілько звалищем, як Набуходонозор задумав ii відбудувати. Те потверджає напис відкритий Равлінзоном серед румóвиска: „Не перемінив я місця, не тикав основи — пише

Digitized by Google

король; в щасливім місци виставив я аркади и круглі стіни, положив я напис на фризах луків. Приложив я руку, щоб відбувати Вавилону такою, якою мусіла бути за давних часів; підніс я ii до самого верху.“ Геродот с по́дивом описує сю величаву будову зложену с семи веж, що поверхами здіймаються одна над другою. Діодор описує середину святині уміщеної на найвисшім поверсі; вичисляє три щирозолоті статуї, котрі зве: Юпітером, Юноною и Реою. Послідня богиня сидить на золотім возі: при ній два льви и два величезні ужі срібні. Богиня звана Юноною держить булаву висаджувану дорогими каміннями. В святині повно золота. Перед статуами уміщено золотий стіл довгий 40 стіп важкий 500 талантів (75.000 кільограмів). На нім стоїть дві величезні урни и такіж великі дві кадилниці. Не меншим блеском сяє палата Набуходонозора. Сатрапи роскошують не гірше короля; в гаремах роскішні пирі и нечуваний безлад. А тим часом люд гине в барлозі; єдиний ёго корм — суха риба. Грімкий голос Изаія приглушували звуки роспустної гудьби. Слова приповісти пророка сповнились. Одної ночи, коли Вавилон оточений Перзами гуляв безпамятною оргією, щоб забити внутрішний неспокій, Цирус відвернув Евфрат до озера Нікотис, неожидано перейшов ріку и опанував гуляще місто. З давної слави лишились тілько згарища.

Против сих племен пастирської цивілізації виводить автор перських Арийців. Се зовсім инший світ. Се племя ратаів (рільників), привязане до місця, має свої питомі потреби. Могучий розвій индивідуалізму, ся головна ціха арийських племен, надає цивілізації Перзів надзвичайну ріжнородність. Творча гадка пхає сі племена в що раз нові предприємства; охота до праці удержує їх духа в неперестаннім руху. З найдавнійших часів Арийці кують мечі и рала, потрібні до управи плодовитих піль и осель; вони виробляють плуги и вози, а навіть річи до строю. Незвичайне богацтво плодів земних спонукує до промислового розвою. В горах мешканці Ірану мають золото, срібло, дорогі каміня; ріля родить всіляке збіжя, морвові ліси дають корм шовковицям. Серед таких обставин мусів розвинутись добробут в цілім краю.

Релігия Зороастра, основана на почитаню огню, котру Бодрійляр уважає по Мозаізмі за найидеальнійшу над усі инші, противилась всякій символіці, а через те недопускала ніякої зверхної репрезентації. „Перзам не вільно, пише Геродот, ставляти ні святинь, ні вівтарів, ні ставників зображаючих божества; тих, що се роблять, вважають вони за божевільних. Жертви складають на верхах гір; почитають сонце, місяць, землю, огонь и воздух.“ Ті сили були для Перзів зображенем Ормузда, творця всіх естеств, духа світла и правди, що вічно бореться з духом темноти, ворожим Ариманом. Кождий вважався войовником доброго бога; житям чистим як поломінь, мав приготовити ёго наконечну побіду. При так идеальних понятях Перзи через довгий час заховали простоту обичаів. Вплив чужинців спровадив незадовго замішане. Перзия була шляхом кочовничих племен. Діткнена напливом Татарів з одної, а Арабів з другої сторони — впляла як ріка из свого русла́; почала завойовувати и опанувала всі сусідні племена. Побідами роззухвалені королі віддаються найроспустнійшому люксусови. Дарій

Digitized by Google

закладає славне місто Перзеполіс — гніздо баєчного роскішництва; Ксерксес присвічує ще яскравійшим блеском. Намісники завойованих країв наслідують приклад монархи. Геродот описує воєнний стрій тих перських вожаків, що тягнуть за собою цілі хмари народів на Грецію. Одіті в кармазини, держать в руках золоті луки и списи з золотими головками. На шиї у них ланцухи, в ухах кільця, в руках манелі, на пальцях без числа перстенів и золотих обручок. Сей люксус мав тривати через довгі віки. Не повздержали ёго ні побіди під Салямінами и коло Платеї; не здуспло ёго ярмо великого Олександра, ні ще тяжше ярмо Цезарів. Перзия понижена, стоптана ногами Ромп, строілася в блискучі булави и шеломи; неначе на посміх свідчать об тім медалі. Безмірний люксус монархів перетрівав до нинішного дня в Перзиі, хоч вона втеряла свій чар давнійший. Нинішний наслідник Даріів и Ксерксів має ще тепер на ввесь світ найкращі брилянти. Палата в Тегерані нагадує блеском баєчний город Перзеполіс. Престол шаха вкритий золотою габою спертий на золотих львах, цілий обсипаний рубінами и смарагдами, — не має собі рівного; заслонений він пишною макатою всіяною тисячами дорогих перел. Над ним блищиться дияментове сонце. Та світлість дуже немило відбиває від загальної нужди. Плідна земля вколо заростає бурянами, люд колись-то робочий и промисний нидіє в бездільности; цілі села грязнуть серед тухлого баговиня, хати ліплені з глини показують найсумнійший образ. Не лучче будовані міста. Р. 1874 румовиска повалених домів в Тегерані придусили 150 людей, голод и помір докінчали руіни. Часть міста лежить нині в звалищах; людність счезає, а решта хилить голову під засуд неумолимого фаталізму.

С Перзні переводить нас автор до ще кращих сідал Арийців, до тих Всхідних Индий, що іх природа немов сама вчинила гніздом люксусу ссилаючи на них щедро найвеличнійші дари. Поеми: Рамаяна и Магабгата виказують сей люксус зароджений вже в найдавнійшій старині над Ганґесом. Автор пересуває перед нами чарівні образи живцем взяті з епопеї, вказує нам ще давнійші руіни Ельори, ті святині виковані у внуті гір, сягаючі епоки мітичних Трогльодитів. На нещастя релігия основана на пантеістичнім обожаню природи, станула на заваді розвоєви цивілізації найвідповіднійшої рільничим Арийцям. Законодавець Ману так говорить о управі землі: „Декотрі захвалюють рільництво, але мудреці ганять сей спосіб жития, бо плуг узброіний в гостре желізо шарпає землю и нівечить істоги в ній укриті.“ Гіндуси збиті з властивої дороги кинулись до містерних виробів з золота, с слоневої кости, яспісу и дорогоцінного каміня, в чім дійшли до великої довершенности; почали ткати пишні кашміри, ті дива чоловічої терпіливости, котрими засилюють до ситу суспільність розмилувану в люксусі.

„Віки проминали за віками — говорить автор —, здобишники уступали перед здобишниками, а Индиі скристалізовані самі в собі остались тим, чим були. Нинішні Магараджаси нагадують славних з люксусу Поррусів и Таксилів, сучасників Великого Олександра. Іх самопали викладані слоневою костею, іх щити и знарядя блискучі від перел и дияментів, сідла и палянкіни містерно гафтовані, пишні дифтики и макати не мають в світі рівних. Доволі видіти музей князя Валлі

Digitized by Google

зложений з дарів мадраджасів и набабів для будучого падишаха, щоб зобразити собі нечуваний люксус индийський. Хіни и Японія тож само не ухоронились від шкодливого впливу люксусу. Нахил до люксусу виявився тут инакше відповідно до ріжниць географічного положеня и суспільного устрою. Ще перед Конфуцием, сучасником Сольона, перейшли Хінчики ріжні историчні стани, мали своіх Неронів и Геліогебалів, мали покутуючих монархів и невіст, що, як цісарева Та-Кі, дали приклад роспусти. Треба було Конфуция, щоб силою розуму здержати сю нещасну повінь зіпсутя. То ж и знайшов він горячих прихильників, що не тілько голосили ёго засади, але й живим прикладом іх стверджали. — „Як мудрий мій ученик Гое — говорить законодавець: — горстка ризу старчить ёму на корм, кубок води на напій, куток землі на ложе. Чоловіче світа! в твоіх очах ёго житя здається нужденним, а преці не відберає воно ёму внутрішної радости.“ Мимо приказів мудрця збільшався люксус, на час здержаний, відтак знов щораз більше в міру, як монархия централізувалась. Цісар Юан-Ті мав в своіх стайнях 10.000 верхових коней, в гаремі тисяч невіст. Мандарини роскошували за прикладом престолу; и так треба було обмежити се роскішництво правом. — Монархи залюбки опікувались штуками. Двох Арабів, що в IX ст. вдерлися поза хінський мур, описують надзвичайну зручність Хінчиків до всіляких штук, а над усе до малярства. „Хто небудь виконає яке діло штуки, оповідають вони, несе ёго до царської палати; тут перед палатою ставить ёго, щоб всі оглядали. Коли через рік ніхто недобачить в нім ніякої хиби, робітник дістає нагороду и ёго приймають до малярського цеху.“ Справді треба Хінчиків, щоб дати приклад такої одномисности; а що вона була дійсно, те свідчать цехові товариства, що в сей спосіб зберали своіх членів. Хінчиків не можна мірити після скалі европейських понять; усе чинять вони на відворот: західні народи стараються представлятись в гарних формах; відомо, як Греки идеалізували свої типи. Хінські реалісти пересаджують свою власну гидкість и представляються завсіди в карикатурі. Автор малює нам дуже цікавий образ сеі скристалізованої суспільности — знакомить нас з ділами іх промислу, с творами іх штуки, з іх обичаями. Все там осталось так, як було за давних часів. Така сама порцеляна виходить сёгодні с пятисот фабрик в Кіянг-Сі, як и перед тисяч роками. Коли Европа підпала ріжнородним змінам, Хіни остоялись без перемін. Те ж саме и з обичаями. Обряди весільні так чисто задержали свою первісну ціху, що порівнуючи іх з обрядами других навіть півдиких племін сі послідні видаються більше зміненими и до поступу часу приладженими.

Коли молода пара вже заручена с. е. коли торг перебитий и сума виплачена родичам молодої, — молода посилає свому женихови инвентар всёго свого майна: виправи, клейнотів и т. д. При тім посилає в подарунку маленький черевичок напущений піжмом, гаптований золотом и камінями. Жених вішає ёго на своій шиі на шовковім шнурочку и в замін дарує своій нареченій пять штук атласу в найяскравійших барвах. — В день слюбу молода княгиня одягає на себе кармазинову сукню вигаптовану в золоті фенікси — символі невісти. Довгі коси, що досі опадали на іі рамена, підпинає в гору двома бер-

Digitized by Google

лами вирізаними з яспісу: сі берла знаком взаімної симпатиї. Її голову вкриває золота сітка з довгими френзлями, що спадають її на очі и на лице. Тим часом зберається у дверей дому весільна дружина з музиками на чолі. На даний знак молода похиляється и кілька разів бє чолом об землю. Як повстане, дружки кладуть її в ліву руку яблуко, в праву фляшку наповнену зернами збіжя а на голову накидають довгу кармазинову ослону (вельон). Тоді брат або кревний вліта̀є до світлиці, порива̀є молоду мимо її опору и роспуки, садовить її в величаві ноші (лєктику) вибиті кармазиновим атласом и щільно замика̀є дверцята. Над ношами фенікс роскрива̀є широкі золоті крила. Чепурна дружина весільна пускається в дорогу. Перед ношами йде дружба з величезною фандою, щоб розганяти натрутливу голоту. За ношами по обох боках йдуть шнурком музики, по середині служба пристроіна в червоні шарфи несе виправу молодої розложену на великих лякерованих столах, відтак домові и куховарські знаряди и велику силу скринь вкрашених малюнками и різьбами. Ті скрині звичайно вижичені, в середині пусті, служать тілько на показ. Дальше, молодий хлопчик несе в кошику кілька качок, символ любови супругів; відтак йде свита весільних гостей: одні верхом, другі в пóіздах и ношах; похід закінчує юрба піших піхотинців с хоругвами и свічниками. Коли похід стане перед порогом молодого, витають ёго штучними огнями. Молодий виходить з дому убраний в блакитну шату, в туніку с чорного атласу и всі знамена свого роду; він приступа̀є до палянкіну и стука̀є в замкнені дверцята: за третім стуком молода відчиня̀є дверцята. Чотири дружок веде її по червоному коверцю. В хвилі, коли переступа̀є вона поріг, присутні кидають її в лице пять горстей ріжного зерна: се ма̀є її хоронити від пригоди. В дверех кімнати лежить богате сідло́; молода ма̀є ёго переступити не діткнувши стопою; входячи кида̀є яблуко перед себе. Супруги сідають в глубині світлиці по обох сторонах стола. Присутні входять: се найбільш урочиста хвиля при тім обряді. Молодий побачить наконець ту, що з нею ма̀є ділити свою долю: вахлярем скида̀є ослону з її лиця. Релігійна церемонія дуже проста заключається в молитвах до неба и землі, до душ померших прадідів, до опікунчих духів домового огнища. Вставні учти кінчать день весільний.

Бібліография.

— **Рукопись Короледворска.** Зборник староческих епичних и лиричних пісень. Перевод *Ивана Верхратского.* У Львові. З печатні товарпства им. Шевченка, 1879. В 32. стор. 52. Ціна 25 кр. а. в. Дістати можна в книгарнях и у перекладці (у Львові ул. руска Ч. 3.) Перекладця подає від себе слідуюче передне слово: Рукопись Короледворска, один из найцікавійших памятників древнёі поезиі Славян, містить в собі старочески епичні и лиричні пісни. Заслуга одкритя того важного памятника приналежить Вячеславу Ганці, мужу в ческій литературі вельми заслуженому, а знаному по своім ученим трудам в цілій Славянщині. Нахід рукописи Короледворскоі єсть дійсно благо-

Digitized by Google

датью не тілько для Чехів, але и для всіх Славян, більшою частью потерявших давні забитки поезиі народноі. Дивним случаєм мов би в нагороду за ревну любов и приклонность ко своєрідному прийшло ся власне ческому патриоту Ганці одкрити цінні утвори предків, утвори, котрі були уже близькі совершенній затраті. Було то в осени 1817 року, коли Ганка, ділаючи учені досліди древних памятників ческого язика, приіхав в город Королів-Двір. Тут познакомив ся він з священиком Борчем. Той и розсказав єму раз (именно 16. вересня) за обідом, що в склепу тамошнёі городскоі церкви находить ся богато ріжних давних рукописей и стріл походячих еще з часів Жижки. По обіді Ганка не надумуючись довго поспішив до всказаного місця. Склеп був закиданий ріжним рапутєм, стрілами и паперами з оттих часів. Перевертаючи стріли попав Ганка на кілька карток пергамену. З-разу мав той находок за молитви писані латиньским письмом. Однакож, коли вийшовши з склепу на місце виднійше яв картки розчитовати, з радостью помітив, що то була ческа рукопись. Чим дальше вчитовав ся, тим більше ріс єго восторг. Городским властям и декотрим знакомим відчитав він майже сей час декотрі частини. Всі слухателі поділяли єго восторг и одноголосно подарено єму найдену рукопись, котру Ганка відтак зложив в ческім народнім музеі.

Рукопись уціливша єсть то тілько часть більшоі книги — а складає ся з двох узких пружків и з дванадьсяти цілих карток пергамена в малій октавці. Коли и як пропало остальне — не звісно. Думають однакож, що часть рукописи згоріла під час пожару р. 1750. — або може — що дуже имовірне — знищена зістала місцевим паламарем, котрий мабуть и в голову не покладав, з якого скарбу одерла єго рука цілий народ. Судячи по характеру письма относять пісни рукописи Кролодворскоі межи л. 1290. и 1310. Декотрі з пісень по своєму снутку еще старійші. Весь зборник складав ся з трёх книг, як то можем домірковати ся з надписей глав оставших третёі книги, котрі 26. 27. и 28. числом одмічені. Коли из потеряних 25 глав кожда заключала лише дві пісни, то з самоі третёі книги пропало 50 пісень.

Тоє однакож, що уцілило з тих пісень, єсть превеликоі стійности не тілько під зглядом поетичним и язиковим, але також під зглядом ваги для слідителя старини славянскоі. Важность рукописи Кролодворскоі признали самі знаменитші знавці. И так Goete згадував о ній похвально, — появились численні мужей ученых розвідки про тиі пісни — а також зладжено численні переклади рукописи в ріжних язиках. Тут згадаєм лише о важнійших. Повні переклади находим: в польскім Л. Семеньского, в Кракові 1836. и в Празі 1843. (перевод вольний, римований; Любушин суд неримований); в российскім Н. Берга в Москві 1846, в Празі 1851.; в сербскім Славка Петровича-Златоєвича в Празі 1851., в иллирскім И. Берлича, в Пешті 1845—50 и в Празі 1851., в горно-лужицко-сербскім И. Е. Смолера, в Празі 1851., в болгарскім Дмитриева в Петербурзі 1849; в италиянскім Ф. Францесконі, в Празі 1851 р. — в английскім Боурінг-а (Bowring) и Вратислава. Частями подано також переводи в инших язиках славянских и в французскім. — И в язиці южнорускім переспівувано пісни рукописи Кролодворскоі. На первім місци випадає тут згадати про украінскі переводи

Digitized by Google

в Полиглоті Ганки заміщені, котрі остануть все дорогоцінними перлами в нашій литературі. Переведено менше більше вільно: Квіточка (неримов.), Ягоди (римов.), Олень (римов.), Рожа (римов.), Зозулька (неримов.), Сиротинка (неримов.), Жайворонок (римов.). Цінними суть також переводи нашого незабутнёго Маркияна Шашкевича; шкода тілько, що в них ритм, подібно як и в инших стихах того писателя звичайно занедбаний. В „Русалці Дністровій“ виданій в Будимі 1837 р. поміщені: 1. Китиця, 2. Олень, 3. Лишена, 4. Зазуля. В „Вінку“ (в. в Відні 1846. I.) єще и „Рожа.“ Всі тиі переводи неримовані и дуже зближені до первотвору. Розсказують, що Маркиян мав зладити перевод цілої Короледворскоі Рукописи з судом Любушиним и одіслати тую свою працю россійскому ученому, академику Срезневскому. Однакож печатно цілого переводу не оголошено, а и в звісній „Полиглоті“ Ганки (Polyglotta Kralodvorského rukopisu. Text v pôvodním i obnoveném pravopisu; překlad: ruský, srbský, illyrský, polský, hornolužický, vlaský, anglický, nemecký; ukázky, dolnolužického, maloruského, krainského, francouzkého i bolgarského. Vydání Václeslava Hanky. V Praze. 1852.) находим в „указці малоруского перевода“ також лише пять пісень горі наменених, переведених Маркияном. Єремія Галка (Костомарів) написав хорошій вільний перевод куснів „Олень“ (римов.) и „Турнія“ (неримов. гексаметрами); (Зборник творів Є. Галки. Одесса 1875. ст. 115. 125.); в часописи „Ниві“ виданій ві Львові р. 1865., в ч. 6. н. стор. 96. поміщено переклад „Пісни над Вишеградом.““

„Хотячи познакомити ширші круги нашоі Публики з великоцінним памятником древнёі поезиі славянскоі подаю тут повний перевод рукописи Короледворскоі. Перевод о скілько можна дословний и вірний. Хоть там и сям видів ся я спонуканим додати украшаючі прибавки, все-ж таки головним моім старанем було переспівувати пісни по южноруски так, щоб мов взянути духа стародавнёскоі поезиі в руске тіло. Щоб також по формі зближити ся до первотвору, понехав я рим; бо уживаючи римів мусів би я значнійше одступити од величної простоти пісень стародавних, простоти, котра и так в наших часах стала добром майже недостижимим. Язик южноруский з своєю образностію, живостію, милозвучностію и розличностію наголосу, улегчив мій намір подати ритмичний перевод о скілько мож блізький первотвору по річи и по формі. Передаю про тое тую мою працю Світлій рускій Публиці, плекаючи надію, що перевод мій причинить ся до ширшого розпространеня пісень стародавних між Русинами, а тим самим укріпить их залюбованє в народній поезиі Славян.“

— **Исторія Руси вôдъ першихъ князѣвъ ажь до нападу татарского.** Пôсля *Ивана Нечуя*. У Львовѣ 1879. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта.“ — Товариства „Просвѣта“ книжочка 50. В 32. стор. 72. Ціна 15 кр. а. в. Друковано в 3000 екз. Зміст: I. Час передхристиянський: 1) Нарід руський; 2) Перший князь Рурик; 3) Князі: Олег и Игор; 4) Князь Святослав. II. Час християнський: 1) Сини Святослава. Володимир святий — князь руський; 2) Діти Володимира св., Ярослав Мудрий; 3) Діти Ярослава. Про славних черців на Руси; 4) Перші окремі князі на Руси Червоній. Великі князі київські: Святополк и Во-

Digitized by Google

лодимир Мономах; 5) Дальші князі ґалицькі; 6) Які були в тоту старовину (старину) порядки на Руси.

— **Дрібна бібліотека.** IV. — *Гордон Баjрон.* **Каін** містерія в трьох дійах, переклав *Іван Франко.* Львів 1879. З друкарні товариства імени Шевченка. В 32. стор. 71. Ціна 20 кр. а. в.

— **Життьа і здоровjа льудеj на Украjіні.** Зложив *С.* (Сергиj) *Подолинскиj.* 1879. стор. 243 в 8у. ціна 3 франки. Грясть: I. Вартість здоровя. II. Обставини життя в загалі. III. Здоровя й болість. Смертенність и родимість. Літа, Пол. Темперамент. Наслідця од батьків. IV. Породи людей. Украіна, земля й люде. V. Про воздух. VI. Про воду. VII. Земля. Грунтовий воздух и грунтова вода. VIII. Знічтоження нечисти. (Дезинфекция). IX. Клімат. Географія болістей. Акліматизация. X. Пошесті й инші болісті на Украіні. XI. Регуляция тепла в тілі чоловіка. Купель. Одежа. XII. Хата. Вентіляція и отопління. Села й городи. Школи й шпиталі. XIII. Харч. XIV. Праця й болісті од неі. XV. Спочинок и сон. XVI. Про жонате й холостне життя. XVII. Погляд Украінців на болісті. XVIII. Найпотрібнійші зміни на близчі часи в догляді за народнім здоровям.

— **Громада** украjінська збірка впорьадкована *Михайлом Драгомановим.* Nr. 4. Genève. H. Georg Libraire — editeur. — Женева печатньа „Работника“ j „Громади.“ 1879. В 8у стор. 384. — Заголовки: Біржове мошенство та запродана печать. I, II, III. *П. М.* — Добавки од впорьадчика. (Хиби россіjськоі j украjінськоjі печаті про мужицьке життьа). — Т. Г. Шевченко і jого думки про громадське життьа. *С-а.* — Уваги впорьадчика. — Шевченко, Украjнофіли j соціалізм. *М. Драгоманова.* — Кілька слів про І. Ковальского. *Е. Ч.* — Грунт, книжка та „Препятствія“ (листи j уваги (впорьядчика) про новини на Украjіні). — Спомин помершого товаришча Зубку-Кодреану. *М. Д.* — Вільниj земськиj рух в Черниговщині *М. Д.* — Геройська самооборона соціалістів в Киjіві. *М. Д.* — Книгарські звістки *М. Д.* — Одповіді j замітки (Украjінська „Громада“ j „націоналпризованіе соціализма“ по V т. „Впереда.“ — Дещо про львівських народовців і соціалізм в Галиччині. (З поводу брехні „Рускаго Сіона“ та „Газеты Школьнои.“) — З університетського життьа в Киjіві. — Ми j „Набатъ“) — *М. Драгоманова.* — На увагу товаришчам і земльакам украjінськоі і польськоjі мови. — Отчетъ кассы общества пособія политическимъ изгнанникамъ изъ Россіи въ Женевѣ.

— **Тарасъ Григорьевичъ Шевченко въ отзывахъ о немъ иностаранной печати.** — Составилъ и издалъ *А. Т-ый* (на память XVIII. роковин смерти Т. Г. Шевченка.) — Одесса 1879. Типография „Новор. Телеграфа.“ В 8у стор. 56. ціна 50 коп. Заголовки: 1. Предисловіе. 2. Галичанинъ Влад. Барвинскій о Шевченкѣ, (цензурою обтятий перевід бесіди В. Б. з р. 1878). 3. „Тарасъ Шевченко“ статья чеха Vac. Dunder'a въ чешскомъ журналѣ „Osvěta“ 1872. 4. Французъ Emile Durand о Т. Г. Шевченкѣ („Revue des deux mondes“ 1876.) 5. Нѣмецъ Franzos о Т. Г. Шевченкѣ. („Vom Don zur Donau“ Culturbilder aus Halb-Asien. 1878.)

Digitized by Google

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

З Відня пишуть нам:

Из третого числа довідалися ш. читателі „Правди“, що віденські Русини наконець-то схаменулись, пізнаючи безхосенність дотеперішних сварок між собою, и, задумали заложити таке товариство, до котрого могли би повписуватись усі у Відні живучі Русини, без ріжниці своіх літературних, політичних и соціяльних переконань. Нове товариство мало називатися: „*Молода Русь*“. Ся назва мала означати, що молоді Русини получилися у товариство на стілько з новими думками, що уважали дотеперішну нетолеранцию наших літературних партий за одну з головних причин нашого культурного застою. Річ ясна, що у кождого народа є и мусять бути партиі; можна навіть сказати, що чим більше цивілізований народ, тим більше у него партий. Алеж з другого боку також відомо, що у тих партий хоть є пункти спорні, то є и пункти спільні, и що тоті партиі в лихій годині и в разі потреби, після тих спільностей и ріжниць групуються. А у нас...?

Признаючи факт, що у нас є дійстні ріжниці в поглядах нашої интелігенциі на способи розвою літератури, зрозуміли віденські Русини, що сі погляди сталися альфою и омегою усієї нашої мудрости. О наших партиях політичних майже мови не може бути. Уже те саме, що задля мало розвиненого змислу політичного нашої интелігенциі, партиі політичні групуються около партий літературних, свідчить дуже вимовно о їх стійности. Віденські Русини прийшли до того переконаня — а с тим мусить згодитися кождий совістний чоловік —, що у нас, правду сказавши, партий політичних зовсім нема, бо ми до тепер ніякої розумної та серіозної політики не вели, ба, що у нас до тепер не було ані одного тверезого та тямущого політика. У нас наконець и кружки товариські одної партиі не мали до тепер с кружками другої партиі нічого спільного, так, що не було ніякого пункту неутрального, на котрім могли би обі партиі сходитися и себе взаімно пізнавати.

Так одже, як з одного боку брак політично розвинених людей поясняє нетолеранцию наших фактично истнуючих партий літературних, так з другого боку неистнуване партий політичних повинно би улегшити введене певних взаемин хоть між осібниками обох партий, — коли до того є добра воля.

Віденські Русини були и суть переконані о слушности тих своіх думок тим більше, що потрафили на чужині вимеранціпуватися від пересудів и впливів, під якими взросли в Галичині. Вони побачили, що межи обома партиями, по крайній мірі у Відні, хоть суть деякі ріжниці, але и суть спільні интереса. Щоби далеко не шукати, то єсть уже тее вспільне обом партиям, що їх члени люблять зарівно свій народ — що впрочім зовсім натурально, позаяк члени обох віденських партий складаються из самих молодих людей, у котрих особисті интереси ще не грають великої ролі. Також годяться усі віденські Русини и в тім, що їх усіх є найпершим и найголовнійшим обовязком, приготовлятися бути добрими обивателями краю — служити тому народови, из поміж котрого вони вийшли; що проте першим заданєм їх усіх є учитися, и то

Digitized by Google

не на жарт, трактуючи науку не яко забавку або реміcло, але яко силу, котра тілько и єдино може принести поміч нашому народови.

Се були думки, якими руководились віденські Русини при закладаню нового товариства, и тому-то хотіли вони назвати нове товариство „Молода Русь“. Я не знаю, чи ш. читателі „Правди“ годяться с тими думками, чи ні, але їх наводжу раз тому, що вони дають вірний образ теперішних гадок руськоі кольонії у Відні, а по друге, що назва нового товариства сталася причиною, що нисшо австрийське намісництво не позволило нового товариства відтворити.

Випадки послідних місяців були для руськоі кольонії у Відні дуже инструкцийні и руська кольонія винесла с тих, можна сказати, бурливих часів фактично богато практичних користей. Досвід и практика показуєся заєдно ліпшим учителем, ніж теоретичні и хотьби як резонні переконуваня. Сі випадки я хочу в коротці оповісти. Ш. читателі „Правди“ знають, що від одинайцяти літ истнували у Відні два руські товариства: „Січ“ и „Русская Основа“. До „Січи“ вписувалися приклонники руського народового сторонництва, до „Основи“ прихильники літературного єдинства з Москалями. Межи обома товариствами був великий антагонізм и панувала велика ненависть. Остатними роками хоть и був антагонізм між обома товариствами, але ненависти між членами не було. Так воно трівало довго — можна сказати до послідних років. „Основа“ тішилась симпатиєю руськнх послів. Кождий знає, що на вечерниці, давані „Основою“, приходили руські посли, говорили на свій лад патриотичні мови, а що найважнійше жертвували из своіх карманів на цілн товариства гроші. В книжці касовій „Основи“ подибаєте имена у с і х руських послів без виімку. Наконець в марцю сёго року нисшоавстрийське намісництво, взявши за причину маловажний факт висланя „Основою“ політитичного и бутьтоби нельояльного телєграму до товариства „Союзъ“ в Чернівцях, розвязало товариство „Русская Основа“. Дивнеє диво, що з розвязанєм „Основи“ скінчилися и симпатні руських послів до неі. Вправді двох руських послів написали листи до бувшого послідним головою „Основи“ Дра Дрималика з запитанєм, з яких причин розвязано товариство, и обіцяли интерпелювати правительство; вправді оден посол всунув до своєі мови, котру виготовив до буджетовоі дебати в Раді державній, слівце и про „Основу“, але руський клюб не тілько, що не схотів интерпелювати правительства, але не позволив навіть згаданому послови споминати в своій мові про „Основу“. Тількиж певно ніхто не збаг би, якими причинами поводувався клюб при тих своіх ухвалах и постановах. Ото сказав руський клюб, що „Русская Основа“, тая самая „Основа“, котру усі посли руського клюба підносили морально и материяльно, котрою пишалися и гордилися, — як самі часто в своіх мовах патриотичних говорили, — котру заохочували до витревалости в борбі з ворожими елементами, що тая одже сама „Основа“ була: „в р а ж д е б н а“ п р а в и т е л ь с т в у и „в р е д н а“ н а ц и о н а л ь н о с т и, и т о м у руський клюб не м о ж е за н е ю в с т а в л я т и с я у п р а в и т е л ь с т в а. Чи можна подумати собі — делікатно виразившись — більшу неконсеквентність та більшу нельояльність взглядом своіх власних робіт и думок, и чи можна знайти приклад такоі неконсеквенції та нельояльности де небудь, крім в клюбі руських послів!?

Digitized by Google

Між тим згодом получили пропоненти товариства „Молода Русь“ на своє подане до намісництва відповідь відмовну.

Я подаю сю відповідь дословно:

Z. 12.056. Ich finde die Bildung des Vereines „Moloda Ruś“ in Wien auf Grundlage der mit der Eingabe de praes. 4. April l. J. vorgelegten in 4 Exemplaren rückfolgenden Statuten als seinem Zwecke nach staatsgefährlich und gesetzwidrig im Sinne des §. 6 des Gesetzes vom 15. November 1869 R. G. B. Nr. 134 über das Vereinsrecht zu untersagen, weil der von einer staatsgefährlichen Tendenzen verfolgenden Parthei entlehnte Nahmen dieses Vereines „Moloda Rus“ (Jung-Russland) auf die Uibereinstimmung mit den Tendenzen dieser Parthei hindeutet, und somit der in den Statuten enthaltenen Ausschliessung politischer Diskussionen und Tendenzen ihre thatsächliche Bedeutung verloren geht, ferner weil die Statuten des §. 4 lit. a, d, e, f und g des bezogenen Vereinsrechtes nicht vollständig entsprechen. Gegen diese Untersagung kann binnen 60 Tagen der Rekurs an das hohe k. k. Ministerium des Inneren ergriffen werden. Wien den 24. April 1879. Conrad v. Eibesfeld.

Розуміється, що ані пропоненти товариства ані инші Русини не могли згодитися с таким витолкованєм назви „Молода Русь“, и тому декотрі з бувших членів розвязаного товариства „Русская Основа“ ще не зівсім стративши віру в наших послів, удалися до них прохаючи, щоби интерпелювали правительство. На сю їх просьбу відповів руський клюб дословно ось що: „Допись. Радо узнали мы изъ Вашого почтенного письма, що Вѣденьскіи Русины твердое имѣютъ постановленіе плекати и розвивати товарищескую жизнь на легальной дорозѣ, по той причинѣ искренно сожалѣемъ, що стрѣчаете на препятствіе. Однакожъ интерпелевати Министерію мы не въ состояніи, не знаючи ни содержанія Вашихъ статутовъ, ни причинъ подробно, по которымъ отрыцательное дано Вамъ рѣшеніе; а впрочемъ прислужае Вамъ еще токъ инстанцій. Намъ даже принятая Вами назва общества не ясна, такъ якъ пишете „Молодая Русь“ и „Ruthenischer Verein“. Первое видитъ ся мѣстити въ собѣ за широкое понятіе, сягающое даже за предѣлы Австрійской державы, а якъ извѣстно, законъ о обществахъ ставитъ тѣмъ-же извѣстныи границы, второе-же, безпотребно вызывае розличные догады. Отъ клюба русскихъ пословъ. Вѣдень 1/13 мая 1879. Яновскій. Г. Крижановскій, секретарь клюба.“

Такої відповіди не сподівалися певне и найбільші прихильники руських послів, коли б такі були у Відні. Тая допись вразила уже до живого усіх віденьскых Русинів, без взгляду на партиі, до котрих вони себе зачислюють. Відповідь ся коментаря не потребує, вона говорить сама за себе. Вміcто боронити прав Русинів, руські посли кидають самі на них камінем. Коли грішила в чім „Основа“, то грішила в добрій вірі, а що найважнійше, за порадою и заохотою руських послів. И нині Основяне певно самі признати мусять, що їх першим гріхом було, що вірили своім послам.

И так спотикаючи на ріжні перепони віденські Русини, протверезувались потрохи и в кінці зівсім витверезились. Члени одної и другої партиі пізнали, що ім треба лучитись з людьми живими, котрим нале-

Digitized by Google

жить будучність, з людьми, с котрими, коли вже не прийдеться разом йти, то треба буде колись з ними числитися.

И так склався факт нечуваний в послідних десятках літ нашої истории. Прихильники одного сторонництва літературного вступили до товариства другого сторонництва. Бувші члени розвязаного товариства „Русская Основа“ вступили до тов. „Січ“ с тим, щоби урядові письма велися в товаристві на галицько-руськім народнім діялекті, правописею етимольогічною після найновійшого виданя граматики Осадці и застерегаючи собі право зміненя назви товариства в такім разі, коли б на загальнім зборі дві третини усіх членів на таку зміну згодилися — право, котре ім уже яко членам після §. 24. січових статутів прислугує.

Дня 24. мая уряджує товариство „Січ“ свої звичайні місячні вечерниці, на котрих приймати буде по раз перший своїх нових членів. Як зачуваю, тов. „Січ“ запросило на сі вечерниці усіх знакомих Русинів живучих у Відні, а заразом завізвало до впису в члени товариства. Цікава річ, кілько іх вписеся. Вимівок уже не буде.

Подія, про котру звіщає ш. дописуватель, именно зъєднане віденських Русинів до спільної праці и науки для добра нашого народу — може тілько урадувати кождого, хто щиро бажає успішного розвою Русинів. На иншім місци подаємо звістку про зазив коломийської „Весни“ до згоди між Русинами. Такі обяви нового звороту в нашім партийнім житю витаємо с тим більшою радостю, що ми вже здавна (гл. „Правда“ р. 1876 „По виборах“, р. 1877 „Наші хиби“ и р. 1878 „Мир нам“) вказували на шкодливість колотнечі між Русинами, поміж партиями других народів нечуваної, и щиро взивали всіх, щоб обєднались и лучились до спільної праці. Піднесена гадка доспівае, признаймо явно, дуже помало. Доперва перед дуже сумними наслідками дотеперішного поступованя відбувається поворот на лучшу дорогу. Не будемо на тепер розберати, чия в тому вина и чи дотеперішні парляментарні заступники руського народу могли бути спокійні у своїй совісти за те, що не старалися нічим обновити и оживити нашого політичного житя, а так ексклюзивно по своєму вели політику на власну руку. Ми бажаємо тепер, щоб задка згоди и обнови в житю Русинів що раз більше ширшала и живими ділами обявлялась. До того треба передовсім також ясности підстав, на котрих можуть и повинні основуватись нові взаємини. В тім згляді конечно треба розріжняти справу літературну від справ політичних, як заразом треба шукати грунту всім спільного. Коли дотеперішна борба руських сторонництв доходила до нечуваної деинде завзятости, то се власне задля недостачі якої небуть спільної підстави в відносинах сторонництв до себе и до самого народу. Партия народня — молода — стояла на национальнім грунті відрубности и самостійности руського народу и змагала до самостійного розвою народу; — партия друга стояла на едности, одноплеменности руського народу з московським народом (а ще инша партия с польским народом) и зазначила се становиско явним маніфестом. Народня партия бажала розвою рідного язика, питомої словесности; друга партия приймала, а бодай голосила, що приймае московський

Digitized by Google

язик, хоч правда, що й досі не присвоіла собі ёго на стілько, щоб могла назвати ёго для себе вповні зрозумілим а не то питомим. Що при так відмінним становиску одної и другої партиї борба дійшла аж до крайности (так що пр. „словісти“ ненавидять „украінців“ більше ніж поляків) — се поясняється тим, що вже сама основна підстава одної а другої партиї ріжнилась від себе так як тверджене а негация. Під зглядом национальним а й під зглядом літературним одна партия уважала другу партию за противународню и ворожу. Обі партиї могли мати дещо спільного, але не мали спільної о с н о в и, бо кожда розуміла під своім (руським) народом навряд що иншого. При такім складі поглядів представлялабся згода властиво неможливою. Народ бажаючий питомого жития ніяк не може сам заперечувати своєі самостійности, свого истнованя и свого права до жития и розвою. Партия, котра таку негацию приймає в свою исповідь політичної віри, тим самим перестає бути народнёю а стається орудієм винародовленя свого народу. Як в кождім народі, так и у Русинів партиї повині станути на н а р о д н і м грунті: на основі узнаваня самостійности руської народности и ii права до питомого розвою як політичного так и літературного. Тілько на тій основі ненарушимій можуть відповідно усталитися и розвиватись відносини партий Русинів. Русини мусять раз вийти с тої дивоглядної илюзиі, що нібито можна бути Русином, ще й до того добрим руським патриотом, а противитись розвоєви Русинів яко самостійного народу и розвоєви руської народнёї літератури та накидати Русинам московський чи польский язик. Словом змаганя, прямуючі вже самі собою просто до винародонленя Русинів, чи на сей чи на той бік, не можуть ніяк бути підставою якої небудь руської партиї. Не менше й ціль змаганя усіх руських партий, якіб вони ні були, може и повинна бути тілько одна с. є. привернене руському народови яко нацпопальній єдиниці серед громади других народів зовсім независимого становиска — свобідного побуту, щоб він відтак дальше міг розвиватись яко частина людскости після своєі питомої вдачі, своіх духових и материяльних засобів до що раз більшого совершенства моральної и материяльної потуги. Тілько в с п о с о б а х прямованя до тої ціли можуть бути ріжниці партий и ріжнородність тих способів творить відмінну ціху поодиноких партий. Истноване таких партий не тілько не приносить ніякої шкоди для народу, але противно викликає житя, виміну гадок и приносить дійсну користь народови, бо се ж нічого иншого як конкуренційне подаване ріжних способів до осягненя спільної ціли. Серед тих границь с. є. всім спільної основної підстави народнёї и всім спільної ціли добра народу може и повинно розвиватись житя партий. Хоч ріжними способами але до одної ціли будуть прямувати всі Русини и тоді счезне сама собою дотеперішна шкодлива колотнеча и нетолеранция и тоді зможуть Русини спільно відперати всі напади на іх народність и ii права.

Маючи спільну народню підставу и спільну ціль — зможуть доперва руські партиї представляти на вні одноцільну силу в питанях дотикаючих Русинів яко народнёї цілости, а у себе вести свій розвій в користь цілого народу. Дотеперішна ціха народнёї партиї: узнаване відрубности 18 мілионового руського народу и уживане руського на-

Digitized by Google

роднёго язика, зовсім не може бути ще истотною ціхою одних тілько народовців, вона мусить стати саморозумілою основою всіх руських партий, бо узнавати истноване свого народу и уживати свого народнёго язика мусять також руські аристократи, ультрамонтани, консерватисти и т. д., коли тілько вони хочуть бути Русинами и на свій лад повертати житя руського народу, як се роблять німецькі, польскі, французькі и т. д. партизанти таких же напрямків. Народня партия мусить виповняти свою програму такими змаганями, що справді ведуть до гармонійного розвою интересів в с і х єдиниць цілого народу, вона мусить усувати всі перепони такого розвою и тим буде ріжнитись від тих руських партий, що повертатимуть свої змаганя тілько в користь интересів одної верстви руського народу коштом загалу сего народу и т. д. Таким чином діяльність партий буде розвиватись на властивій підставі и в властивих границях.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Коломийська „Весна“.**) В 7., 8. и 9. Ч-лі „Весни“ заміщена „Дописъ зъ надъ Днѣстра“ замітна тим, що у ній безпристрастно обговорюються відносини партий Русинів в Галичині. Велика байдужість и дрімота значної части галицьких Русинів являється неперечно яко наслідок дотеперішної борби партий. Дописуватель не розберає питань політичних, а приглядається тілько літературному розвоєви обох партий — старої й молодої. Партиї Русинів в Галичині витворились, після слів дописувателя, р. 1860 на літературнім полі. „Молода Русь“ прокололась яко партия р. 1860 и почала сварку с старою Русею „придержуючоюся більше церковного язика и древного складу річи.“ Ся борба свідчила в кождім разі о житю Русинів. Дописуватель жаліє, що борба перейшла відтак на поле політичне. Вороги скористали с сеї борби и представляючи одних яко „москальофілів“ других яко фантастів „козацької“ України виказували іх яко ворогів краю и австрийської держави, щоб тим викликати гніт правительства. Внішні обставини склались таким чином для Русинів некористно, а й внутрішні не були ліпші. Літературна борба старої партиї перемінилась в „а з б у ч н е г е р о й с т в о“ и в крайну нетерпимість проти всяких творів молодої галицької и української літератури. Вина народовців була в тім, що вони у своїй пристрастній борбі відкинули — після слів дописувателя, — всіх старших галицьких письменників (невідкидали ж таких як Шашкевич, Устиянович, Могильницький, Головацький в перших своіх писанях и т. д.) так, „що в одній хвилі майже не було ні одного заслуженого чоловіка на всю Русь галицьку, а галицькі літерати зістали стручені с свого педесталю“. С такої борби вийшла загальна байдужість, шкодлива для всіх Русинів. Дописуватель відкликаючись до патриотизму взиває Русинів, щоб покинули всі безплодні спори язикові и правописні и взялися до совістної праці около рідного язика и розбудженя народнёго духа. „Най нікого не знеохочує ні правопись ні язик писателя. Що

Digitized by Google

правдиве, що здорове, що практичне, те остане; що млаве, хирне, недоспіле згине перед розсудною, безпристрастною критикою". От то й в усуненю тих так сказатй формальних, правописних пересудів лежить перша робота літературного приготовленя загалу Галичан до літературного образованя. Читаюча публика повинна раз вже статись на стілько вирозумідою, щоб могла оцінювати літературні плоди по їх внутрішній стійности а не по правописи. Треба ii вирватись с пересуду набутого на підставі тенденційного підозріваня, що за якою небудь правописю криється польонофільство и т. п. — словом тенденциі, котрих з літературним напрямком ніяк мішати не можна. — Ми думаємо, що гадки висказані в дописі з над Дністра поділяє також сама редакция „Весни" и поведе своє видавництво и на дальше по гадках в тій дописі висказаних.

(**Нові вибори до ради державної.**) Рада державна замкнена а нові вибори росписані: з малих посілостей на день 30 червця с. р., з міст на день 3. липця; с торговельних и промислових кімнат на 7. липця, а з великих посілостей на 9. липця. Поляки утворили центральний комітет виборчий у Львові, котрий старається всіма силами станути заодно разом з виділами рад повітових и с староствами, щоб вести вибори по своій думці. Русини — а именно також політичне товариство „Рус. Рада" як и бувші посли — не дали досі ще явного знаку о своій діяльности. Остерігаємо, щоб тиха діяльність не зрівналася з явною бездільностю. На тепер тілько завважаємо, що уважаємо се великою похибою, що ні оден з руських послів не скликав своіх бувших виборців и не здав справи с шестилітного посольства. Така легковажність взглядом виборців ніяк не може принести користи для справи Русинів.

(**Збірник поезий.**) Шо йно саме вийшов с печати новий збірник поезий під заголовком: Думи найзнатнійших европейськнх поетів (Дрібна Бібліотека. V.) — вибрав і видав *Іван Франко*. В 32. стор. 30. Ціна 10 кр. Збірник сей обіймає: 1. Прометej, Югана Вольфганга Гете. 2. Вечірна дума, Михајла Љермонтова. 3. Спомјаніт! Фердінанда Фрејліграта. 4. Заказані книжки, Генріха Гејне. 5. Розмова царьа с Швабом, Генріха Гејне. 6. Тебе забути? Томаса Мура. 7. Озімандіас (сонет), Персі Біша Шелљі. 8. Грішні душі, Генріха Гејне. 9. Приказка (газелья), Даніелья Фрідріха Штрауса. 10. Сон вельможної пані, Томаса Гуда. 11. Дума, М. Н. 12. Вічне питанье, Генріха Гејне. 13. Цар Довгоух I. (бајка), Генріха Гејне. 14. Сусідка, Михајла Љермонтова. 15. Поступовиј рак у Парижи, Генріха Гејне. 16. Арештант, Георга Гервега. 17. Урывок із поеми „Царицьа Меб", Персі Біша Шелљі. 18. Переміна ростин, Югана Вольфганга Гете.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

IV.

Настало літо. Почалися жнива; почалася в полі робота. Кайдашиха ще раніще будила невістку гнати до череди та варити обід, та все докоряла невістці.

— Вставай, невістко, та подій ті корови та вівці, що од батька нагнала, говорила Кайдашиха.

— Од батька я не нагнала, та и в вас небагато корів застала, говорила Мотря.

Сімя літом мало сиділа в хаті, менче стало колотнечі. За гарячою роботою в полі не було часу сваритись. Кайдаші вижали свій хліб и стали заробляти в пана за сніп. Мотря жала дуже швидко и заробила с Карпом більше кіп, ніж Кайдаш с Кайдашихою.

В осени Мотря ородинилась. Кайдаш справив хрестини. Карпо ще більше ніби виріс сам в своіх очах. Він ходив кругом стола с пляшкою в руках, та все частував гостей. Він тепер вважав себе, як правдивого господаря, у всёму рівного батькові. В ёму десь узялась повага до самого себе. Батько був дуже радий онукові и обіцяв на хрестинах приробити для Карпа хату через сіні. Мале дитя наче трохи помирило свекруху з невісткою. Кайдашиха припадала коло свого онука, як коло своєі дитини, вчила невістку, як дитину купати, як сповивати и знов заговорила до невістки солодким голосом. Мотря ненавиділа того облесливого голосу, але стала ласкавіща до свекрухи. Поки вона слабувала після дитини, Кайдашиха стала для неі в великій пригоді. Але не так сталося, як дитина почала підростати. Кай-

Digitized by Google

дашиха тішилася онуком, колихала ёго, гойдала, а Мотря мусила робити всю важку роботу за себе й за свекруху.

Карпо й Мотря, заробивши літом собі хліба, вже знали, що вони ідять свій хліб, а не батьківський. В стіжках стояло жито й пшениця, до котрого вони приклали більше праці, ніж батько та мати. В скрині в Кайдашихи лежало полотно, в котрому може третя питка була напрядена Кайдашихою. Карпові та Мотрі стало ще важче дивитись в батьківські руки. Батькове та материне око давило іх, як важкий камінь. Лихо в хаті тільки затихло й притаілось, як гадина зімою. Весняне тепло кинули на ту гадину попереду молодиці. И гадина підвела голову, засичала на всю Кайдашеву хату, на все подвіря.

Після Покрови Кайдашиха витягла с скрині два сувої полотна: один сувой давніщий, товстого та недобре вбіляного полотна, а другий — тонкого гарного, напряденого вдвох з Мотрею. Кайдашиха покраяла товсте полотно на сорочки для старого Кайдаша, для Карпа, Лаврона й Мотрі, а собі одрізала тонкого полотна на три сорочки и зараз сховала сувой в скриню.

— А міні, мамо, не одріжете тонкого полотна хоч на одну сорочку на празники? спитала Мотря, насилу здержуючи голос.

— Мене товста сорочка ріже в тіло, а ти, Мотре, ще молода: носи тим часом товсті сорочки, сказала Кайдашиха.

— А ви думаєте, мене товста сорочка не ріже в тіло?

— Та бач, дочко, ти не ходиш до панів, а мене пани й попи просять варити обіди, кличуть до себе в покоі вечеряти, ще й у покоях кладуть спати и подушки під боки стелять. Як же таки міні йти між такі люде в товстій сорочці.

— Хоч міні пани й не стелять під боки пухових подушок, але ж и я пряла на тонке полотно, може більше од вас, сказала Мотря.

— От и більше! що лаялась, то й справді більше. Не звикай до тонких сорочок, бо ще хто ёго зна, як буде тобі на своєму хазяйстві, сказала Кайдашиха.

— Як уже там буде, а гірше не буде, як у вас. Колиб хоч одну тонку сорочку одкраяли на святки. Чи вже я в вас и того не заробила?

— Оце причепилась причепа! Про мене бери все полотно та й закутайся в ёго з головою. Так уже настирилась міні, що вже й не знаю, як од тебе одчепитись, сказала Кайдашиха.

Мотря одвернулась до вікна и вперве заплакала од того часу, як переступила через свекрів поріг. Вона почула, що свекруха

Digitized by Google

обіжає її в тому, в чому вона поклала багато праці своїх рук. Вона втерла крадькома слёзи рукавом.

Мотря взяла одкраяне для неї полотно и швиргонула ёго на лаву. Довго лежало воно на лаві, надувшись, неначе сердилось на невістку. Мотря достала с скрині червоної та синёї заполочі и вже над вечір сіла вишивати рукави квітами. Квітки виходили здорові та лапаті, неначе вона вищивала їх на міщку або на рядні. Мотря плюнула, покинула шити роскішний хміль и тільки подекуди поцяцькувала рукави пружками та маленькими зірками.

Пошила Мотря сорочку, випрала й наділа. Товсте полотно синіло, як буз. Вона глянула в дзеркало и для неї здалося, що при такій сорочці в неї лице почорніло й брови стали нетакі гарні.

— Була я в батька, було моє личко біленьке й брови чорненькі, а в свекора личко моє змарніло, й брови полиняли, подумала Мотря, роздивляючись на себе в дзеркалі. Иззість свекруха, люта змія, мій вік молоденький.

Свекруха пішла до шинку та на підпитку судила свою невістку на все село, що невістка ледаща, не хоче діла робити, що вона нічим не догодить невістці: що справить, то все для неї погане, та дешеве, та не до лиця.

Молоді молодиці все часто переказували Мотрі, як її судить у корчмі свекруха.

— Потривай же, свекрухо: не буду я більше для твоєї панської шкури тонкого полотна прясти, подумала Мотря, и с того часу вона стала прясти починки собі окроми та ховати в свою скриню.

— Навіщо, ти, Мотре, ховаєш починки в свою скриню? спитала Кайдашиха.

— На те що треба; не буду ж їх істи, одрубала Мотря.

— А може й поіси, хто тебе знає, сказала Кайдашиха.

— Не бійтесь, не понесу в шинок, не пропю и не буду на підпитку вас судити, як ви мене судите.

— Що ж ти з ними думаєш робити? спитала мати.

— Помотаю на мотовило, осную та вироблю собі тонкого полотна на сорочки. Може й під моі боки хтось постеле подушки...

Кайдашиха догадалась, до чого воно йдеться, и трохи стревожилась. Вона пряла ліниво, а Мотря дуже пильнувала коло гребіня. Вона боялась, щоб Мотря не випряла всего прядива.

*

Digitized by Google

— То це ти думаєш збіратись на своє господарство моїм прядивом? спитала Кайдашиха.

— Прядиво таке ваше, як и моє. Хіба я не брала конопель, не мочила, не била на бительні, не терла на терлиці, може більше од вас?

Кайдашиха замовкла. Для неї здалося, що невістка того не зробить, а тільки мститься над нею за товсті сорочки.

Одначе одного дня по обіді, Мотря витягла с своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило и хотіла мотати. Кайдашиха побачила, що то не жарти, и спахнула полумям.

— Чи ти жартуєш, молодице, чи зо мною дражнисся? спитала в Мотрі свекруха.

— В мене нема жартів, сказала Мотря, махаючи мотовилом, котре гойдалось в її руках и черкалось об сволок.

Кайдашиха обідилась. Мотря не мала її не тільки за матір, але навіть за господиню в хаті, ще й сама хотіла стати господинею.

— Дай сюди мотовило! Це не твоє, а моє. Принеси од свого батька та й мотай па ёму про мене свої жили, крикнула Кайдашиха и вхопила рукою мотовило.

— Ба не дам, бо й міні треба, одказала Мотря, не випускаючи з рук мотовила.

— Дай сюди, кажу тобі! крикнула на всю хату Кайдашиха, люта од злости: я сама зараз буду мотати.

— Ба не дам! В вас нема чого мотати, бо ви нічого не напряли, крикнула й собі на всю хату Мотря и вхопила за мотовило обома руками.

— Геть собі ик нечистій матері! Дай мотовило, кажу тобі! зарепетувала Кайдашиха вже не своїм голосом и вхопила мотовило обома руками ще й потягла до себе.

— Ба не дам! Хіба будемо битись, чи що? крикнула Мотря и сіпнула до себе мотовило.

— Дай!

— Ба не дам!

— Дай, кажу тобі!

— Ба не дам!

Молодиці підняли страшний гвалт. Чоловіки позбігались у хату. Їм здалося, що молодиці бються. Серед хати стояли свекруха й невістка и сіпали кожна до себе мотовило. Обидві були злі, в обох очі блищали, як жар. Починок качався далі. Старий Кайдаш, Карпо й Лаврін повитріщали на молодиць очі, не зна-

Digitized by Google

ючи, од чого скоілась між ними така сварка. Свекруха й невістка так розмотувались, що не примітили чоловіків.

— Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш, кричала Кайдашиха и сіпала до себе мотовило.

— Одчепіться, бо й я вмію пхатись, кричала Мотря и тягла до себе мотовило.

— Чи ви подуріли сёгодня, чи показились, сказав Кайдаш, чи в хрещика граєтесь? Покиньте мотовило!

Молодиці ёго не слухали и тягались по хаті з мотовилом.

— Та це вони, мабуть, в Ворона граються, обізвався насмішкувато Лаврін.

— Це добра игрушка! Мотре! покинь мотовило, бо як ухоплю кочергу то побю тобі руки.

Кайдаш ухопив кочергу й замірився на молодиць; вони ёго ніби й не бачили и все кричали та лаялвсь. Старий Кайдаш постив, бо тоді була пятниця. Він був голодний та сердитий. Жіночий крик дражнив ёго.

— Покиньте мотовило, бо так и впечу обох по спині кочергою, крикнув він на всю хату.

Молодиці стояли бліді, як смерть, и од злости ледві дихали. Вони вже не мали сили самі покинути те мотовило. Кайдаш кинув з усієї сили об землю кочергою. вихопив з їх рук мотовило и поторощав ёго на цурпалочки. Свекруха й невістка розійшлися на бік.

— Чого ви лаєтесь? Чого ви сваритесь? почав Кайдаш. Господи! сёгодня свята пятниця, а вони тебе, як на злість, тільки до гріха доводять. На що тобі, Мотре, те мотовило?

— Буду свої починки мотати. Одначе в вас доброї сорочки не заслужиш, сказала Мотря.

— Вона хоче прясти собі на полотно, нарізно од нас, сказала Кайдашиха, ледві дишучи.

— На що тобі прясти нарізно? Чи тобі хто полотна не дає, чи що? спитав Кайдаш у Мотрі.

— Хочу прясти, бо маю право, сказала Мотря.

— Ставте, тату, скоріще хату через сіни, обізвався Карпо.

— Ти б лучче свою жінку трохи приборкав, щоб не так високо літала, сказав батько.

— Хіба моя жінка курка, щоб я крила обборкав, сказав Карпо.

— Карпе! не дратуй мене! коли хочеш. щоб и в тебе була ціла чуприна.

Digitized by Google

— Далеко вам до моєї чуприни! обізвався Карпо.

— Ти думаєш, що в мене руки не доросли до твоєї чуприни? крикнув батько.

— Мабуть уже переросли... Мати обіжає жінку, а ви мене, сказав Карпо.

— Хто ж тебе обіжає? Хіба я тобі їсти не даю! крикнув батько.

— А хіба ж ви міні дали коли хоч копійку в руки. Я роблю, и ви гроші в свою скриню ховаєте.

— На що тобі гроші! хіба хочеш їх пропити! сказав батько.

— А хоч би й пропити? Яке вам до того діло? сказав Карпо.

— То ти мене будеш на старість учити! кричав старий Кайдаш, блідий як смерть; та все приступав до Карпа.

— Тату! не лізьте! Я роблю и маю право на своє добро. Одділіть нас.

— Та ти через свою дурну жінку будеш міні цвікати таке в вічі! Чого ти, бісова дочко, гризесся з матірю! крикнув старий Кайдаш, махаючи поламаним мотовилом: чи ти хочеш бути найстаршою в хаті, чи що? чи ти хочеш щоб мати була тобі за наймичку? Я тобі полічу ребра оцим мотовилом.

Кайдаш махнув на Мотрю мотовилом и зачепив ії по руці.

Між батьком и Мотрею став Карпо, неначе з землі виріс.

— Тату! не бийте Мотрі, крикнув він: яке право ви маєте бити мою жінку?

— А чом же вона не слухає матері та тільки збиває бучу в моій хаті.

— Ба не Мотря винна, а мати. Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки справляє.

— То це ти таке говориш про свою матір! крикнув Кайдаш.

— То це ти міні колиш очі через свою жінку! крикнула Кайдашиха, приступаючи до Карпа з другого боку: от чого я діждалась на старість од своіх дітей!

— Як ти смієш так говорити на свою матір! грізно крикнув Кайдаш и приступив на ступінь близче до Карпа.

— Тату! не наближайтесь, говорив спокійно але грізно Карпо, стоячи стовпом на одному місці.

— Через твою жінку, через оте ледащо, та я буду на старість таке лихо терпіти, крикнула аж запищала Кайдашиха и вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа.

Digitized by Google

Карпо навіть не одхилив голови и не мигнув очима. Він тільки витріщив іх ще більше, так що вони стали зовсім круглі.

— Я побю на тобі оце мотовило на трісочки, як ти не впинишся своєї жінки, крикнув Кайдаш, приступивши до Карпа ще ближче.

Карпо не оступився й не похилився и тільки зблід та грізно поглядав на батька.

— Тату! оступіться! не вводьте мене в гріх, сказав Карпо.

Кайдаш з Кайдашихою то приступали до Карпа, то оступались, як хвилі бють в скелистий берег, та знов одходять од ёго. Карпо стояв, як скеля. Дуже дражливий старий Кайдаш росходився, кинувся на Карпа с кулаками и штовхнув ёго рукою в груди. Карпо зблід як смерть, а тонкі губи, міцно здавляні, стали зовсім білі, як полотно.

— Тату! не бийтесь! ледві промовив Карпо.

Кайдаш, блідий, с темними блискучими очима, знов кинувся на Карпа.

— Тату! візьміть лучче сокиру та за одним разом зарубайте мене, промовив Карпо, ледві дишачи; він почув, що вся кров налилась в ёго голову, заливала ёму вуха, очі; він почув, що в ёго вухах задзвеніло й зашуміло й зашелестіло, а в очах все в хаті почало крутитись.

— Не лізь, бо задушу, иродова душе! крикнув Карпо, кинувся, як звір, на батька и штовхнув ёго обома кулаками в груди.

Старий Кайдаш, як стояв так и впав навзнак, аж ноги задер. Поламані шматки мотовила випали з ёго рук и вдарились в грубу.

Кайдашиха, Мотря й Лаврін крикнули в один голос. Лаврін з матірю кинувся обороняти старого батька и заступив ёго собою. Карпо оступився на два ступіні до стола и знов став неповорушно, як скеля, блідий, як крейда. Ёго темні очі погасли и ніби померли, а волося на голові піднялося и стирчало, як у іжака. Мотря злякалась, що за іі мотовило син побив батька.

Лаврін з матірю підвели батька и посадили на лаві. Кайдаш не говорив ні слова и тільки стогнав. Він не стільки забився об ділі, як стревожився. Неповага од сина й сором перед своіми дітьми, и гнів, и злість, все злилось докупи в ёго душі, запекло ёго в грудях так, що ёму здавалось, ніби Карпо вбив ёго на смерть.

Digitized by Google

— Нема в тебе Бога в серці! Не дурно ж ти до церкви не ходиш, через силу вимовив Кайдаш, та все стогнав.

Кайдашиха почала голосно плакати. У Лаврона брови насупились. Він був готовий кинутись на Карпа и обірвати ёму волосся на голові. Одна Мотря спокійно сіла на лаві, згорнула руки и дивилась то на піч, то під піч.

В Карпа кров почала одходити од очей. Вже перед ним перестав крутитись світ. Він узяв шапку и вийшов с хати.

— Це все через тебе, невісточко! промовила Кайдашиха и вдарила до Мотрі кулаком об кулак.

— Може через мене, а може й через вас, спокійно промовила Мотря дивлячись під піч.

— Цур вам, пек вам! поставлю вам хату через сіни, та про мене там хоч голови собі поскручуйте, сказав Кайдаш.

— Та попереду зробіть міні й матері двоє мотовил, спокійненько промовила Мотря.

— Бодай тобі добра не було с твоім мотовилом. Через твоє мотовило син побив батька. Ой світе мій! Не дадуть діти своєю смертю вмерти, бідкалась Кайдашиха: хоч зараз вибірайся до сусід с своєі хати.

Сумний зімний вечір заглянув через вікна в хату Густі діди стали по кутках и навіяли, як бліда та сумна смерть, покій на роздражняну, розгнівану сімю. Молодиці замовкли та тільки важко здихали. На лаві сидів старий Кайдаш, сидів мовчки и собі важко здихав, підперши голову долонею и спершись ліктем на коліно. На ёго широкому блідому лобі, на ёго спущених віках літала глибока, важка туга, літав сором, перемішаний з жалем. Він не ів цілий день. Ёго тягло за печінки, нудило в животі. Він накинув на себе свиту, надів шапку, та й пішов до шинку поминати святу пятницю та запивати сором.

Карпо вийшов с хати в одній сорочці. Він пішов и став за повіткою під грушею. Свіжий первий сніг укрив гори и долини, ніби тонким дорогим полотном. Все небо було вкрите густими хмарами, як молошним туманом. Карпо дивився на голі білі гори, що зовсім зливалися з білим небом в вечерній имглі так, що не можна було розібрати, де кінчались гори, де починалось небо. Він дивився на чорний довгий ряд гір, котрі чорніли од густого дубового ліса, неначе обкутані чорним сукном, и він нічого того не бачив. Вся ёго душа десь заховалась глибоко сама в собі; він ніби здеревенів од тієі страшноі події, котру недавно вчинив. Мягкий перший холод ніби протверезив Карпа. З ёго го-

Digitized by Google

лови почав виходити якийсь чад, и він потроху почав примічати хати, гори ліс; він примітив, як батько вийшов з двору, пішов шляхом поза ставком на греблю, ввійшов у шинок; як в шинку в вікні заблищав огонь. Він примітив купку чоловіків, котра чорніла й ворушилась коло шинку на білому снігу. И все те він бачив неначе десь у воді, одкинуте зверху од високого берега, або десь на дні неглибокої прозороі річки.

Холод почав проймати Карпа. Він почув, що ёго тіло дрижить од голови до самих пальців на ногах, що в ёго голова горить ніби огнем. Він повернувся на місці и зачепив головою гільку груші, вкриту снігом. Сніг, як пух, посипався на ёго голову, на плечі, на голу шию, за пазуху. Тоді тільки він опамятувався, набрав у руки снігу, приклав до голови и тихою ходою пішов у хату.

В хаті було тихо й сумно: ніхто не говорив ні слова, тільки огонь палав та тріщав у печі и здавався однією живою веселою истотою в мертвій хаті. Вже в хаті и світло погасло, а Кайдаш сидів у шинку, пив с кумом горілку и там започував.

На другий день перед обідом Кайдаш увійшов у хату и вніс двоє нових мотовил.

— Нате вам дві мотовилі, та про мене очі повиколюйте собі, сказав Кайдаш, кидаючи мотовила на лаву.

Мотря весело глянула на мотовила, зараз но обіді витягла с своєі скрині починки и почала мотати. Нове мотовило аж гуло в іі руках и в ряди-годи черкалось об сволок, об стелю. Ні один цар не махав с такою втіхою скипетром, як Мотря своім мотовилом. Вона почула в собі дух господині, самостійноі господині. Свекруху брала злість. Для неі невістчине мотовило гуло, неначе кусливі джмілі кругом іі голови.

— Пропадуть моі конопельки! подумала Кайдашиха: похоплива невісточка попряде іх собі на полотно поперед мене, подумала Кайдашиха.

А невістка помотала починки, полічила чисниці та пасми, скинула півміток з мотовила и сховала в свою скриню.

— Ховай, невісточко, в свою скрипю, що запірвеш. Швидко сховала все наше добро, ще й нас убгаєш у свою скриню, промовила свекруха.

— Не бійтесь! такого добра не сховаю, а як би вас знайшла у своій скрині, то ще б и надвір викинула, сказала невістка.

Другого дня Мотря позбірала своі й Карпові сорочки и намочила в лузі.

Digitized by Google

— Чом же ти не забрала та не помочила всіх сорочок? спитала мати.

— Тим що вас усіх більше обперати не буду. Періть собі сами; адже ж маєте.

— На що ж той захід на два рази? Хіба ще мало гармидеру в хаті? Нащо ту наляпуєш зайвий раз у хаті? сказала Кайдашиха.

Мотря не слухала матері. Вона пооджимала свої сорочки, другого дня одзолила, попрала й покачала. Кайдашиха мусіла захожуватись сама коло своїх сорочок. Вона вже й не говорила про те чоловікові, тим що боялась колотнечі. Вона думала, що все те якось перетреться, перемнеться, та й так минеться. Але воно таки не минулось.

Кайдашиха старілась и стала ще ласкавійша. Уперта Мотря дражнила її своєю непокірливостю и ніколи не спускала ні одним словом. Кайдашиха чеплялась до невістки и накривали її мокрим рядном за кожну провину.

Раз Мотря спекла хліб. Хліб не вдався. Вона подала ёго на стіл до борщу; хліб вийшов липкий з закалцем на два пальці. На біду й борщ вийшов недобрий.

— Недобрий борщ, сказав Лаврін.

— Але й хліб спекла, хоч коника ліпи! сказала сердито Кайдашиха.

— Аж у горлі давить, обізвався й собі старий Кайдаш.

Як на лихо Лаврін, жартуючи, взяв та й зліпив з мякушки коника, поставив ёго на столі ще й хвоста задер ёму в гору.

Мотря глянула на коника та й скипіла, неначе хто линув на неї окропом. Вона лучче витерпіла б лайку, ніж смішки.

— Лаяли, били, а це вже знущаються надо мною, крикнула Мотря и кинула об стіл ложкою.

— Чого ж кидаєш ложкою нам усім у вічі; честі не знаєш, чи що? сказав старий Кайдаш.

— Коли хочеш сердитись, то сердься, а не кидай на святий хліб ложкою, обізвався вперве грізно на свою жінку Карпо: позабризкувала стравою усім очі. Щось ти справді вже дуже розібралась.

— То варіть та печіть собі сами. Я нічим вам не вгожу, сказала Мотря, одійшовши до печі.

— Як би ти була наймичка, то ти б собі одійшла од нас, а ми пекли б та варили сами собі, сказав Кайдаш.

Digitized by Google

— Будете ви й так сами пекти й варити, подумала Мотря и задумала на другий день варити обід тільки для себе та для Карпа.

Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі прясти, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горщечки и приставила в одному борщ, а в другому кашу, як раз стільки, скільки було треба на дві душі. Вона задумала й вечеряти с Карпом окрома.

Кайдашиха спала собі гарненько на печі та викачувалась. Полумя тріщало в печі, окріп булькотів, а вона протягалась на печі в теплій постелі, думаючи, що невістка варить обід на всіх. Вже стало розвиднюватись. Кайдашиха злізла с печі, глянула в піч и вглянула двоє маленьких горнят.

— Що це ти, Мотре, вариш в тих горнятах? спитала вона.

— Борщ та кашу, одказала Мотря.

— На що ж ти приставила страву в таких маленьких горнятках? Сёгодня ж не пятниця: и батько буде обідать.

— Буде обідати, як ви наварите, бо я на вас усіх не буду більше варити. Я вам нічим не догожу. Варіть собі сами, одначе ви вчились в панів.

На дворі вже світало. Сімя обідала рано, а Кайдашисі прийшлось тільки що захожуватись коло сирих буряків та коло капусти.

— Ой Господи милосердний! Мабуть ти наважила звести мене с світа, крикнула Кайдашиха, що це ти витворяєш?

— Те, що бачите.

— Приставляй у більшому горшку борщ!

— Навіщо! мій борщ уже докіпає, сказала Мотря спокійно, але насмішкувато.

Кайдашисі прийшлось самій приставляти другий борщ та другу кашу.

Зійшло сонце. Мотря покликала Карпа обідати и поставила на стіл борщ. Сам Карпо здивувався.

— Що це ти, Мотре, вигадуєш? ти хочеш знов розсердити батька, сказав Карпо.

— Сідай та іж! розносився з батьком. Батькові наварить борщу мати, а я більше не буду варити на всіх.

Карпо не знав, чи сідати за стіл, чи ні.

Кайдашиха наробила крику на всю хату, на все подвіря. В хату вбіг Кайдаш, а за ним Лаврін.

Digitized by Google

— Подивись, що твоя невісточка витворяє! крикнула Кайдашиха, вихопивши с печі мале горня с кашою.

Старий Кайдаш витріщив очі на горня, и не знав, до чого воно йдеться.

— Глянь! що це таке! сказала Кайдашиха, тикаючи під самий ніс Кайдашові горня з кашею.

— Каша. Що ж воно, як не каша, сказав Кайдаш. Він не доглядався, в якому там горшку зварили кашу.

— Подивись лишень, в якому горшку приставила твоя невісточка оцю кашу, сказала Кайдашиха.

— В щербатому б-то, чи що, сказав Кайдаш.

— В щербатому... А чи стане цієї каші на всіх? спитала Кайдашиха, сердита, що Кайдаш не розуміє діла.

— Чорт вашого батька знає, в якому там горшку ви приставляєте кашу. Бийтесь собі у двох, а мене не мішайте, сказав Кайдаш, сердитий на жінок.

— Та це твоя невісточка зварила обід тільки для себе та для Карпа. Вона хоче обідати окроми, сказала Кайдашиха.

— Та нехай про мене обідає й сама ще й роспережеться; сказав Кайдаш. Нехай про мене зсість оцю кашу з горшком...

Старий Кайдаш памятав мотовило. В ёго й досі щеміла спина.

— Я вже не знаю, що це далі буде. Візьму та й піду в комірники. Чом ти, Омельку, нічого не скажеш отій сатані!

Омелько боявся, щоб не прийшлось через ту кашу вдруге задерти ноги до гори, и мовчав.

— Коли ти нічого не кажеш, то я сама викидаю отой обід свиням, сказала Кайлашиха и швиргонула горщок с кашою в помийницю. Горщик гепнув у шаплик. Помиї бризнули на стіну и облили ії потеками до самої полиці.

Мотря закипіла гнівом аж зверетенилась.

— Коли ви викидаєте мою страву в помийницю, то я не буду істи вашого хліба. Ваш хліб давить мене отут у горлі, як важкий камінь. Нате вам и цей борщ, що я наварила, та про мене оддайте ёго собакам.

Люта, як огонь, Мотря вхопила с стола миску з борщом и кинула ії під ноги свекрусі. Миска розлетілась на черепки; картопля покотилась аж під припічок.

— Пху на вас! плюнув старий Кайдаш на розлитий борщ и пішов у повітку робити воза.

— Пху! плюнув и собі Карпо та й вийшов с хати.

Digitized by Google

Лаврін присів и жартовливо плюнув на самісіньку копичку буряків та квасолі та й собі пішов с хати.

В хаті зостались самі молодиці. Кайдашиха стояла коло печі над розбитою мискою, як камяна. Мотря стояла коло стола, як деревяний стовп и дивилась на широкі потекі на стіні коло помийниці.

В хаті було тихо, тільки в печі на жару шкварчала ринка з вишкварками так сердито та голосно, неначе кричало десять бабів разом, побравшись за коси. Сало шипіло, як змія, булькотало, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска, гавкало як собака, пищало, скреготало, а далі ніби завило: гвалт, гвалт, гвалт! Ринка, вся промочена салом, спахнула полумям. Сало загуло й підняло здоровий огняний язик, лизнуло челюсти и загуло вітром в комині.

Кайдашиха обернулась, гляпула на огняне море в челюстях, вихопила с печі ринку и накрила ії гапчіркою. Ринка погасла а по хаті пішов такий чад, такий смердячий дим, що Кайдашиха закашляла и заприхала губами. Погасивши ринку, вона крикнула на Мотрю:

— Візьми ж віник та підмети, коли напаскудила своім борщем серед хати, або про мене, сховай оте добро в свою скриню.

Мотря взяла віник и згорнула черепки, буряки та картоплю до помийниці и укинула в помийницю.

— Зварила обід для свиней; хто вже хто, а свині тобі сегодня подякують за хліб за сіль, сказала Кайдашиха.

Мотря мовчала тільки зуби сціпила. Вона вхопила кожух, накинула на себе та й побігла до своеі матері.

— Дайте, мамо, пообідати, сказала вона Довбишці.

— А чом же ти не пообідала дома, спитала мати.

— В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, — полумям на мене дише, а з носа гонить дим кужілем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од ії очей молоко кисне.

— Кажи, дочко свекрові, щоб вас одділив, а то ви колись с свекрухою спалите хату, сказала Довбишка, насипаючи в миску борщу.

Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала. Кайдашиха не говорила з Мотрею по три дні, хоч Мотря вже не сміла варити собі обід окроми. За кожну нікчемну річ вони піднімали в хаті лайку. Стара Кайдашиха дуже любила свого онука, колихала ёго, цілувала, пестила. Мотря не давала ій дитини и одгоняла ії од

Digitized by Google

колиски. Тільки в ночі, тоді як Мотря спала міцним сном, Кайдашиха вставала до дитини, забавляла, як воно плакало, та годувала ёго молоком.

Кайдаш побачив, що справді треба одділити дітей. Він боявся Карпа. Карпо, побивши батька, забув про те и ні кришки не жалкував, неначе він побив якого небудь парубка в шинку.

В Кайдаша в повітці лежало чимало деревні. Деревня була закопана в землю и так присипана тріскамн та кострицею, що ії зовсім не було знать. То була деревня, нарубана в панському лісі зараз після визвоління людей од панщини. Семигори належали до одного великого польского пана, але в тім краю ще всі памятали, що ті села недавно були непанщанні: в іх жили вольні козаки. Ще не вмер в народі переказ про те, як ёго пани записали в панщину, як забрали в козаків землю, стави, сади в лісах, и навіть ліс. Народ, почувши про волю, кинувся валками в ночи в ліс, рубав деревню, одбивався киями та сокирами од панських лісовиків. Люде багато наховали собі деревні в соломі, в погребах, закопували в землю, на грядках и садили зверху цибулю, та часник, доки не минув на селі струс.

Кайдаш прикупив трохи колодок и почав у повітці тесати слупи, крокви та сволоки. Тільки почалася на дворі весна, він закопав слупи. Мотря посіяла на тому місці пшеницю. Пшениця зійшла: то був знак, що місце для хати було чисте.

Кайдаш с Карпом закидав стіни, вишив покрівлю, а Мотря валькувала стіни. Стара Кайдашиха не поклала своіми руками ні одного валька глини.

Настало літо. Хату освятили. Карпо й Мотря перейшли у свою хату. Мотря вимазала чисто хату й тільки половину сіней, неначе шнурком одміряла. Вона мазала сіни та все голосно співала:

Колиб міні Господь поміг
Свекрухи діждати!
Заставила б стару суку
Халяндри скакати.
Скачи, скачи, стара суко,
Хоть на одній ніжці,
А щоб знала, як годити
Молодій невістці.
А у батька свого горе —
В свекра погуляти!
А у свекра гірше пекла,
Світа не видати.

Digitized by Google

Мотря співала на злість свекрусі, голосно на всі сіни. Двері були одчиняні. Кайдашиха зачинила двері с притиском, а Мотря ще голосніще гукала: „заставила б стару суку халяндри скакати!..“

Карпо з Лавроном перенесли Мотрину скриню в нову хату.

Мотря сіла на скрині й промовила: тепер я кругом пані! Вона гордо сиділа на своїй скрині, як цар на престолі.

— Як же, Карпе, тепер буде в нас з господарством. Чи тільки Мотря одділить свої горшки, чи й ти думаєш одділитись с худобою та с полем.

— Лучче, тату, зовсім одділитись с худобою и полем, сказав Карпо.

— Гляди, щоб навпісля не жалкував. Ми робили в гурт однією худобою, а ти знаєш, що в гурті каша істься, а гуща дітей не розгонить.

— И вже, тату, нас гуща давно розігнала. Як уже буде, так и буде. Одділіть мене с худобою и с полем. Буду плакати на себе, а не на вас.

— То ти й свій тік закладеш? У нас грунт такий тісний.

— Та вже де небудь притулюся хоч у куточку, сказав Карпо.

И батько мусив одділити синові господарство: дав ёму пару волів, воза, борону и мусів виділити частину поля.

Мотря с того часу у своїй хаті ніби на світ народилась. В свекрушину хату вона ніколи й не заглядала.

(Дальше буде.)

ГАЙДАМАКИ.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Студіум Д-ра Омеляна Огоновського.

(Конець.)

ЕПІЛОГ.

Висказавши всю грозу завзятья гайдамаччини поет переймається спокійним, елегийним чувством и переноситься гадкою в давні часи, коли він був еще малою дитиною, и сиротою в ряднині, без свити, без хліба, по Україні блукав, — по тій Україні, де Залізняк, Гонта, с свяченим гуляв. Тими шляхами, де йшли

Digitized by Google

гайдамаки, він ходив та плакав. та людей шукав, щоб добру ёго навчили. И згадує за старого діда, котрий колись в неділю росказував про коліївщину, як колись бувало, як Залізняк, Гонта Ляхів покарав... відтак признається поет, що коли сусіди при повісти діда од страху, од жалю німіли, ёму, малому, не раз довелось, за титаря плакати.

Опісля звиняється поет, що козацьку славу за дідом так навманя росказав без книжнёї справи. „Не знав старий, що письменні люде тиї речі прочитають!“ И єще раз вертається до своіх гайдамаків, щоб оповіданє до краю довести...

Поет каже, що гайдамаки добре погуляли и трохи не рік кровю Украіну напували, та й замовкли — ножі пощербили. Нема Гонти; нема ёму хреста ні могили. В приписах же замічає (I, 135, Nr. 22), що Ляхи взяли Гонту зрадою и страшно замучили. Привезли ёго в кайданах у польский лагер недалеко Балти з одрізаним язиком и відрубаною правою рукою. Потім кати роздягли ёго зовсім, и посадили на горячі штаби заліза; відтак зняли дванайцять пасів из спини шкури. Опісля розняли ёго на четверо, розвезли тіло и поприбивали на середохрестних шляхах... Остався Залізняк, одначе почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер. И дальше каже поет, що сумно-сумно гайдамаки залізную силу поховали; насипали високу могилу, заплакали и розійшлися. Один тільки Ярема-Галайда на кий похилився, стояв довго и зітхнув кажучи: „Спочинь, батьку, на чужому полі, бо на своім нема міста.“ И пішов степом сіромаха, утираючи слёзи.

Наконець висказує поет отсі жалібні слова:

Посіяли гайдамаки
В Украіні жито,
Та не вони ёго жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає;
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві
Жидів кінчать...
— — — —
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тілько и остались,

Digitized by Google

Що пороги серед степу,
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
И нас розривають...“
Ревуть собі й ревітимуть —
Іх люде минали;
А Украіна на-віки
На-віки заснула.

С того часу в Украіні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаі,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля!

„А в нашого Галайди хата на помості!
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!“

Сею народнёю пісенькою кінчить Шевченко поему свою и розстається с читателём, не заспокоівши ёго цікавости вістею про дальшу долю Галайди и Оксани. Що сталося с тим ужасним местником, що платячи Ляхам за титаря не різав — а лютував: з ножем в руках, на пожарах день и ніч пробував, що не минув нігде ні одного Ляха?.. Мабуть не знав поет нічого певного про долю Галайди, и про-те, придержуючися оповіданя діда свого, не хотів викінчити образа гайдамаки вельми лютого, що по таких убійствах не заявив ні найменшого несупокою в своій совісти. Правда, що Галайда витерпів вже у жида тяжкі муки, будучи у него мерзеним попихачем, але все таки належало поетови представити Галайду, зломаним недолею, укараним хоть голосом совісти. Між-тим описав він, як Галайда вінчається з Оксаною в Лебединськім монастирі, ба в осібнім виданю сеі поеми (з 1841 р.) читаємо, що Ярема наіжжав часом до Оксани в манастир, де вони в двох собі забавлялись... Хоча же образ сёго гайдамаки не представляється викінченим, то однако цілість поеми справляє вражінє величезне. Поет бо придержувався народнёго оповіданя и представив образи из поодиноких подій коліівщини словом живим с правдою обєктивною, про-те „Гайдамаки“ стоять висше, ніж Ґощинського „Zamek Kaniowski“, по-за-як в сій поемі не добачаємо ні мотивів поезиі народнёі, ні легкого представленя поетичного.

* * *

Digitized by Google

Не можемо розстатись з „Гайдамаками“, не спімнувши про тяжкий закид п. Куліша супротив гайдамаччини в загалі и супротив сеї поеми Шевченка в осібности. Так у статті „Малёвана гайдамащина“ пише п. Куліш між иншими от-се: „Не можемо вважати уманськоі трагедиі за народню справу: бо коли б се було діло народнє руське, то консеквентно мусили б ми каранє коліів од цариці Катерини вважати за справу антинародню. Що-ж станеться з исторіею, коли ми з Петровоі послідувательки скинемо популярний титул: *великий світ наша мати?* Прийдеться тоді нам и все те, що роблено в Московщині для руського єдинства назвати супротивним народній руській справі“.[1]) — „Настанє українськоі словесности почалось у великий научній морок. Историі не знав у нас тоді ніхто. Фалшована літопись Конїського, так звана „Исторія Руссовъ“ уважалась за щире джерело историчнє... И чи диво-ж що малоучений поет Шевченко, року 1841, у своіх „Гайдамаках“ післав од цариці Катерини до українськоі черні вози з ножами? Чи дивно, що в ёго попи українські собором ті ножі посвятили під церковними корогвами? Чи дивно, що вони в ёго викликали з того світу Наливайка, Гострянщю и мішали іх у своім казані с Конашевичем? Гонта в ёго — такий герой, яким був первий консул римськоі республики, Брут; колівщина в ёго — всенароднє святе діло; розбишацький розлив крові без усякоі людськоі мети — се в ёго слава и честь нашоі старосвіщини“.[2]) — „Не такий був Гонта, як змалював ёго поет; не такі були пани, котрих той Гонта повирізував, попалив и помучив; не така була Украіна, як би того де-кому бажалось; не так дивилась Украіна на коліів, як виспівував Шевченко, и ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлібороби не причинялись до Залізнякового и Гонтиного розбою. Тільки хлопяча безкритичність и перепсована Конїськими история давала в нас популяризувати шкодливий погляд на народні справи...“[3])

На ті закиди п. Куліша відповіла в 1876 р. редакция письма „Правда“, и основно виказала тенденційний ёго погляд на тую дію историчну. Се наводимо деякі місця из тоі відповіди: „Гайдамаччину треба узнати подією народнёю вже за-для того, що витворилась вона в нашім краю, між нашим народом и за-для краєвих причин, хоч не засягла усіх верств народніх. Не спадає

---

[1]) Правда, письмо литературно-политичне. Рочник IX. 1876, стор. 465. 466.

[2]) Тамже, стор. 468. 469.

[3]) Тамже, стор. 470.

Digitized by Google

вона соромом на нашу историю, так як ми ії не викликали, а гайдамацький пролетарият змушений до конечної оборони переступив тілько границі сеї оборони.“[1]) — „У тій боротьбі козацтва из шляхтою стояли по стороні Козаків не одні гольтяпаки та голодранці, а йшли за ними и поважні селяне та міщане. Та й коли б навіть признати, що с Козаками йшли тілько одні урвителі та голопятники, так чия-ж се була робота, що на Русі-Україні, де ні поступило козацтво, всюди знаходило сотні и тисячі сих обідранців, що за Хмельницького мало що не вся Русь-Україна виявилась такою розбишацькою? Не вже-ж Козаки росплодили сей павперизм в землі, що молоком и медом плила та слила обітованою землею. — Приглянувшись сій боротьбі треба конче добачити щось важнійшого в тій „козацько-шляхоцькій“ війні. Поминувши религийну сторону, виступає тут ясно питанє соціяльне, питанє жизни павперизму и аристократизму, простолюдців и можновладства, питанє, чи переможе польске шляхоцьке, чи руське громадське право. А такі питаня надто поважні, щоб іх можна збути одним словом „розбишацтва и розбишацького розливу крови без усякої людської мети.“[2])

В загалі одвіт той редакциі „Правди“ на закиди п. Куліша є зовсім вдоволяючий, по-за-як виказує сущність гайдамаччини в правді обєктивній и збиває автора статті „Малёвана гайдамащина“ найбільш ёго власними словами, висказаними то в листі III. з хутора[3]), то в историчній ёго розвідці „Перший період козацтва“[4]). И справді, чи годилось понижати славного кобзаря перед Русью-Україною из-за того, що він, будучи „малоученим“ поетом, вибрав собі предметом поеми так сумну картину из истории української? Хоча бо Шевченко не був високо ученим, то однако висказав він світови такі правди, які голосяться лише віщими всесвітними гениями, як: слова про рівність всіх людей, про свободу и волю, бажанє світла и науки и відтак протест против деспотизму саме-тогді, коли Україна втративши автономию в тяжкій неволі загибала. Сей „малоучений“ поет доказав у своіх поемах, що він историю світа добре знав, що питаня религийні и політично-соціяльні ведля теориі самих ліберальнійших ученых мужів в Німеччині и Франциі були ёму гаразд звістні. Про-те не

---

[1]) Правда, рочник IX. стор. 516.

[2]) Тамже, стор. 566. 567.

[3]) Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ. 1861, мартъ. Петербургъ.

[4]) Правда, письмо науково и литературне. Рочник II. Ч. 1—17; 25—35.

Digitized by Google

дивно, що поезиі Шевченка не тілько естетикам, але й політикам та етнографам подають материял ид всесторонним студиям. А вже-ж нігде правди діти, що тиі поетичні твори Шевченка, котрих предметом є любовь и домашне родинне житє, вважаються жерелом найглубших студіів для психольога.

Такого поета годі отже називати малоученим вже с погляду на сю обстанову, що поети родяться, та що наука не багато ім в напрямку к идеальному житю помагає. Коли-ж сей великий поет обрав собі гайдамаччину предметом найкрасшоі своєі поеми, то мабуть не думав віи простих розбишак вчинити ii богатирами. В ёго очах була коліівщина тим, чим була давнійше хмельнищина. Коли-ж народ співав найкрасші думи про свого батька Богдана, то ачейже вістникови голосу народнёго, се-б-то Шевченкови, вільно було по переказу діда свого співати про Гонту, котрий названий в ёго поемі мучеником праведним! Гайдамаки Шевченка суть воіни в справі народній, и по ёго мнію повстали вони против ляцьких панів за свободу и волю. Виходячи с того становиска не можемо погодитись з п. Обрістом, котрий оціняючи літературну діяльність нашого кобзаря, закидує ёму, що засновок поеми „Гайдамаки“ є похибний. Ось и слова ёго: „Im rothen Banket (Червоний бенкет) bietet uns Szewczenko ein anschauliches, nur allzutreues Bild jener unmenschlichen Schlächterei, welche den Hajdamakenaufstand der sicilianischen Vesper ebenbürtig an die Seite stellt. Ob sich selbst eine so meisterhafte Darstellung grässlicher Begebenheiten vor dem Forum einer gesunden, unbefangenen Kunstkritik entschuldigen lasse, möchte ich in Zweifel ziehen. Allerdings b e t r a u e r t der Dichter lebhaft das entsetzliche Blutbad. Dadurch aber wird die W a h l eines solchen Stoffes noch nicht hinreichend gerechtfertigt. Szewczenko erweist sich in den nun folgenden Schilderungen als trefflichen Maler, als bedeutenden Psychologen, als edlen Menschenfreund. Trotzdem bleibt der Eindruck, den diese Poesien als s o l c h e im Leser hervorbringen, immerhin ein peinlicher. Er muss durch zu viel Blutströme waten, durch zu viele Brände mit forteilen, um an der Pracht der Darstellungsweise noch rechten Gefallen finden zu können. Das Talent, welches Szewczenko hier entfaltet hat, lässt sich wohl bewundern, aber Niemand wird den I n h a l t der Dichtungen s c h ö n zu finden vermögen.“*)

*) Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung von J. Georg Obrist. Czernowitz, 1870. S XXXIII.

Digitized by Google

Коли-ж п. Обріст подивляє талант Шевченка в написаню сеї поеми, — коли добачає в нім не-аби-якого живописця, знаменитого психольога и сердечного приятеля людскости, то трудно припустити, щоби такий поет в виборі предмета епичного погрішив против правил естетики. Хоча гайдамаччина сама в собі не дасться оправдати перед судищем историі, то однако с поглядом на причини сеї крівавої події, особливо-ж с поглядом на горячий патріотизм Шевченка, що́ вважав гайдамак борцями за справу народню, належить признати, що сказаний предмет є справді спосібним к епичному представленю. Та-ж головний діяч гайдамаччини, Гонта, представляється справдішним богатиром епичним, між-тим коли гайдамацьке завзяттє Яреми-Галайди лагодиться любовю к Оксані. Скорше можна закинути поетови невикінчене деяких образів, про що ми вже висше згадували; — також можуть разити Поляків слова иногді пристрастні, висказуючі велику ненависть супротив Ляхів-мучителів: однако оба ті закиди суть лиш релятивні, по-за-як невикінчених образів є небагато, та й ті мимо того, що суть тілько нашкицовані, мають вартість естетичну; — що же дотичиться до ненависти против Поляків, то повторяємо єще раз, що поет любив „Ляхів вольних“. Впрочім не був він ворогом всіх Ляхів, а лиш ворогом Ляхів-панів, що́ своїми примхами напосілись були на свободу и майно люду українського. А по-за-як поет був православним, то й не дивно, що против ксёндзів, и в загалі против католиків заявляв неохоту и пристрасть конфесийну. Так отже не годимося с тими, котрі відносно до „Гайдамак“ закидують Шевченкови вибір предмета, невідповідного к поетичному представленю. Коли Ґощинський представивши гайдамаччину в найогиднійшім виду, поемою „Zamek Kaniowski“ зъєднав собі знамените имя в историі літератури польскої, то ачейже Шевченко, що користуючись переказами народніми вважав гайдамак славними воінами и відтак криваву різню епізодами и чудовим уложенєм поодиноких дій залагодив, не може бути обвиненим о які-то похибки в засновку своєї поеми. Имя нашого кобзаря належить вже до историі літератур европейських, и відтак слави ёго не здужає вменшити вже ніяка критика тенденційна. Так високо же на парнасі поетичнім взнісся Шевченко особливо из-за того, що будучи генієм не гордував поезиєю простонароднёю, та що в віщому вітхненю співав такі пісні, які голосить лиш апостол правди и науки.

Digitized by Google

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шеля.**)

I.

Суспільнополітичні питаня, напрямки и сторонництва.

Суспільна політика се наука и штука, як уладити суспільність; а позаяк лад суспільности може настати тілько через найвисшу всеобіймаючу управу, и суспільність без держави неможлива, то поняте держави входить до суспільної політики. Таким робом суспільна політика, се сума змагань, що відносяться до суспільности, с. є. до исторично витвореного звязку родин и єдиниць, котрий спільними господарськими и особистими взаєминами ціло удержується, ті господарські и особисті відносини на підставі однаких обичаєвих и правних поглядів уладжує и, очевидно, яко исторично витворений звязок неперестанно розвивається.

Ми сказали, що суспільність неможлива и немислима без держави, бо ж мусить бути якась управа, щоби улегшувала и обезпечала взаємини між поодинокими суставами сеї великої громади интересів.

Наука и штука, як би се найліпше уладити, зветься по просту політика. Вона займається, так сказати, зверхним уладженем, формою, в якій суспільність представляється на вні.

Але та сама зверхна форма може містити в собі ріжний зміст и як той сам державний організм перебуває ріжні форми управи, переходить без надмірного потрясеня від республіки до монархиі, — так само може також однакова державна управа бути пригідна для ріжних суспільностей дуже несхідних в своіх основах. Старинна римська держава мала багато установ подібних до теперішних, а прецінь старинна а нова суспільність зовсім відмінна від себе.

Не хочемо ту зовсім заглублятися в фільозофию истории. Ми будемо держатись тілько *новоі* суспільности, що одержала свій тип з историчної сумішки старини (antike), германізму и християнства, и основана на однакових понятях о *родині* и о *власности*.

Та сама суспільність жиє в так ріжнородних державах, як англійська и французька, під так відмінними управами, як німецькі монархиі и швайцарські демократиі. Як з одного боку годі заперечити одноцілости нової суспільности, так з другого боку годі заперечити *ріжнородности* нових держав. Здавалобся про-те, що між формою держави а суспільностю нема дуже тісної звязи, и що держава не має безпосередного впливу на розвиток суспільности.

А все ж таки годі не признати таких взаімних відносин и бодай се можна сказати, що одна форма управи більше а друга менше способна трівало піддержувати розвиток суспільности и вводити в ній зміни.

---

*) Перевід з німецького: Unsere Socialpolitischen Parteien. Von Hans von Scheel. Leipzig. 1878.

Digitized by Google

В загалі можна сказати, що суспільний порядок удержується найдовше без зміни там, де політична управа обіймає найбільшу часть интересів и їх до співчинности покликає. Се можна бодай теоретично сказати о чистій демократиі, а историчні досвіди стверджують сю теорию. Нема може консервативнійшої суспільности як швайцарські демократиі, и то именно в тих кантонах, де демократия здавна вже утвердилась; а истнуюча там по части від давна а по части нововведена установа „референдум“ (народнє голосованє над всіма уставами) виказала особливо в господарськім праводавстві такий консерватизм народа, якого б ім позавидували консерватисти усіх других країв, и котрий довів би до роспуку всіх гороіжно-реформаторських державників.

Для глубоких суспільних переворотів, для швидких господарських реформ найвідповіднійша форма управи — абсолютна монархия, бо вона подає великим реформаторам пригожий апарат для їх реформаторських идей, щоб їх швидко и в пору вводити в житє; доказом сего н. пр. пруські реформи на початку, а роспйські в середині сего столітя.

Але в цілости здається, що питаня суспільнополітичні дуже слабо звязані с політичними; а як помимо ріжнородних політичних управ суспільність остається в сущности однакою, так з другої сторони попри ріжнородні політичні сторонництва бачимо у всіх державах однакого цивілізованого шару однакі суспільнополітичні сторонництва. Так само и в теперішности. Але одну велику суперечність добачаємо між суспільнополітичними сторонництвами всіх часів и народів, а именно: одні — вдоволені истнуючим ладом в суспільности, и через те раді ёго удержати, — а другі: бажаючі основних перемін в управі суспільности, чи задля свого положеня, чи задля почуваної кривди. В такім значіню все були суспільні питаня и суспільнополітичні сторонництва. А позаяк суспільність раз-у-раз розвивається, то раз у-раз мусять виступати також нові питаня и сторонництва; в кождій историчній добі вони мають заразом свої відрубні відтінки; суспільні питаня старинного и середного віку зовсім не то, що теперішні.

Так само и тепер стоять проти себе два головні сторонництва на грунті суспільних питань: консерватисти, котрі всіми силами опираються всяким основним змінам нашого суспільного ладу, и радикали, котрі домагаються таких змін. По середині зовсім природно стоїть посередна громада зложена з людей, котрі не мають потреби різко домагатися змін своїх интересів, и с таких людей котрі признаючи истнуючі в кождій суспільности неминучі хиби раді старатися їх усунути, ніймаючи докладно потребу посвященя интересів особистих для добра загалу. Але позаяк суспільні справи людей більше розгорячують ніж політичні, то легко твориться сильна вилнвова політична громада посередна, а суспільнополітична остається розмірно слабою и в ній проявляються вправді рішучі напрямки але слабше сполучені сторонництва.

В такий спосіб будемо и при сёгочасній суспільности говорити о консервативних, радикальних и середних сторонництвах. Сі послідні (радикальні и середні) найкрасше назвати сторонництвами реформи. Назва „ліберали“ вправді була б відповідна, але, як побачимо

Digitized by Google

дальше, могла б вона дати причину до помішаня и помилок, позаяк нинішні так названі ліберальні сторонництва зовсім не те, що суспільно-політична середня громада (група). Вони стоять більше на грунті чисто консервативнім.

Розуміється, що ті сторонництва громадяться навколо суспільно-політичних питань породжених новійшим суспільним ладом; то ж треба передовсім пояснити, які се ті питаня.

Наша суспільність, основана на властивих культурних елементах витворених старинним світом, германством и християнством; вона збудована на моногамічній родині, на повній приватній власности, на праві свобідної умови між всіми формально рівноправними членами народу. З дійсних хиб або з хибних наслідків тих основних установ мусять вироджуватись суспільні питаня.

Най хто як хоче думає про те, як трактувати и рішати ті питаня, се одно певне, що головні питаня підіймані тепер більше або менше справедливо — ось які:*)

По перше. Що до родини підносяться закиди против позадомашної праці дітей и жінок в загалі а також против надмірної позадомашної праці мужчин з біднійших кляс. Для так званих середних кляс визначується окреме „питанє жіноче“, именно що до тяжкого економічного положеня незамужних женщин.**) С питанєм так сказати родинним, вяжеться також питанє „про помешканє.“***)

По друге. Що до приватної власности підносяться питаня: чи и як запобігати б надмірному нагромадженю капіталів в одних руках задля роду, щастя и других причин, як дати б можність як найбільшій масі народа користуватись власностю не ограничаючи при тім змаганя до економічної свободи и самостійности, и які границі установити для публичної власности.

По третє. Що до свобідної умови підносяться питаня: як би ії уладити и як ограничити щоби и економічно слабшим по можности забезпечити свобідний ужиток сил и рівні услівя в боротьбі о добробут; питаня ті проявляються відмінно в ріжних галузях продукциі.

До тих питань, котрі проявляються в певних формах відповідно до властивостий управи суспільности, відносяться верстви, кружки и громади (групи) народа и єдиниці зовсім відмінно, після того, чи господарські интереса товариські, традиция та наукові переконаня потягають іх до одних або других питань. Наукові переконаня стрічаємо тілько у немногих а с тих немногих тілько немногі голосно іх виска-

---

*) H. von Scheel, die Theorie der socialen Frage; Jena, Mauke, 1871, и Die sociale Frage (відчит), Bern. Jent und Reinert, 1873. Ad. Wagner, Rede über die sociale Frage, Berlin, Wiegandt und Grieben, 1872. v. d. Goltz, die ländliche Arbeiterfrage, Danzig, Kafemann, 1872.

**) H. v. Scheel, Frauenfrage und Frauenstudium; Rectoratsrede in Bern; Jena 1874; також в „Hildebrandts Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik; Jena; річник 1874. книжка 1.

***) E Engel, die moderne Wohnungsnoth; Leipzig, Duncker und Humbolt, 1873, E. Sachs, die Wohnungszustände der arbeitenden Klassen; Wien, Pichler, 1869.

Digitized by Google

зують навіть між образованими людьми мало хто йде за їх проводом. Та справді ніде так не тяжко стрітити неупередженого, розумного а при тім практичного пійманя теперішности, належитої оцінки давнійшого розвитку и ясного роспізнаваня будучности, як на грунті суспільнополітичнім. Ріжниця заходить найперше в поглядах на самі питаня, а відтак и в способах їх рішаня. Деякі кажуть, що всі вище наведені питаня, або бодай декотрі при теперішних суспільних обставинах не мають ніякої підстави; другі знов розходяться лише що до їх рішеня. В послідним згляді заходить именно ріжниця що до того, що́ лишити силам приватним а що́ здати на руки держави.

Ріжниці в пійманю тих питань, не творять ще безпосередно суспільнополітичних сторонництв, а тілько напрямки. Бо не можна ще говорити о сторонництві доки діло йде про поодинокі, хотя й далекосяглі питаня н. пр. про спілки, податки, мита — на котрі певне число осіб годиться, хочби переконаня тих людей мали и як глубоку наукову підставу. Противно щоби повстало сторонництво суспільнополітичне потреба перше: спільности основного погляду на істоту и значіне суспільних питань в загалі, и на способи як їх рішати; по друге: спосібности до діланя в житю публичнім. При тім не конечно треба и на ділі не все лучається, щоб сторонництво ясно сформулувало собі тоту ціль до котроі прямує, та щоб члени сторонництва власною думкою та науковим переконанем доходили до тих поглядів, за котрі стоїть сторонництво. Бо особливо колиб ся послідня вимога була конечною, то всі сторонництва складалибся з дуже малого числа людей. В практичнім житю нема в загалі сторонництв чисто суспільнополітичних, але на їх заснованє виливають то політичні — чи як звичайно кажуть формальнополітичні, то релігійні причини с. з. вони мусять висказати свої гадки на формальнополітичні и релігійні питаня. Сего не можна оминути и годі уважати за блуд; бо вступаючи до житя публичного, заступати публичні интереса в громаді и державі, годі ограничитись на одну частку публичних питань а про решту не згадувати; а тілько сторонництво мусить на всі боки висказати свій програм, чи то виразно, чи тілько зазначаючи в загалі своє змаганє. Таким робом публичне сторонництво є завсіди заразом суспільнополітичним и церковним — се послідне в найобширнійшім значінню слова; розуміється, що одна або друга сторона може мати перевагу; и так сторона формальнополітична у нинішних так названих ліберальв, церковна сторона в ультрамонтанів, суспільна сторона у соціяль-демократів.

Розглядаючи суспільнополітичні сторонництва треба мати на оці отсе їх згруповане, котре виробили сі три основні складники, як при поділі самого огляду треба все виходити с тої точки.

Приступаючи до самого огляду побачимо, що єдина наукова дорога тутка така, щоб насамперед вислідити историчне повстанє суспільнополітичних сторонництв, а відтак на тій підставі представити їх теперішний стан. Лише с такого становиска можна буде дійсно порозуміти, безсторонно представити, належито оцінити и бодай потроха заглянути в будучий розвиток сих сторонництв. Проте найбліше и найважнійше завданє докладно вказати историчну основу, на котрій

Digitized by Google

операються погляди наших суспільнополітичних сторонництв хотьби прийшлось нам в тім згляді не сказати справді нічого нового.

II.

Історичні основи німецьких суспільно-політичних сторонництв.

Відрубні признаки німецьких суспільнополітичних сторонництв основані, розуміється, на властивостях новійшої суспільности, — и ті німецькі сторонництва, котрі ту будемо переглядати, залежать від складу суспільних и публичних порядків в Німеччині.

Німецька суспільність, се преціпь не є щось відрубного від тої загальної „новійшої суспільности“; противно, в германських и романських культурних державах Европи и Америки суспільні погляди и господарські основи в грунті річи однакові, — а з розвитком матеріяльної и духової обміни взаємини всіх людей того великого культурного круга стають чим раз тіснійші, відносини чим раз однаковійші. Вихідна точка, від котрої починаєся та „новійша суспільність“, се беспереречно французька революция, котра передовсім довершила побіду маючого міщанства над старою феодальною державою, и то як в господарськім, так и в політичнім згляді, а відтак дала почин зовсім новому розвиткови людей на идеальних підставах волі и рівности.

Правда, в Англії переміна старої суспільности в нову почалася давнійше и довершилася спокійнійше, — а та властива мішанина остатків феодалізму и грошевої олігархії, котрою відзначуються тамошні порядки, в многих зглядах відрізнюєся від нашого суспільного ладу. Але помимо тої несхідности в розвитку и переходах, всеж таки остаточні добутки ту и там и що до часу и що до якости в грунті річи такі подібні, що на сміло мож говорити о новім культурнім звороті в европейській суспільности від революції 1789 р.

В тім часі абсолютизм и меркантилізм виховав під боком грунтової аристократії нову господарську силу — міщанство, — а під боком сільскої господарки промисл. Всі складники господарки грошевої були вповні вироблені. Настав час — проломати старий, историчний уклад суспільних верстов, опрокинути старі форми власности и способи господарования з усіми стісняючими їх путами.

Як думки Монтескіє и Руссо приготовили революцию політичну, так приготовила переворот в поглядах господарських и правно-економічних нова школа економістів, тісно звязана з матерпялістичною фільозофією того часу. Від середини минувшого століття розвивали так названі фізнократи нову економічну науку, котру треба вважати першим и досі єдиним системом тої науки, — бо вони справді стрібували покласти одноцільний будинок суспільної економії и заразом звязати єго як найтіснійше с цілим суспільним и політичним ладом; оперта на них англійська школа економічна не повела дальше роботи в тім напрямі.

Фізнократи силувалися наперед понять саму истоту суспільної економії без згляду на сякі або такі обставини сеї або тої держави; через те вони поклали основу загальної суспільної економії. Вони перші

Digitized by Google

показали, що політика економічна, се не діло тикаюче тілько кишені сего або того князя, але діло тикаюче порівно кождого горожанина; вони старалися вияснити и виказати, як твориться и як ділиться між усіми господарськими верствами ціла сума достатків; вони стрібували заразом, кладучи властителів грунтових в основу всеі суспільности, яко найважнійшу, продуктивну клясу, звязати економічне уладженє суспільности с політичним, — думка, котру відтак, хоть в иншій формі, підніс на ново Сен-Сімон.

При тім ціхує фізіократів досить досадно спротивленє пануючому до них меркантилізмови. Наперекір пересадному ціненю грошей яко головного богацтва, вони твердять, що тілько полёві, первісні витвори становлять властиве, живуще богацтво народа. На перекір меркантилістам, котрі підносили торговлю и промисл, фізіократи стояли за тим, щоби підпирати рільництво, найважнійше жерело богацтва. Замісць клясових ограничень и державних стіснень, зовсім не сприяючих розвиткови новійшого діловодства, вони домагалися самостійности и свободи праці и зносин; замісць руйнуючих данин и спиняючих мит домагалися установленя рівномірних податків, котрі би захвачували богацтво при самім ёго повставаню, а відтак запевнювали ёму легкий и швидкий оборот.

Той фізіократичний систем, носячий в собі зароди плодовитого розвитку, переняли відтак, як звісно, Англічане, и основну ёго думку, що „посеред зовсім природного порядку три фактори продукції: природа, праця и капітал — мусять витворити найбільшу масу достатків“ повернули на збудованє знаменитого систему вольної торговлі або Смітиянізму, котрого основа и ціль заразом се поняте „народнёго богацтва“, т. є. сума всіх цінностей, находячихся в господарстві цілого народа, без згляду на іх розділ и іх суспільне діланє.

Конечно нам ту представити собі в цілости всі характеристичні ціхи и всі хиби тоі науки, против котроі тепер так завзято борються сторонники суспільноі реформи и радикали, — щоб могчи порозуміти, о що́ властиво розходиться. При тім не в тім ту діло, щоби викладати спеціяльно науку того мужа, котрий насамперед переніс фізіократизм до Англії, т. є. Адама Сміта, — той ряд думок, котрий так названа „англійська школа“ и ii прихильники у всіх краях виробили в звісну „теорию вільноі торговлі“. Чи сам творець тоі школи так думав и учив, — се зовсім нас не обходить, — ба ні, мусимо навіть зазначити, що Адамови Смітови ніяк не годиться приписувати того, що звичайно зовуть ёго системом. Сміт писав підчас першого великого росцвіту англійського промислу фабричного, заступав погляди образованоі середноі кляси, котра могла голосити, що ii интереси и погляди, се интереси и погляди цілого світа, — бо вонаж то обалила феодалізм, між тим, коли робітники мало ще почувалися до єдности клясовоі, мало ще піймали и боронили своіх відрубних интересів. С того становиска и для такоі публики прикроів він фізіократичні идеі и прибрав іх в домашну, англійську одіж. У ёго ще нема й проблеску тоі свідомости, що думка може мати суспільну донесліть, так само як нема й гадки про ясний розвиток якого небудь економічного понятя (от хочби й понятя праці) ані про систематичне оброблене. Сесі хиби поновили

Digitized by Google

бодай по части Французи, між тим, коли німецька ученість, окрім кількох мужів, як н. пр. Ліст, аж до половини сего віку то тільке й робила, що живцем переймала від них; хіба, що хто би схотів уважати оригінальними помислами такі чисто внішні, щоб не сказати — фільольогічні перекрійки, якими займався н. пр. Льоц. Назву „Смітіянізм“ котрою охрещено науку вольної торговлі, не треба проте ніймати яко власну науку Сміта, хоть він справді своїм популярним и приладженим до потреб часу обробленєм науки економічної зискав загальну прихильність до тих думок в краю так високо промисловім, як Англія.

Представмо собі затим головні основи сеї науки; ось які вони:

Підстава и ціль господарства народнёго, се заспокоєне потреб. Потреби чоловіка неограничені; вони збільшуються с приростом достатків, витворених для їх заспокоєня. Чим вони більше ростуть и повнійше заспокоюються, тим досконалнійше господарство народне, котрого ціль именно — здобувати як найбільше достатків. Достатки здобуваються працею при помочи природи, а при помочи назбираних виробів — капіталу — творяться знов нові средства продукційні и консумційні. Як капітал твориться через нагромаджене виробів праці, так з другого боку він же становить підставу до дальшої праці. Щоб витворити як найбільше достатків, треба, як найбільше визискувати природу капіталом и працею. А се можливе лиш тоді, коли всі господарські сили зможуть працювати без жадної перепони. Тим то й свобода продукції — головна підстава богатої продукції, цвитучого господарства народнёго, великого богацтва национального. А свобода продукції вимагає, щоб ніяка внішна сила, а именно сила державна, не мішалася до неї. Держава не може штучними способами викликати найбільшої продукції, — противно, вона стане тілько завадою на дорозі до найвідповіднійшої и найбогатшої продукції, продукції для своєї власної корисги. Власна користь, се єдина підойма и порука найплоднійшого господарованя. Проте треба ій лишити зовсім вольне поле до діланя, а тоді кождий поверне свою працю и свій капітал туди, де з них буде найбільший хосен. Проте не треба ніяк ограничувати ані капіталу в шуканю и добуваню зисків, ані праці в шуканю найліпшої плати. Свобода праці для власної користи породить завідництво між робітниками и капіталістами, а в тім завідництві той випередить других, хто однаким коштом витворює найбільше, т. є. найдешевше. З ніякого другого жерела, а тілько с свободи, може вийдисти отсе добро. Таким способом повстає найбільша маса достатків, а консументи при тім получають все, чого ім треба, без ніякого штучного роспорядку. Бо при такім природнім ході народнёго господарства, де є потреба якого товару, там повстає попит за ним, а де є попит, там, розуміеся швидко найдуться люде, готові заспокоїти ёго, впять таки для своєї власної господарської корисги. Де попит, там виступає и подаж; а через те не тілько витворюване достатків зовсім природним способом відбуваєся и порядкуєся само с себе, але робиться також в найдогіднійший для споживців спосіб именно через звязок попиту с подажею. Бо коли попит за яким небудь товаром дужший, аніж ёго подаж, то, правда, на разі попитуючі будуть мусіли боротися між собою о товар и платити за него далеко більше, аніж коштувало ёго витворене;

Digitized by Google

але та висока ціна швидко звабить других до твореня и подаваня того самого товару. Тоді настане знов боротьба між подаючими, в котрій ціна товару конечно мусить вменшитися о тілько, що більше менше зрівнаеся с коштами ёго витвореня. Понизше тих коштів вона не може знижитися на довго. Таким способом установлюєсь ціна, вдоволююча одних и других. Таким способом витворці и споживці, питаючі и подаючі стоять раз у раз супротив себе в ненастанній але благодатній боротьбі, котра йде зовсім після законів природних.

Ті самі відносини, що між купуючими и продаючими в звичайнім значіню того слова, заходять також між властителями капіталу и властителями праці, т. є., між предприємцями и робітниками. Капітал потребує робучої сили, щоб міг піти в діло, — а праця вимагає капіталу, щоб заявитися; капіталіст виступає як питаючий, робітник яко подаючий товар: працю. Чим більше творить капітал, тим більше праці вимагає; чим більше праці затруднено, тим більше твориться капіталу. И ту природний закон попиту и подажі при помочи конкуренції порядкує всі відносини, котрим єдиниця мусить піддаватися.

Давши таким способом волю и природний хід господарській машині, введемо в рух та уладимо ії тим самим в найпростійший и найдоскональший спосіб, а господарська користь кождого буде при тім запевнена и остаточно вирівнана. Бо именно боротьба интересів природною конечностю виродить згідність интересів, бо скоро всі зможуть свобідно добиватися своеі користи и скоро власна користь покаже кождому найдогіднійшу дорогу до ії осягненя, то кождий, значить и мусить ії осягнути. Таким робом и капітал буде ужитий на те, чого найбільше треба, и праця буде поділена найкраще; через те буде продукуватися з найменшим коштом найбільше, т. є., найдешевше, и заспокоіться — о кілько мож — найбільше потреб. А тоді осягнена ціль народнёго господарства: — витворене як найбільшого народнёго богацтва.

Сей ряд мислей мож на беспечно вважати головною основою Смітиянізму або системы вольноі торговлі, с котроі відтак випливають дальші подрібности и виводи економічно-політичні. Так само можна сказати, що прихильники тих думок уважають іх не тілько провідною ниткою для пійманя истнуючих економічних порядків, але радше регулами пригідними до беспосередного, практичного застосованя.

Зараз на перший погляд видно, що та наука тісно звязана с пануючою під той час школою „природних прав“, що не звертає ніякоі уваги на историчний розвиток и виходить с того переконаня, що всі господаруючі стають супротив себе з однакою силою и однакою свободою, — и кождий здоровомислячий пізнасть також, що именно ті основи становлять ії слабі боки.

Економічне праводавство, бажаючи передовсім розвинути всі продуктивні сили, пішло за тими поглядами. Як в промислі так и в рільництві скасовано всі давні пута, котрі вязали и властителів и робітників заснів, — и таким способом в господарстві були тепер тілько предприємці, властителі капіталу и робітники, властителі товару званого працею. До першого розряду ввійшли всі посідаючі більші рухомі або нерухомі маєтки и деякі доробкевичі з робітників, що доробилися маєтку при новім розцвіті промислу; до другого ввійшли бувші

Digitized by Google

крінаки, челядники и термінатори ремісницькі, по части також менші властителі, рукодільники, котрі насамперед протратились в конкуренційній боротьбі с швидко зростаючим великим промислом, попереду переважно в Англії.

Повстанє и зріст того нового стану наємних робітників потягли за собою такі важні наслідки, — пізнанє ёго истоти таке конечне для зрозуміня цілого соціяльного руху, що мусимо над ним блисше застановитися.

Продукованє на великий розмір — а до такого намагає господарський розвиток майже у всіх галузях промислових з більшою або меншою бистротою — не тілько змінило давнійші, особисті зносини витворця с споживцем, не тілько зробило споживанє дешевшим, але також відняло ёму ціху индивідуальности, причинилося до розділу, а радше сказати, до сконцентрованя и швидкого помноженя людности, а передовсім до збільшеня стану вольних наємників, так, що вольнонаємна праця тепер переважає, між тим коли давнійше, обіймаючи тілько невеличку часть людности, вона вважалася вийнком. Окремі ціхи тої вольнонаємної праці лежать в тім: 1) що згода робоча заключаєся при вольнім праві и на короткий час, не тягне за собою ніяких тривалих взаємин між робітником а предприємцем ані зі згляду на само предприняте, ані зі згляду на домашне господарство и 2) в тім, якого рода дохід получає робітник. Дохід сей, то грошева плата, котра безпосередно не стоїть в ніякім звязку з вартостю виробленого витвору и звичайно виплачуєсь робітникови, заким ще той витвір зістав спроданий яко товар. Чим більше змагаєся продукованє на великий розмір, тим, розуміеся, менша стає економічна самостійність наємного робітника, а з другого боку, чим більше росширюєсь ринок*) и спекуляция, тим частійші бувають потрясеня всіх стосунків робочих, котрі мають найбільшу вагу дла наємного робітника, бо від них же залежить, чи зможе він получити роботу и як уладить своє житє. Властива промислова фабрикация звязана ще з другими недогодами, котрих однако ту не потребуємо далі тикати.

Коли затим ширится чим раз більше така наємна праця, витворює вона велику и обставинами свого жития однаку масу наємників, осібну робітницьку клясу, при помочи котроі промисл справді безмірно швидко поступає наперед, але котра при тім, яко кляса, стає в звісну супротивність до решти суспільности а борючись раз у раз о збільшенє платні легко може перейти до зовсім ворожого становиска, що проявляєся в ріжних суспільно-політичних домаганях.

Коли проте з одного боку та кляса не маюча и тим самим економічно зовсім безсильна раз у раз падала в „вольній“ боротьбі конку-

*) Ринком називася всяке місце, де продаються товари. Кожда галузь промислова, витворюючи инші товари, має також инший ринок, бо одних товарів потребують там, других там, одних більше, других менше. Росширенє ринку належить так розуміти, що крім давних місць відбуту показались ще й нові. И так н. пр. промисловці англійські давнійше довозили карабіни тілько до Европи, — відтак ринок іх (т. є. відбут на товар) росширився на Америку, — а далі й на Африку, де, як звісно, достарчили іх Зулюсам на власну біду.

Digitized by Google

ренційний, а з другого боку предпрнємці виповнювали щиро свій обовязок (після понять вольноторгової науки), а именно старались витворювати як найбільшу масу достатків, не зважаючи на уживаних до того витворювання людей, не дбаючи о тих, що при роботі окалічіли и т. д., — то конечно мусіло дійти до невдоволеня и нужди між робітниками, а далі було б дійшло й до боротьби, якби не зараджено лиху реформами.

Та нужда конечно мусіла наперед проявитися в краях найбільш промислово розвиненних. И справді так сталося, як незаперечимо посвідчує цілий ряд основних вислідів про положенє робучих кляс, ще від трийцятих років нашого столітя. У Франціі особливо зробили звороть на тім полі вислідки Вільлєрмé про житє робітників у прядільнях 1838 р., відтак письма Фрежіє, Паран-Дюшатля, Бюре. В Англіі висліди про положенє робочої кляси Фридриха Енгельса (1845), хоть и навмисно виставляли вперед темні боки, всеж таки дали повід до важкої задуми, а парляментарні анкети, слідячі аж до наших часів за обставинами ріжних промислових галузей, достачували раз у раз нового материялу, такого, який Карль Маркс в своій книжці „Капітал“ (1867) використав простірно, хоть и односторонно. В прочих краях мало стосунково зробила и держава и приватні люде для пізнаня житя робочого люду, а особливо Німеччині треба закинути, що ії промислове праводавство зладжене без достаточного практичного підготовленя; через те й доси ще йдуть спори про добрі и злі боки того праводавства, а ніхто не береться до відповідних вислідів про сам стан економічний, так, що поле ту дуже широке для всіляких суперечок пустими фразами.

Ті економічні недогоди нового господарства, котрі особливо різко визначувалися в житю наємничих робітників, сталися зародом опозиції, котра виробила нові суспільно-політичні идеі.

Мусимо вже тутка виложити ті идеі, противні вольноторговству, бодай о тілько, о кілько вони є попередниками нинішних радікальних и реформових идей в Німеччині, так що коли відтак перейдемо до представленя німецьких сторонництв, будемо мати вже ясно зазначену вихідну точку.

В той сам час, коли Роберт Мальтус розвивав свою знамениту теорію залюдненя, котра в економічнім згляді не може остоятись с тої простої причини, що не бачить, що люде не беспосередно залежать від природи чи там від плодности землі, але опановують и повертають на свою службу сили природи при помочи власности; в той сам час, коли Давид Рікардо робив свої не менше славні висліди про робітницьку плату, котрі також доходять до того сумного виводу, що положенє робітника може троха поліпшитися на якийсь час лиш тоді, коли буде поволійше и в меншій мірі множитися, ніж капітал, — в той сам час уже Сімонід де Сімонді, видячи всі англійські порядки, стратив віру в вартість вольноторгової науки, але сам не зумів дійти навіть до почину нової теорні.

Властивим творцем суспільнополітичної критики, котрого думка, хоть ще попутана и невироблена, повела за собою далекосягаючі наслідки теоретичні и практичні тріваючі ще й тепер, мусимо вважати Сен-Сімона; проте конечно треба бодай побіжно вказати, як ёго ще дуже

Digitized by Google

неясні ідеї, розъяснюючись и поповнюючись виробили новійші соціяльдемократичні засади.

Анрі де Сен-Сімон висказав у своїй „Parobole politique“ (1819) сміле як на тодішний час питанє: чи гірше було б для Франціі, як би нараз стратила всю королівську родину, ввесь двір, все висше духовенство и всіх висших урядників, в загальній сумі три тисячі найвисше в краю поставлених осіб, — чи, як би стратила три тисячі своіх найбільших учених и найліпших робітників? Відповів на те, що страта найліпших робучих сил була б далеко тяжшою для краю, між тим, коли на тамті найвисші місця лехко було б найти охочих. Серіозна думка в дивачній формі! Приглянувшися близше сему питаню и тій відповіди, побачимо в них більшу вагу, ніж би се на погляд здавалося. Се велике питанє про становиско власности и праці в суспільности, висказане ту, правда, дивачно, але дуже важне там, де недавна революція угрунтувала суспільний лад на новіх основах — свободі и рівности перед правом. В тім питаню лежить увесь суспільний програм Сен-Сімона, — з него свідомість суспільного питаня розрослася в цілій новійшій суспільности. Сен-Сімон хотів через те сказати, що праця — він називає ii в найобширнійшім значіню слова „l'industrie“ — не займає в суспільности такого становиска, яке ii належиться. Прихильники Смітиянізму, вважаючи свою теорию за нехибну, бо основану на законі природи, доказували, що праця, се творець усякоі вартости и основа народнёго богацтва, — між тим на ділі виходило, що не праця, а посіданє займало в суспільности пануюче становиско; отожто Сен-Сімон хотів, щоти виведені були прості консеквенціі с тоі теорні. Він хотів, щоби „индустрия“, скоро є основою суспільности, займала також відповідне становиско. Він домагався для сили, котра, після наукових виводів, піддержувала и збогачувала суспільність, також першого місця в тій суспільности, панованя. А що було дотепно и досадно нашкіцоване в тій „Parabole“, то розвів Сен-Сімон обширнійше в другім письмі с послідних літ свого житя, котре написав після невдалого покушеня о самоубійство и назвав „Catéchisme des industriels“. Катехізм той починаєся питанем: Що таке промисловець (industriel), на котре відповідає: Се кождий, хто працює, щоб витворити або приспособити средства для заспокоіня потреб або для приємности чоловіка. Всі разом такі промисловці, се сума праці, становлячої животну підставу суспільности. А колиж поглянемо, яке становиско займає та найважнійша верства в суспільности то побачимо, що — саме послідне; а коли спитаємо, яке становиско повинна би займати, — то признати мусимо, що — саме найперше. Проте наука мусить узяти на себе завданє — поставити промисл на те становиско, котре ёму належиться. Сен-Сімон затим перший проповідував право праці до панованя на підставі ii господарської важности. Довкола сеі точки горнуться всі ёго суспільнореформаторські змаганя, — и таким способом порушив він думку, котра поволи стає клясовим самопізнанем робітників, и, часто фалшована та каламучена, ширится з осередків великого промислу чим раз дальше и дальше и викликує чим раз нові думки и рухи. Праця, котру вже вольнотовговці шумно назвали жерелом богацтва народнёго, набрала тепер нараз зовсім иншого значіня. Вольноторговці піймали „працю“

Digitized by Google

яко технічний складник продукціі, яко средство до твореня капіталу,— але консеквенций не ростягали на робітників; вони прийняли давну установу власности, пануючу вже в невольничих державах старини, після котроі тілько посідаючий набував нове посіданє, — а с суспільноі истоти праці не виводили ніякого суспільного управненя; вони зовсім не бачили ніякого звязку між суспільностю, а народнім господарством. А именно на той звязок напер Сен-Сімон; він зробив працю с технічного суспільним діячем; впорядкованє народнёго господарства він вважає завданєм усеі суспільности. И розвиваючи науково ту думку, Сен-Сімон став основателем соціялізму.

Як основна Сен-Сімонова думка висказана в дивачній формі, так також майже дитинний, а прецінь глубоко значучий ёго историчнофільозофічний начерк розвитку, котрий мав пояснити, як прийшло до того, що промисловці — найбільша маса народа и в фізичнім и в духовім згляді — підпали під власть пануючоі тепер меншости. Не потребуємо ту розбирати того начерку; досить буде зазначити, що він дійшов не до такого виводу, який мовчки признавали Смітияністи, що именно теперішний суспільний лад є найліпший и найдоскональший, що в нім цивілізация дійшла до свого вершка; — противно, Сен-Сімон дійшов до того, що конечний ще крок дальше, що б витворити таке суспільне впорядкованє, в котрім би кляса властителів и шляхти, а також сила військова стояла низше працюючоі части суспільности и тілько іі служила, — а щоби таким робом из старого феодального ладу державного виробився новий, чисто промисловий, яко звершенє цілоі цивілізациі. „И ми, — говорить він, — ми беремося до того — піднести промисловців до власти и поваги!“ Промисловий систем має бути угрунтований на засаді правдивоі, зуповноі рівности, зносячоі всякі родові и маєткові привілеі. Щоб се приготовати, треба насамперед розумно пійняти промислову державу. Сен-Сімон умер на руках своіх учеників с словами, повними твердоі віри и надіі: „Будучність ваша!“

Хто хоч троха вміє підняти свій погляд на истнуючі економічні порядки и бачити іх з боку историчного, той мусить признати, що Сен-Сімон, виказуючи несхідність між економічною а суспільною організациею справді підніс велике, ще не розъяснене питанє. Але кождий признасть також, що та думка, дістався в реальнійшій формі між люд робучий и немаючий, могла, а навіть мусіла звільна стати силою, розвиваючою потужно зароди суспільного невдоволеня и клясового роздору. Розуміеся, що в такій абстракцийній формі, яку іі надав Сен-Сімон, вона не могла того зробити.

Сен-Сімон сам не трібував ніколи проводити своеі идеі в діло при помочи агитациі и організациі; він, пожертвував всі свої сили и средства, відмовив собі всякоі вигоди и роскоши, боровся за духове вироблене своіх цивілізаторських идей, але не подав ніякого способу до іх переведеня; він також не виступав просто против жадних установ, на котрих операється давний устрій, — ані против родини, ані против приватноі власности, ані против права спадкового. Але суспільно-реформаторські идеі мусіли до них взятися, хотячи проявитися в певній формі. Ту форму надав ім, як звісно Сент-Аман Базар, котрий висказані ще Сен-Сімоном сумніви о абсолютнім праві власности обострив

Digitized by Google

в той спосіб, що узнав истнуюче родинне право спадкове нерозумним, неекономічним и противним суспільности.

Аж з виступленєм Базара набирає Сен-Сімонізм означеноі форми и двигаючоі сили; суспільні хиби виповідаються острійше и скуточнійше. „Коли поглянемо на положенє европейських народів, — каже Базар, — то щож побачимо? Всюди, в церкві, державі и суспільности розлад и несупокій. Гляньмо лиш на суспільність, кілько нужди покажеся нашому поглядови, скоро тілько навмисне не схочемо жмурити очей! Наш час переважно промисловий; але промисл, котрий би повинен кожду єдиницю увільнити с пут авторитету и ущасливити, стався тепер побоєвищем, на котрім с поміж тисяч розвалин и нужденних хаток де-де піднімаються величаві палати богацтва, що придавлюють кожде молоде щастє и намаганє. Теперішне право, керуюче промислом, се конкуренция; але се прецінь війна всіх против усім, війна, котра кінчиться придавленєм більшости. Загибіль слабих — зъявище зовсім звичайне, над котрим всі охають, але котрому ніхто не зараджує. Чиж се задача людскости? Якже ж не маємо ми з глубоким смутком дивитися на такий порядок, в котрім загальним окликом є несупокій и боротьба о житє?“ А дальше питає, чи такий стан суспільности конечний, и доходить до того, що ні. Суспільність має в собі силу и призванє до поступового розвитку и досконаленя; причинюватися до него, се обовязок всіх, хто почув хиби теперішного устрою. Визискуванє чоловіка чоловіком мусить перестати, а настати суспільна згідність. Але се може статися лиш тоді, коли правні форми теперішного господарства будуть або знесені або основно змінені. А передовсім теперішне право власности спиняє всяку зміну и поправу. Головна помилка нашого часу що до власности, по думці Базара, ся, що теперішне право власности вважається абсолютним, зовсім конечним и незмінним. — Смітиянізм назвав ёго „законом природи“ — між тим се як раз противне всім историчним фактам, котрі показують, що власність переходила через найрозмаітші ступені. А тепер приходить важний крок в виводах Базара; він каже: теперішна власність все таки є власність родини и не відходить від неі, хоч умре сей або той член родини. А прецінь поступ часу, зносячи давнійшу дідичність урядів, вказав уже правдивий спосіб для рішеня основного суспільного питаня. А спосіб сей зовсім простий: не зносити власности приватноі, але настановити спадкове право заслуги замість спадкового права свояцтва; а поєднанє одного з другим лежить в тій засаді, що по смерти властителя спадок ёго переходить не на родину, але на цілу суспільність, при помочи котроі ся власність здобута; суспільність знов представляє держава, котра своіми правами охоронює власність.

В тім сформулованю Базара найшов Сен-Сімонізм свою властиву, приватно-правну основу и заразом спосіб — віддати „богацтво народнє“, як ёго шумно звали Смітияністи, в руки суспільности и в іі роспорядок, — и заразом ту вже визначена була ціль, до котроі мала вести социяльна агитация. Тепер уже виразно напротив „капіталізму“ став „социялізм“. Ту почалися проби, вияснити звязок понять капіталу, власности и праці, котрого не дошукувалася пануюча суспільно-економічна наука. Під понятє „праці“ підведено ту не тілько „капітал“, ко-

Digitized by Google

трий, як звісно, повстає тілько через працю, але и власність, котра становить суспільний зміст капіталу.

Вказана ту теория права спадкового зведена відтак самими Сен-Сімоністами на дуже скромний розмір: домаганє високих, прогресивних податків спадкових и знесенє спадкового права в тих ступенях свояцтва, де того економічна потреба не домагася; нині навіть дуже умірковані вчені признають в тих вимогах значну часть правди. Але нині ті вимоги, яко средства агитациі займають дуже неважне місце,— вимоги нині йдуть далеко дальше, а боротьба завязалася переважно між робітниками а предприємцями, и на хвилю приглушила другу боротьбу — між маючими и немаючими. Але се ще не значить, що ся друга боротьба зовсім перестала, — се тілько змінений атак, а Сен-Сімонізм так само до сего, як и до того дав причину. Він навчив народ при питанях політичних добачувати також іх економічні наслідки; він почав організувати немаючих робітників супротив богачів-властителів. Він обострив різку супротивність між одними а другими, а имено: маючі зовсім природно бажають „свободи“, с. є. неограниченої и неорганізованої праці та комунікациі, бо ім досить іх „природної“ сили,— за то робітники именно для своєї охорони против природної переваги маючих бажають, щоб висша, понад боротьбою интересів стояча сила и порядкувала промисл.

Що раз частійше роздавалися жаданя „видідичених“, як Ляссаль пізнійше назвав робітників, — чим раз яснійше виступали на верх клясові противности. Але де ж була держава, котра б могла сповнити ті жаданя, погодити ті супротивні змаганя? Чиж могли робітники немаючі ждати від новійшої держави не то вже послуху та розваги, але бодай свободи, висказати свої жаданя? Ніхто не міг сего надіятися, видячи ту міру свободи и рівности, яку „систем промисловий“ виборов для народа. В найбільшій части держав біднійші були виключені від політичного права голосованя через високий цензус; у всіх головних державах Европи закази стоваришень, по части аж с почином ліберальної доби ново введені або заострені, вказували досадно, що говорячи о свободі праці ті панове були ще далекі признати свободу робітникам; податковий систем наших держав показував також, що й ту далеко ще до переведеня господарської рівности. Ніхто, окрім людей зовсім смілих на историчні факти, не посміє заперечити, що аж до половини нашого столітя истнувало ще много таких установ, переважно приладжених до потреби кляс маючих; немаючий, правда, мав право стати також маючим, але змоги до того не мав так само, як давнійше. Відти зовсім природно мусіло піти, що немаючі, а властиво вчені, заступаючі іх интереси, передовсім звернули свою думку на те, о скілько новійша держава пригідна осущити соціяльні реформи и відки би ту властиво почати.

Конечна річ, що через те ще більше звязано питанє реформи соціяльної з реформою політичною, до чого почин дав уже Сен-Сімон. В тім згляді найважнійші на европейській суші великі рухи 1848 р.; в Англиі трібували добитись поліпшеня на чисто економічнім грунті. И знов бистра и ясна думка Француза винайшла рішаючу форму для таких реформових змагань.

*

Digitized by Google

Люі Блян, великий и смілий в пійманю радикальних суспільно-політичних думок, але не рішучий тоді, коли йшло о їх переведене на ділі, зробив в своій „Organisation du travail“ (1839) дальший важний крок поза Сен-Сімона и уложив в цільний програм усе, чого домагалися немаючі від суспільности; той програм мусів мати далеко тривальший вплив ніж жаданя Базара, бо питанє социяльної реформи переніс с поля правного на поле заряду и заразом визначив дорогу, котрою може наступити зміна в положеню немаючих робітників серед цілого суспільного господарства.

Люі Блян виходить с тої думки, котру вже стрічаємо у Базара: що прославлена пануючою наукою конкуренция не є дорога до загальної згідности интересів, але засада зовсім противна суспільному поступови, бо веде с собою угніт меншости над більшостю и вічну боротьбу, котра преціньне може бути заданєм людскости. Замість сеї сили, що двигає тепер усе суспільне господарство, треба проте ввести иншу, котра би могла впорядкувати суспільність користно и для немаючих. А позаяк се капітал при помочи конкуренції на чисто господарськім грунті придавлює суспільність, то треба на тім самім грунті зломати силу капіталу; до того треба ще більшого капіталіста, але такого, котрий би був готов зруйнувати конкуренциею всіх менших капіталістів, а ввесь капітал повернути на користь загалу. А такий капіталіст истнує; иде лиш о то — спонукати ёго, щоб свої средства пустив в діло именно в тім напрямі. Сей найбільший капіталіст, що не тілько має силу покорити всіх иншых, але також з власної внутрішної природи о те найбільше дбає, щоб помочи немаючим, — се держава. Вона може и повинна силою своєї власти впрівнати велику суспільну супротивність піддержувану конкуренциею з ії усіма гіркими наслідками. А взятися до того може держава ось як: Щоб перемогчи конкуренцию, не руйнуючи при тім насильно цілого суспільного ладу и щоб таким способом звершити мирно своє заданє, мусить держава бути узнана найвисшим впорядником продукції и мати надану собі велику силу. А тоді мусить братися до діла так само, як капітали приватні в своїй боротьбі и конкуренцию поборювати конкуренциею. Звісно нам, чому великий капітал все поборює и пожирає менші: він з многих причин витворює дешевше и на торзі не так легко тратить, як менший, а тим самим підкопує самостійність а остаточно й истноване слабших економічно предприємців. Коли затим держава, найбільший капіталіст, — виступить разом яко продуцент и конкурент, то поволи відбере всім меншим капіталам можність продукованя. Правда, се не станеся нараз, але станеся конечно. По якімось часі зможе держава, вживаючи належито своїх спосібностей, без насиля и перевороту статися паном усеї продукції. Скоро раз узискана така підстава, то легко вже на ній далі будувати в напрямі реформ суспільних; бо, розуміється, сего не досить, щоб держава панувала над суспільним господарством, але тре також, щоб те пановане йшло на пожиток суспільности. Пануючи над промислом бере держава на свої руки, або закладає промислові фабрики. Їх заряд передовсім належить виключно до неї. Вона видає органічні права, порядкуючі працю, за призволом народнёго представництва. Вона також займаєся веденєм праці, або як Сен-Сімоністи казали „гиерархиею

Digitized by Google

функций". Але поволи вводить в організацию праці принцип демократичний. Скоро робітники набули досить вправи и вмілости, вибирають самі своїх наставників и ділять дохід с праці порівно між себе. Щоб приспособити їх до того вищого пійманя власного становиска, мусить, розуміеся, и вихованє їх бути відповідно поліпшене.

Нам нічого ту вдаватися в розбір тих Люі-Блянівських идей реформових, так само, як нічо доказувати, що знамениті, навмисно схиблені проби паризьких „народних варстатів" р. 1848, де жадання „права до праці" мали бути введені в діло, не становлять ніякого доказу против Люі-Блянівської организации робітницької. Значенє Люі Бляна зовсім не лежить в ёго практичнім системі, але переважно в тім, що кинув у народ думку: що т е п е р і ш н а держава має обовязок поправити соціяльне лихо и що способами, яких достачує теперішне суспільне господарство, мож добитися до поправи долі робітників.

Люі Блян не домагаєсь ані зовсім нової суспільної основи ані властивої переміни народнёго господарованя після невипробуваних ще засад; він тілько хоче повернути в инчім напрямі діяльність истнуючих и знаних сил. И та думка становить властивий перехід від зовсім теоретичного пійманя реформових идей до практичного змаганя. Ніколи ще перед тим не показано близше и ясніше становиска и заданя державної власти супротив усіх суспільних роздорів. Аж тепер робітники побачили в державі силу, котра безпосередно може стати для їх піддержаня. И тепер зовсім природно було ось яке розумованє: Скоро держава має змогу впорядкувати народнє господарство на користь немаючих, все одно, чи такими способами, як хоче Блян, чи другими, — то чомуж не береся до переведеня соціяльної реформи? Очевидно не держава ту винна, що се не діється, а тілько ті єдиниці, котрі задля своєї економічної сили держать в руках також політичну управу и зовсім не бажають соціяльних реформ. Щож має затим робити робоча кляса, щоби поправити свою долю? По просту ось що: Коли конче треба мати в руках політичну власть, хотівши впливати на господарство народнє, то мусять немаючі старатися здобути ту власть для себе. Ходить отже передовсім о те, щоби немаючі, чи там в економічнім згляді, наємні робітники, добилися політичної власти, а тоді вони пічнуть діло соціяльної реформи; одним словом, ходить о соціяльну демократию, основану на тій думці: робітники мусять дійти до власти, щоби при помочи державної сили впорядкувати працю супротив „свободи", яку заступають теперішні маючі верстви. Таким робом політична власть ту не ціль, а средство, и питанє про політичний устрій стосунково менше важне.

Таким способом тепер найдена була провідна думка для соціяльного реформового руху з боку немаючих, и то думка єдина, яка с того боку бачиться можливою; розуміеся, що ту вже в грунті річи побічне питанє, чи ціль осягати спокійною чи воєнною дорогою: се — як котре покажеся догіднійшим. Розуміеся, що для маючих, котрим при истнуючім ладі добре діється и котрі можуть при зміні тілько стратити, ся думка показалася замахом на ввесь порядок, на державу, на цивілізацию; що найбільше вони можуть зробити таку уступку, щоб від часу до часу добровільними угодами интересованих усувати деякі хиби

Digitized by Google

истнуючих економічних порядків, коли ті хиби надто вже виразно визначуються. Тай годіж від маючих и жадати, щоб усею силою не опералися реформі, котра би змінила все іх положенє, — так само тож природно и льогічно з іх боку — тисячними способами доказувати неможливість тої реформи. Але з другого боку мусимо також пійняти, що й робітники, скоро подумали грунтовно о собі, мусіли прийти дозовсім противної крайности, — бо ім хочеся цілковитої зміни іх положеня, хочеся того, чого маючі не можуть хотіти, бо то би змінило й іх власне положенє; а ніхто ще не чував, щоб висше стоячі, ба навіть пануючі верстви добровільно уступали с свого місця; робітники тож не могли того ждати тай впрочім нікому се й у голову не приходило.

Таким способом ми, надіюсь, ясно показали ті супротивні вихідні точки, котрі викликають суспільні сторонництва и круг котрих групуються ріжні відтінки тих сторонництв. З одного боку маючі бажають передовсім вдержати истнуючий політичний и економічний лад; з другого боку немаючі бажають добитися політичної власти, щоби при ій помочи перевести соціяльну реформу. З одного боку консерватисти, з другого соціяльдемократи. С тих вихідних точок легко нам буде переглянути, як творилися німецькі сторонництва и оцінити іх поступованє.

(Дальше буде.)

Бібліография.

— **Дрібна Бібліотека. VI.** — *Митро Іванович Пісарев.* **Пчоли.** З россійського переклав *Василь Польаньскиј.* Львів 1879. З друкарні товариства им. Шевченка. В 32 стор. 36. Ціна 10 кр. а. в.

— **Polityka Polaków względem Rusi.** Napisał *Stefan Kaczała.* We Lwowie. Nakładem autora. 1879. Z drukarni Towarzystwa im. Szewczenki. В 16. стор. 367. Ціна 1 зр. 50. кр. Дістати можна в Ставропигійській книгарні.

„Скілько разів у нас появиться важнійша справа, все стають против себе два обози, — говорить ш. автор на вступі — по одній стороні Поляки, по другій Русини. — Бачимо незгоду, жалуємось на неі, але чи спитав хто безсторонно, в чім причина злого? Ні, ми й нині не питаємо які будуть наслідки, а з наслідків не доходимо, які були причини. Причини незгоди у нас не нові, лежать вони в давній політиці, котра й до нині не зміниласъ. Для того треба іх шукати в исторні и в теперішнім поступованю Поляків. Польско-руська справа не розъяснена хоч писали о ній так Русини як и Поляки. Русини писали по руськи, по німецьки то по латинськи, що було для богато Поляків вже задля язика и по части задля великих фоліялів — неприступним. Знов же ж Поляки виводять початок руського питаня в Галичині допервa з р. 1848, наче б ёго перед тим не було, вони виводять ёго с суспільних відносин, з німецьких або московських агітацій, щó хоч має в дечім позори правди, єсть однакож на ділі з грунту фалшивим. Що не будь писано с польскоі сторони, то все тілько на те, щоб вмо-

Digitized by Google

вити в Русинів, що вони завсігди були Поляками и ними зістатись повинні.“ Тож ш. автор проводить перегляд відносин між Поляками а Русинами від найдавнійших часів исторично-критично аж до теперішности. Пише по польски, щоб и Поляки могли легко скористати з ёго праці. В першій части виказує ш. автор відрубність Русинів від Поляків, іх взаімні відносини и політику старої речіпосполитої — старих Поляків —, що пхнула Русинів лучитись з Москвою а саму Польщу довела до упадку. Питаня язикові, релігійні, суспільні и політичні висвічені тут всесторонно. В другій части розъяснює ш. автор найперш важне питанє про панславізм, а відтак проводить перегляд політики Поляків супроти Русинів в Галичині від часу поділу Польщі аж до теперішности. „Ціль мого письма кінчить ш. автор — звернути увагу на наслідки фалшивої політики, виказати, що як давнійше Поляки, станувши клином між Славянами а заразом нівечачи Русь, працювали над упадком власної вітчини, так нині все ще стоячи фронтом против Славян, зарівно винищуючи руську народність, копають гріб для власної народности.“ Ш. автор в своім исторично-критичнім перегляді покликується майже виключно на польскі жерела исторічні и на польских историків, через що ёго виводи мусять мати силу автентичного доказу навіть в очах кождого хоч би троха безсторонного Поляка. Само представленє дуже ясне и звязле. Автор відсланяє всі болючі сторони сумних відносин між Поляками а Русинами, виказує ще сумнійші наслідки, не закриває и не промовчує нічого, говорить Полякам правду в очи просто — не словами а фактами, від котрих глубокий біль будиться в серцю кождого, кому не байдужа боротьба двох народностей, що веде до загуби обох. Вартість сеї книжки ще більше підноситься тим, що вона появилась саме тепер, коли та борба наново закипіла живійше майже з лютостю с сторони Поляків. Вибори до ради державної становлять мов би живу илюстрацию до праці о. Качали.

— **Библіотека западной полосы Россіи.** Изданіе *Н. Д. Шигарина.* С-Петербургъ 1879. Ціна 3 руб.

— **Лѣтопись Самовидца,** по новымъ спискамъ, съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, „Краткаго описанія Малороссіи“ и „Собранія Историческаго.“ Кіевъ. 1878. Ціна 2 руб. с перес. 2 руб. 50 коп.

— **Поминки Тараса Григорьевича Шевченка** 25. февраля 1879. въ Одессѣ. Сост. *А. Т.* Одесса, 1879. Ціна 40 коп. с перес.

— **Малороссійскіе и русскіе узоры.** С-Петербургъ 1879. Ціна с перес. 2 руб. 50 коп.

— **Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей.** *Н. Костомарова. Другое поправное виданє.* С-Петербургъ 1879. Стор. 244. Ціна 1 руб. 25 коп.

— **Studien zur Geschichte der deutschen Aesthetik seit Kant.** Von *Dr. G. Neudecker.* Würzburg. Stahel. 1879.

— **Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa.** Nach polnischen und russischen Quellen bearbeitet und herausgegeben von *Albin Kohn und Dr. C. Mehlis. Jena* 1879. Costenoble.

Digitized by Google

Відповідь п. М. П. Драгоманову.

(С причини пападів в „Громаді.“)

В Н-рі 4. „*Громади*“ замістив п. М. Драгомановъ статейку під заголовком: „*Дещо про львівських народовців і соціялізм в Галиччині.*“ (З поводу брехні „Рускаго Сіона“ та „Газеты Школьной.“) — „Рускій Сіонъ“ и „Газета Школьна“ згадуючи свого часу о процесах задля соціялістичної пропаганди у Львові діткнули також п. М. Д-ва. П. М. Д-въ виступає тепер з обороною своєї особи проти „болота брехні“ и виказує, що він зовсім не мав охоти вести за собою якої небудь партиї в Галичині, а именно „народовців“ ані їх товариств „Просвіти“ и „Товариства им. Шевченка“, — що він слідив досі за спми товариствами, за народовцями и в загалі за всіма партиями в Галичині тілько здалеки літературно — и ніколи немав на думці взивати їх за собою на яку небудь революцийну дорогу, — що вконець, коли б навіть був хотів що-небудь такого вчинити, то се було зовсім неможливим, так як слідячи за поглядами народовців він переконався, що вони не можуть и не хочуть послідувати навіть на дорогу російських прогресистів, а не то вже на дорогу революції. Словом — між п. Драгомановымъ а народовцями, „Правдою“, „Просвітою“, „Товариством им. Шевченка“ и руськими академиками не було и нема ніякої звязи, а навіть нема спільности думок, а тим менше якої небудь агітацийної звязи.

Се заявленє п. Д-ва можемо прийнятн с повним задоволенєм а тілько жалуємо, що воно не вийшло скорше с сторони п. Д-ва именно тоді, коли воно було б дуже на часі и дійсно потрібне.

Від часу висше згаданих голосів „Р. Сіона“ и „Газети Шк.“ минув вже більше ніж цілий рік. П. М. Д-ву не могло бути тайним (вже з одних часописей), що не тілько політичні але й судові власти уважають ёго „головним агітатором соціялістичної пропаганди в Галичині(!)“ и „репрезентантом якогось тайного товарпства“ и що — після думки тих властей — вся ёго діяльність а именно також відносини до тов. „Просвіта“ и до декотрих часописей — в Галичині мала такий характер! Прилюдне заявленє п. Д-ва оголошене в належнім часі мало б безперечно більшу вагу и може було б охоронило так товариства як и поодиноких людей від безпідставних напастей и осудів, воно могло б було послужити до оборони тих, що їх обвинювано вже задля одної переписки с п. Д-вим, воно було б виказало, що п. Д-ву не ходить тілько о „особисті одповіди“ и невчасну галасливість.

Видко п. М. Д-ов не мав на думці оборони тих, котрим довелося немало потерпіти від чогось більше як „одного болота и каміня.“ П. М. Д-ов „виставляється до отвертої печатної війни за українське (?!) громадівство“, „він не тілько служить для якоісь справи, але й бється за неї“ и через те мабуть ся статейка, як и багато других в „Громаді“ заміщених має „вид більше особистих ніж теорітичних одповідів.“ Та „якась справа“ має бути так тісно злучена з особою п. М. Д-ва, що „недовір“ до ёго особи може знівощити и саму справу. Тож як небудь „особисті справи“ п. М. Д-ва, здається, надоіли вже навіть

Digitized by Google

ёго товари*щ*ам, а все ж таки п. М. Д-ов оголосивши твори Т. Шевченка и всіх Українців з 60-их років „als eine überwundene Standpunkt“ вважає тепер себе яко „апостола и пророка,“ котрий не тілько має право жадати для себе безусловного послуху (хоч без молебнів), але й для вбільшеня своеі авреолі може против неслухняних („иже єго не пріяша“) послугуватись такими небувалими „фактами“, які дуже похожі на те „каміня и болото“, про котре сам п. Д-ов дуже широко росписується.

Ми не хочемо тикати особистих справ п. М. Д-ва, а тілько спростувати невірно подані „факта“ статі п. М. Д-ва и пояснити деякі ріжниці в поглядах п. М. Д-ва а народовців, тим більше, що власне, про статю п. М. Д-ва (о скілько вона обіймає осуд народовців) можемо сказати, що вона „кидається (на гал. народовців) з навмисним видом фактичности и з навмисною надіею, що правда не дійде до громади и що з неі зостанеться“ не мало болота на галицьких народовцях чи „україноφилях.“ Хто не знає Галичини, не читає „Правди“ и не переглядає видань тов. „Просвіта“ (а се можемо сказати про всіх Українців, так як до них недоходять ніякі виданя з Галичини), той прочитавши статю п. М. Д-ва про „львівських народовців“ може справді подумати, що „Правда“ стоіть на „попівсько-шляхетських звязках“ и на „клерикалізмі“, що вона „здеморалізована“, противна поступови и науковим виспідкам и не тілько „підпера по меншій мірі темноту думок а мало що й не реакцию на Україні и Галиччині, але надто повна виходок против свого народу“, — що „Просвіта“ годує народ „циганьско-дячківськими“ книжочками, а „товариство Шевченка“ „винаймає свою друкарню купцям горілок и що галицькі народовці роблять доноси на українських „нігілістів“, „соціялістів“ котрі теж вважають себе синами Шевченка!“

З другоі сторони представляє себе п. Д-ов яко правдивого „Kulturträger-a“ (правда не европейського а росийського), котрого „тупа и здеморалізована“ Галичина навіть не могла зрозуміти а тим менше до него пристати. Ціль такого представленя доволі ясна для всіх, щоб ii треба близше пояснати.

Відповідати на всі напасти п. Д-ва ми не думаємо, так як п. Д-ов має рідкий дар мішати „капусту з горохом“ и говорити нараз про найріжноріднійші справи не поясняючи ні одноі з них основно. Так ми мусимо оставити п. Д-ву до розваги на якій підставі говорить він, що се „галицькі україноφіли з редакциі „Руского Сіону“ кинули на нас (на п. М. Д-ва) болото брехні“, як рівно ж яко куриозум можемо оставити без відповіди такий вивід п. Д-ва, що редакция „Правди“ помістивши без зміни статю „Антракт“ и додавши до неі від себе деякі уваги (так що слова автора и слова редакціі перед очима публики, котра й може розсудити, хто правий а хто ні) — поступила собі „безсовістно и нечестно“, мабуть чи не задля того, що не піддалася „неомильности п. М. Д-ва!“ Дальше, ми мусимо перед всім просити п. Д-ва, щоб зволив не ховатись за „туманныя“ фрази а ясно и на фактичній основі виказав „попівсько-шляхетські звязи“ — „клерикалізм“ и „виходки на свій народ“ у „Правді“, — жадане капіталістичного строю (в розуміню старої школи економічної) нашої суспіль-

Digitized by Google

ности и чим именно „компрометуje „Правда“ будучність украjінськоjі справи“ и т. д. Всі ті и тим подібні фрази, від котрих кишить кожда статя п. Д-ва про Галичан, потребують перше автентичного поясненя, нім можна буде на них дати відповідь, инакше прийдеться відбиватись від пустих вітряків, що „мелютъ, мелютъ, а мучицы нѣту.“

Поминемо також напади на „Просвіту“ и „тов. Шевченка“, бо про се писано ще в відповіди п. Д-ву в „Правді“ 1877 Ч. 3, 4 и 5. П. М. Д-ов хоч згадує за ту відповідь, одже й знає ii, але все таки співає тілько про „дяків и циган“ в „Просвіті“, и про „арендарів“ друкарні „тов. им. Шевченка“. Чи и се доказ доброі волі — лишаємо на стороні. — Не будемо відповідати и на сей закид п. М. Д-ва, наче б то „Правда“ чи галицькі народовці вступалися за кастовостю, бо в програмі „правдян“ висказаній на стор. 165 и 166 „Правди“ р. 1877 Ч. 4 и 5. виразно сказано: „домагаємося рівноправности для кождоі єдиниці, обезпеченя ii проти визискуваня и покривдженя... домагаємося усуненя нужди и всіх обставин, с котрих вона витворюється“; а дальше „узнаємо наш народ яко органічну цілість, котра повинна розвиватись у всіх своіх складових частях гармонійно и спільно и не признаємо ніякоі виключноі супремациі якоі небудь кляси чи касти в народнім заступництві.“ Ся програма „Правдян“ тож само відома п. М. Д-ву и треба вже не „попівсько-адвокатського глаголаня“ але злоі волі, щоб можна підсувати тим самим „правдянам“ оборону кастовости и „виходки“ проти свого народу.

Ми повернемось до головних точок а именно до властивого розриву літературних зносин між п. М. Д-вымъ а львівськими народовцями. Почин сего розриву припадає на конець р. 1875 після виданя „Паровоі Машини“ и після побуту п. Д-ва у Львові, як небудь ріжнородність у поглядах між п. М. Д-вим а львівськими народовцями истнувала вже перед тим, як се видко с статей п. М. Д-ва уміщених в „Правді“ р. 1873—1875 и приміток редакциі.

Що гадки п. М. Д-ва не так то дуже були гадками Українців,— як се п. М. Д. часто перехвалюється, видко між иншими не тілько с протесту лівобережних Українців, але й с статі присланоі з України п. з. „Український націоналізм“ (*Правда* 1875 р. стор. 566.) виміреної проти нехтуваня п. М. Д-вим націоналізму. Не можна й було покладати великоі ваги в репрезентацію України „товаришчами“ п. М. Д-ва, бо між ними, як доказали се особисті зносини, з виімком кількох справдішних Українців (котрі те ж в багато дечому рішучо не годились с п. М. Д-вим) майже всі не то що не вміли говорити и писати по українськи, але й с тяжкою бідою могли зрозуміти українську мову, так що настало перше питанє, чим ті люде мають належати до Українців, чи хочуть и можуть вони стояти за самостійностю руського (українського)*) народу, чи може тілько вважають „українську справу“

*) Додаємо се близше означенє для того, що п. М. Д-ов уживає часто слова „руський“ не тілько в значіню „роспійський“ але й = „московський“.

Digitized by Google

яко ширенє московськоі агитациі „нігілістичноі“ в іі найяскравіщім значіню яко змаганя до збуреня всякого ладу суспільного и державного (висказаного недавно в „Землѣ и Воли“). Головні ріжниці в поглядах заходили зовсім не задля більшого або меншого нахилу до правдивоі науки и до поступу, а головно задля национального питаня и задля практичного переведеня відродженя руського народу. Вже в статі „Література российска, великоруска, украінська и галицька“, поміщеній в р. 1873—1874 в „Правді“ п. Драгоманов висказував свою теорию: що „российська“ („русская“ або „общерусская“) література є и повинна бути спільною літературою всіх „русских“ (Велико- и Малороссів = Москалів и Русинів), а Украінці мають мати ще й окрему літературу для себе „для домашнёго обиходу“ лиш о стілько, о скілько й московський народ має ще для себе специяльно московсько-народню літературу. Редакция „Правди“ дала великий доказ толєранциі, що замістила статю с такою тенденциєю (хоч подала своі примітки до II. и IV. части) и не без певноі підстави робили с причини уміщеня сеі статі Галичане закиди тодішній редакциі, а на Украіні, як се напевно знаємо, було також велике обуренє на п. Д-ва и навіть декотрі люде заберались відповідати на сю статю.

Ті ріжниці загострились, коли п. Д-ов без фактичноі підстави почав в „Кіевскомъ Телеграфѣ“ підносити против народовців зовсім безосновні закиди о „ультрамонтанстві“ народовців, що вони „бються за одні букви“ и т. д. — [на що редакция „Правди“ дала відповідь на стор. 576—579 (*Правда* 1875) рівно ж промовчувану п. М. Д-овим, як все що виказує неосновність и неправду ёго нападів], — коли дальше п. Д-ов в тім самім „Кіев. Тел. (Ч. 47.) заявився прихильником „одноплемінности и одновірности“ руського а московського народу, а згадуючи про бесіду п. В. Б. на XIV. роковинах смерти Т. Шевченка, именно о тих іі уступах, де вказується на историчну борбу руського народу за людські права и на глубоковроджені в масі руського народу здібности до рівноправного житя и розвою цивілізацийного — з иронією озвався о такім „произношенію“ „своего племени“ и що бесідник „видитъ въ своемъ племени какого-то Израиля“! Все те и тим подібне кидало що раз яскравіще и для „украінськоі справи“ зовсім непригоже світло на ставляні п. Д-вим теориі о „общій літературі“, о будованю під „общерусским дахом“, о „недоказанности и неочевидности“ самостійности украінськоі мови — и о тім, що „ціллю украінофільства мусить бути не виділятись з Росиі и навіть іі загальноі (= росийськоі) літератури“ — а „силою росийськоі культури и силою Росиі піднімати свій народ и через Росию, через росийську літературу подавати свій голос...“ Тут очевидно розходилось вже не о більший або менший прогрес и рационалізм, не о реалізм в літературі, не о більше наукову и просвітну основу, — але тут підривав п. Д-ов самі найелєментарнійші и найперші понятя самостійного национального житя руського народу, підносив такі погляди, котрі (як се виказав справдішний Украінець в „Украінськім национализмі“) довели и ще й досі доводять до того, що більша часть свічних Украінців відчужується від своєі мови а пише по московськи, чим далеко не підмагається „украінська справа“ и щó зовсім не хоронить Украінців від

Digitized by Google

омоскаленя. А надто були сі питаня для Галичан ein längst überwundener Standpunkt, и їх підносити наново — значило викликати давно перебуті и порішені спори, а з другої сторони — затемнювати погляди на самі найголовнійші основи нашого жита народнёго.

Крім того появилась була „Парова Машина“ — книжочка призначена безпосередно для пропаганди між народом. Вона була виразом того новогo напрямку, в якому хотів дехто „просвітити“ наш народ. То ж коли п. М. Д-ов р. 1875 переіздив через Львів, розмова звернулась передовсім на „Парову Машину“ — с котроі п. Д-ов — як сам каже в „Громаді“ — „в загалі був дуже рад“ — и на пояснення ріжниці в поглядах на національне питанє. П. Д-ов згадуючи про ті розмови промовчує за національне питанє, а о другій справі говорить: „ми довідалися (підчас сего побуту у Львові), що у Львові не тілько що мало хто розуміє те, що таке соціялізм, а навіть устно й печатно говоряться про „хлопа“ зовсім старосвітські панські думки“*) и тим

*) В теперішній статі своій пише п. М. Д-ов: „літом 1875 р. був в Россії один з видних людей серед львівських народовців і між иншим велись у нас розмови об тім, чи можна погодити „Правду“ з нашими бажаньнями. Так як той народовець не хотів признати думки навіть про потребу дльа кождого „хлопа“ землі, а казав, шчо як „нашому хлопові дати трохи достатку, то він лежатиме під грушкоју і нічого не робитиме“, — то можна догадатись, на вішчо муспли звестись наші розмови“. — Ми одержали від сего народовця просьбу заявити, що ціле те представленє п. Д-ва зовсім неправдиве. Він говорив про те, що индивідуалізм в обладаню землею в нашім народі так глубоко вкорінений, що коли б народови поставити питанє: чи хоче він громадськоі спільноі власности землі з відступленєм своеі дотеперішноі идувідуальноі власности грунтовоі на власність громадську — чи хоче остатись при теперішній индивідуальній власности свого грунту — він напевно вибрав би се послідне, хоч би ёго пайка часового вжитку в громадськім обладаню землі мала бути в двоє й в троє більшою від ёго теперішноі индивідуальноі посілости, — значить наш народ так високо цінить индивідуальну власність и так сильно до неі привязаний, що за ніяку ціну ii не зречеться. Се був закид против тих „общинних“ проєктів, що думаюгь поворотом до громадського обладаня землі піднести наш народ, — закид чисто практичний, численними випадками у нас в Галичині ствердженний. Дальше підносив він и те, що в нашім народі в Галичині не ма ще такого питаня робітничого, як се постало на заході на индустрийнім грунті, так як у нас индустриі майже ще зовсім нема, одже й нема такоі відрубноі индустриялізмом вироджепоі кляси робітників. В Галичині ходить передовсім о те, щоб зарадити вивлащуваню селян з землі; до того треба правноі охорони селян перед визискуванєм, освітноі охорони, и також розвиненя господарських власностей селян, як працёвитости, ощадности, тверезости, усуненя трати часу на ярмарках, відпустах — словом треба усувати також уємні сторони самих селян. Що такі уємні стерони є й у селян, муспть кождий признати, хто придивляється дій-

Digitized by Google

дає розуміти, що він один мав знатя економічно-суспільної науки и міг згори дивитись на львівських народовців. Ми не хочемо тикати сеї „увѣренности въ талантливости безъ професіональной подготовки“ п. М. Д-ва. П. Д-ов заявив справді тоді охоту, боронити „Парову Машину“, але на закиди проти ії наукової и практичної нестійности видобув один аргумент: „Я по економії не спеціяліст — але у нас так думають!..“

Та се одно, що п. Д-ов и тепер зачисляє „Парову Машину“ до соціяльної поступової науки и хоч не по формі але по змісту ії підносить яко науково-просвітну книжочку, — се вже одно вказує, що п. Д-ов не стоїть навіть на грунті новійшої соціялістичної науки (науки — а не агитації соціялістичної). Можемо ще раз пригадати п. Д-ву, що „Парова Машина“ власне не так по формі як по своїй теорії належить до давно перебутих комуністичних мрій Томаса Моруса, Кампанеллі*) и т. д. — мрій XVI віку, до котрих вже навіть теперішні соціялісти**) не признаються. Значна, а практично дуже важна ріжниця заходить між поглядами західних научних соціялістів а поглядами п. М. Д-ва и, о скілько знаємо, також усіх роспійських соціялістів в тім, що перші добачають головну причину недоладности суспільного стану в обєктивнім на господарській перевазі приватного капіталу опертім устрою теперішної суспільности, а другі добачують причину сеї недоладности передовсім в поодиноких людях, особах, клясах и т. п. Перші виводять, що сей обєктивний устрій суспільности доводить посідачів в найліпшій вірі, а навіть через конкуренцію примушує іх до того, щоби робітникам менше платити, як вони заробляють, и день за днем уривати ім частину належної ім платні та с тих „зривок“ робітницької платні складати свої капітали***), тим

сному житю, хто знає що низький ступінь освіти вже сам собою витворює багато уємних сторін, хто вконець за світлими сторонами наших селян не схоче запізнавати й слабих сторін, від котрих всякий чоловік не вільний, а котрі у кождого чоловіка, одже й у селян треба усувати. Треба додати, що львів. народовець у всіх поглядах висказуваних Українцями з давнійших часів ёму знаних — зовсім з ними годився, що ж до нових товаришів п. Д-ва то непорозуміне могло дуже легко настати вже через те, що вони говорили тілько по московськи и не знали на стілько нашого язика, щоб могли зрозуміти слова Галичанина ім очевидно зовсім чужі. — Ми з нашої сторони додамо, що п. Д-ов в осени 1875 р. переіздячи через Львів не підносив таких закидів против львів. народовця.

*) Пор. *Bol. Limanowski*: Dwaj znakomici komuniści.

**) Розуміємо тут наукових людей прихильників соціялізму як Маркс, Ляссаль — а не демагогів без научного знаня.

***) *Marx* говорить в своім ділі „Das Kapital“ між иншими ось що: „Die Gestalten von Kapitalist und Grundeigenthümer zeichne ich keineswegs in rosigem Licht. Aber es handelt sich hier um die Personen nur, soweit sie die Personification ökonomischer Kategorien sind, Träger von bestimmten Klassenverhältnissen und

Digitized by Google

часом — другі потягають передовсім поодинокі особи с поміж посідачів до одвічальности за недоладність суспільного стану. — Дальші наслідки ріжниць обох поглядів то ж само дуже ріжні, бо перші повстають передовсім, а властиво тілько проти теперішної господарської системи, тим часом коли другі підіймають крик передовсім против поодиноких капіталістів, „баринів“, Лейбів и т. п. и хочуть їх вивозити за границю, або й ножем згладити, забуваючи на те, що на місце тих капіталістів, барин-ів, Лейбів при незміненім устрою економічнім мусіли б вирости и виростають нові капіталісти и Лейби с тих же самих визволених мужиків. Ми згадуємо про сю ріжницю між західними а московськими соціялістами, бо бачимо в тім одну з важних причин, чому московські соціялістичні виступи мають більший „вид особистий ніж теоретичний“, а в друге, нераз ще нам доведеться замічати, як бодай декотрі московські „поступовці“ „одкидаючи з наук и с соціялізму западну одежу“ надівають свій питомий „кафтан“ московський, задля чого „росийська культура“ в багато дечому відбиває своїм „кафтаном“ від західної культури, так що черпати культурне житя з заходу а з Росиі — зовсім не те саме добро, як се здається п. М. Д-ву.

Мабуть тілько с того московського культурного становиска можна вважати и „Парову Машину“ яко поступову просвітно-наукову книжочку, а с становиска західноевропейської науки вона належить до відгріваних старих мрій и стоіть далеко позаду теперішної науки економіі. Про „Парову Машину“ говорено вже иншим разом обширнійше (*Правда* 1877. Ч. 4 и 5.) и ми не будемо тепер наново повторяти сказаного. Але крім теоретичних взглядів підношено в розмовах с п. М. Д-вим також и практично шкодливі наслідки видаваня таких книжочок, котрі понехуючи органічний розвій суспільности а закликаючи до насильних переворотів суспільних и безцільно викликаючи вовка з лісу можуть принести тілько шкоду „украінській справі.“ Пізнійші події ствердили сі обави в спосіб аж надто сумний як на Украіні так и в Галичині.

Ще більші ріжниці в поглядах виявились що до национального питаня. П. Д-ова попрошено, щоб зволив пояснити, чи узнає руський (украінський) народ яко самостійний від польского и московського відрубний, и чи ёго слова про „одноплемінність и одновірність“ руського и московського народу випечатані в „Кіевскомъ Телеграфѣ“ написані може тілько зі взгляду на цензуру, — чи яко вираз ёго дійсного пересвідченя. П. М. Д-ов пояснив, що єсть автором сеі статі и написав се після свого пересвідченя а не зі взглядів цензурних. „Я не бачу украінськоі народности“ — говорив дальше п. М. Д-ов — „покажіть міні украінську народність!“ — наче б справді яку небудь народність можна на долоні до ока показати. Очевидна річ, що

Interessen. Weniger als jeder andere kann mein Standpunkt, der die Entwickelung der ökonomischen Gesellschaftsformation als einen naturgeschichtlichen Process auffasst, den Einzelnen verantwortlich machen für Verhältnisse, deren Geschöpf er social bleibt, so sehr er sich auch sucjectiv über sie erheben mag.“

Digitized by Google

галицькі народовці не могли згодитись ні с першим ні з другим поглядом п. М. Д-ва.

Остаточний розрив всяких літературних зносин між п. М. Д-вим а „Правдою“ и львівськими народовцями послідував с кінцем р. 1876, коли нова редакция „Правди“ була так „безсовісною и нечесною“ пододавати до статі п. М. Д-ва „Антракт“ свої примітки поясняючі ріжницю поглядів п. Д-ва а редакції. Що опісля сталося, се відомо Ш. читачам „Правди“ з Ч. 3—4 и 5 „Правди“ з р. 1877. Тутка мусимо тілько ще спростувати слова п. Д-ва, наче б то тодішна редакция „Правди“ мала якісь материяли п. Д-ва опісля напечатані в „Друзі.“ Правда, що тодішна нова редакция просила п. Д-ва о літературні статі по можности змісту більш позитивного як критично-полємічного запевняючи, що помістить іх без згляду на іх напрямок, при чім саморозуміло редакция буде мати право подавати свої відповіди и уваги. Тим способом думала редакция „Правди“ дати повний вираз свободи гадок и іх взаімної виміни. Однакож редакция „Правди“ не одержала ні одної статі, крім відповіди „Опізнаймося“, в котрій п. Д-ов бризнув в очи редакції, що вона „прямо доторкається до ІП. Отдѣленія“ и т. п. Сю відповідь п. Д-ва передала редакция на ёго жаданє п. Павликови и вона появилась відтак в „Друзі“ з новим додатком „о неясности авторитетів.“ Ніяких инших статей п. М. Д-ва немала редакция „Правди“ а именно „матерьялів дльа історіїі Малорусі в італьянських архивах і т. и. потім напечатаних в „Другу“ ані бібліографічних заміток“, так, що й нічого було звертати п. Д-ву. О скілько знаємо, статі печатані в „Друзі“ присилав п. Д-ов впрост на руки видавців „Друга“*).

Вже с того, що досі сказано, а й перед тим нераз в „Правді“ о тих справах писано, — всякому доволі ясно, які ріжниці не особисті а „теоретичні“ заходять між п. Д-вим а галицькими народовцями. До сего додамо ще кілька слів. Закиди п. Д-ва против народовців, що вони „підперають коли не реакцию то темноту думок на Україні и в Галичині“, „що вони компромітують українську справу“, нападають на свій народ и т. п. — піднесені п. Д-вим не без ціли, бо п. Д-ов злиться, що й без него писателі з України запомагають „Правду“ своіми працями.

Ми постараємось хоч побіжно пояснити ріжниці в поглядах на „прогрес — науково-просвітні праці, прогресових напрямків.“

---

*) П. М. Д-ов говорить: „праці наші (п. М. Д-ва) почали якось пропадати по портфельам редакцій (напр. про філософіу в Россіїі з поводу книги д. Ганкевича (Slavische Philosophie), котрий, певно, не бачив ні одної книги философської в Россіїі), або залежувались...“ Передовсім констатуємо, що ні одна редакция „Правди“ не бачила й не мала у себе праці п. Д-ва про фільозофию в Росии. Які ще инші праці п. Д-ва „пропали“ в „Правді“ не подає п. Д-ов. Ми можемо совісно сказати, що всі, редакції „Правди“ передані, праці п. Д-ва, є напечатані в „Правді“ з виімком листу „Опізнаймося“, котрий звернено авторови на руки п. П-а. Найже ж и сі факта послужать доказом, як п. Д-ов забрався до „прочисту моралі (!) в Галиччині.“

Digitized by Google

Нам здається, що п. Д-ов виступаючи против народовців зовсім невластиво говорить: по моій стороні прогрес — по вашій регрес, реакция и темнота думок*). Поступ и розвій науковий, пізнане дослідів науки єсть так саморозумілим бажанем и конечною потребою кождого живого чоловіка, що й не може бути питаня про те, чи народовці бажають сего поступу. В тім згляді може заходити хіба одна ріжниця — практична в тім, що ми даємо далеко більшу вагу хочби малому поступови на ділі, ніж пустому хочби й найрадикальнійшому прогресови на язиці.

Властиве питане стоїть зовсім инакше. П. Д-ов каже надіятись Українцям на прогрес и тілько на прогрес, — а народовці хочуть передовсім оживити руський народ яко национальну цілість, відзискати ёму належну самостійність и самоправу и дати ёму змогу яко самостійній национальности йти дорогою поступу до великої мети людскости. Словом у п. Д-ва на першім місци прогрес и тілько прогрес хоч доволі неозначений, а у народовців, на першім пляні народовість: свобідне и самовіже житя руського (українського) народу с саморозумілою цілею поступовости, так як з устанем поступу, а тим більше з регресом кінчиться житя и послідує смерть духова як одиниць так и цілих народів.

На перший погляд так и здається дивовижним, чому народовці не йдуть за п. Д-вим, а коли не йдуть, так вже ж мусять бути противниками поступу! Чи є що краще й лучче, як йти за прогресом? — можуть нам казати — чого хочете ви з вашим націоналізмом? Чи ви чували, щоб Фрарцузи, Англіки, Німці, або й Москалі — навіть ті півевропейські Москалі ставляли своєю програмою націоналізм? Яке діло може бути цивілізованому світови до руського народу, коли він не тілько нічого не робить для поступу, але темний тай по правді таки світови зовсім незвістний?

Ну, вже ж певне прогрес — гарна річ, — скажемо й ми. Ми високо ціпимо прогрес, тай годі ёго, як сказано, не цінити, бо сеж прямоване до пізнаня правди и добра найвисших скарбів людскости. Ми не тілько щиро бажаємо, щоб с того добра якась частка дісталась и нашому руському народови, але ми так смілі думати, що сей руський народ, коли б ёму тілько сила й змога дірватись до сего вселюдського прогресу, зайняв би не послідне місце у проводі сего поступу людського. Ми так смілі думати, що у нашому народі тліє хоч притушена у попелі наших руін ся искра пóриву до поступу и розвою людського, яка нераз ростлівалась и світлом світила на нашій Україні, поки ії не придусили лихі сусіде. Тим то й дорожимо ми так нашим народом и бажаємо ёму житя. А все ж таки не вірпмо, щоб оден прогрес без попереднього здобутя национальної самостійности —

---

*) Правда у п. Д-ва так сильно перемагає негативно-критична сторона, що за нею годі добачити що небудь позитивного ясного. По більшій части треба тілько догадуватись, чого хоче п. Д-ов своіми дуже взглядними термінами: прогрес — громадівська революция — цілі громадівства и т. п.

Digitized by Google

міг привернути наш народ до життя и до людського поступу на перед. Правда, що Французи, Англіки, Німці и т. д. не піднімають тепер национального питаня и засідають над иншими питанями сучасного поступу, але се тому, що вони вже перебули той ступінь, до котрого ми ледво що підіймаємось, а підіймати национальне питане ім ні для-чого, бо ж вони живуть вже яко самостійні национальности. Ні за що й Москалям підіймати национального питаня, так як їх не держить за чуби власть якого небудь другого пануючого народу, невідберає ім шкіл и всіх наукових закладів, не заказує ім рідного язика и печатаня книжок, а коли царська управа не допускає свободи слова и мисли, а розвою поступу в науках и суспільного поступу в житю політично-суспільнім — то вже ж можна Москалям відкликатись до одного тілько прогресу, кликати ёго на поміч и казати своім землякам: прогрес, прогрес, цар не допускає прогресивних напрямків — а вони ж йдуть до пізнаня правди и добра, так значить перша річ йти за прогресом, — бо царський абсолютизм не пригнітає московськоі национальности, але спиняє тілько ii дальший поступ.

Инша річ з нашим руським народом. Най же ж він йде до поступу, коли він так закований и повязаний, що ёму й годі станути о с в о і х с и л а х а не то йти вперед за поступом; коли ёму не можна навіть рідного слова виповісти, а не то поступові идеі проводити; коли всі наукові заклади, які вони й є заложені с податків того ж народу, тілько й на те, щоб відчужувати спинів Руси-Украіни від свого народу, від ёго розвою и поступу и повертати іх здібности на користь чужу; коли руському народови не ма ніякоі змоги проявити свого житя, а тим менше п р и с в о і т и с о б і здобутків поступу и розвою у других народів вироблених; коли наконець все ёго добро и вся ёго праця, повертається на чужу користь! Як же ж ёму далеко и страшно далеко вже тілько до того, щоб бодай зближитись до ступня поступу и розвою других европейських народів, а не то вже стати поруч з ними до дальшого розвою и поступу вселюдського! Та й чиж може він се зробити без волі, без своіх шкіл и всіх наукових закладів, які конечно потрібні для духовоі праці народів?! Чи можна без наівноі „самоувіренности“ подумати, що хоч би й цілий десяток „Громад“ и „Правд“ (коли б вони змогли тільки при теперішнім стані нашого народу справді повстати) видержить хочби конкуренцию, а не то вже випередить наукову працю тих сотень університетів, академий и всіляких наукових закладів — котрого небудь з европейських вільних народів? — А справді, коли б можна вважати „прогрес“ яко єдину надію поратунку и здвигненя нашого народу, то тілько в сей спосіб, щоб сей украінський прогрес, коли не випередив, то бодай що найменше зрівнався с „прогресом“ других европейських народів. Хто вірить в московське доктринерство, що Москва як раз за першим проблеском волі поскочить на передовий ступінь цивілізациі и засоромить навіть „гнилий запад“, хто рівним поглядом доктринерським глядить на руський народ, — для того може видаватись такий раптовний скок можливим и навіть єдиноспасаючим, — ми ж бачимо в тім тілько прогресивне доктринерство зроджене під московським кафтаном.

Digitized by Google

Нам здається, що перш усёго праця всіх щирих людей наших повинна звертатись до того, щоб наш народ міг жити, думати и ділати яко народ, щоб ёго сини працювали для добра свого народу, а не відчужувались від ёго. До такої праці мусить єднатись як найбільше рук и того діла не сповнить за нас чужий прогрес, хочби переложений на руський язик — на пепері. Ми самі мусимо оживити сили нашого народу до життя и поступового діланя, инакше чужий прогрес засвітить над винародовленою країною и перейде до дневного порядку над нашим народом*). Так ми розуміємо наш поступ в сей спосіб, щоб руський народ як найскорше оживити до розвою и поступу. Оттут приходиться перш усёго будити в народі почутя и розуміне свого истнованя, своіх прав до життя и потреби свого життя, розмотувати ті пута, що замикають ёму уста, вяжуть руки и затикають духа, відкидати тих сисаків, що висисають життя народу против житю народа и поставити народ в своій хаті на свою силу с своєю волею — словом широко й глубоко зайняти національність до питомого життя. В тій роботі всякому ми раді, хто небудь допоможе нам усунути хочби одну перепону, одно путо нашого народнёго життя. И до такої праці треба и можна єднати як найбільше сил, хоч

---

*) Можна ж бути найпоступовійшим рацпоналістом, прихильником найбільшого реалізму в штуці и літературі, найбільш поступовим Дарвиністом, найбільш соцняльним економістом и т. д. — а найменше щирим Українцем. На ствердженє сёго маємо аж дуже дуже багато прикладів як у нас так ще більше на Україні. Найлуччий приклад такого „поступовця“ та ще й „революцийного“ подибуємо в тім самім Нр. 4. „Громади“ на стор. 247. Минувшого року обходжено в Харкові столітну річницю родин Гр. Квітки. При обіді в той день данім у приватнім Домі Филонова зібрався кружок „консерватистів“ в салі, а „революцийних“ в гостинним покою. По обіді здійняв оден „консерватист“ річ про теперішну долю чи радше недолю української мови и письменства, звернув увагу на той анормальний гніт якого дізнає руська народність в Росні. Він радив товаришам самим клопотатись о дозволі наукового викладу по українському. Аж ось вискочив с поміж „революцийних поступовців“ якийсь Беліковъ — полтавець и давай верзти: форма, мовляв, у справі народнёі освіти є річ не великої ваги, але зміст. Так и треба пеклуватись у школі о кращий метод науковий и до того на россійській загальній державній мові! И знайшовся ще й другий „поступовець“ Владиміровъ те ж „согласен“ з общерусским дахом! Оце наче маленький пересків с статі „Література россійська, великоруська, українська и галицька“. Тілько ж не найшов він доброго привіту між Українцями, котрих „Громада“ зве „консерватистами“. А все ж таки и сей приклад показує, як „прогрес“ ба навіть „громадівська революцийність“ мало спиняє „втікачку“ від свого народу під „общерусский дах“. На жаль, не перший се и не послідний приклад омоскаленя. А „Правда“ була так „несовістною“ сказати, що такі прогресивні тенденції — так прогресивно голошені в „Літературі росс. и. т. д.“ ведуть до омоскаленя Українців!

Digitized by Google

би вони в думках про дальший розвій нашого народу в дечім від нас и ріжнились, бо відзискане народнёї самоуправи єсть ділом більше політики и розумного проводу в практиці, ніж ділом теоретичного поступу, а з другої сторони ми маємо непохибну віру, що наш народ привернений до свобідного питомого життя зможе йти дорогою правдивого поступу и відбиватись від регресивних напрямків. А коли ввесь руський народ відзискає свободу слова й діла, тоді и ми перестанемо виписувати на нашій програмі национальне питанє поруч поступу и будемо в нашім народнім житю надіятись тілько на прогрес, бо тоді доперва може він бути єдиною справді можливою цілею нашого діланя. Так всякий може тепер зрозуміти, що ми не повстаємо проти справдішного прогресу, але настаємо передовсім на тім, щоб перш усёго як найскорше всіма силами дійсно уможливити нашому народови як найширший поступ и розвій. И ми переконані, що наша дорога веде справді и до поступу и до збереженя нашої народности.

Як би се ні було дражливо, а ми ще мусимо діткнути питаня соціяльного. Ми скажемо отверто, що не идентифікуємо нашого народовства с справою соціяльною, вже по тій одній причині, що соціяльне питанє єсть тілько одним с питань життя народу, значить воно обійняте в питаню народнім, але не єсть цілим питанєм народнім. Ми й не розуміємо соціяльного питаня яко „вивозу“ чи якого небудь иншого транспорту „не-мужиків“ за границю чи де инде, а яко питанє здорового уладженя господарських взаємин народу. Отсе питанє яко питанє господарського життя суспільности є так само вічно-трівалим, як и питанє про духове (интелектуальне) и всяке инше життя. Ним займається наука суспільної економії. Ми зовсім не думаємо, щоб суспільне питанє можна порішити від разу, а до того ще й насильним переворотом раз на все, и відразу привернути на землі господарський рай суспільности. Після нашої думки можливий тутка тілько органічний ступневий поступ и розвій до що раз лучшого устрою суспільного и господарського. Мимо поступу неустанно будуть тут проявлятись також и недостачі и хиби, котрі треба буде усувати або направляти и поповняти. До того суспільного и господарського розвою — усёго менше надобиться „приносити не мир но меч“, так як мечем иноді багато можна зруйнувати, але нічого збудувати, а в економічно-суспільнім житю треба не так то умертвляти, як оживляти и належито порядкувати всі сили суспільні и господарські. Не годиться також забувати, що під зглядом суспільно-економічним у кождого народа є також ще й свої властивости, відмінні обставини и потреби*), котрі треба для поступу и розвою відповідно уладжувати або перестроювати, що знов же ж конечно кождий народ сам за себе мусить сповнити и до того мати и знатя и змогу и силу с. з. национальну свободу, инакше він навіть caeteris paribus — буде мусів

*) Від клімату, темпераменту й освіти народу, плодовитости и якости земного шару, економічних спосібностей и т. п. залежні.

*

Digitized by Google

уступати и з економічного поля перед другими народами*). Так отже — суспільне питанє є з одної сторони питанєм неустаючого поступу и як поступ вічно-трівалим, а з другої сторони до належитого рішаня економічно-суспільних питань с користю народнёю — треба конечно национального освободженя народу. Значить — национальне питанє знов стає на першому пляні.

Отся ріжниця обох питань має вагу також в приєднуваню прихильників для одної а другої справи. Около национального питаня можуть и повинні громадитись всі сили народу — всі Русини — хоч би їх погляди суспільні, економічні, релігійні и т. д. зовсім ріжнились, — а групованє около питань суспільно-економічних далеко тяжше й повільнійше тим більше, що поступ на суспільно-економічнім полю відбувається дуже помало, и не без завзятої борби интересованих кляс навіть серед того ж самого народу. Правда, що руський народ займає в тім згляді користнійше становиско від других, так як він, бодай в Галичині, зложений як кажуть „с хлопів и попів“ и екон. борба против великих капіталістів зрівнується майже в повні з национальною борбою. Але ж не треба забувати, що вправді борба з великими капіталістами входить в суспільно економічне питанє, але що головна задача реформи йде до того, щоб запобігати й надальше в и т в о р ю в а н ю великих визискуючих капіталів з одної — а визискуваного пролєтарияту з другої сторони, — отже й усувати всі услівя таких хиб суспільно-економічних, іх зароди и в малім розмірі. В тім згляді росходяться интереса вже навіть серед самого селянства, так що й серед селян нема вже в тім згляді єдности. Словом национальне — а суспільно-економічне питанє веде до відмінного а зовсім не до однакового групованя людей навіть того ж самого народу. Вязати оба ті питаня в нероздільну цілість значить відкидати від помочи для национального висвободженя всіх тих людей, що неналежать до поступовців в суспільних питанях.

Галицькі народовці не думають, щоб конечно треба було так поступати тим більше, що, як сказано, рішенє одного а другого питаня так що до способу як и що до часу дуже ріжнородне. Ми бачимо, що национальне висвобожденє и обєднанє Німеччини переведене силами цілого німецького народу попередило суспільно-економічні питаня и що доперва тепер наступає там пора рішати сі послідні питаня, навколо котрих тепер и групуються німецькі сторонництва, — ми бачимо, як Чехи, Кроати, Угри и ин. зъєднали всі сили свого народу, щоб здобути национальну самостійність, — ми бачимо, що всі народи, незрівнано більше розвинені и потужнійші від нас, все ж таки єднають всі свої сили, скілько разів приходить остоювати свою национальність проти чужого опановання и чужих напастей, — так ми думаємо, що й наш народ, коли хоче зберегчи своє народнє житя, мусить йти такою самою дорогою с. є. в национальнім питаню лучити всі сили народу. Ось чому ми не думаємо, щоб було в тім що небудь поганого, або як каже

---

*) Доказ того дає економічно-национальна борба Поляків з Німцями в Познанськім.

Digitized by Google

п. Д-ов „нечесного“, що за „Правдою“ в національнім питаню стають навіть „Сіоністи“, и що через „Правду“ виробилось „вже й між молодшим попівством галицьким чимало „народовців““. Ми могли б багато дещо сказати п. Д-ву и про попів-народовців, котрих він міряє міркою московських попів, ми могли б вказати на діла попів-народовців, що принесли народови більш користи, ніж „бойкі слова“ прогресистів, не згадуючи вже про тих прогресистів, що „ліберальнічають“ и прогрессують в богатих палатах и з набитими карманами не почуваючись до ніякого обовязку в практичнім житю; на тепер скажемо: qui bene distinguit — bene agit — и ми ріжнимось, в чім ріжнитись треба, а лучимось в чім можна лучитись.

Се однакож не значить, щоб народовці хотіли відцуратись и зовсім не тикати суспільного питаня, так як сёго питаня не може покинути ніякий народ, що жиє и дальше жити хоче.

Перегляд рочників „Правди“ показує, що „правдяне“ не боялись тикати суспільно-економічних питань, що в „Правді“ по можности и теоретично и практично показувалось, що наш народ терпить не „від одного пянства або лінивства“. Народовцям зовсім не ходило о те: чи тикати чи не тикати сих живих питань, — але о те — як? Одже ж рух „поступово-економічний“ хвалений п. Д-вим заявився рядом книжочок (почавши від „Парової Машини“), котрі зовсім не можуть мати претенсиі „пояснювати суспільно-економічні питаня в спосіб научний и практичний.“ По своій теориі виявляли вони ту гадку: „скорого настаня раю на землі“, по своій практиці вказували вони на насильні перевороти. Се були дійсно плоди тоі захвалюваної московськоі культури, що в „Похожденіяхъ Пошехонцевъ“ мішала Маркса и Ляссаля разом з московськими байками о дідуганах и гірських дівах (що голубом перелітали всю землю) и так витворювала найдивоглядніше mixtum comprositum „економиі в снах“ и „в сонних раях“, що могли розъятрувати истнуючі рани, але не могли іх гоіти, що могли порівати декого в фантастичний рай, але не вказували ніякоі дороги органічного розвою и поступу и відводили від практичного, хосенного діланя. Чи мали народовці рацию не годитись с таким напрямком? В відповідь на се питане най послужить той факт, що й сам п. Д-ов теперь повертається на иншу дорогу, хоч все ще не може вповні погодитись с тим, щоб... „предаться исключительно дѣлу своего соботвеннаго развитія, движенія науки (на ріднім язиці) и сколько будетъ возможно, распространенію необходимихъ знаній въ народѣ,“ (стор. 207 Гр.) и иноді мелькає „громадівською революциею“. — Народовці бажали и бажають перш усёго наукового розъясненя суспільно-економічних питань, так як суспільно-економічні науки для загалу великоі части навіть самоі интелігенциі як в Галичині так и в Украіні*) мало або

*) Для поясненя най послужить оден факт. З галицьким народовцем стрінувся р. 1875 оден закордонський „поступовець“ (п. б. говорив він тілько по московськи и с тяжкою бідою розумів по руськи.) и завелась між ними суперечка по суспільно-економічним питаням. Він держав московський перевід Лявеле діла: De la propriété et de

Digitized by Google

поверховно и односторонно знані, вони й невиключали суспільно-економічної науки з ряду „просвітно-народніх“ наук, але тут ходило передовсім о те, щоб подавати народови практичні и осущимі способи економічного здвигненя, позитивні науки господарства народнёго, а не одні „сни, жалі, плачі и пристрастю заправлені проклони“, — або теорії о „вольній любови“.....

На таких ріжницях в теоретичних и практичних поглядах розійшлись народовці с п. Д-вим. С того часу минуло не мало часу и вже не одні результати показали, хто „пошкодив українській справі“ и кому прийшлося каятись майже в найголовнійших точках давнійше так гостро висуваних — и хоч пізно вертатись від „вбільшуваня интернаціоналізму а вменшуваня націоналізму“.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Вибори до ради державної. Виборчі поклики польских дневників и комітетів. Поляк констатує підбурюючий характер тих покликів. Суд „Politik-и“ и „Neue fr. Presse“ о виборчій акціі в всхідній Галичині. Невчасна маска польских дневників. „Czas“ о prawdziwych Rusinach. Gdzie oni? Властиві бажаня „Czas-у“. Пятивікова исторична праця Поляків на червоній Руси. Дещо о льояльности Поляків. Русини тілько власними силами можуть добитись своіх прав. Потреба політичного вихованя и образованя. Яке значінє може мати наше заступництво в раді державній. Байдужість Русинів. Брошура „Русской Рады“.)

„Walka na noże!“ — „Walka do upadłego!“ — „Walka na życie i śmierć!“ (як каже навіть иншим разом дуже холодний и поважний „Czas“) — ось під такими покликами роспочалась акция виборча в Галичині. Ві Львові зібрався під проводом кн. Любомірського неустаючий польский комітет виборчий для „всхідної Галичини“. В програмі оголошеній сим комітетом для „всхідної“ (= руської) Галичини заповіщено звісними термінами („Swiętojurcy“ — „Moskalofile — Russofile“ означуючими в очах Подяків кождого Русина,) — отверту війну против Русинів. Тисячі листів, сотні телєграмів и сотні агентів сего комітету раз враз взивають кождого Поляка „pod rygorem postawienia

---

ses formes primitives — и славив „общину“. — „Ви, як бачу, прикладаєте вагу тілько до фізичної праці и бажаєте, щоб в вашій общині всі бодай часово працювали коло рілі. Приймімо, що вам удасться збурити теперішний лад від разу и поставити общину. Яке ж місце даєте ви в будучій общині — наукам и науковій праці, так як науки вимагають спеціялістів, щоб могли йти на перед у своім розвитку? Не вже ж зможе бути одна міра для духової а для фізичної праці и чи зможе рільник бути спеціялістом в науці?“ „Нѣтъ этаго не нужно“ відказав поступовець. „Науки на столько розвиты, что не нужно дальшаго ихъ развитія!“

Digitized by Google

pod pręgierz opinii narodowej“, щоб всіма силами старався недопустити вибору „ні одного Русина“. Від місяця зістаємо під впливом якоісь справді воєнної атмосфери, о слухи наші що день відбиваються воєнні поклики, немов голоситься справдішна війна, по повітах потворились під покровом маршалків и инших „автономічних“ властників виборчі повітові комітети по духу и мисли центрального комітету для всхідної Галичини — и не достає ще хіба виступу „ochotniczej straży ogniowej“ в мундурах с польскими орлами и хоругвами, щоб вповні довершити образ воєнного „pospolitego ruszenia“ — против Русинів. По конечности приходиться Русинам забути, що вони жиють в конституційній державі, що єсть то десь в конституції сказано дещо про рівноправність всіх народів в Австрії, отже й Русинів, що вконець и в уставі карній, укладаній ще за часів неконституційних, заборонено викликувати ненависть против народностей, що провина против сеї заборони є чином каригідним и що є певні власти, котрим поручено над усе стерегчи права. На все те треба було забути Русинам, бо Русини, — як сказав Є. Екс. Штремайер, хоч мають право по своій стороні, але „man ist nicht immer in der Lage“ те право для них практично осуществити. Та впрочім Русини навіть на стілько мало обізнані с приписами устави карної, що нікому — навіть бувшим руським юристам-послам не прийшло в голову кликати для своєї охорони коли не конституцию то бодай §. 302 карної устави. Де там! Русин покличе скорше чортів триста, а на все инше добродушно махне рукою. Аж знайшовся такий мудрагель поміж агітаторами всхідно-галицького комітету и крикнув „podburzanie! Panie Starosta — podburzanie!“ Один священник мав мати такий дипльоматичний розум, що своїм громадянам відчитав уступ з артикулу одної польскої газети на тему вище згадану: „walka z Rusinami — na życie i śmierć — walka na noże!“ и додав сі зовсім правдиві а невинні слова: „так пишуть Поляки о Русинах“. В чім же ж тут „podburzanie“? Вже ж відчитати артикул ц. к. прокураториею несконфіскований, на тему яка від пів місяця переспівується в найсильнійший dur у всіх дневниках польских, и додати до сего слова: так пишуть Поляки — не значить підбурювати. Се сам по собі факт сухого сконстатованя. Тут здається нічого злитись на священника, так як він зробив тілько прислугу дотичному дневникови, а взглядно комітетови „всхідної Галичини“, бо ж сей артикул именно й писаний на те, щоб розійшовся в найширших кругах. Однакож п. агент комітету мав рацию тітько з иншого боку. Згаданий артикул польского дневника справді підбурює Поляків супроти Русинів и на відворот Русинів супроти Поляків, бо він же ж ставить нічо иншого як в прикрашеній формі: „wyniszczenie Rusinów“. Се справді „podburzanie“, за котре однакож може и повинна відповідати тілько редакция згаданого дневника, але ніяк священник, тим більше, що він відчитанєм сего артикулу не хотів нічого иншого показати, як тілько: „хто тобі стрик, а хто колом в бік“. Так мимоволі вирвалось Полякови слово дуже вірно кваліфікуюче поступованє польских дневників, коли вже й не самого комітету..

Що характер польскої виборчої агитациі у всхідній Галичині такий а не инший, — те й замітили навіть чужі люде, що далеко сто-

Digitized by Google

ять від Галичини и зовсім не належать до протекторів Русинів. Чеська „Politik“ згадуючи про виборчу акцию в Галичині характеризує коротко, але дуже вимовно поступоване Поляків. С поміж 63 послів, яких висилає Галичина до ради державної, — пише Politik — належить передовсім відчислити 20 послів (з більших посілостей), котрі заступають интереса малої купки менше-більше около 500 людей. Решта 43 послів має заступати властиві интереса Галичини, котрої більшість людности — Русини. По числу людности припадало б на жидів $3^1/_2$ посла, — на Русинів що найменше 20 послів. Поляки признають жидам чотирох послів, хоч елемент жидівський незрівнано більше централістичний и так звано „verfassungstreu“, — а Русинам не признають ні одного місця! Тим способом Поляки не тілько Славянству в Австрії, але й самим собі не принесуть ніякої користи. В власнім и в славянськім интересі повинні вона йти до того, щоб спір між собою а Русинами залагодити угодово в себе в дома, инакше не можна надіятись, щоб репрезентация Галичини оперта на меншости могла бути тривалою и на стілько сильною, щоб належно остоювати краєву автономию. — Виборчій акції в Галичині посвятила також „Neue freie Presse“ обширну вступну статю. „В ріжних краях — говорить N. fr. Presse — жиють побіч себе ріжні народности в меншій або більшій незгоді и борються с собою. Але, щоб борба доходила до такої завзятости и нетерпимости як в Галичині між Поляками а Русинами, щоб одна народність явно виписувала на своїй хоругві цілковите винищене другої народности, — як се зробили Поляки в відозві свого центрального комітету всхідної Галичини — се річ досі в цілім світі нечувана и в перший раз в Галичині сподіяна!“

По таких відзивах чужої праси и по сконстатованю самим Поляком підбуряючого характеру виборчої агитации — поміркували й загонисті польскі дневники, що за дуже отверто висказали свої досі якийсь час бодай поверховно закривані гадки против Русинів. Треба було вдягнути хоч маску чемности. И ну ж почали трубити мов по коменді, що вони не виступають против всіх Русинів. „Z Moskalofilami — пише Czas з 17. червця с. р. — walka musi być na życie i śmierć, a zaiste ważniejszą ona jest stokroć dla monarchii niż walka na innym punkcie z italienissimi! Rusinów prawdziwych, chociażby nie w naszéj myśli, ani też coby łącznie z nami działali, powitalibyśmy z uszanowaniem należnem każdemu uczciwemu przekonaniu politycznemu i w poczuciu politycznego znaczenia przywiązanego do takiego uszanowania. Ale gdzie oni?“ Очевидно, що, позаяк в очах Поляків кождий Русин Москаль бо не за Польщою, сей голос „Czasu“ — Gdzie oni? — мусить остатись без відповіди пригожої „Czaso-ви“. То ж дальше вище „Czas“ знов — ale „fałszywych proroków ludu“, jak pięknie (!) nazwała ich odezwa komitetu centralnego dla wschodniej części kraju — nie chcemy, bo nam sumienie zabrania igrać z najdroższemi interesami kraju, narodu i monarchii, z przyszłością całą (але якою?) і dla tego z temi „fałszywymi prorokami“ walka musi być stanowczą ze strony wszystkich, bez różnicy stronnictw i stanowiska“. На таку тему заголосили й инші польскі дневники як Gazeta Narod. и Dziennik Pol.

Digitized by Google

Набожний „Czas“ відкликується до совісти и на совість заклинається що „z uszanowaniem“ повитав би „prawdziwych Rusinów“. Що розуміє „Czas“ під такими Русинами, чи справді готов він „z uszanowaniem“ привитати хоч би найбільше уступчивого Русина и скілько стоіть „sumienie Czasu“ и всіх ёго прихильників, — пояснимо власними словами того самого Czas-y*):

„Chodzi mi tylko o zwrócenie uwagi — пише звістний єзуіт Sulima (Gorzkowski) співпрацёвник Czas-y**) — na coraz szersze rozmiary, jakie zaczyna przybierać kwestya ruska. — — Nie powinniśmy zapominać, że Ruś czerwona była naszą pierwszą zdobyczą po tak licznych stratach na zachodzie, jakieśmy ponieśli skutkiem nieszczęśliwego podziału Polski przez Bolesława Krzywoustego. Zajęcie Rusi czerwonej było pierwszym śmiałym krokiem w naszem dążeniu na wschód. Przez jej zajęcie otwarły się szerokie drogi dla naszej działalności cywilizacyjnej i politycznéj i przez nią tylko zyskaliśmy wpływ na inne kraje ruskie. Jeźli nasze prawa historyczne do ziem ruskich nie mają być mrzonką, to wszelkimi sposobami powinniśmy się starać o zachowanie naszego wpływu i znaczenia na Rusi czerwonej. Utrzymanie zaś i wzmocnienie polskości w Galicyi wschodniej będzie zarazem dowodem naszej wytrawności i dojrzałości politycznej. Czyżbyśmy mieli nędznie zmarnować to, co nasi przodkowie zdobyli swą ciężką pracą i tak hojną ofiarą krwi (в борбі з руським народом)? Jesteśmy głęboko przekonani, że rozwiązanie kwestyi ruskiej nie da się osięgnąć żadnemi kompromisami lub tranzakcyami politycznemi. — Rozwiązanie kwestyi ruskiej winno wchodzić w zakres tak zwanej pracy organicznej (с. е. польонізация всіма способами). Im prędzej do niej się zabierzemy, tem rychlej spodziewać się możemy pomyślnych rezultatów (= wytępienia Rusinów). Pamiętajmy o tem, że jest garstka ludzi nadzwyczaj przebiegłych (самовіжі Русини), podkopujacych się jak krety pod gmach pięciowiekowy naszej pracy historycznéj. A więc caveant consules, ne quid republica (antiqua polonica) detrimenti capiat!“

Треба ж більшого єзуітизму и витертого чола, щоб неспаленівши той сам „Czas“ міг тепер заклинатись на своє „sumienie“, що він рад привитати „z uszanowaniem Rusinów prawdziwych“?!! И чи ж може бути на стілько безглуздим навіть який небудь Поляк, щоб міг думати, що Русини віддадуться добровільно на таке „wytępienie“? Чи треба більше доказів, що тут дійсно йде „walka na życie i śmierć“ против всіх Русинів без всякоі ріжниці? При тім не треба забувати, що так говорять и думають краківські Поляки, що все ще уходили досі за досить умірковапих; о скілько ж більше гострі мусять бути Поляки всхідноі Галичини!

Так ми дожили часів, коли винищенє Русинів проповідуєтьоя комітетами и дневниками, коли відозви и голоси тих комітетів и „рат-

*) Czas — Nr. 236 13. października 1878.

**) Той сам робітник Czas-y подає в тій статі „Z Rusi“ цілий ряд способів як польонізувати Русинів.

Digitized by Google

ників против Русинів“ знаходять, хоч в части, місце навіть в урядовій „Gazet-i Lwowskiej“, що очевидно всім несвідомим діла надає тій акції виборчій всхідних и західних комітетів характер майже урядовий. Ми згадуємо про се для того, що „Gazeta lwowska“ помістила не тілько поодинокі відозви членів повітових комітетів, але й цілу відозву центрального комітету західної Галичини, а ся відозва має ще й свою другу сторону дотикаючу вже не Русинів але й самої Австрії. Передовсім треба сконстатувати, що поль. цен. комітет західної Галичини в відозві з 3. Червця с. р.*) оповіщеній в урядовій „Gazet. Lwow.“ виразно зазначив свою солідарність з засадами в відозві поль. центр. комітету всхідної Галичини висказаними (до чого належить и вище пояснене поступоване супроти Русинів). В друге, оба комітети виповіли головну засаду домагатись: samorządu opartego na historycznej odrębności narodu polskiego, — стояти на підставі державности польского народу, боронити справи польскої и т. п. Докладнійші пояснення тих „историчних підстав и прямовань“ — тої засади, „aby myśl narodowa i polityka narodowa zwyciężyły“ подибуємо и пізнійше в польскій праці. Отто Гавзнер кандидат цент. комітету пояснює: „справу польску піймаємо в ii політичнім значіню яко справу „państwowego odrodzenia narodu a nie tylko samego ulżenia losu Polaków téj lub owej prowincji.“ Програма польского „поступового“ сторонництва пояснює дальше: „За перший обовязок покладаємо оборону прав Польщі. Łączność i spójność interesów wszystkich ziem naszej ojczyzny pod względem moralnym i materyalnym wymaga niweczenia kordonów, krających żywy naród.“ Ті и инші численні голоси с табору тих центральних комітетів доволі ясно розводять, чого бажають и до чого прямують оба центральні комітети. — Так ми бачимо, що в урядовій „Gazet-i Lwow.“ находять „приют“ комітети, що не тілько бажають нищити Русинів, але й всякі (вже ж и австрийські) кордони krające żywy naród. Нам мало діла до того, чи се годиться з урядовим характером „Gazet-и Lwow.“ и с так недавно голошеною фразою польскої льояльности, — ми тілько спитаємо, яким чолом ті люде мають — лагідно сказавши — сміліть підсувати Русинам „здраду стану“, представляти їх яко ворогів австрийськоі монархиі, и що поконане Русинів „jest stokroć ważniejszem dla monarchii niż walka na innym punkcie z italianissimi?!! — и то в пору коли ще в свіжій памяти зістають у всіх — легіони, роспочатий процес о здраду стану с причини тогорішного оголошеня польскої програми, тепер в Кракові ведене слідство за злочинство з §. 58 у. к. и т. п.?!!!

Та се не вперший раз так діється. Ми вже від довшого часу помічаємо, що в Галичині борці польскої державности „в старих границях и на старих засадах“ заживають безграничної свободи, коли тим часом Русини „als reichsfeindlich und staatsgefährlich behandelt werden.“ Супроти того було б зовсім невластиво покликуватись Русинам на свою льояльність. Льояльність здобута помпатичним виступом галицькоі шляхти на Festzug-у не підпару тим кровю зазначенним виступам ру-

*) Dziennik polski Nr. 130. з 7. Червця.

Digitized by Google

ських полків в обороні монархії и в сповненю боснійсько-герцоговінської окупації! Ся послідна легко забувається и вражінє калік и ранених очевидно не так світле и довготрівале як блескучих и дорогих строїв народових.

Все те мусить добре зрозуміти кождий Русин и в тім згляді не віддаватись ніяким мріям. До того не треба було вижидати аж хвилі виборів, бо безборонність и осамотілість Руснів міг кождий давно замітити, хто тілько не закривав собі очий и не затикав уший. Дотеперішна політика Руснів крім численних похибок виказала одну — хоч негативну — сторону добру, именно те, що Русини переконалися, як мало можуть числити не то вже на яку поміч, але хоч би й на правну охорону с чужої сторони. Тілько власними силами мимо всіляких противностей можуть вони боронити своїх прав и свого житя. Тому діяльність Руснів повинна звернутись передовсім до зъєднаня и зорганізованя своїх сил. Почутя житя и потреби житя, почутя своїх прав мусить поширшати між масою народу. И коли буде хоч оден заступник руського народу, котрий буде живою репрезентациєю интересів и жадань народу, коли за ним буде стояти ціла маса самовіжого руського народу, з належного заступництва виключеного, голос такого хоч би тілько одного заступника буде незмірно важнійший від усіх дотеперішних хоч численних заступників. Між интересами и бажанями цілого народу а таким заступником мусить бути неустаюча жива звязь так, щоб з одної сторони кожда справа народня мала вимовний и неустрашимий вираз в устах посла перед паралямєнтом и цілим світом, а з другої сторони, щоб кождий ёго голос підійнятий в справі народу мав свідомий відгомон в цілій масі народу, так щоб не тілько формально але й на ділі голос такого посла був голосом руського народу. Безперечно серед теперішних обставин такий посол буде мав так само мало — але й не менше як дотеперішна численна депутация — надії, що небудь дійсно перевести в раді державній на безпосередну користь нашого народу. Але кожде нехтуванє ёго голосу буде розбуджувати серед народу тим яснійше почутя потреби всіма силами прямувати до належного заступництва народу що раз численнійшими голосами. Тоді буде руський нарід брав живий и неустаючий уділ в житю парляментарнім; тоді за кождим голосом свого заступника сам буде питати: від чого нехтують наші бажаня, кривдять наші интереса, не дають нам рівних прав з другими? — и за кождим відзивом такого посла озветься в народі виразнійше самовіжа.

Для того ми зовсім не покладаємо при теперішних виборах ваги на те, чи буде більше чи менше руських послів, а передовсім на те, чи буде хоч оден такий посол, що зможе и схоче людяно висказувати жаданя руського народу, проводити парляментарну критику як самого теперішного парляментаризму так и теперішної державної господарки с становиска интересів руського народу, и при кождій важній справі підіймати голос в имени свого народу? Ми кладемо дальше вагу на те, чи Русини зведуть всіма силами таку живу органічну звязь між таким заступником а цілою масою народу, чи свічні Русини підіймуться такої політично-просвітної праці серед руського народу? Одже ж в тім згляді поповнив загал бувших послів руських включно з „Рускою Ра-

Digitized by Google

дою“ велику провину. Нікому з бувших послів не прийшло навіть на гадку станути перед своїми виборцями и, вже коли не здати справи с своеі діяльности взглядно бездільности, то бодай розъяснити, чому не міг нічого вдіяти, чому ёго голосу не вислухано и за які справи и як думав и думає він дальше виступати? Словом, з іх сторони ні крихти нічого не зроблено, щоб хоч троха між народом поширшало розуміне заступництва народніх интересів. Та байдужість руських політиків вже й на чужині переходить в соромливу пословицю.

За те видрукувала „Русска Рада“ брошуру: „Русскіи послы державнои думы и тыхъ-же клеветники отъ осени р. 1873 до мая р. 1879. Львôвъ 1879“. Прочитавши сю брошуру незнати чому більше дивуватись: чи — лагідно кажучи — наівности іі авторів, чи терпеливости руськоі „интелігенціі“, що може перенести таку видиму наругу над власним народом. Через шість літ підносили руські посли а властиво „клюб руский“ — після сеі брошури — голос в таких справах: I) устава о лихві и пянстві; II) голодова запомога 700.000 зр. III) Різнича акциза; IV) устава о пропинациі (а властиво о увільненє листів від оплат штемпльових); V) справи податкові; VI) Відновленє угоди з Уграми и окупация Босниі и Герцеговини; VII) устави конфесийні; VIII) „що нашй послы школьнôй радѣ пôдтяли крыла“. — Як звісно, и самі автори брошури по части признають, — не мав „руський клюб“ ніякоі иніциятиви в справах I, II, III, V, VI и VII. Як „клюб“ заступав справи податкові и чи на користь народу, — про те писано доволі обширно в „Правді“, а як прислужився руському духовенству поставленем ёго під ласку и неласку політичноі власти, се доволі звісно самому духовенству з досвіду, як и те звісно, чи справді клюб „підтяв крила раді школьній“?! Так тут, здається, ясно як на долоні, щó зробив „клюб“. Бачиться — нічого! „Де ж там! як то нічого!“ озиваються автори брошури — зробив він більше, як Чехи, бо Чехи нічого в раді державній не зробили а навіть там не були, більше, як Поляки, бо се тілько так Поляки хваляться, що вони багато зробили, — а ви не вірте, — ба „клюб“ навіть вчив Німців, як що мають робити (стор. 21.) а як то „нашй послы выучовали кс. Стемпка рôзныи пѣсеньки и пословицѣ за корчмы, за пянство, за лихву и т. д., щобъ ôнъ все те въ соймѣ“ — виспівав, а вконець треба знати, що с протоколів ради державноі не видко „що кождый посолъ въ приготовленяхъ дѣлалъ, кôлько ôнъ въ письмахъ намучился, кого и якъ на свою позыскалъ сторону и т. д.“!!! А що с того всего виходить? питають автори брошури, — вже ж так, що меншість мусить потерпіти и пождати на пору „ачей колись и в іі віконце засвітить сонце“! — Ну може тепер и стане бодай декому, ясним задля чого боялись автори сеі брошури — компромітациі стати з живим словом перед виборцями. Вже ж легше з-за плота! Та маніфестация „клюбу“ и „Р. Ради“ була б сама по собі доволі гумористичною, коли б не була заразом крайне сумною. Вона показує, що в нас дійсно ще наші „интелігентні“ заступники не почуваються не то до якоі небудь моральноі одвічальности перед народом, але навіть не чують пошани для самого народу, щоб не пускати ёму „блахманів“ в білий день перед ніс.

Digitized by Google

Крім того видала „Р. Рада“ відозву, котра рівно як и посланіе О. Метрополіта повертається тілько в загальних виразах зовсім стереотипних а безсильних до того, щоб в народі розбудити живійше почутя потреби чинного уділу в виборах и свідомість цілей акциі виборчої.

Сего року в перший раз беруть також и народовці чинний уділ в виборах. Однакож сей уділ є більше поневольний, ані ж випливом належно обдуманої політичної акциі. Народовці приступили до виборчої акциі без всякого попереднього приготовленя и, скажемо отверто — за пізно. Ні приготовленя самого народу (хоч би популярно-написаною книжочкою про значіне и ціль виборів до ради державної), ні поставленя широкої програми політичної! Очевидно, що при такім складі річей и при нечувано живій и завзятій агитациі всіх неруських сил против Русинів, — надіі на вислідок виборів мусять спадати майже до зера и що вибір хоч би тілько кількох послів-Русинів можна буде вважати яко виборчу побіду.

Коли Русини дійсно бажають вести політичне житя хоч троха рациональною дорогою, то мусять тепер роспочати від самого долу и перш усёго дбати про створенє живої органічної звязи між народом а ёго заступництвом. Свічні Русини мусять невтомно над тим працювати, щоб політично оживити и виховувати народ, звести ёго в живий політично чинний організм и довести ёго до самовіжої самооборони власних интересів и прав. Памятаймо, що наша робота не кінчиться на виборах, и що від нашої праці залежить житя або смерть нас самих, житя и смерть руського народу.

Злука віденського товариства „Січ“ с членами бувшого товариства „Русская Основа“.

В сій справі одержалисьмо слідуюче письмо:

Послідними часами почали ми стрічати в наших часописях, а именно в „Правді“ (Марець, Сучасна літоп., — Май, Суч. літ.) и в „Слові“ (ч. 54 и 56) звістки, що „наші віденські руські товариства задумують злятися до купи, закинути давні свари, щоб спільними силами працювати для добра матери — Руси.“ Далі побачили ми, що по одній невдалій пробі (низшо-австрийське Намістництво не дозволило на завязанє замісць дотеперішної „Січи“ и „Основи“ нового товариства — „Молода Русь“) зъєднанє довершилося з ріжними формальностями, як и слід при так важнім ділі. Та не досить того, ми бачили, що всі наші „партиі“ радо прийняли звістки з Відня, а деякі навіть прийнялися на підставі сего факту снувати надіі на будуще о єдности всіх галицьких Русинів, о одній и одноцільній партиі и пр. Ми не перечимо, що та скорість в виводах свідчить ясно о тім, що азбучні борби та звади о формальности навкучили вже Галичанам, и що горячійші та щирійші с поміж них раді б учепитись за кожду хоть би й найменчу спосібність, щоб раз вирватися з нинішного непотішного положіня. Против тому ми не маємо нічого, — а тілько здаєсь нам, що

Digitized by Google

діло так важне, як утворенє одноцільної и міцної партиї не може зробитися за першим-ліпшим товчком з боку, але мусить бути випливом конечної потреби спільних, ясно понятих, интересів и однаких способів до їх переведеня. Здаєсь нам, що бажаня ту не досить, але треба також ясного, критичного ока, щоб мож усе пізнати, чи факт якийсь справді важний и чи так ёго треба розуміти, як нам ёго сей або той представляє. Розгляньмож с того становиска злуку віденських Русинів, щоб побачити, о скілько нам, галицькій молодежи, може той факт служити приміром и заохотою до подібного поступованя и о скілько ёго мож вважати поступком розумним и для справи народнёї пожиточним?

Ч. дописуватель „Правди“ (Май, стор. 333.) очевидно дуже врадуваний новим подвигом взаємин між віденськими Русинами називає ёго „фактом нечуваним в послідних десятках літ нашої исторії.“ Ну, щоб так надто нечуваний, то не знати, — адже ще недавно (1876—7) ми чули про злуку львівських товариств „Академического Крижка“ з „Дружним Лихвярем.“ Ми радо пригадуємо ч. дописувателеви „Правди“ и всім членам „Січи“ той факт, бо він може служити гарною илюстрациею и іхнёго поступку. Галицькі Русини с того факту переконалися, що 1) навіть між молодими людьми не можлива єдність и згода, доки та єдність у них не буде — єдностю праці, доки та згода у них не буде згодою змагань для добра люду, згодою думок по всім основним питаням науковим, суспільним та політичним: 2) що, значиться, поки не почато чисто наукової роботи, на котрій би могли зійтися всі щирійші єдиниці з усяких партий, поти ніщо й бажати часової згоди, бо така згода, хоть би й довершилася, буде тілько про око, буде не оживляючою силою, але путом на ногах одної и другої сторони.

Але — скажуть деякі з наших віденських товаришів, — у нас не то, що в Галичині, у нас не ті обставини, ми встигли вже обтрястися з галицьких пересудів, виросли с таких дитиньств, якими займалися львівські товариства в 1876—7 роках. Чи воно справді так — побачимо дальше, але тепер возьмім навіть, що справді так. Щож с того? Обставини віденських Русинів відмінні від львівських, але — сміємо сказати — для всякої „згоди,“ для всяких „компроміссів“ ще некориснійші, ніж були у Львові. А се ось чому. По перше — рівень мислей и знаня товаришів „Ак. Кружка“ и „Др. Лихваря“ був далеко не так — розличний, як думаємо — товаришів „Січи“ и бувшої „Р. Основи.“ И спільність интересів ту була більша, від коли в „Акад. Кр.“ настав був замітний зворот до демократизму и народовства, котрий попередив саму злуку. При тім же було й діло, при котрім могли стрітитися и пізнатися близше найліпші сили обох товариств. Потреба злуки почувалася — сміємо думати — тоді далеко глубше и почувалася всіми товаришами обох товариств, а не була штучно витворена кількома прожектерами, не була абстрактною теориею. А в кінци приступали до злуки два товариства, с котрих кожде при тім ділі мало рівні шанси зиску або втрати. А преціньь, як знаємо, діло се розслизлося, и то за для формальностей, котрі в значній части здискредитували діячів з одного и другого боку.

Digitized by Google

Погляньмо тепер, як стоіть се діло в Відні. Передовсім бачимо ту сю нечувану прояву, що товариство повносильне и повноправне переговорює через своіх відпоручників и в кінци годиться с кількома людьми, котрі зовсім не становлять ніякого товариства, не представляють не то ніякої партиі, але навіть ніякої робучої сили, с котроі товариство могло б мати хосен. Правда, товариші „Січи“ силуються вмовити в себе и в нас, що вони лучаться з „Русскою Основою,“ — але се маневр дуже нещасливий, бо ми ж знаємо добре, що „Р. Осн.“ ніякої нема. Значить, ту в крайнім разі може бути діло між виділом „Січи“ а кількома людьми, котрим вільно на підставі статутів кождого часу вступити до товариства. Але переговорювати, годитися, лучитися ту ні с ким. Значить, и вся радість була рострублена пусто, и весь крик о згоді був „viel Lärm um Nichts!“ Велике чудо, що до „Січи“ вступило кількох нових товаришів! А може справді „Січ“ така малолюдна, що вступленє кількох людей є для неі вже огромним триюмфом? На такий спосіб воліли б триюмфатори сидіти тихо, щоб не зраджувати своеі слабосильности.

Але ба, — се ще лиш квітки, — а ось вам и ягідки! Товариство „Січ“ робить бувшому (але непстнуючому) товариству „Р. Осн.“ уступки! На разі не будемо входити в то, що се за уступки, але розберем саму іх теорию. Нам здаєсь, що товариство може робити уступки тілько товариству, стоячому на таких самих правах, як и воно. Нам здаєсь, що товариші „бувшоі“ „Р. Осн.“ не товариство, а приватні люде. Нам здаєсь, що будь вони й не знати які геніі, супроти товариства вони стоять так само, як кождий приватний чоловік. Нам здаєсь, що товариство не має права робити приватним людям яких небудь уступок зі своіх статутів, бо се значить — давати тим людям привилей перед усіми товаришами вступившими до товариства давнійше без жадних привілеів. Нам здаєсь, що вводити у себе на ділі пратиковане привілеів для всякого наукового и демократичного товариства (а таким ми вважали „Січ“) — діло недобре и нерозважне. Нам здаєсь проте, що ініціятори тоі злуки на підставі привілеів одних товаришів наперед других або не знали що роблять и добивалися якоісь fixe Idee не зважуючи на способи, — або не хотіли розуміти значіня морального своеі роботи, значить, поступили або крайне хибно або й нерозумно.

Зважмо тепер се діло з боку хосенности. Може бути, що люде приняті до товариства с привілеями, яких не мали ті товариші, що здавна своіми силами держали „Січ“, — може бути, що ті люде які небудь знамениті робітники, готові посвятити все для люду, для певноі думки, що вони своєю енергією и своім знанем підоймуть и поведуть „Січ“ наперед по дорозі поступу? Як би та не так! З оповідань самих товаришів „Січи“ ми знаємо, що се за люде — товариші бувшоі „Основи“, люде без глубшоі думки, без интересу для правди и науки, без любови до свого люду и до ёго бесіди. Ми не радо висказуємо такий суд о товаришах по університеті, — але щож, іх діла таке ім дають свідоцтво. Хібаж люде тямучі и щирі демократи будуть жадати для себе уступок вступаючи в нове товариство? Хіба вони приймуть які небудь привілеі, хоть би ім такі й давано? Ні! Мислячі люде роз-

Digitized by Google

глянуть статут товариства, поглянуть на ёго роботу, — коли східна вона з їх думками — вступають, а не східна, то волять робити свою роботу й самі поза товариством. Хібаж люде розумні и мислячі стануть домагатися от хотьби відступленя від правописи фонетичної в товаристві, від правописи, котру новійші вчені признали рациональнійшою від етимольогиі? Хіба люде знаючі руську мову почнуть висказувати таке жадане, „щоб „Січ“ покинула нарічіє українськоє и уживала диялекту галицького“? По нашій думці тілько идиотизм, а не мислячі люде, могли ставити таке жадане, — бо мислячі и знаючі свою мову люде були б мусіли знати, що ніякого „галицького нарічія“ на світі нема, а що та часть українського народа, що під Австриею, говорить кількома диялектами (бойківським, гуцульським, подільским и пр., дивись Житецький та Чубинський т. VII, вип. II). А впрочім — пощо далеко ходити! Аджеж маємо в 56 н-рі „Слова“ випечатану бесіду одного с тих новоприйнятих, упривілєйованих товаришів, п. Щавинського! Просимо кождого, кому стане терпеливости, прочитати той збірник найпустійших и недорічних фраз, котрим новопринятий товариш на першім спільнім бенькеті почестував товариство „Січ“. „Плюньмо на мрії мечтателей, — говорить п. Щ., а позаяк, як се всему рутенському світу звісно, Дарвін, Спенсер, Конт, Маркс и др. — мечтателі, затим плюньмо на них, а держімся того, що „нам наші предки передали“, т. є. як троха иншими словами каже Гейне:

Ich bin ein Esel und will getreu,
Wie meine Väter, die Alten,
An der alten, lieben Eselei,
Am Eselthume halten!

„У нас нема політичних партий, — говорить далі тойже п. Щавинський, — и я знаю лиш одну політику — беззглядну преданность нашому урядови.“ Ну, богу дякувати, хороший початок політичної партиі рутенської. В кут польські Станьчики, — и у нас, як твердо вірить и надіесь п. Щ., буде при божій помочи партия „bezwzględnej ufności“, с. є. беззглядного сервілізму. Впрочім ми с свого боку бажаєм, щоб те, в що тепер п. Щ. „сам“ вірить — при нім самім и осталось и дай бог ёму доброі карієри на вибраній дорозі.

Але проспмо не забувати, що се говорилося перед товариством „Січ“, товариством демократичним, народним и науковим, котре в своій програмі має именно слідженє за думками ріжних „мечтателей“, котре любячи свій народ повинно знати, що витворенє сильної політичної партиі и використанє всіх свобід и прав конституцийних може принести ёму чималий хосен, а що сервілізм ёго проводирів губив ёго и доси губить! Роздумавши се, вп побачите, що мова п. Щ. була не що, як оплуванє всіх демократичних и наукових змагань „Січи“ — найдорожшого скарбу товариства, найбільшої святині кождого товариша! Тоді ви побачите, що щоб рішитися на виголошенє подібної бесіди при самім вступі в товариство, новпй а ще й упривілєйований товариш мусів або с цинічною погордою дивитися на те товариство, або бути несвідомим и нерозуміючим того що говорить, и що, значить, ані в однім ані в другім разі приймати ёго до товариства не мож було. А впрочім же ми й самі не знаємо, що се за товариство,

Digitized by Google

котре могло слухати подібної бесіди без крайного обуреня и могло ще прийняти ii с похвалами! Як би ми не знали допевно, що між товаришами „Січи“ є люде тямущі, щиро віддані добру народа и науці, люде, котрі на се діло дивляться так як ми, то ми махнули б рукою на все и не писали б и слова. Але ми знаємо, що такі люде є и що вони не прогніваються за нашу, може троха й різку бесіду.

Ми розібрали бодай з деяких боків факт „злуки віденських Русинів“ и показали, надіємся, не тілько цілу ничтожність єго в нашім житю суспільнім, але також єго шкідливість через те, що задля якоісь fixe Idee „Січ“ скривила с прямої стежки яко товариство демократичне и наукове и що при тім, вяжучись з людьми стоячими умислово далеко низше від рівня пересічних ii товаришів, з людьми не діяльними, привязала собі камінь до ніг, а камінь той, де лиш зможе, буде спиняти ii свобідний, поступовий хід. Ми виказали, надіємось, що ініціяторам того діла не тілько не належиться вдяка, але противно, що на них спадає закид, що унизили и оскорбили давних товаришів „Січи“, надавши кількох новим товаришам осібні привілеї, зробивши для них уступку зі статутів товариських. Кождий побачить затим, що нам, галицькій молодіжи, не тілько ніщо радуватися тою злукою, нічого пертися в слід за віденськими товаришами по тій стежці, але противно, треба пильнуватися, щоб так нерозважно як вони не пійти в компроміси з людьми, с котрими компроміси нам зовсім непотрібні и безхосенні.

Просимо хвальну Редакцию „Правди“ сесі наші думки без зміни піддати під суд публичний, бо здаєсь нам, що вони освічують діло злуки з нетиканого доси боку и затим можуть причинитися до повного розъясненя правди, — а тілько в тій ціли ми й бралися висказувати свої погляди на се діло.

Львів дня 25. червня. Від одної части львівської молодіжи.

Заміщаючи сей голос яко вираз гадок одної части руської акад. молодежи львівської ми думаємо тим сповнити обовязок прилюдного органу, що має служити для виразу и виміни гадок між Русинами. Справа тут обговорювана не дотикає тілько одної молодіжи, вона має свою вагу також для цілого загалу и для нашої будучности. Тим то й вважаємо, що вона заслугує на всесторонне поясненє, до чого дає початок сей голос одної части молодіжи. Як небудь справа не видається нам так розъясненою, щоб в ній можна висказати суд остаточний, то власне зі взгляду на те мусимо зазначити наше становиско, що не можемо годитись на такий остаточний засуд висказаний в повисшій статі. Нам здається, що тут бодай в певнім згляді зайшло непорозуміне. „Зъєднане віденських Русинів до спільної праці и науки для добра нашого народу“ — так розуміли и в сій мисли ділали, думаємо, автори сего зъєднаня. Можна дійсно жаліти, що до такого зъєднаня треба було аж уступок незгідних з наукою, але передовсім за те відповідають самі автори таких вимінок згодливости и вони тим самим показують, що й в тім згляді потребують науки, а по друге, зъєднане наступило власне в тій ціли, щоб уможливити працю й науку для добра народу руського, значить, щоб такою спільною працею и наукою усувати так ті ненаучні погляди (в жаданях „Основян“ вира-

Digitized by Google

жені) як и инші, яких ще певно не мало знайдеться у новоприбувших и прибуваючих. Позаяк „Січ“ є товариством молодих людей, що доперва виробляють свої переконаня наукою и прямують до того, щоб переконаня у молодих людей вироблялись на підставах наукових, то власне для того ми не бачимо причини, для чого належало б загорожувати вступ до „Січи“ таким молодим людям, що ще не вспіли станути на підставах наукових, так як не було би причини не приймати академика на перший рік прав для того, що він не знає права. Нам здається, що товариші „Січи“ згодились на таке зъєднанє власне для того, що почули в собі силу и охоту через близшу виміну гадок с прибуваючими устоpонити у них ті и тим подібні ненаучні погляди, які, на жаль, у деяких Галичан дуже часто вже замолоду вповаються и до старости остають. Се не тілько не виключає, але противно тим більше вкладає обовязок на товаришів „Січи“ способом наукових доказів, росправ, розмов и т. п. ширити свої наукою набувані переконаня між новоприбуваючих членів. И коли дійсно „Січовики“ будуть мати стілько витрівалости в своій праці и стілько наукової підстави своіх переконань, то се зъєднанє коли не поможе то певно не пошкодить. Против сёго не промовляє приклад „Друж. Лихвяря“ и „Акад. Кружка“, бо нам здається, що тут по сполученю власне бракло витрівалости в праці и виміни наукових дослідів. Задля браку місця ограничаємось на тих увагах в тій надії, що безпосередно тут интересовані не залишать и с своєї сторони сю справу пояснити, по чім и ми будемо могли висказати наш суд остаточний. *Редакция.*

Анкета гимназияльна.

Вже від кількох літ зачато підносити в нас потребу реформи пляну наукового шкіл середних. Поодинокі голоси від часу до часу підносили в письмах периодичних сю вельми важну справу доказуючи, що дотеперішний систем науковий в школах середних під многими взглядами недостаточний, хибний и що помимо занадто великого числа годин шкільних, ученики не вносять из шкіл середних сих відомостей и сего образованя, яке доконче потрібне для вступаючого на університет.

Посеред таких обставин був збір анкети гимназияльної дуже на часі и надіятись належало, що ся анкета, зложена по більшій части з людей фахових потрафить зарадити дотеперішним недостатком, и через відповідну реформу пляну наукового шкіл середних положить велику заслугу в справі образованя молодежи.

Анкета скликана була при кінци мая с. р. через намістника я відбула пять засідань. В склад анкети входили Др. Е. Черкавський, Е. Гіккель, Др. З. Самолєвич, Др. Ф. Станецький, Др. З. Венцлєвський, Др. Цвіклінський, инспектори шкіл середних А. Чарковський и А. Солтикевич, и радця шкільний о. В. Ильницький, директор руської гимназиї у Львові. Рада шкільна краєва подала анкеті чотири внески під обраду: 1) о скілько хибний єсть дотеперішний плян науковий в гимназиях, 2) які зміни належало б вировадити в теперішному роскладі поодиноких

Digitized by Google

предметів, 3) чи було б пожаданим ухилити двоступневість науки декотрих предметів н. пр. исторпі, наук природних, 4) чи потреба запровадити приготовавчу клясу з язиком викладовим польским ?

Яко результат обрад над першими трома внесками, виготовила анкета слідуючий плян науковий для шкіл гимназияльних: 1) религія в усіх клясах по 2 години, разом годин 16. 2) латинський язик в клясах I и II и III по 8 г. в IV, V, VI, по 6 г. в VII и VIII, по 5 г. разом годин 52. 3) грецький язик в клясах IV, V, VI, VII и VIII по 5 г. разом 25 г. 4) польский язик в клясі I и II по 4 г. (!!) в III 3 г. в IV, V, VI по 2 г. в VII и VIII по 3 г. разом 23 г. 5) Німецький язик в клясі I, II и III, по 6 г в наступуючих по 4 г. разом 38 г. 6) Французький язик в клясі V, VI, VII, и VIII, по 2 г. разом 8 г. 7) География в клясі I, II и III по 3 г. разом 9 г. 8) История в клясі IV и V по 3, VI, 4, в VII и VIII по 3 г. разом 16 г. 9) Арытметика в усіх клясах по 2, в VII и VIII по 1 годині, разом 14 г. 10) Геометрия разом з рисунками геометричними в I, II, и III клясі по 1 годині в усіх наступуючих клясах по 2 годині разом 13 г. 11) Науки природні (кромі фізики) в клясі III, 3 г. в IV 2, в V 3, в VI 1 година разом г 9. 12) Фізика в клясі VI 2, в клясі VII и VIII по 3 г, разом 8 г 13) Пропедевтики Філософії в клясі VII, и VIII по 2 годин, разом 4 г. - Що до 4-го внеску ради шкільної освідчилася анкета против впровадженю кляси приготовавчої. —

Не станемо ту переходити усі точки з осібна, вискажемо тілько наші гадки взглядом того, що для нас найбільщої ваги. — Замітити належить, що одно з головних жадань тих, котрі домагалися и домагаються реформи шкіл середних, се жадане зменшеня числа годин шкільних, а особливо зменшеня годин наук клясичних в користь наук природних. Важність сего послідного жаданя пійме и оцінить певно кождий образований чоловік. Науки природні зайняли так значне и важне місце в историі интелектуального розвою людскости, іх знане так потрібне и конечне для кождого чоловіка навіть в ёго щоденнім житю, що без них не можна собі навіть подумати правдивого образованя. Само с себе розуміється, що школи середні, яко підстава будучого фахового образованя, повинні подати молодіжи о скілько можна найбільше відомостей з наук природних. Анкета гимназияльна не увзгляднила сеі пекучої потреби, науки природні зіставила вона в такім самім занедбаню, в якім були дотепер, а може ще и в більшім, позаяк зносячи двоступневість наук природних, зменшила число іх годин, н. пр. история натуральна (зоольогия, мінеральогия, ботаніка) займала дотепер 11 годин тиждневo, після ухвали анкети призначено ім лиш годин 9. — Натомість науки клясичні зіставлено незміненими, латина займає аж 52 години тиждневo, окроено тілько троха науку язика грецького, зачинаючи науку сего язика не в III-тій але аж в IV-тій клясі. Після нашої гадки поступила собі анкета ту дуже невластиво. Коли узнала потребу ограничити науки клясичні, для чого зменшила число годин грецького а не латинського язика, коли сей остатний, викладаний через вісім літ и при меншім числі годин мігби принести ті самі користи для учачоіся молодіжи ? Замітити ту також належить, що грецька література далеко користнійше впливає на гуманітарне образоване чоловіка як література римська. Видимо ту нову неконсеквенцию анкети — новий брак пізнаня потреб образованя. — Поминаючи инші предмети наукові, котрі більше — менше в дотеперішнім зіставлено ладі — не-

Digitized by Google

можемо не виразити обуреня с причини явного нехтуваня язика руського. Воно то й в дотеперішнім пляні науковім не займав наш язик видного місця, усім звісно, що в гимназиях східної Галичини, переважно фреквентованих через Русинів, руський язик був предметом надобовязковим, однакож години язика руського були вчислені в час приписаних годин шкільних, години язика руського були усе або межи 8 а 12. годиною зрана або межи 2 а 4 (3 и 5) по полудні. Се видалось анкеті занадто великим уступством в користь Русинів!

Вона воліла в декотрих клясах ввести 4 години язика польского (непрактикована се річ, щоб язик викладовий займав де 4 години) воліла запровадити науку язика французького и заповнила тим число приписаних годин так, що ученики V, VI, VII и VIII кляси мають и без руського 32 годин тижднево (отже що дня від 8—12 рано від 3—5 пополудні), так що наука язика руського може бути тілько межи годинами 12—1, або 5—6. В такий спосіб поставлено язик руський на рівні з наукою співу або гимнастики!! Хто хоче учитись по руськи мусить пять годин з рана сидіти в школі! Чиж не є то вже з гиґієнічних взглядів шкодливим, а навіть неможливим? Як могла анкета в такий спосіб спротивитись голосам публичним, котрі домагаються зі взглядів гиґієнічних зменшеня а не побільшеня годин шкільних? Як могла вона так погордливо зіпхнувати язик, котрого уживає більша половина мешканців краю? Справді, ту показалась анкета нетолєрантною, повною ненависти для руської народности. Для доповненя сеї гіркої ироніі незавадить додати, що при тих обрадах були присутні и деякі Русини — від котрих належало сподіватись охорони прав руського язика, а тим більше охорони від очевидної наруги! Дійсно не достає нам слів належно напятнувати таке поступоване! Ми маємо надію, що ся ухвала анкети не ввійде в житє, але все буде вона для нас памятним фактом пониженя нашого рідного слова, и ображеня наших найбільших святощів. *Е... О...*

Digitized by Google

Випуск VII. Рік 1879

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

V.

Раз перед зеленими Святками Кайдаш послав Лаврона до млина. Лаврін запріг воли. Батько виніс с комори два мішки жита и поклав на віз. Мати дала Лавронові торбину с харчею.

— Ідь же, сину, до млина та пе гайся. Тепер в млині незавізно; млива там небогато. До вечера змелеш и до дому вернесся.

Син рушив з двора, виіхав с села и поіхав понад Россю. Дорога йшла с крутоі гори та на гору, з гори та на гору над самою Россю. Млин був над самим Богуславом. Лаврін звернув на малий шлях в глибоку долину и виіхав до річки.

Молодий парубок сидів на возі и навіть не поганяв волів. Він задивився на річку, на зелені верби понад водою. Веселе сонце грало маревом над вербами, над водою, над камінням. Воли ліниво сунулись по дорозі. Лаврін дивився на річку и співав пісні.

За Россю під високою скелею блищав на сонці новий гарний панський млин, ввесь обтесаний, обмалёваний, як цяцька, с покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. Четверо коліс неначе залюбки та заиграшки крутились на ясному сонці и сипали бризками на всі боки. Вода гула на лотоках, шуміла білою піною низче коліс, бризкала тихеньким туманом, в котрому ніби грали в хрещика маленькі веселки.

На другому березі, проти самого млина, стояла друга скеля, неначе другий стовп воріт через Рось висунувшись з гори. Під скелею біліла смужка піску. Од скелі до скелі вилася гребля

Digitized by Google

с тирасу, перервана серед Росі маленьким острівцем, на котрому було ніби накидано каміння купами. Весь острівець був укритий соковитим, товстим, як мизинці, чебриком, густим як щит. Чебрик стояв саме в цвіту, жовтів проти сонця, неначе шовкові жовті дорогі хустки. Гуси й качки вкривали весь острівець, сиділи на камінні, грали по воді и іх веселий крик сповняв горяче повітря, як срібні струни.

Лаврін приіхав до скелі. Колеса загрузли в пісок а далі пірнули в тарас и зашуміли по соломі на греблі.

Лаврін приіхав до млина, зніс з воза мішки, заіхав під верби, роспріг воли, поклав ім сіна, а сам ліг спати. Виспавшись добре в холодку, він скупався в Росі, пополуднав и пішов у млин. Мірошник уже набивав борошном ёго мішки.

На дворі починало вечоріти. Лаврін виніс на віз мішки и почав запрягати воли.

— Ший ставай, сивий! крикнув Лаврін на вола и штовхнув ёго під бік занозом. Віл ліниво піднявся и підставив під ярмо свою товсту з во́лом шию під ярмо.

Лаврін не встиг закласти заноза в ярмо и ненароком кинув очима за Рось. За Россю, коло скелі, на долині, вкритій зеленим житом, щось червоніло, як жар. Вечірне сонце залило долину косим промінням и зробило з густої пшениці та жита ніби зелене блискуче скло, а серед того блискучого моря, щось червоніло проти сонця, неначе горів жар.

— Де та квітка взялася на долині, та ще така червона, подумав Лаврін.

Коли дивиться він, та червона квітка сунеться межою по між зеленими колосками, неначе пливе по воді. С під квіток винирнула с колосків голова с чорними кісми и неначе поплила понад колосками. Лаврін углядів, що ту чорноволосу голову двічі обвивали жовтогорячі кісники, а за кісники були затикані цілі пучки червоного маку. Коли це разом з високого жита виплили плечі, в білій сорочці. За житом починалася риза низчої пшениці. В пшениці ніби плила попід руки молода дівчина с сапою в руках. Лаврін задивився на неі и покинув запрягати другого вола. Дівчина прийшла до Росі, стала на плисковатому камині и почала мити ноги. Лаврін вглядів іі чорні брови и знехотя задивився на ті брови.

Дівчина перейшла через греблю, ступила на місток на лотоках, сперлась на поренчата и задивилась не так на воду, як на свою вроду. До неі з води виглянуло іі лице, свіже, як ягода,

Digitized by Google

с чорними бровами. В воді червоніли на голові нові кісники, червонів мак. Дівчина милувалась кісниками та червоним намистом на своїй шиї.

Лаврін стояв під вербою недалечко од дівчини и дивився на неї. Сонце облило її рожевим світом, грало на червоному намисті, на румяних щоках, на чорних бровах. Вона була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка як тополя, гарна як червона калина. Її лице було довге з гладеньким лобом, з мяким підбороддям, с тонким носиком, на котрому був примітний малесенький горбичок. Все її лице було ніби трохи здавляне з боків. Щоки трошки видавались у низу, як червонобокі яблучка. Губи виступали вперед и були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намалёвані веселі тонкі чорні брови, густі прегусті, як шовк, не тончі й не товщі на кінцях, од краю до краю однакові, ще й піднялись у гору веселками. Під бровами блищали темнокарі очі, як тернослив, на білих підсиняних білках. Її смугловате лице все дихало румянцем, а чорні коси лежали над бровами, як праники.

Лаврін дивився на дівчину, як вона спустила на щоки довгі чорні віі, як вона потім обернулась боком, дивилась на воду, на скелі, а проти синёго неба блищав у бік її чистий, рівний лоб, тоненький ніс, ніби виточенний с кості.

— Ой дівчина ж, як рай, мов червона рожа, повита барвінком! подумав Лаврін, запрягаючи другого вола.

Дівчина вирвала з верби гільку и кинула далеко на воду. Гілька сунулась по воді поволі, а далі побігла на лотоки, неначе з гори, и шубовснула під колесо. Дівчина засміялась и блиснула всіми білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. Вона кинула очима на Лаврона задивилась на ёго й засоромилась, потім знялася з місця, як птиця та й побігла на пригорок.

Дівчина шугнула зозулею проз Лаврона, блиснула на ёго карими очима й повернула на шлях.

Лаврін почув, що вона ніби освітила всю ёго душу, освітила густу тінь під вербою якимсь сонцем и побігла на гору зіркою.

— И де ти, красо, вродилася! подумав Лаврін, с твоіми шовковими бровами: коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе й там упіймаю.

Лаврін махнув батогом на волів и, замість того, щоб іхати до дому через греблю, повернув цабе, на пригорок за дівчиною.

*

Digitized by Google

Дорога од млина росходилась на три шляхи. Кругом було дуже густо сіл, и Лавронови дуже хотілось знати, з якого села та дівчина. Дівчина пішла середнім шляхом. Лаврін повернув за нею. Він поганяв воли и не міг одірвати очей од тонкого стану, загорнутого в горсет, од тонкої загорілої шиї. По обидва боки стояло високе жито, як дві зелені стіні. Дівчина йшла попід самою зеленою стіною, висмикувала з жита сині волошки и затикала за вуха. Лаврін догнав її и зрівнявся з нею.

Вона глянула на ёго своіми темними очима, и ёму здалося, що на житі зійшло дві зірки.

— Добри-вечір тобі. дівчино! Чи далеко звідсіль до села? спитав Лаврін.

— До якого села тобі треба? спитала дівчина, и її голос рознісся, неначе в житі затуркотала горлиця.

— До того села, звідкіля ти сама, спитав Лаврін.

— Не питай, бо швидко старий будеш, сказала дівчина и всміхнулась.

Проти зеленого жита знов блиснули її білі зуби, як біла лелія. Вона задивилась на Лаврона.

Лаврін сидів на возі, спустивши ноги на вія, и махав батогом на волів. Ёго стан був рівний. С під соломяного бриля обведеного узькою чорною стяжкою, вилися роскішні біляві кучері, як лляні пачоси. Ёго довге румяне лице с прямим тонким носом, с повними червоними губами, світилося проти сонця, як повний гвоздик. Тонку шию обвивав каблучкою узький комір, весь облитий червоною та синёю заполочею. Сорочка влипла до повних плечей, до високих здорових грудей. Сині веселі очі на білявому лиці ще ясніще блищали й світилися, й красили румяні щоки.

Який гарний парубок, хоч и білявий, які в ёго веселі очі! подумала дівчина, поглядаючи скоса на Лаврона.

Дівчина пішла вперед. Лаврін погнав воли за нею. Ёму хотілось, щоб вона йшла, як можна тихіще, щоб надивитись на неі.

— Чого це ти так хопаєсся? спитав Лаврін.

— Щоб мати не лаяла, одказала дівчина.

— А деж ти була?

— Панські буряки полола за Россю, а це йду до дому, сказала дівчина и вже сміливіще глянула на Лаврона. Вона пішла тихіще, розмовляючи с парубком.

— Та скажи бо, дівчино, з якого ти села: чи з Бієвців, чи з Дешок?

Digitized by Google

— З Бієвців, сказала дівчина: а тобі нащо?

— А хіба не можна спитати! Як же тебе звуть?

— Мелашка. Оце, який ти цікавий.

— А як твого батька прозивають?

— Охрім Бáлаш. Може хочеш знати, як и матір звуть? спитала дівчина и засміялась: а ти сам бієвський?

— Ні: я с Семигор. Мене звуть Лаврін Кайдашенко.

— А чого ж ти ідеш з борошном не в Семигори, та в Бієвці?

— Та це мене батько послав... сказав Лаврін та й не доказав.

Узька дорога йшла на гору и прорізувала високе жито до самого ліса. На горі було видко лісок. Дорога ховалась у лісок и знов зараз спускалася дуже круто в глибокий узький яр, весь закиданий густим лісом. Воли йшли лісом поволі. Лаврін не поганяв іх: він забув и про воли, й про мішки и тільки дивився на Мелашку.

В долині вже стояла під деревом густа тінь. Доріжка була така узька, що зелене гілля в горі сходилось до купи и закривало небо. Старі дуби й граби стояли в тіні стовпами, а на противній горі верхи дерева ще горіли на червоному вечірнёму сонці.

Мелашка йшла стежкою й плуталась між високою смілкою та дзвониками. Іі чорноволоса голова з маковим вінком здавалась квіткою між високою травою на окопі, між синіми дзвониками та червоною смілкою.

Лаврін не зводив з дівчини очей. Вона чарувала ёго чорними бровами, як лісова русалка. Іі краса так засліпила ёго очі, так разом заманила серце, що вона ёму здавалась не дівчиною, а русалкою.

Мелашка заспівала пісні. Пішов гук по лісу и розлився по долині срібною луною.

Нема в Семигорах ні одної такоі гарноі дівчини, подумав Лаврін; він скочив з воза, кинув воли и пішов стежкою поруч з Мелашкою. Дівчина липнула на ёго своіми очима, як блискавкою, почервоніла й спустила очі вниз.

Густа тінь під зеленим гіллям розлила якісь чари. Мелашка здалась ёму тепер вдвое кращою. Червоний мак на голові зблід перед іі красою.

— Скажи міні, Мелашко, де ти живеш? Покажи міні твого батька хату.

В Мелашки так забилось серце, як птиця тріпається крилами в густому дереві.

Digitized by Google

— Наша хата край села, в яру, на Западинцях, сказала вона дуже тихо и зовсім спустила віі на щоки.

Воли тихо плентались дорогою. Лаврін мовчав и Мелашка мовчала. В лісі було тихо, як у хаті. Здається, ліс уже дрімав, засипав и тільки через сон дивився з гори освіченими верхами на заходяче над Богуславом сонце. На високому дубі, над самими головами парубка й дівчини затріпала крилами якась птиця. Вона злякала іх обох так, що вони аж кинулись, як спросоння.

— Мелашко! промовив Лаврін тихим голосом, як побачив я тебе над водою, то неначе с криниці погожої води напився...

Мелашка засоромилась и дивилась в землю. Вона мовчала. Птиця на дереві затихла, и знов у лісі стало тихо, як у хаті.

— Твоя краса, твоі чорні брови, неначе моє здоровя. Як глянув я на тебе, то неначе набрався здоровля, знов почав Лаврін.

По дорозі проти іх йшла якась молодиця, спускаючись з гори. Лаврін замовк. Молодиця зійшла з гори в яр, минула іх, та все оглядалась на парубка та на дівчину.

Ліс кінчився на горі. За лісом починалось село, роскидане на горах, та в глибоких ярах. Лаврін сів на віз. Мелашка одійшла на бік и пішла попід тином. Вони поминули церкву, знов спустились с крутоі гори и повернули в узький, як рукав, яр. Лаврін поіхав за нею. Яр крутився гадюкою на всі боки. Хати були подекуди роскидані попід горами.

— Оце наші Западинці, а ондечки біліє наша хата! сказала Мелашка, показуючи на одну маленьку хатину під самою крутою горою в кінці узькоі тісноі долини.

Хата була третя од кінця и стояла край вишневого садочка. Вона була мала, стара, аж похилилась на бік. Коло хати стреміли хлівці та повітка. Було по всему видно, що Балаш був чоловік убогий.

— Мелашко! я прийду до тебе на вашу улицю. Чи прийти, чи не треба? спитав Лаврін.

— Приходь, сказала Мелашка, але поспішай до дому, бо тебе батько лаятиме.

— А може ти вийдеш до млина завтра над вечір, під ту вербу, де я стояв з волами. Однак завтра неділя. Я одпрошуся в батька, або прийду, и батька не питаючись.

Мелашка йшла осторонь и мовчала. Вона думала.

— Чи прийдеш, Мелашко? бо я прийду, хоч би мене батько привязав.

— Прийду, ледві почув Лаврін од неі тихе слово.

Digitized by Google

Лаврін спинив воли и водив слідком за Мелашкою очима, доки вона ввійшла в свою хату. Тоді він повернув воли назад и поїхав до дому. З Бієвець до Семигір була простіща дорога, але Лаврін поїхав назад тим самим шляхом, кудою йшла Мелашка. Ёму здавалось, ніби дівчина погубила за своім слідом квітки та зорі.

Лаврін приїхав до дому аж о півночі. Батько напнув ёго мокрим рядном:

— Чого це ти так довго барився, неначе іздив з мішками у Крим?

— Та там у млині так завізно, що трудно було дотовпитись; мусів застоювати черги до самого вечора, одбріхувався Лаврін.

— А я думав, чи не поламав ти часом воза, говорив сердито батько.

Мелашка ввійшла в свою убогу хатину и стовпом стала. Доки вона йшла поруч з Лавроном, дотн на неї неначе південне сонце світило; а як увійшла в хату, для неї неначе сонце впало з неба и разом стала темна ніч. Мати загадувала ій роботу; робота випадала з рук. Вона пішла в садок, стала під вишнями, схиливши голову, и для неї все здавалось, що вона йде зеленим гаєм поруч з Лавроном, и ніяк не перейде того гаю. От вона ніби сходить з гори, входить в темну долину, а з долини знов виходить на гору и знов поруч з Лавроном спускається в яр попід дубами, а Лаврін ніби дивиться на неї ясними веселими очима, та все говорить ніби соловейко щебече...

— Чи ти, дівко, сегодня здуріла, чи на тебе наслано! крикнула мати.

И зелений гай, и Лаврін, и ёго очі, — все разом счезло. Мелашка важко зітхнула и пішла в хату до роботи.

Другого дня, в неділю, Лаврін не міг діждати вечора. Ніколи ёму день не здавався таким довгим. Над вечір Лаврін накинув на плечі свитку, взяв у руки сопілку и пішов до млина. Ёму здавалось, що ёго туда несуть крила. Цілу дорогу то сопілка ёго грала, то пісня ніби сама співалась.

Лаврін прийшов до Росі. За високою скелею перед чим розгорнулась долина з вербами, гребля, Рось, млин над Россю. Вечірне сонце так як и вчора обливало роскішним огнем всю картину. Вода під колесами шуміла... Лаврін глянув на місток на лотоках. Мелашки не було, подивився під ту вербу, де він стояв возом, и там ії не було.

Digitized by Google

Понад Россю над самим берегом росли довгими рядами верби та лози. На одному каміні під вербою сиділа Мелашка. Лаврін углядів ії голову с цілим вінком квіток и впізнав ії здалека. Сопілка сама защебетала, як перепілка. Мелашка вгляділа Лаврона на греблі, встала с каміня и стала над водою, похиливши голову.

Лаврін перейшов через греблю и насилу проліз через густі верби та лози, переплетяні крученими паничами та ожиною.

— Добри-вечір, Мелашко! тихо промовив Лаврін, взявши ії за руку.

— Доброго-здоровя! обізвалась ще тихіще Мелашка, и ії очі стали повні сліз, як криниця води: я думала, що ти не прийдеш. Чого ти так опізнився? Чи тебе мати не пускала, чи батько сварився?

— Сядьмо, Мелашко, та поговоримо.

Вони сіли на довгому, як стіл, каміні. Сонце било на іх зза Росі и пронизувало зелені верби, кущі високої осоки коло самого каміня в воді, високий кущ очерету з мохнатими китицями, що закривав іх од млина.

— Чого ти, Мелашко, така смутна? Брови твої чорні й лице біле; де ж подівався румянець с твого лиця.

— Я цілу ніч спала — як не спала. Все ніби гуляла с тобою в зеленому гаю, та квітки рвала; все ніби дивилась на тебе — не надивилась, говорила с тобою — не наговорилась.

Лаврін роспитував Мелашку про ії батька, матір, про сестер, та братів. Вона ёму росказала, що ії батько був бідний, що мати ії дуже любить и жалує, що в неі багато маленьких сестер та братів. Лаврін обняв ії тонкий стан, и вона схилила ёму на плече голову, заквічану маком, настурцями та мятою. На Лавронове лице похилились свіжі квітки маку, та пахуча мята и прохолоджувала ёго горячу щоку, як холодна роса.

Мелашка роспитувала Лаврона про ёго батька, про село, про Семигорських дівчат. А води в Росі тихо плинули; лотоки гули, неначе десь далеко у лісі; тихо гойдалася осока та латаття на водяній бистрині коло каміня, неначе лист на тихому вітрі. Сонце сідало за Россю, за богуславським лісом. Жита ніби дрімали. А в молодих душах розгорювалась любов, як розгорюється сонце літнім ранком.

Вже сонце зовсім зайшло, и на дворі стало темніти. Мелашка встала.

— Чи це ти підеш уже до дому? спитав Лаврін.

— Боюся опізнитись. Міні дорога до дому через гай.

Digitized by Google

— То я тебе проведу, сказав Лаврін.

И вони обоє знялися с каміня и пішли між житами на гору. Лаврін провів Мелашку до села. Вже було видно хати. Треба було прощатись.

— Дівчино моя, краща од сонця! не маю сили одірватись од тебе. Де збірається ваша улиця? Йди до дому, а з дому виходь на улицю. Я там тебе ждатиму.

— Наша улиця збірається недалеко од церкви, під вербами, коло криниці. Але як ти вернесся до дому в ночі? Що тобі батько скаже?

— Вже про те не питай! Те буде, що Бог дасть.

Мелашка пішла до дому, а Лаврін пішов до криниці, де збіралася улиця.

На дворі смерклось. Під вербами, недалеко од криниці заворушились дівчата й хлопці. Лаврін стояв під вербою коло тину. Парубки вгляділи ёго, поздоровкались з ним и зараз примітили, що Лаврін був ім незнакомий.

— Що ти за чоловік? спитав Лаврона один парубок: ти, здається, не з нашого кутка... А чого це ти, вражий сину, ходиш до наших дівчат на нашу вулицю, нас не спитавшись?

Парубки обступили Лаврона кругом.

— Я не бієвський. Я прийшов в Бієвці недавно и шукаю собі роботи, обізвався Лаврін.

— Ого-го! добрий робітник. Роботи не знайшов, а на улицю зараз дорогу знайшов! крикнув другий парубок.

— Коли хоч з нами гуляти, та до наших дівчат ходити, то став нам могорича, а то ми тобі киями покажемо дорогу з нашої улиці.

Лаврін знав парубоцький звичай и повів усю парубочу ватагу в шинок. Він поставив ім могорич и вже в ладу з ними вернувся на улицю.

Мелашка швидко вибігла на улицю. Лаврін впізнав ії и одрізнився з нею од челяді. Вони стали осторонь під вербою коло тину, зза котрого виглядали широкі квітки соняшників. Лаврін прикрив Мелашчині плечі своєю свитою и обняв ії стан.

Зорі висипали на небі. Село заснуло. Дівчата співали та жартували с хлопцями. А Мелашка, як горлиця, горнулась до Лаврона; Лаврін, як орел, вкривав ії ніби крилами. Вже улиця розбіглась. На небі зійшла зірка, а Лаврін все стояв з Мелашкою и не мав сили одійти од неї.

— Коли ж ти прийдеш до мене? спитала Мелашка.

Digitized by Google

— Я до тебе готов що ночі ходити. Прощай, чорноброва! Прощай, моє ясне сонечко! Десь ти, моя мила, з рожі та з барвінку звита, що додержала мене до самого світа, сказав Лаврін.

— Коли я твій голос коло двору зачую, я зараз вилину до тебе, як з гаю зозуля, сказала Мелашка.

— Як я тебе за себе візьму, чи не будеш скучати в Семигорах? спитав Лаврін.

— Чого мінї скучати с тобою? Коли ляжу спати, твоя тінь ніби в головах стоїть у мене. Я б прикрила твій слід листом, щоб ёго вітер не завіяв, сказала Мелашка. А може ти оце, підеш за ту дуброву та й занесеш на віки свою любу розмову, свої чорні брови...

— Не бійся, Мелашко! я тебе не покину. Після завтра виходь на улицю. Я прийду, хоч маю пропасти. Прощай, моя мила, краща од золота, краща од сонця, сказав Лаврін и поцілував Мелашку, неначе впік ії душу своіми горячими губами.

Лаврін прийшов до дому вже світом и ліг спати у повітці. Вже всі повставали, а Лаврона не було видно. Вже сонце високо підбилося в гору. Батько знайшов Лаврона в повітці и не міг добудитись.

— Десь Лаврін бродив цілу ніч, сказав Кайдаш жінці. Ходить коло роботи, як пяний, и походя-спить.

— На улиці гуляв; сказала Кайдашиха.

Минув день, минула ніч, а на другу ніч Лаврін знов майнув у Бієвці темної ночі при ясних зорях. Мелашка знов до ёго вийшла, як зоря зійшла, и знов простояла з ним ніч під вербою. Лаврін знов вернувся світом до дому, знов не виспався и так изнемігся, що без сорома казка, пішов по обіді в клуню, ліг у засторонку на соломі и спав до самого вечора.

— Занапастив себе парубок! бідкався Кайдаш: и де ти бродиш, де ти волочився цілу ніч? питав Лаврона батько.

— Там, де й ви волочилися, як були парубком, сказав Лаврін.

Лаврін ходив у Бієвці до Мелашки через день и зовсім розледащів. Без Мелашки ёму став світ немилий. Ёму стала немила мати, став немилий батько, стало погане село. Як тільки настав вечір, як тільки висипали зорі на небі, ёго тягло в Бієвці. Він не зводив очей с тих гір та лісів за Россю, де стояли Бієвці.

— А що, жінко! настають жнива, а з нашого Лаврона не буде ніякої роботи, говорив Кайдаш до жінки. Ходить по садку, неначе напившись отрути.

Digitized by Google

— То про мене нехай жениться. Треба ж ёго колись оженити. Але де ёго брати собі невістку в нашому селі, коли вже ось маємо одну сатану в хаті. В ціх Семигорах всі дівки стали, як чорти.

— То оженімо ёго будлі-де: хіба немає більше сіл на світі, сказав батько.

Мати пішла в садок, де під яблунею лежав Лаврін.

— Чого ти, сину, став такий смутний? чи в тебе що болить, чи ти, щось на думці маєш?

Лаврін мовчав, тільки рукою махнув. Ёго очі дивились в зелену гущавину з яблунь та черешень.

— Я оце говорила з батьком про тебе. Батько хоче тебе оженити. Посилай, сину, старостів до Катрі Головківни. Катра тиха дівчина й гарна, як калина процвітає.

— Правда, що процвітає: як макуха під лавкою. Нема міні в Семигорах парі.

— А до кого ж ти ходиш на улицю?

— Та я, мамо, хожу на улицю аж у Бієвці.

— Аж у Бієвці! крикнула мати и в долоні плеснула.

— В Бієвці, мамо. Там набачив я дівчину! Брови чорні, очі карі, любо подивитись; личко, як калина, а як гляне, засміється, в мене серце вяне.

— То про мене шли старостів и в Бієвці. Чия ж вона дочка?

— Балашова. Ії звуть Мелашкою.

— Чи ти ж знаєш, що за люде ті Балаші? Чи ти знаєш Мелащині норови? Стережися, сину, щоб не взяв такоі, як Карпо.

— Як з нею не оженюся, то в Росі втоплюся, сказав Лаврін и одвернув лице од матері.

— Чи робоча ж вона? Чи має що за душею ії батько?

— А чом же. Балаш, здається, чоловік з достатками, але я в ёго скриню не лазив.

— То про мене посилай старостів и до Балашівни, а я з батьком поіду на розглядини, та подивлюся и на твою милу, и на ії батька.

Лаврін так и зробив, як ёму раяла мати: прибрався, причепурився, взяв двох старостів, та й пішов у Бієвці.

Балаш не сподівався так рано старостів до своєі дочки. Мелащі тільки що кінчався шіснайцятий рік. Наставали жнива. Мелашка була потрібна в господі, як робітниця. Балаш одказував старостам ні се ні те. Мелашка стояла коло печі и залива-

Digitized by Google

лась слёзами. Батько постеріг, чого Мелашка так пізно верталась з улиці, и згодився на заручини. Мелашка втерла слёзи рукавом и винесла старостам хустки.

В неділю Кайдаш с Кайдашихою збірались іхати в Бієвці на розглядини до Балаша. Лаврін. веселий та щасливий, запрягав воли.

— Чи гарна ж, сину, хата в твоєі Мелашки? питала мати в Лаврона.

— Ого-го! ще й яка гарна. Здається, и в цілому селі кращої нема, говорив Лаврін, знаючи норови своєі матері.

— Чи добрі ж господарі Балаші. Чи мають худобу? питала мати.

— Та там такі робочі люде, що в нас у Семигорах и нема таких, хвалив Лаврін, бо ёму й справді Балаші здавались лучшими од усіх людей на світі.

— В Бієвцях мене знають: я варила обід у попа, як він видав заміж дочку. Я там у поповому дворі частувала всю громаду. О, там, моє серденько, є добрі господарі. В нас у Семигорах и справді таких нема, говорила Кайдашиха.

Кайдашиха наділа тонку сорочку, завязала гарною новою хусткою с торочками до самих пліч, понадівала всі хрести й дукачі, паділа нову юбку, нову білу свиту ще и в жовті чоботи вбулась.

— Треба гарненько убратись: мене знають усі Бієвці, думала Кайдашиха и звеліла Лавронові намостити на возі високо сіна, щей рядном застлати.

Кайдашиха всілася на ввесь віз, Кайдаш сів спереду и поганяв воли. Лаврін ишов за возом. Кайдашиха проіхала коло шинку, де стояла купа чоловіків, гордо підняла голову и добридень людям не сказала.

— Ого-го! наша пані іконома вилізла трохи не під небо! загомоніли чоловіки: видно, що іде на розглядини.

Кайдашиха виставила навмисне на показ громаді жовті нові сапянці. Сонце грало на чоботях. Сапянці жовтіли на всю улицю.

— Єй Богу, підняла свиту зумисне вище колін, та показує жовті сапянці, сміялись чоловіки, везе Кайдаш свою жінку, неначе на ярмарок на продаж.

Кайдаші переіхали Рось, виіхали на гору и въіхали в Бієвці. Кайдашиха обтерла білою хусточкою сапянці и гордо дивилась навкруги: дивітеся, мов, люде добрі, яка пані іде до вас у гості.

Digitized by Google

Вже вони въіхали в село. Чималі хати блищали між садами. Коло церкви стояла здорова хата з новими вікнами.

— Чи не тут живе Балаш? спитала в сина Кайдашиха.

— Ні, мамо, це дякова хата. Балаш живе трохи далі, сказав Лаврін, показуючи улицю, куди треба було повертати.

Віз повернув поза церквою. В одному садку біліла здорова хата з малёваними одвірками та дверима.

— Мабуть, це Балашова хата, говорила Кайдашиха.

— Ні, мамо. Балаш живе ген-ген на отому кутку, в яру, на Западинцях.

Вже вони минули село. Хат було видно дуже мало. Дорога спускалась с крутоі гори в глибокий яр. В яру подекуди біліли убогі хати, як овечки.

— Оце мамо й Западинці, сказав Лаврін и ёго очі весело заблищали.

Кайдашиха насупилась. На Западинцях невидно було ні однієі хозяйськоі, доброі хати.

— Куди ж ти оце везеш нас? Здається, ми вже й село минули спитала мати.

— Встаньте, мамо, з воза, бо тут гора дуже крута, сказав син.

Кайдашиха не встигла встати з воза. Воли розбіглись с крутого, як піч горба. Кайдаш скочив з вія, побіг за волами, спиняв іх, бив пужалном по мордах, але важкі воли не могли здержати воза. Віз пхав іх в зад, и вони поперли з усієі сили вниз. Кайдашиха вхопилась за полудрабки и трусилась, як у пропасниці. Віз натрапив колесами на горб й перекинувся. Кайдашиха викотилась з воза, як мяч. Сіно вкрило іі зверху. Воли потягли воза по долині.

— Тпру, сірий! тпру, моругий! бодай ти сказився, кричав Кайдаш и сам летів з гори з усієі сили, пезгірше волів, а воли басували, як коні, задерши голови, та тільки рогами крутили.

— Оце завіз мене в Западинці, бодай вони пропали, кричала Кайдашиха на ввесь яр: трохи вязів не скрутила.

Кайдашиха вкачалась у сіно та в пил и тільки обтрушувалась. Сіно почеплялось до червоних торочок на голові, поналазило за комір, в пазуху, заплуталось в хрестах та в дукачах. Курява набилась ій у ніс, в вуха и навіть у рот. Вона росперезалась, витрушувала сіно с пазухи та прихкала, як кішка, що понюхала перцю. Полудрабок обшмульгав жовтий сапянець и зробив смугу ч рез усю халяву и передок.

Digitized by Google

— А бодай ці Западинці були запались, як мала я в іх іхати, лаялась Кайдашиха, витягаючи сіно зза пазухи, висмикуючи ёго зза голови: оце заквічалась сіном, як вівця репяхами: каторжне сіно коле в спину, хоч спідницю скидай!

— Та тут хоч спідницю скинь та й по яру бігай! Ніхто не побачить, бо щось тут и хат не гурт видно, сказав Кйдаш.

Лаврін помостив на віз сіно, застлав рядном. Кайдашиха зовсім обчистилась, сіла на віз та все лаяла Западинці.

Поізд рушив далі. Яр закрутився на всі боки. Хат було видно все менче та менче. Хати були все бідніщі.

— Та й крутяться каторжні Западинці, аж голова в мене вже крутиться! гомоніла на возі Кайдашиха: де ж хата твоєі Мелашки? питала вона в Лаврона.

— Ото третя од кінця сказав син.

Високі, зовсім голі гори стояли по обидва боки, як стіни. Зверху було видно невеличку смужку синёго неба. В самому кінці було видно три убогі хатини.

— Оце завіз мене в якийсь улік. Це не Западинці, а якийсь чортів мішок! Сюди тільки чортам збіратись битись на вкулачки, а не господарям іздити. То це ті твоі здорові хати! Та тут мабуть живуть старці, а не господарі.

Віз підъіхав під ворота. Балашова хата була мала й стара, вона розсунулась, вигнула задвіркову стіну и ніби присіла на землю на одпочинок, як стара баба. На причілку хата була підперта двома стовпами, обмазаними білою глиною. Маленькі віконця ледви блищали.

Кайдашиха сиділа на возі и не хотіла злазити на землю. Вона зовсім розсердилась. Лаврін одчинив старі ворітечка. Вони заторохтіли в ёго руках, як кістки сухих ребер. Кайдаш погнав воли в ворота. Зза хати вибігла суха собака, як вівця, и зашавкотіла на гостей. С хати вибігло пятеро невеличких дітей, а за ними вийшла с хати Балашиха, в товстій сорочці, в убогій хустці на голові.

Кайдашиха сиділа на возі, як павич! Її біла нова свита біліла як сніг а червона хустка та жовті чоботи аж блищали на ввесь двір.

Кайдаш и Лаврін поздоровкались з Балашихою. Зза Балашихи с сіней виглянула Мелашка, як квітка, блиснула чорними очима, пахнула румяним лицем и знов сховалась у хату, як зоря за хмару. У Лаврона зомліло серце.

Digitized by Google

— Просимо як найласкавіще до хати, промовила Балашиха й поклонилась Кайдашисі.

Кайдашиха була сердита на Западинці, аж сопла. Вона простягла с полудрабка жовті чоботи и показала іх Балашисі до самих колін.

С сіней вийшов Балаш, ще молодий чоловік, привитався до гостей, кланявся сватам и просив іх у хату.

Кайдашиха нахилила в низьких дверях голову и для неі здалося, що вона влазить у якусь скриню в дірочку. Хатні двері були ще низчі. Кайдашиха нагнулась и тільки що хотіла гордо підняти голову, та з усієі сили лусь тімям об одвірок!

Кайдашиха почула, що в неі на тімъі вискочила гуля. Вона вхопилась за тімя. Гуля заболіла так, неначе хто сунув у тімя роспеченим залізом. В Кайдашихи виступили слёзи на очах, защеміло коло серця, але вона мусіла мовчати й терпіти.

— Ой крикну! думала Кайдашиха: ой не видержу, заохаю! Оце сором! Ой вилаю в батька матір и Лаврона и цих поганих Балашів! думала вона и мусіла зуби сціпити, щоб не вилаяти Балашів.

Малі діти зареготались. Кайдашиха сціпила зуби и мовчки кляла в батька в матір и Бієвці, и балашову хату. Вона полапала рукою тімя, високий очіпок поламався й увігнувся. Кайдашиха стала шута, як безрога корова.

Балашиха попросила Кайдашиху за стіл. Кайдашиха глянула на убогу сімю, на убогу хату и не церемонилась; вона просто полізла за стіл и сіла на покуті, запишавшись та втеряючи губи хусточкою.

Хата була дуже низька. Маленькі віконці були ніби сліпі. Через старі шибки, вкриті зеленими та червоними плямами, невидно було навіть неба. Стара лежанка с каміння неначе присіла й розъіхалась. Каміння повитинались з неі, як сухі ребра в худоі шкапи. На полу в кутку стояла стара невеличка скриня. Стеля ввігнулась, а серед хати стояв тонкий побіляний стовп: він підперав сволок.

Кайдашиха гордим оком окинула хату и обернула голову до образів. Іі червона, високо завязана хустка на голові придавила коліна святій Варварі на чималому образі. Вона одсунулась од образа и сіла проти вікна.

Малі діти поставали серед хати и повитріщали на Кайдашиху очепята. Коло дітей терлась кішка, обстрижена од голови до самого хвоста. Кайдашиха глянула па дітей, глянула па чорнобриве Мелащине лице и трохи помякшала. Вона любила дітей.

Digitized by Google

— Чом ти Лавроне, не сказав, що в моіх сватів є маленькі діти. Ото який же ти! Я була б вам, діточки, привезла гостинця. В мене ж є й горішки, є мед и мак; була б спекла маковників. Ото Боже мій! бідкалась Кайдашиха.

Діти пороздявляли роти. Горішки й маковники залоскотали у іх ротиках. Вони дивились на богату тітку и все ждали, що спід іі поли от-от посипляться горішки, а с пазухи повискакують маковники.

— Оце Боже мій! не взяла дітям нічогісінько. Нате ж вам хоч по шажку.

Кайдашиха витягла с пазухи хусточку, розвязала узел и роздала дітям по шагу. Діти дивились на шага и не знали, що з ними робити.

— Чи можна, мамо, істи дзеню? спитала маленька дівчина и полизала язиком свою дзеню.

— Не бери, серце в рот, тхе! сказала Кайдашиха.

— Кака дзеня! як би маковників, сказав хлопчик. Мамо! хочу маковників, зарепетувала дівчинка.

— Які в тітки жовті ноги, неначе в нашоі зозулястоі курки, сказав голосно, але ніби про себе, старший хлопчик.

— Хто видав так говорити. Ось я тобі дам. Идіть собі гуляти на двір, сказала Балашиха и випровадила дітей с хати.

Балаш с Кайдашом посідали кінець стола и почали розмовляти про жито та пшеницю, про сіно та про ярину. Кайдашиха послала найстаршого хлопця до шинку по горілку.

— Оце, Боже мій! гарні гості, та не знаю, чим вас и витати. Тепер петрівка, такий важкий час, бідкалась Балашиха.

— Адже ж, мамо, я принесла з ліса глечик суниць, вихопилась Мелашка: зварімо на полудень вареники с суниць та с полуниць.

— Одже ти, дочко, добре говориш, сказала Балашиха. Побіжи, вибери свіжих огірочків та й захожуйся коло варенікив, а ми с свахою трошки поговоримо.

Мелашка завешталась по хаті, зняла с кілків ночови, винесла в сіни и пішла в хижку за борошном. Кайдашиха не зводила з неі очей. Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна.

— Ну, невелика поміч буде міні с такоі невістки. Для неі ще б тільки на припічку кашу істи, думала Кайдашиха.

Хлопець приніс кварту горілки. Балашиха накраяла хліба. Балаш почастував гостей горілкою. Кайдаш вихилив чарку до дна,

Digitized by Google

а Кайдашиха, по своєму звичаю, тільки губи вмочила и втерлась хусточкою. Вона взяла закусити шматочок хліба. Хліб був чорний, як земля, глевкий та несмачний. Кайдашиха через силу проковтнула шматочок. Хліб давив ii в горлі.

— Чи ці люде вбогі, чи Балашиха зовсім не господиня. Довго прийдеться міні вчити цю Мелашку, подумала Кайдашиха и важко зітхнула: коли б хоч не була така сатана, як Мотря. И в Мотрі не поганчі брови, а під тими бровами ціла купа лиха.

— Погана в вас в Бієвцях горілка, неначе сироватка с перцем, сказав Кайдаш, згадуючи ту чудову запіканку с червоним перцем, що він пив на розглядинах в Довбиша.

— Погана, бо иродів шинкар мішає з водою, промовив Балаш: бодай ёму смерть така, як оце горілка.

— Так тільки смердить горілкою, сказав Кайдаш.

Хозяін почастував Кайдашиху. Кайдашиха багато приказувала, а мало пила.

— Ну та й горда моя сваха! тільки полоще губи в чарці, подумала Балашиха.

Поки старі балакали та пили, Мелашка ростопила в печі и поліпила вареники. Кайдашиха не зводила з неі очей, та все скоса поглядала на чорні, неначе житні вареники на ситі.

Швидко й вареники поспіли. Балашиха одціділа іх на друшляк и подала на стіл.

— Вибачайте на цей раз, будьте ласкаві. До вареників нема меду, сказала хазяйка.

— Та обійдемось, моє серденько, и без меду. Чи це житні, чи пшеничні вареники? спитала Кайдашиха.

— Та це в нас така пшениця вродила, сказала хозяйка: не пшениця, а якась мішаниця з житом.

Кайдашиха полизала вареники, виіла полунниці, а тісто покинула на полумиску.

Полуднуючи, свахи зговорились, щоб зараз після Петра в першу неділю справити весілля. Лаврін пішов з Мелашкою у садок и не міг з нею наговоритись.

— Як би батько не оддав мене за тебе, то я б сама собі смерть заподіяла, говорила Мелашка до Лаврона.

— Чи не буде, Мелашко, тобі скучно за Бієвцями, спитав Лаврін.

— Там міні буде веселенько, де ти будеш зо мною, моє серденько, сказала Мелашка.

Digitized by Google

Балашиха вийшла и покликала Лаврона й Мелашку полудну-вати. Балаш почастував іх с своіх рук и налив чарку Кайдашисі. Кайдашиха взяла чарку в руки и, хоч була сердита, але таки не вдержалась и роспустила на всю хату мед своім язиком: будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; а багата, як свята земля! Дай тобі, Боже, спішно робити; щоб твоі думки були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом. Дай вам, Боже, и з роси и з води; нехай ваше житя буде між солодкими медами, між пахучими квітками.

Кайдашиха таки випила чарку, хоч и скривилась, як середа на пятницю. Мелашчина краса таки розвязала іі язика и витягла з ёго меду цілого пів уліка.

Кайдаші над вечір роспрощались з новими сватами и поіхали до дому.

— Горді наші свати, нема що казати, сказала Балашиха: не знаю, чи добре тобі, дочко, буде в цієі чепуристоі свекрухи, промовила вона до Мелашки.

Не швидкою ходою потяглися Кайдашеві воли вздовж Западинців. Кайдашиха сиділа високо на возі и вже поховала свої жовті сапящі, прикривши іх свитою. Лаврін йшов осторонь коло воза.

— Ой поганяй швидче воли! крикнула Кайдашиха на чоловіка. Коли б завидна вилізти с цего каторжного уліка. Буду памятати, коли іздила на ці Западинці. Не заманите мене сюди й калачем. Поробили двері, нічого сказати. Мало собі голови не знесла, а на очіпку зробила собі правдиві Западинці.

— За те ж, мамо, в вас на голові мабуть набігли цілі Семигори. Чи велика, мамо моргуля на голові? спитав насмішкувато Лаврін.

— Моргуля! Твоя теща правдива моргуля: Хліба не вміє доброго спекти. Набралася лиха, поки вивчила багачку Мотрю, а за цією невісткою наберуся три копи лиха ще й з верхом. Мотря пригнала в двір стрижену ягницю, а твоя Мелашка, мабуть, прижене оту стрижену кішку.

Кайдашиха лаялась, та все подивлялась на бік, чи не вгляднть де знакомих людей. Ій здавалось, що проти неі назустріч вийде вся бієвська громада з головою.

— Поганяй бо швидче! може забіжу на часок до попаді, та хоч пополудную гаразд, та напюся наливки. Я в тутешнёі попаді, як у себе вдома.

Digitized by Google

Воли виїхали в гору. Коло попового двора Кайдашиха встала и пішла в двір.

— Та не баріться, мамо, не залежуйтесь довго на пухових подушках! гукнув матері вслід Лаврін.

— Гляди лиш! побачимо, яких пухових подушок навезе твоя Мелашка, обізвалась Кайдашиха, обтераючи хусткою чоботи.

— Хоч між дровами, аби с чорними бровами! сказав Лаврін: хоч під лавкою, аби з гарною панянкою.

— Побачиш! краси на тарільці не краять. Чорними бровами не нанесся й не наісися, сказала Кайдашиха и пішла в двір.

— И на чортового батька ій здались ті попаді! Хочеться ж дражнити попових собак! бубонів собі під ніс Кайдаш.

Вже сонце зайшло, вже на дворі смерклось, а Кайдашиха сиділа та щебетала в попаді. Воли стояли, похиливши голови. Лаврін сперся на тин и думу думав. Кайдаш заснув, простягнувшись на возі.

Забрехали собаки в дворі. Кайдашиха вийшла с хати, весела, неначе прийшла с церкви.

— От хто мене витав! то не так як Балашиха. И Господи! не знали, де й посадити мене. Поіла мене матушка и чаєм, и горілкою, и наливкою, хвалилася Кайдашиха и тим трохи примирилась з гидкими Западинцями.

Через тиждень Лаврін повінчався з Мелашкою и привіз ії в батькову хату.

(Дальше буде.)

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шеля.*

III.

Консервативні сторонництва.

Новійша суспільність угрунтована на основах, виказаних в попереднім розділі и званих звичайно ліберальними. Первісно були се погляди „міщанства“ або „третёго стану“, — але оба ті понятя стратили вже тепер свій суспільно-політичний зміст. Замісць давних панів настали тепер предприємці, а замісць давного міщанства — властителі. В феодальній суспільности, опертій на природній господарці, було міщанство представником рухомого капіталу між шляхтою а селянством; але ширший розвиток того рухомого капіталу витворив тепер зовсім нові форми господарованя. Від коли господарка грошева стала загальною формою господарованя, від тоді вже поодинокі форми

*

Digitized by Google

капіталу — грунт, рухомий капітал — не становлять основи для поодиноких станів, від тоді нема вже окремих родів власности и занятя, нема каст и верстов різко розграничених правно-політичними ціхами. Перевороти технічні и комунікацийні зілляли разом торговлю, промисл и рільництво, не тілько вводячи в них однакий спосіб праці, але єднаючи їх у одних руках. Остались затим тілько дві великі економічні верстви — маючих и немаючих, — а й ті, розуміеся, на ділі не розграничені різко одна від одної, але звязані многими перехідними ступнями. Перша верства — с самої природи консервативна, а друга старається перти в гору и наперед.

Суспільний поділ новійшої суспільности, як бачимо, далеко поєдинчійший, ніж поділ давної суспільности з ії ріжнородними ступнями власти, — при тім же ступні и відтінки в нинішній суспільности оперті на зовсім других підставах. Розуміеся, що про то все можна ще далеко по за французьку революцию прослідити историчний початок новійших суспільно-політичних сторонництв. Бо хоть революция й була найспільнійшим потрясенем европейської германсько-романської суспільности від часу ії истнованя — розуміеся, що се говоримо не о самій тілько французькій революції, а також о цілім тім европейськім руху, який вона викликала — и хоть суспільний переворот нею утворений був справді дуже глибокий, — то преціньвона ніяк не могла зовсім розірвати историчного звязку пізнійших часів с попередними. Тількож слідженє тих звязків у передреволюцийних часах для нас ту зовсім маловажне. Особливо можемо спокійно ті звязки лишити на боці, коли йде о поділ новійшої суспільности на *маючих* а тим самим *консерватистів* з одного боку, а *немаючих* и через те *бажаючих змін* з другого боку. Бо, як вказано в попереднім розділі, передовсім маса немаючих стала на зовсім нових суспільних основах. Звязки ті можемо також лишити на боці при перегляді середних або реформових сторонництв в нинішній суспільности, бо підстава и ціль змагань реформових мусить випливати тілько з окремих обставин нового суспільного ладу. Але на той историчний розвиток прийдеться нам повернути, коли схочемо пояснити відтінки серед консервативної части суспільности.

Обі головні части тої групи, котру ми називатимемо консервативною, мають свій почин далеко ще в дореволюцийній суспільности, а именно група, названа в політичнім згляді ліберальною, виводить свій початок від колишнёго міщанства, а група названа консервативною від шляхти.

Огляньмо передовсім так названих нині „ліберали“, бо вони — найважнійше консервативне сторонництво нинішної суспільности.

Мусимо при тім замітити, що „консервативним“ в властивім значіню того слова називаємо те сторонництво, котре хоче *вдержати* историчний лад, — але в тій назві не кладемо ні похвали ні догани. В ширшім значіню мож, здається, и тих именно вважати консервативними, хто дбає не тілько о вдержанє, але и о дальший розвиток теперішних порядків и бажає запобігчи суперечности внішних соціяльних форм з внутрішним житем и з намогами до розвитку; але сторонництва такі ми, як уже сказано, назвемо реформовими.

Digitized by Google

Сказали ми затим, що теперішні „ліберали“, се найперші консерватисти. Чому? Бо вони найближші наслідники тих, що загалом створили новійшу, истнуючу суспільність, и ще й тепер зовсім виразно ступають показаною від них стежкою як в політичних, так и в економічних поглядах. Ба навіть в двоякім згляді мож ліберальов назвати наслідниками давного міщанства; раз для їх внішного соціяльного становиска, а по друге для їх поглядів на політичні и суспільні порядки.

Ліберальне сторонництво — т. зв. „сторонництво поступове“ задля деяких властивостей и прикмет розберемо пізнійше окремо — зложене переважно с представників рухомого капіталу, промислу и торговлі. Заможні и образовані мешканці міст и другі, становиском своїм близькі до них люде — се найважнійші двигачі ліберальних поглядів. Се верстви, часто називані „образованим середним станом“, — але при нинішнім ладі ся назва має так само ростяжне и недокладне значінє, як назва „міщанство“. З долу, правда, легко винайти границю того „середного стану“, бо він різко відділений від наємних робітників и слуг; але тоді ся назва мала б уже ширше значінє, ніж ми того хочемо. Але з гори й такої границі нам не надибати; ані богацтво, ані висше становиско товариське — хіба би хто хотів узнати пануючу висшу шляхту яко висший стан — ані розмаітість господарських та соціяльних интересів не становлять ту твердої розграні. Затим назва „середний стан“ тепер так само непригідна для науки, як и назва „міщанство“. Єдина верства народа, котру би можна назвати „станом“ в значіню суспільнополітичнім — розуміючи під тою назвою не лиш однаке заняте, як се бачимо н. пр. у „стану вояцького“, „стану урядницького“, „стану духовного“ и т. д. — се стан немаючих наємників, бо ту крім однакого занятя и однаких доходів бачимо також однакі интереси, котрі поки що, стоять в суперечности з интересами всіх прочих верстов. Але називаючи робітників „четвертим станом“ відгріваємо через те давно застиглу историчну кашу, котра тепер на нінащо вже не здалася и нічогісінько не пояснює.

Так и нічого нам дурно мучитись ростасовуючи певні стани в певні сторонництва; навіть с соціяльдемократами, де воно на око ще найбільше могло б мати місця, се докладно зробити не дасться; досить буде з нас загальнійшим способом вказати историчні причини повстаня поодиноких сторонництв.

И так в сторонництві *ліберальнім* замічаємо передовсім звязок або, так сказати, наслідство осіб, бо сторонництво те виходить переважно с тих верстов и стоїть за тими интересами, що заняли місце „ліберального міщанства“, котре в минувшім столітю справді було тісно звязаною силою, и то силою революційною, котра при кінци й зовсім взяла верх.

Пригадаймо собі, які були основні змаганя господарські тих міщанських революціонерів? Ось які: 1) Усунути середновікові перепони, що спиняли розвій маєтку; сказати другими словами то само: різко виробити и розграничити власність після римського права. 2) Здобути таке саме становиско для робучої сили, щоб вона могла легко и справно служити ім для технічного вживаня капіталу. 3) Увільнити промисл

Digitized by Google

від пут державних, с. є. виборoти собі господарство всесвітне (економічний космополітизм) або вольну торговлю.

Не наша ту річ слідити, з яких историчних порядків виродились ті жаданя и в якім стояли звязку з усіми пануючими тоді поглядами фільозофічними на житє и державу. Досить нам того, що жаданя ті проявились и запанували в цілім цивілізованім крузі Европи.

Не завадить нині нагадати, що ті ліберальні ідеі запанували наконечно не сповна ще перед пів столітєм и що особливо в Німеччині їх повна перевага починається аж з роком 1848. Ми може по части раді нині легковажити всю їх велич, всю огромну працю думок и всі бої перебуті тоді, — але вони приготовили нам підставу, на котрій можемо тепер стати міцно и далі поступати. А скоро лиш о тім не забудемо, то зъуміємо достаточно оцінити нинішний лібералізм. Не в тім діло, щоб ми в чім небудь почувалися до вдяки теперішним лібералам; вони стоять за звісні думки и интереси, не силуючися зовсім далі творити щось нового для дальшої поступової будови; але не треба забувати, що ті їх думки, то именно зовсім свіжо покладені підвалини суспільні, що їх будова в праводавстві недавно ще скінчилася и що, значить, потрібно для них так само консервативного сторонництва з одного, як и направляючої та далі будуючої опозиції з другого боку.

А заховувати ті думки, се в першім ряді діло маючих в загалі. Бо хоть свобода праці и набуваня власности лежить також в интересі немаючих, то всеж таки господарська свобода и „вільна торговля“ в висше сказанім значінню далеко ще ціннійша для маючих, бо, звісна річ, сильнійший економічно далеко більше и всестороннійше може ii використувати, хіснуючись при тім правною охороною не тілько для свобідного вжитку своєі праці, але також для свобідного вжитку своіх робучих знарядів (капіталу). Різке вироблене приватної власности и неограничена свобода роспоряджуваня нею, се дуже велика підойма для технічно користного вживаня капіталу, для зискуваня кредиту и через те для вбільшуваня богацтва. Між тим коли немаючі можуть деяких значнійших користей для себе надіятися тілько від яких небудь господарських звязків та організаций, бо сили єдиниці ту зовсім недостаточні, — то богацтво, чим воно більше, тим легше може само собою вдержуватись и рости, скоро лиш має за собою правно забезпечену свободу.

В такім змислі всі маючі зовсім природно стоять за ліберальні ідеі, с котрих прийняли и приймають огромні користи; а навіть ті між ними, котрі прихиляються до давнійших або яких небудь инших порядків, в грунті річи зовсім не думають попускатися раз здобутої ліберальної підстави.

Але є між маючими одна часть, котрій найбільше мусить ходити о цілковите вдержанє теперішних порядків господарських и правних; се именно та часть, котру вже вперед ми назвали головним двигачем суспільнополітичного ліберального сторонництва. Адже ж именно рухомий капітал через своіх представників и передовсім для своєі користи створив усе новійше праводавство и конечно після самої своєі природи мусить тягти з него головний хосен. Не треба се розуміти в лихім змислі, що ніби се діялось або дієся коштом других

Digitized by Google

зарібних кляс. Але се ясна річ, що передовсім грошевий капітал, а відтак торговля и промисл найбільше користають и найгорячійше бажати мусять тих засад, котрі стараються в як мож найбільшій мірі забезпечити технічну и спекуляцийну рухомість капіталу. А рухомий капітал мусів и повинен був насамперед бути розвитий навіть в интересі рільництва и робучих верстов.

Праводавство вироблене на підставі ліберальних засад революцийних має ще й нині побіч козмополітичних також виразні ціхи міщанські, приладжені для користи міських зарібних верстов. Правда, через увільнене сільскої власности и нижших рільницьких кляс воно й ту мало доброчинний вплив, але далеко менший, ніж по містах.

Політичне ж сторонництво, котре найрізче и найчистійше заступає ліберальні идеї французькоі революциі на грунті суспільнополітичнім, се так зване нині сторонництво ліберальне, котрого головна часть зі взгляду на теперішні політичні змагання у нас зветься яко сторонництво парляментарне — національлібералами. Охороняючи основні принципи нашоі нової суспільности в найменше зміненім виді, сторонництво ліберальне є бесперечно найконсервативнійше з усіх наших суспільнополітичних сторонництв.

Воно як найтвердше настає на тім, що треба строго держатися теперішних форм заробкових и нічим не поступатися ніякому противному напрямкови. Основою ёго економічних поглядів є представлена нами наука вольноторговлі и воно уперто стоіть на ii хибнім становиску, забуваючи зовсім про историчний розвиток господарських сил бачучи в суспільности не що більше, як суму рівносильних и нічим с собою незвязаних единиць. Навіть ту неприхильність до „держави“ (а властиво до державного вмішуваня в діла господарські), котра ціхувала давних ліберали, стрічаємо також и в нинішнім ліберальнім сторонництві, хоть сила обставин раз у раз веде до того, що чим раз більше занять чисто господарських переходить з рук приватних в публичні, т. є. державні.

Супротив хиб истнуючоі господарки, котрим самі ліберали не можуть заперечити, вони все таки не допускають ніякоі зарази, котра би в чім небудь потрясала основи тоі господарки; здається навіть, що т. зв. „самопоміч“ з іх боку находить чим раз менше прихильників и відходить проте більше на ліво, до т. зв. „сторонництва поступового“. Давнійше бо, як звісно, рух стоваришень, початий заходами Шульце-Деліча и підпираний ще й тепер, находив прихильників в цілім ліберальнім сторонництві. Сновано далекосяглі надіі на то, що діяльність сих стоваришень причиниться богато до поєднаня кляс робучих с системом вольноі конкуренциі и з зростом фабричного продукованя. Надіі ті не могли осуществитися, бо наемний робітник не міг с таких стоваришень мати майже ніякого хісна, а ремісник в крайнім разі добивався того, що більшому промисловцеви само с себе діставалося. Бо с трудом и непорадно може таке стоваришене малих що найбільше мати таку силу, як оден великий. Практичні добутки Шульце-Делічівських стоваришень в найважнійшій галузи, т. є. в стоваришенях продуктивних, котрі мали ставати намісць поодиноких великих предприємців — рівні зеру. Правда, — були з них деякі побічні користи, але

Digitized by Google

до соціяльної ціли, в якій були позакладані, не довели, т. є. не надали малим предприємцям сили — видержувати конкуренцию з більшими. Се мусить признати кождий помимо справедливої и щирої прихильности для тих хороших и ніяким світом не шкідливих починків. Тай говорячи про „соціяльне питанє“ нині ніхто майже й не згадує о них, не зачіпає їх, бо нема ніякої розумної причини їх зачіпати.

Колисьто либеральне сторонництво окликало було Шульце-Деліча „королем в соціяльній державі“, — воно й нині ёго зовсім не відпереається. Але охолонуло до него значно, — чи то для того, що пізнало неважність ёго заходів, чи для того, що, як здається, уся фалянга лібералів починає якось усуватися взад в ділах суспільнополітичних. Правда не мож цілому сторонництву навязувати на карк тої реакційної загорілости, до якої дійшли вже деякі ёго члени, котрі не завагувалися узнати бідність мілійонів а богацтво кількох — вічним законом, не завагувалися боронити невільництва. Але відрахувавши тих надто прудких та горячих реакціонерів, компромітуючих сторонництво в очах безсторонних людей, — все таки здається, що теперішним лібералам зовсім відпала охота, яку вони заявляли в початку сего десятиліття — закинути науку про „природні права“, стати більш на грунті історичного, ближчого до соціялізму пійманя народнёї господарки и суспільности, пійманя, котре допускало б коренні реформи. Переважне намаганє головної маси теперішних лібералів — се не робити соціялізмови ніяких уступок, ба навіть, як можна, не допускати омови истнуючих соціяльних принципів, не допускати навіть мисли, щоб вони як небудь могли бути потрясені.

Чи така суспільна політика в цілости и в частях справедлива, се вже не моє діло розбирати. Чи и о кілько омова суспільних питань та критика основних установ нашої суспільности пожадана або може небеспечна, будемо мали спосібність вияснити, бесідуючи в слідуючім розділі про реформові сторонництва и напрямки.

Ми бачили затим, що либеральне сторонництво в суспільнополітичнім згляді строго консервативне, и чим твердше воно стоїть при вольноторговпх засадах або вертає до них по коротких відступах, тим вірнійше заховує змагання міщанства часів революциі, заховує ті думки, котрі, правда, покликали до житя нашу новійшу суспільність, але все таки переважно мають на цілі користь рухомого капіталу и протє именно в тім згляді ділають консервативно.

Ми вже згадували й о тім, що та часть маючих, котра держить в руках великі посілости грунтові, получила також чималі користи з нового праводавства. Хоть скасованє панщини відобрало ім деякі давні права а через те на якийсь час и пошкодило декому, то всеж стале розграничене власности принесло таку велику користь для технічного використуваня, підбільшило вартість майна в так високій мірі, що тепер ніхто не може поважно й подумати, що для сільских посідачів феодальне праводавство ліпше від либерального. Значить сторонництва в ділах суспільних справді реакційного не може бути и ту, бо загальні либеральні принципи и ту мусіли бути маючим любі, и є любі й досі. Тілько що вдоволенє ту не таке повне, як там, як се

Digitized by Google

легко можна вирозуміти с самого повстаня и з начеркненого вже характеру ліберального праводавства.

Сільскі посідачі не були революционерами, але одержали здобутки революції без свого причинку. Революция поробила з давних шляхтичів обивателів — великих предпрнємців рільничих. Але старі перекази жиють в них почасти ще й досі, помимо неоднакових змін осіб и родин. Ще нині більший посідач грунтовий — Rittergutsbesitzer — особливо в північній Німеччині, вважає себе неначе за члена якогось, правда неистнуючого, стану, котрий вкладає на него певні обовязки и вимоги. Він вірить, що ёму треба жити якось „відповідно до стану“, хоть навіть розмір ёго рільничого предприемства чи там посілости не ставить прямо таких вимогів. Та шляхецька привичка, захована у сільских посідачів ще з давнійших часів, стається проте нераз жерелом усяких недоборів, — а відтак обиватель складає всю вину на великі податки грунтові або на другі причини. Але й справді ліберальне праводавство и слідуючий за ним господарський розвиток де в чім оскорбили рільництво, и для того посідачі грунтові не так радо на них дивляться, як представники рухомого капіталу. Та оскорба ростягається, хоть не з однакою силою, и на дрібнійших посідачів грунтових.

Але при тих послідних не треба забувати, що тим, чим вони є нині, зробила іх в повнім значіню тілько революция. Те, що ми нині називаємо станом мужицьким и справедливо вважаємо здоровою и консервативною частю суспільности, не истнувало перед революциєю, або истнувало в дуже малій мірі. Се був стан невільничий, котрому закріпощенє ёго майна и праці позваляло лиш на пів користуватись плодами своєі пильности и котрому ніяково було братися до технічних удосконалень в рільництві. Він був занедбаний, придавлений, — ёго интереси, то були противні интересам дідича ёго пана. Він, значить, міг мати консервативні привички, але не міг мати консервативних интересів, с. є. не міг дбати о захованє того ладу, під котрого ваготою стогнав. Але тепер бачимо не те; интереси мужика схожі в головних основах з интересами великих посідачів грунтових, и на кілько ёго економічне положенє — нормальне, на тілько він буде готов до послідного боронити тих интересів. Але в тім положеню є, як сказано, деякі темні боки, котрі и мужиків и великих властителів роблять не то вже наклоннимн до коренних перемін, але преціиь троха недовірчивим до ліберального праводавства.

За недостачею статистичних даних ми не можемо відповісти на те питанє: чи и о скілько в рільництві проявляється зъявище, знане в світі промисловім, що „великий пожирає малих“, як хтось досадно сказав. Статистичних материялів про хід розділу грунтів не маємо, — значить, для відповіди на се питанє нема ніякої підпори.

Роздумавши по розумному, мусимо заключити, що хід той радше йде до концентрациі, ніж до дробленя. Бо коли властителям зовсім вільно грунти ділити и скуповувати, а величина и угруповане посілостей залежать лиш від зглядів технічних, то насміло можна прийняти, що с часом при зовсім природнім змаганю кождого маєтку до побільшеня — більший маєток, приносячий більші доходи, переможе дрібні сусідні маєтки з іх невиробленою технікою. На кілько се діеся справді тепер,

Digitized by Google

годі виказати, бо як кажу, даних нема. Але коли б се справді так було, то, розуміється, жалувати б того дуже, бо скоро счезнуть дрібні посідачі и виробиться немаючий пролєтарият сільский з одного боку, а огромні маєтки з другого, — то соціяльні супротивности зможуться и нічого тоді буде й думати о їх спокійнім погодженю.

Але є ще й другі недогоди в нинішнім рільництві, про котрі досить тілько спімнути, — так вони всім звісні. 1) Конкуренция східної Европи и Америки, подаючи дешевше збіжє и находяча собі поміч в нових осередках невдоволеня. Чи прості зміни технічні, а особливо годівля худоби, може ту трівало зарадити, — о кілько та конкуренция впливає на хід рільничої праці и посіданя, — чи довго ще тріватиме — все те питаня ніяк ще не рішені. 2) Задовжене грунтових посілостей дає також притоку до невдоволеня. Як воно за-велике — не знати, але здається, що в декотрих сторонах справді грізне. А на всякий спосіб нинішна гіпотечна форма задовжуваня хибна. Правда, достача рухомого капіталу корисна дуже, — але ії форма мало відповідна природі рільництва и значна залежність задовжених рільників від міських капіталістів — вироднли якесь оприкренє. 3) Жалуються рільники й на те, що оподатковане грунтів несправедливе и утяжливе. Задержано давні податки грунтові, не увзгляднивши належито, що рільникови, а особливо малому, далеко тяжше платити який небудь податок в грошах, аніж міщанинови, що жиє серед видосконаленої господарки грошевої. Відтак недостаточно ще вироблені ті роди податку, котрі мали б на ціли рівномірно обтяжити рухомий капіл як и нерухомий. Ще кілька других точок мож би навести, — але отсі найголовнійші.

Сі точки спонукали політичних консерватистів, що переважно виходять с посідачів сільских, всіляко ставати супротив ліберализму. Для того то мусимо признати, що в суспільнополітичнім згляді вони не є так абсолютно консервативні, як ліберали-міщане. Крім того ще у сільских консерватистів не стає того космополітизму, ціхуючого ліберадів, саме для того, бо вони властителі грунтів, значить, интереси їх прикріплені до одного певного місця. Але о повній розграні між ними а міщанами, о повній несхідности суспільнополітичних змагань ту й мови ще нема и не може бути, хотьби вже тому, що позитивних змагань реформових, ставлених на якійсь окремій основі, у консерватистів досі не бачимо. Стрічаємо у них часом острі осуди ліберализму, наріканя на змагаючийся грошевий капіталізм, деякі патриярхальні склонности, а навіть, подібно як між ліберадами, дуже похвальні змаганя деяких єдиниць до осуженя соціяльних хиб, стрічаємо нарешті нераз прихильність до реформовпх змагань супротив ліберального праводавства, — але на ділі й бесіди нема об тім, щоб вони покинули дані основи. Навіть на полі найблизшім до реформ и не конче входячім в суспільну політику, на полі оподаткованя, консерватисти далекі від коренних змін, — ба ні, далекі від усякої єдности и ясного знаня, що́ би треба змінити в суспільній політиці. И остають консерватистами, хоть и не так беззглядно, як ліберали; стараються здобутки ліберальні як найбільш утвердити, ось як недавно показало се запо-

Digitized by Google

падливе втягане навіть черниць в рамки приватної власности в новій пруській уставі лісовій.

Соціяльдемократи називають звичайно маючих „реакційною масою“. Ми бачили, в якім змисли вони є и в загалі мусять бути „консервативною“ масою. Реакційні сторонництва можуть бути релігийні та політичні, але суспільно-політичні — нині бодай — зовсім немислимі. Розуміється, не кажемо ту о яких небудь окремих часткових змаганях ані о „непочитальних“ політиках, котрі можуть собі перти и в самім назаднім напрямі.

Піднесеться ту певно питанє, де можна добачити и прослідити всі висказані ту погляди, — с. є. котрі газети и які публичні заяви виражають в собі програм суспільнополітичних консерватистів? Замісць відповіди вкажемо тілько на звісне всім успособленє образованих богачів, на великі політично-ліберальні и консервативні газети — Allgemeine Zeitung, National-Zeitung, Kölnische Zeitung, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Post и др. п. а також на іх менші товаришки, — покличемся на росправи парляменту и на обширну літературу, написану в означенім напрямі. Але всюди ту заходить трудність — розріжнити заяви единиць від думок сторонництва, особливо там, де ходить про омову важних суспільних питань або підручних літературних видань. Навіть в газетах будучих звісними органами сторонництва, як більша часть названих, не легко пізнати, на кілько іх суспільнополітичне становиско є становиском сторонництва, с. є. на кілько з ним годяться ті люде, котрі впрочім з усіми там бороненими засадами вповні згоджуються. В питанях формально-політичних або релігійних легко означити яке небудь становиско, — але в суспільнополітичних далеко тяжше. А именно из слів газет консервативних можна би догадуватись, що ті круги склонюються до значнійших реформ, бо новійшими часами багато там говориться про діла суспільні, багато лаєся лібералізм, котрий-ді завинив тому, що виросло сторонництво соціяльдемократичне, — нераз також прямо вказуєся на потребу реформ. Через те консервативні газети цікавійші, ніж ліберальні, котрі раз-у-раз товчуть свою оборону новійших идей и нудять своєю однотонностю. Але придивившися близше побачимо, що між масою консерватистів и мови нема о яких небудь правдивих змаганях до переміни истнуючого стану; ріжниця, значиться, зовсім незначна, и то ось в чім: консерватисти закидають лібералам, що ті замало зважають на принципи релігийний и монархічний. Між тим оба ті принципи нині в суспільній політиці не мають ваги. Бо о реформаторській силі монархні тепер нічо й балакати, особливо в Прусах, де монархия, як раз в ділах суспільної політики — нічого не може зробити без парляменту; релігия, с. є. духовенство не має також ніякого самостійного впливу в тім згляді. Сі точки ми впрочім близше обговоримо в слідуючім розділі. Дальший закид який консерватисти дуже радо підносять против лібералів, — надмірне протегованє грошевої господарки и спекуляциі, — треба розуміти так, як ми се вже висше вказали, що ліберальне правоздавство дійсно найбільше сприяе рухомому капіталови. Але насупротив соціялізму, с. є. змагань до ограниченя приватної власности, — ліберали и консерватисти „одно суть“; ні одні ні другі навіть думкою не допускають нападів на сю основну установу теперішнього ладу.

Digitized by Google

Про консерватистів, то лиш можна сказати, що нема в них тої неприхильности до держави, переданої теперішним лібералам ще від революції, без згляду на то, чи та неприхильність до держави — с. є. сяк чи так, до пануючих осіб — тепер ще справедлива, чи ні. Також, як уже було сказано, консервативні газети більше склонні и спосібні вести дискусії про инші суспільнополітичні, про соціялістичні погляди; між тим ліберальні газети в тім згляді далеко односторонніші, и почасти бояться в загалі таких дискусий, а по части тим упертійше обстають при своїх вольноторгових засадах, котрі остаточно зводяться на кілька простих формулок. Нераз дивуєся дехто тій нетолеранції лібералів, котра перечить самій їх назві. Але пануюче сторонництво, котре мусить з многих боків обороняти свої здобутки, конечно перестає бути толерантним, перестає бути „ліберальним", с. є. вольнодумним. А ліберали ж нині пануюче, а не повстаюче доперва сторонництво.

Загалом затим політично-ліберальні и політично-консервативні газети — однаково „вольноторговські" в вище означенім розуміню. Страх перед ограниченем або зміною теперішних стосунків власностевих попихає їх нераз навіть до політично реакційних думок. Боязко, а нераз и отверто сумніваються вони о користях загального голосованя; правда, консерватистам воно ніколи не було надто любе, але у лібералів се була колись одна з головних точок їх програму, — аж недавно зогидило ім, коли побачили, як через загальне голосоване змоглася в силу соціяльна демократия. Ми вже вище замітили, що нема нічого консервативнійшого від зуповного права загального голосованя; суспільність, котрій би се право йшло на шкоду, варта би справді зовсім загинути.

В житю парляментарнім, де сторонництва найкраще можуть заявити себе, не було в найновійших часах такого діла, при котрім би виступили на верх їх суспільнополітичні переконаня. Велика праводавча праця на полі суспільнополітичнім зупинилась у нас поки що на уставі заробковій, де проведено тілько крайні консеквенції революційного лібералізму, с. є. установлено найповнійшу свободу поступованя в ділах заробкових, але не заводжено ніяких нових порядків. До твореня яких небудь нових порядків не бралось ще ні одно теперішне сторонництво. Питаня, котрі підходили під обраду, и могли б були статися суспільнополітичними, се передовсім справа податкова; але в тій справі и ліберали и консерватисти старанно уникали взяти діло именно з боку суспільнополітичного. И ту видно у лібералів обставане на давнім, историчнім становиску вольноторговськім, котре вважає уряд и народ двома напротивними силами, а прото й податки вважає чимось, що урядови „дозволяєся" на те, щоб міг вести далі свої відрубні діла; а дозволяючи на побір податків, приходиться тілько вважати на те, відки и як легше їх роздобути и як би їх справедливо розділити. Вважати податки в значіню суспільнополітичнім підоймою господарства суспільного — у лібералів и гадки нема.

Але в тій консервативній масі маючих не все прецінь дебеліє в тім вічнім заховуваню давних установ, яке ми ту вказали. Противно, — видно серед неї рухи, пробиваються бажаня — не тілько

Digitized by Google

заховувати истнуючий лад, але також ёго дальше розвивати; значить, завданє консервативне ту піймається в ширшім значіню. Товчком до того служать то політичні погляди, то господарські интереси, то наукові переконання. О кілько послідні входять в гру, проявляються публично не сторонництва, а напрямки, не маючі безпосередного впливу на публичне житє. Але и іх не годиться лишати без оцінки. Ті сторонництва и напрямки, що виходять с чисто консервативного а підносять нові суспільнополітичні думки, розвивають нові погляди основної важности, розберемо сейчас в слідуючім розділі.

(Дальше буде.)

Азбучне геройство „Родимого Листка“.

Черновецька газета „Родимый Листокъ“ помістила в „Записках лит.“ Ч. 11 замітку о переводі п. И. Верхратського „Короледворської рукописи“ дуже характеристичну як для самої редакції „Р. Л.“ так и для способу, в який у нас люде „певного сорту літературно-науково-з а б а в н о г о“ беруться до критики. Коли б ми ту мали діло с справдішною критикою, ми не забирали б голосу в сій справі, раз що узнаємо конечність и пожиточність критики — критики справдішної, совістної и основної, — а в друге, що вважаємо п. И. В. на стілько самовіжим, своєї літературної задачі свідомим и науковими засобами виробленим письменником, що навіть остра критика може відбувати свій суд над ёго працями. Але тут діло не в такій критиці. Тут виступає та критика покутна, що боіться явної, основної, на доказах опертої росправи, критика ненаучного, байдужого и нічим неусправедливленого авторитету, що міркою свого темного авторитету без всякого взгляду на науку и совістність літературну одним почерком декретує праці літературні не тілько на яке там „всесожженіє“, але на прилюдну наругу, — се та критика, що використуючи несвідомість своєї публіки, ії нахил до поверховного осуду, ії науково-літературну лінь — воює одним оружєм незаслуженого авторитету, насмішками над „нечуванностю слов“. Отся критика сідає зараз на любого коника „чудацкихъ словъ и выраженій“, або й таки впрост на азбуку, вона виводить свій суд не з знання а впрост з н е з н а н я и має ту смілість осуджувати якого небудь автора задля того, що ось то автор уживає таких а таких слів, котрих критик „не знає — не чув и т. д.“, через що сі слова мусять бути — по мисли критика — и „чудацкій“ — „исковеркани“, а що більше й сама праця літературна до нічого.

Digitized by Google

Тут передовсім кидається в очи та де инде нечувана зарозумілість, що критик судить про річи, о котрих, як сам каже, нічого не знає; але крім того тут ще й висувається той дорозумілий зазив до публіки: не беріть сеі книжки до рук, бо вона писана ось такою або сякою правописю, бо вона повна „чудацкихъ словъ и выраженій“, котрі й именно для того „чудацкі“, що голова ш. критика пуста и до всякоі науки (хоч би рідного язика) лінива. Така критика водиться у наших Галичан безкарно з незаперечимим заміром схлібляючи несвідомости и поверховности суду своеі публіки заколисувати своіх читателів в „тисячилітній традициєю переданій“ зашкарупілости, відтягати іх від пізнаня рідного слова, знеохочувати до читаня літературних праць на рідній язиці и утверджувати в них ту засаду: задля одноі правописи, або задля одного незрозумілого слова — шпурляти книжкою в кут не прочитавши ні одноі стрічки. Се ж именно з одноі сторони та лінь галицька, що виродила так широку апатию загалу для літературних плодів, а з другоі сторони се та безгранична зарозумілість, що з неука робить Питію видаючу „міродайні“ засуди на плоди словесні. Ясна річ, що таким способом тілько піддержується темнота думок, зашкарупілість и неохота до якого небудь поступу. Ось чому годі нам поминути сеі на око може маловажноі справи и показується потреба приглянутись близше, як то п. о. Николай М. Огоновскій редактор „Родимого Листка“ думає розбуджувати літературне житя и як та на яких підставах видає своі літературні засуди.

П. Н. М. О. пише „що ся касає чистоты языка подыбуємъ у г. В. множество чудацкихъ словъ и выраженій*), которы или (sic) абсолютно нигде не употребляются, или (sic) лишь въ нѣсколько селахъ, или (sic) быти може г. В. привелъ ихъ самъ на свѣтъ; въ загалѣ (!) подыбуемъ тамъ слова, которы кромѣ г-на В-кого никто не зрозумѣе.“ Хоть критик „безсомнѣнно считаєтся и считатись желае“ философом — таки в ёго бесіді не ма логіки.

---

*) Тая же сама редакция в 1. Ч. „Родимого Листка“ хвалитъ чистоту языка „Чорнобровця“. Тут би сказати словами байки п. В.:

„Твоіх не слухать нам хибких, змінливих слів;
Перед посмітюхом ти вчера все ганив
Завзято соловья; пред чижиком инакше,
Инак писнеш мабуть, коли злетять тут ракши.
Тому то не здивуй: ніхто не уважає,
Як воробець о кім тріскатий розсуджає.“

Digitized by Google

Коли п. В. уживає після ёго думки слів „абсолютно не употребляныхъ“, так, значить, „онъ самъ привелъ ихъ на свѣтъ“ — тож не треба було аж тричи пописуватись словом и л и, тілько сказати: „у п. В. слова рідко уживані або часто ним самим утворені“ и виказати, чому би се мало бути зле? Того однакож шановний критик не зділав. А дальше так розписуєсь: „Щоб нас никто о парцияльность не посужалъ, м ы наведемъ нѣсколько такихъ словъ.“ Хоть и каже „нѣсколько“ с. є. кілька, а приводить розмірно досить споре число слів, котрих накорпав с цілоі книжечки, де они поодиноко розсіяні підносять колорит одвітних місць а при тім розумінію цілости зовсім не шкодять. Ті слова „нікому (розумій п. Николаю М. Огоновському) не зрозумілі“ суть: 1. Одборний, 2. зично, 3. затяжці, 4. зъясувати, 5. цурналки, 6. спрага, 7. ярота, 8. непроникавий, 9. прік, 10. ретивий, 11. рупить, 12. лахній, 13. підмостив ся, 14. горопне, 15. розпорс, 16. тули, 17. рехчуть, 18. рев, 19. гам. Здається, критик добре трудився, щоби винайти незрозумілі ёму слова, але таки не устає ще и каже: и т. п. Однакож з всего того лише виявилась ёго „незнанья жалкая вина“. Не станем ту широко розводитись, а приведемо одвітні цитати з найлучших наших поетів и писателів, де наменені слова навіть д о с и т ь ч а с т о уживаються.

1. Писання И. П. К о т л я р е в с ь к о г о. Санкт-Петербург 1862. Стор. 244. Постро́івши Рутульців в лаву,
О д б о р н и х молодців на славу,
Пустився на союзних в скач.

2. Поезиі Т. Ш е в ч е н к а. У Львові. 1867. I. 33.
Мов кошеня — такий чудний!
Я аж засміявся.
Він почув се — та як з и к н е.

Кобзарь Ш е в ч е н к а. С.Петербург. 1860, ст. 29.
Гай обізвав ся; галас, з и к.

Поезиі Т. Ш е в ч е н к а. У Львові 1867. II. 107.
Козацтву-товариству из синёі хвилі рукою махає
И з и ч н о гукає.

3. Затяжці (або як Украінці пишуть: затязці, nom. sing. затяжець) уживаєся на Украіні у люду и у писателів пр. у К у л і ш а гл. Правда 1868. Ч. 29. стор. 341. в оповіданю: „Товкач“ „Під горою на стежці піджидали матірки й дівчата, як вертатимуть ся наші з а т я з ц і“.

4. Ясувати (тогож коріня: ясний) властиво: klar machen; erklären; offenbaren.

К у л і ш а. Записки о Южной Руси I. 160.
тілько панові батьку не я с и й! стор. 161. и кошовому з ъ я с у в а в.

Digitized by Google

5. Цурпалок в Гал. цурупалок в Укр. — слово людове а уживане вже давно українськими писателями, пр. гл. Сочиненія на малороссійскомъ языкѣ. Собралъ Е. Гребенка. Скт.Петербургъ 1841. стор. 8. кача́ его вода мов цурупалок.

6. Спрага ужив. у люду в Тернопільщині. Запрагати чогось ужив. в Самбірщині.

7. від ярий = ярота; так само від щедрий (старосл. штедръ) щедрота, від добрий (добръ) доброта, від темний (тьмьнъ) темнота и пр. в чеськім: jarota mu z žhavu zraku plaše в переводі: из очей бье поломінь яроти.

8. непроникавий; проникнути durchdringen; в оригиналі: helm nepronikavý.

9. прік — в старосл. прокъ τὸ λοιπόν, τὸ καταλοιπον, τὸ επίλοιπον в кождім разі лучше, ніж решта (Rest) зр. прочий.

10. ретити ся = бороти ся (уживане у Галицкого люду пр. в Бродщині) відти adj. ретивий.

11. рупити глагол переходний и непереходний ужив. на Україні, в значіню: непокоіти; неспокійно думати; журитися. (Пісня селянина напечатана в Основі 1864 р. и в Словници Пискунова стор. 144.

На могилі чабан стоя
Ніби про що ру́пив,
Оперши ся на ґирлиґу
Очі в землю втупив.

12. лахній ужив. у люду Галицкого (зр. старосл. алъкати, польск. łaknąć) захланний; місто лакний переход *k* на *x* частий пр. бідак, бідаха, гайдамака, гайдамаха, польск. ptak ческ. pták руск. птах etc. тут також лохнути пр. серце лохне.

13. підмостити ся або примостити ся в українськ.

Писання Котляревського стор. 220.

Лик тілько тим и одличився,
Що як до Турна примостився,
То зъіздив добре по зубах.

14. Горопнути галицк. mit dumpfem Schall anschlagen, в укр. хропнути гл. Правда 1868 Ч. 30. 351. в оповід. „Товкач“ хропнув об землю.

15. Розпорснути, розпирснути, розпирснути = розскочити ся ужив. у галицького люду пр. в Станіславівщині и Коломийщині.

16. Критикови, которому, видко, чужа старословенщина и старорущина, радимо поучитися в книжці „Слово о пълку Игоревѣ“ Д-ра О. Огоновського, де найде обясненє слів: тул и тулець.

17. Рехкати, рахкати, рахкотіти, хряскати einen rasselnden Schall von sich geben. У люду: жаби ре́хчуть, ра́хкають, рехко́чуть.

18. рев — тоє слово звісне кождому школяреви.

19. Поезиі Шевченка. У Львові II. 147.

Гармидер, галас, гам у гаі.

II. Николай М. Огоновський бачучи себе скрізь побитим, допевно кликне: „не умію по южноруски, но я русскій знаю по русски!“ Однакож викажемо ёму, що він таки „не Місь-

Digitized by Google

каль“, що він по росийськи ще менше тямить, ніж по руськи. Значна часть слів для него зовсім не зрозумілих, котрих уживане він назвав „великим абсурдом“, значна часть тих слів находиться навіть в карманних словарях росийських. И так най подивиться в словарці „Russisch-deutsches Taschenwörterbuch von M. J. A. E. Schmidt. Leipzig,“ а найде: Зыкъ Geräusch, Getöse. Зычный stark schallend. Зычность lauter, heller, Schall. Проникать durchdringen. Ревъ. Ревѣнье Gebrüll, Brüllen. Гамъ Lärm von vielen Leuten. Ретивый hitzig, auffahrend; emsig, unverdrossen. Тулъ Köcher. Отборный auserlesen, vortrefflich. — Толковый словарь живаго великорусскаго языка В. И. Даля. Москва. 1866. Рупить или Рупиться. — Пóрснуть кого = сильно ударить (посвоячене з руським порснути, хоть в иншім значіню). Отборный товаръ = лучшій, первый разборъ.

Чесні читателі самі зіставлять собі суд о язиковім знаню п. Николая М. Огоновського*). Та дивуватись нічого. Пана В. знаємо з 14-літнёі, совістної праці літературнёі, знаємо що він и тепер не бавиться в авторитети, лишень все дальше студиює руський язик. Инакше п. Николай М. Огоновський. Ледви пів року минуло, як він став редактором и літератом, а вже хоче говорити мов авторитет, тілько ж всюди видна міль, по котрій в зад лазять чорні раки...

Закид про те п-на Н. М. Ог-го, якоби горі наведені слова переводу були утворені паном В., оказуєся зовсім неправдивий и безпідставний. Впрочім творене слів нових — розуміеся добрих и потрібних — всюди и завсіди уважаєся заслугою писателя, а не на відворот**).

Пана Николая М. Огоновського вразило дуже, що п. В. в відозві до Родимців згадав про нужденне азбучне геройство, яке у нас так процвитає. П. В. каже, що не привязує великої ваги до

---

*) Таку безличність говорити „о русскомъ языкѣ“, а нічого в нім не тямити, у наших качественников, чтокал и какал подибуємо часто. Кілько то не насміялись печатно галицкорусскі неуки над „українськими“ словами: огульний, суть (gen. сути), злюка, іхній и пр. не знаючи, що ті слова в „общемъ употребленіи“ и в росийськім.

**) В „відозві до Родимцѣв“ есть таке нове слово: „єствованє“ місто єстествованє, истнованє, єствовати, єство (кор. ес = ес + тво). Тоє дійсно утворене слово п. Николай М. Огоновський чи то з невіжости, чи з злої волі перекручує на „єстованє“.

Digitized by Google

правописи, а оціняє написане по річи. П. Николай М. О. роспи-сується широко о тім и каже, що власне п. В. азбучник, коли „онъ“ пише фонетично; — а не був би азбучником, колиб ужи-вав правописи етимольогичнёі, зовсім непотрібного ъ и пр. Як ви-димо, правопись для такого азбучного героя, як п. Николай М. Огоновський — дуже много значить и становить головну суть діла. Не будемо тут розбірати непригожости етимологичнёі пра-вописи для нас Русинів — а скажемо тілько, до чого така пра-вопись, котра для загалу так трудна, що ії навіть горячі приклонники етимольогиі не уміють. Знаємо Русинів, докторів фильозофиі, професорів и редакторів, котрі, хоч и горла-ють про правопись етимольогичню, не знають, де писати *ы*, а де *и*. И не дивниця. Щоби в тім згляді не сліпувати, треба основного знаня старословенщини и загалом студий язикових, а того знов не можна по всякім, хочби и по п. Николаю М. Огоновськім, ви-магати*).

II. Николай М. О. протекционально каже, що перевід п. В. „досыть вѣрный“ — тимчасом висміває місця майже дословно пе-реведені, пр.:

Повні тули на плечах им рехчуть
в оригиналі: plni tuli na pleceh jim réhcu.
Любор з боку підмостився,
В ворога шолом горопне,
Аж шолом розпорс на части.
в оригиналі: Lubor sè k němu přiboči,
mečem kruto o helm mu seče,
helm sè rozkoči v dva kusy.
У Костомарова: Скочив Любор на Здіслава, у голову вдарив; на шматя
Шлем розтрощився, — мічем по мічу ударяє.

Можемо припускати, що п. Николай М. О. не читав ори-гиналу и не зрозумів би богато де-чого, колиб читав перевід Костомарова. Тут подаємо частину:

Гéпнув на землю Рубош; понесла ёго челядь з огради;
Знову котли загуділи, и голосно в сурьми заграли.
В той час Любор покликає панів до огради на валку:
Хто, каже, хоче зо мною побиться, хай въіде в ограду и пр.

---

*) П. Николай М. Огоновський пише завсігди „правильно“ по етимологичнёму: „онъ“. Питаюся: що тое „онъ“, чи то запменник „вiн“ — чи то частиця он пр. он, он-там, он-де-ка, он-он (ген-ген)? П. Н. М. Ог. скаже на тее: „такъ должно писати, ибо такъ предпису-етъ грамматика“. Однакож граматики Головацького и Осадці припису-ють ôнъ, а Йосиф Левицький ӧнъ або вӧнъ. Росияне пишуть онъ— але вострый (не острый!) тому, що такъ говорять.

Digitized by Google

Для порівнання, о скілько вірний перевід п. В. — подаємо тут побіч переводу пісні під Вишеградом російський перевід Берга (котрий вважається **найлучшим**).

Берг.

Гой, ты солнце ясно,
Вишеградъ нашь крѣпкій!
Что стоишь высоко
Твердою твердыней,
Твердою твердыней
Страхомъ сопостату!
Подъ тобою рѣчка
Быстры волны катитъ,
Подъ тобою рѣчка
Ярая Влетава.
Близко той Влетавы
Той Влетавы чистой
Выросла дубрава
Лѣтная прохлада.
Весело тамъ пѣсни
Соловей заводитъ,
Весело и смутно
Какъ его сердечко
Скажетъ и прикажетъ.
Ахъ, зачѣмъ не пташка
Я не соловейка,
Полетѣлъ бы въ поле —
Тамъ въ широкомъ полѣ
Вечерами поздно
Милая гуляетъ.
Всѣхъ объ эту пору
Всѣхъ любовь тревожитъ,
Всякое созданье
Въ часъ вечерній проситъ
У любви отрады —
Такъ и я бѣдняга
Все тужу по милой,
Сжаль ся, дорогая,
Ты надъ горемыкой!

Верхратський.

Гей, ти наше сонце,
Вишеграде кріпкий!
Ти стоиш так гордо
На скалі утесній,
На скалі бердистій
Ворогам на острах!
Під тобою яра
Точиться Влетава
Бистрими вовнами.
Берегом Влетави,
Чистої річиці,
Поросли гущави —
Мила прохолода.
Соловій співає
Тамка малесенький,
Пісень веде веселу —
То заводить тужно,
Як серденько чує.
О, коби мені там
Соловейком бути,
Соловейком бути
У зеленім лузі —
Ой, літав би швидко,
Де миленька ходить
Вечером пізненько.
Всіх любов чарує,
Багнуть єй одради —
И все, що живоє,
До любви зітхає:
Так и я бідаха
Все тужу́ по милій —
Горда білявино
Зжаль ся сиротини!

Після всего того легко виробити собі суд о тім, як піймає и як сповняє п. Н. М. О-ий свою „літературно-забавну“ задачу, и скілько можна надіятись по таких критиках „незнання“.

К.

Digitized by Google

СОННІ МАРИ МОЛОДОГО ПИТОМЦЯ.

(ВИІМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

написав

Василь Барвінок.

(Дальше.)

На стрічу ім вийшли о. Мартин и пані-матка. Вони привитали Уляна як рідного сина.

„А витайте нам, витайте, дорогий пане Уляне,“ говорив о. Мартин, обіймаючи и по третій раз цілуючи Уляна. „С цілої душі, с щирого серця жичимо вам всёго добра и щастя. Дай Боже, щоб ваша праця и ваш талант роскрили вам дорогу до світлої слави, щоб наша Русь мала в вас сильного духом заступника.“ О. Мартин був патриотом, в ёго бесіді можна було часто почути слово „Русь“. Він конечно бажав, щоб та Русь була богата и сильна и містилась в пишних палатах, в золотих ланцухах и хрестах, щоб ясніла и світилась як сонце на небі, що перед ним клониться всяка твар.

„Дай Боже, чим скорше побачити вас в *своїм стані*, з любою жінкою“... промовила й пані-матка любо витаючи Уляна.

„О ви жінки зараз за своє! Ще козак на коня не сів, а ви вже й у спідницю раді б ёго замотати,“ перебив о. Мартин весело сміючись. „Погоди, погоди, оженимо й ми нашого козака, а тепер дайте ёму погуляти, на світ надивитись. Не правда ж, дорогий сусіде, що тепер душа рада б погуляти на волі, світа зажити! О знаю я, памятаю, що се значить бути молодим — молодим по матурі! Молода душа цілий світ здобуває, а надія золотом будує будучність! Гей, гей, золоті сни, буйні мисли, цвітуче житя! Дайже, Боже, сповнитись молодим снам, золотим надіям, дай, Боже“, и о. Мартин знов став обіймати и цілувати Уляна.

„Ну, але хіба ж так с порожнею будемо витати нашого гостя? Настасенько, не соромно ж тобі, щоб ми, як то кажуть, с пустого в порожне переливали! Ей жіночко, десь там наш гірський вишняк захований, що ти ёго на Настасине весіля готовила. Спробуємо, чи довго ще ёму вистоюватись.“ Він глянув своїми добрими, веселими очима на Настасю и на Уляна. Настася спаленіла від сорому, спустила очі до землі, таргонула дрібною рученькою вишиваний фартушок, та знов звела свої ясні очі на

Digitized by Google

Уляна, мов зорями обсипала ёго своїм стидливим поглядом и веселенька метнулась в другу кімнату.

„Не соромися, ні,“ тягнув дальше о. Мартин, коли на срібній таці в руках Настасі забрящали кришталеві келішки, „що ми перебиваємо ваш панський звичай. Коли ти вже водягла на себе народнє платя, так держись и народнёго звичаю. Треба ж гостя хлібом-сіллю привитати та й почастувати“.

Настася налляла в келішки вишняку. Вишняк світився до сонця як рубін. Уляна знов обсипали жичливими словами. Прийшлось и Настасі чоломкнутись келішком з Уляном. Їх очі стрінулись и блищали радостю, як соняшні проміня блищали в рубінових келішках. Знялися любі та веселі розмови. Улян забув, що він в чужій семъі. Тут все навколо віддихало такою щиростю, наче б тут витали не гостя але рідного сина, наче б та приязнь була так давною, як та сила, що искрилась в старім вишняку и розживлювала духа до любоі розмови.

„Куда ж ви думаєте тепер повернутись?“ озвався о. Мартин с перегодом, „на яку дорогу поступите?“

„По правді, я ще й гаразд не роздумав над тим, а хоч думав, так ще не надумався,“ відповів Улян.

„Простора дорога перед вами,“ озвалась пані-матка. „Куда ні повернетесь, всюди вам світ усміхається, всюди вас любо привітає.“

„Я тілько бажав би, щоб моя праця йшла для добра людей, щоб через мене ставались люде щасливійші, щоб я працюючи для других сам міг бути щасливий іх добром и щастєм.

„Сни, сни — молоді, золоті,“ сказав о. Мартин, махнувши рукою.

„Нема нині вдяки за добро́,“ озвалась пані-матка. „Кождий глядить своєі користи, приймає користь від другого, але за добро не відвдячить. Не дармо кажуть: не будь солодким, бо тебе розлижуть.“

„Я не хочу вдяки, для мене буде доволі заплати, як побачу, що другі люде стались через мене ліпші и щасливійші. И в найбільшім добрі я не був би щасливий, коли б бачив вколо себе людей від мене менше щасливих, в меншім гаразді.“

„Ви як раз добрі на священника,“ перервав о. Мартин. „Оттаких недостає нам людей, щоб так розуміли своє послашництво. И міні здається, що ви таки повернетесь на батьківську дорогу. Де инде ви б пропали з вашими замірами. Використають вашу добру волю, вашу працю, а відтак и кинуть як видушену цитрину.

Digitized by Google

Оден ще священник може охоронитись проти такої паруги. Він має запевнене становиско, вже с першого разу має хоч хліб насущний, и не потребує дивитись в чужі ласкаві руки. А вірте міні, хліб насущний се перша, головна річ; без того відпаде вам охота до всего и все буде тілько сонною марою, привидом, що счезає перед сумною, голодовою дійсностю...“

„Я хотів би боротись, поконувати супротивности, здобувати свою долю...“

„Легко се говорити, та не так легко сповнити. Знаєте ви, як то тяжко здобувати кусок хліба, скілько людей пропадає на першій борбі о хліб насущний? А чи не лучше мати запевнений бодай хліб насущний, конечне потрібний?“

„Але ті мури, те силуване до якогось чернечого и байдужого житя, та загорода від світу, — се лякає мене, переймає якоюсь відразою.“

„Не такий чорт страшний, як ёго малюють! И я перебував ту вязницю. Треба ж загартуватися, добра и лиха зазнати.“

„Все то таки ліпше, як є готова лижка й миска“, озвалась и пані-матка. „За те потому воля. Коли Пан-Біг пощастить, можна таки людяно прожити на світі. Чоловік сам собі паном, ніхто над ним не стоіть, не старшинує, ніхто не заглядає ні до миски, ні до кишені. А то в місті ті урядники та професори тілько біду свою закривають. Що голова заробить, те губа зсість.“

Розмови довго протягались. Ради були щирі, родительскі, але вони прибивали Уляна на духу своєю практичностю, своіми зглядами на вигоду, роскіш, на рахунок... А ёму видавався тепер світ таким широким, таким приманюючим до нової праці, до нових заходів для добра загалу. Він мов би почував в собі силу и якийсь глухий зазив кинутись в нове житя, своєю силою покопати супротивности и своєю силою видобутись на верх. Правда, він бачив у світі багато зла и лихих людей, але він прецінь вірив в доброту світа и людей, ёму здалося, що треба тілько голосно вступатись за правдою и щиро працювати для добра, а всі прихиляться до ёго. Тим то й був для ёго цілий світ такий романтичний, такий приманюючий. Він бачив в нім борбу двох первістків: добра и зла. Після ёго думки не повинен ніхто оставатись на відстороні и загнувши руки придивлятись тій борбі. Ні! чинно братись до діла, самому вступати до тої борби, на кождім полі, на кождім шматку землі, серед кождої громадки людей вступатись за добром — ось того горячо бажала ёго молода душа!

Digitized by Google

Уляп висказував свої думки отверто, майже з молодечою наівностю, він роскривав перед своіми сусідами цілу свою душу з ії горячими бажанями загального добра и щастя, з ії пóривами за новим житям, с твердою вірою в осущимість своіх думок. Настася сиділа мовчки, вслухувалась в ёго жарку бесіду, иноді гляділа в ёго оживлене лице протяглим, веселим поглядом. Тоді ясніли ії очі, мов веселками грали, на ії лице виступав живійший румянець, ії коралеві уста, здалося, тремтіли від здержуваної радости, що ворушилась в ії грудях, мов би бажали виллятись в живій, солодкій бесіді...

О. Мартин и пані-матка любувались Уляновою бесідою як весняною цвіткою, що с-під ледяної скорупини сміло вихиляється до теплого проміня соняшного. В тій бесіді чули вони молоду, горячу душу, щире серце, смілу голову — молоде житя, що чарує молодих а відмолоджує старих. О. Мартин добродушно усміхався и від часу до часу кидав розважливе слово мов на прохолоду буйної голови молодечої.

„Ви хочете бути поетом в житю. А яка ж вдяка припала нашому поетови!“

„Ёго ж величає кожда жива душа, ёго память живе святою в кождім щирім серцю,“ з жаром говорив Улян.

„Так, по смерти! Але житя, житя нужденне в неволі й недолі, а смерть на чужині в чужій хаті! Щó ж ёму с посмертної слави, с посмертної вдяки!

„Треба ж потерпіти за правду, за идеал свого житя.“

„Треба виречись житя, відречися світа и людей, треба мати и силу й охоту стати мучеником и переносити наругу світа. А се не кождому дано. Не кождий зможе пірвати ті звязи, що ёго лучать з людьми и с світом,“ говорив о. Мартин поважно глядючи на Уляна.

Улян чув, що не може пірвати тих вязів, він глянув на Настасю, що задумана гляділа на свого батька и мов би жалилась на ёго, що він так немилосердно розбиває мріі молодої душі, — глянув и похилив голову задумавшись.

„Але на що ж пускатись вам на бурливе море, коли я знаю, що ви можете бути добрим, дуже добрим священником. Ви будете мати пристановиско певне и супокійне и будете могли жити в ваших идеях, переводити іх в житя, приглядатись, як вони доспівають, розвиваються. Так, так, дорогий пане Уляне, не виривайтесь з нашого круга, а вступіть на нашу дорогу. Для вас на селі буде доволі праці для ваших идей. Та ще тутка скорше вас

Digitized by Google

зрозуміють, легше вас приймуть и щиро привитають, ніж де инде. По селах ще заховались прості, чесні и щирі душі. Вас будуть любити и поважати. Ваша праця не піде марно, ваше житя не змарнується и ви погодите dulce cum utili.“

Улян здійнявся и хотів роспрощатись, але ёго не пустили.

„Вам же ж не квапно тепер до ніякого діла,“ вговорювала пані-матка, „а ми вам наговорили самих поважних річей, може й засмутили вас.“ — „Простіть, та не беріть наших рад в гнів“, говорив о. Мартин, коли Улян став дякувати ім за так добрі та щирі ради. „Се ми с щироі душі радимо вам, як знаємо. Ну, ще пора розглянутись, роздумати. Тут вже, як хто до чого чуе охоту и вдачу. Всіляко можна нині добиватись становиска. По моєму тілько дорога коротка а певна ліпша від крутоі и непевноі. Але покиньмо ті гадки, дасть Бог нераз ще побалакаємо об тім. А тепер, Настасю, черга твоя, розвесели гостя и нас.“

Настася з дівочою стидливостю сіла за фортепян. Під ії дрібненькими руками озвались лагідні, мелянхолійні тони, як шум буйного вітру в смерековому гаю, як перші зітханя любячоі душі, як гомін тихоі дівочоі пісні весняноі. Се була любима пригривка Настасі. И знов озвались голоси, але вже сильнійше, яснійше. Се мов би нараз озвалась вся туга и роспука зраненого серця, то жалослива аж до плачу ревного, то сердита аж до бурливости сварливоі, то роспачлива аж до загину. Озвалась всіма голосами, широкими акордами, мов громами гремучими, мов проклонами кленучими — загреміла и — замовкла як би с світом роспрощалась. И чути було вже тілько тихі, лагідні, тоненькі голоси, мов гомін надземського співу, що вже не тужить, не жалиться, не плаче, а в святім супокою роспливається по бесконечности. Се душа полинула по над землю широкими просторами, як би до Бога помолитись. Ні, се не молитва! Се тілько радість буйноі душі на волі далеко від неприязного світу. Там вона весела, там вона щаслива и свобідна. Там для неі рай. Тілько й там ії тужно самій з Богом розмовляти. З далекоі далекости відкликається вона до любоі подруги, заманює ії дзвінкими голосами, як солодкими словами, кличе до себе — викликає из сего світу неприязного. И знялися дві душі любячі разом по над світом, полинули у парі високо, високо и заспівали гимн любовний чудовоі гармониі, чаруючоі маячливости, бесконечноі щасливости. И звільна затихав сей гимн неначе роспливався в блакитних просторах.

Чи так воно було, чи ні, але такі чутя, такі думки викликала музика в Уляновій душі. Настасина гра дивним дивом при-

Digitized by Google

падала тепер до настрою ёго душі. В кождім голосі, в кождім акорді озивалась до ёго якби якась неунятлива бесіда чутя, що ії словами не висказати, в словах не зрозуміти. Ёму здалося, що в тій музиці виливається Настасина душа, пробераєтся до ёго серця и пориває ёго душу в широкий світ гармонії. Він мимоволі звернув свої очі в далеке синє небо и наче б летів туда своіми думками. Настася перестала грати, а Улян довго ще глядів крізь вікно в блакитне небо мов би здоганяв пропадаючі тони.

„Вік цілий можна пересидіти слухаючи вашої гри“, сказав Улян склонившись Настасі.

„О ви дуже щедрі на похвали незаслужені.“

„Ні, я с щироі душі говорю. Я досі майже не чув фортепяну, так піяково міні судити о грі. Я кажу тілько те, що чую, які думки й чутя викликає музика в моій душі.“

„Які ж думки зворушила у вас отся музика?“ наівно спитала Настася, думаючи тим: чи сумні, чи веселі.

Улян глянув на ноти, що лежали перед Настасею и запинився, мов би нагадувавсь, що відказати. На óглаві було прописане мото: „ach wärst du mein eigen!“ Він звів свої темні задумчиві очі на Настасю.

„Композитор, здається міні, добре зрозумів и виразив отсе мото,“ сказав Улян якимсь тихим, мягким голосом. Настася глянула на мото, и Улянови здалося, що вона була вдоволена з відповіди. Іх погляди знов стрінулись и обоє замовкли.

За співами й музикою скоро надоспів вечір. Вже пізно роспрощався Улян с своіми сусідами.

„А наша недільна школа дожидає вас,“ сказала Настася прощаючись з Уляном.

„О я додержу даного слова,“ відказав Улян щиро стискаючи подану руку. „Тілько мушу приготовитись до діла, щоб не попсувати вашої праці. Я ж тілько ваш помічник, а слава почину сего діла належить тілько вам.“

„Про се я рада б з вами споритись“, відказала весело Настася.

„Приїздіть, приїздіть,“ говорив о. Мартин. „Се ж перше поле для ваших идей“.

„Перше поле для моіх идей,“ шептав Улян вертаючи до дому. „Ох, о. Мартине, як би ти знав, яка идея заволоділа моім серцем, ти може б зборонив міні вступу до твого дому. Ти не знаєш, якою любовю палає моє серце...“ Вечір був тихий, погідний, місяць сипав срібним світлом, бричка тихо котилась по піскува-

Digitized by Google

тій дорозі и тілько від часу до часу чути було стук кінських копит або ляскіт батога. Улян вдивлявся в місячну ніч, в темносинє як кришталь ясне небо, в широкі мов посрібляні поля вкриті буйними пашнями, в тиху круту річку, що срібною стяжкою вививалась між вільшиною. Ёму здалося, що чарівна постать Настасі летить за ним як сонна мара понад полями, русалкою виринає в блискучих водах, маявкою проберається крізь густі пашні и світляною дівчиною пролітає крізь темну діброву. Він бачить ії румяне лице, чує ії легкий віддих, тихий шепіт ії уст коралевих.

Який же він був тоді щасливий, веселий, як свобідно буяв він думками по небесних просторах! Живими образами вбились в ёго память ті щасливі хвилі росцвіту першоі любови, кожде слово жило в ёго душі и відзивалось якимсь чарівним гомоном.

И тепер ёму здалося, наче б ті хвилі ёго щастя ожили повним житям, наче б він бачив перед собою поважне лице о. Мартина, ласкавий погляд пані-матки, веселе, чарівне лице Настасі, наче б ті постаті ёго окружали и отухою ёго серце наповняли. Він приводив собі в память кожде слово, кождий погляд, перший привіт и прощаня слова, розважав іх, розберав в своіх мислях и любувався ними. Навіть сей місяць, що світив тепер серед зимноі ночі, здався ёму таким ясним и привітним, як в той вечір, коли присвічував ёму до повороту з любоі гостини.

Але навколо ёго храпіли и сопіли покотом ёго товариші; там бурмотів оден питомець крізь сон якісь незрозумілі слова, тут дусився другий від кашлю, там погукував третій від часу до часу якимсь грубим, диким голосом и роскидав руками, мов би від якоі напасти відбивався, а онде в куті перетягав товстолиций питомець всі скалі хрипливих голосів, починаючи від самих низьких а кінчаючи аж на найвисших, що дражливим свистом росходились по цілій кімнаті и вирівали других товаришів из сну. Все те виводило Уляна з омани, що він на рідній родині, а не в семинарицькій келіі. А ёму так жаль було розставатись с тою оманою. Там було ёму відрадно, а тут він наче на духу замлівав. Він звівся на ліжку, глянув крізь вікно на місячну ніч, зітхнув и повернувся до стіни. Він прижмурив очі, щоб заснути, але сон не клеів ёго очей. Мимохіть знов полинули ёго думки на далеку, на рідну родину. Згадав Улян, як майже що неділі и свята гостював у своіх милих сусідів, як разом з Настасею научував малих хлопців и дівчат, як вони разом втішались своєю шкілкою, як навіть сам о. Мартин нераз прислухувався іх науці и все повторяв: „видите, дорогий Уляне, скілько можна найти собі

Digitized by Google

праці на селі, скілько можна добра робити, як тілько хто має охоту и змогу до сего.“ И тоді то почав він вірити в велике посланництво священника и наклонятись до того, щоб и собі зістати священником. Тоді промайнула ёму гадка, як би він був щасливий, коли б разом з Настасею — любою подругою — міг оттак неустанно працювати на селі, видобувати людей с темноти, наводити їх на праву дорогу до правдивого добра и щастя людського.

(*Конець буде.*)

Глухе Поділє.

Допись етнографічна

Зенона Грушкевича.

Без сумніву Галичина належить також до країв, дуже богатих в историчні памятки. Майже на кождім місци, в кождій стороні, в кождім закутку можна подибати сліди давної бувальщини, правда не все шановані та зберегані, а ще менше всім зрозумілі, памятливі.

Але найбільше таких памятників историчних має так зване „Глухе Поділє“. *Глухим Поділєм* або *Глухим Кутом* називається цілий Борщівський повіт. Не завадить одже, подати важнійші характеристичні ціхи Глухого Поділя. Глухе Поділє — се головний шлях, куди тягнули орди татарські. Тут відбувалися найзавзятійші борби з Бисурманом, и тут найбільше пролялося крови християнської. Глухе Поділє, мож сказати, подібно як Ломбардия уроджайне від крови людської. Нарід тут живучий з малими виїмками виключно руський, с природи поетичний и музикальний. Любується в жалосних піснях, котрих звучний голос в жнива при чистім воздусі далеко росходиться. Глухо-Подоляне гр. кат. обряду називають себе „Русинами“, а латинники не инакше, тілько „Шляхтою“.

Мужчини в кождій місцевости Глухого Поділя дуже ріжняться між собою так будовою тіла и ростом, як звичаями и обичаями народніми. В одній стороні мужчини середнёго росту, а другі рослі хлоп в хлопа, и як їх сусіди кажуть, що „вони здорові як ведмеді“. Нарід тутешний справді дуже сильно збудований,

Digitized by Google

при надзвичайній відвазі и витрівалости навик до найбільших невигод житя и зношеня голоду, дуже терпеливий, але довго памятає зділану ёму обиду. Мовою не ріжняться між собою. Їх риси лиця гарні, волося темне, очи живі, темні. Люде тутешні дуже гостинні, кождого подорожного радо у себе приймають и частують, чим тілько хата богата — тим и рада.

Одежа мужчин складається с сорочки и штанів вшитих з білого полотна. Сорочки на раменах, грудях и ковнірях повишивані в ріжні взорці. Сорочку застягають шнурочками закінченими червоними, або синіми китицями. Сорочка звисає поверх штанів; ії підперізують широким ремінним „чересом“. В неділю и в свято вбираються старі и молоді як зимою так и літом в „холошні“, зроблені з грубого сукна. Поверх холошень надівають парубки ще з білого сукна „нагавиці“, а на себе загортають кожух або сердак. Гожих парубків називають тут „чабанами“. Шляхта в неділю и свято убирається в штани и камизельки з досить лихого сукна, а коли погода, то більше й нічого на себе не загортають. Сердаки довгі по коліна, и по боках повишивані в червоні або зелені взорці. Волосє обстригають рівно с чолом, а по боках и на задній части голови запускають довге волосє. Бороди не носять, тілько вуса, и підстригають їх від часу до часу. Голову охороняють від сонця капелюхом, уплетеним с стрілок житних в формі низького цилиндра и о малих крисах. В иншіх місцевостях носять капелюхи в виді стятого стіжка и о великих крисах. Капелюх завзязують або тоненьким перевеслом, або гарасівкою. Чоботи на одній підошві с підкованими обцасами. Курять бакун (Nicotiana rustica) и то тілько переважно в бляшаних люльках. Женщини носять також сорочки з грубого полотна, але тілько в буддень. В свята и неділі вбирають сорочки з лянного полотна; для ощадности надштуковують такі сорочки до половини звичайним грубим полотном. Спідниці довгі аж по кістки, зроблені з материі купної перкалевої або бавовняної. По спідниці оперізуються „запасками“. Так молоді як и старі женщини вбирають в літі рід спідниці, так звану „горботку“. Єсть то сукно вовняне, довге на 2 лікті, а широке на $^3/_4$ ліктя, вкрашене жовтими и темно-червоними пасами. Тою „горботкою“ оперізуються кілька разів. На шиї носять кілька шнурів коралів с хрестиками, срібними медалями и дукатами. Бідніїші носять шкляні пацёрки. В літі підчас погоди носять женщини окрім того коротке убране, котре називають „кацабайкою“. Дівчата строять голову цвітами, як: ґеорґоніями, купчаками и позолоченим

Digitized by Google

барвінком. Замужні женщини убираються в чепці и білі рантухи, на кілька ліктів довгі, которими обвивають цілу голову, також и лице по під бороду, а довгі кінці пускають через плече на долину. Хати и загороди господарські вже троха ліпше побудовані, як в инших сторонах Галичини. Кожда хата поділена на дві части и то в той спосіб, що по одній стороні є хата гостинна, а по другій стороні „сидить“ газда враз з родиною и челядю. Стіни в середині украшають найчастійше образами Спасителя, св. Миколая. Кромі того украшають також стіни а именно коло образів гарно покрашеними писанками и галунками. На вні для забезпеченя стін від вогкости роблять досить широку „приспу“. Плотів коло загороди тут майже зовсім нема. Замість плота обведене кожде обійстє селянина ровом, або насипом з мерви, котроі тут подостатком. Ті насипи, с поза котрих ледво до половини видно хати и будинки господарські, підтримує ряд густо засаджених верб. Сади переважно засаджені сливками и вишнями, менше черешнями, грушками и яблінками. Люде займаються найбільш рільництвом. Надибуємо тут вже й поправнійші знаряди господарські, и нерідко мож подибати лёкомобілі, сівачки и січкарні. Коні, як по найбільшій части всюди в Галичині, дрібні и тілько де-не-де можна подибати рослі коні. За те рогату худобу годують тут досить рационально, бо часто мож видіти товар раси альгавскоі, голєндерскоі, добре виплеканній. На високу скалю годують тут вівці ріжних рас, менше кози, а дуже мало свинеи. Сіють найбільше пшеницю, кукурудзи, буряки, ріпак, жито, аниж, бараболі и т. д. Кромі того є села, де люде займаються якимсь ремістом. Так пр. в Залісю самі ткачі. Полотно іх виробу так ляне як и грубе можна часто видіти на торгах в Лашківцях, Тернополі, а також и в Чернівцях. В Новосілці самі мулярі. Иванє Пусте виробляє цегли з болота и т. д.

Співанки з Глухого Поділя.

ДУМА ПРО КОЗАКА ДЕМКА.

С Хотіня до Заваля копана могила,
Аж там Демка козаченька на празнику вбили.
Вбили ёго вбили празникові люде,
Вже Демка козаченька на світі не буде.
Довідався пан Канёвскій, по під боки взявся,
Який Демко жвавий хлопець, що він бити дався.
Ой поіхав пан Канёвскій в світ за ліками,
А вже Демка козаченька провадять с свічками.

Digitized by Google

Вішта коні, вішта коні, вішта на долину,
Та висипмо на Демкови високу могилу.
Нехтя коні вівса істи, ані води пити,
Нема Демка козаченька коло них ходити.

ДВІ ДУМИ ПРО БОДНАРІВНУ.

Ой у місті Ушатині тиха вода ходит,
Молодая Боднарівна усім переводит.
Надъіхав пан Канёвский, казав кіньми стати,
Молодую Боднарівну медом привитати.
Молодая Боднарівна звичаю не знала,
Тай вдарпла по личеньку Канёвского пана.
Ой стояли старі люде говорити собі,
Тікай, тікай Боднарівна, бо буде по тобі.
Ой втікала Боднарівна понад береженьки,
За нев, за нев пан Канёвский и два жовняреньки.
Ой виіхав пан Канёвский на високі гори,
Як устрілив тай уцілив поміж чорні брови.
Ой лежала Боднарівна 7 день и 7 нічки,
Не казав же пан Канёвский засвітити свічки.
Ой бив ся старий боднар по полах руками:
Дітп моі дорогпі пропав же я з вами!

2.

Ой у місті Пиряшині капелія грала,
Там молода Боднарівна до раня гуляла.
Натрафився пан Канёвский на тоту господу,
Всім дівонькам паняноикам добри-день віддає,
А молоду Боднарівну за руки стискає.
Ой чи волит Боднарівна мід горівку пити,
Ой чи волит молоденька в спрій земли гнити?
Воліла бим, молоденька, в спрій землі гнити,
Як из вами козаками мід горілку пити.
Молодая Боднарівна на то не зважала,
Тай вдарила по личеньку Канёвского пана.
Втікала Боднарівна аж до своєй мами,
А за нею пан Канёвскпй аж з двома стрільбами.
У нашоі Боднарівни сорочка мережка,
Куди ишла Боднарівна, кровавая стежка.
Ой вдарився старий боднар по полах руками:
Мовивєм ти дочко моя, не пий з жовнярами!
Ой як вплели Боднарівні вінець из барвінку,
Так убрали Боднарівну, як до слюбу дівку.
Ой уіхав пан Канёвский, дорога не рівна,
Питаєся сусідочки: де ту Боднарівна?
Ой як війшов пан Канёвский из сіней до хати,
И заложив білі ручки, и став жаловати.
„Вчера була Боднарівна, як рожа в городі,
Нині лежить на лавоньці, як вимокла в воді!“

Digitized by Google

Як виспав пан Канёвский два тисячі гроший:
Найже справю Боднарівні хоть погріб хороший!
(Тая дума про Боднарівну записана в селі Новосілці.)

ДУМА ПРО КОЗАКА ГРЕБЕНЮХУ.

Ой поіхав Гребенюха з панами на війну,
Лишив імосць Катерину в дома молоду.
Лишив коні вороннї и посідлані,
Лишив медн, лишив вина попечатовані,
Лишив слугн, кухарочкн поприбіровані.
А старенька Гребениха дрібні листи пише,
Написала дрібні листи, тай на почту чеше.
„Ти, молодий Гребенюхо, з панами воюєш,
Твоя імосць Катерина у дома гайнує.“
А молодий Гребенюха до голови сп взяв,
Три дни, три дни и три ночи до дому іхав.
Ой приіхав Гребенюха на нові ворота,
Вийшла мила Катерина ще краща від злота.
А молодий Гребенюха на то не зважав,
Ой витащив острий палаш и голову втяв.
„Мати моя старенькая на тоєсь важила,
Щоби моя мила жінка на світі не жила.“

* * *

Там по над Дунай, по над тихонький,
Виноград похилився,
Молодий жовняр, молодий жовняр
Всім людям поклонився.
Ой усім людям, ой усім людям
И своїй родиноньці,
Нікомуж не жаль, нікомуж не жаль
Тілько матіноньці.
„Ой ідь синоньку та на війноньку,
Тай довго не вбавляйся,
И за чотирп тай неділеньки
До дому вертайся.“
„Ой Бог знає, старенькая мати,
Чи я повернуся,
Кінь вороненький, я молоденький,
Може оженюся.“

* * *

Калнно-малино! що тебе звялило?
Звялив мя вітронько лютими морозами.
Молодий хлопчино! що тебе звялило?
Звялила мене дівчина чорними очима.
Ой стою я, стою та за твоєю коморою,
Вийди, дівчино, вийди, серденько, поговори зі мною.
Ой радаж би я рада з тобов говорити,
Лежит нелюба на правій рученці, коби не збудити.

Digitized by Google

Ой дівчино люба, відсунься від нелюба,
Забю я нелюба з сильного лука, як того голуба.
„Ой чи лучиш, чи не лучиш,
Вжеж ти мене не розлучиш,
Сідлай коня, виїжджай з двора,
Ти вже не мій, я не твоя.“
Ой взяв коня навертати
Тай до него промовляти:
Ой коню мій вороню,
Завези мя в бистру річку.
Там ангели возьмут душу,
Щупак риба біле тіло.
Гей річко річко бистренька,
Викинь кости на сушу.
Ой пійду я пійду в ліс на малини,
Чей знайду я, чей придбаю любую дружину.
Не знайшов дружини, лиш еі слідочок,
Вирвав листочок, накрив слідочок,
Щоби не звіяв вітрочок.

* * *

Ой там, ой там при долині
Пасла Ганна воли, коні;
Пасла, пасла, погубила,
До Дунаю заблудила.
Вийшла вийшла стара мати,
Дала, дала спнам знати,
Не так спнам, сусідочкам,
Не видали Ганни дочки.
Ой ми іі тай видали,
Як Ляшёньки підмовляли.
На день добрий сестро наша,
Деось поділа шваґра Ляша?
Ой там, ой там в покоіку,
Пише листи при столику;
Що хотіте, то робіте,
Лиш Ляшёнька не губіте.
Срібло, злото забирайте,
Лиш Ляшёнька не рубайте.
Срібло, злото забирали
И Ляшёнька порубали.
Тай Ляшёнька порубали
И в могилу поховали,
И в могилу поховали,
По могилі кіньми грали.

* * *

Козак виїжджає, дівчина вмліває:
Де ідеш, козаче, де соколю,

Digitized by Google

Возьми мене с собою.
Що будеш робила, дівчинонько мила,
На Україні далекій?
Буду хустки прала, по таляру брала.
Де будеш прала, дівчино кохана,
На Україні далекій?
В тихім Дунаёчку, на жовтім пісочку.
Де будеш сушила, дівчинонько мила,
На Україні далекій?
На шовковім шнурочку, в вишневім садочку.
Де будеш тачала, дівчино кохана,
На Україні далекій?
В мармурових стодолах, на тисових столах.
Де будеш ховала, дівчино кохана,
На Україні далекій?
У шафіру папіри, а ви хлопці псяві ри.
А що будеш іла, дівчинонько мила,
На Україні далекій?
Сухарі без соли, та з тобов, соколе.
Де будеш спала, дівчино кохана,
На Україні далекій?
В зеленім гаю, не с тобов гультаю.

* * *

Як той пачкар пачки возит,
Він ся щире Богу молит,
Єму бриндяк*) в ухо брине,
Покинь пачки, бо загинеш.
Чи загину, не загину,
Своєй праці не покину.
„Возьми, нене, піску жменю,
Посій ёго на каменю.
Як той пісок житом зійде,
Тогди мене жандар пійме.“
Вже той пісок житом зійшов,
Та вжеж мене жандар піймав,
Ліпше було жито жати,
Як в кріпости пропадати.

* * *

Вандрували два шевчуки
З далекого краю,
Надибали дівчиноньку
Тай сі питають:
„Добрий вечер, дівчинонько,
Що-же там чувати,

*) ревизор, котрого тут називають лєґер або теребилюлька.

Digitized by Google

Чи не маєш, дівчинонько
Чобіт підшивати?“
„Ой там, ой там, при долині,
Там добра господа,
Там швець старий, хлопець малий,
Майстрова молода.“
Добрий вечер, пане майстер,
Щоже тут чувати?
Чи не маєш, пане майстер,
Чобіт підшивати?
Ой дав же їм той пан майстер
Сім пар чобіт шити,
А сам пішов та до коршми
Мід горівку пити.
Шиють шевці оба разом,
Чобіт дошивають,
На молоду майстровую
Оком позирають.
„Молодая майстровая!
Маєш грошій много,
Вандруй з нами молодими,
Покидай старого.“
Ніхто тої ради не чув
Тілько майстрів хлопець,
Прибігає до коршмоньки:
Десь ту був мій отець.
„Ой ти, майстре, на медочку
Тай и на горівці,
Твоя жінка, моя мама
З шевцём на мандрівці.“
Ой запрегай, хлопче, бричку
И мині другую,
Будем ёго доганяти,
Свою майстровую.
Здогонили майстровую
Ой близько Дунаю,
Вона ёму відповіла:
Я тебе не знаю.
Ой взяв майстер майстровую,
За обидва боки,
Кинув майстер майстровую
У Дунай глубокий.
Плини, плини, майстровоя,
Від краю до краю,
Було мині не казати,
Що я тя не знаю.
Плини, плини, майстровоя,
Аж на білий камінь,

Digitized by Google

А там станеш и спочинеш
Ой на віки Аминь.

* * *

Ой пійду я по за млин,
А він стоіт сам один,
Стану я гадати,
Як ёго назвати.
Назву ёго Васпльцём,
Василечком паном!
В мене люде ночуют
Тай Василька почуют.
Тай пійду я до млина,
Тай пійму я лина;
Ні с ким сісти, риби зісти,
Хиба сяду сама.
В кого чорний вусок,
Тому риби кусок,
В кого сива борода,
Тому риби нема.
Ой не с тих я дівок,
Що по сімсот сорочок,
А в мене одная
Що неділі білая,
Я з вечера намочу,
О пів ночи полочу,
На розсвітю тачаю,
Поміж хлопці манджаю.

* * *

Іхав козак з Украіни
Тай зблудив з дороги,
И заіхав на подвіре
До бідноі вдови.
Помагай Біг бідна вдово!
Та як ти ся маєш,
Чи ти тужиш, чи жалуєш,
Що мужа не маєш?
„По чім ти мя, козаченьку,
По чім мя пізнаєш,
Що ти мене молодую
Вдовов називаєш?“
Пізнати тя бідна вдово
По твоій худобі,
Що худоба не весела,
Тиж сама в жалобі.
„Ой прошуж тя, козаченьку,
Прошу тя до хати,
Бо я піду воронес
Стадо напувати.

*

Digitized by Google

Ой чиж ти вже бідна вдово
Челядки не маєш,
Що ти сама воронее
Стадо напуваєш?
„Ой малаж я челядоньку,
Не хочут робити,
Одні пішли в карти грати
А другі гуляти.
Ой прошу тя козаченьку,
Прошу тя до хати,
Єсть у мене мід-горівка,
Будеш попивати.
Ой пийже си удовонько, ой пийже сама,
А я не твій, а ти не моя.

КОЛОМИЙКИ.

Не купуй ми коралики,
Купуй мині перла,
Тай не ходи до иншої,
Бо я ще не вмерла.
Чом соловій не співає,
Голосу не має,
Ходит боднар по ліщині
Обручі рубає.
Витяв оден, витяв другий,
За третим шукає,
Надибує дівчиноньку
Що гай дозирає.
Ой видиш ти дівчинонько,
Татуня чи маєш,
Що ти така молоденька
Той гай дозираєш.
Ой маю я тата, маму,
Обоє старенькі,
Кажут мині дозирати
Той гай зелененький.
Ой будеш ти боднареньку
В арешті сидіти,
Вирубавєсь обручики
Де би ся подіти.
Судят пани, судят пани,
Судят паньскі діти,
Засудили боднарови
В арешті сидіти.
Стоіт явір над водою
В воду похилився,
Сидит боднар у штокгаузі,
Дуже зажурився.

Стоіт явір над водою
Та ще зелененький,
Якжеж ми ся пежурити,
Колим молоденький.
Стоіт явір над водою
Тай ним вітер віє,
Якже ми ся не журити,
Коли серце мліє.
Ой вийшов си боднаренько
На біле підліся,
Як заплакав, як закричав,
Кайдани злетіли.

* * *

А ти Гриню лупи диню,
Пий же пиво шибко,
Ой будемо утікати
Куда буде видко.
Ой вийду я на дорогу,
Та стану, та стану,
Одна мила с пирогами,
Друга зо сметанов.
Пироги, пироги,
А сметана рідка,
Заберайся моя мила
Тай иди до дідька.
Там на горі на високій
Стояла пантарка,
Иваненько и Гандзуня
Тото добра парка.
Ой зацвила черешенька
Докола, докола,

Digitized by Google

Продав жінку за горівку
Наш дурний Микола.
Ой на горі на високій
Стояли колеса,
Продав жінку за горівку
Наш дурний Олекса.

МУЗИКА.

Я не піду за музику,
Бо не люблю того крику,
Бо музика ледащиця,
Цілий тиждень волочится,
А в неділю иде грати,
В понеділок иде спати,
А в вівторок иде пити,
А в середу жінку бити.
А в четвер иде по струни,
В пятницю из міста суне;
А в суботу розболівся,
А в неділю встав, наівся.

Тойже музика наівшись и напившись ростягнувся на постелі и оттак заспівав:

„Ой співаку співаченьку,
Що співати вмієш,
Чому тогди не співаєш,
Як ти зголоднієш.“

Залісє над Збручом.

Бібліография.

— **Звѣрята шкôднй и пожиточнй въ господарствѣ.** Написавъ *Романъ Заклиньскій.* Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. Книжка 51. Въ книжцѣ 16 образкôвъ. Ціна 30 крейц. У Львовѣ 1879. Зъ друкарнѣ Тов. имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

— **Дрібна бібліотека. VIII.** *Еміль Зольа.* **Довбньа.** Повість з житьа парижських робітників. С француського перевела *Ольга Рошкевич.* I. Прачка Жервеза. II. Сватанье Купó. Львів 1879. З друкарні тов. им. Шевченка. В 16-у стор. 80. Ціна 20 кр. а. в. Вступне слово *І. Ф.* — Здержуючись з розбором голосноі повісти звісного француського повістяря-реалісти Е. Золі „L'Assomoir“ на пізнійше, коли вийде іі цілий перевід, не вважаємо злишним подати вже тепер кілька слів про француську реалістичну школу повістярську и іі головного представника Е. Золя.

Всякий, хто нинішними часами читає газети або займається літературою, мав спосібність наслухатися дуже богато о реалізмі и натуралізмі, так що повтаряти тут дефініциі тих напрямків и суди о них вважаю злишним. Впрочім усе те далеко легше и краще зробити, показавши наперед кілька примірів писань сего напрямку. Скажемо

Digitized by Google

тільки, що реалізм проявився досі майже у всіх европейських літературах и має в кождій знаменитих представників (Діккенс, Теккерей у Англиі; Авербах, Фрайтаґ, Шпільгаґен у Німеччині, Гоголь, Тургенев, Решетніков у Росиі, Корженьовський у Поляків, Марко Вовчок, Нечуй у нас); але преціиь майже за кождий раз реальні твори одного народа в многих зглядах не подібні до реальних творів другого. Се походить не тілько з ріжниць в характерах и житю дотичних народів, але також з ріжниць засадничих в самім ційманю реалізму у ріжних писателів.

Не стану тутка виказувати тих ріжниць, — але вкажу тутка лиш одну цікаву прояву: у всіх народів, у котрих наступив переворот літературний до реалізму, наступив попередно переворот у всіх майже галузях знаня: упала романтична метафізика, а на ії місце стали науки природничі та економічні; почали затиратися и рівнятись переруби клясові, уступаючи звільна місця розумному демократизмови. Можна сказати на сміло, що реальна література — се література самого дійсного, звичайного житя, вже хотьби тому, що бере предмети свої просто з житя, старається дивитись на них зовсім обєктивно и научно, так як анатом глядить на трупа, на котрім хоче робити свої студиі.

Найбільш ярко и сильно виступає реалізм в літературі Французькій, котроі розвиток від половини минувшого столітя як найдокладнійше показує розвиток всіх тих демократичних и суспільних идей, котрі відтак сталися добром усіх просвічених людей Европи, підставою и метою величезних змагань до загального освободженя в нашім віці. Після аристократичного, насмішливого скептицизму Вольтера роздався пристрастний, сильний голос демократа Руссо, котрий до своіх прихильників числив усіх головних двигачів революциі 1789. З упадком революциі настала велика реакция — політична против ii народнёго самоправства на користь абсолютного деспотизму, и реакция літературна против теориї Руссо, против свободи и рівности. Реакция, зразу несміла и скептична супротив религиі, швидко стає зовсім на грунті религийнім, — що більше, вяже религию с політикою, творить з неі силу, котрій все беззглядно повинно підлягати. Але на тім ступени вона стала в суперечність з державою, котрій первісно хотіла помогчи, — с. є. дійшла до своіх крайних консеквенций и мусіла відтак упасти. Перший протест супротив тоі реакциі вийшов з ii ж табору, від Віктора Гюґо, котрий повстав против тісноі, псевдоклясичноі форми, що перетревала велику революцию. Протест визвав крики, и Гюго не став на одній формі, а відкинув и весь реакцийний світогляд и став основателем новоі романтичноі школи. Природа, вважана реакцийною літературою за прокляту, грубу материю, котру треба нищити и скидати с себе, щоб бути чистим духом, — тепер стала идеалом романтиків, — ні, мало сказано, вона була піднесена ними до идеалу. Вони кинулись малювати чоловіка близького природі, и то малювати ёго в идеально хороших, на пів сумрачних картинах. Поволи в іх руках оживали на ново закинені идеі Руссо — зразу тілько ёго мрii о щастю людей на лоні природи, а далі и ёго революцийні думки о рівности, правах чоловіка и правах народа, — и романтики стали республіканами — гуманістами та народовцями. Але тим вже, що не

Digitized by Google

опирався на добутках науки ані на фактах життя щоденного, стіснив романтизм своє поле. В сам росцвіт романтизму, в початках сорокових років, роздалися серед літературного хору голоси нечувано різкі, насмішливі, а глубокі, щирі та пориваючі, — се були пісні Альфреда Мюссе — перша реакция против романтизму, — и повісти Бальзака — основа натуральної школи. Чимжеж вони ріжнилися від романтиків? Дрібницею! Вони повели дальші консеквенції з думок Руссо, спростувавши и поповнивши їх новійшою наукою: природничою, суспільною и историчною. Дивлячись на природу тверезо и ясно, вони пізнали, що з одного боку ii дива и твори безмірно кращі и вищі, аніж се сниться романтикам, и що досить ім списувати чисту правду, то вийдуть образи далеко живійші, аніж усі романтичні духи, упирі та ельфи; а з другого боку переконалися, що при всім тім природа для несвідущого, темного чоловіка — ворогом, мов дикий кінь для невправного іздця, и що тілько смілі, докладні студії можуть зробити ii слугою чоловіка. Ось вони й взялися до таких реальних студий, — и прозвали себе реалістами.

Не місце ту росказувати про твори французьких реалістів давнійшої групи (Бальзака, Стендаля, Фльобера), — не місце також вдаватися в характеристику новійших писателів — натуралістів (братя Гонкури, Альфонс Доде й Золя); зупинимося тілько на однім з них, на Емілю Золя.

Еміль Золя стоіть бесперечно найвище між усіми сучасними реалістами и силою свого таланту, и обширним знанем життя народнёго та совістною працею над списанем того життя, и запалом, з яким пропроповідує реалістичні теорії в своіх повістях и критиках. Єго головне діло „Ругон-Маккари, природна и суспільна история одної родини за часів другого цісарства“ має складатися з 20 відрубних повістей и становити в цілости велику картину життя и звичаїв французькоі суспільности за панования Наполеона III. При тім автор обібрав собі ще подвійне завдане: виказати вплив одної родини на хід великих историчних фактів и на оборот — вплив тих фактів на житє и долю тоі родини — дідичність фізичних и духових прикмет, переходячих з роду в рід, с покоління в покоління и змінюючихся поволи під впливом ріжних темпераментів осіб и окружаючих їх обставин. С поміж вийшовших досі восьми повістей найголоснійшою стала повість „L'Assommoir“ (Mordownia — Довбня), котроі предмет взятий з життя робітників парижських и тим самим дуже зблизька тикає одного з найважнійших суспільних питань, — а котроі оброблене, бесприміpно сміле и досадне, викликало страшенну бурю в літерацькім світі не лиш Франції, але й усеі Европи. Буря сеся не мало причинилася до побідн Золя, а ёго повісти надала незвичайну популярність (досі вийшло ii не менше 50 видань). С початком сего року Париж побачив „Assommoir“ також на сцені, в досить гарнім перероблению Бюснака и Гастіно. Драма „L'Assommoir“, хоч артистичною стійностю далеко не дорівнує повісти, всеж таки й доси представляється в театрі Атвіди з великим поводженем.

Але ще більше, ніж за Assomoir, напали французькі цехові романісти на Золя за ёго критичні статі о сучаснім повістярстві у Фран-

Digitized by Google

ції, поміщувані в „Вѣстнику Европы“ а відтак передруковані в Швейцарії и Франції. Там Золя, так сказати, „сокрушив“ усю повістярську сучасну гільдію, усіх мізерненьких наслідників Жорж Занда та романтичної школи. Нікуди правди діти, Еміль Золя яко критик далеко не такий великан як Е. Е. Золя повістяр-реаліста. Талант критичний а повістярський рідко коли лучиться в одній особі. Але про сі критичні статі поговоримо близше, коли прийдеться нам подрібно говорити о сущности сучасного реалізму в літературі. Додати тілько належить, що с часу горячої полеміки викликаної „парискими письмами“ Е. Золя — ёго имя и в загалі цілий новіщий реалізм, так сказати — стоіть на дневнім порядку літературних переглядів, росправ, критик и полемік.

— **Дрібна бібліотека. VII.** *Еміль дв Льавльѣ.* **Власність Грунтова і Jeji історіja** переклав *Іван Франко.* Львів 1879. З друкарні тов. им. Шевченка. Ціна 10 кр. а. в. В 16-у стор. 30. Вступне слово перекладці.

— **Дрібна бібліотека. IX.** *Томас Генрі Гекслі.* **Білковина** переклав *Іван Франко.* Львів 1879. Ціна 10 кр. а. в. В 16-у стор. 21.

— **System Ekonomji Społecznej** napisał *Leon Biliński,* Rektor uniwersytetu lwowskiego, czynny członek Akademji umiejętności w Krakowie. **Wydanie drugie.** Nowo opracowane i znacznie powiększone (и цілком перероблене). Tom I. Zeszyt I. Lwów. Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta *1880.* В 16-у стор. 240. Тимчасова передплата на ціле діло 6 зр. 50 кр. а. в. Ціле діло має обіймати два томи.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Вибори до ради державної. Руський триумвірат. Посол Володислав Федорович. Значінє виборів. Деморалізацийні сили. Героізм наших селян. Байдужність руської интелігенції. Вина и бездільність Русинів. Смертельний сон „Рус. Ради“. Упадок о. Наумовича. Як звиняється о. Наумович? Розбуджена самовіжа між виборцями. Потреба організації Русинів. Ціль організації. Спосіб організації. Проєкт зъізду всіх Русинів у Львові).

Вибори до ради державної скінчилися, хоч не скінчилась а доперва властиво роспочалась борба виборами викликана. Одні тілько Поляки, що, як самі кажуть, „побідили аж за надто“, похожі на упоіних побідоносців, що спочивають на здобутих лаврах. Правда, що як жаданя и бажаня Поляків здаються сягати в бесконечність, так и не обійдеться, щоб и тепер ще не озивались між ними невдоволені голоси ніколи невдоволених, раз вже задля того, що все ж таки не удалось ім „niedopuścić ani jednego Rusina“ и трох нововибраних руських послів в мало меншій мірі зможе сповняти в раді державній менше-більше ту саму ролю и так то дуже мовчаливої дотеперішної руської репрезентації, а в друге між вибраними польскими послами дуже значна часть належить до так званих кареровичів и ордеровичів и до визнавців засади „wiernego i wiecznego stania“, зовсім непригожої для польских горячкових поступовців (Dzien. Pol. и Gaz. Nar.), що раді б як раз рушити с ко-

Digitized by Google

дита здобувати стару Польщу. Але мимо всего того Поляки мають повну підставу радуватись з значного числа здобутих місць посольских, с своеі численноі и бодай в певних взглядах одноцільноі делегациі, що зможе не мало заважити в будучім парляментарнім житю и в правдоподібнім перестрою державнім.

Не так Русини, хоч не без того, щоб и всесмирні и на малім попристаючі Русини не виразили свого навіть повного(!) вдоволеня з вибору трох послів п. Василя Ковальского, Денниса Кулачковського и о. Ивана Озаркевича (гл. „Слово“ після виборів). Нам здається, що нічого тут закривати програноі, а лучче до неі отверто признатись. Вибір трох послів ледви чи зможе вдоволити хоч би тих, що руському заступництву в раді державній приписують тілько ролю галицько-руських протестантів. Чим менше внутрішноі интелектуальноі сили в протестованю (а се треба конечно сказати про дотеперішних протестантів), тим більшоі треба числовоі сили, а тут вже одно прирівнане 15 : 3 мусить викликувати немиле вражіне. Числове зменшене руських заступників у Відні стається тим важнійшим, що споміж трох згаданих нових послів тілько оден дійсно новий (п. Д. Кулачковський), о котрім ще й не можна сказати, чи хоч троха зможе зрівноважити потерю тринайцятьох. Числове зменшене руських послів доводить конечно до того, що іх голоси майже зовсім не можуть заважувати в будучім парляментарнім житю своім числом. Вагу и значіне зможуть руські посли собі здобувати тепер єдино тілько морально-интелектуальною силою: моральною — о скілько зможуть бути дійсними репрезентантами интересів руського народу, интелектуальною — о скілько зможуть своім парляментарним выступам покладати підвалины глубокого знаня державних и краєвих відносин и потреб, здоровоі державноі управи, смілих а рациональних реформ, основноі праці в громадженю и висвічуваню фактів нашого народнёго побуту.

Чи зможе се зробити руський триумвірат, хоч він в своім складі заступає почасти всі три напрямки між Русинами в Галичині (традиційноі вірноправительственности, общерускости и народовства), чи зможе він се зробити и здвигнути до такоі интелектуально-моральноі потуги — ми не будемо наперед судити, хоч мусимо сконстатувати, що такоі віри ніде не помічаємо. Загал Русинів мимоволі мов би инстинктивно, здається, переносить вже тепер вагу цілоі народнёі справи у власний край и тут в оживленю и організованю сил вбачає властиву підставу дальшого житя и зовсім не покладає надій на виеднане яких небудь уступок для Русинів у Відні. Наша позиция у Відні по конечности може бути на тепер тілько тою сторожею, що має слідити парляментарні и державні рухи и напрямки и в важних случаях давати мов сигнали перед світом о нашім народнім истнованю и остерігати наш край перед противними маневрами. Коли б наші нові посли сповняли належито се становиско, іх служба буде доволі важною и тяжкою. Не можна при тім забувати ще й на одну річ прилюдними органами „Русскоі Ради“ пильно промовчувану, хоч вона здається на стілько ноторичною, що про неі й не треба б згадувати, так як ії й годі затаіти. Маємо тут на думці ту далеко несхвільяючу репутацию, яку дотеперішні посли своім поступованем виробили для руських заступни-

Digitized by Google

ків перед радою державною, перед правительством и цілим світом, о скілько сей турбується про Русинів. Ся репутация не тілько не облегшає а противно утрудняє становиско будучих речників галицькоі Руси. Припускаємо, що нові заступники схочуть змінити поступоване дотеперішнього тепер на прах розбитого клюбу руського, а все ж таки, коли б навіть справді така була воля нових послів, — легко приглянути, скілько прийдеться в тім згляді перебувати трудностей и поконувати перепон.

Се кілька фактів, що показують, як мало, навіть при найміpнійших жаданях до діяльности нових послів, можна бути вдоволеним з результату виборів.

Коли вже бесіда про виспідок виборів до ради державноі, буде тут на місци згадати ще й про одного нового посла, хоч про ёго промовчує „Слово“ и тілько віденські часописи зачислили ёго до Русинів. Ми думаємо тут про п. Володислава Федоровича, противника кандидата „Р. Ради“ д-ра А. Яновського. П. Федорович оден с поміж Русинів кандидований польским центральним комітетом, що й може по части пояснити, задля чого вважають ёго у нас польским послом. Однакож п. Федорович, виспаючи своє „послане“ до виборців, заявився отверто и виразно яко Русин, бажаючий працювати для добра руського народу, а також покликався на свою діяльність в „Просвіті“, котрій дарував 12.000 зр. а. в. Супротив сего поставлене кандидатури п. Федоровича через польскій комітет не може ще само собою відійняти ёму характеру Русина з роду, тим більше, що дотеперішна ёго минувшість не подає нічого такого, щоб могло бути підставою такого осуду. З другоі ж сторони п. Федорович не мав досі спосібности виступати на політичній арені; товариство „Просвіта“ зовсім не має и не може мати ціхи політичноі, так як вона є тілько товариством літературно-просвітним и гуманітарним, проте й не може надавати своім членам якоі небудь ціхи політичноі, крім загальноі ціхи прихильности и привязаности руського народу. П. Федорович являється зовсім новим політичним чоловіком, що доперва своєю будучою діяльностю має означити характер своеі рущини. Для того буде на місци навести устуи доволі характеристичного „посланя“ п. Федоровича до виборців. „Зголошаюся до Вас, Панове Громада, о мандат до ради державноі. Настали бо для Н. Цісаря, для краю и для народа часи дуже горестні, в котрих кождий повинен ставати с щирим серцем и с крішкою волею до праці там, де ёго кличе ёго народність, ёго стан, ёго наука, хотяй би через те много мусів пожертвувати с своеі вигоди и свого спокою. — — Я селянин як Ви, я Русин як Ви. Моі прадіди служили ще давним князям и королям руським“, говорить дальше п. Федорович и відкликується на спільну з руським народом национальність, на спільну віру, спільні гроби и спільну нужду. „Коли мене вибрано головою, начальником руського товариства „Просвіта“, котре працює для блага (добра) и просвіченя народа руського, то працював я с цілим усердієм; а коли стануло так, що не міг я працювати ві Львові, то зложив я 12.000 зр. для того товариства руського, щоб бодай моі гроші працювали для народа, коли мині самому там годі було працювати. Панове Громада! Так само працювати буду и для Вас, а відтак

Digitized by Google

и для себе в раді державній, коли мене послом виберете — и весь мій маєток, жизнь мою віддам для народа нашого, як буде потреба". П. В. Федорович не без розваги мусів написати сі слова, котрими відкликується до товариства „Просвіта", заявляючи тим самим свою солідарність з идеями репрезентованими товаришами „Просвіти"; так и належить припускати, що він вповні свідомий тих моральних обовязків, які так признана солідарність на ёго вкладає. Яко політично новий чоловік мусить п. В. Федорович донерва своєю політичною діяльностю ствердити своє становиско служби народнёі для добра руського народу. В ёго діяльности лежить ёго політична будучність, а як не маємо тепер ще підстав роскривати в тім згляді який небудь гороскоп на будуще, так зарівно не видимо причини поминати ёго мовчком а тим більше зачисляти ёго до ворожого табору.

Ми вже по переду нераз говорили, що вибори до ради державної поки що мають для нас більш внутрішну вагу, ніж значіне на вні. Вони именно тим важні для нас, що повертають увагу загалу на дійсний стан народнёі справи и цілого нашого народнёго житя. И тілько с того боку можуть вони й тепер представляти живий интерес для мислячих людей. С того погляду побіда Поляків багато в дечім змінюється и виходить на піргусову побіду. Після численних справоздань, які маємо з відбутих виборів, роскривається о стілько дійсно сумний образ, що ціла всхідна Галичина сталася полем деморалізациі веденої з гори, від тих, що величаються побідою и то „моральною (???!!) побідою". Можна сміло сказати, що не ма ні одного способу деморалізацийного, якого б не уживано в нашій нещасній країні. Кандидати польского центрального комітету не завагались бляхманити очей своїм виборцям такими обіцянками и солодкими, приманюючими словами, котрих найкрайнійша противність становить власне іх дійсну віру політичну. Ходило, здається, тілько о те, щоб перебрехатись в посли. Ніхто з них не вважав собі за нечесть говорити народови просту брехню в очи, як давнійше, за часів козаччини, ніхто з них не вважав за противне совісти, ломати присяги складані Русинам. Ніхто с сих кандидатів не має смілости визнати перед народом свою правдиву віру політичну, поставити на чолі своєі програми головну точку: змагане до привернення исторично-політичної цілости Польщі (в старих границях), привернене польскої державности, — точки так виразно виписаної в програмі центрального комітету. Отсе та нехарактерність політична, що замість правди и політичної свідомости вводить підступ, обману и брехню в гру виборчої борби и вже ж конечно улегшує упадок правди а побіду неправди й обману політичної. Вже ж що при такім стані річей головна сила виборчої агітациі в перекупстві, в обіцянках ріжних материяльних вигод и нагород, в поїню горівкою и всілякими напитками, що вже не тілько політичну але й всяку людську свідомість в виборцях забивають. Тисячні агенти-заушники сповняють ту ролю деморалізацийних посередників. Дивним дивом в так важні часи мов застановляється обовязковість устав о виборах, о купні голосів, о згромадженях, о пянстві и о вноюваню других. Наступає спочинок права и розховстуються всі праву и моральности противні напрямки.

Digitized by Google

Однакож мотори такої деморалізації повинні б бодай в власнім, коли не в загальнім интересі, застановитись над наслідками таких періодично, с щораз більшою силою повтаряних експериментів... Політичне башибожуцтво мусить с часом видати свої гіркі овочі и викликати стан зовсім немилий для новомодних баш. Хвилево розбуджувана и засичувана пожадливість може відтак прибрати ширші розміри, котрих буде годі затамувати и заспокоїти. Акт державного життя конституційного, яким є вибори, раз понижений в очах народу и зведений до шпекулятивного переторгу — ледви чи зможе скріпити в народі замилуване и пошанованє до конституційних установ, а аж до крайности разяче нарушенє правного ладу може підкопати пошанованє всякого права. Образки виборчі з нашого конституційного життя списані вірно могли б дійсно в певнім згляді оправдати приписуване Галичині „півазияцтво“, с тим додатком, що тут елементом антицивілізаційним являється далеко не наше селянство, не наш руський народ, але власне ті, що нині чванять ся яко przedmurze cywilizacyi, а на ділі вносять в нашу суспільність мов би самі відпадки и охлапи — самі негативні сторони цивілізаційного зіпсуття, и докладають всякого старунку, щоб обмерзити суспільно-політичні здобутки вікової праці людскости.

Від того невідрадного образу деморалізаційних сил ясним світлом відбивають ті зовсім немалочисленні приміри чесного геройства нашого народу, наших селян невисокоучених але чесних, характерних, свого ворога мов инстинктом відгадуючих, що с шляхотною погордою відперали від себе безчисленні напасти и покуси, що власною силою и своїм розумом остоялись серед легіонів наємних жидів-факторів, посіпак и заушників и віддавали свої голоси тим, котрі ім здавались заступниками народнёї справи. Сі приклади показують, що зерно науки и світло правди не пропадає серед народу мимо неприязних впливів противних, що народ починає жити свідомим житям, и що є між ним люде великої характерности и желізної волі, котрі можуть бути приміром для нашої интелігенції.

На жаль, про сю послідню, з малими вийнками, не можна сказати нічого відрадного, а не мало крайне сумного. Переважаюча апатия має вже своє жерело не тілько в знеохоченю до діланя, але в численю на нагороди и вигоди за бездільність, в преміованю лінивства и бездільности нашої интелігенції через ії протекторів, словом в материялістичній деморалізації. И не можна сказати, щоб се було викликане хоч в части нуждою и конечностю. Противно, ми мусимо сконстатувати, що байдужість и бездільність нашої интелігенції змагається в міру ії заможности, и що найменш независлі, молоді, незасібні оказують ще найбільше прихильности и офірливости для народнёї справи. Сумна правда але правдива, що грубий материялізм пустив глубокі коріня власне в тих сферах, що люблять словами грімати на материялістів и всяких — — — істів, на ділі ж являються самими найзавзятійшими жрецями материялізму.

Ми далекі від того запізнавати незвичайно великі трудности и супротивности, з якими приходилось Русинам тепер боротись, але не можемо при тім закривати и тих слабих сторін, які відкрились при

Digitized by Google

теперішних виборах. Неприготованість Русинів до виборчої борби — ся головна причина неудачі з нашої сторони — се ж наслідок браку якої небудь організації політичної між Русинами. Годі тут винити періодичну прасу. Вона може тілько слідити за проявами життя, їх критично обговорювати, впливати на їх уладжене и почасти помагати до розросту проявів суспільно-політичного життя, але самі основні підвалини такого життя мусять покладати практичні діячі політичні, так звані мужі стану, а відтак участники самого ж життя суспільно-політичного. Безладність публичного життя все вказує на недостачу таких чинних людей. У нас безладність нашого життя політично-народнёго має свою причину в зіпсутю и зужитю тих, що досі держали в своїх руках верховодство. Ми вже не раз виказували безчинність сих провідників, чисто негативний характер їх поступованя. Сей їх характер досяг послідними часами свого вершку. Бездільність довела до того, що єдине політичне товариство „Р. Рада“ перестало на ділі истнувати, що навіть так важна хвиля, як надходячі вибори, не могла вирвати сего товариства из сну, що й вконець послідня рішуча програна при виборах не змогла зъелектризувати Р. Ради, хоч ціла Галицька Русь здається аж кишить від ярости и видимо дожидає якої ініциятиви на будуще. На удари раз враз задавані Русинам с щораз більшою силою и втратою — не подали сі проводирі ніякої ради, не вказали ніякого виходу крім оманливих надій на якогось спаса, що йде, йде, однакож ніколи не надходить. Виступ о. Наумовича рік тому назад в раді державній с фатальною промовою був сумною илюстрацпею тої нещасної політики бездільности, безпрограмности и оманливої надії на внішного спаса. На наші пересторогы, на наш зазив до органічної праці — відповіли словісти мовчанем, за те ж посипались папіряні перехвалки самого о. Наумовича и ніби то „безчисленні“ заявы довірія для ёго особи и політики. Ледви по році появилось для всіх зрозуміле dementi сих заявів довірія. О. Наумович дістав при виборах с Скалату, місця свого пробуваня, де ёго вплив особистий и моральний повинен бути найпотужнійший (коли не „несокрушимий“), де він сам міг особисто впливати и „ободряти“ своїх виборців — тілько о д е н г о л о с ! ! „Въ мѣстѣ моего жилища, въ Скалатѣ, далъ лишь одинъ голосъ на мене отъ народа, который мене знаетъ, который до мене удается по всякіи совѣты почти кождого дня, а иногда такъ численно, что домъ мой посѣщающихъ мене помѣстити не можетъ, и когда тѣ, которыи противъ мене голосовали принуждены были извинятись: Мы цѣлымъ сердцемъ хотѣли, но ніякъ н е м о г л и (?). Такая была сила агитацій урядниковъ и другихъ“, — так поясняє и потішає себе о. Наумович („Слово“ Ч. 69.), хоч тим нікого, хіба себе самого, не може переконати о своїй дійсній популярности у своїх парохиян и околичних селян. Тут не поможе диялектика и спіритистична віра, тут сам факт говорить про себе дуже вимовно. Не вже ж думає о. Наумович, що тероризм и підступ був менший в иншых місцях, де не тілько агітовано „ковбасами и спіртом“, але й грошами (иноді по кількадесять рінс. за голос), грозьбами и всілякими обіцянками, а де мимо того руський кандидат побідив, а бодай одержав значне число голосів; що збороняло о. Наумовичу станути в обороні тероризованих и своїм особистим

Digitized by Google

впливом (коли справді він у ёго єсть) піддержати духа своіх виборців; що спиняло ёго на горячім учинку констатувати надужитя и неправильности, котрі евентуально могли б споводувати уневажненє виборів? А в конець коли о. Наумович так мало міг числити на вірність своіх найблисших, чи не було порадно завчасу розглянутись и уступити місце иншому кандидатови, а не склонятн ёго до резигнациі на свою користь? Тут вже видимо до бездільности и втрати довіря лучиться дивна „самоувѣренность“ и надія на готові голубці, що характеризує цілу виборчу акцию як Р. Ради так и бувших послів, а тепер перепавших кандидатів. З багато сторін доходять нас відомости, що виборці до послідньёі хвилі ходили як блудні вівці не чуючи ніякого голосу, ніякого кандидата з руськоі сторони и вже ж конечно легко далися загнати до польского табору. Багато виборців-селян домагалось побачити раз власними очима тих, на котрих мають віддавати свої голоси, почути іх бесіду, „покріпитись іх словом та розумом.“ Дехто з виборців бажав „виповісти свої кривди, потреби та своє горе перед панами, що ідуть до цісаря — може б воно на що здалося, може б що помогло.“ А тут тим часом нікому й на думку не приходить хоч троха зближитись до сего народу, що сам шукає и питає своіх, интелігенция або пропадає в бездільности й апатиі, або сама блукається в темнощах безпрограмовости, сіпається на ріжні сторони, ослабляє свої и так нечисленні сили и остаточно знеохочена ховається по своіх кутах. Чи може бути що сумнійшого и небеспечнійшого для нашоі будучности и чи можуть Русини надальше серед таких обставин політично истнувати?

Нам здається, що тепер після так сумних подій прийшла крайна пора до рішучого повороту в нашім житю народнім. Русини виперті майже зовсім с парляментарного житя мусять дбати о своє політичне истноване иншим способом и перш усёго взятися до основноі и тріваloі організациі своіх сил. Ми були б раді, щоб почин до такоі організациі вийшов с котроі небудь сторони, але щоб вийшов як найскорше. Кожда проволока сполучена з великою шкодою для народнёі справи. Сего почину, здається нам, годі тепер вже вижидати від тих, що стоячи досі на чолі такоі організациі омертвили іі и мимо зазивів переспали найважнійшу пору безчинно. Тим самим вже дали вони доказ, що нічого в світі не може іх вирвати с тоі бесчинности и що вони вже вповні належать до исторні. Діло мусить роспочатись живими людьми з живими. Глухе як вулканічне потрясенє умів дається чути широко й далеко на всій галицькій Руси. Воно віщує, що єсть живі душі, живі чутя, котрих треба тілько завчасу звести разом и злучити до спільноі праці.

Якою ж має бути та праця? спитає нас дехто, коли самі признаємо, що ми виперті с парляментарного житя. Так дійсно, парляментарне житя на тепер для нас майже цілком замкнене. Але власне тим більшоі праці треба для нас, щоб наш народ жив мимо парляментів и зберегав свою народню индивідуальність, боронив своіх прав и способився наново відзискати втрачені позиці, новою сплою станути на парляментарній видівні. Конституция подає нам ще багато способів заявляти и розвивати нашу жизнь народню. Не відібрано нам ще права

Digitized by Google

стоваришень, права згромаджуватись и радитись над нашими ділами, права виповідати наші гадки, права критики и розбору з нашого народнёго становиска як діяльности парляментів справуючих діла нашого краю без нас, так нашого державно-правного и суспільного становиска народнёго, не відійнято нам ще вповні права просвіти народнёі, права висказуваня наших жадань и бажань, права петиціонованя и т. д. Чи ж мало тут способів проявляти и розвивати наше житя народне? Чи ж мало тут праці и чи вистарчить нам навіть доволі сил до сповненя всіх тих задач, які конечно вяжуться з елементарним але правдивим житєм народнім? Поки не спробували ми всіх тих способів, поки не вичерпали ми всіх тих лєгальних вольностей, поки нам и сего не відібрано, — ми не можемо и не повинні складати наших рук. И дійсно, коли виповнятимемо ті важкі заданя з належною енергиєю, коли не полишимо ні одної справи тикаючої нашого народу не висказавши нашого суду, наших жадань, наших кривд, коли не полишимо ні одного укороченя наших народніх прав без живого протесту и коли за нашими голосами стоятиме цілий руський нарід, — ми певно не змаліємо духом и силою и противники наші не зможуть перейти мовчком над нами до дневного порядку. — Отсі и тим подібні справи повинні становити внутрішний зміст, животну силу нашої організації народнёі.

Яку форму має прибрати ся наша організация політично-народня, чи се буде формальне товариство політичне Русинів, чи се будуть тілько періодичні збори Русинів (на взір так званих людових згромаджень де инде практикованих для піддержаня и розбуджуваня політичного житя), се для нас річ меншої ваги. Ми й отверто визнаємо, що були б дуже раді, колп б товариство „Р. Рада“ могло переродитись и обновитись в такий живий організм, а то раз для того, що се товариство має вже свій готовий затверджений статут и тут можна б вже оминути вступні приготованя и звичайно довгі а практично маловартні росправи над статутом и иншими формальностями и не дожидатись затвердженя нових статутів, а по друге и се далеко важнійше, така обнова „Р. Ради“ була б заразом зъєднанєм всіх Русинів для згодливої и спільної праці для добра народу. Тепер представляє Р. Рада мертвий и бездільний організм и всі зусилля оживити ёго из внутр оказались даремними. До ёго оживленя треба конечно радикальної обнови сего товариства; треба, щоб в ёго війшли нові, живі елємента, котрі б сполучились з живими силами сего ж товариства и таким способом, даючи приклад згодливого сполученя Русинів до політичного діланя, сталися осередком притягаючим до себе всі животні сили Русинів. Все ж таки, як кажемо, вважаємо форму організації за річ меншої ваги и коли б товариство „Р. Рада“ оказалось нездібним до такої обнови, щирим патріотам не позістане нічого иншого, як шукати иншої форми організації а забератись до сего діла як найскорше и як найенергічнійше.

Головну и найпершу задачу таких зборів Русинів вбачаємо передовсім в тім, щоби розберати и висвічувати справи тикаючі нашого народу а надходячі на дневний порядок краєвого сойму а взглядно ради державної, висказувати становиско Русинів у тих справах, іх жаданя змін, доповнень або й цілковитої заміни предкладаних проєктів

Digitized by Google

(сюда належать проекта: о кредитовім закладі селянськім, о зміні устави громадськоі, устави дорогової и школьноі, — дальше проекта податковоі реформи и инші проекта, які можуть надійти на дневний порядок ради державноі), — висказувати потребу и спосіб инших реформ и удержувати ясний перегляд суспільно політичного житя и побуту нашого народу, впливу истнуючого устрою автономічного на те житя, діяльности всіляких институций и державних заводів и т. п. Не менше важною задачею такоі органічноі звязи Русинів було б приєднувати для себе що-раз більше прихильників и сторонників а також створити живу звязь між народом а руською интелігенциею, дбати про політичне оживленє и виховуванє руського народу и про те, щоб як з одноі сторони всі потреби и бажаня народу доходили до свідому загалу, так з другоі сторони справи обговорювані на таких зборах доходили до свідому народу и таким чином цілий народ брав живу участь в політичнім житю. Сюда належить втягуванє селян до такоі організациі, уряджуванє метінгів и всіляких правно дозволених зборів и т. д.

Словом, для так зорганізованого живого зборового тіла Русинів роскриваєтся непереглядне поле неустаючих чинностей, невсипучоі праці. Тілько доброі волі и щироі охоти, щироі праці и розуміня для загальноі справи, а певно зможемо уратувати нашу народність мимо парляментарноі оспротілости, житя нашого народу хоч с перепонами и всілякими ворожими перешкодами буде озиватись сильно и голосно и давати знак о собі перед цілим світом.

Не раз вже закликали ми до такоі праці, не раз завзивали до згоди и згодливоі спільноі організациі. Наші слова хоч находили відгомон, однак за тим відгомоном не послідували діла и все повертало до давнійшого стану байдужости и бездільности.

Нині не можна нам відтягатись від діла, бо вже настигла послідня пора ратунку нашоі народности. Ми для того взиваємо всіх щирих патріотів до діла и до розширеня висказаних тут гадок, взиваємо до объеднаня гадок и пропонуємо з нашоі сторони до розваги: чи в цілі висше означеної організациі Русинів не булоб порадно скликати з ъ і з д в с і х Р у с и н і в б е з р і ж н и ц і в о с е н и д і Л ь в о в а?

Від адміністрациі „Правди“.

☞ С сим випуском роспочинається другий піврік „Правди“, тож просимо всіх, кому передплата на „Правду“ скінчилась, ii на дальше як найскорше відновити, щоб не наступила ніяка перерва в висилці „Правди“. Ціна передплати оповіщена на окладці. Заразом просимо о як найскорше вирівнанє залеглостей. Від численного уділу Ш. Публики и від точности в передплаті залежить дальший розвій „Правди“.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

VI.

Тиждень прожила Мелашка в свекровій хаті, як у раю. Після вбогої батькової хати вона ніби ввійшла в панські покої. Кайдашева хата була просторна, с чималими ясними вікнами, з новими образами, з великими вишиваними рушниками на стінах та на образах. И зелений садок и маленька пасіка в садку під горою, и криниця під грушею, и левада, и зелена діброва на горах, и розмова з Лавроном за пасікою; все ніби заквітчало свекрову хату квітками та залило пахощами. Тиждень минув, як одна година.

Мелашка ніби не бачила, як пяний свекор лаявся с свекрухою, ніби не чула, як свекруха зразу обсипала ії неласкавими словами.

Кайдашиха привитала старшу невістку попереду солодкими медовими словами, а потім уже дала ій покуштувати полиню. З Мелашкою вона обійшлась инакше: вона зразу почастувала ії полинём. Вона не полюбила Мелашчиних батьків, и як тільки бралась за тімя, то згадувала Западинці и свої розглядини в Балашів. Мелашка була молода, незугарна до важкої роботи, а Кайдашисі дуже хотілось на старість полежати та одпочати.

Тільки тиждень після весіля Кайдашиха змовчувала та скоса поглядала на Мелашку, показуючи ій роботу. На другий тиждень вона вже лаяла невістку и глузувала над нею.

Ще вдосвіта Кайдашиха збудила Мелашку и загадала ій місити діжу, а сама поралась коло печі. Мелашка влізла руками в діжу и ніяк не могла вимішати тісто с самого дна: діжа була здорова, а вона сама була невелика на зріст и не могла достати руками до дна.

Digitized by Google

— Лавроне! підстав своїй жінці під ноги стільчики; бач, не достане руками й до половини діжі.

Лаврін взяв маленького стільчика и підставив Мелашці під ноги. Мелашка вилізла на стільчик и, запнувшись білою хустиною, непаче боролась з здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками та тонкими руками. Лаврін не зводив очей з Мелашки и милувався, як вона проворно орудувала руками, аж стільчик хитався під ногами. В неї на лобі виступив піт.

— Лавроне! втри жінці піт з лоба, а то ще в діжу накапає, знов сказала сердито Кайдашиха.

Лаврін обтер своїм рукавом горячого Мелашчиного лоба. Мелашка, як дитина, гляпула на ёго темними очима й всміхнулась. Свекрушин докір полетів проз ii вуха, и не зачепив ii душі.

— Лавроне! знов гукнула Кайдашиха, утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають, вже кепкувала свекруха, дивлячись на дитячі Мелашчині руки.

Мелашка всміхнулась, але якось жалібно глянула на Лаврона: вона неначе не дочула свекрушиного слова, хоч роскоштувала полинь.

Лаврін мовчав и тільки глянув на матір.

В хату ввійшов Кайдаш. Він виголодався за роботою и почав грімати, що Кайдашиха опізнилась с хлібом.

— Опізнилась. Чому пак не опізнитись, коли понабірали в хату невісток з Западинців. Коли з Довбишами не могла увинутись, а з Балашами й потім... Он бабляється з діжею од самого ранку, неначе дитина пічки копає.

Кайдашиха заглянула в діжу. Тісто було зовсім не вимішане: на ёму було видко бульбашки, неначе горіхи.

— Геть, вилазь з діжі, бо сегодня не будемо обідати, крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка витягла з діжі руки в тісті, скочила с стільчика и стала серед хати. В неї на лобі блищали здорові краплі поту.

Кайдашиха помила по лікті руки и кинулась з злістю на діжу, як на свого ворога. Тісто в діжі аж запищало и неначе заплямкало ґубами під ii руками. Мелашка знала, що не вгодила свекрусі, и стояла ні в сих, ні в тих серед хати та дивилась на замазані руки.

— Чого ти стоіш, ніби сегодня привезена? Он зосталось тіста на руках на цілий хліб. Пообшкрібай ножем тісто в діжу, та порайся коло печі.

Digitized by Google

Мелашка зітхнула. Вона почула, що рідна мати и бє, та не болить, а свекруха словами бє, гірше ніж кулаками.

Мелашка мила руки, але руки с тістом не швидко обмивались.

— Чого ти там бабляєсся? Мий швидче руки, бо прийде батько вдруге до хати, то він нам побє спину! вже крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка затріпала рученятами, як пташка крилами: ще й добре не обмила тіста на руках, обтерла іх сяк так рушником и кинулась вимішувати лемішку. Вона сіла далі, поставила в колінах горщик, обвернутий ганчіркою и, хапаючись, так повернула кописткою в горщку, що копистка завязла в густій лемішці, хруспула и переломилась.

— Ой Боже мій, с цим недбайлом! крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку: тепер про мене, сажай руки в лемішку та й мішай.

В Мелашки затрусились руки. Вона вхопила ложку и почала вимішувати лемішку ложкою.

— Мати твоя, мабуть, вимішувала лемішку ложкою та й тебе навчила, крикнула з злістю Кайдашиха.

Мелашку здавило в горлі. Вона заплакала.

Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посажала, посипаючи лопату межисідкою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату и почав лаяти и жінку й невістку.

— Якого ви недовірка у двох робите, що в вас и досі обід не готовий! крикнув Кайдаш на всю хату. Піди, Мелашко до Мотрі та позич хліба на обід.

Тільки що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, неначе на неі линув кипятком.

— Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! в неі снігу зімою не достанеш.

В Карповій противній хаті двері були одчинені. Мотря почула ті слова.

— Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою, крикнула Мотря с свого порога и показала кочергу: сплять до обіда та ще тебе й судять: судіть вже Мелашку, а мене не зачіпайте.

Мотря причинила свої двері, аж горище загуло, як бубон. Мелашка побігла до сусіди позичати хліба на обід.

Мелашка позичила хліб и верталась через свій садок. Вона вгляділа в садку Лаврона.

*

Digitized by Google

— Обіжає тебе, моє серце, мати, сказав Лаврін, и неначе закрасив матерну лайку своїми ласкавими словами.

— Дарма, що мати лає, аби ти мене тішив своїми очима, сказала Мелашка, глянувши Лавронові в самі сині очі.

Йшла вона за хлібом, садок неначе повяв для неї и листя пожовкло, а як верталася назад, глянула милому в вічі и для неї знов ніби сад розвився и зазеленів и сонце весело на ёму заграло.

И знов в Кайдашевій хаті почалася колотнеча. Кайдашиха почала старітись и стала дуже лайлива та дражлива. Вона нападалась на Мелашку сливе кожного дня, точила ії, як вода камінь. Мотря не любила Мелашку и все чогось підкопувала під неї, як річка під крутий берег. Мелашка жила с Кайдашихою в одній хаті, а через Кайдашиху, Мотря була недобра й до Мелашки.

Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи, як у віз. Мелашка вже скучала за Бієвцями, за батьком, за своєю доброю матірю. Вона просилась в свекрухи в гості до батька, свекруха ії не пустила. Кожної неділі просилася Мелашка в гості, и кожної неділі Кайдашиха знаходила для неї роботу. Мелашка зажурилась.

— Чого ти, Мелашко, журисся, аж з лиця спала? питав ії чоловік.

— Скучила за матірю. Вже й жнива минають, а я ні разу не була в матінки в гостях. Цієї ночі міні снилось, що я стала зозулею та й полетіла в Бієвці. Прилітаю в батьків садок та й сіла на вишні. Батько неначе виходить в садок та й просить мене до хати. Я влітаю в хату, дивлюсь, а моя мати лежить на лаві мертва, заверчена наміткою, укрита чорним сукном, згорнула руки на грудях и жалібно дивиться на мене.

— Коли мати не пускає, то я попрошу батька. Вижнемо ярину, то може й поідемо в гості.

— Проси, Лавроне, батька, бо я з нудьги не знаю, де дітись. Шумить діброва на горі, та тільки жалю міні завдає. Що вечора дивлюся на заросянські гори, що вечора туди поривається мою душу! Як би я мала крила, я б, здається, зараз одвідала свою неньку. Така нудьга мене бере, що, здається, як би я зозулею летіла, то ліси б посушила своєю нудьгою, крилами сади поламала б, степи попалила своїми сухотами и зелені луги слёзами залила.

Молода молодиця залилась слёзами, як мала дитина. Лавронові стало жаль молодої жінки. Він пригорнув ії до себе, вговорював ласкавими словами.

Digitized by Google

— Здається міні, що до моєї матіньки й дорога терном та колючою ожиною заросла, сказала Мелашка.

Лаврін таки впросив батька, а батько почав вговорювати Кайдашиху. Кайдашиха пустила невістку до родини, а сама таки не поіхала. Навіть попадині пухові подушки та наливка не заманили її на Западинці. Кайдашиха вговорювала поіхати до сватів Кайдаша. Кайдаш не схотів, бо в Бієвцях була недобра горілка.

— Візьми ж, Мелашко, паляницю батькові, а дітям я передам гостинця; ось, бач, яка паляниця! На Западинцях мабуть и не бачили таких паляниць, не тільки що не іли, сказала Кайдашиха, подаючи Мелашці пухну паляницю.

Мелашка взяла паляницю в руки. Паляниця, через свекрушин докір, стала для неї важка, як камінь.

Лаврін пішов з Мелашкою в Бієвці.

Тільки що Мелашка ступила на батьків поріг, та й залилась дрібними слёзами, впавши матері на груди.

— Я думала, дочко, що ти вже од нас одцуралась. Ждала я тебе в гості, в вікна виглядала та вже й перестала.

— Не пускав нас батько, не пускала й мати, сказав Лаврін: в жнива було дуже багато роботи.

— Чого ж це ти, дочко, так росплакалась? Мабуть дуже скучала за Бієвцями та за нами, говорила мати: привикай, серце, до чужого села та до нової рідні. Адже ж люде якось привикають. Не дурно ж кажуть: дівка, як верба: де посади, то прийметься.

— Не так легко, мамо, прийнятись, говорила Мелашка: коли посадили ніби на горячому піску.

Мати задумалась: вона догадалась, який то був горячий пісок.

— У нас була, як рожа цвіла, а тепер така стала, як квітка вяла, сказала Балашиха, роздивляючись на свою дочку: чого ти, дочко, збліда та неначе пилом припала? И голос твій став такий тихий та смутний.

— Нема міні од чого цвісти. Як би не Лаврін, то я б, здається, рада й до вас вернутися.

— Не можна, дочко! завязала головоньку, не розвяжеш до віку, сказала Балашиха, осміхаючись через слёзи.

Матері все здавалось, що Мелашка скучає за Бієвцями, що вона ще дуже молода и жалкує за дівоцькою красою та за чорною косою. Вона не думала, що Мелашці так було важко в свекрухи, неначе вона лупала камяну гору, та іла гіркий полинь.

Digitized by Google

— Привикай, серце! Як я вийшла заміж за твого батька, то й я плакала, а далі звикла. Така вже жіноча доля.

Мелашка обцілувала маленьких братів та сестер, розвязала хустку з гостинцями. Діти вкрили хустку, як мухи мед, а в тій хустині було всякого добра: й горіхи з насинням, и грушi, й яблука, ще й медяники. Діти аж плескали в долоні та щебетали на всю хату.

Балашиха накрила стіл скатертю, поставила пляшку з горілкою. Балаш частував зятя, а Мелашка з матірю пішла в садок, жалувалась на свекруху й свекра, виплакала всі слёзи, що зібрала за всі жнива, и полила ними материн садок. Мати стояла під вишнею та й собі плакала.

— Я тижня не пробула в свекрухи и вже слёзами облилася, говорила Мелашка. Як би Лаврін не оступався за мною, то вони б мене заіли. А збоку через сіни живе Карпова Мотря, як люта змія, ненавидить мене через свекруху. Заскубуть, заклюють вони мене, мамо, як лихі шуліки голубку.

— То ти, дочко, не потурай свекрусі. Адже ж Мотря не мовчить, то й ти не мовчи.

— Коли, мамо, кругом мене все чужі люде, чужий рід, чуже село. Я одна, як билина в полі, а вони всі на мене, як вітер на билину.

Поплакала Мелашка з матірю в садку, ввійшла в хату, сіла за стіл полуднувати и не полуднувала.

— Як би міні перекликати сюди Лаврона, я б на віки зосталась у матері, думала Мелашка, поглядаючи на убогу хатину.

Мелашка посиділа в батька до вечора, пішла до сусід, побачилась с сусідами, наговорилась и вже смерком роспрощалась з ріднею. Перейшла вона двір до воріт и стежку облила слізми. Йшла вона долиною та все оглядалась назад на батькову хату, вийшла на гору, ще раз подивилась на вишневий садочок.

— Прощай, мій спокою! мій віночку, вишневий батьків садочку! подумала Мелашка и пішла селом до дому з Лавроном.

Вже в ночі вони прийшли до дому. В хаті всі спали. Лаврін почав стукати в двері. Двері були заперті на засов. В хаті ніхто не обзивався. Лаврін постукав у вікно.

— А вже ж! оце встану вам відчиняти! крикнула в хаті Кайдашиха, неначе десь у діжці: досиділи до ночі, то про мене ночуйте й на дворі.

Старий Кайдаш не чув нічого и спав, як убитий. Кайдашиха замовкла. В хаті знов усе затихло.

Digitized by Google

Лаврін пішов під Карпове вікно и постукав у шибку.

— Хто там стукає! гукнула Мотря.

— Одчини, будь-ласка, Мотре! це ми! сказав Лаврін.

— А мати чом не встане та не одчинить; мабуть жде, поки я встану, обізвалась Мотря, неначе десь у погребі.

— Одчини, будь-ласка, бо мати не хоче одчиняти, просив Лаврін.

— А вже ж! велика пані! Нехай встане та й одчинить, крикнула Мотря.

В Карповій хаті щось заворушилось: то вставив Карпо. Він заворушився в сінях, стукнув лобом об двері, звалив кочергу, перекинув мірку в сінях, и, позіхаючи на ввесь рот, одсунув засова.

Лаврін з Мелашкою ввійшли в сіни. В одчиняні двері наліво кричала Мотря, в двері направо репетувала стара мати.

— И де чортяка іх носить до пів ночі! Ходять у ночі с чортами разом, та ще ім и двері одчиняй! верещала по один бік Мотря.

— Досиділись мало не до світа, неначе завтра свято! Ще й уставай та двері ім одчиняй! кричала с печі мати.

— Чого ви, мамо, кричите! ще й не вставали одчиняти, а верещите на всю хату, обізвався Лаврін.

— Виводив попід руки свою Мелашку по всіх Западинцях до півночі, ще й мене розбудив.

— Якого ти чорта кричиш? аж мене перелякала! обізвався с-просоня старий Кайдаш: оце паробили гвалту! Міні здалось, що хата зайнялася.

Мелашка швиденько кинула свиту на лаву и впала, як нежива. Лаврін погасив світло. Мелашці здалося, що вона з зеленого саду та ступила просто на лід.

— Потрівай же, Мотре! виносила я с сіней и своє и твоє сміття, а завтра не винесу, думала Мелашка, згадуючи науку своєї матері: нехай уже лає мати, а то й вона кричить.

Другого дня Мелашка вимела хату й сіни и покинула сміття коло порога. Мотря переступила через поріг и спіткнулась на сміття.

— Оце понакидали свого сміття під порогом. Дві іх здорові, як печі, а сміття не винесуть, сказала Мотря так голосно, щоб було чути в свекрушиу хату.

— Виносила я до сегоднішнёго дня и твоє сміттячко, а тепер не буду. Маєш руки, то й винесеш, сказала Мелашка.

Digitized by Google

— А тобі та твоїй свекрусі хіба поодпадали руки, крикнула Мотря.

— Не поодпадали, але як носитиму що дня сама сміття, то й поодпадають.

— Ще й підмела на мою половину сіней, сказала Мотря и вхопила віник та й одсунула сміття під самісінькі свекрові двері.

С хати вийшла свекруха саме тоді, як Мотря сунула сміття під двері. Сміття посипалось на свекрушині ноги. Вона підкинула ногами сміття в гору и обсипала Мотрю.

— На що ти, вража дочко, сунеш оце сміття міні в хату? крикнула Кайдашиха.

— Од вражої дочки чую. Суну на те, що це ваше сміття. Про мене візьміть ёго та поіжте! крикнула Мотря.

— Іж сама, коли мене загадуєш; про мене сховай ёго в свою скриню та понеси матері на гостинець, репетувала свекруха.

— Не матері, а вам принесу ще й на стіл покладу, сказала ласкаво але хитро Мотря: поісьте на здоровячко, бо чия праця, того й користь.

— Я, Мотре, виносила й твоє сміття с сіней, а тепер не буду: винось сама. Я од цего часу и твоєі половини сіней не буду мести, обізвалась Мелашка.

— То про мене перегородіть сіни тином по половині! Я через тин не буду лазити до вас у гості, кричала Мотря: впала в гріх, що вимела усі сіни та сміття винесла. Ти менча то й мети сіни.

— Як на менчу, то більше треба здавати роботи, сказала Мелашка: од цего часу я не буду мести твоєі половини сіней.

— Та про мене и своєі хати три дні не мети! Чого це ви до мене причепились у двох, як скажені собаки! вже кричала гвалт Мотря и била кулак об кулак.

Три молодиці тупцяли кругом сміття, неначе три курки на смітнику.

— Чи ви показились, чи вас чорт напав, крикнув старий Кайдаш входячи в сіни. Чого це ви гризетесь? Ось я вас помирю ломакою!

Мотря втікла в свою хату й двері причинила. Стара Кайдашиха стояла над сміттям и виливала на ёго всю злість, що мала вилити на Мотрю, а далі вхопила віника й присунула сміття під Мотрині двері.

Digitized by Google

— На тобі твоє добро! крикнула свекруха, ще й віпика в гору підняла проти зачиняних дверей, неначе то були не двері, а сама Мотря.

— Поіжте ёго з Мелашкою. Бодай ви ним обідві подавились! кричала за дверима Мотря.

— Бодай уже тебе вдавила болячка. Ти міні сидиш тут в горлі гірше од болячки! кричала Кайдашиха, тикаючи себе в горло пальцем та обертаючись до зачиняних дверей.

— Ти ж міні гірше од трясці! кричала Мотря и ніби кляла свої двері.

— Бодай тебе трясло и твоіх Довбишів, и твою таранкуватту сестру и ввесь твій поганий рід до страшного суду! лаяла Кайдашиха и штурхнула в двері віником так, що нехворощ затріщала и посипалась на землю.

— Не штуркай в моі двері, бо як вискочу, то штурхну тебе в морду так, що й ноги задереш, галасувала Мотря и тріснула обома кулаками в двері. Двері одскочили и справді тріснули Кайдашиху по лобі.

Кайдашиха одскочила и и вхопилась рукою за лоба.

— Вбє вона мене! зість мене без соли, зжене вона мене с світа! кричала Кайдашиха: ой Боже мій, світе мій!

Мотря через одчиняні двері вгляділа під своім порогом сміття, нагнулась, вхопила в пригорщі сміття, сипнула ним свекрусі в вічі и причинила двері.

Кайдашиха вхопилась за очі. В очах було повно сміття. Вона кинулась одчиняти двері и вхопилась за кілок обома руками. Мотря з другого боку обома руками держала двері за кілок.

— Пусти! нехай я тобі коси обскубу! кричала Кайдашиха.

— Побачимо, хто кому обскубе! кричала Мотря: обскуби собі та Мелашці.

Молодиці смикали кілок кожна до себе. Двері одхилялись то знов причинялись, аж гупали. Старий Кайдаш кинувся обороняти двері, одіпхнув Кайдашиху и так гупнув кулаком в двері, що Мотря за дверми пустила кілок и одскочила. Він одчинив двері и закричав на Мотрю:

— Чого ти, галасуєш на ввесь куток, неначе тебе чорти хапають!

— Чого ви лізете в мою хату? яке ви право маєте лізти через мій поріг? Я вам голову провалю кочергою! кричала Мотря, бліда, як смерть. Вона стояла серед хати с кочергою и як

Digitized by Google

би старий Кайдаш не одскочив назад за поріг, вона б и справді провалила ёму голову кочергою.

— Цур вам! осика вам! Де баби бються, там и чорт не розбере діла. Мелашко! будь ти найрозумнійша. Візьми оте сміття та винеси на двір.

Мелашка взяла шматок ряднини, згорнула половину сміття, а половину покинула під самим Мотриним порогом.

— Я своє винесу, а твоє осьдечки кидаю! крикнула Мелашка, виносячи сміття с сіней.

Другого дня Мелашка вимела свою хату и половину сіней, неначе шнурком одміряла.

— Як вимела рівненько. Чи не поясом міряла сіни? питала Мотря в Мелашки.

— А хоч би й поясом? що тобі до того. Не буду виносити од цего часу твого сміття, сказала Мелашка.

— А хіба ж ти не міряла сіней шнурком, як мазала діл та стіни? обізвалась Кайдашиха. Мірите ви, бодай уже міряла вас лиха година.

Од того часу Мелашка знайшла собі ще одного ворога. Мотря не давала ій перейти сіней: вона була сердита на Мелашку за те прокляте сміття. Од того часу в хаті гризла Мелашку свекруха, в сінях та на дворі стерегла ii Мотря.

Настала зіма, настав важкий час для Мелашки. Кайдашиха насілась на неі, як лиха доля: сама спала до́схочу, робила легку роботу, а все важке діло скидала на Мелашку, як на свою наймичку. Молода Мелашка, вкинута в чуже село, між чужі люде, не сміла нічого говорити проти свекрухи и мовчки робила все, що загадувала свекруха. Вона вставала вдосвіта поперед усіх, топила й варила, діжу місила, хліб пекла, ходила прати на став, прибірала в хаті, ще й на полотно пряла. Свекруха гризла, за все докоряла, ще й судила між людьми. Мелашка ні чим не могла догодити свекрусі й свекрові. Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко. Старий Кайдаш пив у шинку, приходив пяний до дому и зганяв злість більше на невістці, ніж на своій жінці. Мотря не пропускала Мелашку через сіни и зачіпала ii ущіпливими словами. Лаврін оступався за нею та й годі сказав.

Раз у великий піст перед вербою Кайдаш прийшов у хату вечеряти и вже був зовсім пяний. Сімя повечеряла и полягла спати. Кайдаш збудив Мелашку и звелів подавати собі вечерю. Мелашка насипала в миску гречаних галушок и поставила на

Digitized by Google

стіл. Галушки були холодні, стали тверді й такі густі, як кваша. Кайдаш пхав їх у горло и не міг ніяк запхнути. В ёго повипадали зуби и він ніяк не міг їх розжувати.

— Наварила ж, невістко, галушок! Чи це каміння, чи галушки? сказав Кайдаш до Мелашки: на покуштуй, чи вкусиш? Ти думаєш, що в мене залізні зуби? На! батькові своєму понеси, нехай вдавиться. Це я знаю, нащо вона наварила мині каміння: щоб мене с світа згубити! щоб я скоріще вмер, та покинув вам усе добро! О хура чортів на вашу голову з Лавроном та й с Карпом! Це вже вони змовились, щоб мене галушками вдавити цієї ночі. На! понеси собакам.

Кайдаш взяв у ложку галушку и шпурнув нею на Мелашку. Галушка перелетіла через ії голову и свиснула в комин.

— Оце тобі, а це твоєму батькові! сказав Кайдаш, и друга галушка свиснула, як куля й ляпнула об мисник.

— А це твоій матері! и третя галушка чавкнула на грубі.

— А це тобі, чортів сину, щоб не троів батька! И четверта галушка полетіла на Лаврона и луснула ёго по губах.

Лаврін прокинувся, сів на лаві, витріщивши сонні очі, й чухав боки кулаками.

— А це тобі Карпе! галушка полетіла в гору и ляпнула об стелю, а с стелі потрапила Мелашці на голову.

Мелашка дивилась, як літають по хаті галушки, и не знала, чи плакати, чи сміятись.

— А Мотрі вже й нестало! Мотря відьма! перекинула галушки на макітру, говорив Кайдаш: звідкіля це макітра прилетіла на стіл? Це не макітра! та це Мотря прилетіла з лисої гори. Кайдаш штовхнув рукою ту невидиму макітру и одсунувся трохи на бік.

— Потрівайте ж, матері вашій хура чортів, ще й сіра свита зверху. Не діждете, щоб я вдавився цим камінням. Карпо забрав воли й вози, а ця с своім Лавроном хоче забрати ярма й занози.

Кайдаш присунувся до стола, поколоцькав ложкою в мисці и взяв у рот галушку. Галушка була здорова, як пацюк, и застрягла ёму в губах.

— Чи пацюки, чи каміння? Каміння! Це не галушки! А не діждете ви, щоб я ними вдавився. На! дався сама с твоім Лавроном! крикнув Кайдаш, вхопив миску и шпурнув нею на Мелашку. Миска розгубила по дорозі галушки й юшку и гепнула

Digitized by Google

об припічок. Кайдашиха прокинулась на печі и закричала с переляку.

— Хто там кидається! Що там розбили! Ой Боже мій! Чи стеля завалилась, чи що.

— Еге! стеля! Наварили міні отрути та ще й на вечерю дали, щоб я в ночі луснув. А я таки не лусну, матері вашій хура жидів ще й з рублем зверху, на злість не лусну и не істиму каміння, булькотав Кайдаш.

Мелашка стояла коло печі, згорнувши руки, и тільки дивилась на сивого пяного свекра.

— Ось я вам и ваші ложки поламаю и вам спини поламаю! отак, отак!

Кайдаш штрикав ложкою об стіл з усієї сили, доки ложка не хруснула двічі. Він лупив ії кулаком та все приказував: отак, отак!

Кайдашиха скочила с печі.

— Бога бійся, або котрого святого! Що ти робиш? чом ти не лягаєш спати? Чого ти стоіш, згорнувши руки, та не лягаєш спати? крикнула Кайдашиха на Мелашку, неначе Мелашка була у тому всему винна.

Мелашка пішла до лави и лягла, а Кайдаш ще довго сидів, тикав кулаком в стіл та все приказував: „отак, отак! матері вашій ковінька!“ доки не потрощив ложки на шматочки. Він упав на лаву, й захріп. Кайдашиха встала, дмухнула на каганець и все в хаті замерло, тільки Мелашка обливала постіл слёзами. В неї була думка, чи не втікти до батька та більше не вертатись у Семигори. *(Дальше буде.)*

СОННІ МАРИ МОЛОДОГО ПИТОМЦЯ.

(ВИІМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

написав

Василь Барвінок.

(Конець.)

Згадав Улан и ту хвилю послідньго прощаня перед відъіздом до семинарії, коли Настася с тихою слёзою в очах подала ёму руку и ревним голосом проговорила до ёго „Дай Боже, щоб ми скоро побачились, щоб наші спи-думки сповнились. Щоб вас спо-

Digitized by Google

вивали веселі мисли. Не забувайте на нас!“ Якою любою музикою озиваються тепер сі слова в Уляновій душі! Вони стаються тепер ніби голоснійші, виразнійші, в них гомонить ціла сила милих споминок, перебутих снів щасливої молодости. За сими словами виринає живий образ Настасі як золотом-промінням освічений, як приманливим чаром овіяний. Навколо того образу снувались всі ёго гадки, ёго молодість буйна, ёго будучність світляна. Він зживався с сим образом мов с своєю другою душею, там шукав відради в горю, заохоти в своїй праці. Ах, коли б ёму прийшло розстатись с сим образом, розстатись на віки, або на віки ёго потеряти, він втратив би своє житя, а бодай свідомість житя, на прах розбилибся всі ёго замисли, поникли б всі ёго сни молоді — золоті! Ні, ні, ёму й страшно про се подумати! На сам спомин завертілись слёзи в ёго очах. — А преціньь, коли б прийшлось потерпіти за правду, за волю, за добро людей, коли б тоді вирекліс мене найблисші, найдорожші, єдині? питав сам себе Улян, але не давав на те відповіди. Ёму приходили в память евангельські слова про хрест. котрого хто прийметься мусить виречись и батька и матери и жінки и братів... Він розумів тепер ті євангельські слова, але вони видались ёму справді божими а не чоловічими. Ёго мягка натура недозволяла так гостро ставити питаня, він на своїм житю не бачив такого прикладу, ніхто й ніколи не говорив поважно про таку офіру с в о і х и свого житя для идеі. Він був з гурту тих людей, що, правда, любувались високими идеями других, але ніколи не мали ще спосібности своїм житям ставати за ті великі идеі. Ні, тут ще так гостро не росходилось! Не треба було покладати свого житя за яку небудь идею. Тут тілько йшло о те, щоб можна було думати по правді и йти до правди простою дорогою, як каже євангеліе: служити Богови и с т и н н о ю. На те не треба було ставити житя на вістрю. Сам же ж тілько чоловік збагне свою душу, свої мисли и свою божу службу, думав Уляц, и не ма туг ніякого силуваня. А коли б и за те прийшлось потерпіти, стати твердо хоч за волю мисли, за достоінство чоловіка? Улян не міг сказати собі, що й тут можна вігнутись, щоб и тут можна для горячої любови, для дорогих и єдиних виречись свого достоінства и стати відворотним фарисеєм, але преціньь ёго душа тремтіла якимись страхом перед такою хвилею и він молився, щоб відвернулась від ёго така чаша горя...

*
* *

Digitized by Google

Ёго душа успокоювалась, як по бурі повертала до тихоі погоди. Перед ним неначе ширшав світ, тихий, ясний, весь мов срібним світлом наповнений. И серед сего світла заясніла ще яснійша постать жіноча. Довге ясне волося розсипалось, мов срібними струями розливалось по білій, лебедевій шиі, по білих як сніг шатах. Легка тінь якби яка пóволока спадала на лице, але через те дуже добре видко було пишне, як виточене чоло, як рожа цвітучі кругляві лиця, тонесенькі брови, темні очі жаркі як зорі, ніс злегка керпатий и пишні уста коралеві, що так любо ростверались, наче б промовляли слова першоі любови. Улянови мов би вся кров с переляку застигла, він ледви промовив: „Настася!“ и замовк и прикляк на землі.

Постать усе наближалась вільною ходою. Вона здійняла в гору білу руку, що до самого ліктя відслонювалась с широкого рукава и як алябастер світилась в промінях світла. Тонка біла шия, повні груди, закругляні рамена, тонкий, рівний та гнучкий стан, що гармонійними рисами видавались с під легких фалд білоі одежі, довга сукня, що спід пояса спадала широкими фалдами аж до дрібних стіп, — все те надавало сій пóстаті якоісь поважноі, святочноі краси, невисказаного чару и поваги, наче б перед очима пересувалась постать античноі богині краси.

„Ходи за мною“, сказала Настася вказуючи рукою вперед.

Улян не міг ще прийти до себе с переляку и пóдиву.

„Скажи перше, хто ти!“ проговорив Улян понурим голосом.

„Про те не питай. Не про мене йде річ“, и вона знов глянула на Уляна своіми очима, що, здалося, посилали від себе якісь світляні проміня и якоюсь тайною силою притягували до себе. Улян почув на собі сей погляд лагідний а поважний, до душі переймаючий, и мов би яка нова сила вступила в ёго. Постать ще раз зняла руку в гору показуючи нею в далеку даль, пересунулась коло Уляна и пішла передом мов яка зоря провідна. Улян послідував за нею. Вколо них троха стемнілось и тілько як би від місячного далекого світла виднілись поля, ліси, шляхи и ріки в сивому, сріблистому тумані. Теплий вітер продував з легка, наносив запах цвітів, весняноі зеленини и розвівав перед ними туман з дороги. Не скоро опинились вони в долині перед невели чким, убогим селом. На краю села, на відстороні була якась загорода мала, з облетілим плотом, з росчиняними воротьми, с пустим, муравою зарослим подвірям. Невелика хата мов би вросласа в землю и вся мов поросла муравником, зеленілась дрібним мохом. Двері від старости похилені були зачиняні. Крізь

Digitized by Google

невеличке віконце миготіло світло. В хатині сиділа молода ще жінка и вповивала малу дитину та заколисувала до сну с тиха співаючи: „люлєчки та люлі“. В хаті було опрятно але вбого и тілько богацтва, що румяне, здоровям ще повне лице молодої жінки, та ії здорові до роботи дужі руки; тілько щастя, що маленька, як янголятко гарненька дитина, що притулившись до лона матери простягала свої рученята до матери.

„Оттут під соломяною стріхою родиться світло люцкости, звідсіля вийшов Спас чоловіцтва“, сказала Настася показуючи на вбогу хатину.

„Чим він спас чолочіцтво?“ спитав Улян не вгадуючи про кого тут йде річ.

„Любовю — безкопечною любовю ближнёго“, відповіла Настася и приступила до дверей. Двері відчинились, але вони вийшли не в хату, а в якусь темну яскиню. Тілько якесь невидиме світло, що било изза Настасиної постаті, кидало рідкі проміня на темні стіни, видовбані в твердому каміню. Видко не нараз постала та яскиня и не одною рукою, бо всюди були сліди, як що раз глубше и ширше и не по одній мірі виковувано нові закутки, нові стіни, приспи и східці. Стіни були голі, де-де повиковувані льви трохи дивоглядні, якісь риби та инші звірі. На середині остались сліди ніби великого камінного стола, в кутку сліди попелища. Улян йшов за Настасею що раз дальше и дальше. Перед ними роскривались що раз нові яскині, великі, викручувані, що раз більше оздоблювані ніби якимись малюнками, що з них вже тілько ледви знаки остались. На стінах де-де видні були хрести, де-де якісь лиця виковані в каміню грубими рисами. Чим дальше йшов Улян тим більше розвиднювалось перед ним. Він розглядався навколо себе, придивлявся сим яскиням наче руінам давної, дуже давної бувальщини. Ті лиця по стінах, ті хрести, ті звірі, ті малюнки заплісніл і и облетілі мов би виповнялись в своіх формах, набирали жи тя, в яскинях чутно було мов людські голоси, наче б вони були лю дьми замешкалі. Все те здалося Улянови чимсь знакомим, що він вже нераз оглядав своіми очима, нераз передумував в своій голові. В нім будились споминки якби давних власних думок.

Недалеко вже видпілося ясне світло, наче б з великого отвору било проміня від сходу сонця. Темні стіни яскині зачервонілись як би кровю политі, а лиця на стінах зображені здали ся як би живі люде в крові затоплені, кровю скупані.

Digitized by Google

„Оттут ховалась, кріпилась и в потугу світову виростала християнська любов,“ сказала Настася звернувшись ще раз до яскині своім промінистим лицем. Слёзи тремтіли в ії очах. Улян припав до землі и якась горяча молитва, досі немовлена, ненаучена, плила з ёго грудей, мов та пісня, що сама приходить, сама складається. Він встав и йшов за світляною стругою, що била від входу. З далека виднілося ясне небо, що вже займалось раннёю зорею. Як би повідривані проміня недалекого сонця розсвічувались на небесних просторах наче віщували нове житя, нову радість и втіху.

Улян и Настася станули наконець на вольному просторі. Перед ними роскривалась чудова картина. Широко й далеко зеленіли просторі поля вкриті буйними пашнями, то високими травами перемішаними з жовтоцвітими, червоними, білими та синіми квітками; земля здіймалась легкими горбами и здавалося, мов би широкі зелені хвилі колихались в бескопечних широкостях. По краях горбів простягались де-де темні ліси та гайки, по долинах над крутими блискучими річками мов зільники були пороскидані села з веселими, як сніг білими хатками, опрятними обійстями, зеленими садами, та цвітучими городами.

Всюди панувала якась люба щасливість, як над колискою молоденькоі сплячоі дитини, що крізь сон усміхається своім веселим невинним личком, и всякого манить до себе вдивлятись в ту супокійну, непорочну, дитинну щасливість, в ту красу простоти, невинности, тихоі любови.

„Отсе трудящий рай християнського житя,“ сказала знов Настася, а Улян дивився перед себе як на який чудовий образ, очей не відводив, думками роспливався.

З за темного гаю на сході посипало міріядами искор, розлилося рівною круглою хвилею плавке золото промінисте, мов огнем захопило пів неба, золотими искорками посипало далекі гори, вершки дерев, озолотило високий хрест, що довгі рамена роздіймав як би до цілого світу. Виринув на сході край пишного, промінистого, теплого сонця. И рознісся шепіт колосистих ланів, широколистих дерев, голосний спів та щебіт пташенят, веселий гомін людей, — усе загуло житям, втіхою, живою рухливостю. С хат виходили веселі люде, радо виталась, ще радійше здіймали свої очі на погідне небо або и пісню-молитву голосили своіми устами. Роспочиналось між ними рухливе трудяще житя, заберались люде до своеі праці, як трудящі мурашки розбігаються по всім-усюдам. Чоловіки й парубки виберались в поля до роботи,

Digitized by Google

хто с плугом, а хто с косою на сінокоси; дівчата росходились по городах до городової роботи співаючи пісень, жінки опрятували в хатах, а весела дітвора розсипалась по дворах галасаючи та неперестанно перебігаючи з місця на місце як легколеті метелики. Улянови здалося, наче б він сам своїм серцем чув ту радість и любов и вдяку, що оживала тепер в тисячних грудях, наче б те почутя любови всіх людей и цілого світу божого тисячною силою кріпшало й в ёго душі, наче б ёго власне серце оживало й росло тою щасливостю тисячних душ людських сполучених щирою радостю взаімного щастя. Перед ёго очима роскривався мов би євангельський земський рай людського житя, що роспливалось в незлічених струях и атомах, в непереглядних напрямках, а все таки зливалось в гармонійну цілість сильну згодливостю, живу любовю и правдою.

Настася й Улян зійшли з гори, щоб приближитись до тих сіл и до тих щасливих людей. Дорога викрутасами спадала у низ. У стіп гори роспочинався густий ліс, чим дальше, тим густійший, непроглядніший. Високі дерева широко роздіймали листясті гіля, закривали небо и світ, а тінь що раз темнійша заступала дальшу дорогу. Стало знов темно як у ночі и всяке житя, здавалось, завмерло як у сні; нічо не озветься, нічо не ворухнеться мов у глухій пустині. Мабуть жадна жива душа не витала в тім одвічнім лісі, нічия стопа не ступала серед тої гущавини; глуха тишина царювала серед лісу, тілько десь поверх високих нездоглядних верхів дерев гула якась буря, як розгукане море. Ляк переймав Уляна, ёго почало морозити на тілі як від холоду и він мовчки ступав за Настасею, що знов тепер світилась як зоря якоюсь світляною мракою. Довго, бачиться, йшли вони оттак пробераючись крізь гущавину, бо Улян почав вже знемогати тілом,— та нараз ростворилась перед ними непроглядна, безодна пропасть чорна як ніч и пім Улян ще оглянувся, він провалився туда й й полетів без памяти...

Як прийшов Улян до памяти, очутився він вже в зовсім иншому місци, на якомусь мягкому коврі розстелепому на землі. Ярке світло сонячне широкими стругами розливалось навколо него и не давало ёму гаразд проглянути навколо себе. Спершу він тілько бачив пишні цвіти вишивані якимсь ніби золотавим гафтом на бесконечно широкім коврі, дрібні хрестики золотим шихом гафтовані — роскидані між тими цвітами, та головки крилатих ангеликів, що як метелики пролітали між тими цвітами та хрестиками. Він дивувався чия рука могла виснувати такий бесконечний ко-

Digitized by Google

вер, с такими містерними цвітами, дорогими хрестами та ангеликами, а ще більше дивувався, хто роскинув такий пишний ковер на землю. Він боявся навіть станути на ёго и відсувався, щоб стати де на землю, але туж вдарився плечима об тверду запору. Оглянувшись побачив він за собою ще пишнійшу горорізьбу з якогось чорного як би смолою напусканого дерева, що аж блищалось и лискалось до сонячного проміня. Се були з дерева дуже містерно вирізувані сідала для людей; коло кождого сідала по боках стояли мов на сторожі людські постаті вирізувані з дерева, чорні як засушені мумії. Ні, може се справді людські тіла позасушувані, думав Улян, бо постать, що над ним стояла, була похожа на справдішного чоловіка, — и він діткнувся ії, але се показалась тілько така омана містерною, вправною рукою виробленого дерева. Різьба йшла високо в гору и переходила ніби в цвітисті китиці, що раз дрібнійші, аж там знов висше виглядали величезні криляті ангели, що мов би справді літали в повітрю и двигали на собі стрімкі, височезні золочені та мальовані стовпи, що як величаві сосни стреміли в гору и там підперали хмарливе склепіння. Двома рядами йшли такі стовпи а на склепіню уносились мов в хмарах-вітрах криляті ангели с трубами, с пальмами в руках, мов би на небі звіщали побіду над світом, що двигав ті величезні стовпи небес. На стовпах, на різьбах, на статуях грало рясне соняшне проміня и все те мов золотом обливало, як искрами обсипувало. Улянові очі навикли тепер вже трохи до соняшного світла и він дальше роздивлявся по блискучих просторах, що роскривались такою величавостю перед ним. Огняні проміня вливались крізь величезні вікна, що як стовпи соняшні здіймались від самої землі аж до високости склепіння. Постаті розмалёвані на шибах середущого вікна уносились як живі в соняшних промінях и взносили на золотій книзі якусь велику корону, що далеко блищала ясним золотом. А крізь високі вікна широчезними стругами вливало соняшне світло золотими яркими промінями у низ, де росприскалось на золочених оздобах, мармурових стінах та ставниках тисячними искрами, мов би огнем усе навкруги михкотіло. Искорки, здавалось, здіймались з землі у гору то знов спадали з гори у низ и так неперестанно грались в рівних промінях сонця. У низу на стінах між білими статуями, що навколо світились у тому світлі ясними головами та блескучими жезлами, маячіли чудові мов живі картини. На землі на середині стояв здоровий казан з жаркими вуглями и якась воня здіймалась с того казану димовою хмарою у гору та роспліва-

Digitized by Google

лась в освіченому воздусі. Оддалік від казана кругом стояли лакеї повбирані в пишних золотом вишиваних фраках, в високих білих панчохах, в черевиках з блескучими клямрами, з золоченими гузиками. З далеку чути було тихий шмир якби тиху розмову и ходу багато людей, а десь з гори озивалась тиха музика, тихісеньким гомоном роспливалась по під високі склепіння. Уляна глянув в ту сторону, звідкіля гомоніла музика та долітав шмир и побачив далеко в глубині храму гурму людей. Вони тиснулись до перегороди, що запиняла приступ у те місце, де димився казан, якби хотіли нахлипатись того диму. Се здалися ёму якісь самі великі пани, в пребогатих строях та в дорогих мундурах, з думними спокійними лицями, що мабуть вже з роду усе тілько росказували а ніколи нікого не слухали, нікому не корились. Вони очевидячки силувались тепер схилити покірно свої голови, але якось карки не хотіли вгинатись під іх хвилевою волею. Жінки у дорогих шовкових сукнях, що шелестіли як посохле листя від осінного вітру, в золотих ланьцухах та блискучих перлах на шиях, с пишними діядемами на головах, що стріляли яснійшими промінями від самого сонця, — вздихали, хиляли голови, бились в груди та шепотали, здається, якісь молитви, то знов розглядались одна на другу та на пишноприбраних мущин, та на храм світлом и золотом блескучий. В глубині храма по під стіни та високострімкі стовпи світились то великі престоли як з золота ковані, то білі мармурові статуї, то містерно різані сідала застеляні пишними коврами, всі заповнені людьми в дорогих святочних шатах. Все те світилось и мінилось різними барвами, як би в цілім храмі неперестанно перегравали веселки. Уляна аж за очі хапало від того світла-золота и тих всіляких барв від того рясного проміня. Він стуляв повіки и не міг надивуватись над тими богацтвами неперелічимими, над тими містерними різьбами, над тою величавостю храму, що ввесь здається стояв тілько з золота та мармуру, над тими чудовими малюнками, що мов живі стояли перед ёго очима, над тою музикою, що десь з гори мов з неба озивалась як би хирувими співали, любо слухи вражала и як би до сну-маячіня заколихувала, чаром голови завертала. Ёму ще більше стало совістно, як він звичайний чоловік, без нічиёго зазиву, в своій звичайній свиті, як шмата вбогій в прирівнаню до сего пишного богацтва, міг дістатись до такої святині золота и пишноти. Він розглядався, чи нема куда просмикнутись, але не бачив ніде виходу. Ёму здалося, що ось-ось хто небудь помітить ёго та як злодія и поганця викине за ковнір на

Digitized by Google

сто-вітрів, и він боязко тиснувся у свій закуток, щоби ще лучше заховатись.

Нараз озвався як би страшенний грім спід високого склепіння, затряс цілим храмом, захитав височезними стовпами. Загуло страшенним гомоном по всім-усюдам, рознісся галас по широких просторах храму, затрубіли труби як перед мурами Єрихону — и замовкли. Всі люде в храмі повпадали на вколішки, дехто й на землю провалився, и простягали руки мов би ломали іх с страху перед тим громом. Улян глянув в другу сторону и вже не було видко казана а тілько просторе порожне місце, вколо котрого рядом стояли люде в білих шатах с свічками в руках. Знов роздався грім ще страшнійший и знов все як трава полягло на землю. И в третій раз роздався грім ще голоснійший, мов би ціла земля валилась, и знов затрубіли труби голосно, весело, як би звіщали триюмфальний вхід світового витязя римських часів. Труби не переставали грати, вигравати, побіду звіщати. А тим часом відбувався перед очима Уляна величавий похід. С тиха йшли люде в білих свитах як в білих сорочках с свічками в руках, за ними стиха сунулись ніби жовнярі, ніби лакеі, прямі, неповорушні, як с каміня витесані, далі знов люде в білих шатах, то в срібних та золотих покривалах, а за ними достойники в багряних свитах, мов в крові скупані. Серед сих достойників несла прислуга на раменах престол визолочуваний, багряною материєю вибиваний а на престолі сидів цар світа в білих ризах, в золотих нашийниках, в високій золотій дорогими камінями висаджуваній, потрійній короні. Сонце грало на тій короні рясними промінями, а з дорогого каміня раз враз вискакували ріжнобарвні искри яркі, променисті и обдавали цілу голову як би якимсь чудовим світлом веселки. На руках и на грудях вилискувалось дороге каміня, дияменти та хрусталі, на ногах блищало золото...

Нараз перестали трубіти труби и глуха тишина вцарилась в цілім храмі. С престолу здійнялись руки до гори, якби ввесь світ благословили, цілому світови наказували, а на пальцях заблищали до сонця дорогі каміня як би блискавками посипали. Усе навкруги ниць припало до землі, похід остановився и престол станув на тому місци, де перед тим стояв димучий казан. Знов озвалась тиха музика и здалося, начеб се спів від царського престолу росходився по цілому храмі. А до престолу почали люде сунутись на вколішках, з зложеними на вхрест руками, с похиленими, смирними головами и по черзі цілували престол и золотом шиті черевики. Та не багато було тих, що іх пущено

Digitized by Google

через перегороду. Се видко були тілько найбогатійші с поміж богатих, найпотужнійші с поміж потужних, що доступили такої ласки. Другі на дармо тиснулись біля перегороди. Їх просьб ніхто не слухав а жовнярі з гострими шаблями боронили ім приступу.

Якийсь дивний жаль находив Улянове серце від того, що перед ним діялось. Він доперва тепер спостеріг, що біля ёго не має Настасі, що він тут сам оден-одинокий серед чужих людей, серед якогось чужого світу. Ёму чогось пригадались евангельські слова: „прийдіте до мене всі труждающиіся и обремененні“... але в той сам час вхопив ёго хтось за шию, як би відгадав ёго гадку, и здавив ёго сильною рукою. Улян аж крикнув з болю и ёго тоді помітили всі люде. Здійнявся страшенний шум и галас, всі, здавалося, летіли на него с підійнятими кулаками, з розізленими лицями; — він перелякався тих страшних розлючених людей и метнувся на втікача...

Улян прокинувся. Навколо него по ліжках попрокидались из сну ёго товариші, простягались и позіхали розбуджені дзвінком та помалу почали вставати. Він сам лежав на ліжку, де вчера кинувся неозібрапий. — Так се був тілько сон, думав Улян протераючи заспані очі. Але сонні мари так сильно вбилися в ёго голову, так живо ще стояли перед ёго очима, що він довго ще роздумував над своім сном. Він згадав чарівний образ Настасі и ту дивоглядну подорож по далекому світі и той величавий храм золотий, пригадав собі настоятеля и лист від батька и розмови своіх товаришів — и похилив голову в задумі. Що́ він тоді передумав-перегадав?..

В ёго душі наставала якась колотеча дійсности, власних думок и сонної уяви, здіймалась борба тисячних суперечних гадок. Він нагадував собі той світляний образ Настасі, що як живий маячів в ёго снах, живими глядів на ёго очима и живими промавляв до ёго словами, він викликав сю чарівну постать з нічних сумерків, як би боявся, щоб на вік не пропала з ёго уяви, пригадував собі вбогу хатинку на відстороні, де вбога мати заколисувала любу дитинку шукаючи втіхи и надії в ії невинному як рожа здоровому лицю, згадав свою мандрівку по темних яскинях и той образ зелених, розлогих ланів, тихих сіл щасливостю повитих, трудящими та любящими людьми оживлених, згадав и Настасині слова приказувані до тих образів, — и ёго серце наповнялось якоюсь тугою за тими образами, оживало ба-

Digitized by Google

жаня зажити житям тих образів, тих людей, тої щасливости, що світилась у них. Ах! се були тілько мрії, сонні привиди, спомінки...

Треба було збератись на утреню. Крикливий дзвінок семинарицький давно перегомонів и гурмами сунулись питомці до церкви. Але навіть гамір стілько людей, гуртовий спів сотних уст, що, здається, аж потрясав мурами церкви, не міг вибити Уляна з ёго маячливости. Він стояв сціпенілий мов не чув сего співу, не бачив своіх товаришів; морозливий холод переймав ёго тіло. Перед ёго очима стояв сонний образ того величавого, блескучого, золотого храму, наповненого живими й мертвими людьми великої пишноти и потуги, освіченого ярким, золотоплавним світлом, оживленого грімучою, побідоносною музикою, здвигненого богацтвами всего світу на пановане над цілим світом... Се ж инший світ від того, що роскривався перед тим в убогій хатині, в темних підземних яскинях, та в тих смирних, тихих, але веселих и щасливих селах. Се два світи — відмінні, несхожі, суперечні... Сей світ богатий блескучий, препишний якось придавлював ёго душу тою зимною пишнотою, тою пригнітаючою величавостю, тою яскравою світлостю и панскостю. Тут в богатій материні панувала сила, що прибивала духа до землі, казала ёму плазом стелитись перед потугою материні; там дух оживляв землю тихою щасливостю, свобідним, веселим житям, мов підіймав землю до неба. В Уляновій душі будилась охота знятися до борби за правду того смирного, тихого и трудящого світу евангельського... Туда кликала ёго якась внутрішна сила, мов голос совісти. Там виднівся ёго идеал; с тим світом годився той чарівний образ Настасі, що проводив ёго в сопних марах... Але над пропастю поник сей образ и він очутився сам самотний серед другого світа, серед тих людей, що с криком и галасом кинулись на ёго як на ворога, серед чужини — ворожої! Чи справді Настася покинула б ёго у такій пригоді, у такій борбі, — роздумував Улян —, чи може се тілько пересторога перед тим другим світом?..

„Низложи сильныя со престолъ и вознеси смиренныя, алчущия исполни благъ и богатящыяся отпусти тщы“, загомонів біля Уляна верескливий голос дякуючого питомця и сі слова здалися ёму якимсь зазивом, що кличе до борби и знов майнули перед ёго очима постаті тих сильних, потужних и той урочистий похід... и цар світа... Він оглянувся около себе наче б хотів зміркувати, чи сі слова вразили и ёго товаришів, але вони лепотіли

Digitized by Google

дальше и гомоніли мов би й не розуміли, чого допрошуються, до чого завзивають.

„Связати цари ихъ путы и славныя ихъ ручными оковы желѣзными“, знов залепотів дяк біля Уляна. Він аж стрясся. Се ж поклик борби, що здіймалась в ёго душі, в ёго снах, в ёго думках! Скрізь пригадувалась, причувалась и привиджувалась ёму та борба.

— „Не вже ж я в перший раз все те чую, чи в перший раз помічаю правдиву вагу сих слів?“ питав сам себе Улян и ёго лице хмарилось від важкої задуми.

С похиленою головою виходив він с церкви. Коло „фірти“ (входових дверей до семинарії) вчинився якийсь галас. Двері стояли росчиняні на стижір, а під стіною сіпався якийсь вбогий с „фуртияном“ (дверником). Вся одежа на вбогому складалась с самих лахів, що наче вилазили клаптями з ёго нужденного, сухого, скорченого тіла. На ногах, котрими вбогий сильно заперався під стіною проти напасти дверника, було тілько шкаматя давно витоптаних, викривлених, видертих чобіт. Вистаючі пальці и пяти були рівно заболочені як отсе шкаматя. До половини голими, близнами вкритими руками борикався вбогий з дверником, що силкувався схопити ёго за спину. Ёго худе, мов порохом обсипане лице, росхрістана шия, побурепе мабуть від віку нечесане, в ковтуни позамотуване волося, запилена и замащена, рудовата борода, скривлені уста и витріщені, цибулясті очі, — надавали ёму вид страшного, нужденного, крайне збідженого а мабуть и божевільного чоловіка.

„Пустіть мене до церкви, до церкви, — я хочу помолитись,— там співають“, кричав вбогий хриплячим голосом.

„Підеш ти драбуго“, грімав дверник з урядовою повагою и в почутю своеі сили, „підеш ти волоцюго звідси! Тут не для тебе місце“.

„Я не драбуга, я не волоцюга“, захарчав вбогий вириваючись з медвежих лаб дверника. „Я тут був як ще ти бублики перекупкам викрадав, я тут вчився германевтики, гебреіки, догматики, співав в тій церкві, мешкав під тим числом от-там, подивися; пусти мене, не дри, не сіпай, най подивлюся, чи слід остався, най погляну и згадаю колишні літа, моє щасте молоде...“ В ёго очах стали рясні слёзи як блескучі перли, він трясся від стужі, а може й від жалю.

„Дайте ёму спокій,“ озвався Улян до дверника, що не переставав сіпати вбогого.

Digitized by Google

„Ксёндз ректор будуть гніватись на мене, я на хвильку відхилився від фірти, а сей волоцюга втиснувся, росчинив двері на стижір“.

„Не дайте мене ксёндзи, не дайте мене ксёндзи,“ лементів вбогий, звертаючись до питомців, а рясні слёзи котились по ёго лицю. „Не пускають мене до церкви, не дають міні помолитись... И я колись був питомцем сеї семинариі... Ох, літа моі молодиі, літа моі літа, чом ви не вернетесь?“ голосив вбогий наче співав, наче ридав голосом тужливої пісні. Питомці переходили мимо, дехто й сміявся та й собі підтягав пісню: „літа моі молодиі“ и тілько кількох стануло з Уляном и вговоряло дверника, щоб лишив вбогого. Улянови жаль стало бідного чоловіка, він сягонув до своєі звичайно пустоі кишені и вийняв останні два „бернадини“ для поратунку нещасного.

„Щоб вам, ксєнже предобрий, Господь сторицею нагородив, щоб вам гарна жіночка міліоновий посаг внесла,“ дякував вбогий цілуючи край Улянового плаща.

„У-у, У-у, а се що, чого тут, пощо,“ загув знаний голос з заду. „По що сюда лазити! Тут нема нічо. Там висше, висше до Лазаря, — тут нема.“

„Illustrissime, може собі пригадуєте колишнёго питомця,“ говорив вбогий благальним голосом.

„Що, що — питомець! Не пригадую собі, не пригадую, не пригадую.“

„А як я співав кондаки — ка-а-ме-ни за-пе-ча-тану от Ю-у-у-у-дей,“ почав співати вбогий.

„Ну, ну, ну, жадних комедий, жадних, вон, вон — бо кажу закликати поліцая — вон!“

„А ви тут щó, чого поставали? — О и ти вже тут,“ звернувся старшина до Уляна. „Може тебе кортить на світ, видиш, що значить світ“.

Улян весь спах полумям від гніву, на ёго устах завертілось гостре слово, але переразливий крик вбогого заглушив всіх а старшина скорою ходою пішов дальше. Дверник з усієі сили сіпнув вбогого и випхав ёго за фірту. Вбогий закричав, завив як божевільний. Двері затряснулись з лоскотом за ним.

„Ой Юдеі, Юдеі запечатали камінь, — бодай би гробом стало се каміне“, — чутно ще було вбогого голос на улиці.

На дворі впав перший вчасний сніг, а мороз випогодив вчера хмарливе и бурливе небо.

Digitized by Google

Улян спогадав собі, яким то мусить бути те житя без приюту, в холоді и в голоді, згадав вчорашні слова настоятеля и лист від батька, ёго просьби и перестороги, згадав и Настасю — и серце в ёго завяло, душа засмутилась, тяжке зітхане вирвалось з ёго грудей...

Перешкоди осущеня панславізму.

(Після статі А. Н. Пипіна **„Панславізм в минувшости и в теперішности“** (IV. Трудности вопроса.) зам. у Вѣстнику Европы 1878.)

Всякий напрямок в житю тим тілько й заслугує на увагу, коли він веде до діла, до осущеня, до житя. Так и панславізм треба розважати також по ёго фактичній стороні. Чим ширша задача, яку ставить собі панславізм, чим більше народів він дотикає, чим звучнійші фрази висказуються на сей темат, — тим важніщим стається питане про ёго осущимість.

Панславізм операється головно на спорідненю славянських народів. Тим то й принцип панславізму являється в сущности яко принцип национальний, а не релігійний або який инший.

Вже тут — в самім принципі — замітна велика неясність властива цілому панславістичному напрямкови. Горячі прихильники панславізму залюбки вказують на Німців и Італіянців, на іх национальне обединане яко подію рівнородну панславізмови*). Однакож тут треба перш усёго спитати, чи „славянське чутя“ (а воно ж представляється основним діячем в всеславянськім питаню) можна рівнати з национальним чутям, яке безпосередно и живо лучить Німців и Італіянців в справдішну цілість. Дальше треба згадати, що в панславізмі лучаться ще й инші мотива пр. релігійні, знов же ж не тожсамі з национализмом. Вконець не можна поминути житя поодиноких славянських народів, в певній мірі вже доволі самостійного и відрубного. Коли б навіть можна се житя не називати национальним, — чого після нашої думки без невласти-

---

*) В Галичині вказують на Німців и Італіянців прихильники „обрусѣнія“ Русинів а відтак и всіх Славян. Іх можна вважати в тім згляді за одно с панславістами, що послугуються тими самими мотивами и прикладами для піддержаня своіх напрямків. Те що тут дальше сказано по причині німецького и італіянського обединаня буде заразом відповідю и на виводи галицьких обединителів.

Digitized by Google

вого ростягуваня понятя национальности вчинити не можна — то все ж таки сей самостійний и відрубний розвій славянських народів останеться напрямком супротивним панславізмови (яко знищеню сего відрубного розвою) и о стілько реальнійшим від панславізму, о скілько сей розвій славянських народів виходить з їх дійсного житя.

И дійсно, коли в славянськім світі истнує прямоване до утвореня одної цілости, за про що ж выражається воно так неодностайно и так непостійно? Племінна єдність в старовину ледви була почувана; племена розійшлися так, що втратили навіть всяку гадку про можливість союзу и спільного діланя; тоді коли национальна борба у поодиноких племін доходила до найбільших розмірів, до останнёго висиленя народніх сил, як у Чехів в добу Гуситства, у полудневих Славян в добу борби с Турками, у Русинів в тяжкі часи їх давної исторіі и т. д., ті национальні рухи свого часу не знаходили відгомону у спорідненых племін, були ім взаімно дуже мало або й зовсім незвісні. Більше взаімної свідомости и интересу розбудилося доперва с кінцем минувшого столітя, але й тут интерес був дуже неоднаковий, и довго невходив в масу суспільности, на пр. московської; часами ёго й зовсім не було, як у суспільности польскої, — а в хвилю сильнійшого розбудженя, як н. пр. с початку росийсько-турецької війни и досі, представляв багато чудних супротивностей.

Можна було вважати, фактом историчним и погодитися с тим, що Славяне в протягу своєі середновічної исторіі не знали одні других, жиючи собі житям осібним, та не маючи можности за власним горем гадати одні про других. Але славянофільські поети, від Коляра до Тютчева, и панславянські историки-публіцисти ставлять самий факт зовсім инакше: с самого початку видять вони в славянстві одну родину братів, завсіди оден другому близьких, але розъєднуваних злобою ворогів, котра и тепер ніби то тілько й одна не дає ім зіллятися в прежній братній союз, в одну цілість. Тимчасом саме прямоване до того союзу ще й досі недостаточно выяснене. Славянські национальности угнітані Турками, Мадярами або Німцями менше-більше були б готові покористатися політичною силою Росиі для свого висвободженя, — та на тім вже й конець; бо саме прямоване до с п і л ь н о г о з Росиєю політичного истнуваня — се ще питане.

Другі вказують на те, що годі порівнувати славянський рух пр. з німецьким, або италіянським. Италіянці гляділи властиво не национальноі, але політичноі єдности, бо єдність национальна вже

Digitized by Google

давно перестала у них бути питанєм и давно вже обявилася и истнувала в образованности и в літературі. Так и в Німців: ціль німецьких „национальних“ напрямків була тілько політична — именно устороненє середновічного февдалізму, що ділив німецький народ на богато кавалків, унеможливляв широкий суспільно-політичний розвій, та віддавав народ на самоволю и офіру дрібних династичних рахуб и дипльоматичних играшок и тим робом зводив Германію до безспльної держави, так що иноді ії політична роля в Европі була дуже сумною; але сама нація була вже давно готова. Німецька образованність була здавна загальнонімецькою, ділом людей всіх німецьких земель; вона росходилася по всіх землях німецького язика. Великі имена німецькоі науки и поезиі були ще в середних віках спільною славою и спільною наукою.

В славянськім світі чогось подібного очевидно не було. Славяноφільська школа знайшла в славянській старосвіччині тілько два пункти, и тілько трёх людей, котрим надавала всеславянське значінє, а бодай значінє можливої звязи и посередництва між славянським заходом а всходом. Найперш — діяльність Кирила и Методия, що простягалася безпосередно або посередно на всі славянські племена старосвіччини, а хоч удержалася тілько на всході и полудні, то для других показала вона бодай дорогу правдивого, чисто славянського розвою незалежного від заходу и латинщини та представляючого зароди всеславянськоі будущини. Відтак діло Гуса являється наслідком тоі старої загальнославянськоі православноі установи, що переховалася в Чехиі від проповіди Кирила и Методия. Але ж звісно, що не зважаючи на те, славянський світ здавна поділився на грецьке и римське християнство и перебув ціле своє историчне житя на тім церковнім розділі, с котрим заразом лучився розділ культурний и політичний. Славяноφіли шукали славянського обєднаня в православію; з ёго розширенєм, думали вони, устороиилабся одна з важних причин розъєднаня. Але до сёго часу не зроблено в тім згляді нічого, окрім „возсоєдиненія“ західного краю від уніі, зробленого зовсім не в тім дусі и не тими способами, які б відповідали загальнославянському становиску. Звідсіля вийшло, що віроисповідний елемент зайняв в теориі славяноφільства перворядне місце. Здавалося льогічним, через обєднанє в самій вірі устороиити розъєднанє підтримуване ріжновірством. На ділі ж зайшла тут важна льогічна помилка. Власне для того, що релігійна відрубність, яко культурна проява, исторично замінилася в одну з важнійших приміт самих

Digitized by Google

национальних ріжновидів, то піднімати скусне обєднане через одновірство — значило би кидатися на національні властивости, на саме национальне почутя; — а між тим власне тілько с сего почутя могло би виходити прямованє до спільнославянського союзу для захисту поодиноких национальних організмів. Коли национальність є організмом, як се приймають и славянофіли, то й зусиля змінити сей організм в постатях політичних були б таким же насиллям, яке, після їх гадки, вчинив петербурський период над московською старовиною. Скусне обєднане через одновірство супротивлялось би самим цілям обєднаня и тому спочутю историчної национальности, с котрого й єдино тілько може випливати свідомість потреби політичного обєднаня. Таким отсе чином віроисповідний елемент показавбися на ділі скорше принципом розъєднаня як обєднаня споріднених национальностей.

Щоб устороиити політичні незгоди за про ріжновірство, в наші часи остається тілько одеи спосіб: зовсім вичеркнути релігійне питанє с політичної програми, або иншими словами, замість такої суперечности покласти широкий грунт повної релігійної свободи. Треба памятати, що саме ворогуванє споріднених народностей задля ріжновірства було наслідком того, що народи служили орудиями борби духовних каст и правительств, що підпадали впливови сих каст.

Славянська образованність виказала багато славних осіб и фактів, внесла важні, нераз дуже цінні вклади в историю европейського знаня и цивілізації; а все ж таки не представляє вона нічого одноцільного, виключно питомого своєславянського. О ній не можна говорити так, як о німецькій, французькій, італіянській образованности. Славяиські племена ишли кожде собі з осібна: коли одні доходили до висоти образованя, другі були в крайнім, безнадійнім упадку; образованність чеська XII. віку, польска, дальматинська, були не відомі одна другій; славні имена науки и поезиі одного народа були пустим гомоном для другого. Для нас на пр. поезия старих дальматинців, старих чеських поетів, польских писателів золотого віку — зовсім нічим, за про те, що свого часу ми про неі нічого не знали. Москалям ще й досі аж надто мало відома польска література, одна з найбільших славянських літератур. Тілько одеи период, де в одній части славянства була звістна літературна солідарність — єсть период староі православноі письменности, котра через церковнославянський язик була спільною Болгарам, Сербам, Русинам и Москалям. Але й тут национальність була не головною річю, а тілько щасливою догідностю для головного: для церковности. Сучасна московська літера-

Digitized by Google

тура відома в славянськім світі тілько уривково, и можна сказати, що животні питаня внутрішні, від котрих залежить и спосіб відносин Росиі до славянського діла, займали ще до сего часу дуже мало західно-славянську літературу. А вже й нічого говорити про Русинів, котрих, здається, велика часть Славян, а навіть самі славяноφіли не бачать, а тим менше знають, хоч без увзгляденя сего народу, так важного в семъі Славян, як по числу и географічному положеню краю, так и по историчній минувшости и національнім характері, — не може й бути дійсно сериозної думки о якім-такім реальнім осущеню всеславянської взаімности, а тим менше панслявізму.

Все те не представляє нічого похожого на ту историю национальної образованности, котра у Німців та Италянців надає іх літературі — отже загально-национальному житю характер цілости и єдности, та, не зважаючи на політичне дробленє, утворила з утворів поодиноких країв одно национальне наслідство.

В загальнім пробігу жита славянство ще й досі остається дуже розділене: история, звичаі, побут, — ріжнородні політичні интереса все ще росходяться, а, при теперішнім положеню Росиі, згодливість все ще надзвичайно трудна а навіть неможлива; язик славянських племін, філольогічно однакий в своіх стародавніх основах, зовсім не однакий після теперішної будови, а у ріжних племін взаімно незрозумілий.

Так очевидно славянський рух непохожий на национальний рух німецький або италіянський. Рух славянський се прямованє обєднати не народ, але ціле племя — прямованє такого роду, як коли б н. пр. появилося прямованє обєднати латинське племя, або коли б Германство загадало зілляти с собою Голляндию, Данію и Скандинавию. Де ж границя сёму прямованю? Зіставало б обєднати арийське племя, вже ж бо и воно підходить до одної цілости!

Так отже не піднімаючи питаня, чи можливий панслявізм чи ні, — в тій чи иншій формі, — годі не добачити, що рух славянства в тім змислі обставлений великими перепонами вже по самій историчній сущности діла, и ті перепони лежать не в одних внішних політичних відносинах теперішної хвилі, а в конець було б дуже простодушно думати, що ёму можна помогчи політичною сентиментальностю и містицизмом.

От тут годиться також сказати дещо про значінє национального принципу в всеславянськім питаню. Ми вже вище сказали, що принцип панславізму є переважно национальний. Ка-

Digitized by Google

жемо переважно а не виключно национальний раз для того, що, як висше згадано, в панславістичну гру входять також и инші елемента, а в друге, що панславізм тілько о стілько є національним принципом, о скілько він вийшов с факту спорідненя славянських народів и о скілько підносить, а бодай думає підносити славянство против инших неславянських народів с. є. о скілько він є обявом родової борби народів за збереженє свого роду. Се значінє национального принципу має він тілько на вні: суроти не-Славян, однакож на внутр супроти поодиноких славянських народів не має він тої ціхи национального принципу. Ми вже попереду сказали, що и чому не можна панславістичного руху прирівнувати до рухів західно-европейських народів а именно до німецького и италіянського обєднаня. Панславізм у своїй дотепершній (правда тілько теоретичній) постаті остається безперечно напрямком супротивним досі вже розвитому відрубному и самостійному житю поодиноких славянських народів. Він є вправді теоретичною потенциєю всеславянського житя, але практичною негациєю самостійного житя поодиноких народів славянських. А се власне не так на полі політичнім (де він міг би остаточно ще прийняти форму федерациї славянських народів), як власне на полі национальнім и культурнім. Не тілько панславісти, але й инші (здається навіть и сам А. Пипін) припускають можність осущеня панславізму, яко культурного обєднаня всіх Славян, до чого мав би послужити спільний всім Славянам язик и спільна всеславянська література. Але власне так пійнятий панславізм є супротивностю самостійного житя поодиноких славянських народів, негациєю национального принципу, бо тут именно треба залишеня досі вже розвитих и дальше розвиваючихся славянських літератур и язиків, значить знищеня сих национальностей вкористь загальної национальности теоретичної — всеславянської. Крім того таке культурно-словесне обєднанє всіх Славян, щоб могло осущитись, мусіло б попереду повернути усіх Славян до того стану середновічного, в якім и було тілько можливе утвореніе обєднуючого французського, німецького, англійського язика літературного, значить до тих часів, коли ще письменство не було приступним и призначеним для цілого народу але тілько для верхних кляс, котрі й могли внучувати и послугуватись книжним — літературним від народнёго відмінним язиком. Так тут являється передовсім та трудність, що у Славян такий поворот зовсім не пожаданий, бо він конечно провадив би до прийнятя одного славянського язика через усіх Славян, або до утвореня якого штучного

Digitized by Google

язика всеславянського, що в однім и в другім випадку обмежило би таку всеславянську літературу и культуру тілько на невеликий круг славянських ученик, а виключило б переважну часть славянських людів від духового, культурного житя. Словом, так пійнятий панславізм був би поворотом в зад а не поступом, котрий домагається роспливу літературної и культурної праці в найширших кругах народніх, що, як відомо, найуспішнійше сповняється за номочю народніх літератур. Национальний принцип так як він тепер проявляється в житю народів заслугує на повну розвагу. Народність се оден з висших живих організмів людскости. Її оживити и в рух ввести значить оживити и розрухати до діланя частину людскости. Так як про житя цілої людскости можна тілько тоді говорити, коли всі її складові організми чинні й оживлені, то й розбуджене народностей до властивого ім житя є загальнолюдським интересом. Деколи говориться про народність, про национальний принцип, яко про щось перебутого, перестарілого и ретроградного. Се однакож виходить з-запізнаня народности и национального принципу. Народність яко посередний організм між житям єдиниць а загалу людскости, подібно як громади, товариства, держави и т. п., переводить житя людей из нисших організмів у висші и на відворот, служить, так сказати, до правильного обігу сего житя, а ніяк не спиняє ёго и не зашкаруплює в собі самій. Дивлячись на житя людей и цілої людскости з боку правдивої дійсности не можна ніяк сказати, щоб народність була злишною або й шкодливою формою житя, або щоб її зовсім не було. Повсюду відбувається житя також и в формі народностей, а коли є яка ріжниця між поодинокими народностями, то тілько така, як між організмами більше або менше розвиненими, живійше або слабше ділаючими. Після сказаного ясна річ, що народність а тим самим и национальний принцип не є нічого супротивного загальнолюдському принципови. Тілько не треба запізнавати становиска народности и значіня национального принципу в організації людскости. Правдиво зрозумілий поступ и розвій людскости не вимагає нищеня народностей, а противно їх повного оживленя. Збереженє народностей и їх розвій належить до задач вселюдських, тілько треба дбати про те, щоб народність сповняла своє становиско в житю людскости, щоб вона була посередником між висшими а нисшими організмами людскости и вела до вселюдського жктя.

Годі заперечити, що не все так діялось, що часто збереженє и розвій народности піймали яко зашкаралупленє народу в самім

Digitized by Google

собі, яко удержанє народу на однім місци, в однаковім, незміннім стані „традиції“, що очевидмо противилось всякому розвоєви, а вже ж конечно и вселюдському. С того, мабуть, вийшла поговірка на народність и национальний принцип яко щось ретроградного. С того, по части, вийшла й охота виставляти космополітизм (в розуміню понеханя народности) яко щось вельми поступового. Тим часом одно й друге — национальна зашкарупілість и космополітична мрія — операється на непорозуміню. Житя сє неустаючий рух, що раз більший розвій и поступ. Тож удержувати национальність в незміннім кружку „традиції“ значить засуджувати ії на смерть и зводити ії до нежизненности*). Не менше й фраза о „пережитости национального принципу“ виходить з непорозуміня. Ті, що послугуються такими фразами, показують звичайно на Французів, Англіків, Італіянців и Німців. Сі народи, після їх думки, покинули вже национальний принцип, значить, ціла західна, цівілізована Европа закинула націоналізм між старе рапутя

---

*) Від такої „традицийної зашкарупілости“ треба розріжнити висвічуванє историчної минувшости народу, відновлюванє историчних споминок народнёго житя, видобуванє народніх памятників, підношенє світлих сторін историчної минувшости народу и т. п., що все робиться для розбудженя самовіжі в народі, любови своєї народности, для привернення пошани и тяглости житя народу. Минувшість представляється тут не яко идеал будучности, але яко ії задаток, яко легітимация до будучого, красшого, поступового житя. Що тут буває звичайно багато пересади и перехвалок, се не зміняє сущности діла и пояснюється тим, що розбудженє народности роспочинається звичайно поетами и в загалі людьми горячими, великою любовю своєї рідної родини перейнятими, котрі при невідраднім стані теперішности мусять зажичати красок и фактів з минувшости, щоб розбудити віру в животність и силу народу и щоб удержати власну национальність на рівні з блескотом пануючих национальностей. Всі починки відродженя народностей виходять від того, що повертаються найперш до минувшости народу (в часі упадку загалом забутої) и лучать ії с теперішностю та виснувають з неї нові заснови народнёго житя ставляючи нові напрямки, нові ціли, нові идеі задачею нового житя народу. Розумна критика минувшости, направа историчних похибок, наукова підстава нових змагань и розуміне поступу — можуть и повинні охоронити такий национальний рух від повороту в зад а не в перед. У всіх новорозбуджених Славян: у Болгар, Сербів, Чехів, Русинів и т. д. можна прослідити такий почин їх відродженя на так званих „историчних підставах“. Се однакож не значить, щоб вони хотіли привернути па вікн згаслу минувшістя и тілько нерозум або зла воля може говорити, що пр. Шевченко бажав повороту козаччини, гетьманів, блескучих булав и т. п.

Digitized by Google

и має вже далеко инші, висші цілн, так и другим народам, а именно й славянським народам нічого побиватись за тим „старим рапутям“, а треба йти за новими идеями. Тут запізнається те, що народність є передовсім форма а не ціль житя. Коли який народ відзискає для себе свобідне истноване яко народ и має повну свободу розвивати свою народність: переводити в собі идеі людського житя, тоді очевидно — народність сама собою яко индивідуальність народу перестає бути цілею змаганя народу, бо вона вже фактично війшла в житя и дійствує повною силою. Тим не менше однакож не переходить вона між „старе рапутя“, а противно обявляється в подвійнім напрямку. Перш усёго кожда свобідна народність виявляє свої властивости на полі культурної праці и в міру своєї культурної сили впливає на другі народности від неї слабші, опановує їх духово, а сусідні слабші народности навіть по части винародовляє (порівн. утворене романських народів, взаємини Франціи и Німеччини, колисьто німецькі: Альзацию и Льотарингию, упадок Поляків в Познанськім и т. п.). З другої ж сторони навіть у тих самих народів, що перебули ступінь национальної борби — национального принципу, — напово підіймається национальне питане, як тілько национальність в дечім з якої чужої сторони загрожена. Так бачимо, що ще й тепер борються за национальний принцип — Французи в Альзациі и Льотарингіі, Італіянці в Австриі (в Дальмациі, Трієсті, в Тиролю), Німці в Уграх, в Чехах а навіть и в Росиі. Значить, национальний принцип війшовши в повне житя, в осущене, перестає бути предметом змаганя або й борби народу, але не перестає жити и не переходить між „старе рапутя“, як се сталось с підданством, феодалізмом и т. п. дійсно „старим рапутям.“

Після сказаного буде зрозуміло, для чого „национальний принцип“ для великої більшости Славян (з виімкою Москалів, що жиють у своій державі, Сербів в сербськім князівстві) мусить на довго ще остатись їх найблисшим змаганем и то национальний принцип яко житя кождої славянської народности.

Повстає одже питане, які взаємини заходять між панславізмом а націоналізмом славянських народів? Ми вже висше сказали, що для Славян панславізм тілько на вні може мати значіне национального принципу. В тім згляді треба розріжнити політичний и, так сказати, культурний панславізм. Політичний панславізм міг би мати тілько тоді практичну вагу, коли б се було змагане до федеративного звязку усіх славянських народів, бо тілько тоді була б запевнена враз з збереженем цілого славянського племени також

Digitized by Google

индивидуальність кождого поодинокого славянського народу и тілько тоді можна б надіятись на повну симпатию для такого панславізму між всіма Славянами и на іх згодливе діланє. Тим часом на ділі не бачимо й зароду такого політичного змаганя. Надто обава перед зовсім непригожою геґемонією Росиі так велика и дійсно узасаднена, що й сама гадка федеративного звязку бодай на тепер мусить оказатись неосущимою, не згадуючи вже про те, що й Австрия через більшу половину залюднена Славянами не може зречися своєі ролі в політичному житю Славян.

Що ж тикає культурноі сторони панславізму, то вона й ледви чи дасться докладно зазначити. Хіба тілько в дуже маленькім розмірі можна говорити про панславізм яко про культурний принцип. С того, що Славяне зробили досі на культурнім полі, тілько дуже маленька часть вийшла из-за панславістичного руху. Усе робиться тут силою поодиноких славянських народів и мимо противних перехвалок можна сказати, що нема ще всеславяньскоі культури. Се поле лежить ще досі для панславізму облогом. Фактом є тілько те, що між Славянами проявляється процес взаімного зближеня: славяньскоі взаімности. Але й та взаімність, про котру свого часу так багато написав Коляр, а за ним и инші панславісти, обмежується ще на дуже невелике поле и має більше ціху взаімного пізнаваня исторично-етнографічно-словесного, аніж ціху спільноі духовоі праці. З другого ж боку треба памятати на далеко сильнійший вплив культурний західних народів, котрий именно вводить що раз нові культурні идеі в житя славянських народів. Щоб світ славянський мав своє питоме культурне значінє и культурну силу, мусить хоч один славянський народ станути культурно бодай на рівні з західними народами и виявити славянську цивілізацию. Західні Славяне не маючи повноі свободи всесторонного питомого розвою не мають змоги здійнятись до такоі роботи, а в Росиі, поки тріватиме дотеперішний стан спиняючий як розвій політично-економічний так и словесно-науковий, тож нічого думати про таку роботу, котроі першим услівям: повна свобода. А власне, коли панславізм має мати вагу для славяньского світу, то він повинен статися прямованєм не тілько до політичноі але й до економічноі и культурноі сили славянства.

Західне славянство понесло в тім згляді уже багато страт; німецьке образованє, обичаі, язик неустанно ширяться в краях австрийського славянства и в краях польских Прусиі; а німецький вплив сильний цілим обємом німецькоі образованности и широким загальнолюдським значінєм. Німецьке образованє стається

Digitized by Google

для західного славянства средством в загалі для усвоіня европейської науки и цивілізациі.

Отся сторона национального питаня часто розуміється и у росийської суспільности зовсім хибно. Лякаючися німецького або в загалі західноевропейського впливу, гадають від него ухилитися — уйти: ультра-национальні патриоти, н. пр. у Чехів, бувало, вважали гріхом учитися з німецького писателя; московські с погордою відносяться до „німецьких книжок“. Таке сумне становиско, конечно, підтримує тілько темноту; а тим часом же тілько висота умственної рівноваги може надати „национальности“ силу видержати конкуренцию образованя. А росийська суспільність ще й досі не має повного розуміня про свобідну широку науку, від котроі залежить и значінє и політична сила.

С тим тісно вяжеться ще внутрішна суспільно-політична самодіяльність. Поміч Росиі в одних тілько армиях не вистарчає; вона може и зовсім ні нащо не придатися, коли не буде підтримувана неустанною солідарностю суспільности. Питаня рішаються як мечем, так и моральпо-політичною силою, котра зависітиме впрост від принципального характеру суспільности або й верховодців, від іі внутрішпо політичного стану. Берлінський трактат викликав в Росиі великі непорозуміня и невдоволенє; він справді не може вдоволити ні Славян, ні росийської суспільности. Але чи ж росийська суспільність має право на кого нарікати? Чи була вона приготована зрозуміти ті питаня, які виявилися в полудпево-славянських подіях; чи ж дуже зайнялася тим, щоб усталити хоч би тілько попереджаючо відношеня Росиі до балканського славянства, — чи ж висказала вона своі теперішні мисли и бажаня, — та и в загалі чи гадала висказати іх з якою повнотою и правом заслугуючим на увагу?

Остання війна Росиі зробила дещо для полудневих славян, але ще далеко не все, що могла зробити. Тоді, коли росийські війска верталися, и іх овациями стрічали, стан річей на славянськім полудні остався темним, а перші місяці сповненя берлінського трактату пазнаменувалися фактами, нагадуючими страшні подіі в Болгариі в році 1876. Серби впрост жалуються, що Боснія и Герцоговина „здраджена.“ Болгария розбита на пять кавалків, и іі мацедонська часть, з міліоном мешканців Болгар, як повідають, не маючи иншого виходу спід грецько-турецько-альбанського переслідованя, загадує прийняти унію, бо католіцизм уміє красше охороняти свою паству, як православна славянська єрархия.

*

Digitized by Google

Особлившими перепонами обставлене західне австрийсько-пруське славянство; ёму дуже сериозно грозить германізация. Тут меже-славянське питанє ще більше заплутане. Відносини Росії до Поляків, Чехів, католицьких Сербо-хорватів, Словенців, не мають звязей одновіря, и задля того росийській суспільности далеко труднійше, ніж взглядом полудньево-православного славянства, означити своє фактичне становиско до них, свою солідарність з ними.

В конець, славянський світ хоч и обявляє тепер видимо прямованє на ново установити и скріпити взаїмну звязь своіх часток, то все ж отсе не значить, щоб славянські „ріки“ бажали зіллятися и згубитися в московськім „морі.“ Противно. Кожда поодинока народність, навіть дрібна, навіть мало чим ріжнячася від грубшої вітви, дорожить своєю відрубностю, так що мимо всіх доосередних рухів ик єдности и союзу в славянських племенах замітний всюди відосередний рух, свідомість своєі відрубної самостійности, и прямованє ії зберегчи. Се зовсім природно. Народність, раз розізнана, зискує двояку ціпність; ії безпосередне значінє змагається, коли обставини щасливі кажуть нею дорожити яко виразом народнёї особистости. Для мас відказ від народности — річ несусвітна, як відказ від цілоі своєі природи; нарушенє ії завсіди трудне для народа, завсіди морально важке и ображаюче. Доля „останніх могикан“ — важка и трагична. Якими ж способами можна погодити два напрямки, оба природні и людські; як можна при частковім консерватизмі (сепаратизмі) поодиноких єдиниць дійти до обєднаня цілости?

Таким чином, питанє єдности сполучене з множеством всякого рода перепон. Панславізм — в якій би не будь формі солідарности, коли не впрост політичній, то культурній, літературній, але солідарности фактичній, не голословній и уроіній — дуже ще далекий від осущепя. Передо всім, славянському рухови конечно перш усяких дальших плянів, обезпечити політичну свободу для кождого поодинокого славянського народу з осібна. В відносинах загально культурних предстоіть славянству велика праця культурна — у богато народів ледві почата, а у всіх разом далеко відстояча від культури західно-европейськоі. Взаімні відносини славянських племін ще переповнені непорозумінями инколи рівнодушностю, часто недовірчивостю а навіть впрост ворогуванєм.

Ми ще далеко не вичерпали всіх сумнівів и перепон питаня, ми хочемо тілько вказати, що питанє не таке то просте и ясне, як здавалося и здається богато маячникам славянським и московським.

Digitized by Google

Скорбні Пісні.*)

IX.

Чого б, здається, бідувати,
Чого б журитися міні,
Що холодно в сусіда в хаті —
Й розбита шибка у вікні,
Що пухне з голоду дітвора,
А грошей и шага нема,
И хліба в хаті и в коморі
Не знайде й миша ні зерна?
Чого б здається, сумувати,
Що за подушне у ёго
Останню шкапу цінувати
„Начальство“ вчера узяло?..
Не слід бо й справді сумувати,
„Що груш не має на вербі....“
Дурне — ти серце! час би знати:
„На всіх не стане в нас журби....“

Перебендя.

X.

Ніч на дворі: тихо, ясно,
Срібний сніг кругом;
Повний місяць серед неба
Сяє над селом.
Он на церкві хрест високий,
Мов огонь блищить;
Мов на варті запорожець
Січовий стоіть:
Стереже людей убогих
В сонному селі
Най сердечнні спочинуть
На хвилину — хоч у сні!
Най у сні хоча забудуть
Голод и нужду,
Тяжку працю нескінчанну,
Неволю й тюрму!

Перебендя.

---

*) Гл. „Правда“ В. X. стор 834. Скорбні пісні VII, VIII.

Digitized by Google

ГРОМАДА У РУСИНІВ.

(Уваги над сільским житєм)

Евг. Борисова.

Петербург. „Слово“ 1879 Годъ III. Январь.

Передне слівце редакціі.

Подаючи невеликий труд п. Б-ва про громадське житя у Русинів, ми бажаємо тим звернути увагу на обробленє и наукове спожиткованє материялів про побут нашого народу, які у нас що-раз більше нагромаджуються. Почавши від перших збірників пісень и дум народніх та від знаменитих „Записок о южній Руси“ П. А. Куліша аж до величезних трудів „этнографическо-статистической экспедиціи“ росийсько-императорського географічного товариства зібраних п. П. Чубінським, маємо перед собою неперебране богацтво материялів про народній побут. Тілько ж з жалем треба сказати, що сі материяли остаються й досі тілько материялами и що загал Русинів, навіть тих, що віддаються літературній праці, відноситься до них зовсім по архаічному так, як би сі материяли були тілько на те, щоб їх не тикати, навіть не розглядати, а тим менше вичувати и науково спожиткувати. Ми вдоволяємось, здається, одною шанобою, яку віддають навіть сторонні люде величавій творчости нашого народу, назначаючи ёму в тім згляді перворядне місце між народами. Видима ж річ, що новочасне письменство наше, коли не хоче відірватись від живого грунту народнёго и втеряти значінє н а р о д н ё і літератури, мусить неустанно черпати свою жизненну силу из тої неперебраної и незбагненої творчости народнёі, що наша просвітна праця, коли тілько вона має йти у користь и підмогу нашого народу и оживляти та освічувати ёго виднокруг духовий, не може полишати тої питомої духової праці самого ж народу, що й в конець наше суспільно-політичне житя так довго мусить мотатись в неясних проблємах, як довго дійсне житє народу, ёго суспільні погляди, ёго економічно-суспільний побут оставатиметься чужим, незрозумілим, незбагненим нашій интелігенціі. Тут конечно потреба рівночасно из збиранєм тих материялів вичувати и обрабляти їх всесторонно. Тоді тілько так збирачі, як и широка публика, побачать користь с такої праці, котра у нас досі звичайно кінчиться на одних словах и похвалах, що мають більш значінє пустих фраз як справді почутої правди.

Заміщаючи труд п. Б-ва, ми зовсім не вважаємо ёго яко викінчену працю, а скорше яко пробу першу студиі по етнографічним материялам про громадське житя. Громадське житя становить одну з найслабших сторін досі призбираних материялів — може й тому, що воно,

Digitized by Google

яко обяв зборового житя далеко тяжше надається до докладного огляду. Не треба, бачиться, багато про те говорити, що такими термінами, як „юридична особа“, „юридичний институт“ и т. п., яких уживає п. Б-ов до означеня и поясненя сущности руськоі громади — дуже мало, а властиво нічого не пояснено, так як сі терміна зложені именно правниками на пояснення творів зборового житя, о котрих сущности и властивім значіню самі правники між собою й досі ще не можуть погодитись. Ми й не можемо згодитись на таку термінольогію при поясновању обявів суспільного житя (яким и є на першім ступні громада), так як перзоніфікація суспільних обяв може служити до наглядности предмету, але не до поясненя сущности обяву житя вправді збором осіб витвореного, але власне для того зборового а не особового житя, одже й чогось відмінного, висшого и більше складового (скомплікованого) як житя особи-єдиниці. Таке пояснене тим менше годиться тут, де власне треба пояснити: де и в чім покладає наш народ границю між индивідуальним а громадським житям, яким способом годиться всіми замічений и ствердженый великий индивідуалізм Русинів з громадським житям и с тою великою пошаною „громади“ — яко — „великого чоловіка.“ Тут очевидно „громада“ не поідає и не тероризує „єдиниці“, а противно — громада и єдиниця — має свій тісно означений круг житя, котрого переступати або нівечити ніяк не можна без погріху проти народнёго понятя житя, без нарушеня значіня и поваги як єдиниці так и громади. Пояснити и докладно означити сі границі — се річ студиі народнёго побуту.

„Громада“ — неперечно — „великий чоловік.“ Перед нею клониться єдиниця не тілько яко перед силою „більше рук“ — але й „більше голов“ и то голов розумних, статочних. Разом з понятем громади твориться и громадська мораль — и прилюдна опінія громади. Але між словами: „громада великий чоловік,“ — а не менше значними словами: „Ой Кияне, Кияне, панове громада!

Погана ваша рада!“ або

„Ей, Полоняне, Полонянська громада!

Не хороша ваша рада...“

є велика розгрань, котру й то ж належить пояснити, именно коли то єдиниця може здійнятись до осуду цілоі громади — й ради.

Громада, в понятю руського народу, не є супротивностю єдиниці, але висшим твором. Яко така истнує громада в понятю народа, так сказати, абстракцийно. Та ж з одноі сторони виявляється громада яко найвисша инстанция суду и сили *), а з другоі сторони повага гро-

*) Як у народі ще й тепер глубоко почувається повага и значінє громади може показати слідуючий факт. Львівский суд карний засудив одну мужичку за убійство сина — на смерть и продложив акта до висшоі инстанциі в ціли переміни кари смерти на дочасну кару. По уласкавленю через Цісаря засудив найвисший трибунал мужичку на 25 літ вязниці. Ії оповістили сей засуд найвисшого трибуналу. „Ой паденьку нещасливий,“ сказала на те мужичка, „та ж то цілий вік, де ж я дожию. Може би ще можна просити ласки.“ Ії обяснили, що тут вже рішила найвисша инстанция. „Та може би ще громада подала за мною свій голос,“ сказала мужичка, думаючи, що громада може мати ще силу змінити засуд найвисшоі инстанциі.

Digitized by Google

мади не підкопується погріхами тіснійшої громади (про котру буде річ дальше в статі п. Б-ва), ані „штучною“ громадою утвореною новочасним уставодавством державним. Властива громада, в розуміню народнім, приберає тоді иноді назву „людей“ („присудили л ю д е“) „старих людей“, „села.“ Тож цікава була б річ прослідити и ті обяви в житю громадськім, які пр. у нас викликала устава громадська уложена людьми зовсім незнаючими народнёї громади.

Досліджуване народніх правних звичаїв, як и народнёї моралі, було б неменше важним и воно конечне до належного розуміня всіх обявів громадського житя. Цивільна и карна юрисдикция — се одна из найцікавійших сторін сего житя. Її студиюм тим конечнійше, що, „учене праводавство“ раз-враз витискає народні понятя правні и ім відповідні звичаї. Увагу на народні звичаї правні звернула також и краківська академия наук, але о скілько поспіли праці в тім згляді — нам не відомо.

На дальшім пляні висуваються також питаня економічні — господарські, котрих не тикає п. Б-ов в своій статі, хоч було б неменше цікаво знати докладну границю між индивідуалізмом а громадянством в економічних відносинах.

Ми дотикаємо побіжно сих питань, щоб вказати потребу розъясненя громадського житя на Руси — праці, котроі ще далеко несповняє розвідка п. Б-ва.

I.

„Громада великий чоловік“, каже руська пословиця и в тій пословиці виражається т е о р е т и ч н о и п о б і л ь ш і й ч а с т и ф а к т и ч н о дійсність сили „громади“, розуміється, ії сили в порядкованю внутрішнього житя сільского. Адміністративна и поліцийна власть в селі в особі старости, сотського, десятників, урядників, безсильна перед голосом громади; — та власть, „казенна“ звертається при сповненю своіх обовязків за „приказом“ в „казенний“ волостний суд, в стан, до мирового посередника або по просту поступає собі „на підставі правил“, але та сама власть не може зневечити постановленя громади в питанях, котрі повстали по иніциятиві громади; та власть не має сили перевести навіть на „підставі законній“ того, що по гадці громади противне интересам села, що нарушає принципи „громадського“ житя, що після гадки громади, може бути рішено и виповнено тілько одною громадою, „котра великий чоловік, що схоче то й зробить, а як пяна то й старшину в холодну засадить.“

В самій річи ми здибуємо дуже часті приміри росправи „громади“ с коноводами цілком незгідно з властивими законами, видимо як сама громада рішає питанє о „безчести,“ сама накладає и виконує кари перевисшаючі висоту постановлену „законом. —

Digitized by Google

Одним словом всякому дослідцеви сільского житя кидаєсь в очі факт, що „закон“ и „правила“ стоять собі самі по однім боці а „звичай“ по другім и притім так, що в 90 випадках на 100 бере верх звичай а закон и правила мають свою сили лиш в випадках незалежних від громади.

Чим же піддержується живучість и сила „звичаю“, яка підстава для такої конкуренциі звичаю з законом, конкуренциі в котрій звичай усуває закон и ставить непроломні перешкоди для виконаня тогож закона?

Причина и підстава живучости звичаю и ёго значіня в сільскім житю, яко писаного закона, міститься в розуміню „громади“ через люд яко самостійної юридичної особи маючої власть, права и обовязки, маючої свою историю, свою самостійну ні від кого незалежну діяльність и свою зборову (колєктивну) гадку. На тій то підставі ділає громада після своєї гадки а навіть и супроти писаного закону. Приведемо кілька знаних нам фактів с сільского житя, с котрих би можна пізнати, що сільска громада уважає себе за юридичну особу, котра має власть, права и обовязки, котра уважає себе яко status in statu.

В село В. київської губерніі приіхав на парафию молодий священник. Діставши з рук благочинного церковні ключі и всі церковні принадлежности зачав священник виповнювати всі свої обовязки. Пять днів після приізду нового священника ходили по усёму селу и околиці бесіди на тему: „ніп за ніщо має громаду, хочби плюнув ії в вічі, коли вже не хотів поклониться.“ Громада чулася дуже обідженою через священника за те, що він не хотів зробити громаді „візити.“ На скілько була громада обіджена видно из слідуючого. Трапилось, що священникови треба було скликати толоку на роботу в полі. Він післав з вечера пономаря и парубка по селу кликати на толоку. Мужики обіцяли, та ні оден не вийшов на толоку; та ще говорили по всёму селу и околиці: „и приіхав не поклонивсь и живе, не хоче поклониться а посила сторожа, неначе сіпаку гнать людей на панчини чи що.“ Священник знову огнівався на громаду и знаючи іх понятя о „громаді“ зробив слідуючу штуку. Він удався до одної мужички-богачки с сусідного села другої парафиі с просьбою виорати ёму поле и звезти хліб. Довідавшись об такім намірі священника, мужики зараз таки на другий день тілько вислали плугів, що до вечера виорали усе попівське поле, а над вечір підъіхало до попівського гумна кількадесять возів с хлібом. При вечері після роботи закидували вдадованному священникови сло-

Digitized by Google

вами: „Піхотиха (имя богачки) и всі Ганчарівці й так зовсім не поважають нашої громади и кепкуються над нею; а як би ще вони помогли вам в чому небудь, то тоді вже й проізду не буде через Ганчариху (село). — Хіба ми справді не хазяї щоб вам ходить на друге село позичать плугів та плугаторів."

Без сумніву, лежить причина висше наведених виводів, що до відносин священника до громади в історії руського села. Звісно, що в давнійших часах мужики самі вибирали собі священників; для сего вибирали вони по більшій части с поміж своіх односільців письменного парубка, котрий навик до церковних відправ, давали ёму своє узнанє громади и відсилали ёго в „епархию" для науки а потім и для посвяченя. Сей звичай тілько троха змінений в формі, задержався ще до тепер; звичайно після смерти священника зверталась родина (священника) с просьбою до громади, дати „позволеня" на записанє парафиі за сином або дочкою помершого священника. Звичай сей стався однак причиною надужитя, так як духовенство робило парафию віном для своіх дочок и т. п. Але й теперішний порядок назначувати священників на парафию без згоди громади, а деколи й против волі громади, має ще більше недостатків, а коли перший порядок виглядав на якесь фамілійне „кормленє" в кінци все таки за згодою громади, то теперішний є таки справдішне „кормленє", на котре самовільно и без згоди „кормлячих" висилає архиєрей. Священник давнійшого часу був тимже самим селянином и звязував своі интереса з интересами села; теперішний священник є урядник не звязаний с селом и вічно очікуючий перепесеня на другу парафию. Описаний висше историчний фактвибираня священників через саму громаду выразився в теперішнім часі в слідуючім звичаю: новопоставлений священник прикликає до себе звичайно „громаду" рекомендується перед нею и ставить могорич. В часі тоі офіціяльноі візити йде бесіда про будучі відносини священника до парафиян, установлюється свого рода умова межи священником и громадою. По тім офіціяльнім представленю парафияне приносять свому батюшці на перше господарство дарунки: в хлібі, в зерні, в малім домашнім товарі; попаді приносять газдині кури, яйця, прядиво и т. п. Несповненє сего звичаю с сторони священника нерідко веде до сериозних непорозумінь и неприязних відносин межи священником а громадою; мужики говорять звичайно о такім священику: „це не наш батюшка, це гордий, ёму би в город а не в село; не громадський він чоловік." — Що до своіх відносин до священника поводуються слідуючим:

Digitized by Google

„нам треба попа а не попові нас“, говорять звичайно люде и роблять с того простий вивід, що: „ось нам треба знати и відати який у нас має бути піп.“

Ще яснійше виступає поняте мужиків о сільскій громаді, яко о самостійній независимій єдиниці маючій свою власну юрисдикцию, при виборах церковного и сільского старшини и кандидатів на те місце, а також в відносинах присілків до сіл. При виборах урядників має кождий громадянин повне право и цілковиту свободу критики вибираних и не уважаючи на присутність волостного старшини и волост. писаря при виборі сільских властей и благочинного при виборі церковної старшини, сільска громада цілком свобідна в своіх замітках що до вибираних осіб, бо руководиться тим, що се нам треба урядників и ми робимо честь тим, кого вибираємо; тому ми в праві вибрати кого хочемо и кромі поважаня до ёго особи, жадного иншого поважаня н. пр. задля уряду мати не можемо; напротив він єсть нашим представником в „казенних справах“ и тому він повинен представляти тілько те, що би ми самі всею громадою могли представити „перед казною.“ Розуміється, що сей принцип свобідного вибору нерідко нарушається и навіть самі підставні вимоги селян від своіх сільских властей також нерідко не виповняються; але не в тім річ який стан сільского товариства в даний момент, а яке воно може бути після своіх суспільних понятий и яка причина богато фактів в теперішному стані сільского товариства противних сим понятям.

Відносини присілків до сіл цілком не такі, які межи містом а передмістєм, де що зробить місто, те мусить и передмістє; відносини села до присілка се відносини рівного з рівним в своіх внутрішних справах. Присілки мають також свою громаду своіх представників в особі старости, и десятників свій суд старших а ріжниця межи присілками а селом спочиває тілько в числі мешканців; деколи повстали присілки цілком штучно дорогою адміністративного роспорядженя.

Поняте громади о собі самій, яко маючій свою власну юрисдикцию, показується найяснійше в відносинах громади до других громад; всі соромлячі и другі противні законам кари, накладувані через громаду на злодіів бжіл, копокрадів, на дівчат-покриток*)

---

*) На голову злодіів бжіл накладають звичайно вулий и водять так злодіів по селу; крадіж бжіл уважається дуже великим проступ-

Digitized by Google

випливають с понятя громади о своій колєктивній чести, котру нарушає кождий громадянин своім, після гадки громади, лихим поступком и о своій юрисдикциі; „на нас будуть люде пальцями тикати“, говорять звичайно селяне, „як ми будемо по головці гладити всіх своіх злодіів и не поважаючих громаду.“ В загалі, честь свою стереже громада дуже пильно и кождий громадянин гордиться честию громади. Граничні громади слідять дуже заздрісно одна за другою и не опускають спосібности, щоби покепкувати одна над другою, охрестити прозвищем, котре прилипне вічно на громаді.

II.

Тепер задержимося довше на відносинах сіл межи собою, бо в них виражається дуже видно понятє кождого села о собі самій, яко о самостійній юридичній єдиниці, маючій свою историю, свою самостійну діяльність, свою юрисдикцию. Належить тут піднести, що в відносинах сіл межи собою дійствують два фактори: економічний и социяльно-историчний.

Кожде село має свою означену територию, на котру тілько й має право уживаня; за-для того пасеся череда з малою домашною и великою рогатою худобою тілько на своіх полях. По більшій части поля одного села не мають ніякоі очевидноі натуральноі або штучноі границі від піль другого села; за границю служить проста межа. С тоі причини, як тілько толоки двох сіл сходяться разом, повстають вічні сварки и бійки не одних тілько чередників, але й всіх пастухів и нерідко цілих десятків селян из-за переходу череди на „чуже поле.“ Трапиться, що на толоці одного села нічого нема крім чорноі землі и пороху и худоба гине з голоду, коли тимчасом толока другого села, задля ліпшого положеня грунту або других причин, дає добрий випас.

От-тут то трапляються умисні загони череди в чужу толоку. Через те повстають не тілько лайки и бійки межи чередниками,

---

ком, бо злодій краде: „бжолу божу.“ Дівчат, що втеряли дівочу честь, водять по селу в соломянім халаті в товаристві хлопців, граючих на решетах замість бубнів и потім прозивають іх „покритками“ тому, що покривають іх голову платком и вони не числяться вже до товариства „дівчат.“ Коноводів водять по селу з наложеною вуздою; волокрадів обмазують смолою и водять по базару. Злодіям збіжя кажуть держати сніп при вході до церкви и т. д.

Digitized by Google

але й межи граничними сільскими громадами. А при тім не зважається ані на те, що череда громади маючої добру толоку не терпить жадної шкоди, ні на те, що громаді, котрої худоба голодна задля лихої паші, приноситься корисна поміч.

Робочу худобу рідко коли гонять в толоку, частійше гонять ії пасти на стерню, на скошені сінокоси, на межі и придороже. В тих нічних попасах на стерні, левадах и т. п., сточуються часті битви наймитів и хозяйських синків двох граничних сіл из-за права пасти „воликів“ на своій землі, из-за травлі, из-за взаімних насмішок, а також просто из-за непонятної охоти „помняти боки“ и „ребра“ „бродягам лисичанам“, „Кайханівцям.“ Наймити, хозяйські синки и пастухи годяться тілько тоді, коли ходить о те, щоб загнати худобу на пансько-жидійський випас; хоч тут лучається здрада и видача товаришів економам и сторожам, при котрих зъявленю всі пастухи рідко держаться купи, а по більшій части розбігаються; кождий сам себе хоче спасти, забувши про змову: „напасти воликів на пансько-жидівськім випасі.“

Не менче ясно відбуваються межи-сільскі відносини в институті „парубоцтва.“ — Заким поговоримо про прочі відносини, задержимося при самім „парубоцтві“ и „дівоцтві“ яко однім из интересних зъявиск руського сільского народнёго житя. Сільска молодіж творить в селі свого роду status in statu; вона сама управляється и має не малий круг самосуду. „Чесне парубоцтво“ и „славне дівоцтво“ — се в своім роді юридичні особи, що мають свої права и обовязки, своє raison d'etre. Як тілько мине руському мужикови 17—18 літ, він виявляє „парубоцькому березі“ (старшому парубкови) свою волю вступити в „парубоцтво.“ „Береза“ на першій „вулиці“ (літні танці молодежи устроювані звичайно на вигонах, за селом) або „досвітках“ (зимові танці) обявляє „чесному парубоцтву“ о замірі такого-то вступити в „парубоцтво“; парубки приймають або відкидають, розміркувавши, чи час ёму „парубковати“, чи обсохло ёму молоко під носом и по згоді „парубоцтва“ просячого приймають в „парубки“, а він ставить парубкам могорич, дає до парубоцької каси означену суму грошей и після того має право ходити на „вулицю и досвітки“, и в загалі брати уділ у всіх парубоцьких починах. Парубоцтво се свого рода молода громада, котра порядкує відносини парубків межи собою, відносини парубків до дівок, спорні справи межи парубками и дівками и справи из-за дівчат. Діяльність парубоцтва яко товариства, виражається ще в тім, що парубоцтво бере уділ грошевими датками в ріжного рода сільских починках,

Digitized by Google

як утворенє школи, обновленє церкви, закупно дзвонів и т. и. Обнова и закупно хоругов и великих свічок, котрі держать парубки підчас служби, належить виключно до парубків. Підчас церковних процесий несуть парубки хрести и хоругви, причім майже у кождого парубка є своя означена хоругва и хрест; найліпший хрест несе звичайно береза перед процесиєю. Каса парубоцька повстає с складок нововступаючих членів, с парубоцьких кар и з доходу из „колядок.“ Парубки в богато місцях називають себе „братчиками“ и ся назва є историчний останок с церковних братств, *) котрі розширились по всій Руси-Україні и мали так великий вплив в ту тяжку для Руси-України пору, в XVI и XVII ст. На ту гадку наводить нас також церковний елемент в проявленю діяльности парубоцтва.

„Дівоцтво“ — то також самостійна юридична особа в сільскій руській громаді. „Дівкою“ вважається дівчина, котрій минуло 16 літ и котру прийняли в „дівоцтво.“ Треба зауважити, що після звичаю на Україні, коли де в родині є дві або три дівці, тілько найстарша з них вважається справдішною дівкою с. є. „тілько найстарша з них ходить на „вулицю“, „досвітки“, и бере уділ в усіх справах дівоцтва, а молодшим не годиться мішатись до „дівоцтва“ и се було б після народнёго погляду, дуже непристібно, як би молодша дочка вийшла заміж перед старшою. Дівоцтво далеко не має того суспільного характеру, як парубоцтво. Се скорше жіноче брацтво-товариство, маюче на цілі помагати, словом, радою и співчутем в тяжких хвилях незавидної дівочої долі. Збори дівоцтва відбуваються звичайно у старих одиноких баб або у вдовиць. Тут то вони толкують про свої справи, про свою дівочу долю и слухають досвідченої ради хозяйки, котра

---

*) Зводити початок стоваришеня парубоцтва або дівоцтва до церковних брацтв, здається нам все одно, що брати наслідок за причину. Церковні брацтва, які ще й досі водяться у нас, хоч в менших розмірах и з обмеженим кругом діланя, були випливом товариського-громадського житя нашого народу, а не на відворот. Що п. Б-ов замічає в порядкованю діяльности парубоцтва також церковний елемент — се поясняється тісною звязею релігійного житя с цілим народнім житем. Пригадаймо собі цілу народню релігию з усіма звичаями, установами, святами и забавами, задержаними с поганських часів, а мусимо признати, що роля „парубоцтва и дівоцтва“ в давнійших часах и на полі религійних обрядів мусіла бути далеко більшою від теперішної. Все те вказує на те, що житя товариське між парубоцтвом и дівоцтвом є prius a не posterius житя церковної громади. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

вже знає й „долю жіночу.“ Так само як парубки називають себе „братчиками“, „дівки“ називають себе подекуди „сестричками“ и се имя характеризує найліпше яко зборову особу дівоцтво. Свою суспільну діяльність заявляють дівчата в помочи для церкви, як в купні квіток на образи, рушників на хрести, стяжок для закладаня в Євангелие и другі церковні книжки и т. п. Дівоцтво має також своє свято — в день женъ-мироносицъ; в той день припадає також загальне жіноче свято назване: „жіночий великдень.“ „Дівки“ мають також свою касу, котра повстає з вкладок, доходів з „колядок“ и з офір умираючих „дівок-сестричок.“

Парубок и дівка дають перед вінчанем даток до парубоцькоі и дівоцькоі каси и устроюють на прощане забаву для парубків и дівок. Сей вечір називається „головиця;“ на нім гуляють виключно тілько парубки и дівчата и співають пісні, в котрих виражається прощане парубка с парубоцтвом, дівки з дівоцтвом; з рештою и всі весільні пісні переповнені виразом прощаня парубка с парубоцтвом, а особливо дівки з дівоцтвом,

Бувають рідкі, дуже рідкі виімки, що молодий „хлопець“ не вступає в парубоцтво; коли такому прийде женитись, він дає парубоцтву викуп грішми и горівкою, бо инакше наразив би себе на публичну наругу.

Відносини межи парубоцтвом а дівоцтвом основуються на взаімній шанобі и на узнаню правового значіня парубоцтва и дівоцтва; але вже висше видно було, парубоцтво відзначається більше суспільним характером и має навіть тенденцию рицарства, патропатства в стосунку до дівоцтва. Наведемо кілька фактів з відносин парубоцтва до дівоцтва.

Дівчина при встрічі с парубком поздоровила єго словами: здоров дідусю! (парубок був хоровитий, згорблений и мав вже коло 32 літ, до яких ніхто в селі не парубкує). Се поздоровленє обідило парубка и він зажадав суду „чесного парубоцтва“ и „славного дівоцтва.“ Суд постановив: обіджений має право дати обідившій два рази поличника и при тім дати „па селі“ с. є. публично. Треба знати, що вся громада знала о такім постановленю суду и нічо не робила проти єго виконаня; тілько просьба родичів дівчини, „дівоцтва“ и рада кількох парубків відклонила парубка від виконаня судового постановленя, котре замінено в сей спосіб, що дівчина мала на „вулиці“ перепросити парубка словами: „вибачай мене, дурну, Хома!“ Парубок обіжається також*),

*) Се — сказано в загалі яко правило — є зовсім неправдиве. Було б се неусправедливлене наспілля волі загалу (хоч би тілько па-

Digitized by Google

коли дівка дасть ёму гарбуза; відмовившій дівці роблять звичайно нічну демонстрацию, під ii хатою співають негарні пісні и нерідко обмазують ворота смолою. Крім того може вона мати надію, що буде довго дівувати. Але гарбузи трапляються дуже рідко, так як парубок з дівкою звичайно дуже довго, деколи два, три роки „кохаються.“ Щоб дівчина „накрилась“ — се в загалі трапляється дуже рідко. Покритками стають звичайно дівчата служачі у місті на „бураках“ або на инчих відхожих заробітках віддалені від впливу свого сільского дівоцтва и парубоцтва*) В загалі коли часом трапляються великі сварки межи парубоцтвом а дівоцтвом, то вони ніколи не виходять „на село“ перед усю громаду; дівки

рубоцтва) над индивідуальною волею (дівчини), так супротивна розуміню громади й громадства через руський народ. „Чесне парубоцтво“, котре б в такий спосіб, насміваловся над дівчиною за те тілько, що вона піднесла гарбуза (пр. зовсім ii немилому парубкови), тим самим стало б в очах народа „нечесним парубоцтвом“ и ледви можна сподіватись, щоб „чесне парубоцтво“ прихилилось на сторону одного парубка и здобулось за-для ёго примхи на таку „громадську инъюрию.“ „Чесне парубоцтво“ підіймається до такого чину тілько тоді, коли „піднесенем гарбуза“ обіджене ціле „чесне парубоцтво“ в загалі, а бодай одного села. Такий случай демонстрациі „чесного парубоцтва“ противдівчини дуже гарно росказав нам Марко Вовчок в своім оповіданю: „Козачка.“ А возьмім знов Основяненкове: „Сватане на Гончарівці“; не вже ж думає и. Борисов, що „чесне парубоцтво“ підійнялобся до такоі демонстрациі задля Стецька, котрому Ганя піднесла здорового гарбуза?! Крім того треба увзгляднити численні случаі, коли парубка з дівчиною „розсудили, розраяли люде“, або розлучили „небога-чарівниця“, „сестра-розлушниця“, або й „рід-родина.“ Се тут и нічого думати про демонстрацию „парубоцтва“ проти безвинноі дівчини, або й в случаях, де „оден козак любий, милий, а другий милійший.“

Пр. Ред. Пр.

*) Нікуди правди діти, досі зібрані материяли етнографічні дуже сильно захитують такий оптимістичний погляд. Стоіть тілько пильно перестудиювати відділ пісень про „потерю дівочої чести“ в Vім томі „Трудів Эти. Стат. Экспед.“ Чубінського, що б прийти до відмінного далеко менше оптимістичного погляду. Там то співає дівка „зведена з розуму“ про себе:

„Я в батька росла, в матінки ся кохала,
Таки ж бо я лихій доленці зостала.“ (Стор. 338.)

„Кавалєри-підлеці“ як іх в піснях називають наче якого геройства шукають в тім, щоб „зводити дівчат з розуму.“ Салдацтво, дворянство, „Семенова горівка“ (Стор. 389) „гультайство“ и т. п. всі ті деморалізациині впливи сильно підривають моральність, котра в деяких сторонах упала дуже низько.

Пр. Ред. Пр.

Digitized by Google

в таких випадках находять потіху и моральну відраду в співчутю всего дівоцтва и уважають за непристібне для дівки йти „на село“ с скаргою або з обороною. Та й парубки не допускають справи до сільского суду; вони думають: „та щоб ми були за таке чесне парубоцтво, коли б не вміли самих себе розсудити а лізли на село?“ Дівоцтво и парубоцтво назвали ми віддільною для себе правовою институциєю тому, що истнуване дівоцтва и парубоцтва, яко юридичної особи с певною компетенциєю в певних ділах узнає ціла сільска суспільність — ціла громада. Тепер перейдемо до питаня поставленого на початку сего відділу — до питаня о межесільских відносинах о скілько вони виражають ся в парубоцтві и дівоцтві. В кождім селі є своя вулиця, свої „досвідки,“, и ні оден парубок*) не відважить ся піти в чуже село на вулицю або „досвідки“, коли не хоче наразити ся на бійку и заставини в шинку штанів и очкуря. Мало того: як парубок хоче женити ся в чужім селі, то ставить могорич так чужому як и свому парубоцтву, „щоб загодити“. Тілько після могоричу парубок дістає право „танцювати з дівчатами“ и „виглядувати собі дівчини“. Священник також користає з випадку, щоб нотягнути більше, мотивуючи свою вимогу тим, що парубок забирає у ёго парафиянку и через те відберає сільскій церкві доходи. С тої причини женять ся „на стороні“ лиш дуки-богачі, шукаючи „на стороні“ рівних що до богацтва. Нам знані тілько два випадки що парубки не сповнили звичаю „загодити“ своєго парубоцтва. За те, коли молодий вертав ся з молодою після слюбу до себе до дому, парубки встріли іх на улиці з неприличними піснями и зажадали викупу, заставивши у шинкаря за пів ведра горівки скриню молодого, що тоді була на возі. — Цікава, що сільский суд не звернув уваги на скаргу обіженого и тілько волосний суд засудив виних на малу кару. Обіджений молодий не домагавсь опісля заплати сеї кари а сказав ім тілько те: як би ви були робили по чести, а не з гуком та криком, та соромом, то поставив би був вам могорич, як слід, а тепер, бачте, доказав вам, що ви дурні.“

III.

О великім индивідуалізмі Русинів написано не мало и в нім видять одну з головних ріжниць межи Русинами а Москалями.

*) В повісти „Кайдашева сімя“ росказано як Лаврін, парубок с Семигор, доступає дозволу ходити на „вулицю“ другого села Западинець. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

З наведених фактів, характеризуючих відносини іх межи собою, можна також зробити вивід о индивідуалізмі поодиноких груп в селі. Сей индивідуалізм и ёго властности виступлять ще ясніше, коли розберемо слідуючі факта з внутрішнього житя руського. Кожде село ділить ся звичайно на кутки и кождий куток представляє в своім роді самостійну єдиницю, має свою историю, своіх героів, котрі або служать ёму на похвалу, котрими він гордиться, або котрі ёму встид и ганьбу приносять и котрі сталисъ причиною такоі або иншоі гадки всего села о кутку. На загальнім громадськім зборі, кождий куток творить для себе партию. Кожда така партия заступає на зборі свої куткові интереса; н. пр. що до отвореня школи у своім кутку, що до відданя вигону на поселенє жовняр и т. и. Що кождий куток уважає себе самостійною частю цілого села, о тім можна переконатись ще с слідуючих фактів: „Кождий куток має свою вулицю“, свої „досвітки“, де виключно забавляється тілько своя молодіж. Нам знаний ще один цікавий факт, котрий ясно стверджує нашу перше висказану гадку: в 1872. и 1873. році, в часи знаменитого переношеня жидів из міст и місточок, на село за-для шинкарства и других „Ґешефтів“ в селі В. маючім всего на всего 1,500 душ отворено було 3 шинки в трёх кутках села. — Лишився без шинку оден куток Кукулівка. Зібрався раз кутковий збір, на котрім завели бесіду: „хіба ми справді не такі хазяі як гулутівці або коржівці (назва кутків), щоб не мати свого шинку!“ В тиждень після сего, найшли Арона з Рифкою, а за місяць на одній с хат Кукулівки було виписано: „горівка-пиво.“ Не треба гадати, щоб яка децентралізация руського села була шкідлива для интересів всего села. Зовсім ні; кождий куток уважає тілько, щоби він не був покривджений в економічнім и суспільнім положеню через другі кутки, — и через те саме помагає та децентралізация до правильного розложеня и справедливого виконаня економічних и суспільних відносин всего села. — Крім того ріжнородність гадок помагає до всесторонного обсудженя питань, до взаімних уступок, що с своій сторони значно сприяє розвиткови пошанованя особистости и групи особистостей и поваги зборовоі прилюдноі гадки.

На скілько ми могли познакомитись з житєм руського села, ми думаємо, що кутки повстали в двоякий спосіб: або через розріст родин, що осіли (при повстапю села) на сім або другім місци села (що потверджують також нерідко й самі назви кутків и загал всіх мешканців, котрі всі по більшій части собі рідною хоть

Digitized by Google

и дуже далекою) або через розріст залюдненя всего села, через котре родини новоповсталі поселюються на означених громадою місцях и малу-по-малу творять цілий куток; нерідко можна найти цілі кутки замешкані самими ткачами або рибаками и т. д. Назва кутків походить або від имен перших мешканців, або від способу занятя мешканців кутка, деколи від положеня, а часто и від простого трафунку: охрестить хто-небудь куток, за для якоі-там впадаючої в очі причини, яким епітетом, — так и він лишиться призвищем на вічні часи. Словом, кутки не историчний останок адміністративного діленя старих міст на пятини, десятини и т. и., а вислідок историчного и економічного взросту села. — Куток належить також відріжнити від присілка; присілок сам ділиться на кутки и відріжняється від села через те тілько, що не творить громади признаної урядово а имя присілка повстало деколи с цілком припадкових причин, що звичайно не мають ніякого значіня.

IV.

Ми дуже знаємо, що сільска громада сама рішає богато справ свого внутрішного житя, и то після своєі гадки не дивлячись на жадні „постановленя и укази“ писаного закона. Як же вона рішає ті справи и яки функціі власти має в собі сільска громада?

Слово „громада“ уживається в двоякім значіню: в обширнійшім и тіснійшім; громада й сільска суспільність одно й те саме*) и громадою називається та більшість селян, котра зійшлась на збір, аби рішити яке біжуче питанє. Склад громади в тіснійшім значіню буває цілком припадковий; ніяких нема виборів, ніякого нема виношеня одного члена громади по над другим; — кождий селянин єсть громадянином и має повне право голосу. Коли така громада що порішить (и то звичайно так буває, позаяк неможливо, що б ціла громада зійшлась на збір), то ii постановленє обовязує всіх и виконується від разу, наколи тілько розуміється не треба санкціі „волосного суду,“ „стана“ и т. д. Під „громадою“ розуміється ще оден тіснійший кружок „хозяів.“ Але тут під хозяіном не треба розуміти зажиточного богача, а просто

*) Про суспільність можна тут говорити тілько в невластивім значіню, яко объем всіх, що жиють разом (суспільно). Громада в найобширнійшім значіню обіймає всіх, що жиють в певнім селі. Але таке значіне має громада тілько супроти других громад.

Пр. Ред. Прав.

*

Digitized by Google

поважаного, чесного, досвідченого селянина, маючого свій грунт и своє обійсте; се не дуки а середні хозяі, що мають в громаді славу „добрих людей“ помагаючих своїм сусідам словом и ділом. Дуки рідко коли й приходять на „село“; хіба лиш як вибирається церковна або сільска старшина, куда вибираються люде зажиточні, або коли йде річ о яких там „казенних потребах.“ Збори такоі громади відбуваются в справах цілком домашного характеру. Се свого роду радні комісиі, котрих постановленя обовязують, а коли приходять постанови такоі громади під перегляд громади, то більше лиш до відомости громади а не для ревизиі. С тоі то причини и рішеня ті називаються громадськими, як и рішеня всеі сільскоі суспільности (цілоі громади). Наконець, в випадках дуже рідких, по більшій части в справах обид, виберається суд старших, котрі рішають справу в послідній инстанциі и без висшого відклику. Треба знати, що постановленя громади у всіх значінях и постановленя старших сторони дуже рідко касуються, звичайно лиш за підъюдженєм „правників“ „клявзників,“ але за те й касуючі тратять всяке поважанє и довірє всеі громади. Скажемо ще кілька слів о поставлюваню питань на зборі и скликованю громади. Само собою розуміється, що питаня до порішеня ставить саме біжуче житє и „начальство.“ О кождім такім питаню ведуться бесіди довго ще до збору громади. О нім говорить и Иван и Грицько, сидячи в святочний день на приспі; о нім говорять на церковнім цвинтарі перед и по службі; о нім говорять и в коршмі, куда сходяться не тілько для порциі горівки, але й щоб побачитись з „людьми“ и „побалакати об сім та об тім; о нім говорять на хрестинах, на весілях, на похоронах; о нім говорять на „толоках“; о нім наконець ведуть бесіду в збірні (громадськім уряді), куда вечером заглядають люде запитатись сотського, або десятника, чи нема чого нового з „волости“ „стану“ або „мирового.“ Таким робом обговорюють всяке питанє з усіх боків и всі партиі села на всіх роздорожах и при всякій нагоді. Після того, як вже й збереться припадково (в неділю по службі) більше людей, то й предложить хто небудь: „пора б вже громаду зібрати и поговорити об тім та об сім.“

Позаяк перед рішенєм питаня „на селі“, обсудили и обговорили ёго всі приватно, то збір вже знає наперед які будуть гадки висказуватись. Тому треба мати много такту, щоб почати збір обговорюванєм одноі якоі небудь там гадки. Звичайно початок рідко коли обходиться без лайки, та малу-по-малу сам через

Digitized by Google

себе установляється порядок и спокійне розсуджуване. По тім виступає знаний досвідчений громадянин, формулує висказані гадки, подає свою гадку и питає: „ну що ж, чесна громадо, чи буде так як я кажу, чи так, як каже, Петро, Иван?“ По довшій павзі и тихім шопоті, даються чути с початку рідко, потім частійше и частійше голоси за такою або другою гадкою. Звичайно рішають діло одноголосно або більшостю $^3/_4$ голосів; длятого треба сходитись нераз два, три рази в одній и тій самій справі, щоби позискати „крикунів“ и порішити справу „всею громадою.“ Рідко лучається, щоби оден або два крикуни за незгоду „с всею громадою“ виражену звичайно в ображаючій сварливій формі не попали в холодну. Рішенє громади зараз и виконується, коли тілько не треба на те потвердженя, висшої инстанції. Треба ще згадати, що на зборі панує повна, абсолютна свобода слова, без всякої обави, що тебе висміють або запамятає собі тебе „начальство“ — старшина громадська, — котра не приходить тут яко старшина а яко прості члени громади.

На тім кінчимо на сей раз наші уваги над внутрішним житєм руського села. Зробимо тепер короткий загальний вивід з всего висше сказаного.

Дуже часто представляли и ще тепер представляють в оглядах и кореспонденциях сільску громаду, яко безмисленну череду баранів, керованих через волосного старшину, а властиво через знаменитого недоука-писаря, сего наслідника славного у нас на Україні возьного а в Московщині волокити; представляють також сільску громаду яко пяну товпу, котру можна купити за відро горівки, за для котроі сільска громада готова убити конокрада, підпалити пана, зробити неможливе постановленя и т. и. Такі вісти и суди о сільскій громаді були поводом до всіляких проєктів, „всесословной волости“ и т. и. до всіляких инчих дурниць панщанноі партиі. Виданє „Трудовъ комисіи по преобразованію волосныхъ судовъ“ и гарні переконуючі статі в журналах написані після материялів сего виданя наконець нерідкі в послідні часи праці над внутрішним житєм сільским (п. и п-ні Єфименко, Григорова и др.) познакомили публіку з державно-суспільним житєм села, котре по тих дослідах цілком не представляєтся так, як ёго рисують кореспонденти и проектори „всесловноі волости.“ Але література що до внутрішного сільского житя так ще дуже вбога, що навіть сирий материял досі вже зібраний вичікує

Digitized by Google

ще наукового обробленя. На богато річей до тепер ще цілком не звернули своєі уваги збирачі материялів як н. пр. на постановленя громади по причині всіляких нужд и инших біжучих питань — в тих постановленях, писаних на пів письменним громадяпином за диктованєм громади, міститься богатий материял для характеристики державно-суспільного житя сільского. Не звернено уваги на богато дечого другого. Но все таки те, що до тепер сказано о селі на Руси доказує ясно, що село далеко не пяна товпа, не череда дурних баранів. Наш слабий огляд, думаємо, також послужить доказом против киданих на село нарікань и других небилиць. Ми записували тілько те, що самі на власні очи виділи и в селі чули; навели ми при тім більше фактів говорячих не в користь и честь громади; тим не менше, коли б ми додали до сих фактів все, що до сего часу написано и зауважано, то на сміло можемо сказати, що внутрішне житє руського села операється на здорових природно-историчних засадах и що правильному залагодженю и розвиненю відносин внутрішнього житя сільского перешкаджають чисто внішні обставини, — економічні и державні. В житю села панує повна свобода особи, щасливо злучена з интересом всего села; в селі є суд, що операється на прекрасний субєктивний принцип: судити після чоловіка; в селі сильно розвинене понятє о сільскій громаді, яко о самостійній юридичній єдиниці; словом село, взявши єго независимим від припадкових економічних и державних обставин, представляється здоровим сполученєм людей, що має всі признаки и способи до правильного и многообіцюючого розвою.

Ми для того повторимо тілько, давно вже висказану гадку, коли скажемо, що держава повинна звернути увагу на внутрішнє житє села и шукати опори житя в здоровім розвою громад а не переиначувати іх після чужосторонних шабльонів.

З московського переложив

И. О....ський.

Бібліография.

— *Дра Іоана Кригера*: **Начеркъ психологіѣ** до ужитку школьного и науки приватнои — переложивъ *Василь Ильницкій*, директоръ ц. к. акад- гимназіѣ въ Львовѣ. Львôвъ. Накладомъ ц. к. Рады школьнои краєвои. 1879. стор. 112 b. 8-у. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. Ціна 78 цент.

Digitized by Google

— **Дрібна бібліотека.** — 10. — *Николай Андріевич Добролюбов.* **Значінє Авторітету в вихованьу.** Переклав з россійського *Евгеній Олесніцькиј.* Львів 1879. З друкарні тов. имени Шевченка. 16-у стор. 31. Ціна 10 кр.

— Ueber die langen Vocale in den slavischen Sprachen von Dr. Franz Miklosich. Wien, 1879. In Commission bei Karl Gerold's Sohn (Separatabdruck aus dem XXIX. Bande der Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften) 68 стор. 4⁰. Єсть то знов одна монографічна праця славно-звісного слявіста, що має послужити підвалиною до нового значно переробленого видання порівнуючої науки о звуках славянських язиків, котру автор приготовляє. Дальшою такою працею монографичною буде розправа о носових звуках в славянських язиках.

— *П. А. Стороженка:* **Марко Проклятый** поэма на малороссійскомъ языкѣ изъ преданій и повѣрій Запорожской старины. Съ портретомъ автора. Одесса 1879. Ціна 1 руб. 25 коп. с перес. 1 руб. 50 коп. (Марко Проклятий" був надрукований в „Правді" з р. 1876.)

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Дещо про нашу „интелігенцию." Жиди порадниками народу. Як дивиться „Русска Рада" на просвіту народу. Азбучне геройство и брехня „Р. Ради." Викуп селянських грунтів. Новий проєкт о. Ружицького. — Пляни Czas-у о польскій анексиі на Руси. Польскі цивілізаційні елемента на Руси. Краківське критериум „szczerego Rusina." Від чого вимерають gente Rutheni natione Poloni. Польска исторія Руси).

Про „лиху долю" нашого народу часто говориться, але майже нічого не робиться такого, що б вело бодай до пізнаня причин тої лихої долі и справдішного стану нашого народу. Про потребу такої роботи вже не раз писано у „Правді" и взивано до збираня дотичних материялів етнографічно-статистичних, до надсиланя звісток про стан народу, про ёго теперішне житя, про всі події дотикаючі сих питань. Про се й говорено на зборах „Просвіти". Де хто й послухав сих зазивів и по своіх силах забрався до такої роботи. Плодом сеі праці явились статі надсилані у „Правду" — найбільш етнографічної грястп. Але се рідкі вийнки, котрі навіть в етнографічнім згляді не можуть дати повного образу Галичини. Загал публики интелігентної розсіяної між народом остається байдужим для всякої роботи коло пізнаня народу. Про се можна переконатись с того, що рідко в котрій руській часописи (не виключаючи часописей для самого люду призначених) можна подибати дописи и звістки про житя-бутя народу. А вже ж нічого говорити про те, що власне такі звістки и факта с сучасного житя збирані з усіх сторін краю, зложені в повний образ, освічені правдивими виводами, — були б як для интелигенциі так и для народу дуже интересні и поучаючі; вони були б заразом директивою для просвітної роботи, котра без того, навіть при найлучшій волі, мусить попадати на бездорожя. Крім того треба замітити, що навіть подавані

Digitized by Google

з рідка дописи руських часописей про економічний стан народу грішать великою поверховностю и показують велику непорадність кореспондентів навіть супроти дуже разячих фактів. Можна би думати, що навіть интелігентні люде можуть тілько чути безправя, але не можуть ёму зарадити. Не диво ж, що „нині жид на селі або в місточку“, як замічає оден дописуватель „Газети Школьн.“ (Ч. 14. стор. 109.)—„то „„безинтересовний““ опікун, стрик, лікар, адвокат, касиер, бурмістр — ві всім и всюди добрий и невідступний порадник и наставник нашого темного и бідного селянина“. Вже ж певно селянин не из-за любови до жида йде до него на раду. Видко руська интелігенция по селах стоіть иноді так далеко від селянина, що ёму навіть жид видається блисшим порадником! На се скаже дехто старим звичаєм (як се й чинить п. М. Б. з Городецького), що жид вміє до себе приманити селянина горівкою. Та ба! в тім то й штука, щоб притягнути до себе селянина, а коли наша интелігенция не видержить навіть сеі конкуренції против жида и горівки, так значить вона й не має ніякої сили моральної, котра б знівечила сей безперечно крайно шкодливий вплив жидівський и притягнула селян до интелігенції. Сеж найявнійший доказ бездільности тих интелігентних людей, що живучи серед народу тілько й знають, що говорити про пянство селян, про іх „братерство“ з жидом-арендарем та про те, що „хлопъ зъ жидомъ уже такъ зрослись, що тыхъ двохъ спямскихъ братей жадна устава не въ силѣ розлучити“. Коли б се було правдою, ми мусіли б бачити всюди такі невідрадні образи, які намалював п. М. Б. з Городецького: що по коршмах на селах та місточках „місто давнійших векслів та ріжних записок — повсюду сокири, кожухи, сукмани, хустки, запаски, люльки, коралі...“ віддані в застав за напитки. Неперечно такий стан можна ще подибати в богато місцях нашої Галичини, але ж є й богато місць, де вже так не діється, де вже видко поступ и просвітно-моральний и господарський. Се справді загадка, чому ті самі люде, ті самі селяне тут йдуть сею, а там иншою дорогою; але розвязку сеі загадки подибуємо ось в якім факті поданім в тій самій дописи: в однім місточку ніді Львовом, де є двох священників и богато з интелігенції, бурмістром міста — жид пейсатий и жиди, хоч вони тілько меншість населеня місточка, „тлумять, мордують, обкрадають хлопів — словом роблять, що хотять“. Хіба ж се не ясне свідоцтво — яка то та „интелігенция“ сего місточка як вона турбується про народ, про просвіту, про людські идеі?!!! Перейдімо таким поглядом всю Галичину и Буковину, а побачимо, що всюди стан народу — добрий або злий — се в переважній части продукт працёвитости або бездільности самої ж интелігенції нашої. По загородах селянських, по хатах, по дітях, що бавляться біля дороги, по фізіономії коршем, може подорожний за першим поглядом осудити, яка интелігенция проживає серед тих сіл. Доля нашого народу почиває в руках нашої интелігенції, а коли та доля лиха, так повинна интелігенция перш усёго, нім пічне нарікати на народ, сама собі сказати: mea culpa. Ось приміром ще одна илюстрация, як дехто з интелігенції заходиться коло народу — ёго просвіти. В Сокалі відбувся загальний збір філії тов. Качковського. „Все було добре и все пріятно до кôнця, но одно менѣ не сподобалося,“ пише якийсь Р. Л. в „Русской

Digitized by Google

Радѣ“ (Ч. 12, 13.). Що ж се такого, що не сподобалось дописателеви а вже ж и самій редакціі „Рус. Рады“, котра замістила сю допись без найменшої уваги? „Вже від двох чи трох літ домагаються члени філіі від центрального виділу, щоби перше: свої виданя щомісячно видавав по одній книжочці а не по дві разом, а по друге, щоби центральний виділ постарався о л у ч ч і виданя“, — ось що не сподобалось п. Р. Л. и „Р. Радѣ“. „Почтенній члены, а особливо селяне и мѣщане“, читаємо дальше в „Русскій Радѣ“ „жадають за оден зр. (річної вкладки) м у д р о с т и а ж д о н е б е с! хотять від разу научитися великої мудрости! Инші народи дають сотками, тисячами, а даже міліонами за науку и книжки, аби чогось доброго и полезного научитися, а ми давши той оден рписький хочем розуміти за него все, из глубини землі даже висше звізд небесних, а то трудно.“ Виходить с того, що отсі просвітники народу им. Качковськ. бачать свою задачу в тім, щоб не ширити але викорінювати охоту „селян и міщан“ до науки! Для доповненя своіх книжочок поручають вони ось які книжки: 1) „Святое писаніе старого и нового завѣта“, 2) „История Руси“ Б. А. Дѣдицкого, 3) „Литургика“ М. Попеля, 4) „Житія св. Угодниковъ“, 5) „Галицко-волиньска лѣтопись,“ 6) „Галичанинъ“, 7) „Литературній сборникъ“ Матицѣ, 8) „Историческій сборникъ галицкій“ А. Петрушевича и т. п. Чи ж се не очевидній насміх над тими селянами и міщанами, що звернулись до тих просвітників с своіми жадапями? Чи ж таке поступованє не відтручує народу від такої интелігенціі и не пхає ії в чужі руки? Сама история Сокальскої філіі тов. им. Качковського дає на се найлучший доказ. Першого р. 1876 було в тій філіі, як подає „Р. Рада“, звиж 300 членів, а сего року вже тілько 50 членів, а ще до того 90 р. залеглостей, значить и ті члени, що повинні річно платити по 1 зр., являються яко зовсім до товариства неналежачі! Так муспть зводитись на нінащо всяке діло ледачо ведене. На жаль, проявилась ще в висше згаданій допісі „Рускої Ради“ крайна злосливість, котра як з одної сторони свідчить о злій вірі и ступідности дотичного дописувателя, так з другої сторони показує, що войованє неправдою все ще неможе вийти з уживаня деяких прилюдних органів нібито щиро патріотичних и для Руси прихильних. Ми вже поминемо те, що ті органа бояться и словечком натякнути, що є ще друге руське товариство „Просвіта“ для просвіти народу и тож видає популярні книжочки, а наводимо слідуючий уступ з „Р. Ради“, котрого ціль облудна аж надто видима: „Кому дорогая наша Русь-мати святая, тотъ долженъ нехибно держатися общества нашого им. М. Качковского, ибо непріязная намъ стихія, такъ сильно намъ дѣти наши по школахъ польщитъ, що уже трудно теперь, абы дитина ходяща до школы черезъ 5 лѣтъ, умѣла добре читати на тôй книжочцѣ. По школахъ теперѣшнй книжки цѣлкомъ ôтмѣнній ôтъ учебникôвъ русскихъ бувшихъ до року 1859. Перше була книжка „русска“ а теперь „руська“, а які тамъ суть слова дивацкіи, на пр. читаємъ „ôкно“, то тамъ „вôкно“, „ôнъ“ то тамъ стоить „вôнъ“, або то слово „Пôвнѣвника“ догадаежся кто зъ насъ, що тое значитъ? Суть такожь „Молитовники для руського народу Відень 1871 р.“ Кто бы его переглянувъ, той задивовалбыся не мало, а навѣть и остолпѣлбы, — тамъ где приходитъ Ангелъ вопѣяше — читаєся: „Янгол забізікав

Digitized by Google

дівці". — Дійсно треба припускати, що автор тої допису мусів справді остовпіти, коли міг тілько нісенітниць посписувати, а зовсім не комічний помисл покійного „Страхопуда": „Янгол забазікав дівці" підсунути видавцеви віденського Молитвенника. Не стояло би навіть згадувати про такі безголовні помисли дописувателів „Р. Ради", коли б се не було характеристикою доволі широкого кружка галицькоі „интелігенціі (?!)", що вилежуючись бездільно бавиться або нісенітницями або пустими фразами, а відтак пноді мов с просоня крикне: наш народ пропадає!

Як сказано, дуже мало можна подибати в періодичній прасі сучасній голосів, котрі б поважно и основно заберались до розгляду долі нашого народу. Та й ті голоси якось пропадають незамічені загалом публики, наче б справді загал був зовсім неприступний для так важних справ. Недавно подав о. Ружицький в „Слові" свій голос в справі викупу селянських грунтів. Допись о. Ружицького перепечатала й „Р. Рада" с тим додатком, що досі зложено на ту ціль кількапайцять зр. Однакож нігде не подибуємо ми близшого обговореня справи в сій дописи піднесеної. Сама гадка викупу селянських грунтів задовжених вже не нова, але новий спосіб подає о. Ружицький до осягненя сеі ціли. Ось ёго допись:

„**Изъ Струтина нижного.** Хотяй помалу, но таки иде наша Русь въ многихъ дѣлахъ напередъ. Дѣло выкупна селянскихъ землей, которое пôднято у насъ ôтъ якихъ трехъ лѣтъ, начинае уже троха успѣвати. Такъ именно пожертвовали нѣкоторіи изъ всеч. духовенства перегинского деканата, который добровôльно и ежедневно накладае на себе дань, щобы ити въ помôчь розличнымъ цѣлямъ руско-народнымъ, а такъ якъ и другіи достойніи люди зъ калушского повѣта прирекли намъ на ту саму цѣль жертвовати и якъ мы такожь крѣпко увѣренй, що почт. родимцѣ нашй изъ дальшихъ сторонъ не ôткажуть намъ помочи своей: то прійде съ помощію божіею и та институція въ жизнь. Мы немного желаемъ собрати, ибо лишь 1000 гульденôвъ для нашои цѣли, а залишимъ всякое дальшое собираніе жертвъ, такъ якъ мы желали бы, щобы въ кождôмъ повѣтѣ находилося такое общество для выкупна селянскои земли."

„О еслибы наша Русь мала 1000 патріотически мысящихъ людей и они подали бы намъ кождый по гульдену, и то скоро, — такъ мы въ продолженію одного року выкупили бы якихъ 4—5 грунтôвъ и спасли бы тôлько же родинъ рускихъ, которіи роскаявшися, стали бы теперь честными и свобôдными Русинами!... Если бы до такого общества приступило 100 членôвъ, то числячи по одному гульдену ôтъ кождого, можна бы всегда въ тыхъ лѣтахъ выкупити зновъ одинъ селянскій грунтъ. А якая же то радôсть була бы для любящихъ свôй нарôдъ, увидѣти въ короткôмъ времени по крайной мѣрѣ якихъ 50 рускихъ родинъ, освобожденыхъ ôдъ бѣды, нужды и всякихъ съ ними соединеныхъ послѣдствій, — увидѣти ихъ процвитающое господарство, а ихъ самыхъ нравственныхъ и честныхъ... Досвѣдченіе бо учитъ насъ, що всякое зло, всѣ бездорожія на якіи попадае новѣйшими временами нашь народъ, происходятъ бôльшою частію изъ усплившихся теперь недостаткôвъ. Наше общество, наша институція, дѣйствовала

Digitized by Google

бы потому и къ умноженію просвѣщенія межи нашимъ сельскимъ народомъ.“ В. Ружицкій.

О. Р. сподівається за помочею загальної офірливости призбирати потрібні фонди на викуп селянських грунтів. Однакож о такім переведеню діла ми не маємо великих надій. Передовсім офірливість загалу не може прибрати таких розмірів, які безуслівно конечні хоч би для троха успішного діланя, особливо при знаній незасобности загалу Русинів и при їх неохоті до офірливости. Кількадесять, чи кількасот зр. призбираних на ту ціль се все ще буде ледви чи не капля, що без сліду пропаде серед моря задовжених грунтів. Подруге такий спосіб викупна грунтів представлявбися з економічного погляду яко нерациональний, наколи б він мав бути тілько милосердним а не економічним актом. С повисшої дописи вправді не можемо знати, в який спосіб хоче о. Р. переводити викуп грунтів: чи безповоротною запомогою для задовженого чи сплатою довгу (лихвярского) з застереженем умореня сплати з грунту (уділенем зворотної пожички). Перше б було нерациональним так зі взгляду на довжників, як и зі взгляду на загал, котрий би не бачив в тім ніякого материяльного интересу. Викуп селянських грунтів задовжених є справою дуже важною але й тяжкою до переведеня. Про се було вже дещо сказано в „Правді“ з р. 1878 „Викуп нашого народу з довгів“, де вказано між иншим й на те, що таку справу треба уладити з економічного становиска по можности силою самого народу. Мініятурне осущене сего діла бачимо в способі, якого взявся о. Андрій Воєвідка в Карлові на Покутю, котрий заснувавши касу громадську уживає фонди в национальний спосіб призбирані на викуп грунтів. Переведене самого викупу докладно росказано в дописи с Снятина („Правда“ р. IX. 1876 стор. 640—642). Було б дуже порадно, коли б в сей спосіб, яко в Карлові, поступовано всюди, бо дійсно, при великім роздробленю грунтової посілости у нас и при тісній звязи реального кредиту з особистим кредитом тілько громади можуть бути найвідповіднійшими органами в переведеню викупна грунтів за помочею особисто-реального кредиту. Ми мусимо вже тут высказати, що по гіпотечній институції для селян, коло котрої заходиться тепер виділ краєвий, ми не надіємось ніякої помочи для наших селян там, де ії найбільше треба с. є. при грунтах, котрі не можуть перенести на собі мінімальної виділом кр. установленої пожички в сумі 500 зр. А коли такі малі грунти становлять у нас більшість, и від їх уратованя в великій мірі залежить здержане навперизму в Галичині, то й очевидна річ, що справа порушена тепер о. Ружицьким а в мініятурі осущена о. Воєвідкою заслугує на повну розвагу и на скоре осущене.

* * *

Згадуючи про послідні вибори до ради державної замітили ми, що побіду Поляків треба вважати більш піргусовою ніж справдішною побідою и що виборами не кінчиться а роспочинається властива борба. Се, здається, дуже добре почувають самі Поляки. И вони не могли не замітити, як сильно взбурились Русини нечуваним в світі парляментаризмом галицько-польским. „Не трюмфуймо передвчасно“, пише „Czas“,

Digitized by Google

краківський речник польскоі більшости, ані не оманюймося виборчою побідою, — глядімо лише, щоб поконана агітация не найшла инших доріг и способів може грізнійших и більше небеспечних.“ Для того то „Czas“ шукає й собі инших доріг и способів, щоби „przejednać niechętnych, zaspokoić nieufnych“, — „stworzyć nowe ogniwa między Polską a Rusią“, — „wzmocnić jedność wspólnego organizmu.“ Але сам „Czas“ добре почуває, що тут на всі ті фрази треба б сказати руською приповідкою: „напиши пропало!“ — „Що ж робити — пише дальше „Czas“, — коли всі проєкта угоди уставодавчоі або парляментарноі, всякі уступки и компроміси все заводили. Нині вже знаємо, на що може здобутись сторонництво, що має два обличя, одно звернене до Відня, друге до Петербурга: там віддаючись в услуги централістам и безвизнавцям, тут висилаюче апостолів ширити шизму між руським людом уніятським. Дальше обявились серед руськоі интелігенциі и инші напрямки, с котрими зарівно компроміс неможливий, бо вони не менше згубні и переворотні. Розвіялось сторонництво украінське и молодеруське, а натомість повіяв через Галичину якийсь пруд з Женеви, що змагає десь в глуб Росиі. Омана социялізму на Руси може бути тим небеспечнійшою, що „квестия руська“ є с своєі природи питанєм людовим. „Квестия руська“ яко розбрат с польскою суспільностю випестувана централістичною бюрократиєю страшно пімстилась на Австриі панслявістичними змаганями Св. Юра; але й росийська протекция принесла в нагороду іі опікунам посередництво руськоі молодіжи між социялізмом а росийським нігілізмом.“ — Як бачимо, Поляки доперва тепер помічають свою цілковиту осиротілість. Не ма ні одного сторонництва на Руси — а є іх, як на наші сили, аж за багато, — котре б надобилось до польских цивілізаторських плянів! Не вже ж се помічає „Czas“ в перший раз? Від чого думає „Czas“, що „украінське“ сторонництво „rozchwiało się“, чи через те, що не віддалося в услуги Поляків, як и досі ніколи не віддавалось и все було „o wiele groźniejszem“ для заборчоі політики Поляків ніж сторонництво руссофільске? — чи від „вітру з Женеви“, проти котрого знялося воно далеко ще вчаснійше, нім Полякам прийшло в голову, накидати „социялізм-нігілізм“ виключно тілько Русинам? — чи може вконець для того, що „украінське“ сторонництво яко щиро народнє заступаючи „z natury swojej kwestyę ludową“ притягнуло до себе и що раз більше притягає щирих Русинів з других сторонництв руських, — та що п. Поляновський и єзуіт Gorzkowski знайшли в виданях „Просвіти“ не милу и непригожу ім правду? Мабуть „Czas“ не помічає власноі неконсеквенциі, коли раз перечить истнованю руських сторонництв, а именно сторонництва народнёго, а відтак знов же сам трівожиться перед тими сторонництвами! И се не менше характеристичне, що „Czas“ силиться всіх Русинів представляти яко небеспечних авантуристів: раз яко панслявістичних сторонників, в друге яко посередників між социялізмом а нігілізмом. В міру, як марево панслявізму, а властиво панруссизму починає зводитися до зера, „Czas“ с тим більшим натиском підносить „социялізм на Руси“ забуваючи на те, що не на Руси а в самім же Кракові серед польскоі молодіжи викрито „експльодуючий“ социялізм досі старанно закриваний ради некомпромітованя Поляків Шкода було

Digitized by Google

би згадувати про ті тенденційні підозрівання розсівані „Czas“-ом, коли б „Czas“ в вище наведеній статі не ідентифікував соціялізму с „питанєм людовим.“ На те скажемо „Czas“-ови, що „питанє людове“, питанє, як поліпшити долю селянства и маломіщанства, як видерти єго з лихварських рук, як зарадити розростови павперизму и нужди — істнує зарівно на Руси як и в західній Галичині Поляками заселеній, — и сєго питаня не можуть відпекатись ні Русини, ні Поляки, коли тілько вони мають хоч троха розуміня для добра власного народу. Для Русинів те „питанє людове“ — се питанє їх житя, їх сили и будучности. А так, як се питанє входить на першім пляні в програму народовців и творить головну підставу їх живучности, — то ми можемо й зрозуміти задля чого „Czas“ с такою перфідією силиться навязати Русинам „соціяльнічане“ женевських авантуристів, хоч між сим авантурництвом а „питанєм людовим“ нема ніякої рациональної звязи.

Гляньмо ж, як розуміє тепер „Czas“ руське питанє. „Остається нам тілько поле релігійне и поле суспільне“, пише „Czas.“ „Най кождий обиватель на селі, кождий ксёндз латиньский, загалом ціла суспільність польска направляє блуди в відносинах до уніятського духовенства, до руської интелігенції и молодіжи, а особливо в відносинах до руського люду. Єсьмо одним суспільним організмом мимо деяких ріжниць, одну маємо віру мимо ріжниці обряду. В зъєднаню релігійнім и в суспільній праці міститься переважно „квестия руська“ и наша задача супроти сеї квестиї.“ — Ось цивілізация краківська, ось сили и дороги, якими думає „Czas“ переводити „aneksye polskie!!“ Шляхта польска, що попри февдальній зашкарупілости визначається байдужостю и ростратою и сама попала в жидівські руки, латинські ксёндзи, котрих стан моральний страшно илюструється сумною аферою „ксёндза“ з Галича и котрі самі повинні застановитись над власною реформою, „польска“ суспільність, що досі ще не могла здійнятись до праці над своїм людом и в одно з ним зіллятись, — се мають бути цивілізаційні елемента на Руси! Ну, позволить собі краківський „Czas“ сказати, що се дуже похоже що найменше на приповідку о „Marcinie.“ Перегляньте статистичні викази про упадок великої посілости в Галичині заміщені недавно в Gazet-i Lwow. и викази банків гіпотечних, прочитайте Мироновича книжку „Żydzi“ (Львів 1879.), пригляньтеся критичним поглядом без поблажливости діяльности латинського ксёндза, поспитайте від чого тисячі польских селян рік річно виходять до Америки, а ви пізнаєте стійність рекомендованих вами цивілізаційних елементів и замість нашої тріски побачите колоду в вашім власнім так нібито ясновиднім оці. Після того ви зрозумієте, що ви навіть у себе не маєте доброго розуміня „суспільної праці“, до котрої забераєтесь на Руси. Пригадайте собі, до якої ради дійшли ви при вибуху соціялістичної афери в Кракові? Всі жижки затряслись у вас, ви набалакали цілий ряд довгих артикулів о соціялізмі — und der langen Rede kurzer Sinn — був знов — католіцизм! С католіцизмом и латинською круциятою вертитесь ви в зачарованім кружку, як стара грішниця з рожанцем, забуваючи на те, що соціялізм зродився именно ж в католицьких краях, що католіцизм Кракова знаний всему світу не охоронив польскої молодіжи від соціялізму, що вконець суспільних питань ні відмолитись ні відпроситись и що суспільна

Digitized by Google

праця вимагає праці и офірливости, а не милозвучних фраз. Ми й не можемо розуміти, що має значити „релігійне обєднане“ в Галичині, де жиють уніяти — одже „одновірці.“ Тілько ссунувшись з глузду можна було виписати таке абсурдум: pamiętajmy, że jedynym kryteryum do rozpoznania szczerego Rusina od agitatora panslawizmu lub nihilizmu jest pytanie, czy jest z przekonań i uczuć katolikiem, czy stoi silnie przy unii z Rzymem!!! Дійсно так низько не упали ще Русини, ні руська молодіж, щоб іх „щирість“ мала концентруватись в екстракті краківського католіцизму. Звязь з народом, праця для народу и бажане людського поступу и офірливість для добра власного народу, — ось де належить шукати міри щирого Русина, — ось тайна сила, що притягує руську молодіж „odznaczającą się zdolnościami i wytrwałością“ до народнёі идеі руськоі и творить з неі щирих народовців, а лишаючи gente Ruthen-ів без наслідників доводить сю галузь галицько-руськоі аберациі до зуповного загину, над чим „Czas“ так дуже жаліє. Придержуючись тоі високоі идеі ми силою іі живучости обеспечені зарівно проти женевських вітрів, як и проти польских анексий.

Ми знаємо, що поклики „Czas-u“ о „zdrowych antidotach“ против руськоі письменности для просвіти народу — не кінчаться на одних словах, що рівночасно з утиском просвітних руських товариств готовляться с польскоі сторони під титулом „исторні dla ludu“ фальзифікати историчні и пусті славословія на стару Польщу и польских королів, що нашу Галичину будуть закидувати такими памфлетами просвітнимп, — але все те закликає нас до тим більшоі праці для нашого народу и ми маємо надію, що наш нарід розріжнить кукіль від пшениці. Польский Фалзіфікат исторні, в польскім и руськім язиці, з илюстрациями польских королів, находиться вже в друку. Ми звертаємо на се увагу, щоб сим одним фактом виказати потребу скорого виданя цілоі правдивоі исторні Руси для народу. — В конець додає „Czas“ між антідотами против рущини: „należałoby może pomyśleć nawet o dzienniku ruskim w dobrym duchu.“ В відповідь на те можемо порадити Полякам, щоб постарались о дневник польский, котрий би поучав іх о власних іх блудах, о іх політиці взглядом Руси в спосіб, як се, учинив о. Качала в знаній брошурі, о котрих мовчить польска журналістика сціпивши зуби.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(Відповідь на петицию львівських Русинів о руську школу.) На петицию львівских Русиніп о заведене у Львові народнёі школи з руським язиком викладовим розіслала ц. к. Рада школьна краєва петентам слідуючу відповідь.

Vom k. k. Landesschulrathe
Zl. 5.896.

Seine Excellenz der Herr Minister für Cultus und Unterricht hat über die beim hohen Reichsrathe eingebrachte Petition in Lemberg woh-

Digitized by Google

nenden Ruthenen vom 24. Jänner 1877. um Einführung einer Volksschule mit ruthenischer Unterrichtssprache dem k. k. Landesschulrathe Nachstehendes eröffnet:

Uiber die besprochene Petition hat das Abgeordnetenhaus des Reichsrathes den Beschluss gefasst:

„Die Regierung werde dringend aufgefordert, dass an einer mehrklassigen öffentlichen Volksschule in Lemberg die ruthenische Sprache als Unterrichtssprache eingeführt werde."

In concreter Beziehung geht das auf den Artikel 19. des Staatsgrundgesetzes vom 21. Dezember 1867. R. G. Bl. Nr. 142. gestützte Begehren der Petition dahin, dass die ehedem als griechisch-katholische Musterhauptschule bestandene Volksschule in Lemberg in eine Schule mit ruthenischer Unterrichtssprache umgewandelt werde. Ein gleiches Begehren enthielt die Petition des politischen Vereins „Rada ruska" in Lemberg vom 17. Oktober 1875.

Nachdem nun über die letztere Petition die schulbehördlichen Verhandlungen bereits gepflogen worden sind, auch in Folge derselben die Gemeinde-Vertretung von Lemberg mit Beschluss vom 12. April 1877. beziehungsweise vom 21. September 1876. erklärt hat, dass an allen von der Gemeinde erhaltenen Schulen die Unterrichtssprache die polnische sein solle, sowie insbesondere an der ehedem als griechisch-katholische Musterhauptschule bestandenen Volksschule, welche ausschliesslich aus Gemeindemitteln erhalten wird, ebenfalls die polnische Unterrichtssprache beizubehalten sei, und nachdem ferner der k. k. Landesschulrath diesen Gemeindebeschluss mit dem Erlasse vom 6. Juli 1877. Zl. 3.000 genehmigend zur Kenntniss genommen hat, so bin ich angesichts der Bestimmungen der Artikel I. und II. des Landesgesetzes vom 22. Juni 1867. (Nr. 13. L. G. Bl.) nicht in der Lage, dem besprochenen Begehren der Petenten zu willfahren.

Hievon werden Sie in Folge hohen Ministerial-Erlasses vom 6. Juni 1879. Zl. 11255. als Fertiger obiger Petition in Kenntniss gesetzt.

Lemberg am 2. Juli 1879.

Potocki.

(**Фонд нігілістів.**) В наслідок відомости про фонд для нігілістичної пропаганди поданої Amicus-ом в „СПетербург. Вѣдомостяхъ" (заміщеної в VII-ім випуску „Правди") оголосили син и зять Герцена спростованя в заграничнім дневнику „Nord". „Я прошу вас позволити міні опрокинути в вашій газеті" — пише Моно-Герцен, зять Герцена, до редакції „Nord-a" „недорічну поговірку пущену СПетерб. Вѣдомостями. Говорять, що Олександер Герцен, мій тесть, лишив після своєі смерти чотири міліони франків призначених для піддержаня росийськоі революцийноі преси. Герцен лишив скромний маєток, котрий и вповні поділено між ёго четверо дітей. Навіть коли б він справді був мав ті чотири міліони, котрими ёго тепер так щедро наділюють, то я дуже похибуюсь, щоби він ужив іх на піддержанє нинішноі росийськоі революцийноі преси. Доволі прочитати ёго письма до Бакуніна, щоб побачити, як глубоко ріжнився він від идей и принципів Бакуніна, а именно тимиж то принципами руководиться нинішний нігілізм". — Належить

Digitized by Google

завважати, що сей протест — чи спростоване походить від некомпетентної сторони, так як після відомости Amicus-a Герцен передав конторі Мунди и комп. перед смертию капітал не свій, а именно капітал чужий, котрого походжене невідоме. Тут одже нема найменшої причини для наслідників Герцена протестувати проти сего, наче б О. Герцен з власного маєтку дав згадані гроші. Протест в тім згляді компетентний міг би вийти саморозуміло тілько від контори Мунди и комп. Такого протесту не читалисьмо ніде. Що ж до запезнюваня, що Олекс. Герцен був противний принципам теперішної російської революційної печати и не був би дав грошей на ії піддержане, то се нічим не поперте твердженє так само підлягае сумнівови як и дальші слова, що теперішні нігілісти руководяться тілько принципами Бакуніна. Для того думаємо, що відомість Amicus-a о фонді нігілістів и ёго теперішнім ужитковаю належить вважати яко нездементовану.

(**Вистава красних штук у Львові.**) Дванайцята з ряду вистава товариства любимців кр. штук у Львові (в авлі техніки) — як небудь убога в новійші знаменитші твори малярства, обіймає богато студий черпаних з життя Русинів. Андрей Грабовський виставив два образи: голова селянина и селянки з околиць Комарна. Тадей Баронч виставив численні малі різби: тип Русина, селянка з околиць Коломиї, селянка з околиць Станіславова, вугляр сиіді Львова, тип селянина из Стрийського; Ю. Коссак акварелі: Кочовиско козаків (властиво має бути гайдамаків.) и вуглярі з околиць Мостів великих.

(**Уділ Галичини в доходах и видатках державних.**) С сторони централістів державних в Австрії часто можна почути закид, що Галичина, так сказати, не виплачується австрийській державі, що держава мусить для Галичини чинити офіри, значить, що другі австрийські народи мусять своім грошем підпомагати Галичину, словом, що Галичина се тілько тягар для Австрії. Тим то й не признають вони Галичині права домагатися для себе яких небудь більших видатків для піднесеня краю — з державних доходів. Отто Гавзнер, знаний с своіх праць статистичних подав недавно вірний образ уділу Галичини в доходах и видатках державних, котрий па окладці заміщаємо.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИИ.

Вп. п. Микола К. в Ко.... Вашу статю одержали ми. Просимо о надісланє ії кінця. Після того доперва будемо могли Вам дати рішучу відповідь, коли ії напечатаємо, бо мусимо числитись з обемом „Правди“ и с статями до печати вже призначеними и почасти роспочатими. Більше листовно. В Вашій так многоважній праці не уставайте.

Вп. п. Со... в Кракові. На лист не маємо досі від Вас ніякої відповіди, а раді б ми знати, чи годитесь з нашими поглядами и пропозициями.

Вп. п. Ол... в Го... Ваш переклад ми одержали. Щире спасибіг! Чи и коли можна надіятись Вашої другої праці?

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

VII.

Настав страстний тиждень. В великий понеділок до Кайдашів зайшла баба Палашка Соловіха. Вона була дуже богомольна и що року іла паску в Київі в Лаврі. И тепер вона збіралася в Київ, але самій йти до Київа було невесело, а ще до того вона трохи боялась сама виряжатись в далеку дорогу. В неї була думка підбити самого Кайдаша, бо з чоловіком в дорозі все таки бабі безпечніше.

— Помагай-Біг вам! Поздоровляю вас з великим понеділком, промовила Палажка.

— Спасибі, будьте й ви здорові, одказала Кайдашиха: сідай, Палажко, в нашій хаті.

Палажка сіла на лаві и скорчилась в три погибілі. Вона за великий піст так спостилась, що в неї тільки очі блищали, а кістки під шкурою мало не торохтіли.

— Чи підеш, Палажко, и цёго року до Київа? спитала Кайдашиха.

— Як Господь поможе та сподобить, то чом би й не піти. Ззіла я двадцять пасок у Київі, то може Бог поможе ,ззісти и двадцять перву. Стара Головчиха зохотилась йти зо мною, та це може хто и з вас піде з нами, бо як з хати піде істи паску в Київ хоч один чоловік, то Бог благословить усю сімю и на хліб буде поліття. А як хто істиме що року в Київі паску, та ще й умре на великоднім тижні той піде просто в рай, бо на великоднім тижні царських врат не зачиняють, и в церкві, и в раю; душа через царські врата так и полетить просто в рай.

Digitized by Google

Палажка оберталась до Кайдаша. Вона знала, що він богомольний.

— А хто постить дванадцять пятниць на рік, той не піде просто в рай? Чи не чула ти, Палажко, чого про те на Печерах або в Лаврі? спитав Кайдаш.

— Ні, сказала з повагом Палажка: хто постить в ті пятниці та носить при собі сон Богородиці, той не буде в воді потопати, в огні горіти, од наглої смерти помірати, а в рай просто не піде. А хто піде в Єрусалим, або що року в Київі в Лаврі паску істиме, або вмре на самий Великдень, той спасеться, того душу янголи понесуть просто до Бога.

Мелашка слухала и в неї робота випала з рук.

— Треба в Київі на великому тижні висповідатись в чистий четвер одговітись, треба молебінь на Печерах найняти, на часточку дати, на святі мощі по шагу покласти, то тоді Господь и помилує нас, навчала баба Палажка, піднявши в гору палець: а хто купить мира од мироточивих голов, або масла з лямпад над святою Варварою, та буде мазати собі очі та лоб, в того ніколи не болітимуть очі й голова. Я знаю в Київі всі мощі, всі церкви. Оце як хожу по Печерах та по церквах, то за мною йде рядом сотня або й друга людей, а я всім росказую, в якій церкві які мощі, показую, де леясить піръя з Архангела Гавриіла в паняньскому манастирі, де стоіть молоко Богородиці, де святий Миколай притиснув до стіни своім образом злодія, як той хотів обікрасти церкву.

— Не вже притиснув? спитала Мелашка, роскривши широко очі.

— А вже ж притиснув, ще й за чуба рукою вхопив та й держав, доки ченці з усего Київа не посходились. А од образа пішов світ на всю церкву, як од сонця. Ченці думали, що в церкві пожежа, та й позбігались. Коли глянуть на те чудо, та скоріше на себе ризи, та зараз вдарили в дзвони, та позабірали в руки свічі та давай перед Миколаєм правити та молитись. Тоді образ и пустив злодія. А той злодій зараз постригся в ченці тай став святим.

В хаті всі слухали палажчину мову. Молодиці позгортували руки та важко здихали, приказуючи: ой Боже наш, Боже наш!

— А я оце як прийду до того Миколая, та як почну розказувати, то мене люде обступлять та й слухають, та аж шапки поздіймають та христяться. Я знаю, и де гроші коло образів класти, а де гроші черницям та ченцям просто в руки давати. А за

Digitized by Google

мною люде так и валять всякою, а я іх вожу од Воєнного Миколая до Десятинного, од Десятинного Миколая до Доброго, од Доброго Миколая до Малого, а далі до Мокрого Миколая, а потім до Притиского Миколая.

— Ой пустіть мене, мамо, в Київ з бабою! просилася Мелашка: я и зросла, а в Київі не була. Мене й Господь не помилує, на тім світі.

— А церкви там все з золотими верхами. В Печерях лежять дванадьцять братів, що будували Лаврську дзвінницю. Кажуть, що як будували, то вона все входила в землю, а одної ночі й вийшла з землі. Од того чуда усі брати постриглись в ченці. Господи, скільки я переводила людей на самий верх дзвініці до великих дзвонів!

— Ой пустіть мене, матінько! Здається вмру. як не піду в Київ: чи то правда, що там є такий лев, що з рота вода біжить?

— А вже ж є; а на львові сидить Святий Самсін та щелепи ёму роздирає. Як піймав ёго на Подолі коло Дніпра, як роздер щелепи, та й сам каменем став и лев каменем став, а з лева з рота вода потекла. Та якого там дива нема! Як би росказувати все, то не то що дня було б мало, тижня мало! говорила Палажка и підвела очі до образів, підняла обидві руки вгору ще й пальці розставила.

— Там на Андреєвській горі під престолом є джерело, а в те джерело що року забивають віз вовни. Як тільки покажеться зверху роса, то зараз знов запихають туди віз вовни, бо якби полилась з того джерела вода, то ввесь світ залила б. Я сама чула, як янголи бовтають воду під престолом. Ой Господи! помилуй нас грішних! сказала Палажка и здихнула на всю хату.

Старий Кайдаш сидів, похиливши голову, а Мелашка плакала.

— Піду я з бабою до Київа та одговіюсь в Лаврі. Як не пустите мене, то я, здається, вмру, сказала Мелашка.

— А вже ж, Марусе, пусти невістку, бо як не пустиш, то буде тобі великій гріх од Бога, навчала Палажка, тикаючи пальцем на образи.

— Та коли ж на великому тижні богато роботи, обізвалась Кайдашиха.

— Я мамо готова день и ніч не спати, пороблю вам усе діло та й піду, просила Мелашка, втераючи слёзи.

— Та про мене йди та й за нас подаси на часточку, сказав Кайдаш: пішов би й я, та настає чоловіча робота на полі.

Digitized by Google

— А коли, дочко, думаєш ити, то спечи собі святу пасочку та поросятко, та вкинь в торбу крашанок, та кільце ковбаски, та шматочок сала, щоб розговітись свяченим у Лаврі, то тебе Господь простить и помилує, навчала Палажка: а я вже тобі дорогу скрізь покажу, як по писаному. Мене всі богомольці знають з усего світа; я ім усім даю лад.

Баба Палажка роспрощалась и пішла з хати. Кайдашиха вчинила тісто и спекла Мелашці маленьку паску. Баба Палашка назбірала по селу десять бабів и другого дня зайшла за Мелашкою. В палажчиній торбі була й паска й печене порося з хріном у зубах, и сало, й навить крашанки. Вона кланялась кожному в хаті и просила простити ій гріхи. Богомольці пішли до Киіва.

— Та не барися, дочко; вертайся до дому! наказувала Кайдашиха невістці, стоячи за ворітьми.

— Як Господь не прійме нас до себе, то й вернемось, говорила Палажка, кланяючись до дзвінниці до самої землі.

Йдучи селом, Палажка заходила в декотрі хати, щоб попращатись з тими молодицями, з котрими вона лаялась; але як вона лаялась з цілим селом, то для неі прийшлось не минати ні одніі хати и ходити з хати в хату, як ходить піп з молитвою.

Богомольці йшли день, упросились в одному селі на ніч до добрих людей, перепочували и раненько знов пішли в дорогу. Мелашка неначе на світ народилась: ії не допікала тут ні свекруха, ні свекор, ні Мотря. Понад дорогою зеленіли молоді жита, синіли далекі гори та могили. На дворі було тепло й ясно. Мелашка піби набіралася здоровля на волі.

Вже звернуло з пів дня. По один бік дороги була чимала гора, а на горі могила. Баба Палажка повела молодиць на ту могилу. З тиеі могили вже було видно Киів з церквами та дзвінницями. Тиеі могили богомольці не минали ніколи.

Палажка зійшла на могилу, впала на коліна и почала молитись. З могили було видно на горах високі дзвінниці, церкви з золотими верхами. Кругом Киіва в долині зеленів густий ліс, синів за Дніпром, ніби повитий синім туманом, бір, а між соснами подекуди блищали широкі плеса розлитого Дніпра. В лісі блищали золоті хрести монастирів, неначе дороге каміння, роскидане зверху на бору. Сонце світило на киівські гори; золоті верхи сяли й горіли. Баба Палажка припала до землі головою, а за нею й молодиці почали бити поклони.

Палажка встала и, піднявши руки в гору, почала росказувати богомольцям:

Digitized by Google

— Онде велика лаврська дзвінниця, а ото коло неї сама Лавра, а то далі свята Софія, а то свята Варвара, говорила вона.

Молодиці водили очима слідком за її рукою, а Мелашка стояла, як камъяна. Ті золоті верхи та білі дзвініці здавались для неї якоюсь дивною казкою. Вона вперве йшла до Київа. Богомольці перейшли бір и прийшли на заставу. На заставі стояла черничка и пристала до їх: спасайтеся! люде добрі! нехай вас Господь спасеть и помилує. Йдіть говіти в наш монастир на Подолі до святого Хрола й Лавра. У нас більше мощей, ніж у других монастирях; у нас є частка младеньця, убитого Иродом, є риза христова и кров з христових ран, и піръя архангела Гавриіла, й молоко Богородиці.

Богомольці прибували до застави сотнями. Черниця проповідувала и заманювала їх до свого монастиря. Сотня богомольців пішла за нею. На других заставах так само стояли черниці й затягали до себе богомольців.

Баба Палажка не послухала черниці. Вопа гордо одказала, що вже йде в Київ істи двадцять першу паску и знає всі церкві й манастирі.

Над вечір Палажка привела богомольців у Лавру.

— Чи тут той лев, що з рота в ёго тече вода? спитала Мелашка.

— Де там тобі тут! гордо сказала Палажка: покажу тобі й льва, а це, бач, велика дзвініця, а оце Лавра; тут лежать мощі святого Феодосія...

Мелашка глянула на дзвіницю и трохи злякалась. Для неї чогось здавалось, що дзвініця впаде на неї и роздавить її.

Богомольці пішли в церкву. В великій Лаврській церкві йшла одправа. То було саме на страсть в чистий четвер. Вся велика церква палала свічками, и була набита народом. По церкві неначе розливалось огневе море, заливало закутки, йшло поза стовпами, переходило на стіни, спахнуло на високому иконостасі до самого купола, ростопило на чисте золото иконостас и повисло під куполами огневими краплями на панікадилах. Після кожної євангеліі дзвонили в дзвони. Серед церкви виходили ченці, ставали півкругом и співали страстні пісні.

Палажка и Мелажка посвітили свої свічки и впали на коліна. Сорок душ ченців в чорних клобуках співали серед церкви такі жалібні пісні, неначе хотіли виплакати в піснях всесвітне горе народа. То був не жаль, не плач горя, а якийсь слізний крик, якесь море сліз, що зливалось тисячі літ и злилось до купи и по-

Digitized by Google

лилося піснями з грудей. Здається, в тому морі сліз текли ріки народнёго горя од самого початку світа, горя од холоду й голоду, од меча, од огню, од татар, од царів, од панів, од жидів, од дужого й богатого, од дикого звіря...

Якась незвичайна туга лилася слізми з тих давніх пісень, складаних сотні літ.... и Палажку и Мелашку здавило за серце. В тих слезах співу ніби текли ріки їх власних сліз од їх бідности, од панщини, од московських та польских закуцій, од давного польского ярма, од жидівськаго здирства.... Палажка плакала, аж ридала. Мелашка ніби почула в тих піснях, впізнала своє горе в свекрушиній хаті и залилась слізми.

— Ратуй мене, Боже, ратуй, бо я молода загину! подумала Мелашка, стоячи на колінах коло Палажки и залилась слізми.

Вони вийшли з церкви. На дворі була північ. З церкви висипала сила народа. Коло Лаври була гостиниця тільки для панів. Ввесь народ покотом ліг кругом церкви на камъяних плитах. Багата Лавра не спромоглася поставити гостиницю для народа, хоч забагатіла народними гріщми.

Висипали зорі на небі. Мелашка не могла заснути. В неї над головою ніби висіла дзвіниця, а в вікна виглядали здорові дзвони. Вона й дивувалась и боялась тих дзвонів, та все роспитувала в Палажки про Печері, про святих в Печерях, про лева, та про піръя з архангела Гавриіла. Для неї так хотілось побачити всі дива, що вона не чула, як у неї боліли ноги, нили коліна.

На другий день баба Палажка повела молодиць по церквах. До неї пристало ще з пятьдесять богомолок. Всі вони йшли за нею, як сліпці за поводаторем. Палажка водила іх од одного Миколая до другого, так що богомольці загубили лік церков. Богомольці прийшли в Софію. Серед церкви на амвоні стояв митрополітаньський стілець з червоною подушкою. Один дзвонар поклав на ту подушку образок, поставив оливъяну тарілку, вдарив поклона и поклав на тарілку шага. Баба Палажка й собі вдарила перед стільцем три поклони, поцілувала образок и кинула на тарілку шага. За нею посипались молодиці. Посипались пъятаки на тарілку. Дзвонар забірав з тарілки гроші и сховав собі в кишеню.

— Святий сидів на цему стільці! йдіть цілуйте образ, та кладіть по шагу, говорила баба Палажка до молодиць.

З Софіі Палажка повела богомольців до Михайловського монастиря и найняла молебінь Св. Варварі. За нею слідком и другі молодиці клали гроші на молебінь. Од Варвари Палажка повела

Digitized by Google

іх до святого Андрея, а звідтіль на Поділ в панянський Хроловський манастир.

— Наймайте молебінь святому Флору й Лавру! шептала черниця молодицям: жертвуйте на святі мощі, а гроші давайте міні до рук.

Деякі молодиці оддали гроші черниці в руки. Черниця сховала іх десь під свою чорну рясу.

— Чи показують ризу господню та піръя з архангела Гавриіла? спитала баба Палажка.

— Од піръя ключі у матушки Игуменіі. Ви не сподобитесь ёго сегодня бачити, а ризу Господню я вам покажу.

Черниця повела бабів за колони, зняла з однієї срібної домовини з мощами червоне покривало. Під ним було друге дороге, все золоте з золотими китицями.

— Спасайтеся! прикладайтесь до Господньої ризи! говорила черниця плаксивим голосом. В цій ризі Христа жиди мучили.

Баба Палажка впала на коліна, залилась слезами и поцілувала кінчик золотого покривала. Мелашку взяв якийсь страх, як вона доторкнулась губами до золота та до оксамиту. Для неі здалося, що вона бачить самого Христа и цілує ёго одежу. Всі молодиці плакали, втерали слези, а черниця плаксивим голосом розмалёвувала, як жиди Христа мучили, як накладали на голову терновий вінець, як били віревками и роспинали на хресті. Богомольці кидали на ризу гроші, а черниця забирала и ховала іх десь під рясою та все поглядала на двері, щоб часом не надійшла мати игуменія.

В велику пятницю Палажка повела богомольців на Поділ. Богомольці заночували в Брацькому манастирі. Утреня мала початись в третій годині о півночі. Богомольці збірались лягти спати покотом на траві під липами просто черпечих келій. З одних дверей келіі за богомольцями слідив очами один чернець, молодий, здоровий та повновидий, з довгою чорною бородою. Він набачив у церкві Мелашку. Її краса так вразила ёго, що він не міг одірвати од неі очей. Він вийшов слідком за нею з церкви, підглядів, як вона сіла з богомольцями під липами полуднувати, и все стояв на дверях, доки смеркло на дворі и богомольці полягали рядом на траві. Він наглядів, що Мелашка лягла другою од краю и пішов у свою келію.

З самого краю коло Мелашки лягла баба Палажка и ніби стерегла своє стадо, як добрий пастир. Але одна семигорська молодиця десь спізнилась, прийшла до гурту и лягла спати коло баби

Digitized by Google

Палажки з самого краю, підмостивши під голови клунок з харчами. Баба Палажка лежала тепер од краю другою.

Вже пізненько, як усі богомольці поснули таким сном, що їх не розбудили б и Лаврські дзвони, чернець вийшов з келії, знайшов той ряд, де лежала Мелашка, як єму здавалось, другою од краю, підкрався тихесенько та й натрапив як раз на бабу Палажку.

Саме тоді бабі Палажці приснилось, що вона вилізла на лаврську дзвіницю, та й стала під великим дзвоном. Дзвін одірвався та й упав на неї. Вона закричала з усієї сили, але дзвін надавив ії важким серцем и затулив рота. Прокидається вона, и чує, що на ії лиці чиясь здорова борода, а чиїсь губи так вчепились в ії губи, що вона ніяк не могла розтулити рота. Вона хотіла підняти руки, але хтось держав ії за руки, придушивши їх, ніби желізом, до землі. Вона хотіла повернути головою, а в неї на лиці плуталась страшна борода, а повні губи так цілували ії, що в неї губи аж пристали до зубів.

Баба Палажка перелякалась. Ій здалось, що на неї справді впав дзвін, що то не був сон, а правда. Але вона якось покрутила головою и так крикнула на все горло, що побудила всіх богомольців. Піднявся гвалт, шум. Богомольці заворушились, зашуміли, а повні губи цілували бабу в щоки, в брови, в очі, а далі щось чорне знялося и, як куля, полетіло між липи.

— Що це таке? думав чернець: така гарна молодиця, а лице таке тверде, як діравий горщик; аж губи щемлять!

— Що там таке! чи злодії, чи що? питали сонні богомольці.

— Це тебе, Палажко, хтось чи цілував, чи хотів обікрасти, обізвалась крайня баба.

— Ой щось побігло! крикнули молодиці и кожна почала облапувати свій клунок під головами.

— Це нечиста сила мене давила, говорила баба Палажка, це він мене скушав, бо я вже висповідалась и завтра мала причащатись. Оце, Боже мій, який гріх трапився! Двадцять пасок ззіла в Київі, а за двадцять першою такий гріх трапився. Послинив нечистий усе лице й губи, й щоки. Пху на тебе сатано!

— Та то якийсь послушник побіг до келій, говорив один чоловік.

— Еге! добрий послушник! Се, Дух Святий при нас, чорт! Цур ім таким послушникам. Прийдеться завтра другий раз сповідатись. Оце одговілась! Боже мій, яка міні напасть од скусителя, бідкалась баба Параска.

Digitized by Google

— Мабуть якийсь послушник, бо я чула, як він вас, бабо, цілував, сказала простенька Мелашка.

— Оце вигадала! сказала баба Палажка: чи то можна, що б в манастирі були такі ченці. Неначе я оце вперве в Київі. Говорить, неначе маленька. Ще рознеси по Семигорах, як вернесся до дому.

Баба Палажка дуже обідилась. Вона бачила, що Мелашка підривала її повагу, буцім то чорти вже звернули на неї свою ввагу и почастували своїм женихам та поцілунками.

Одначе на другий день баба Палажка боялась зоставатись на ніч у монастирі и повела богомолок говіти в одну церкву на Подолі, під самою Андреєвською горою. В тій церкві був старий священик. Він збудував для богомольців, зараз коло цвинтаря, на церковному дворі довгу комору з перегородками, але без вікон, и пускав туда богомольців на ніч. Тиєю коморою він притягував до себе велику силу богомольців и заробляв добрі гроші. Манастирі навить не поробили для селян и таких комор.

Баба Палажка завела богомольців у ту комору. Там вони поскладали свої мішечки и заперли двері. Раненько в велику суботу богомольці пішли в церкву. Старий священик сповідав людей. Сотня богомольців стояла кругом ёго и ждали. Баба Палажка кивнула на своіх рукою и повернулась до дверей. Вона боялась, що не діждеться сповіді. А гріх тиєї ночі мучив бідну бабу, як пекельний огонь.

Тільки що семигорці застукотіли чобітьми по залізному помості, священик покинув сповідати якусь бабу, обернувся, махнув до баби Палажки рукою и крикнув на всю церкву.

— Куда ви, бабки! йдіть до мене сповідатись! В мене шагом дешевше, ніж у Мокрого Миколая. Вертайтесь сюда! в мене сповідь шагом дешевше й пóкута більша.

Баба Палажка махнула до своіх, и вся ватага повернула од дверей назад и знов застукала чобітьми по зелізному помості.

Тим часом як баба Палажка сповідалась, Мелашка вийшла з церкви и сіла між довгими рядами бабів на церковних східцях, під колонами. С краю недалечко од неї сиділа старенька проскурниця и продавала проскури. Мелашка задумалась.

Третій день прожила Мелашка в Київі, як у раю. Вона згадала, що через день для неї треба було вертатись додому, и зітхнула дуже важко. Слези виступили на її очах. Вона в Київі не бачила ні свекрухи, ні свекра, ні Мотрі, не чула ні од кого лихого слова. Ніхто не гриз їй тут голови.

Digitized by Google

Проскурниця почула те важке здихання, глянула на молодицю и задивилась на неї.

— Чого ти, молодице, так тяжко здихаєш? спитала вона в Мелашки.

— Господи, як тут у Київі гарно. А як подумаю, що оце треба вертатись додому, то міні здається, що треба через день умірати.

Мелашка росказала проскурниці про своє горе. Добра проскурниця слухала ії й жалкувала за нею. В Мелашки блиснула в голові чудна думка. Несподівано ій впало на ум зістатись в Київі. Краса міста, краса церков, манастирів одібрала од неї думку навить про Лаврона.

— Наймiть мене, матушко, за наймичку. Не піду я додому.

— Коли хоч, то й ставай помісячно. В мене одна робота пекти щодня проскури, сказала проскурниця.

Мелашка сподобалась проскурниці, а од неї одходила тоді наймичка.

— Тут у церкві наші односельчане. Сховайте мене, матушко в свою хату, поки вони підуть з Київа до дому.

Проскурниця повела ії в свою хату. Хата ії була зараз коло церкви на цвинтарі, в великому домі, в нижнёму етажі, тільки двері в хату були за брамою, на другому дворі. Проскурниця привела Мелашку в пекарню. Пекарня була невеличка, але висока з одним здоровим вікном, переплетяним желізними гратками. Під вікном од стіни до стіни стояв довгий стіл. Ввесь стіл був укритий рядами проскур и великих, и малих, и маленьких, як буває вкрите стігло чередою. На ліжку коло печі, на подушках, прикритих білим простирядном, лежали здорові проскури, як паляниці. Наймичка печатала проскури знамеником.

Проскурниця звеліла Мелашці помити руки и поставила ії в кінці стола виробляти проскури. Мелашка викачувала тісто та все поглядала на двері. Вона боялась, щоб баба Палажка не вислідила ії.

Здорова піч була вже витопляна и пашіла огнем. Через двері було видно в маленьку комнату, де жила проскурниця. В кімнаті було чисто й гарно, як у віночку. На ліжку біліли чисті подушки. На вікні червоніли між зеленим листом китайські рожі. Коло образів з золотими широкими рямами блищала лямпадка. На Мелашку неначе віяв тихий теплий вітер в літній день, такий спокій був розлитий в тих хатах. Вона витачувала проскури, а

Digitized by Google

ії думки літали в Семигорах, коло Лаврона. Слези закапали в неї з очей. Вона втерла їх рукавом.

— Не вернуся до дому, зостануся тут, що Бог дасть, а потім що буде, те й буде, думала Мелашка, втераючи слези рукавом.

Тим часом баба Палажка вистояла службу, запричастилась и повела бабів з церкви. Вона хотіла вести їх у Печері, але на цвинтарі оглянулась на всі боки и примітила, що нема Мелашки.

— Де ж це ділася Мелашка? говорила Палажка, оглядаючись на всі боки: чи не зосталась у церкві.

Палажка вернулась до церковних дверей, паламарь зачиняв двері и замикав замком.

— Куди ж це вона пішла! Може ж за церквою, говорили баби.

Палажка обійшла з бабами кругом церкви, заглянула в комору, обдивилась увесь двір, Мелашки нігде не було.

— Оце, Боже мій! Де це вона загаялась? бідкались баби и посідали під колонами на східцях.

Сіділи вони, сіділи, ждали-ждали, а Мелашки не було.

— Куди це ії нечистий поніс, почала вже лаятись Палажка: а може вона потяглася за другими людьми. Та чого ми будемо ії ждати.

— А вже ж ходім, а то ще и в Печерях не будемо.

Баби знялися з місця и швиденько почимчикували з цвинтаря.

Ввечері баба вернулася з Лаври за Мелашкою, а Мелашка не приходила. Палажці треба було йти знов у Лавру на діяння, щоб істи паску у Лаврі, а Мелашка неначе крізь землю пішла. Баби пішли в Лавру, дождались свяченого, розговілись, знов вернулись на Поділ, а Мелашка все таки не приходить. Вони заметушились и забідкались, кинулись шукати Мелашки по манастирях, скрізь питали в богомольців и нічого не допитались. Просиділи ще день другий у Київі та й пішли в Семигори.

Баба Палажка, вернувшись у Семигори, боялась зайти сказати Кайдашам про Мелашку, пішла собі додому та й сіла. Але по селу пішла чутка, що Мелашка десь одбилась од своіх людей и не вернулась в Семигори. Та чутка дійшла й до Кайдашів: ії принесла баба Параска Гришиха, лютий палажчин ворог, звісна на все село брехуха.

— Христос воскрес! з празником будьте здорові! сказала Параска, переступаючі через Кайдашів поріг: чи ви знаєте, де ваша Мелашка? Це ж наша Палаза розгубила свою череду десь

Digitized by Google

по Київі. Водила, водила, поки доводилась. Мелашка зосталась у Київі, а з Київа мабуть пішла на заробітки за гряницю або на Басарабію. Уже правда! Палажці тільки б сліпих блиндарів водити по селах, а не людей до Київа.

— Та це я перечула вже через людей на селі, сказала Кайдашиха: а Палажка завела нашу Мелашку десь мабуть під шум чи під греблю, та й очей не показує.

— Еге! знаєш ти, чого вона ходить що року до Київа паску істи? Та вона цілу ніч в Брацькому манастирі обнімалась та цілувалась, вже й не знаю, чи з ченцями, чи з чортами. Знає вона там усі входи! Побачиш, коли вона не принесе з Київа другого байстрюка в приполі, бо одного вже має; ще й твою невістку навчить добру.

Параска росказала Кайдашам всю кумедію з бабою Палажкою в брацькому манастирі в велику пъятницю.

— Ти, Кайдашиха, не пускай з нею більше Мелашки до Київа, як ще Мелашка вернеться додому. Тепер я знаю, як вона розговівляється в Київі, говорила баба Параска.

Лаврін стояв ні живий, ні мертвий. В ёго й руки опали.

— Ой Боже мій! що ж тепер нам робити? Де Мелашки шукати? завела ота стара сука, бодай ії завело в ставок та в безодню, говорила Кайдашиха.

— Та піди в волость та попроси, щоб ії погнали в Київ шукати Мелашки. Нехай знає, як поводатарем бути, намовляла Параска: та піди, та побий ій морду, та натовчи добре потилицю. Шкода, що вона не завела моєі невістки. Я б оце показала ій Київ.

— Це, мамо, Мелашка покинула через вас, обізвався Лаврін.

— От и через мене! Ще що вигадай! Хіба я гнала ії в потилицю до Київа, чи що? говорила Кайдашиха.

— Бо ви ії гризли, гризли, доки до свого не догризлись. Як пропаде Мелашка, то я вам цего не подарую, говорив Лаврін, блідий як смерть. А оту стару відьму я за коси потягну в Київ, нехай міні шукає Мелашку.

— А вже ж за коси, та ще й батогом ззаду підганяй! намовляла Параска: та чого ви сидите? Чом ви не підете до неі? Ви думаєте, що вона сама до вас прийде? Підіть до неі та роспитайте, та наступіть на неі та придавіть коліном, то вона й роскаже вам, де діла Мелашку. Певно завела в монастир до ченців на спасіння.

— А справді ти, Параско, добре радиш, сказала Кайда-

Digitized by Google

шиха: ходім та присікаймося до тієї дурисвітки, може вона знає, де Мелашка, та тільки не хоче признаватись.

— А вже ж ідіть усі гуртом та насядьте на неї, то вона й признається, де старців водила, намовляла Параска.

Кайдаш, Кайдашиха та Лаврін пішли з бабою Параскою до Палажки.

Палажка сиділа під хатою на призьбі и грілась па весняному сонці. Вона вгляділа Кайдашів з бабою Параскою за ворітьми, догадалась, чого вони до неї йдуть, и трохи злякалась.

— Христос воскрес, Палажко! сказала Параска: а я до тебе гостей навела, и сама в гості прийшла.

Баба Параска одчинила ворота, впустила Кайдашів, знов зачинила, сперлась на ворота обома руками, поклала голову на руки и тільки поглядала на Палажку веселими сірими очима. Її губи осміхались, неначе їх хто помазав солодким медом. Вона зібралась дивитись на кумедію.

Баба Палажка не одказала їй на привитання. Вона тільки блиснула на неї злими маленькими чорними очима. Кайдаші обступили Палажку; вона сиділа на призьбі.

— А що, Палажко! водила, водила нашу Мелашку, доки не завела, сказала Кайдашиха: де наша молодиця?

— А хіба я знаю де вона. Одбилась од нас коло церкви на Подолі ще й нам наробила клопоту. Ми через неї просиділи в Києві цілих два дні ще й мусіли бігати по манастирях та по церквах.

— Чом же ти хоч не зайшла до нас та не сказала? спитав Кайдаш:

— Де ви, бабо, діли Мелашку? кричав Лаврін: куди ви її завели? навіщо ви її покинули в Києві?

— Оце Боже милостивий ! хіба ж я її в пазуху сховала, чи зїла, чи що? Завела, тай завела.... Хіба Мелашка мала дитина, що я її за руку заводила.

— Навіщо ви її підмовляли йти в Київ? Чого ви притаскались до нас з своїми брехнями, розпустили дурного язика про чуда? на що ви підманили молодицю, кричав Лаврін, згорнувши руки на грудях.

— Про які брехні це ти говориш? Я росказувала про чуда, а не про якісь брехні. Бреши сам, бо ти од мене молодчий. Не па те я що-року хожу в Київ, щоб брехні точити. В тебе, Лавроне, молоко на губах не обсохло, а ти брехню завдаєш преподобним жонам.

Digitized by Google

— Йдіть, бабо, до Київа та пошукайте Мелашки, бо як не підете, то я вас силою потягну, сказав Лаврін.

— А вже ж потягни, та ще й за коси, та підгоняй її батогом ззаду! крикнула зза воріт баба Параска.

— А тобі яке діло? Чого ти прийшла паскудити моі ворота! Он послинила ворота, як скажена корова! крикнула з призьби баба Палажка.

— Я, бабо, піду в волость жалітись на вас. Вас волосний силою пожене в Київ за Мелашкою.

— Та залигай її віжнами та й веди! Чого ти на неї дивисся, як на святу та божу, кричала за воротьми баба Параска: цілувалася в Київі з ченцями та з чортами, доки не розгубила своєі челяди.

— Хто? я? крикнула Палажка й скочила з призьби.

— А тож хто? Вже ж не я. Добре розговілася, нічого сказати, говорила Параска.

— Йди, Палажко, з нами в волость, сказав Кайдаш: нічого тобі не поможе. Там даси одвіт перед громадою.

— Де ти діла мою жінку? Куди ви її завели? кричав Лаврін.

— Та вона завела її в манастир до ченців! кричала Параска за воротьми.

— Вбірайся та йди з нами! Нічого тобі не поможе. Підеш ти з Лавроном знов до Київа, та хоч покажеш, де згубила мою невістку, кричав Кайдаш.

— Як підеш другий раз у Київ, то не цілуйся з ченцями! крикнула Параска на всю улицю.

— Хто? я? То це ти на мене таке говориш? закричала Палажка и вхопила граблі: ось я тобі, стара відьмо, покажу ченців та чортів!

Палажка кинула Кайдашів, кинулась до воріт и влупила граблями по воротах. Параска одскочила. Граблі перебились по половині. Половина одскочила за ворота и зачепила по руці Параску. Параска вхопила шматок граблів и шпурнула ними через ворота на Палажку. Палажка поперла держалном на улицю на Параску. Параска прийшла під ворота, плюнула в двір и пішла по улиці.

— Бодай тебе побачила лиха година та нещаслива! Ще й вона чепляється до мене, неначе я згубила з світа її невістку, голосила через слези Палажка, вхопившись руками за голову. Це не Мелашка, а смерть моя! Коли вона зосталась у Київі, то

Digitized by Google

певне чирез тебе, Кайдашихо. Про мене, йди собі в Київ, чи хоч и заграницю та й шукай ii, сказала Палажка, обертаючись до Кайдашихи.

— Що ти кажеш? через мене Мелашка покинула нас? Тобі Палажко, час помірати, а ти набрехуєш на мене. Схаменися, стара бабо! Що ти говориш? Сама ходить по хатах, розносить брехні, підманює людей з собою, а на мене складає пеню.

— Ба через тебе. Хіба люде не говорять про тебе на селі? Хіба не знаємо, як ти нападалась на невістку? Отак як раз, як ота стара сука, Параска, на мене, що я через неі и світа не бачу.

— Палажко! не бреши на старість! Ти гріха не боісся, говорила Кайдашиха.

— Ба не брешу. Бреши сама! крикнула Палажка и кинулась на Кайдашиху, як півень кидається на другого півня.

— Ба брешиш! Яке тобі діло до мене, та до моеі невістки? Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? На що тобі заглядати в наші горшки?

Кайдашиха кричала и совалась с кулаками до Палажки. Палажка кидалась до Кайдашихи й била кулаком об кулак. Вони то збігались, то розбігались, як ті півні, що кидаютяся один на другого.

— За моі горшки, за мою невістку ось тобі на! сказала Кайнашиха и тикнула Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла.

— А тобі ось дві!

Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другоі и сунула обидві під самий ніс Кайдашисі.

Кайдаш побачив, що непереливки, пхнув одну бабу на один бік, а другу на другий.

— Куди яка пані! проше та проше, пані економша! дражнилась Палажка з Кайдашихи: це по-панський дулі тичеш; нічого сказати, звичайна!

— Не твоє діло, попанський, чи не попанський! вбірайся та ходім в волость, от що! репетувала Кайдашиха.

— То й піду! ти думаеш, я тебе боюся? То й піду! Піди попереду вберися в жовті чоботи та в червоне намисто, пані економша, коли хочеш вести мене позивати в волость.

— Не тількі в жовті, в червоні чоботи взуюсь, а таки тебе в тюрму посажу! кричала Кайдашиха и крутилась на одному місці, непаче козачка танцювала.

Digitized by Google

— Не діждеш! погана! Готуй ладан та свічки, а не червоні чоботи. Ти попереду здохнеш, ніж я буду в тюрмі сидіти, кричала Палажка и крутилась на одному місці проти Кайдашихи, розставивши руки, неначе метелиці дріботіла.

Кайдаш и Лаврін вмішались и собі в бабську змажку, кричали на все горло, змагались разом з бабами и підняли такий гвалт на ввесь куток, що люде повибігали з хат. Параска знов вернулась, сперлась руками на ворота и єхидно осміхалась своіми сірими очима.

Кайдаші таки потягли бабу Палажку в волость. Параска пішла за ними на зирці оддалеки. Палажка ніби почула її плечима, обернулась, взяла грудку землі та й пожбурила на неї.

— На свого батька кидай! скажена! крикнула здалека Параска.

— На цюцю! на, сіра! крикнула Палажка и знов пожбурила на Параску грудкою.

— Понеси своєму чоловікови та доцці на закуску! крикнула Параска и все таки йшла за Кайдашами в волость.

Кайдаші прийшли з Палажкою в волость. Волосний роспитав про їх діло, вилаяв Палажку, але не присудив ій ити в Київ шукати Мелашки. Він сказав, що Мелашка не маленька, а коли зісталась у Київі, то вона мала свій розум у голові для того.

Палажка вийшла з волості з Кайдашами, скрутила дві дулі, тикнула ім в вічі и пішла додому. Лаврін спустив очі, похилив голову и крикнув до Палажки:

— Як не знайду Мелашки, то я вас бабо убью або повішу!

— Повісь свою маму на сволоці на кілочку; ще й убери в червоні чоботи! обізвалась Палажка и дременула додому. Позад неї злалека йшла Параска. Її сірі очі припухли: Палажки не посадили в холодну.

Лавронови приходилось самому йти до Київа шукати Мелашки. Він ходив по селу та розпитував тих бабів, що ходили до Київа разом з Мелашкою. Всі вони говорили, що Мелашка покинула їх коло тиєї церкви, котра стоїть під самою Андреєвською горою, на Подолі, а як звали ту церкву, ні одна баба не знала. Під тиєю горою на Подолі стоїть не одна церква.

Лаврін все думав, що Мелашка от-от прийде до дому, а вона не приходила. З Київа вертались богомольці и росказували богато дива, як буває між богомольцями. Одна баба росказувала, що сама чула од людей, а ті люде говорили, що на свої очі бачили, як у Лаврі ходив якийсь чоловік, у котрого руки приросли до

Digitized by Google

материних кіс. Кажуть, як ухопив син матір за коси, а руки ёго и заклякли та й приросли до кіс. Хотіли обрізати коси, а з кіс потекла кров, як з тіла. Мати кричала, неначе ій різали живе тіло. Так той син з матірю и ходять по всіх Київських церквах та манастирях та просять, щоб ім Господь простив гріх. Друга баба принесла з Київа звістку, що якась молода молодиця ходила в Київі по Лаврі та по Печерях, та все кричала не своім голосом. Люди говорили, ніби ії прокляв батько, прокляла мати, прокляв увесь рід и вона с того часу ходить в Київі по манастирях в одній сороцці, боса й простоволоса, бліда, як смерть, нічого не ість, не пъє й не говорить, та все просить Бога журавлиним та совиним голосом, та виє як собака, то нявчить, як кішка, то реве, як товаряка. Всі Кайдаші стояли кругом баби посхилявши голови, и тільки важко здихали. Кайдашисі здалося, що та молодиця Мелашка. Вона боялась, що ії прокліп побив Мелашку, як лиха година. Вона почула свою провину и тільки плакала мовчки.

Через кілька день через Семигори йшли с Київа люде й росказували, що коло Київа в бору знайшли вбиту молодицю. Та чутка полетіла по селу. Баба Параска принесла ту звістку до Кайдашів. Кайдашиха дуже стревожилась. Ії серце помякшало и вона дуже жалкувала за тим, що не добре обходилась з своєю невісткою.

Тим часом чутка про Мелашку пішла по близьких селах, дійшла до Бієвців. В Бієвцях скрізь говорили и про сина, що приріс руками до материних кіс, и про молодицю, прокляту родом, и про вбиту жінку в бору. Мелашчин батько та мати побігли в Семигори до Кайдаша. Вони довідались, що Мелашка й справді пропала десь у Київі.

Бідна Балашиха плакала; Балаш и собі плакав; Кайдашиха ридала, бо знала свою провину; Лавріп стояв коло порога и собі плакав. Карпо з Мотрею, забувши про калотнечу з матірю, и собі ввійшли в хату и сумно дивились, підперши руками голови. В хаті неначе лежала на лаві мертва Мелашка, и вся рідня зібралась ії ховати.

— Боже мій милостивий! голосила Мелашчина мати: як би Мелашка вмерла дома, міні не було б так жалко; я б знала, що вона вмерла; я б ії оплакала полюдський, а то може ії тіло звірі рознесли по лісу. А все, свахо, через вас. Чи то раз Мелашка приходила до мене та обливалась слізми?

Digitized by Google

Кайдашиха втерла слёзи рукавом и терпіла не менче од Балашихи. Несподіване горе впало на неї, як камінь з неба. Довго плакали та сумували Кайдаші й Балаші. Кайдашиха, Балашиха та Лаврін постановили йти до Київа та шукати Мелашки. Балашиха вернулась на час в Бієвці, щоб тільки забрати на дорогу одежу та харч, и вони в трёх зараз, таки того дня пішли до Київа.

Тим часом Мелашка служила в Київі в проскурниці. Вона прожила перший тиждень тихо, спокійно, як у Бога за дверима. Робота в проскурниці була нетяжка, після всякої роботи в свекрухи. Харч була добра. Сама проскурниця була добра женщина не лаяла, не гризла Мелашки з ранку до вечора як свекруха. Перший тиждень Мелашка одпочивила. Але другого тижня, після провід, Мелашка почала скучати за Лавроном. Вона виробляла проскури, а її думки бродили в Семигорах кругом милого. От їй здається, що вона стоїть з Лавроном в садку під черешнею, розмавляє з ним, дивиться ёму в вічі; Лаврін докоряє їй за те, що він любив її, як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула ёго. От вона примічає в ёго очах слёзи; слёзи виступили з ёго синіх очей и полились по румяних щоках на траву...

Мелашка з разу заплакала так, що слёзи полились з їй очей річкою на стіл. Вона ледві встигла перехопити їх рукавом.

Чого ти, Мелашко плачеш? спитала проскурниця: чи жаль тобі села, чи матері, чи чоловіка?

— Не жаль міні ні села, ні роду, жаль міні тільки чоловіка. Мабуть він за мною побивається, коли зразу так залило мою душу слізми.

— То вернися додому, коли тобі за ним жалко, говорила проскурниця.

— Не вернуся, матушко! Міні здається, що треба вертатися в пекло, як тільки я згадаю про свекра та свекруху. Як би міні прикликати сюда Лаврона, я б до смерти не вернулася в Семигори.

Мелашка посажала в піч проскури, вийшла на двір и стала на воротах. Ворота виходили в цвинтар; через їх було видно високі стовпи церкви з широкими желізними східцями. На східцях сиділи й стояли богомольці. В церкві правили вечерню. Мелашка обвела очима богомольців и вгляділа семигорських молодиць. Вона так зраділа, що крикнула й хотіла побігти до їх роспитати про Лаврона, але схаменулась и оступилась за браму. Вона ди-

Digitized by Google

вилась зза брами на своіх людей и неначе побачила Лаврона та рідну матір.

Вечерня скінчилась. Люде розійшлись; пішли с цвинтаря й семигорськи молодиці. Мелашка слідила за ними, доки вони не зайшли за залізні гратки. Молодиці обернулись, вгляділи ії, але вона так швидко одскочила за ворота, що молодицям здалося, ніби вони бачили мрію похожу на Мелашку.

На дворі стало смеркатись. Мелашка вийшла на цвинтар, стала під липою й згорнула руки. Вона все думала про Лаврона, як він сумує, як плаче за нею, а слёзи лилися з ії очей.

На цвинтарі було тихо, як у хаті. Тополі й липи мліли в теплому повітрі, а Мелашці ніби снився семигорський садок; вище од садка на горі семигорська церква, під церквою ставок: в садок виходить до неї на розмову Лаврін, бере ії за руку.

— Боже мій! прийми мою душу до себе! говорила бідна молодиця: луче міні каміння носити, ніж таке горе терпіти. Полинула б я через бори, через степи, та хоч би глянула на свого милого. Гріх міні, що я мучу й ёго, й себе!

Над цвинтарем ніби висіла Андреєвська гора з гострим верхом, а на самому вершечку стреміла Андреєвська церква и ніби висіла на ясному темносинёму небі, що блищало на заході. Мелашка задивилась на гору, на церкву; ій здалося, що тонкі, з самих стовпів, бокові бані на церкві заворушились, що сама церква почала коливатись на гострому версі гори. На неі напав страх. Ій здалося, що церква от-от покотиться з гори, впаде на цвинтар, на неі, и що спід престола, з джерела полиється вода й потопить ввесь Поділ, Київ, потопить Семигори и ввесь світ. Вона глянула ще раз вгору, и ій здалося що хрести на церкві дрижять и коливаються, що дрижить уся гора, от-от впаде на неі. В неі по голові й по тілу ніби забігали комашки и вона прожогом побігла с цвинтаря до хати.

Проскурниця посадила Мелашку вечеряти, вона й ложки не вмочила. Лягла вона спати, ії сон не брав. А журба та туга давила ії коло серця, як важка гора. Тільки що вона заснула, аж ій сниться, що вона йде з Лавроном зеленим бієвським гаєм, йде по пояс в траві та в квітках, а далі вийшла на шлях и пішла з ним між двома стінами зеленого жита, прийшла до млина и сіла з ним над Росею на каміні, обняла ёго й приголубила. Коли гляне вона на Рось, аж Лаврін пливе, тоне серед річки. Бистра вода несе ёго серединою. Лаврін то поринає з головою, то виринає, виставляє руку й махає на неі. Вона хоче кинутись

Digitized by Google

у воду, ратувати ёго, а ii ноги приросли до каміня, пустили в камінь коріння. Ii руки простяглися й стали зеленими вербовими гільками; волосся на голові стало листям. А вода клекоче булькотить та все несе Лаврона далі на гостре каміння, де вода реве та стогне, як весною. Мелашка хотіла закричати и тільки зашуміла листом. А за Россю в Семигорах десь дзвін сумно дзвонить на тревогу, й тиха луна йде над водою, над шумом, над дібровою....

Мелашка прокинулась. На дзвіпиці дзвонили на утренню. Вона схопилась с постелі и перехрестилась. На дворі почало на світ благословитись.

— Боже мій! він за мною побивається! Я взяла на свою душу великий гріх, думала Мелашка.

Минув другий тиждень, Мелашка почала потроху привикати до нового місця: пекла проскури, ходила по церквах, по манастирях и вже й сама добре не знала, чи вертатись, чи не вертатись додому.

Тим часом Мелашчина мати, з Лавроном та Кайдашихою йшли до Киіва, стрічали дорогою богомольців та все роспитували, чи не бачили вони молодоі молодиці, що одбилась од богомольців, чи не чули чого про таку молодицю між богомольцями в Киіві? Вони вступили в великий бір під Киівом и разом всі троє заплакали та все дивились по дорозі між сосни: ім здавалось, що Мелашка лежить десь у бору убита. Бір жалібно гув по тихому вітрі, як бджоли в здоровій пасіці, и тільки ім жалю завдавав.

Прийшли вони в Киів, зайшли в Лавру. Коло Лаври снувала велика сила людей з усяких сторін. Вони в трёх ходили роспитували, чи не чув хто, чи не бачив молодоі чорнявоі молодиці, чи не шукала, чи не питала вона про своіх людей. Богомольці росказували, що недавно одна молодиця одбилась од своіх людей и шукала іх на печерях, але та молодиця була русява й немолода.

Лаврін з матірю та с тещею зайшов в новий Іонієвський манастир. Між богомольцями похожав старий игумен в шовковій чорній рясі, роспитав іх, чого вони шукають, и почав уговорювати Лаврона, щоб віп зостався в тому манастирі на роботу на год або на два за спасіння душі, доки не знайде в Киіві своєі жінки. Чернець лякав ёго тим, що Господь покарав ёго за якийсь гріх, як не свій, то батьків, або материн. Лаврін трохи вже не зостався, але ёму дуже хотілося знайти Мелашку! Всі вони троє пішли шукати тиеі церкви на Подолі, що стояла під самою Ан-

Digitized by Google

дреєвською горою, але таких церков було дві. Вони ходили, роспитували людей и зайшли на той цвинтар, де жила Мелашка.

Під стовпами коло церкви Лаврін сів з матірю на східцях. Проскурниця сиділа на самому низчому східці и продавала проскурі. В той час Мелашка вибігла с пекарні и хотіла побігти до проскурниці про щось спитати. Вона виглянула в ворота и почала роздивлятись на богомольців. Обвела вона очима по східцях раз и нікого знакомого не побачила. Народ спував коло церковних дверей, як бджоли коло вуліка. Коли вона зирк! коло самої проскурниці сидить молодий чоловік, зовсім такий, як Лаврін. Він сидів до неї боком. Мелашка впізнала Лавронову русяву кучеряву голову, рівний лоб, рівний тонкий ніс. Але чого він став такий блідий, такий смутний?

— Чи Лаврін, чи ні? думала Мелашка: де ж дівся з лиця ёго румянець? Чого він став такий блідий, як смерть, та нужденний, неначе слабий?

Вечірне сонце світило на високі білі стовпи, на людей, що вештались в промінні, неначе мухи спували и грали проти сонця. Промінь упав на Лавронове лице.

— Це він! сказала сама до себе Мелашка и вхопилась за серце. В неї закрутилась голова; вона крикнула и мало не впала на місці.

— Адже ж ото моя мати! зашепотіла Мелашка, вглядівши свою матір коло товстого білого стовпа. А ондечки и моя свекруха...

На Мелашку неначе хто линув водою з ледом. Вона одхилилась за ворота, и одну хвилю не знала, чи бігти до іх, чи тікати в пекарню. Але Лаврін обернувся до неї лицем. Мелашка глянула на ёго ясні очі, заридала як мала дитина, и як стояла в одній сорочці, так прожогом и кинулась між люде просто до Лаврона.

Лаврін углядів ії и тільки подивився на неї смутними докірливими очима.

Вона прибігла до ёго й заголосила на ввесь цвинтар. Мати й свекруха вгляділи Мелашку и кинулись до неї с плачем. Народ обступив іх кругом.

— Ой Боже мій! нащо ти, дочко, нас мучила! перша почала говорити Мелашчина мати: ти знаєш, якого ти жалю нам наробила?

— Ми думали, що тебе вже й на світі нема, говорив Лаврін: ми тебе оплакали, як помершу.

Digitized by Google

Мелашка стояла та тільки хлипала, як хлипають малі діти. Вона й слова не могла промовити. И слёзи, й кривда, й радість так здавили ii в грудях, що вона ледві зводила дух.

— Де ж ти, дочко, тут пробуваєш? спитала Мелашку свекруха плачучи.

— Оттут служу в добрих людей; стала в матушки за наймичку, насилу промовила Мелашка, показуючи рукою на проскурницю.

— Це, Мелашко, мабуть за тобою прийшли родичі? спитала проскурниця: шкода міні тебе! В мене ще не було такоі доброі, та робочоі наймички, як ти.

— Ми, матушко, візьмемо с собою Мелашку, обізвалась мати: Господи, як вона мучила нас, доки ми ii знайшли. Слава тобі, Господи, що таки знайшли.

Народ ворушився, гомонів, роспитував. Цікаві молодиці обступили Мелашку, ii матір та свекруху. Проскурпиця покликала Мелашчину рідню до себе в хату.

— Вертайся, дочко, до дому; тобі ніхто й лихого слова не скаже, викручувалась свекруха ласкавими словами.

— Та вже ж вернусь, піде не дінусь. Як би ви знайшли мене, то я, мабуть, сама вже не вернулась би.

Другого дня Мелашка з рідпею вийшла с Киіва. Всі йшли бором смутні та невеселі. А бір гув, як море в негоду, од самого тихого вітру, та наводив сум на сумні й без того душі.

Мелашка прийшла до дому, и свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов облила Мелашку солодким медом, а полинь неначе сховала десь у комору для Мотрі. Кайдашиха боялась, щоб Мелашка знов не чкурнула на Басарабію, або й заграницю. Слёзи та несподівана тревога помирила сімю, неначе всіх помиряюча смерть.

Вернувшись до дому, Кайдашиха поіхала в Богуслав на ярмарок, набрала Мелашці на спідницю й на хвартух, купила здорову гарну хустку и новий жовтий с червоними квітками очіпок. Через два тижні Мелашка ободрилась: вона мала сина.

(Дальше буде.)

Digitized by Google

КАЛЕНИК.

Історична повість з останніх часів Запорожя. **Г. Надхина.**

Переклав з московського *Евгений Олесницький.*

I.

Новомосковск, теперішний уіздний город екатеринославськоі губерніі, звався перед стома літами, в останніх часах истнованя Січи, в книжному язиці селом Самарчуком, містечком Новоселицею або Новоселівкою; нарід звав ёго тоді, так як и тепер, „Самар“, від ріки, над котрою розложився. В отсю пору містечко Новоселиця було осередком самарського воєнного округа и самарських лісів, земель, хуторів и сіл над рікою Самарою и ii допливами. В Новоселиці була для того и головна управа воєнного округа з ii старшиною.

В шістьдесятих роках минувшого віку, літ з десять перед зруйнованєм Січи, в одну Суботу був в Новоселиці на базарі торг.

На базарному просторі стояла хоругов самарського округа, з ёго гербом: коронованим львом, котрий стояв на задних лабах, а в нередних тримав спису. День стояв хмарний, невеселий. Хоругва, високо піднята на стовпі, миготіла в повітрю підніналась в гору и знов клонилась під легким дощем, що від рана скропляв базар битком наповнений. Продавали привіз с села: муку, масло, сіно, дрова и т. д., в другому місці знов сушену рибу. В місцевих перекупок, збитих в одеп ряд, одні чумаки брали доготь, другі купували бублики; а бубликами Новомосковск и тепер славиться в одну сторону аж до самого Киіва, а в другу аж до Харкова. Дехто глядів за ситником; на ёго хоч пора и перейшла — він був старий — а все таки продавали ёго в малих сніпках, бо й тепер він ще знадобився. На базарі купами лежали кавуни, дині, вязанки часнику и цибулі та всяка поварна зелень.

В Новоселиці не було ще тоді теперішнюі девятиголовоі церкви; церков була старенька, перероблена с простоі хати, з виведеним над нею другим верхом, на котрому стояв желізний хрест. Запорожці поставили ii на борзі, коли вернулись від кримського хана. Базар ділила узка доріжка на дві части. Туда був перехід и переізд від церкви в ту улицю, що ділила ціле місто на дві половини и лучилась с шляхом до Екатеринослава.

Digitized by Google

Від церкви іхав на базар молодий козак-запорожець на бистрому сивому коневи. На ёму пишна збруя та гарна одежа. Наряд на коневи сріблом вишиваний, уздечка з муштуком, поводи с чорного лякерованого реміня; нагрудний ремінь коня покритий срібними бляшками, сідло крите червоним сапяном и сукном, обшите червоним бархатом из срібними обшивками. З обох сторін сідла маяло червоне сукно; під сподом виднівся невеликий чапрак обшитий срібними вилогами. Одежа на козакови тож незвичайна запороська вишневий кафтан, білі сукняні шаравари, червоні сапянці из срібними підковами, и сіра кримська шапка с чорною бархатною випусткою. Из-за перського поясу виглядали пистолети в срібній оправі, а при боку висіла крива шаблюка в чорній похві. С під шапки висмикавсь запорозький оселедець. З румяного та повного лиця козака видніла щирість и доброта. Як тілько приближився козак до молошного ряду, усі молодиці хапали за свої горшки и одна на перед другу ставили іх на дорогу під ноги козацькому коневи. На базарі поміж молодицями піднімавсь крик и сварня.

„Ти ставляла тамтоі суботи, тепер пускай мене.“

„Брешеш, чортова дитино — відгризалася друга — ти через дві суботи ставала, тепер на мене черга“.

„Та тихо вже, усім дістанеться,“ казала третя, и тикала свій горнець поміж других.

Тим часом Запорожець іхав сміючись, и доптав конем підставлене молоко.

„Моє, моє, козаченьку,“ просили одні.

„Сюди, сюди, вельможний, коником пограйте.“

„Пожалуйте вбогу вдову, та забавтесь моім горшком“, кричала стара перекупка.

Вороний кінь Запорожця, хотів, здається, вдоволити усіх молошниць, бо з явною радостю доптав и товк усі горшки, які тілько попались.

„От спасибіг вам, дай вам Боже здоровля,“ кричали молошниці.

„Ти знов гуляєш Каленику?“ роздався нараз з заду голос.

„Осаула, осаула,“ закричав увесь базар.

Осаула в воєнному окрузі значить стілько що городничий и адъютант місцевого полковника. Нарід розступився перед ним и низенький широкоплечий козак станув перед Калеником.

„Здорові, пане Сидоре,“ крикнув радісно Каленик, підіймаючи шапку, „молочу, як бачите, коли снопи підкладають.“

Digitized by Google

Вони почоломкались и вдарили рука в руку.

„Зірви-голово, нікуди тобі грошей дівати, знать, не ти їх и добував,“ говорив до Каленика осаула Сидір Кицдій.

„Продайно мині свого коня.“

„Кінь не на продаж,“ відповів Каленик.

Січовики загалом дуже любувались в конях, та й годі ж бути справдішним козаком не маючи доброго коня. Не дармо ж говорено, що Запорожець с конем зрісся, не дармо звали козаки коня своім товаришом-другом! Ось чому то й кожний, що йшов в похід а не спромігся на коня все мав уздечку за пазухою, щоби при добрій нагоді, волею або неволею, роздобути коня.

„Ну, хочеш, поміняємось“, сказав осаула до Каленика.

„И мінятися не хочу.“

„Хочеш, дам тобі за ёго свого Чалого, Савраску и Горобця... вони також не аби які.“

„Ні, батьку, не хочу.“

„Ну, хочеш, дам в додатку, той зімовик, що на куцій балці; там є и пасіка, сімдесять два пні, и млин на три каміня.“

„Ні, пане Сидоре, не проміняюсь.“

„Дурень ти!“

„Не можу.“

„Вважай, друже, я тобі в пригоді стану. Видиш, я дуже люблю коней, другий тобі и десятої части того не дасть. Далебі.“

„Та я и другому коня не віддам.“

„Почекай но — грозив вже осаула — прийде ниточка до клубочка.“

И відвернувся. Каленик рушив з місця.

Розставшись з молошницями, молодий козак обернувсь назад и підъіхав до церкви. Перед церквою коло воріт стояв непіднятий ще на дзвінницю дзвін; ёго лляли коштом Каленика и тільки що привезли на базар. Каленик оглянув дзвін, ще разів зо три объіхав місто и завернув до дому. Було вже коло полудня. День був погідний, спекота палила. Каленик жив межи Воронівкою а Новоселицею над Самарою, в хаті крамарки Штрикиндички. Саме тоді, як іхав він біля тину саду Штрикиндички, хтось кинув с саду на ёго „крученого панича“.

Каленик усміхнувся.

„Маню — крикнув він — то ти?“

За тином відізвавсь тлумлений сміх и тупіт легких ніжок. Ворота вітворив Каленикови старий Запорожець, з закрученими за уха вусами. Се був ёго чура.

Digitized by Google

„Щож батьку*), проіхався, скажи?“ запитав Запорожець Каленика.

„Ну, хлопче промахався я добре.“

„Ну, хлопче, — сказав він до свого чури — розсідлай коня, та переведи ёго гарненько.“

„Добре.“

„А відтак щоб ёму сіна було по коліна, а свіжого пійла по стійло.“

„Добре.“

Каленик війшов в комору — свою літну хату. Комора була без печи, без перегородки и без вікон. Двері від комори були в літі завсіди відчинені. Через те було там усе свіже повітре и холод. Коло комори росли корчі бозу, бзини, акациі, черемхи, усе те або цвіло, або відцвітало и паповняло цілий простір оживляючим запахом. На землі глиною вимащеній лежали шерстяні рядна. Стіни обвішані були килімами, а на стіні, що біля неі стояла постіль Каленика, висіла ёго збруя на червоному перському дивані.

Каленик, ввійшовши в комору здійняв с себе кафтан, и зіставсь у білій як сніг сорочці з домашнёго полотна. Він хотів повісити кафтан на кілок, але саме тоді піднявся перед хатою крик.

Каленик виглянув с комори.

Висока, гарно прибрана молодиця, ударила кілька разів білоруку дівчину тринайцятьлітну.

„Зінько, що се ти робиш?“ закричав Каленик.

„От тобі кручений панич, кручений панич, най не зачіпає парубків и не кидаєсь ім сама на шию!“

И вона ще раз вдарила дівчину.

„Як ти смієш, перестань!“ крикнув з дверей Каленик.

„От и не перестану, та ще и матері скажу, щоб ії потелепала за коси.“

„Не твоє діло.“

Каленик погрозив ії кулаком, але Зінька втікла воротами. Дівчина побігла, заносячись від плачу у хату. Се була хозяйська дочка.

---

*) На Січи, той, хто вступав борше в Запорожці мав першеньство перед тим, хто вступав пізнійше, без згляду на ріжницю віку, для того називав старий чура, козак Головко, Каленика батьком и пан-отцем, а Каленик кликав ёго хлопцем.

Digitized by Google

II.

Каленик належав в Запорозькій Січі до числа тих сорок оден людей, котрі находились при боку кошового отамана в так званій прибочній гвардиі. Запороже зачало було в ту пору вже паношитись. Рівність истнувала тілько що до назви, а на ділі старшиною були богаті пани, а бездомна сірома робила на них, вправді не ручною працею, але тим, що наділяла іх и честею и властею, та давала ім за своіми плечима беспечний захист. Декотрі були навіть справдішними слугами своіх товаришів, що жили по за границями Січі, на іх зімовиках, хуторах, — служили у них в наймах. В початках Січі, бувало, вибералась старшина щорічно и с кінцем року ставались старшини звичайними козаками — тепер противно головна старшина військова именно: кошовий, суддя, писар, вміла підійти братчиків так, що затримали свою власть більше десяти літ, аж до самого зруйнованя Січі.

Кошовий Петро Калнишевський старався падати своій особі вид малого королика, обставив себе гвардиєю сорок оден людей при боку, завів булавничих, щоб носили перед ним ёго булаву, хорунжих, що несли перед ним войскові хоругви и т. д. Сама старшина полюбила блескучі відзнаки „цяцьки“, як пазивала іх сірома, попачіпляла на себе медалів, стала богатіти и робити маєтки. Декотрі с тих нових прояв були згідні з духом часу и мотивовані важними обставинами, але простому запорозькому товариству були вони не по нутру, сердились козаки, що іхні „батьки“ зачали тільки про себе дбати, діло дійшло до бунту, так що кошовий мусів втікати в рясі чернечій.

Давнійшими часами в Січі спори не виносились с хати. Запорожці кінчили усі спори самі межи собою; тепер старшина стала звати собі військо на підпомогу. Старшина іздила що року до столиці и там богато наговорила на братчиків. Особливо відзначався тим Антін Головатий. Він був письменний и задля того сірома прозвала ёго „лукавою писулькою“; — опісля визначився він лицарством під Березиною, Очаковом, був судиєю а перед смертю кошовим чорноморського війска. Коли Запорожці перед зруйнованєм Січи вислали ёго у Петербург, він доносив ім звідтам, як він там стоіть за Запорожцями, які докори приходиться ёму переносити за них, писав, що коли Потемкин грозив ёму зруйнованєм Січи, він відважився сказати: „та и ви, батьку, пропадете, коли Січ пропаде, та и ви там записані яко Запорожець

Digitized by Google

Грицько Нечоса.“ Але Головатий добре розумів, що Січ не могла дальше в давних формах істнувати, для того бажав він її переміни, а поки що не забував и про власні справи.

В отсю то пору жив Каленик в Самарі. Ёго батько колишній Запорожець вийшов з ранами з війска, и тепер був кушніром, та жив с того ремісла, оженившись з новоселицькою міщанкою. В них не велись довго діти; було вродится — та й вмре. Так померло в них четверо дітей. Порадили ім люде, щоб після народнёго повіря, коли вродиться дитина, просили в куми першого чоловіка, що стрінеться. От коли родився Каленик, батько вийшов с хати, побачив на дорозі сліпого старця та и запросив ёго в куми, а за ним в хату ввійшов и кіевський чернець таки свій самарський земляк, що іхав в Кайдак відвідати брата, та поступив на нічліг; звався він отець Василь. Він и охрестив хлопця. При хрестинах всипав батько в воду, котрою хрестили Каленика, пригорщ пороху, щоби виріс з ёго добрий козак, ще з малку порохом загартований. Каленик виріс в цілковитій свободі, бігав куди хотів, робив, що забаг.

Паперові змиі, голуби, бабки, гарці на конях, всілякі шалости молодечого віку — все те збереглось в нім на довго. Не лазив він тілько в лісі по дубах, не видирав орлиних гнізд, за то полюбив охоту и бійку на кулаки, в котрій стояв він против Шведів (так прозивали шевців) за кравцями, бо сі послідні жили з ним на піскаx, а шевці жили на подолі. Коли ёму скінчилося вісімнайцять літ, наступила важна зміна в ёго житю. Тоді появилась джума. Вмерла Каленикова мати, а за нею и батько. Каленик остався круглим сиротою; він продав свою хату крамарці Штрикиндичці и став жити в неі в комірнім.

Каленик не знав ніякоі роботи, ніякого ремісла, навіть батьківського — кушнірства. За те ж, як би треба було одним замахом збити цілий ряд бабок, або влучити вистріхом паперову змию в повітрю в саме око, або уіздити коня, тілько що приведеного с табуна, то в тім він був правдивий містець.

III.

Одного вечера сидів Каленик в хаті, задумавшись. Крім ёго не було більше нікого в хаті. Було тихо и темно. Перед образами горіла тоненька свічка з жовтого воску. З за печи відзивався деколи голос свіркуна... Нараз вітворились двері и ввійшов викапаний батько Каленика. Каленик остовпів.

Digitized by Google

— Ну, щож, небоже, сидиш сиднем, як „Дід Ненаситець*) Почоломкаймося, обнімімся. Не пізнав ти свого дядька? Та правда, де тобі ёго пізнати, ти ще маленький був, як я приїздив до вас! Ти тогді проїздив верхом на моіх плечах Самар, як ми йшли у монастир.

Ту пригадав собі Каленик наче крізь сон свого батька. Дядько був тоді Запорожцем, та опісля пропав був без вісти. Каленик кинувся старцеви на шию.

Прибраний був він по простому, по гайдамацьки. Сорочка на ёму була помащена салом, шаравари с телячої, а чоботи с свинської шкіри; але в чересі, в сідлі, на вороному коневи привіз він пропасть червінців, а в критому возі немало всякого добра, золота и срібла, килимів, одамашків, шовкового сукна, збруї. Прибралась тепер комора Каленика, а гроші смітєм в ёго стали.

Росказавши про батька та матір Каленик запитав Запорожця:

— Деж ви тілько літ бували, батьку?

— Ой сину, мороз перейшов міні поза шкіру, як ти спитався де я бував и в кого....

В сегорічну петрівку — казав він — минуло чотирнайцять літ, як на Саксогоні косило нас чоловіків двайцять траву. Се був зімовик полковника Демида Кудлая. Було се під вечір, як нагло, відкіля ні взялись нехристи — загудів степ під Татарами, під іх кіньми. Вони, знаєш, ідуть кождий на двох конях, або и на трёх пересідаючи в дорозі з одного на другого. Вертали вони с Польщі, вели за собою ясир, декого за шию на аркані, декого в дибах, декого звязавши руки сирицею. Ми збільшили іх ясир. Повязали нам руки в зад, поставили в ряд по пять, а пігнали нагайками вперед, тримаючи за верёвку, начеб маленькі діти, граючись коника. Гнали немилосердно, боялись запорозькоі погоні. Котрий з нас падав, того и добивали шаблюкою. Годували нас здохлою падлиною, та ще не печеною, не вареною, а сиру кобилятину ставили нехристи! Так гнали нас до Кізикирменя. Ту переправились на дванайцять суднах, котрі поставив бей кізикирменський. На татарській стороні пігнали вже нас легше, чорними степами вигорілими від пожару. Доіхавши до Конки-річки, стали на відпочинках; ту був в них Каір-мечет. Ту пустили вони коней пастись и стали ділитись полоном, а поділившись, положили нам кождому на чолі, як кладуть коням, горяче пятно. От и дивись:

*) Головний дніпровий поріг.

Digitized by Google

и вмру, и не затреся. Один з наших Запорожців, Конон Різниченко, розвязався в ночи и втік, та як спіймали ёго то списали сіромаху нагайками и положили пятно на лоб и на щоки. Межи ясирем була и біла челядь, декотрі — в зеленому уборі, декотрі — в синёму, инші знов — в червоному, як кого спіймали в свято чи в буддень; тілько усе тее обкинулось в поході болотом, червоні черевички погубились, білі панчішки продоптались. Горенько тяжке ім було. Ту не одна бранка, втратила своє дівоцтво:

Під явором зелененьким
С Татарином молоденьким.

Були ту и діти, іх брали для турецького царя; він іх турчив и бісурманив, а опісля робив янічарами; відтого яничари називались: „діти султана.“ Скінчився поділ, Ногайці вернулись у Кинбург, а Кримчаки у Перекоп. Я попався у Крим, а в Кримі у город Козлів, по турецьки зоветься він „Тисячу Очей.“ В Козлові молов я через два роки мому панови, скований кайданами, у жорнах пшеницю від рана до ночи — не знав ні свята ні будня, але годував він нас все таки по людськи. Весною, коли стали іздити по морю, приіхав с Царгорода турецький купець и став купувати у місті невольників — давав не аби які гроші. Тоді декого з нас продано за Червоне море, в арабську землю, в агаряньську сторону, — другі пішли до кізильбашів.

— Продав мій пан и мене: взяв коня, два пистолята. И знов пігнали нас бідний нарід по суходолу, а відтак и по водопутю; по суходолу гірко було, а ще поганіще прийшлось терпіти на воді.

Купець наняв невелике судно и хотів нас напхати як найбільше. Напхав нас там як селедців, так що ні пройтись ні лягчи так и на стоячки треба було. Нім нас довезли в турецьку землю, немало з нас вимерло. Викинули іх у глубоке море, та грішно сказати, ми раді були, коли хто вмирав з нас — бо все таки робилось нам свобідніще. А іхали ми так цілих два місяці супротив хвилі. В Царгороді, як вивели нас на базар гусаком, прийшов баша и вибрав мене и ще декотрих з нас на свої судна.

Ту зітхнув важко старий козак и на минуту зупинився.

— Ту я видів — говорив він дальше якимсь глухим голосом — у останий раз Галку Шкандибіёвну, що вийшла за Харка Шатоля, іі також в полон узяли.

— Прощай, дядьку, говорила Шкандибіёвна, и махнула білими рученьками, тими рученьками, що бувало в Переяславі — тілько и мали роботи, що мягкі подушечки стелити, та пухову

Digitized by Google

перину перебивати, — рученьки, що тикались усе срібними та золотими перстенями. Відобрав ще в Кізикирмені тоті перстені проклятий німець; поломав він ії тоді пальчики здіймаючи іх та витягаючи.

— Прощай, кажу, Ганночко сердечна. И тільки я з нею й говорив. Наших молодиць и дівчат продавали незраховану силу на базарах в невір-землі. Говорили, и тепер ще є в турецького царя одна цариця з руських бранок.

А літ тому двіста назад, була, кажуть в султана жінка з наших, з Украіни, та така гарна и розумиа, що цілим ёго невірцарством володіла. Ії захватили бісурмани в Рогатині, в червоноруській землі; була вона попівна. Турки звали ії по свому „радістю“ и „роскошю.“

— Післали мене відтак на кругле море*) и посадили там на ґалєру. Галєра — се велике судно, в котрому сиділо з одної сторони двайцять и з другоі двайцять гребців-невольників, прикованих до судна ланцухами. З них були зняті сорочки, вони зістались тільки в шараварах, так зіставали вони до самих заморозків, коли кінчилась ізда на воді. Межи ними ходив неустанно наставник — и, як хто-небудь з гребців ослаб, підганяв ёго нагайкою.

А годував ось як: дасть ячмінний хлібець такоі величиии, що добрий запорозький кулак не менший від ёго, та дасть оливи, здохлятини-мяса — от и іда; хоч іж, хоч не іж!

Промучився я там немало, зазнав добре, що то є ґалєра. Ту бувби я певно загиб та и спустили б мене тілько вмерлого на дно морське, але раз виіхали ми на Біле море**) и напав на нас в ночи венецький капитан; він Турків вистріляв и перерізав, ґалєру, пробивши дно, пустив до чорта, а нас перевів до себе на роботу на своі кораблі. Капитан сей розбійничав по морю, розбивав найбільше Турків та білих Арабів, но часом и христіяньским суднам від ёго гаразд діставалось. Волею-неволею мусіли ми робити, що він казав — правили парусами, орудували веслами, стріляли, різали. Раз зійшлися ми з одним грецьким кораблем; він розбійничив так само, як и ми, він гадав з нас зарвати, ми хотіли в ёго шерсть постригти; та як зачав він на нас валити с пушок, — малепьких правда, та таких бісових, що він в пів годиии зробив з нашого судна правдиве решето, так чеше, то

*) Мармора.
**) Архипеляг.

Digitized by Google

в долину, то в поперек, ледви ми добились до берегу. Ту було місто — славне, богате місто. Церков без ліку, на берегу судна робили, як в нас на Кичкасі, тілько далеко більші. Ту продав наш капитан судно и нас роспустив, міні дав, спасибіг ёму, сто талярів, бо я ёму и за пушкаря и за гребця служив. Пробрався я відтак с товаришом в Чорногору — то рідня Сербам и нам — нарід як кипяток завзятий, славні лицарі! Вони одні в сій землі не піддались Туркам; бачиться вижидають вони наших козаків, що десь прилетять до них — и разом ми прокуримо бисурманів за трийцять земель в трийцять царств и возьмемо Царгород. Ту и дальше у землі Сербів — тілько заговори и перехрестись а вже хліб та сіль поставлять; в них и віра одна з нами, и письмо, кажуть, тілько в них на той лад и склад, як в нас в церкві по евангелиях. Був я в них у церквах — и в церквах так, як в нас. Аж душа радується. Живу, як в дома. Нарід, Боже милий, який гарний, та долі Бог ёму не дає, стогна під невірним Турком. Та щож робити!.. Отсі гузарини, що живуть в нас під Єлизаветом и далі коло Бахмута и над берегами Донця, що заіжджають часом у Новоселицю, то також с того самого сербського роду, дальше з сербського краю.

— Через цісарські землі пробрались ми с товаришом, що вмів говорити по тамошнёму в Молдавию и в Бісову-Арабію (Бессарабію). Ну, ту в нас и рукою подати на наш Ямполь, наше Поділє, нашу рідню Україну...

— В Ямполі, дай Боже памяти, здається церква святих безсребренників Кузьми и Дамяна. Там здибався я з запорозьким товаришом стебліівського куріпя, Явтухом Шкуратом. Він був славний ватажко, а що то за важка голова була! Ми були раз на вісімдесяти суднах на Чорному морю и врізались в цілу турецьку силу. Як нас зачали жарити з усіх кораблів, так тілько щіпки летіли. Розсипалися ми, як стадо кавок підстрілених, на усі сторони. А ту буря и ніч; стало и на небі и в морю темно, як в могилі. Куда іхати, не знати. Отаман Савка Білобородий править до Білого Каміня, ну и приідем, а від Білого Каміня поідемо, крутимося, крутимося, здається, на тисяч верств відъіхали, а ми знов коло ёго. Не знали за що взятись, чого держатись. За тучами не видно ні місяця, ні Воза, ні Волосожара, ні дороги в Єрусалим, щоб після них триматися певного шляху...

— Дайте, дурні, я поведу перед — сказав Явтух Шкурат — тілько ні оден з вас не мішайся ні словом ні ділом! — и повів, и в чотири години були ми трохи не в дома — коло острову

Digitized by Google

Тин-дерева*). А раз ще, се було в Смілянщині — напав на нас несподівано князь Любомірський с своіми гузарами и рейтарами. Ми йшли оборонною рукою. Припер він нас до непроходимого болота, стала піч; так темно було, що хоч око виколи. Окружив він нас зі всіх сторін и хотів снідати з нами на другий день рано при світлі. Не втечуть чуби, думав він про нас, не уйдуть від шаблі и тóпелі. Тай справді, нам приходилось, або топитись зараз в болоті, або готовити голову під різню на завтра. А тут ще на лихо, вбили нашого ватажка Семена Катрона. Не знали ми, що робити — потішалися одним, говорили тілько: „раз мати родила, раз и умірати.“

— Ні, дурні — відізвався Явтух — ви хоч десять разів збірайтеся вмірати, а зумійте десять разів над смертю поглумитись — от тоді будете щирі козаки! Ну, за мною — закомандував — роскладайте списи по болоті. Ми розложили списи кінцями рівно, так що одна була віддалена від другоі півтора пяди, и перейшли по розложених списах на другу сторону. Остатні Запорожці ще и списи перетягнули за собою. На рано вже и слід наш застиг. От який був Явтух Шкурат! Здибався я с тим Явтухом Шкуратом в Ямполі.

— Підемо, шепче міні Явтух, кукіль с пшениці вибірати.

— Як се? питаю.

— Драти Ляхів и Жидову.

— За що, кажу, драти?

— За теє, що вони нас деруть.

— Як ми іх перестанемо драти, то вони нас перестануть.

— Най же, каже, вони нас перше перестануть, а від нас опісля того ждуть.

— Ну, то й кінця не буде, кажу я.

— А коли не буде кінця, оден тому и кінець! — сказав він, хитаючи головою. Нуж не бабся, не ставай лежнем та домонтарем! Підемо по Поділю та Волинію Христа славити.

— Ну, я послухав и пішов. Ходячи з ватагою, — кінчив старий, я роздобув усе, що привіз с собою. Різалися ми славно з жовнірами, з мохнатими рейтарами, з драгунами, що виїжджали на крадених кобилах, з гусарськими хоругвами, та, погане діло, приходилось часом битись и с козаками.

— Як се дядьку?

---

*) У Тендра.

Digitized by Google

— А так, що по містах, и декотрих замках служать у панів наші козаки, вони и боронять їх. От ту и видиш, що то різня не с Турками, не с Татарином за віру християнську в Натолії.

— Ох, треба міні каятись, каятись, сповідатись и причащатись! — закінчив старий козак своє оповіданє.

Калеників дядько справді каявся опісля в самарському монастирі; чернець, що сповідав ёго, наложив ёму покуту. Він через цілий тиждень носив воду до пекарні, рубав дрова, робив найтяжші роботи, подарував богато грошей на монастир.

— Щож ти думаєш робити с собою, запитався дядько Каленика, коли вернувся з монастиря.

Але Каленик не знав сам, що робити, а навіть що відповісти.

— Гей, хлопче, будь чесним лицарем, йди в славне наше Запороже.

— Та я сам вже роздумував про се — відповів Каленик.

— Нічого думати та гадати, робити треба, ідемо в Січ, а ідемо не пізнійше, як завтра.

Як сказав, так и зробив. На другий день поіхав дядько с Калеником у Січ.

(*Конець буде.*)

ПРО ТЕПЛО И РОБОТУ.

Написав

Др. Иван Пулюй,

доцент віденського університета.

(*Конець.*)

II. Переміна тепла в роботу.

Досі ми оглядались за обявами, с котрих видно, як переміняється робота в тепло; тепер ми звернемо наші думки на такі обяви, в котрих на відворіть переміняється тепло в роботу. Тепло зникає а постає натомість робота.

Пригадаєм собі скриню з воздухом. На віку лежить 20.666 кілограмів або дві атмосфери. Возьмім геть одну атмосферу. Молєкули попхають віко у гору и займуть двичі стілько місця як перше. Те движенє, або лучче живая сила, що досталась тягарю піднесе-

Digitized by Google

ному враз з віком у гору, пропала між молєкулами. Безліч малесеньких куль втратили потрохи свого движеня, а збагатилось ним важке віко (10.333 кіл.), пішовши в гору. Сей убиток движеня між молєкулами дається чути яко убиток тепла. Воздух, підносючи тягаря, робить роботу, и втрачає відповідну часть свого тепла. Тепло воздуха переміняється в роботу, або молєкулярне движенє у движенє маси.

Вважливий стрілець росказуватиме нам з власного досвіду, як ёго стрільба більше нагрівається од „сліпого“ набою, чим від „гострого“. Спаливши мірку стрільного пороху на вольному воздусі постане из нёго скілько там тепла; буде ж того тепла меньше, коли гази, що постають с пороху, зроблять роботу, викинувши притьмом кулю из стрільби. Тепло, котрого тепер недоставатиме, відповідне живій силі, котра дісталась кулі. Як раз те саме тепло постане, коли куля удариться об цілю, не зробивши иншої механічної роботи. Звичайно прошибає абе розриває куля цілю и роздає гук, оддаючи на се одну часть своєі живої сили.

Усі наші парові и воздушні машини роблять не що иншого, як що переводять тепло в механічну роботу.

Люде минувших віків користувались або силою животних, або притягаючою силою землі, строючи відповідні машини. Живая сила падаючого тіла (на приклад живая сила падаючої води у млині) перемінялась машиною в механічну роботу. Се була переміна движеня однієі маси у движенє другоі маси. За проводом наук природніх доглядились люде нинішного віку ще другої сили, сили тепла, и користуються нею, переміняючи своіми топленими машинами молєкулярне движенє пари, воздуха або иншого газу у движенє маси, або, коротче сказавши, тепло в роботу. В машині здається пропадає скілько там тепла, а справді воно переміняється в роботу машини, котра двигає або пересуває тягарі, розбиває або збиває и формує масу и т. д.

У кожній паровій машині єсть котел, цилиндер и холодна комірка. Під котлом горить полумя и переміняє воду в пару. Пара йде до цилиндра и посуває затичку, з одного кінця цилиндра до другого. Коли затичка посунулась аж у сам кінець цилиндра, то пара біжить у холодну комірку и осідає там як вода, а нова пара пре на затичку из противного боку и затичка у цилиндрі посуваєсь назад. Таким способом бігає затичка то в один то в другий бік цилиндра и обертає за помочею желізного дрючка и корби машинное колесо, котрого движенє можна ще й перенести на варстат, счепивши іх відповідно ремінним поясом. Коли

Digitized by Google

до обичайки колеса причепимо мотуза з тягарём, то машина, підносячи колесом каменя, робитиме роботу. Чим більший тягарь, що причеплений до мотуза и чим більша вишина, до котроі машина піднесе тягаря, тим більше зробила вона роботи. Пригадаєм ще, що за міру-єдиницю принято одного килограм-метра, або одного килограма піднесеного до вишини одного метра. Коли наприклад машина піднесе 100 к. до вишини 50 метрів, то вона зробила 5000 килограм-метрів роботи, а за кожних 425 к. м. роботи пропаде у машині одна міра-єдиниця тепла. Хотівши доказати, що в машині переміняється тепло в роботу, можна зробити одвітний досвід, коли машина невеличка, така що можна б ii поставити у скриню.

Нехай, що ми поставили таку малу парову машину у скриню.

Для докладнійшого розуміня речі ми задержимось трохи довше при машинах и приглянемось близше невеличкій машині Льобера, котра женеться не парою а теплим воздухом.

Машина має два мідяні циліндри, споєні один з одним руркою. У меньшому циліндрі бігає у гору и в низ затичка и крутить рівновісного валка машинного за помочею коліна и корби. На валок настромлене иллятоє желізне замашне колесо, котрим удержується одностайна скорість обороту. На тому ж валкови сидить ще друге колесо, а кругом ёго широкоі обичайки обкручений мотуз, до котрого причеплено тягаря.

Коли машина стоіть у якому заводі, то закидається ремінного пояса на обичайку колеса и счеплюється машину з варстатом, котрий робить роботу. Чим більший тягарь, що причеплений до мотуза, и чим більша вишина, до котроі піднесе машина того тягаря, тим більше роботи зможе вона зробити па варстаті. Роботу машини можна зміряти, змірявши тягаря и вишину, до котроі піднесений тягарь. Ми пригадаєм собі, що принято за міру-єдиницю роботи одного кільограм-метра, або одного кільограма піднесеного до вишини одного метра.

Більший циліндер заднований зверхи и из споду и огрівається из споду поломям газовим або угляним. Побічні и горішні стіни циліндра подвійні а поміж них тече холодна вода, котру сама машина достачає собі за помочею смокавки. Вода не дає нагріватись горішній части циліндра. У циліндрі ходить, то в гору то в низ, гипсове заткало між двома металёвими мисками. Заткало причеплене желізним дручком и корбою до валка машини. Обі корби так настромлені на валка, що, як одна підносить заткало

Digitized by Google

у меньшому циліндрі, то друга спускає своє у більшому циліндрі. Меньший циліндер горою отвертий.

На затичку у меньшому циліндрі тисне воздух из споду и зверхи. Коли воздух в середині циліндра нагріється, то ёго тиснене побільшає, и воздух піднесе затичку в гору, котра знов на дно спуститься, як що тілько воздух в циліндрі охолоне. Ся зміна тепла у меньшому циліндрі постає таким способом: Полумя огріває воздуха у більшому циліндрі, а вода між подвійними стінами студить ёго. Нехай, що затичка меньшого циліндра спустилась на дно, а гипсова затичка у більшому циліндрі піднеслась у гору и закрила стелю циліндра. Воздух нагрівшись од полумя роздається и, переходючи руркою до меньшого циліндра, підносить у гору затичку. Потім спускається гипсова затула на роспалене дно більшого циліндра, а воздух переходючи з меньшого циліндра назад до більшого холоне од зимної води, оддаючи ій своє тепло. Тиснене воздуха у меньшому циліндрі меньшає, и затичка спускається на дно циліндра. В той же самий час підноситься гипсова затула а полумя починає знов огрівати воздуха. Таким чином постає движене затички у меньшому циліндрі а потім и машинного колеса и валка, котрий, обертаючись за помочею корби, то підносить то спускає гипсовую затулу и заступає нею воздуха то од вогню то од холоду.

Зрозумівши, як построєна воздушна машина, ми зробимо нею досвід, котрий має доказати нам, що в машині переміняється тепло в роботу.

Ми поставили машину у скриню, обложивши ій докола ледом. У дно скрині запущена цівка, котрою можна спускати воду, що назбирається з ростопленого леду. Піч пристроєна під більшим циліндром так, що прибуває достатком воздуха, щоб камінне вугле добре горіло, а роспалені гази, що вилітають комином машини, пущені крученою рурою, котра у скрині також обложена ледом. Гази виходять з рури зовсім холодні.

Ми одважили вугля и запалили ёго у печі, не пускаючи машини. Як усе до крихти изгоріло, ми спустили цівкою воду у посудину и одважили ій. Усе тепло з изгорівшого вугля споживкувалось тілько на те, щоб топити лід. Само собою розуміється, що як згорить у печі двічі тілько вугля, то постане й двічі тілько тепла и ростопить у двоє більше леду як перше.

Тепер положимо у піч як раз стілько вугля, як перше, и, запаливши ёго, пустимо машину, котра підноситиме тягаря. Коли усе вигорить, ми зміряємо вишину, до котроі піднесла машина

Digitized by Google

причепленого тягаря, и зважимо, скілько натопилось води из леду. Из вугля постало и тепер як раз стілько тепла як перше, а чи ростопить воно и стілько леду як перше? Ні, сам досвід показує нам, що коли машина робить роботу, то меньше ростопиться леду. Та ми вже й наперед знаєм, що так мусить бути, бо тепер робиться робота, а вона не може из нічого постати. Тепер недоставатиме води до ваги, бо одна часть тепла обернулась в машині у механічну роботу. Тепло пропало для нашого чутя, для термометра, а не пропало для нашого ока и для нашого розуму. Ми бачимо, що те тепло зробило роботу, соваючи затичкою у меньшому циліндрі и підніспи таким способом тягаря до тої вишини, котру ми зміряли. Того тепла пропаде у двоє більше, коли машина піднесе того-ж самого тягаря до вишини у двоє більшої як перша.

Пригадавши собі скриню з воздухом из віком и тягарём 10.333 к. ми легко догадаємось, як те тепло переміняється машиною в роботу. Тепло нагріває воздуха, котрого молекули бючись об затичку передають ій одну часть живої сили. Молекулярне движенє переміняється у движенє затички, а за помочею корби и машинного колеса у движенє тягаря, або в роботу.

Замітимо на тому місці, що води, котрої недостає, після того як машина робила роботу, дуже мале проти тієї води, котра натопиться, як що машина стояла. Се значить, що тепло, котре переміняється машиною в механічну роботу, дуже мале проти того тепла, котре достачається машині. Далеко більша часть того тепла одходить даром, неспожитковане, у холодну воду, що тече між стінами більшого циліндра, а друга часть вилітає комином и крізь стіни машини россіваючись по воздуху. Наші парові машини переміняють в роботу тілько до 5 одсотків тепла. Тепло, котрим тілько посторонні речі огріваються, близько двайцять раз більше, а по теорії мусіло б воно бути тілько шість раз більше од того тепла, що переміняється в роботу. По теорії може воздушна машина половину усёго тепла переміняти в роботу. Усе те невикористане, для роботи пропаще тепло, топило у скрині лід. Чим більше тепла переміняє машина в роботу, тим вона лучша, а задане постройки буде, придумати такий статок, котрий переміпятиме в роботу більше тепла в мірі до того тепла, котре неспожите машиною даром россівається у воздусі або одходить у холодник.

Після того додамо ще одну замітку. Коли ми переміняєм в роботу дійство притягаючої земської сили, то бачимо, що маса мусить спуститись из більшої вишини до меньшої. Вода летить з гори в низ, обертаючи колесо млинове, а вага у годин-

Digitized by Google

нику обертаючи ёго кільця. Вода, що тече у річці и обертає колесо млинове, тече також помалу з гори в низ; бо під гору вона не потече. Те ж саме робиться у воздусі, що обертає колесо вітрака. Воздух пливе з місця, на котрому більше тиснене (більше воздуха), туди, де воно меньше. В кешенному годиннику розвивається шталёва пружина, переходючи од більшого напруженя до меньшого.

В усіх тих приточених прикладах бачимо, що у той самий час, як робиться робота, зміняється стан тіла, котре робить роботу: воно спускається низше, або ёго тиснене меньшає або стан ёго напруженя.

Приглянемось, чи не зміняється що такого у машині, коли вона робить роботу?

Воздух у циліндрі робить роботу, соваючи затичку. Той воздух наберає тепла на роспаленому дні циліндра, переносить одну часть живої молекулярної сили (тепла) на затичку, попихаючи ії в гору, а лишню часть тепла оддає воді у холодніку. Ми бачимо, що, як машина робить роботу, у той же час переходить тепло из печі у холодник, котрого температура низша як у печі. Ту переміняється тепло висшої температури у тепло нисшої. Як би температура води була така як у печі або висша, то мусіла б машина стояти. Так само стоятиме млин, коли збудується ёго над ставком, у котрому стоятиме вода, або висше него.

Між безконечним числом таких перемін живої сили, котрі у вселенній кожної хвилі без перестанку, як ті морські фалі, одна по другій наступають и пропадають, хочу звернути наші думки на житє ростин и на житє звірят.

Сонце, се велике жерело тепла. Тепло ёго робить у хазяйстві природи величезну роботу, розлучуючи атоми и приготовлюючи іх на те, щоб ім свого часу знов до купи злетітись. Ми вже знаєм, що таке злітанє атомів значить; ми можем самі дати причину до такого злітаня атомів, а тепла того, що постанє, буде як раз стілько, скілько ёго сонце спожиткувало для іх розлученя. Те тепло можемо изнов перемінити в роботу.

Листє деревини и усіх ростин кормиться тим угляним квасом, котрого видихають звірята и люде, спожиткувавши квасорода, котрий, як відомо, єсть одна часть воздуха. Угляний квас, се той самий газ, що втікаючи пінить содову воду, коли налляти ії у шклянку.

В листю деревини роскладається під впливом сонішного світла угляний квас CO_2 на: углерода C и квасорода O, а так

Digitized by Google

само и вода H_2O на: водорода H и квасорода O. З углерода и водорода будується деревина, а квасорід O виходить з листя. Ся робота розриваня атомів робиться на полік світла и тепла сонця. Світло єсть, як буде усім відомо, не що инше, як дрожанє атомів етера, а промінє світла ріжниться від проміня тепла так як високий голос від низького. Як що етер сильнійше дрожить, то бачимо світло, а як слабше, то чуємо тепле промінє. Коли ж ясне и тепле промінє сонця падає на деревину, то здається живая сила атомів етера пропадає, справді вона переміняється в роботу, перемагаючи хемічні сили між атомами и розриваючи одного атома від другого.

Як що промінє сонця падає на голу пісок-землю, то вона нагрівшись випускає из себе стілько тепла, скілько ій дістається від сонця. Падає промінє на землю зарослу травою або лісом, то трава и ліс не оддають усёго тепла, котре виллялось на них из сонця; бо одна часть тепла и світла спожиткується для будівлі дерева и ростин.

Возьмем одно поліно из зрубаного дерева и запалимо ёго. Поліно горить и дає тепло. Квасорід O воздуха кидається изнов на углерода C дерева, и постає угляний квас CO_2 а разом и тепло. Постає ж тепла як раз стілько, скілько сонце будуючи деревину затратити мусіло на те, щоб розірвати атоми углерода и квасорода и приготовити іх до нового злітаня.

Ось ми й бачимо, як усе те тепло, уся та робота, котру хазяйка природа заховала в угляних покладах, не що иншого, як величезна сила, котра перед віками иллялась из сонця на ті ліси, що колись росли и пишались, в котрих тая сила схоплювалась и береглась, наче та постать у фотографично приготовленій пластині, береглась на будучі віки для тих будучих родів, котрі, не ліпуючись у праці науковій, пізнають, як користуватись сім багацтвом сили природнёі.

Від безконечної сили сонця постають буйниі вітри и хуртовини, и вихри и оркани, що крутять из піску підоблачні стовпи, и вири и пруди морських вод, що текуть кругом землі на сотні миль. Од тепла сонця парує море а пара підноситься хмарами у воздухи, котрими несеться до ледових північних країн. Перелітаючі хмари зрошують дощем наші луги, поля и ліси, падають зимою снігом, а що у воздухах задержиться, те заносить аж у північні країни. Там осідає пара снігом на ледових горах. Ті гори ростуть од прилітаючих безконечних хмар, а долом топляться по части од тепла землі, по части од свого тягарю. Таким чином по-

Digitized by Google

стаютъ під горами жерела, потоки, річки и ріки, котрі роспливаються вертепами и долинами, лугами и полями и дають росу и мраку и дощ, и пливуть дальше и дальше аж у море, до тих вод, з котрих вони постали.

Тепло сонця робить внутренню роботу, переміняючи воду в пару, або розриваючи атома від атома а окрім того ще й зовнішню роботу, підносючи пару у воздухах. За сією роботою зникає тепло, а коли пара упаде яко дощ на землю, то постане знов стілько тепла, скілько ёго треба було, щоб вода перемінилась в пару и піднеслась над землю під хмари.

Оттак переходить багацько тепла из теплих країв у холодні краї; воздухи теплих країв холодніють од паровання, а воздухи холодних країв нагріваються теплом, що постає, коли пара падає дощем або снігом на землю. Усі ж ті метеорологичні прояви, без котрих не було б житя ростин и звірят, вказують нам сей великий закон, по котрому сила не пропадає а тілько переміняється.

Житє ростин се близше або дальше жерело для житя усякого животного. Сонце ділить углерода від квасорода и будує ростину. Звіря їсть ростину. В ёго тілі изпов лучаться розділені материі: углёрід, що доноситься тілу яко іжа або напиток, и квасорід, котрого достачає лехке, дихаючи воздуха. Обі материі, перше хемічно розлучені, наново лучаться и од того постає тепло, котре можна переміняти в механічну роботу.

Сам же процес диханя и кровобігу у чоловіка и в кожного звіра робиться таким способом. Кров постає, як відомо, из кровної юшки (liquor sanguinis) и маленьких мікроскопічних крупок, котрі не однакові у всіх животних. У лехких наберають ті кровні крупки квасороду, кров стає ясно червона (кров артерий) и розбігається по всёму тілі, розносючи квасорода. Під впливом волосних посудів и нервної системи лучиться квасорід хемічно з другою материєю, що взялась из поживи и напитку. Кров тратить квасорода и стає темно червона (темна кров вен), а поживні части, найбільше углерід, заквашується и постає угляний квас, котрого видихає лехке. Сей хемічний процес, од котрого постає тепло, одбувається не тілько у лехкому, а також по всёму тілі, у всіх кровних жилах, сама ж кров, як назвав ії Маєр, се „тихо горючий плин, се олива в поломъі житя“.

Тяжко не добачити и не признати, що тіло чоловіка як и звірят, вважаючи на переміну тепла в роботу, нічим не ріжниться від статку парової машини. Що вугля для парового або воздуш-

Digitized by Google

ного кітла, те пожива для жолудка. З одного и з другого постає тепло, котре переміняється в роботу, в машині: розворами, корбами и колесами, а в тілі: мушкулами и суставами. Вважаючи на сю переміну тепла, чоловік не що иншого як чудесно построєна машина.

На тому місці зробимо ще замітку, що чим більше роботи робить тіло, тим більше треба ёму поживи. Се сказано про чоловіка и про звіра, и знаємо се по теорії и з власного досвіду. Коли працює тіло при недостатку поживи, то самі засоби тіла мало-помалу горять, піддержуючи тепло самого ж тіла и роблючи роботу. Головні складові части тіла, углёрід и водорід, лучаться с квасородом и постає угляний квас и вода. Оттаким способом, споживаючи самого себе, худіє тіло, а коли недостаток поживи великий, то квасорід, зничивши и ніжні части, доводить тіло до мучительного хемічного роскладу. Се самий страшнійший доказ вічної правди: що без нічого не буде нічого! Само собою розуміється, що до житя чистий воздух так потрібен як здорова пожива.

Може хто закине, що чоловік за роботою р о з о г р і в а є т ь с я, а по нашому п р о п а д а є тепло в тілі, коли воно робить роботу.

Щоб дійти правди, зробимо с чоловіком подібний досвід, як зробили з машиною. Ми поставили чоловіка у скрині, приладивши ії так, щоб можна зміряти, скілько квасороду видихає чоловік, и скілько тепла дасть из себе ёго тіло.

Найперше нехай стоіть чоловік тихо. Ми зміряли, скілько він спожиткував квасороду и скілько постало тепла. — Тепер заставимо ёго до роботи, на приклад: нехай підносить тяжкого каменя за помочею колеса, не давши більше квасороду для дихання як перше. Змірявши тепло, ми знайдем, що тепер меньше тепла. Од квасороду тліють у чоловіка поживні части и постає тепло. Чим більше видихає він квасороду, тим більше стравить поживи, тим більше постане тепла. Тільки ж одна часть тепла переміняється в механічну роботу и пропадає для термометра. Такі досвіди зробив Г і р и на собі и на других особах ріжного віку, а досвід був завсіди однаковий, що чоловік, так само як паровая машина, переміняє тепло в роботу. Тілько ж не годиться думати, що тіло мусить зараз охолодіти, зробивши яку роботу. Хоч тепло пропадає, то чоловік розогрівається за скорою роботою, тим більше, чим більше він шамотаєсь, тому що він тоді споживає и більше квасороду. И машина стане більш гаряча, коли скорійше робитиме роботу, бо треба тоді більше ії топити. Тілько ніколи не може

Digitized by Google

зробитись робота, як що рівночасно не пропаде відповідне тепло.

Оттак пропадає у нас тепло, коли підносимо из землі тягаря до якоі вишини. Ми робимо роботу, перемагаючи здовж цілоі вишини силу, котрою тягне тягаря до землі. Коли пустимо тягаря, и він удариться об землю, то постане як раз стілько тепла, скілько ёго у нас пропало.

Або хто не знає, як коваль куючи розгріває желізо? Він підносить у гору молоток и робить роботу на полік свого нутрешнёго тепла. Потім пускає молотка на желізо, а тепло, що постає, як раз те саме, котрого спожито задля роботи. Тепло, так сказати б, переходить с коваля крізь руку и молоток у желізо.

Приточимо тут ще один приклад, котрий нам покаже, як ще инше молекулярне движене переміняється у движене маси.

Перед нами два камертони, один опóдаль другого метрів из два, а кожний настромлений на голосну скрипку. Оба камертони дають як раз той самий голос, а коло одного повішена на ниточці шкляна дута куля, завбільшки доброго волоського воріха. Куля тілько що торкається одного зубця камертона. Коли поведем смичком по камертоні, то роздасться по хаті голос, на котрого и другий камертон відзивається. Камертон бренить, а куля шкляна відскакує, тим дальше (до 30 сантимегрів), чим близше стоятиме другий камертон. Як що куля из тонкого шкла, то и трісне од ударів камертона.

Розберем сей досвід. Движене смичка и камертона постало на пóлік нашого нутрешнёго тепла. Тут переміннлось молекулярне движене у движене маси и ми б а ч и м о ёго яко дрожане камертона. Камертон передає помалу своє движене воздухови, россіваючи на пёму воздушні фалі: воздух дрожить, и ми ч у є м о те дрожане яко голос. Тут переміняється, так сказати б, тепло в музику. Те дрожане переходить и на другого камертона. Безліч воздушних молекулів, ударившись об камертона, передають ёму своє движене, а камертон шкляній кулі. Тут переміняється музика изнов у роботу. Коли ж на конець затихне для наших ушей усе те дрожане камертонів и воздуха, коли те ритмичне дрожане голосних фаль россіється, перемінившись у движене так, що молекули стануть знов літати на всі боки у рівній мірі, тоді постане знов стілько тепла, скілько ёго треба було для сотвореня сіх голосних фаль воздуха.

Вказуючи сей досвід перед роком у популярній лекціі, зробив я тоді примітку, що думка: построіти таку машину, котра крутилабся од чаруючого голосу примадонни або од мелодий-

Digitized by Google

них фаль оркестра, зовсім не належить у неприступний край річей неможливих. Як раз останнёго часу видумано подібні аппарати, котрі переміняють в роботу акустичну енергію. Згадаєм про телефона Беля, мого сигналаппарата без батериі, фонографа Едісона и ёго фонометра.

Переміняється ж у движене маси не тілько енергия голосних фаль а також и енергия світлючих и теплих фаль, як се бачимо у радіометрі або світляному млинку, котрий крутиться од світла и тепла.

У шклянній кулі, с котроі витягнуто воздуха до 0.1^{mm} тисненя, настромлений на шпильку хрещик, котрого слюдові або коркові пластинки з одного боку почернені. Світло, падаючи на чорний бік пластинок, переміняється в тепло. Чорний бік пластинки дрожить од етерних фаль світла и тепла так, як дрожить камертон од голосних фаль воздуха. Ище ж, як камертон одбиває шклянну кулю, так одбиває чорний бік пластинки безліч маленьких молекулів воздушних и подаєсь сам назад, и тому вертиться пластинка на шпильці білим боком наперед.*)

Переступимо тепер ще на инше поле и звернемо наші думки на електрику и магнетизм, дві нові форми, в яких являється непропаща фізична сила.

Електрика постає, як відомо, за механічною роботою. Як потрем амальгамованою ірхою шклянну палочку, то вона нагріється и стане електрична; вона тим меньше нагріється, чим більше буде електрична. Одна часть роботи переміняється в тепло, друга в електрику.

Електрика постає ще й за хемічною роботою. В електричній батериі дійствують хемічні сили и роблять роботу, а одна часть тіеі роботи переміняється в електрику. В батериі зуживається цинк, а натомість постає відповідний електричний пруд у ключовому дроті. Коли обкрутимо сим ключовим дротом палочку из мяхкого желіза, то воно матиме силу магнетичну.

Росказуємо про оден досвід, котрий вказує, як переміняється одна форма сили у другу форму.

До ключового дрота батериі Смея причеплено крючку из платинового дрота, а проти крючки стоіть світляний млинок. Кінці ключового дрота причеплені також до маленькоі електро-магнетичноі машини, котра крутиться од електричного пруда.

---

*) Про світляний млинок. Правда, 1877, Нр. 20.

Digitized by Google

В батерії розлучаються и лучаться наново атоми; цинк спожиткується, а за сією хемічною роботою постає електричний пруд, подібно як у паровій машині постає робота, коли рівночасно спожиткується вугле у печі. Електричний пруд біжить ключовим дротом до платинової крючки, до електро-магнетичного аппарата и вертає назад до батерії. У плятиновому дроті тамуєсь електричний пруд, находючи для себе сильну одпору між атомами дрота. Пруд електричний переміняється в тепло и світло и плятинова крючка жевріє тим більше, чим сильнійший пруд. Світло и тепло роскаленого дрота переміняється, як бачимо, ще в механічну роботу, обертаючи крильця світляного млинка. Од електричного пруда крутиться и електромагнетична машинка. Коли не дамо ій крутитись, то електричний пруд роскалює тілько платинову крючку; як же пустимо машинку, то він робить ще й механічну роботу и ми бачимо, як світло плятинового дрота тим більше темніє, чим скорійш обертається машинка. Тут очевидячки пропадає тепло, а постає натомість механічна робота.

До ключового дрота можна причіпити ще й дві електроди, устромивши іх в заквашену воду. Електричний пруд робитиме ще одну роботу роскладаючи воду на водорода и квасорода. Сёго пального газа можпа ще пустити до циліндра машини, и ще раз покористуватись електричним прудом, запалюючи раз по раз газа роспаленою платиновою крючкою. Таким способом можна б ще другу машину обертати и робити механічну роботу.

Пустимо ще дві електроди в иншу посудину, наливши в неї квасу, в котрому роспущена мідь, золото або срібло, то електричний пруд робитиме гальванопластичну роботу роскладаючи квас и срібло, а як ще положимо у плин металёві речі, то омідянить іх, посрібнить або позолотить.

Коли один пруд робитиме кожну из тих робіт, то побачимо, що чим більше зробиться одніеі роботи, тим меньше буде другоі.

Одна форма сили може перемінитись у другу форму но сила не може ні пропасти ні постати з нічого.

Не минем и магнето-електричних машин, котрими переміняєм механічну роботу в електрику, а електрику в світло.

Як відомо, постає електричний пруд у дроті, намотаному на мотачку, скілько разів наближимо або віддалимо від неі сильного магнета. В усіх магнето-електричних машинах приближаються и віддаляються або мотачки від магнетів, або навідворіть магнети від мотачок. На тій основі построєна и машина Грамма, котра сама не величка, а дає стілько світла, що можна

Digitized by Google

нею освічувати величезні площаді. Електричне світло постає, як усі знатимуть, таким способом, що пруд переходить через дві угляні палочки, поставлені одна проти другої, и причеплені до кінців ключового дрота машини. Нехай, ми счепили таку машину Грамма з воздушною машиною Льобера. Машина крутить машину Грамма, а из електричної лампи бьє яспе світло наче від сонця. У машині Льобера спожиткується вугле, тепло переміняється в механічну роботу, механічна робота переміняється машиною Грамма в електрику, а електрика в світло. Ось ті форми непропащої фізичної сили, котру ми можемо переміняти, як хочемо, а котроі не можемо хочби й крихіточку знищити, як не можемо знищити ні одного атома вічної непропащої материі. Сила непропаща не тілько у фізичному а також и в моральному світі! Иноді здається слабосильному чоловікові, що ось він знищив силу, що вона на віки пропала из лиця землі, а вона собі являється хоч и в иншій формі на иншому місці, та ще й скупивши свою енергию, як та енергия електричного світла, од котрого топляться первотини, що довго, довго лежали без ціли, недоступні ні для пильника ні для мóлота...

За сім не тяжко буде зрозуміти, що и тепло сонця, и тепло вулканів, величезні водопади гір, и прилив-одлив моря и ёго вири и ёго пруди можна б переміпити в иншу форму сили, що можна б усіх їх пустити по світу електричним прудом и покористуватись у фабричних заводах.

Зрозумівши, як переміняється одна форма сили в другу форму, ми добились думкою до тих верховин, звідкіля можна розглядатись далеко и широко по цілому світу, котрого діла для нас тим славнійші, чим більше ми їх розумієм. Кому из шановних читателів лучалось бачити славні нерукотворні обяви природи, той знає, як радіє чоловік серцем, дивуючись ії дивами, як ми забуваєм и своє горе и себе самого, потонувши усією душею у внутреннёму щастю и спокою. Дивлючись на ті обяви и дива из верховин механічної теорії тепла, ми знайдемо для нас ще більш принади, вбачаючи як одно могуче пасмо звязує їх до купи. Из тих верховин бачить око красу обяв світа а розум тайну їх переміни и настаня.

Нім ростанемось, полинем хоч думкою у край пишний своєю красою, нехай що у Венецию.

Чудесна ніч. Місяць вийшов дивитись на зорі, що радесенькі россіялись по цілому небі. Перед нами лагуни, котрих фалі тихо полощуться у місячному світлі. На правому боці великий канал,

Digitized by Google

котрого береги обтикані пишними палатами. На лівому боці гарний садок, пяцетта и палата дожів. Проти нас на острові церква св. Жоржа. Усе в призматичних барвах бенгальского світла. Усюди люде веселі и раді гаморять и регочуться; дожидають серенади, котру сёгодні роблять Венеціянці своій королевій. Ось вони виринають з великого каналу. Безліч гондол. Инша плине помалу, а инша летить стрілою, паперегін з другою, от, от, думали б росскочиться у дрібязги, ударившись до берега. Один розмах руки сильного гондоліера и — судно паче вкопане. Плинуть вони, усе близше та близше, кружляючи, паче те сполохане птаство, кругом балдахина, построеного из ріжноцвітних лампионів. Плине він пишно, наче китиця усяких цвітів. Під балдахином стоять співаки з мандолінами. Роздався знак и гондоли скупились кругом балдахина. Усе затихло, усі слухають чародійної пісні, що лється по воздухах из під балдахина.

Дуже славна серенада, надто славна, щоб можна ії росказати. Слухавши и дивлючись на неі, чоловік забуває и свої думки и себе самого. Нехай буде нам вільно ще озирнутись на сю обяву веселого и пишного житя венеціянського из верховини механічної теорії тепла. Питаємось, що такого по сій теорії увесь той здвиг и шастанє народу, усі ті фалі моря и воздуха, и світла и тепла, и гуку и голосу и пісні, усяке хочби найменьше дрожанє, усе и саме движенє нашого чувства?

Усе те вказується нам яко непропаща вічна сила, являючась у всяких видах, котра могла б и почивати закаменіла в угляних покладах, глибоко під землею. Як той сугурт енергії колись переміпятиметься, куди він россіється, се перед нашою думкою закрите. Звідкіля ж ся непропаща сила походить, те нам вже відомо; походить вона прямо від сонця у формі тепла, „од чого ми“, як Тайндаль каже, „діти сонця не тілько у поетичному а також у механічному значеню слова.“

Jean Jaques Rousseau.

Після *Г. Струве* подала перекладом *Евгеніл Б.*

Дня 3. липня 1778 року вмер у самотнім закутку в *Ermenonville*, власности марграфа *de Girardin*, чоловік недовольний собою и світом, утомлений на душі и тілі довголітною борбою з самим собою и з долею, з суперечностями свого характеру и с пристрастною нена-

Digitized by Google

вистю сучасників; чоловік, що виглядав уже від давна нетерпеливо смерти, яко одинокого спасіня з блудів и мук дочасних, а несумнінного переходу до житя совершеннійшого, в котрім правда и праведність запанують над переворотностю и темнотою.

Сим чоловіком був Иван Яків Русо́ (Rousseau). Шість десять літ свого житя (ур. дня 28. червня 1712 р.) прожив майже неустанно тиняючись по Швайцарії, Італії, Англії и ріжних місцевостях Франції, шукаючи усюди надармо сталого занятя, усталеня обставин свого житя. Нігде не був у себе дома; ніколи не мав докола себе людей, котрих би міг назвати своіми, а сам тож не чув ся ніколи своім, ні в крузі найліпших приятелів, ні в товаристві найбільше образованих людей свого часу, ні в суспільности, до котроі належав. В день своіх уродин утратив матір; родина истнувала для него лишень в абстракції. Мав він жінку, але признаєсь, що ії ніколи не любив; мав діти однак віддав іх до дому покиданців. Яко хлопчина шестилітний, читав нераз зо своім батьком романси, котрі заздалегідь розбуджували ёго пристрасти и заохочували шукати любовних авантур. Відданий в руки ріжних опікунів, дізнавав він звичайно строгого и несправедливого обходженя. Особа статочна, голосна з своєі набожности, котру називав своєю прибраною матірю, котра ёго навертала на віру католицкоі церкви, завела молодця на бездорожа. У семинарії духовній не бачив ні сліду правдивоі, отвертоі побожности; противно, переконався лишень, в як високій степени люде склонні обманювати самих себе и Бога. В віці молодецькім, коли кождий живійший дух переповнений идеалами и надією світлоі будущини, мусів він доволитись становищем лякея. А коли пізнійше девять літ житя (1732—1741) посвятив своему образованю духовому, коли читав діла знаменитих мислителів, коли сам застанавляв ся над Богом, світом и призначенем чоловіка, мусів се все окупити відограненм дуже понижаючоі ролі при боці своеі прибраноі матери. Всілякі заходи, щоб заняти в житю гіднійше становище, зужитковати свої здібности для добра иших в заводі учителя, музика и пр., скінчились на нічім. Перші кроки на полю служби державноі в характері секретаря посольства французького у Венеції (в р. 1743) викликали йно зависть товаришів, неприхильність начальників и переконали ёго о зіпсутю бюрократії и висших верств суспільности. Поводженє на полю літературнім (від р. 1749) зъєднало ёму вправді численних добродіів, що ёго у себе гостинно принимали та не забезпечило ёму ніколи сеі независимости биту, за котрою тужив. До тогож сталось воно для него незадовго (від часу виданя Еміля в р. 1762) причиною найстрогійших прослідовань, не лишень зо сторони властей церковних в державних, але й зо сторони давних приятелів, головних речників віку. Демократ з роду и переконань, мусів шукати опіки марграфів, князів и навіть короля пруського, щоби відотхнути свіжим воздухом на родинній землі. Поет-маячник, который цілою душею тонув в идеалі житя идилічного, для котрого ціла судьба и щастє чоловіка сходили до сонних мрій над берегом просторого озера, у стіп піднебесних гір, мусів через ціле житє боротись з собою и з людьми, стиратись з безперестанними супротивностями, боронитись від приятелів и неприятелів, полемізовати с цілим світом. И щож дивного, що в кінци

Digitized by Google

не видячи можности осущити свої мрії, зрікаєсь безцільної титанічної борби, замикаєсь в собі, стаєсь мізантропом, сторонить від всіх и всёго, виглядаючи совершеннійшого житя в будущині, в котру вірив незломно? Чиж то не є природний конець кождого маячника, кождого оптиміста, що стикаючись из строгою дійсностю стався песимістою? Чиж то не є природний конець чоловіка, що наслідком недостачі вихованя и иншых условій духового и морального розвою, не вмів чи тож не хотів запанувати над собою, своіми непогамованими пристрастями, дволичностю свого характеру, а наслідком того житє провів без властивої діяльности практичної, без званя, спосібного вдоволити вроджену чоловікови охоту до діяльности, до праці статочної?

Найстрашнійша с суперечностей житя, суперечність між взнеслими стремлінями серця, а неможностю іх осущити, не лишень уже в світі внішнім, але й у власнім навіть поступованю, мусить конче довести до легковаженя самого себе и житя, до цілковитого внутрішнёго розстрою. Люде того роду тратять що хвиля моральну рівновагу свого истнуваня и раді як найскорше роспращатись з житєм.

Самоубійство стаєсь звичайно найлекшим способом до осягненя тої сумної цілі. Русо́, як здаєсь, не сповнив на собі того послідного акту роспуки; може ёго від того здержала та віра в луччу будущину, про котру згадалисьмо повисше. В кождім случаю мусів знаходитись в стані духа, зближаючім ёго як найбільше до тої роспачливої катастрофи, коли свідки ёго послідних хвиль житя, заразом численні обожателі, через довгий час були переконані, що сам собі житє відобрав отрутою. Пан Girardin-син виказав вправді пізнійше, що то були погологоски без фактичних підстав; але й він не міг заперечити, що нещасливий самотник в *Ermenonville* закінчив свої дні в стані глубокого духового розстрою.*)

* * *

Не багато є письменників в историі літератури загальної, о котрих сучасні й пізнійші люде виголошували зарівно пристрастні а більше ще суперечні думки, як о Ивані Якові Русо́. Одні величали простоту и отвертість ёго характеру, взнесліть ёго стремліня, правду ёго поглядів; другі відсуджували ёго від чести и віри, виділи в нім лишень упостаченє переворотности, упадку морального и брехні. Для одних був він пророком нової ери в подіях людскости, нової евангелиї спасеня від гріхів суспільного побуту, нової релігиї, в котрій серце и натура відзискують свої права природні; для других був виолапником пекла, гідним, щоби разом зі своіми писанями умер на стосі.

---

*) О самоубійстві Руса переконані були: найблисший приятель ёго в послідних літах житя Coindet, пані de Staël, котра в десять літ по ёго смерти написала свої листи о працях и характері Руса. Біограф и видавець діл ёго Musset Pathay и багато иншых. Послідній з них ще в р. 1825 виступив против гадки Girardina. Нині однак усталилось переконанє, що нагла смерть Руса була природна.

Digitized by Google

Ще й нині, в сто літ по ёго смерти, коли история кровавими подіями зазначила ёго историчне значінє, коли оцінене зарівно ёго спасенних, як и шкодливих впливів на розвій духовий сталось від давна предметом розважної наукової критики, — ще й нині не утихомирились пристрасти, на згадку ёго имени, ще й нині одні переповнені до того ступеня симпатиею для ёго особи и ёго прямованя, що о нім не можуть говорити без сердешного патосу, а другі так дуже вірять в ёго дявольське походженє, що сторонять від ёго, як від злого духа, а глубоким мовчанем бажають як найскорше затерти память ёго истнуваня. Одно й друге доводить, що й наші часи знаходяться ще під впливом сих духових напрямків и идей, що руководили стремлінями головних представників XVIII віку. И нині ще повинен кождий здати собі справу з їх истотного значіня, хто в часі своім не хоче бездушно животіти, але жити и ділати с цілою свідомостю.

Суперечности в поглядах на особу и писаня Руса випливають не лишень з ріжного становища критиків, с підметової тенденциі, верховодячої звичайно судом найбезстороннійших навіть людей, але находять своє підметове оправданє в дійсних суперечностях, котрі переповнювали зарівно характер, як и погляди и ціле житє того письменника. Русо́ сам признавав нераз, що він єсть на скрізь парадоксальною натурою, а для оправданя тої своєї натури говорив, що волить бути чоловіком парадоксальним, як переповненим пересудами. И в самій річи, хто читав письма Руса и при їх помочи старався вникнути в ёго устрій духовий у внішні чинники, викликуючі на яв ёго гадки, чутя и стремліня, той мусить признати, що тяжко знайти характеру більше суперечного в собі, вилитого, що так скажу, з більше противних елементів психічних. Русо́ є не лишень упостаченим парадоксом, але одною великанською софізмою, зродженою с полученя найшляхотнійших чинників натури людської з низькими, а навіть переворотними инстинктами, піддержуваними в своїм розвою вихованєм, відносинами суспільними духа часу и иншими внішними услівями житя.

Одним з найвидатнійших, с позору, рисів характеру и писань Руса се непогамована любов правди, заразом щирість и отвертість, що не знають ніяких взглядів побічних. Именем тих честнот правдивого фільозофа, Русо не щадив ані себе, ані приятелів, ані можних, ані слабих, одним словом нікого. Именем правди сповідається в своїх *Confessions* перед цілим світом з найскритших тайн свого серця, взиваючи на свідка Найвисшого Судію, що на суді послідним зідре з всіх людей личину гіпокризиї, позорів честноти, позбавлених духа и правди. Признаєсь отже отверто зарівно до житя роскішного, суперечного з ёго власними лішшими засадами, як и до цілого ряду вчинків переворотних, що ёго характер представляють в як найгіршім світлі. Так н. пр. оповідає, що не лишень хлопцем ще збивав яблука сусідам, але що й в зрільшім віці молодецькім, яко лякей, вкрав стяжки, а о сю крадіж обвиняв публично чесну дівчину; оповідає, що в характері учителя домашного присвоював собі чуже вино цілими фляшками; признаєсь, що тішився смертю „найліпшого приятеля,“ товариша в службі у своєї прибраної матери, надіючись наслідити по нім нове убране; признаєся, що був скупцем, що с побудок низьких оженився з женщиною, котрої

Digitized by Google

ніколи не шанував и не любив; що діти свої віддавав до дому покиданців и пр. Мимо цілої тої отвертости, с котроі в недуже шляхотний спосіб скористали майже лишень ёго противники, щоби до крихти зотидити ёго особистість, Русо однак був чоловіком амбітним, повним любови власноі, дбалим о суд людей. Сам не представляє себе супокійно, обєктивно таким яким єсть, лишаючи суд о собі сповідникови, котрому звіряєсь, але на кождім кроку стараєся оправдати своє поступованє найчисленнійшими, звичайно з далека притягненими и неправдоподібними мотивами. Нема вчинку переворотного, котрого би Русо не упевняв цілим рядом софізм. Замір зъєднати собі читача, злагодити перше прикре вражінє, представитись мимо сих вад в можливо добрім світлі (Русо́ сам признаєсь, що мав себе все за найліпшого з людей, „le meilleur des hommes“) так очевидний, так влізливо накидаєсь читачеви, що підкопує с часом цілком віру в истинну правду всіх сих зізнань. Подивляєм вправді незвичайну зручність автора в описі своіх станів психічних, віддаєм як найповнійшу справедливість незвичайній диялєктичній гнучкости ёго умислу; але що до безвзглядноі любови правди и сумлінноі отвертости, то о ній уже говорити не можемо без усьміху пронічного, бо в самім ділі ми переконані, що автор в своіх зізнанях, нарочно чи мимовільно, оманює сам себе и читача.

Русо́ не був детерминістом, не дивись на чоловіка, яко на виріб природи, позбавлений всілякоі самостійности; противно, боронить горячо вільности волі и чинить чоловіка одвічальним за ёго поступованє. Голос сумліня не єсть для ёго пересудом, байкою, але правдою дійсною. Але мимо того всёго, вірить більше безпосередним забагам своєі натури, як вимогам ушляхотненого почутя морального. Чоловік, після ёго, виходить як найсовершеннійший з рук Бога и природи; жерелом злого єсть лишень житє суспільне, цивілізация, розвій духовий. З відси випливає основний софізм поглядів моральних Руса, головна причина ёго моральноі переворотности, випливає думка, що вимоги змислової натури єдиниці більше управнені, мають більшу підставу бутя, як всілякі розумові підвалини моральности, як навіть збірний вираз почутя морального чоловіка, упостачений в звичаях, институциях и правах суспільних.

Вольна воля и природне почутє моральне можуть мати яке небудь значінє и розвинутись правильно лишень тоді, коли находяться під подвійним приводом, єдиничного и збірного розуму чоловіка, розваги индивідуальноі и устрою суспільного. Русо́ того приводу з засади не признає, а улягає ёму лишень с конечности. С конечности розумує, застанавляєсь над собою и світом, розвиває свого духа, свої здібности рефлєксийні и критичні; але в засаді думає, що рефлєксия єсть станом противним натурі, що чоловік, которий застановляєсь єсть истотою упавшою (l'homme, qui médite, est un animal dépravé), що розвій духовий єсть головною причиною зіпсутя. „Колиж поверне сей час щасливий — кличе він — коли народи не будуть фільозофували, коли умисл не буде псував змислів, а воля не буде боротись з натурою?..“ „Душі наші — каже на иншім місци — підлягали зіпсутю, в міру як науки и штуки зближались до совершенности... Честнота нас опускала, в міру як світло розуму и знаня взносилось по над наш небосклон.“

Digitized by Google

Єго перша праця конкурсова з року 1749, обіймаюча одвіт на квестию Академиі в Dijon о значіню наук и штук для розвою моральиого народів розводить подрібно повисші погляди.

Зовсім природно, що хто з засади легковажить розум и ёго вимоги, той не дбає о ёго розвій правильний, той не журиться ясностю и згідностю своіх гадок, точностю в доводах іх правди. Для Руса розум, здібности рефлексийні, критичні не були нарядом сумлінного розбору річей до осягненя гідного погляду на світ и чоловіка, але бували звичайно лишень способом оправдания переворотних забагів змисловости и самовільних помислів розогненої фантазиі. Чи ж с такого жерела не мусять випливати самі лишень парадокси и софізми?

Разом з запереченєм розуму єдиничного, Русо́ не узнавав и розуму суспільного, не узнавав цілого того змісту мислевого и морального, що на яв виступає в историчнім розвою людскости, що стаєсь тілом, правдою истинною в подіях суспільности, релігиі, штуки и науки. Суспільність сама через себе була для Руса злим, від котрого бажав людскість визволити, як можна найдокладнійше. Правда, що сам добре піймав фактичну неможливість цілковитого загладженя инстинктів и потреб суспільних чоловіка и сам далекий був від всілякого стремліня осущити в житю свої нігілістичні теориі суспільні. Приймав він истнуючий лад річи и не гадав зовсім о ёго насильнім перевороті. Улягав він правам державним, признавав святість власности, супруства и пр.; стосувась навіть після обставин, до обичаів релігійних, учащаючи ще по виробленю своіх переконань до церкви и навіть до причастя. Але то всё були лишень уступки внішні, суперечні з глубшими переконанями и теорнею Руса. В самім ділі идеалом ёго було житє єдиниці поза всілякою суспільностю, в стані, що зближавсь о скілько можна, найбільше до зарівно свобідного, як и безмислевого жития звірят. В своій другій росправі конкурсовій о причинах нерівности поміж людьми, з року 1753, Русо представив подрібно свій идеал первісного природного чоловіка а в ділі Le Contrat social (1756) виложив свої суспільні теориі, которих приложенє до жития має суспільність уцивілізовану зближити до сего любого стану природи. Держава, понята яко умова суспільна, безвзглядна рівність всіх обивателів, заразом роздробленє великих держав на малі тіла політичні, мають бути головними способами до осягненя тої ціли. В Емілю знов Русо́ бажає показати, як належить виховати чоловіка, щоб міг обійтись без суспільности и жити житем своєі власної, єдиничної натури.

„В институциях людських — каже Русо́ — всё є лишень божевільностю и суперечностю (Tout n'est que folie et contradiction dans les institutions humaines).... Чоловік цивілізований родиться, жие и умирає в стані невольництва.“ Вдоволеня и щастя не шукає він в самім собі, в своій натурі, але живе лишень вні себе, в опінії иншых людей и з іх суду черпає почутє власного истнуваня (le sentiment de sa propre existence). „Запитуючись все иншых, що ми варті, місто в собі шукати на се одвіту, не дивно, що мимо всілякої фільозофиі, гуманізму, привітности и взнеслих заснов, ошукуємося обопільно и заявляєм роскішність уже в нашім внішнім погляді: маємо честь без чес-

Digitized by Google

ноти, розум без мудрости, роскіш без щастя. Зависть, ревнуванє, пустовливість, жадоба богацтва и слави приголомшують найпростійші и найприроднійші стремліня нашого серця. Щоб удоволити сим скусним пристрастям, приносимо в жертву здоровле тіла, супокій душі, природне чувство для чужого терпіня. Образованє розбуджує пристрасти и бажаня, котрих заспокоіти не може; ставляє чоловікови цілн, которих осущенє переходить ёго фізичні и моральні здібности. Форми суспільні: власність родинна, товариство, церква, держава и пр. замість ущасливити чоловіка, стаються невичерпаним жерелом спорів, невзгодин, борб и ріжного терпіня. Таким способом чоловік цивілізований сам підкопує свій добробут фізичний и вигадує найстрашнійші тортури, щоб пригнобити свого духа. Не дивота отже, що в самоубійстві шукає так часто спасеня від мук дочасних.“

Всё то є цілком чуже чоловікови, що живе в стані природи. Він не знає терпіня фізичного, бо організм ёго розвиваєсь в нормальних услівях, вказаних самою природою. Колізні суспільні, заколочуючі супокій чоловіка цивілізованого, для ёго не истнують. Власности не потрібує, бо придержуючись засади: „плоди природи для всіх а земля для нікого (les fruits sont à tous, et la terre n'est à personne)“ дістає з рук природи всё, чого лишень бажає для свого добробуту. Родина не набавляє ёго клопотів. Вдоволяючись природним заспокоєнем своіх потреб и наклонностей, не знає спиняючих принціпів кодексу цивільного, ані суперечности поміж бажанями серця, а можностю іх осущити. Діти не обмежають ёго свободи, бо суть тягаром матери, що с природи своєі находить приємність в іх плеканю. Товариства не бажає, бо сам собі вистарчає и при помочи власних сил заспокоює скромні свої потреби. Не знає, що то гриза серця, несупокій духа, стремліня до цілей неосущимих; що то спори о богацтва, жадоба слави и узнаня, суперечки товариські, интриги політичні, війни и пр. Шукаючи в самім собі вдоволеня и уносячи всё с собою, провадить житє щасливе посеред щедроі природи, як невинна дитина на лоні своєі матери.

С тою шаною для чоловіка в стані простоі звірячоі безмислевости, лучиться однак у Руса також узнанє для идеальнійших засновків природи людськоі. Розвій тих засновків відкриває нам нові суперечности в характері и писаних Руса. До тих засновків идеальнійших зачислити належить передовсім горячу любов природи и народу, заразом сердечну віру в основні правди релігиі природноі.

Порываючий ентузиязм Руса для всіх відтінків краси природи — почавши від ідилі в сельськім закутку, аж до найвзнеслійших обявів необмеженоі сили природи — пробиваєся у всіх майже писаних ёго, але найвимовнійше проявляєся в живописних описах, що творять основу для ёго роману Нова Гельоіза (1761 р.). Тутка також виказує на кождім кроку вірний уділ в долі народу, що живе в безпосередній стичности с природою. Погляди свої релігійні розвиває основно в знаменитім Визнаню віри вікария сабавдського, поміщенім в четвертій книзі Еміля. Операючись на фільозофиі Картезия и Клярка*),

*) Самуіл Клярке, фільозоф английський, ур. 1675, ум. 1729 року виступав в писаних своіх против теорий матерыялізму и пантеізму, обороняючи віру в Бога, вільність волі и безсмертности душі.

Digitized by Google

Русо́ доказує тутка в спосіб переконуючий и с теплом сердешним віру в Провидіне, в Бога яко сотворителя и правителя світа, в его мудрість, доброту, и праведність, совість, що лучить чоловіка з Богом, в побіду честноти и правди над переступом и оманою, в бесмертність душі и житє совершеннійше. Без тої віри — каже він — годі понять гармонійного устрою світа, его прав и ладу. Без неї не було би відради для чоловіка в терпінях, ані виміру справедливости за его вчинки. „Як нема Бога, тоді лишень злий чоловік єсть розумний, а добрий позбавлений змислів.“ Як материялізм має слушність, що чоловік єсть виключно истотою фізичною, то тоді житє позбавлене мисли, стаєсь тягаром незносимим, бо віра в будуще житє осолоджує побут дочасний и надає ёму доперва висшої вартости. Инших догм релігійних Русо вправді не признавав, доводив бо, що витворене більше подрібних понятій о Бозі и его відносинах до світа переходить умислові здібности чоловіка, а Бога — додає — більше обідити можна хибними о нім понятями, як не знаючи нічого о нім.*) При тім усім однакож глубоко чувствував він взнеслу грясть християнізму и его наук. „Признаю — каже — що маєстат Письма вправляє мене в подив, а святість евангелиї промавляє до мого серця.“ Взнеслі науки его ставляє Русо висше по над мудрість всіх фільозофів світа, але и по над схоластичні теорпі теольогів, що становлять зміст догм церковних.

* * *

Значінє историчне Руса, его вплив на розвій понятій політичних у Франціі, на ціле житє умислове народів цивілізованих, єсть фактом историчним, узнаним зарівно прихильниками, як и противниками его. Спір може бути лишень о те, якого роду був той вплив и чи наслідки его були спасенні, або шкодливі.

Накликуванє до природи, до розвою обставин житя після ii вимог, оборони прав чутя и серця, в загалі самостійність єдиниці против сухому формалізмови и зимним доктринам загалу, на конець оборона прав обивательських нисших верств суспільности против гнетови можних — се головні момента, до котрих спровадити можна значінє Руса для сучасних и пізнійших людей. Під кождим зглядом вплив его був могучий, а хотяй прихильники его убільшили фантастичність и односторонність, с котрою він голосив відносні погляди и через се сталисъ поводом ріжних хоробливих обявів в стремлінях політичних и в житю умисловім, а все ж таки ядро правди, що его проникає, має безперечну важність аж по нинішний день.

При зіпсутю не лишень XVIII, але и нашого віку, при схиблених обставинах суспільних и державних, нещирости в обходженю,

---

*) Для пояснення тої мисли Русо́ в иншім місци покликуєсь на Плютарха, который мав казати, що волить, щоб світ нічого о нім не знав, як щоби его мав за неправедного, строгого тирана, що від людей більше вимагає, як вони зможуть доказати. То саме маєсь и з Богом — каже Русо.

Digitized by Google

гіпокризні в річах найсвятійших, при безустанній борбі о услівя позорного щастя; при денервуючій наклонности хвилевої роскоши без тривалих підстав добробуту, жадоби богацтва, почести, впливу и слави; идеали Руса о житю в спартанській простоті, посеред природи и с природою, будуть усе приманливі и матумуть своє значіне. Між чоловіком а природою есть занадто сильна звязь, щоби штучне відлученє від неї и житє посеред обставин вимушених, суперечних з найпростійшими вимогами фізичної и моральної свободи, не мало все викликувати реакциі, бажаня повороту до первістної простоти и натуральности. Як для единиці споминки літ дитинячих, прожитих свобідно, безжурно и супокійно, будуть все для серця милою відрадою посеред суперечности житя, так и народи пересичені роскошю и борбою о добра вимаячені, охотно звертають свої гадки до сих часів первістних, коли житє посеред природи, заспокоїне найпростших потреб фізичного побуту вільним ще було від всіляких терпінь моральних. Правда, споминки сі бувають звичайно лишень мріями, що не представляють минувшости в її правдивім світлі а надто ніколи не будуть здібні повернути маячників до стану минувшого; зрілий чоловік ніколи вже не станеся дитиною, нарід цивілізований ніколи не поверне до стану природного, — а всеж саме звернене гадок и чутя до сих часів минувших, саме витворене идеалу дитинячої невинности и идилічної простоти, може зробити як найсильнійший вплив на реальні обставини суспільні и надати ім цілком новий напрям.

Доводом того може справді служити вплив Руса на житє умислове всіх майже народів просвічених.

Від часів Руса поезия, а особенно повістярство, роспочинає нову добу розвою. Він то горячим виступленем перший обудив відразу до вимусканої сальоновости, до сих штучних виробів збитку и неробства, що під пишною одежю верхнёю укривають гниль тіла и душі. Він натхнув пізнійших письменників замилованем до природи, прихильностю для народу, сердешним уділом для сих найнисших верств суспільности, с котрих яко с свого природного грунту виростають всі вищі обвяви житя суспільного. А коли характеристичнійшим знаменем новшого повістярства суть описи природи, яко основа для зарисованя постатей ділаючих, заразом тенденційне представлене пристрастей людських в їх первісній, реальній силі, — то не підлягає сумнівам, що на вироблене именно того знамени вплинули передовсім писаня и ціла особистість Руса.

Из становища критики естетичної и моральної можна вправді и належить порікати збоченя новійшого творчества, зарівно в напрямі хвилевого сентименталізму, як и в напрямі грубого змислового реалізму — а Русо́ сам впадав безустанно в ті крайности; — а все ж не можна заперечити додатнёго значіня ёго впливу, так що до розширеия поля для творчества поетичного, як и під взглядом що раз глубшого понятя ёго задач жизни. Через вплив Руса творчество поетичне послідних столітій не замикаєся в якімсь тіснім кружку упривилеёваних предметів, але обіймає цілий світ, всі питаня, що непокоять умисл и серце чоловіка, а особенно питаня суспільні; твори ії не мають уже характеру безмисльної забавки, виданої на світ на то лишень, щоби

Digitized by Google

викликати хвилеве вдоволенє — як в віці XVIII. аж до Руса — але стають могучою підоймою в житю народів, в розбудженю їх чутя и уладженю їх поглядів на суспільність и світ. Часте надуживанє того способу, так названого тенденційного творчества поетичного, не зносить ії високого значіня для цілого розвою умислового новійших часів.

Не менче значним був вплив Руса на теорії педагогічні и практику вихованя. Франция до часів Руса не мала жадного впливового педагога, жадного мужа, що зміг би розбудити в суспільности почутє обовязків зглядом молодого поколіня. Тому то практика вихованя находилась в стані оплаканім. Родичі, найзаможнійші навіть, заняті собою и житєм ворохобним, довольні були коли не потрібували гадати о своіх дітях; а педагоги, єзуіти и неєзуіти, поступали з молодіжю деспотично, після своіх самовільних забагів, без всілякого ясного погляду на цілі и способи вихованя. В Англії вправді уже в XVII. столітю Locke застановлявсь глубше над питанями педагогічними, перепроваджуючи засаду: mens sana in corpore sano; але він мав на думці головно лишень вихованє дітей заможних родичів и не взнісся до розбору загальних засад педагогічних. У Німеччині знов, побіч шкіл єзуіцьких, видатнійше місце в справі вихованя зайняв пієтизм, котрий однак зарівно замикавсь в тіснім кружку тенденцій релігійних. Доперва Русо, прикладаючи своі загальні погляди до питань вихованя, розширив виднокруг родичів и педагогів, пригадав ім їх обовязки зглядом дорастаючої молодіжи, заохочував горячими словами до реформи вихованя, після вимог природи и загальнолюдської судьби вихованця. Замість виховуванія ляльок, позбавлених самостійности, здоровля и характеру, що порушаються механічно, як маріонетки в тісних границях рутини, домагавсь, щоби виховувано людей ядренних, оригінальних, самостійних, що не оглядаються безустанно на инших. А хотяй и під тим взглядом Русо́ не вмів задержати міри (бо задля природного розвою вихованця легковажить всіляку науку, а самостійність мішає звичайно с самолюбством), то однако фактъ, що муж, стоячий на чолі новійшої педагогії, Pestalozzi, розвивав своі погляди и свою практику вихованя під безпосереднім впливом Емі́ля, вистарчає, щоби Русови визначити одно з найвидатнійших місць в исторії педагогії. Що раз більше увзгляднене природи вихованця, шана́ для ёго индивідуальности, образованє змислів, научанє живе и приступне, поняте загально людських цілей вихованя, відмінне від цілей державних, церковних або навіть кастових — се ряд идей, що від часів Руса сталисъ головними чинниками в розвою новійшої педагогії.

Значінє Руса під взглядом політичним и суспільним загально звісне. Руса можна назвати интелектуальним сподіячем революції французької. Марат, Дантон, Робеспер, и инші проводирі революції покликувались на ёго писаня, а особенно на ёго *Contrat social*, для оправданя своєі варварської борби против суспільности. Всі знов новійші доктрини и утопії соціялізму и комунізму о безвзглядній рівности обивателів, о власности яко крадіжи, о потребі роздробленя держав на безмірне число дрібних осередків суспільних и пр. мали одну с своіх найголовнійших точок вихідних у відносних поглядах Руса. Єго неохота не лишень до певних уємних сторін суспільности, серед котрої

Digitized by Google

жив, але до суспільности в загалі, висказана с правдиво фанатичною енергією, підмагала сей радикалізм переворотний новійших часів, що замісць шукати поправи недостач суспільних дорогою реформ органічних, підкопує найелементарнійші підвалини життя суспільного: матеріяльний добробут и віру в моральне післанництво чоловіка. Під позором ущасливленя народів, радикалізм сей заперечує цілий дотеперішний розвій цивілізації и ії трудові добутки на полі праці фізичної и духової, не маючи найменшого понятя о тім, що має стати на руїні минувшости. Русо сам вправді, як бачилисьмо, далеким був від такого радикалізму; але мимо того не тяжко виказати, що сей випливав консеквентно з ёго засад и поглядів.

Від цілком негативних стремлінь в житю суспільнім и духовім може нас охоронити лишень признанє двох головних правд, що суть конечною підвалиною всілякого правильного розвою людскости, то єсть правд о розумнім уладженю світа и моральнім достоїнстві чоловіка. Без признаня сих правд, всіляка гадка, всілякий чин усувають підвалину власного истнуваня, заперечують самі право свого побуту, відмавляють самі собі сих конечних знамен, задля котрих можуть мати лишень якесь значінє в цивілізацийнім поступі людскости. В поглядах моральних и релігийних Руса проявляєсь вправді, як бачилисьмо, нераз навіть дуже глибоке почутє сих правд основних — можна навіть сказати, що неохота ёго до суспільности випливала в значній части с того шляхотного жерела. Мимо того закоренілі суперечности ёго характеру не позволили ёму розвинути сих правд в спосіб приналежний. Природа в поглядах Руса була лишень в половині розумною, то єсть лишень до хвилі, коли видала на світ чоловіка; а від хвилі коли роспочинаєся ёго розвій историчний, коли виступає *история людскости*, Русо видить у всім лишень оману и переверт. Забуває він при тім цілком, що розвій людскости єсть випливом ії *натури*, консеквенциєю всіх тих сил фізичних и умислових, що становлять сущність ії, забуває він, що история не єсть твором самоволі, але улягає тим самим розумним правам истнуваня, всёго-буту, що видали чоловіка. Нема дивоти отже, що наслідком тої недостачі писаня Руса підмагали песимістичний нахил всіх мальконтентів новійших часів, и енергічнійших з них потрунули до чинної борби против сим мнимим творам самоволі и нерозуму, против цілої дотеперішнёї исторні и цивілізації людскости.

Ту саму суперечність и недокладність добачаємо в понятю Руса о гідности чоловіка. Говорить він о ній нераз с теплом правдивим и обороняє ії против всілякому пониженю. Але Русо́ кладе натиск виключно лишень на гідність чоловіка яко єдиниці фізичної відорваної від всіляких обставин суспільних. Забуває він цілком, що правдива гідність чоловіка не полягає на ёго самостійности и свободі фізичній, на вгоджуваню всім забагам змислової природи, але на моральній автократії, на пануваню над самим собою и світом, після висших вимог розуму и моральности. Забуває ще до того, що найвисша гідність чоловіка увидатнюєсь доперва в ёго усуспільненю, в правильнім уладженю природної звязи, що лучить людей між собою, у всестороннім розвою не лишень сил фізичних але и здібностей духових чоловіка, при помочи сполученої праці всіх єдиниць даного часу и всіх поколінь. Доперва

Digitized by Google

в правильнім устрою суспільности и ёго историчній трівалости наберає єдиниця историчного значіня, перестає бути истотою, що животіє фізично без висшої ціли, а стаєсь одним з органів, конечних для витвореня щораз повнійших форм житя. Приймаючи уділ в тім висшім житю суспільнім и причиняючись після становища и сил своіх до ёго розвою, єдиниця розширює правильним способом границі свого власного истнуваня и досягає тим що раз висшого ступеня людськоі совершенности. Цілком отже природно, що Русо́ и ёго прихильники, забуваючи о тім всім, дуже легко доходять до легковаженя збірного розуму чоловіка, що має свій вираз в ріжних формах и институціях суспільних, занадто поспішно виносять свою єдиницю, свою индивідуальну свободу и независимість, свої особисті забаги и интереси по над цілу суспільність, котрій все таки завдячують побут фізичний и моральний. Перевертні наслідки тоі односторонности увидатняються не лишень в революціні французькій и в подіях найновійших борб против суспільности, але и в цілім ряді негативних напрямків духових, що виступають з опозиціею против усёму, що становить правдиву гідність чоловіка, що піддержує переконане о ёго розумнім посланництві в житю суспільнім и устрою світа.

Критичне оціненє особи и поглядів Руса повинно би що раз більше визволяти суспільність від таких чисто негативних напрямів.

З другоі однак сторони годі промовчати, що вплив Руса під зглядом політичним и суспільним мав и своє значіне додатне. Причинивсь він до розбудженя в товариствах почутя іх обовязків взглядом фізичних и моральних потреб всіх єдиниць, без згляду на іх внішне становище, и до глубшого намислу над естеством и задачами устрою суспільного. Оборона прав загально-людських чоловіка, рівноуправненє всіх обивателів зглядом права, оборона свободи переконань, енергічна борба против всілякому гнетови духа и тіла, против трактованю самостійних, зрілих єдиниць недолітками, що вимагають так під зглядом материяльним як и моральним безнастанного догляду и опіки — се неперечні заслуги Руса на полі політичнім и суспільнім, що разом з ёго працею в обемі инших напрямів духових запевняють ёму на всі часи знатне місце в исторіі людскости.

Зложивши свого часу тлінні останки Руса в Пантеоні та відновивши тепер память ёго, сповнила Франція лиш повинність сеі историчноі справедливости, що вміє шанувати правду, шляхотні з ворушеня серця и справдішні заслуги, навіть тоді коли вони лучаться з оманою и переворотностю.

Бібліографія.

— Справозданє дирекціе ц. к. гимназіе академичноі во Львовѣ на рôкъ шкôльный 1878/9. Содержанє: I. О докторѣ Францискy Скоринѣ и его литературнôй дѣятельности. Розправа проф. Анатоля Вахнянина. II. Часть урядова — вôдъ Дирекціе. — Накладомъ ц. к. Рады шк. кр. Львôвъ, 1879. Зъ друкарнѣ Товариства

Digitized by Google

имени Шевченка. Пôдъ зарядомъ К. Беднарского. стор. XXII + 31 и Оповѣщенє дирекціи.

С приємностю нотуємо се, що проф. Вахнянин користуєсь видавництвом справоздань руськоі гімназиі (єдиноі в краю!) заміщаючи своі росправи про наші питомі справи: як про долину горішнёго Сяну (у вторічнім справозданю) або про нерозсвічені ще питаня літературні. Особистість Скорини, мимо згадок про ёго в ріжних историях письменства, все позістала так загадочною, неясною, як и вплив реформациі на Русинів належито нерозсвічений. В першій половині своєі росправи розказує автор про універзитети Праський и Ягайлонський та іх організацию, відтак подає нарис стану тодішноі науки лікарськоі в загалі и факультету медичного академиі краківськоі зосібна. В другій половині росправи розводить автор річ про жизнь Скорини и ёго літературну діяльність. Не вдаючись в оціненє сеі росправи, позволимо собі в сій бібліографичній звістці зробити деякі замітки. Автор називає Скорину перекладчиком письма св. на языкъ бѣлорускій (стор. XI), с чим однак годі згодитись, бо розібравши язик переводу бібліі Скорини з лєксикальноі и граматичноі сторони, треба притакнути проф. Я. Головацькому, котрий справедливо замічає (в статі: „Нѣсколько словъ о библіи Скорины и о рукописной русской библіи изъ XVI. столѣтія, обрѣтающейся въ библіотецѣ монастыря св. Онуфрія во Львовѣ,“ въ „Науковомъ Сборнику 1865.“ Вып. III. 225 и сл.), що основою язика Скорининого переводу єсть язик церковно-славянський с сильною примішкою слів біло- и малоруських, а крім того чимало чехізмів и польонізмів. — Що до народности Скорини годимось с проф. Вахнянином, що він був Русином, скоро в ёго задержалось, мимо довшого побуту на чужині, а именно мимо впливу краківського, так сильне почутє народнє руське, що він язик руський називає своім „прирожонымъ.“ Сёму не перечить ся обставина, що він мав имя Франциска и годі на тій підставі думати, неначе б він був Поляк (як се чинить проф. Головацький у наведеній росправі стор. 230, прим.) а з другоі сторони се ще зовсім не нівечить тотожности Франциска Скорини из згаданим у Копитара Franciscus Polonus, що зъявивсь був у Вітенберзі и стикався з Лютром. Призвище Polonus означає напевно походженє с краю а не народности, тілько як „родом с Польщи“, як и Мацєёвський (Piśmiennictwo Polskie II. 881) се розуміє. Вислідженє историі реформациі у відносинах до Русинів розъяснило б неперечно и сю справу докладнійше.

Замічаємо також, що вичисляючи праці письменні Скорини, не згадує проф. Вахнянин нічого про ёго діло историчне, що находиться між рукописями гр. Толстоя, згадане у Мацєёвського (Piśm. Pol. II. 883 Skoryny Franciszka dzieło historyczne o czterech monarchiach r. 1518 wykończone). Що Скорина переложив усю біблію старого и нового завіта, о сім не можна сумніватись, скоро він сам в переднім слові до Апостола, виданого у Вильні 1525 р. згадує „о всех книгах библіи ветхаго и новаго закона мною на руській языкъ выложеныхъ.“ Можна тілько сумніватись об тім, чи всё він випечатав, а се питанє може порішити відкритє недостаючих частей бібліі.... Признати треба, що проф. Вахнянин, пильно

Digitized by Google

зібрав усі дані про Скорину з жерел, о скілько вони були ёму доступні и росправа ёго причинилася чимало до розъясненя сеі загадочної постаті літературної. Вконець мусимо піднести, що мимо поправности язика, все ж таки стрічаємо деякі звороти невластиві руському язикови н. пр. призволяє на ученє теологіи и удѣляне степеней стор. IV. (зам., учити теологіи и удѣляти степенѣ); наука несеня помочи недужому тѣлу стор. VII. (зам. про пôдмаганє недужого тѣла); зôставъ заступленый теоретичнымъ догматизмомъ стор. VIII. (зам. заступлено, або заступили), при реорганизаціи черезъ Вл. Ягайла не зôстали достаточно увзглядненй стор. VIII. (з. В. Ягайло не увзгляднив доволі и т. д.); зôставъ вôнъ переложеный (стор. IX); зôстала тамже выпечатана цѣла библія (XII), зôставъ увôльненый съ пôдъ суду (XII), зôстала выдана въ р. 1551 самымъ Скориною (XXI); бувъ пôсланый до Венеціи (XVIII); покинувъ университетъ Кр. въ цѣли позысканя степеня доктора медицины (XVI); Петрушевичь утримує (зам. думає) стор. XVII. В части урядовій разить руське ухо и око ґерманізм: тѣло учительске. Чи не відповідніще б було збір учительский. *Ол. Б.*

Руска читанка для низшихъ клясъ середнихъ шкôлъ. Часть I. Уложивъ Юліянъ Романьчукъ. Видане друге. Томъ I. У Львові 1879. Накладомъ автора, Цѣна 80 кр. — тогож самого діла Часть II. Томъ I. Цѣна 80 кр. Єсть то поправне и значно розширене видане уживаної досі в I. и II. кл. шкіл середніх читанки, розділеної тепер на 2 части. Вартість сего видання підносять додані при кінци 1. 2. части поясненя менше уживаних слів. Замічаємо також з задоволенем, що автор значну часть уступів в I. ч. акцентував. Треба тілько жалувати, що не перепровадив того через усі уступи обох частей (хоч се не з вини автора сталось а про недостачу типів акцентованих в друкарні), бо без акценту не повинна бути ніяка руська книжка школьна. В нинішних часах, де під виливом польщини руська молодіж тратить почутє доброго наголошуваня, має учитель чимало трудности при науці руського язика, а що ж доперва сказати о науці руського язика в семинариях учительских и висших клясах шкіл виділових, де коли не переважна, то бодай значна часть зовсім не знає руського наголошуваня. Пора б отже звернути на се пильну увагу при видаваню руських учебників, щобисьмо не втеряли сеі важної спадщини, одного з доказів відрубности и самостійности нашого язика. Поручаємо се отже зрілій розвазі руської комісиі школьної, а заразом звертаємось и до заряду друкарні им. Шевченка, щоб придбав також черенки из знаками наголосовими и йшов в сім згляді в підмогу видавцям руських книжок.

Ол. Б.

— **Лахи** читана мова, що тримавъ на вечерницях, выправленыхъ вôдъ филіи товариства „Просвѣты“ въ Золочевѣ, на саме Середопôстє (7. (19) Марця) 1879 р. тамже *Данило Танячкевичь* духовный зъ Закомаря. Львôвъ. Коштомъ и заходомъ Филіи Товариства Просвѣты въ Золочевѣ. Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка. Цѣна 25 кр. а. в.

Digitized by Google

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Голосн „Весни“ и „Русской Рады“. Дещо о розсіваню инфамні против народовців. Згадка про Угорську Русь. Порівнання діяльности старовірців а народовців. Чи можна вірити в угодовість „Русскои Рады“? Ще кілька слів про становиско п. В. Федоровича.)

На наш голос о потребі політичної организации и основної праці між Русинами, о зъединаню всіх жизненних сил в одну органічну цілість („Правда“ випуск VII.) — згадала тілько коломийська „Весна“ (Ч. 12 и 13.) коротенькими словами: „Правда“ взыває всѣхъ Русинôвъ до згоды. И мы кличемъ: Гей Русины до згоды! до згоды! бо где два бютъ ся, тамъ третій користає. Нехай не буде межи нами рôжницѣ, — нехай порозумѣются всѣ рускіи (русскіи и руськи) общества и товариства, — и нехай буде одна партия и одна гадка, инакше и народъ упаде и слово руске згине!!“ — Зате ж коломийська „Русская Рада“ (Ч. 15.) мов би побоялась сих слів своєі посестри, мов би вжахнулась, щоб вони не знайшли ширшого відгомону, привитала наш зазив ось якими словами:

„Въ украинофильской партіи наступивъ зворотъ. Газета „Правда“ въ послѣднôмъ своимъ нумерѣ пише обширно, що Русинамъ теперь грозить цѣлковита затрата своей народности, и для того она, „Правда“ взыває всѣхъ Русинôвъ, щобы собрались въ Львовѣ, порозумѣлися, поединалися и стали всѣ разомъ ратовати свою народнôсть. Що споводовало газету „Правду“ и ей партію выступити ажь теперь съ такимъ проектомъ, того мы не можемъ докладно понятн, а навѣть и вѣры достаточнои дати, бо то, що Русь при послѣдныхъ выборахъ до Рады державнои такъ страшно потерпѣла, не могло побудити партію мягонькихъ украинофиловъ до заявленія солидарности съ прочимъ народомъ русскимъ. Мы бо читали въ „Правдѣ“, нумерѣ вышедшôмъ передъ выборами, высмѣшки изъ общества „Русскои Рады“ и изъ заслуженыхъ мужей, що они нибы то не поволанй никимъ, орудуютъ самй выборами, а другая газета, если не ошибляемся „Письмо зъ Просвѣты“, писала выразно, що ихъ партія, то есть украинофильска, не хоче бôльше видѣти въ Вѣдни депутованыхъ отъ русского народа, лишь двохъ, отца Качалу и Озаркевича, а бôльше, каже, имъ не потреба, бо прочіи встыдъ роблятъ русскому дѣлу. Впрочемъ партія мягонькихъ при послѣднихъ выборахъ дѣйствовала рука въ руку съ отвѣчными нашими противниками, на що суть незбитіи доводы. Въ станиславôвскомъ выборчомъ окрузѣ поставленый бувъ центральнымъ комитетомъ „Русскою Радою“ Олекса Заклинскій, чоловѣкъ заслуженый для народного дѣла своими славными бесѣдами въ Радѣ державной; польскій комитетъ поставивъ противъ него князя Пузину, а знайшовъ ся фондъ по за границями краю, що выложивъ 50 тысячей, щобы лишь Заклинскій снова не прійшовъ до Думы державнои. Украинофили запевно знали о тôмъ добре, що вража сила пôднялася съ всякими подступами. Но и щожь роблятъ въ такой рѣшительной хвили нашй мягонькй? они вынаходятъ собѣ чоловѣка своей партіи — правда, честного — но незаслужившого собѣ еще на довѣріе народа въ 4-хъ повѣтахъ и ставля-

Digitized by Google

ють его третимъ кандидатомъ, агитують за нимъ, роблятъ колотню межи выборцями, абы, якъ показалося зъ того, не выйшовъ о. Заклинскій. Ба не то але уже при першомъ голосованю, они пôзнали, що маютъ мало за собою выборцѣвъ, а имъ предложено було, щобы при второмъ голосованю прилучилися съ своими для побѣды надъ Пузыною; но они своимъ упартствомъ, по правдѣ дурнымъ, казали: га, мы не можемъ довѣріе выборцѣвъ маловажити и не отступимъ отъ свого кандидата. И фактично такъ сталося. Пополнили тіи панове такъ сказавши политичну дурницю, причинившися къ упадку русского кандидата. Такъ було въ сокальскомъ выборчомъ окрузѣ, а частію и въ Снятинѣ."

„Подôбному тому агитовавъ въ Дрогобычи ніякій Охримовичъ, котрого партія украинофильска до себе причисляе, противъ русского кандидата г. Ковальского, а видячи що мало мае за собою выборцѣвъ, повелъ ихъ за польскимъ кандидатомъ. Такими дѣлами партія украинофильска, называюча себе народовцями, нибы то „партіею народною", открыла явно, що она належитъ до польскихъ полѣтикôвъ, старающихся всякими силами вредити русской народности."

„Длятого то удивляе насъ возваніе газеты „Правды", щобы Русины зъѣхалися до Львова и тамъ полагодилися, и стали въ оборонѣ своей народности. Мы сердечно желаемъ згоды и единства, но факта высше наведеніи, не позваляютъ намъ вѣрити въ щирость отзыва партіи украинофильскои. Если же она, та партія, истинно желае змѣнити способъ свого поступованя, то най отрече ся всѣхъ своихъ захотѣній, най отвергне отъ себе все що до теперь вязало ей съ полякующими, якъ тое сдѣлавъ отецъ Качала, най сама стане въ оборотѣ русскои народности и дѣломъ тое покаже, що у неи ничого не есть вспôльного съ противниками русскои народности, русского письма, русскои вѣры, а тогда и безъ угоды и еднаня сойдемся на дорозѣ чисто народной. А въ короткôмъ часѣ мы увидимъ, чи истинно партія называющаяся „народовцями", буде народною. При послѣднихъ выборахъ до Думы державнои выбрали наши громады одного изъ головныхъ предводителей тои партіи, а именно г. Владислава Федоровича, дѣдича Окна. Увидимъ его поступованье въ дѣлѣ обороны русскои народности."

Здіймаючи наш голос в справі організаціі Русинів ми зовсім не числили на підмогу знаної части галицького дневникарства, так як довголітний досвід навчив нас, що власне від сего дневникарства в великій части росходиться по Галичині нездоровий корм байдужости и оспалости, що у ній на смерть промовчуються всі наші животні справи и що навіть здорові відзиви с поміж публики удушуються в редакцийних кошах. Ось и тепер минає вже третій місяць після виборів так нещасних а так потрясаючих всіх Русинів, — а досі ще ні одна здорова, сериозна гадка направи лиха не появилась у тім дневникарстві! Ми для того не відкликались до сего дневникарства, але до щирих патриотів и іх зрілої розваги и звідтіля тілько надіємось відгомону и підмоги. Ми знали, що те дневникарство не пустить ні пари з уст, як се й вчинили „Слово" и „Наука", але з другоі сторони ми не сподівались такоі несовістности, до якоі замахнулась „Русская Рада." Не вже ж та сама „Русская Рада", що вже кілька разів мусіла признати

Digitized by Google

щиру діяльність так званих „мягких“ Русинів, що в наслідок нашої відозви „по виборах“ (до сойму) р. 1876 („Правда“ з р. 1876) подала проєкт зъізду всіх „русских и руських“ редакторів (а опісля ёго без найменшої причини відкликала), не вже ж та сама „Русская Рада“ може без встиду и с чистою совістю писати о нашім зазиві: „що споводовало газету „Правду“ и ей партію виступити а ж ь т е п е р ь съ такимъ проектомъ, того мы не можемъ докладно понять, а навѣть и в ѣ р ы достаточной д а т и“..?! „Р. Рада“ наводить ніби то факта оправдуючі ії дивовижу и невіру. Які ж се факта? Звістка в „Письмі с Просвіти“ о бездільности бувших руських послів у Відні и кандидатура п. Заячківського. Можна не годитись с формою сеї звістки в „П. с Пр.“, але чи ж в самій сущности история шестилітного посольства у Відні, крайно компромітуюче поступоване деяких руських послів и вислідок тої репрезентації — не оправдують такого суду? Чи ж дописуватель „Слова“ с Коломиі (про котрого голос ми свого часу згадували и котрого відзив до організації зацитькало вище згадане дневникарство) не висказав mutatis mutandis точнісенько такого самого суду? Чи вконець саме товариство „Русска Рада“ не покинуло кандидатури значної части бувших послів до ради державної и чи навіть „Слово“ не оглядалось, хоч троха за пізно, за новими силами за новими людьми? Чи надто не бачимо, що оборони нашої народности ії опори и здвигненя належить шукати в нас самих, в нашім краю, в нашім народі, а не надіятись на райхсратове заступництво, що не може нас уратувати?

Що ж до кандидатури п. Заячківського, то зволить „Р. Рада“ памятати, що ся кандидатура була поставлена ще тоді, коли товар. „Русска Рада“ навіть було ще не видало своєї блідої відозви а тим менше поставило своіх кандидатів, що відтак в лоні „Русскої Ради“ здіймались голоси против кандидатури о. Заклінського и подібні та о богато важнійші голоси доходили с провінції, що наконець и в „Рускім Сіоні“ заявився рішучий голос проти кандидатури о. Заклінського. Правда, п. Заячківський не виступав досі на політичнім полі, але чи ёго взорова діяльність яко судді, ёго патриотична чинність в станіславівській філії „Просвіти“, ёго літературний труд для просвіти народу, ёго правничe образованє и знана чесність характеру позволяють говорити, що він „не заслужив собі д о в і р я н а р о д а в чотирох повітах“, коли власне тілько в наслідок виразного жаданя селян и міщан виступив він яко кандидат? Чи супроти всего того можна с чистою совістю кидати таку инфамію на народовців, що вони знаючи невинні заходи польскої агітації в рішучій (?!) хвилі „винайшли собі чоловіка“ и „робили колотню межи виборцями на те, щоб упав руський кандидат?“

Дальшою причиною дивовижі и невіри „Русскої Ради“ має бути те, що в „Правдѣ“ нумерѣ вышедшôмъ передъ выборами читали мы нисмѣшки изъ общества „Русскои Рады“ и изъ заслуженыхъ мужей.“ Ми просили б раз на все редакцию „Р. Ради“, щоби зволила згадуючи про нас, а тим більше нападаючи на нас, наводити дословно цілі уступи нашого письма, бо тілько тоді будуть могли читачі „Р. Ради“ довідатись, що ми пишемо, и тоді тілько буде можлива дискусия. Нашим

Digitized by Google

ш. Читачам добре знана статя перед виборами и ми не потребуємо тут оправдуватись проти перевертів „Р. Ради“ з наших слів. Нині після виборів можемо сміло відкликатись до наших слів перед виборами. Не слухано пересторог и зазивів, так и вийшли сумні наслідки. Все, що ми говорили про бездільність „Русскої Ради“, про неспосібність автократичних або пережитих людей, се не насмішливі а сумні правдиві слова и іх підносять тепер по виборах и „Наука“ и „Слово“, — тілько очевидно вже запізно. Инші замітки „Р. Ради“ о виборах в сокальскім и снятинськім, як и о поступованю якогось п. Охримовича, котрого „Р. Рада“ нараз ні с сего ні с того анектує „украінофільскій партіі“ — лишаємо, бо вижидаємо перш фактичного а не пустословного поясненя „Р. Ради,“ в який то спосіб причинились народовці в тих округах до упадку руського кандидата.

Але кола б навіть справді такі „факта“ були фактами а не вигадом, чи ж мала б „Р. Рада“ право кидати камінем на народовців в имени руського народу? Чи ж не уступив о. Танячкевич на користь п. Геровського, о. Качала на корпсть о. Наумовича? Чи не поставила „Русска Рада“ кандидатури о. Наумовича против о. Качали мимо того, що о. Качала, як показали факта, мав незрівнано більші шанси, и після того, коли він вже навіть в очах своіх клеветників, як пише „Р. Рада“,— „отвергъ отъ себе все, що до тепер вязало его съ полякующими?“ Чи не силилось „Слово“ в рішучій хвилі обезславити п. Заячківського, котрому и „Р. Рада“ не може відмовити чесноти? Чи вконець ті, що „орудували виборами“, що загорнули власть репрезентації рускости у свої руки, що домагаються беззглядного послуху и пошановання, зробили с своєї сторони що небудь для згодливости и солідарности? Так нескінчено багато могли б ми наводити фактів ще о багато важнійших и по правді, сумнійших. Але, після нашої думки, не час тепер на рекримінації. Ми ж именно зняли наш голос на те, щоб вийти вже раз з зачарованого кружка рекримінацій. Згадуємо про се тепер для того тілько, щоб вказати, що взаімними рекримінаціями не дійдемо до нічого а тим менше до згоди, а в друге, щоб застерегчися против баламученя „Русскою Радою“ прилюдної гадки вигадами и такою безсовістною инфамією, що „партія народня належитъ до польскихъ полѣтикôвъ, стараючихся всякими силами вредити русской народности.“

Що́ ж після таких инсинуацій „Русскои Рады“ можуть значити ії слова: „мы сердечно желаємъ згоды и єдинства“?! Чи ж се не пуста фраза, котрій ніхто не може повірити прочитавши горішні слова злосливих помовок? Чи розважила „Р. Рада“, що сказала словами: „най (партия народовців) отрече́ся всѣхъ своихъ захотѣній, най змѣнитъ способъ свого поступованя“, чи подумала, що се ж именно значить відкидати всяку згоду? Хто хоче, щоб пошановано его пересвідченя, най не тикає пересвідченя других. Завзиваючи до згодливої діяльности всіх Русинів ми не тикали іх ріжнородних партийних переконань, ми вказали східні точки, спільне поле діланя для всіх, де всі можуть спільно и згодливо ділати без ущербку своіх сторонничих переконань. Се має бути та взаімна толеранция конечна до кождої згоди. Хто відкидає се перше условя згоди, той ніяк не може говорити

Digitized by Google

о якій небудь щирости с своєі сторони. Ми не хочемо тут говорити про арогантність такого жадання капітуляції від народнёі партиі, бо ми б мусіли діткнути болючого відступництва народнёго тих, що ставлять те жадане капітуляції народовців. Але ми не можемо поминути одного факту, що сам про себе ясно виказує значіне руських народовців, іх прислугу для справи народнёі. Як звістно, Угорська Русь се оден закуток Руси, де нема народовців так званих „мягких“, „україно-філів“. Почавши від часу Духновичів, Павловичів и Добрянських, аж до тепер проявлялись там самі тверді, чи як кажуть, „коренні рускіе“, вони прийняли так званий настоящий, образований, книжний язик московський (часів ломоносовських), заявили свою ніби то дійсну однопліменність з великим світом московським, и в загалі зробили усе те, що у нас певні люде від р. 1866 заявляють яко єдиний спосіб ратунку Русинів и задля чого повстало розъєднане між галицькими Русинами. Коли б таке розуміне руськоі народности було дійсно правдиве и спасаюче, коли б се значило розвивати а не убивати нашу народність, то конечно угорські Русини повинні б були досі поспіти найдальше з усіх Русинів. А що ж бачимо там? Брак всякого духового житя між Русинами, ні сліду якоі живої літератури, темний и несамовіжий народ угнітаний мадяризмом, здеморалізовану омадярщену интелігенцию відчужену від народу, церковну єрархию в услугах мадяризациі, аркушеву шмату „Карпата“ задруковану нісенітницями в „общерýсскомъ“ язиці, ні одноі людяноі книжки для шкіл або для народу, — словом стан найповнійшоі омертвілости, найстрашнійшого упадку. Не ма там „україноφілів“-народовців, що кличуть за народнёю літературою, за народнёю питомою просвітою, за здоровим зрозумінем и совістним заступництвом интересів руського народу, за збратанем руськоі интелігенциі и руського люду, за любовю своєі убогоі, простоі але рідноі хати, рідного слова, питомого житя, — не ма таких „мягких“ помавляних неустанно о здраду и проневірство народнёі справи; там самі „тверді“, але за те мадяризм доідає вже угорських Русинів! Ось страшний образ дійсности, що сам собою остерігає, як сумний досвід, поучає, як невіджалований блуд историчноі молодости, о пімсту кличе, як дух гамлєтового батька.

А гляньмо на наше житя в Галичині. Лишімо усе те, що робили и роблять народовці, на стороні и спитаймо, що зробили маніфестанти з р. 1866 від того часу аж до тепер щоб піддержати нашу народність? Ніякого серіозного труду літературного, ніякого труду наукового, ніяких величавих обявів так маєтково сильних институций, як Дім Народній, Ставропігия и Матиця, ніякого нового чинного житя. Навіть ту так конечну и близьку роботу для просвіти народа заснованем товариства им. Качковського и видавництва „Науки“ викликали доперва народовці даючи почин и заохоту до конкуренциі заснованем товариства „Просвіта“ и видавництвом популярних книжок. Навіть заснованє товариства „Руска Рада“ викликане антагонізмом против народовців, що й виявилось проскріпциею „Просвіти“, „Руськоі Бесіди“ и „Січи“ на зборах „Ради Рускоі“. Цілий розвій руськоі літератури, уся величезна праця укладу всіх школьних книжок и властива робота около просвіти народу — все те двигалось и досі двигається виключно

Digitized by Google

силами народовців, и додаймо, серед неустанного ворогуваня, посуджуваня и прослідованя с противної сторони. А преці се найважнійша праця для піддержаня и розвою народности, для збереженя любови свого народу, для охорони против винародовленя. Те, що література раз-враз розвивається и виявляє що-раз нові таланти, як Кониського, Нечуя, Руданського, Федьковича, Данила Млаки и всіх молодших письменників віком и силами молодих а надіями богатих, що наша письменність народня зъєднує собі славу и узнанє у Французів, Німців, Москалів, Сербів, Поляків и т. д., що нашими книжками школьними удокументована живучість и спосібність руського язика до образованя у всіх галузях науки, що тими книжками уможливлений гуманітарно-научний розвій Русина від дитини до зрілого світлого мужа в рідній мові, що тими ж книжками виказали ми наше право жадати руських шкіл від найнисших до самих високих и руських урядів в цілій Галичині, в Буковині, в Угорщині и в цілій нашій Руси, що ми беручись за освіту и здвигненє нашого народу, пригортаючи до себе наш люд як рідних братів стаємо на новочасній дорозі людського розвою, сповняємо наше цивілізацийне посланництво, стаємо діячами цивілізації, — се все конечно кріпить духа кождого тямучого Русина, будить в нім любов и привязаність до свого народу, підносить самовіжу и зберегає нас мимо найнекористнійшых обставин від такого упадку як в Угорській Руси. А все те именно й єсть ділом народовців, котрих „Русская Рада“ без тямки сміє називати ворогами Руси. А коли ще до того подумати, що все те зробила громада людей молодих що йно у прилюдне житя виступаючих и то через несповна кільканайцять літ та ще серед апатиї загалу, що може знеохотити и найбільшого ентузияста, або й серед крайно ненавистного ворогуваня самих галасливих людей, коли дальше згадати, що через цілий час своєї діяльности ся партия не подала ні одного факту-оружя против себе и що всі напади на неї виходили тілько на підставі перекручених або й зовсім видуманих подій, що дневникарство противного обозу навіть не сміло виступити до отвертої, научної борби проти идей и змагань сеї партиї, то конечно треба признати за народовцями сталенну жизненність и непорочність їх ядей и напрямків. Ось чому народовцям нічого й вирікатись свого бажаня и поступованя, бо ім йде о житя руського народу. Ся програма ясна и проста. Хто хоче для сеї цілп єднатись з нами, разом з нами працювати, той най єднається з нами, хоч би може й ріжнився з нами в деяких способах осягнути ту ціль. Vivos voco — mortuos plango! скажемо ми „Р. Раді“ на її карлючки. До згоди вимагаємо перш усего доброї волі и совістности, а лучитись або й капітулювати перед такими, що раз враз кидають колоди під ноги нашого народу, розсівають злосливі вигади и неправди, до котрих вже нераз самі признавались — нам ніяке діло. Ми ж знаємо добре, що тим людям власне ходить о те, щоб неустанно мутити воду. Наші дороги видимо росходяться в противні сторони. Ми числимо тілько на патриотизм Русинів, взиваємо щирих и живих до спільної згодливої праці для добра нашого народу и с тої дороги не дамо збитись ні коломийській „Р. Радѣ“ ні „Слову“, що пишучи ніби то о наших ділах виключає

Digitized by Google

народовців и їх товариства с поміж „наших діл“. З живими и щиримн Русинами підемо разом дальше вперед!

* * *

Ми не можемо поминути ще одної обставини, що неменше характеризує „Русску Раду“ в її поступованю супротив народовців. „Р. Рада“ пише в кінці з іронічним притиском, що тепер вибрали до ради державної п. Володпслава Федоровича „одного з головнѣшихъ предводителей сеи (народнёі) партіи“, — и „Р. Рада“ вже наперед кладе діяльність п. В. Федоровича в раді державній на рахунок народнёі партиі. Таке перемішуване особи п. В. Ф. с цілою партиею народнёю и то яко партиею політичною — після того, що ми заявили в тім згляді в липневім випуску „Правди“, ніяк не можна вважати за добру волю и совістність „Р. Ради.“ Що п. Федорович зробив для „Просвіти“ дуже багато, заявивши для неі надзвичайно рідку у нас офірливість, що він заявився рішучо яко Русин и, сподіємося, також на дальше хотів би працювати яко Русин и для добра Русннів, — сего неможе и сама „Р. Рада“ заперечити. Се однакож не вчинило ще п. В. Ф. „одним з головнійших провідників“ народнёі партиі, а вважати ёго за одно з народнею партиею значить з одної сторони без фактів наперед судити о ёго політичній будучности, запізнавати обставини, які видвигнули ёго на посла, и ёго становиско супроти польского клюбу, що конечно мусить бодай значно модифікувати ёго особисту волю, а з другоі сторони значить вязати идею народню, котрій именно служить народня партия, до одної особи, чого народовці, як показує іх история, ніколи не робили и не можуть робити. Ми не раді наперед висказувати нашого суду о чиій небудь будучности, а тим більше о будучности нового політичного чоловіка, що власне ще держить у своіх руках свою будучність, однакож мусимо супроти можливих посуджувань и поговірок вже тепер заявити, що партия народня не може приймати на себе одвічальности за будучі діла п. В. Ф. в раді державній. Очевидна ж річ, що становиско п. В. Ф. не має ніякої звязи з головною справою нашою, котру бачимо передовсім в з о р г а н і з о в а н ю ж и в и х с и л Р у с и н і в. До того передовсім прямує народня партия и проте всяке вмішуване чисто особистих справ в сю головну справу мусимо вважати яко накидуване перепон в осуществленю діла.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Вислідок конкурсу на драматичні твори росписаного „Руською Бесідою“**). Від Хв. Виділу товариства „Руська Бесіда“ у Львові одержали ми слідуючу оповістку:

В наслідок конкурсу на драматичні твори росписаного „Руською Бесідою“ обвіщенем з дня 20. жовтня 1877 р. переслано до виділу

Digitized by Google

„Руськоі Бесіди“ усего лиш два твори драматичні: а) **Маруся** драматична картина в 4-ох діях; б) „**Вбога Марта**“ оригінальна народня мельодрама в 4-ох діях з музикою.

Виділ „Р. Б.“ передав сі твори до оцінки артистичній комісиі и в наслідок ii справозданя признав першу з росписаних премій в квоті 150 зр. а. в. „**Вбогій Марті**“, а драматичну картину „Маруся“ узнав яко невідповідну для руськоі сцени. Автором „Вбогоі Марти“ есть звісний наш писатель и композитор Изидор Воробкевич (Данило Млака). Ш. автор „Марусі“ зволить проте подати адресу, під якою ёму рукопись має бути звернена.

У Львові дня 10. Вересня 1879.

Виділ руськоі Бесіди.

(**Руська гімназия у Львові.**) В руській (академічній) гімназиі у Львові було учеників с кінцем року школьного 1877 — 280, р. 1878 — 335; р. 1879 — 333. На сей рік школьний записалось 372 учеників. В I. и II. клясі утворено паралєлькп. Належить занотувати дуже сумний фактъ, що кількох руських священників (як о. Гвоздецький с Перемишлян, Букоємський) записали своіх синів не до руськоі гимназиі а до новоутвореноі IVoі гімназиі польокоі у Львові хоч директор Гікель виразно ім освідчив, що при сій гімназні нема навіть руського катехити и що пан-отці мусять згодитись на те, щоб іх сини ходили на латинську релігию, на що й вони письменно згодились. Ось и овочі сего поступованя „Науки“, „Слова“ и „Русскои Ради“, що периодично розсівали насмішки з руських шкіл, з руських книжок а навіть и спеціяльно насмішки и злосливо видумані неправди о руській гімназні. Як бачимо с новиших дат руська гімназия щораз більше розвивається, але з другоі сторони розсіяна клевета и довго вповована погорда для рідного слова починає видавати свої гіркі овочі. „Фактъ ставшійся на дняхъ на здѣшней четвертой гимназіи кидає въ своемъ родѣ сумное свѣтло на одну часть нашего духовеньства, (тверде духовеньство), на которое мы до сихъ поръ много полагали“, пише „Слово“ зробивши eine gute Miene zum bösen Spiel. „Признаємся откровенно, что мы никогда не надѣялись изъ сей генерації нашего духовенства такихъ хорошихъ измѣнниковъ не то своей народности, но даже обряда.“ Щиро бажаємо, щоб бодай такі сумні події отворили очі тим, що досі „кували коромоли“ против народовців незважаючи на шкоду, яку тим робили самій справі народній; бажаємо, щоб ті події вказали усім Русинам стрепенутись из сонноі байдужости, перечислити свої нечисленні сили живучі, злучити разом и разом взятися до ратунку нашоі народности проти своіх и чужих ворогів.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

VIII.

В Кайдашевій хаті стало тихо: свекруха помирилась з невісткою. Зате на дворі, між двома господарями, старим та молодим, почався нелад. Лаврін вже вважав на себе, як на господаря. Він був менчий син у батька, и все батьківське добро, по українському звичаю, припадало менчому синові. Лаврін знав, що батькова хата, батькові вила й вози, все батьківське добро, все то ёго добро. Він перестав слухати батька, а батькові хотілось порядкувати в господарстві. Кайдаш постарівся и став ще частіще заглядати в корчму, запиваючи давне панщанне горе. Всі гроші, що він заробляв у пана та в людей на возах, на плугах та боронах, старий Кайдаш пропивав у шинку. Він не давав Лавронові грошей у руку, и Лавронові стало важко покорятись дражливому та лайливому батькові.

В Петрівку починалась косовиця та грабовиця, а тим часом поспів и ранній ячмінь рихоль.

Старий Кайдаш загадав звечера Кайдашисі та Мелашці гребти сіно, а Лавронові косити ячмінь. Кайдашиха з Мелашкою вранці пообідали и зібрались у поле. Мелашка взяла на руки дитину, причепила на спині колиску й треноги для колиски; Кайдашиха забрала граблі, тикву з водою и вони вирядились у поле.

Старий Кайдаш порався в повітці коло свого майстерства. Коли дивиться він, серед двору Лаврін запрягає воли, а коса лежить на призьбі.

— Чом це ти, Лавроне й досі не йдеш у поле? чи ти не бачиш, що сонце вже от-от поверне на полудень? спитав Кайдаш: та нащо ж ти оце запрягаєш воли?

Digitized by Google

— Поіду до млина: казала мати, що нема борошна, обізвався Лаврін, завертаючи воли до воза.

— А я ж тобі велів ити косити ячмінь!

— Постоіть до-завтра, ні де дінеться: не втече.

— Ти ж знаєш, що ячмін зовсім стиглий; зараз висиплеться.

— Ячмінь ще не зовсім стиглий, ще й два або й три дні постоіть, обізвався Лаврін. Гей перістий! ший ставай! крикнув він на вола.

— Йди в поле косити, кажу тобі! Як треба буде до млина, то я сам поіду.

— И я дорогу знайду. Ідіть, тату, в повітку та майструйте коло воза.

Син не слухав батька и все таки заганяв воли до ярма. Кайдаш розсердився и приступив до воза.

— Лавроне! кажу тобі, йди до ячменю! Нащо тобі здався той млин: гень покинь воли! сказав батько и штовхнув перістого вола в морду.

Віл махнув рогатою головою и ёго шия вискочила з ярма.

— Тату, одчепіться од мене! Схочу, піду на поле, схочу, поіду до млина: гей перістий! ший ставай! крикнув Лаврін и підставив волові ярмо.

Перістий віл знов покірливо засунув шию в ярмо. Лаврін хотів уже засунути заноза.

— Гей перістий з ярма! крикнув батько и вхопив вола за ріг.

— Ший ставай, проклятий! крикнув Лаврін и вхопив вола за другий ріг.

Віл не знав, що робити й кого слухати. Дві руці тягли ёго за роги, неначе хотіли роздерти ёму голову. Він спересердя крутнув головою так, що ярмо полетіло на землю, а батько с сином ледві встигли одвести на бік руки.

Карпо вийшов с сіпей, став на порозі, заклавши руки за спину, и тільки дивився, міцно здавивши свої тонкі губи та насупивши брови.

— Не запрягай, кажу тобі! кричав батько.

— Ба запряжу! кричав син.

— Зажени воли в загороду, бо я тобі спину побю оцим занозом, кричав батько и вихопив заноза з ярма.

— Ба таки запряжу й поіду до млина, хоч ви міні й спину побєте: гей сірий! цабе, бісова паро! кричав Лаврін на вола и влущив ёго по ребрах пужалном.

Digitized by Google

— Навіщо ти бєш вола! навіщо ти нівечиш скотину! цабе сірий в загороду! крикнув батько и сам не счувся, як влущив сірого по ребрах занозом.

Лаврін ухопив у руки налигача и тяг воли до воза. Старий Кайдаш и собі вхопився за налигача и одтягав воли од воза. Воли крутились, не знали, куди йти, мотали головами, а далі вирвались тай дременули в садок.

Старий Кайдаш плюнув и пішов у повітку, а Лаврін погнався з батогом за волами.

Воли прибігли до тину и стали поклавши на тин голови. Лаврін вхопив в руки налигача, повів воли до воза, запріг та й поіхав до млина. Над вечір він вернувся з борошном, зніс мішки в комору, а батькові й слова не казав и не питався ёго, неначе ёго й дома не було.

— Заженуть мене синки швидко на піч, думав старий Кайдаш, майструючи в повітці.

Другого дня Лаврін узяв косу и пішов з Мелашкою та з матірю до ячменю. Батько мовчав та тільки поглядав на Лаврона.

— Чи це йдеш на поле, не питаючись мене? спитав Лаврона батько.

— А хіба ж Карпо вас питається, як иде на поле? А чим же я гірший од Карпа, обізвався Лаврін, кинувши косу й перевесла на плечі.

— А як прийдеться платити подушне та за землю, то й тоді мене не спитаєсся? сказав Кайдаш.

— Ви берете гроші в свої руки, то ви й платіть. Давайте міні гроші в руки, то й я буду платити, сказав Лаврін.

— Може ти хочеш, щоб я й тобі виділив твою частку поля, як Карпові?

— Нащо? Ваша частка й моя частка; ви сёгодня господар, а я завтра, сказав Лаврін.

— Добре новажаєш старого батька! Покарає тебе Господь за мене, а як не тебе, то твоіх дітей, сказав батько.

— Не питай старого, а питай бувалого, сказав Лаврін: карали ви Мотрю, карали вже й Мелашку и без Господа: буде з нас тієї кари.

С того часу Лаврін загарбав господарство у свої руки. Батько мусів мовчати и рідко коли вмішувався до господарства. Він більше майстрував, зарабляв гроші, постив усі пятниці та з горя сливе щодня вертався в вечері додому с шинку пяний. Ёго голова стала сива, аж біла, тільки брови чорніли на широ-

Digitized by Google

кому блідому лиці, та темні очі блищали, неначе десь у ямах, глибоко позападавши під бровами.

Раз у спасівку старий Кайдаш пішов в суботу на вечерню. Сонце стояло над лісом. Церква була порожня. В бабинці стояла одним одна баба. Кайдаш став на коліна и бив поклони. Дяк співав жалібну та смутну церковну пісню. Коли це чує Кайдаш, щось потягає тоненьким голосом за дяком. Голос лявся, як срібло, десь зверху. Він підняв очі и глянув на иконостас. Зверху на иконостасі стояв чималий золотий хрест с терновим вінком на перехресті, а по боках коло хреста стояли навколішки два позолочені янголи. Кайдаш глянув на янголів, вони роскривали роти и співали разом з дяком тоненькими голосами. Кайдаш стревожився й одвів очі. Коли гляне він на намісні образи, и вони роскривають роти и співають. Він глянув на дванайцять апостолів поверх царських врат и почув, що й вони співають, а разом з ними співають всі образи в церкві... Кайдаш перелякався и став на ноги. Слухає він и дивується. Коли це чує він, дяк ні с сего, ні с того, як закукурікає на всю церкву, зовсім як півень, а далі як зареве на все горло поволячий, а потім як завиє пововчий страшним диким голосом. Кайдаш повертав головою на всі боки, всі образи співали. Дивиться він на образ Варвари, Варвара почала ворушатись, заворушила пальцями, повернула очима; на ій одежа замаяла. Він глянув на новий великий образ Параскеви Пятниці з роскішними роспущеними по плечах кісми, с квітками на голові и той образ співав. Квітки на голові задріжали, неначе од вітру. Параскева Пятниця повернула очима на ёго, як яшива.

Кайдаш вийшов с церкви. У притворі на стіні висів здоровий образ страшного суда. Кайдаш глянув на ёго скоса; на образі внизу була намалёвана в пеклі здорова кінська голова, з білими гострими зубами; та голова засміялась до ёго. Полумя в ії роті загойдалось, як свічка од вітра. Невеличкі фигурки грішників та чортів в зубах заворушились, як комашня. Маленькі хвостаті та рогаті чортики висолопили до ёго язики. Кайдаш перелякався, одвів очі од страшної картини и вийшов на двір. Він сів на східцях и схилив голову. На дворі було тихо, як у хаті. Сонце стояло низько над самим лісом и пронизувало світом верхи ліса, густі як руно, зелені як трава на степу. Довгий ряд крутих горбів, вкритих густим дубом, кидав тінь на село, а за горбами блищала широка западина, прикрита легким золотим туманом. Серед тієї долини піднімався зелений шпиль, як густе руно, кинуте зверху на ліс. Над лісом од сонця тяглися неначе довгі стяжки

Digitized by Google

та стрічки, виткані с туману та золота. Над самим шпилем стояла одним одна хмарка на чистому небі, вся золота с червоними краями.

Смутне Кайдашеве бліде лице освітилось рожевим світом, як лице мерця. Він підняв блискучі очі, глянув на ліс и побачив диво дивне: над самим шпилем, серед ліса, на повітрі стояла свята Пятниця, похожа на образ у церкві. Вона стояла в білій блискучій, неначе виткашій с срібла, широкій одежі. Довга одежа закривала ii ноги, бгалась під ними купами, неначе срібна хмара, спадала позад неі широкими та довгими семипілками, розстелялась далеко понад лісом и зливалась з зеленою дібровою та с синім небом в далекому тумані. Чорні густі коси розсипались по плечах; на голові блищали червоні та жовті квітки, а над квітками блищав золотий вінець, обсипаний дорогим камінням. Од того вінця падали на срібну одежу широкі червоні та жовті стрічки, неначе по одежі блищала огнева блискавка. Широкий золотий пояс спустився до самого долу и був засипаний зорями. Пятниця держала в одній руці золоту чашу, в другій золотий хрест. Ii біле лице с чорними бровами, ii руки були прозорчасті, як туман, и світилася наскрізь проти сонця. Широкі пілки срібної одежі на краях були облиті рожевим світом.

— Це свята Пятниця! блиснула думка в Кайдашевій голові: вона мене кличе! так здавалось Кайдашеві.

Кайдаш устав и пішов з гори до того дива. Він зійшов униз, глянув на верх ліса, а те диво одійшло далі од ёго на саму середину ліса. Кайдаш пішов далі шляхом, а те диво одсунулось од ёго ще далі за ліс. Він вийшов на гору за село. З гори було видно широку долину, обставляну горами, вкритими лісом; в долині блищала Рось, а те диво вже стояло над долиною; білі пілки срібної одежі с червоними кінцями висіли високо над долиною, як хмари, облиті червоним світом сонця.

Кайдаша тягла якась сила за тим дивом. Він пішов з гори, а те диво посунулось за Рось и стало над дібровою. Він глянув на право, проти того дива по синёму блискучому небі йшла велика церква, вся біла, як хмара, с сотнею золотих бань та хрестів. Та церква йшла зза густого ліса и все наближалась до Святої Пятниці. Церква була похожа на Київську Лавру, тільки була широка та висока, з золотою покрівлею, вся облита червоним золотом, з золотими дверима, с срібними вікнами. Вона йшла тихо, як хмара, все наближалась до святої Пятниці и стала проти неі.

Digitized by Google

На дворі почало темніти. Кайдаш зійшов на греблю и глянув на те диво. Церква почала росходитись, як густа хмара. Одна баня з золотим верхом одчахнулась и поплила по-над лісом до Богуслава; друга одстала, полетіла в небо та й потонула в ёму. Роскішна срібна одежа на Пятниці росплилася понад лісом и пішла по небу червоними хмарами. Лице, квітки й золотий вінець на голові стали тонкі, як тінь. Через іх було видно на небі зорі, и все те диво ростало й розлилося, як туман.

Кайдаш стояв на греблі коло млина и не знав, чи йти далі, чи вертатись. Колеса в млині крутились; вода шуміла и розливала голосний гук по долині. Коло млина стояли вози, вештались люде. Проз ёго проіхав чоловік возом, а далі пролетів пан на баских конях и трохи не зачепив ёго колесом. Кайдаш оступився на кінець греблі и трохи не полетів у воду. Він напрудив свої сили, одскочив на бік и опамятувався.....

— Боже мій! де це я? Чого це я зайшов на цю греблю? Чи міні треба було йти до млина, чи в Бієвці? питав сам у себе Кайдаш. Він згадував, згадував и нічогісінько не згадав. Він неначе спав, бачив якісь дивні сни, прокинувся и ніяк не міг опамятуватись. Він забув, звідкіль він йшов, де він був, не знав, куди йшов. Він вернувся в Семигори и тільки тоді згадав, що був у церкві, що з ним там діялось щось чудне, щось дивне.

Кайдаш вже пізно вернувся до хати. Сімя вже повечеряла и полягала спати. Він підійшов під двері и хотів постукати. Коли гляне, зза угла кинулась на ёго собака, здорова, як годований кабан, с кінською головою, з рогами, и заблищала страшними очима. Він оступився назад и махнув на неі руками. Коли гляне, до ёго лащиться сірий Борбос.

Кайдаш увійшов у хату, Кайдашиха засвітила керасинову лямпу и думала, що він був у шинку и зараз почне коверзувати. А Кайдаш сів кінець стола, блідий, як смерть, и задумався.

— Боже мій! що це зо мною діялось? думав Кайдаш: чи це мене Бог карає за гріхи, чи показує свою ласку за правду?

— Де це ти бродив? Чого ти став такий жовтий, як віск? питала в Кайдаша жінка.

Кайдаш махнув рукою, постлався на лаві и ліг спати. Другого дня, в неділю Кайдаш ходив цілий день смутний, та задуманий. В Понеділок він пішов в поле косити, а нудьга давила ёго, як камінь. Вертаючись с поля, Кайдаш забалакався з людьми коло шинку, зайшов з ними в шинк и випив пів кварти горілки. Йде він через греблю попід вербами, коли гляне на воду, с під греблі

Digitized by Google

вискочив чорненький хлопчик з маленькими ріжками, з здоровою головою та й побіг за ним слідком. Кайдаш пішов скоріще, а чорний хлопчик біжить за ним та приказує за кожним ёго ступінем: туп, туп, туп, туп. Кайдаш обернувся и махнув на хлопця косою. Хлопець неначе в землю ввійшов. Кайдаш пішов через містоk, коли оглянеться, а хлопець знов біжить за ним по містку та все приказує: туп, туп. Кайдаш пішов стежкою понад ставком; з берега плигали цілими сотнями маленькі, як жаби, чортики, пирнали, знов виринали и дражнились з ёго язиками.

Кайдаш прийшов до дому. Входить він у двір, дивиться в той куток, де росли густі колючки, аж там замісь колючок, ростуть маленькі чортики з ріжками, похожими на цвяхи. Кайдаш махнув косою, и ёму здалося, що ті чортики полягли покосами, та тільки ніжками дригають. Він викосив всі колючки, коли гляне за двір, аж и там, замісь кропиви та лопуху, ростуть чортики. Кайдаш давай косити кропиву.

С хати повиходили сини й невістки. Карпо крикнув до батька.

— Що ви, тату, робите! Чи вам діла нема, що ви косите на улиці кропиву?

— Еге, кропиву. Добра кропива. Хіба ти не бачиш, скільки наросло тих чортів, бий іх сила Божа. Ось я вас проклятих усіх викошу! А дай, Карпе, мантачку! я наклепаю косу.

Сини й невістки бачили, що батько пяненький, и почали над ним глузувати. Кайдашиха вийшла с хати и почала ёго лаяти.

В той час с поля ишла череда. На улицю з гори посипались, як з мішка, свині, вівці, корови. Попереду бігли шинкареві кози. Кайдашеві здалося, що на козах сидять дідьки с козиними головами, з людськими чорними видами. За козами посипались свині. Кайдашеві здалося, що на кожній свині сидить верхом по чортові. Чорти волокли довгі хвости по землі, штовхали свиней під боки ногами и поганяли іх макогонами та кочергами. Свині вибрікували, як баскі коні, а чорти гецали зверху та махали руками.

— Жінко! чи ти бачиш, що то іде верхом на свинях? крикнув Кайдаш до жінки.

— Схаменися, пянице! Чи ти здурів, чи ти знавіснів! Гаращо вже горівки напився!

— Еге здурів! Чи ти ба! Чорти ідуть верхом на свинях! А бий вас сила Божа! Дух святий при нас и при хаті! А ондечки на панському бугаєві який сидить пузатий, та витрішкуватий, та рогатий! Такого оканя та пузаня я й між панами не

Digitized by Google

бачив. А бодай вас хрест побив! А ондечки між вівцями скільки їх плутається!

— Та йди в хату та вечеряй! крикнула на Кайдаша жінка: та протри свої пяні баньки!

Кайдаш увійшов у хату. На комині блищала лямпа без скла й більше смерділа, ніж світила. Глянув Кайдаш за стіл, на покуті сидить чумак, с котрим він стрічався в Криму, ще як парубком чумакував з батьком. Коло того чоловіка сидить Кайдашів покійний батько и неначе розмовляє с тим чоловіком. Кайдаш придивлявся до іх, впізнав чумака й батька, сів и собі кінець стола и почав з ними балакати.

В хаті всі стревожились. Усім було не до сміху. Кайдашиха перестала вже лаятись.

— Омельку! стань та помолись Богу! Що це с тобою діеться!

— Еге! а хіба ж ти не бачиш, що батько прийшов до мене в гості та ще с херсонським чумаком, говорив Кайдаш.

Молодиці полякались. Мелашка побігла до сусід и покликала кільки чоловіків. Чоловіки прийшли и почали вговорювати Кайдаша, щоб він помолився Богу та лягав спати. Кайдаш став перед образами и почав голосно молитись, як моляться маленькі діти. Кайдашиха хрестила ножем вікна й двері, достала пляшечку свяченої води и дала Кайдашеві напитись. Мотря побігла за бабою Палажкою. Палажка на селі була знахуркою. Кайдашиха на той час забула про свою змажку та колотнечу с Палажкою.

Одчинились двері, с темних сіней увійшла в хату баба Палажка, повагом та тихо, в білій катанці, завязана чорною хусткою. Вона так загоріла в жнива, що ії вид чорнів, та ще проти білої свити, неначе був помазаний сажею. Маленькі чорні очі блищали як жар.

— Чорна, як сам чорт, подумала Кайдашиха: ще перелякає мого чоловіка.

Баба Палажка переступила поріг и зараз почала хреститись та нашіптувати. Вона вступила в хату, неначе піп з молитвою.

— Чи ти ба! На Палажчиній голові чортячі роги! сказав Кайдаш.

— Мя-ца-й-сина и святого Духа. Свят, Свят, Свят Господь Бог! Оксана в вишнях! Иду я, раба Божа Палажка, до раба Божого Омелька все лихо одганяти, из ёго жил, из ёго жовтої кости, из ёго червоної крові, из семидесяти суставів, из ёго сивого волоса, из ёго голови, из ёго булави, из ёго очей, и ёго

Digitized by Google

плечей. Зійди на ті болота, на ті очерета, де глас божий не заходить, де люде не ходять.

Кайдаш стояв серед хати и голосно молився. Всі вийшли с хати, зосталась тільки с Кайдашем Палажка та Кайдашиха.

Баба Палажка налила в миску с кухля води, влила с пляшки трохи свяченої води, вкинула в воду жарину й шматочок печини, взяла в руки веретено, вмочила ёго в воду и тикнула шпінькою нахрест по крисах миски; потім взяла ніж, вмочила ёго в воду и знов тикнула ним так само по мисці, та все нашіптувала:

— Як пішла я понад очеретами та болотами та зійшла я на високу могилу: ой там на могилі, на Осіянській горі там стоіть церковця, бубликом замкнута, медяником засунута. Одкусю я медяника, одкусю я бублика та ввійду в ту церковцю, аж та стоіть піп, як яшний сніп, а попинята як чортинята, а попадя, що спить походя. Святая святиця, небесна цариця! пятінко-матінко, и ти святий понеділочку, божий клюшничку! Мокрино, Марино, Агапіте, Алипіє, Иване, Демяне й ти, Миколає, Мирликийський чудотворче! Помяни Господи раба божого Омелька, та ті книжки, що в церкві читають: премолой, бермолой, савгарю и ще й тую, що телятиною обшита. Радуйся, Охрімко й Пархімко и ти невісточко, свята Покрівонько, що в Лаврі замурувалась. Наберу я в черепок хуху та святого духу, та виллю я на раба божого Омелька. Алилуй же ёго Господи и шарпни ёго по боках, по ребрах, по кістках, по чреслах, коло ёго двора, коло ёго кола, коло ёго дитини, коло ёго скотини. Хрест на міні, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в репяхах. Помилуй ёго, безкостий Марку, сухий Никоне, Мокрий Миколаю! Сарандара, Марандара, аспиди угас, василиска попер! Амінь біжить, амінь кричить, аміня доганяє!

Баба Палажка дмухнула на воду тричі навхрест и дала Кайдашеві напитись. Потім вона викликала Кайдашиху в сіни и звеліла ій утопити в горільці маленьке цуциня, намочити в тій горільці на три дні оселедця и дати ту горілку Кайдашеві на похмілля. Кайдашиха витягла с скрині чималий шматок полотна ще й копу грошей и дала Палажці за труда.

Кайдашиха так зробила, як ій раяла Палажка. Кайдаш, нічого не знаючи, як напився тієї знахурської горілки, заправляної цуциням та оселедцем, та пив три дні. Кайдашиха тільки рукою махнула и послала ёго до священика. Кайдаш росказав ёму про своє нещастя, найняв молебінь Исусові и акафист Богородиці, ходив говіти в Богуславський манастир. Він перестав пити в той час, а дідьки перестали ёму показуватись.

Digitized by Google

— Це моя смерть иде за мною, коли вже до мене приходив покійний батько, говорив Кайдаш.

— Добра смерть, коли ви, тату, не перестаєте пити, говорив Лаврін.

Од того часу Лаврін забрав у свої руки и воли й вози и все господарство. Загнали діти батька на піч на одпочинок.

— Був я колись Кайдаш, а тепер перевівся на маленького Кайдашця, говорив Кайдаш за чаркою горілки в шинку.

Терпів Кайдаш а далі не втерпів: знов почав заходити в шинк.

Раз була місячна ніч. Кайдаш спав на лаві. Чує він, щось рипнуло дверима, и в хату ввійшов ёго давній знакомий херсонський чумак. Кайдаш встав и почав балакати с чумаком. Побалакавши в хаті, Кайдаш вийшов на двір и пішов з ним за ворота. От вони вийшли на улицю и пішли ніби до шинку, але вони перейшли через греблю, минули село, а шинку все не було. Йдуть вони шляхом та все балакають. Вже вони зійшли з гори, прийшли до Росі, перейшли Рось через греблю, а шинку все таки нема. Вони пішли на гору, неначе б то в Бієвці, та все говорять не наговоряться. От уже перед ними ліс. Місяць грає на полі, а під лісом лежить густа тінь. Кайдаш увійшов у ту тінь и загубив дорогу. Дивиться він, чумака нема, а кругом ёго товсті дуби та липи. Зверху через гілля просвічує світ місяця и подекуда ёго світ лежить на землі неначе жовті ясні хустки, розстеляні по траві, або яблука роскидані на землі. Кайдаш глянув униз, перед ним росла купа здорових та високих до самих колін, грибів, з блискучими, як огонь, вершками. Купа грибів заворушилась, спід неї вискочили малесенькі зайчики и почали скакати один через другого. Зайчики почали сміятись, як малі діти, а над ними піднявся роскішний кущ папороті и зацвів блискучими искрами. Квітки сипались, як искри с печі, а далі с куща виросла здорова, як миска, роскішна квітка, вся виткана з золота й вогню с червоним жаром в середині. С квітки схопилася огнева птиця и пурхнула на дерево. Кайдаш підняв голову в гору, стукнув лобом об дуб та й... прокинувся.

— Боже мій! де це я! говорив сам до себе Кайдаш.

Він стояв в одній сорочці серед густого ліса. Над лісом між гіллям висів повний місяць на небі. Товсті стовбурі лип та дубів ледві мріли кругом ёго, а білі берези блищали, неначе білі воскові свічі. Кайдаш обернувся назад и побачив між деревом поле, облите місячним світом. Він вийшов з ліса, глянув на поле

Digitized by Google

и вглядів шлях. Місце було зовсім незнакоме. Він пішов шляхом з гори и дійшов до Росі. Млинові колеса зашуміли й притягли до себе ёго ввагу. Кайдаш прийшов до млина, и тільки тоді зовсім опамятувався та роздивився, куди він зайшов.

На Кайдаша напав страх. Ёму здалося, що ёго водить нечиста сила. На ёго спину неначе хто сипнув приском; волосся на голові піднялося в гору. Але він прийшов до млина, вглядів людей. Люди ходили, розмовляли, носили мішки на вози. Кайдашеві стало веселіще. Один чоловік поіхав возом через греблю. Кайдаш пішов за ёго возом, розговорився з ним и йшов з ним до самого села.

Вже другі півні проспівали, як Кайдаш прийшов до дому и побудив усіх у хаті. Мелашка засвітила лямпу, глянула на Кайдаша и злякалась: він був жовтий, як віск; в ёго очі блищали й горіли, як свічки.

— Де ти ходиш, де ти бродиш? почала гримати на чоловіка Кайдашиха; вона думала, що він пив до півночі в шинку.

— Еге ходиш... Добре ходжу... Не сам ходжу, а мене водить, промовив Кайдаш через силу, схиливши голову на руку. Завела мене нечиста сила аж у Богуславський ліс.

Кайдашиха не йняла ёму віри: вона все думала, що він пяний. Кайдаш підвів очі и глянув на комин, на шию коло комина; під шиєю була дірка на піч. Дивиться Кайдаш, с тієї дірки вискочив чорток, такий завбільшки, як кіт, та й знов сховався на піч. Кайдаш не встиг одвести очей, а с під шиї вискочило вже два чорти, показали ёму язики и знов сховались у дірку. Кайдаша взяла злість: він ухопив макогона, кинувся до комина та як трісне макогоном по шиї, аж шматки глини одколупились и посипались до долу.

— Омельку! чи ти здурів, чи ти з глузду зъіхав? крикнула Кайдашиха.

— Еге здурів! хіба ти не бачиш, он чорти вискакують з дірки.

— Свят, свят, свят! перехрестися! Де ті чорти взялися! говорила Кайдашиха: напється в шинку та тільки дурієе.

Кайдаш обернувся од комина, коли гляне під стіл, під столом лежить здоровий, як кабан, та мохнатий чорт, с страшною чорною мордою, з рогами, з ротом до вух, з білими здоровими зубами. Кайдаш злякався и сів на лаву. Він зирнув на піл, на лаві й на полу сиділи рядом здорові чорти и клацали до ёго зубами, неначе вовки. Кожний держав по жарині в роті; жар сві-

Digitized by Google

тився в їх зубах; зубаті пащеки червоніли. Один чорт показував ёму на сокиру під лавою и шепотів: візьми сокиру та зарубайся! Другий показував на налигач під полом и шепотів: піди в клуню та повісся! Третій підказував: піди до ставка та втопись!

— Жінко, чи ти не бачиш, скільки чортів сидить на лаві! говорив Кайдаш, а сам дрижав, аж зубами цокотів.

— Господи милосердний! тільки нас лякаєш, говорила Кайдашиха.

Мелашка стояла коло печі, ні жива ні мертва. Лаврін схопився с постелі.

— Виведіть мене на двір! Вже чортів повна хата, а між ними здорові мухи літають та чорні крюки шугають, сказав Кайдаш.

Лаврін взяв батька за руку и вивів на двір. Мелашка злякалась и вибігла слідком за ними. В Кайдашихи трусились ноги од переляку. Вона достала свяченої води, покропила хату, засвітила страстну свічку перед образами.

Кайдаш провітрився на дворі. Лаврін увів ёго в хату. Страхіття десь счезло.

— Треба міні висповідатись, сказав Кайдаш: це мабуть смерть моя наступає.

Кайдашиха й Лаврін насилу вговорили ёго лягти на постіль. Тільки що він виліз на піл и хотів лягти, ёму здалось, що на постелі лазять здорові раки та чорні павуки. Прудкі павуки, такі завбільшки, як гусинята, кинулись до ёго, як собаки. Він одскочив и почав обтріпувати одежу. Ёму здавалось, що на ёго сорочках начеплялись раки та павуки и були готові вчепитись в ёго тіло клешнями та губами.

— И де та нечисть набралася на полу! кричав Кайдаш, обтрушуючи сорочку: Лавроне! візьми віника та позмітай оту погань.

Лаврін узяв віника и ніби щось змітав с постелі. Тоді Кайдаш ліг на постіль и заснув.

На другий день Кайдаш пішов до священика, висповідався, але все те нічого не помогло. До ёго внадився херсонський чумак, приходив до ёго в ночі та все неначе водив ёго десь по пущах та по нетрах.

Через тиждень той чумак завів Кайдаша знов на греблю, а вранці ёго знайшли в воді на лотоках коло самої застави. Мірошник прийшов підняти заставу и вглядів у воді неживого чоловіка. В млині мололи семигорські люде и впізнали Кайдаша.

Digitized by Google

Волость прислала до втопленика сторожу. Три дні лежав під вербою Кайдаш, прикритий старою свитою, доки приїхав становий и звелів синам узяти батька та поховати.

— Постив батько дванайцять пятниць, щоб не вмерти наглою смертю та в воді не потопати, а про те втопився. И пятниці нічого не помогли, говорив Карпо; варто було мучити себе цілий вік.

(Дальше буде.)

КАЛЕНИК.

Історична повість з останніх часів Запорожя. **Г. Надхина.**

Переклав з московського *Евгений Олесницький.*

(Конець.)

IV.

Запороська Січ стояла тоді на річці Підпільній в тому півкрузі, де ся ріка „луку дала“. Маленька річка Сиса лучила Підпільну з Дніпром.

— От видиш, казав дядько до Каленика, коли підъіздили вони до Січи, Підпільну годує Сиссю, як мати, Дніпро-Словутиця. Наші Запорожці нічого не вигадають як небудь.

Тепер Підпільна стала великою рікою, що зовеся Орлова! За часів Запорожя був межи Підпільною а Дніпром розлогий луг; по лузі були розсіяні декуди запороські могили. Там росла дика, висока груша, на неї загніздився великий орел, від того називалося тев місце Орловом. Дніпро, підчас одного свого розливу обійняв Орлів-луг, злучивсь с Підпільною и зродив таким робом ріку Орлову, що обійнявши Підпільну и Сису стала великою рікою. Вона лучиться з Дніпром на понизю. И потекла Орлова по запороських могилах и вимиває цілі запороські гроби з могил та несе в далеку даль. Потомки Запорожців, для котрих славні подвиги прадідів сталися святими, надають сему симболічне значінє. Не хотять, кажуть вони наші запороські лицарі и по смерти лежати в тій землі, що не зберегла іх святих звичаів, пливуть вони и мертві якби живі в воєнному ладі из своіми незмінними шаблюками, неговірливі, мовчаливі до Дніпра, свого козацького батька; а несе іх старий Дніпро по прежнёму, старою, знакомою

Digitized by Google

дорогою до Кізикирменя, до семибашного Очакова, що замикає двом лиманам, дніпровському и бугському ворота в Чорне море, ворота, що їх наші героі шаблюками відчиняли. И несе їх Дніпро-Словутиця на синє море, на Білий камінь, тою самою дорогою, котрою плили їх батьки запороські, незрівнані, непобідимі, справдішні лицарі-невміраки: Богданко, Сагайдачний, Хмельницький, Сірко, коли іздили на легких чайках в сам осередок Бисурманства, коли розбивали татарські міста, росправлялись с Кафою, що торгувала людьми, гуляли по південних берегах Чорноморя, в Анатолії, по Босфору, по Дунаю, прикривали порохом Царгород, підтинали крила Акерманови, та накладали вогню в люльки в Синопі, караючи невір-погань.

Коли Каленик зближався з дядьком до Підпільної, відкрилась ім у перве цитаделя, а відтак мешканє коменданта и официрів, кошари московського війска и пороховня.

Дядько обізвавсь, показуючи на цитаделю:

— От бачиш сей будинок, огороджений частоколом, там живе московський комендант с своєю командою.

В далекости показалася дзвінниця и січова церков.

Доходячи до Підпільної, дорога поверталася на ії правий берег. Вони проіхали головну сторожу, цілком пусту, и очутились в запороській слободі; така сама слобода була и в противній стороні; при въізді з дороги від Мишуриного-рога и Переволочні. Там жив промисловий нарід: шинкарі, крамарі, ремісники и т. д.; сама Січ лежала межи тими слободами там, де Підпільна зігнулась в дугу на ії лівім березі. В Січи була триголова деревляна церков Покрови Пр. Богородиці. Вона вважалась материю лицарства-козацтва. Церков мала гонтовий дах. На дзвінниці, що була в двоє висша від церкви, чорніли пушки. Коло церкви був майдан, де козаки збирались на раду для вибору старшин, для заключеня миру, або обявленя війни и в инших надзвичайних обставинах. Навколо майдану стояло сорок курінів запороських, а над ними стирчали високі комини, якби над фабриками. Усе те т. є. мешканя комендантські и офіцирські, московські кошари и запороські слободи, Січ с куріннями и церквою, обведене було земляним валом, що сходив обома кінцями аж в Підпільну. Але се подобало більше на звичайну огороду воєнних будинків, як на правдиву воєнну твердиню, хоч и мало воєнну назву шанців и редутів, и мало декуди вовчі ями. Та й надто Січ не надіялась на ніяку иншу оборону, як тілько на груди власного лицарства. Противний берег Підпільної від татарської сторони був на весну

Digitized by Google

за-для великого болота и мочарів не до переходу. За валом, по над береги Підпільної, рівно з Мишуриним-рогом и Переволочанською-дорогою тягнулись запороські хуторі.

Так виглядала Січ останнёго запороського коша.

В кождому курінню на Січи було до тисяч чоловіків, але в Січи жила може тілько десята часть запорежців, а решта — на охоті, то ловлячи рибу, то по зімовиках, хуторах, в місточках, та в Великому-лузі; а всі вони бувало — на оден свист — в одній хвилі мов с під землі виростали, на конях, збруйні, готові до бою. Хлібороби запороські, нарід промисловий и ремісники, що жили по місточках, селах и містах в загалі, увесь жонатий нарід Запорожя, стояв під зарядом так званих паланок. Іх було усего вісім. С Січи висилано в паланки управу.

Дядько повів Каленика до Незаймайлівського куріня, до котрого сам належав. Товариші ледви пізнали старого панабрата Сича. Вони гадали, що він вже на тому світі. Почоломкались, обнялися. поцілувались. Пішли розмови про неволю та про поляглих братіків. Курінний отаман Марко Кажан радісно приймив Каленика до себе в курінь.

Курінь мав сіни; с сіней пропущена була велика груба; в середині сіней стояла кабиця; ту висіли желізні ланцухи з гаками, а на гаках кітли; в них варилася страва: гречані галушки с чосником, лемітка з молоком, мясо та риба. В самому курініі, в середині, від порога аж до покутя заставленого образами, покладені були на стовпиках дошки — се був стіл, в роді столів по манастирях. Стіл займав середину куріня. Під боковими стінами куріня було місце нічлігу для козаків.

Курінний отаман-батько вводячи Каленика в курінь и показуючи ёму се місце, виголосив перед ним козацьке „memento mori“, з яким приймали майже кождого.

— Ну сину, от тобі и домовина, а як помреш, то зробимо ще коротшу.

Від сеі хвилі став Каленик січовиком.

У старого Сича на тілько стало сил, щоб завести Каленика в Січ. Вернувшись до дому він вмер через дві неділі.

V.

Каленик став від разу відзначатись лицарством, а се найбільше цінилось між Запорожцями. Ще коли Міних вів війска на Крим, поставив він редути и викопав що сім верстов насипи за-

Digitized by Google

чавши від самарського манастиря аж до виливів Самари. Після Мініха були вони занедбані, але на одному з них, на річці Солоненькій коло урочища Орлів-Кут, стояли и тепер пікети на сторожі від Татар и Ногайців. Від часу до часу перебігали з неї відділи Запорожців цілу тамошну сторону. Пів верстви від сеї пікети стояла „фіґура“ зложена с смоляних бочок в виді піраміди.

Таких „фіґур“ було чимало; вони тягнулись ланцухом від ріки Конки до Орелі — границі Гетьманщини, в таких відступах, щоб запалений вогонь на одній було видно на другій. Коли тілько появилась Татарва в степу, запалювано вогні и таким способом давали на кілька миль знак про набіг ворожий. Раз стояв на такій пікеті Каленик. Він и ще двох козаків грали беспечно коло самої фіґури в карти — в „чуприн-диря“, потягаючи оден другого за чуприну тітько разів, кілько очок було в картах того, що програв. Другі пікетні козаки спали в Орловім-Куті.

Зоря що тілько піднялася. Вправо від граючих синіло озеро, вліво великий простір терпини и бурянів, а відтак піски.

Нараз зобачив Каленик, як ёго товариша, що сидів з ним рядом, щось наче вдарило в груди, и він впав на землю. То само повторилось з другим козаком, що щось росказував, та перестав раптовно в середині бесіди. Ще не встиг Каленик оглянутись, як почув слабий удар стріли в груди, саме просто серця. Каленик скочив, витягнув зза пояса пістолет и дав знак вистрілом.

То були Татаре з Буджака; вони славились тим, що могли довго ховатись в воді. Вони перебрались, спішачись, через озеро и хотіли без трівоги вистріляти сторожевих козаків, щоб відтак впасти на сонних козаків на пікеті. Як же ж побачили, що не вдалась штука, скочили вони на коней, що стояли в корчах, и хвилю стояли, не знаючи, що діяти. Попереду них виїхав молодий Татарин на сивому коні... Каленик хватив за пистолет и вистрілив... Сивий клуб диму розійшовся, а Каленик побачив, як молодий Татарин вхопився за груди, а відтак впав с коня на землю, головою до своїх, ногами до пікети.

Татаре и Ногайці, як се побачили, взяли чим борше втікати. В них було повіре, що як перший їх забитий в битві впаде головою ид неприятелеви а ногами до своїх, тоді побіда при них зістане, а як противно — то біда. Каленик підбіг до Татарина. Він був дуже молодий. По шатах пізнати було, що се якийсь молодий князь, син баші, вельможа турецький. Ёго чорні очі перевертались, груди филювали; віддих був тяжкий. Кінь ёго пігнав

Digitized by Google

за втікаючими. Каленик здійняв з ёго верхню одіж, зложив и положив ёму під годову. Татарин став легче віддихати и заговорив щось по татарськи, здається, слова подяки. Каленик роздер ёму одіж на грудях — рана була смертельна. Рівночасно наближився може на сто кроків якийсь старий Татарин, та не посмів видно приступити близше, вийняв тілько білий платок, та став ним махати. Каленик кивнув приязно головою. Старець сейчас приіхав близше, зліз с коня, підніс шапку, поклонивсь Каленикови, а відтак с слёзами кинувсь цілувати руки и ноги вмираючого. Се був ёго чура-пістун. За кілька хвиль молодий Татарин вмер. Старий прочитав над ним молитву и закрив ёго лице платком. Відтак сів на коня, обернувсь до Каленика и сказав по руськи: „кінь твій, ти ёго дістанеш“. По сих словах відъіхав.

Козаки, що приіхали на вистріл, роскопали шаблями землю, и поховали кримського лицаря. На могилі ёго положили камінь на знак, а своіх забитих Запорожців повезли в пікету.

За се діло дістав Каленик назву: „доброго козака“ с. є. хороброго, зручного и осторожного.

Минув рік, між Кримом а козаками скінчилась війна, минуло лихолітє, наступив спокій.

В Кізикирмені переправлялось через Дніпро на запороську сторону трох Татаринів. Вели вони чудового сивого коня арабськоі породи. Приіхали вони у Січ, кошовому привезли на ралець (в подарок) червоні сапянці, вишивані золотом и три бочки судацького вина, судіі цілу похідну постіль з юфта, січовому писареви синопських яблук, фиг та солодких оріхів, и просили собі провідника з отаманською булавою*) в Новоселицю. В Новоселиці не поіхали вони ні до полковника, ні до осаули, а поіхали, роспитавшись, просто у двір Каленика.

Каленик грався в той час в скраклі. Ся гра була така, що програвша сторона мусіла перевезти на собі виграшого раз через двір. Каленик програв, и в тую минуту, як Татаре въіхали в двір, він в червонім кармазиновім кафтані, в чорних бархантих шараварах віз на своій спині через двір якогось замазаного козака без чобіт.

---

*) На Запорожю були Татаре в загалі нелюблені. Траплялось часто, що и в часі спокою любили козаки нападати на них, як заблукались на Запорожє. Щоб бути беспечними, жадали вони провідника з отаманською булавою, під такою охороною могли бути цілком забезпеченими від напасти. — Прим. перекл.

Digitized by Google

Каленикови стало стидно, коли побачив, що ворота вітворяються и въіздять до ёго несподівані гості. Він скинув с себе козака и підійшов до них. На чолі Татарів іхав знакомий нам старець.

„Відкіля и куди Бог несе?“ запитав Каленик.

На відповідь іхню він поклонився, подякував и запросив до господи.

„Ми привели Тобі твого коня — сказав старець — того коня, що завіщав тобі померший Ахман.“

Се був той самий кінь, на котрому опісля Каленик любив гуляти по базару в Новоселиці.

„Той кінь — казав дальше старець — зовеся Колган; він є правдивий праправнук тих „коланів“, що іх викохав пустинний вітер святої Арабиі.“

Каленик не знав тої породи. Старець обяснив ёму значінє ii:

„Великий наш пророк Магомет вів вавзятий бій; три дні и три ночи дружина ёго не злазила с коней, не іла, не пила; три дні и три ночи не іли и не пили іх коні. Четвертого дня рано позволив ім пророк відпочити. Десять тисяч коней кинулось до ріки, щоб заспокоіти страшенну жажду. Але в тій самій хвилі дався чути голос труби, що кликав зараз до нового бою. Усі вони чули голос труби, усі вони знали, що треба вернутись, але тілько пять кобил послухало голосу и вернулось не заспокоівши пекучої жажди. Пророк благословив послушних и назначив іх чола краскою „коль“, як тое роблять дівчата на сході, и від того названо их „Коланими“ (назначеними). Від одної с сих кобил походить и Колган.“

„От и секрет коня, кінчив старець. Коли ворог стане гонити за тобою, и ти втратив надію уйти перед ним, потри тілько сильніще коневи за правим ухом, а жаден птах тебе не перелетить, жадна стріла не досягне.“

Тая честь, піднесла Каленика ще більше в очах Запорожців.

„Добре зачинає наш малий,“ сказав кошовий, и перевів Каленика в свою почетну сторожу в число сорок оден козаків.

VI.

На другий день після того, як Каленик доптав на базару горшки з молоком, ввійшла до ёго рано Зінька.

„От вам на снідане бублики“, сказала вона сердито, и положила іх на стіл, потім відійшла и станула в дверех.

Digitized by Google

Вона була висока, гарна молодиця, с круглим лицем и чорними як терен очима.

— „Завіщо ти вчора била Маню?“ запитав ії гостро Каленик.

— „Кручений панич, кручений панич,“ відповіла вона.

„Я тебе навчу, я покажу тобі крученого панича,“ крикнув люто Каленик, піднімаючись с постелі. Але молодиця стрибнула за поріг.

Зінька була вдова, козачка, жила при старій матери и пекла бублики. Ліпше від неї не пік ніхто в Самарі. Каленик познакомився з Зінькою припадково. Ріка Самар, підходячи під Новомосковск, ділиться на двоє: в ліво під монастир йде головна часть, в право по під теперішний Новомосковск ії друга часть Самарчук. Після нинішної Самари тяжко судити о Самарі за часів Запорожя: вона в протягу літ змінялась кілька разів в наслідок весняних розливів. Ще в початках нашого віку старі люде виділи в тій долині, котра тепер зеленіє травою и жовтіє піском, невеличке озеро, куда проливалась, як кажуть, Самар, а після того вона повела своє русло чотири верстов вище и ще в трийцятих роках був на тій части Самари остров, покритий лозиною, по котрім тепер ані знаку нема. Самарчук, входячи в Новомосковск підпливає під гору и підмулює берег. Зінька жила тоді над тим берегом. Раз на весні, коли ріка рвалась з берегів и повна була нивучої криги, Зінька, як звичайно, пекла собі беспечно бублики... Нараз затріщала ії хата и переломилась на двоє, и одна часть разом з Зінькою очутилась в ріці.

Каленик стояв на другому березі; він кинувся в воду и схопив потопаючу, та ніяк не міг витягнути ії с кручі; на щастє надбігли люде с човнами, а Каленик и Зінька були виратовані.

Зінька перележала після того з неділю в лихорадці, а Каленик попав в горячку и лежав щість неділь без памяти. Єго обходила Зінька. Коли він виздоровів, стала єму носити рано и в вечір горячі бублики, а до хозяйки єго, Шгрикиндички, бігати пожичати вогню. Каленик и Зінька привикли до себе и молода вдова полюбила молодого хлопця. Перше ії подружє було гірке; ії віддали за старого. Зіставши мододою вдовою, Зінька стала першою хороводицею, першим голосом на вечерницях. Та не оден козак тримавсь за потилицю, коли посмів пристати до неї. Сам полковник Самарський залицявсь до неї, но и єго вивела вона с хати кочергою. Полюбила за те Каленика цілою душею. Каленик любив ії на стілько, на скілько любов може погодитись

Digitized by Google

з вільним запороським житєм, тим більше, що Зінька и літами була старша від ёго. Звідси взялась и заздрість Зіньки; вона слідила за кождим кроком Каленика и зненавиділа дуже доньку Штрикиндички, тринайцятьлітну Маню.

VII.

Наступила нова Субота. На базару, як звичайно, був торг. Баби з молоком нетерпеливо глядали в ту вулицю, звідкіля виїзджав звичайно Каленик на сивому коневи. Дожидаючи, стали вони говорити між собою.

„Чи приіхав він с коша у Самар?“ — питалась одна другої.

„Я питала Зіньку, він в Самарі...“

„Каленик, Каленик...“ закричав хтось.

„А се що знов? пішки?...“

„А за ним двох козаків из списами.“

„Ёго ведуть під караулом — от и осаула за ним.“

И дійсно, Каленика повели під караулом на вдивовижу цілому базарови.

Каленикови трафилось бути на тиждні в Січи. Коли він виберався назад у Самар, кошовий дав ёму письмо завести в самарський манастир до бувшого Запорожця Кирила Тарновського, що виставив опісля в самарському манастирі церков св. Миколи. Тарновський мав чимало землі на Запорожю и свою власну плотину через ріку Самар. Під старість пішов він у черці. Запорожці називали ёго для того „диким попом“.

Каленик пішов в манастир по обіді и застукав „в имя Отца и Сина и Святого духа“ до келіі дикого попа. На стук вийшов послушник и сказав, що пан-отець спить.

„Ну добре, я обійду манастир, и прийду опісля“, сказав Каленик.

Письма не віддав — кошовий казав віддати самому попови.

Пустинно-миколаївський самарський манастир находиться в двох верствах від Новомосковска, на острові між Самарчуком а Самарою. Ёму більше вже як двіста літ. Ще князь Голицин, коли йшов на Крим був в манастирі и зложив в церкві цінні подарки. Манастир сей, як кажуть, виставило двох пустельників, що вибрали собі тодішний дикий и густий ліс на місце молитви и відлюдного житя. Запороські харцизяки знайшли іх и там, помогли ім виста-

Digitized by Google

вити келії и стали жити разом з ними. Пустельники, довідавшись про їх кровавий промисл, хотіли втечи, але розбишаки стерегли їх добре, в переконаню, що молитви старців очистять їх гріхи. Вкінци висліджено розбишаків по приказу запороської Січи; и при тій спосібности відкрито вбоге житє пустельників. Запороський кіш дарував манастиреви окружаючий ліс и наділив єго землею. Черці виставили відтак гостинний двір для богомольців завели в ріжних сторонах млини, хуторі, управу рілі, сінокоси, ловлю риб на Самарі, пасіки. Кромі того мав манастир богато добровільних подарків від козаків; декотрі запороські старшини доживали ту свого віку. Ту відбувались два рази в рік славні ярмарки: оден на Миколи, другий на Спаса. Манастир дбав и про просвіту. При манастирі була школа для манастирських піддапих и для Новосельчан. Каленик зайшов в манастирську ідальню, ёму вточили зараз с під леду смачного шипучого меду и він пішов в сад. Сад манастирський був тоді дуже добре утриманий. Желізних рішеток, що ёго окружали, не було видко зза густих галузок винограду. Каленик ляг під деревом и ростягнувсь в ёго тіни. По манастирському двору ходив и піяв без впину когут, в саду бреніли пчоли, за садом, в лісі, по другій стороні Самари, клекотали над гніздом вірли.

Усе теє навело на молодого Запорожця сон. Заснув він твердо, як сплять по добрій чарці доброго меду. Пробудившись, побачив він, що червоного сапянового реміня, що висів на грудях и де були ёго гроші и письмо від кошового, не було. Не так стало ёму жаль за грішми, як стидно и страшно за згублене письмо.

Каленик підняв на ноги увесь манастир, але дарма! В той сам час въіхав в манастирський двір осаула.

„Еге, пане брате, так я тебе арештую,“ сказав він, довідавшись, в чім діло.

„За що?“ запитав Каленик.

„А за то, що ти не сповнив приказу кошового, згубив письмо.“

„А вам що до того, я перед кошовим відповідатиму.“

„Відповіси и перед кошовим, а що ти в нашому окрузі, то арештую тебе.“

Каленик пізнав, що осаула правду каже, подумав и піддався.

„От — казав дальше осаула — якби старших слухав, я б не поступив так с тобою.“

„Яких старших?“

Digitized by Google

„От хоч би й мене, я ж не останній кіл в плоті в Самарі.“

„А я ж вас не слухав?“

„Та як же?.. Віддаси коня?“

„Коня самому треба.“

Каленика відвели в тюрму.

Каленикови нічого не було за страчене письмо. Кошовий був трохи сердитий, а там и випустив на волю.

„Так тілько дальше роби, казав кошовий, а голову проспиш, не то що свою, а тих, що дадуть тобі в коменду.“

Каленик сам знав, що ёго козацька честь втеряла богато, и ёго мучило: де ділося письмо? Хто б ёго міг узяти? В дома ремінь не міг пропасти. Каленик памятав добре, що положив ёго собі за пазуху, памятав добре, що видів ёго ще и в манастирі.

„Та ви б пішли до ворожки до Совихи,“ радила ёму Штрикиндичка.

„До відьми?“

„Та що ж? тілько людей ходить, а всім помагає. В Кохана Онисима, вкрадено коні, пішов до Совихи коні твоі — каже — привязані коло згорілого дуба. Пішов там, як раз є коні. Мельник ходив до Совихи, помогла. Та и другим чимало.“

Каленик надумавсь йти до ворожки.

VIII.

На лівому березі Самари, саме против Новомосковска, ще досі є останки великого дубового ліса. Сто літ тому назад, далеко за манастирем, була в середині ліса велика поляна, що звалась „рокитовим полем“. Чорні високі сосни стояли докола якби на сторожі сего місця. Низький сухий верболіз, кропива и полин росли на сій поляні. Зрідка жовтів декуда пісок и видніли чорні якби вигорілі місця, що здавались чорними латками на зеленому покривалі.

Між людьми йшла поговірка, що тут була давніще фабрика салітри, заложена через Петра Великого, а знищена опісля через кошового Костя Гордіенка, як збунтувались Запорожці и перейшли під кримського хана; другі казали, що ту була за кошового Ивана Малишевича фабрика пороху, та що при сій фабриці вирубано в тім місци богато дерева.

За часів Каленика стояла там хата манастирського лісового; але лісовий вже давно був помер, и тепер жила там ёго вдова.

Digitized by Google

Вона була ворожкою и звалась Совиха. Каленик пішов до неї, як ще не дзвонили на вечірню. Десь коло заходу сонця дійшов він на „рокитове поле“.

Покрівля вбогої хати ворожки була на пів перегнита, а на ній аж кипіло чорносивими змиями; вони грались, фалювали, переплітались між собою, скручувались в клуби и знов роскручувались.

В болотнистих сторонах Підніпровя и Підсамаря, де водні змиї вилізають грітись до сонця, образ такий дуже звичайний. Над хатою ворожки стояла столітня сосна, на котрій було гніздо ворон. Побачивши Каленика, ворони закракали и стали вилітати з гнізда. Перед порогом хати, замість ступня лежав кістяк: величезна кобиляча голова.

Сонце зайшло, кругом почало смеркати. Каленик перехрестився и хотів застукати до хати, коли нараз закричав переразливо над самою головою пугач. Щось подібне до великого чорного кота с крилами и з блескучими очима тяжко піднялось з дерева и полетіло в ліс. Каленик задрожав; постоявши хвилю, застукав він до дверей.

В хаті блиснуло світло. Відтак хтось заворухався в хаті. Ворожка показалась в чорній подертій свиті з накиненим на голову темним платком.

„А то ти, сказала вона, глянувши на Каленика, ну ходи.“

Вона вітворила двері на право, де світилось світло. В маленькій згорбленій хатині стояв на столі каганець. Хліба и соли, як в добрих людей, на столі не було. Не було и образа на покутю. На полицях розставлені були великі горшки, позатикані клочем шерсти, а межи ними стояли вязки якихсь сухих трав, вязки сухих корінців, старих почорнілих грибів.

В Новоселиці росказували дива про Совиху. Казали, що вона прокидуєсь совою и таке инше. Усі ті поговірки станули тепер Каленикови живо перед очима. Сіра земля під припічком се певно взята с під ніг людських для чарів, думав запаморочений Запорожець, а в накритій полотенцем бочці, що стояла в сінях, певно тримає вона, думав Каленик, місяць, схоплений перед підповнем.

Совиха сіла коло кужелі и почала прясти.

— Ну, що скажеш, козаче? — запитала вона, витягаючи с пряжі довгу тонку нитку. Каленик зачав жалуватись, що в ёго вкрадено письмо.

— Знаю — сказала вона.

— Письмо було великої ваги.

Digitized by Google

— Знаю — сказала знов.

— За втрату письма сидів я в тюрмі — сказав Каленик.

— И се знаю — сказала Совиха.

— Так от не знаєш бабусю, куди ділось письмо? — питав Запорожець.

— Того не знаю — відповіла ворожка.

— А не могла б дізнатись?

— Се не легко, але спробуємо. Ходи ти до мене на молодику через три зорі досвітні, через три зорі вечірні, приноси ти міні по три...

Раптовно Совиха перестала говорити. Слово завмерло ій на язиці, оловяні очі блисли якимсь диким огнем; лице ій, досі півсонне, спокійне, викривилось дивовижно, вона скочила з лавки, кинула веретено на землю и закричала до Каленика диким голосом:

— Де клубок?

— Який клубок? — поспитав Каленик.

— Де клубок з нитками, що лежав на столі?

— Не знаю.

— Віддай клубок, проклятий, ти ёго узяв.

Каленик почав божитись, що ёго и не видів. Вона схопила за каганець, кинулась з ним під стіл, не знайшла, обшукала усі кути, нема!

— Віддай, віддай, треклятий, ти вкрав ёго, захрипіла відьма.

И вона вхопила ёго сухими руками за горло.

Каленик відіпхнув ій так, що вона вдарила головою в стіну.

— Щоб тобі не було ні стежки ні дороги, ні в сухому полі криниці, ні в бою товариша, ні в любощах дівчини, кляла відьма, — щоб тобі, безвіре проклятий, зазуля біди накувала, щоб тебе...

Каленик вибіг не оглядаючись с хати, а то ще б відьма перекинула ёго в вовкулаку. Щоб відігнати чари, він читав через цілу дорогу молитви. Прийшовши до дому, побачив він, що відьма добре казала, Клубок знайшовся в ёго широких запороських шараварах. Без віжи Каленика скотився він там из стола.

Каленик постановив віддати клубок ворожці. На другий день рано сів він на коня и попрямував ид манастирському лісови.

Підъіжджаючи до манастирських воріт, двох черців з дубинами сторожило біля чогось, завитого у рогожу.

— Який гріх, казав один, и подумати тяжко.

— Де вона повісилась?

Digitized by Google

— Над своєю хатою, на сосні з воронячими гніздами.

Нічого вже було іхати Каленикови в „рокитове поле“. Совисі прийшов конець.

— Що робити с клубком? думав він.

Клубок був намотаний простими нитками, а здавався дуже тяжким. Каленик почав змотувати нитки, в середині показалась синя китайка, він розвинув китайку и побачив малий золотий годинник з богатими камінями, и перстень с червоним як кров рубіном.

„От чого боялась вража відьма“, подумав він, и від разу стала в ёго думка, дати се у церков Божу.

Каленик поступив у манастир; игумен приймив дорогоцінности и повісив перстень під образом Матери Божої, рядом с срібними руками, ногами, очима и т. д., що іх понавішували тут чудесно уздоровлені.

За Калеником приіхав в манастир и осаула.

— А ми ждемо на вас цілий день — сказав чернець до осаули — без вас не могли ми поховати тіла вісільниці, а пора вже.

— Та треба було заіхати у хутір до пана Пискача, знаєте, коло станової слободи, казав осаула, там, дали знати, сталась велика крадіж. Ні сліду, так якби в воду кинуло.

Осаула пішов після того у церкву. Він прикляк набожно перед образом Божої матери и нараз скочив, побачивши золотий перстень з рубіном.

— Скажіть пан-отче, звідки се у вас?

— От він сам, щирий добродій дому Божого — сказав чернець показуючи на Каленика.

— Ага! аж закричав осаула.

— Та то ще не усе, говорив чернець, и витягнув из скрипки золотий годинник.

— А якими богувгодними ділами добув ти голубчику того добра? запитав осаула Каленика.

Каленик росказав дрожачим голосом усе як було.

— Говори, що хоч, а то усе вкрадено в пана Пискача, сказав осаула, а де ж дроші?

— Я не знаю.

— Ну ми тебе запитаємо, я тебе пане брате беру під сторожу... А що коня не віддаси?

Каленик мовчав, діткнений новим горем, наче громом з ясного неба.

Digitized by Google

IX.

Бідного козака посадили в паланочну тюрму, що звалася „секвестер“; вона була разом складом для воєнних нарядів, вікон в тюрмі не було ніяких. Задля великого проступку прикували Каленика до армати.

Третёго дня рано вдарило Каленика світло в очи. Двері вітворились, в тюрму увійшли козаки, ведучи попереду Головку, Каленикового чуру.

— Добри день батьку.

— А то ти Головко, здоров був.

— Сидиш батьку?

— Засадили, як видиш.

— Не тобі ту сидіти, батьку, а міні.

— А то чому? — запитав Каленик.

— А тому, що я старий а ледащо.

— Так се твоя робота діло в пана Пискача?

— Еге — сказав Головко киваючи сумно головою.

— Так ти с Совихою заодно?

— Та так.

— Ах ти нещасливий — аж крикнув Каленик.

Корній Головко признався перед старшиною до всего и Каленика випустили на волю.

— Ну йди, йди з Богом, нема що с тобою робити! сказав осаула Киндій до Каленика випускаючи ёго на волю, а коня не продаси?

— Вже раз сказав я що не продам.

— То проміняй.

— Ніяк не можу.

— А ну, Каленик, попробуєм мого коня, сказав Киндій, я купив ёго вчора.

Каленик пристав на те. Вони поіхали по дорозі, що веде до Половиці. Виіхавши на чисте поле, пустились в заводи. С початку іхали рівно, Каленик стримував свого Калгана, але коли порівнались с курганом, що стояв коло дороги на розграничю, кінь Каленика захропів, скочив в бік, піткнувся, а Каленик полетів коневи через голову. Осаула випередив ёго тим часом далеко, але Каленик піднявся, вскочив знов на коня, и як трунув ёго за ухо, як се ёму Татарин був сказав, кінь полетів як вихор, порівнався з осаулою, перегнав ёго, и зіставив буланого осаульского коня на цілі гони за собою.

Digitized by Google

— Буде, буде, пожди, що за чорт під тобою! кричав осаула и затримав свого коня цілого в піні и пороху. Каленик вернувся. Вони поіхали вільною ступою назад через передмістє Новоселиці-Воронівку. Через цілу дорогу тілько було и мови в осаули, що хвальба Каленикового коня.

В дома ждав на Каленика обід. Була неділя. Маня тілько що вернулась с церкви и носила ёму обід с хати через двір у комору. Подаючи, говорила вона усе ніби сердито, а с хитрим усміхом:

— От вам локшина с куркою.

— От вам пампушки з олієм.

— От вам печена качка з яблуками, лемішка з молоком, вареники...

Маня була дуже гарно вбрана. На ній була біла вишивана сорочка, червона спідниця; на шиі висів хрестик на чорній бархатці, на ногах сапянові червоні черевики — подарок тітки.

Каленик не міг налюбуватись Манею.

— А тим, що найсолодше, не почастуєш? запитав ії.

— Чим би то? варениками? ту й вареники є.

— Ні, не варениками.

— Чим же, може медом? ріжками?

— И не медом и не ріжками?

— А може кавуном?

В відповідь на теє, схопив ії Каленик и з жаром поцілував.

В саду за корчами, що росли коло самоі комори, щось якби зашелестіло. Ні Каленик, ні Маня не запримітили того. Маня, почервонівши як рожа, втікла борзо с комори.

X.

На другий день рано Новосельчане йдучи на базар, зупинялись перед двором Штрикиндички, и якось дивно крутили головами. У Штрикиндички стояли ворота вітворені, обі іх половини були сперті на пліт с середини двора.

Дві сусідки, одна йшла на базар, друга з базару, стрітились як раз перед самими воротами.

— А то що кумо? Яке нині свято в крамарки, що ворота в неі на роствір?

— А таке свято, що вони вимащені дігтём, та для того завернула вона іх у двір, для сорому.

Digitized by Google

— Не вже ж її донька...? Таж вона ще підросток!

— Та що ж що підросток? Не даром в них Каленик нахлібником.

— Та се ёго парубоцьке діло, але дівчина, дівчина.

Тим часом в хаті у Штрикиндички плач та зойк. Мати тягала доньку за волосє.

Зінька не приходила цілий день проти звичаю. Усі догадувались, що діло з воротами — її робота.

На другий день рано прийшла Зінька, вона принесла Каленикови горячих бубликів.

— Ти вимастила ворота? запитав її гостро Каленик.

Зінька почала відпиратись.

Каленик взяв нагайку из стіни.

— Признайся, ти?

— Ні.

— Ну, сказав він лагодячи голос, скажи правду, я усе тобі пощу, я поцілую тебе, скажи, ти?

Вона схилила голову и відповіла тихо:

— Я.

— Ах, ти гадино, закричав Каленик.

— Бий мене, тілько прости.

— Щоб твоім духом ту не пахло.

Зінька затряслась наче в лихорадці и стрімголов вибігла с комори.

Не минула година, як на дворі роздались крики; Каленик вибіг на двір и Штрикиндичка вийшла с хати. На дворі кричала сусідна девятилітна дівчина.

— Ой лихо, ой нещастє, Зінька втопилась!

— Втопилась? повторили разом Каленик и крамарка.

— Я гнала гусей. Вона перебігла коло мене, така бліда простоволоса. Зняла с себе намисто з дукачем и каже: Віддай ёго Мані, та проси, проси її, щоб простила мене грішну. А сама кинулась в Самару саме в те місце, що зовесь „Чернечим пеклом“.

— Чому ж ти не сказала, щоб хто зупинив її? крикнув досадно Каленик.

— Та не було ані одного чоловіка. Дивлюсь з гори, раз перехрестилась, увійшла в воду, вернулась; другий раз перехрестилась и знов вернулась, а третий раз вже не хрестилась ино скочила просто з берега сама у найбільшу глубину. Тілько її й виділа.

Digitized by Google

Оден Каленик знав, що причиною смерти Зіньки був він. Перед всіми завинила вона, тілько не перед ним. А Маня? Хто не знає, яке пятно тяжить на добрій славі дівчини, коли її вимастять ворота дігтём? Щож діяти було тепер Каленикови?

Женитись на Мані? Але він її не любив так, як любив колись Зіньку. А що більше, в ёго літах „ошкапитись“, як казали Запорожці, значило, покинути Запороже, лицарство, стати лежиboком-гречкосієм. Міг він вправді ще осісти на Запорожю зімовиком, бо тоді вже зачинали жонаті Запорожці жити по зімовиках, але все таки мусів би роспрощатись с козацькою славою. Не бути ёму ніколи отаманом, не мати ніколи осібного відділу під своєю комендою, бо се належало виключно до справдішних лицарів, черців-козаків, нежонатих Запорожців.

Каленик осідлав свого Колгана и поіхав манастирським лісом, щоб розігнати сумні думки, що так и навалом пхались в голову.

Зо дві гони перед перевозом побачив Каленик якогось іздця напротив себе.

Він став рівнятись з ним.

— А, Каленик! крикнув іздець.

— Пан осаула! відкликнувсь Каленик.

Вони станули оден проти другого.

— А що продаси коня?

— Е, стара пісня, пане осауло!

— Продаси коня, чи ні? повторив осаула.

Каленик промовчав.

— Чи продаси міні коня, чорт би твого батька....? закричав у третє осаула.

Ту запримітив Каленик, що осаула був сильно пяний. Він повернув конем в бік и сказав:

— Ну, ну, завтра поговорим об тім, пане Сидоре, не лайся.

— Так от най не буде ні міні ні тобі, сказав осаула, и вистрілив коневи просто в лоб.

Оголомшений падом коня и не памятаючи себе, витягнув Каленик пистолєт и післав кулю пану Сидорови просто в груди. Той зойкнув три рази и повалився на землю рядом с конем Каленика.

С початку блиснула в голові Каленика гадка — втікати.

— Ні, сказав він по хвилі, втічеш тілько перед людським судом, и не рушився з місця. В гіркій роспуці ляг він коло

Digitized by Google

трупа чоловіка и товариша-коня, и так застали ёго козаки, що прибігли на вистріл, як на трівогу.

XI.

Страшна кара ждала Каленика. Після законів запороських, козак, що вбив козака, закопувався живцем з домовиною вбитого у могилу. Покійний осаула Киндій мав другів чимало на Січи. Сіромахи любили ёго за те, що любив часто поіти іх, особливо по повороті с щасливих походів. Тож як зачули на Січи, що Каленика судити мають в палаючному суді, підняли зараз крик усі братчики: „суд над ним належить до нас, до головної коменди; сюди ёго давайте“. Декотрі зачали згадувати, що Каленик вже раз письмо згубив.

— То все був ледащо козак, казали про ёго декотрі сторонники покійного Киндія. Але кошовий любив Каленика и старався як міг, злагодити ёго кару. Він довів до того, що Каленика судили в Новоселиці там, де був сповнений гріх. Не в силі однако ж був він спасти Каленика. Безрідне товариство запороське знало добре, що Січ стоіть тілько на тіснім звязи цілої громади козаків, на тіснему брацтві, для того кривду одного козака вважало кривдою цілого товариства. Одну пільгу зроблено Каленикови. Ёго постановлено не закопувати живцем, а посадити „на гострий паль“.

День, в котрім ведено Каленика на смерть, був ясний и погідний. Ще досвіта оголошено на базарі народови засуд.

Каленика вивели під конвоем с секвестра. Він був блідий, як полотно. Чуприна була закручена за праве ухо, вуси сторчіли в долину.

На ёму була запороська одіж, зелена черкеска з вилётами, чорні шаравари и жовті сапянці; шапка заткнена була за пазуху. Він тримав в руках запалену воскову свічку; горячий віск капав ёму на руки, але Каленик не чув болю. При виході с тюрми він глянув на церков и перехрестився. Баби на базарі, як ёго побачили, зараз и заголосили. С церкви винесли хрести, хорутви; задзвонили в похоронного дзвона.

Попи в часі походу співали литію и зупинялись дванайцять разів, читаючи кождого разу по зачалу тих дванайцять евангелий, що читаються на страсти в великий четвер. Каленик підходив кождого разу и схиляв голову під евангелию.

Digitized by Google

Пів верстви від Новоселиці на дорозі в Половицю стоїть невеликий курган; він тепер носить назву „Каленикової могили“. На тому місци впав Каленик с коня ідучи з осаулою. На тому кургані був тепер заткнений на сяжень високий паль з желізним гострим шпилем на горі.

Попи скінчили співати, поблагословили Каленика и відійшли. Тоді вдарили знов в кітли, а як замовкли, прочитав писар Каленикови засуд на смерть.

Каленик перехрестився и с поклоном на усі чотири сторони сказав:

— Простіть мене люде добрі, простіть православні!

— Бог тебе простить, роздалось з усіх сторін в оден голос.

Підійшов кат, він зняв с Каленика черкеску и звязав ёму з заду руки. Наблизились помічники ката, влізли на драбину, підняли Каленика в гору — и страшна кара була сповнена. Шпиль ввійшов нещасному в середину тіла. Нарід крикнув и застогнав.

Труп Каленика зіставсь під охороною сторожевих козаків на страх и примір другим через шість неділь на стовпі. Внутрности ёго вигоріли, тіло вивітрилось и висохло так, що за найлегчим повівом вітру поверталось на шпилю. Довго-довго тямили имя Каленика и ёго страшну кару на Вкраіні.

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шелл.*

IV.*)

Сторонництва реформові и суспільнореформаторські напрямки.

Пригадуємо ту ще раз, що не говоримо о тім, яке хто становиско займає в господарських (економічних), але тілько в суспільних питанях; не говоримо про групи господарські, але про суспільнополітичні. Яка ріжниця між одними а другими, було вже сказано. Питаня господарські, се питаня хвилевої вигоди, властиві „питаня на часі“. Коли н. пр. о те йде: чи має бути границя свобідна для перевозу товарів, чи обложена митом фінансовим, а то й митом охоронним (хоть и те питане може розбирати с становиска суспільнополітичного); чи має бути

*) Гл. „Правда“ р. 1879 випуск VII. стор. 423.

Digitized by Google

монополь або инші форми оподаткованя, чи податки прямі, чи посередні, около всіх тих питань можуть потворитися групи, котрі завтра назад розійдуться, скоро лиш дотичне питанє залагоджене, взглядно дотична постанова переведена. Але питаня суспільнополітичні тикають самих основ суспільного ладу: впорядкованя власности, поділу достатків, взаємин між власностю а працею. Вони тикають по части интересів, а по части й віри, а именно о тілько віри, о кілько залежать від почутя справедливости або несправедливости теперішного ладу суспільного и від переконаня о ёго конечности або о потребі ёго зміни. Для того то й сторонництва, котрі громадяться около сих питань, без міри важнійші и більше трівалі від груп чисто економічних або формально політичних.

Ми бачили, на яких загальних суспільнополітичних основах стоіть більшість політичних ліберадів и консерватистів, сказати просто — більшість маючої верстви. Доки вона держиться тих основ, на котрих збудована вся новійша суспільність, дотя не потребує окремого суспільнополітичного програму. Адже сей програм, се як раз ii вольноторговельні погляди. Але скоро с тої маси виділяться групи, що хоть з легка сумніваються о трівалости сих основ и бажають хотьби невеличких змін, то мусять, розуміеся, більше або менше докладно означити поодинокі точки, котрі по іх думці потребують зміни та реформи. Звісно, що в Німеччині є вже кілька таких груп, котрі виділилися с консервативної маси.

Розглянемо передовсім одну парість ліберадів, сторонництво поступове, або просто т. зв. п о с т у п о в ц і в. Правда, іх основні погляди ледво в чім відмінні від ліберальних, але у них є деякі домаганя, котрі в певнім згляді поповнюють ліберальні установи. За ними розглянемо а г р а р і і в, або т. зв. тепер податкових и економічних реформовців, парість консерватистів; відтак підуть ультрамонтани або сторонництво католицьке, котрого програм ставить різко означені и стосунково далекосяглі суспільнополітичні домаганя. Вкінци переглянемо й наукові напрями, не стоячі в безпосереднім звязку с політичними сторонництвами, а именно д е р ж а в н и х с о ц и я л і с т і в и к а т е д е р с о ц и я л і с т і в.

Перші затим німецькі поступовці. Розуміеся, немісце ту росказувати іх політичну историю.*) Яке становиско займають німецькі поступовці зглядом суспільних питань, се видно буде найліпше з отсих кількох точок іх програми:

Вменшенє и рівнійший поділ тягару військового через скороченє часу служби, через повне переведенє загальної военної повинности и улегшенє доступу до однорічної охотницької служби.

Розділ тягарів податкових відповідно до сил економічних, значить, як найбільше ограниченє посередного податку а особливо знесенє по-

*) Дивись: L. Parisius, Deutschlands politische Parteien und das Ministerium Bismarck, 1 Band. Berlin, Guttentag, 1878. В тій книжці згромаджений богатий материял про зверхну историю політичних сторонництв від р. 1848, а особливо про поступовців и национальліберадів.

Digitized by Google

датку за сіль. Піддержане свободи переходу, свободи заробкованя и свободи стоваришень. Підпиране загального и технічного образованя робучої верстви, а особливо учеників.

Правне признане стоваришень угрунтованих на самопомочи.

Росширене економічного праводавства, особливо зглядом охорони житя и здоровля робітників, женщин и дітей, зглядом робучого дня, фабричного регуляміну, промислових судів полюбовних та мирових.

Реформа праводавства акцийного, а именно введене острійшої одвічальности основачів та завідачів акцийних товариств и введене відповіднійшої контролі з боку акционерів.

Видно с того, що поступовці з одного боку ні в чім не схибляють з ліберальних основ, але з другого боку далекі від тої трівожности та тісноти поглядів, яку ми бачили у більшої части ліберальів, від коли соціяльна демократия стала потужним сторонництвом.

Суспільнополітичне змагане німецьких поступовців очевидно таке: признаючи хиби нинішного суспільного ладу шукати таких установ, при помочи котрих мож би було на грунті истнуючих порядків власностевих та заробкових зібрати до купи слабші суспільні елєменти, стати до бою с сильнійшими интересами економічними и перевести сей бій о скілько мож рівним оружем. Через те має бути и материяльно справджена идея вольної торговлі, котра правним способом ставить напротив себе капітал и працю, як рівно сильно и взаімно себе скріпляючі части. Держава ж має виступати як праводавець, а не вмішуватися беспосередно власними економічними средствами.

Мож спорити, чи се дорога добра. З одного боку можна закинути, що тим зробиться за мало; держава мусить далеко сильнійшими средствами вмішатися в боротьбу господарських интересів и основно змінити вимінки заробкованя. З другого боку закидають ліберали, що се невластива річ — перечити таким способом гармонію интересів и дружність праці та капіталу — підставі науки вольноторговельної, а й небеспечна річ підпирати організациі робітницькі, що можуть відтак стати до завзятої боротьби супротив предприемців; підпиране робітницьких організаций зміцнить тілько розлад та суперечку интересів. Оптимісти можуть закинути сій програмі, що такої державно уладженої самопомочи не потрібно, а песимісти знов можуть закинути, що вона тілько приспішить соціяльну революцию.

Як уже сказано, — в ділах суспільних богато залежить від віри; не лиш доброго обрахованя, але й належитого такту потрібно, щоб втрафити на добру дорогу. Чи тактика поступовців властива, сего ту не потребуємо рішати. Але коли хто вірить, що тими способами дасться вдержати суспільний супокій, дасться забеспечити суспільности здоровий розвиток, то той мусить ушанувати змаганя поступового сторонництва, що береже порівно интереси маючих и немаючих и позитивними реформами запирає дорогу радикальній опозициі. А сумніватися о щирости тих змагань поступовців, закидати ім, що вони виставляють в своіх програмах такі жадання тілько як політичну приманку для робітників — не маємо ніякого права. Так само не мож поступовому сторонництву того брати за зле, що воно домагаєся зміни систему податкового и прямує до идеального систему беспосередних податків.

Digitized by Google

Аджеж такий систем ніяк не перечить ліберальним основам, на яких стоіть сторонництво; противно від часу фізиократів він згідно с прочими засадами лібералізму становив ціль, до котроі повинна намагати вся політика податкова.

Сторонництво поступове, се, як бачимо, парість лібералів, котра збочує троха на ліво; між тим група аграріів, або, як вони тепер зовуться, податкових и господарських реформовців, се парість консерватистів, котра від них знов збочує ще більше на право.*) Аграріі не становлять відрубного політичного сторонництва, але становлять передовсім сторонництво господарське, хоть и з ясно сформулованими а бодай виразно значними суспільнополітичними вимогами. Члени сего сторонництва — найдавнійші и найзнатнійші шляхоцькі родини — а також письменні ёго заявленя и прилюдні програми намагають до того, щоб виступати против теперішноі переваги рухомого капіталу в цілім системі заробкованя. Ось деякі, важні для нас, точки іх програми:

Сторонництво повинно домагатися рівнійшого поділу податків, щоби перетяжена тепер власність грунтова и чесна праця у всіх галузях могла свобіднійше розвиватися.

Треба усунути подвійне оподаткованє, яким є податок грунтовий, домовий и заробковий. Треба висше оподаткувати всякі ренти, аніж дохід с праці. Треба відповідними способами запобігчи тому, щоби грошевий капітал не міг виховзуватися від оподаткованя.

Стоячи на грунті вольноі торговлі сторонництво противиться митам охоронним. При всяких митах фінансових та посередних податках треба зважити те, що вони не надто шкідливо впливають на поодинокі околиці та верстви людности.

Угодам між сільскими робітниками а наймаючими треба надати таку правну форму, котра б забеспечувала обі сторони через швидке розсуджуванє спорів в першій инстанциі місцевою поліциєю.

Сільску власність грунтову увільнити від гнету римського права, а особливо надати ёму иншу, ёго природі відповіднійшу форму задовжуваня и німецьким обичаям відповіднійше право наслідства.

Нерозумно бубо б називати всі вимаганя прямо реакцийними и яко не на часі відсувати іх на бік. Є в них деякі основні думки, котрі відступають від лібералізму, а властиво ёго поповнюють и далі розвивають. Найважнійша с тих думок, се домаганє аграріів, щоб интереса грунтовоі власности находили більшу підпору, а именно домаганє реформи способу задовженя и права наслідства. Ми вже вперед признали, що се й є слаба сторона теперішноі господарки народнёі и що аграріі мають добру причину винити римське право власности за ту недостаточну охорону сільских интересів в новійших часах. Римське право намагає, як звісно, до різкого розграниченя, а тим самим и до

*) Запевне звісно буде ч. читачам, що означіня „на ліво“ и „на право“ взяті ту так, як вони уживаються в парляментарній бесіді в Німеччині и других конституцийних краях заходу. Там именно в парляментах засідають найскрайнійші радікали по лівім боці, а реакционери по правім, — а між тими двома крайностями розміщуються всі прочі відтінки політичних переконань.

Digitized by Google

рухомости власности, и ані воно, ані римське право гіпотечне ані весь формально-правний спосіб пійманя господарських діл, котрий на ново віджив в новійшій ліберальній господарці, — зовсім не мали на оці увзгляднювати окремі потреби сільского господарства. Виступаючи против сего лиха аграрії поступають зовсім справедливо. Але з другого боку хибляють вони тим, що всю вину звалюють на право, а не кладуть в рахунок надужитя та нерозумної господарки самих интересованих осіб, котрі нераз легкодушно задовжуються або купують грунт за таку високу ціну, яка ім ніколи не виплатиться. Впрочім сторонництво само не подало ще в тім згляді ніяких внесків для практичного переведеня.

Дуже важне в згляді суспільнополітичнім вимаганє аграріів тикає відносин між робітником а предприємцем, при чім аграріям, розуміється, ходить передовсім о робітників сільских, хоть тих интереса не дадуться відділити від интересів прочих наємних робітників. Правда, коли б відносячуся сюда точку їх програми піймати чисто в такім значіню, що недодержанє контракту робучого повинно кримінально каратися, (а таке пійманє справді проявило богато аграріів), то се була б штука вповні реакційна. Не можна сего погодити з лібералізмом, бо стосунок приватно-правний ту стався б уже публично-правним. И сторонництво ціле відступило від такого пійманя и хилиться до посередного виходу, виказуючи загальне, але зовсім вправне жаданє — поповнити ті недостатки, які викликало приложенє чистих вольноторговельних теорий в відносинах між робітником а предприємцем. И ту не поставили аграрії ще ніяких внесків здалих для практичного застосованя.

Третя, ще дальше йдуча суспільно-реформаторська група, се прихильники теперішного ультрамонтанського або католицького сторонництва. Воно заступає суспільнополітичні напрямки католицькоі церкви и ті напрямки остануться при нім, хоть би ультрамонтанське сторонництво й зовсім перестало бути сторонництвом політичним. Се сторонництво, як звісно, не тілько від давна слідило уважно за всіми суспільними рухами, але брало живу участь в змаганях нисших верстов, признавало ім правду и вмішувалося до них через закладанє челядницьких товариств и пр. Як раді ультрамонтани зближитися до робітників, свідчить „Начерк політичноі програми для католиків Німецькоі держави“ померщого фрайгера фон Кеттельера, епископа Майнцкого, в котрім він побіч реформи податковоі на користь біднійших верстов и побіч жаданя, щоб желізниці стояли під беспосередним зарядом держави ставить ще ось які обширно мотивовані жаданя: „Корпоративне впорядкованє робітників та ремісників; правна охорона робітницьких дітей и робітницьких жінок від висисаня через грошевий капітал; охорона робучих сил через устави про час робучий и святкованє неділі; правна охорона здоровля и моральности робітників у варстатах та майстернях; настановленє инспекторів, котрі б пильнували перестеріганя прав виданих для охорони робітників.“

Але властивою католицько-суспільною програмою треба ще й нині вважати те, що крилошанин Муфанґ высказав 27. лютого 1871 в Майнцу перед своіми виборцями. Там він відповідає на питанє: Як може и мусить держава помагати біднійшим верствам? и ставить чотири вимоги:

*

Digitized by Google

1) охорону праводавства, 2) підмогу грошеву, 3) вменшене податків и тягарів військових и 4) ограничене власти капіталу. В дальших виводах жадає Муфанґ ось чого: охорони робітницьких спілок; правного означеня робучого дня, робучої плати, праці женщин и дітей та надзору над майстернями; державної грошевої підмоги для продуктивних спілок и подібних предприемств, котрі намагають до того, щоб зробити робітника самостійним. Прочі точки не розібрані докладно. А церков повинна також впливати духом любови, котрий вона ширить добрими ділами, котрі вона повнить и до котрих спонукує; потіхою, котрої уділяє ту и обіцянками ліпших благ по смерти.

Бачимо, що ся програма далеко різче але й одностороннійше напирає на хиби нинішного ладу в заробкованю, як програма аграріїв. Бо коли аграрії напирають на интереси грунтової власности супротив рухомого капіталу та на установи, котрі б уладили хороші взаємини між робітником а наймаючим, то католицьке сторонництво турбуєся виключно загальним піднесенем працюючої и немаючої верстви.

Далеко не так рішучо як католицьке виступало досі протестанське духовенство до суспільного руху. Розуміеся, и ту не хибне щирих намагань до злагодженя очевидних недостатків суспільних, не хибне упімненъ до висших верстов, щоби в своіх відносинах до нисших водились засадою християнської любови. Була б се неможлива и с цілями християнської церкви надто суперечна річ, як би при теперішнім так явнім суспільнім роздорі ії слуги сиділи без діла и бодай на тілько не виступали за границі простого дущпастирства, щоб добрими радами старатись о доконанє перемиря між обома розъєднаними сторонами. Але ті змаганя протестанських духовних уже для самого положіня іх церкви не проявляють такої єдности и сили, яку може проявити католицька церков.

Аж в найновійших часах, як звісно, почалось и протестанське духовенство живійше рухати. Кількох протестанських духовних враз из ще деякими людьми однакіх переконань, знаними під назвою „державних соціялістів“ (Staatssocialisten) заснували тижневу газету тої самої назви, заложили „Центральний звязок для державної реформи“ и „Християнсько соцпяльне робітницьке сторонництво“, котре с початком 1878 р. в Берліні числило 1700 прихильників, а й по провінціі значно ширилося.

Ся група не вступає в ніякі звязки с політичними сторонництвами и бодай поки що стараєсь именно опертися на протестанськім духовенстві. Ії головні засади ось які: В теперішнім ладі заробковім є великі хиби, а именно: великі маєтки переважають и ростуть над міру, витискають дрібнійших заробкуючих та селян; положіне наємних робітників непевне та тісне; боротьба між різними интересами ведеся завзято и без огляду на способи. Се стан важкий, поганий. А ёго піддержує, ба ні, заостріює раз у раз именно на користь маючих теперішний парляментарний уряд та недостача гуманних и правдиво християнських засад в заробковім порядку. Поправа сего всего може бути лиш така, щоб монархия енергічно вмішалася в діло, спинила клясову боротьбу и завела відповіднійші господарські порядки, а заразом, щоб

Digitized by Google

віджив дух христіянства, що передовсім є завданем слуг христіянської церкви.

Се суспільнополітична програма, котра з одного боку рішучо відпекуєсь від усякого революційного змаганя, зовсім піддержує основи ліберальної суспільности, с. є. загальне переведене приватної власности, самостійність родини основаної на одноженстві, господарську самоуправу єдиниць, свободу робучої умови, особисту свободу и рівність, — але з другого боку на державу вкладає дуже широкі завданя в тій ціли, щоб цілим рядом суспільнополітичних установ поправити и обезпечити положіне робучої верстви, щоб ограничити господарську власть капіталу. Видимо затим, що ся програма о кілько лиш може зближаєся до соціяльдемократів, але не стаєся революційною, а заразом виповідає війну соціяльдемократам за їх змаганя звернені против основ теперішної суспільности, намагаючі до суспільного и політичного перевороту, а при тім нехристіянські, матеріялістичні. Як поступовці, так и христіянсько-соціяльне сторонництво особливо напирають на сесю боротьбу с соціяльдемократами а се именно тому, бо у тамтих в деяких а у сих в многих точках жаданя як раз такі самі або дуже подібні, як и у соціяльдемократів, тілько що оперті на зовсім иншій основі.

Ліберальні а по части и консервативні газети дуже остро нападали на тих „попів“ не знаючи властиво й самі докладно, за що. Адже христіянсько-соціяльне сторонництво не менше від них самих прихильне и вірне теперішному ладови. Що заміри їх зовсім сумирні, про те й сумніватися не можна, хоть дуже можна сумніватися, чи поступованє їх доведе до ціли.

О кілько вказані ту суспільнореформаторські змаганя виродилися з наукової критики теперішного суспільного ладу, а о кілько викликали їх практичні потреби, се тяжко означити и для нас без ваги. Але певна річ з одного боку те, що ліберальні погляди и установи найшли сильну підпору в німецькім науковім опрацёваню та розширеню фізіократично-Смітівської науки, с. є. вольної торговлі, сформулованої насамперед французькими фізіократами, відтак Адамом Смітом, Рікардом и їх наслідниками, особливо внять таки Французами Жаном Баптістом Сеєм, Бастіа и др. А з другого боку й те певне, що критичний и историчний напрям, котрий проявився від половини сего віку в німецькій соціяльній науці значно зміцнив показані ту реформові змаганя. Так само певна річ, що сей новійший напрямок соціяльної науки повстав під впливом критики суспільнополітичних теоретиків (почавши від Сісмонді и Сен-Сімона) на вольноторговельну науку. Правда, аж до початку тамтого десятиліття здавалось, що так званий „учений світ“ не хоче ніяким способом піддатись впливови соціялістичних наук. Хоть в фаховій літературі Бруно Гільдебранд в своїй „Nationalökonomie der Gegenwart und der Zukunft“ (Frankfurt a. M. 1848) й підніс наукову вартість соціялістичних теорий и звернув увагу на їх критику Смітиянізму, то прецінь не вдалось ёму при помочи тих виводів проложити дорогу яким небудь новим економічним теориям, не вдалось створити „суспільної економії будучности“. Рівночасно представив також Лоренц Штайн в своїй „Geschichte des Socialismus“ наукові идеї та реформові пляни сего напряму дуже приступно та обєктивно и вказав їх

Digitized by Google

велику вагу. Одній и другій книжці признано велику вартість, але на теорию не могли вони мати глубшого впливу. Вольноторговство с своіми абстрактними формулами и абсолютними судами панувало й далі на катедрах и по газетах. Між тим однако настала поволі зміна в методі слідженя, котра мусіла економічну науку зробити приступнійшою для нових идей. Як звісно, Рікардо и ёго ученики зробили суспільну економию наукою чисто дедуктивною: з дуже простих але по части й дуже односторонних засад втягали вони цілу масу виводів и старались іх прямо приложити до дійсного житя. Аж від 50-их років Бруно Гільдебранд, Штайн, Рошер, Кніс и др. проложили дорогу историчному слідженю. Се повело до того признаня, що всі засади суспільної економії — взглядні, историчні прояви. Признано, що ріжні ступені культурні проявляють також ріжні потреби, що затим ріжно уладжуєся іх суспільне господарство, а відповідно до того й суспільна економия мусить ставати на щораз инші основи. А звільна прийшла привичка — прикладати сю мірку й до фізіократично-смітівського систему: с того вийшло, що й сей систем не є, як звичайно вперед голошено „вічним и незмінним законом природи“, але випливом часових потреб, що яко такий він зовсім усправедливлений але, розуміеся, так само як и всі прочі людські установи та науки, потребує невпинного розвитку та досконаленя.

На сій підставі повстала в половині 60-их років молодша німецька школа суспільних економістів. Іі органом були „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, засновані 1863 р. Гільдебрандом. Погляди сеі нової школи відмінні від давнійшої и загально знані під назвою „Катедерсоциялізму“ основуються головно ось на чім: Не досить є різко розграничити права власности, не досить формально забезпечити господарську самоуправу, не досить дати вільний простір господарському егоізмови чи там, як вольноторговці з англійська кажуть „власному интересови“. Сего ще не досить для осягненя господарської дружности в суспільности, а ся дружність не може мати иншої ціли, як тілько ту: запевнити всім членам суспільности як найбільшу міру добробутку. Для осягненя сеі ціли не треба лякатися обаленя пересуду старої школи, що держава най не вмішуєся в господарські діла. Противно, треба належно оцінити змаганя „соціялістів“, котрі именно кладуть великий натиск на взаімність суспільних прав и обовязків, а також звернені против вольноторговства наукові висліди такого Фридриха Ліста, котрий підносить народню сторону суспільного господарства, а й ще праці вище згаданих ученых, котрі виказують взглядність та змінність законів економічних порядкуючих ціле суспільне житя.

Сей науковий напрямок виступив відтак прилюдно, скликавши в осени 1872 всіх прихильників на „конференцию для омови суспільних питань“ до Айзенах и заложивши 1873 „Звязок для суспільної політики“ (Verein für die Socialpolitik), котрий особливо положив заслуги збірником наукових розвідок про многі біжучі питаня суспільні, котрі містять богато цінних материялів.*)

*) Schriften des Vereins für Socialpolitik; Leipzig, Dunker u. Humblot 1874 и далі.

Digitized by Google

Що сей науковий напрямок має підставу, о тім не може бути й сумніву при безсторонньім огляді діла. Подібні напрямки в наукових змаганях замічаємо и в инших краях, котрих господарські та суспільні порядки виросли на таких самих основах, що й німецькі. Друга річ, чи відповідне було виступленє сего напрямку в Німеччині в формі товариства. Се можна було признати на тілько, на кілько „Звязок для суспільної політики“ хотів виступити супротив агітаторських зборів старої вольноторговельної школи, а именно против „суспільно-господарських конгресів“ зложених з ліберальних газетярів та купців, котрі мали великий вплив на пресу и на праводавство. Ті збори були відповідні и заслужені, доки йшло о прокладенє стежки для первісного ліберального праводавства и сила їх лежала в тім, що вони голосили односторонні, але ясно сформуловані засади. Але в новійшім руху, йдучім против вольноторговства и звіснім під назвою катедерсоціялізму (се тому, бо головні речники того руху були професорами суспільної економії по німецьких університетах) не було таких одноцільних, ясних засад, яких треба для прилюдного агітаторського виступленя; для того то нічого було ждати надто великих користей з академічних розговорів, котрі від р. 1873. рік річно відбувалися на зборах звязковців в Айзенах. Праця поодиноких учених, не переривана публичними виступами и через те подекуди тісна, була б може видала кращі плоди. Але непевність и незгідність суспільнополітичних поглядів*) довела до фактичного (хоть и не формального) розвязаня Звязку для суспільної політики. Однако розуміється, що се ще не значить, що разом с тим счез и цілий напрямок.

Чи и який вплив мала досі ся новійша школа економістів, котрій очевидно йде о вироблене осібної суспільної науки, се тяжко сказати. Розуміється, ii змаганє йде до того, щоб вливати на погляди образованих и маючих в тім дусі, а щоб вони пізнали хиби теперішнього ладу, признали конечність поправи придавленого и непевного положіня бідніших, наємноробучих верстов, добровільно праводавчим способом заспокоювали слушні їх вимаганя и таким робом запобігали насильним соціяльним переворотам, а противно, причинилися до сумирного и гармонійного розвитку суспільности. Се завданє певно що тяжке и як на дотеперішний досвід, не богато обіцює, бо ту йде о питаня власности, о соціяльні интереси и жертви. Тілько ж знов досвід историчний не становить ще таких правил, котрі б мали вагу на всі часи.

Думаю, що отсе висказано всі завданя, які собі ставлять и по розумному можуть ставити практичні катедерсоціялісти, и що против тих завдань не дасться піднести ніякий закид. Властивого посередництва між консерватистами а радикалами, між ліберальми а соціяльдемократами вони не можуть брати на себе вже хоть би тому, що їх вплив на послідних, с. є. на радикалів очевидячки нуля. А й маючі

*) Про ті суперечности поглядів росказує Адольф Вагнер в книжочці: „Die Communalistenfrage; Ausarbeitung eines Referats im Verein für Socialpolitik. Mit einem Nachwort: Der Verein für Socialpolitik“. и т. д, а також Адольф Гельд в книжці: „Socialismus, Socialdemokratie und Socialpolitik“. Обі книжочки вийшли в Липську 1878.

Digitized by Google

верстви враз з урядом, котрі на першій порі їх прилюдного виступленя витали їх дуже прихильно, тепер закидають їм, що своєю критикою истнуючого ладу суспільного підпирають революцийні змаганя.*)

Але се очевидячки хибно. Соціяльнореволюцийні змаганя и революціи, яких наші ліберали лякаються, повстають тілько під напором самих обставин, а не волею поодиноких людей, не с писем та університетських викладів. А з другого боку соціялісти и соціяльдемократи для свого розвитку й не потребують зовсім катедерсоціялістичних теорий. Адже катедерсоціялісти для своєі критичноі „протидержавноі“ діяльности з осторожним еклектицизмом беруть лиш дещо с того, що здобули соціялістичні писателі від часу Сен-Сімона. А новійші, властиві соціяліститні писателі, котрі працювали перед и зовсім незалежно від катедерсоціялістів, як Кароль Маркс, Ляссаль, Родбертус, — не тілько лишають катедерсоціялістів гет-гет позад(?) себе під зглядом таланту и знаня, але и в своіх виводах йдуть безмірно дальше, так ні одному соціяльдемократови й не сниться покликуватись на катедерсоціялістів, як на авторитети.

Але окрикуючи катедерсоціялізм як прояву небеспечну и спиняючу ёго розвиток чи то підбуренем публичноі опініі чи то зверхними заборонами, легко можна дійти до того, що підтятий буде в корени всякий розвиток суспільноекономічноі науки. Адже легко буде найти на вчителів суспільноі економіі людей, котрі своіми переконанями або й своєю нездарностю дадуть поруку, що не потрясуть истнуючого суспільного ладу своєю критикою; але позаяк суспільні установи не стоять на законах природних, але завсіди остануться недосконалими и потребуючими поправи и позаяк насильне спинюване іх розвитку тілько прямо веде до насильних переворотів, то конечна річ дати як найповнійшу волю историчним и критичним вислідам. А ті, що займаються такими вислідами, певно не будуть такими надто небеспечними! Супротив непрактичних мрій найкраща запора — дійсні, практичні интереси. Але далеко більшо, ніж невинний соціялізм на катедрах, особливо сполучений з ґрунтовною науковою критикою, шкодять пересуди та недоріцтво в суспільнополітичних ділах именно серед тих верстов, до котрих належить пантроване суспільного розвитку и на котрі хотіли б вливати катедерсоціялісти.

КІЛЬКА УВАГ НАД РОСПРАВОЮ проф. А. ВАХНЯНИНА:

„О докторѣ Франциску Скоринѣ и его литературной дѣятельности. Львовъ 1879.“

Хоч в попереднім випуску „Правди“ за місяць вересень була вже згадка о росправі п. Вахнянина, однако надіюся, що шановна Редакція задля важности самого предмету не відмовить и міні місця в своім місячнику. Дуже рідко ключиться нам читати якусь росправу з руськоі истории літератури давнійших часів. Особливо ій середний

*) Особливо голосний с такими закидами Людвіґ Бамберґер в книжочці: „Deutschland und der Socialismus“ виданій в Липеьку у Брокгауза 1878 р.

Digitized by Google

период, хоч плодний, лежить відлогом, хоч так важний в своїм часі, однако потомками забутий; ба що гірше богато писателів и діячів того часу навіть з имени нам незнані. Проте радо витає кождий працю п. Вахнянина и бажав би, щоби п. В. и на будуще не переставав працювати в тім напрямку а певно причиниться немало до роскритя нашої минувшости. Вступ сеї праці становить короткий огляд руху умисловго в Европі, відтак история університету краківського в самім нарисі від ёго заложеня аж до часів Скорини. Се все було потрібне, щоби зрозуміти и належито оцінити діяльність самого Скорони. Друга половина містить відомости о самім Скорині: з відки був родом, де учився и що зділав на полі літературнім. В загалі вивязався п. В. с своєї задачи добре и для того не будемо підносити ії добрих сторін позаяк вони кождому звісні. Але при своїх добрих сторонах має ся праця деякі хиби и то переважно через те, що п. В. корпстав богато с праць Мучковського, Лукашевича и Вишнєвського, котрі ані о тодішнім стані науки в Европі ані о університеті краківськім не мали ще цілком ясного погляду. Се однако не зменшає іх учености, позаяк тоді не всі жерела наукові були ім доступні. Тні то похибки задля самої правди справити треба, щоби в працях того роду не повтарялись вдруге а людей с тими річами необзнакомлених в блуд не вводили.

Закид зділаний п. В. на стор. III. університетови праському, будьто би ёго факультет теольогічний розжився в некорпсть других факультетів за часів Гуса, єсть зовсім неслушний. Науки теольогічні в тім університеті плекано до половини XV. віку с таким жаром, з яким плекали іх всі університети англійські и середної Европи основані на взір університету паризького. По друге річ знана, що факультети теольогічний, правничий и медичний тогож університету від часу Гуса аж до року 1557 дуже підупали а лише фільозофічний яко тако ще держався. О сім може кождий пересвідчитись з діла Томек-а: Geschichte der Prager Universität, Prag, 1849. На тійже стр. III. жалує п. В. що и духове житє на праськім університеті не розвинулось в тім напрямку и таким ладом, як се сталось на полудні Европи в Италії, де перед всім плекано науки реальні, як право римське цивільне, медицину и все, що під той час містилось в понятю „artes liberales.“ Не ма чого жалувати, бо управа наук в італійських університетах була дуже нерівна. Звичайно одна наука процвитала с кривдою другої. И так університет в Салерно плекав майже виключно науку медицини, в Бононії переважно науку права. Єдиний університет в Падуї в рівній мірі плекав медицину, право, теольогию и фільозофию (Гл. Brandowski, Założenie uniwersytetu krakowskiego Kraków, 1872, стр. 59). По друге, всі науки в університетах середновічних були на услугах церкви и віри католицької. Всюди подавались вони догматично и то майже з одних и тих самих підручників. А житє духове в Италії розбудили и розвинули доперва гуманісти ведучи борбу с схоластиками и вводячи до шкіл нові учебники и нову методу. Сей рух умисловий відтак перенісся до Німеччини и ту підготовив дорогу до протестантизму. На стр. IV. мильно повтаряє п. В. за Мучковським, Лукашевичом и иншими, що Казімір побудував величаві будинки, в котрих помістив професорів спроваджених с Парижа враз з ученіками. Нині вже єсть

Digitized by Google

річею певною, що проєктований через Казіміра В. будинок ніколи в цілости не станув а лише ограничився до фундаментів и склеплених пивниць, о чім дуже обширно и основно пише Брандовський в повисше наведенім ділі стр. 126 зам. 2 и стр. 258. Також професори не могли бути спроваджені с Парижа, о чім поучає Брандовський на стр. 272 зам. 4. Пан В. згадує дальше про віноване Казіміром 8 катедр права а 2 катедр штуки лікарської, про віноване же одної катедри фільозофічної п. В. не згадав. Отжеж самі науки реальні, а пречінь університет сей знидів!

Трудно згодитись с п. В. (стр. IV.) и глядати причини упадку університету казіміровського в тім, що для духовенства був він за мало духовним а занадто світським а шляхта знов не могла любуватись школою, в котрій на лад університету бононського толковано широко о прерогативах строго монархічної власти королівської насупроти властилюбивої шляхти. Перша причина, що університет казіміровський був за мало духовний, правдива, позаяк сей університет не мав виділу теольогічного. Тому то по части й університет віденський не міг зразу розвинутись, бо був позбавлений виділу теольогічного. Найчастійше ново основані університети в середних віках не мали виділу теольогічного, на котрі папа римський доперва по упливі якогось часу призволяв, коли достаточно пересвідчився о духу університету. Празький університет вимково мав від разу всі 4 факультети. За те друга причина упадку університету казіміровського не згідна с правдою. Внутренному устроєви університету бононського, де ученики безуслівно рядили, професорів собі самі виберали, служив за підставу дух республіканський, котрий загально в Италії панував; крім того в Бононії взяла гору свобідна наука права. Отжеж и університет казіміровський заложений на взір бононського не міг толкувати широко о прерогативах строго монархічної власти королівської. З другого боку шляхта польска не для того горнулась до університету празького, що там не учено строгого цезаризму, як се гадає п. Вахнянин.

Празький університет с кінцем XIV. віку прибрав зовсім устрій університету париського, котрого дух був на скрізь монархічний; ту панували виключно професори, ту процвитала теольогия вимагаюча від своїх учеників безусловного послуху, отжеж и устрій празького університету був монархічний. Треба памятати на те, що в Парижі и в університетах на лад париського університету основаних взяла верх над иншими науками теольогия с фільозофією схоластичною и наука права канонічного, що ті науки були ядром тодішних студий в середній Европі и в часах цілковитої переваги церкви римської стелили своїм приклонникам дорогу до найвисших достоїнств духовних и урядів світських через особи духовні завідуваних. Тим то й брак виділу теольогічного був між иншими (гл. Брандовський стр. 287 и слід.) головною причиною підупадку університету казіміровського, що навіть протестант Caro признає в ділі: Geschichte Polens, 2 Theil, Gotha 1863, стр. 335 зам. 1. Університет казіміровський не упав цілком, як се повтаряє за иншими польскими літератами п. В., але ино підупав. Що сей університет истнував аж до Владислава Ягайли, доказом булля

Digitized by Google

папи Воніфата IX. (1397), в котрій повторені слова с просьби пари королівськоі: Cum sicut exhibita nobis nuper pro parte dictorum regis et reginae petitio continebat, in eorum civitate Cracoviensi ex statuto et ordinatione sedis Apostolicae ab olim fuerit atque sit in utroque iure et alia qualibet licita facultate, praeterquam in sacra theologia, studium generale... и т. д. (гл. Брандовський стр. 306 зам. 30 и 31). Дальші закиди п. В. на стр. V и VI, що до духовного устрою університету краківського зовсім несправедливі, о чім кождий може пересвідчитись з діла Брандовського (стр. 56—64, 78 зам. 14, 300, 310 и слід.), котрий дав всім тим ученим польским, котрих гадки п. В. повтаряє, достаточну відправу.

На стр. X каже п. В., що молодіж польских и руських земель горнулась радо и численно до Праги. Правда, але треба було додати, що се трівало ино до половини XV віку, бо від сего часу університет праський став нидіти. Другий закид на стр. X, будьто би в Кракові не вчено застановлятись, слідити и порівнувати але за те широко розводитись и доказувати теоретично, єсть неслушний. Питаємось, на котрім то університеті тодішнім учено инакше? Так само не дивниця, що устав факультету лікарського в Кракові постановляв, щоби лікарі дбали о душевне спасенє недужого, позаяк се була спільна хиба всіх університетів (гл. Томек стр. 45 и Брандовський стр. 78 зам. 14). Але вже найнесправедливійший закид який чинить пан В. університетови краківському, се закид за науку астрольогні. Як відомо, астрономия належала до квадрівіюм и ii вчено на всіх університетах після Алмагесту Птольомея и після Sphaera materialis Ивана de Sacro Bosco а забобони астрольогічні Птольомея панували ще до кінця XVII століття. Годі нам догадатись, з відки п. В. (стр. XII) на певно знає, що частина біблії Бінера (**ѯаньшь бѣгнєрь Ф брашєвь**) вийшли перед накладами Фіоля, коли одні бібліографи кладуть ii на конець XV а другі на початок XVI віку, бо рік и місце друку невідомі. Швайполт Фіоль видав кромі Осмогласника и Часословця згаданих паном В. ще Тріодь постная и Тріодь цвітная. О першій згадує Копистенський в своій „Палинодіи“. В Осмогласнику читаємо, що книга докінчена **мѣцанином краковьскымь швайполтом фѣоль и знѣмець немецкого родоу франкь.** Думаємо про те, що поки не ма позитивних відомостей, як властиво називався Фіоль и з відки був родом, не належить ёго називати Святополком Фіольдом, наколи він сам себе так не назвав. Швайполт може бути перекрученим з Sviebald (Vigebaldus) так як Beno з Bernhard, Kuno з Konrad, Gert з Gerhad, schweigen з sweigen, schweben з sweimen, vom Schwein = swînîn. Тілько малибисьмо закинути що до вступної річи.

За те не можна винити пана В. за похибки, які вкрались, коли він говорить о Скорині. Ту був позбавлений всяких діл помічних, особливо росийських а мусів ограничитись до тих самих баламутних писателів польских, о котрих повисше згадалисьмо. Питапя, чи Скорина був православним чи католиком п. В. не рішив але прихиляєся більше на сторону тих, що уважають ёго православним (стр. XV и XX). Моею гадкою він безперечно був католиком.

Digitized by Google

Католицизму Скорини доказувала би, кромі наведених п. В. на стр. XIV, и ся обставина, що він через кілька літ учився в Кракові. де ино католик міг бути учеником універзитецьким (Брандовський стр. 76 зам. 13). Навіть коли б ино був підшився під католицизм, то все міг бути наражений, що св. инквізиция, котра истнувала в Польщі аж до Жигмонта I, довідавшись о тім, ёго перед свій Суд завізве. (Брандовський стр. 296 зам. 17). Що Скорина називає язик руський своім природним, се доказує, що він був Русином але не конче мусів бути православним.

Русини-католики могли уживати и уживали язика руського. Самі Ягайлони католики уживали язика руського на дворі своім в Кракові а в руській части Литви був руський язик загально уживаний.

На стр. XIX пише п. В., що Скорина не умів на стілько по грецьки, щоби зробити з грецького добрий переклад. В XV віку наука грецького язика була в Италіі дуже розширена. В Німеччині знали мову грецьку між иншими Purbach (+ 1461), J. Regiomontanus (+ 1476), Bebel (+ 1516), Rack (+ 1520), котрий учив в Липську и Віттенберзі, Celtis, котрий р. 1489 прибув до Кракова и ту завязав товариство Sodalitas literaria Vistulana, котре мало плекати науки клясичні, ба навіть сам учив в бурсі німецькій. Або чиж не міг він научитись грецькоі мови від якого монаха ч. св. Василия? Найліпшим однако доказом, що умів по грецьки добре, суть слова на кінци канона Пр. Богород.: **Доконанъ єстъ канонъ пречистои богородици выложеныи из грѣческого на рꙋски ꙗзыкъ докторомъ Францискомъ сполоцька.** (Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ; Петербургъ 1878, стр. 56). На стр. XX подає п. В. за Вишнєвським знані до сего часу переклади поодиноких книг св. письма Скорини в хронольогічнім порядку. Позволимо собі запитатися, звідки Ввшнєвський и п. В. знають, що книга Рут друкована р. 1517, коли в ній не ма поданого року а надто ся книга має оден штих, о котрім ні Вишнєвський ні п. В. не згадують (Каратаевъ стр. 39)? Вишнєвський не подає року друку книги судіів израільских, п. В. кладе іі на рік 1518, коли тимчасом вона друкована р. 1519. Дальше поміщає п. В. за Вишнєвським Приповісти Соломона між книгами вийшовшими р. 1519. Приповісти Соломона вийшли року 1517 и мають 2 штихи, о чім В. не згадує. Діянія апостольскі мають 351 не 315 картин. Між виданями віленськими Скорини наводить п. В. Псалтир-Часословець р. 1551. Що се за псалтир трудно знати; Вишнєвський таку саму баламутну відомість подає. О Псалтирі однім напечатанім Скориною в Празі 1517 пише Викторовъ: Бесѣды въ Общ. Люб. Росс. Словетн. 1867 стр. 1—27. Другий же псалтир находиться в „Малой подорожной книжици“ напечатаній в Вільні, котра містить в собі: псалтир, часословець, акафісти, канони, шестодневець, святци краткіе и пасхалія. Всі ті статиі напечатані Скориною в Вільні без означеня року и становили одну книгу, як се видно з заголовного листу: **Въ сеи малои подорожнои книжце порѧдꙋ кратце положены сꙋть: Наипервеи псалтырь зꙋполнаѧ.... Потомъ Часословецъ имеѧ нощнꙋю и дневнꙋю слꙋжбꙋ... Акаѳисти и каноны...** и т. д. (Каратаевъ стр. 53). Хотя Строєв начислив 22 книг старого завіта (о чім п. В. на стр. XXI пише), мав на ми-

Digitized by Google

сли лише ті самі, котрих число Вишневський подає на 15 (Вишневський, Hist. lit. pol. т. VIII стр. 446 пише: „dotąd odszukano tylko 16 ksiąg następujących, między któremi z nowego testamentu jeden tylko Apostoł“). Ціла ріжниця межи числом Строєва а Вишневського лежить в тім, що Вишневський числив чотири царські книги за одну а Строєв за 4, тож само Пентатевх Мойсея єсть у Вишневського одною книжкою, у Строєва 5.

Дальші домисли п. В. оперті на даті Гофмана, якобы Псалтир був виданий р. 1551 упадають самі собою, скоро ся дата після повисше сказаного єсть більше чим непевною.

Ю. Б.

ЮВІЛЄЙ ПЯТЬДЕСЯТИЛІТНОІ ЛІТЕРАТУРНОІ ДІЯЛЬНОСТИ
Осипа Гн. Крашевського.

С початком сего місяця дня 2—6 жовтня обходжено в Кракові ювілей пятьдесятилітної літературної діяльности найзнаменитшого сучасного польского письменника *Осипа Г. Крашевського.* Сам по собі рідкий случай пятьдесятилітної невсипущої а всесторонної праці письменничої, тої правдивої служби народнёї, незвичайна популярність сего справдішного лицаря польскої літератури и духового житя, величавий зъізд поклонників ёго знаменитого таланту и ёго широкосяглих заслуг, світлість обходу и однодушність поклону для ветерана літератури — піднесли ціле се свято Поляків до великої ваги и рознесли о нім розголос по усёму світу.

Ювілей Крашевського був для Поляків святом їх духового обєднаня, їх патріотичного ентузіязму и політично-народнёї маніфестациі. Крашевський уроджений (дня 28 липня 1812 р.) в памятнім році перелому Наполеонської потуги так на око многонадійної а на ділі завідної для посмертних порівів старої Речі-Посполитої, уроджений в Варшаві властивім осередку Польщі, вихований серед традициій старої Польщі на ії руінах, очевидець державного упадку свого народу, безпосередний свідок безуспішних подвигів р. 1831, 1848 и 1863 и при тім подвижник и співтворець нового духового відродженя свого народу, — Крашевський, можна сказати, упостачує в собі цілу нову сторону Польщі після ії упадку, и то в тім напрямі позитивнім, що хоч неохотно и з жалем розстається з неосущимими мріями воскрешеня невоскресимої историчности и повертається до д у х о в о ї праці, до интелєктуально-морального відродженя народу, сеї єдино певної поруки будучого житя. В міру, як слабне и счезає надія з оружем в руках здвигнути польский народ до самостійности, потужніє и розвивається діяльність Крашевського, ёго справдішне лицарство духове на літературній ниві свого народу. Не геніяльність але сталенна працёвитість, не реформаторське пророцтво але подаване, так сказати, щоденної духової по́живи для польскої суспільности, не доразовий переворот але повільна, лагідна, ступнева переміна застарілих гадок и поглядів су-

Digitized by Google

спільности новими, більш до сучасного життя и до змінених обставин приспосібненими, повільне роздмухуване нового огню серед погасаючого попелища розбитої батьківщини, — се головна ціха и вага величавої діяльности Крашевського для Поляків, діяльности хоч не геніяльної але безперечно з геніяльностю вповні рівноважної. Тим то й стає Крашевський ученик віленського університету на рівні с тими світилами духового життя Поляків, які вирнули из Вільна и засвітивши величним світлом давно вже роспрощалися с сим світом.

Молодеча праця літературна Крашевського роспочата ще перед р. 1830 перервалась, а бодай затихла в наслідок бурливих випадків польскої революції. По перших літературних пробах*), оголошуваних під псевдонімом Клеофаса Факунди Пастернака, послідує немов период приготовленя (від р. 1831—1840) до слідуючої що раз більше творчої діяльности.

Вже в сих своїх перших пробах ступив Крашевський на поле так званої обичаєвої чи лучче б сказати суспільної повісти. Але все ж таки, можна сказати, шукав він тоді ще за властивим собі полем и звертався до ріжних галузей літератури. У тім периоді приготовуючім робив він язикословні и историчні студия (Słownik polsko-rosyjsko-francuski докінчений опісля через инших авторів; Historya języka polskiego i Gramatyka historyczno-porównawcza języków słowiańskich — обі сі праці остались неоголошені печатно и мали служити К-у до узискання катедри польского язика в київськім університеті. Dzieje Zjazdu Łuckiego z r. 1429. — Wilno od początków jego do 1750 r.) и писав поезиі (видані в Вільні 1838 р.). Проживаючи спершу на Підлясю а відтак від р. 1835 в Волинській губернії (яко державець маєтности Омельно а від р. 1838 оженившись з Зофією Вороновичівною в ii маєтности Городку Волинської губернії) мав він спосібність близше придивитись руським селянам тоді ще вповні закріпощеним. Сі всесторонні так ріжнородні студия и відносини положили основу до ёго так плодовитої а ріжнородної творчости.

Більше голосним стало имя Крашевського доперва с часу, як появилась ёго повість „Poeta i świat“ печат. в Познаню 1839 р., що хоч була випливом певного дисгармонійного настрою так званого Weltschmerz-у автора, однакож може власне для того мала великий вплив на польску публику. Майже в тім самім часі роспочав Крашевський печатно оголошувати частини с пісень основаних на литовських переказах „Anafielas“ — поему „Witolorauda“ (Вільно 1840) „Mindowe“ и „Witołdowe boje“ (1843 и 1845 р.). Може бути що малий успіх сих поем, а може й сам дар обсервацийний студиювати життя сучасне у всіх ёго відносинах повернув с того часу Крашевського переважно на поле повісти, в котрій ёго талант найбуйнійше розвинувся. Доволі буде

---

*) Першої своєї праці літературної не нагадує собі сам Крашевський. Мала вона бути оголошена в р. 1829 або 1830. До сеї епоки належать первісночки: обичаєві ескизи оголошувані в віленських и петербурських польских письмах — „Kotlety“ повість, „Historya Sokalskiego organisty“, „Wieczór czyli Przypadki peruki“ и ин.

Digitized by Google

вказати бодай на головнійші праці Крашевського, щоб хоч мініятурно зобразити его титанічну плодовитість літературну: *Wspomnienia* Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno 1840. — *Pomniki* do historyi obyczajów w Polsce z XVI i XVII w. Warszawa 1843. — Studya do „Słownika malarzy polskich lub obcych w Polsce osiadłych". — *Litwa*, starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania etc. tom I (do wieku XIII.) Warszawa 1847. — *Litwa za Witołda* (историчне оповіданє) Wilno 1850. — *Litwa* starożytna, tom II. (od początku XIII w. do r. 1386), Warszawa 1850. — *Materyały do historyi sztuki w Polsce* (в „Ateneum" з р. 1850.) — *Obrazy* z życia i podróży. Wilno 1842. — Ostatnia z książąt Słuckich (хроніка с часів Зигмунта III.) Wilno 1841. — Stańczykowa kronika (1503—1508) Wilno 1841. — *Listy* Kaz. Nestora ks. Sapiehy, (1773—1776.) Wilno 1852. — *Pamiętniki* Jana Duklana Ochockiego (1772—1802, 1806—1851.) Warszawa 1858. — *Sztuka u Słowian*, szczególniej w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej. Wilno 1860. — *Podróż Stanisława Augusta* do Kaniowa 1787, Wilno 1860. — Podróże i poselstwa polskie do Turcyi. Kraków 1860. Czasy Zygmuntowskie (p. 1572.) 4 т. Warszawa 1846. Крім безчисленних статей критичних, естетичних, літературних и фільозофічних пороскиданих по всіх часописах польских оголошував Крашевський багато літературних студий в осібних книжках, але сі праці мають більше ваги для поняня поглядів самого автора на літературну працю, як обєктивної вартости для пізнаня истоти ii загального значіня.

Повісти Крашевського діляться на дві головні вітви: повісти суспільні, сучасні и повісти историчні. Від р. 1876 роспочав Крашевський ряд историчних повістей, в котрих почавши від перших віків Польщі задумав подати цілу историю Польщі. С сих повістей появилось досі: *Stara Baśń, Lubonie, Bracia Zmartwychwstańcy, Masław, Boleszyce, Królewscy synowie, Historya o Petruku Właśce, Stach z konar.* Другі историчні повісти Крашевського взяті с часів XVIII віку: *Dola i niedola*, 1864.; *Bezimienna*, Lwów, 1869.; *Sto dyabłów* (z czasów 4letniego sejmu). Kraków, 1871.; *Szaławiła*, Toruń, 1871.; *Boża opieka*, Lwów, 1873.; *Hrabina Kozel i Macocha*, Warszawa, 1873.; *Warszawa w r. 1794.*, Poznań, 1873.; *Brühl*, Warszawa 1875.; *Papiery po Glince*, Warszawa, 1812.; *Ostatnie chwile X. Panie Kochanku*, Warszawa, 1875.; *Król i Bondarywna*, Lwów, 1875; *Cześnikówny*, Warszawa, 1876.; *Kawał literata*, Warszawa, 1876.; *Z 7-letniej wojny*, Kraków. 1876.; *Żywot i sprawy Pana Pełki*, Warszawa, 1877.; *Grzechy hetmańskie, Pan na 4 chłopach, Sąsiedzi, Skrypt Fleminga, Syn marnotrawny*, Warszawa, 1879. — З XVI. віку: *Powrót do gniazda*, Warszawa, 1874. а с часів Яна III. *Korczak Janusz i Mieczników*na, Warszawa, 1875. *Powiastki* i obrazki historyczne. Wilno 1843. — *Maleparta.* Lipsk. 1844. — *Starościna Bełzka* z r. 1770—1774. Warszawa 1853. — *Żacy krakowscy* z r. 1549. Lwów 1845. *Ostatni z Siekierzyńskich*, historya szlachecka z czasów Zygmunta III. Wilno 1851. — *Kordecki.* Warszawa. 1852. — *Dyabeł* (u czasów Stanisława Augusta) Warszawa 1855. — *Staropolska miłość.* 1859.

С повістей суспільних належить згадати передовсім повісти з житя людового а именно з житя волинських и поліських селян руських:

Digitized by Google

Ulana powieść poleska. Wilno 1843. — *Ostap Bondarczuk.* Wilno 1847.— *Budnik,* obrazek. Warszawa 1848. — *Jaryna.* Wilno 1850. — *Chata za wsią.* 1854. — *Jermoła.* 1857. Не відмавляємо великого впливу и значіня сих повістей „людових“ для польскої суспільности а именно впливу на ii суспільний світогляд, однакож не можемо згодитись с польскими критиками, що Крашевський має бути недосяглим взором в зображеню людового житя. Правда, Крашевський перший с поміж польских письменників зближився до люду, війшов до ёго убогої хати, „приложив ухо до ёго груди“ и виявив в своіх людових повістях погляд гуманітарний на люд, — польскою на скрізь шляхоцькою суспільностю зовсім нехтований и тоді ще цілковито закріпощений. Він, хоч може не навчив, але старався навчити Поляків дивитись на „люд“ як на людей. Однак, щоб не тілько вступити до селянськоі хати, але й з нею зжитись, наскрізь згрунтувати те житя-бутя людей-крепаків, зрозуміти усю глубину іх горя, усю правду іх житя, іх світогляду, іх бажаня и плачу, споріднитись з ними и заговорити за них и з ними перед цілим світом, видвигнути цілий люд на поле літературного, духового житя, и тим чином стати правдивам письменником — речником людовим, щоб так вистудиювати до грунту душу людову як се зробив Гр. Квітка, щоб так порозуміти и правдиво виспівати людове горе як Шевченко, щоб так реально а заразом глубоко естетично зобразити людове житя-бутя як Марко Вовчок, Нечуй, Федькович и ціла наша народня література, котра то й задля того являється справді народнёю, щоб в писаню не було чути, що тут забрався до селянськоі хати все таки чужий, хоч европейсько-гуманітарнуй чоловік, — сего не міг доказати и не доказав Крашевський мимо своєі працёвитости, гуманітарности и великого таланту. И не диво! Між польскою суспільностю а людом, вже й не говорячи про наш руський народ, истнувала и досі ще истнує глубока пропасть новійшими часами перескакувана але не вирівнана, основана на историчнім житю шляхоцькоі польскоі суспільности и на ii нажитих историчних хибах. Вирівнати ii серед польского народу могли б хіба такі геніі як Шевченко, що сам вийшовши с селянського гурту зілляв люд с цілим народом в одну цілість нерозділиму, вчинив ёго есенцією чи истотою народу. У нас було се можливе, бо наш так званий люд мав не тілько своє внутрішне, хатне, але й своє историчне житя и ціла наша история пішла в підмогу Шевченковому ділу. Не так у Поляків, не так и в Москалів. У них не було величавого историчного житя людового, іх люд не може признатися до историі шляхоцькоі або царсько-боярськоі яко до своєі и задля браку такоі историчноі традиції людовоі, яку має наш руський люд, у одних и других пропасть між верхівям а понизем суспільности остається пропастю. Можна з одного боку дивитись на другий бік гуманітарно, ласкаво, ввічливо, але, щоб разом з людом обнятися и стати жити, треба перш загатити сю пропасть. Чим? — Про се турбуються новіщі московські письменники, про се мусять погадати и польскі письменники, коли хочуть сотворити нове житя свого народу.

Тим то й Крашевський, хоч, правда, злагодив своіми людовими повістями погляди шляхоцькоі польскоі суспільности на люд шляхтою в темноту и неволю загарбаний, хоч проломав шляхоцьку виключність

Digitized by Google

и зашкарупілість и в своіх творах сказав польскій аристократиі не мало терпкої правди, все ж таки не може вважатись людовим письменником в властивім розуміню, так як и ціла польска література далеко ще не є такою народнёю літературою як наша руcько-українська.

Замітити належить, що Крашевський звернув також увагу польскої суспільности на потребу просвіти народнёї и сам був взявся за видаване „Biblioteki ludowéj“ (Варшава 1862. — O pracy. — Swiat i ziemia.) Памятними и для нас, що працюємо неперервно над просвітою народнёю, будуть ёго слова: „у селянина просвіта не скорше поступає як за заможностю и добробутом. Поки селянин буде мусів клопотатись, чи на завтра стане ёму хліба насущного, чи не прийдеться ёму голодувати, поти думка о ёго просвіті оставатиметься проиею“.

В своіх повістях суспільних обійняв Крашевський цілу польску суспільність в ii ріжнородних відносинах и верствах. Заспокоюючи безперестанно цікавість польскої публики щораз новими повістями, визволив він ii спід виключного, далеко не користного впливу французької романістики. А як небудь Крашевського треба зачислити до ідеалістичних повістярів, то все ж таки треба признати, що він брав темата своіх повістей с сучасного дійсного житя и на доволі реальній підставі снував свої ідеали. Лагідність в виказуваню блудів и хиб, так сказати батьківська прихильність и поблажливість, з якою роскриває глубокі рани польскої суспільности, сердечність и щирість виводжених образів — причинились немало до того, що твори Крашевського серед читачів широко росповсюднились и великий вплив и замітний переворот поглядів викликали. Можна похибуватись, чи письменник з більшою рішимостю в висказуваню новых гадок, з більшою енергією в руйнованю зла, з більшою яскравостю в освічуваню недостатків и гріхів суспільности міг би був мати такий приступ до польских читачів и такий вплив, бо ж и без того польска аристократия до самого послідного часу не може затаіти свого гніву на Крашевського за ёго повістярське и критичне зображене нережитої аристократиі польскої. В тім згляді особливо замітні ёго повісти: *Dwa światy*, *Latarnia czarnoksięska*, *Syrena* (Piękna pani), *Powieść bez tytułu*, *Rcsztki życia*. Багато з ёго повістей основується на випадках р. 1860 и 1863: *Szpieg*, *Czerwona para*, *Moskal*, *My i oni*, *Żyd*, *Na wschodzie*, *Dziadunio*, *Tułacze*, *Emisaryusz*, (з р. 1838), *Hybrydy*, *Zagadki*, *Czarna Perełka*, *Przed burzą* (з р. 1830), *Sceny sejmowe*. Дальше належить згадати: *Półdyable weneckie*, *Kamienica w Długim Rynku*, *Złoty Jasieńko*, *Kochajmy się*, *W mętnej wodzie*, *Dzieci wieku* и *Na cmentarzu = na wulkanie*, *Pałac i folwark*, *Sprawa kryminalna*, *Z życia awanturnika*, *Ramultowie*, *Sieroce dole*, *Morituri*, *Nad Sprcą*, *Pamiętniki Panicza*, *Roboty i prace*, *Serce i ręka*, *Dziennik Serafiny*, *Jesienią* и *Klin klinem*, *Nad modrym Dunajem*, *Niebieskie Migdały*, *Ressurecturi*, *Bracia rywale*, *Sekret Pana Czuryły*, *Zaklęta księżniczka*, *Żeliga*, *Ada*, *Dajmon*, *Hołota*, *Jak się pan Paweł żenił*, *Krwawe znamię*. До того ще треба додати, що Крашевський оголошував по всіляких часописях безчисленні статі хронікарські, літературно-критичні, політичні, видавав від р. 1841—1852 часопись літерат. „Ateneum“ (6 томів), був редактором варшавськоі „Gazety Codziennej“, видавав р. 1862

Digitized by Google

и 1863 „Przegląd europejski, naukowy, literacki i artystyczny“ — місячник в Варшаві, Omnibus и Tydzień (в Дрездні), відтак дорічні огляди життя польскої суспільности п. з. *Rachunki* з р. 1866, 1867, 1868, 1869, вже не згадуючи про ёго твори драматичні: *Panie Kochanku* в 3 діях, *Równy Wojewodzie* в 5 діях, *Ciepła wdówka*, *Radziwił w gościnie*, *Kosa i kamień*, *Trzeci maj*.

Не має такого поля літературного, на котрім Крашевський не заявив би своєі діяльности. Можна, правда, замітити, що ся експанзивність ёго духа ослабляє ёго интензивність, але тільки так всесторонний письменник міг виховати цілі покоління нової, хоч не у всім переміненої суспільности польскої.

Спис праць Крашевського виказує за літа від 1829—1849 діл 76 в 147 томах, за літа 1849—1869 діл 112 в 171 томах, від р. 1869—1879 діл 131 в 180 томах, значить Крашевський видав в перших 20 літах річно по 7 томів, в других 20 літах по 9 томів річно, а в послідних літах по 10—18 томів річно, або $1^1/_2$—2 томи місячно! В протягу своєі пятьдесятилітної літературної діяльности написав Крашевський 300 діл в 500 томах, менше більше на 100.000 сторонах. Під взглядом плодовитости переписшає Крашевський не тілько всіх сучасних, але й всіх дотепершних письменників не виключаючи ишпанського Lope da Vega и французького Dumas-a.

Не місце тут розберати хоч би побіжно становиско Крашевського в польскій письменности и стійність ёго так численних а так ріжнородних творів. Ми тілько з верху діткнули деяких сторін ёго діяльности, щоб пояснити ёго справдішну заслугу на почести тепер ёму з усіх сторін віддавані. Сам Крашевський у своій промові до депутацій найлучше освітив свою діяльність и дорогу, котру вказує польскому народови. Згадавши про упадок Польщі, про гріхи и проступки тодішної польскої суспільности и про росповсюднену деморалізацию, виказав Крашевський як Поляки довго блукались, довго порівались безуспішно до оружя, до привернення минувшости грубою силою або завідною дипльомациєю поки помало не надибали властивого шляху духового відродження: духової праці народнёі. Се одно покладає основу до кращої будучности. Академия наук, університети, музеа, товариства історичні, наукові, просвітні и промислові, розвій письменности, росцвіт штуки,— все те являється плодом тої нової духової праці и показує, що тілько тою дорогою народ може дійти до нового життя. Згадавши про закид идеальности, часто підношений против ёго, сказав: „Нині, коли усе хилиться до звірячости — дай Боже остатись нам при наших идеалах. Віруймо радше в загальну любов и братерство як в вічну звірячу борбу о истнованє, віруймо радше в право грубої сили, в право совісти ніж в право тісного егоізму, в згоду и любов не тілько племін але й народів, в усе, що вёличне, святе, добре, красне, що підносить чоловіка а не спихає ёго до звірятн! Горе тим, що не мають ніяких идеалів и блукають в темнощах.“

Коби то тілько Поляки були затямили собі слова Крашевського о любві щирій як племін так и народів! З жалем треба сказати, що навіть серед такої святочної маніфестациі народнёі озвався немилий відголос польскої нетолеранциі. На ювілейний обхід приіхав с Пе-

Digitized by Google

тербурга поляк Спасовичъ, автор исторіі польскоі літератури (в виданю Пипіна и Спасовича: Обзоръ славянскихъ литературъ), не дуже люблений Поляками за відчити о В. Полю виголошені в Варшаві два літ тому назад. Звісний повістяр Иван Тургенєв приятель Крашевського уповажнив Спасовича, щоб в ёго имени підніс тоаст на честь Крашевського. Сповняючи волю Тургенева виголосив Спасович при сій нагоді слідуючу промову: „Не мав би я відваги промавляти при нинішнім обході, коли б случай и склад обставин не казали міні бути речником живчливих а щирих чувств неприсутних людей. Моіми устами ветеран росийськоі літератури, ученик Пушкіна, Иван Тургенєв вносить тоаст на здоровля ветерана польскоі літератури, поета з епоки Міцкевича. Кажу на певно, пише Тургенєв, що в моій особі знаменита більшість интелігентноі Росиі простягає руку до Крашевського. Хоч нинішний обхід бажали замкнути в тісні опруги народнёі виключности, але та виключність не видержує: пукають сталеві обручі, акорд стається повнійшим и до польскоі пісні прибувають тихі але виразні голоси славянські. Серце міні забилось, коли почув я, як с Суконниць на ринок краківський прилюдно розливалась народня мова св. Войтіха (бесіди Чехів) — подія нечувана від Ягайлонських часів. Отсі побратими засіли за столом; другим наказали часові обставини зайняти відрубне становиско; не станули тут самі, але допімнулися, щоб іх при сім пирі згадано. Відповідь на се бажане подають нам наші народні традиціі поетичні. Згадайте панове, як перед літами серед петербурськоі слоти, в навечере повіні, стояли під одним плащем два молодці перед кольосом Петра. Оден з них Пушкін з р. 1824 с тугою згадав приповість Адама про те, як народи позбувшись незгоди злучаться в одній семъі. А й наш Адам розвинув таку ж саму гадку означуючи навіть спосіб міжнародніх відносин. Подав він сю гадку в образі тих альпейських скал с тожсамого граніту, що хилять до себе небосяглі верхи, хоч іх розділив гін води, ледви дочуваючи шум своеі неприятельки. Най же ж хиляться до себе піднебесні верхівя, але най памятають, що іх на віки розділив гін води; най памятають, що легше стояти в родині, як на самоті, що лучше бути кількоро разом, ніж одному; най памятають, що після слів чеського патриоти висказаних р. 1867 в Москві далеко кращу и голоснійшу музику творить десять дзвонів, що одночасно відзиваються з дзвінниці, ніж як би іх зілляно в оден хоч би найбільший дзвін. Думаю, що не посудить мене ніхто о пересадний оптимізм и маячливість, коли вискажу просте бажане. Висказувати бажаня и ставляти метй — се належить до чоловіка; наслідок залежить від обставин. Бажав би я, щоб, коли лучиться завтра чи за десять або пятьдесять літ подібна духова урочистість у котрого небудь с славянських народів, засіли разом и переломались хлібом між собою усі вітви сего великого племени.“

Здається, що не можна було знайти красших и відповіднійших слів над ті, які виголосив Спасович промавляючи в имени московських братів представляючих интелігентну часть московського народу. Тим часом деяким Полякам а именно п. Ксаверому Ліскому ректорови львівського університету дуже не подобався отсей зазив до славянськоі згоди, чи як сказав наш Тарас: „щоб усі Славяне обнялися и прого-

Digitized by Google

ворили слово тихої любови!“ — „Panowie jeszcze Polska nie zginęła!“ озвався кс. Ліске, почім посипались грімкі оплески усіх присутних Поляків, на котрих, як писав Czas, „холодом повіяло від бесіди Спасовича“;— „як довго ми маємо таких мужів, котрих можемо почитати и славити не тілько у себе в дома, але й перед цілою Европою, котрі не тілько у нас але в цілій Европі лишили замітний слід, як довго ми маємо мужів, котрих весь світ почитає, як довго уміємо ім віддати добре заслужену почесть, — так довго, панове, Польща ще не згинула! Але тепер не ма відрубного житя невеликим, слабим народам. Тепер творяться в Европі великі народні и державні (агльомерації) громади. Малі можуть держатись тілько в союзі з більшими... Ми маємо право на истноване: ми здобули се право нашою культурою... Але хто скаже, що ми можемо обійтись без других, що ми маємо змогу як небудь остоятись одні, самі по собі — сей грішить. Ми не можемо остоятись против міліонів пушок и багнетів. Ми готові в політичних ділах лучитись с Славянами, але тілько с тими, що нам щирі приятелі; а думать о союзі з усіма Славянами — се для нас більше як шкодливе. И я Славянин и всі ми Славяне, але підносити тоаст за всіх Славян, отже й за тих, котрих тут не бачимо ні одного заступника, — я не можу! Пити такий тоаст значило б казати, що всі спори скінчились, всі рани загоїлись! Такого здоровля я не можу пити!“ — Ми можемо лишити Ш. Читачам оцінку льогічної сторони сеї промови ректора університету, одже конечно заступника науки, хоч би науки польскої. Злишним було б також тут говорити що про такт, гостинність и галянтність. Се ж просто значить плюнути в лице своєму гостеви, другови Крашевського, речникови „знаменитої більшости интелігенції в Росиі“, вже не згадуючи про те, що тим дано новий доказ польскої загорілости и виключности. Деякі польскі часописи опамятались троха post festum и стараються усправедливити сей поступок „слабою головою“, однакож все таки „холод, який повіяв на Поляків від промови Спасовича“, показує, що як би там ні слаба була чия голова, але сущність дисгармонії Поляків в славянській семъї остається незміненою. Додати треба, що між присутними на обході ніхто не знайшовся, хто би бодай злагодив сю немилу дисгармонію, и так вона осталась політичною маніфестацією Поляків супроти других Славян, котрі з вийнкою Чехів не були заступлені на ювилейнім обході. Як немило вразили слова львівського ректора росийську публику можна догадатись с слів „Нового Времени“: „Скілько в сій бесіді неконсеквенції, нетакту, противорічия, ми не будемо розберати. Ми тілько замітимо, що просто-напросто нечесно, неделікатно, неинтелігентно не випити здоровля тих, що в особі Тургенева пили ёго устами дружне здоровля чоловіка, котрому складано почесть за ёго 50-літну службу польскій літературі“. „Н. Время“ підносить дальше в доволі пересадний спосіб, що Крашевський с тих 50 літ прослужив польскій літературі 40 літ в Росиі, се значить після гадки „Н. В.“, що Росия підмогла до сего значіня и Крашевському и польскій літературі. Дальше нагадує „Н. В.“, що коли Франция лишила Міцкевича професури в Collège de France, не польскі магнати и капіталісти а Хомяков — московський поет — возив ёму до Парижа на підмогу значні гроші зібрані між Москалями. „Знаєте ви сей зна-

Digitized by Google

менаючий факт показуючий доброту московських людей? Знаєте ви сей факт, пане образований ректоре львівського університету? А вам тяжко— противно підняти часу за тих Москалів!" Вконець нагадує „Н. В." що й Семірадський, Модржеєвська, Круліковський, Ріхтер — виховались під російським покровом, що й саму гадку юбілея піднесено найперше в Росиі. Ми конечно не можемо у всім тім притакнути розгоряченому слову „Нового Времени", так як Поляки не з вдячности Росиі, до котрої певно не почуваються, але для старославянської гостинности и новопроповідуваної славянської згодливости и спільности, а в конець бодай зі взгляду на Тургенєва и ёго приклонників повинні були випити тоаст внесений Спасовичом а властиво Тургеневом.

Ювілейний обхід не обійшовся и без инших дрібних диссонансів як пр. те, що Матейко не тілько умисне виїхав с Кракова але мимо виразної просьби заборонив під час обходу виставити в краківських Суконницях образ „Битва під Грунвальдом", що дальше найвисша аристократия польска видимо неохотна держалась в резерві и тілько задля декорациі Крашевського австрийським ордером взяла вконець участь в „балю", що вконець и польске духовенство не взяло участи в тім обході.

Ми бачимо, що обхід ювілея Крашевського прибрав ціху політичної маніфестациі Поляків. До сего причинилось не тілько те, що з юбілеом сполучено освящене відновленої реліквії польскої — Суконниць в Кракові, але й те, що особистість Крашевського обійняла патриотичним ентузиязмом всіх Поляків в трох царствах замешкалих, скликала їх до старинного Кракова и бодай на хвилю дала вираз їх духової єдности народнёі. Тут вже особа юбілята, ёго 50-літна літературна діяльність, ёго культурне становиско — уступили на другий плян, а на першім пляні виступила национально-політична маніфестация польска. Одже ж як ні симпатично відносяться Русини до всякого правдивого прояву культурного, хоч би він виходив и с польскої сторони, як ні радо складають с своєі сторони належну почесть Крашевському яко ветеранови польскої літератури и знаменитому діячеви культурному, все ж таки предвиджуючи сю виключну национально-політичну сторону ювілейного обходу, котрій так учасники обходу як и польскі дневники надавали значіне політично-национального обєднаня Польщі, Литви и Руси, обєднаня котрому Русини и по историчній традициі своій и по найновійшим досвідам з галицького житя ніяк не можуть притакнути, не могли Русини взяти уділу в сім обході, тим більше, що, крім Чехів, ніхто з других Славян не брав уділу и, як показала промова Д-ра Ліского, Поляки зовсім далекі від того, щоб заявитись щирими братами других Славян и своєю ексклюзивностю не вражати тих Славян, котрі як з одної сторони сердечно витають розвій польскої літератури и ії головного заступника в теперішности, так з другої сторони зовсім не мають охоти своєю присутностю санкционувати геґемонічні забаги Поляків зглядом Руси. А крім того национальне роздражнене, яке викликали самі галицькі Поляки між Русинами а Поляками, іх всім ще добре памятні відозви виборчі вимірені против нашої народности — зовсім усправедливляють, задля чого Русини не могли явитись на Краківськім обході не викликаючи різкої дисгармониі. Явитись на сім об-

Digitized by Google

ході не лише літературнім але й політично-демонстрацийнім — значило б для Русинів — говорячи словами Ліского — „що всі спори скінчені, всі рани закриті и загоіні“, тим часом, коли недавно новозадані нам рани струяться кріавим потом нашого народу...

Шузезькова „Reform“, видавана тепер Д-ром Йорданом згадуючи про обхід ювілея Крашевського, хоче добачити новий поворот серед Поляків: „Неначе блудний огник — пише Reform — перескакував дух польскоі нации з одного принципу на другий, з одного екстрему до другого а не находив правдивого огню житя. Противно, пересада и безцільність в змаганях, безграничність и неозначеність величавих розмахів — вели до що раз більшого противорічия и унеможливляли всяке здвигнене до ясноі осущимоі цілн. Ми не хочемо згадувати про разячі супротивности, які заходили між соціяльними, політичними и господарськими змаганями Поляків в Познанськім, а в Галичині з одноі и в Конгресівці з другоі сторони, вже не згадуючи про тенденції польскоі еміграции. — — — В наших часах здається нам обявлятись поворот до лучшого и власне краківський обхід будить у нас надіі на таке получшене. Брак самопізнаня и хиби характеру польского народу оправдували досі слова, що кождий народ терпить таку долю, на яку заслугує. Крашевський виказав в своіх численних романах, оповіданях, поезиях и историчних росправах, в виданих памятниках, описах сучасного стану и безчисленних статях дневникарських, що польский народ в своім историчнім розвою допустився справді великих погріхів и блудів и власне через свої блуди и невластиві поривн стягнув на себе безденне море горя и злиднів“. Одже ж „Reform“ хоче бачити в обході ювілея Крашевського, що цілий польский народ величаючи тепер Крашевського узнав ту головну гадку Крашевського яко правдиву и повертає тим до самопізнаня. Ми однакож будемо иншоі гадки и вкажемо не тілько на промову Ліского, але й на промови всіх Поляків на тім обході. Треба іх тілько прочитати а ніде (з вимкою Спасовича — від котрого „холодом повіяло“) не побачимо такого повороту до добра пожаданаго як для Поляків так и для всіх Славян. Противно, Поляки упоіні побідою над галицькими Русинами скористали з юбілея, щоб перед світом вивести маніфестацию польскоі державности — будь що будь — мрії то ж ексцентричноі особливо при незалишених аспірацнях до панованя в старих границях — над Русинами...

Бібліография.

— **Исторія Руси вôдъ нападу татарского до панованя польского (р. 1340).** Пôсля *Ивана Нечуя.* Книжочка 52. Цѣна 13 кр. а. в. — У Львовѣ, 1879. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка пôдъ зарядомъ К. Беднарського. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвіта“.

Змѣстъ: 1) Першій нападъ Татаръ на Русь. Борба рускихъ князѣвъ зъ Татарами надъ рѣкою Калкою, року 1224 по Хр. 2) Неладъ въ Галичи. 3) Данило лучить цѣлу коренну Русь. 4) Другій на-

Digitized by Google

падъ Татаръ на Русь. 5) Русь зновь очунѣла. 6) Князь рускій Левъ. 7) Порядки на Руси за часовъ кн. Льва. 8) Король рускій Юрій I. 9) Послѣдній князѣ рускій. 10) Занятє Галичины черезъ короля польского Казимира Великого.

— **Дрібна бібліотека.** — 11 — *Еміль де Лавлье.* **Сільска Обшчина в Россіи.** Післьа другого виданья по німецьки обробленого *Карльом Бїхером. Львів 1879.* З друкарні тов. імени Шевченка. В XVI-у стор. 48. Ціна 10 кр.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ.

(Лихоліте на Руси. Збори общ. Качковського в Станіславові. Демонстрация с Телячого против руських книжок шхольних. Повиборчі рефлексні. Кілька слів до пояснення виборчої борби в Станіславівськім. Загальні збори „Рускої Ради“. Відозва Тернопільских Русинів до виділу „Р. Ради“ и до всіх Русинів.)

„Русь роздроблена и завчасу обезсилена межиусобицями не могла здійнятись до відпору невідомому и неожиданому ворогови; в ній не оказалось ні розуму, ні розгляду, а царювало загальне безголове. Князі и іх земські совітники за байдуже мали нову силу, нерозумно дражнили ії, не приготовившись сміло вийшли против неі в степ и там погибли. В слід за сим не робилось нічого для оборони; ніхто не надіявся повороту ворогів; Русини займались дальше своіми дрібними марницями. Проминуло 13 літ и вороги в другий раз появились так само несподівано, як и першого разу; и тепер, після даної науки, Русь не прийшла до розуму....“ Так говорить славний наш историк Костомарів про татарське лихоліте на Руси. Ті самі слова прийдеться повторити будучому историкови Руси о теперішнім лихолітю на Галицькій Руси и о теперішних Русинах с тим хіба додатком, що не одна наука, але наука цілих столітій, наука цілої руської исторні не довела Галицької Руси до розуму. Треба тілько порівнати події с часів нових виборів до сойму р. 1876 с подіями виборів до ради державної р. 1879 и пильно придивитись усему, що у нас діялось и тепер діється, а повисші слова знаменитого историка в повної оправдаються и для теперішности Русинів. „Совітники Руси“ за байдуже мали нову силу своіх ворогів, дражнили ії нерозумно, а не приготовились до оборони, не оказали ні розуму ні оглядности, сміло вийшли на арену виборчу и там погибли р. 1876. В слід за сим не робилось нічого для оборони. Русини займались дальше своіми марницями, своіми межиусобицями и „кували коромоли.“ Проминуло 3 літ и вороги в другий раз появились так само несподівано, як першого разу и тепер, мимо даної науки, Русь не прийшла до рузуму.... Межиусобиці и коромоли ведуться дальше. С поміж народовців озвався в другий раз голос за згодою и полученем всіх животних сил Русинів в одноцільну живу організацию для ратунку батьківщини. „Совітники Руси“ мовчком відвернулись від сего зазиву, а коломийська „Р. Рада“ бризнула в очі народовцям повим ляхоманством. Послідували дальше загальні збори товариства Кач-

Digitized by Google

ковського в Станіславові (дня 23. вересня с. р.), котрим деякі дописувачі німецьких часописей старались наперед надати ціху повиборчої маніфестації Русинів. И тут знов сумний образ історичного „безголовя:“ Замість скріпити сили товариства и зводити їх до діланя для піднесеня просвіти між народом, замість заглянути у власні видавництва, на котрі члени самого товариства нарікали, и порадитись над поправою сих хиб, замість щирої заохоти до праці над просвітою и здвигненем Русинів, — здіймається цілий збір за ініціятивою підмовленого селюха с Телячого до демонстрації против руських книжок школьних! Знавці літератури и язика с Телячого демонструють перед світом, що руські книжки школьні — сей плід довголітної праці найлучших сил интелектуальних між галицькими Русинами „составлины на непонятном для народа языцѣ, так, что мальчику нужно для них переводчика,“ знавці с Телячого, що досі не написали ні одної букви для науки, взивають сих заслужених для Руси людей праці и науки, щоб вони „не калічили русского языка въ книжкахъ школьныхъ“*)!!

О житє бореться наша народність в Галичині, з великим трудом позискує одну руську гімназію не тілько для трьміліонової людности, але одну руську гімназію на цілу Русь, від десять літ трудяться щирі працёвники над укладом руських книжок школьних для шкіл людових и для гімназій, щоб право наше на школи з руським викладом, узнане утворенем одної гімназії, виказати яко дійно осущиме в цілім краю, як далеко сягає наша мова, по десяти літах майже вповні довершують сей перший досі не бувалий великий подвиг нашої народности на полі шкільництва, а тут горстка ворохобників, що нічим не заслужились для нашого народу и навіть одної букви не написали для наших шкіл, горстка людей без найменшої кваліфікації до того, щоб засідати яко судії над трудною десятилітною працею людей науки, видає сумарічний засуд на руські книжки школьні, баламутить несвідомий гурт людей, що ім ще самим учитись и просвічуватись а не засідати до осуду літературно-научних праць, и порuває сей гурт до демонстрації против власної народности! Ми розуміли б критику наукову, котра конечно не може сповнятись на загальних зборах людей потребуючих ще елементарної просвіти, ми розуміли б ще опір против теперішних руських книжок школьних, коли б ті протестанти були с своєї сторони уложили натомість свої книжки після свого погляду и розуму, ми могли б ще зрозуміти, коли б яка академия наук (руська

*) Над книжками школьними трудились досі: проф. Др. Омелян Огоновський (видав граматику латинського язика и книгу для вправи в язиці лат.), Проф. Борковський (видав знамениту граматику грецького язика після Курция) проф. Полянський (написав Фізику и мінеральогию), проф. Верхратський (написав ботаніку), проф. Партицький уложив руську граматику для шкіл людових и читанки), Дейницький (уложив математичну термінольогию и мат. книжки), проф. Романьчук (уложив три читанки) проф. Ол. Барвінський (руську читанку для VII и VIII кл.), проф. Вахнянин (землепись), дир. о. Ильницький (историю, реліг. учебники и психольогию), проф. Др. О. Савицький (геометрию и аритметику для вис. гімн.), Др. Пелеш, о. Шанковський и т. д.

Digitized by Google

академия наук — якої у нас не має) видала загальний суд о книжках але, се мусить нам кождий признати, що п. п. Фялковський с Телячого, Марков, М. Огоновський et comp. не мають найменшої кваліфікації засідати яко літературні судії над проф. Д-ром Омел. Огоновським, Борковським, Верхратським, Партицьким, Полянським, Романьчуком и ин. повисше вичисленими, працёвниками около укладу руських книжок школьних, — а з другої сторони, демонструвати против руських книжок, а рівночасно вихваляти польскі книжки (як се зробив о. М. Огоновський), значить дотати ногами своє рідне слово, щиру довголітну працю своїх людей, ослабляти свою народність и підмагати польонізацию, бо ж, як би там вже ні було, а тепер маємо оден тілько вибір: або истнуючі руські книжки школьні, — або польскі книжки! Чи ж хотіли ті панове прихилитись своєю демонстрациею до сего другого вибору? А в конець вольно спитати, на якій то підставі видали ті панове свій засуд, який то „русский" язик мали вони на гадці и в чім то „исковерканий" руський язик? Ми знаємо, що всяке діло людське, одже й уклад школьних книжок в язиці, досі до шкіл недопусканім, не може обійтись без певних похибок, ми бачили що й польскі книжки школьні далекі від того совершенства, в якім їх бажав представити о. М. Огоновскій видавець „Родимого Листка", що й ті книжки підлягали поправі и змінам, але між поправою и заохотою до поправи а анатемізованем, між науковою критикою а пустими насмішками — велика ріжниця. А з жалем мусимо сказати, що с тої сторони, звідки на Станіславівських зборах піднялася демонстрация, ми досі не стрічали крім таких пустих насмішок, ніякої поважної критики над школьними книжками. Мимоволі пригадуються нам ті сумні часи нашої историчної минувшости, коли проти найкращих подвигів наших борців за самостійність Русі-Украіни, против Хмельницьких, Дорошенків, Полуботків и др. — підіймались демонстрациі с сторони самолюбів и горстки обаламученої черні. И знов приходиться нам повторити слова Костомарова про часи „Руіни": „Але між Русинами все так водилось, що коли хто бажав що зробити доброго для свого народу, тоді зараз находились..... люде, що доносили на них у Москву и всіма силами старались зруйнувати почате діло здвигненя народу до самостійности"....

Перейдемо тепер на инше поле, на поле нашої внутрішної політики галицької. Голоси с краю заміщувані в наших часописях показують, що потрясаючий вплив виборів на Русинів не проминув. Не ма ще кінця справозданям, описам и увагам о виборчій акциі Поляками давно вже забутій. Очевидно біль тріває довше як радість. Однакож всі ті голоси займаються виключно безповоротною минувшостю и не подають ніякого прогляду на будучність, над котрою слідувало б Русинам перш усего застановитись. Одна добра сторона пробивається з оголошених рефлексий над виборами, а се — самопізнанє. Показується, що докори, якими с першу, зовсім несправедливо, обкидувано маси люду, належаться властиво руській интелігенциі, котра не то що не старалась о довіре народу, не ставала в ёго охороні против неприязних впливів, не взяла у свої руки руководства народнёї маси, але ще й до того часто разом с противниками впливала демора-

Digitized by Google

лізуючо на народ и в деяких місцях сама віддалась в непочесну службу польских агентів. „У нас руське священство — пише дописуватель „Слова“ с Коломийщини — може повеличатись такими дивами, які на цілім світі в ніякім иншім народі не бувають; ось декотрі с посеред священства покинули в найважнійшу хвилю конституційну наш народ и звязались против ёго с Поляками, жидами, вірменами и ин. Вважаємо тут на місци подати деякі факта з виборчої борби в Станіславівськім, де кандидував також п. Т. Заячківський, позаяк подибуємо в „Слові“ и „Р. Радѣ“ тенденційні и зовсім невірні вісти, с котрих куються нові оружя против народнёго сторонництва. „В численних протестах виборчих так Станіславівської окресности, як и других, викажеться ціла нечесть и ціле воняюще наспілля побідителів“, — пишуть нам с Станіславова — „нам же Русинам ходить передовсім о те, щоби справу руську внутренну дотично виборів в Станіславові и припалежних повітах на засаді правди, на підставі фактів представити и — дай Боже — полагодити. Передвиборчий комітет (о. Церкевич голова, о. Ст. Коблянський секретар) запросив був на $^{10}/_{6}$ до Станіславова п. Т. Заячківського с Тисьменици на нараду „въ цѣли порозумѣніяся дотычно избираемыхъ пословъ зъ мѣста и села“. П. Т. Заячківський дістав сі запросини $^{10}/_{6}$ в полудне на селі підчас свого урядового комісіонованя а дізнавшись, що з ёго сторонництва никого більше на ту нараду не запрошено, не явився того дня и увідомив голову комітету, що дня $^{12}/_{6}$ буде міг видітись с комітетовими. И дійсно прибув п. Т. З. дня $^{12}/_{6}$ до передвиборчого комітету, де ёму о. Церкевич в имени всіх притомних сказав, що справа кандидатури на села вже рішена (поставлений о. Заклинський) а виборчий комітет предкладає ёму (с. в. Титови З.) кандидатуру на місто Станіславів-Тисьменица и готов ёго „Рускій Раді“ у Львові препоручити. П. Т. Заячківський заявив на те, що він поставлений своєю партиєю кандидатом из сіл и ту кандидатуру вже прийняв, а кандидатури на місто не може прийняти а то тим менше, що „Руска Рада“ поставивши при попередних виборах до Відня на Станіславів и Тисьменицю кандидатом жида зовсім здискредитувалась у міщан. Незадовго потім держала „Руска Рада“ у Львові свої збори и ставила кандидатів на послів. При голосованю над кандидатурою о. Заклинського на повіт Станіславівський с припалежними повітами упав о. Заклінський два рази, а доперва за третим разом по умильній своїй просьбі позискав о. Заклинський голоси о. о. Наумовича и Левицького и при іх помочи став кандидатом „Р. Ради“. Зауважати належить, що о. Левицький сам перший підніс кандидатуру п. Т. Заячківського и піднявся ёго поперати, опісля ж на просьбу о. Заклинського перехилився на ёго сторону и щоб пересадити ёго кандидатуру в „Р. Раді“ предложив письмо від 20 священиків за о. Заклинським. Росночалась відтак виборча акция на цілій лініи. Не довго перед самими виборами подали польскі дневники вістку о о. Заклинськім, котра, будь вона правдива, чинила зовсім неможливою ёго кандидатуру на посла руських селян. З жачем треба скажати, що о. Заклинський не постарався о те, щоб в який небудь спосіб виказати ту вість яко неправдиву. Справа села Зарічя (філіі приходу о. З. Старі Богородчани), комісия деканальна и инші орудки о. З. були ще давно перед виборами

Digitized by Google

голосні и цілій околиці звісні, а тепер, при упорнім мовчаню о. З. на подані факта в польских дневниках, стали сильною перепоною ёго кандидатури. О. Стефан Козоровський с Тисьмениці написав лист до „Р. Ради“, щоби замість о. З. поставила иншого кандидата и поручив п. Т. З. Товариство „Руска Рада“ роздивившись в сій справі візвало письмом з $^{18}/_{6}$ о. Заклинського, щоби с причини тяжких закидів дневникарських и слабих своіх виглядів — відступив від кандидатури и через те убезпечив вибір иншого руського кандидата. В тім самім часі о. Левицький, хоч спершу допоміг до кандидатури о. З-у, писав до „Р. Ради“, щоб відкликала кандидатуру о. Заклинського а поставила кандидатуру п. Т. Заячківського. Але о. Заклинський не послухав завізвання „Р. Ради“, и не спростував поданих о нім вістей, а тілько в „Слові“ обіцяв видати процес польским дневникам за образу чести, чого о скілько знаємо и досі не зробив. Околичне священство бажало порозумітися на якийсь конець з о. Заклинським; п. Т. Заячківський іздив всюди, де ёго на дотичні пересправи взивано, але о. Заклинський уникав ёго, и так бувши в Тисьмениці уникав зійтись с п. Т. З., а до Погоні, де мали зъіхатися ($^{24}/_{6}$) оба кандидати, не приіхав. За той час старалися дотичні люде, щоби підкопати кандидатуру п. Т. Заячківського через „Слово“, котре й дійсно в Ч. 64. $^{24}/_{6}$ видало свій авторитетний засуд на п. Т. З., хоч ёго опісля в мисль §. 19 уст. прас. яко зовсім неправдивий мусіло відкликати. Так само подано неправдиві видумки до „N. fr. Presse“ наче б то п. Т. З. дав слово польскому комітетови, що вступить до пол. клюбу, а коли надосліли вибори, тоді и „Р. Рада“ йдучи за тероризмом „Слова“ наказала дописею до о. Левицького и до виборчого комітету в Станіславові, щоби всіма способами знівечити кандидатуру п. Т. З. И роспочалася агітация против Т. З-го дійсно всіма, а именно нечесними способами. О. К. и многі инші нашептують, що п. Т. Заячківський не є Русин, що він польского пана син, що нема руського священика имени Заячківського, а о. Заклинський голосить, що п. Т. З. „найгірший суд. урядник для селян“, що він „в користь Пузини спровадив три компанії війска на селян в Чорнолізцях, та що селяне проклинають ёго вже давно с цілим ёго накорінком“. Инші хапаються страхопудських концептів, що п. Т. З. „наський — соцыяліст“ и т. д. Сі факта можуть пояснити, чи можна п. Заячківському робити який небудь закид, що з ёго вини не перейшов при виборах Русин, треба ж ще тілько додати, що багато селян, знаючи стан справ о. З. у власній парафії виразно освідчило, що ніяк не дадуть своіх голосів на о. З-го. Тут треба ще згадати и про о. Попеля, против котрого піднесено с стороны „Слова“ закид народнёі зради. Автори сего закиду навикли уважати голосуючих селян яко якийсь механізм без мисли, котрого можна крутити, як кому подобається. Оджеж показалось, що лихі поступки з власними громадянами можуть и у селян вирoдити непоконаний опір проти кандидатури „патріота поза домом“. Факт, що багато селян ніяк не хотіло голосувати на о. З., хоч ті самі селяне готові були голосувати за п. Т. З., знаючи ёго яко діяльного члена „Просвіти“ и чесного судию, показує тілько як „Р. Рада“ и станіславівський комітет самі пошкодили народній справі, понехуючи важкі заміти против кандидатури о. Зак. и ставля-

Digitized by Google

ючи ёго в послідній хвилі яко найвідповіднійшого кандидата Русинів. Що ж до о. Попеля мусимо сконстатувати, що ёго виборці дали свій голос остаточно на о. Заклинського, одже й слова правди нема в тім, наче б то о. Попель с своіми виборцями голосував за Пузиною. Жадали комітетові в Станіславові від о. Попеля, поруки за всі голоси п. Т. Заячківського для о. З., але такої поруки за річ зовсім неможливу, як се повисше пояснено, о. Попель не міг дати ніяким способом."

Ограничаємося на тих фактах поясняючих стан виборчої акциі, в котрій виступав також кандидат народнёго сторонництва, так як нам не ходить тепер о безхосенні рекримінациі, але о саму правду и о те, щоб виказати клеветливе очернюване народнёго сторонництва через людей злої волі.

* * *

На конець по довгих нарадах під напором прилюдної опініі визначив Виділ „Рускої Ради" день загальних зборів товариства „Руска Рада" на 18 листопада с. р. Програма сих зборів досі ще не оповіщена. Нотуємо при сій спосібности потішаючий факт, що преці знайшлися Русини, котрі взялися ввести в діло справу сполученя всіх животних сил Русинів без згляду на іх партийні погляди. Русини Тернопільскої окресности вислали отверте письмо до виділу „Рускої Ради", в котрім взивають виділ постаратися о те, щоби на будучих зборах „Р. Р." були заступлені всі Русини, до якої партиі вони б ні не належали скоро тілько вважають себе за Русинів и такими заявляються, щоби проте перед тими зборами вписувано в члени „Р. Ради" кождого зголошаючогося Русина. Сю відозву підписав в имени Русинів Тернополя и окресности декан о. Василь Фортуна. Заразом оголосили Тернопільскі Русини відозву до всіх Русинів, щоби лучили разом свої роздроблені сили и спільно працювали над слідуючими справами: розбуджували самопізнане и свідомість національну у нашого народа, образували ёго політично и способили ёго до борби за свої права и интереса; щоб загрівали нашу интелігенцию до живого уділу у всіх справах публичних; щоби образованю молодіжи дати народній напрям; щоби перепровадити обнову наших товариств відповідно до интересів и потреб всіх верстов руського народу. Тернопільскі Русини взивають заразом всіх Русинів, щоби вписувалися в члени товариства „Руска Рада". Було б дуже на часі, щоб виділ „Рускої Ради" с своєї сторони прихиляючись до відозви Тернопільских Русинів завізвав від себе всіх Русинів, щоб вписувались в члени сего товариства.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Загальний збір Товариства „Просвіта."**) Дня 16 жовтня с. р. відбулися в кімнатах „Руськоі Бесіди" загальні збори товариства „Про-

Digitized by Google

світа.“ Мимо того, що час зробів назначено на будний день, через що утруднено уділ в зборах великому числу членів особливо с провінції, и мимо несприяючої погоди, зібралось доволі значне число членів, сего разу виключно с самої интелігенції. Явились також члени філій: бортницької, золочівської, коломийської и тернопільскої. Урядник поліції: ком. Зайончковський. — В заступстві голови товариства проф. Д-ра Омеляна Огоновського, котрий задля недуги не міг прибути, отворив зборн заступник голови проф. Улян Романьчук сконтатувавши, що зібралось достаточне число членів статутом до важности зборів приписане. У вступній промові вказав проф. Романьчук на справозданє уступаючого головного виділу за час від 21 Червня 1878 до 1 Вересня 1879 печатно оголошене и членам товариства ще перед зборами розіслане. За сей час прибуло 190 нових членів и засновано нову філію — з ряду пяту — в Золочеві. Головний виділ видав через час своєї діяльности, крім щомісячного „Письма с Просвіти“ від Липця с. р. застановленого, шість а взглядно сім книжочок („Нова Зоря“, История Руси часть I, Звірята шкідні и пожиточні, История Руси часть II. Про тепло и роботу дра И. Пулюя и Молитвенник), с тих 4 книжочки безпосередно для просвіти народу призначені. Уступаючому виділови удалось по користнім переведеню двох процесів перед судом першої и другої инстанциі (о переступство §. 3 и 23 уст. працовоі) и в магістраті яко власти промисловій и в намістництві (о переступство §. 4. устави промислової) визволити товариство „Просвіту“ від всіляких перешкод и напастей задля роспродажі книжок товариства, так що спинена досі діяльність товариства в ширеню книжок просвітних буде могла на будуче розвинутись далеко успішнійше, як досі, тим більше, що виділ подав також о концесию на книгарню „Просвіти“ а заразом порушив справу кольпортажи книжок в цілім краю, котру буде мав перевести слідуючий виділ. Невелика продуктивність уступаючого виділу пояснюється просто тим, що переважна часть виділових чинностей мусіла бути посвячена адміністрацийним и процесовим ділам. — На интерпеляцию п. Лінинського що до уділу „Просвіти“ в юбілею Крашевського відповідає заступник голови, що виділ застановлявся над тим, чи брати уділ в сім обході, але ріщив не брати уділу в обході юбілея, позаяк сей обхід мав ціху не тілько літературного обходу, але й політичної маніфестациі Поляків. По промові пана Лінинського, котрий рад би бачити живіщу діяльність в осередку Русинів, але й не подає ради на бездільність позаосередних Русинів, и після промови о. Д. Танячкевича, що громада, хоч великий чоловік, та все й таки потребує найперш волі, щоб розмахатись орлиними крилами и взлетіти до просвітного сонця, що проте й уступаючий виділ не міг взбитись через хмари адміністрацийних порядків у широку простір просвітного діланя, — прийнято справозданє уступаючого виділу до відомости. — Відтак приступлено до вибору нового виділу. Голосуючих було 51. До виділу вибрано: проф. універз. О. Дра Омеляна Огоновського, ректора техніки п. Уляна Медвецького, проф. Уляна Романьчука, проф. Гладиловича, проф. Цеглінського, проф. Петра Огоновського, п. Петра Погрецького, п. Романа Заклинського и п. Вол.

Digitized by Google

Барвінського. На заступників вибрано: проф. Д-ра Целєвича, о. Стефановича и проф. Громницького.

Заки скінчено скрутінієм, забрав голос п. В. Барвінський яко справоздавець виділу. Вказавши на важність шкіл, сеї підстави духової будучности народу, и на невідрадний в тім згляді стан нашого народу, говорив дальше бесідник: Одним з найтяжших, але й найважнійших здобутків нашої народнёї борби за истноване було виєднанє одної руської гімназиї. Се було перше дійсне узнанє засади, що наш руський язик має право панувати у всіх школах на Руси, що образованє и вихованє Русинів від найнисшого до найвисшого ступіня може и повинно відбуватись в питомім руськім язиці. Але се була тільки засада — право. Треба ще було те узнане право осущити и показати, що ми маємо змогу узнане в теорії право дійсно виконати. Треба було постаратись о школьні книжки не тілько для шкіл людових, але головно для цілої гімназиї. За се важне діло взялася комісия покликана для укладу школьних книжок зложена з дир. о. Ильницького яко голови комісиї, Д-ра Омеляна Огоновського, Д-ра Из. Шараневича, проф. Вахнянина, проф. Партицького, проф. Полянського, проф. Романьчука, проф. Д ра Савицького. — При підмозі ще й других щирих людей науки, як проф. Ол. Барвінський, О. Борковський, И. Верхратський, Дейницький, Лучаковський, Шанковський и др. виготовила комісия не тілько всі книжки для шкіл людових и для висшої гімназиї але й майже всі книжки и для висшої гімназиї. Яка се велична праця уложити стілько книжок школьних в язиці досі до шкіл недопусканім, одже в тім згляді зовсім ще не виробленім, зрозуміє тілько той вповні хто сам заходився коло такого діла. У других високо розвинених народів відбувається така праця легко, бо там виберається с поміж готового що найкрасше и найвідповіднійше. У нас треба було майже усе доперва сотворити. Тож діло укладу школьних книжок, тепер майже зовсім довершене, являється одним з найбільших наших подвигів народніх. Се було сотворене руського шкільництва, се були, так сказати, цивілізацийні хрестини руського народу. Ми, що жиємо ще в тій самій подіі, ми по правді ще навіть не можемо здати собі справи з важности и досяглости сего факту. Але история запише ёго, коли не збільшим, то бодай з рівним натиском як свого часу охрещенє Руси. Тепер доперва сталося наше право живим, дійсним. Можна нам сказати, що наші руські книжки потребують може в дечім поправи, або обнови але де ж у котрого народу не поправляються, не обновляються вони? Але не можна вже нам сказати, що ми не маємо руських школьних книжок. Значить, як широко и далеко гомонить руська пісня — руське слово, там всюди маємо тепер повне право жадати руських шкіл, руських гімназий. Теперішна єдина руська гімназия стається для нас народнім монументом. Перш у сего вона жерелом нашого руського шкільництва, а в друге, як довго вона останеться єдиною на цілій Руси, так довго вона буде свідкувати о кривді нашого народу, котрому не віддають всіх других гімназий. Тепер, коли маємо наші руські книжки школьні, сповняється memento Лешка гр. Борковського звернене в соймі до Поляків, що „даючи Русинам одну гімназию задля консеквенциі мусите віддати ім відтак всі гімназиї на Руси.“ И се

Digitized by Google

дійсно тепер, після спорудженя школьних книжок руських, являється вже тілько яко питанє часу и політичного такту. — Здається, нічого й говорити про те, що людям, котрі трудились, над звершенєм сего величавого діла — укладу руських книжок школьних — належиться щира сердечна вдячність всіх Русинів, цілого народу, так як се діло сповнене справді для добра и слави цілої Руси. З жалем треба сказати, що між Русинами були и є ще люде, котрі чи задля духової мрачности, чи для злосливости кидались и кидаються на наші найбільші святощі народні, на нашу идею народню, на нашого великого поета, на наше щире діланє народнє. Так и не обійшлось без того, щоб ті самі люде не піднесли свого галасу проти руських книжок школьних, сеї трівалої основи духового розвою нашого народу. Се просто значить за хліб кидати камінем, за працю, посвящене и службу народови відплачувати найбільшою невдячностю. Так поступати значить руйнувати народнє діло, народню просвіту, знеохочувати або й відстрашувати ії щирих працёвників, а нам власне треба для ратунку нашого народу як найбільше працёвників, як найщирші заохоти. На нас яко на товаришах „Просвіти“ почиває обовязок дбати про просвіту народню, а просвіта в школах наших и в нашім питомім язиці се найважнійша просвіта, се основа всенароднёї просвіти нашої. То ж годиться нам узнати великі заслуги тих людей, що в поті чола трудились над укладом школьних книжок, годиться нам висказати ім нашу и цілої Руси щиру подяку за їх труд величавий, и заохотити їх до дальшої праці в тім напрямку для добра нашого народу. Про те вношу именем виділу: Світлий збір зволить ухвалити: Товариство „Просвіта“ виражає всім, що трудились коло укладу руських школьних книжок, а именно комісиі для укладаня руських книжок школьних щиросердечну подяку и повне узнанє за успішний труд в скорім и для руського народу хосеннім уложеню и виданю руських книжок школьних.

В сій справі промавляють пп. Лінинський, Підляшецький, о. Танячкевич а и. Вахнянин поясняє, що теперішна комісия для укладаня школьних книжок руських зістала покликана доперва тоді, коли первісна комісия зложена між иншими с теперішного епископа Ступницького, Д-ра Костека, Д-ра Яновського и др. не заявила ніякої діяльности в тім згляді и не видала ні одної книжки. Відтак прийнято повисшій внесок виділу одноголосно з додатком п. Лінинського, щоб сю подяку виразити письменно кождому членови комісиі з осібна.

Після того приступлено до вибору голови. Головою товар. „Просвіта“ вибраний проф. Д-р Омелян Огоновський.

По довшій дискусні прийнято внесок п. К. Підляшецького змодифікований Д-ром Олександром Огоновським: „поручається будучому виділови „Просвіти“, щоби дослідив причин, за для яких не всі Русини посилають свої дітн до руських шкіл и в який спосіб можна б сему зарадити“.

Прийнято внесок п. Вахнянина, щоби виділ „Просвіти“ старався в популярних книжочках пояснити права громади що до школи, а именно право руських громад домагатись руського язика викладового в школах людових. Мотивуючи свій внесок підніс п. В., що руські громади задля несвідомости свого права домагатись руських шкіл па-

Digitized by Google

сивно придивляються тому, як вводяться замість руських польскі школи в чисто або переважно руських місцевостях, що конечно спиняє просвіту. Приклад громади Новиці (коло Калуша), котра подала до кр. Ради школьної, щоби у неї в школі не вчено польского язика, бо наука сего язика в чисто руській місцевости противна уставі а надто причиняється до марної страти часу в школьній науці, — вплине, здається, користно и на другі громади руські и вони певно підуть слідом новицької громади, коли ім тілько розъяснить ся іх права и важність науки в рідним язиці.

П. Сігеріч в довшій промові виказує, як нарід руський досі ще нічим не увіковічнив всім дорогої памяти Тараса Шевченка. Коли другі народи майже по всіх більших містах ставлять памятники для своіх поетів и мужів заслуги, на цілій Руси нема ні одного памятника для найбільшого добродія нашого народу, для нашого поета и воскресителя народу. Тож належало б, щоб постаратись о памятник для Шевченка у Львові, щоб кождий переходячи нагадував собі, що се руський город и що Русь має свого великого генія. Для того вносить, щоб виділ „Просвіти" виєднав у ц. к. Намістництва призволенє на збиранє складок на памятник Т. Шевченка. Коли буде таке призволенє, то при добрих заходах и щирій волі призберають ся потрібні гроші.

П. Д-р Олександер Огоновський нагадує також, щоб не забувати на фонд стипендиї имени Шевченка, перед літами заснований, але тепер нічим не побільшуваний.

Відтак прийнято внесок п. Сігеріча.

Прийнято також внесок о. Д. Танячкевича, щоби виділ „Просвіти" застановився над зміною §. 2 статутів товариства в той спосіб, щоби товариство „Просвіта" мало право уряджувати господарсько-промислові виставы, и предложив відповідний внесок найблисшим зборам.

На внесок п. В. Барвінського загальний збір одноголосно имену є В. о. С. Качалу в узнаню ёго довголітної а знаменитої народнёї служби и великих заслуг так для просвіти народу як в загалі для здвигненя руської народности, почестним членом товариства „Просвіта".

До контрольної комісиї вибрано: п. Д-ра Олександра Огоновського, п. М. Гладишовського и п. Тисовського. На тім закінчились збори о годині 10-ій вечером.

(**О. Качала до руської молодіжи**). Узнаючи великі заслуги Вп. О. Качали для руського народу, вислала руська академічна молодіж адресу ветеранови и непоконаному борцеви руської справи в Галичині. На сю адресу відповів Вп. О. Качала слідуючим письмом вистосованим до руської акад. молодіжи:

Милі Братя! Ще на початку празнин школьних отримав я Ваше письмо з дня 10. липня с. р., в котрім підносите мої труди в обороні прав руського народа, по причині появившоіся книжки: „Polityka Polaków..."

Заслуг я не положив так значних, як іх величаєте.

Воля вправді була добра та средств и сил не доставало.

Яко Русин уважав я завше за мій обовязок по можности причинятися, аби и наш нарід міг с часом занять приналежне ёму становиско межи народами славянськими.

Digitized by Google

История поучила мене, що право историчне признаєся тілько тому народови, котрий в силі здобути ёго для себе и готов боронити ёго против посягательств ворогів своіх. Для здобутя и оборони прав наших потрібна нам сила. Силу може дати з одної сторони наука, и то наука обширна и грунтовна; а з другої сильне почуте народне у маси народа, котре ино просвітою, а просвіта знов скоро тілько на тім язиці осягнути дасться, котрим нарід свої мисли виражає.

Хто о просвіту народа не дбає, намагає просвіщати ёго на иннім язиці, а не на тім, котрим нарід говорить, той або незнає, що спиняє діло и помагає ворогам нашим, або убочні ціли має на оці.

Діло „Polityka Polaków“ була написана, щоби з одної сторони звернути увагу Поляків на згубні наслідки політики, котра и до нині незмінилася: а з другої сторони побудити Русинів до розваги, чи и на нас не тяжить вина, що и так гірка доля нашого народу ще погіршаєся; а в такім разі спонукати Русинів понехати спори домові и взятися до ревної спільної праці на полі народнім. Для того приятно міні було вичитати с письма Вашого слова: Діло твоє загріло нас до дальшої праці, піднесло нашу ревність... бо ту виджу вже в части мій труд надгороджений.

Шельпаки 26. р. Вересня 1879.

Ст. Качала.

— (**Бідні Русини.**) В ч. 242. краківського „Czas-у“ читаємо: „**Na pomnik Mickiewicza** зложили за посредництвом кс. Я. Шведицького: **о. М. Малиновський,** офіциял гр. кат. консисторії; **Василь Ковальский** радця висшого суду; **о. Ант. Петрушевичь** гр. кат. крилошанин; **о. Яков Шведицький** гр. кат. крилошанин; **о. Иван Наумович**; **о. Василь Богонос** (бувший кандидат Р. Ради на посла); Др. А. **Яновський** директор гімназиї; **о. Василь Ф . . . . а**; **о. Алексей Заклінський** (бувший посол до ради державної); **о. Игнатий Галька**; **о. Павло Ясеницький** по 1 зр. а. в. разом 11 зр. а. в.“ Ледво що розійшлася чутка, що Поляки задумали поставити памятник Міцкевичеви, а вже, як бачимо, поспішив „цвіт проводирів Руси“ заявити Полякам свою офірливість и крил. Шведицький піднявся в тій ціли агітациї між Русинами. Застерігаємося з гори против закиду, якоби ми виступали против здвигненю памятника для Міцкевича. Противно заявляємо, що сю вість о памятнику для Міцкевича витаємо дуже радо, так як поставленєм памятника сповнять Поляки тілько давний довг свого піетизму для найзнаменитшого поета польского народу, а з другої сторони в тій гадці Поляків бачимо добрий приклад и напімненє для других народів, щоб шанували память своіх заслужених мужів, бо як сказав д'Израеллі, нікчемний той народ, що не вміє почитати своіх пророків. Не потребуємо, здається, виказувати, що Поляки мають доволі грошей, щоб власними силами здвигнути не оден памятник але цілий пантеон для своіх віщунів и людей народнёї заслуги. Ті, що мали звідки викинути десятки тисяч на агітацию виборчу против Русинів, певно не потребують підмоги другого народу, а именно бідних Русинів, щоб аж при іх помочи виставити памятник Міцкевичови. Доволі буде згадати, що з одного балю урядженого підчас обходу ювілея Крашевського призбирано на памятник Міцкевича над 3000 зр.!

Digitized by Google

Єсть приповідка: сорочка близша від кожуха, — а дальше: перше *своє*, а потім чуже. Звісна річ, що у нас Русинів всяке народне починанє: просвіта народня, література, штука, промисловість и т. д. нидіє задля браку материяльної підмоги. Нам здається, що святим обовязком кождого Русина обертати кождий злишний гріш на ратунок свого народу. Для нас десятки мають ту вагу, що у других народів тисячі, або й міліони, бо Русини в Галичині се ті голодні и голі, що ім за холодом и голодом просвітку не має.

Найкращі пляни, найпотрібнійші діла для ратунку нашої народности лежать занедбані або невиконані задля недостачі материяльної сили. А наш найбільший поет а мученик за жизнь нашу народню, творець нашого відродженя народнёго, геній усім світом узнаний, — забутий, цілком забутий власне тими людьми, що так радо оказують свою офірливість для звеличаня польского поета. Нам здається, що найпершим довгом кождого Русина дбати про належне відданє почести тим, що своє житя положили за добро руського народу, бо коли ми самі не будемо дбати про те, то певно ніхто чужий а именно Поляки не здвигнуть слави Руси.

„А то не діждешся...
Святої правди ні од кого;
Ніхто не гавкне, не лайне
Неначе й не було мене!“

писав Шевченко плачучи над невдячностю Руси-Украіни, за котру тратив свої слёзи, свої літа, свою волю и житя...

„Міні було аж серце мліло,
Мій Боже милий, як хотілось
Щоб хто небудь міні сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За що я Вкраіну люблю,
Чи варт вона огня святого?“

Одже й Галичане, а именно ті люде, котрих скору офірливість на памятник Міцкевича нині подивляємо, не дали ні зломаного крейцаря на звеличанє памяти Шевченка. Були у нас росписані складки на реставрацию могили Шевченка, були голошені складки на стипендию имени Шевченка, ухвалено зберати датки на памятник Шевченка, давано вечері музикально-деклямацийні в память Шевченка и на дохід стипендиї ёго имени, але від тих для польскої величности офірливих „проводирів Руси“ не вплинув ні один крейцар для звеличаня памяти найбільшого генія Руси. Мало того! ті добродії не допустили навіть відправи за Шевченка в наших церквах, вони недозволяли и недозволяють, щоб память Шевченка обходжено в „Домі Народнім“ тій институциї складками народу здвигненій, вони недопускають, щоб слово Шевченка озвалось серед мурів народнёї институциї, а в цілім Домі Народнім (або й в Ставропігиі) дармо глядати навіть за портретом або бюстом нашого Кобзаря. Справді, більшої, не тілько невдячности, але просто ненависти и завзятости против покійного мученика народнёго, більшого упослідженя и зроневірства святої идеї народнёї и свого

Digitized by Google

питомого скарбу через рідних синів Руси не можна подибати в цілім світі.

Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодиі,
Чорнилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях...
. . . . . Плач, Вкраіно,
Бездітна вдовице!
. . . . . .
Доборолась Украіна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Іі роспинають!

Оттак поглянувши на долю Т. Шевченка в Галичині, згадавши наше вбожество, згадавши наш теперішний стан, ми мусимо перемогчи себе, щоб не сказати усего, щоб слідувало сказати сим добродіям за іх офірливість.

Тілько дальше тою дорогою, поневіряйте своє а підмагайте величати на Руси чужу народність, замість Шевченка здвигайте Міцкевича, замість Петра Могили, Шептицького, Яхимовича, Снігурського — ставляйте памятники Пію IX-у, замість руських книжок величайте польокі, — а доведете Русь до спасенія!

Грошеве господарство у св. Юра.

Дня 7. січня с. р. о. Корнило Яворовський, канцлер гр. кат. консисторії у Львові, касиер вдовичо-сиротинського фонду и всіляких фондів консисторських, капітульних и деяких Намістництву належних, віддався добровільно в руки справедливости обвиняючи себе о проневірство значної суми с фондів ёму повірених. З незвичайною скоростю рознеслась та вість по цілій диецезії розбуджуючи серед священства обави, здогади, перестрах, сум и недавно приспані жалі. Здалося, що се з давно громадженых хмар грім ударив в сам осередок руськоі єрархії. Через довгі місяці росли и мішались поговірки. Наконець 20. с. м. роспочалась росправа перед судом присяжних під проводом рад. Уле. В салі судовій явився обжалований в цивільно-священичім строю. Роспочато росправу. На даний знак вводить судовий возьний свідків. Являються без крилошанських відзнак крил. Маліновський, кр. Жуковський, кр. Сінгалевич, кр. В. Бачинський, віцеректор Бачинський, регіст. о. Карачевський, о. Юл. Сембратович и численна канцелярийна и позаканцелярийна прислуга консисторська. По упімненю уступають свідки. Акт обжалованя піддержуваний заст. прокуратора Дром Дилевським оскаржує о. Якоровського, що „с фондів повірених ёму гр. к. мет. капітулою у Львові а взглядно ц. к. Намісництвом яко канцлерови сеі капітули, привластив собі ріжними часами почавши від р. 1873 квоти перевишаючі суму 100 зр. а именно с фондів стипенді Білець-

Digitized by Google

кого суму що найменше 150 р.а с фондів консисторських, взглядно з маєтку бенефіціів, конвентів и церков — разом суму 12.873 р. — проте допустився злочинства проневірства з §. 181 у. кар. загроженого після §. 182 у. к. тяжкою вязницею від 5 до 10 літ.“ На се відповідає обжалований менше більше в слідуючий спосіб: Уряд канцлєра займав я від р. 1871 провізорично а від р. 1873 стало. Р. 1873 вибравсь я на віденську виставу и взявим с фондів вдів и сиріт 400 р. У Відні зайшов я до одної кавярні, де приглядавсь я, як грали в карти. Відтак втягнено и мене до гри с чотирма міні незнакомими мужчинами, с котрих спамятав я собі тілько имя якогось купця з Бродів Гросмана. У пізну ніч, як зачинено кавярню, удались ми до Гросмана, до готелю, де він заіхав. Тут почалисьмо грати м а ч к а. Пилисьмо багато и гралисьмо охочо. В короткім часі програв я 4200 р., бо хоч не мав я таких грошей, але на разі вижичив міні Гросман потрібну суму и все заохочував до гри. По програній зажадав Гр. обеспеки вижиченої міні суми. Не було иншого виходу, треба було виставити вексель на 4200 р. а для забеспеки мусів я сфалшувати на тім векслю підпис Метрополіти. На другий день разом з Гросманом виіхав до Львова. Ві Львові виплатив я Гросманови с фондів, котрі мав в моім перехованю, довжну суму 4200 р., так що р. 1873 взявим с тих фондів разом 4600 р. Не мав я найменшого заміру ті гроші спроневірити. Противно я вважав се яко тимчасову пожичку и мавим певну надію, що ії зверну, бо тоді ще провадився процес урядників консисторських о признанє ім пенсиі, с котрого титулу міні належалось до 2000 зр. Також лишився по моім вітцю значний маєток, о котрий я досі неупоминався и правно неупоминаюсь, але мав я надію, що мій швагер о. Коржинський, котрий осів на парафії мого батька и перейняв по нім всю спадщину, з морального почутя виділить міні мою частку. И справді віднісся я вперед сам, а опісля через о. Павлусєвича до мого швагра, котрий звинявся, що на разі немає готових грошей и дав міні тілько 1500 р., котрі я звернув відтак до сих фондів. Надія отже завела мене, але се вже не моя вина, бо як кажу мав я певні підстави сподіватись, що цілу мою пожичку с тих фондів покрию. Я думав мати можність впжичити с тих фондів, бо мавим перед тим приклад на моіх надстоятелях, що вони, як коли забракло ім грошей, зажичались с тих фондів не подаючи жадної обеспеки. Так кр. Маліновський пожичав ріжними часами ріжні квоти и також инші. Тепер не можу собі всіх случаів пригадати, але пригадую собі, що кр. Маліновський кілька разів пожичав гроші для себе, пожичано и для Метрополіти, пожичано и банкови (75.000 з вдовичого фонду). Так и я не міг бачити в моім поступку ніякої провини, бо, як казав я, мавим повну надію гроші звернути. Дальше поясняє обжалований, що коли в р. 1878 Намісництво задля незложеня рахунків замкнуло ёму пенсию, він не маючи с чого жити мусів черпати на житя с повірених ёму фондів. Крім того, поясняє обжалований, мав я на собі за багако функций и всіляких чинностей, так що я міг помилятись в рахунках так скомплікованих, дещо пропустити, невписати; часто висилав я через помулку по два рази ті самі належитости. Зрешту не я оден відберав гроші; вони приходили и на руки о. Маліновського, або підчас моєі слабости або неприсутности відберав іх

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

IX.

Поховали сини Кайдаша з великою честю, просили священика, занести батька в церкву; як ховали, то читали евангелию трохи не коло кожної хати; після похорона справили багатий обід. Кайдашиха роздала старцям щедру милостиню, дала священикові на сорокоуст.

На четвертий день після похорона, Карпо и Лаврін почали ділитись батьківськими спадками.

— А що, Лавроне, сказав Карпо: розділім тепер грунт по половині, а то батько одрізав міні города, неначе вкрав.

— То й розділім, сказав Лаврін: чи підемо в волость, чи обійдемось и без волости.

— А нащо нам здалася та волость! одміримо по половині город та по половині садок та й годі, сказав Карпо: хіба таки самі собі не дамо ради.

— Про мене, міряймо город и самі, сказав Лаврін.

Карпо взяв довгу та рівну ліщину и почав з Лавроном міряти город вздовж та впоперек. Перемірівши город, вони розділили ёго вздовж по половині и позабивали на межі кілки.

— А що, Лавроне, чи будемо городити тин, чи може, й без тину обійдеться, сказав Карпо.

— А навіщо той тин здався. Адже ж у нас двір коло хати спільний, хоч на ёму стоять и твоя й моя повітка та загорода, сказав Лаврін.

— Про мене, нехай буде так, сказав Карпо.

— Але не знаю, як ще наші жінки скажуть, сказав Лаврін, про матір вже й не згадуючи.

Digitized by Google

— Хіба в мене жіночий розум, щоб я жінок слухав, сказав Карпо.

Тільки що вони переміряли город та садок, с хати вибігла Мотря. Вона вийшла на город и окинула ёго оком з гори вниз, а з низу на гору, потім вийшла на гору и ще раз поміряла грунт очима. Лавронова частка здалась для неї більшою, мабуть тим, що в чужих руках шматок хліба все здається більшим. Вона скинула с себе пояс та давай міряти город попереду впоперек: на Лавроновій половині вийшло більше на один пояс. Переміряла вона вдруге, ой лишичко! Лавронова частка була більша на два пояси.

— Бодай вас лиха година міряла, як ви оце переміряли, сказала сама до себе Мотря и заходилась міряти поясом грунт вподовж: ой гвалт! Лавронова половина виходила довша на цілий пояс, ще й висунулась ріжком на улицю в бузину.

— Потривайте ж! крикнула Мотря на ввесь город: це мабуть свекрушище помагала ім міряти! Це вона припустила собі на оден пояс вздовж та на два пояси в поперек, ще й ріжок у бузині собі одтягла.

Мотря прожогом побігла до хати, держачи в руках пояса, та репетувала на ввесь город. Коло причілка стояла та хворостина, котрою Карпо з Лавроном міряв город. Мотря вхопила хворостину и кинулась у двері кулею, як птиця.

— Це ви, мабуть, з матірю так міряли город, бодай вас міряв сей та той, крикнула Мотря на порозі так, що двері з обох хат разом одчинились, и з дверей повискакували всі: и Карпо, й Лаврін, и Кайдашиха, й Мелашка. Вони повитріщали очі на Мотрю.

— Чого вилупили баньки, неначе мене з роду не бачили? Як це ви переміряли город? Та нехай ёго чорти спечуть с такою мірою! крикнула не своім голосом Мотря й брязнула об землю хворостиною, так що вона аж захурчала.

— Хррр! захурчав насмішкувато Лаврін, чого це ти кричиш, неначе на батька.

— Кричи на свою матір! Я тобі захурчу отією хворостиною, коли хоч. Як ви міряли город, коли Лавронова половина більша и вздовж и впоперек!

— Твого розуму не спитали, бо твого, бач, нема, сказав скривджений Лаврін.

— Неправда твоя, Мотре, спокійно сказав Карпо, заклавши руку за спину.

Digitized by Google

— Бреши сам! ось я тілько що сама міряла. Йди в волость, нехай волость нас розділить, а не свекруха, репетувала Мотря.

— Одчепись од мене, сатано! я й дома не була, як вони міряли. Це правдива причепа! сказала Кайдашиха: бере моє добро, ще й мене лає.

— Йдіть міряйте на моіх очах, а як ні, то я ваші кілки на межі геть повикидаю за тин, а таки свого докажу, кричала Мотря.

Мотря вибігла с сіней и побігла на город: за нею пішла Кайдашиха з Мелашкою, а за жінками пішли чоловіки. Мотря росперезалась и почала міряти город поясом: впоперек Лавронова половина вийшла більша на два пояси.

— А що, чия правда?

— Як ти міряєш? Піддури кого дурнішого, а не мене, крикнула на ввесь куток Кайдашиха: свою половину міряла, то потягувала аж пояс тріщав, а Лавропову половину міряла то аж пояс бгався. Геть, погана! Дай я сама переміряю з Мелашкою.

Кайдашиха переміряла ввесь город впоперек и знов обидві половини були однакові.

— А що, чия тепер правда! крикнула Кайдашиха: ти міряєш собі, то натягуєш, а чужому міряєш, то стягуєш: ти б людей стидалася! Тобі тілько б сидіти з жидівками в крамницях та обдурювати на аршині людей.

— Це якийсь жіночий сажень видумала Мотря, що стягується й ростягується, як кому треба, сказав пасмішкувато Лаврін.

— А оттой ріжок, що в бузину ввігнався, яким сажнем будеш міряти? Не бійсь міні не оддаси? сказала Мотря.

— То одкуси ёго зубами! А де ж ёго діти, коли він вигнався на улицю, сказала Мелашка.

Мотря була сердита, що вийшло не так, як вона хотіла. Вона причепилась до Лаврона за батьтівські спадки.

— Чом же ви не розділили пасіки? сказала вона: аджеж пасіка батькова! Гаращо все загарбали собі в руки! На Лавроновій половині в садку більше двома грушами и одпією яблунею.

— А ти вже й полічила? спитав Лаврін.

— А вже ж полічила и своім не поступлюсь. Садок не твій а батьківський, сказала Мотря.

— То візьми ті груші та пересади на свою половину, крикнув Лаврін.

— Який іх чорт подужає пересадити! Пересадиш, то підвередисся, сказала Мотря.

Digitized by Google

— О, підвередисся, Мотре, коли Карпо не поможе, сказав сміючись Лаврін.

— Вже хоч підвережусь, чи ні, а таки свого докажу, крикнула Мотря и вдарила кулаком об кулак: ходім зараз в волость, нехай нас волость розсудить, а не ти с свекрухою. Дайте лиш нам половину пасіки, а як ні, то бери, Карпе, сокиру та й рубай груші. Я вам свого не подарую, кричала й сичала Мотря.

— Та подивись лишень! на твоій половині все старі груші, а на моій — щепи! сказав Лаврін.

— Мотря каже правду: ви нам дайте половину пасіку, половину овець та свиней, сказав Карпо.

— Овва! який розумний! Забери половину котів та собак! кричала Кайдашиха: а батька хто лупив у груди? Лаврін хоч батька не бив.

— Не бив, тільки трохи вола не роздерли за роги вдвох з батьком, сказав спокійно Карпо.

— А ти забув, що я ще живу на світі? И я маю якесь право на батькове добро. Ти радий мабуть мене живого в землю закопати! говорила Кайдашиха: ти хочеш с своєю Мотрею мене сироту скривдити? Ні, Карпе, нехай нас громада розсудить.

— Як громада, то й громада! Ходімо в волость, бо я своєю часткою не поступлюсь, сказав Карпо.

Карпо з Лавроном та с Кайдашихою пішли в волость, а Мотря з Мелашкою зостались на дворі коло волості.

Волость присудила Лавронові та матері батьківське добро, бо Карпо вже забрав свою частку ще за батька. Як почула про те Мотря, то мало не скрутилась и наробила крику та голосу під волостю.

Од того часу між Кайданенками й їх жінками не було миру й ладу. Карпо й Мотря посердились з Лавроном та с Кайдашихою и перестали заходити до їх у хату.

Карпо й Мотря завидували Лавронові. Тепер Лаврін був багатійший од їх, після батькової смерти. С того часу як Карпо оддівився од батька, він набрався багато лиха, поки зібрався на господарство. Правда, батько дав ёму пару волів и воза, але до того ще треба було багато всякої справи: и сокири, й свердла, й долота, й верёвок, и мазниці, й струга, звичайно, як буває в господарстві. Після батькової багатої хати, повної всякаго добра, Карпова хата здавалась пусткою. Мотря перебравшись в свою хату, сіла на скрині, як цариця на троні, але перед її очима були порожні кутки, порожній мисник. На полиці стреміло два горшки,

Digitized by Google

а на стіні висів один образ. Карпо й Мотря бачили, що Лаврін зостався в батьковому теплому гнізді и, з досади, не знали що й робити. Вони почали мститись над ним, над Мелашкою, а найбільше над матірю.

— А що, Мотре, виграла? Здобрій тим, що тобі волость присудила, дражнилась стара Кайдашиха з Мотрею.

— Дражніть уже, дражніть, як ту собаку, говорила Мотря и трохи не плакала од злости.

Обидві сімъі насторчились одна проти другої, як два півні, готові кинутись один на другого. Треба було однієї искорки, щоб скотилася пожежа. Та искорка впала попереп усего на сміття.

Раз у ранці Мелашка вимела хату й половину сіней, обмела коло своєї призьби, змела сміття до порога та й пішла в хату за рядюгою, щоб винести сміття на смітник. Саме тоді Мотря вибігла с сіней и вгляділа коло порога сміття. Сміття було підметене аж під Мотрину призьбу.

— Доки я буду терпіти од тієї иродової Мелашки! крикнула Мотря на ввесь двір: вона вхопила деркача та й роскидала сміття попід Лавроновою призьбою.

Мелашка вийшла с хати з рядниною. Коли гляне вона, сміття роскидане геть попід її призьбою й по призьбі.

— Хто це пороскидав сміття? спитала Мелашка в Мотрі.

— Я роскидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, сказала з злістю Мотря.

— А зась! не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, сказала Мелашка и почала змітати сміття до купи до порога.

— Не мети до порога, бо міні треба через поріг ходити! ляснула Мотря.

— А вже ж велика пані. Покаляєш, княгине, золоті підківки, сказала Мелашка.

— Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кітку, та натовчу мордою в сміття, щоб вдруге так не робила, сказала Мотря.

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спахнула од сорому.

— А ти, паскудо! то ти смієш міні таке говорити? Хіба ти моя свекруха! Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? роскричалася Мелашка: то ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі!

Digitized by Google

И Мелашка підкидала сміття деркачем на Мотрину призьбу, на стіни, на вікна, аж шибки в вікнах дзвеніли, а що було мокре, те попристало до стіни.

Мотря гляпула й рота роздявила. Вона не ждала од Мелашки такої сміливости и спочатку не знала, що казати.

— То це ти так! То це та овечка, що од свекрухи втікала?

— Ти міні не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікатиму и мовчати тобі не буду! Ось тобі на, ось тобі на!

Деркач свистів, як шулік на повітрі в Мелашчиних руках, а шибки аж дзенькали. Мотря кинулась до Мелашки та й почала видерати деркача з рук. Мелашка була слабіща й випустила ёго з рук. Мотря замахнулась на неї деркачем. Карпо сидів у хаті, почув що в вікна щось порощить. Ёму здалось, що в вікна бє град.

— Що це за диво! небо ясне, а в вікна порощить град, подумав він.

— Гвалт! гвалт! закричала Мелашка. Якого ти дідька чепляєсся до мене, сатано.

С хати вибігла Кайдашиха просто од печі с кочергою в руках. Вона вгляділа, що Мотря підняла деркач угору и готова почастувати Мелашку, и махнула на Мотрю кочергою. Мотря одскочила од призьби, кочерга попала в Мотрине вікно. Шибка дзенькнула, а дрібне скло посипалось на призьбу.

С хати вибіг Карпо, а за ним Лаврін. Три молодиці вчепилися до кочерги та до деркача, кричали, тягались, сіпали ті причандали на всі боки. Деркач розірвався. Нехворощ посипалась з деркача, як піря з гуски. Чоловіки розборонили жінок и розігнали іх.

— Одривай хату! Не буду я з вами жити через сіни, хоч би мала отут пропасти! кричала Мотря: бери, Карпе, сокиру та зараз одривай хату, а як ти не хочеш, то я сама візьму сокиру та й захожусь коло хати.

— Чи ви показились, чи ви попились! говорив Карпо: хто це розбив вікно?

— Твоя мати! Це вже пішлося, наче с петрового дня! Одна обпаскудила міні стіни, друга вікна побила. Ось тобі за те! ось тобі! крикнула Мотря и почала хапати рукою с калюжі грязь и кидати на Мелашчину хату. Біла стіна стала ряба, неначе ії обсіли жуки та гедзи.

Digitized by Google

— Бий тебе сила божа! Не кидай, бо я тобі голову провалю кочергою, крикнула Кайдашиха и погналась за Мотрею. Мотря втікла за причілок, виглядала зза угла и кричала та кляла Кайдашиху.

— Лавроне! одривай іх хату. Про мене нехай Мотря йде жити під три чорти, або під греблю, я з нею з роду з віку не буду жити під однією покрівлею, кричала Кайдашиха.

— Карпе! одривай хату, бо я спалю и іх и себе та й на Сібір піду, кричала Мотря.

— Лавроне! одривай іх хату, бо я готова до сусід вибратись. Зараз піду в волость, та нехай громада зійдеться та роскидає іх хату; про мене нехай розірве та роскидає саму Мотрю по бурянах, кричала Кайдашиха.

С тими словами Кайдашихи накинула свиту та й побігла в волость позивати Мотрю та Карпа. Волосний покликав Карпа на суд. Карпо сказав, що він не думає одривати хати, а то тільки полаялись та побились молодиці. Волосний вигнав Кайдашиху с хати. Слідком за Кайдашихою прибігла в волость Мотря и почала росказувати, починаючи од сміття. Волосний слухав, слухав та й плюнув.

— Йдіть ви собі ик нечистій матері, та про мене повибивайте й очі, не тільки вікна, сказав волосний та й пішов у кімнату ще й двері причинив.

Того ж таки вечера, Кайдашиха повечеряла з дітьми и вже лагодилась лягати спати. Коли чує вона, на горищі закиркали на сідалі кури, закричали й кинулись с сідала.

— Ой тхір на горищі! сказала Кайдашиха.

— А може злодюга лазить, сказав Лаврін.

Кайдашиха вхопила лямпу й вискочила в сіни; за нею вискочили Лаврін та Мелашка.

В сінях було ясно. Хтось лазив на горищі с світлом.

— Хто там лазить! крикнув Лаврін.

З горища ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе ії хто душив. Лаврін вискочив на драбину и заглянув на горище. Там стояла Мотря с куркою в руках.

— Якого ти нечистого полохаєш наших курей! крикнув Лаврін, стоячи на щеблі.

— Хіба не бачиш? Свою курку піймала на вашому сідалі.

— Хіба ж ми просили твою курку на наше сідало? крикнув Лаврін: чи шапку перед нею здіймали, чи що?

Digitized by Google

— Верни лишень міні яйця, бо моя чорна курка вже давно несеться на твоєму горищі.

Мотря лазила по горищі та збірала по гніздах яйця. Сполохані сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ.

— Ой Боже мій! Це не Мотря, а бендерська чума! Вона мене с світа зжене! говорила с плачем Кайдашиха: ще хату підпалить лямпою. Покарав мене тобою Господь, та вже й не знаю за що?

— Мабуть за вашу добрість, обізвалась Мотря з горища и спустила з горища на щебель здорову ногу с товстою литкою.

Одна курка впала з горища й погасила світло. В сінях стало темно. Лаврін стояв, спявшись, на драбину. Мотря сунула ёго пятою в зуби. Він сплюнув у сіні. Мотря сунула ёго по носі другою пятою. Горяча литка посунулась по ёго лиці. Мотря була вже готова сісти ёму на голову.

— Куди ти сунесся на мою голову! крикнув Лаврін и почав трясти драбиною: не лізь, бо я тебе, сяка така душе, скину з драбини!

Лаврін скочив у сіни и почав трясти драбиною. Драбина стукала об стіну.

— Скинь ії з драбини додолу, нехай собі голову зверне, щоб знала як лазити на наше горище, кричала в темних сінях Кайдашиха.

Лаврін прийняв драбину. Мотря повисла на стіні. Половина Мотрі тиліпалась на стіні, а друга половина вчепилась в бантину, як кішка, однією рукою та ліктем другої руки. Мотря держала в руці курку, и не хотіла ії пускати, а в пазусі в неї були яйця, дуже делікатний крам. Мотря боялась паробити в пазусі яєшні, держалась за бантину и ніяк не могла видертись назад на горище. Низча половина тягла ії вниз.

— Ой лишечко! ой упаду! ой, ой, ой! гвал...т! зарепетувала Мотря не своїм голосом.

Од того гвалту Карпо не всидів у хаті и вискочив у сіні с світлом. Лаврін стояв серед сіней з драбиною Мотря тиліпалась на стіні як павук на павутині.

— Драбиною ії плещи, та добре! кричала Кайдашиха: нехай не збірає яєць на нашому горищі.

Кайдашиха кинулась до драбини и була б справді почастувала низчу половину Мотрі драбиною, але Карпо вирвав драбину в Лаврона, пхнув матір так, що вона трохи не перекинулась, и

Digitized by Google

підставив драбину під Мотрю. Вона злізла до долу с куркою в руках.

— Оддай міні яйця, злодійко! нащо ти покрала наші яйця? репетувала Мелашка.

— Це моя курка нанесла! говорила Мотря, втікаючи в свою хату.

— А хіба ж твоя курка іх позначила, чи що? Як не вернеш яець, я піду в волость, говорила Кайдашиха.

— Про мене йдіть и за волость, кричала Мотря с своєі хати, витираючи ганчіркою яєшню в пазусі.

Мелашка засвітила світло, половила в сінях свої курки и повикидала іх на горище. В обох хатах ще довго було чути крик. Той крик стихав помаленьку, як хвиля на воді після вітру, доки зовсім не затих.

— Одривай хату од цих злиднів! говорила Мотря в своій хаті Карпові.

— Чи ти здуріла чи що? пепаче хату одірвати так легко, як шматок хліба одкраяти. Ти знаєш, що то буде коштувати?

— Щоб там не коштувало, одривай, а ні я сама одірву, говорила Мотря.

— А ну, ну, попробуй. Оце видумала таке, що й купи не держиться.

Одначе швидко після того Карпо побачив, що Мотря говорила таке, що держалось купи.

На другий день Кайдашиха прибралась и пішла до священика жалітись на Мотрю. Вона росказала все діло не так священикові, як матушці. Матушка дала бабиним онукам коржиків та бубликів, печених с сахаром. Кайдашиха принесла ті гостинці, роздала Мелашчиним дітям. Мотрині діти почули носом гостинці и повибігали в сіни. Кайдашиха роздала й ім по бублікові.

— Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка, крикнула Мотря с своєі хати.

Діти забрали гостинці, та давай махати рученятами на бабу та промовляти ті слова, що ім доводилось не раз чути од матері.

— Баба погана, баба злодійка! лепетали діти.

— А гостинця взяли од баби, ще й бабу лаєте, сказала Кайдашиха и заплакала.

Мотря вискочила с хати, поодпімала од дітей бублики та й кинула собакам.

— Чи ти людина, чи ти звірюка, сказала Кайдашиха, втераючи слёзи.

Digitized by Google

Того таки дня Мотрин старший хлопець напився Мелашчиним кухлем води коло Мелашчиної діжки, бо в сінях стояло дві діжки з водою: Мотрина по один бік, Мелашчина по другий. Малий хлопець, не розбіраючи материнського погляду на право власности, вхопив кухоль с тієї діжки, що стояла до ёго близче, але якось не вдержав кухля в руках, впустив та й розбив.

Кайдашиха вискочила с хати и наробила шелесту.

— Бач, продова душе! вчила дітей мене лаяти, а твої діти міні шкоду роблять, крикнула Кайдашиха до Мотрі в двері: йди лишень сюда та подивись!

Мотря вискочила с хати й подивилась. Черепки лежали долі, а хлопець стояв, засунувши пальці в рот и схиливши винну голову.

Кайдашиха, недовго думавши, вхопила кухоль з Мотриної діжки та хрёп ним об землю.

— Оце чорт ёго й видав! Старе як мале! зовсім баба з глузду зъіхала. Що вам дитина заподіяла? крикнула Мотря.

— Твої діти такі зміюки, як и ти. Наплодили вовчинят, то не пускай іх до моєі діжки.

— То сховайте свою діжку в пазуху, а кухля міні купіть, бо ви не дитина, сказала Мотря.

— Овва! гаращо роспустила своіх дітей, як зіньських щенят. Не діждеш, сказала Кайдашиха.

— Коли так, то я й вам віддячу! сказала Мотря.

С тими словами вона побігла в Лавронову хату, вхопила с полиці горшка и хрепнула ним об землю. Мелашка й Лаврін тільки роти пороздявляли.

Мотря вибігла с хати. Мелашка за нею.

— Коли так, то й зугарна до московськоі закуцині, закричала Кайдашиха, як несамовита, вбігла в Мотрину хату, вхопила с припічка здорову макітру, та хрёп нею об землю.

Карпо схопився з лави. Ёму здалося, що мати з ума зійшла.

— О стонадцять чортів вам з Мелашкою разом! За таку макітру я знаю, як вам віддячити, закричала Мотря, бліда, як віск. Вона вскочила в Лавронову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків, що сохли на лаві. Горшки застогнали; черепки посипались до долу.

Кайдашиха, не довго думавши, вхопила кочергу, Мелашка вхопила рогача та в Мотрину хату! Кайдашиха лупила кочергою горшки на полиці, Мелашка частувала миски рогачем на миснику.

Digitized by Google

Горшки сипались с полиці, як яблука з яблуні, неначе земля тряслася.

Кайдашенки так здивувались, що ім здалось, що молодиці зовсім показились. Лавронові впала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака. В Карпа була така сама думка. Ёму здалось, що до Мотрі вже приступає. Але глянули вони, що с полиці сипляться горшки, а з мисника миски, та давай обороняти полицю та мисник. Карпо насилу поборов матір и одняв од неї кочергу. Лаврін висмикнув з Мелашчиних рук рогача и спас жизнь трём полумискам.

Всі три молодиці насилу дихали. Вони разом кричали, гвалтували, лаялись. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати.

— Ти — змія люта, а не свекруха! кричала Мотря: буду я чортова дочка, коли не розібю тобі кочергою голови.

— Хто? ти? міні? своій матері? сичала Кайдашиха: Карпе! ти чуєш, що твоя Мотрунька говорить на мене? То це ти так говориш міні, своій матері? Карпе! візьми вірёвкў та повісь ії зараз в сінях на бантині, бо як не повісиш, то я ій сама смерть заподію.

— Карпе! візьми налигача та привяжи на три дні й три ночі свою матір серед вигона коло стовпа, як скажену собаку, нехай на неї три дні собаки брешуть, нехай на неї три дні вся громада плює! Вона мене або отроіть, або зарубає, верещала Мотря.

— Що ти кажеш? щоб мене мій син, моя кров, та привязав налигачем серед вигона на сміх людям? сичала Кайдашиха: ось я візьму мішка та накину тобі на голову, як скажепій собаці, бо ти нас всіх покусаєш.

Кайдашиха витягла спід лави порожпёго мішка и кинулась до Мотрі.

Карпо тільки очі витріщив и не знав, кого слухати: чи вішати жінку, чи привязувати налигачем матір.

— Ти злодійка! ти покрала в нас яйця! кричала Кайдашиха и кинулась до Мотрі з мішком у руках.

— Брешеш, не докажеш! ти сама злодюга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана панщину, кричала Мотря.

— А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене погано? пищала Кайдашиха: чом тебе чорти не понесли на Басарабію або за границю?

Digitized by Google

— Овва! за таке паскудство та оце тікала б за границю! Тікай сама хоч під шум, під греблю! гвалтувала Мотря: ти злодюга, ти змія, ти відьма!

— Хто? я? я відьма? я злодюга? сичала Кайдашиха: ось тобі на!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю та не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила диркача й сунула держалном Кайдашисі просто межи очі.

— Ой лишечко! виколола проклята змія міні око! заплакала Кайдашиха и вхопилась за праве око.

В неї з ока потекла кров. Лаврін та Мелашка побачили кров и розлютувались. Вони кинулись обороняти матір. Лаврін пхнув Мотрю. Мотря дала сторкача на лаву. Карпо кинувся обороняти Мотрю и пхнув Лаврона. Лаврін ударився об миспик. Три полумиски, спасені Лавроном од наглої смерти, посипались ёму на голову.

— Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину с твоєю проклятою матірю, с твоїм иродовим родом, кричала Мотря.

— В волость ії, сучу дочку, розбишаку! в тюрму ії! Одривай, Лавроне, іх хату, бо я сама полізу, та буду зривати кулики.

Лаврін и справді розлютувався. Він ухопив драбину, приставив до стріхи, вискочив на покрівлю и почав зривати кулики с Карпової хати. Кулики сипались на землю. На хаті заблищали крокви й лати, як сухі ребра.

Тим часом Кайдашиха зумисне розмазала кров по всему виду, замазала в кров пазуху, повисмикувала спід очіпка волосся та й побігла до священика, а потім в волость и наробила там гвалту.

— Ой Боже мій! дзвоніть у всі дзвони! Карпо з Мотрею вбили Лаврона, вбили Мелашку, вбили й мене! Рятуйте, хто в Бога вірує! кричала не своїм голосом Кайдашиха в волості: скликайте громаду та зараз, зараз!

Волосний и писар, побачивши окрівавляну Кайдашиху, полякались и побігли до Кайдашенків. За ними бігла Кайдашиха та кричала на все село. Волосний с писарем прибігли в двір и вгляділи живого Лаврона, котрий сидів на хаті та зривав кулики. С хати вибігла Мелашка, зовсім жива, а за нею Мотря.

— Рятуйте мене! голосила Мотря: як мене знайдуть зарубану сокирою, то нехай вся громада знає, що мене зарубала свекруха! Рятуйте, хто в Бога вірує!

— Чого це ти кричиш? сказав голова: аджеж ти жива, ще й кричиш на все село.

Digitized by Google

— Рятуйте мене! вона мене вже вбила! репетувала Кайдашиха.

— Чи ви показились, чи що, сказав писар: бігає по двору й кричить, що її вже вбили. Що тут у вас скоїлось?

— Ось що скоїлось! тикнула пальцем на своє око Кайдашиха.

— А ти що робиш ото на хаті? крикнув голова до Лаврона, зараз міні злазь та давай одвіт перед нами.

— Не злізу, доки не одірву Карпової хати, говорив Лаврін и швиргонув куликом волоспому на голову.

— Якого ти нечистого кидаєсся куликами? Зараз міні злазь, а то я полізу та сам тебе стягну та всиплю тобі сотню різок, кричав волосний.

Лаврін трохи прохолов, зірвавши півсотні куликів, и зліз до долу. Волосний с писарем пішов у хату: в Лавриновій и в Карповій хаті валялись купами черепки.

С хати повибігали діти, вгляділи страшне окрівавляне бабине лице и підняли гвалт. Собаки брехали на писаря та на голову аж вили. С села почали збігатись люде. Волосний с писарем, та с кількома громадянами повели в волость Кайдашенків, іх жінок и Кайдашиху. Вони насилу росплутали іх діло и присудили Карпові одірвати хату и поставити окроми на своєму городі, бо Лаврін, як менчий син, мав право зістатись в батьковій хаті и за те був повинен додержати матір до її смерти. Громада присудила розділити грунт між Кайдашенками по половині.

Волосний таки посадив Мотрю за бабине вибите око в холодну на два дні.

Після такої колотнечі стара Кайдашиха заслабла. В неї нагнало око, як куряче яйце. Око стухло, але од того часу вона всліпла на праве око.

— Господи! од чого це в нас почалася колотнеча в сімъї? думала Кайдашиха: це воно недурно: це, мабуть, майстрі закладали хату не на смерть, а на колотнечу.

Кайдашиха надумалась піти до священика и попросити ёго, щоб він освятив хати. Не сказавши нічого Лавронові й Карпові, щоб вони часом тому не спротивились, Кайдашиха побігла до священика и попросила ёго посвятити хати.

Наступав храм в семигорській церкві и молодиці на селі почали мазати хати. Мелашка й Мотря, як раз того дня полізли в печі, щоб іх вимазати.

Digitized by Google

Кайдашиха прийшла до дому с священиком; з ними прийшов и дяк с паламарем. Одчиняє священик в хату двері, дивиться, с припічка теліпаються дві нозі с пальцями до гори, пятами вниз. Мелашка полізла в піч и лежала там, перекинувшись до гори та мазала в печі небо.

— Оце заходилась мазати піч! загомоніла Кайдашиха. Зараз вилазь та піди приберись.

Мелашка с печі почула, що в хаті заспівали дяки, и почала висовуватися с печі. На ній була драна стара свита; на свиті були скрізь дірки, дірки спереду, дірки ззаду. Через дірки світилося тіло. Бідна молодиця засоромилась, и кинулась в сіни та й утікла на горище.

Священик покропив свяченою водою хату й сіни. Кайдашиха просила ёго посвятити и Карпову хату; ій все таки жаль було сина. Карпо не любив попів и, тільки зачув в Лавриновій хаті дяків голос, зараз дременув с хати в повітку.

Кайдашиха одчинила двері в Карпову хату, а там знов с припічка тиліпались ноги пятами до гори, пальцями вниз. Товсті литки стреміли, як дві деревини. В печі лежала Мотря.

— Що це таке, Кайдашихо, в твоій господі? Куди не повернись, скрізь стремлять ноги, сказав священик, осміхаючись.

Священик покропив Карпову хату, а жартовливий дяк взяв кухоль с прилавки и, позад священика, покропив Мотрині ноги.

— Який там чорт хлюпається водою? крикнула Мотря с печі? Ось я вилізу то так тебе покроплю віником, що не знатимеш, куди втікати...

Мотрі здалося, що то грається котра небудь дитина.

Кайдашиха заплатила священикові, а Карпо виглядав с повітки, доки піп та дяк вийшли з двору, и тоді вернувся до хати.

— Нащо, ви, мамо, навели в мою хату попів та дяків? Хіба я вас просив, чи що? сказав матері Карпо.

— На те, щоб твоя жінка не била горшків та не вибивала очей, сказала Кайдашиха: нашу хату майстрі закладали на твою Мотрю.

— То святіть, мамо, попереду себе, бо й ви не безвинні: набили горшків у двох з Мелашкою більше од Мотрі, сказав Карпо.

— Не жартуй сину! ти ще молодий. Памятай, в тебе діти, в тебе худоба. Гляди лишень.....

— Та вже святіть не святіть мою хату, а я ії одірву та й не буду закладати на колотнечу, сказав Карпо и зараз заходився одривати хату та ставити на своєму грунті.

Digitized by Google

Двір був невеликий, а як ёго розділили, то очевидячки обидві половини стали ще менчі. Стара хата стояла на улицю боком, бо хати в селах ставлять вікнами й дверима на південь, а південь припадав не на улицю. Карпо поставив свою хату недалечко од лавронової. Вона стояла до лавронових дверей задвірком. Мотря кричала, щоб Карпо загородив такий тин, щоб и птиця через ёго не перелетіла. Карпо мусів перегородити и двір й огород.

— Оттак би ти, Карпе, давно зробив, то були б и горшки цілі, и в твоєї матері очі не повилазили б, говорила Мотря.

Перебули Кайдашенки зіму на окремних дворах и дві сімъї почали по трохи миритись. Попереду почали забігати з однієї хати в другу діти. Ім байдуже було про батьківську колотнечу. За дітьми почали забігати один до другого батьки для своєї господарської справи: то за стругом то за свердлом, то за сокирою, попереду в повітки а потім и в хати, а вже за ними почали любенько через тин розмовляти и жінки. Тільки Кайдашиха не ходила до Мотрі: сліпе око на віки загородило ій стежку до неї. На кайдашевій давній оселі повіяло миром. Щоб не бігати кругом через ворота, Карпо й Лаврін зробили в дворі через тин перелаз.

Мир між братами ствердився ще більше задля господарської справи, задля спільної вигоди.

Карпо, одрізнившись од батька, спочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався на своє господарство. Він був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. В ёго була тільки пара волів и, як ёму треба було спрягатись під плуг, він ніколи не просив волів у батька, а шукав спільників між чужими людьми. В Лаврона зосталась пара батькових волів. Карпо спрягався з Лавроном и вони вдвох орали попереду карпове поле, а потім лавронове. Карпо ходив за плугом, а Лаврін був за погонича. Спільня вигода присилувала іх помагати один другому и в оранці, и в сійбі, и в заволікуванні, и в возовиці.

Саме тоді пішла залізна дорога с Києва недалечко од Семигор. Селяне почали держати коней и ставали під хуру, возити на залізну дорогу сахар з близчих сахарень, борошно с панських та жидівських млинів. Карпо й Лаврін купили й собі по коняці. А так як на одному коневі далеко не заїдеш и багато краму не завезеш, то вони спрягали коней під одну хуру и ділились баришами по половині.

Digitized by Google

Податі були великі, плата за землю була чимала; и Карпо й Лавріи побачили, що поле ненастачить ім грошей на податі, и мусіли шукати заробітків в осінній та зімній безробітній час.

Громада в волості вибрала Карпа за десяцького. Карпо чоловік гордий та жорсткий, з ёго буде добрий сіпака, може ёго боятимуться хоч баби та молодиці, говорила громада.

— А може, панове громада, ми виберемо за десяцького Мотрю, прикинув слівце один жартовливий чоловік.

— Не можна! вона повибиває всім бабам очі! гукнули чоловіки сміючись.

Прийшов приказ з волості рівняти дороги, поправляти мости, та насипати на болотах греблі. Карпо загадував людям на роботу и поперед усего звелів скопати той капосний горбок на горі, вище свого города, на котрому ёго батько поламав десятків зо два возів.

— А ну, Лавроне, бери заступа та йди на роботу! загадував Карпо братові.

— Піди вижени на роботу свою Мотрю, промовила стара Кайдашиха.

— И Мотрю вижену, й Мелашку вижену. Ви думаєте, що пожалую? говорив Карпо.

Він и справді мусів вислати на роботу и свою Мотрю. Люде прокопали вивіз навскоси, так як колись радив старий покійний Кайдаш, ще й горбик молодиці знесли в приполах під Карпів тин.

Минуло чимало років після панщини. Громада трохи заворушилась и почала встоювати за свою вигоду, за своє громадське право. Громаді прийшлось полаятись с паном.

Недалеко од села був хутір. Там на семигорському полі текла невелика річка. Багатий пан в давні часи загатив ії здоровою греблею и вийшов здоровий на верству ставок. Пан поставив на ставку питель. Але вище од ставка с тієї річки одділялась течія, вже не на панському, а на людському полі, в городі одного чоловіка. За часів панщини пан загатив и ту течію греблею, бо тоді вся земля була панська. Тепер семигорська громада почала медитувати, що та гребля на течії на громадській землі. Карпо нараяв дуже хитру штуку: прокопати через огород чоловіка канаву, вище панської греблі, пустити в неї воду з річки, та й поставити в городі громадський млин, щоб було чим оплачувати волость, та громадську пошту.

— Е! добре ти радиш, Карпе! гукнула громада. Подаваймо лист до мироваго посередника.

Digitized by Google

Подала громада лист, посередник дозволив ставити млин. Карпо зібрав людей. Канаву прокопали в одну міть, накупили деревні, найняли майстрів — и громидський млин виріс, як з землі.

Але паньский питель перестав молоти на одно колесо. Пан наличив на громаду кільки тисяч карбованців и подав бумагу в суд. А громадський млин меле собі потроху та заробляє гроші на громадські справи, доки суд не рішив, що громадське діло про млин правдиве.

Пан розсердився и заборонив селянам пускати череду на свою толоку. Прийшлось селянам погано. Доки людський хліб стояв у полі, не можна було пасти череди в озимині та ярині. Громадськоі толоки було мало. Випасу зовсім не було. Громада загомоніла.

— Що це таке с паном! Ми ёму збіраємо хліб за невеликі гроші, а він не пускає череди на свою толоку. Змовмося та берімо більшу плату за роботу на лану та на буряках! кричав Карпо: нехай знає, як шанувати громаду.

Громада підняла плату за роботу. Пан не схотів поступитись, а чоловіки и молодиці, закинувши сапи на плечі, повертались с поля до дому. Іконом догнав іх аж коло царини, вернув на буряки и поступився більшою платою.

Пан поступився більшою платою за роботу, а на випас все таки було трудно. Карпо й Лаврін мусіли спродати кілька овець та свиней. Карпові й Лавронові було трудно хазяйнувати. Й літом и зімою вони заробляли то на полі в пана, то ставали під хуру, и все таки ім трудно було широчити своє господарство. Викуп за землю, подушне, плата на волость, на школу, на пошту, все те витягало останні гроші с скрині.

Господарство в Кайданенків не широчилось, а все стояло на одному місці. Лаврін зовсім не вдався в батька: він и в рот не брав горілки, а Карпо тільки в ряди-годи, часом любив випити по чарці з добрими людьми. Заробляні гроші не розлітались марно, а все таки и не зоставались в скрині.

Тим часом громада знов почала діло с паном. Один багатий жид з містечка заплатив панові добрі гроші и купив собі право поставити в селі на паньскій землі шинки. Він заквічав своіми шинками село с чотирёх боків и пустив горілку по дешевшій ціні, ніж у громадському шинку. Люде кинулись за горілкою до жидівських шинків. Громадський шинк стояв порожний; в ёго ніхто й не заглядав.

Digitized by Google

Волосний зібрав громаду. Кайдашенки почали кричати в громаді.

— Панове громада! говорив Карпо: нехай ніхто с села не купує горілки в жидівських шинках. Посадімо коло шинків десяцьких та соцьких, нехай дрючками одганяють людей.

— Я сам сяду з дрючком и буду одганяти, хоч би й свою рідню! гукав Лаврін: нехай жиди посидять дурнички ціле літо над своїми бочками. Посидять та й підуть.

— Добре Кайдашенки говорять! загула громада. Посадімо людей та й не пускаймо нікого в панські шинки.

Громада порадилась и розійшлась.

Жид побачив, що непереливки, взяв відро горілки одніс волосному; друге одніс писареві, зібрав до себе в шинк десять чоловік таких, що заправляли громадою, и поставив ім ціле відро горілки.

— Чого нам змагатись, говорив хитрий жид: нащо вам мене обіжати. Буду я заробляти, будете й ви. Я поставлю ціну в своїх шинках таку, як у вашому, ще й зараз заплачу на волость сорок карбованців одчіпного.

— Чи вже заплатиш? гукнули чоловіки.

— Ой, ой! чом и не заплатити для добрих людей: ви думаєте, що я жид, то в мене й душі нема! Я готов и на церкву дати. Ет! та що й говорити! Ог вам хрест, коли не ймете віри!

И жид перехрестився зовсім по християнський.

— Чи ти ба! жид хреститься! гомоніли люде.

— Ви думаєте, що я не поважаю вашої віри? Та я готов жити з вами, як з братами, підлещувався жид. Ог вам ще відро горілки! Суро! а винеси гостям оселедців та паляниць! гукнув жид до жидівки.

Сура здихнула на всю кімнату, так ій було шкода оселедців, але вона винесла и поклала перед людьми на столі.

— Іжте, люде добрі! ви думаєте, що я жалую для вас? говорила Сура: ой. вей мир, ой, ой! прикинула вона вже тихенько виходячи с хати.

Люде пили, закушували та слухали Берка, а Берко неначе грав ім на цимбалах своїми облесливими словами.

Давні панщанники порозвішували вуха та слухали Берка. Ёго слова, підсоложені горілкою та приправляні оселедцями, так и влазили в іх душі. Вони не знали, що жид вибере ті сорок карбованців, и за оселедці, и за ту горілку, що вони в ёго дурнички пють, з іх таки кишень, то недоливками, то водою, підлитою в горілку, та вищою платою.

Digitized by Google

Люде ростали, як віск, и почали хвалити жида. Декотрі вже були зовсім пяненькі.

— Так що ж, панове! та ще й які панове! Що тепер пан перед вами! Ви, Грицьку, тепер пан! От хто пан! Що схочете в волості, те й зробите! Ви, Петре, тепер господар на все село, ніби князь! Тепер ви пани, а пани вже перевелись на ицькову сучку, благав Берко мужиків: так що ж, панове, чи згодитесь громадою оддати мині й свій шинк и будете пускати людей в моі шинки? Я подарую сорок карбованців на волость, а за ваш шинк зараз покладу гроші на стіл!

— А добрий, бісовоі парі, жид! гукнув один пяненький мужик, ще й гроші зараз дає. Будемо стояти на сході за ёго!

— А вже ж будемо, ще й на церкву покладе! А перехрестися, Берку! Чи ти ба, як бісова пара кумедно хреститься!

Берко хрестився и сплёвував на бік.

Саме в той час Карпо Кайдашенко іхав з ярмарку, вглядів коло панського шинка купи людей та й став. Берко знав, що Карпо горілки не любить и на сході йде все проти ёго. Він сховався в кімнату.

— Здоров був, Карпе! гукнув Грицько и почав обнімати та цілувати Карпа. Гостра неголяна Грицькова борода колола Карпове лице, як голками.

— Та здоров був... говорив Карпо, одвертаючи лице: та годі вже годі.

— Здоров був, соколе! та зайди бо в шинк та випий хоч чарочку з нами! говорив Грицько и знов ухопив Карпа руками за шию и цмокнув ёго в щоку.

Грицькова борода подряпала Карпові щоку, аж кров виступила.

— Та одчепись ик нечистій матері! оце припало, пробі, цілуватись! Аж кров виступила на щоці.

— Серце! голубчику! Чи вже ти оце не випеш з нами хоч по одній чарці, хоч пів чарки! Та тут же такий добрий жид! а! що вже й казати! аж хреститься сучий син!

Грицько розвів знов руки и наставив губи.

— Та одчепись собі! Ліди обніми та поцілуй мою коняку, коли вже припала охота цілуватись, говорив Карпо: а чого це ви горілку пете в жидівському шинку, спитав Карпо.

— Та бодай не казати... сказав Грицько: тут такий добрий жид, такий добрий, чорт ёго знає, де він такий добрий взявся.

*

Digitized by Google

Благодареніе Богу и всім святим, він и на церкву дає, ще й перехрестився! Ото кумедія!

— А ви забули, що самі на громаді постановили...

— Серце, голубчику, сивий лебедику! говорив пяний Грицько, тикнувши колючою бородою Карпові в піс: та не цурайся нашого хліба, солі.

Карпо бачив, що с пяним розмовляти тільки гаяти час, вдарив коняку батогом. Віз покотився.

— Карпе! Карпе! та зайди бо та хоч по крапельці, хоч пів крапельки! гукав ззаду Грицько и біг за возом.

На другий день зібралась громада. Прийшов Карпо и вдивився. Громада співала вже пичої; волосний та писар тягли за громадою и кричали, щоб оддати Беркові и громадський шинк, не тілько що пускати людей по горілку и в жидівські шинки... бо Берко зараз платить гроші...

— Папове громада! погана ваша рада; я не пристаю на це! сказав понуро Карпо и одійшов од громади на бік.

Громада оддала Беркові громадський шинк, хоч Берко на церкву грошей не дав, а тільки дурив пяних мужиків.

Громада дорого потім заплатила хитрому жидові...

Берко приймав за горілку не тільки пашню, а навіть сіно й солому. Понесли люде мішками пашню в Беркову комору, а Берко тільки бороду гладив білою рукою, дивився, як пяні мужики валялись під ёго шинком, та зараз таки підняв чортячу ціну на горілку у всіх шинках.

(*Конець буде.*)

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шеля.*

V.

Радикальні сторонництва.

В зовсім соціяльно здорових порядках повинен би цілий народ бути консервативною масою, а серед него повинні б бути тілько групи реформові, котрі би опиралися на конечности розвитку всяких порядків суспільних. Для елементів опозиційних не повинно б бути місця; єдина опозиция могла б складатися хіба с таких людей, котрі через свою власну провину стали в суперечність с порядком суспільним. Свіжа, палка війна здорова може в науці або політиці, конечна може подекуди в житю народів, але в соціяльнім житю воєнне положіне ані конечне ані здорове. Не здорове, бо завсіди є випливом довголітної нужди одної части

Digitized by Google

суспільности; а не конечне, бо суспільні установи в загалі не є нічо конечного, але залежать від розуму и доброї волі членів суспільности. Появленє великого опозиційного табору, се виразна ціха нездорових порядків суспільних. На всякий спосіб появленє сильної, активної опозиції є фактом на тілько корисним, що та опозиция не вибухне тоді відразу насильним способом, але буде прилюдно змагатися, и то аж тоді, коли угніт нічне уступати и свобіднійші думки нічнуть брати перевагу. Нинішна социяльна демократия, се справді плід ліберальної ери. Але всеж таки пісна се потіха, що ось то давнійше гірше бувало: тим, що тепер стає чим раз ліпше, не можна успокоюватись, а тим менше задля сего закладати рук. Такими загальними понятями та фразами не можна вести суспільної політики. Противно, треба передовсім пізнати, що́ се за такий той рух опозиційний, які ёго основи и яка сила, як він повстав и як тріває, а тоді вже легше буде добачити, чи и як можна ёму зарадити.

Що такий рух, як нинішна социяльна демократия, нападаючий на основи суспільности, міг бути викликаний поодинокими людьми, зроблений штучно, и що затим може бути утишений усуненєм ёго провідників або через хитромудре опрокинене теорий, на котрих операєся, сёму можуть лиш такі люде вірити, котрі або не знають и азбуки в суспільних ділах, або задля осіб зовсім забувають про факти. Се послідне може лучитися таким людям, котрі є або були „втаємничені“ в суспільнополітичну агітацию и раз у раз маючи перед очима дрібні обороти кружків та осіб стратили в кінци самі віру в реальність цілого руху. Се стара история про камердинера, що служить у великого політика и знає всі ёго приватні хиби а той свій досвід переносить вкінци на ёго широку політичну діяльність. Між тим тутка може тілько безсторонний историчний огляд цілого розвитку довести до правдивої оцінки руху, а такий огляд не лишає в нас и найменшого сумніву о тім, що причини опозиційного руху лежать в самім ладі новійшої суспільности, а не в революційних єдиницях.

Про повстане и истоту новійшого стану наємних робітників, о кілько сего було потрібно для сеї розвідки, була мова в другім розділі; так само вияснено там, як серед того стану могло вкорінитися социяльдемократичне змаганє, с. є. змаганє до політичної власти для суспільних реформ на користь немаючих, значить, для повного осущеня ліберальних идей рівности и свободи. Ми виділи, як розвивалася социяльдемократична теория аж до Люі-Бляніївського сформулованя. Що в тім сформулованю вона могла мати вагу не лиш для Франциі, але й для цілої нової суспільности, се розуміеся само собою, бо прецінь та суспільність в границях германсько-романського культурного круга в культурнім и економічнім згляді однакова.

В Німеччині ще при революційних рухах 1848 р. не було мови о самостійній політиці немаючих верстов; ті рухи були наскрізь „ліберальні“, були послідним доповненєм переміни феодальної суспільности в ліберальну, котра то переміна почалася ще від французької революциі. Що не досить ще самого зруйнованя давних форм, — се почувано вже тоді в Німеччині. Доказом сего Шульце-Делічівські проби організувати „самопоміч“ и загальна симпатия, яку стрітили ті проби

Digitized by Google

у всіх тодішних лібералів. Але розуміється, що новий лад мусів потрівати довший час, мусів достаточно розвитися, заки могла бути якась мова о виділеню и згромадженю недоволених елементів.

Як звісно, аж з вступленем Фердинанда Ляссаля настала в Німеччині хвиля, від котрої змагання наємно робітницькоі верстви, доси розріжнені та на помацки блудячі, одержали міцну точку зєднання и опори. Від тої хвилі почало в Німеччині творитися властиве робітницьке сторонництво з ясно означеними змаганями; идеі сего сторонництва, розуміється, не могли бути инші, як тілько соціяльдемократичні.

Кождому ясно, що Ляссаль за короткий час своєі діяльности — від 1862 р., коли перший раз в берлінськім робітницькім товаристві висказав свої идеі, аж до року своєі смерти 1864, коли видав свою книжку „Капітал и праця“, — не міг би був так живо вповти робітникам почутя єдности и клясового противенства супротив предприємців,— и ёго вплив помимо зовсім невеликих добутків осягнутих за житя, не був би так трівалий та глубокий, коли б підстава сего всего не була вже вперед готова, не лежала в самім ладі суспільнім.

Особистість и наукове значіне Ляссаля[1]) зовсім нас ту не обхо-

---

[1]) Легко зрозуміти, що в так тісній розвідці, яку подав Г. Шель про дуже обємистий предмет суспільнополітичних сторонництв в Німеччині, не може бути основного и всесторонного оціненя поодиноких діячів виступаючих на суспільно-політичнім полі. Тож не буде злишним подати суд о Ляссалю А. Шеффлёго, одного з найзнаменитших сучасних економістів, а то тим більше, що оцінка Шеля и понисше подані слова Брандеса не видаються нам у всім вірними. „Годі заперечити“— пише Шеффле в своім ділі Kapitalismus und Socialismus — — „що позитивні помисли Ляссаля подібні до Люі Блянівських идей. Загальносуспільну тенденцію сполучену с помислами заведеня державних банків подибуємо висказану вже у Марльо-го и то далеко яснійше як у Ляссаля. Гадка: знести місцеву конкуренцію и поодинокі ризика через єдність витворюваня (Productionseinheit) загапяє агітатора (Ляссаля) у пропасть комунізму. А се просто знівечило б всяку поруку господарности (Wirthschaftlichkeit). Се проста химера, регулювати цілий процес витворюваня через центральні асоцияції при чім очевидно мусіла б відпасти индивідуальна одвічальність усіх за найвідповіднійшу ощаду коштів и найвідповіднійше витворюване ужиточної вартости (für wirksamste Kosten- und Gebrauchswerthgebung). Ляссаль нігде не бере на увагу відносин між питанем живота а питанем залюдненя. Духом буйний, сміливий, оригінальний, почасти навіть учений під зглядом способу и форми критики, Ляссаль значний тілько тим, що розбудив між масами робітників рух суспільний и конституційно-політичний; але ті важкі помисли, якими він баришує, се не ёго власність, и ті гадки позитивноі реформи перекував він незручно, а по части и поверховно. Мимо того економічний и конституційно-політичний рух робітників викликаний Ляссаль-ом ніколи не устане, а соціяльна демократия черпає багато духовоі пóживи з Ляссальових писем“. (стр. 373—374.)

Digitized by Google

дить*); можна оцінювати ёго, як хто хоче; сего одного годі заперечити, що ёму вдалося з дивною бистротою погляду з наукових добутків викувати оружя для живої суспільної боротьби и через те згромадити розсіяні елементи соціяльного опору в одну воєнну силу. Наукові добутки міг він брати від цілого ряду своїх попередників-соціялістів, почавши від Сен-Сімона, и коли розглянемо науку Ляссаля, котра згромадила довкола себе робітників, то й справді ії важне суспільнополітичне ядро покажеся в грунті річи не чим иншим, як тілько тою соціяльдемократичною теорией, котру приготовив Сен-Сімон, а різко сформулував уже Люї-Блян. Иншою вона й не могла бути, скоро

На иншім місци пише Шефле: „Ляссаль використав критичні идеї Маркса в спосіб агітаторський. С позитивними проектами реформи Ляссаля не має Маркс нічого спільного; Маркс відкидає в тім згляді всяку спільність з Ляссальом. — Ляссаль, так сказати, вимінив на дрібні гроші идеї Прудона и Маркса и то в спосіб справді оригінальний, колючий, буйний, хоч заразом свавільний, насмішкуватий и несправедливий".

Ляссаль надіявся багато користи для суспільнополітичного здвигнення робітників через допущене загального голосования. Кн. Бісмарк, свого часу великий приятель Ляссаля, ввів в житя загальне голосоване. Але виспідки загального голосования так у Німеччині, як и у Франції, а именно послідні часи парляментарної истории в Німеччині показують, що и загальне голосоване не підносить робітницького стану до такої потуги, яка потрібна до конституційного осущення робітницьких забагів. Противно, показується, що не тілько одно правительство, як звичайно говорять, але й дуже значна переважна часть цілої суспільности рішучо противна соціяльдемократичним забагам. Замисли соціяльдемократів не можуть навіть приближаючо знайти такого відгомону и такої підмоги серед цілої суспільности, яку мали ліберальні змаганя свого часу серед загалу суспільности абсолютно правленої. Загальне голосоване, як небудь впровадило кількох заступників соціяльдемократів до парляменту, однакож з другого боку відслонило одну з найслабших сторін соціяльдемократичної агітації. *Пр. Ред. Пр.*

*) Для оцінки Ляссаля гляди: Георга Брандеса: Ferdinand Lassalle. Ein literarisches Charakterbild. Aus dem Dänischen; Berlin, Dunker, 1877. Там перечислені и схарактеризовані найважнійші письма Ляссаля. Его діяльність представляє Брандес ось як: „Від марта 1862 до червня 1864 написав він не менше двайцяти статей, с котрих три чи чотири и що до обсму и що до змісту — цілі книжки, а с котрих найбільша часть помимо короткости и зрозумілости містить таке богацтво думок и написана с такою науковою прецизією, якої не здибаємо в многих великих книжках. Крім того в тім часі говорив він бесіду за бесідою, радився з одною депутацией робітницькою за другою, виграв кільканайцять політичних процесів, провадив дуже обширну кореспонденцию, заснував „Загальне німецьке стоваришене робітницьке" и впорядкував ёго заряд. — „Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus Jagetzow, mit einer Einleitung herausgegeben von Adolf Wagner", Берлін, 1878. — Франца Мерінга: „Die deutsche Socialdemokratie, ihre Geschichte und ihre Lehre. Eine historisch-kritisshe Darstellung"; Bremen 1877. (Сего року вийшло друге видане сеї книжки).

Digitized by Google

йшло о те, щоб подати робітникам програму и реальну ціль для їх клясовоі боротьби.

А програма Ляссаля була ось яка:

В истнуючім економічнім порядку не дістає праця всіх своіх витворів, але маса робітників, працюючих на чужім капіталі, збувається робучою платою, котроі мінімум виносить як раз тілько, кілько виносить мінімум предметів конечних для вдержаня робітника при житю[2]),

---

[2]) Так званий „желізний закон робітничоі платн“ „das eherne Lohngesetz“ годі узнати яко правдивий. Коли Ляссаль говорить, що робітник за свою працю дістає лише як раз тілько, кілько виносить (мінімум) найменша сума предметів конечних для вижившеня робітника, то треба на те пригадати дальші слова того ж самого Ляссаля, що плата робітника повстає в мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для удержаня робітника. Отже ж перше мінімум зовсім не однозначне с послідним мінімум, бо перше єсть абсолютне с. є. таке яке дійсно безглядно є конечне для удержаня робітника у кождого народу и в кождім краю, а послідне єсть тілько взглядним (релятивним) именно відповідним до того, що після даних привичок народніх, в ріжних сторонах и в ріжних часах відмінних отже й не однакових, вважається яко до удержаня робітника конечне. И так належить пригадати, що коли для кождого чоловіка дасться означити одно безвзглядне мінімум конечного удержаня и воно остається незмінним, то противно взглядне мінімум конечного удержаня, після поглядів и привичок певного часу и певного народу обчислене, раз враз міняється и єсть в тім самім часі ріжне в ріжних краях, або в ріжних часах ріже в тім самім краю и у того самого народу. И не диво, бо перше мінімум є випливом сталих фізиольогічно-біольогічних правил, а послідне мінімум випливом раз враз змінливих поглядів и навичок суспільних, культурних и економічних. Так бачимо, що мінімум удержаня робітника обчислене після „навичок и поглядів народніх“ в Англіі, Франціі, Німеччині, а у нас, дуже різко ріжниться, так що пр. в Англіі уважається яко мінімум удержаня робітника те, що у нас ледви чи вважається яко мінімум удержаня чоловіка с середноі кляси. И на відворот: мінімум удержаня нашого робітника уважалобся тепер в Англіі яко зовсім невистарчаюче мінімум удержаня робітника (після англійських навичок народніх). Коли б затим була й правда, що робітник одержуючи в платі тілько мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для ёго удержаня (об чім поговоримо поніжше) и задля того робітник ніякоі частини своеі праці не міг капіталізувати, то причина неможности капіталізації у робітника лежить в „даних навичках народніх“, котрі ёго ведуть до спóживи цілої своеі плати, а не в тім, що наче б то він абсолютно не міг нічого с тоі плати по над конечне удержане оощадити и капіталізувати. С того, що робітник с причини „даних навичок народніх“ споживає цілу свою плату и нічого не капіталізує, ще зовсім не виходило б, що він управнений до більшоі платні або що з економічних взглядів належиться ёму більша плата, бо такаж сама неможність ка-

Digitized by Google

а впрочім регулюєся попитом за робучими силами з боку предприємців и подажею праці з боку робітників, не маючих переважно крім своєі праці ніякого жерела утриманя. Таким способом наємні робітники

піталізації може задля „навичок народніх“ наступити и у всіх инших верстов суспільних. Пр. єсть фактом загально знаним, що галицький шляхтич (посідач доволі великого маєтку) с свого господарства не дістає навіть тілько, скілько при „даних навичках народніх“ (а взглядно шляхоцьких) конечне до удержаня шляхтича и що в наслідок того галицькі шляхтичі не тілько нічого не капіталізують, але й що раз більше задовжуються. Чи ж се мало би бути „das eherne Lohngesetz der Galizischen Grossgrundbesitzer“? И чи можна казати, що причина сего упадку лежить в тім, що шляхтич дістає за малий уділ в зиску с свого господарства? Нам здається, що тут як там лежить причина в злих, бо економні невідповідних „навичках и поглядах народніх“ на конечність певних видатків, и що за те треба устороиити ті погляди и навички и не вважати певних видатків для житя не абсолютно конечних яко беззглядно конечних.

По друге. Засада „що робітнича плята завсіди хитається (а властиво держиться) около того мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для удержаня робітника“, єсть блудна, бо тілько вимкова, часова а не повсюдна и всечасова, через те й не можна казати, що те мінімум є сталою нормою регуляції плати. При теперішнім устрою економічнім остається головною нормою регуляції плати: подаж и попит за роботою а властиво стосунок між подажею роботи а попитом, так що коли попит за робітниками більший як подаж роботи, то плата роботи йде в гору и на відворот. Природна плата (der natürliche Lohn) єсть та, яка виходить тоді, коли подаж роботи и попит за робітниками рівноважаться в способі економічний с. є. так, що услівя економічного витворюваня (продукції) и услівя економічного розвою робітника остають ненарушені. Се єдина дорога здорового розвою економічного, бо тоді тілько обеспечений розвій продукції и розвій робітників. Всякі схибленя від сего правила потягають за собою господарські некористи. Конечне удержане (der nothwendige Unterhalt) стається нормою регуляції плати доперва при надпродукції сил робучих. Тоді обнижається плата робітника не в наслідок якоі злоі волі каніталістів, але просто в наслідок превеликоі конкуренції подажі робучих сил, котрі не маючи належного розміщеня (попиту) по конечности віддаються в найми за мінімум свого удержаня. Коли ж ще в подажі роботи враз з робітниками безмаєтковими співубігаються (конкурують) робітники з маєтковими засобами, тоді перші робітники можуть попасти навіть пониже мінімум конечного удержаня пр. коли враз с професийними дніорністами убігаються о дніорну пенспоновані урядники, коли з безземельними робітниками убігаються о роботу господарі и т. п. (Порів.: *Schäffle:* Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft. Dritte Auflage. 1873 Bd. II S. 435—488). Праця в економічнім обороті є по просту товаром (eine Waare) и для того плата роботи підлягає тим самим правилам як ціна товару. Вар-

Digitized by Google

економічно слабші — стають супротив капіталістів, котрих економічна сила лежить як раз в їх капіталі. Для того то робітник звичайно може добитися тілько такого доходу, який зовсім не стоїть в справедливій пропорції до ёго вложеної праці, в порівнаню с тою частю добутків продукції, яку привлащує собі предприємець на підставі свого права власности. Ту нанує сей „зелізний закон робучої плати“, котрий ви-

---

тість коштів витвору (Kostenwerth) є одним с факторів, після яких нормується ціна витвору, и то по стороні продавця, але не єдиним ані навіть головним фактором нормації ціни. Тож и мінімум удержаня робітника не є єдиною и головною нормою плати робітничої. Отже засада, що плата робітників збувається мінімум-ом предметів конечних до вдержаня и що та плата усе обертається около того мінімум, а тілько випрочім регулюється подажею и попитом, — засада висказана в програмі Ляссаля обертається на відворот.

По третє. Як небудь треба признати, що плата робітника часто не стоїть в належнім стосунку до ёго роботи, що по просту вище згадана рівновага економічна часто псується именно в часах економічних криз на некористь робітників, то все ж таки не можна прийняти безусловно за правдиву дальшу засаду, що „звичайно робітник може добитися тілько такого доходу, який зовсім не стоїть в справедливій пропорції до ёго вложеної праці в порівнаню с тою частю добутків продукції, яку привлащує собі предприємець на підставі свого права власности“. Починені статистично-економічні досліди виказують, що стосунок між платою робітника а вартостю витвору ріжний не тілько в ріжних галузях промислу, але й навіть и в тій самій галузи промислу відповідно до більшого або меншого уділу праці робітника в витворюваню, тим часом коли після повищої Ляссалівської засади сей стосунок повинен би бути всюди однаковий. Після зібраних дослідів виносить уділ платні робітничої в вартости (взгл. в ціні) витвору:

при малярстві домів $^{2}/_{3}$, в копальнях $^{7}/_{10}$, в фабриках битих сукон $^{1}/_{1}$, в фабриках шовку и саетів $^{24}/_{100}$, в прядільнях и фарбярнях баволни $^{1}/_{7}$, в фабриках хемікалій $^{1}/_{10}$, а в винницях $^{1}/_{30}$ — вартости витвору. Значить плата робітника є розмірна до якости и скількости роботи з одної сторони, и до якости и скількости материялу вкладаного предприємцем до витворюваня з другої сторони. (Порів.: Die Gewinnbetheiligung Untersuchung über Arbeitslohn und Unternehmergewinn von *Victor Böhmert*, Erster Theil S. 200—223 in der Internationalen Wissenschaftlichen Bibliothek Bd. XXXII.) Се тілько правда, що робітник не дістає цілої вартости витвору, але ми пізнійше покажемо, задля чого и предприємцеви належиться участь в вартости витвору. На тепер ми тілько констатуємо, що праця робітника не все и не всюди та не конечно збувається мінімумом удержаня робітника.

По четверте. Коли б дійсно робітники були ограничені тілько на мінімум удержаня, то капіталізация була б у них безусловно виключена. Тим часом досвід виказує, що робітники через ощадности можуть доходити и дійсно доходять до значних капіталів, до рент, пенсий и т. д. Ми лише згадаємо про великі фонди робітничих спілок, про осмічні радикалами Шульце-Делічівські спілки, про интернационал и т. п.

Digitized by Google

казав оден з головних представників вольноторговської науки, Давід Рікардо, и котрий уся[3]) пануюча школа суспільних економістів згідно вважає природним законом економічним. Закон сей каже, що робуча плата завсіди хитаєся около „конечного розміру с. є. около того мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для вдержаня робітника. Воно не може на довго піднестися вище того мінімум, бо підвищене плати конечним способом потягне за собою вбільшене подажі робучих сил. Сей т. зв. природний закон наших економістів має справді непоборимy силу доти, доки трівають теперішні ёго вимінки, с. є., доки истнує теперішна форма робучої плати и доки робітники спільною силою не увільняться від панованя капіталістів и не заведуть нового способу продукованя. Розуміеся само собою, що до тої переміни мусять приложити рук самі робітники, бо пануючі тепер верстви не можуть бажати зміни в истнуючім способі продукованя, значить, не приложать рук до такої зміни. Що робітники мають право до такої реформи, про те не може бути и сумніву, бо в самій основі теперішної суспільности лежить змаганє не до панованя одної части суспільности над другою, але до загальної свободи и рівности в кождім згляді. Йде затим о те, щоб усунути ті обставини, котрі стають причиною некористного та несправедливого положіня робітницької верстви. Як се зробити? Як запевнити робітникови більшу часть добутків ёго праці, а властиво всі добутки? Найпростійша дорога така — скасувати теперішну форму наємництва и зробити робітника враз и предприємцем. Тоді припаде ёму и та часть добутків продукцийних, котру тепер привлащує собі капіталіст на підставі права власности. А форми господярської, в якій се може статися, не треба далеко шукати ані витрібовувати; вона вже звісна и вживаєся подекуди дуже користно, хоть и в малих розмірах; се именно спілка продукцийна (Productivassociation), до котрої приступає певне число робітників однакого заводу, ті робітники самі вибирають собі заступників для веденя діла, и спільною працею, на власний рахунок, роблять якусь роботу, а відтак після означеної норми діляться зарібком. Такі спілки треба б наперед полаждувати в таких галузях

В вище згаданій книжці Böhmert'a: Die Gewinnbetheiligung находимо дуже багато поучаючих дат в тім згляді, виказуючих можність значної капіталізації між робітниками.

Думаємо, що висказані ту уваги дають відмінний погляд на засади висказані в тексті о Ляссалю. *Пр. Ред. Пр.*

[3]) Щоб узасаднити свій т. з. „желізний закон робітничої плати“ покликується Ляссаль в своій полемиці проти Шульце-Деліча (польске видане: Kapitał i Praca czyli Pan Bastiat-Szulce z Delicza, Julian ekonomiczny. Lwów 1878) на Рікарда и утримує, що й всі инші вчителі ліберальної школи економні згідно узнали сей закон. Що однакож так не есть, що між дотичними виводами Рікарда и инших економістів, а сим законом Ляссаля заходить дуже велика ріжниця, се виказано між иншими також в статі: „das eherne Lohngesetz Lassalle's“ (Allgemeine Zeitung. (Augsburg) за рік 1878), де пояснено просторонійше нестійність сего „закону“. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

промислових, которі с природи своєі до того найвідповіднійші, с. є., котрі займають стосунково найбільше число робітників. Вони б мусіли починати роботу в таких округах та місцевостях, котрі були б для такоі роботи найкориснійші чи то задля способу истнуючого там заробкованя, чи задля густоти людности, чи то задля іі добровільноі наклінности до завязуваня подібних спілок. Скоро йно раз истнує певне число таких спілок, то чим раз легше буде заводити нові, для нових галузей промислових и для нових околиць. Поволі, с часом такі спілки обхватили б усю верству робітницьку. Вони могли б тоді позавязувати між собою звязки, щоб впровадити розумнійший и ощаднійший спосіб господарованя замісць теперішного, котрий ведеся без пляну и без ощади сил, бо кождий продукує на сліпо не дбаючи о другого, и хоть в поодиноких предприємствах панує строгий порядок и доконаний поділ праці, то прецінь в цілім суспільнім господарстві виходить огромне марнотратство и ненастанні страти. Робітницькі спілки могли б при помочи кредитових та асекурацийних звязків роздобути для себе більші капітали, беручи іх на спільну поруку и приймаючи кождий на себе часть ризика. Але щоб ввести в житє таку організацию, о тім нічо й думати, доки робітники будудь ограничені на власні економічні сили. До кождого предприємства треба капіталу, а того именно у робітників нема. Відправляти іх с тим, що най поволі ощаджують по тілько зі своєі робучоі плати, щоб по якімось часі зложилася потрібна сума, се значило б потішати іх надією на вічність, бо робітник рідко коли є в таких щасливих обставинах, щоб міг з ощади зложити яку небудь значнійшу суму. А до многих родів предприємств треба таких сум, на які робітник и в найліпшім разі не здобудеся. Звичайною дорогою кредиту роздобути капітал, на то також робітникови нічого надіятися, бо наші заклади кредитові, основані капіталістами и для капіталістів, не схотять причинитися до основуваня и піддержаня подібних спілок. Шульце-Делічівські товариства кредитові, основані на т. зв. самопомочи не можуть ту до нічого придатися, бо стоваришенє самих людей без власности, с. є. самих економічних нуль, не може ніяк зложити[4]) потрібного капіталу; а на поміч яких небудь припадкових

---

[4]) Ляссаль говорить за К. Марксом, що витвір (продукт) належиться цілий робітникови, а то для того, що, після іх думки, тілько робота вложена в витвір становить ёго вартість. Ся гадка Ляссаля и всіх социялістів виходить с того, що вони запізнають правила вартости витвору з одного боку, а з другого незмірно перецінюють роботу. Що до першого: Засада, що вартість витвору рівняється скількости роботи вложеноі в сей витвір оказується при блисшім розгляді неправдивою, бо щоденний досвід показує, що та сама скількість роботи вложена в ріжні витвори має неоднакову а ріжну вартість, значить, вартість то́вару не йде тілько за скількостю роботи. Що вартість витвору залежить не тілько від вложеноі роботи, але й від скількости вложеного капіталу а дальше від ужитковости (Gebrauchswerth) витвору, об тім гл. блисше. *Schäffle:* das gesellsch. System стор. 166—180 (Bd. I). гл. також „Правда“ Рочник X. „Слівце до опізнаня“ стр. 160—161.

Digitized by Google

добродіїв при таких великих ділах також не мож рахувати. А відки ж набрати потрібних средств? Очевидна річ, що лиш від тої економічної сили, котра зобовязана пильнувати интересів загалу, с. є. від держави. Адже се именно завдане и призначіне держави — улегшувати и прискорювати великий поступ культурний. Се її завдане, на то вона завсігди служила и мусіла служити. З давен давна великі економічні по-

---

Що, дальше, капітал часто визискує працю, се річ певна, але що капітал все визискує и мусить визискувати працю и тілько с того визиску потягає свій зиск (профіт), се річ далеко ще недоказана. Сам Ляссаль виводить в своіх письмах, як задля конкуренції в теперішнім суспільнім устрою виходить зиск и страта именно для капіталістів. Сей взгляд на конкуренцію, яко важне жерело зиску и страти (безпосередно самого капіталіста, посередно и робітника) доводить Ляссаля на гадку знести конкуренцію, бо й він сам чує добре, що коли б навіть робітники стали самі предприемцями, то ще й тоді изза конкуренції виходили б страти и хиби, які, поки що, він приписує тілько визискуваню роботи через капітал. Се й навело Ляссаля на гадку засновувати робітничі спілки продукційні, о котрих говориться вище в тексті росправи Г. Шеля. Ляссаль, Маркс и инші соціялісти хочуть заступити приватний капітал зборовим капіталом (Collectivcapital), приватно-єдиничне витворюване зборовим витворюванем. Поминувши дуже дражливе питане переміни приватних капіталів на зборовий капітал, насувається перш усего питане, чи дійсно при зборовім капіталі и зборовім витворюваню витворюване буде найвидатнійше (найпродуктивнійше) и чи робота знайде тоді дійсно все свою належну и справедливу плату, а в конець чи й тоді плата не буде могла спадати не тілько до „мінімум конечного удержаня робітника“ але й нижше сего мінімум? Отже ж соціялісти зовсім не рішили сих питань в спосіб успокоюючий. Розділ на зборове и єдиничне витворюване вже й в теперішній суспільности переводиться, але тут власне виявилось, що як з одного боку певні галузи витворюваня (продукції) надаються більше для зборового витворюваня, так з другого боку є й такі галузи витворюваня, котрі тілько єдиничними предприемцями можуть бути найвидатнійше виконувані. Справедливо замітив Шеффле, що се питане належить ставляти не так: чи зборова чи єдинична продукция, але так: де и як далеко зборова а де єдинична продукция?

Дальше, гадка Ляссаля, що робітничі спілки продукційні усунуть зовсім конкуренцію, виходить на илюзію. Се могло б бути тілько тоді, коли б вся земля з усіма краями и народами перемінилась в одну спілку а взглядно в спілки поодиноких галузей витворюваня. Поминувши, що се неможливе, то й тоді ще лишилабся конкуренция сил робочих серед тих спілок, конкуренция виправді не теперішна оперта на подажі и попиті, але оперта на тім, що чим більше або менше число людей неберучих уділу в праці (недоростків, старців, слабих, калік), тим менший або більший уділ (зиск) кождого спільника, а дальше и та конкуренция лінивости а працёвитости, о котрій широко згадує Штайн в своій економії.

Digitized by Google

ступи сповнювалися тілько за посередництвом держави; держава мусіла мішатися до закладаня каналів, гостинців, почт, кораблів перевозових, телєграфів, рільничо-кредитових банків, рільничих поліпшень, галузей фабричних, будови зелізних доріг; при тих послідних забезпечує навіть держава предприємців від страт, и то на кошт усіх платячих податки, позаяк гварантує виплату чиншу, між тим коли зиск иде прямо в кишеню акціонерів. И будь собі які будь великі ті поліпшеня та заклади засновувані тепер при помочи держави, — всі вони показуються незначущими дрібницями супротив того найогромнійшого поступу культурного, який би потягли за собою продукційні спілки робітницькі. Бо

Третє питане що до плати робітника в таких спілках також не рішається на користь Ляссальових засад, бо в сущности плата робітника нормувалабся так само, як и в теперішнім капіталістичнім устрою с тою тілько ріжницею, що робітник побирав би ще також уділ зиску с капіталу. Але чи не снав би робітник понизше „мінімум“ тоді, коли, як се тепер часто лучається ціла продукция, отже й капітал и праця, не оплачуються?

Вірити в неомильну певну продуктивність всіх спілок робітничих, як се чинить Ляссаль, значить вірити в неомильність чоловіка. Продукция, а именно кожда нова продукция нових витворів єсть часто тілько обчислюванєм правдоподібности и мусить часами заводити. Як всюди, так и на полі економічнім кождий перший крок на перед є непевний, чи се спілка чи єдиниця, а власне Ляссаль et Cons. не подали и очевидно й не могли подати ніякого способу усунути ту ризиковність перших проб нових галузей продукції, тим більше, що економия а взглядно продукция економічна маючи до діла з людськими потре́бами, отже ж с чимсь з гори неозначеним, несталим и вічно змінливим, не може бути обнята в непохибні з гори аритметично визначені дороги и простори. Закидаючи теперішній продукції „огромне марнотравство“ и брак пляну, Ляссаль не подав способу, після якого ёго спілки будуть регулювати свою продукцию. Правда, Ляссаль надіється багато від „статистики продукції“ (стор. 176 Kapitał i praca), але треба пригадати, що така статистика истнує вже й тепер и почасти підмагає в роскладі способів продукції, значить, коли вона може справді зарадити „марнотравству“, вона и тепер могла б се сповнити. Те, що ми досі сказали против Ляссалівських спілок робітничих, ще зовсім не вказує, щоб ми безглядно нехтували такі спілки. Ми хотіли тілько вказати на те, що від осущеня таких спілок не можна надіятись осущеня Ляссалівських мрій суспільних, що наче б то тоді счезне усе лихо, яке проявляється в теперішнім устрою суспільнім. Вага всяких спілок, отже й спілок робітничих лежить в тому, що вони зъединуючи разом малі капітали (почавши від перших зародів капіталу) улегшують борбу малих капіталів в конкуренції з великим капіталом. Се правда одному робітникови тяжко а навіть в певнім згляді неможливо стати предприємцем, але не так воно, коли сполучиться велике число робітників разом. Заснова, взріст, розвій и управа таких спілок надибують спершу на великі трудности именно там, де до веденя предприємства треба вели-

Digitized by Google

яка користь з усіх нагромаджених богацтв, яка користь с так званого „богацтва народнёго“, коли воно завсіди є тілько для незначної меншости, а більшість вічно лишає в положінню Танталя, котрий дармо сягає по золоті плоди, а в тім разі то именно по ті плоди, котрі сам він своїм трудом витворив? Коли поміч державна була коли небудь справедливою, то сей огромний поступ культурний, найбільший з усіх, які знає исторія, именно найбільше усправедливляв би поміч державну. И тому то повинна держава се уможливити робітникам, старатися о прискореня и розвиток великого діла, — свобідної спілки єдиниць; повинна вважати се своїм найсвятійшим обовязком — подати робітникам средства и змогу до тої самостійної організації. А зробити се може по просту и без значнійших видатків таким способом, що робітникам отворить доступ до свого кредиту и дасть ім змогу — закладати такі спілки продукційні, при чім для охорони своїх интересів може собі вимовити затверджуване статутів и контролю над зарядом предпрнємства. Се обовязок держави супротив робітників.. Але чи сповнить вона той обовязок? Доки уряд буде в руках маючих верстов, то певно ні. Щож треба робити робітникам? Вони мусять позискати вплив на уряд. А як можуть се зробити? Мусять порозуміти передовсім, що интереси наємних робітників супротив маючих верстов однакові, що затим мусять

кого прогляду на цілу всесвітну а бодай краєву продукцию, и велнкої вправи в заряді до чого звичайно робітники спершу не мають потрібних способностей. Задля того то й багато таких спілок пішло марно. Але все таки вже й досі на тім полі дуже багато зроблено. Як ні легковажно відзивався Ляссаль свого часу о спілках проєктованих Шульце-Деліч-ом, а все ж таки досвід виказав, що и в тім згляді Ляссаль дуже помилився. Справозданє Шульце-Деліча за рік 1864 виказало, що в Німеччині було в той час 250 спілок до закупна сирих материялів, спілок магазинових и продукційних. Р. 1868 було в Німеччині 1195 спілок кредитових и залічкових, а до 116 спілок для закупна сирих материялів. Спілок продукційних було 43, а с тих 10 кравецьких, 9 ткацьких, 6 шевських, 4 столярських и т. д. (Гл. *Rau* Grundzüge der Volkswirthschaft, 1869. Erste Abth. S. 295, 296, Zweite Abt. S. 341.) Далеко більше ніж Шульце-Делічівські спілки виказують звісні Trades' unions, — спілки самих же робітників, дуже широко розвинені в Англіі, до якої великої сили можуть здійнятись робітники через сполученє самих дрібних ощадностей. Tades' unions мають двояку ціль: 1) підмога робітників в часі слабости, нездібности до роботи або в часі браку роботи; 2) осягненє користійших условій плати и заробку. Сі спілки числять тепер свої маєтки на міліони, а їх вплив на поліпшенє долі робітників дуже великий, хоч не без певних темних сторон. (Гл. Die Gewinnbetheiligung. — V. Böhmert, I Th. S. 50—52.). В конець треба завважати, що и гадка допускати робітників до уділу в зисках предпрнємства оказується в численних галузях яко дуже добрий спосіб поліпшеня долі робітників. Пребогатий материял и дуже поучаючі спостереженя в тім згляді подає висше наведена книжка V. Böhmert'a: Die Gewinnbetheiligung. 2 Bde. Leipzig 1878. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

міцно взятися за руки и утворити велике суспільне сторонництво, котре би згідно змагало до витиченої цілн и котрому маючі не зможуть опертися, поки воно стоятиме твердо та в єдности. Затим найближча ціль — позискане політичної сили, котру б мож ужити для суспільної реформи, а ще ближча ціль — виборене загального, рівного и беспосереднього права голосованя, щоб заступників робітницької верстви перевести до парлямснту, де вони мають виступити з жаданями робітників и наставати на заспокоіне тих жадань. Така була програма Ляссаля.

Як бачимо, основна ii думка висказана, правда, инакше, але ядро ii те саме, що й показаної (Розд. II) програми Люі-Бляна; се именно соцпяльдемократична засада, котра завзиває стан робітницький, витворений новійшим суспільним господарством, як окрему клясу суспільну до позискання політичної власти в ціли переведеня суспільно-господарських реформ. Провідна думка опозиції, хотячи витворити круг себе сторонництва, не могла при теперішнім стані діл бути инакшою; все проче, що причислено до неї, має побічне значіне. Ясно також від разу, як дуже відповідною була ся засада — стати стягом, круг котрого могли б громадитися наємні робітники; стати програмою сторонництва, до котрої б могли прихилятися й такі робітники, котрі зовсім не годяться на осягане жадань силою а тілько спокоєвими реформами хотіли б поправити численні хиби свого положіня.

Теоретичні докази с противного боку не мали також на тілько сили — переконати робітників о хибности тих идей. Супротив Ляссалівської засади „державної помочи“ підношено засаду „самопомочи“ и тверджено, що се єдино розумна и вольного чоловіка гідна річ, а що поміч державна — се давно збита и закинена засада економічна и наукова опрокинена по части в своій недавно захвалюваній формі невдачею соцпялістичних проб. Як на одну с таких проб указувано найрадше на „народні варстати“, котрі позакладано підчас лютової революції 1848. в Парижі и котрі — нібито найдосаднійше опрокинули всі теорні соцпялізму. Але справді треба було зовсім не знати истоти и заряду тих так нечуваних народніх варстатів, щоб хотіти виводити іх супротив соцпялістичних мрій*).

Суспільнополітичну скуточність „самопомочи“ мож тоді ще було перецінювати, и справді було таких чимало, що ii перецінювали. Що „державну поміч“ уважано чимось негідним, се також с попереднього виясненя покажеся зрозумілим, а навіть природним. Але се могло так виглядати тілько зі становиска ліберального, — а від тих, що закинули се становиско, не можна було й ждати, щоб відступили й від тої послідної консеквенції. А при тім річ була очевидна, що на ділі, н. пр. при будовах зелізниць, економічна поміч державна була в уживаню и зовсім похвалялась.

Що агітаторські змаганя Ляссаля мали на оці передовсім міських, промислових робітників, се була дуже природна річ. Ту стрічалися

*) История ateliers nationaux описана у Льоренца Штейна в ёго книжці: „Das Königthum, die Republik und die Souveränität der französischen Gesellschaft.“ Сеся книжка становить третю часть ёго „Geschichte des Socialismus und Communismus in Frankreich“, 2. вид. Липськ, у Віганда 1855. стор. 256 и 9.

Digitized by Google

густі маси робітників; се були люде рухливого духа и горячої фантазиі, котрі найглубше почували головне лихо новійшого стану наємних робітників, с. е. незабезпечений прожиток и недостачу надіи на господарську самостійність. Між тим сільскі робітники жили більш розсіяно; давні звичаі держали іх твердше в почутю підлеглости; здоровійша и не так одностайна праця, а при тім можливість набутку на власність якого кавалочка грунту, все те вказувало ім іх положіне в принадній-шім світлі, и для того вони не представляли відповідного материялу для почину агітациі. Ба навіть довгий час вірено, не зважаючи на дійсну тотожність интересів у цілої наємноробучої верстви, що сільскі робітники зовсім недоступні для социялістичної агітациі. Послідними роками проявилося й між ними социяльне питаие в многих затрівожуючих проявах, як ось: в громадним виселеню, в напливі сільских робітників до міст, в розрості й між ними социяльної демократиі.

Говорено, що Ляссаль брав провідні думки для своеі науки з одного боку від Люі-Бляна, а з другого від Карля Маркса. Що ёго головні, основні мисли згідні з Люі-Блянівськими, се вже ми бачили. Від Маркса ж взяте справді блисше угрунтоване теорії про систем капіталістичного визискуваня, с котроі Ляссаль виводить конечність економічної освободи робучих верстов. Маркс высказав був ту теорию вже 1859 в своій статі: „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ и провів іі докладнійше в своій книзі „Капітал“.*)

Праця Маркса бесперечно належить до найзначнійших творів, які новійшими часами появилися на полі суспільної економії. Але троха потяжкий спосіб представленя робить ту книжку не конче доступною для звичайного читача, и для того ми зберемо ту іі провідні думки в короткости, о кілько вони тикають нашого предмету.

Маркс стараєсь доказати, що капітал повстає и розростаєсь тим тілько, що всисає в себе як можна найбільшу часть витвору праці силою теперішного способу продукованя.[5]) Сам капітал не додає витво-

*) Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie. I. Der Productionsprocess des Kapitals, 2 Aufl.; Hamburg, Meissner, 1872.

[5]) Нестійність сеі теорії К. Маркса виказав Шефле у своім „Kapitalismus und Socialismus“ (гл. стор. 313 и слід.) О процесі поділу доходів в суспільности пише Шефле на иншім місци так: „Ціль всякого господарського заробкованя — ціль суспільної економії — повинна бути така, щоб при можливо найменших коштах а можливо найбільшім витворюваню вартостей доходити до що раз більшого морального богацтва людської суспільности, до як найуспішнійшого морального розвою цілого суспільного організму. Та ціль повинна перейняти всі галузи господарського витворюваня вже с першого почину а не так, щоб донерва після материяльної наживи певної класи послідувала любов до моралі. Се міра розділу доходів в суспільности. Розділ доходів повинен відбуватись так, щоб він з можливою для чоловіка довершенностю вів до морального розвою и вдоволеня так цілої суспільности, як и поодиноких іі частей и поодинокого чоловіка. Для того то й процес розділу доходів в суспільности повинен відбуватися тілько о стілько

Digitized by Google

рови ніякої вартости, тілько праця творить вартість, а через те й над-

---

після интересу зисковности (рентовности) о скілько се годиться из згаданою цілею суспільного господарства. А сама засада найбільшої зисковности ніколи не повинна усправедливляти морально нехосенного або суспільно шкодливого способу поділу доходів, бо зисковний спосіб заробкованя має служити морально богатому розвоєви и вдоволеню людської суспільности, и для того повинен підчинятись сій високій цілі. Тож треба сеі засади держатись и при розділі доходів с капіталу и с праці. Блудні ті теорії, що силяться перевести сей поділ після точного означеня уділу капіталу и праці в зиску. Блудна та теорня, що ставить за річ певну: праця и тілько праця самого робітника витворює вартість, значить ёму належиться весь виріб; бо ж ясна річ, що й капітал причиняється до витворювання, він уможливляє витворюванє, він причиняється до збільшеня ціни товару, до користного збутя и т. д. Але скілько точнісенько причиняється до доходу с всякого предприємства праця а скілько капітал, се не дасться с точностю ніяк означити. И се зрозуміло, бо високість сего доходу залежить не тілько від самого капіталу або від самої праці, або від обох разом, але й ще від богато инших дуже важних обставин. Передовсім цілий витвір продукції не є тілько плодом співудільних продуцентів с. є. капіталіста и робітника, він є вже плодом традиції капіталу и праці. Віки капіталістичної и робітницької продукції упостачені в кождім витворі. По друге вартість витвору, отже й високість доходу з витворювання (продукції) творпться не тілько підмогою капіталіста и працею робітника, але й співуділом — підмогою держави и цілої суспільности, котра й именно уможливляє осягнути з витворювання такий або сякий дохід. И коли б навіть завести цілковитий комунізм, то й тоді не инакше відбувавбися сей так складовий процес тисячних впливів, тисячних причин и неперечислимих спружин доходу с продукції. Те, що приходить до поділу, не є вже виробом тілько того продукційного кружка, що розділяє між себе дохід. Дохід продукційної спілки повстає також за підмогою всіх других, с котрими ся спілка стояла в відносинах, за підмогою держави, суспільности и т. д. Навіть коли б сповнились мрії Фуріера або Люі-Бляна, а що більше коли б навіть повстали цілі господарські громади комуністично устроєні, то в кождій такій громаді припала б певна надвишка продукту (Mehrproduckt) вироблена зручнійшими, пильнійшими и більше ділу відданими робітниками на користь всіх других менше пильних, менше зручних и менше робочих, або на користь тих провідників, що розділювали б порції. Тілько висше означена ціль господарства суспільного може бути мірою и підставою справедливого и для цілої людскости найкористнійшого поділу доходів. А до переведеня такого розділу доходів надається найвідповіднійше теперішний лад продукції. Всі усправедливлюваня тепер вже истнуючих або нововишитих социялістичних „організацій праці“ чи то взглядами на пожадливість робітників або богачів, чи взглядами на пропорциональність між зиском а платою, чи взглядами на те, що „робітник сам виробляє всю вартість витвору“, чи вконець

Digitized by Google

звишку вартости (Mehrwerth*), котра дістаєсь капіталістови и вбільшує ёго капітал. Коли затим робітник в певнім часі витворить н. пр. вартість 10 зр., а наймаючий капітал хотів би ёму заплатити всю вартість ёго витвору — відрахувавши вартість материялу и зужиток

взглядами на особливші власности предприємця або робітника, — все те є лише самодурство або одурюване других, все одно, чи богатих плютократів, чи бідних робітників. Рішучим питанєм остається: яка організация теперішного заробкования (der Erwerbsproduction) відповідає найлучше моральному розвоєви суспільности. Після сего належить нормувати розділ доходів.“ (Гл. Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft. Bd II. S. 379—394.) *Прим. Ред. Пр.*

*) Під надвишкою вартости (Mehrwerth) розуміє Маркс ось що: Праця робітника, котрий наймаєся робити для капіталіста, с. є. продає свою робучу силу, є тим самим товаром. Ії торгова ціна, так як и ціна кождого товару, означена звичайними економічними законами, с котрих найважнійший — кошт витвореня товару, с. є. кошт утриманя робітника и ёго робучої сили. Сю ціну, твердить Маркс, капіталіст дійстно платить робітникови. Але праця людська, се не є звичайний товар. Се товар живий, котрий має ту властивість, що надає вартість другим предметам[6]), и надає ії більше, ніж кілько сам коштує. Се й становить надвишку вартости предметів витворених працею робітника понад ту ціну торгову, за яку капіталіст купив працю робітника. (Прим. перев.)

[6]) Праця яко товар має тілько ту своєродну ціху, що не є осібним, від особи віддільним и відділимим предметом, не має отже тої лекгости обороту як инші товари становлячі для себе відрубну, самостійну цілість. Щоб однакож праця яко товар в економічнім обороті мала ще яку иншу ціху яко товар живий, а именно щоб праця надавала другим предметам більше вартости ніж сама (праця) коштує,— се сказане, здається нам, почиває на запізнаню истоти вартости и праці, а з другого боку нагадує перестарілу теорию Адама Сміта о вартости. Праця вложена в певний товар належить до ёго коштів, котрі все мусять бути менші від ужитковости товару, наколи він тілько має мати яку вартість. Власне користний стосунок ужитковости до коштів товару становить ёго вартість. Пр. оден корець пшениці обіймає в собі певну скількість праці и инших коштів. Коли ж жнива випали злі и грозить голод, тоді збільшається ужиткова вартість сего кірця пшениці в міру того, як він стається пожаданою річею для що раз більшого числа людей, и в наслідок того ціна ёго йде в гору, хоч в ёго не прикладаєть-ся вже нової праці. Чим менше коштів (отже й праці) вложено на ёго випродуковане, а чим більша ёго ужитковість в наслідок ёго взростаючої власности бути пожаданим (ужиточним) для що раз більшого числа людей, тим більша ёго вартість. И на відворот коли вложити навіть и дуже богато праці в річ придатну для менше людей, або й зовсім непридатну, тоді вартість такого товару мимо вложеної в ёго великої роботи буде дуже мала а взглядно ніяка. Для того то й не можна сказати, щоб витвори о рівних коштах праці мали однакову вартість, бо вартість не залежить від скількости вложеної праці,

Digitized by Google

приладів — то капіталістови не осталось би нічого*). Він **мусить** ёму затим платити менше, а чим менше платить, чим нищче спадає плата робітницька, тим більше задержує капіталіст для себе, тим швидше росте ёго капітал. А средством для висисаня надвишки вартости служить не тілько беспосередне знижуване робучої **плати**, але також екстензивне и интензивне використуване робучого **дня**. Робучий день має ту о тілько вагу, бо капітал тим більше зискує, чим **довший** робучий день, с. є. чим з більшою натугою використуєсь робуча сила в протягу доби. Що при більшій натузі праці зискує не робітник, а капіталіст, то сёму причина така, що плата робітницька не стоїть зовсім у рівнім звязку з вартостю витворених нею предметів. В платі гуртовій сей звязок істнує тілько про око, зверху и зовсім не конечно. Противно, плата робітницька в довших протягах часу розмірна тій сумі, яка конче потрібна для прожитку робітника (т. зв. зелізний закон робітницькоі плати Рікарда). Чим з більшою натугою затим використує капіталіст робучу силу робітника в тім часі, на який ёго найняв, чим більше підносить вартість робучого дня, с. є. чим більше змагає витворити в той день при помочи поліпшених машин, строгого порядку фабричного, досконалого поділу праці и т. д., тим більше „надвишки“ всисає и тим швидше росте ёго капітал.

Такі, після Маркса, взаємини між працею а капіталом в нинішнім продукційнім ладі. Другу часть ёго науки, важну для нинішноі соціяльноі демократиі, с. є. ёго угрунтоване комунізму будем мусіли ще оглянути пізнійше.

Сю теорию капіталістичного визискуваня, а також деякі другі погляди (про историчний характер капіталу, про звязок між обставинами, серед яких відбуваєся продукция, а способом продукованя, и т. д.) зазичив Ляссаль від Маркса, хоть и не признався до того, се однако сам Маркс усправедливляє зглядами пропагандовими. Але з усего того, як бачимо, зовсім ще не випливають практичні Ляссалівські внески, и Маркс каже се виразно, що до практичних виводів ёго ученика ёму нема ніякого діла. При Ляссалю лишаєсь затим и супротив Люі-Бляна и супротив Кароля Маркса оригінальність такого сформулованя соціяль-демократичноі думки, котре спосібне було збудити робітницькі маси и

ані навіть від скількости всіх коштів продукциі, а тілько від того о скілько вартість ужиткова (Nutzwerth) перевишшає вартість коштів (Kostenwerth). Для того видається нам яко незгідне з наукою сучасноі економіі говорити: що праця надає **вартість** другим предметам. Блисше поясненє сего гл. росправу Шефлё-го: „Die national ökonomische Lehre vom Werth“ (1862.) також статі Neumann'a и Wagner'a „о вартости“ в „Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften“ з р. 1869 и 1872. Також Dr. Arnold Lindwurm „Die Theorie des Werthes“ в Hildebrand's Jahrbücher 1865. и das Eigenthumsrecht u. die Menschheitsidee im Staate von Dr. A. Lindwurm. 1878 S. 276—293.

Прим. Ред. Пр.

*) Як сказано, капіталіст платить робітникови **не вартість** ёго витвору, **а торгову ціну** ёго праці. (Прим. перев.)

Digitized by Google

звязати їх в сильне сторонництво. Затим було се ёго діло, що и в Німеччині почали робітники організуватися на першій порі в формі Загального Німецького Стоваришеня робітників — до соціяльної боротьби.

Внішної историі Ляссалівського руху не будемо ту подрібно росповідати, так само, як не робили ми сего при других суспільнополітичних сторонництвах и напрямках. Загально звісно, як сильно змігся той рух від виступленя Ляссаля и від заложеня загального німецького стоваришеня робітницького в маю 1863. Правда, Ляссаль сам помимо невтомимої агітациі и значних грошевих жертв не зміг надбати тому стоваришеню значного числа членів, так що в часі ёго смерти в червню 1864 в стоваришеню було не більш як 3000 членів. Аж до р. 1867 під ріжними провідниками та серед ріжнородних спорів здавалось, що соціяльдемократичне сторонництво, о кілько воно проявлялось в тім стоваришеню, и також ёго орган, „Social-Demokrat“, зовсім не истнують. Але вибраний в той час аж до р. 1871 головою загального німецького стоваришеня робітницького фон Швайцер зумів своім організаторським талантом зъєднати и піднести на ново сторонництво. А рівночасно піднявся розвиток соціялістичного сторонництва в гору через те, що для північно-німецького сойму державного заведено право загального голосованя, так що вже в тім самім році удалось вибрати до того сойму вожаків соціяльдемократичного сторонництва и через них висказати жаданя робітників прилюдно в найвисшім праводавчім зборі.

Звісно далі, що в р. 1869 на конгресі в Айзенах від соціяльдемократів придержуючихся строго Ляссалівської програми віддїлилася одна частка и прийняла під проводом токаря Бебеля та писателя Либкнехта відмінну організацию и відмінні засади. Напротив органу Ляссалівців „Der neue Socialdemokrat“, виходячого в Берліні, поставлено видаваний в Липську „Volksstaat“. Ляссалівці мали заряд централістичний, а нова фракция стояла під зарядом не голови, а виділу с центральною комісиею. Ляссалівці стояли на грунті национальнім и були за тим, щоб мирними способами добиватися суспільних цілей при помочи політичних реформ; між тим нова фракция стала на интернациональнім, суспільнім и демократичнім грунті и напирала на конечність енергічної боротьби, хоть и не проповідала насильного перевороту. Ті „уцтивці з Айзенаху“ висказали затим соціяльдемократичну думку загальнійше и різче, — становили проте більше поступовий напрямок; а прецінь властивих, засадничих ріжниць між ними а Ляссалівцями не було. Хоть ті послідні клали троха більше ваги на продуктивні товариства з державною підмогою, а тамті клали се в послідні параграфи своіх статутів; хоть тамті троха більш від Ляссалівців виставляли на перед політичну ціль — свобідну людову державу (Volksstaat), де би люд прямо становив права (референдум); хоть Ляссалівці клали троха більшу вагу на организацию опору против каніталови при помочи ремісничих звязків (Gewerkschaften); хоть тамті отверто приставали до интернационалу, а Ляссалівці ні, — все те не робило ніякої ріжниці між соціяльдемократами а соціяльдемократами.

Digitized by Google

В р. 1875 на конгресі в Гота злучилися обі фракциі, приймаючи спільну програму німецькоі социяльдемокрациі; іі політичним органом став липський „Volksstaat“ перемінений р. 1876 в „Vorwärts“.*) Програма німецьких социяльдемократів затим ось яка:

I. Праця, се жерело всякого богацтва и всякоі культури, а позаяк загально пожиточна праця можлива тілько в суспільности, то й увесь добуток праці належить до суспільности, с. є. до всіх іі членів, при загальнім обовязку до праці, після рівного права, кождому як до розумноі потреби.

В нинішній суспільности робучі средства є в виключнім посіданю капіталістів; с того випливає залежність робітників, а та залежність становить причину нужди и невольництва у всякій формі.

Для увільненя праці потрібно переміни робучих средств на спільну власність суспільности, потрібно громадського уладженя праці, а заразом потрібно, щоб добутки праці йшли на загальну користь и ділились по справедливости.

Увільненє праці мусить бути ділом верстви робітницькоі, супротив котроі всі прочі верстви становлять лиш одну реакцийну масу.

II. Виходячи с тих засад социялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині намагає всіми правними способами до свобідноі держави и социялістичноі суспільности, до знесеня зелізного закону робітницькоі плати через знесенє системи наємноі праці, до знесеня визискуваня, будь воно яке будь, до усуненя всякоі суспільноі и політичноі нерівности.

Социялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині, хоть поки що, держиться в границях национальних, почуваєся до єдности з интернациональним робітницьким рухом и підіймаєсь сповнювати всі обовязки, які він накладає на робітників, щоб довести до збратаня всіх людей.

Социялістичне сторонництво в Німеччині для розвязки социяльного питаня домагаєсь основаня социялістичних продуктивних товариств при помочи державній під демократичною контролею працюючого люду. Продуктивні товариства для промислу и рільництва треба основувати в такім розмірі, щоби з них повстала социялістична організация всеі суспільноі праці.

Социялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині домагаєся для держави ось яких основ:

---

*) Социяльдемократичний напрямок заступало 1 цвітня 1878 р. в Німеччині 12 щоденних газет, крім них 35 часописей виходячих 2—3 рази тижднево. Між ними находиться социялістичний журнал „Die Zukunft“ виходячий 2 рази місячно и социяльдемократична газета для забави: „Die neue Welt“. До них треба додати виходячий в Ціріху місячник „Die neue Gesellschaft“ и подібна що до напрямку „Die Waage“ Гвідо Вайса. Крім того в Швайцариі, Австриі и північній Америці виходить 12 часописьм, а далі є в Німеччині тепер 14 газет (переважно тижневих) видаваних социяльдемократичними товариствами робітницькими. Всего разом 75 социяльдемократичних гавет на німецькій мові. Гляди спис усіх социяльдем. газет, н. пр. в „Vorwärts“ нр. 37 з 29 марта 1878.

Digitized by Google

1) Загального, рівного, безпосередного права вибору и голосованя с таємною и обовязковою подачею голосу всіх членів держави почавши від двайцятого року віку, при всіх виборах и голосованях державних та громадських. День виборів та голосовань мусить бути неділя або свято.

2) Люд має становити сам всі права, ухвалювати війну и супокій.

3) Замісць стоячих військ має бути оборона людова, де кождий горожанин обовязаний в разі потреби повнити військову службу.

4) Всі виімкові устави мають бути знесені, а именно устави працові, устави о стоваришенях и зборах, — загалом всякі уставы, котрі огряничують свобідний висказ гадок, свобідне мислене и сліджене.

5) Суди мають бути безплатні, — судити має сам народ.

6) Держава має занятися загальним и рівним вихованем народнім; всі обовязані вчитися; у всіх закладах наукових навчане безплатне. Релігия має бути оголошена ділом приватним.

Соціялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині вимагає від нинішної суспільности:

1) Щоб політичні права и вільности були як найбільше росширені відповідно до повисших жадань.

2) Щоб для держави и громади був тілько оден прогресивний доходовий податок замісць усіх истнуючих а особливо важких для народа податків посередних.

3) Щоб свобода стоваришень була неограничена.

4) Щоб день робучий був установлений стало и відповідно до потреб суспільности. Робота в дні недільні має бути заборонена.

5) Праця дітей и всяка праця женщин, шкодлива для здоровя и моральности, має бути заборонена.

6) Житє и здоровє робітників має бути правно охоронене. Для догляду помешкань робітницьких має бути установлена контроля санітарна. Урядники вибрані самими робітниками мають доглядати копалень, фабричного, рукодільного та домашного промислу. Право поруки має бути відповіднійше уладжене.

7) Праця арештантська має бути урегульована.

8) Всі каси запомогові робітницькі мають мати свій власний заряд.“

Але заки перейдемо до огляду сеї програми, мусимо ще вперед оглянути деякі напрямки важні для розвитку соціялізму; напрямки ті проявилися в нутрі соціялізму и іх слідно також в поданій ту програмі з р. 1875. Напрямки ті, се интернационал и комунізм.

Попереду интернационал. Интернациональність (межинародність) тутка треба, розуміеся, брати в такім ограничеию, що діло йде тілько о спільний рух посеред культурного круга новійшої суспільности, де однородність суспільних и господарських обставин могла виродити однакі змаганя. Интернационал ограничуеся затим на германські и романські народи Европи та Америки. Славянсько-росийський культурний круг проявляє вже такі відмінні обставини (згадаєм для приміру тілько про росширене там общинне [громадське] посіданє грунтів), що властивої спільности руху ту не може бути, о кілько той рух має мати ре-

Digitized by Google

альну підставу, а не намагає на самім загальнім переченю, на нігілізмі, для котрого справді не потрібно ніякої означеної форми державної ані суспільної, бо руйнувати можна кожду однако.

Думка про межинародний звязок робітників в тих краях, де однородні обставини витворили й між наємними робітниками однакові суспільнополітичні напрямки, висіла, так сказати, в воздусі, и ждала тілько на перший ліпший товчок, щоб перейти в діло.

Вольна торговля враз из новими средствами комунікацийними розвалила межі поміж народами; торговля и заробкованє одного народа звязані стали тісно с торговлею и заробкованєм другого народа; господарські відносини культурних країв конкуруючих с собою стали однакові и залежні одні від других, а права робітників, положінє робучого люду в тих краях було в головних зглядах однакове. Тяжко було проте в однім краю робити в тім згляді значні зміни, перепроваджувати реформи, не беручи зваги на конкуренцийні и прочі згляди в других краях. Правда, для реформ тіснійшого розміру, н. пр. для англійського фабричного праводавства, сего не було потрібно; досвід показав, що такі реформи дуже легко перевести, не вменшуючи промислової сили краю. Між тим не рахуючи й того, що при раз у раз тіснійших взаєминах сяк чи так конечне було межинародне порозуміне в ділах господарських, соціяльдемократичним робітникам ишло не о дрібні реформи, але о кореннy переміну цілого способу продукциі на користь робітників. Щоб таким реформам забеспечити перевагу на ділі а заразом надати більше ваги своім жаданям, мусіла збудитися думка: звязатись до купи робітникам всіх країв, змагаючим до сеі одної цілі. И якже не мала повстати така думка між робітниками? Адже єдність интересів господарських у всіх народів була аж надто очевидна, адже капітал узнали суспільні економісти давно козмополітичною силою, — чомуж не мала нею бути й праця? Адже межинародний звязок сам собою не виключав ще зовсім стараня о добро своіх земляків та однорідців, а хоть би навіть робітники й висказали, що ім передовсім иде о добро іх верстви, а национальне питанє для них менше важне, то й в тім згляді вони зовсім не пішли б далі від новійших капіталістів, котрі зовсім не вагаються підпомагати своіми грішми державу воюючу з іх власною вітчиною.

Не подивуємо затим, що одна с перших великих маніфестацій єдности господарської всіх країв, с. є. промислова вистава в Льондоні 1862 дала й робітникам усіх країв добру спосібність порозумітися взаімно. Ту завязалися перші звязки між англійськими а французькими робітниками; послідні дуже чудувалися видячи, що іх англійські товариші далеко більше від них забеспечені и висшою платою и міцно зъорганізованими ремісничими товариствами, котрих загальне росширенє видалось ім дуже дуже відповідним для того, щоб усюди надати належну вагу домаганям робітницької верстви. Льондонський мітінг (збір) Поляків 1863, на котрий прибула депутация французьких робітників під проводом цізелєра Толена, дав спосібність особисто повести далі завязані торік зносини, обмінятися революцийними идеями з емігрантами всіх народів и поробити дальші приготованя до заложеня

Digitized by Google

межинародного робітницького звязку. Заложене відбулось справді 28 вересня 1864 в Сен-Мартенс-Гель в Льондоні. В комітеті вибраним тим збором англійських и деяких французьких робітників та політичних еміграптів ріжних народностей, був предсідателем швець Оджер; Німеччину заступали в нім кравець Якхариюс и Карль Маркс. 1 листопада 1864 предложив послідний комітетови, що між тим поповнився власним вибором и поназначував кореспондуючих секретарів для ріжних народностей, — програму товариства, котра кінчилася тими самими словами, що й написаний тими самим Марксом ще 1848 р. в Брюселі комуністичний маніфест: „Пролєтарині всіх країв, єднайтеся враз!“ Статути, приняті на першім конгресі в Женеві 1866, голосять ось що:

„Зваживши, що увільненя робучої верстви мусять доконати самі робітники; що змаганя робітників для своєї свободи мусять вести не до твореня новых привілєів, а тілько до позисканя для всіх рівних прав та обовязків и до усуненя всякого панованя одних верстов над другими; що господарська залежність робітників від властителів сирого материялу та средств робучих, се жерело невільництва у всіх ёго формах: суспільної нужди, духового понижепя, політичного гнету; що затим господарське увільнене робучої верстви становить велику ціль, для котрої мусить осередком служити всякий рух політичний; що всі до того йдучі змаганя досі були даремні задля недостачі єдности між робітниками ріжних ремісел и країв, задля недостачі братського поєднаня між робітниками ріжних держав; що увільнене робітників не є питанє місцеве або национальне (с. є. тикаюче тілько певного народа), але противно, се завданє стоїть перед усіма народами, а ёго розвязка залежить від згідного діланя всіх іх як в теорії, так и в практиці; що рух, котрий знов тепер проявляєсь між робітниками економічно найбільш розвитих країв, голосно напоминає, щоб ми не попадали в давні блуди, але громадили до купи розсіяні ще сили; — зваживши все те, оголошує збір Межинародної Спілки Робітницької, відбутий 3 вересня 1866, що для тої спілки, а також для всіх товариств и осіб, які до неї пристануть, правда, справедливість, чесність буде основою поступованя з усіма людьми без ріжниці барви, віри, народности. Збір уважає своїм обовязком домагатися людських прав горожанина не тілько для товаришів своєї спілки, але для кождого, хто повнить свій обовязок. Нема обовязків, коли нема прав; нема прав, коли нема обовязків.

На тій основі приняв збір остаточно ось які статути для межинародної Робітницької Спілки:

I) Спілка заложена на те, щоб бути осередком зносин та спільного діланя для робітників усіх країв, котрі змагають до тої самої ціли, с. є. до взаімної підмоги, поступу и повної освободи робітницької верстви.

II) Назва спілки є: Межинародна Робітницька Спілка.

III) Вибираєся рада генеральна зложена с представників тих народностей, котрі є заступлені в спілці. Як до потреб спілки буде та рада мати своїх: президента, генерального секретаря, касиєра и окремих кореспондентів для ріжних країв.

Збір що року означує місце побуту генеральної ради и ії членів и означує місце, де маєся на другий рік збір згромадити.

Digitized by Google

В назначенім для згромадженя часі сходяться відпоручники в означенім дні и місци на підставі своїх повномочий; окремих завізвань не розсилаєся. В разі посторонної перешкоди може рада генеральна змінити місце, але на час згромадженя.

IV) Щорічному зборови предкладає генеральна рада справозданє про цілорічну діяльність. В наглих разах може рада скликати збір перед назначенім часом.

V) Генеральна рада завязує зносини з ріжними товариствами робітницькими, так що робітники кождого краю завсіди знають про змаганя своїх товаришів у других краях, через що дається підставу до рівночасних и в однім дусі ведених вислідів про стан робучої верстви в кождім краю, а то в тій ціли, щоб усякі питаня тикаючі загалу, а піднесені одним яким товариством, могли бути всюди розбирані, а коли який практичний крок або яка межинародна трудність вимагатиме діяльности цілої Спілки, то щоб та діяльність була згідна и одноцільна. Генеральна рада може до вподоби предкладати зборови питаня и внески від себе або від поодиноких национальних звязків. Для улегшеня взаємин з заграничними товариствами видає Спілка свій орган.

VI) Позаяк зріст робітницького руху в поодиноких краях може бути забезпечений тілько зъєднанєм и збратанєм, а позаяк з другого боку діяльність генеральної ради буде тим більша, чим менше буде розсіяна, то члени Межинародної Робітницької Спілки будуть докладати всякого стараня, щоб кождий в своїм краю злучити ріжнородні робітницькі товариства в оден национальний звязок. Се дієся о тілько, о кілько на се позволяють истнуючі в данім краю устави. Не зважаючи на такі правні перепони зобовязуєсь кожде місцеве товариство завести прямі зносини з генеральною радою.

VII) Кождий член Межинародної Робітницької Спілки при переході до другого краю одержить братню підпомогу від членів Спілки. И так має він право освідомитись о стосунках заробкових в даній місцевости; має право на кредит в данім товаристві відповідно до принятих в тім товаристві установ и за порукою голови того товариства.

VIII) Кождий, хто признає и заступає зазади Межинародної Спілки, може бути ії членом; за него відповідає завсіди те товариство, котре ёго приймає.

IX) Кожде товариство вибирає свобідно своїх кореспондентів для зносин з генеральною радою.

X) Поодинокі стоваришеня робітницькі, хоть и зобовязані до братнёго співділаня, задержують свою самостійність и свої властиві основи.

XI) Все, що не означене в статутах, уладжують регуляміни, котрі підлежать оглядови збору.“

Такі були статути, по чім слідувало 15 точок регуляміну.*) Як звісно, дальші збори, на котрих крім питань організацийних обговорю-

---

*) Fribourg, L' Association Internationale. Paris 1871. - O Testut, L' Internationale, 7-me видане, Paris 1871 (також видане по німецьки). — Villetard, Histoire de l' Internationale. Paris 1872. — M. B. Zur Geschichte der Internationale. Leipzig, Grunow 1872. — Rud. Meyer, Emancipationskampf des vierten Standes. Berlin, 1874, 2 томи.

Digitized by Google

вано також питаня власности, наслідства, стачок робітницьких, машинового промислу и т. д., відбувалися: 1868 в Брюселі, 1869 в Базелі, 1872 в Гаазі.

Але на тім послідним зборі прийшло до роздору. Слідуючого року засідали два збори побіч себе в Женеві и від того часу, здаєсь, зовсім не истнує вже властива організация „Межинародної Робітницької Спілки".

История самої Спілки зовсім нас ту не обходить; нам иде тілько о думку, котру вона мала голости и о те, як розширено ту думку.

В програмі интернационалу стрічаємо передовсім соціяльдемократичну основну думку, котра досягаєся політичної власти тілько яко средства для соціяльної реформи; відтак різко висказану єдність интересів робітницьких у всіх краях; а по третє ціль робітників — знесенє наємної праці, с. є. праці на ч у ж і м капіталі. Ті три засади поставлені ту зовсім загально и с самої програми не можна вичитати нічого докладнійшого про способ переведеня и про уладженє будущої суспільности. Без сумніву висказано ті думки тому так загально, щоб уможливити приступленє до Спілки людям, котрі стояли за сумирний розвиток, и людям, котрі бажали насильного перевороту. Діяльність змагаючу до повзятої ціли могла Спілка аж тоді проявити, коли б робітники ріжних країв що до поодиноких точок порозумілися, а через те з одного боку зміцніли через власну єдність, а з другого боку й праводавцям поодиноких країв відняли підставу до вимівки, що ось-то ми не можемо завести сеї або тої реформи, бо нас зруйнує межинародна конкуренция. Годі заперечити, що такий замір подекуди можна було перевести на ділі дорогою супокійних реформ, бо именно в краях нашого культурного круга вправді не поодинокі вимінки продукційні, але суспільні и господарські обставини в загалі однакові, а реформ в такім обємі, в якім іх задумали соціяльдемократи, не могла б доконати одна держава, хіба що би хотіла позапиратися від зносин з другими при помочи яких небудь „соціяльних охоронних мит." Заперечувати ту межинародність господарських стосунків в загалі а робітницьких обставин в осібности зовсім не можна; самі завзяті противники соціяльдемократів признають се. Коли н. пр. діло йде о висоту платні, о ограниченє часу праці и о другі подібні річи, котрі вливають на ціну товарів, то противники тих устав виздять тоді більш або менше справедливо с таким закидом, що конкуренция заграничних країв, де нема таких ограничуючих установ, мусить зруйнувати домашний промисл; а се именно й є признане, що господарські, а затим и робітницькі стосунки всіх наших країв однакові, що вони, значить, межинародні, интернациональні. А о скілько змаганя господарські та суспільні в загалі справедливі, то й против іх межинародної організации не можна би нічого закинути так само, як против межинародних конгресів почтових, монетарних и др., котрі именно становлять потребність сучасного розвитку суспільного. Сама собою вона ще зовсім не становила б заперечення национальної самовіжі та любови рідного краю. Сама собою така організация була б далеко не так ненависна та гідна прилюдної ганьби, як нераз голосні прозьби капіталістів, коли йде о підвишене податків, що „скоро те, то ми всі с краю виносимось".

Digitized by Google

Але интернационал не повернув своєї идеї до такої розумної ціли. Не творено звязків для сумирного переведеня близьких вимог, але обговорювано далекосягаючі принципи, котрих без великих переворотів не можна було перевести. Остаточний добуток агітациї був — ослабленє национального и державного почутя. Сей сумний наслідок лишився між робітниками, хоть сам интернациональний зачез; той сам наслідок проявляєся виразно и в нинішнім вигляді німецькоі социяльдемократиї, між тим, як первісний Ляссалівський рух стояв зовсім на национальнім грунті.

(*Конець буде.*)

Бібліография.

— **Українські Гетмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький** — *Ів. Левіцького.* У Львові. З друкарні тов. им. Шевченка. В 8-у стор. 58. **Ціна 30 кр.** а. в. Дістати можна за посередництвом друкарні тов. им. Шевченка и Адміністрациї „Правди". Чистий дохід призначений на кавцию „Правди".

— **Календарь „Просвѣты" на рôкъ переступный 1880.** Товариства „Просвѣта" книжочка 53. Цѣна 24 кр. а. в. У Львовѣ, 1880. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка нôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Обіймає: літопись світову и руську, календар астрономічний, церковний, свята лат. и рус., відтак часть информацийну и поучаючо-забавну: 1. Що то єсть календарь? 2. Просвіта 3. Русь. 4. Европейські державы, и повісти: 1. Про спілку Щмуля Пявкелеса з Грицьком Горшкодраєм, 2. Циган сватом.

— **Исторія Польщи, Литвы и Руси.** Львôвъ. Накладомъ друкарнѣ людовой. 1879. Стор. 186 в XVI-у.

Вказуючи на новійші повороти політики Поляків супроти Русинів ми вже попереду згадували, що Поляки, наущені єзуітом Gorzkowsk-им автором алярмуючих артикулів „Czasu" — z Rusi, забераються до основної польонізациї Галичини. Школи людові в Галичині перероблено майже повсюду с кривдою не тілько руського народу але й самої науки и просвіти на орудия польонізациї Русинів. Користаючи з несвідомости наших селян и з гнучкости устав школьних, а навіть не лякаючись явно ломати правні установи, доведено до того, що школи людові, замість подавати молодому поколіню господарське (економічне) образованє, скріпляти моральні засади, роскривати реальне розуміне сучасного житя и очищувати від хиб, які конечно сполучені с темнотою, стаються переважно институциями для науки польского язика и польскої исторії. Замість вчити господарства, рахунковости, ощадности (не тілько на папері але й в житю), опрятности и пристібности в житю, ломлять язики наших молодих селян в польскій гімнастиці граматичній и напихають голови молодців Лєхами, Кракусами, Вандами и всілякими Кривоустими, так що від того всего дітям забиваються памороки „als geh' ein Mühlrad im Kopf herum". Ось чому не тілько годі замітити видимих просвітних слідів людових шкіл се-ед

Digitized by Google

народу, але навіть дуже часто повсюду можна почути в народі нарікання на безхосенність шкіл, та що „в них дитина нічого путнёго не навчиться а тілько від праці відвикає, а громада на школи тратиться и через те в довги попадає“. Не місце тутка входити близше в наслідки такої системи.

Однакож нашим непрошеним цивілізаторам сего за мало. Вони с страхом помітили, що діяльність руських товариств около просвіти народу приносить, хоч мало-помалу, свої овочі, тим більше замітні, чим менше видимий поступ школьної просвіти. Книжочки для народу видавані Русинами росходяться десятками тисячів серед народу, тверезість проповідувана в сих книжочках приймається мимо явної неохоти и злости пропінаційних визискувачів, свідомість питомої народности зачинає ширитись між масами досі несамовіжими и голос щирих просвітників народу починає викликувати що раз більший відгомон загалу. Се навело на гадку розвинути с польскої сторони противну діяльність. Плян такої діяльности подав ще минувшого року вище згаданий Gorzkowski в „Czas-і“, а першим ділом в тім напрямку являється книжочка: „Исторія Польщи, Литвы и Руси“ видана в подвійнім виді — латинськими и руськими (гражданкою) буквами — чи як звіщає оповістка польских дневників „europejskiemi i moskiewskiemi czcionkami“. Як бачимо уміють Поляки пошиватись и в „Москалів“, щоб тілько обаламутити руський народ.

Не перший раз се надуживають имени „исторії“ для політичних тенденцій. Література мало що не кождого народу виказує численні фальзифікати и тенденційні сплетні наименовані „исторією“. Появ таких фальзифікатів исторії між Поляками, можна сказати, навіть доволі природний, так як іх историография ще багато в дечім жахається строгої историчної критики и все ще не може позбутись певного шовінізму, як се й найновіщими часами виявилось в полеміці п. Ксаверого Ліского проти п. Бобржинського (с причини виданя сим послідним: Исторії Польщі). Але власне для того ми сподівались по новім плоді польскої фальзифікації исторії чогось то бодай в технічнім згляді викінченого, яко фальзифікат довершеного, бо ж и фальзифікати (пр. як ославнені „historyczne(?!) opowiadania D-ra Antoniego J.) прибераються звичайно в дуже примамливі шати, блескоту стилю, фраз и поетичности. Тут однакож не маємо діла с таким райським яблуком. Роздивляти се дільце з наукової сторони було б марним заходом, бо се значило б слово за словом вказувати окаліченє историчної правди, значило б вказувати, що не творить исторії народа и як не повинна писатись история. Замітити хіба належить, що заголовок книжочки зовсім не відповідає ії грясти, так як в книжочці властиво не ма исторії Литви и Руси а тілько история Польщі, а радше хронольогічний спис королівських и панських подій. Про Руснів говориться в цілій книжочці лише на стор. 19—21 (Початковй дѣѣ рускй.) в 68 стрічках, и на стор. 150—151 (Владиславъ IV. — Початокъ вôйнъ козацкихъ) в 41 стрічках, одже разом ціла история Руси обговорена в 109 стрічках! Тож само история Литви обговорена на стор. 71 и на стор. 120. Так можна на сміло сказати, що книжочка обіймає тілько саму историю Польщі. Се й виходить с самого пляну автора,

Digitized by Google

котрий лишаючи Русь и Литву у закутку силується в сей спосіб в читаючих вмовити, що властиво усе було тілько сама Польща. Про Русь ось як говорить славетна „история“: „Надъ Днѣпромъ, на заходъ поза Днѣстеръ, мешкали племена того самого походженя що Поляки. Звалися они отъ поля надъ Днѣпромъ Полянами, (одже після науки сего польского историка и земленисця Дніпро и Поляне над Дніпром були на захід поза Дністром!), въ околицяхъ лѣсистыхъ Овруча называно ихъ Древлянами, Волынянами на Волыню, Дулѣбами надъ Бугомъ, Тиверцами надъ Днѣстромъ“. Згадавши відтак, що нібито „всі ті племена“ завізвали на поміч Варягів, від котрих земля назвалась Русею, и що Ольга а відтак князь Володимир прийняв в „Царгородѣ(!) вѣру святу“ пише дальше: „Правдивымъ нещастьемъ, Цареградскій патріярхи отказали послушеньство Папѣ римскому въ 1054 р. А коли тіи патріярхи именовали епископовъ на Руси, то и церковь руска отпала отъ каѳолической церкви. Дуже то важный и нещасливый выпадокъ, бо зъ того, що восточна церковь отъ западной оторвалася, богато вкоренилося ненависти. Въ цѣли соединенья руской церкви зъ римскою много працювали польскій королѣ и епископы зъ Папою римскимъ. И хотяй бы тіи королѣ и епископы и народъ польскій нічого бôльше для Русинôвъ не зробили, то за саму дбалôсть о спасенье вѣчне Русинôвъ на вѣчну вдячнôсть заслугуютъ. Кто бы вамъ инакше о тôмъ говорилъ, кто бы не хотѣлъ признати, що Вѣра св. есть намъ найдорожшою, котра насъ съ каѳоликами Поляками вяже, той збурилъ бы въ васъ найбôльшій скарбъ, якимъ есть спасенье душъ вашихъ“. Оттак росказана история Руси аж до часів козаччини. Згадуючи про зайняте Галичини через Казіміра говорить польский „историк“, що Казімір „взявся зъ грунту до управы и порядку на Руси, звôльнилъ край отъ Татарôвъ и нуже мѣста обваровувати, нуже надавати привилегія мѣщанамъ та закладати вольні села. Памяталъ такожь о Бозѣ и о вѣрѣ св., а не хотячи змушати Русинôвъ постановилъ заложити архіепископство латиньске въ Галичи, щобы помалу позбувалися облуды шизматицкой и до святого соединенья съ церквою поверталися. (Одже як раз у польского „историка“ виходять Русини „шизматики“ яко поганці!). Про те, як Казімір ограбив Львів, якими способами заводилось латинство, як відбирано маєтки руськоі церкви на користь ерекціі латинського епископства и т. д., нічого й не згадується; за те ж говориться виразно, що „въ церквѣ шизматицкôй порядку якъ не було (так) и не буде: пановало тамъ згôршенье, перекупство и неволя!“

Погляньмо тепер, в якім світлі представлена козаччина. „Козаки були збираниною рицарскихъ (чи се має значити тілько що шляхоцьких?) але свавôльныхъ людей, которі хотяй часто краёви помагали, то частѣйше черезъ безперестанній напады турецкихъ земель выкликовали вôйны. За Владислава IV хотѣли ограничити тую свавольну силу и переробити ихъ на рôльникôвъ и газдôвъ (яка добродушна ціль в очах тих, що не знають, як тут заходилась шляхта около закріпощеня народу!). Але тое неудалося, бо козаки поутѣкали на неприступній днѣстровій островы и зъ ôдтамъ давне ремесло проводили. На конецъ(!) въ 1648 р. збунтовались пôдъ проводомъ Хмельницкого, польского

Digitized by Google

шляхтича, который оголосился ихъ гетманомъ, побили два вôйска высланй противъ нихъ, однакожь освѣдчили, що хотятъ Короля слухати, ёму служити, кобы ихъ тôлько при военнôмъ ремеслѣ зôставилъ, далъ имъ плату рôчну и гетмана. — — Козаки побивши еще разъ польске вôйско пôдъ Пилявцями, узнали Ивана Казимира и зъ разу пôддалися. Але засмаковали имъ побѣды и рабунки въ власнôй батькôвщинѣ. Хмельницкого хотѣли то Москалѣ то Татаре для себе позискати. Польскй вельможѣ самѣ не знали, чого держатись. Однй хотѣли цѣлою силою ударити на козакôвъ, другй щобы зъ ними погодитись. Король надаремно шукалъ зъ ними згоды, побилъ козакôвъ на голову пôдъ Берестечкомъ, где 300.000 людей стануло на пляцу до бою. Хмельницкій упокорился зъ разу, але незадолго послухалъ тыхъ, которй радили ему помочи въ Москвѣ глядати. Въ р. 1653 пôддался Москвѣ и сумну долю Козакамъ придбалъ, бо въ протягу кôльканайцятёхъ лѣтъ Москва выгубила свобôдну Козаччину, а тôлько тіи, що пôдъ польскимъ правленьемъ остались по сей сторонѣ Днѣпра, мали своихъ гетманôвъ. Хотяй Хмельницкій богато зла Козакамъ наробилъ але ще бôльшу нужду на Польщу спровадилъ черезъ свое вѣроломство."

На тім кінчиться уся история Козаччини и Руси! Ми наводимо цілі уступи дословно, щоб показати Ш. Читачам автентичний взорець фальзифікату, а заразом доказати як тут неможливо прикладати яку небудь міру историчноі критики.

Сама История Польщі росказана тілько по ділах королів и польских вельмож в світлі рожевого славословія. История поділена на пять розділів чи начерків: Начерк I. О Славянах, О Лєху, Кракусѣ и Вандѣ, о Лєшках и Попелях, о чеснім Пясті; Земовит и ёго наслѣдники — и початкові діі руські (стор. 5—28). Начерк II. Дѣѣ народа польского ôтъ запровадженя Христіяньства въ Польщи 965 р. до подѣлу Польщи черезъ Болеслава Кривоустого 1139. Начерк III. Польща въ подѣлахъ 1139—1333 р. Начерк IV. Дѣѣ народа польского (Польща процвитаюча). Начерк V. Польща упадаюча. Почавши від Жигмонта III. росказана тут история Поляків аж до найновійших часів не минаючи польского повстаня з р. 1831 и р. 1863 и историі про „истребленье уніи въ епархіи холмской". „На тôмъ мученничествѣ рускихъ братей уніятôвъ кôнчится наша вспôльна исторія. Що дальше буде, лишь Богу вѣдомо. За переслѣдованье уніи вже впала на Москву ганьба въ вôйнѣ турецкôй, а нынѣ нищитъ ихъ нигилизъ и иншй нещастя. Про тое надѣятися треба, що Богъ колись положитъ таму безбожности людской а нашôй польскôй и рускôй батькôвщинѣ верне давну свободу и давный добробытъ". Так закінчується „история Польщі, Литви и Руси".

Отсей фальзифікат напевно будуть накидувати нашим селянам и нашим школам людовим. Не потребуємо додавати, що обовязком кождого правдолюбивого и щирого чоловіка дбати про те, щоб такими фальзифікатами историі не баламучено народу. Найлучший спосіб против тоі баламутноі отруі — се розширенє „Историі Руси" видаваноі тепер товариством „Просвіта" и „Историі Руси в житєписях" М. Костомарова виданоі накладом „Правди" в 3 томах, котрі разом стоять

Digitized by Google

лише 1 зр. 50 кр. Розширяючи знане правдивої історії між народом ми тим самим забеспечимо єго проти баламуцтва.

Державно-правне становиско Русинів в Австрії.

Борба між централізмом а федералізмом, що була на час притихла після введеня безпосередних виборів до ради державної, ожила сего року наново. По довгих літах опозиції вступили Чехи сего року „на зазив Цісаря“ до Ради державної, станули на так званім конституційнім ґрунті виразно застерігаючись, що тим поступком не зрікаються своїх державно-правних переконань (що до права чеської корони на самостійне становиско у звязку австрийських країв). Се застереженє зложили чеські посли у стіп Цісаря и тронова мова виразно піднесла се на вступі. То був почин нової державно-правної борби, бо не тілько сей уступ тронової мови ствердаючий незрушеність державно-правного становиска Чехів викликав невдоволенє и певні обави в лоні Німців-централістів, але й надто річ дуже ясна, що Чехи вступили до ради державної не на те, щоб піддержати міністерство Таффе, але щоб осущити свої довголітні бажаня на „конституційнім ґрунті“, с. є. щоб зробити свої державно правні переконаня частею австрийської конституції. И справді, Чехи змінили тілько свою тактику. Замість домагатись від разу попередного признаня прав Чехії, вони стараються ступнево осягнути належне ім становиско. А позаяк враз з уладженєм державно-правного становиска Чехії вяжеться також справа других країв коронних, що рівно як и Чехия, хоч може в менших розмірах, домагалися и досі ще домагаються признаня для себе ширших прав автономічних, то й зовсім природно, що с справою Чехів наново виступає питанє федералізму и централізму в австрийській державі. И справді адресові росправи в раді державній вертілись около двох головних справ: автономії країв и економічного стану австрийської держави. Перший раз в парляментарнім житю Австрії внесено так в палаті послів як и в палаті панів два проєкта адреси а головна ріжниця обох була в тім, що проєкт більшости палати послів (автономістів) витаючи радісно Чехів висказав потребу розвою автономії країв, коли тим часом проєкт меншости (Німців-централістів) виразно застерігся против всякої зміни конституції в користь автономії країв, бо „для загальної згоди (всіх народів и країв в Австрії) не треба дальших кроків правно-політичних“. Таку саму ціху мали також оба проєкта адреси в палаті панів: більшість була централістична а меншість автономічна. В палаті послів прийнято адресу автономістів, в палаті панів адресу централістів. Се була, так сказати, перша стичка між автономістами а централістами. В палаті послів побідили автономісти. Клюб Чехів, клюб правиці (Гогенварта) и клюб Поляків творять автономічну більшість ради державної. Але сторонництво централістів в раді державній на стілько сильне, що автономісти переважають централістів тілько невеликим числом около двайцять кілька голосів так, що зміни конституції в дусі автономічнім при теперішнім складі ради

Digitized by Google

державної ніяк не можна перевести. Потрібна до сего більшість $^2/_3$ голосів всіх послів, а так значного числа голосів не мають автономісти и не ма надіі, щоб навіть при нових виборах удалося осягнути стілько голосів посольских в користь росширеня автономні країв. Тим більше займаючою стається новороспочата борба між автономістами а централістами. „Конституция не потребує и не може бути зміненою“, завзято твердять централісти. „Тілько Хінчик міг би стояти за незмінностию конституції“, відповідає Ріґер именем Чехів. „Скостеніла конституция не відповідає цілям свободи, але веде до застою в краю и народі. Що конституция може и повинна змінюватись (після потреб розвою и поступу народу), се доказує досвід и самі вірноконституційні дали на те доволі доказів. Після „незмінимого“ жовтневого дипльому змінено конституцию лютовим патентом. Після Садови змінено знов конституцию вводячи замість єдности держави дуалізм. Відтак знов змінено конституцию вводячи безпосередні вибори. Не трівожтесь задля конституції! Не хочемо обалювалити конституції, але ходить нам о спосіб, в який ії вводити в житя, о практичне виконанє“. Річ ясна, що Чехи будуть здужати до того, щоб тепер на конституційнім грунті осущити свої жаданя. Стосунок голосів в раді державній некористний для змін конституції ще не виказує неосущимости бажаня Чехів. История конституційного житя в Австрії поучає, що дійсно зміна конституції послідувала мимо первісного опору Німців-централістів и тоді, коли ії майже зовсім не сподівались. Конституційне житя в Австрії не є ще на стілько розвинене, щоб на зміну конституції впливали тілько сили парляментарні. „Міродайні сфери“ мають свою историю и своє значінє. А власне голосованє одної части тих міродайних сфер в палаті панів над адресою показало, що справді міродайні сфери прихиляються до того, щоб полагодити вже раз остаточно справу Чехів. З другого боку треба Чехів вважати на стілько важним и політично високо розвиненим народом в Австрії, що вони не поперестануть на дотеперішнім стані. Ось чому теперішна хвиля конституційного житя в Австрії являється дуже важною, тим більше, що, як висше сказано, з долею чеської справи вяжеться дуже багато справ всіх других народів австрийської держави. Справа чеська се єсть державно-правне унормованє взаємин двох народів мешкаючих в Чехії, а позаяк с поміж австрийських коронних країв дуже значна часть в подібний спосіб заселена двома або більше народами, то очевидно уладженє сих межинародніх відносин в Чехії має вагу наслідности и для других країв коронних Австрії. Таким чином стає наново питанє федералізму и централізму на дневнім порядку. Ми не думаємо сего питаня розберати с теоретичної точки. Се завело б нас за далеко, а в прочім по теорії ледви далобся що більше сказати, як те, що свого часу на користь федералізму висказав Фішгоф в своій знаменитій брошурі „Bürgerschaften des Bestandes Oesterreichs“ а послідними часами гр. Фалькенгайн в брошурі о австрийських фінансах. Надто, річ доволі звістна, що у політичнім житю теория не йде все в парі с практикою, а именно в Австрії, де, як сказано, конституційні питаня рішаються всілякими впливами позапарляментарними, „міродайними“ и т. п.

Digitized by Google

Ми хочемо розважати се питане с становиска практичного и роздивитись, як належало б Русинам станути супроти сего питаня автономиі (федерациі) країв и централізациі. Як ні неясне ще остаточне рішене сего питаня в Австриі, все ж таки остається фактом, що всі народи, всі сторонництва, всі посли в Австриі розділюються в табори автономістів и централістів. Загально можна сказати, що за автономією стоять всі Славяне, за централізмом переважна часть Німців. Одні Русини не зазначили рішучо свого становиска, бо передовсім, скажім отверто, питаня загально-державні задля невеликого розвою політичного Русинів не були досі живо и всесторонно обговорювані в руських кругах, а по друге мікроскопічне число руських послів розъєдналось в тім питаню. П. В. Ковальский а з ним и п. Кулачковський станули при адресових росправах по стороні централістів-Німців, о. Озаркевич ухилився від голосованя над адресою, чим дав розуміти, що не годиться в тім взгляді с п. Ковальским, а п. Федорович, о скілько єго можна вважати яко посла-Русина, став виразно по стороні автономістів. Зваживши дальше, що так замітна постать політична, як о. Качала між Русинами, с також, як відомо, прихильником федералізму (и тілько для евентуального піддержаня федералістичної справи в попередній раді державній прийняв був мандат посольский з Бохні-Тарнова), можемо сміло сказати, що питане федералізму а централізму є для Русинів ще питанем отвертим, мимо того що п. Ковальский в имени Русинів рішучо станув по стороні централістів.

В теперішній хвилі питане федералізму а централізму приберає в практиці відмінну постать від давнійшого. Розходиться тепер о те, чи истнуюча досі конституция має вважатись яко незмінима и ненарушима, чи противно має вона змінятись в міру потреби народів Австриі, а именно в напрямку більшої автономиі країв? Зі взгляду на Русинів мусимо отже поставити се питане так: чи дотеперішна конституция відповідає вповні народнім интересам Русинів, чи надає ім и обеспечає належні ім права и чи в наслідок того Русини мають стояти за ненарушимостю и незмінностю теперішної конституциі и для того держатись разом з Німцями за „вірноконституцийність“, — — — чи противно теперішна конституция не відповідає вповні народнім интересам Русинів, чи не надає и не обеспечає належних ім прав и чи в наслідок того Русини мають жадати зміни конституциі відповідно до интересів народу а именно в користь автономиі країв и в тій ціли лучитись з автономістами?

П. Ковальский у своій бесіді при адресових росправах сам виразно сказав, що Русини досі дізнали від основних законів самі тілько „неприятности“, що при теперішній конституциі Русини просто віддані в руки своіх противників, що руському патриотизмови назначені тісні польскі границі, що навіть органи правительства являються яко орудия противної партиі, що в конець в Галичині не дістає ще хіба польского короля, щоб до крихти знехтувати руську народність. Тим самим п. Ковальский потвердив зовсім недвозначно, що дотеперішна конституция далеко не відповідає интересам руського народу, ані обеспечає ёго прав, значить, як довго останеться незміненою теперішна конституция, так довго тріватиме и той невідрадний стан Русинів. В міру, як роз-

Digitized by Google

вивалась конституция що раз дальше в дусі централістичнім, рівнорядно збільшувався безвідрадний стан Русинів. Чому ж се? Чи може для того тілько, що теперішна конституция остається мертвою буквою? Се могли б сказати с певною рацією Чехи про свою минувшість, коли ними правлено без них, коли чеський сойм и рада державна дійствували без чеських послів, без вислуханя волі чеського народу. Але Русини, а именно ті сторонники, котрих заступає п. Ковальский, не тілько що брали уділ в нарадах ради державної, не тілько що причинялись своіми голосами до ухваленя и переведеня устави о безпосередних виборах, тої теперішної підстави виконуваня конституції, але й піддержували неустанно всі ті централістичні правительства, котрі в адміністрацийній дорозі виконували дотеперішну конституцию, и в адміністрацийний спосіб завели в Галичині Раду Школьну, польский язик в школах и урядах и все те, що творить з Галичини заселеної переважно Русинами мало що не справдішне королівство польске. Найпершим сторожем конституції є безперечно правне заступництво народів, взглядно рада державна. Вона именно має, може и повинна дбати про конституцию, вона має право контролі над виконуючою властею, вона може и повинна потягати до одвічальности тих, що (як сказав п. Ковальский) несовістно переводять конституцию. Коли ж дотеперішне виконуване конституції було мертве и интересам народів, а именно Русинів, невідповідне, и коли з другого боку таке виконуване конституції діялось за призволом и підмогою ради державної, то очевидно склад ради державної не відповідав дійсним интересам народів и ті народи не могли в раді державній належно виразити своєї волі и заступати свої интереса. Значить, сама конституция в дотеперішній своій формі давала можність правити против интересів народу, про те необезпечала належно народніх прав и интересів, не давала ім належного виразу, отже й не була здоровою.

Не входимо у відносини других країв, а беремо на увагу тілько Галичину. Галичина висилає до ради державної 63 послів, між тими: 20 послів з великих посілостей, 13 пос. з міст, 3 пос. з торг. палат, и 27 послів з малих (селянських) посілостей. Пригадати належить, що интереса великих посілостей и в загалі висших станів вже доволі заступлені в палаті панів, котра представляє в парляментаризмі елемент консервативний. Поминаючи питане, чи заступництво народу оперте не на загальнім голосованю але на підставі посілостей и станів може вважатись яко відповідне и справедливе, ми навіть стаючи на становиску маєткової (а не людської) репрезентації, можемо сказати, що мала посілість в Галичині дуже упосліджена супроти великої посілости. Мала посілість займаюча о 15% більше управної землі як велика посілість, оплачуюча більше як два рази стілько безпосередних податків як велика, не маюча ніяких заступників своіх интересів в палаті панів, висилає тілько о 7 послів більше від великої посілости, значить мала посілість навіть с становиска интересів покривджена ординацією виборчою менше-більше о половину числа послів. В прирівнаню до других країв коронних в Галичині велика посілість найкористнійше заступлена між усіма виборчими клясами. В розмірі до загального числа послів висланих с кождого краю до ради державної припадає на

Digitized by Google

велику посілість: в Дальмації и Каринтиі $^1/_9$, в горішній Австриі и в Стиріі $^1/_6$, в Краіні и Сольнограді $^1/_5$, в Чехах, Моравиі, доль. Австриі, Тиролю и Истриі $^1/_4$, а тілько в Галичині, Буковині и Шлезку аж $^1/_3$ часть з усіх послів на заступників великої посілости, мимо того, що власне в Галичині и Буковині перевага числа послів з великої посілости перехилює рівновагу национальности на некористь Русинів. Крім того навіть в самих округах виборчих малої посілости число послів установлене на некористь Русинів. И так 26 польских повітів Галичини висилає до ради державної 10 послів, а 47 руських повітів Галичини висилає тілько 17 послів до ради державної (при чім ще через влучене польского повіту Бжозів-Дубецко до округа виборчого Сянок стосунок руських голосів в тім округі виборчім значно на некористь Русинів змінено). Рівно ж некористно представляється число послів малої посілости до числа послів вел. пос. після соймової ординації виборчої. Число виборців великої посілости виносить 2086 и ті виборці виберають 44 послів, тим часом коли ціла маса дрібних посідачів оплачуюча більш як два рази стілько податків, як великі посідачі, виберає тілько 64 послів. Великі посідачі творять враз з людностю замешкалою на двірських обшарах 4% цілої людности Галичини, людність (90) міст Галичини виносить 11% цілої людности Галичини, людність місточок (котрі під зглядом економічним, заробковим и духовим майже зовсім рівняються с сільскими громадами) виносить 9% а людність сіл 76% цілої людности Галичини, так що до ряду интересів заступлених в малій посілости належить що найменше 85% цілої людности Галичини; кажемо: що найменше, бо після справедливости ще й переважаюча часть людности так званих міст в Галичині належить властиво до кляси и интересів малих посідачів и не має ніяких особних „мійських“ интересів. Ясна річ, що в Галичині мала посіліть, се б то селянство становить найважнійшу основу и силу краю, що проте група „малих посілостей“ повинна мати найбільше число заступників як в раді державній так и в соймі, бо тілько тоді можна б сказати, що интереса краю и народів в Галичині замешкалих належно заступлені. Тим часом 4% людности Галичини (великі посідачі) виберає до ради державної 20 послів а до сойму 44 послів, — 9% людности Галичини (міста и торгов. палати) виберає до ради державної 16 послів, а до сойму 24 послів, — а 85% людности Галичини (людність малої посілости и маленьких місточок) виберає до ради державної 27 послів а до сойму 74 послів, так що дві перші групи, Русинам чужі а навіть противні, як в раді державній, так и в соймі мусять мати перевагу над послідною групою, отже й над Русинами, значить можуть як саме уставодавство, так и цілу управу (адміністрацию) вести в некористь и на кривду руського народу. Зваживши, що интереса панів крім того заступлені в виключно панській палаті панів, що, дальше, велика посіліть заступає виключно интереса польскої народности, а група міст заступає интереса жидівські и по части польскі а ніяк руські, що вконець доперва в групі малої посілости приходить до вираза руська и польска народність після ії поземельної и людової сили и що власне група селянства як найнекористнійше заступлена як в раді державній так и в соймі, зваживши надто, що селянство маєтково и ин-

Digitized by Google

телєктуально упосліджене перед двома першими групами (великих посілостей и міст) на ділі навіть не виберає призначеного ёму числа послів яко заступників интересів селянськоі людности а противно має накинене (всілякими способами и підступами) таких послів, що стоять против ii интересів, — все те зважившн ми приходимо до того, *що як с становиска интересів, так с становиска национального Русини не мають належного ім узнаня и обеспеченя прав и интересів народніх в теперішній конституциі, що Русини після теперішноі конституциі віддані під перевагу и пановане чужих интересів и чужоі народности, що вконець Русини при тепер обовязуючих ординациях виборчих ані в раді державній ані в соймі ніяк не можуть добитись відповідного в прирівнаню до других народів Австриі розмірного виразу волі свого народу.* А се значить, що Русини не мають ніякого интересу стояти за незмінність и ненарушимість дотеперішноі конституциі и за централістичну вірноконституцийність, а *що противно вони в интересі своєі народности мусять бажати зміни конституциі відповідно до прав и интересів руськоі народности именно зміни ординаций виборчих в той спосіб, щоб руський народ в Австриі мав належне ёму заступництво як в раді державній (посередно в делєгациях) так и в соймі.* Для того Русини, отже й руські посли, не повинні и не можуть лучитись с тими, що бажають удержати status quo (стан теперішний) для Русинів зовсім невідрадний, а повинні лучитись с тими, що домагаються зміни конституциі відповідно до интересів и прав народніх. Тілько на підставі справедливих ординаций виборчих можна надіятись відповідного заступництва интересів и прав народніх.

В теперішнім складі річей питане федералізму а централізму не має для Русинів великого интересу, бо як довго истнують теперішні ординациі виборчі (некористні для Русинів), так довго Русини и в раді державній и в соймі ніяк не можуть добитись належного ім становиска и заступництва своіх интересів. Чи рада державна чи сойми будуть мати більший круг діяльности, се в нічім не змінить долі Русинів, бо як там так и тут Русини не маючи належного заступництва не можуть зайняти відповідного ім становиска и мусять підпадати несправедливій майоризаци.

На перший погляд видається справедливою теза п. Ковальского, що Русинам випадає стояти по стороні Німців-централістів и противитись розширеню автономиі країв. Німці мають певний интерес не давати всего Полякам и в міру своєі борби с Поляками піддержувати Русинів. Німці творять переважну парляментарну більшість над кождим иншим народом в Австриі и для того можна по Німцях сподіватись більшоі ласки для Русинів, як по Поляках. Се зовсім справедливо, що коли поставити питане так: чи Русини мають здатись на ласку Німців чи на ласку Поляків, відповідь мусить вийти в користь Німців. Однакож не треба забувати, що Німці, може мимо волі, змушені „видавати на луп“ Русинів Полякам. При теперішних ординациях виборчих число польских послів є так велике, що Німці бажаючи вести діло в державі після своєі вподоби мусять позискати Поляків для себе. Ціну сего позисканя Поляків творять Русини. И новійшими часами піднявся голос в Allg. Augsburger Zeitung, що подає Німцям таку раду: „Німці

Digitized by Google

в Чехах загрожені. Зробіть мир с Поляками, дайте ім уступства и змайорізуйте при помочи Поляків ваших найнебеспечнійших, бо найблисших, ворогів: Чехів". Поляки ніколи не відзначались такою платонічною любовю Славян, щоб для власної користи не офірували свого найщиршого друга, с котрим вчера ще цюлувались. Впрочім, які б там ні були вигляди на будучність, ціла дотеперішна история дружби Русинів с централістами промовляє против тези п. Ковальского, бо се ж ніхто инший як самі Німці-централісти „видали Русинів на луп Полякам".

Як довго Русини будуть операти свою державно-правну політику на жебранині ласки чи у Німців чи у Поляків, так довго останеться їх доля безвідрадною. При дотеперішнім складі річей Русини ні в раді державній ні в Львівськім соймі не мають захисту для себе. Живущу силу свого истнованя мусять Русини, як кождий нарід, черпати с себе самих, отже передовсім здужати до того, щоб змінити несправедливі, ординаці виборчі и дати Русинам належне ім число парляментарних заступників. Як відомо и Чехи домагаються такої зміни и другі славянські народи Австриі, з виімкою одних Поляків, вважають зміну ординаці яко conditio sine qua non. Так нам здається, що після висше наведеного стану річей в питаню зміни конституці — ростверається перед Русинами доволі ясна дорога, якою вони мають ступати на перед, а та дорога зовсім не веде до обозу централістів.

(*Конець буде.*)

По зборах „Рускої Ради".

Гомонять, поки ляхи не почують. Ох, старі голови та розумні; *химерять - химерять, та й зроблять з леміша шивайку!* Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба зъісти: плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що́ купували; грошам не пропадать! А то думають — думають. ні в голос, ні мовчки; а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що́ нам за рада? Чом вони не дзвонять?....

Т. Шевченко.

Зараз по виборах до ради державної писали ми в „Правді" (за місяць Липень): після так сумних подій прийшла крайна пора до рішучого повороту в нашім житю народнім. Русини виперті майже зовсім с парляментарного житя мусять дбати о своє політичне истноване иншим способом и перш усего взятися до основної и трівалої організаці своіх сил. Ми були б раді, щоб по́чин до такої організаці вийшов с котроі небудь сторони, але щоб вийшов як найскорше. Ко-

Digitized by Google

жда проволока сполучена з великою шкодою для народнёї справи. Сего почину, здається нам, годі тепер вже вижидати від тих, що стоячи досі на чолі такої організациі, омертвили ії и мимо зазивів переспали найважнійшу пору безчинно. Тим самим вже дали вони доказ, що нічо в світі не може їх вирвати с тої бесчинности и що вони вже вповні належать до историі. Діло мусить роспочатись живими людьми з живими..... Яку форму має прибрати ся наша організация політично-народня, се для нас річ меншої ваги. Ми отверто визнаємо, що були б дуже раді, коли б товариство „Руска Рада“ могло переродитись и обновитись в такий живий організм..... Тепер представляє Р. Рада мертвий и бездільний організм. До ёго оживленя треба конечно радикальної обнови сего товариства; треба щоб в ёго війшли нові, живі елємента, котрі б сполучились з живими силами сего товариства и таким способом, даючи приклад згодливого сполученя Русинів до політичного діланя, сталися осередком притягаючим до себе всі животні сили Русинів“. Не перший се відзив с сторони народовців до згоди всіх Русинів и до діла. Як давнійше, именно по виборах до сойму, р. 1876, так и тепер, поминула праса старої партиі сей відзив мовчанєм. Одна Коломийська „Р. Рада“ „удивилась“ згодливости народовців и викрутасом — вихилясом сказала, що нам ані зъізду всіх Русинів ані спільного товариства не потреба, а ми здиблемось и без того на одній дорозі, коли тілько будемо для добра народу працювати. Не так думав загал. Ще підчас виборів Русини обох партий золочівської окресности виразно поєдналисъ в тім, що Русини конечно мусять получитись, що народовців належить прийняти до „Рускої Ради“ и до всіх инших товариств старої партиі, и що тілько спільне згодливе діланє всіх Русинів, сильна, жива їх організация може вирвати Русинів з упадку. П. Геровський прийняв на себе обовязок перевести се діло організациі Русинів обох сторонництв у Львові. Ще явнійшою була маніфестация Русинів тернопільської окресности. По спільних нарадах відкликались Русини тернопільської окресности в відозві до виділу „Ради Рускої“, щоб він приймав в члени товариства всіх Русинів без взгляду на їх партийну приналежність, коли тілько вони яко Русини заявляються и яко такі виступають. Ту відозву підписав також и о. Наумович. Рівночасно відклйкались вони звісною відозвою до всіх Русинів, в котрій рішучо виказали потребу згоди и сполученя обох сторонництв. „Рускій Сіонъ“ орган стоячий зовсім далеко від сторонництва народовців прилюдно сконстатував, що згоди бажають усі Русини и що тілько деякі особи у Львові стараються не допустити до згоди, але що мимо того, здається, добра воля возьме верх над злобою.

Як би там ні було, а се стало ясним, що серед загалу старої партиі силою подій послідних часів наступив поворот в користь народовців а именно їх політики о власних силах народніх. Як небудь політична діяльність народу ще не вичерпує усего змісту народнёго житя, то все ж таки поле політичне здавалось всім яко найвідповіднійше для спільної діяльности Русинів, раз для того, що стара партия сама вже доволі пересвідчилась о безхосенности своєї дотеперішної політики и не має иншего вибору, як цілковита смерть або спільна праця

Digitized by Google

з народовцями, а по друге для того, що дальша акция політична Русинів є найблисшим и найбільше пекучим питанем для всіх Русинів. То ж мимо ураз стілько разів с сторони „Р. Ради“ дізнаних, кидаючи в непамять цілу историю нечесних поступків против народовців, с патріотичною офірою свого особистого чувства, прихилились народовці до зазиву тернопільских Русинів и часть народовців зголосилась до виділу Р. Р. в члени сего товариства. Що́ хотіли сі народовці (числом около 30) тим чином осягнути? Мале число народовців зголошуючихся в члени Р. Р. ясно свідчило о тім, що народовці ніяк не задумували перевагою голосів здобувати Р. Ради и брати ii в свої руки. Морально Р. Рада рівналась зовсім мертвому організмови збанкрутованих політиків. Се була руіна двайцятилітної „вірноконституцийної“ (а радше вірноміністерияльної) блуканини Русинів, котрій навіть послідні збори товариства им. Качковського відказали своє довіріе. Таким чином — ні материяльні вигляди, ні слава, ні виливовість, ні история Р. Ради не приманювали народовців до сего товариства. Р. Рада була подібною до тих руін колишнёї святині коло Дому Народнёго, котрі без нової праці и нових материялів ніколи не стануть святинею народнёю. Але се було поле, на котрім дійсно всі Русини всіх сторонництв найскорше и найлегше могли и повинні були станути до спільної праці для добра свого народу. На кождім иншім полю нашого народнёго житя, в кождім иншім руськім товаристві: чи то в Домі Народнім або в Ставропігиі, чи в Матиці або в товаристві им. Качковського, чи „Р. Кассин-і“ и т. д. — могли б повстати непоконані перепони задля ріжниці поглядів наукових, літературних, народніх, товариських, а навіть чисто формальних, правописних, задля недо́віру, маєткових обав и підозріня и т. д. Тілько в Р. Раді, призначеній дбати про теперішне політичне житя Русинів в Австрії уставали всі ті перепони. Не тикаючи своіх наукових, літературних и правописних поглядів, не тикаючи навіть поглядів на межинароднє становиско Русинів яко самостійного народу, могли тут всі Русини „всіх язиків и партий“ згідно взятися до діла: положити тверді основи політичного здвигненя и розвою Русинів в Австрії. Тут була згода можлива без попередних угодових спорів и договорів, бо ціль була спільна: політичне житя Русинів в Австрії, а з другого боку ні одно сторонництво не потребувало зрікатись свого житя. Противно кожде сторонництво могло розвивати дальше свою діяльність и ділами доказувати рацию свого истнованя. Зголошуючись в члени Р. Ради *не жадаючи від противної сторони ніяких уступок в користь свого сторонництва*, освідчаючи безусловно свою готовість працювати на політичнім полю для добра всіх Русинів в Австрії спільно з Русинами всіх иншіх сторонництв, *народовці тим самим дали доказ, що дбають над усе о добро цілого руського народу, що ніяк не хочуть викликати борби сторонництв и переносити ii там, де мимо истнованя ріжних сторонництв спільна и згодлива діяльність всіх Русинів можлива*, а з другого боку хотіли народовці, щоб Р. Рада рішаючи над прийнятем сеі малоі части народовців до Р. Ради заявила світови, чи и о скілько дійсно вона має на оці добро руського народу и чи справді бажає вона згоди між Русинами хоч би тілько на тім полю, де така згода вже тепер була можлива а навіть конечна, —

Digitized by Google

щоб вконець Р. Рада заявила, чи и о скілько заступає вона гадки и пересвідченя староруського сторонництва, котрого так переважаюча часть на чолі з многоуважаємими патриотами, як „Слово“ виразно назвало авторів тернопільскої відозви, освідчилась за згодою и сама візвала народовців вступати в члени Р. Ради? — Що могли ті народовці осягнути в Р. Раді? В найлучшім разі могли вони высказати перед фізичною перевагою зборів Р. Ради свої гадки, свої ради, свої пляни до будучої політичної діяльности Русинів в Австриі. Чи програма народовців що до будучої політичної діяльности Русинів зла чи добра, се могла рішити Р. Рада перевагою своїх фізичних голосів зовсім після своєі вподоби. Коли рада народовців була б зла, то вона свідчила б о політичній недоспілости сего сторонництва, коли ж би вона була добра, то вона причинилабся тілько для добра у с і х Русинів. Тут отже була можлива тілько чисто интелектуальна конкуренция в подаваню найлучших способів поправи політичного по́буту Русинів в Австриі. Правда, невелике число тих народовців могло заявити в тім ділі свою интелектуальну силу, могло віднести моральну побіду, але така побіда найлучшої програми ратунку Русинів се побіда всіх Русинів а не тілько одного сторонництва.

Який же конець взяла роспочата акция?

Перш усего виділ Р. Ради удає, що ніби то не розуміє властивої ціли відозви тернопільских Русинів. Замість відповісти на питане: чи виділ Р. Ради прийме в члени товариства таких Русинів, котрі м а ю т ь в с і статутом Р. Р. приписані в и м і н к и але належать до сторонництва народовців, — виділ Р. Ради перевертає и пропускає слова відозви и каже, що він не може запевнити, що прийме к о ж д о г о Русина препорученого двома членами! Замість выяснити, чи вважає він партийне становиско Русина яко перешкоду до прийнятя, виділ Р. Ради ховається за параграф, щоб не дати на те ніякої відповіди! Відтак виділ Р. Р. не приймає ні одного з зголосившихся Русинів-народовців, а рівночасно блахманить світови очі, що він бажає згоди! Виділ, що нарушив статут товариства в ёго найголовнійших точках, бачить в відозві тернопільских Русинів нарушене статуту! Allzu pfiffig macht dumm!

Відтак выступає офіцияльний орган виділу Р. Р. — „Слово“. Ми зачнемо від слів сего органу: „Кто хочетъ и искренне желаетъ примиренія, тотъ старается приготовляти путь для тогоже“. Чи ж приготовляло „Слово“ або виділ Р. Р. сей „путь“? „М ы, поученыи опытомъ, м о л ч а л и — пише „Слово“ — ожидая дальшого хода мнимого примирительного проекта!“ — значить „мы („Слово“) не старалисъ приготовляти путь — мы не желали примиренія“. И дійсно „Слово“ мовчало до послідної хвилі завзято, мовчанєм хотіло забити піднесену гадку згоди, — мовчало аж поки голос поважної части старої партиі не озвався у дверей Р. Ради покликом: згода! Тоді доперва не „искренное желаніе примиренія“ але страх перед згодою всіх сторонництв Русинів опанував „Слово“. Страх збільшився, коли між підписами відозви до виділу Р. Ради появилось имя многоуважаємого о. И. Наумовича, роспука доходила до крайности, коли ніхто з многоуважаємих на провінциі не обзивався против згоди. Виждавши до послідної хвилі

Digitized by Google

хапається „Слово“ оригінального маневру. На иншім полю так нещаслива фантазия г. М-ва переносить ёго з бюра редакціи „Слова“ в „русскую окрестность“ и там укладається жалобний акт против народовців. „Слово“ заміщує ёго в Ч. 121 з додатком слідуючої характеристичної сентенціи: „До сихъ поръ мы понимали примиреніе съ противникомъ, съ непріятелемъ русского народа, н о н і я к ъ съ с в о и м и!...“ Значить, „Слово“ et Comp. може пійняти и приготовляти згоду з ворогами Русинів, с Поляками и жидами, але згоди Русина з Русином, брата з братом, — сего „Слово“ ніяк не може пійняти! Sapienti sat. И ми могли б звільнитись від дальшого розбору словістичної жалоби против народовців, коли б не те, що п. адвокат виділу Р. Р. узнав за відповідне на зборах Р. Р. повторити мало що не до слова цілу ту жалобу. Ми піймаємо, що страх має великі очі а конечно й неменші уха, для того ми не раді прикладати строгих правил льогіки до виводів „Слова“ „исполняющого непріятную должность страха ради.“ Але як би ні багато могло числити „Слово“ на поблажанє своєі публіки, все ж таки и льогічна аберация повинна мати свої певні границі бодай задля прилюдного сорому. На вступі говорить „Слово“, що ніяк не розуміє згоди с своіми, а піймає тілько згоду з ворогами, відтак дальше виводить, що народовці не свої а неприятелі Руси и заключає, що для того знов не піймає згоди з народовцями; раз говорить, що поклик за згодою всіх партий росширений між галицько-руською интелігенциєю и народом, що „нѣтъ никого, кто не хотѣлъ бы искренного примиренія — найбольше, безъ малѣйшого сомнѣнія, желаетъ такого примиренія Общество „Р. Рада““ — а зараз за тим говорить, що „проектъ примиренія поднесенъ лишь для формы“, що „примиреніе невозможное“, що „даже не возможно серьезно говорити о примиреніи“; раз виходять народовці ворогами руського народу, а зараз за тим говориться, що вони „пропагуютъ народный и литературный сепаратизмъ“, значить, именно й пропагують розвій руського народу; раз вирвався Фялковський на зборах товариства Качковського за „совѣтомъ интелигентныхъ членовъ собранія, между прочимъ и пишущого строки „Слова“, а дальше таки виказується, що він вирвався без підмови, раз біло раз чорно — як тілько треба. Отсю мішанину путаниць доповняє г. М. ще перекручуванєм фактів. Спростованє тоі крутанини „Слова“ появилось ще перед зборами Р. Ради в осібнім листку печатнім, де поміщено: Мнѣніе о. Качалы о вôдповѣды выдѣлу „Р. Рады“. — Поступованє выдѣлу Р. Рады що до прійманя членôвъ — и поступованє „Слова“.

Відкликуючись до сего спростованя ми позволимо собі ще тілько додати кілька уваг. Дуже справедливо замітив ВП. о. Качала: коли би завзятий Поляк, котрого интересом єсть, щоби межи Русинами до порозуміня не прийшло ніколи, хотів Руси шкодити, не міг би нічого гіршого видумати, як суть артикули „Слова“ „Львовъ з 6 (18) Ноября (Ч. 121) — отъ редакціи и „Изъ русской окрестности“ г. М-ва. Чи розважила редакция „Слова“ и виділ Р. Ради, на яку небеспечну дорогу ступають вони хапаючись рекримінаций против народовців, — и то рекримінаций з явним пятнôм неправди и злоби? Чи ж народовці не можуть на те відповісти справдішними дуже тяжкими рекримінациями против „Слова“, виділу Р. Ради и іх прихильників? Чи ж се

Digitized by Google

неправда, що горстка честилюбних проводирів тероризмом виперла народовців з Матиці, викинула „Руску Бесѣду“ з Народнёго Дому и змусила народовців заснувати осібне товариство „Просвіту“? Чи не спроневірились ви програмі „Рускоі Ради“ з р. 1848? Чи не окричали ви ворогом Руси о. Качалу, котрому нині ціла Русь віддає добрезаслужену почесть? Чи ж не виклинали ви „Просвіти“ и „Січи“, де тепер ваші сини и велика честь колишних ваших прихильників лучиться разом з народовцями, щоб мимо вас працювати для добра нашого народу? Чи се народовці вели ту політику, котру ви наконець самі кидаєте, скомпромітувавшись нею до крайности? Чи не денунциювало „Слово“ цілоі партиі народнёі Русинів яко соціялістів-нігілістів? Чи „Слово“, „Наука“ и колом. „Р. Рада“ не вели и не ведуть завзятої борби против руськоі академичноі гімназиі, против руських книжок школьних и чи не помагають ворогам Руси виперати руський язик из шкіл?

Але не хочемо наводити всіх хоч би тілько головнійших тяжких провин тих людей, що нині голосяться неомильними и єдиними Русинами. Ми хотіли тілько вказати, що коли хто може мати право до справедливих рекримінаций, — то певно не проводирі старої партиі и іх причепи. Коли ми наставали на те, щоб залишити взаімні рекримінаціі, то певно не для того, щоб вважали ми рекримінаціі „Слова“ et Comp. хоч троха справедливими, але для того, що в загалі така дорога не веде до згоди и до спільного діла. О чім же ж свідчать неправдиві закиди г. М-ва? Чи погадав г. М. що кидаючись на п. Желехівського за тоаст в честь Крашевського він зневажив Ивана Тургенева и всіх тих Славян, що пили здоровля Крашевського? Та чи не порадно було г. М-у перш усего росправитись с своіми „русскими органами“, що тепер кричать не тілько vivat Kraszewski але навіть vivat Polonia...? Коли г. М. так піймає теорию гр. Голуховського, що він бажав в XIX столітю розвивати руський (малоруський) народ, руський язик и руську літературу яко самостійний організм від польского и московського відрубний, то ми скажемо отверто, що народовці зовсім не відказуються від тоі теориі вже в дуже великій части осущеноі, — додамо тілько, що ся теория не сотворена гр. Голуховським але самим руським народом, котрий дав и дає докази своеі самостійноі жизненности, и що ся теория становила першу точку всіх Русинів „Рускоі Ради“ з р. 1848, про що „Слово“ et Comp. тепер якось забувають називаючи ту програму старої „Рускоі Ради“ ділом ворогів Руси!

Г. М-ву маячиться, наче б то теперішний московський літературний язик був той самий що староруський язик. Але ж Г. М овъ, хіба ж ви не чули нічогісенько про пережиту Ломоносівщину, про Карамзинщину, хіба ж ви хочете с слави розвінчати Пушкіна, Белінського, Лермонтова, хіба ж ви хочете назвати цілу нову літературу московську тож само польонофільскою и ділом гр. Голуховського, бо й вона давно вже покинула пута „древне-русскаго языка“ и раз в раз зближається до живого слова московського народу? Чи читали ви Г. М-овъ коли небудь справді многоуважаемого Максимовича, котрий не мав ніякоі звязи з гр. Голуховським и з Радою Школьною а мимо того ось яку дав вам раду: „Достоинство народныхъ пѣсень вполнѣ признано только въ нашъ вѣкъ, когда и литературный или письменный языкъ (русскій

Digitized by Google

=московський) *такъ усовершенствовался черезъ приближеніе къ живому, естественному народному языку Русскому, отъ котораго такъ далекъ былъ книжный языкъ Русскихъ писателей прошлаго вѣка.* Тредьяковскій, котораго стихи такъ непрекрасны, народныя пѣсни называлъ подлыми; между тѣмъ, какъ Пушкинъ *лучшимъ щегольствомъ* для своихъ несравненныхъ стиховъ *почиталъ выраженіе народное* и очень любилъ свои піесы, написанныя въ народномъ вкусѣ; а Мерзляковъ и Баронъ Дельвичъ пріобрѣли себѣ славу, подражая народнымъ пѣснямъ въ своихъ пѣсняхъ, изъ которыхъ нѣкоторыя въ свою очередь сдѣлались народными. Вѣковый опытъ нашего Русскаго стихотворства долженъ послужить въ урокъ для писателей Червонорусскихъ. *Пусть они избѣгаютъ искуственнаго словосочиненія и стихосложенія!* Живая литература *у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ* **народномъ, живомъ языкѣ:** пусть они всѣ изучаютъ его въ народныхъ пословицахъ, поговоркахъ, сказкахъ и еще болѣе въ пѣсняхъ Малороссійскихъ, особенно Украинскихъ, гдѣ народное выраженіе процвѣло съ найбольшею силою и красотою". Чи понятно тепер вам г. М овъ, що питанє о язиці, літературі и о шкільництві є справді питанєм науки а не питанєм улічним, над котрим могли би рішати перші ліпші люде, будь вони „богаті міщане" а не селюхи, будь вони сурдутові малоуки? Чи понятно вам для чого ми не можемо „ни Фьялковского, ни Н. Огоновского, ни даже Маркова" узнати компетентними судія ми в тім так важнім питаню над Дром Омеляном Огоновським, проф. Партицьким, проф. Верхратським, проф. Романчуком и т. д.? Чи понятно вам, що значить ваша лепетанина о „исковерканіи" язика в школьних книжках, що до осуду язпка и літератури за мало бути „богатим селянином" и „бывшимъ почти на всѣхъ собраніяхъ нашего Общества"? Чи читали ви суд росийських учених о вашій язиковій мішанині, чи забули ви, що ви ж самі не давно прилюдно в „Слові" признались, що не пишете „настоящимъ русскимъ" язиком, значить уживаєте якоісь мішанини, котрою ніхто в світі не говорить? Усе бурити а натомість нічого не ставляти — се ж именно значить бути ворохобником. Для того то ми були в повнім праві назвати ворохобниками ту горстку людей, що на зборах тов. им. Качковського в Станіславові піддали и горячо боронили демонстрацийний внесок против руських книжок школьних и збаламутили цілий загал людей зібраних на тих зборах. „Горстка ворохобників — — баламутить несвідомий гурт людей и поривае сей гурт до демонстрації против власної народности!" — писали ми в инкримінованім Р. Радою артикулі. Ми бачили, що ви дуже богато річей не піймаєте, тож и не дивуємось, що ви et Comp. не могли пійняти, що тут горстка ворохобників поставлена супротив цілого загалу зборів обаламученого тою горсткою ворохобників. Нам мало діла до того, що та горстка ворохобників ідентифікується тепер с цілим загалом членів зібраних в Станіславові; однакож ми хочемо о загалі членів товариства им. Качковського далеко користнійше думати и для того не ідентифікуємо загалу товариства с тою горсткою нещасливих людей, бо аж надто маємо доказів, що не все те є виразом загалу старої партиї, що через баламуцтво або тероризм виходить яко ухвала чи в Р. Раді чи в товарпстві им. Качковського.

Digitized by Google

Ми не будемо дальше розберати виводів „Слова“, а стверджаємо тілько на підставі власних слів „Слова“, що сей офіціяльний орган виділу Р. Ради, промовчавши до послідної хвилі, доперва перед самими зборами виступив с цілим запасом клевети против народовців, щоб унеможливити згоду між сторонництвами Русинів в Р. Раді.

Як немило вразили ті напади „Слова“ навіть людей с старої партиї, се вказує відповідь о. Фортуни оголошена в „Слові“, котра виразно назвала сі словістичні напади „олѣмъ доливанымъ до пламени розгорѣвшихся споровъ народнорускихъ на утѣху нашихъ враговъ“ и ще раз з нáтиском піднесла, що тернопільскі Русини с цілою свідомостию свого поступку взивають всіх Русинів до згоди без згляду на літературні, правописні, язикові и т. п. ріжниці поглядів и вижидають осуценя тої згоди від Р. Ради. Редакция „Слова“ в клопоті скинула всю одвічальність на г. М-а, виразила своє „полное согласіе“ з о. Фортуною, але таки незадовго знов помістила такі самі напади г. М-а в слідуючім Ч-лі, а надто заповіла „голосъ отъ Скалата — sine ira et studio о сближенію нашихъ партій“, котрий мав підперти редакцию „Слова“ в борбі с тернопільскими Русинами. Дійсно в сам день зборів Р. Р. оголосило „Слово“ голос о. Наумовича. О. Наумович признає, що підписав „заявленіе тернопольскихъ Русиновъ, *что бы во виду общого собранія Русской Рады во Львовѣ въ члены ея принимати Русиновъ всякихъ партій.* Самого того заявленія я не читалъ и подписалъ въ доброй вѣрѣ, что подписали его другіи извѣстныи мнѣ патріоты наши“. Відтак виясняє о. Н. що вважає незгоду яко головну причину сумного стану Русинів, що з давна бажав и бажає, щоби „мы всѣ дѣти Червоной Руси подали себѣ дружно руки — и не отъ теперь, но давно былъ за сближеніемъ къ себѣ нашихъ партій“ и що радісно витає як „нынѣшная Русь молодая, познавши якій вредъ для народного дѣла вышелъ отъ того роздѣла, выступаетъ съ своею програмою: соединеніе всѣхъ силъ — на страхъ врагамъ“. Але дальше пише, що він не сподівався, щоби немногі „господа — проводиры“ (під чим розуміє львівських народовців-Русинів) „могли теперь рѣшитись убѣгатися о принятіе въ Русскую Раду, что бы то могло статись безъ урона ихъ діяметрально-противныхъ засадъ, громко заявленыхъ передъ свѣтомъ“. Позаяк однакож народовці зробили сю несподіванку о. Наумовичови, то він освідчає „что въ настоящее время примиреніе нашихъ партій на цѣлой лѣніи еще не возможно“!

Лучалось досі, що неписьменні люде звинялись з недодержаня писемного зобовязаня не раз тим, що не знали на що дали підпис, але щоб в сей спосіб могли звинятись корифеі с претенсіями на первенство між цілою интелігенциею своєі партиї, се дійсно факт досі не бувалий. Справді тяжкий се закид против тих тернопільских Русинів, що виєднали підпис о. Н. на відозву до виділу Р. Ради. О. Наумович покликується на довіріє до тих Русинів и на те, що він дав свій підпис в добрій вірі, значить ті Русини надужили ёто довірія! Однакож сам о. Н. знав, що підписує відозву до Р. Ради того змісту, щоби сей приймав в члени Р. Р. Русинів всякіх партій, щоби проте партийна приналежність Русина а именно приналежність до партиї народовців не

Digitized by Google

була перешкодою в прийнятю до Р. Ради, — а се ж именно була головна и єдина ціль сеї відозви и крім сего нема в ній ніякого иншого жаданя! Щó ж значить та поправка о. Н. в „Слові“? Чи ж о. Н. не знав ще перед відозвою тернопільских Русинів, що народовці брали уділ в укладі руських книжок школьних, що ціла народня партия уважає книжки школьні в живім руськім язиці народнім яко conditio sine qua non розвою Русинів, чи о. Н. доперва від г. М-ва довідався, що народня партия стоїть за самостійний розвій руського (малоруського) народа и так само противиться ёго спольщеню як и омосковщеню та зовсім не ростягає границь Руси аж до Камчатки? О якихъ же то нових „сожалѣнія достойныхъ событіяхъ“ дізнався о. Н. від г. М-ва, котрі були ёму досі незвісні? Чи ж уклад школьних книжок від десяти літ всему світу звісний? Чи „служеніе подъ русскою фирмою чужимъ богамъ“, котру то клевету кидав сам о. Н. на народовців а відтак сам відкликував и знов підносив в міру того, як треба було усправедливити свою власну непостійність? Чи вконець назване в „Правді“ ворохобниками тих, що підмовляли збір в Станіславові до демонстрації против руських книжок школьних в користь росийщини и польщини а против интересу руського народу? Всі ті справи були добре знані о. Н. перед підписом відозви, тілько о. Н. помилився в своїм пляні. О. Н. не допускав, що народовці зголосяться в члени Р. Ради и підписуючи відозву тернопільских Русинів думав викувати на місце зужитої збруї польонофільства — нігілізму и т. д. нове оруже против народовців: беззглядної непримиримости народовців. Коли б народовці були не зголосилися до Р. Ради на зазив так поважних патриотів, тоді було б готове смертоносне оружє против народовців: глядіть народовці самі казали, що для ратунку Русинів конечна згода всіх Русинів, ми іх візвали, але вони відкинули згоду нами „великодушно“ подавану, щоб Русь незгодою довести до цілковитого упадку! Оттоді б „громко заявлено передъ свѣтомъ“ непремиримість народовців! Признаємо, що плян був хитро обдуманий, але каже св. письмо: хто мечем воює, від меча гине. Оказалось, що стілько разів виголошувана деклямация о. Наумовича о ёго щирім бажаню згоди усіх Русинів була миляною банькою, котру здмухнув сам о. Н., коли прийшло слово зробити ділом. И не перший се раз так поступає о. Наумович. Р. 1876 по нещасливих виборах до сойму вказали були народовці в „Правді“ на конечну потребу організації всіх живих сил Русинів до спільної згодливої праці. „Сподіємося, що після так сумного досвіду сполучаться без взгляду на формально-язикові ріжниці всі щирі патриоти до спільного діланя в користь нашого народу, що оживлять своєю діяльностю завмерлі институції народні и очистять іх від пасожитних завідателів и проводирів, а розбуджуючи всіма силами нове житя и нових працёвників, та дбаючи щиро о просвіту и здвигненє нашого народу, приспособлять лучшу долю нашому народови и охоронять ёго від можливих дальших наслідків дотеперішної недбалости. Єднаймося и працюймо!“ На той наш зазив обізвався о. Н. в Ч. 27 колом. „Р. Ради“ ось як: „*Множество проводировъ даже найприроднѣйшихъ обнаружило свою неудольность диктовати на будучность пляны для убогого нашого народа.* Нужна реорганизація всей нашой роботы! Нужна нова програма для народного

Digitized by Google

житя! Щобы и печать русска за таки, якъ сегорочни успіхи въ политицѣ стидатися больше не мусѣла, должна она сей часъ порозумѣтися, якъ на будучность вплывати мае на всю роботу Руси. Пропоную толерантное собраніе всѣхъ редакторовъ русскихъ, рускихъ и руськихъ во Львовѣ або въ Коломыѣ. Прочь догматизмъ съ политики — житя и свободы больше!“ День сего збору назначила редакция Р. Р. на 27 грудня 1876 у Львові. На те освідчили ми: „Конечність загального збору всіх щирих патріотів для спільного, щирого и однодушного діланя єсть надто видною, щоб ми потребували на те ставити більше доказів; мимо того не відказуємось від уділу в проєктованім зъізді редакторів: спільна нарада всіх редакций при добрій волі може и повинна підготовити осущенє загального зъізду всіх щирих Русинів для відновленя и оживленя нашої діяльности народнёї!“—Коли ж наближався час до діла о. Н. без найменшої причини затрубів до відвороту: „Мы перехопилися и дали поводъ до радости!“ и Р. Р. відкликала проєктований зъізд на „неопредѣлительное время“ и при сій нагоді Р. Р. ось як промовилась: „заявляємъ, що и въ угодовôмъ дусѣ кореспонденціи ôтъ поважныхъ народолюбцѣвъ получилисьмо, и выражаемъ нашь жаль, если кто намъ злу волю подсувае“. — Так отже теперішний поступок о. Н. зовсім не новий в исторіі ёго політичної діяльности. История виборів до ради державної, бездільність Р. Р. через три послідні найважнійші літа, втрата 12 голосів в раді державній, — се наслідки тої каламутні. Найкрасша прикмета кождого чоловіка, а тим більше мужа, котрому вже сам вік и стан и в добрій вірі покладане довіріе значної части старої партиі наказує заховати повагу мужа довірія, — се характер, стійність волі и діла. Подаємо повисші факта під осуд безсторонних людей и здержуємось від дальших виводів що до о. Н. Просимо тілько наших противників, щоб відтак не дивувались, від чого ми не можемо співати похвальних гимнів на честь о. Н., для чого не бачимо в вінцях слави, котрими о. Н. сам (навіть в послідній своій статі в „Слові“) так часто чванится, найкрасших цвітів: характерности, доброї волі, безкористности и щирости?

Відкликаючись до слів „Слова“: „кто хочетъ и искренне желаетъ примиренія, тотъ старается приготовляти путь для того же“, — ми стверджаємо, що ні виділ Р. Ради, ні „Слово“, ні о. Наумович нічим не старалися приготовити дороги до згоди, але противно ужили всіх способів, щоби не допустити до згоди Русинів и на дальше піддержати розділ партий, а по можности навіть ёго ще більше заострити.

Під впливом так сильної агітациі против народовців зібралисъ збори Р. Ради дня 27. листопада с. р. Збори не були так численні як належало сподіватись по важности теперішної хвилі для Русинів. Поминувши питанє згоди, Р. Рада мала ухвалити и світови оголосити нову програму нової діяльности Русинів, вона мала скріпити коли вже не всіх Русинів, то бодай своє сторонництво. Тим часом на сегорічні збори не тілько не явились заступники висшої єрархиі львівської и перемиської, але не явилось також багато с старших патріотів. Зібраних було до 130 членів. Збори вітворив о. Павликів промовою на тему, що Русинам треба випити чашу горя до дна. Устами предсі-

Digitized by Google

дателя просив виділ, щоб не дуже строго судити ёго діяльність. Виділ поставив від себе лиш одну точку на дневнім порядку с. є. точку будучої програми Русинів Р. Р-ди. Виділ пересвідчився, що сила Русинів почиває в них самих. Не треба оглядатись на ніяку сторону, а самим добиватись своіх прав. Русине пізнай себе — буде с тебе. Не треба бути трусливим и малодушним, але треба заявлятись Русином всюди перед урядом, в школі и в дома. Треба уживати рідного язика а не заступати ёго польщиною або німеччиною (ту мав на думці о. П. тих, що свої діти посилають не до руськоі але до німецькоі або польскоі гімназні а в дома уживають польского язика). Та не досить ще й того. Треба, щоб всі Русини виступали разом як оден муж. Пустім в непамять, що може або щó й справді було злим в нашім дотеперішнім поступованю. Оставмо минувше, а розважмо наше тепер и нашу будучність. — По відчитаню справозданя виділу обіймаючого цвітисту прикраску трилітноі истории неудач и бездільности виділу Р. Р. забрав голос проф. Романчук. Бесідник відкликався до пословиці наведеноі о. П.: „Русине пізнай себе, буде с тебе“. Отже сій пословиці не відповідає справозданє и діяльність уступаючого виділу. Не щоби робити рекримінацні, але щоби пізнати себе, пізнати свої хиби, причину зла и сумного стану Русинів, треба розглянути минувшість безсторонно и основно. С того взгляду справозданє виділу недостаточне а по части и невірне. Виділ спихає всю вину всіх неудач на надужитя Поляків и пресію при виборах. Се правда, що такі надужитя и велика пресия були як при соймових так и при райхсратових виборах, але так само були надужитя и пресні и давнійше, а преці вибори лучше випадали. Видко були ще й инші причини неудач, котрих виділ не поясняє. Виділ не розвивав відповідноі діяльности. Виділ звиняєся тим, що більша часть виділових була в райхсраті, але ж ті самі виділові належали и до виділів иншихъ товариств, як Дому Нар., мимо того вони брали уділ в діяльности тих товариств, тілько виділ Р. Р. нічого не робив. За те почисляє собі виділ в заслугу стараня о заложенє у Львові руськоі народноі школи; але ж в тім згляді більша може заслуга невиділових а именно Русинів м. Львова, що самі внесли о те просьбу. Виділ доперва тепер прийшов до того, що не треба оглядатись на чужу поміч, хоч до сего пересвідченя міг и повинен був дійти далеко вчаснійше поучений досвідом. Але чи ж и тепер поступив відповідно до сего пересвідченя? Не треба рахувати на чужу поміч але на себе самих, отже й старатись, щоб ми були сильні, зъединені, скріплені разом. Вірний тому пересвідченю повинен був виділ хоч тепер старатись о сполученє всіх Русинів, бо незгодою найбільші народи руйнуються, а тим більше Русини числом и силами не так то дуже богаті, щоб аж іх марнувати, або й зовсім відкидати. Тож треба було старатись, щоб тут станули разом всі Русини всіх сторонництв. А що ж зробив виділ? В тяжкім для Руси часі більше як 30 Русинів другого сторонництва з ріжних фахів, представляючі велику силу интелєктуальну, знані с патріотизму и працёвитости перші подали руку до згоди и кидаючи в непамять всі давнійші урази и спори зголосились в члени Р. Ради. И ото виділ Р. Ради відкинув тих Русинів, між ними навіть таких людей, котрим (як о. Танячкевичови) був обовязаний до вдячности за

Digitized by Google

те, що при виборах до Ради державної зрікся кандидатури на посла в користь члена виділу Р. Р., хоч міг сам легче перейти як сей. Ті Русини відкинені виділом Р. Р. не хочуть дальше відкликатись, бо вони зробили усе, навіть може більше, як ім їх честь позволяла. Кілька літ тому назад викляв збір Р. Ради товариства „Просвіту“, „Бесіду“ и „Січ“ — а нині мимо того сі товариства не тілько розвиваються але многі з нас, тут зібраних, самі належать до „Просвіти“, сини членів Р. Р. засідають в виділі „Січи“ и „Січ“ дала притуловиско розбиткам правительством розвязаної „Русскои Основи“. У Поляків есть приповідка: mądry Polak po szkodzie, але у нас здається йде до того, що Русин и перед шкодою и по шкоді не приходить до розуму. Замість того, щоб зъєднати разом всіх Русинів, щоб світови заявити нашу силу нашою єдностю, Р. Рада стоїть нині на тім становиску, що противники наші сміло и справедливо можуть сказати, що Р. Р. не репрезентує цілого народа а лише одну партию! — Відтак забрав голос о. Грабинський в обороні фаталізму Русинів. Ми не самі зайшли туда, де стоїмо нині, а привели нас до того обставини! Нещастє Руси є наслідком польскої цивілізації. Що до партий заявляє бесідник, що Русин не повинен мати партий. Народня партия повинна була доказати ділами, що вона „русская“. По 100 літах під Австриєю дожили Русини до того, що Русинови можна бути тілько свобідним рабом. Сёгодні наші народні и економічні діла стоять так, що коли дальше так піде, то для нас нема иншого виходу, як тілько вивандрувати.

П. Лев Шехович поясняє, що власне факта згадані попередником виказують потребу згоди всіх Русинів, щоб спільними силами видвигнутись с сумного стану теперішнього. Виділ Р. Р. не прийняв в члени людей, котрі могли б дуже придатись до праці в сім товаристві. Між тими неприйнятими есть люде ріжних заводів, великого патриотизму, невтомимої працёвитости, юристи, професори, священники. Коли зволите, я прочитаю їх имена. (Тут підіймається с сторони Словістів галас и крик: не хочемо, не треба! так що через хвилю бесідник не може прийти до слова.) Бесідник указує на велику деморалізацию між Русинами. Відтручується щирих патриотів задля пристрати, а тим часом мовчком поминається, коли навіть високопоставлені особи, як офіцияли консисторії, (в тім місци перервав о. Павликів бесідника ніби то для того, щоб не тикати „личностей“,) вирікаються рущини и складають свої зізнаня перед судом в язиці польскім. Бесідник кінчить свою промову поважним memento, що тілько згода може уратувати Русинів від дальшого упадку. — Вконець виступив адв. др. Добрянський именем виділу. Після ёго гадки виділ в нічім не винен, бо 5 членів сиділо в раді державній и не було комплєту. (Але чи ж рада державна трівала через 3 літ неперервно? А впрочім коли 5 членів було дійсно перешкоджених повнити обовязок виділових, чи ж не було їх обовязком як найскорше скликати збори, котрі вибрали б нових виділових?). Дальше силиться Др. Доб. усправедливити виділ Р. Р., для чого не прийняв висше згаданих Русинів-народовців в члени товариства. Др. Добрянський старається передовсім збути се питанє формальною ключкою: не прийняті не відкликались до загального збору— отже нема об чім говорити. По тім відкликається Др. Доб. до ухвали

Digitized by Google

загальних зборів Р. Р. з р. 1870, котрою виклято „Просвіту“ и „Січ“ яко „нерусскі“; зі взгляду на те виділ не був в праві прийняти в члени Р. Р. „людей того направленія“. Ми би могли справді подивляти тонкість виводів Дра Д-го, коли б не одна мала дрібниця. Як то, то виділ Р. Р. був в праві с шкодою товариства а навіть и загалу Русинів дванайцять разів нарушити §. 8 статутів (приписуючий, що загальний збір Р. Р. належить скликати що три місяці) и через 3 літа не скликати зборів, виділ Р. Р. був в праві через три літа занедбувати свої чинности виділові, виділ Р. Р. був в праві годитись з жидами и жидів ставляти кандидатами для Русинів (як се було в Тисьмениці— об чім росказано в „Правді“ за Жовтень), а не був в праві годитись з Русинами мимо загального голосу всіх щирих патриотів, мимо відозви тернопільских Русинів, мимо видимої шкоди, яка виходить для Руси з незгоди? Яким же ж ви правом поставили, не то в члени Р. Ради, але яко кандидата на руського посла именем Р. Ради Дра Володимира Ганкевича, котрий не тілько що досі належить до „Просвіти“, але власне в часи проклону Р. Р. на „Просвіту“ був виділовим „Просвіти“, с щирим серцем до послідного свого побуту у Львові повнив сей обовязок виділового и всюди знаний яко щирий народовець? Даруйте ж, що ми не можемо повірити щирости вашої аргументаціі и не дивуйтесь, що такі виводи мусять дуже немило вразити кождого Русина, котрий поважно дивиться на такі сумні обяви.... Дальше підносить Др. Д., що у нас „не возможно розділити политическій вопросъ отъ вопроса литературного — а не принятыи члены всегда ставлятъ на первомъ планѣ языковый вопросъ“. И так підчас нарад над адресою с причини срібного весіля Цісаря и Цісаревої повстали серед зібраних делєгатів всіх руських товариств язикові и правописні спори. Ухвала загального збору тов. Качковського против руських книжок школьних визвала рекримінаціі в „Правді“. Що ж би допервa діялось в політичнім товаристві „котре також язиковим питанєм займається?“

Над сею відповідею дра Добрянського яко заступника виділу Р. Р. мусимо ще троха задержатись. Перш усего спитаємо, для чого др. Добрянський, коли у ёго була хоч крихта щирости а не одна охота адвокатованя на Р. Р., не представив справи язикової в адресовій комісиі Русинів так як вона дійсно була? Др. Добрянський був наочним свідком, як насамперед висланники „нерусских“ товариств „Просвіта“, „Бесіда“ и „Друж. Лихвярь“ домагались, щоб адресу уложену п. Ковальским в німецькім язиці переложити на руський язик, щоб проте адреса від Русинів не виходила в німецькім язиці, як сего домагались декотрі заступники Дому Народного, Ставропігиі и гр. кат. Консисторіі, але в язиці руськім, за чим також промовляв Др. Добр. и враз з народовцями голосували заступники Матиці (о. Лев.), Р. Ради и Акад. Кружка? А коли відтак ухвала запала перевагою голосів за руським язиком, тоді проф. Романчук поставив слідуючий внесок: „зі взгляду, що тут зібрались всі сторонництва Русинів, між котрими як відомо заходять також язикові и правописні ріжниці, так що с тої причини могли б тут повстати спори и довгі росправи, вношу, щоби для усуненя правописних споріе адреса була писана правописею граматики Осадці, котра фактично не має ніякої пар-

Digitized by Google

тийної ціхи. Єсть то безперечно найліпша з истнуючих досі граматик руських, яко така загально признана, а з другої сторони тілько в той спосіб можна оминути спори правописні и язикові". Сему внескови спротивився др. Д. покликуючись на те, що він не вчився жадної граматики и більшість старших людей засідаючих в комісні зовсім не знає граматики Осадці, спротивився також о. Лепкий и тим доперва визвали правописні и язикові спори, в котрих знову брали найживійший уділ не народовці але крил. Жуковський, проф. др. Делкевич, др. Костек, о. Лепкий, др. Добрянський. Підчас тої росправи — не проф. Романчук, але другий делегат „Просвіти" промовляючи за внесенем проф. Романчука підніс, що коли не прийме комісия сего внеску — спори язикові и правописні можуть прибрати дуже дражливий характер, бо тоді пр. мусіли б ми також застерегчися против писаня „русский", позаяк автори сего способу писаня надали и надають ёму не так правописне як головно політичне значінє с політичним и словесним становиском Русинів зовсім незгідне, а Русини, именно Русини товариств „Просвіти", „Бесіди" и „Др. Лихваря" не хочуть виступати перед цісарським троном в світлі тих політичних тенденций.

Констатуємо отже, що народовці власне бажали оминути правописне питане и то з уступкою в некорист своіх науково-правописних пересвідчень и що доперва др. Д. и инші викликали ті спори не приймаючи згодливого внеску проф. Романчука, що вконець, коли др. Д. викликав спір правописний, против два *с* промавляли також крил. Жуковський и крил. Маліновський. Та чи ж не оправдав др. Д. теперішними своіми виводами о тісній звязи літературного и політичного питаня, що дійсно народовці мусіли застерегчись против посуджуваня о літературно-політичні тенденциі ознаменовані двома *с*? Всім відома річ, що „Слово" а взглядно о. Наумович, р. 1866 оголошуючи єдність літературну Русинів з Москалями аж по Камчатку и не перестанно голосячи, що Русини приймають „общерусскій-литературный" с. є. московський язик яко свій літературний, стало с того часу писати *сс*, знаменаючи тим свої тенденциі. „Русскій" не означає отже тілько Русинів, але Русинів и Москалів разом яко цілість, „русскій языкъ" не означає язика, котрим говорять Русини, але росийський recte московський язик, єдність „Русскихъ" не означає єдність всіх Русинів, але єдність Русинів з Москалями. *Коли ж др. Д. каже, що літературний „вопросъ" так тісно звязаний с політичним, що ніяк не дасться розділити, значить, що Русини мають стреміти не тілько до літературного але й до політичного обединаня з Москалями, то ми заявляємо, що такі тенденциі впрост противні Русинам не тілько народовцям, але и всім, що бажають добра и розвою свого народу — и не думаємо, щоби та теория мала багато прихильників навіть між старою партиєю. Узнанє народнёі єдности Русинів з Москалями противиться не тілько язикословній и историчній науці, але се єсть просто проневірство програмі Русинів „Рускої Ради" з р. 1848, котра виразно в першій точці узнала руський народ 15-міліоновий яко відрубний зарівно від польского як и від московского* (великоруського) *и своєю головною задачею поставила розвій Русинів яко самостійного народу.*

Хотілисьмо не вірити, але супротив виразних заявлень дра Д.,

Digitized by Google

„Слова“ и о. Наумовича мусимо остаточно признати, що єсть маленька горстка людей, котрі пропагують літературну єдність з московською літературою и разом до такого літературного питаня перозлучно вяжуть політичне питанє, а тим самим проневіряться узнаній програмі всіх Русинів з р. 1848. Та нечисленна горстка, вповні заслугуюча на назву ворохобників, завзято виступає против народовців не з инших причин але власне для того, що народовці стоять и дальше хочуть незрушимо стояти за розвоєм Русинів, яко самостійного народу, за розвоєм самостійної руської літератури и вважають омосковщенє Русинів так само винародовленєм як и ополяченє. Та котерійка обєдинителів кидається за те з злостею на народовців, що вони „пропагуютъ народный и литературный сепаратизмъ и враждебно выступаютъ противъ Россіи“ („Слово“ Ч. 121.), що вони „отказались отъ всего, что лишь русское (= московське) и въ XIX столѣтію стали творити якій то новый русскій народъ, русскій языкъ и литературу.“ Тим пояснюється, для чого о. Наумович ставить яко услівє згоди, щоб народовці „не выливали желчи на „Москалей“ и чтобъ не относились враждебно противъ Россіи“; тим також пояснюється який то дух и якої „Руси“ носиться в голові тих людей, що хотіли народовцям „дверь отворити на *ширшій просторъ*, въ которомъ носится духъ Старой (?!) Руси“? („Слово“ Ч. 124.) Найже ж кождому стане ясним, що́ значать в устах сеї котерійки такі слова: що народовці розъєднують „Русь“, „исковеркаютъ русскій языкъ“ и стають ворогами „Руси“ для того, що розвивають питомий руський язик, укладають руські книжкі школьні и дбають про розвій Русинів (а не русских). Однакож в интересі правди констатуємо, що тих літературно-політичних „обєдиняючих“ тенденций сеї маленької котерійки не поділяє не тілько загал Русинів, але й загал Р. Ради, для того то й та котерійка не сміє явно виступити з виразною, рішучою спóвідею своєї віри, а тілько ховається за слова не всім ясні. Використуючи добру віру загалу старої партиї, котрий все ще під „русскими“ розуміє тілько Русинів а не Москалів, воює та котерійка підступом против всего, що йде до розвою Русинів яко самостійного народу. Тим той пояснюється, чому именно в очах тої котерійки рус. книжки школь. стали солею в оці: всякому безсторонному ясно, що ті книжки писані язиком руським, якого о. Н. мусить уживати навіть в „Науці“, и що коли б вони навіть справді мали може деякі хиби, то все ж треба признати, що своя свита хоч убога, лучша від чужої хоч може золоченої. Але се річ певна, що книжки школьні для цілої скалі образованя від елєментарних до найвисших шкіл — се незрушима тверда основа розвою самостійного духового житя Русинів — се те забороло против ополяченя и омоскаленя, котре зарівно немиле и польским и московським геґемонам на Руси, се одна з найтвердших основ того „сепаратизму“ Русинів, про котрий згадує „Слово“ яко о „рѳзъединенію русских.“

Тут мусимо згадати ще и про закид денунцияторства, підношеший „Словом“. Нам здається, що в тім згляді „Слово“ повинно пожалітись перш усего на себе, а відтак на о. Наумовича и Дра Добрянського, бо не ми се говорили, що Русь єдина від Карпат до Камчатки, не ми покинули питомий руський язик а хопились росийщини,

Digitized by Google

не ми виголосили тезу, що літературне и політичне питанє нероздільні, що отже з літературними общерусским (всеросийським) обєднанєм має разом нерозділимо йти обєднанє політичне. Впрочім майте ту смілість и скажіть отверто, що ви не хочете літературного и політичного обєднаня з Москалями (Великороссами), так як ми отверто сказали, що не хочемо такого обєднаня ні с Поляками ні з Москалями, а ми повіримо тоді вашій рускости. Але поки так не єсть, ми маємо патриотичний обовязок остерігати Русинів так против польонізация як и против омосковщеню Руси. Ми розуміємо, що сій котерійці дуже догідно ховати свої властиві тенденциі, щоб тим легше можна баламутити людей добросовістних и легковірних на слова авторитетів à la о. Наумович, ми для того й піймаємо, чому на зборах Р. Р. такий сик злости вирвався з уст словістичноі котерійки, коли проф. Романчук виказуючи безпідставність виводів Дра Д. сказав між иншими: „коли б дійсно питанє літературне не дало розлучитись від питаня політичного, то як же ж мається з австрийським патриотизмом тих, що стоять за єдностю літературнею з великоруським народом отже консеквентно, після слів Дра Доб., прямують також до політичноі єдности?“ Тумульт тоі котерійки був так шкандальний, що проф. Романчукови не дозволено навіть спростувати тих с правдою незгідних виводів, які Др. Дб. с „Правдою“ в руках силоміць старався вмовити в всіх членів Р. Р. Росправа о неприйнятих 30 Русинах закінчилась тим, що предсідатель ухилив дальшу дебату, позаяк ті Русини не відкликались до загальних зборів. Справа згоди Русинів прийшла ще в другий раз на порядок, коли судія Бучацький поставив внесок, щоби поручити будучому виділови як найскорше переведенє згоди між Русинами. За згодою щиро промовляли о. Левицький и о. Ан. Заклинський. Замітна річ, що против внеску п. Бучацького говорили тілько о. Наумович и Др. Добрянський, перший не впрост але відсуваючи згоду ad calendas graecas, другий збуваючи се питанє формальними взглядами, ніби приписами устави, що не позваляють політичному товариству зноситись з иншими товариствами. Коли однакож п. Бучацький сформував свій внесок відповідно до приписів устави и мимо промови о. Наумовича дуже значна часть всіх присутних членів Р. Р. видимо годилась з внеском п. Бучацького, тоді о. Павликів не піддав сего внеску під голосованє, а заявив тілько в имени будучого виділу, що новий виділ, буде очевидно старатися поступити після того внеску! — хоч новий виділ тоді ще не був вибраний, о. Павликів не знав навіть чи війде в склад нового виділу, а тим менше міг правно промовляти в имени будучого виділу. Ходило очевидно о те, щоб мати вільну руку до такоі діяльности, яку виділ Р. Р. досі розвивав. Др. Доб. спротивився також внескови п. Л. Шеховича, щоби старатися по провінциі завязувати політичні товариства, бо на провінциі нема людей „благонадеждних“ и сі товариства моглибся вибити с під абсолютизму и тероризму виділу Р. Р.! Належить додати, що до нового виділу Р. Р. війшли всі члени дотеперішного виділу: О. Павликів, др. Добрянський, Площанський, Петрушевич, Крижановський, Я. Шведицький, Геровський. Исторія сего виділу поучає, чого можна від ёго сподіватись для згоди Русинів.

Digitized by Google

Другий важний предмет нарад Р. Р. був внесок виділу о теперішнім стані галицькоі Руси и о тім, що́ належить на будучність робити. Виділ вніс від себе, щоби 1) жадати рівноправности народностей в дорозі уставодавчій и знесеня адміністративних розпоряджень (о Раді школьній и о польскім язиці в урядах и школах); 2) зміни виборчоі ординації; 3) знесеня рад повітових и 4) просвіти народа. Сей виріб дра Д. був написаний таким справді твердим язиком, що навіть о. Наумович вніс, щоби ту програму виділу переложити на популярний язик, бо инакше ii не буде читав и розумів народ так само як не розуміє „Слова“. „Коли вернуть наші селяне з зборів нинішних до дому,— говорив між иншими о. Н., и іх спитають, що́ вони тут чули и над чим радили, то я боюсь, що вони не будуть знали нічого сказати. Треба отже програму виділу випечатати осібно в популярнім „слозі“ и розіслати ii всім громадам. Дійсно мабуть задля незрозумілости „слога“ не заберав ніхто голосу в тій справі, хоч та справа була одною з найважнійших. Відтак прийнято ще внесок о знесеню патронату, з додатком (о. Наумовича), щоби право презенти прислугувало громадам а взглядно комітетам конкуренційним. Не знаємо, чи се буде до вподоби нашим священникам?

Ухвалено також вислати депутацию до Цісаря на чолі з Вп. О. Метрополитом, щоб вручити меморандум о теперішнім горестнім положеню Русинів; на внесок о. А. Заклинського ухвалено візвати консисторию, щоби переписувалась з властями по руськи. На закінчене при недостаточнім вже комплеті піднесено справу відклику проф. Барвінського с Тернополя с причини неприйнятя в члени. За прийнятєм промавляв п. Шехович и о. Заклинський виказуючи, що се оден з найбільше щирих и працёвитих патріотів и всюди не тілько словом але и ділом заявляється яко щирий Русин. Проф. Барвінський звісний яко автор „Читанки для висшоі гімназні“ досі єдиного підручника до науки о руській літературі (о котрім свого часу навіть російська праса виразилась з узнанєм), а крім того також з багато иншіх праць літературних. Мимо того збір Р. Ради не прийняв проф. Б. в члени, а то власне для того, що він уложив руську читанку! Се не сміх а щира правда, бо дійсно єдиним мотивом відкиненя п. Б. було уложенє руськоі читанки! Моторами сего славного попису були Лабаш и Площанський. Difficile est satyram non scribere, але лишаємо и то на стороні, бо оправді таке поступованє обявляє вже признаки невилічимоі умислової слабости. Finis coronat opus...

Посвятилисьмо зборам Р. Ради и справі згоди Русинів може за багато місця, хоч мимо того не моглисьмо піднести ще багато важних фактів. Але наведені факта виясняють доволі наше становиско. Народовці яко живе сторонництво а з ними и всі щирі Русини бажаючі добра руського народу не можуть с фаталістичною резигнациєю безчинно придивлятись ходови діл. Ми не можемо в еміграці Русинів бачити остаточного виходу с теперішноі безвідрадности. Слідімо бачним оком всі події нашого житя и сповняймо совістно нашу патріотичну повинність народню. История послідних днів була дня всіх Русинів дуже поучаючою.

Digitized by Google

Виявилось, що дуже значна часть старої партиї пізнавши безхосенність дотеперішної політики своїх проводирів и зрозумівши важність хвилі теперішної, неменше як и шкодливість завзятої борби сторонництв межи Русинами, — щиро бажає згоди з Русинами народнёго сторонництва и готова разом станути з народовцями до спільної праці для руського народу в Австриі, лишаючи літературні, язикові и правописні спори рóзсудови науки и рішеню дальшого розвою.

Виявилось, що серед старої партиї єсть мала котерия, котра зовсім спроневірилась первісній програмі всіх Русинів „Головної Рускої Ради“ з р. 1848 узнаючій Русинів яко самостійний народ зарівно від польского як и московського (великоруського) народу відрубний. Та котерия не прямує до виробленя так званого книжного язика через наданє живому руському язикови форм церковного и староруського язика (як сего бажає староруська партия), але старається накинути Русинам московський літературний язик, нероздільно вяже с так понятим літературним язиком політичне питанє и в той спосіб старається ступнево довести руський народ до цілковитого омосковщеня язикового и політичного.

Та котерия виступає всіма способами против розвою Русинів яко самостійного народу, а користаючи з несвідомости або з недóвіру певної части старої партиї до народовців, тою ж самою котериею викликаного, піддержує всіма способами незгоду між Русинами и визискує добру віру старої партиї в користь своєї пропаганди омосковщеня Русинів.

Задля тероризму и підступів сеї котериї не перевів загальний збір „Рускої Ради“ згоди між сторонництвами Русинів. А позаяк та сама котерия переважає и в новім виділі Р. Ради, то нема ніякої надіи, щоб згода Русинів могла бути переведена через Р. Раду. Стара партия мусить перш усього визволитись с під тероризму сеї котериї, коли хоче уможливити згоду Русинів.

Програма „Рускої Ради“ що до будучої діяльности Русинів не відповідає великим потребам теперішного стану Русинів. Як небудь „Р. Ради“ узнала остаточно засаду народнёго сторонництва: *політики о власних силах*, але не зробила нічого, щоб вело до чим скоршого осущеня тої політики. Річ прецінь ясна, що політика о власних а не чужих силах, не о чужій протекциі и підмозі — вимагає сильної організациі и сполученя всіх живих сил Русинів, а заразом як найуспішнійшого розвою політичної свідомости між руським народом. Русини мусять статися дійсно сильними, щоб своєю силою розвивати своє політичне житє в Австриі. Тим часом Р. Рада не перевела згоди між Русинами, осталась и на дальше товариством одного тілько сторонництва зістаючим під терорізмом Русинам неприязної котериї и сталась неможливою для зъєднаня и живої організациі всіх Русинів. Р. Рада не прийняла внеску (Л. Шеховича), щоби старатись о розбудженє політичного житя на провінциі чи то через скликуванє периодичних місцевих зборів Русинів, чи через засновуванє малих політичних товариств, — а через те залишила провінцию и надальше в політичній бездільности и оспалости. Нова програма Р. Ради в чотирох точках не обіймає ніякої нової програми, з виїмкою другого пункту що до зміни

Digitized by Google

ординаціі виборчої, а навіть не висказала всіх дотеперішних жадань Русинів, а тим менше розъяснила програму їх будучої діяльности. Найважнійші питаня нашого народнёго житя, як питаня податкові, економічного упадку народу, устрою громад, комасаціі грунтів, дорогової конкуренціи, селянами піднесеного питаня що до розділу грунтів и т. д. — всі ті и тим подібні дуже важні питаня навіть не згадані а тим менше рішені в програмі Р. Ради. Положенє Русинів як перед зборами так и по зборах Р. Ради лишається незміненим так що до внутрішнього стану Русинів, іх ослабленя и браку живої організаціі, як и що до програми жадань руського народу в Австрні. А се ніяк не причиняється ані до скріпленя Русинів, ані до піднесеня політичної свідомости руського народу.

Тим часом Русини, и так вже аж надто опізнившись в своім політичнім розвою, не можуть ждати и безчинно придивлятись упадкови свого народу а поступови других народів. Треба живої невтомимої діяльности, ясности волі и діла, всесторонної організаціі всіх живих сил нашого народу, — а се діло мусять сповнитм самі народовці під покликом: розвій руського народу и ёго охорона против польонізаціі и омосковщеню. Хто з нами — ми з ним!

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(**Академичне товариство „Дружний Лихвяр“ у Львові.**) Дня 2 и 7 падолиста с. р. відбулися загальні збори руського академичного товариства „Дружний Лихвяр“. По відчитаню справозданя з діяльности и руху касового за рік минувший, приступлено до вибору нового Виділу на р. 1879/80, до которого ввійшли т. т. Чайковський, Левицький, Кокорудз, Негребецький, Давидович, Білецький и Данилович, яко виділові, а т. т. Дідошак, Зарицький и Черепашинський яко заступники.

Товариство міститься при ул. галицькій ч. 37.

Від Виділу тов. „Дружний Лихвяр“

У Львові дня 15. падолиста 1879.

Андрій Чайковський голова. Илія Кокорудз секретар.

(**Академичне товариство „Січ“ у Відні.**) Дня 25 паздерника 1879 відбувся загальний збір товариства „Січ“ у Відні. Явилось 31 членів. П. Льонгін Озаркевич, сконстатувавши, що явилось іх число достаточне отверає збір. На порядку дневнім було: 1) відчитанє протоколів с послідного звичайного и надзвичайного загального збору, 2) справоздане виділу за р. 1878/9, 3) вибір нового виділу, голови и заступнака голови и в кінци 4) внесеня и интерпеляціи. На р. 1879/80 вибрані виділовими слідуючі панове: Окуневський Ярослав, Ковшевич, Наумович, Василь Полянський, Озаркевич Евгеній, Шухевич и Мох. Головою вибраний п. Окуневський, заступником ёго п. Ковшевич. Виділ розмістив між себе обовязки товариства в той спосіб, що надав п. Мохови обовязох секретаря, Озаркевичови бібліотекаря и обовязок касиера п. Шухевичови. Від виділу тов. „Січ“ у Відні.

Иван Мох, секретар.

Digitized by Google

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

X.

Цілу зіму й весну Кайдашенки прожили в ладу. Кайдашиха, котру тепер на селі дражнили безокою ікономіпею, сердилась на Мотрю, але невістки на те не вважали и жили між собою в згоді. Лаврін любив Мелашку, ніколи ії не то що не бив, и пальцем не зачепив, навіть ніколи не лаявся з нею. Мотря часто гризла голову Карпові, але він не любив говорити и більше мовчав.

Але пастала весна. Хати Кайдашенків стояли дуже близько одна коло другої, а іх огороди були перегорожені тільки поганеньким тином...

Мелашка посадила огірки около самого тину. Огірки зійшли, як зелене руно. Показались ранні огірочки. Мотрин півень перескочив через тин та давай вибірати мелашчині огірки. Півень сокотав та скликав курей. Всі мотрині кури перелетіли через тин та в огірки! За курми полізли крізь тин курчата. Квочка вигребла яму саме серед огудиння, аж перекинулась до гори ногами.

Стара Кайдашиха вийшла на город, угляділа таку шкоду, та аж за голову вхопилась. Вона налапала під ногами палицю та й поперла нею на курей. Палиця влучила в півня; півень киркнув и потяг через тин перебиту ногу. Двоє курчат лягло на місці.

Мотря вибігла и вгляділа свого півня. Півень тяг ногу по землі.

— Чи це ви, мамо, перебили моєму півневі ногу? крикнула Мотря через тин до Кайдашихи.

— А тож хто? Це тобі за ті яйця, що позбірала з нашого горища, говорила Кайдашиха: а як ще раз твої кури підуть на наші огірки, то я іх поріжу та поім.

Digitized by Google

..... — То й заплатите! Хіба в нас волості нема, говорила Мотря: не було вам на городі місця для огірків; насадили пак під самим перелазом. Карпе! чи ти бачиш, що то таке?

— А що? півень ногу волочить, обізвався спокійно Карпо.

— Карпе! піди до матері та скажи ій, нехай вона другий раз не бє моіх курей, чеплялась Мотря.

— Гм? мукнув Карпо, стоячи коло хати.

— Карпе! чи ти чуєш, чи тобі позакладало? кричала Мотря.

Карпо стояв и дивився на півня.

— Карпе! чи ти глухий, чи ти хочеш мене с світа зігнати? Піди та вилай свою матір.

— Йди та лайся, про мене, хоч до самого вечора, сказав дуже спокійно Карпо.

— Так, єй Богу, так. Оце добре! Мати вбила двоє курчат, перебила півневі ногу...

— Підсипай, підсипай перцю, насмішкувато сказав Карпо.

— Біжи, нехай Лаврін заплатить за півня! крикнула Мотря під самим ухом у Карпа.

— А ну голосніще, бо не чую! Підкидай соли до перцю! бо вже давно іли с перцем.

— Піди посип перцем своій матері в носі та в роті, кричала Мотря.

— Та й бриклива ж ти, Мотре, хоч я тебе колись любив за той перець. Вже дуже наперчила міні!

— Бий тебе сила божа, лєдащо! крикнула Мотря, кидаючись до Карпа.

— Одчепись, бо як пхну, то й перекинесся! промовив спокійпо Карпо, скоса подивившись на Мотрю и насупивши брови.

Мотря оступилась.

Саме того вечора лавронів кабанчик просунув рилом тин та й побіг у мотрину картоплю. Як угляділа Мотря, як ухопить хворостину, як улущить кабанчика по спині! Кабанчик закувікав та й потяг по землі зад з двома ногами. Мотря вхопила ёго за ноги та й перекинула в лавронів двір. Стара Кайдашиха вибігла с хати, вгляділа кабанчика и наробила галасу на ввесь двір.

— А це хто перебив спину нашому кабанчикові? спитала на вітер Кайдашиха.

— Я перебила! крикнула Мотря зза угла своєі хати: нехай не лазить в мій огород. Оце вам за мого півня.

Digitized by Google

Мотря стояла за своєю хатою и виглядала зумисне Кайдашихи. Вона гукнула до Кайдашихи одривчасто, крутнулась и побігла в хату.

— Лавроне! Мелашко! вся чесна громада! збігайтеся сюди! чи ви бачите, що то паробила наша Мотруня?

Лаврін й Мелашка вибігли с хати й дивились на бідного кабанця. Їх взяв жаль та досада.

— Це вже Мотря и справді не-знати-що виробляє, сказав Лаврін на вітер.

Мотря стояла за углом и тільки того й ждала. Вона вискочила зза угла, як козак з маку.

— Ось и я! Чую, чую, як мене кленете! Оце вам за мого півня! Оце вам за моі курчата, що свекруха побила. Тепер позивайте мене!

Мотря вдарила кулак об кулак, нагнувшись через тин як можна далі в лавронів двір, неначе хотіла достати кулаками до Кайдашихи; потім крутнулась и швидко счезла за углом, неначе на повітрі розлетілась.

— Потривай же ти, суко! скручу я голову твоєму півневі, сказала Кайдашиха.

Кайдашиха взяла кужіль, сіла прясти за хатою та все поглядає на огірки. Коли це Мотрин півень вилітає на тин: потріпав крилами, закукурікав та шубовсть в лавронові огірки. Кайдашиха схопилась з місця та давай закрадатись до півня с кужілем. А півень клює огірки та тільки соко-ко-ко-ко! неначе дражниться з баби. Баба як поперла кужілем, та ёго по голові. Півень закрутився на одному місці. Кайдашиха вхопила ёго, скрутила ёму вязи, потім дорізала, опарила, обскубла та й укинула в борщ.

Але в той час прийшли мотрині діти гуляти до Мелашчиних дітей. Старший хлопець и вглядів півнячу перебиту ногу, котра стреміла з горшка. Він зараз чкурнув до матері та й росказав.

Мотря вбігла в лавронову хату, заглянула в піч, не сказавши добридень: ой таточку! ой лишечко! з горшка й справді стреміла здорова перебита півняча нога с товстою гулею по середині и з одним одрубаним кихтем. Не сказавши нікому й слова, Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та драла с хати.

— Ой, бабо! крикнула одна дитина до старої Кайдашихи: побіг півень з горшка, тільки потеки по припічку потекли.

Баба мовчала, надувши щоки. Мелашці стало ніяково. Лаврін осміхався.

*

Digitized by Google

Мотря вбігла в свою хату с півнем в руках та сунулась до Карпа.

— Чи ти ба, що твоя мати виробляє? Ото тобі перець с сілью! Піди насип своій матері повний рот перцю, ще й в сліпе око потруси. Вона зовсім сказилась и без перцю. Адже ж це наш півень, сказала Мотря, показуючи Карпові перебиту ноту.

— Наш. Навіщо ж ти зарізала?

— Мати твоя скрутила ёму голову, ще й у свій борщ укинула. Піди та виколи своій матері друге око! Який ти господар! Чом ти ій нічого не кажеш? Та твоя мати відьма, та вона швидко поріже та повкидає в борщ моіх дітей. Піди та хоч вирви ій коси, старій суці.

Карпові шкода було півня. Він розсердився на матір за такі збитки и мусів йти лаятись з матірю та з Лавроном.

Він вернувся до дому, а тим часом Мотря звеліла своім дітям піймати Мелашчиного чорного півня та принести до хати. Хлопцям тільки того було й треба. Вони чкурнули на лавронів город, піймали чорного півня и принесли матері. Мотря вкинула ёго в кучу.

Тим часом поганенький тинок між двома городами зовсім осунувся. Рову не було и через тин почали скакати свині. На другий день в карпів город вскочив лавронів рябий кабан и поравсн в картоплі.

Мотря вгляділа кабана й наробила гвалту. Вона вхопила рогача, діти забрали кочерги и гуртом кинулись за кабаном. За дітьми побігли собаки. Мотря з дітьми загнала кабана в свій хлів та й заперла.

Лаврін почав кричати через тин, щоб Карпо випустив кабана.

— А вже ж! Кабан твій в займані. Викупи, то й візьмеш; гукнула Мотря через тин: а як не викупиш, то верни міні пів мішка картоплі.

Лаврін почухав потилицю та й пішов у хату. Кайдашиха тільки губи сціпила.

Того ж таки дня Карпа й Мотрю покликав іх кум у шинк полоскати повивачі після похрестин. На карповому дворі стояла коняка, привязана до воза, й іла сіно. Карпові діти одвязали коняку и почали іздити верхом по двору. Коняка знирнула з уздечки, на радощах фицнула задніми ногами та й скочила через тин в лавронів город. Поганенький тинок звився, як полотно, під кінськими копитами й поліг на огородину. Коняка пішла пастись на лавронові буряки.

Digitized by Google

Лавронові діти прибігли в хату и дали знати бабі та батькові. Всі повибігали с хати, побрали дрючки та давай ганятись за копякою. Мелашка й Кайдашиха взяли ії за гриву з двох боків, завели в хлів та й заперли.

Карпові діти бачили все те з двора, полякались и догадались, нащо то баба с тіткою повели коняку в хлів. Вони зараз побігли в шинк и росказали, що іх коняка в займані в баби, заперта в хліві.

Карпо й Мотря вже трохи були на підпитку и побігли до дому.

— Як! Чи то можна? за свого паршивого кабана вони сміли взяти нашого коня? кричала дорогою Мотря.

— Я ім покажу, що мій кінь не те, що іх півень, говорив сердитий Карпо.

Карпо з Мотрею прибігли до дому. Стара Кайдашиха вешталась коло хати без діла: вона ждала Мотрі. В неі аж губи трусилися до лайки, та не було с ким лаятись. Вона вгляділа Мотрю й затрусилась.

— А нащо ви, мамо, зайняли нашу коняку? крикнула Мотря до Кайдашихи.

— Оце б тягла твою дурну коняку через тин. На те зайняла, щоб вона в наш город не скакала, обізвалась Кайдашиха.

Не чорна хмара с синёго моря наступала, то виступала Мотря с Карпом зза своєі хати до тину. Не сива хмара над дібровою вставала, то наближалась до тину стара безока Кайдашиха, а за нею вибігла с хати Мелашка з Лавроном, а за ними повибігали всі діти. Дві сімъі, як дві чорні хмари, наближались одна проти другоі сумно й грізно. Мотря стояла коло тину, висока та здорова, така заввишки, як Карпо, с широким лобом, з загостреним лицем, з блискучими, як жар, чорними маленькими очима. Вона була в одній сорочці и в узькій запасці. Хозяйновита але скупа, вона втинала одежу, як тільки можна було обтяти. Узька запаска влипла кругом ії стану. В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була похожа на довгу швайку з здоровою булавою. За Мотрею стояв Карпо в узькій сорочці с короткими та узькими рукавами в широких білих штанах с товстого полотна. Позад іх стояла купа карпових дітей в узьких штанцях, в сороченятах с короткими рукавами, в спідничках вище коліи.

По другий бік тину стояла баба Кайдашиха, висока та суха в запасці, в рясній, білій, як сніг, сорочці, в здоровій хустці на голові. Баба була довга, гостра знизу, ширша вгору, з головою,

Digitized by Google

як мірка, зовсім як циганська голка з здоровим вушком. Сліпе око біліло ніби наскрізь, як вушко в голці, хоч туди нитку затягай. За бабою стояла Мелашка, в білій сорочці, в червоній новій хустці з зеленими та синіми квітками, в зеленій цицовій рясній спідниці. Рядом з Мелашкою стояв Лаврін в широких рясних синіх, з білими смугами штанах, в чоботах. Мелашка розцвіла й стала повніща на виду. Її очі, її тонкі брови блищали на сонці, а довге и вузьке лице горіло румянцем од висків до самого підборіддя. Лаврін стояв серед двора здоровий та плечистий, з білявою кучерявою головою, с тонким носом, з веселими круглими очима, з губами, румяними, як калина. Горяче сонце ляло світ на двір, на людей, обливало їх од голови до піг. Чорна здорова хустка чорніла на бабі Кайдашисі, як горщок, надітий на високий кілок.

Мелашка сяла, як кущ калини, посажений серед двору. А соняшпе марево заливало всіх, дріжало, переливалось між жіночими та дитячими головами, непаче якась золота вода крутилась поміж людьми, непаче якась основа с тонких золотих ниточок снувалась по двору кругом людей, кругом хат, кругом саду. Собаки стояли коло хат и крутили хвостами, дивлячись на людей. Їм здавалось, що їх от-от покличуть и пацькують ними когось.

— Нащо ви одвязали нашого коня та заперли в свій хлів? крикнула Мотря: не святі ж прийшли з неба та одвязали ёго.

— Одчепись, сатано! хто ёго одвязував? То твої діти іздили по двору та й упустили ёго, крикнула Кайдашиха.

— То, мамо, баба одвязала коня та й пустили по двору, брехали Мотрині діти зза угла.

— Ні, не баба! то Василь одвязав та іздив, доки не впустив коня, а кінь як задер задні ноги та в наш город, кричав лавронів хлопець.

— Он глянь, суко, на тин! Це твій кінь звалив. Заплати три карбованці та оддай нашого кабана, тоді візьмеш свого коня, кричала баба Кайдашиха.

— Як? за свого певірного, гнилого кабана та ви взяли нашого коня? репетувала Мотря, піднявши лице вгору.

— То ваш кінь гнилий та червивий, а не наш кабан, кричала Мелашка зза бабиних плечей.

— Ще й та сука обзивається! Мовчала б уже та не гавкала, кричала Мотря до Мелашки.

— Сама ти сука, гірше од скажепої суки! Принеси лиш три карбованці, а ні то піду в волость тебе позивати: обізвалась Мелашка.

Digitized by Google

— Ще й вона піде в волость! Втри попереду віскривого носа та тоді підеш в волость, кричала Мотря.

— Не лайся, злодюго, бо я тобі в вічи плюну, говорила баба Кайдашиха.

Молодиці підняли гвалт на все село. Їх лайка дзвеніла, як дзвони на дзвінниці, по всему яру, доходила до діброви. Люде с кутка позбігались и дивились в ворота й через тин. Декотрі сусіди почали вмішуватись, хотіли їх мирити и вговорювали Мотрю.

— Та це ж ті каторжні Балаші! Хіба ви їх не знаєте? кричала Мотря до людей.

— Та це ж ті иродові Довбиші? хіба ж ви їх не знаєте? репетувала баба Кайдашиха: Це ж вона того вовчого заводу с чортячими хвостами.

— И твоя мати така відьма, як и ти! И твоя тітка крала півмітки! и твої діти злодії, бо ти їх вчиш красти в нас огірки! кричала Мелашка.

— Та годі вже вам лаятись! гукнув зза тину один чоловік.

— Як же годі! Та це ж ті підтикані задріпані Балаші! Хіба ж ви їх не знаєте? Це ж ті бієвські лобурі, що старців по ярмарках водять! кричала Мотря: он завязалась, як на великдень, а батько ходить по селу с торбами.

— Брешеш! брешеш, як стара собака! Та й брехати добре не вмієш! В тебе й до того розуму та хисту не стане: кричала Мелашка.

— В тебе вже розуму, як в діравому горшку; стільки, як у твоєі свекрухи! кричала Мотря, взявшись за два кілки и висунувшись в лавронів двір.

— Що́ я тобі винна, що ти мене потріпуєш? Лазиш по горищі в ночі та тільки яйця крадеш! крикнула Кайдашиха и кипулась до тину так швидко, що Мотря покинула кілки и оступилась од тину.

— Оддайте міні коня! крикнув Карпо після всего, бо як не оддасьте, то я й сам візьму.

— Ба не візьмеш; оддай попереду кабана та щей доплати, обізвався Лаврін.

— А завіщо я буду тобі платити? Твої свині скакають в мій город, а моя коняка вскочила в твій! Оддай коня, бо піду з дрючком одпірати хлів, гукав Карпо.

— Ба не оддам! про мене йди в волость позивати, кричав Лаврін.

Digitized by Google

Карпо стояв блідий, як смерть. В ёго голові трохи шуміла горілка. Він вхопив дрючка, скочив через тин и кинувся до хліва. С хліва в дірку вище дверей виглядала смирна коняка добрими очима. Всі в дворі стояли, та мовчки дивились на Карпа; всі боялись ёго зачіпати, бо знали, що він не спустить, як розлютується. Одна баба Кайдашиха кинулась до хліва и заступила двері.

Карпо вхопив матір за плечі, придавив з усієї сили до хліва и крикнув, як несамовитий:

— Нате іжте мене, або я вас ззім!

Карпо затрусив матірю так, що легенький хлів увесь затрусився. Баба закричала, вирвалась, та навтеки з двору. Карпо погнався за нею з дрючком. Але стара була прудка и так поперла з двору, як мала дівчина. Важкий Карпо в здорових чоботях ніяк не міг догнати матері.

— По спині лупи ії, псяviру! Виколи друючком ій друге око! кричала з двору Мотря.

Лаврін з Мелашкою побіг слідком за Карпом обороняти матір. Кайдашиха побігла з гори и добігла до ставка. Карпо наздоганяв ії. Вона вже чула над головою дрючка и спереляку кинулась у ставок, не піднявши подола. Карпо добіг до води та й став.

— Не так шкода міні матері, як шкода чобіт! крикнув він на березі.

— Гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує! Ой утопить мене! кричала баба, стоячи по коліна в воді.

— Та не втописся, бабо, бо серед ставка старій жабі по коліна, сказав один чоловік, що напував воли.

Карпо плюнув у воду; вернувся до дому та й пішов у клуню спати. Кайдашиха вилізла з води, мокра до самого пояса й заляпана по саму шию, та й побігла просто до священика. Вона йшла через село й голосила та жалувалась людям на сина, на Мотрю.

Лаврін, Мелашка, іх діти й юрба людей, всі йшли слідком за бабою через село. Кайдашиха прийшла до священика и почала плакати та жалітись на Карпа й на Мотрю.

— Батюшко! зосталась я сиротою и нема кому за мене оступитись. Мотря вибила міні око, а Карпо трохи мене сегодня не втопив.

Священик одіслав Кайдашиху в волость. Вона пішла в волость. Слідком за нею йшли люди й діти. В волості присудили: або дати Карпові десять різок, або заплатити матері пьять карбованців, як тільки Карпо не перепросить матері й не помириться з нею.

Digitized by Google

Карпо над вечери проспався. Його покликали в волость и, хоч він був десяцьким, хотіли його простягти и всипати десять різок.

Карпові стало сором. Він не робив панщини и його пани не били. Він перепросив матір и між двома Кайдашенками знов настав мир. Щоб свині не скакали через тин, вони в осени перекопали батьківський город ровом, ще й дерезою обсадили.

Знов почалася згода між Кайдашенками. Малі діти знов перші почали прибігати одні до других гуляти; за ними почали заходити один до другого брати, а після всіх пересердились іх жінки, хоч од іх перших все лихо починалося.

Брати зовсім помирились и Лаврін держав до хреста карпову дитину.

Минула зіма. Знов настало літо. Золоте літо несло за собою нелад між Кайдашенками. Той нелад знов почався за грушу.

Як громада ділила між братами двір старого Кайдаша, до карпової половини одійшла груша. Тин пройшов на аршин поза грушею. Та груша була лаврова. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні. Груша погналася вгору, як верба. Батько подарував Лавронові ту грушу на богату кутю, за те, що Лаврін чхнув за вечерою. В сімъі всі звали ту грушу лавроновою. Про те знали всі на кутку.

Груша росла широко й високо и довго не родила. Сам Лаврін натякав Карпові не раз и не два, що в Карпів двір одійшла його груша. Але доки груша не родила, доти й лиха не було.

На біду того літа груша вродила та ще й дуже рясно. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед. Таких груш не було в цілому селі. Груш уродило так рясно, що гілля гнулось до долу.

Лавронові діти довідались, що та груша не дядькова, хоч стоіть в дядьковому городі, а батькова. Стара бабуня ім докладно все росказала и настрінчила іх полізти через тин та нарвати груш.

Діти тільки того й ждали. Хлопці полізли на грушу, та давай трусити, а дівчата збірали в пазухи. Коли тут с хати вискочила тітка Мотря.

— А нащо це ви рвете наші груші, крикнула Мотря на небожів та небог.

— Еге! це не ваші груші. Бабуня казали, що це груша батькова, а не дядькова, говорили діти, та все збірали груші.

— Ось я вам дам груш! Зараз повикидайте міні груші с пазух, бо я нарву кропиви та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, куди втікати.

Digitized by Google

Мотря кинулась до кропиви. Діти підняли крик и кинулись на тин, як котенята. На їх крик вибігла с хати Мелашка.

— А навіщо оце ти, Мотре, бєш моіх дітей? спитала в Мотрі Мелашка.

— За те, щоб не крали моіх груш, обізвалась зза тину Мотря.

— А хіба ж це твої груші? Це наша груша; хіба ж ти не знаєш, чи що? говорила Мелашка.

— Ще що вигадай? На нашому городі та виросла ваша груша! Це мабуть свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці, говорила Мотря.

С хати вийшов Лаврін и почав оступатись за дітей. Він кричав до Мотрі, що то груша ёго, що про те знає все село, що ёго діти мають право рвати груші, коли схотять. Кайдашиха вискочила и собі с хати и вже лаяла Мотрю на все горло.

— Йдіть, діти, та рвіть груші сміливо! Це наша груша, говорила до дітей Кайдашиха.

— Нехай тільки влізуть в мій город вдруге, то я ім ломакою ноги поперебиваю, кричала Мотря.

А груші висіли як горнята, та жовті, як віск! Лавронові діти дали б ім гарту, хоч би вони були зовсім чужі, а тут и бабуня и мамуня кажуть, що можна й треба рвати.

Діти знов полізли крадькома на грушу. Мотря вискочила з дубцем и побила дітям спини.

На лавроновому дворі піднявся гвалт. Через тин лаялись вже не жінки, а чоловіки. Лаврін доказував, що то груша ёго, бо він ії прищепив, бо ёму подарував батько, а Карпо доказував, що груша ёго, бо росте в ёго городі.

— Коли вже на те пішло, то я маю право на половину груш, бо груша моя. Про мене иди позивай мене в волость, говорив Лаврін.

— Ба не дам и половини, бо груша росте на моій землі. Мало чого там батько не говорив колись, говорив Карпо.

А діти все лазили в дядьків город, а Мотря все частувала іх різкою. Брати мусіли йти в волость. В волості присудили, щоб Карпо давав що року половину груш Лавронові, або щоб одгородив до лавронового двора грушу з землею на два аршини та й продав Лавронові ту землю на віки.

— А вже ж! так оце й оддам два аршини землі, кричав Карпо. Я й лавронових грошей не хочу и землі не дам. Про мене нехай приймає собі грушу на свій двір, говорив Карпо.

Digitized by Google

— Але ж, чоловіче, груші не можна прийняти, говорив в волості голова: а рубати доброго дерева гріх. Давай щороку половину груш Лавронові та й ідіть собі з Богом.

Лаврін та Карпо вийшли з волості и ніби то помирились. Карпо пристав на те, щоб давати половину груш Лавронові.

Прийшли вони до дому. Карпова жінка заспівала инчоі. — За що ім давати половину? Чи то можна? Це вони схотять, щоб ми давали ім половину картоплі та буряків. Це все свекруха наговорює в волості.

Мотря знов ганяла лавронових дітей с свого города ломакою, доки груші зовсім не обірвали то мотрині, то лавронові діти.

Минула зіма, знов настало літо. Капосна груша, непаче на злість ще більше розрослася и вшир и вгору, знов уродила и стояла, як облита. Груш уродило мішків три, коли не більше. Груші були здорові й дорого коштували на ярмарку. Тут уже пахло карбованцями, а це для селян були не жарти.

Знов почалася така сама кумедія. Ще груші не достояли, а лавронові діти кинулись на іх, як бджоли на мед. Мотря вибігла с коцюбою, побила дітей, ще й груші поодпімала. Мелашка розлютувалась за своіх дітей, як вовчиця, кинулась до Мотрі и трохи не зірвала з неі очіпка. Карпо й Лаврін пішли до священика. Священик раяв ім зробити так само, як попереду раяла волость.

— Ти, Карпе, заплати Лавронові одчіпного три карбованці и нехай груша буде на віки твоя. Ти, Лавроне, пристаєш на те? спитав священик.

— Чи то можна пристати на те, сказав Лаврін: я щороку продам груш за три карбованці, а то щоб я взяв три карбованці раз та й годі. От нехай міні Карпо одріже на два аршина землі з грушою та й одгородить! От на це я пристану.

— А вже ж! В мене й так огорода обмаль, ще й одріж ёму на два аршини. Я на це не пристану, сказав Карпо: про мене, Лавроне, бери грушу та пересади в свій город.

— То діліться щороку грушами по половині, сказав священик.

— Коли ж, батюшко, лавронові діти лазять в город, вибачайте, як свині, толочять огородину, а стара мати ще й наговорює іх, сказав Карпо.

— Бо твоя жінка таки гадюка, вибачайте в цім слові, батюшко: твою жінку тільки посадити в клітку та показувати за гроші, як звірюку на ярмарках. Вона обіжала, батюшко, й нашу

Digitized by Google

матір, вибила ій око, й моіх дітей так и лупить ломакою, почому влучить, жалувався Лаврін.

— Ну то як же воно буде? спитав священик.

— Нехай так буде, батюшко, як ви скажете. Так як ви присудите, так воно вже нехай и буде, сказали брати.

— То я ж кажу вам, щоб Карпо заплатив тобі три або чотирі карбованці, та й нехай буде груша ёго, то й сварки більше не буде між вами, знов сказав священик.

— З роду на це не пристану, сказав Лаврін: там батюшко груші, вибачайте, коли ласка, як ваші кулаки. Я щороку продам груш два три мішки за три або й за чотирі карбованці.

— Ну то ти, Карпе, одріж ёму землю з грушею.

— Хіба я таки сказився, чи з глузду зъіхав, щоб одрізувати землю, сказав Карпо.

— То йдіть собі та про мене вдавіться тими грушами разом с своіми жінками, сказав священик, пішов у кімнату та й зачинив двері.

Карпо й Лаврін постояли и пішли до дому та все лаялись. Лаврін кричав, що візьме сокиру та зрубає грушу. Вони застали на дворі коло груші колотнечу: Мотря лупила коцюбою лавронових дітей. Мелашка з бабою одгризались од Мотрі и неначе гавкали через тин. Люде с кутка почали збігатись. Прибігла й баба Палажка Соловъіха, а за нею баба Парашка Грушиха.

— Ой Господи! Як би хто взяв лавронову хату та одіпхнув ії, сказала премудра баба Палажка: геть геть на гору або й за гору, а карпову хату одсунуть геть геть за ставок, аж у діброву, то й помирились.

— Навчай, навчай! яка пак премудра! не втерпіла баба Парашка: подивись лишень на себе! Колиб и тебе хто посунув за оту гору, а твого чоловіка за діброву, а твою дочку аж за Рось, то може б и між вами був мир.

Діло з грушею не скінчалось и досі. А груша все розростується и вшир и вгору, та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться с Кайдашенками та з іх жінками, а здорові, як горнята, груші й досі дратують малих лавронових та карпових дітей.

КОНЕЦЬ.

Digitized by Google

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шеля.*

V.

Радикальні сторонництва.

(Конець.)

Другий напрямок в нутрі соціяльдемократії, се напрямок комуністичний, котрий змагає до цілковитої переміни приватної власности в громадську (суспільну).

Про суть комунізму и его відносини до соціялізму мало хто й між образованою громадою має ясні понятя, так що не від річи ту буде коротенько пояснити се діло.

Звичайно с понятєм соціялістів та соціяльдемократів вяжуть у нас неясне понятє, що ім иде о „поділ“. При комуністах як раз на виворіть, — ті хотять средства продукційні зілляти в спільну власність, як се вже вказує сама назва; хотять знести окрему власність средств продукційних — капіталу, але не средств ужиткових.

В своїй основі комунізм ні практично ні теоретично не є нічого нового.

Комунізм*), се первісний лад господарський, котрого послідні останки в формі грунтово-феодальних відносин правних в Німеччині усунено доперва в половині сего століття, замінивши єго ліберальною власностю приватною; в славянських и других краях він ще й досі переважає в великих масах**). Розуміється, що нинішні комуністи не думають вертати назад до давних форм комунізму, але хотять прикласти комунізм до теперішного господарського розвитку и шукають для него відповідних комуністичних форм. Вони переконані, що комуністичне уладженє суспільного господарства буде далеко користнійше від теперішного заробкового порядку опертого на окремій власности, котра доводить до зруйнованя господарськоі належности огромноі більшости народа и нічим окрім зверхних правних форм не ріжниться від невольництва.

---

*) Про оцінку комунізму з економічного становиска гл. „Правда“ Р. X. Ч. 4 и 5. стор. 153—156. Належить завважати, що голос Шефлього, в „Правді“ поданий, вийнятий з єго діла: das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft Bd. I. S. 60—64, не є отже, як се в деяких критиках против „Правди“ хибно підношено, вирваним без звязи неповним відзивом Шефлього — але противно вірним перекладом цілого уступу з „науки економії“ Ш-го о комунізмі.

Пр. Ред. Пр.

**) Гл. „Дрібна бібліотека“ VII, XI: Еміль де Льавлье, Власність грунтова і Сільска обшчина в Россіі. Книжка Лявле, котра по частці видаєсь в переводі на нашу мову в „Дрібній бібліотеці“, се найліпший підручник для историі и форм грунтовоі власности.

Digitized by Google

Як звісно, теория комунізму розвиваєсь від тоді, від коли приватна власність зачала здобувати обширний розмір, и від Томаса Моруса аж до Роберта Овена, Шарля Фуріє, Етієна Кабе, Вейтлінга та других найновійших комуністів видумувано найрозмаїтші теорії та идеали, котрі намагали всі до того, щоб заховуючи вповні господарські добутки новійші завести досконалійше впорядковане суспільности.

Очевидно затим, що комунізм а соціялізм не все одно. Соціялізм, се тілько загальне змаганє до зміцненя суспільних звязків та діяльностей насупротив єдиничних, и може в ріжних системах виступати з ріжною силою. Кождого, хто домагаєся зміцненя публичної власти в ділах суспільних, н. пр. державного урегульованя праці жінок и дітей, росширеня громадських грунтів, можна назвати соціялістом, так як зовсім справедливо названо тим именем и катедерсоціялістів, котрі проте дуже ще далекі від думок про переворот. Таким соціялістом був и Ляссаль, не будучи при тім комуністом(?), а соціяльдемократичний рух, котрий він викликав, ніяк не був комуністичний, бо ціль єго була— поволі змінювати обширну приватну продукцию в громадську, не зносячи при тім в засаді приватної власности, а особливо дрібної.

Комуністичні теорії давнійших и аж до найновійшого часу писателів були такі, що по просту будували идеальний суспільний лад, для переведеня котрого потрібно би зовсім иших людей, котрих би доперва треба виховувати в такім дусі.

Але як соціялістична теория Базара та Люі-Бляна старалась прикласти соціялізм именно до новійшої суспільности и посеред неї, так само бачимо у Кароля Маркса комунізм уже не побудований на загальних, идеально-людських основах, але вказаний в безпосереднім звязку з нинішним ладом. Маркс стараєсь виказати, що нинішний лад, се вступ до комунізму, котрий сам собою з него виросте и до котрого ми повинні свідомо змагати, яко до ліпшого(?) ладу. Се надає Марксівському комунізмови більшу вагу яко практичному средству агітациї, вагу, якої не мали теорії давнійших комуністів. Через те мусів Маркс мати особливо сильний вплив на соціяльдемократичний рух, так як немало вплинув він своєю „интернациональною“ програмою, про котру вперед була мова.

Комуністичну теорию Кароля Маркса найяснійше видно з одного розділу єго книжки „Das Kapital“, с котроі наводимо найважнійше місце дословно. Вказавши новільний розвиток приватної власности говорить Маркс (стор. 791 и д.) ось що:

„На певнім ступни розвитку вироджує приватна власність материяльні средства для власного знищеня. Від тої хвилі в нутрі суспільности починають рухатись сили и пристрасти, котрі чуються нею спутані. Вона мусить роспастися — и роспадеся. Її знищенє с. є., переміна окремішних, роздроблених средств продукційних в суспільно-громадські, с. є., переміна дрібної власности многих в огромну власність кількох, с. є. вивлащенє великої маси народа з грунтів, средств до житя и до праці, се страшне и важке вивлащенє маси народньої, се вступна история капіталу. Вивлащенє безпосередних витворців відбуваєся з бесконечно нещадним вандалізном, під виливом найогидніших, найбруднійших и найпідлійших пристрастей. Важко запрацёвана, так

Digitized by Google

сказати, кровю та потом склеїна з робітником дрібна власність приватна руйнуєся и уступає місце капіталістичній приватній власности, що основуєсь на визискуваню чужої, хоть формально свобідної праці. Скоро той процес робучий вглуб и вшир достаточно розложив давну суспільність, скоро робітники стали пролєтариями, капіталістична продукция стала міцно на ноги, тоді дальше здруженє праці, дальший перехід грунту та средств продукцийних під дружне (кооперативне) оброблюванє, значить, перехід їх de facto в спільні (колєктивні) средства продукцийні — набирає нового вигляду. Черга — бути вивлащеним, приходить тепер не на самостійно господарючого робітника, а на капіталіста, визискуючого многих робітників. Се вивлащуванє відбуваєся силою вродженних законів (immanent) капіталістичної продукциі, через концєнтрацию капіталів. Оден капіталіст убиває многих. Поруч с тою концентрациєю, с. є. з вивлащуванєм многих капіталістів через немногих розвиваєся також дружний (громадський) спосіб працёваня чим раз в більших розмірах, розвиваєся вміле, технольогічне приложенє добутків наукових, спільне и після одного пляну доконуване оброблюванє грунту, переміна средств робучих в такі средства робучі, котрих можна уживати тілько спільними, здруженими силами, и ощада всіх средств продукцийних именно через те, що їх вживаєся як спільних средств скомбінованої, дружної праці. Між тим. коли з одного боку стає чим раз менше число магнатів капіталу, котрі загарбують и монополізують для себе всі користи того перевороту, змагаєся з другого боку нужда, гнет, неволя, понижене та визискуване, але також и противенство робучої верстви, чим раз то численнійшої и самим механізмом капіталістичного продукованя вишколеної, зъєдиненої та зорганізованої. Концентрация средств продукцийних и здруженє праці доходять до такого ступня, де капіталістична оболічка для них не вистарчає. Вона мусить пирснути. Тоді вибє послідна година капіталістичного продукованя. Вивлащуючі зістануть вивлащені.“

„Капіталістичний спосіб продукованя и присвоюваня, с. є. капіталістична власність приватна, се перша негация приватної власности основаної на власній праці. Але вона сама с конечностю процесу природного, мусить витворити свою власну негацию. Вона мусить дійти до привернення индивідуальної власности, але основаної на здобутку ери капіталістичної, с. є. на кооперациі свобідних робітників на спільнім посіданю землі та средств продукцийних самою ж працею витворених.“

„Переміна дрібної, на власній окремішній праці основаної власности приватної в капіталістичну власність, се, розуміється, далеко довший, тяжший и жорстокійший процес, ніж переміна капіталістичної приватної власности, котра вже тепер на ділі полягає на спільнім, дружнім продукованю, в дружну, громадську власність. Там ишло о вивлащенє маси народа через кількох богатирів, — а ту йде о вивлащенє тих кількох богатирів через масу народа“.

Видимо с того, що Маркс уважає нашу теперішну форму господарованя приготованєм и вступом до комуністичного ладу. Він твердить, що під пановањем свобідної конкуренциі дрібна посілість зовсім щезне и перейде в руки невеликого числа богатирів-капіталістів. В тих вели-

Digitized by Google

ких предпринятях робітники так привикнуть до почутя рівности и дружної праці, що відтак треба буде тілько познакомитись ім з де-більшого с самим веденєм діла, щоб відтак „розірвати капіталістичну оболічку“ и капіталістичне предприемство перемінити в комуністичне.

Таким способом ставить Маркс комунізм не вже як утопию, як несповниму фантастичну мрію супротив теперішного ладу суспільного, але як ціль випливаючу бесиосередно з него самого и достижиму, для осягненя котрої не треба ніяких нових людей, бо й теперішні люде самими обставинами приучуються до того. Правда, не нинішні робітники, але вже близькі поколіня можуть, після Марксової думки, надіятись осягненя того комуністичного идеалу, можуть надіятися, що дожиють тої хвилі, коли теперішна капіталістична власність уступить місце ліпшим порядкам, основаним на громадській власности.

Се Марксове сформуловане соціялізму, котре старалося соціяльдемократичний рух звести бесиосередно на комунізм, мало справді на цілий рух огромний вплив, витворило серед него поступовий, скрайний напрямок и причинилося богато до того, що теперішна програма соціяльдемократиї ставить далеко загальнійші ціли, ніж первісно в Ляссалівськім руху.

Не потребуємо довше застановлятися над програмою німецької соціяльдемократиї. Ми бачимо в ній в загальній соціяльдемократичній рамі різко визначені три головні думки: Ляссалеві продуктивні спілки, меженародню ціху робітницького руху и ёго комуністичну ціль. Але осуджуючи теперішну суспільність, яко основану на визискуваню и при гнеті немаючих верстов мусить прецінь и самий крайний радикалізм напирати найбільше на *лєгальну* агітацию (2. точка прогр.) и на ті вимоги, які ставить до *теперішної держави*, с. є. мусить узнати ії истноване.

Сего чень вистарчить для загального націхованя сторонництва, и ми не станемо розберати поодиноких точок ёго програми. Ми пізнали в ній сторонництво, оперте на верстві наємних робітників, витвореній новожитним способом заробкованя, сторонництво, котре побирає головну свою силу с хиб истнуючого ладу. Єго основою є засада *рівности*, котру воно хоче перевести в новійшій суспільности, задержуючи всі новійші здобутки культурні. Але ті змаганя доводять ёго до опрокиданя основ нинішного ладу,—самостійної родини (*не подружя*!) и приватної власности. В них воно бачить підпори и жерело истнуючої перівности,—а именно в *родині* тому, що вона становить окрему господарську та виховавчу єдиницю, що одідичує в своім крузі маєток и суспільні погляди, господарські та товариські перекази и через те спиняє витворене нової суспільности на нових основах; в *приватній власности* тому, що вона дає власть над средствами продукциїними *одній частці* суспільности, а не всім ії членам, а ще й тому, що вона при теперішнім ладі не є бесиосередним випливом власної праці. Таким способом стає соціяльдемократичне сторонництво засадничо й супротив усіх попередних сторонництв, котрі, як ми бачили, або хотять удержати без зміни историчний лад, або бажають повільних и недалеко сягаючих змін, стоячи при тім завсігди на грунті истнуючого ладу.

Digitized by Google

Державно-правне становиско Русинів в Австрії.

(Конець.)

Доперва в тій хвилі, як би справедливі ординації виборчі (до ради державної и до сойму) уможливили для Русинів приналежне ім заступництво парляментарне, — питане федералізму а централізму набрало б практичного значіня для Русинів. Се питане було б тоді однозначне с питанем: чи мають Русини бажати, щоб о справах краю нашого рішали тілько самі мешканці Галичини — сам край, чи, щоб о тім рішала рада державна? — значить: чи має бути розширена автономия краю чи противно належить заховати централізацийну власть ради державної? Централізацийна власть усе змагає до однакового уладженя стосунків в цілій державі, до одноцільного уставодавства, до однородної адміністрациі, словом до усуненя всіх часткових відрубностей. Крім того в Австрії прямує централізация до скріпленя німецького верховодства над другими народами. Поминувши сю послідну сторону централізациі, можна б освідчитись за одноцільною управою цілої держави, наколи б Австрия обіймала в собі краї однакові під зглядом народнім, просвітним и економічним. Тоді справді були б ті самі устави відповідні зарівно у Відні, Трієсті, в Тиролю, в Чехах, як и в Галичині, Буковині, Моравії и т. д. Однакож так не єсть. Коронні краї Австрії так ріжнородні під зглядом национальним, просвітним и економічним, що не тілько о рівности але й навіть о приближенности не може бути мови. Именно Галичина представляє в национальнім, просвітнім и економічнім взгляді таку відрубність, що не без певної підстави названо ії „Halb-Asien“.

Дуже низький стан просвіти людности, майже зовсім нерозвинена промисловість, добродушний характер людности, именно руської, уможливляючий легке визискуване народу, низький стан економічного образованя, переважно рільничий характер заробкованя и богато инших обставин надають Галичині так відрубний и некористний характер, що ії ніяк не можна на рівні ставити с так високо розвиненими краями як пр. Австрия або Чехи. Краєві обставини Галичини вимагають зовсім инших устав, иншої адміністрациі, иншої господарської політики, иншого плеканя просвіти аніж в Австрії або й в Чехах. Згадати тілько належить, скілько шкоди принесло Галичині передвчасне рівноуправнене жидів при необезпеченю селянства и маломіщанства, скілько економічної шкоди натворила ліберально-економічна засада laissez faire laissez aller, в яку безвиходну пропасть веде галицьку людність дозволений ad minimum поділ малих грунтів, скілько процесів, нещастя и маєткові руіни вироджує непрактичне судове поступоване с спадщинами (пертрактациі спадщин), скілько трати часу, сил, гроша, а при тім скілько безпорядків викликає централізация по відлегих містах карно-поліційного и по части й цивільного судівництва в самих дрібних але частих случаях и т. д. А відносини национальні, віроісповідні, станові?

Не думаємо на сім тіснім місци виказувати по черзі, які справи, входячі тепер в компетенцию ради державної, вимагають для Галичинц відмінного уладженя як для инших країв. На тепер ми тілько отвер-

Digitized by Google

джаємо, що стан Галичини дійсно вимагає, щоб Галичина сама в міру своїх відрубних потреб и обставин могла уладжувати своє краєве життя и в тім згляді мала повну автономию; стверджаємо дальше, що дотеперішний централістичний напрямок управи австрийської держави викликав и дальше ще викликає некористні наслідки для розвою Галичини, що проте більша автономия Галичини є справді пожаданою. И справді, коли припустимо такий стан, щоб Русини в Галичині на підставі зміненої, справедливої ординациї виборчої могли зайняти в Галицькім соймі належне ім становиско и осущити навіть самими Поляками признавану конечність адміністрацийного поділу Галичини на часть всхідну и західну, то тоді напевно автономия Галичини була б зарівно користна так для Русинів, и для цілого краю, як и для цілої австрийської держави, бо тоді міг би наш край природно після своїх сил розвиватись, а з другого боку держава тілько при природнім, успішнім розвою кождого поодинокого краю може бути справді сильною и здоровою.

При такім перестрою державнім в користь автономні країв не можуть Русини забувати на теперішний стан, на наслідки, які вийшли вже з несповна двайцятилітного конституцийного упосліджения Русинів. Елемент противний Русинам скріпився в Галичині вже на стілько, що борба Русинів о рівноправність стається тепер далеко тяжшою, як в перших часах конституциі. Сказано, навичка стається другою натурою! Двайцятилітне майоризованє Русинів через Поляків викликало серед руської людности велику знеохоту а серед Поляків вродило и без того вроджену ім бутю́ и охоту до верховодства; через двайцять літ дійствували політичні власти яко екзекутива дотеперішної більшости парляментарної (в Галичині — польскої) и присвоіли собі ii погляди и бажаня; через більш як десять літ панує польскій язик на Руси в школах и в урядах и, конечно, вся бюрократия переродилась відповідно сему напрямкови; найвисші заклади наукові в краю и така сила, як краківська академия наук, дійствують довгі літа для продукциї польскої интелігенциї. Річ очевидна, що всі ті и тим подібні обставини чинять борбу між руським а польским елементом далеко не рівноважною мимо числової переваги Русинів в Галичині. Привернути належну рівновагу, обеспечити народність против верховодства другої народности, поповнити ті недостатки и страти, які вийшли з дотеперішного конституцийного життя для народностей досі майоризованих, — се повинна сповнити державна устава о народностях (Nationalitätengesetz), котрої ухваленя домагаються також и Чехи и всі Славяне Німцями пригнітані, котрої також и Русини мусять домагатись.

Оден ще важний закид підніс п. Ковальский против автономні країв именно, що „тягар податків ще більше зріс би, як би автономия була розширена“. При нинішнім стані тягарів и видатків державних можна видатки державні розділити на два головні розряди: видатки на управу держави (просвіта, судівництво, скарбовість, торговля, рільництво и т. д.) и видатки на войсковість. История австрийських буджетів виказує, що великі тягарі а взглядно некористний стан фінансовий в Австрії, як менше більше в кождій иншій державі, мають своє головне жерело не в коштах управи держави (бо ті кошта в Ав-

Digitized by Google

стрії покриваються доходами и дійсно в Австрії всі краї коронні, з виїмкою одної Дальмації, дають для держави більше, як коштує заряд поодиноких країв коронних и цілої держави), але в коштах на удержанє збройної сили с. є. войсковости, котрі рік річно збільшаються. Зменшити тягарі можна тілько зменшаючи войсковість. Задля того то й всі проєкта фінансові, які подано в раді державній для економічного ратунку держави, подають на те двоякий способ: або більші податки або зменшенє войсковости. Др. Гербст виразно підніс, що як довго тріватиме дотеперішний мілітаризм, так довго будуть збільшатись тягарі и не ма надії, щоб економічний стан держави без зменшеня войсковости міг поправитись, тим більше, що видаток на войсковість (займаючий найвисше місце між усіма видатками в австрийськім буджеті) є зовсім непродуктивний, тим часом коли менше-більше всі инші видатки посередно підмагають продукцию, отже й скількість доходів. То ж нам здається, що тут автономия країв в нічім неповинна, що видатки державні зовсім не потребують збільшитись, коли чинности виконувані досі центральними властями будуть виконувати автономічні власти, бо ж тоді повинно наступити відповідне зменшенє центрального організму, а тим самим и коштів на ёго удержанє. Тепер дійствують побіч центральних властей також и автономічні власти, хоч сі послідні без належної енергії и живучости, а се не видається нам користним хоч би тілько під зглядом фінансовим, бо и тепер оплачуємо великі додатки до податків на удержанє автономічних властей без живої діяльности. Дальше, закид, що централізация для нас користнійша від автономії під зглядом фінансовим був би тоді справедливий, коли б Галичина бодай вчасти удержувалась коштом держави, як се пр. діється з Дальмацією. Тим часом австрийські буджети виказують, що Галичина покриває десяту часть цілого державного буджету, під зглядом високости доходів займає третє місце в ряді країв коронних и що 30% своіх доходів обертає на спільні потреби цілої держави*), що дальше звичайні доходи з Галичини перевишають звич. росходи більше як о два міліони, що проте Галичина не тілько не живе коштом держави, але противно причиняється до ії удержаня**). Впрочім, ми зовсім не думаємо, щоб скарбові взгляди могли промавляти против автономії країв, бо с становиска скарбового навіть ціла конституция стоїть дорожше як абсолютизм, а преці ніхто с тої причини не повстає против конституції.

С того, що ми досі сказали, виходить доволі ясно, яке становиско слідує зайняти Русинам в державно-політичнім питаню Австрії, а се єсть: І. перш усего зміна ординаций выборчих як до сойму так и до ради державної с справедливим увзгляднєнєм числового, национального становиска Русинів

*) Пор. Rzut oka na preliminarze budżetów 1875 r. w austryackich krajach koronnych. — Wiadomości statystyczne wydane przez krajowe bióro statystyczne. II. 1875.

**) Гл. „Правда“ 1870 за місяць Серпень: „Уділ Галичини в доходах и видатках державних“.

Digitized by Google

в Галичині и Буковині так, щоб Русини мали належне їм вже самою уставою забезпечене заступництво парляментарне; и II. рівночасне ухваленє и введенє в житя устави о народностях забезпечаючої всім народностям їх истноване и дальший успішний розвій; — а доперва відтак и III. автономия країв.

Операючись на здоровій політиці, вийдемо раз з зачарованого колеса політичної жебранини и опремося на власних силах. Тоді вибавимось с таких колізій, що наші посли відкликаються до Чехів а голосують против Чехів, голосять прилюдно безвідрадність теперішного стану, а домагаються удержаня тих конституційних норм, які вироджують ту безвідрадність, стають за централізмом, хоч сей централізм видає нас на ласку и неласку Поляків. Такі неконсеквенції мимо найлучшої волі дотичних послів мусять лучатись так довго, як довго Русини не зъєднавши своїх живих сил, не розглянуть совісно цілого свого положеня, причини теперішного зла, и розумом а не одною пристрастю або нажитою з давних часів навичкою не поведуть здорово своєї політики.

ОЛОВЕЦЬ.

(З моїх споминок.)

Ескиз *Руслана.*

Прошу ніяким світом не думати, що се я росповідаю видумку, або що напись на заголовку сеї повістки — яка небудь метафора. Ні, діло справді йде о оловець, и то не цілий, а кусник, от так, возьмімо, три цалі завдовшки. Впрочім як хто скаже, що півчетверта цаля, то також не піду з ним до війта судитися. Але то знаю добре, що чотирох цалів завдовжки не держав. Се міг би я, як кажуть правники, „ствердити головною присягою“, або як кажуть наші Ясеничане, „побожити и заскаритися, на чім світ стоїть“. Півчетверта цаля, не більше, за-довгий був герой сеї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачилися з ним послідний раз (с. є. як я бачив єго, бо він своїм затемпероваиим носиком хібаж міг мене бачити? А при тім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній!). Щоби не збрехати, то буде тому не менче шіснайцяти літ, — достаточний час, щоби забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про єго, про півчетверта цаля задовгий кусник олівця, в оправі темно-червоного дерева, шестигранний и політурований на жовто, с срібною, вибитою написю „Mittel“ на тупім кінци; з другого кінця був затемперований, не надто остро,

Digitized by Google

а не надто й тупо, — саме тілько, кілько потрібно для сільского школяря.

В такім виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвірю ясеницькоі школи, саме коло стежки, котру протоптали з рана школярі. Се був погідний, хороший поранок. Мороз потискав, мов скажений; у воздусі літали малесенькі платонки снігу, зовсім прозірчасті, видні тілько по блеску дияментовім, коли в них заломався сонячний промінь. Оловець не застряг у замерзлий, искристий сніг, а лежав зовсім на верха. Его жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви „Mittel“ виднілися з далека. Певно котрийсь школярь, біжучи до школи, загубив его. Він так и лежав, простягнувши свій чорний, заострений носик до стін школи, немов силувався вказати кождому прохожому, що там его належне місце; немов просив своім срібним поглядом, щоби его вийняти с тоі хоть гарноі але дуже холодноі постелі и занести там, до школи, відки широко по селу розлягався гармідер хлопців, ожидаючих пана професора.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, як би вам лучилося побачити такого Mittel'a и то в подібнім, не зовсім для его „чина“ відповіднім положіню? Думаю, що 90% з вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки але навіть газетярськоі новинки або мізерного анонсу, підняли б его и сховали по простому до кишені. Прочі 10% запевно навіть не схилилибся по его.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, с. є. не підозріваючи нічого злого в олівци, схилився по его и, не маючи ніде при тілі кишені, вложив его до шкірячоі торби школярськоі, в котрій були моі книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так се то, що я вельми утішився своєю находкою. Я був бідний сільский хлопець и ніколи ще на своім віці не мав олівця, все мусів писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало и порскало під натиском моеі руки. А тепер нараз — я найшов оловець! Тай ще який гарний! Правда, я бачив его тілько мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши его в руку, я швидко шусьнув его до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало его з моеі руки. А ще друга цікава штука при цілій тій операції була та, що міні й через голову не перейшло, щоби котрий школяр міг був его згубити, — чуєте, — ані через голову міні не перейшло! Де, де, де! Котрий ту в нас школяр губить олівці! То мусів Бог-зна якийсь незнакомий пан приїздити до професора,—

Digitized by Google

ну, певно то він якимось дивним способом згубив той оловець. А може то був жид-гендляр, котрому професор торік продав корову, може бути, що сей оловець лежав ту ще від торік, а ніхто ёго бідного не видів. А може він упав в ночи з неба враз из снігом. Адже бабуня казали, що нераз жаби падуть з неба; чомуж би й олівці не мали падати? Так міркував я йдучи через подвірє до школи. Щож, хіба шестилітному хлопцеви не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Міні дуже подобався той оловець. Я держав руку в торбі, а він був у моій руці, я обертав ёго гранками сюди й туди, старався угадати ёго грубість, відновити перед своіми очима ёго стать, одним словом, моя фантазия, мов мотиль коло цвіта, невпинно крутилася и шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що оловець міг належати до котрого школяря, и що, значить, міні прийдеться віддати ёго назад властителеви.

В клясі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках и бубоніли завдану лекцию, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Другі, смілійші, ходили по клясі, билися, тручалися помежи лавками, мазали ріжні дива крейдою на таблиці и стирали іх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. То мене дуже врадувало, и я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку и сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години я почув у торбі брязк олівця о шкіру и весь затремтів; не знаю, чи з радости, чи з якоісь неясної трівоги.

Ось и професор прийшов. почалася наука. Нічого! Ось и година минула, професор вийшов, крик и гомін почався по давному, про оловець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюсь довкола и тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось и зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять и учаться, сваволять и товчуться по давному.

Степан Леськів, мій добрий знакомий, наближуєсь до мене.

— Ов, ти видно нині рахунків не вміеш; то то будеш у скіру брав! А ще як міні скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник, той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона и любить нераз подрочитися зі мною. Але я знаю добре, що він такой жартом говорить; впрочім нині не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився.

Digitized by Google

О, ще й як навчився! А хто в чорта цілий день писав пальцем цифри по шибах вікон, покритих густою росою?

— Ну, ну, — не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанови. Уважай лиш, абись сам не дістав в скіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанови також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризко, таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кровю. Степан стояв хвилю передо мною и не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий и добрий хлопчина! За що я так гризко відповів ёму? За що засмутив ёго? Він же ж говорив до мене жартом, и я не мав ніякої причини гніватися на ёго!

Такі мисли шибли мінї через голову, коли Степан відійшов и мовчком сів у свою лавку. То був невеличкий русявий хлопчина осьмиліток. Ёго батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, у котрого я жив, то ж и оба ми, хлопці, товаришували раз-у-раз с собою. Степанів батько давнійше, кажуть, був богатий чоловік, але великий огонь та всілякі другі нещастя зруйнували ёго господарство. Він був високий, сильний мужчина, с понурим лицем, раз-у-раз схиленим в землю и грубим, різким голосом. Я мимовільно якось боявся ёго и вважав жорстоким чоловіком. За то малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним ще, добродушним лицем и ясними, сивавими очима. Томуто нераз, стоячи за плотом на пастівнику, підстерігав я, поки старий Леськів вийде с хати, щоб бодай на хвилю забігчи до Степана, побавитися з ним. Правда, ми нераз и сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, горячійший до сварки а то й до бійки, звичайно перший був и до перепросин; — а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, — я то давно знав, що ти не видержиш без мене!

Але тепер, пощо я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на ёго! Противно, ёго жалібний, сумний погляд болів мене якось, вертів у моїй дитинячій груди. Я встидався чогось, сам не знаючи чого и забув про оловець. Аж коли вражіня остигли и проминули, и перед собою побачив я торбу, в котрій моі нерви немов чули з далека дотик олівця, тоді знов моя фантазия вернула назад до того предмету и за хвилю про Степана и ёго сумний погляд я забув зовсім.

Digitized by Google

Знов увійшов професор, почалася година наукова и поволі проминула; про оловець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота висока и страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликав одного до таблиці, казав ёму там писати крейдою цифри, а всі прочі хлопці мусіли ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то ту, то там до зошитів, чи всі пишуть и чи так пишуть як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в послідній лавці, в котрій сидів Степан, якийсь гамір, якісь трівожні, уривані питаня и відповіди, але за гамором не міг розібрати, що се таке. Але все таки мене щось токнуло, якийся несупокій заворушився в мині. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писав, як звичайно, пером, хоть и як мині воно обридло.

Ось и професор увійшов. Відотхнувши хвилину при столі, він встав и викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячий, бо в загалі писанє чи то цифер чи букв, було для мене твердим горіхом: всякі знаки с під моіх рук виходили криві, гачковаті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, в котрім кождий кіл стремить у инший бік а хворостини півперечні стримлять самі в собі, не можучи здибатися с колами. Але що було робити, викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці, взяв у праву руку шмату а в ліву крейду.

— 35! крикнув професор и озирнувся на мене. Ах, ти тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га!

Я перемінив нещасливі знаряди премудрости в обох руках, відтак підвів праву, як міг до гори и ледво дістав до половини таблиці. Завданє, написати на таблиці цифру 35, було дуже трудне, бо приходилося писати самі „скрутні“ цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибах в писаню цифер, я довго думав, як би то воно написати тоту прокляту трійку, щоби ії зладити таку кругленьку и с таким зубчиком на середині. Запитати не було кого, от я й рішив писати ії с середини, від зубчика, потягнути відси насамперед горішний, а відтак долішний каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрожачою рукою мазґуляти на таблиці. А ту ще, як на нещастє, рука дриголить, сила, котроі й так не було много, десь мов замерзла, так що хоть и як мучуся тиснучи крейду до таблиці, то проклятущі штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледво іх видно. С тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? кричить професор и обертається до мене.

Digitized by Google

— Ще... ще ні, відповідаю я и обливаючись холодним потом берусь писати 5, розуміється, знов після власної методи, с. є. зачинаючи з долини.

— Що, що, що? скрикнув професор и прибіг близше до мене, як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожача рука дотягала штриха на таблиці. Пятка подобала радше на ſ, ніж на круглочереве, гребенясте 5.

— Ах, ти поросяча почеревино! (звичайний титул, яким професор именував школярів), то ти не знаєш, як пишеться 5?

И не ждучи відповіди на се питане, професор одною рукою вхопив с столика широку лінію, а другою мою руку, с котрої вилетіла крейда, и голосний ляск розлягся по клясі. Долоня налилася кровю и стала якась ніби грубша, а під шкірою немов мурашки забігали. Я, з малу твердий на біль, не заплакав, тілько скривився.

— То ти не знаєш, як 5 писати? Не видівись, як я писав. А диви, як пишеся 5, — от так — и пан професор хопив крейду и розмахом написав на сам перед на таблиці величезну пятку, а відтак на моім лиці такуж саму (може не таку правильну и виразну) величезну пятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48!

Я взяв квейду и почав писати. Професор дивився ще хвилю. Чвірка вдоволила ёго и він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а на пів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови похилилися до долу, мов жито від вітру похиляє до долу пристигаюче, важке колосє.

— А ти старосто як 3 написав? питає професор одного.

Замість відповіди, замість пояснення ляск лінією по лапі.

— А то щó на верха, над 5? питає другого.

— Капнуло с пера.

Знов ляск лінією по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? питає третёго.

— Та я, про... прошу пана професора... чути крізь слёзи голос Степана Леськового.

— Що? кричить професор гнівно.

— Я десь оловець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що оловець, лежачий тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А преціпь при тих ёго словах я так запудився, рука

Digitized by Google

моя так затремтіла, що крейда, мов слиж, виховзла з моіх рук. Щастє моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був ії написати.

— Так, крикнув професор, — загубив! Постійно ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, Господь знає. Ми, школярі, знали лиш тілько, що професор два дні тому дуже сварився с Степановим батьком и видимо лишень притоки шукав, щоби за вітця пімститися на хлопцеви; а крім того ми бачили, що нині професор троха пяний, и що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! крикнув він до Степана. Бідний хлопець, видко, знав, що ёго жде и не швидко рушався; професор хопив ёго за довге, біляве волосє и виволік на середину.

— Ту стій! А ти обертаючись до мене — написав вже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штуркнув Степана. Я легше якось відотхнув, раз тому, щом сам сидів на беспечнім місци, а по друге тому, щом собі думав, що чень вже Степанови не буде нічо за оловець, коли ёго професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вміє. Тілько чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанови цифри, як лютився видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Міні було так тяжко, немов щось шептало міні в нутрі, що коли буде що злого Степанови за оловець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моій голові, не знаю, але те тілько певно, що я тремтів, мов трепетовий лист.

Степан пише цифри и пише, вже записав цілу таблицю, професор раз-у-раз дивиться на ёго, щоби зловити ёго на чім небудь, але годі.

— Досить! кричить він, — а тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора, обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питати? Зараз лягай!

Мене щось немов за горло стисло, коли почув я ті слова. Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий, дрожачий стоіть при таблиці и мне шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? спитав ще раз Степан крізь слёзи, видячи наближаючогося професора з різкою в руці.

Digitized by Google

— Лягай! крикнув, и не ждучи далі хопив Степана за волосє, перевернув ёго на крісло и почав що сили швякати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тілько дужше дразнив опянілого професора.

— Абись знав на другий раз, як олівці губити! кричав він задиханим, уриваним голосом; різка ще сильнійше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка мигом шибнула міні через голову, була — встати и сказати, що я всему вина, що Степанів оловець у мене, що я найшов ёго и не віддав Степанови. Але страх перед свищучою різкою насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло, мов зелізними кліщами. Крик Степана прошибав міні груди. Холодний піт облив мене цілого, я виразно чув біль, острий біль від різки, чув ёго на цілім тілі и так живо, що всі моі мускули мимоволі корчилися и тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілу клясу. Але трівога обдала всіх такою мертвотою, що помимо гробовоі тиші ніхто в клясі не чув мого хлипаня.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице ёго посиніло з натуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в воздусі, але різка не переставала свистіти в воздусі, а кождий ii свист, кождий ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав и здавлював трийцять дитинячих серць у клясі, витискав новий крик болю и роспуки з грудей Степана. Я не тямлю вже — ох, и пригадувати не хочу! що діялося в мині підчас тих страшенних хвиль, які чутя перелітали по моім тілі, який біль проникав моі сустави, які мисли шибали по голові. Та ні, — мислей не було ніяких! Я сидів, холодний, задубілий, мов камінь! И тепер ще, по шіснайцяти літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться міні, що та хвиля на довгий час оголомшила мене, мов удар каменем по тімю, и що будь таких хвиль богато в моім дитиньстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кождій низшій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично и духово діти, котрих нерви від маленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шести літ задурила професорська дисципліна.*)

---

*) NB. Се я говорю про давні часи, які були ще перед реформою наших шкіл, и говорю про ті сільскі школи, в котрих без знання и надзору порядили професори подібні до описаного в моій повістці. *Авт.*

Digitized by Google

Вкінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов бурак, кинув різку и сів на крісло, с котрого инощо скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілій клясі було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? прошепотів професор, копаючи ёго ногою в бік.

Степан по хвилі ледво-ледво підвівся на ноги и став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В клясі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився троха и почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися не добре. Думки про се ще гірше дразнили ёго и він, схопившися, почав мовчком бігати по клясі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! крикнув у ході, — не знати, чи до нас, дітей, чи до неприсутних ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по клясі, знов сапає и воркоче щось під носом, а далі обертається до нас и кричить:

— До дому!

Але й се, звичайно дуже чудодійне слово, завіщаюче нам бодай на день увільненє від ваготи шкільної премудрости, тепер немов до глухих було сказане. Трівога и непевність приголомшили всіх школярів и відобрали ім чутя. Тре було аж другого, голоснійшого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушилися з лавок и почали виходити с кляси, то діялося се без звичайного шуму и товкітні; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кождий чувся якось немов придавлений. Степан ишов хлипаючи, а коли вже коло дверий позирнув на професора, той погрозив ёму кулаком. Я йшов майже самий послідний, ледво переступаючи ногами, я боявся и встидався чогось так страшно, що рад бим був в тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім забійстві чує таку ваготу на серцю, як я чув тоді. Особливо на Степана був бим в тій хвилі не поглянув за жадні гроші. Я так живо представляв собі ёго біль, — ні, я терпів не менш ёго, — а ту ще той проклятий внутрішний голос, котрий раз у раз шептав міні, що він через мене терпів, що оловець ёго! Так, тепер уже

Digitized by Google

виразно щось говорило мині, що то ёго оловець я найшов! И що би, бачиться, на такий спосіб природнійше, як піти тепер до ёго и віддати ёму згубу? Чи не ще! Та ні! Природно воно видається, але мині тоді, дораву прибитому страхом, жалем и встидом, було зовсім неможливо ое вробити. И не то, щоб тепер ще я бажав заховати той оловець для себе, — де там! Він тепер важив мов камінь у моій торбі, пік мою руку з далеку, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся ёго, не був би поглянув на ёго! Ще як би хто був силою вирвав у мене торбу и витряс з неї все, так, щоби й оловець випав, а Степан відтак міг ёго взяти, — ах, як би я був радувався таким злучаєм! Але так не сталося, — та й не до того було школярям.

Скоро лиш с кляси та с професорського подвіря, всі обступили ще хлипаючого Степана и почали ёго роспитувати, як и де загубив він оловець, який то був оловець; деякі голосно відказували на професора, другі жалували Степана и говорили ёму, щоби конче пожалувався татуневи.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. Але що мині тепер та-атуньо окажуть! Ино що мині поза-авчора купили в місті, а я-а загубив! Ой-ой-ой! — заплакав бідний хлопець, котрий боявся вітця не менче, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопці, хоть певно ні оден з них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! відповів сумно Степан. Та вони мене забють за оловець! Шість крейцарів, кажуть, заплатили за ёго в місті... А як, мині, кажуть де загубиш, то шкіра не твоя, чуеш!.. Ой, ой, ой!..

Я не міг слухати тої бесіди. Кожде Степанове слово кололо мене, мов бодяки. Я побіг швидко до дому, весь дрожачий, блідий и задиханий.

— О, вжесь певно десь бився с хлопчисками! крикнула при моім вході на мене тітка, — що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах, ти драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двайцяти кількох літ віку. Вона була „дуже добра“, — бодай се можна сказати про ії язик, котрий не любив ніколи „дармо хліб їсти“ и котрому ніколи слів не хибло.

Я повісив торбу с книжками на кульці и сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола и взяв книжку, не по то, щоби вчитися, що там на завтра було завдано; — де

Digitized by Google

міні було до вченя! Я сидів над книжкою, мов пень и сотий раз прочитував усе одні и ті самі слова, не тямлячи, що читаю и до чого се йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леського, але їх лиця раз у раз сунулися міні на думку, проймали мене холодом, гризли и непокоіли, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, щоби раз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов се була не торба, а страшна нора, и не оловець, а гадина.

Як я перемучився, поки настав вечір, не буду росказувати. Які страшні сни снилися міні в ночи, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою и з великим написом „Mittel“ на хребті, як мене кололо терне з жовтою блискучою корою и с шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — се також нехай тоне в кирниці забутя. Досить того, що вставши рано я був мов збитий або зварений у поливанниці, а тітка в додатку насварила на мене, що я усю ніч метався та верещав, не даючи ій спати.

Рано, заким ще я пішов до школи, вуйко приходить из села и скинувши грубі, суконні рукавиці з рук зачинає росповідати про ріжні сільскі новини.

— А за що то вчера професор так Леськового Степана збив? питає вуйко нараз мене. Те питане страшно перепудило мене, немов би мене хто окропом обіляв.

— Та... та... та..., каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вміеш, чи що? крикнула з боку тітка. — Ну, та що там такого сталося из Степаном, запитала вуйка.

— Та так вам ёго вчера професор збив за якийсь оловець, що ледво живий приліз до дому.

— Та за який оловець?

— А во, — купив ёму отець у понеділок оловець, а він учора загубив. Професор пяний, тай нуж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледво бідний хлопчиско до дому доліз! А ту ще, прийшов та повідає, а старий медвідь шалився та бив дитину! За волося, та під ноги та обцасами!.. Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледво водою відолляли, тепер, кажуть, лежить, рушитись не може! Що то, так дитину скарувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я росплакався в голос и перервав ёго бесіду.

Digitized by Google

— А тобі що? спитав вуйко зачудований.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я плачучи, але хлипанє не дало міні докінчити бесіди.

— Ну що, що, кажи! промовив вуйко ласкаво.

— Я... найшов... Сте...панів оловець!

— Найшов? Де? коли?

— Вчора, перед школою на спігу, проговорив я вже смілійше.

— Ну, и чому ж ти не віддав Степанови?

— Я не знав, що то ёго, — а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатого? спитала тітка, — але я не відповів нічо на те питанє.

— Ну, и де ж той оловець?

— Та в торбі.

Вуйко зазирнув до торбп и вийняв нещасливий оловець. Я не смів позирнути на ёго.

— Ну, дивіться, люде добрі, — тай за таку дурницю так хлопця збили; пощезали би оден з другим!

Вуйко сплюнув и вийшов, узявши оловець с собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а слёзи текли міні мимо волі долів лицем, хоть на душі стало міні далеко легше.

Того дня и цілий слідуючий тиждень Слепан не приходив до школи, лежав слабий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго й професор; — вуйко догадувався, що певно ёго старий Леськів мусів добре „обломити“. Чи воно так було, чи ні, того я ніколи докладно не дізнався, — досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив в неспокійних снах ёго добре, тихе лице, синє ще від побоїв, зболіле и марне, — яким важким докором гляділи на мене ёго сиві, добродушні очи! Але коли я побачився з ним, колим почув ёго голос, то всі муки, весь неспокій перебутого дня немов віджив одним разом у моій душі, — але тілько на хвилю. Степан тепер був уже здоров и веселий по давному, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про оловець ані споминки. Чи він не знав о тім, що я мав ёго оловець у себе и став причиною ёго болю? Не знаю. Досить того, що ніколи відтак про оловець між нами не було бесіди.

Digitized by Google

Бібліографія.

— **Тайдамаки.** Поема Тараса Шевченка. Студіум Д-ра *Омеляна Огоновського.* Львів. 1879. З друкарні Товариства имени Шевченка. Стор. 40 в 8-у. (Передрук с „Правди“ 1879.) Ціна 30 кр. а. в.

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(† **Епископ Михайло Куземський.**) Дня 5. Грудня с. р. умер *Михайло Куземський* б. холмський епископ, архидиякон крилошанського собору у Львові, колишний голова „Головної Рускої Ради“ „Галицько-руської Матиці“ и „Дому Народнёго“ — в своім селі Горішні Ляшки в 72 році свого житя. Вже яко парох в місточку Залізцях заявився яко дбалий пастир засновуючи там одну з найперших в Галичині шкіл и живо проповідуючи тверезість між народом. Опісля переіхавши у Львів яко крилошанин гр. кат. капітули зайняв бл. п. М. К. одно з найбільше значних міств між тодішними передовими Русинами. Живий рух Русинів з 1848 р. видвигнув ёго на саме видне місце. Бл. п. М. К. предсідав в „Гол. Р. Раді“ и в „Галицько-руській Матиці“, іздив кілька разів в депутаціі до Відня до Цісаря именем Русинів, предкладав міністерству тодішні так численні мемориали Русинів, а коли консисторія одержала нагляд и управу шкіл народніх М. К. розвинув широку діяльність в закладаню дуже значного числа (около 1000) шкіл людових. Коли постала гадка здвигненя „Народнёго Дому“ бл. п. М. К. станув на чолі управляючої ради „Д. Н.“. Рішимостю свого виступленя за оборону прав руського народу против пануючих Поляків зъеднав він собі широку симпатию між тодішними Русинами, а як небудь займався передовсім політичними справами Русинів, все ж таки попри те щиро посвячувався и другим справам народнім и отверто виступив за розвоем руського народнёго язика и народнёі словесности, хоч може не мав того розуміня народнёго язика и народнкі словесности, як Маркиян Шашкевич, Устиянович, Головацький. Всі ёго бесіди з р. 1848 и опісля при заснованю „Матиці“ и т. д. перейняті горячою пропагандою самостійного розвою Русинів яко самостійного від польского и московського відрубного народу. Подекуда тілько церковщина та превелика надійність на підмогу австрийського правительства надавали сему напрямкови руського патриотизму своєродну, троха дивоглядну ціху, якою новійшими часами так безвідрадно відзначається анахронічна вірноправительственність політики ёго присмника В. Ковальского. В 40-их и 50-их роках популярність бл. п. М. К. між тодішними Русинами була дуже великою, вона й сягала до першої половини 60-их років, де однакож уступила місце популярности бл. п. Яхимовича. Колибл. п. Литвинович зайняв метрополичий престол, виродився, як вісти несуть, певний антагонізм між метрополитом а М. К. Наслідком сего антагонізму, а також и в наслідок що раз більше видимої безнадійности на піддержане дальшого розвою Русинів с сторони правительства — пе-

Digitized by Google

рейнявся М. К. гадкою шукати слави и мирного відпочинку в Холмщині. Се було видимою ознакою знеохоти и безнадійности в дальшім проводі народнёго розвою Русинів в Австриі. Сили, що так енергічно двигались під покровом правительства, маліли и слабли без того покрову, а не ставало відваги и віри станути за долю свого народу своїми силами без чиєї небудь чужої підмоги. „То, що ми зробили для Руси, записала вже история на своїх картах, — до вас належить будучність!“ відповів М. К. депутації руської молодіжи, що в половині 60-их років складала ёму в день Михаіла свої жиченя и висказувала свої многонадійні бажаня, ся відповідь як найлучче характеризує, що М. К. вже за часів метрополіі Литвиновича вважав свою ролю в Галичині яко закінчену. С того часу дійсно належав М. К. вже тілько до истории. Р. 1868 цар російський именував ёго епископом в Холмі, куда пішла ціла емиграция галицьких священиків руських. Становиско нового епископа було дуже тяжке не тілько для того, що Рим бажав від ёго вдержаня уніі в Холмщині, а російське правительство навряд противно бажало введеня православія, — и тим сотворено справдішну Сціллю и Харібду для М. К., але й для того, що у Холм переселився також знаний с коварства и незгідливости Галичанин М. Попель, від котрого М. К. мусів дізнати неодної немилої урази. Знана характерність М. К. не дозволила ёму довго видержати на так тяжкім и немилім становиску и він вернув по 5 роках назад в Галичину знеохочений, духом зломаний, заведений в своїх надіях. С того часу, хоч тілом живий, не давав він ніякого знаку свого житя, и проживав спершу у Львові а відтак в своім новонабутім селі Ляшки. Слабість довгий час привязала ёго до ложа, с котрого рідко коли підіймався, аж поки не вступив в могилу 5 го грудня. Смерть колись то так діяльного и заслуженого Русина пригадала донерва Русинам, що він ще досі проживав між ними; розбудились згадки давної бувальщини, жалі, колишний ентузіям а теперішна знеохота, молодеча віра и стареча безнадійність, згадалось усе минувше и теперішне и важкі думки наплили перед образом докінченої дуже, дуже поучаючої жизни. Коли ся нова могила не научить, що житя Русинів тілько в самих Русинах и їх власній силі, а що русофільство означає смерть моральну — упадок народу, — того вже певне нічо не переконає. Найже ж новий гріб буде дорогою памяткою и пересторогою тим Русинам, що ведуть цілий народ до такої смерти, най вони повертають до тої діяльности, яка в 1848 р. чинила имя Куземського голосним та живим між Русинами, най памятають, що не блескотами але справдішним своїм питомим житям може жити и живим бути руський народ. — Похорони хоч світло уряджені не були так численні, як би того можна було сподіватись по споминках, які лишив М. К. серед всіх Русинів. Тіло перевезено ді Львова и похоронено 9-го грудня в родиннім гробі на Личаківськім цвинтарі. Земля Єму пером! Вічна Єму память!

(**„Reform“ о Русинах.**) Знаменита часопись політична „Die Reform“, основана Ф. Шузелькою, а тепер редагована Д-ром Йорданом, що давнійше видавав ціннї „Slavische Jahrbücher“, подала в 48. Ч. під з. „Zur ruthenischen Frage“ слідуючий артикул:

Digitized by Google

В нинішній констеляції наших внутрішних політимних відносин прибрало руське питане в многих зглядах дражливий, майже болестний характер. Загал руського-народнёї партиї займав з давна супротивне політичне становище. В повнім почутю свого славянського народнёго характеру и при всякім змаганю ёго піддержати и увзглядняти ёго животні уоліва, давалися руські політики, коли їх так можна назвати, вже перед 1848 р. а ще більше від часів парляментарної ери, при всяких обставинах уживати яко орудія кождочасного правління и міністерства и в дуже дивній внутрішній суперечности повнили Пенелопейську роботу свого власного ослабленя и підкопуваня. При всяких обставинах були се в Галичині и Буковині руські урядники, що служили віденському правлінню охочими орудіями до всіх політичних и антинародніх плянів, котрі навіть против бажаня міродайних кругів в осередку держави заявлялися яко заступники прихильної правлінню Німоти (des regierungsgemässen Deutschthums) и підмагали розширити німецький язик в уряді и школі, в суспільнім и справочнім житю свого краю.

Не хочемо робити с того закиду нинішним Русинам; годі то закидати яко провину синам, що їх батькам здавалось абсолютною и необходимою конечностю.

Передовсім повинніємо бути щирими и отвертими, коли хочемо бути справедливими, а щоб не статись строгити и несправедливими, мусимо належито оцінити ситуацию и мотива.

Русинів не „вйнайдено“ доперва в р. 1848, як злосливим дотепом тогочасним виражались; але їх політичне и народне виступленє сягає не багато літ перед великим роком революцийним. А коли автор сего письма звертаєсь до Русинів з откровенним и чесним словом, то до сего дає ёму неперечне право сей фактъ, що він вже давно перед 1848 р. найпильнійшу увагу на них звертав в належитім місци и дуже горячо їх обороняв.

Историчні и неоспоримі відносини руського народу в Галичині споводували, що найревнійші їх приятелі и їх найвідважнійші речники с першого по́чину мусіли боротись против двом вельми небезпечним противникам: против геґемонії Поляків и против незгоді и суперечкам сторонництв у власнім таборі.

Зовсім так як в Чехах були се образовані сини селянські и священники, що між Русинами підняли насамперед хоругву народности. Середня верства власного народу тиснулась навзаводи в тих часах до польонізму, а у висших клясах в загалі не було ніякого Русина. Вправді учила история, що найбогатші княжі и графські родини Галицькі и Буковинські були руського походженя и ще перед стома або більше літами належали до руськоправославної або руськоуніятськоі церкви. Але здавна привикли сі родини яко члени великої „републики“ почуватися Поляками и яко Поляки добиватись значіня в світі.

Коли ж мимо того ті селянські сини и священники в 1848 р. добились якогось політичного значіня, то завдячували се підмагаючому впливови австрийськоі бюрократи, котра уміла їх з великим успіхом вихіснувати яко потрібну рівновагу против по части зненавидженому почасти небезпечному, а все таки непевному польонізмови.

Digitized by Google

То була тісна звязь, що лучила австрийську партию правлінну з Русинами и то обясняє на вступі згадану, зовсім супротивну ситуацию Руснів, що недомагала внутрішною суперечностю. Спільний хосен був у спільнім опорі против польонізмови. А сей опір був властиво услівєм жизненним Русинів загалом.

С тим тісно получений виступає другий предмет борби, під котрим Русини стогнуть: внутрішна незгода партий. Значна часть тих Русинів, що в тодішних виключно німецьких школах галицьких осягнули якесь образованє, спроневірилась своїй народности угнетеній, упослідженій и так сказати б виключеній з житя товариського, и станула яко отверті ренеґати с Поляками. Се було тим лекше, позаяк оба язики надзвичайно близько с собою споріднені и много с собою схожі, майже яко нарічия одної и тої самої вітви язикової, робили в житю суспільнім малу ріжницю, а на кождий спосіб Русинови надзвичайно улегшали уживанє польского язика.

Та ще небезпечнійшою для Руси була доперва в пізнійших літах виступивша кліка псевдо-Русинів, се б то тих людей, що видавались самі за ревних Русинів и вірних синів народу, притім однак лицемірно проповідували примиренє с Поляками а під тою покривкою помагали справі польскої пропаганди. Се були властиві шкідники Руси и ім завдячує нарід те велике роздражненє, котре против ним проявляєся від одного кінця Галичини до другого.

При тих обставинах легко подумати, кілько ще могло остатись спосібних людей з народности в загалі, та яку силу здібні розвинути ті слабі останки. Справді потреба великої відваги и високого натхненя для справді честного и доброго, щоб при таких обставинах остати вірним сином народу и таким перед світом обявлятись. И тому віддаєм всяку шану тим мужам, що в страшній борбі з неприязню и неохотою видержують в справі народу, за надто убогого, щоб такі жертви винагородити, котрий всіх своіх заступників и оборонців мусить відсилати до лучшої и кращої будущини, а поруки сеї будущини так само як и певного очікуваня можна глядіти лиш в серцю, в духовім уздібненю и пожертвованю для народу.

Тим однак зовсім не хочемо казати, щоб ми не обіцювали руській справі ніякої будущини, не признавали руським змаганям ніякої ваги. Насупротив, ми сильно пересвідчені, що в східній Галичині по нинішних бурях и борбах мусить природним способом наступити гарний супокій и щасливі дні. А хоча Русини, що ще в попередній каденції ради державної вислали 19 своіх народніх заступників до Відня, нині ще лиш трёх мужів мають в парляменті Віденськім, котрі признаються до іх справи (бо такі незручні жарти, як собі недавно позволив в тім згляді п. Томащук не мають у нас ваги, сей муж єсть „німецький професор“ а не Русин), то се зовсім не означає в наших очах, неначеб руська партия народня цілковито підупадала; не добачаємо в тім нічого иншого, як очевидний доказ сеї обставини, що партия правлінна в Галичині зовсім відтягнулась від Русинів, що вона цілковито перечислилась в своіх калькуляциях на підмогу бюрократиі, але тим самим ще зовсім не знищилась. Насупротив числимо на те, що зірванє сего неприродного союза Русинів з бюрократиєю очистить пар-

Digitized by Google

тию саму, а именно доведе до остаточного залагодженя внутрішнёї незгоди, а тим самим надасть народнёму рухови нову, тревалу и непохибну підставу и свіжий, живий розвій.

Се нині перша задача, головне услівє поступу, щоб так звані старі Русини погодились з молодими, и обі партиї навзаводи скупили свої сили до морального піднесеня свого народу и до економічної и суспільвої підмоги ёго добробуту.

Порозуміне що до обопільних точок суперечних єсть конечно потрібне через добромисляче розбиране тихже, а що се може найпевнійше статись в прихильнім органі, тож охочо даєм місце реклямації, котру підніс оден из знатних молодих Русинів, що вже й давнійше виступав в „Реформі“ против звороту ужитого в 46 Ч. „es solle mit den Jungruthenen neuerdings eine Aussöhnung versucht werden“. Против сій звістці поданій sine ira et studio надіслав нам молодий Русин слідуючу репліку:

„Міг би хто думати, що Молоді Русини противні всякому примиреню, а лиш Р. Рада докладає всякого стараня, щоб до того довести. Між тим річ так маєся, що за справою Молодих Русинів вислано петицию до Р. Ради, котра наміряла споводувати примирене. Та хоч загальний збір Р. Ради був дуже згідливо успособлений и знатні старі Русини як давний посол Ради державної Заклінський, судія Бучацький и и. дуже енергично виступали за примиренем, однак агенти п. Площанського et cons. стероризували більшість через своїх агентів и цілу акцию примирительну ударемнено. Що Р. Рада, а властиво ії всемогучий виділ нарочно піддержує незгоду братню між Русинами, виходить очевидно с того, що виділ н. пр. не приняв до Р. Ради так заслужених людей як професорів університету д-ра Омеляна и д ра Олександра Огоновських и м. и. лиш тому, що суть членами „Просвіти“, котру перед кількома літами окрічала Р. Рада яко антируське товариство, в дійстности однак в часі 10-літної діяльности дуже много хосенного зділала, и крім „Слова“ и ёго малої кліки, добилась узнаня загального навіть у старих Русинів. Далобся ще багато сказити протероризм всемогучого виділу Р. Ради, котрого поглядн відбиваються в „Слові“; я однак хочу лиш коротко сконстатувати факт, що нині зовсім не можна Р. Ради уважати репрезентациею цілої руської народности и що всемогучий виділ скорше або пізнійше буде мусів капитулювати перед публичною опінією.

Виділ Р. Ради ударемнив цілу акцию примирительну з егоістичних мотивів, именно щоб дальше удержати свою самовласть. Ту можна б охотно лишити виділови, коли б можна надіятись від него чогось спасенного. Однак ёго минувшість не позваляє нічого лучшого сподіватись. Се той сам виділ, що инавгурував в 1873 р. хибну жидівсько-руську політику, через котрого недбальство так фатально випали вибори соймові и недавні вибори до ради державної (мимо польского господарованя старостів далось би все таки лучший вислідок осягнути), котрий и нині кокетує з вірноконституційними, хоч Русини вже зібрали гіркі овочи сеї сервілістичної, антиславянської політики. Се той сам виділ, котрий безосновним підозріванем Молодих Русинів старався відсунути їх від усіх старших народніх институтів, як Ма-

Digitized by Google

тиця, Народній Дім и и. (котрі задля недостачи интелектуальних сил попали в цілковиту бездільність) и тим змусили Молодих Русинів утворити власні товариства, як „Просвіта“, тов. им. Шевченка, що знов „Слово“ и comp. визискали в тій ціли, щоб правити о сепаратизмі. Мусівбим ще батато повтаряти, що я вже почасти розберав в „Реформі“. Моі припущеня на нещастє сповнились“.

Стілько наші Молоді Русини!

А що ж на то скажуть Старі Русини?

(**Родовід московської интелігенциі.**) Так звана славянофільска идея у Роспі багато в дечім споріднена з идеєю націоналізму, так як вона головно на націолізмі операється. То ж не диво, що досліди за славянофільством наводять иноді московських письменників близше приглядатись свому власному московському народови, чи и о скілько він надобиться до таких славянофільських починків яко до руху национального. „Тепер нема майже ні одного тямучого Москаля,“ пише одна московська часопись, „котрий би не помічав, що московська интелігенция а московський народ дуже значно розійшлись в своім историчнім процесі и навіть штучні проби зілляти іх разом в земстві, суді, літературою и иншими способами остались досі без трівалих наслідків. Московська суспільність не перестає все ще нагадувати байку о лебеді, рибі и раку. Почутє розъєднаности московської суспільности змоглося особливо с того часу, як в духовім житю Москалів почали брати уділ сили, що вийшли с поміж самого народу с. є. так звані „разночинцы.“ С того часу и у Москалів ставляється идеал: националізувати интелігенцию, повертати до народніх первістков, „пізнавати старинні народні установи, народній побут и т. п.“ Звичайно відносять розрив між интелігенциєю а людом московським до часів реформ Петра. Однакож почин того розриву здається бути о багато давнійшим. Не давно оголосив московський журнал „Отголоски“ в сім згляді интересовну статю о родоводі московської интелігенциі опрацёвану на підставі „Общого Гербовника Россійской Имперіи“, „Родословныхъ книгъ“ виданих Новіковим р. 1787 и пізнійше князем П. В. Довгоруковим и на підставі иншіх историчних материялів. Из сеі студиі оказується, що майже вся московська интелігенция була аж до послідних часів, коли появились „разночинці“, чужого походженя, и то ще далеко перед Петром. Годі заперечити передовсім сёго факту, що татарський напливъ дуже сильно помішав московську кров. За малолітности царя Ивана Василєвича найзнатнійшими вельможами були князі Глинські литовські виходці потомки татарського вожака Мамая. Опісля ж передав сей цар управу своєі держави вихрещеному татаринови Симеону Бекбулатовичу. Цар Борис Годунов — по походженю татарин. Дім Романових виводився від одного з володарів поганської Пруси, що переіхав в Московщину на початку XIII віку. За царя Олексія Михайловича були вже цілі полки с чужинців, з них складалась також охоронна царська сторожа. Щоб зладити „Уложеніе“ призвав він правників с Польщі. При кінці XVII в. майже у всіх московських боярських домах а навіть в царській родині були вчителями виходці с Польщі.

Digitized by Google

В XVI и XVII в. найбільші торговці в Московщині були Любчане (Lübek), Голяндці и Англичане; тож само пушкарі (артилєрести), мірці (инжинєри), будівничі, лікарі, ремісники и т. д. наберались переважно с чужоземців. С поміж дворянських (шляхотських) родин вписаних до „бархатної книги“, крім родин, що виводились від Рурика, нема майже ні одної коренної московської родини; їх прадіди виводились с Касогів (Черкесів), Литовців, Прусаків, Русинів (Волинців и Галичан), Німців, Татар, Шведів и Греків. В середно-всхідних губерніях Росиі більша часть місцевого дворянства повстала з вихрещених татарських мурз и так званих мордовських „панків.“ При їх хресті звичайно надавали ім княжий титул. В наслідок сего ще й до нині є в Московщині около 100 таких княжих родин татарського и мордовського походженя. Исторично звісна родина графів и дворян Шереметевих; князі, графи и дворяне Салтикові, одна з найзнатнійших московських родин; Морозові колисьто великого виливу при царськім боку — всі ті родини потомки Прусаків. Графи и дворяне: Апраксіни — Татаре, Толстиі — Німці, Головіни Греки, Валуєви (Воловичі) — потомки литовських Русинів; предок Квашніних-Самаріних внук виходця з Галичини; Левшіни (Левенштайн), Соловкіни, Козодивлєви (Кос-фон-Далєн), Яхонтові, Левашеви, Мятлеви, Неплюєви, Протопопови, Пушкови и т. д. потомки визьких Німців, Лихачеви (Лиховичі) литовські Русини. Нагі, від котрих походить мати царевича Дмитра Углицького, походять від Датчан, Грязнови — від Француза, Возніци від Поляка, Бестужеви від Англичанина, Нащокіни від Италіянца, а звісна англійська родина Гамільтон перевернулась в московську родину Хомутових. Князі Черкаські виводяться від єгипського султана Ивана, а князі Урусови се потомки татарського войовника Едигея. Навіть жидівська кров вмішалась в московську аристократию. Так віцеканцлєр барон Шафіров за часів Петра був внуком жида-вихриста Шапіри, а звісний около сего часу московський дипльомат Веселовський то ж жид по роду. Князі Багратіоти виводяться також с потомства цяря Давида.

С поміж знатних московських войовників походили фельдмаршали: Шереметев, Апраксін, Бутурлін, трёх Салтикових, Головін, Бестужев-Рюмін с чужих родин, як се вже вище згадано. Оба графи Разумовські (Розуми), Гудович и Паскевич були Русини (Українці). Міних був ольденбуржець, Брюс шотляндець, Ляссі ірляндець, двох Чернишевих Поляки, князі Трубецькі потомки литовського князя Гедиміна, а знаний „запорожець“ князь Потемкін Тавридський походив с польської родини Потемпських. Прославлений генераліссімус граф Суворов-Римніксъкий був по роду Швед. Фельдм. Мусин-Пушкін був потомок німецького виходця, Ельміт — родовитий Німець, герцог Брольо Француз. Навіть „спаситель вітчини 1812 р.“ князь Михайло Голеницев-Кутузов-Смоленський був потомком Німця.

Звісний в українській историі князь Пожарський був з роду Беклемішевих, що вели свій початок з Німеччини. Князь Воронцов походить від варяга Африкана. Так само чужинці були фельдмаршали: Барклай-де Толлі, Вітгенштейн, фон Остен-Сакен, Дабіг-Забалканський и Берг. Алексій Єрмонов був потомок татарського мурзи.

Digitized by Google

Неменше замітно, що найзнатнійші московські письменники виводяться с чужинців. И так поет Державін потомок татарського мурзи Багрима, Сумароков потомок шведського виходця, Херсаков родом волох, Болтин татарин, фон Візін потомок ливонського лицаря пліненого за Ивана Грозьного, Карамзин (Кара-мурза) походить с татарської родини, Озеров від Німця, а знаменитий автор „Горе отъ ума“ походив з родини Поляка Ґржибовського (Грибоєдов); Жуковський був по матери Турок а по правдивому батькови Буніну (Буніковський) потомок Поляка. Поет Лєрмонтов по батькови походив від Шотляндця, а по матери від Татарина. Гоголь був родовитий Українець, ёго родина звісна в исторії українській виводилась від Русинів Яновських наділених польским шляхоцтвом. Наконець славний Пушкін походив по батькови з німецької родини Радші, що переіхала в Московщину в половині XIII віка, а по матери від африканського негра. Годі не признати, замічають „Отголоски“, що коли б не було на світі мурзи Багрима, Татарина Кара-мурзи, Поляка Ґржибовського, Шотляндця Лєрмонта и Німця Радші — то опісля у Москалів не було б Державина, Карамзина, Грибоєдова и Пушкина.

(† Сергій Михайлович Соловєв.) Дня 16. жовтня с. р. умер в Москві звісний историк Сергій М. Соловєв. Він родився р. 1820, укінчив фільольогічний факультет в московськім університеті, відтак пробув на науках за границею через два літ, а вернувшись звідтіля предложив росправу: „Объ отношеніяхъ Новгорода къ великимъ князьямъ“ и отримав катедру російської исторії в Московськім університеті. Соловєв з великою охотою прийнявся слідити историчний розвій централізуючої сили Росні и від р. 1851—1879 видав 28 томів своєї „Исторіи Россіи“, а крім того написав велике число монографій оголошуваних в ріжних журналах. „Що тикає ёго многотомової „Исторіи“ — пише одна російська часопись — то се діло доволі взглядне. Мимо незаперечимих добрих сторін и великої ваги сего діла, не можна забувати також на ёго недостатки зовсім немалозначні, хоч формалісти прикладають велику вагу до обемистости сего діла. Соловєв був вихованцем города Москви и при тім замкнувся в кружку духовенства московського, яко чоловік не жив поза Москвою серед московського и руського народу и не відзначався великим талантом, то ж природно, що він попав в певну односторонність, майже зовсім запізнаючи внутрішний розвій московського и руського народу, так що не без остроумности названо ёго „Исторію Россіи“ — „Исторією *Государства Россійскаго*“.

(„Общество руских дам“. Непокликані покровителі. Дезорганізація.) Перед роком завязалося у Львові товариство руських женщин. Свого часу зазначили ми в нашій часописи сей потішаючий факт, повздержуючись однакож від дальших уваг. Ми бажали, щоб передовсім молоде товариство вжилося и скріпилося само в собі через часті сходини и наради, через вимину гадок и товариське зъєднане львівських Русинок. Не можемо сказати, щоб статут и назва товариства „Общество руских дам“ відповідали тій високій ціли, яку приходиться нашим женщинам сповняти в народнім житю. Годі було зрозуміти, від чого руські женщини конче мають бути „дамами“ а не женщинами,

Digitized by Google

(як се єсть и в других народів, що мають свої Frauenvereine, towarzystwa kobiet и т. д.), для чого круг діяльности товариства має бути так мало жіночим и правдиво народнім, так дуже відорваним від дійсних потреб нашого руського жіноцтва, так далеким від товариського життя, так мало жизненним в своім розвою? Для того не могли ми назвати щасливими заходи тих Русинів, що уложили такий статут, від разу надали молодому товариству якусь чужу, зле зрозумілим аристократизмом націховану назву и звернули діяльність руських женщин на маложизненне поле. Однакож ми не робили наших заміток, бажаючи, щоб само товариство мало-помалу повернулось до своєї цілн. Ні хвилі не можна було похибуватись, що жіноче товариство не може остатись на довго тілько брацтвом церковним. Працюючи над цвітами и ризами церковними жіноче серце мусіло згадати о тих бідних руських цвітах, що без хліба и одежі, без світла и науки, а не то без дорогих прикрас нидіють и пропадають. Украшаючи престоли и церкви конче треба було с часом згадати и за народню святиню. Годі було тут не зачіпити родинного и товариського життя Русинів, що досі облогом лежить и дожидає оживляючого духа ніжности. А вихованє молодого покоління? А розбудженє руського жіноцтва? А народня задача руських женщин? — Чи не йшло все те по черзі одно за другим и одно з другого?

И справді нове товариство помало зверталось на нову дорогу. Згадано за бідних руських дівчат, піднесено гадку жіночого пансиону, и — коли б позіставлено волю товариству, воно б и дальше пішло за задачею жіноцтва.

На жаль, так не сталося. Якась охота нічим неусправедливленого покровительства олицетворилась в особі п. Біленького. Забаглося від разу надати товариству печать твердости и ще дальше відчужити руських женщин від свого народу. Руські женщини мали статись не тілько „дамами“ але ще в додаток „русскими“ с. є. Московками. Без відомости и ухвали виділу товариства надав п. Б. таку печать руським женщинам и предложив готову печатку „общество русскихъ дамъ“. Не був се вигад п. Б-кого, бо ще довго опісля на нарадах комітету адресового (скликаного с причини обходу срібного весіля І. В. Цісаря и Цісаревої) просив п. Біленький, щоб ёму вже раз пояснено для чого має писатися два *с*, значить, п. Б. був несвідомим орудієм чужого помислу. Від кого вийшла та гадка омосковщеня наших женщин — ми не потребуємо пояснятн. Констатуємо тілько, що с поза товариства руських женщин внесено зарід незгоди и розриву в молоде товариство. Тут видимо числено на несвідомість руських женщин що до нашої народности. Однакож показалося, що суть женщини, котрі знають цінити свій народ, свою рідну мову и не соромляться стояти за свою народність. Не дасться довше манити людей, що се розходиться о одну марну букву, а стало вже широко звістним, що під покривкою двох *с* криється противународня тенденция літературного и політичного винародовленя руського народу в користь Московщини. Стало ясним, що се ж така сама тенденция винародовленя як и тенденция польонізації, с тою тілько ріжницею, що по теорні підшивається вона під рущину

Digitized by Google

(бодай що до букв и обряду) а по практиці веде посередно до польонізациі.

Щó ж може бути більше понижаючого, як підсувати товариству руських женщин (с котрих ніхто не говорить, не пише ані навіть не розуміє по московськи) тенденцию омосковщеня нашого народу? Ось чому зараз по предложеню печатки піднісся с сторони руських женщин протест против такого поступованя и зажадано, щоб усторонити невластиву печатку.

На сім місци мусимо сконстатувати, що сей протест піднесено зараз безпосередно по предложеню печатки, значить ті, що піднесли протест, руководились власною гадкою, а зовсім не могли бути „підмовлені“ до якоі небудь „борби“, як се силиться тепер орган покровителів вивернути.

Мало що не цілий рік минув с того часу, як піднесено сю справу в товаристві. Треба було рішитись, чи товариство має остатись товариством Русинок, чи товариством іх винародовленя. Однакож через цілий час нічим не полагоджено сеі справи.

Кождий безсторонний мусить признати, що члени товариства мають право жадати ясности що до характеру и цілей товариства. А в тім случаю розходилось саме о головну ціль — о рускість товариства. Товариство руських женщин повинно бути свідомим тоі ціли: чи хоче розвиватись на підставі нашоі народности, чи хоче плекати той матерний язик, що нам заховав наш народ яко найдорожший скарб в своій віковій борбі, чи хоче бути товариством Русинок — чи ні? То ж зовсім на місци піднесено се питанє зараз безпосередно по предложеню печатки п. Біленького и жадано, щоб усунено знамя руссофільскоі тенденциі товариства. Річ була ясно поставлена. Тут можна було тілько притакнути, або виречися рущини и признатися до посторонноі тенденциі винародовленя руських женщин. Голоси, які озвались при виділових обрадах за „русскими“, виказували доволі, що тут входять впливи с поза товариства зовсім неприязні рущині.

Справу відложено аж до загальних зборів, котрі мали остаточно висказатись ясно що до ціли товариства. Коли ж піднесено сю справу на загальних зборах товариства, знов висунувся п. Біленький яко репрезентант „русских покровителей“ и заявив, що „то вже рішено, так мусить остатись — — то тілько одна фракція пише „рускій“, котроі ми не узнаємо“, по чім перефорсовано так званий „переходъ къ очереднымъ дѣламъ“! Товариство переходить до дневного порядку над розъясненем своєі ціли! Годі не здивуватись над таким парляментаризмом и не спитати, яким чином приходить п. Біленький заберати голос на зборах товариства, до котрого не належить, та ще до того на перед рішати о ділах товариства? Хто именно єсть той п. Біленький, що промавляє: „ми не узнаєм“ (руского народу)? Фялковський с Телячого язикословом, Лабаш професором літератури, Біленький політично-народним ареопагом, — справді „галицкіи русскіи“ можуть повеличатись своіми величинами. Ми не хочемо іх рухати...

Не будемо описувати подрібно тих сцен, які розуміються під переходом „къ череднымъ дѣламъ“. Доволі буде згадати, що озвались навіть такі голоси: „Precz z Ukrainkami! Ja Moskalka i Moskalką chcę

Digitized by Google

umrzeć!“ и т. д. Характеристично також, що власне поборниці московщини послугувались польским язиком и фразами не гармоніюючими з високим титулом „дама“. Міру тої товариської тонкости доповнило „Слово“ називаючи жаданє „меньшинства собранія (дамъ) пустымъ“ и що „партія меньшинства была кѣмъ-то подмовлена произвести борьбу, дабы былъ поводъ до напечатанія денунціяціи, — — и прибѣгла къ простымъ нечестнымъ способамъ и доносамъ“. Уближилибисьмо нашим женщинам обороняючи їх хоч би одним словом против таких инсинуацій и такого простацтва „Слова“, на котрі відповідається тілько — погóрдою.

Не будемо також входити в розбір нападів „Слова“ на „Правду“, „Батькóвщину“, и геройства „Слова“ в видумуваню нових доносів. Репутация „Слова“ в тім згляді аж надто добре загально знана.

Хочемо тілько звернути увагу на той дезорганізаційний рух, який втискається майже на кожде поле нашого народнёго житя. Защитники руссофільства не мають відваги явно виступити с своєю остаточною цілею, але всюди стараються всіма підступами опоганити тих, що твердо стоять на народнім грунті и ніколи не згодяться на омосковщенє нашого народу. Руссофільска котерийка за слаба и за надто духом убога, щоб сотворити що небудь позитивного. Але вона підшилась під остатки доброї слави, яку колись мали в Галичині Куземські, Головацькі, Дідицькі, и під тою покривкою надуживаючи довірія людей, що ще не пізнали добре „яка на них шкіра“, веде своє діло: руйнувати всякий обяв дійсного житя руського народу. Вперто молодих Русинів з Матиці — и чим же ж єсть нині Матиця, як не мертвим товариством? Викинено молодих Русинів з „Рускої Ради“ ще с початком 70-их років — и щó ж зробила „Руска Рада“ за ті літа? Окричано народню літературу руську польонофільскою, — а де ж та тверда література „русских Галичан“, чому замовкли „соловії“, де ті нові таланти „русской твердости“, щоб хоч троха дорівнували Федьковичам, Млакам, Нечуям, Руданським, Яковенкам и т. д.? Чи ж не заповняється навіть „Слово“ самими передруками росийських часописей? И так всюди, на кождім полю горлаючи против Русинів яко „польонофілів“ ширить та руссофільска котерийка мертвоту, апатию, знеохоту и моральний упадок. Офірою сеї руссофільскої котерийки падає и товариство руських женщин. Треба тілько роздумати до чого веде та „русска“ твердість. Вона не узнає руського язика відрубного від московського, вона хоче накинути московський літературний язик Русинам — в тім случаю руським женщинам. Осміваючи в їх очах руський язик яко простий и для „дам“ непригожий, а вказуючи на неприступну для наших женщин московщину, тим самим впрост відриває їх від нашого народу и повертає їх до — польонізму, бож не потребуємо багато доказувати, що руські женщини в Галичині маючи до вибору московський або польский язик (а не свій рідний руський), мусять вибирати той, котрого з малу вже наслухуються с. є. польский. Факта найлучче показують, яким язиком послугуються поборниці двох *с*. Тож нам здається, що тут кождий, хто бачить и чує, повинен пізнати, до чого веде дезорганізаційний рух руссофільскої котерийки. Пора отя-

Digitized by Google

митись и тим, що досі в добрій вірі уводились підшептами тої котерийки. Пора отрястись від деморалізації...

(**„Газета Школьна“**) видавана через пять літ під старанною редакцією проф. Ом. Партицького перестає виходити з новим роком. Велика се страта для нашого учительства, котре з „Газети Школьної“ черпало багато науки, практичних порад, педагогічних и літературних відомостей. „Газ. Ш.“ зъєднала собі широкий круг читателів серед учительского стану так довго занедбуваного, але се видимо не припало до вподоби кр. Раді Школьній, котра без справедливої причини відкликала своє колишне поручене „Газ. Ш.“ сільским учителям, а тим самим відібрала головну підставу истнованя „Газ. Ш.“, бо ж не треба пояснити, що се рівнається з заказом „Газ. Ш.“ и що учителі не могли б дальше передплачувати „Газ. Ш.“ не підпадаючи всіляким дуже тяжким секатурам. Так погасло одно світло родимої педагогії.

(**Литературно-наукове письмо „Зоря“.**) Від 1-го Січня 1880 р. буде виходити під редакцією *проф. Ом. Партицького* нове літературно-наукове письмо „Зоря“. Крім повістей и поезий, літературних, етнографічних и историчних статей, буде „Зоря“ обіймати також відомости школьні, розправи о вихованю домашнім и публичнім (чим хоч в части заступить „Газету Школьну“) и часть гумористичну и забавну. „Зоря“ буде виходити два рази в місяць (1-го и 15-го) кожде число в півтора аркуша друку. Ціна предплати на „Зорю“ стоїть: на рік 4 зр. на пів року 2 зр. квертьрічно 1 зр. Перше Ч-ло вийде вже сими днями. Нове видавництво витаємо щирим: Щасть Боже!

(**Господарь и Промышленникъ.**) Від 1-го листопада 1879 р. виходить в Станіславові під редакцією *Аполлона Ничая* господарсько-промислова часопись „Господарь и Промышленникъ“ два рази в місяць в обемі найменше 12 сторін. Сама назва часописи вказує, що вона має служити розвоєви господарства и промислу руського народу в тім згляді зовсім занедбаного. Перед роком появилась була в Чернівцях господарська часопись „Господарь“, але незрозумілий язик и невідповідне редаговане довели ії до упадку. Нова часопись „Господарь и Промышленникъ“ редагована популярно и в руськім язиці старанно и по можности всесторонно будить великі надії. Низька ціна предплати 2 зр. річно приступна для всіх и ми маємо надію, що коли тілько редакция буде дальше поступати практичною дорогою и старатись о чистоту руського язика и популярний виклад річи, — „Господарь и Промышленникъ“ широко розповсюдниться між нашим селянством и руською интелігенцією.

(**Нова двотижднева часопись: Батьковщина.**) Від 1. жовтня с. р. почала у Львові виходити нова руська часопись двотижднева: Батьківщина. Ще як виходило „Письмо о Просвіти“, підносились численні голоси с провінції, щоби в нім обговорювано також біжучі політичні справи, чого без нарушеня границь товариству „Просвіта“ статутом зазначених не можна було ніяк вчинити. Задля того то й вигляди на успішний розвій „Письма“ видаваного товариством мусіли счезнути, а оказалась потреба популярно-політичної часописи видаваної одним чоловіком. Одже ж „Батьківщина“ поставила собі головною задачею: виховувати політично наш народ, знакомити ёго з усіма важ-

Digitized by Google

ними подіями теперішности, приступно для загалу народнёї маси пояснять політичні події и вказувати на важність и спосіб політичного житя. Попри те не поминає „Батьківщина“, о скілько може, и питань суспільних и научних, так що вона являється яко всесторонне періодичне письмо просвітне, котре повинно находитись в кождій руській хаті. Числа Батьківщини, що досі вийшли, свідчать як найлучше о старанности редакціі, о свідомости щиронароднёї програми, а роспочинаючи роскривати народови політичний світогляд від самих елементарних поглядів и навязуючи теперішність до критичного и вповні справедливого розгляду в нашій минувшости конституцийній кажуть надіятись, що редакция таким систематичним поступованєм при щирім уділі публики поведе ступнево наш народ до повного розвою політичного. Тож сподіємося, що кождий щирий Русин буде дбати, щоб „Батьківщина“ як найбільше розширилася в усіх сторонах нашого краю. Ціна передплати річно: 2 р. 50 кр. за пів року 1 р. 30 кр. так приступна для всіх, що ніхто не може звинятись неможностю заплатити таку передплату. Тож витаючи „Батьківщину“ щирим Щасть Боже! відкликаємось до всіх, щоб невідказали своєі підмоги.

Дня 10-го Грудня обходило товариство „Дружний Лихвярь“ **память Гр. Квітки-Основяненка** вечером, в програму котрого, кромі співів и деклямаций, входив відчит тов. И. Кокорудза: „Погляд на Гр. Квітку яко писателя и громадянина“.

В хосен тов. „Дружний Лихвярь“ жертвували: Високопреосвященний Митрополит Іосиф 10 зр.; ВП. Улян Медвецький, ректор політехники 2 зр. 60 кр.; ВП. Д-р Корнило Сушкевич 1 зр. 60 кр.; ВП. О. Лев Готеровський 50 кр.; ВП. Д-р Кс. Ліске, ректор університету 3 зр.; ВП. проф. Гладилович 1 зр.; ВП. проф. Лучаковський 2 зр.; ВП. проф. Партицький 1 зр.; ВП. Павлюх 80 кр.; ВП. Андрій Чайковський академик 1 зр.; ВП. дирекция руського театру 7 зр. 3 кр. Складаючи ВП. давцям щиру подяку за іх щедрі датки, товариство „Др. Лихв.“ має честь просити о взгляди цілої П. Т. руськоі публики, котра, узнаючи потребу товариства, котреб поступаючи в щироруськім дусі, подавало поміч матеріяльну и моральну руським академикам, а тим самим не допускало, шукати помочи у других, напевно буде відноситися симпатично до тов. „Дружний Лихвярь“ и невідкаже ёму своєі помочі.

Кімната товариства міститься при улиці Галицькій Ч. 37.

Від виділу тов. „Дружний Лихвьр“.

Илія Кокорудз,
секретар.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google